॥ अथ श्रीवाल्मीकिरामायणे बालकांडप्रारंभः ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥ अथ श्रीवाल्मीकिरामायणे बालकांडप्रारंभः ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

श्रीगणेशायनमः श्रीसीतारामचंद्रायनमः श्रीमद्राघवपादपद्मयुगलंपद्मार्चितंपद्मयापद्मस्थेनतुपद्मजेनविनुतंपद्माश्रयस्याभये यद्वदैश्वनुतंसुखैकनिलयंसर्वाश्रयंनिष्क्रियंशश्वच्छंकरशंकरं मुहुरहोसन्नौमितल्लब्धये ॥ १ ॥ श्रीमद्ब्रह्मतदेवबीजममलंयस्यांकुरश्चिन्मयःकांडैःसप्तभिरन्वितोतिविततोऋष्यालवालोदितः पत्रैस्तत्त्वसहस्रकैःसुविलसच्छाखाशतैःपंचभिश्चाप्तप्राप्तिफल प्रदोविजयतेरामायणस्वस्तरुः ॥ २ ॥ वाल्मीकिगिरिसंभूतारामांभोनिधिसंगता श्रीमद्रामायणीगंगापुनातिभुवनत्रयम् ॥ ३ ॥ वेदवेद्येपरेपुंसिजातेदशरथात्मजे वेदःप्राचेतसादासीत्साक्षाद्रा मायणात्मना ॥ ४ ॥ रामंरामानुजंसीतांभरतंभरतानुजम् सुग्रीवंवायुसूनुंचप्रणमामिपुनःपुनः ॥ ५ ॥ कूजंतंरामरामेतिमधुरंमधुराक्षरम् आरुह्यकविताशाखांवंदेवाल्मीकिकोकिलम् ॥६॥ वाल्मीकेर्मुनिसिंहस्यकवितावनचारिणः शृण्वन्रामकथानादंकोनयातिपरांगतिम् ॥ ७ ॥ यःपिबन्सततंरामचरितामृतसागरम् अतृप्तस्तंमुनिंवंदेप्राचेतसमकल्मषम् ॥ ८ ॥ गोष्पदीकृतवारी शंमशकीकृतराक्षसम् रामायणमहामालारत्नंवंदेऽनिलात्मजम् ॥ ९ ॥ अंजनानंदनंवीरंजानकीशोकनाशनम् कपीशमक्षहंतारंवंदेलंकाभयंकरम् ॥ १० ॥ उल्लंघ्यसिंधोःसलिलंसलीलंयः शोकवह्निंजनकात्मजायाः आदायतेनैवददाहलंकांनमामितंप्रांजलिरांजनेयम् ॥ ११ ॥ मनोजवंमारुततुल्यवेगंजितेंद्रियंबुद्धिमतांवरिष्ठम् वातात्मजंवानरयूथमुख्यंश्रीरामदूतंशिरसानमा मि ॥ १२ ॥ रामायरामभद्रायरामचंद्रायवेधसे रघुनाथायनाथायसीतायाःपतयेनमः ॥ १३ ॥ जयतिरघुवंशतिलकःकौसल्याहृदयनंदनोरामः दशवदननिधनकारीदाशरथिःपुंडरीकाक्षः ॥ १४ ॥ जितंभगवतातेनहरिणालोकधारिणा अजेनविश्वरूपेणनिर्गुणेनगुणात्मना ॥ १५ ॥ नत्वारामंशिवंसांबंरामोरामप्रवर्तकः रामायणस्यतिलकंकुरुतेरामतुष्टये ॥ १६ ॥ ननुरामाय णस्यैहिकामुष्मिकफलदत्वमानाभावान्।कितद्व्याख्यानेनेतिचेन्न इदंपवित्रंपापघ्नमित्यादिजनश्चशूद्रोपिमहत्त्वमीयादित्यंतश्लोकैरैहिकार्थसाधकत्वस्यस्पष्टमत्रैवश्रूयमाणत्वात् शृण्वन्रामा यणंभक्त्यायःपादंपदमेववा सयातिब्रह्मणःस्थानंब्रह्मणापूज्यतेसदेतिमूलरामायणवचनेनब्रह्मलोकावाप्तेःफलस्यस्पष्टमुक्तत्वाच्च अपिचगायत्र्याब्रह्मानुसंधानाद्ब्रह्मलोकावाप्तिवत्तत्प्रतिपाद्य स्यलीलावताररूपतयारामस्यविभववैभवानुसंधानेनब्रह्मलोकावाप्तिरुचितैव नचकाव्यालापांश्चवर्जयेदितिनिषेधप्रसक्तिः तस्यअनृषिप्रणीतपुरुषार्थासाधनकाव्यविषयत्वात् यत्रास्याध्य यनेत्रैवर्णिकस्याधिकारः गायत्रीप्रतिपाद्यार्थप्रतिपादकत्वात् श्रवणेतुस्त्रीशूद्रादीनामप्यधिकार अथादिकविर्वाल्मीकिःसर्वोत्तमवस्तुवर्णनायकृतसंकल्पोदिव्यतत्काव्यकृतिशक्तिलाभाय तादृशवस्तुज्ञानायचकृतकष्टसमाधिसाधितपरमपुण्यचयस्तत्पुण्यचयसुप्रीतभगवन्नियोगसमुपागतंदेवर्षिनारदमभ्यर्च्यकोन्वस्मिन्नित्यादिपप्रच्छ सचदेवर्षीरामकथामुदितमनारामचरितमनु सृत्यसंक्षेपतउपदिश्ययथागतंजगाम ततस्तदनुग्रहलब्धंरामचरितरहस्यंनिरवशेषंतत्प्रसादादेवसम्यग्विज्ञायभूलोकवर्तिनांचतुर्णांवर्णानांतापत्रयविमोचनायब्रह्मांशभूतएवभगवान्प्राचेतसोवा ल्मीकिःस्वकृतशतकोटिरामायणसारभूतंचतुर्विंशत्यक्षरगायत्र्याख्यपरमब्रह्मविद्याविलासभूतंरामायणंचतुर्विंशतिसहस्रश्लोकरूपंकुशलवाभ्याममाहयत् तस्यास्यदिव्यकाव्यस्यआद्यः सर्गोवाल्मीकेर्नारदस्योपदेशरूपः तत्रनापृष्टःकस्यचिद्ब्रूयादितिन्यायेनापेक्षितप्रश्नोपक्षेपः तपःस्वाध्यायेत्यादि श्रुत्वाचैतदित्यंतेनसंबंधः तपस्त्वेनश्रुतःस्वाध्यायःतपःस्वाध्यायः तपःस्वाध्यायइ

तिब्राह्मणमित्यापस्तंबोक्तेः स्वाध्यायशब्देनाम्नायस्यानध्ययनकालदेशपरिहारादिनियमोपेततयाफलवदर्थावबोधपर्यंतंस्वशाखाध्ययनमुच्यते तस्मिन्निरतःतदभ्यासनिरतइतियावत् यत्तु तपश्चस्वाध्यायश्चतपःस्वाध्यायौतयोर्निरतः तपःशब्देनचित्तप्रसादहेतुभूतंव्रतनियमादिकर्मोच्यते यद्वा यस्यज्ञानमयंतपइतिश्रुतेस्तपःशब्देनब्रह्मविषयज्ञानमुच्यतइतितन्न तपोविशिष्टपुंवि शेषप्रसिद्धमुनिपुंगवशब्देनैवउक्ततपःसंपत्तेःसिद्धत्वादितिकतककृतः एवंहितपोरतमित्येवसिद्धेस्वाध्यायपदवैयर्थ्यापत्तिस्तस्मात्तपःशब्देननिदिध्यासनजन्यपरिपाकवद्ब्रह्मज्ञानमुच्यते मुनि पुंगवशब्देनमननजन्यपरिपाकवत्त्वमेवोच्यतइतिनतेनगतार्थतेत्यन्ये वाग्विदांस्वरूपतोर्थतश्चशब्दब्रह्मतत्त्वविदांपाणिनिपतंजल्यादीनांमध्येवरंश्रेष्ठम् मुनिशब्दउक्तार्थः तेषुपुंगवंश्रेष्ठंएवंवि शिष्टंनारदम् तपस्वीकृच्छ्रैकादश्युपवासादिलक्षणंमुख्यंतपः तपोनानशनात्परमितिश्रुतेः स्वाध्यायरूपंचतपः समनस्केंद्रियाणामैकाग्र्यरूपंचतपः तद्वान्वाल्मीकिःवल्मीकस्यापत्यम् वल्मी

ॐतपःस्वाध्यायनिरतंतपस्वीवाग्विदांवरम्॥ नारदंपरिपप्रच्छवाल्मीकिर्मुनिपुंगवम्॥ १ ॥
कोन्वस्मिन्सांप्रतंलोकेगुणवान्कश्चवीर्यवान्॥ धर्मज्ञश्चकृतज्ञश्चसत्यवाक्योदृढव्रतः॥ २ ॥

कप्रभवोयस्मात्तस्माद्वाल्मीकिरित्यसावितिब्रह्मवैवर्तोक्तेः वल्मीकप्रभवत्वेनगोणीपुत्रादिवत्गौणमस्यवल्मीकापत्यत्वंगृहीत्वेञ्साधुरपत्यार्थः यद्वा वल्मीकइतिऋषिविशेषस्यसंज्ञेत्याहुः नारदंनराणामिदंनारंअज्ञानंतत्द्यतिखंडयतिज्ञानोपदेशेनेतिनारदः गायन्नारायणकथांसदापापभयापहाम् नारदोनाशयन्नेतिनृणामज्ञानजंतमइतिनारदीयोक्तेः तंपप्रच्छेत्यन्वयः अत्रप्र ष्टुरुक्तविशेषणेनदिव्यार्थविषयश्रवणाधिकारसंपदुक्ता वक्तुरपिउक्तविशेषणैःसार्वज्ञ्यादिप्रतिपादितम् ग्रहणधारणहेतुशिष्यानुग्रहशक्तिमत्त्वंचप्रतिपादितम् ॥ १ ॥ अथप्रश्नमभिनयति को न्विति नुशब्दोवितर्के सांप्रतंवर्तमानकालेअस्मिन्लोकेभूलक्षणेकोनुगुणवान् प्रशस्तबहुगुणवानित्यर्थः भूमप्रशंसादौमतुप् अस्यैवप्रपंचःकश्चवीर्यवानित्यादि दिव्यास्त्रबलादिजशक्तिवि शेषेणपराभिभवसामर्थ्यंवीर्यंतद्वान् कश्चश्रौतस्मार्तसकलधर्मरहस्यज्ञः बह्वीमप्यपकृतिमुपेक्ष्यैकामप्युपकृतिंबह्वीमन्यतेइतिकृतज्ञः सत्यवाक्यःसर्वावस्थास्वपियथाश्रुतदृष्टतत्त्वार्थवक्ता दृढ व्रतःआपद्यपिधर्मायपरिगृहीतव्रतविशेषस्यत्यागरहितः ॥ २ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

चारित्रेणेति चरित्रमेवचारित्रं स्वार्थिकोण् वृत्तसंपदनेनोच्यते सर्वभूतेषुसर्वप्राणिषुमध्येकःपुमान्हितःऐहिकामुष्मिकहितवहःअशत्रुभ्यः यत्तुसर्वप्राणिषुसापराधिष्वपिहितकरणशीलइति व्याचक्षते तत्तुहितयोगेचतुर्थ्यापत्तेरयुक्तं विद्वान्आत्मानात्मसकलपदार्थतत्त्वज्ञः समर्थःलौकिकव्यवहारेप्रजारंजनादौचातुर्यसामर्थ्यतद्वान् कामाधिकसौंदर्यवत्त्वेननित्यसुखरूपत्वेनचए कप्रियंकेवलप्रियंदुःखासंभिन्नप्रियत्ववद्दर्शनंयस्यसः यत्तुएकंप्रतिप्रियंदर्शनंयस्येतितदयुक्तं सर्वप्रियत्वस्याप्रतिपादनात् एकःअद्वितीयःसचासौप्रियदर्शनश्चेत्यर्थइतितीर्थः ॥ ३ ॥ आत्म वानिति वशीकृतांतःकरणइत्यर्थः जितक्रोधःनिंदाहिंसादिजनकचित्तवृत्तिविशेषरहितः क्रोधोत्रकामादीनामप्युपलक्षणं द्युतिःसर्वलोकस्यदिदृक्षाजनकोदेहकांतिविशेषस्तद्वान् अनसूय कः विद्यैश्वर्यादितपःसुपरौन्नत्यासहनमसूयातद्रहितः असूयतेःकंड्वादियगंताडुपतापार्थात्ण्वुल् संयुगेयुद्धकालेजातरोषस्यकस्यरोषात्देवाश्चदेवाअपिइंद्रादयोपिअपिनाअसुराश्चबिभ्यति अतिबलवतोस्मानप्यस्यक्रोधःसंहरिष्यतीतिभयंप्राप्नुवंतीत्यर्थः कस्येतिसंबंधसामान्येषष्ठीत्यन्ये कस्यसंयुगेकस्माद्बिभ्यतीतितीर्थः ॥ ४ ॥ एतदिति उक्तगुणसामान्यापेक्षयानपुंसकं एत

चारित्रेणचकोयुक्तःसर्वभूतेषुकोहितः ॥ विद्वान्कःकःसमर्थश्चकश्चैकप्रियदर्शनः ॥ ३ ॥ आत्मवान्कोजितक्रोधोद्युतिमान्कोनसूयकः ॥ कस्यबिभ्यतिदेवाश्चजातरोषस्यसंयुगे ॥ ४ ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंपरंकौतूहलंहिमे ॥ महर्षेत्वंसमर्थोसिज्ञातुमेवंविधंनरम् ॥ ५ ॥ श्रुत्वाचैतत्त्रिलोकज्ञोवाल्मीकेर्नारदोवचः ॥ श्रूयतामितिचामंत्र्यप्रहृष्टोवाक्यमब्रवीत् ॥ ६ ॥ बहवोदुर्लभाश्चैवयेत्वयाकीर्तितागुणाः ॥ मुनेवक्ष्याम्यहंबुद्ध्वातैर्युक्तःश्रूयतांनरः ॥ ७ ॥

द्दिव्यपुरुषगुणजातंकस्यास्तीतिश्रोतुमहमिच्छामि उक्तगुणसामग्र्यस्यएकत्रदुर्लभत्वात्तादृशपुरुषविशेषज्ञानेमेपरंसर्वस्मादपिकौतुकांतरादुत्कटंकौतुकंवर्तते नन्वेवंविधनरोमयापिदुर्ज्ञेयो नेत्याह हियतःमहर्षेअपरोक्षीकृताशेषार्थत्वंएवंविधंउक्तगुणवंतंनरंदिव्यपुरुषंज्ञातुंसमर्थोसिसर्वलोकप्रसिद्धसामर्थ्योसितस्मात्त्वत्तएवश्रोतुमिच्छामीतिपूर्वेणसंबंधः ॥ ५ ॥ श्रुत्वेति एतदुक्त प्रश्नजातं त्रिलोकज्ञः भूर्भुवःस्वर्लोकलक्षणान्त्र्यवयवलोकान्तत्रत्यवृत्तांतंजानातीत्यर्थः एवंचद्विगुत्वाभावान्नङीप् नारदोवाल्मीकेरेतद्वचःश्रुत्वाश्रूयतामितिचआमंत्र्यऐकाग्र्यसिद्धये अभिमुखीकृत्यस्वगतस्यार्थस्यचिरंप्रतिपिपादयिषितस्यजिज्ञासुलाभेनप्रहृष्टोभूत्वावक्ष्यमाणंवाक्यमब्रवीत् ॥ ६ ॥ बहवइति येबहवोगुणास्त्वयाकीर्तितास्तेएकत्रप्राकृतपुरुषमात्रेदुर्लभा एव चःपादपूरणे अथापिहेमुनेयस्तैर्युक्तस्तंबुद्ध्वास्मृत्वाअहंवक्ष्यामितादृशोनरःश्रूयतां प्राप्तकालेलोट् तस्यश्रवणंतेप्राप्तकालमित्यर्थः ॥ ७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

इक्ष्वाक्विति इक्ष्वाकुवंशात्प्रभवःआविर्भावोयस्यसतथा रामोनामरामइतिनाम्नाप्रसिद्धोजनैश्श्रुतोऽस्तितस्मिन्नेवएकत्रसर्वेत्वत्पृष्टागुणाअन्येचगुणाइतिशेषः तच्चैदयौगिकंनामरमंतेयोगि नोस्मिन् यद्वा रमयतिस्वकानितियोगस्यप्रदर्शनात् तत्रांत्येनारकपुरुषादिवदन्येषामपिदृश्यतइतिदीर्घः तानेवगुणानाह नियतात्मानिगृहीतांतःकरणः वीर्यंव्याख्यातं द्युतिःकांतिः आपत्संप दोरविकृतिश्चित्तस्यधृतिस्तद्वान् वशीजिताशेषबहिरिंद्रियः ॥ ८ ॥ बुद्धिमानिति प्रशस्तबुद्धिः बुद्धेःप्राशस्त्यंचसकृद्गृहीताविस्मरणावापोद्वापादिशक्तिमत्त्वं सर्वत्रप्रशंसादौमतुप् नीतिःका मंदकादिप्रसिद्धराजनीतिस्तद्वान्तज्ज्ञाता वाग्मीप्रशस्तवाक् श्रीमान्सर्वातिशायिशोभैश्वर्यादियुक्तः यद्वा ऋचःसामानियजूंषि साहिश्रीरमृतासतामित्युक्तश्रौतश्रीमान् शत्रूणांबाह्यांतरा णांनिवर्हणःनाशकर्ता बाहुलकात्कर्तरिल्युट् विपुलांसइत्यादिनासामुद्रिकलक्षणंकथ्यते विपुलौमांसलोन्नतौअंसौभुजशिरसीयस्यसः स्कंधोभुजशिरोंसइतिकोशः अस्यसुलक्षणत्वंचव रुचिनोक्तं कक्षःकुक्षिश्चवक्षश्चघ्राणस्कंधौललाटिका सर्वभूतेषुनिर्दिष्टाउन्नतास्तेसुखप्रदाइति महाबाहुः आन्महतइत्यात्वं शिरोललाटश्रवणेग्रीवावक्षश्चवृत्तथा उदरंपाणिपादंचपृष्ठंदश

इक्ष्वाकुवंशप्रभवोरामोनामजनैःश्रुतः॥ नियतात्मामहावीर्योद्युतिमान्धृतिमान्वशी॥ ८॥ बुद्धिमान्नीतिमान्वाग्मीश्रीमाञ्छत्रुनिवर्हणः॥ विपु लांसोमहाबाहुःकंबुग्रीवोमहाहनुः॥ ९॥ महोरस्कोमहेष्वासोगूढजत्रुररिंदमः॥ आजानुबाहुःसुशिराःसुललाटःसुविक्रमः॥ १०॥

महत्सुखमितिब्राह्मेअस्यसुलक्षणत्वमुक्तं कंबुग्रीवःकंबुवत्रेखात्रयविशिष्टग्रीवः महाहनुःमांसलकपोलापरभागः पूर्णमांसलहनुस्तुभूपतिरितिसंहिता ॥ ९ ॥ महोरस्कइति महद्विशालमु रोयस्यसः उरःशिरोललाटंचेत्युपक्रम्यविशालास्तेसुखप्रदाइत्युक्तेः महेष्वासःमहानिष्वासोधनुरस्य गूढजत्रुःगूढेमांसलत्वान्निमग्नेजत्रुणीवक्षोंससंधिगतेअस्थिनीयस्य अरिंदमःनिजभ क्तानामरीन्कामादीन्निजभक्त्यंतरायकर्तॄंपापानिवादमयतीत्यरिंदमः यद्वा अरिंदमइतिराज्ञोऽन्वर्थसंज्ञा शत्रुंजयइतिवत् आजानुबाहुःजानुपर्यंतदीर्घबाहुः दीर्घभ्रूबाहुमुष्कश्चचिरंजी वीधनीनरइतिब्राह्मे सुशिराः समवृत्तशिराश्चैवच्छत्राकारशिरास्तथा एकच्छत्रांमहींभुंक्तेदीर्घमायुश्चविंदतीतिनारदः सुललाटःरेखाधिकललाटः ललाटेयस्यदृश्यंतेचतुस्त्रिद्व्येकरेखिकाः शतद्वयंशतंषष्टिस्तस्यायुर्विंशतिस्तथेतिकात्यायनः सुविक्रमःगजसिंहादिगतिसदृशगतिः विक्रमःपादविक्षेपः स्वरोगतिश्चनाभिश्चगंभीरःसप्रशस्यतइतिब्राह्मे ॥ १० ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

समइति समःनातिदीर्घोनातिह्रस्वः षण्णवत्यंगुलोत्सेधोयोनांशःसदिवौकसामित्युक्तेः समानिअन्यूनानधिकपरिमाणानिविभक्तानिपृथग्भूतानिअंगानिअवयवायस्यसः भ्रुवौनासापुटेनेत्रे कर्णावोष्ठौचचूचुकौ कूर्परौमणिबंधौचजानुनीवृषणौकटी करौपादौस्फिजौयस्यसमौज्ञेयःसभूपतिरित्युक्तेः स्निग्धवर्णःस्निग्धश्यामलवर्णइत्यर्थः स्निग्धेंद्रनीलवर्णस्तुभोगंविंदतिपुष्कलमि त्युक्तेः प्रतापःस्मृतिमात्रेणरिपुहृदयविदारणक्षमंपौरुषंतद्वान् प्रतापौपौरुषातपाविवितिकोशः पीनवक्षाःमांसलसमोन्नतवक्षाः विशालाक्षःविस्तृतायतनेत्रः नासिकाचक्षुषीकर्णौयस्यायतावि त्युक्तेः लक्ष्मीवान्सीतारूपलक्ष्मीशक्तिमान्सर्वावयवसौंदर्यवान्वा मोपधत्वाद्वत्वम् एवमुक्तरीत्याशुभानिसामुद्रिकशास्त्रोक्तानिलक्षणानियस्यसशुभलक्षणः ॥ ११॥ धर्मज्ञइति सत्याअमो घासंधा सकृदेवप्रपन्नायतवास्मीतिचयाचते अभयंसर्वभूतेभ्योददाम्येतद्व्रतंममेत्यादिरूपिणीप्रतिज्ञायस्य यशस्वीरावणवधादिनादिव्ययशःसंपन्नः ज्ञानसंपन्नःब्रह्मज्ञानपरिपूर्णः अतएवज टायुषंप्रतिमयात्वंसमनुज्ञातोगच्छलोकाननुत्तमानित्युक्तिःसंगच्छते ब्रह्मज्ञस्यैवब्रह्मोपदेशेअधिकारात् विनाब्रह्मोपदेशमनुत्तमलोकावाप्त्यसंभवात् नविद्यंतेउत्तमायेभ्यस्तेअनुत्तमाः आत्मा

समःसमविभक्तांगःस्निग्धवर्णःप्रतापवान्॥ पीनवक्षाविशालाक्षोलक्ष्मीवाञ्छुभलक्षणः॥ ११॥
धर्मज्ञःसत्यसंधश्चप्रजानांचहितेरतः॥ यशस्वीज्ञानसंपन्नःशुचिर्वश्यःसमाधिमान्॥ १२॥
प्रजापतिसमःश्रीमान्धातारिपुनिषूदनः॥ रक्षिताजीवलोकस्यधर्मस्यपरिरक्षिता॥ १३॥

नंमानुषंमन्येरामंदशरथात्मजमित्यादिवचस्तुमायामात्रमित्यन्यत्रविस्तरः शुचिःप्रातःस्नानादिनाप्राणायामाभ्यासादिनाप्रत्याहारादिजन्यरागद्वेषहानेनचमायिकशरीरत्वाच्चनित्यंबाह्यांतर शुद्धः वश्यःपित्राचार्यदेवेषुविनीतः समाधिमान्जितत्त्वसमाधिमान् ॥ १२ ॥ प्रजापतीति प्रजापतिसमः यद्यपिरामोब्रह्मैवतथापिमानुषधर्माणांशोकमोहादीनांमायिकानांतत्रदर्शनेनऔ पाधिकभेदमादायतत्समत्वोक्तिः भार्गवलोकप्रतिबंधरूपात् जटायुमोक्षप्रदानरूपात् स्वेनसहसर्वायोध्यावासिजनस्यसशरीरस्यब्रह्मलोकनयनरूपाच्चकारणात्तत्समत्वम् सर्वथास्वतंत्रस्यैवेद शेषुयोग्यत्वात् श्रीमानित्येवमादीनांपौनःपुन्यंसकलैश्वर्यादिसत्वबोधनार्थं धातापितेवसर्वप्रजाधारणपोषणसामर्थ्ययुक्तः रिपुनिषूदनःआश्रितजनरिपुनाशकःकामादिरिपुनाशकश्च अन्य थाजगद्गुरोर्भगवतोरिपोरेवाभावेनैतद्विशेषणासंगतिःस्यात् बाहुलकात्कर्तरिल्युट् जीवलोकस्यप्राणिसमूहस्यसकलव्यवहारप्रवर्तकत्वेनरक्षिता धर्मस्यतत्तद्वर्णाश्रमधर्मस्यमर्यादापरिपाल नद्वारारक्षिता ॥ १३ ॥

T

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

रक्षितेति स्वस्यधर्मस्ययज्ञाध्ययनदानदंडयुद्धादिरूपस्यरक्षितासादरमनुष्ठाता स्वजनस्यस्वभक्तजनस्यअवश्यभाविनोप्यनिष्टस्यनिरासपूर्वकंपरमेष्टमोक्षदानेनरक्षिता मत्स्याम्बरीषप्रह्लादध्रुवा
दीनांरक्षणेनप्रसिद्धमेव वेदानांऋग्यजुःसामाथर्वणांछंदःकल्पव्याकरणज्योतिषनिरुक्तशिक्षारूपवेदांगानांचतत्त्वज्ञःपाठतोऽर्थतश्चज्ञाता शस्त्रास्त्रादिप्रतिपादकंशास्त्रंधनुर्वेदःतस्मिन्निष्ठितःस
म्यक्तज्ज्ञाता ॥१४॥ सर्वेति सांख्ययोगतर्कपूर्वोत्तरमीमांसासूत्राणिसव्याख्यानानिशास्त्राणि स्मृतयउपस्मृतयश्चतत्त्वार्थशासकत्वाच्छास्त्रम् सर्वमूलशब्दशासकत्वाद्व्याकरणंचशास्त्रम् तथैव
कामंदकादीन्यपिनीतिशास्त्राणि सर्वेषामेषामर्थतत्त्वज्ञः स्मृतिमान्उक्ताधीतवेदशास्त्रार्थविस्मरणरहितः प्रतिभानवान्व्यवहारकालेश्रुतस्याश्रुतस्यचउचितार्थस्यशीघ्रंप्रतिभासःप्रतिभातद्व
द्वान् तदुक्तम् प्रज्ञांनवनवोन्मेषशालिनींप्रतिभांविदुरिति सर्वलोकप्रियःद्रष्टृस्मर्तृलोकानामिहामुत्रहितावहः साधुःमृदुमधुरस्वभावः अदीनात्मासहजासाधारणक्षात्रभावेनअदीनस्वभावः
अतिव्यसनपरंपरायामपिअक्षुभितांतःकरणोवा विचक्षणःयथोचितलौकिकालौकिकसर्वक्रियासुकुशलः ॥ १५ ॥ सर्वदेति सर्वदाहोमदेवपूजासभाधिष्ठानकालेषुतत्तत्कालोचितैःसद्भिःसा

रक्षितास्वस्यधर्मस्यस्वजनस्यचरक्षिता ॥ वेदवेदांगतत्त्वज्ञोधनुर्वेदेचनिष्ठितः ॥ १४ ॥ सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञःस्मृतिमान्प्रतिभानवान् ॥ सर्वलोकप्रियः
साधुरदीनात्माविचक्षणः ॥ १५ ॥ सर्वदाभिगतःसद्भिःसमुद्रइवसिंधुभिः ॥ आर्यःसर्वसमश्चैवसदैवप्रियदर्शनः ॥ १६ ॥ सचसर्वगुणोपेतःकौसल्या
नंदवर्धनः ॥ समुद्रइवगांभीर्येधैर्येणहिमवानिव ॥ १७ ॥ विष्णुनासदृशोवीर्येसोमवत्प्रियदर्शनः ॥ कालाग्निसदृशःक्रोधेक्षमयापृथिवीसमः ॥ १८ ॥

त्त्विकस्वभावैःपुरोहितद्विजमंत्रिप्रधानादिभिः सिंधुभिर्नदीभिःसमुद्रइवअभिगतःसेवितः यद्वा सद्भिर्भक्तैःसदासेवितः भगवत्सेवायांकालनियमाभावात् दृष्टांतेनतंप्रामानांसतांभक्तानांतेनसह
ऐक्यंध्वनयति आर्यःसर्वपूज्यः सर्वेषुसुखदुःखोदर्केषुसमःहर्षविषादरहितःशत्रुमित्रोदासीनेषुवैषम्यरहितःतत्तत्कार्यानुरूपफलदातेत्यर्थइत्यन्ये सदैवसर्वावस्थासुमुहुर्मुहुरनुभवेपिअननुभूतपू
र्ववद्विस्मयनीयदर्शनः ॥ १६ ॥ सचेति सरामःसर्वैर्गुणैर्युक्तःउक्तैर्वक्ष्यमाणैश्च कौसल्यानंदवर्धनत्वेनमहाकुलप्रसूतत्वप्रधानमहिषीपुत्रत्वादिरूपस्याभिषेकोचितधर्मस्यसत्तादर्शिता गांभीर्यम
गाधाशयत्वंतत्रसमुद्रतुल्यः धैर्यमनसाप्यधृष्यत्वंइष्टवियोगादौअनभिभूतचित्तत्वंचरणेअचलतयासहायाभावेपिस्थितिश्चतेनहिमवत्सदृशः ॥ १७ ॥ विष्णुनेति यद्यपिरामोविष्णुरेवसर्वरूप
श्चतथापिमानुषोपाधिभेदात्सर्वत्रसादृश्यंद्रष्टव्यम् यद्वा विष्णुनासदृशइतिअनन्वयालंकारः चंद्रवत्प्रजाव्यवहारनिरीक्षणकालेसौम्यदर्शनः क्रोधेयुद्धकालिकेकालाग्निसदृशःपरैरधृष्यइति
यावत् क्षमाप्रतीकारसामर्थ्येपिअपकारसहिष्णुतातयापृथिवीतुल्यः ॥ १८ ॥

धनदेनेति त्यागेधनत्यागेधर्मार्थंधनव्ययविषयेअपेक्षितधनसंपत्तौ धनदेननवनिधीशेनसमः अस्मिन्नेवांशउपमानतुत्यागांशे तस्यधनसंग्रहएवप्रवृत्तेः धनदव्यवहारस्तुकतिपयत्रिदशेभ्योभगव
दाज्ञयाकतिपयधनदानमात्रादितिबहवः सत्येसत्यवचनेअपरोधर्मइवधर्मस्यमूर्त्यंतरमिवेत्युत्प्रेक्षा एतदंतंबालकांडीयार्थसंग्रहः तमेवमित्यादिनाअयोध्याकांडीयार्थसंग्रहआरभ्यते तत्रइक्ष्वा
कुवंशप्रभवइत्यनेनभगवदाविर्भावःसूचितः महावीर्यःशत्रुनिबर्हणइत्यनेनविश्वामित्रानुग्रहजशस्त्रास्त्रसंपत्तिताटकावधादिसूचितम् लक्ष्मीवानित्यनेनसीतापरिणयःसूचितः सत्यपराक्रमिमि
त्यनेनभार्गवलोकप्रतिबंधादिसूचितम् एवंगुणसंपन्नंप्रागुक्तरीत्यासकलकल्याणगुणयुक्तम् सत्यपराक्रमंअमोघपराक्रमम्॥१९॥ज्येष्ठमिति ज्येष्ठगुणैःयौवराज्याभिषेकार्हगुणैःयुक्तम् प्रकृती
नांप्रजानांहितैःइहामुत्रहितावहैःयुक्तम् ज्येष्ठंसुतंरामम् प्रकृतिप्रियकाम्ययाप्रकृतीनांप्रियंकर्तुमिच्छया छांदसःकाम्यजितिप्राञ्चः प्रकृतिसंबंधेनआत्मनःप्रियंकर्तुमिच्छया युवराजेनहिप्रजा
कृत्येसंपादितेसतिव्यवहारादिनिरीक्षणजन्यश्रमनिवृत्तिरूपंप्रियंस्वस्यभवतीतिवयम्॥ २०॥ यौवराज्येनेति युवराजस्यभावोयौवराज्यम् पितरिराज्यंकुर्वत्येवसर्वराजव्यापारेअभिषेकपूर्व

धनदेनसमस्त्यागेसत्येधर्मइवापरः ॥ तमेवंगुणसंपन्नंरामंसत्यपराक्रमम् ॥ १९ ॥ ज्येष्ठंज्येष्ठगुणैर्युक्तंप्रियंदशरथःसुतम् ॥ प्रकृतीनांहितैर्युक्तंप्र
[illegible]प्रियकाम्यया॥ २०॥ यौवराज्येनसंयोक्तुमैच्छत्प्रीत्यामहीपतिः॥ तस्याभिषेकसंभारान्दृष्ट्वाभार्याथकैकयी॥ २१॥ पूर्वंदत्तवरादेवीवरमेनम
[illegible]वत॥ विवासनंचरामस्यभरतस्याभिषेचनम्॥ २२॥ ससत्यवचनाद्राजाधर्मपाशेनसंयतः॥ विवासयामाससुतंरामंदशरथःप्रियम् ॥ २३॥

कमधिकृतःपुत्रोयुवराजः संयोक्तुंयोजयितुम् महीपतिःदशरथःऐच्छत् अथतस्यरामस्ययौवराज्याभिषेकेअपेक्षितान्संभारान्औदुंबर्यासंदीतस्यैप्रादेशमात्राःपादाःस्युरित्यादिनाबह्वृचब्रा
ह्मणेनउपदिश्यमानान्दधिमधुसर्पिरादीन्संभृतान्दृष्ट्वामंथरावचनाज्ज्ञात्वा कैकयीराज्ञःकनीयसीभार्या अत्रकैकेयीत्येवयद्यपिकेकयशब्दादञिकेकयमित्रयुवित्यादिनायादेरियादेशेगुणेआ
दिवृद्धौङीपियस्येतिलोपेसाधुतथापिअपिमाषंमषंकुर्याच्छंदोभंगंनकारयेदितिन्यायेनकैकयीतिप्रयोगः पुंयोगलक्षणेङीषिकैकयीतिपाठइत्यन्ये ॥२१॥ पूर्वंपूर्वस्मिन्कालेइंद्रसहायार्थंप्रवृत्त
दशरथस्यदैत्यैर्युद्धकालेदशरथेतरप्रयुक्तामासुरींमायांधवलांगमुनिदत्तविद्ययानिवारयित्र्यैकैकेय्यैतुष्टेनदशरथेनदत्तौवरौयस्यैसादेवीसैवराज्याभिषेकसमयेप्रामाभिषेकादेवीतद्वरयितमाए
नंवक्ष्यमाणलक्षणंवरंप्राप्तकालत्वादयाचतराजानम् याचेर्द्विकर्मकत्वात् वरद्वयमाह रामस्यराज्यादुद्वासनंभरतस्यस्वपुत्रस्यअभिषेचनम् ॥ २२॥ सइति सत्यवचनात् धर्मपरनिर्देशेनसत्यप्र
तिज्ञत्वादित्यर्थः अतोहेतोःसत्यरूपेणधर्मपाशेनसंयतःबद्धःसन्दशरथःप्रियंसुतमपिविवासयामास ॥ २३ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

सइति वीरः अनेकैरपराङ्मुखतयायोद्धापिसरामः पितुःप्रतिज्ञांसत्यतयास्वविवासनेनअनुपालयन् यद्वा कैकेयीसन्निधौपितृवचनपरिपालनविषयांस्वकृतांप्रतिज्ञांपरिपालयन् पितुर्वचनकृता न्निर्देशात्आज्ञातःमातुश्चकैकेय्याःप्रियकारणात्प्रियसिद्धिनिमित्तंवनंजगाम अनेनपितृतत्पत्नीसंतोषकरणमेवसर्वात्मनापुत्रस्यधर्मइतिभगवताउपदिष्टम् ॥२४॥तमिति व्रजंतंभ्रातरम् प्रियः रामेसहजप्रीतिमान् ॥२५॥ भ्रातरमिति भ्रातुःरामस्य दयितःप्रियः सौभ्रात्रंसुभ्रातृभावंस्नेहमितियावत् स्नेहादेवजगामनपित्रादिनिर्देशादितिभावः अथरामस्यदयिताइष्टा प्राणसमाहितेति शयप्रेमास्पदम् हितानित्यंहितकारिणी॥२६॥ जनकस्यकुलेअन्वयेजाता यद्यप्येषाअयोनिजातथापिसीरध्वजस्यदेवयजनलांगलपद्धतावाविर्भूतत्वादेवमुक्तिः अतएवाह देवमायेवेति से वअचिंत्योदयस्थितिलया देवैरेवस्वकार्यसिद्ध्याकांक्षिभिर्निर्मिताआविर्भाविता यद्वा इवशब्दएवार्थे देवेनभगवताआविर्भावितास्वमायैव भगवतोऽनपायिनीसर्वकार्यसहायभूतासहजशक्ति

सजगामवनंवीरःप्रतिज्ञामनुपालयन्॥ पितुर्वचननिर्देशात्कैकेय्याःप्रियकारणात्॥ २४ ॥ तंव्रजंतंप्रियोभ्रातालक्ष्मणोनुजगामह॥ स्नेहाद्विनय संपन्नःसुमित्रानंदवर्धनः॥ २५॥भ्रातरंदयिताभ्रातुःसौभ्रात्रमनुदर्शयन्॥रामस्यदयिताभार्यानित्यंप्राणसमाहिता॥ २६॥ जनकस्यकुलेजातादे वमायेवनिर्मिता॥सर्वलक्षणसंपन्नानारीणामुत्तमावधूः॥२७॥ सीताप्यनुगतारामंशशिनंरोहिणीयथा॥पौरैरनुगतोदूरंपित्रादशरथेनच॥२८॥ शृंगवेरपुरेसूतंगंगाकूलेव्यसर्जयत्॥गुहमासाद्यधर्मात्मानिषादाधिपतिंप्रियम्॥ २९॥ गुहेनसहितोरामोलक्ष्मणेनचसीतया ॥ तेवनेनवनंगत्वा नदीस्तीर्त्वाबहूदकाः॥३०॥चित्रकूटमनुप्राप्यभरद्वाजस्यशासनात् ॥ रम्यमावसथंकृत्वारममाणावनेत्रयः ॥ ३१ ॥ देवगंधर्वसंकाशास्तत्रतेन्य वसन्सुखम्॥ चित्रकूटंगतेरामेपुत्रशोकातुरस्तथा॥ ३२॥

रेवहिमाया यत्तुतिलोत्तमादिवद्देवमायेवस्थितेतितन्न निर्मितपदवैयर्थ्यापत्तेः सर्वैःस्त्रीलक्षणैःसंपन्नायुक्ता ॥ २७ ॥ सीतेति सीतालांगलपद्धतिःतदुत्थत्वात्सीता शशिनंरोहिणीवराममनुगता ॥ २८॥ शृंगेति गंगाकूलेवर्तमानशृंगवेरपुरेस्थितंनिषादाधिपतिंप्रियंइष्टंगुहंआसाद्यतत्सहितोलक्ष्मणादिसहितश्चरामःसूतंरथेनस्वप्रापणार्थमागतंगंगाकूलेव्यसर्जयत्परावर्तितवान्॥ २९॥ गु हेनेतिपूर्वार्धंपूर्वश्लोकान्वयि अथतेसीतारामलक्ष्मणाःवनेनपुरोवर्त्तिग्रामवनद्वारेणपरंअपरंवनंगत्वा तेवनंपादचारास्तेनवनंगत्वेत्यर्थइतिसंप्रदायः ॥ ३० ॥ चित्रेति अनुपश्चात्भरद्वाजस्यशा सनात्चित्रकूटंप्राप्यतत्ररम्यंआवसथंपर्णशालांकृत्वातत्रवनेरममाणास्त्रयःदेवगंधर्वसदृशाःसुखंन्यवसन्नित्यन्वयः ॥३१॥ तथापुत्रशोकातुरःअनिर्वाच्यपुत्रवियोगजन्यशोकपीडितः॥३२॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

राजेति तस्मिन्दशरथेगतेलोकांतरंगतेमृतेवसिष्ठाद्यैर्द्विजैस्त्रैवर्णिकैः इदमुपलक्षणम् तत्सहितैर्मंत्रिवृद्धैरित्यपिबोध्यम् ॥ ३३ ॥ राज्यायराज्यंकर्तुंतैर्नियुज्यमानःप्रेर्यमाणोमहाबलःसमर्थोपि सौभ्रात्राद्राज्यंनैच्छत् ततःरामपादप्रसादकःपूज्यंरामंप्रसादयितुंवनंजगाम पादशब्दःपूज्यवाची ॥ ३४ ॥ गत्वेति सभरतःमहात्मानंसत्यप्रतिज्ञत्वादिधर्मैर्महावैभवंभ्रातरंरामंगत्वाआर्यभाव पुरस्कृतःविनीतवेषःतंरामंराज्यायप्रतिनिवृत्तिंअयाचत् याचिर्द्विकर्मकः ॥३५॥ ननुपितृमातृदत्तंराज्यंतवैवयोग्यमितिममप्रतिनिवृत्तिरनुचिताइत्यत्राह त्वमेवेति सर्वगुणश्रेष्ठेज्येष्ठेसतिकनि ष्ठोनराज्यार्हइतिधर्मंत्वमेवजानासिइतित्वमेवराजाइतिवचोराममब्रवीत् रामोपिरमयतीतिव्युत्पत्त्याआश्रितचित्तरंजकोपिपितुरादेशात्राज्यंनैच्छदित्युत्तरेणान्वयः अत्रहेतुगर्भविशेषणम् परमोदारःस्वसुखसाधनस्यपरस्मैदानमौदार्यंतद्युतः सुमुखःराज्यादपिवनेअम्लान्याद्यधिकमुखप्रसादयुक्तः सुमहायशाःप्रतिज्ञापालनरूपयशोभंगभियानैच्छदितिकतककृतः तीर्थस्तु परमो

राजादशरथःस्वर्गंजगामविलपन्सुतम्॥ गतेतुतस्मिन्भरतोवसिष्ठप्रमुखैर्द्विजैः॥ ३३॥ नियुज्यमानोराज्यायनैच्छद्राज्यंमहाबलः॥ सजगामव नंवीरोरामपादप्रसादकः॥ ३४॥ गत्वातुसमहात्मानंरामंसत्यपराक्रमम्॥ अयाचद्भ्रातरंराममार्यभावपुरस्कृतः॥ ३५॥ त्वमेवराजाधर्मज्ञइति रामंवचोब्रवीत्॥ रामोपिपरमोदारःसुमुखःसुमहायशाः॥ ३६॥ नचैच्छत्पितुरादेशाद्राज्यंरामोमहाबलः॥ पादुकेचास्यराज्यायन्यासंदत्वापुनः पुनः॥ ३७॥ निवर्तयामासततोभरतंभरताग्रजः॥ सकाममनवाप्यैवरामपादावुपस्पृशन्॥ ३८॥ नंदिग्रामेऽकरोद्राज्यंरामागमनकांक्षया॥ ग तेतुभरतेश्रीमान्सत्यसंधोजितेंद्रियः॥ ३९॥

दारःयाचकाभीष्टप्रदाननिरतः अर्थिलाभेनप्रसन्नमुखः सुमहायशाःअर्थ्यवैमुख्येनप्रसिद्धकीर्तिरपिपित्राज्ञयैवभरतवाक्यंनैच्छदित्याह ॥ ३६ ॥ ततःअस्यभरतस्यराज्यायराज्यरक्षणसाम र्थ्यंलब्धुंअहल्यादौदृष्टशक्तिकाचिंत्यवैभवस्वपदस्पृष्टेपादुकेन्यासरूपेणदत्वापुनःपुनःप्रतिनिवृत्तियाचमानंभ तंचतुर्दशसमानंतरंसर्वथाप्रतिनिवर्तितव्यमित्यभ्युपेत्यनिवर्तयामास अस्येतिरा ज्यापेक्षयाषष्ठी दत्वेत्यत्रअस्मैइत्यर्थलभ्यम् दत्वेत्यन्वयेपिसंप्रदानस्यशेषत्वविवक्षयाषष्ठीत्यन्ये यत्तुनिक्षेपेमुख्यदानाभावान्नचतुर्थीदत्वेत्यन्वयेपीतितन्न खंडिकोपाध्यायस्तस्मैचपेटांददा तीतिमहाभाष्यप्रयोगविरोधात्॥ ३७॥ सभरतःरामप्रतिनिवृत्तिरूपंकाममनवाप्यैवरामपादौनमस्कुर्वन्प्रतिनिवृत्तइतिशेषः॥ ३८ ॥ ततोनमस्कृत्यप्रतिनिवृत्तोनंदिग्रामेस्थित्वारामश्चतुर्दश समारूपप्रतिज्ञातसमयानंतरंराज्यायआगमिष्यतीतिरामागमनकांक्षयापादुकेपुरस्कृत्यराज्यमकरोत् उत्तरार्धंस्पष्टम् ॥ ३९ ॥

T

रामइति उक्तगुणविशिष्टोरामस्तुअत्यासन्नतयानागरस्यभंत्रिवृद्धादिपौरजनस्यभरतस्यचतत्रचित्रकूटेआगमनमालक्ष्यसंभाव्यतेषांप्रतिनिवर्तनभयात्प्राह्वरमितोपिदूरगममितिसोचिस्यदंड कान्दंडकारण्यानि अवांतरवनबहुत्वाद्बहुवचनम् तेषांरक्षश्चोरादिभूयिष्ठत्वादेकाग्रःसज्जोभूत्वाप्रविवेश हेतिप्रसिद्धौ ॥ ४० ॥ प्रविश्येति महारण्यमितिअरण्यकांडकथासंग्रहः राजीवप त्रम् अनेनराक्षसयुद्धारंभकृतहर्षोध्वनितः शरभंगाद्याऋषयः ॥ ४१ ॥ चापीतिनिपातसमुच्चयःपद्यपूरकः अगस्त्यभ्राताइध्मवाहननामेतिकेचित् ततोमुनेरगस्त्यस्यभ्रातागस्त्यइतिश्रुतः सचि त्वन्कानन्नेवन्यंसखीभिःकोपितोशपदितिमार्कंडेयपुराणेश्रूयते दिव्यंधनुरादिकंकार्यायप्रतिगृहाणेत्येवंरूपादगस्त्यवचनात् ऐंद्रंइंद्रादगस्त्यस्यागतंशरासनंधनुर्जग्राह पूर्वंभार्गवंजित्वातनःप्राप्तं यद्वैष्णवंधनुर्भगवतारामेणवरुणेन्यस्तंतदिंद्रेणवरुणादानीयागस्त्येस्थापितमित्यर्थेअरण्यकांडेस्फुटम् यद्वाइंद्रोविष्णुः ॥ ४२ ॥ खङ्गंचेति अनुरूपनिजायुधलाभात्परमप्रीतः अक्षयाःसायका

रामस्तुपुनरालक्ष्यनागरस्यजनस्यच ॥ तत्रागमनमेकाग्रोदंडकान्प्रविवेशह ॥ ४० ॥ प्रविश्यतुमहारण्यंरामोराजीवलोचनः ॥ विराधंराक्षसंहत्वा शरभंगंददर्शह ॥ ४१ ॥ सुतीक्ष्णंचाप्यगस्त्यंचअगस्त्यभ्रातरंतथा ॥ अगस्त्यवचनाच्चैवजग्राहैंद्रंशरासनम् ॥ ४२ ॥ खङ्गंचपरमप्रीतस्तूणीचाक्ष यसायकौ ॥ वसतस्तस्यरामस्यवनेवनचरैःसह ॥ ४३ ॥ ऋषयोभ्यागमन्सर्वेवधायासुररक्षसाम् ॥ सतेषांप्रतिशुश्रावराक्षसानांतदावने ॥ ४४ ॥ प्रतिज्ञातश्चरामेणवधःसंयतिरक्षसाम् ॥ ऋषीणामग्निकल्पानांदंडकारण्यवासिनाम् ॥ ४५ ॥ तेनतत्रैववसताजनस्थाननिवासिनी ॥ विरूपिता शूर्पणखाराक्षसीकामरूपिणी ॥ ४६ ॥ ततःशूर्पणखावाक्याद्युद्युक्तान्सर्वराक्षसान् ॥ खरंत्रिशिरसंचैवदूषणंचैवराक्षसम् ॥ ४७ ॥

बाणाःययोस्तौ तूणीइषुधी वनचरैःवानप्रस्थैः ॥ ४३ ॥ ऋषयइति तद्वनेवसतोरामस्यांतिकंअसुराःकबंधादयःरक्षांसिखरादयःतेषांबधायवधंप्रार्थयितुंसर्वेऋषयःअभ्यागमन् सरामःतेषांरा क्षसानांवधंतस्मिन्वनेतेभ्योऋषिभ्यःप्रतिशुश्रावप्रागकालमसुररक्षोयोधयिष्येनोपेक्षिष्येइतितद्वचोंगीकृतवानित्यर्थः ॥ ४४ ॥ प्रतिज्ञातइति अग्निकल्पानांअग्निसदृशानांऋषीणांसन्निधावि तिशेषः अपेक्षितइतिवाशेषः संयतियुद्धेअचिंत्यामितनिजशक्तिवैभवाद्रक्षसांवधःप्रतिज्ञातश्चेतिसंबंधः ॥ ४५ ॥ तेनेति तेनरामेणतत्रैवदंडकारण्यदक्षिणप्रदेशवर्तिपंचवट्याश्रमेजनस्थानंना मदंडकारण्येरावणस्यबलनिवेशस्थानम् कामरूपिणीइच्छयानानारूपधारिणी यद्वापुंसांकाम्यमानरूपवतीविरूपिताकर्णनासाछेदेनवैरूप्यंप्रापिता शूर्पणखेत्यत्रनखमुखात्संज्ञायांङीषूनि षेधःपूर्वपदात्संज्ञायामितिणत्वम् विरुद्धंरूपंविरूपंतत्संजातमस्याइतितारकादित्वादितच् ॥ ४६ ॥ ततइति ततःतद्वैरूप्यकरणानंतरम् सर्वराक्षसान्जनस्थाननिवासिनइतिशेषः उद्युक्तान् युद्धार्थसन्नद्धान् ॥ ४७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

पदानुगान् अनुचरान् निवसता रामेणेति शेषः उत्तरश्लोकान्वयी ॥ ४८ ॥ रक्षसामिति चतुर्दशसहस्राणि तत्संख्यासंख्यातानि सैन्यानि इति शेषः ज्ञातयः खरादयः खरादयो हि रावणस्य वैमात्रेयाः श्रुत्वा शूर्पणखामुखादिति शेषः मूर्छितः व्याप्तचित्तः ॥ ४९ ॥ क्रोधेन व्याप्तः स रावणः मारीचेन बहुशः बहुवारं परदारहरणस्य परमाधर्मत्वं बलवद्विरोधस्य निजनाशांतत्वमतस्तेन रामेण बलवता विश्वामित्राश्रमे मदनुभूतबलेन तेतव विरोधो न क्षमो न युक्तः न हितश्च इति वार्यमाणोपि मारीचं नाम प्रसिद्धं राक्षसं सीताहरणे सहायं वरयामास वृञ् वरणे इति स्वार्थे ण्यंतोपि ॥ ५० ॥ नेति पूर्वार्धं पूर्वान्वयि कालचोदितः मृत्युप्रेरितः रावणः तद्वाक्यं मारीचवाक्यं तु अनादृत्य ॥ ५१ ॥ सहमारीचः मारीचसहितः वोपसर्जनस्येति विकल्पात् सहस्य सादेशाभावः तस्य खरादिहंतृत्वेन प्रसिद्धस्य

निजघान रणे रामस्तेषां चैव पदानुगान् ॥ वने तस्मिन्निवसता जनस्थाननिवासिनाम् ॥ ४८ ॥ रक्षसां निहतान्यासन्सहस्राणि चतुर्दश ॥ ततो ज्ञातिवधं श्रुत्वा रावणः क्रोधमूर्छितः ॥ ४९ ॥ सहायं वरयामास मारीचं नाम राक्षसम् ॥ वार्यमाणः सुबहुशो मारीचेन स रावणः ॥ ५० ॥ न विरोधो बलवता क्षमो रावण तेन ते ॥ अनादृत्य तु तद्वाक्यं रावणः कालचोदितः ॥ ५१ ॥ जगाम सहमारीचस्तस्याश्रमपदं तदा ॥ तेन मायाविना दूरमपवाह्य नृपात्मजौ ॥ ५२ ॥ जहार भार्यां रामस्य गृध्रं हत्वा जटायुषम् ॥ गृध्रं च निहतं दृष्ट्वा हृतां श्रुत्वा च मैथिलीम् ॥ ५३ ॥ राघवः शोकसंतप्तो विललापाकुलेंद्रियः ॥ ततस्तेनैव शोकेन गृध्रं दग्ध्वा जटायुषम् ॥ ५४ ॥ मार्गमाणो वने सीतां राक्षसं संददर्श ह ॥ कबंधं नाम रूपेण विकृतं घोरदर्शनम् ॥ ५५ ॥ तं निहत्य महाबाहुर्ददाह स्वर्गतश्च सः ॥ स चास्य कथयामास शबरीं धर्मचारिणीम् ॥ ५६ ॥ श्रमणां धर्मनिपुणामभिगच्छेति राघव ॥ सोभ्यगच्छन्महातेजाः शबरीं शत्रुसूदनः ॥ ५७ ॥

रामस्य आश्रमपदं आश्रमस्थानं जगाम ततः तेन मायाविना मारीचेन तौ नृपात्मजौ रामलक्ष्मणौ दूरं अपवाह्य अपसार्य ॥ ५२ ॥ जहारेति हत्वा हतप्रायं कंठगतप्राणं कृत्वा रामस्य भार्यां जहारेति संबंधः निहतं निहतप्रायम् श्रुत्वा गृध्रमुखादिति शेषः ॥ ५३ ॥ विललाप पर्यदेवयत् आकुलेंद्रियः शोकपरवशेंद्रियः तेनैव शोकेन निवृत्तिहेतुमप्राप्तेन अभिभूयमान एव सन् गृध्रं रावणेन सीतापहृतेति निवेद्य मृतं तं दग्ध्वा विधिना संस्कृत्य ॥ ५४ ॥ सीतां वने मार्गमाणः मार्गयमाण इत्यर्थः रूपेण विकृतं कबंधं राक्षसं ददर्शेति संबंधः ॥ ५५ ॥ तमिति तं कबंधं निहत्य ददाह महाबाहू रामः स च कबंधः स्वर्गतः स्वर्गगमनयोग्यं स्वीयं गंधर्वरूपं प्राप्तवान् ततः तेन रूपेण अस्य रामस्य ॥ ५६ ॥ श्रमणां तापसीम् धर्मनिपुणां सकलधर्मज्ञाम् धर्मचारिणीमित्यस्य तु सकलधर्मानुष्ठात्रीमित्यर्थः श्रमणामित्यत्र कर्तरि ल्युट् तपसा श्राम्यतीत्यर्थात् तामभिगच्छेति कथयामासेत्यन्वयः ॥ ५७ ॥

T

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

शबर्येति सम्यक्पूजितःयथाविधिअर्घ्याद्युपचारैःपूजितः पंपेत्यादिनाकिष्किंधाकांडकथासंग्रहः संगतःमिलितः ॥ ५८ ॥ हनुमद्वचनात्सुग्रीवोयुष्मन्मैत्रीमपेक्षतेइत्यादिरूपात् समागतःमै त्रींकृतवान् हनुशब्दोङ्स्त्यांतोदीर्घांतश्च सुग्रीवायेतिसंगतायेतिशेषः शंसत्अकथयत् छांदसोऽडभावः महाबलःसुग्रीवेणस्वकार्यसाधकमहाबलवत्त्वेनावगतः ॥ ५९ ॥ आदितइति जन्मार भ्येत्यर्थः तत्प्रसिद्धंवृत्तंस्वीयंसीतायाश्चवृत्तंविशिष्यरावणापहारांतंअशंसत् यद्यपिमहाबलत्वाद्विनापिसहायंसर्वनिर्वाहकःतथापिलोकरीतिमनुसृत्यसुग्रीवमैत्रीमुद्दिश्यसर्वमकथयदितिबो द्धव्यम् वानरःसुग्रीवोपिरामस्यसंबंधितत्सर्वंश्रुत्वा ॥ ६० ॥ स्वसमानदुःखमहाबलसंबंधलाभात्प्रीतःसुग्रीवःअग्निसाक्षिकंअग्नेरेवसाक्षाद्द्रष्टायस्यतादृशंसख्यंचकार ततोवैरानुकथनंवालिन

शबर्यापूजितःसम्यग्रामोदशरथात्मजः॥ पंपातीरेहनुमतासंगतोवानरेणह॥ ५८॥ हनुमद्वचनाच्चैवसुग्रीवेणसमागतः॥ सुग्रीवायचतत्सर्वंशंस द्रामोमहाबलः॥ ५९॥ आदितस्तद्यथावृत्तंसीतायाश्चविशेषतः॥ सुग्रीवश्चापितत्सर्वंश्रुत्वारामस्यवानरः॥६०॥ चकारसख्यंरामेणप्रीतश्चैवाग्नि साक्षिकम्॥ ततोवानरराजेनवैरानुकथनंप्रति ॥ ६१ ॥ रामायावेदितंसर्वंप्रणयाद्दुःखितेनच॥ प्रतिज्ञातंचरामेणतदावालिवधंप्रति॥ ६२॥ वा लिनश्चबलंतत्रकथयामासवानरः॥ सुग्रीवःशंकितश्चासीन्नित्यंवीर्येणराघवे॥६३॥ राघवप्रत्ययार्थंतुदुंदुभेःकायमुत्तमम्॥ दर्शयामाससुग्रीवो महापर्वतसन्निभम्॥ ६४॥ उत्स्मयित्वामहाबाहुःप्रेक्ष्यचास्थिमहाबलः॥ पादांगुष्ठेनचिक्षेपसंपूर्णंदशयोजनम्॥ ६५॥

स्तवचवैरेकिंकारणमितिरामकृतप्रश्नंप्रतिप्रश्नोत्तरमितियावत् ॥ ६१ ॥ रामाययत्प्रत्युत्तरमावेदितव्यंतत्सर्वंरामवद्दारापहारांतकष्टैःसंजातदुःखेनसुग्रीवेणप्रणयाद्रामायावेदितम् तदातद्वृत्तां तश्रवणानंतरकालेरामेणवालिवधंप्रतिवालिवधमुद्दिश्यअवश्यंवालिनंवधिष्यामीतिप्रतिज्ञातम् ॥ ६२ ॥ वालिनश्चेति तत्रऋष्यमूकपर्वते वानरःसुग्रीवोवालिनोबलंअरुणोदयानंतरंसूर्यो दयात्प्रागेवरावणंगृहीत्वाचतुःसमुद्रलंघनादिरूपंकथयामास किंचसुग्रीवःरामोवालितुल्योनवेतिशंकितःसंजातशंकआसीत् ॥ ६३ ॥ राघवेति राघवस्यवालिमहाबलत्वेविश्वासार्थमुत्तमं बलप्रत्यायनोत्तमसाधनंमहापर्वतसदृशंदुंदुभेर्दैत्यस्यशरीरंदर्शयामास यस्यकायइदानीमेतादृशस्तादृशोदुंदुभिर्वालिनाहत्वाएतावद्दूरंप्रक्षिप्तइत्युक्त्वादर्शयामासेत्यर्थः ॥ ६४ ॥ उत्स्मयित्वे तिबाहुलकात्स्वार्थेणिच् ईषत्स्मितंकृत्वा ॥ ६५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

हेतौशता फलमपिहेतुः तदाएकेनैवमहेषुणासकृत्प्रयोगेणैवसप्तशालान्सप्तशालवृक्षान्ततस्समीपस्थंगिरिंपर्वतंरसातलंषष्ठमधोलोकंच
विभेदेति पुनश्चप्रत्ययंजनयन्स्वबलविश्वासमुत्पादयन् हेतौशता फलमपिहेतुः तदाएकेनैवमहेषुणासकृत्प्रयोगेणैवसप्तशालान्सप्तशालवृक्षान्ततस्समीपस्थंगिरिंपर्वतंरसातलंषष्ठमधोलोकंच विभेदेति पुनश्चप्रत्ययंजनयन्स्वबलविश्वासमुत्पादयन्

विभेद अतलवितलसुतलतलातलमहातलरसातलपातालाइतिसप्तअधोलोकाः एकशालमात्रभेदनेअस्यवालिसाम्यशंकाजायेततन्निवृत्त्यर्थमनुक्तानामप्यशालगिरिप्रस्थादीनांभेदनमिति मंतव्यम् ॥ ६६ ॥ ततइति ततःशालभेदानंतरंतेनअतिदुष्करेणकर्मणावालिवधेविश्वासंप्राप्तःप्रीतमनाःकपिराज्यलाभोऽचिरादेवेतिसंतुष्टमनाःकिष्किंधाख्यांगुहांरामसहितोजगाम ॥ ६७ ॥ ततइति हरिवरःकपिश्रेष्ठःअगर्जत्सिंहनादंकृतवान् हरीश्वरःवाली ॥ ६८ ॥ अन्विति तदाअंगदमुखादवगतसुग्रीवरामभित्रत्वेनसंयुगनिर्गमनंवारयंतींतारांस्वस्त्रियंमयाअकृतापकारोधर्मज्ञो रामोमद्धंनापकरिष्यतिइत्यादिवचनैरनुमान्यअनुमतिंप्रापय्य कृतानुमतिकांकृत्वेतियावत् सुग्रीवेणसहवालीयुद्धायसमागतोऽभवत् तत्रसंयुगे एनंवालिनम् ॥ ६९ ॥ ततइति सुग्रीववचना

विभेदचपुनःशालान्सप्तैकेनमहेषुणा ॥ गिरिंरसातलंचैवजनयन्प्रत्ययंतदा ॥ ६६ ॥ ततःप्रीतमनास्तेनविश्वस्तःसमहाकपिः ॥ किष्किंधांरामसहितोजगामचगुहांतदा ॥ ६७ ॥ ततोगर्जद्धरिवरःसुग्रीवोहेमपिंगलः ॥ तेननादेनमहतानिर्जगामहरीश्वरः ॥ ६८ ॥ अनुमान्यतदातारांसुग्रीवेणसमागतः ॥ निजघानचतत्रैनंशरेणैकेनराघवः ॥ ६९ ॥ ततःसुग्रीववचनाद्धत्वावालिनमाहवे ॥ सुग्रीवमेवतद्राज्येराघवःप्रत्यपादयत् ॥ ७० ॥ सचसर्वान्समानीयवानरान्वानरर्षभः ॥ दिशःप्रस्थापयामासदिदृक्षुर्जनकात्मजाम् ॥ ७१ ॥ ततोगृध्रस्यवचनात्संपातेर्हनुमान्बली ॥ शतयोजनविस्तीर्णंपुप्लुवेलवणार्णवम् ॥ ७२ ॥ तत्रलंकांसमासाद्यपुरींरावणपालिताम् ॥ ददर्शसीतांध्यायंतीमशोकवनिकांगताम् ॥ ७३ ॥ निवेदयित्वाभिज्ञानंप्रवृत्तिंविनिवेद्यच ॥ समाश्वास्यचवैदेहींमर्दयामासतोरणम् ॥ ७४ ॥

त्वालिनंजहिकाकुत्स्थमयाबद्धोयमंजलिरित्येवंरूपात्सुग्रीववचनात् आहवेरणेप्रत्यपादयत्प्रतिष्ठापितवान् सुग्रीववचनादित्यनेनअनपकारिवालिवधस्यायुक्तत्वेपिमित्रापकारित्वेनतद्वधस्याहननमितिध्वनितम् ॥ ७० ॥ सचेति ससुग्रीवः दिदृक्षुःअन्वेषिषुःसर्वान्वानरान्समानीयसर्वादिशःप्रस्थापयामास ॥ ७१ ॥ ततइति गृध्रस्यसंपातेर्वचनात्तस्यांवसतिवैदेहीदीनाकौशेयवासिनीत्येवंरूपात् पुप्लुवेउल्लंघितवान् इतःसुंदरकांडकथासंग्रहः ॥ ७२ ॥ तत्रेति अशोकवनिकांगतांप्रमदवनस्थितांध्यायंतींराममितिशेषः ॥ ७३ ॥ निवेदयित्वेति अभिज्ञानंअंगुलीयकरूपम् प्रवृत्तिरामसुग्रीवसख्यादिसर्ववृत्तांतम् समाश्वास्यराघवस्यसर्वोपिव्यापारस्त्वत्प्राप्त्येकफलकइत्यादितत्त्वकथनेनवैदेहींसमाश्वास्य गृहीत्वाप्रत्यभिज्ञानमितिपाठेप्रत्यभिज्ञानंसीतालकस्थितचूडामणिरूपम् तोरणंअशोकवनिकागतप्रासादबहिर्द्वारसन्निवेशंचकारादशोकवनंचमर्दयामास ॥ ७४ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

पंचेति सेनापगाःसैन्यपतयः पिंगलनेत्रप्रभृतयः मंत्रिसुताःजंबुमाल्यादयः अक्षंरावणसुतंनिष्पिष्यचूर्णीकृत्यग्रहणंइंद्रजित्प्रयुक्तब्रह्मास्त्रकृतबंधनंसमुपागमत्प्राप्तः ॥ ७५ ॥ अस्त्रेणेति मदस्त्राणाममोघत्वात्तेनबंधनमात्रंचतुःपंचघटिकानंतरंपुनर्मोक्षश्चेतिब्रह्मदत्तवरात् तावताकालेनब्रह्मास्त्रमुक्तमात्मानंज्ञात्वापियदृच्छयाकार्यांतरप्रसंगेनरावणदर्शनापेक्षया मंत्रिणःवृद्धान्नूनूनान्राक्षसान्प्रतिवीरःहंतुंसमर्थोपिमर्षयन्क्षमांकुर्वन्रावणसमीपंप्राप्तवानितिशेषः ममर्षेतिवापाठः ॥ ७६ ॥ ततइति ततःरावणदर्शनादिव्यापारानंतरंसीतांचेतिसीतावस्थानप्रदेशंविनालंकांदग्ध्वारामायप्रियंसीतादर्शनरूपप्रियवार्तामाख्यातुंपुनःरामांतिकंमहाकपिःहनुमान्आयात्आगतः ॥७७॥ सोभीति प्रदक्षिणंप्रदक्षिणादिमुख्यमुपचारम् महात्मानंपरमात्मानम् अमेयात्माअपरिच्छेद्यबलबुद्धिधैर्यादिवैभवः तत्त्वतः सार्वविभक्तिकस्तसिः दृष्टासीतेतितत्त्वंन्यवेदयदित्यर्थः अत्रदृष्टेतिपदस्यप्रथमप्रयोगोरामस्यसीतेतिश्रवणेतद्विषयक्रियापदसंशयोमाभूदित्यर्थः ॥७८॥ ततइति ततोयुद्धकांडकथासंग्रहः क्षोभयामास लंकागमनमार्गदानेऔदासीन्यात्समुद्रमापातालमाकुलीचकारेत्यर्थः ॥ ७९ ॥ दर्शयामासेति समुद्रःशरक्षोभितइतिशेषः समुद्रवचनात् एषसेतुंमहोत्साहःकरोतुमयिवानरः तमहंधारयिष्यामीत्येवंरूपात्नलंसेतुंअकारयत्नलेनसेतुंकारितवानित्यर्थः ॥ ८० ॥ तेनेति तेनसेतुना आहवेयुद्धे अत्रकचिन्मध्येऽभ्यर्षिचदित्यादिश्लोकद्वयम् अभ्यर्षिचत्सलंकायांराक्षसेंद्रंविभीषणम् कर्मणातेनमहतादेवाइंद्रपुरोगमाः ॥ १ ॥ सदेवर्षिगणास्तुष्टाराघवंतेऽभ्यपूजयन् तथापरमसंतुष्टैःपूजितःसर्वदैवतैः ॥ २ ॥ लंकायांराज्येराक्षसेंद्रंतत्त्वव्यवहारविषयोभवतियथातथाभ्यर्षिचत् तेनकर्मणारावणहननादिरूपेण सदेवर्षिगणादेवर्षिसहितागणाः अर्थादृषिगणास्तत्सहितादेवाइत्यर्थः तदिदंश्लोकद्वयंपूजितःसर्वदैवतैःअभिषिच्यचेत्यनेनपुनरुक्तमितिप्रक्षिप्तमेवबोध्यम् सीतांप्राप्यअनुपश्चात्परांव्रीडांरक्षोगृहेचिरोषितांपुनर्ग्रहीतवानितिलोकापवादशंकयाअतिशयितांलज्जामुपागमत् ॥ ८१ ॥

पंचसेनाग्रगान्हत्वासप्तमंत्रिसुतानपि ॥ शूरमक्षंचनिष्पिष्यग्रहणंसमुपागमत् ॥ ७५ ॥ अस्त्रेणोन्मुक्तमात्मानंज्ञात्वापैतामहाद्वरात् ॥ मर्षयन्राक्षसान्वीरोयंत्रिणस्तान्यदृच्छया ॥ ७६ ॥ ततोदग्ध्वापुरींलंकामृतेसीतांचमैथिलीम् ॥ रामायप्रियमाख्यातुंपुनरायान्महाकपिः ॥७७॥ सोऽभिगम्यमहात्मानंकृत्वारामंप्रदक्षिणम् ॥ न्यवेदयदमेयात्मादृष्टासीतेतितत्त्वतः ॥७८॥ ततःसुग्रीवसहितोगत्वातीरंमहोदधेः ॥ समुद्रंक्षोभयामासशरैरादित्यसन्निभैः ॥ ७९ ॥ दर्शयामासचात्मानंसमुद्रःसरितांपतिः ॥ समुद्रवचनाच्चैवनलंसेतुमकारयत् ॥ ८० ॥ तेनगत्वापुरींलंकांहत्वारावणमाहवे ॥ रामःसीतामनुप्राप्यपरांव्रीडामुपागमत् ॥ ८१ ॥

तामिति जनसंसदिवानरराक्षससभायां परुषंमर्मस्पृक्‌दीपोनेत्रातुरस्येवप्रतिकूलासिमेदृढमित्यादिवचनमुवाचलोकस्यनास्यांरामस्यकामादिदोषतःपुनर्जिघृक्षास्तीतिप्रत्यायनार्थं अमृष्यमाणापातिव्रत्यसंशयजनितमुक्तवचनम् सतीत्यनेनपातिव्रत्यबलान्निजेच्छयाअग्निप्रादुर्भावनशक्तिमत्त्वद्योतनमितिकेचित् लक्ष्मणप्रादुर्भावितोज्वलनइत्यन्ये ॥ ८२ ॥ ततइति अग्निवचनात् विशुद्धभावांनिष्पापांप्रतिगृह्णीष्वराघवेत्येवंरूपात् विगतकल्मषांनिष्पापांस्वयंज्ञात्वालोकस्यचतथात्वंप्रत्याय्यसीतामंगीचकारेतिशेषः क्वचित्तुअयहीदमलांरामोवचनाच्चगुरोस्तदेतिपठ्यते तत्रामलामितिपुनरुक्तमापद्यते ॥ ८३ ॥ तेनकर्मणासीताप्रत्यानयनांतेनकर्मणा ऋषिदेवगणसहितचराचरप्रजासहितंत्रैलोक्यंतुष्टंतुतोष तत्संतोषेणचप्रहृष्टःसंतोषवशादेवसर्वदैवतैःपूजितश्च रामोवभौ अत्रकेचित्अचराणांवृक्षादीनांरावणकृतपीडापरिज्ञानाभावेनरावणवधजन्यसंतोषाभावादेवंव्याचक्षते देवऋषिगणमितिपाठः ऋत्यकइतिप्रकृतिभावः तत्रदेवगणाइंद्रादयः ऋ

तामुवाचततोरामःपरुषंजनसंसदि॥ अमृष्यमाणासासीताविवेशज्वलनंसती॥८२॥ ततोग्निवचनात्सीतांज्ञात्वाविगतकल्मषाम्॥ कर्मणातेन महतात्रैलोक्यंसचराचरम्॥८३॥ सदेवर्षिगणंतुष्टंराघवस्यमहात्मनः॥ बभौरामःसंप्रहृष्टःपूजितःसर्वदैवतैः॥ ८४॥ अभिषिच्यचलंकायांराक्षसेंद्रंविभीषणम्॥ कृतकृत्यस्तदारामोविज्वरःप्रमुमोदह॥८५॥ देवताभ्योवरंप्राप्यसमुत्थाप्यचवानरान्॥ अयोध्यांप्रस्थितोरामःपुष्पकेणसुहृद्वृतः॥८६॥ भरद्वाजाश्रमंगत्वारामःसत्यपराक्रमः॥ भरतस्यांतिकेरामोहनूमंतंव्यसर्जयत्॥८७॥

षिगणाःविश्वामित्रादयः एतद्रूपंयत्रैलोक्यंसचराचरम् अत्रचरप्रजाःगतिभक्षणमात्रप्रधानाःतिर्यक्स्रोतसःपशुपक्ष्यादयऐरावतादयः अचरप्रजाःचरप्रजाभिन्नाज्ञानयुक्तप्रजाअवाक्स्रोतसोमनुष्याः एवंचस्वस्वशेषतिर्यगवाक्स्रोतोयुतंदेवर्षिगणरूपंत्रैलोक्यंतुष्टम् रावणस्यमर्त्योपेक्षित्वात्प्राधान्येनदेवर्षिग्रहणमित्याहुः ॥८४ ॥ अभिषिच्येति राक्षसेंद्रंभावितत्त्वव्यवहारविषयम् कृतकृत्यःप्राक्प्रतिज्ञातविभीषणाभिषेकलक्षणकृत्यस्यापिकृतत्वात्कृतकृत्यः अतएवविज्वरः विगतावश्यकर्तव्यविषयचिंतातापः प्रमुमोदेति च्छांदसंपरस्मैपदम् ॥ ८५ ॥ देवताभ्यइति सुप्तोत्थितवदुत्तिष्ठंतुवानराइत्येवंरूपंवरंरावणवधजनितहर्षवशात्स्वदिदृक्षयासमागताभ्योदेवताभ्यःप्राप्यसुहृद्भिःसुग्रीवविभीषणादिभिःसंवृतःपुष्पकेणअयोध्यामुद्दिश्यप्रस्थितःजगाम ॥ ८६ ॥ भरद्वाजेति चतुर्दशेतुसंपूर्णेवर्षेहनिरघूत्तम नद्रक्ष्यामियदित्वांतुप्रवेक्ष्यामिहुताशनमितिभरतेनप्रतिज्ञातत्वात् भरद्वाजाश्रमेचतुर्दशसमासमाप्त्यनंतरंमुनिवचनेनएकदिनविलंबस्यप्राप्तत्वात्त्वागमनप्रबोधनायहनुमद्विसर्जनं यद्वा महत्यावानरसेनयासहाकस्माद्गमनेभरतादेःशंकामाभूदितितद्विसर्जनम् ॥ ८७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

पुनरिति पुष्पकादवतीर्णत्वात्पुनस्तत्पुष्पकंसमारुह्य आख्यायिकांपूर्ववृत्तविषयांकथां भरद्वाजाश्रमारोहात्पूर्वमिवजल्पन्कथयन् सुग्रीवेतिविभीषणादेरुपलक्षणम् ॥ ८८ ॥ नंदिग्रामइति नंदिग्रामेभ्रातृभिःसहस्वस्यापिव्रतप्रयुक्तांजटांहित्वात्यक्त्वारामःसीतामनुप्राप्यमुनिवेषत्यागेनसीतानुरूपंरूपंप्राप्य यद्वा मुनिवेषत्यागेनहृष्टांसीतांप्राप्यप्राप्तविरहांराज्यंपुनरवाप्तवान् ॥ ८९ ॥ एतदंतंचरितंवृत्तत्वेनोपदिश्यदेवर्षिरतःपरमुत्तरकांडविषयंभविष्यत्त्वेनोपदिशति प्रहृष्टेति अनेनचरावणवधानंतरंरामेराज्यंप्रशासतिसतिवाल्मीकिर्नारदंप्रतिप्रश्नइतिज्ञायते प्रहृष्टःप्राति स्विकपुत्रपश्वादिसंपत्त्या मुदितःक्षोभराहित्येनमुदितांतःकरणः लोकःसर्वप्रजाः तुष्टःबहुप्रदाद्भगवतःसांसारिकपारमार्थिकार्थलाभात्तुष्टः अतएवपुष्टःदारिद्र्यकार्श्यरहितः आमयोमनः पीडा रोगोदेहजोव्याधिः दुर्भिक्षेणचोरादिभयेनचरहितः भविष्यतीतिशेषः यद्वा रामविरहेणदुःखितोराममिलनेनतुष्टः तथातद्विरहेणकृशःतन्मिलनादेवपुष्टः ॥ ९० ॥ नेति स्वपितृपुरुषेषु

८८ पुनराख्यायिकांजल्पन्सुग्रीवसहितस्तदा ॥ पुष्पकंतत्समारुह्यनंदिग्राममंययौतदा ॥ ८८ ॥ नंदिग्रामेजटांहित्वाभ्रातृभिःसहितोनघः ॥ रामःसीतामनुप्राप्यराज्यंपुनरवाप्तवान् ॥ ८९ ॥ प्रहृष्टमुदितोलोकस्तुष्टःपुष्टःसुधार्मिकः ॥ निरामयोह्यरोगश्चदुर्भिक्षभयवर्जितः ॥ ९० ॥ नपुत्रमरणंकेचिद्द्रक्ष्यंतिपुरुषाःक्वचित् ॥ नार्यश्चाविधवानित्यंभविष्यंतिपतिव्रताः ॥ ९१ ॥ नचाग्निजंभयंकिंचिन्नाप्सुमज्जंतिजंतवः ॥ नवातजंभयंकिंचिन्नापिज्वरकृतंतथा ॥ ९२ ॥ नचापिक्षुद्भयंतत्रनतस्करभयंतथा ॥ नगराणिचराष्ट्राणिधनधान्ययुतानिच ॥ ९३ ॥ नित्यंप्रमुदिताःसर्वेयथाकृतयुगेतथा ॥ अश्वमेधशतैरिष्ट्वातथाबहुसुवर्णकैः ॥ ९४ ॥ गवांकोट्ययुतंदत्वाविद्वद्भ्योविधिपूर्वकम् ॥ असंख्येयंधनंदत्वाब्राह्मणेभ्योमहायशाः ॥ ९५ ॥

चजीवत्स्वितिशेषः अविधवाभर्त्रनुगमनाद्धवांशपुत्रसद्भावाद्वेतिशेषः ॥ ९१ ॥ नचाग्निजमितिपादत्रयेणआधिदैविकदुःखनिवृत्तिरुच्यते चतुर्थेनाध्यात्मिकनिवृत्तिः ॥ ९२ ॥ भौतिकदुःखाभावमाह नचापीति क्षुद्भयंक्षुदुपशमोपायाभावजंनचनैवभविष्यतीत्यनुषंगः ॥ ९३ ॥ नित्यमिति कृतयुगेस्वाभाविकादधर्मासंबंधान्नित्यंप्रजामोदःत्रेतायांअधर्मस्यपादांशेनसंबंधेपि रामपालनवैभवात्तदनाक्रमेणनित्यप्रमोदत्वं अथरामस्यभाविवृत्तांतरमाह अश्वेति शतशब्दोनंतवाची इष्ट्वादत्वेत्यादिस्वरूपकथनंनतुतेषांरामस्यस्वलोकप्राप्तिप्रतिहेतुतेतिबोध्यं यत्तुकतकृताश्वमेधाद्यनुष्ठानस्यमानुषोपाधिप्रयुक्तावर्ज्याघशमनद्वाराब्रह्मलोकप्राप्तौहेतुत्वमित्युक्तंतन्न भगवदवताराणांपुण्यपापसंबंधस्यसर्वतंत्रविरुद्धत्वात् अश्वमेधाद्यनुष्ठानंतुलीलामात्रंलोकोपदेशायेत्यन्यत्रविस्तरः ॥ ९४ ॥ ९५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

राजवंशानिति कामरूपकान्यकुब्जादितत्तद्राज्यपदस्थानूराजवंशान् शतगुणानूअनेकगुणवृद्धिर्यथाभवतितथास्थापयिष्यति शाश्वततत्तद्राज्यप्रदानेनेतिशेषः चातुर्वर्ण्यंचत्वारोवर्णाः स्वा र्थेष्यञ् नियोक्ष्यति शंकितस्वधर्मभ्रंशमपीतिशेषः॥ ९६ ॥ अवतारत्यागकालमाह दशेति उपासित्वानित्यवदनुष्ठायेत्यर्थः ब्रह्मलोकंमायिकंवैकुंठादिलोकं अनेननिजनित्यकर्मयोगोपे तस्यैवसाक्षात्परंपरयाब्रह्मलोकप्राप्तिरितिध्वनिः॥ ९७॥ अथनारदःस्वोपदिष्टसंक्षेपरामायणपाठफलमुपदिशति इदमिति पवित्रंचित्तशोधनं पुण्यंसकलपुण्यसाधनं वेदैःसंमितंसकल रहस्यवेदार्थप्रतिपादकत्वाद्वेदतुल्यम् ॥ ९८ ॥ सर्वपापमोक्षद्वारामोक्षफलकत्वमुपपादितं पुण्यस्यापित्रिगुणात्मकत्वेनपापतुल्यतयाहेयत्वादितिमुमुक्षुफलमुद्दिश्यमुमुक्षूणामपिप्रवृत्तये आह एतदिति आयुष्यंआयुःकरणं आख्यानमाख्यायिका रामोऽयनंप्रतिपाद्योयस्यतद्रामायणं संज्ञात्वाण्णत्वं गणोदासीदासादयःतैःसहइहऐहिकानूभोगान्भुक्त्वाप्रेत्यमृत्वास्वर्गेमही

राजवंशान्शतगुणान्स्थापयिष्यतिराघवः॥ चातुर्वर्ण्यंचलोकेस्मिन्स्वेस्वेधर्मेनियोक्ष्यति ॥ ९६॥ दशवर्षसहस्राणिदशवर्षशतानिच॥ रामोराज्य मुपासित्वाब्रह्मलोकंप्रयास्यति॥ ९७॥ इदंपवित्रंपापघ्नंपुण्यंवेदैश्चसंमितम्॥ यःपठेद्रामचरितंसर्वपापैःप्रमुच्यते॥ ९८॥ एतदाख्यानमायुष्यंपठ न्रामायणंनरः॥ सपुत्रपौत्रःसगणःप्रेत्यस्वर्गेमहीयते॥ ९९ ॥ पठन्द्विजोवागृषभत्वमीयात्स्यात्क्षत्रियोभूमिपतित्वमीयात्॥ वणिग्जनःपण्यफ लत्वमीयाज्जनश्चशूद्रोपिमहत्त्वमीयात्॥ १००॥ ॥हरिःओम्॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेप्रथमःसर्गः॥ १॥ नारदस्यतुतद्वाक्यंश्रुत्वावाक्यविशारदः॥ पूजयामासधर्मात्मासहशिष्योमहामुनिम्॥ १॥

यतेस्वर्गिभिःसत्कृतोमोदतेइत्यर्थः पठन्नितिहेतौशता॥ ९९ ॥ पठन्निति द्विजःमुख्यद्विजोब्राह्मणःपठन्वागृषभत्वंशब्दब्रह्मपारगत्वंप्राप्नुयात् स्यादितियद्यर्थे यदिक्षत्रियःतदारामायणंपठन् भूपतित्वमाप्नुयात् पण्यैःक्रयद्रव्यैःसाध्यंमूलाद्द्विगुणत्रिगुणवृद्ध्यादिरूपंफलंयस्यतत्त्वंप्राप्नुयात् धनसमृद्धिप्राप्नुयादितिफलितोर्थः शूद्रोपिजनःत्रैवर्णिकदासः अत्रशृण्वन्नित्यध्याहारः महत्त्वंद्विजेतरसर्वप्रजाभ्यःश्रेष्ठ्यंमहत्त्वंदेहान्तेस्वोपरितनवर्णप्राप्तिलक्षणंचमहत्त्वंप्राप्नुयात् अस्यगायत्र्यर्थप्रतिपादकत्वध्वननायगायत्र्यादिमाक्षरेणोपक्रम्ययादितिगायत्र्यंतिमाक्षरेणसमा पितवान् ॥ १०० ॥ ॥ इतिश्रीरा०वा०आ०बालकांडेप्रथमःसर्गः ॥ १ ॥ ॥ ॐ ॥ ॥ नारदस्येति विशारदःविशिष्टाव्याकरणसंस्कारादिविशेषवतीविचित्रार्थाचशारदावाणीयस्यसः सहशिष्यइत्यत्रवोपसर्जनस्येतिवैकल्पिकत्वात्सत्वाभावः प्रश्नानुरूपंवाक्यगुणसमूहवच्चउत्तरंसम्यक्दत्तमितिपूजयामासअतिविचित्रंभगवद्वचनमित्यादिशब्दैः ॥ १ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

यथावदिति आपृच्छ्यैवसाधुयामीत्युक्त्वैव अभ्यनुज्ञातःयथासुखंविहरतामितिवाल्मीकिनाअनुगमनपूर्वंअभ्यनुज्ञातः अनेनगुरुशिष्ययोः[illegible] विहायसमितिपुल्लिंगम् ॥ २ ॥
सइति सवाल्मीकिःतस्मिन्नारदेदेवलोकंगतेसतिमुहूर्तंस्वाश्रमेस्थित्वापश्चान्माध्याह्निकार्थंजाह्नव्याअविदूरतःसमीपेवर्तमानंतमसातीरंजगाम यत्तुमुहूर्तमात्रेणदेवलोकंगतइत्यन्वयइतितन्न
छांदसत्वकल्पनेमानाभावात् अव्ययत्वकल्पनस्याप्यगतिकगतिकत्वाच्च मुहूर्तादितिपाठस्तुकल्पितः ॥ ३ ॥ ४ ॥ अकर्दममिति अवतरणप्रदेशस्यपंकराहित्यमनेनोच्यते तीर्थंजलावतरणदेशः जलं
निशामयपश्य अतएवशमोदर्शनइतिमित्वाभावादह्रस्वत्वं रमणीयत्वेहेतुः प्रसन्नांबिति सन्मनुष्यचित्तस्यकामादिदोषराहित्येननित्यप्रसन्नत्वात्सादृश्यम् ॥ ५ ॥ न्यस्यतामिति वल्कला

यथावत्पूजितस्तेनदेवर्षिर्नारदस्तथा॥ आपृच्छ्यैवाभ्यनुज्ञातःसजगामविहायसम्॥ २॥ समुहूर्तंगतेतस्मिन्देवलोकंमुनिस्तदा॥ जगामतमसा
तीरंजाह्नव्यास्त्वविदूरतः॥ ३ ॥ सतुतीरंसमासाद्यतमसायामुनिस्तदा॥ शिष्यमाहस्थितंपार्श्वेदृष्ट्वातीर्थमकर्दमम्॥ ४ ॥ अकर्दममिदंतीर्थंभरद्वा
जनिशामय॥ रमणीयंप्रसन्नांबुसन्मनुष्यमनोयथा॥ ५ ॥ न्यस्यतांकलशस्तातदीयतांवल्कलंमम॥ इदमेवावगाहिष्येतमसातीर्थमुत्तमम्॥ ६॥
एवमुक्तोभरद्वाजोवाल्मीकेनमहात्मना॥ प्रायच्छतमुनेस्तस्यवल्कलंनियतोगुरोः॥ ७॥ सशिष्यहस्तादादायवल्कलंनियतेंद्रियः॥ विचचारहपश्यंस्त
त्सर्वतोविपुलंवनम्॥ ८॥ तस्याभ्याशेतुमिथुनंचरंतमनपायिनम्॥ ददर्शभगवांस्तत्रक्रौंचयोश्चारुनिःस्वनम्॥ ९ ॥ तस्मात्तुमिथुनादेकंपुमांसंपा
पनिश्चयः॥ जघानवैरनिलयोनिषादस्तस्यपश्यतः॥ १० ॥ तंशोणितपरीतांगंचेष्टमानंमहीतले॥ भार्यातुनिहतंदृष्ट्वारुरावकरुणांगिरम्॥ ११ ॥

इतिपाठेछांदसंक्लीवत्वं वल्कलमस्त्रियामितिनिघंटुः इदमेवअत्यासन्नमपिगंगातीर्थंमध्याह्नकालातिक्रमादगत्वेनिशेषः ॥ ६ ॥ एवमिति वाल्मीकेनेतितस्येदमित्यण् प्रायच्छतेतिच्छांदसं
नियतःसेवापरः ॥ ७ ॥ सइति नियतेंद्रियःजितेंद्रियः विचचारअनुष्ठानयोग्यैकांतदेशनिरीक्षणायेतिशेषः ॥ ८ ॥ तस्येति तस्यवनस्यअभ्याशेसमीपेचरन्भगवान्तद्वनाभ्याशएवचरंतं
अनपायिनंआधिव्याधिरहितंअतएवचारुनिःस्वनंक्रौंचयोर्मिथुनंददर्श चरंतंअनपायिनमित्यार्षम् ॥ ९ ॥ तस्मादिति मिथुनाद्विभक्तंएकंपुमांसंपापनिश्चयःतद्धननरूपपापनिश्चयः अतएव
वैरनिलयःनिजानपकारिष्वपिप्राणिषुअकारणवैराश्रयःसइवनिषादःतस्यपश्यतःतंपश्यंतंअनादृत्यजघान पश्यतइतिषष्ठीचानादरे ॥ १० ॥ तमिति चेष्टमानंलुठंतंनिहतंदृष्ट्वानिषादेनेतिशे
षः करुणांगिरंदीनंशब्दं रुरावअकरोदित्यर्थः पाठांतरेखेपरिभ्रमा खेआकाशेपरिभ्रमणंकरोतीत्यर्थः ॥ ११ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

वियुक्तेति सहचारिणाअहोरात्रमितिशेषः ताम्रशीर्षेणकुक्कुटादिवत्ताम्रवर्णशीर्षगतचूडायुक्तेन मत्तेनकामसंभोगवशादितिशेषः अतएवपत्रिणासंभोगकालत्वाद्वितितपक्षवता सहितनस्वसंगत नतेनापूर्णरतित्वादत्यंतंशोकः इत्थंभूतेनपतिनावियुक्तारुरावेतिपूर्वेणान्वयः ॥ १२ ॥ तथाविधंकामभोगवशम् धर्मात्मनःदयादाक्षिण्याहिंसादिधर्मप्रवणचित्तस्य कारुण्यंदया समपद्यतसम जायत ॥ १३ ॥ ततइति करुणवेदित्वात्संजातकरुणत्वात् ह्रस्वश्छांदसः विदेःसत्तार्थाल्लाभार्थाद्वाणिनिः रुदतींक्रौंचींनिशाम्यदृष्ट्वा अयंकाममोहितपक्षिवधरूपःअधर्मएवेतिनिश्चित्य क्रौं चीविषयकरुणावत्त्वेनअर्थात्पापकारिणिनिषादेआविर्भूतरोषतयाइदंवक्ष्यमाणंवचनमब्रवीत् ॥१४॥ मानिषादेति क्रौंचहंतृप्रत्यक्षदृश्यमाननिषादशापरूपोर्थस्तुस्पष्टएव किंच मालक्ष्मीर्नि षीदत्यस्मिन्तत्संबोधनंमानिषाद यद्यस्माद्धेतोःक्रौंचमिथुनात्मंदोदरीरावणरूपात्एकंकाममोहितंरावणंअवधीःहतवानसितस्मात्त्वंशाश्वतीःसमाःअनेकान्संवत्सरान्अद्वितीयांप्रतिष्ठांअखंडै श्वर्यानंदावाप्तिंअगमःप्राप्नुहि तेनार्थतःशब्दतोवापिमनाक्काव्यार्थसूचनमित्युक्तेःश्रीरामकृतरावणवधरूपकाव्यार्थःकाव्यादौअवश्यकर्तव्याशीर्वादश्चसूचितइतितीर्थः कतककृत्तु प्रत्यक्ष

वियुक्तापतिनातेनद्विजेनसहचारिणा॥ ताम्रशीर्षेणमत्तेनपत्रिणासहितेनवै॥ १२॥ तथाविधंद्विजंदृष्ट्वानिषादेननिपातितम्॥ ऋषेर्धर्मात्मनस्त स्यकारुण्यंसमपद्यत ॥ १३ ॥ ततःकरुणवेदित्वादधर्मोयमितिद्विजः॥ निशाम्यरुदतींक्रौंचीमिदंवचनमब्रवीत्॥ १४॥ मानिषादप्रतिष्ठांत्वमग मःशाश्वतीःसमाः॥ यत्क्रौंचमिथुनादेकमवधीःकाममोहितम्॥ १५॥

संहंतृनिषादशापरूपोर्थस्तुस्पष्टएव किंच नितरांसदेवर्षिगणंत्रैलोक्यंसादयतिपीडयतीतिनिषादःतस्यसंबुद्धिःहेनिषादरावण यद्यस्मात्क्रौंचमिथुनात् अल्पीभावार्थकुंचेःपचाद्यच् कुंचं त तःस्वार्थिकोण्क्रौंचम् राज्यक्षयवनवासादिदुःखेनअत्यल्पीभूतंपरमकार्श्यंगतंयत्मिथुनंसीतारामरूपंतस्मात् एकंसीतारूपंयस्मादवधीःवधाभ्यधिकपीडांप्रापितवानसि तस्मात्त्वंप्रतिष्ठांयालं कापुरेपुत्रपौत्रभृत्यगणवैशिष्ट्येनब्रह्मणाप्रतिष्ठादत्तातांअतःपरंमागमइतिकाव्यार्थसूचनम् त्रैलोक्यस्यपरममंगलरूपंचेदंसत्यसरस्वत्यापुरस्तादाविर्भावितमित्याह अत्रेदमवधेयम् रावणवधे जातेअयोध्याराज्यप्राप्त्यनंतरंनारदंप्रतिप्रश्नइतिस्वयमेवव्याख्यातत्वात्तदुत्तरकालिकैतत्श्लोकस्यएवंविधिघटितस्योक्तार्थस्यकतकमतेकथंसंगतिः कथंवासर्वज्ञासत्यसरस्वतीभूतमर्थमाशा स्यत्वेननिर्दिशेदिति तीर्थव्याख्यानेपिइदंकाव्यार्थसूचनंकविनाकार्यमितितदुक्तसंमतिश्लोकार्थाद्गम्यते तत्रवाल्मीकेस्तथातात्पर्येकिमिदंव्याहृतंमयाइत्युक्तेरसंगतेःनचकिमिदमित्यस्यप श्चंगद्यंवेत्यर्थः तदप्येषःश्लोकोभिगीतोमरुतःपरिवेष्टारोमरुत्तस्यावसन्गृहेइत्यादिबहुशःश्रुतिषूपलंभेनेदृशाक्षरसन्निवेशस्यश्लोकत्वेनमुनेरज्ञानमित्यस्यात्यंतमनुचितत्वात् प्राक्तननारदऋषि

T.

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

संवादस्यापिश्लोकरूपतयातत्रैवसंदेहकरणौचित्याच्च तत्प्रश्नोत्तरंसर्वंकेवलसंस्कृतैरेव एतत्श्लोकोत्तरमेवश्लोकैस्तस्यापिनिबंधनमितिकल्पनातुनयुक्ता मानाभावात् अन्यथोपपत्तेश्च अध
र्मत्वबुद्धिपूर्वकथितवचनस्येदृशेर्थेतात्पर्यसंभवस्याप्यभावाच्च माङोयोगाभावेऽगमइत्येतावन्मात्रेणलुङ्भूतत्वस्यैवप्रतीत्याआशिषोऽप्रतीतेश्च एतत्श्लोकनिर्गमकालेकवेःकाव्यंकरिष्यामी
तिबुद्धेरप्यभावाच्च ब्रह्मोपदेशानंतरमेवहितथाबुद्धिर्वाल्मीकेः ममतुप्रतिभाति नारदात्स्वगुणश्रवणानंतरंमुनेःस्ववर्णनेच्छांज्ञात्वास्वचरित्रस्यचकरुणारसमयत्वेनतत्प्रधानकाव्येऽतिकरुणाचि
त्तस्यैवाधिकारात्ऋषेःकरुणचित्तत्वजिज्ञासयेवपूर्वभृगुदत्तशापस्यपुनरुक्तत्वकरणेनदार्ढ्यसंपादनायमुनेरीक्षणायचभगवान्राम एवनिषादरूपेणपश्यतोमुनेःपुरतस्तमनादृत्यक्रौंचरक्षोविशे
षरूपंजघान ततस्तदिच्छावशादंतर्यामितयातथाप्रेरणाच्चमहानधर्मोयमनेनकृतइतिरुषापापमतेनिषादयत्त्वंकाममोहितंक्रौंचमिथुनात्मिथुनीभूतात्क्रौंचयुगात् विभक्तमेकमवधीःतत्त्वम
पिशाश्वतीःसमाआयुःशेषभूतानिबहूनिवर्षाणिप्रतिष्ठांस्वस्त्रीसाहित्येनस्थितिंइहलोकेमागमःमाप्राप्नुहि किंत्वत्यल्पकालमेवतथावासएकमिथुनीभावपर्यंतमितियावत् इतिशप्तवान्मुनिःएकम
वधीरित्युक्तेर्यथासत्वयास्त्रीविरहितःकृतःसाचनायकहीनाकृतातथात्वमपिप्रिययास्वभार्ययाहीनोभवसाचत्वयाहीनाभवत्वितिपर्यवसानं अगमइत्यडागमस्तुमाङ्योगेप्यार्षत्वात् तस्यरक्षो
रूपत्वंतुएतदुत्तरंब्रह्मणःसकाशात्सकलरामवृत्तांतज्ञानवरलाभोत्तरकालकृतेतस्मात्तुमिथुनादेकमितिश्लोकेवैरनिलयइतिविशेषणेनसूचितम् रक्षःस्वेवतस्यलोकदृष्ट्यावैरनिलयत्वप्रसिद्धेः
निषादस्यापिप्राणिषुनवैरंकिंत्वाहाराद्यर्थमेवतद्धननमितिप्रसिद्धेश्च अतएवारण्यकांडेमृगयाव्यसनमुपक्रम्य विनावैरंचरौद्रेति तृतीयंयदिदंरौद्रंपरप्राणाभिहिंसनम् निर्वैरंक्रियतेमोहात्तच्चते
समुपस्थितमितिचवक्ष्यति त्रीण्येवव्यसनान्यत्रकामजानिभवंतुतेइतिचोपक्रमेउक्तम् नन्वीदृशोर्थस्त्वयाकेनमानेननिर्णीतइतिचेच्छृणु ऋष्यक्षरस्वारस्यात् तच्चात्रेस्फुटं तत्रसंदेहश्चेत्स्वांतर्या
मिणंपृच्छ तदुक्तंपाद्मेशिवशिवासंवादेरामवैभववर्णनेचतुर्विंशेअध्याये ततोजानपदःकश्चित्सामरःकाष्ठविक्रयी स्ववधूगर्हणद्वारारावणस्यगृहोषिताम् गर्हयामासवैदेहींदुर्वृत्तोलोकनिंदकः त
च्छ्रुत्वादेविचारेभ्योभीतोलोकापवादतः आहूयलक्ष्मणंप्राहरामोराजीवलोचनः शृणुमेवचनंगुह्यंसीतासंत्यागकारणम् वाल्मीकिनाथभृगुणाशप्तोस्मिकिललक्ष्मण तस्मादेनांत्यजाम्यद्यजनो
नैवात्रकारणमिति तथास्कांदेपातालखंडेअयोध्यामाहात्म्येतत्रत्यतीर्थाश्रमवर्णनप्रस्तावे शापोत्त्याह्रदिसंतप्तंप्राचेतसमकल्मषम् प्रोवाचवचनंब्रह्मातत्रागत्यसुसत्कृतः ननिषादःसवैरामो
मृगयांचर्तुमागतः तस्यसंवर्णनेनैवसुश्लोक्यस्त्वंभविष्यसि इत्युक्त्वातुजगामाशुब्रह्मलोकंसनातनः ततःसंवर्णयामासराघवंग्रंथकोटिभिः कोटिभिःशतकोटिभिः चरितंरघुनाथस्यशतकोटिप्र
विस्तरमित्यन्यत्रोक्तेः तच्चसंपूर्णंब्रह्मलोकेइत्यैतिह्यम् इहतुकुशलवोपदिष्टाचतुर्विंशतिसहस्रीत्यलम् योगवासिष्ठेतुशापांतराण्यप्युक्तानि तथाहि सनत्कुमारोनिष्कामअवसद्ब्रह्मसद्मनि वैकुंठा
दागतोविष्णुस्त्रैलोक्याधिपतिःप्रभुः ब्रह्मणापूजितस्तत्रसत्यलोकनिवासिभिः विनाकुमारंतंदृष्ट्वाह्युवाचप्रभुरीश्वरः सनत्कुमारस्तब्धोसिनिष्कामोगर्वचेष्टया अतस्त्वंभवकामार्तःशरजन्मेतिना
मतः तेनापिशापितोविष्णुःसर्वज्ञत्वंतवास्तियत् किंचित्कालंहितत्त्यक्त्वात्वमज्ञानीभविष्यसि शापितःशप्तः किंचित्कालमवतारांतरेऽत्यल्पकालंतत्त्यक्त्वातद्रूपंत्यक्त्वाअज्ञानीसइव तथा भृगुर्भा

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

यांहतांदृष्ट्वाभोवाचक्रोधमूर्छितः विष्णोतवापिभार्यायावियोगोहिभविष्यति तथा वृंदयाशापितोविष्णुश्छलनंयत्त्वयाकृतम् अतस्त्वंस्त्रीवियोगंहिवचनान्ममयास्यसि शापितःशप्तः छलनंप तिवेषेणसंभोगरूपम् तथा भार्याहिदेवदत्तस्यपयोष्णीतीरसंस्थिता नृसिंहवेषधृग्विष्णुंदृष्ट्वापंचत्वमागता तेनशप्तोहिनृहरिर्दुःखार्तःस्त्रीवियोगतः तवापिभार्यययासार्धंवियोगोहिभविष्यतीति दुः खार्तः तृतीयार्थेआर्षीप्रथमा दुःखार्तेनेत्यर्थः ताराशापोपिकिष्किंधाकांडेतत्रैववक्ष्यतइत्यलंविस्तरेण प्राचेतसेनमुनिनारामोराजीवलोचनः तमसोपवनेशप्तोवेषधृक्जानकीपतिः ॥ १ ॥ श्रीरामःप्राकृतांलीलांस्वीयांवर्णयितुंतदा मंदोदर्याःपतिःक्रूरःक्रौंचवद्विनिपातितः॥२॥अंडजंनिहतंदृष्ट्वामुनिःशापमथाददौ चिरंप्रतिष्ठामाभूत्तेनिषादभुविहिंसक॥ ३॥ शापंश्रुत्वैवसर्वात्मात त्रैवांतरधीयत शोकाक्रांतस्तुवाल्मीकिर्ब्रह्मणाशुसुबोधितइति॥४॥त्यक्त्वाजीर्णदुकूलवद्वसुमतींबद्ध्वोऽंबुधिंबिंदुवद्बाणाग्रेणजरत्कपोतकइवव्यापादितोरावणः लंकाकापिविभीषणायसहसा मुद्रेवहस्तेर्पिताश्रुत्वैवंरघुनायकस्यचरितंकोवानरोनांचति ॥५॥१५॥ तस्येति मयामुनिनाशांतेनतपस्विनाशकुनिशोकपीडितेनेदमीदृशंक्रूरंतपोनाशकरंकिंव्याहृतमितिवीक्षतोंतर्यामिप्रेरण

तस्येत्थंब्रुवतश्चिंताबभूवहृदिवीक्षतः॥ शोकार्तेनास्यशकुनेःकिमिदंव्याहृतंमया॥१६॥ चिंतयन्समहाप्राज्ञश्चकारमतिमान्मतिम्॥ शिष्यंचैवाब्रवीद्वाक्यमिदंसमुनिपुंगवः॥ १७॥ पादबद्धोक्षरसमस्तंत्रीलयसमन्वितः॥ शोकार्तस्यप्रवृत्तोमेश्लोकोभवतुनान्यथा॥ १८॥ शिष्यस्तुतस्यब्रुवतोमुनेर्वाक्यमनुत्तमम्॥ प्रतिजग्राहसंतुष्टस्तस्यतुष्टोभवन्मुनिः ॥ १९॥

यानिषादेसर्वतोमहत्त्वसंभावनयादृश्यमानक्रौंचेतद्वैपरीत्यसंभावनयाऽतिनिंद्यमयशस्करंमहापातकेभ्योप्यधिकंपापंवृत्तमितिचिंताबभूव यद्यप्येतत्सर्वंवाल्मीकिकृतमेवतथापिकुशलवगेयतयास्यकाव्यस्यकरणात्तदुक्तितयैवमुक्तिः अन्यथास्वचिंतायाःस्वापरोक्षत्वाद्बभूवेतिलिडसंगतिःस्यात् यद्वा सर्गचतुष्टयमाद्यमुपोद्घातरूपंकस्यचिच्छिष्यस्य वाल्मीकीयोपोद्घातत्वाच्च वाल्मीकीयोक्तिः पारोक्ष्यमारोप्यस्वयमपितथोक्तिरुपोद्घातत्वद्योतनायेत्यन्ये ॥ १६ ॥ चिंतयन्निति महदयशस्करमिदंकर्मवृत्तमितिचिंतयन्सत्यसंकल्पतयाइत्थंमतिसंकल्पंचकार तदभिलापकंवाक्यंशिष्यमब्रवीदितिसंबंधः ॥ १७ ॥ पादेति अष्टाक्षरानुष्टुप्पादैर्बद्धः अक्षरसमःछंदःशास्त्रोक्तगुरुलघ्वक्षरवैषम्यरहितः तथा तंत्रीवीणालयस्तालमृदंगवेणुहस्ताभिनयानांसमकालंविरामस्ताभ्यांयुक्तः तंत्र्यामारोप्यवाद्यैःसहगातुंयोग्यइतियावत् अतःशोकार्तस्यशापरूपतयाऽनौचित्येनप्रवृत्तोपिमेममश्लोकोयशोरूपोभवतु अन्यथाऽयशोरूपोमाभूदित्यर्थः अत्रभवत्विति पाठएवबहुपुस्तकसंमतस्तीर्थसंमतश्च श्लोकोयशसिपद्येचेतिनिघंटुः ॥ १८ ॥ शिष्यइति एवंब्रुवतस्तस्यऋषेर्वाक्यंयशोभवत्वित्येवंरूपम् हृष्टःसन् तथैवेदंयशोरूपमेवेदमित्यनुमोदनेनप्रतिजग्राहअंगीचकार अयशोरूपेपियशस्त्वानुमोदनेनगुरुस्तस्यतुष्टोभवदित्यर्थः ॥ १९ ॥

T

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

सइति अभिषेकमितिमध्याह्नकर्तव्यानुष्ठानोपलक्षणम् तमेवार्थंअवशतःशापार्थश्लोकोत्पत्तिरूपम् उपावर्ततन्यवर्तत ॥ २० ॥ श्रुतवान्बहुश्रुतः पृष्ठतःपृष्ठभागेनप्रसारितकरः परिपूर्णकल शमादायअनुपश्चाज्जगामेत्यन्वयः ॥ २१ ॥ सइति मुखतोन्याःकथाश्चकारमनसातुशापार्थकश्लोकविषयंध्यानमास्थितः यत्तुध्यानमंबायागायत्र्याश्चतुर्मुखरुद्रप्राधान्येनध्यानमास्थित इत्यर्थइतितन्न तदास्थितोन्याःकथाश्चकारेत्यस्यासंगतेरित्यलंध्यानपदार्थानभिज्ञदूषणाभिनिवेशेन ॥ २२ ॥ अथतच्चिंतांनिवर्तयितुंब्रह्मागमनमाह आजगामेति स्वयंप्रभुःअनन्यमुखनि रीक्षकतयासर्वलोकसृष्ट्युपयोगिज्ञानैश्वर्यादिशक्तिमान् अतएवभूरादिलोकनिर्माता तंशापवाक्योच्चारणवशादतिचिंताक्रांतम् ॥ २३ ॥ वाग्यतःअतिसंभ्रमवशाद्यतवाक् प्रयतोऽतिनम्रः

सोभिषेकंततःकृत्वातीर्थेतस्मिन्यथाविधि ॥ तमेवचिंतयन्नर्थमुपावर्ततवैमुनिः ॥ २० ॥ भरद्वाजस्ततःशिष्योविनीतःश्रुतवान्गुरोः ॥ कलशंपूर्ण मादायपृष्ठतोऽनुजगामह ॥ २१ ॥ सप्रविश्याश्रमपदंशिष्येणसहधर्मवित् ॥ उपविष्टःकथाश्चान्याश्चकारध्यानमास्थितः ॥ २२ ॥ आजगामततो ब्रह्मालोककर्तास्वयंप्रभुः ॥ चतुर्मुखोमहातेजाद्रष्टुंतंमुनिपुंगवम् ॥ २३ ॥ वाल्मीकिरथतंदृष्ट्वासहसोत्थायवाग्यतः ॥ प्रांजलिःप्रयतोभूत्वातस्थौप रमविस्मितः ॥ २४ ॥ पूजयामासतंदेवंपाद्यार्घ्यासनवंदनैः ॥ प्रणम्यविधिवच्चैनंपृष्ट्वाचैवनिरामयम् ॥ २५ ॥ अथोपविश्यभगवानासनेपरमार्चिं ते ॥ वाल्मीकयेचऋषयेसंदिदेशासनंततः ॥ २६ ॥ ब्रह्मणासमनुज्ञातःसोप्युपाविशदासने ॥ उपविष्टेतदातस्मिन्साक्षाल्लोकपितामहे ॥ २७ ॥ तद्गते नैवमनसावाल्मीकिर्ध्यानमास्थितः ॥ पापात्मनाकृतंकष्टंवैरग्रहणबुद्धिना ॥ २८ ॥ यत्तादृशंचारुरवंक्रौंचंहन्यादकारणात् ॥ शोचन्नेवपुनःक्रौंची मुपश्लोकमिमंजगौ ॥ २९ ॥

॥ २४ ॥ पूजयामासेति वंदनंस्तुतिः प्रणम्येतिपृथगुक्तेः एनमित्याद्युत्तरान्वयि ॥ २५ ॥ एनंमुनिं ब्रह्माअनामयंआमयःपीडातद्रहितम् व्ययहीनमितियावत् तपइतिशेषः तत्पृष्ट्वाअनंतरं स्वयमासनेउपविश्यऋषयेआसनंदिदेश आसनेउपवेष्टुमनुमेनइत्यर्थः वाल्मीकयेचऋषयइतिपाठः एतेनब्राह्मणंकुशलंपृच्छेत्क्षत्रबंधुमनामयमित्युक्तेर्ब्राह्मणंप्रत्ययंप्रश्नःस्मार्ताचारविरुद्धः तंदेवमित्यनेनैवसिद्धेएनमित्यस्यवैयर्थ्यापत्तिश्चेत्यपास्तम् ॥ २६ ॥ लोकपितामहेउपविष्टेसतितदनुज्ञयास्वयमुपाविशदितिसंबंधः ॥ २७ ॥ तद्गतेनक्रौंचगतेन वैरंग्रह्णातिसाचासौबुद्धिस्तद्व ता कर्तरिल्युट्बाहुलकात् निषादेनेतिशेषः कष्टंकृतम् क्रौंचवधरूपंतपोनाशसंपादकशापनिःसारणेनकष्टंकृतम् मयेतिशेषः ॥ २८ ॥ कष्टमेवाह यइति हन्यात्हतवानित्यर्थेछांदसम् अका रणात्दृश्यमानकारणंविना उपसमीपे ब्रह्मणःसमीपे ॥ २९ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

शोकपरायणः क्रौंचवधकृतक्रौंचीदुःखदर्शनजेनस्वस्यमुखतस्तपोहानिकरशापार्थकश्लोकस्यावशतोनिःसरणजेनचशोकेनव्याप्तः अतएवांतर्गतमनाअंतर्गतेश्लोकार्थएववृत्तचित्तःश्लोकं जगाविति संबंधः तंतथाशोकपस्तम् प्रहसन्नूमदिच्छयावतीर्णांसरस्वतींनजानातीतिहासंकुर्वन् ॥ ३० ॥ तद्वचनमेवाह श्लोकएवास्त्वयमिति अयंत्वयाबद्धःश्लोकोयशोरूपएवास्तु श्लोकशब्दस्यपद्यपरतयायोजनेऽस्त्विति पाठस्यासंगत्यापत्तेः अस्तीत्युक्तेरेवब्रह्मणऔचित्यात् ममतुअयशोरूपस्त्ययशोरूपताशीर्दानमितिनासंगतिः श्लोकएवत्वयेतिपाठेपि यशोरूपएवायंत्वयाबद्धोऽत्रतवविचारःसंदेहोमास्तु मद्वचनात्त्वसंकल्पाच्चास्यतथाभावप्राप्तेरित्याशयः ननुभवतुत्वदाशिषातथात्वमस्याःपरंतुशांतस्वभावस्यऋषेर्ममेदृशीवागत्यंतमनुचितेत्यपिमाविषादंकुर्वित्याह मच्छंदादिति मत्संकल्पादित्यर्थः विष्णोरवतारभूतस्यरामस्यसंकल्पोपिस्वसंकल्पत्वेनोक्तः एकामूर्तिस्त्रयोदेवारुद्रविष्णुपितामहाइतिहरिवंशोक्तेः नन्वीदृशसंकल्पोब्रह्मणोपिकिमर्थंइतिचेच्छृणु येषांपरस्यदारवियोगादिजनकंकर्मस्वस्यदारवियोगादिकंजनयितुंनालंतेषामपिब्रह्मशापस्तज्जननेऽलमितिलोकेब्राह्मणमाहात्म्यंसूचयितुम् एवंराज्यादिसत्त्वेपिकामजयएवोत्तमो

पुनरंतर्गतमनाभूत्वाशोकपरायणः॥ तमुवाचततोब्रह्माप्रहसन्मुनिपुंगवम्॥ ३०॥ श्लोकएवास्त्वयंबद्धोनात्रकार्याविचारणा॥ मच्छंदादेवतेब्रह्मन्प्रवृत्तेयंसरस्वती॥ ३१॥ रामस्यचरितंकृत्स्नंकुरुत्वमृषिसत्तम॥ धर्मात्मनोभगवतोलोकेरामस्यधीमतः॥ ३२॥ वृत्तंकथयधीरस्ययथातेनारदाच्छ्रुतम्॥ रहस्यंचप्रकाशंचयद्वृत्तंतस्यधीमतः॥ ३३॥ रामस्यसहसौमित्रेराक्षसानांचसर्वशः॥ वैदेह्याश्चैवयद्वृत्तंप्रकाशंयदिवारहः॥ ३४॥

नतुतद्रोगचापलमितिचस्वव्यवहारेणशिक्षयितुंतत्प्रायश्चित्तविधयास्वकीर्तिवर्णनेनमुनेर्यशोवृद्ध्यर्थंभगवद्विषयमहापापप्रायश्चित्तत्वात्कैमुतिकन्यायेनेतरजनानांसर्वपापप्रायश्चित्तंरामायणश्रवणादीत्यर्थतत्त्वंबोधयितुंचेतिगृहाण एतदृष्यक्षरस्वारस्यवलेनमयायोजितमतोनिरीर्ष्यैःसहृदयाविचारयंतु ॥३१॥ एवंपरवशप्रवृत्तस्यापिशापस्यभगवद्विषयतयेतरसकलमन्वाद्युक्तप्रायश्चित्तानिवर्त्यस्यस्वयंप्रत्यसौशापस्तच्चरितवर्णनरूपंप्रायश्चित्तमुपदिशति रामस्यचरितमिति लोकेरामस्यरमतेइतिरामः बाहुलकात्कर्तरिघञ् तेनलोकाधिष्ठातुर्लोकांतर्यामिणश्चेत्यर्थः कुरुवर्णयस्व धर्मात्मनइत्यनेनरावणादिवधवत्क्रौंचवधोपिधर्मफलकएवलोकव्यवहारेणलोकहितत्वात्स्वद्रक्षकत्वाच्चेतिसूचितम् ॥३२॥ वृत्तमिति अस्यनारदोक्तविशेषपरत्वादपौनरुक्त्यम् धियमीरयतीतिधीरः तेनबुद्धिप्रेरकस्येत्यर्थः तेनगायत्र्यर्थभूतस्येत्युक्तम् ॥ ३३ ॥ रामलक्ष्मणयोराक्षसानांसीतायाश्चयत्प्रकाशंतदीयानांप्रकाशंतवाविदितम् यदिवायदपितदीयानामपिरहःअविदितंतवतुसुतरामविदितंतदपिसर्वंतेविदितंभविष्यति अनेनतत्करणयोग्यतादानम् यच्चमानिषादेतिवदपर्यालोच्यापिवाकूत्वत्तोनिःसरिष्यतिसापिनान्यथाभविष्यतितेनास्याअपिसत्यत्वंभावीतिध्वनितम् ॥ ३४ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥३५॥ एवंसामर्थ्यंदत्वोपसंहरति कुर्विंति यावदित्याद्युत्तरान्वयि ॥३६॥ ३७ ॥ तावदिति यावत्त्वत्कृतकथाप्रचारस्तावदधश्चत्वंदयापूर्वमपिअतिमहतिक्रोधकरणात्अधोगमनयोग्योपित्वं ऊर्ध्वंसर्वोर्ध्ववर्तमानेषुमल्लोकेषुनिवासंप्राप्स्यसि ततोमयासहमोक्ष्यसइत्यर्थः लोकेष्वितितदवयवाभिप्रायंबहुवचनं ऊर्ध्वमधश्चविद्यमानेषुमन्निर्मितलोकेषुनिवत्स्यसिसर्वत्राप्रतिहतगतिःसंचरिष्यसि ततःपरंमुक्तिंप्राप्स्यसीतितीर्थः तत्रमल्लोकेष्वित्यस्यचारितार्थ्यंचित्यम् इतीति तत्रैवांतर्धानेनास्याप्यंतर्यामिरूपतोक्ता ॥ ३८ ॥ ततइति विस्मयंआश्चर्यंतस्येति प्रीयमाणाःआश्चर्यमिदमस्मद्गुरोःपद्यंयद्ब्रह्मणाप्यनुमोदितम् प्राहुश्चवक्ष्यमाणमित्यर्थः ॥ ३९ ॥ तदेवाह समेति साम्यंगुरुलघ्वक्षरराहित्यम् यःऋषिणागीतःसःअनुअतिशयितशोकोत्पत्त्यनंतरंव्या

तच्चाप्यविदितंसर्वंविदितंतेभविष्यति॥ नतेवागनृताकाव्येकाचिदत्रभविष्यति॥३५॥ कुरुरामकथांपुण्यांश्लोकबद्धांमनोरमाम्॥ यावत्स्थास्यंतिगिरयःसरितश्चमहीतले॥ तावद्रामायणकथालोकेषुप्रचरिष्यति॥ ३६॥ यावद्रामस्यचकथात्वत्कृताप्रचरिष्यति ॥ ३७॥ तावदूर्ध्वमधश्चत्वंमल्लोकेषुनिवत्स्यसि॥इत्युक्त्वाभगवान्ब्रह्मातत्रैवांतरधीयत॥ ३८॥ ततःसशिष्योभगवान्मुनिर्विस्मयमाययौ॥तस्यशिष्यास्ततःसर्वेजगुःश्लोकमिमंपुनः॥ मुहुर्मुहुःप्रीयमाणाःप्राहुश्चभृशविस्मिताः॥ ३९ ॥समाक्षरैश्चतुर्भिर्यःपादैर्गीतोमहर्षिणा॥ सोनुव्याहरणाद्भूयःशोकःश्लोकत्वमागतः॥४०॥तस्यबुद्धिरियंजातामहर्षेर्भावितात्मनः॥ कृत्स्नंरामायणंकाव्यमीदृशैःकरवाण्यहम्॥ ४१॥उदारवृत्तार्थपदैर्मनोरमैस्तदास्यरामस्यचकारकीर्तिमान्॥ समाक्षरैःश्लोकशतैर्यशस्विनोयशस्करंकाव्यमुदारदर्शनः॥ ४२॥

हरणाद्भूयःशोकःविपुलःशोकएवश्लोकत्वंप्राप्तइतिवयंमन्यामहेइतिप्राहुरितिसंबंधः उत्प्रेक्षाचेयम् तेनास्यश्लोकस्यकरुणरसमयत्वंध्वनितम् अत्रनष्टक्रौंचालंबनकःक्रौंचीविरावानुदीपितो निषादविषयक्रोधव्यभिचारिकोमानिषादेत्यादिवाक्यानुभावकःकरुणोरसइतिबोध्यम् यत्तुपूर्वश्लोकेप्राहुरित्यस्यपठंतीत्यर्थकरणम् पुनःपुनःपाठेनानंदवंतोऽभूवन्नितिफलितार्थकथनम् अत्रचश्लोकेभूयोनुव्याहरणान्मुहुर्मुहुःशिष्यैःपुनःपाठाल्लोकेशोकःश्लोकत्वेनप्रतिबद्धोभवत्श्लोकत्वंप्राप्तइतितीर्थादिव्याख्यानंतदतिनिःसारमितिस्पष्टमेव ॥ ४० ॥ तस्येति ईदृशैर्मानिषादेतिवत्करुणारसप्रधानैरित्यर्थः अनेनान्येरसाअत्रगुणीभूताइतिध्वनितम् ॥ ४१ ॥ उदारेति उदारस्ययद्वृत्तंचरितंउदारंवायच्चरितंतद्रूपार्थबोधकैःपदैः मनोरमैःश्रुतिकटुत्वादिदोषरहितैः अस्ययशस्विनोरामस्यदाशरथेरामस्यनारदोपदिष्टस्य श्लोकशतैरितिशतशब्दोनंतवाची ॥ ४२ ॥

एवंकाव्यनिर्माणमुक्त्वातत्रश्रोतॄनभिमुखीकरोति तदिति समासस्तत्पुरुषादिः संधिरेकादेशादिजः योगःप्रकृतिप्रत्यययोः एतेउपगतायथाव्याकरणालंकारशास्त्रमर्यादंयस्मिन्काव्येतादृशंकाव्यं रघुवरचरितंतद्वर्णनरूपं समःपतत्प्रकर्षादिदोषरहितोमधुरःकरुणारसयुक्तत्वेनमाधुर्यगुणप्रधानःउपनतःप्रसन्नतयोपलभ्यमानोयोऽर्थस्तद्बोधकवाक्यैर्निबद्धं उपनतत्वेनप्रसादगुणवत्ता दर्शिता समुदायेनवैदर्भीरीतिमत्त्वंध्वनितं रघेर्गत्यर्थान्निष्पन्नरघुवरशब्देनतस्यसर्वांतर्यामित्वंध्वनितं ईदृशस्यापिमिथ्यार्थकत्वेऽनुपादेयत्वंस्यादतआह मुनिप्रणीतंब्रह्मानुग्रहप्राप्तसत्यवागृषिप्रणीतं पुरुषार्थस्वर्गमोक्षादिसाधनत्वंतुरघुवरचरितमित्यनेनोक्तप्रायमेव दशशिरसश्ववधमित्यनेनवनांतमिदंश्रोतव्यमितिसूचितं तेनैवसूचितफललाभात् उत्तरकांडत्वस्यखिलं भारतस्यहरिवंशवत् अतएवाग्रिमसर्गेवनसंचरणपर्यंतवृत्तान्वेषणमेवसमाधिनाऋषेर्वक्ष्यतीतिप्राञ्चः परेतुदशशिरसोवधंचेत्यन्वयः चेनसीतात्यागादिरूपोत्तरकांडीयवृत्तांतसंग्रहइत्याहुः ॥ ४३ ॥

तदुपगतसमाससंधियोगंसममधुरोपनतार्थवाक्यबद्धम् ॥ रघुवरचरितंमुनिप्रणीतंदशशिरसश्ववधंनिशामयध्वम् ॥ ४३ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेद्वितीयःसर्गः ॥ २ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ श्रुत्वावस्तुसमग्रंतद्धर्मार्थसहितंहितम् ॥ व्यक्तमन्वेषतेभूयोयद्वृत्तंतस्यधीमतः ॥ १ ॥ उपस्पृश्योदकंसम्यङ्मुनिःस्थित्वाकृतांजलिः ॥ प्राचीनाग्रेषुदर्भेषुधर्मेणान्वेषतेगतिम् ॥ २ ॥ रामलक्ष्मणसीताभीराज्ञादशरथेनच ॥ सभार्येणसराष्ट्रेणयत्प्राप्तंतत्रतत्त्वतः ॥ ३ ॥ हसितंभाषितंचैवगतिर्यावच्चचेष्टितम् ॥ तत्सर्वंधर्मवीर्येणयथावत्संप्रपश्यति ॥ ४ ॥ स्त्रीतृतीयेनचतथायत्प्राप्तंचरतावने ॥ सत्यसंधेनरामेणतत्सर्वंचान्ववैक्षत ॥ ५ ॥

॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेद्वितीयःसर्गः ॥ २ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ श्रुत्वेति नारदात्काव्यविषयंरामचरितरूपंवस्तुश्रुत्वासमग्रंप्रकाशरहस्यसहितंकुर्विति चब्रह्ममुखाच्छ्रुत्वातस्यधीमतोरामस्ययद्वृत्तंचरितंसरहःप्रकाशंतत् भूयःपुनःव्यक्तंसाक्षात्कारविषयोयथाभवतितथाकर्तुंअन्वेषतेउद्युंक्तेस्मेतिशेषः धर्मार्थेतित्रिवर्गोपलक्षणं फलत्वेनतत्सहितं हितंमोक्षफलकम् ॥ १ ॥ उद्योगमेवाह उपेति आचम्येत्यर्थः सम्यक्स्मृत्युक्ताचमनरीत्या इदमन्येषामपिप्रायत्यसंपादकानामुपलक्षणं प्रागग्रेषुदर्भेषुस्थित्वा धर्मेणयोगजेनब्रह्मप्रसादरूपेणचगतिरामादीनांचरितरूपांअन्वेषतेअतियत्नेनपश्यतिस्म ॥ २ ॥ रामेत्यादिश्लोकद्वयमेकंवाक्यं भार्याःकौसल्याद्यास्तत्सहितेनदशरथेनरामादिभिश्चयत्प्राप्तंसंबद्धंचरितंराज्यपालनादिरूपं हसितादिरूपंचतत्सर्वंतत्रसमाधौतत्त्वतःधर्मवीर्येणयोगजबलेनपश्यतिस्म ॥ ३ ॥ ४ ॥ अयोध्यावासकालिकंवृत्तंनिरीक्ष्यतदनंतरंवनकालिकंचनिरीक्षितमित्याह स्त्रीतृतीयेनेति द्वितीयोलक्ष्मणः तत्सर्वंचेतिचस्यतदुत्तरकालिकमुत्तरकांडस्थंचेत्यर्थइत्यपरे ॥ ५ ॥

T

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

नेदंदर्शनंस्वमवदित्याह ततइति पूर्वाचरितयोगाभ्यासादित्यर्थः योगंसमाधिं तत्रसमाधौ पुरापश्यतिअपश्यदित्यर्थः यन्निर्वृत्तंसंजातं इदमुपलक्षणं यच्चभावितच्चरित्रंपश्यतिस्मेतियावत् ॥ ६ ॥ तदिति धर्मेणयोगजेन अतएवमहामतिः तत्सर्वमतीतमनागतंचतद्विषयंकाव्यं अभिरामस्येत्यनेनतादृशकाव्यकरणस्यरागप्राप्ततोक्ता ॥ ७ ॥ कामेति कामरूपोयोर्थःपुरुषार्थस्तद्रूपेणगुणेन फलेनयुक्तं धर्मार्थरूपपुरुषार्थफलेनबिस्तरवत् विस्तरेणतदुभयप्रतिपादकंतद्बाहुल्येत्यर्थः रत्नैःकाव्यगुणालंकारव्यंग्यैराढ्यंपूर्णं सर्वश्रुतीनांमनोभूताःसारभूताःउपनिषदस्तासांहरंतदर्थप्रतिपादकं तेनमोक्षफलकत्वं व्याख्यानांतरंत्वचमत्कारीत्युपेक्षितम् ॥ ८ ॥ सइति रघुवंशस्यतद्वंशावतीर्णरामस्यनारदकथनक्रमेणैवतच्चरितंतत्प्रतिपादकंकाव्यंचकारेत्यर्थः ॥ ९ ॥ विस्तरेण

॥ १३ ॥

१

ततःपश्यतिधर्मात्मातत्सर्वंयोगमास्थितः ॥ पुरायत्तत्रनिर्वृत्तंपाणावामलकंयथा ॥ ६ ॥ तत्सर्वंतत्त्वतोदृष्ट्वाधर्मेणसमहामतिः ॥ अभिरामस्यरामस्यतत्सर्वंकर्तुमुद्यतः ॥ ७ ॥ कामार्थगुणसंयुक्तंधर्मार्थगुणविस्तरम् ॥ समुद्रमिवरत्नाढ्यंसर्वश्रुतिमनोहरम् ॥ ८ ॥ सयथाकथितंपूर्वंनारदेनमहात्मना ॥ रघुवंशस्यचरितंचकारभगवान्मुनिः ॥ ९ ॥ जन्मरामस्यसुमहद्वीर्यंसर्वानुकूलताम् ॥ लोकस्यप्रियतांक्षांतिंसौम्यतांसत्यशीलताम् ॥ १० ॥ नानाचित्राःकथाश्चान्याविश्वामित्रसहायने ॥ जानक्याश्चविवाहंचधनुषश्चविभेदनम् ॥ ११ ॥ रामरामविवादंचगुणान्दाशरथेस्तथा ॥ तथाभिषेकंरामस्यकैकेय्यादुष्टभावताम् ॥ १२ ॥

वर्णनीयानर्थान्इष्टंहिविदुषांलोकेसमासव्यासधारणमित्युक्तेःसमासेनसंक्षेपणाह जन्मेत्यादिना वीर्यंस्वयमक्षतस्यपराभिभवसामर्थ्यं सर्वानुकूलतांसर्वेषामनुवर्तनरूपां प्रियतांविश्लेषासहत्वपर्यवसायिनीवस्तुसौंदर्यबलाद्विषयलाभेप्यनिवर्त्याविद्यमानानामपिदोषाणामदर्शनकरीव्यसनसहस्रसंपातेप्यनिवर्त्यायाअनुपस्कृतवस्तुमात्रालंबिनीइच्छाप्रेमपदवाच्यातद्विषयतां एवंभगवतिरामेमायाशबलेजातंप्रेमचित्तशुद्धिद्वाराशुद्धविषयंप्रेमोत्पाद्यनिदिध्यासनद्वारामुक्तिजनकज्ञानपर्यवसायीतिबोध्यं क्षांतिउच्यमानोपिपरुषंनोत्तरंप्रतिपद्यतेइत्युक्तरूपां सौम्यतांअक्रूरदर्शनताम् ॥ १० ॥ नानेति विश्वामित्रसहायनेविश्वामित्रेणसहगमनेतदुपस्थितिकालेसभायांमार्गेगमनकालेच चित्रानानाकथाअन्याश्चकथायोगवासिष्ठोक्ताब्रह्मप्रतिपादिकाःकथाअत्रग्रंथेउक्तागंगादिकथाश्चेत्यर्थः एतेनात्रश्लोकेनानेतिअन्याइतिचव्यर्थमित्यपास्तं जानक्याश्चेति चनोमिलादिसंग्रहः ॥ ११ ॥ रामेति द्वितीयःपरशुरामः गुणान्विनयजयरूपान् ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥

विघातंचेति विवासनंवनंप्रतिप्रस्थापनं परलोकस्यचाश्रयं परलोकगमनंमरणमितियावत् ॥ १३ ॥ प्रकृतीनामिति प्रकृतीनांवंचनापूर्वकविसर्जनमयोध्यांप्रतिपरावर्तनं निषादाधिपोगुहः सूतःसुमंत्रः ॥ १४ ॥ गंगायाइति अभ्यनुज्ञानंसंमतिः ॥ १५ ॥ वास्त्विति वास्तुकर्मचित्रकूटेगृहनिर्माणं निवेशंतत्रगृहेअवस्थानं प्रसादनंभरतकर्तृकम् ॥ १६ ॥ पादुकेति श्रेष्ठपादुकयो र्भरतकृतंअभिषेकं नंदिग्रामस्यनितरांअतिशयेनवासनं भरतेतत्रगतेसर्वप्रजास्तत्रैववासंकृतवत्यइत्यर्थः ॥ १७ ॥ दर्शनमिति अनसूयासमास्यांअनसूययासहसीतायाःसमास्यासहासनं य

विघातंचाभिषेकस्यरामस्यचविवासनम् ॥ राज्ञःशोकंविलापंचपरलोकस्यचाश्रयम् ॥ १३ ॥ प्रकृतीनांविषादंचप्रकृतीनांविसर्जनम् ॥ निषादाधिपसंवादंसूतोपावर्तनंतथा ॥ १४ ॥ गंगायाश्चापिसंतारंभरद्वाजस्यदर्शनम् ॥ भरद्वाजाभ्यनुज्ञानाच्चित्रकूटस्यदर्शनम् ॥ १५ ॥ वास्तुकर्मनिवेशंचभरतागमनंतथा ॥ प्रसादनंचरामस्यपितुश्चसलिलक्रियाम् ॥ १६ ॥ पादुकाग्र्याभिषेकंचनंदिग्रामनिवासनम् ॥ दंडकारण्यगमनंविराधस्य वधंतथा ॥ १७ ॥ दर्शनंशरभंगस्यसुतीक्ष्णेनसमागमम् ॥ अनसूयासमास्यांचअंगरागस्यचार्पणम् ॥ १८ ॥ दर्शनंचाप्यगस्त्यस्यधनुषोग्रहणंतथा ॥ शूर्पणख्याश्चसंवादंविरूपकरणंतथा ॥ १९ ॥ वधंखरत्रिशिरसोरुत्थानंरावणस्यच ॥ मारीचस्यवधंचैववैदेह्याहरणंतथा ॥ २० ॥ राघवस्य विलापंचगृध्रराजनिबर्हणम् ॥ कबंधदर्शनंचैवपंपायाश्चापिदर्शनम् ॥ २१ ॥ शबरीदर्शनंचैवफलमूलाशनंतथा ॥ प्रलापंचैवपंपायांहनूमद्दर्शनं तथा ॥ २२ ॥ ऋष्यमूकस्यगमनंसुग्रीवेणसमागमम् ॥ प्रत्ययोत्पादनंसख्यंवालिसुग्रीवविग्रहम् ॥ २३ ॥ वालिप्रमथनंचैवसुग्रीवप्रतिपादनम् ॥ ताराविलापंसमयंवर्षरात्रनिवासनम् ॥ २४ ॥ कोपंराघवसिंहस्यबलानामुपसंग्रहम् ॥ दिशःप्रस्थापनंचैवपृथिव्याश्चनिवेदनम् ॥ २५ ॥

यद्यप्येतद्विराधवधात्पूर्वमेवतथापिक्रमेतात्पर्याभावात्व्यत्ययेनाभिधानं अंगरागःचंदनादिः ॥ १८ ॥ दर्शनमिति अगस्त्यसकाशाद्धनुषोग्रहणम् ॥ १९ ॥ वधमिति उत्थानंजानकीहरणोद्योग म् ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ ऋष्येति प्रत्ययोत्पादनंशालभेदादिभिःसुग्रीवस्यविश्वासजननं विग्रहंयुद्धम् ॥ २३ ॥ वालीति सुग्रीवप्रतिपादनंसुग्रीवस्यराज्येस्थापनं समयंशरदियात्राकर्तव्ये तिरामसुग्रीवयोःसंकेतं वर्षेति वर्षाकालिकवासांगीकरणम् ॥ २४ ॥ कोपमिति उपसंग्रहंवानराणांमेलनं पृथिव्याश्चनिवेदनंसुग्रीवेणवानरान्प्रतिपृथ्वीसंस्थानकथनम् ॥ २५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अंगुलीयकदानंरामकर्तृकंहनुमति प्रायोपवेशनंप्रायेणअनशनेनवानराणामुपवेशनंसमुद्रसमीपेवासः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ एकस्यापिविविंचितनंअसहायस्यकर्तव्यार्थविचारंचेत्यर्थः अवरोधोंतःपुरम् ॥ २९ ॥ यानंगमनम् ॥ ३० ॥ अभिज्ञानंरामदत्तांगुलीयकम् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ग्रहणमिति लंकायादाहेनतत्रत्यानामाक्रंदनं लंकादाहेहनूमद्गर्जनमित्यर्थोवा अभिमर्दनमितिपाठेलंकायाःदाहेनअभितोमर्दनमित्यर्थः प्रतिप्लवनंपुनःसागरोत्तरणम् ॥ ३३ ॥ मणिनिर्यातनंसीतयादत्तस्यस्वशिरोरत्नस्यराघवेदानं नलसेतोःनलनिर्मितसेतोः ॥ ३४ ॥ प्रतारं से

अंगुलीयकदानंचऋक्षस्यविलदर्शनम् ॥ प्रायोपवेशनंचैवसंपातेश्चापिदर्शनम् ॥ २६ ॥ पर्वतारोहणंचैवसागरस्यापिलंघनम् ॥ समुद्रवचनाच्चैवमैनाकस्यचदर्शनम् ॥ २७ ॥ राक्षसीतर्जनंचैवच्छायाग्राहस्यदर्शनम् ॥ सिंहिकायाश्चनिधनंलंकामलयदर्शनम् ॥ २८ ॥ रात्रौलंकाप्रवेशंच एकस्यापिविविंचितनम् ॥ आपानभूमिगमनमवरोधस्यदर्शनम् ॥ २९ ॥ दर्शनंरावणस्यापिपुष्पकस्यचदर्शनम् ॥ अशोकवनिकायानंसीतायाश्चापिदर्शनम् ॥ ३० ॥ अभिज्ञानप्रदानंचसीतायाश्चापिभाषणम् ॥ राक्षसीतर्जनंचैवत्रिजटास्वप्नदर्शनम् ॥ ३१ ॥ मणिप्रदानंसीतायावृक्षभंगंतथैवच ॥ राक्षसीविद्रवंचैवकिंकराणांनिवर्हणम् ॥ ३२ ॥ ग्रहणंवायुसूनोश्चलंकादाहाभिगर्जनम् ॥ प्रतिप्लवनमेवाथमधूनांहरणंतथा ॥ ३३ ॥ राघवाश्वासनंचैवमणिनिर्यातनंतथा ॥ संगमंचसमुद्रेणनलसेतोश्चबंधनम् ॥ ३४ ॥ प्रतारंचसमुद्रस्यरात्रौलंकावरोधनम् ॥ विभीषणेनसंसर्गंवधोपायनिवेदनम् ॥ ३५ ॥ कुंभकर्णस्यनिधनंमेघनादनिवर्हणम् ॥ रावणस्यविनाशंचसीतावाप्तिमरेःपुरे ॥ ३६ ॥ विभीषणाभिषेकंचपुष्पकस्यचदर्शनम् ॥ अयोध्यायाश्चगमनंभरद्वाजसमागमम् ॥ प्रेषणंवायुपुत्रस्यभरतेनसमागमम् ॥ ३७ ॥ रामाभिषेकाभ्युदयंसर्वसैन्यविसर्जनम् ॥ स्वराष्ट्ररंजनंचैववैदेह्याश्चविसर्जनम् ॥ ३८ ॥ अनागतंचयत्किंचिद्रामस्यवसुधातले ॥ तच्चकारोत्तरेकाव्येवाल्मीकिर्भगवानृषिः ॥ ३९ ॥ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआ०बा०तृतीयःसर्गः ॥ ३ ॥

नायाइतिशेषः ॥ ३५ निबर्हणंमारणं अरेःरावणस्य ॥ ३६ ॥ अयोध्यायाश्चगमनंतदुद्देश्यकंगमनम् ॥ ३७ ॥ रामाभिषेकाभ्युदयंरामाभिषेकोत्सवं सर्वत्रचकारेत्यनुकृष्यते ॥ ३८ ॥ अनागतंचेति यत्किंचिदित्यनेनसीताविसर्जनात्पूर्वकालिकस्यभूयस्त्वंअनंतरकालस्यअल्पताद्योत्यते तत्सर्वमुत्तरेसर्वतोविशिष्टेकाव्येचकारनिवबंधेत्यर्थः ॥ ३९ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेतृतीयःसर्गः ॥ ३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

प्राप्तेति अनेनरावणवधोत्तरमेतत्काव्यकरणमितिसूचितं वाल्मीकिस्तद्विषयवासीऋषिरित्यर्थादवगंतव्यं चरितंतत्प्रतिपादकंकाव्यं अर्थवद्ध्वन्यलंकारादिप्रशस्तार्थं आत्मवानितिपाठेअव हितांतःकरणः प्राशस्त्येमतुप् आत्मशब्दश्चांतःकरणवाची ॥ १ ॥ चतुर्विंशदितिचतुर्विंशतिरित्यर्थकश्छांदसः शतानितिपुंल्लिंगोप्येवं तत्रपंचशतरूपसर्गसंख्याषट्कांडानामेव श्लोकसं ख्यातुसोत्तराणामित्याहुः कतककृतस्तुउक्तसंख्यापेक्षयाषट्त्रिंशत्सर्गसंख्याधिक्यदर्शनात्चतुर्विंशत्सहस्रापेक्षयाश्लोकसंख्यायाअप्याधिक्यदर्शनाच्चउत्तरकांडीयसर्गसंख्यानुक्तेश्चप्रक्षि प्तोयंश्लोकोनत्वार्षइत्याहुः ॥ २ ॥ कृत्वात्विति सहशब्दःसहितपरः भविष्येणसहसहितंविशिष्टंयदुत्तरंतेनसहितमिदंकाव्यंब्रह्मनियोगात्तत्प्रसादाच्चकृत्वाकोनुप्रभुःसमर्थःएतत्प्रयुंजीयात् स भासुपठन्श्रावयेत्सभ्यानितितुचिंतयामास सहोत्तरमित्यत्रोत्तरपदार्थस्यसभविष्यमितिसविशेषणत्वेप्यार्षःसमासः भविष्यंचसीताविसर्जनमारभ्येत्येके तस्याःभूप्रवेशोत्तरकालिकमितिप

प्राप्तराज्यस्यरामस्यवाल्मीकिर्भगवानृषिः॥ चकारचरितंकृत्स्नंविचित्रपदमर्थवत् ॥ १ ॥ चतुर्विंशत्सहस्राणिश्लोकानामुक्तवानृषिः॥ तथासर्ग शतान्पंचषट्कांडानितथोत्तरम्॥ २ ॥ कृत्वातुतन्महाप्राज्ञःसभविष्यसहोत्तरम्॥ चिंतयामासकोन्वेतत्प्रयुंजीयादितिप्रभुः॥ ३ ॥ तस्यचिंतयमान स्यमहर्षेर्भावितात्मनः॥ अगृहीतांततःपादौमुनिवेषौकुशीलवौ ॥ ४ ॥ कुशलवौतुधर्मज्ञौराजपुत्रौयशस्विनौ॥ भ्रातरौस्वरसंपन्नौददर्शाश्रमवा सिनौ ॥ ५ ॥ सतुमेधाविनौदृष्ट्वावेदेषुपरिनिष्ठितौ॥ वेदोपबृंहणार्थायतावग्राहयतप्रभुः॥ ६ ॥ काव्यंरामायणंकृत्स्नंसीतायाश्चरितंमहत् ॥ पौल स्त्यवधमित्येवंचकारचरितव्रतः॥ ७ ॥ पाठ्येगेयेचमधुरंप्रमाणैस्त्रिभिरन्वितम्॥ जातिभिःसप्तभिर्युक्तंतंत्रीलयसमन्वितम् ॥ ८ ॥

रे प्रयुंजीयादितिच्छांदसम् ॥ ३ ॥ तस्येति भावितात्मनःरामचरितबंधनेनशुद्धचित्तस्य अगृहीतामितिच्छांदसम् आवांगातारावित्युक्त्वापादग्रहणंकृतवंतौ मुनिवेषौराजकुमारावप्याश्रम स्थितिवशात्तथाभूतौ कुशीलवौकुशलवौ कुशशब्दस्यकुशीभावःपृषोदरादित्वात् ददर्शकाव्यग्रहणेयोग्यतयाऽपश्यदित्यर्थः ॥ ५ ॥ सत्विति धीर्धारणावतीमेधा परिनिष्ठितौजातवेदाध्य यनौ उपबृंहणंवेदस्यतत्तदर्थेतात्पर्यग्रहणंतद्रूपायार्थायप्रयोजनाय अनेनश्रुतितात्पर्यविषयीभूतार्थप्रतिपादकतयाप्रामाण्यमस्योपादेयत्वंचसूचितम् ॥ ६ ॥ काव्यमिति रामस्यायनंचरि तंतत्प्रतिपादकंचमहत्काव्यंपौलस्त्यवधमित्येवंनामकंचकारतत्तावदग्राहयतेतिपूर्वेणसंबंधः यथाकृष्णचरितवर्णनरूपमाघकाव्यस्यशिशुपालवधइतिनाम ॥ ७ ॥ पाठ्येइति इतःश्लोकचतु ष्टयमेकान्वयं पाठ्यगेययोर्भाविण्ययतौ तेनपाठेगानेचेत्यर्थः गानंतंत्रीनाडीसमुत्थश्रुतिभेदोपेतं उभयत्रापिमधुरंश्रोतृसुखजनकं प्रमाणानिद्रुतमध्यविलंबितानि सप्तजातयःषड्जादयःसप्त स्वराः सप्तस्वरविशिष्टगानानुरोधीतियावत् ॥ ८ ॥

T

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

रसैरिति वीरादीत्यादिनावीभत्साद्भुतशांतसंग्रहः शृंगारादिरसैश्चयुक्तं नवरसयोगीतियावत् ईदृशंकाव्यंतावगायताम् ॥ ९ ॥ तौविशेषयति तौत्विति गांधर्वस्यसमयनाख्यस्यतत्त्वज्ञौ स्थानंचमूर्छनाचतयोःसमाहारःस्थानमूर्छनंतत्रकोविदौतत्तत्त्वज्ञौ यदूर्ध्वंहृदयपंथेःकपोलफलकादधः प्राणसंचारणस्थानंस्थानमित्यभिधीयते उरःकंठःशिरश्चेतितत्पुनस्त्रिविधंभवेत् मंद्रं मध्यंचतारंचेतिशांडिल्यः तथा यत्रैवस्युःस्वराःपूर्णामूर्छनासेत्युदाहृतेतिच यत्रगीतविशेषेइत्यर्थः रूपिणौप्रशस्तरूपवंतौ ॥ १० ॥ रूपेति अत्ररूपमवयवसंस्थानं उक्तस्यस्वरसंपन्ना वित्यस्यैवविवरणंमधुरस्वरेति बिंबात्सूर्यादेरुत्थितौबिंबाविवप्रतिबिंबाविव तथारामदेहात्उत्थितौपरौरामदेहावित्यर्थः ॥ ११ ॥ ताविति धर्म्यंधर्मादनपेतं वाचोविधेयंविनापिपुस्तकंपाठ

रसैःशृंगारकरुणहास्यरौद्रभयानकैः ॥ वीरादिभीरसैर्युक्तंकाव्यमेतदगायताम् ॥ ९ ॥ तौतुगांधर्वतत्त्वज्ञौस्थानमूर्छनकोविदौ ॥ भ्रातरौस्वरसंपन्नौ गंधर्वाविवरूपिणौ ॥ १० ॥ रूपलक्षणसंपन्नौमधुरस्वरभाषिणौ ॥ बिंबादिवोत्थितौबिंबौरामदेहात्तथापरौ ॥ ११ ॥ तौराजपुत्रौकात्स्न्येनधर्म्य माख्यानमुत्तमम् ॥ वाचोविधेयंतत्सर्वंकृत्वाकाव्यमनिंदितौ ॥ १२ ॥ ऋषीणांचद्विजातीनांसाधूनांचसमागमे ॥ यथोपदेशंतत्त्वज्ञौजगतुस्तौसमा हितौ ॥ १३ ॥ महात्मानौमहाभागौसर्वलक्षणलक्षितौ ॥ तौकदाचित्समेतानामृषीणांभावितात्मनाम् ॥ १४ ॥ मध्येसभंसमीपस्थाविदंकाव्यमगा यताम् ॥ तच्छ्रुत्वामुनयःसर्वेबाष्पपर्याकुलेक्षणाः ॥ १५ ॥ साधुसाध्वितितावूचुःपरंविस्मयमागताः ॥ तेप्रीतमनसःसर्वेमुनयोधर्मवत्सलाः ॥ १६ ॥ प्रशशंसुःप्रशस्तव्यौगायमानौकुशीलवौ ॥ अहोगीतस्यमाधुर्यंश्लोकानांचविशेषतः ॥ १७ ॥ चिरनिर्वृत्तमप्येतत्प्रत्यक्षमिवदर्शितम् ॥ प्रविश्य तावुभौसुष्ठुतथाभावमगायताम् ॥ १८ ॥

योग्यम् ॥ १२ ॥ ऋषीणांद्विजातीनामितिगोवलीवर्दन्यायेन साधूनांद्विजेतराणामपियथोपदेशंजगतुः तत्त्वज्ञौकाव्यस्यगानादेश्चतत्त्वज्ञौ सुसमाहितौसुतरांस्थिरचित्तौ ॥ १३ ॥ लक्ष्य लक्षणेतिपाठेसामुद्रिकवद्भिर्लक्ष्यंपरीक्ष्यंलक्षणंसुलक्षणंतेनलक्षितौयुतौ अतएवमहात्मानौमहाभागौच भागोभाग्यमत्र गीयतामिदमाख्यानंभवद्भ्यामृषिसंसदि राजर्षीणांपुण्यकृतां साधूनांचसमागमे गुरुणैवमनुज्ञातौप्रकृत्यामधुरस्वराविति क्वचित्पठ्यतेतदनन्वयीतिस्पष्टमेव भावितात्मनांशुद्धचित्तानाम् ॥ १४ ॥ मध्येसभमित्यव्ययीभावः समीपस्थौसहितावित्यर्थः तत्गानम् ॥ १५ ॥ १६ ॥ प्रशस्तव्याविति इडभावनलोपौछांदसौ अहोआश्चर्यम् ॥ १७ ॥ चिरेति एतत्रावणवधांतचरितं एवंऋषिप्रशंसोत्तरंपुनस्तयोर्गानमाह भावंकाव्याभिप्रायं तत्तद्रसरूपंप्रविश्यतन्मयीभूयसुष्ठुयथाश्रोतॄणांरसाविर्भावोभवतितथागायतामित्यर्थः ॥ १८ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

सहिताविति मधुरंपाठतोगानतश्च रक्तंउच्चैःस्वरसंपदा षड्जादिस्वरसंपदासंपन्नंयथाभवतितथाऽगायतामितिपूर्वेणसंबंधः एवंअहोगीतस्येत्याद्युक्तरीत्या ॥ १९ ॥ संरक्ततरमत्युच्चतरं तथाप्यत्यर्थंमधुरं ततोरामायणगानश्रवणानंदपरवशानांमुनीनांचेष्टाआह प्रीतइति संस्थितःसभायामितिशेषः ॥ २० ॥ २१ ॥ बृसीऋषीणामासनम् ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ स्वस्ती त्याद्याशीः ॥ २५ ॥ आश्चर्यमित्यादिमनोहरमित्यंतमेकंवाक्यम् ॥ २६ ॥ परमिति कवीनामाधारंवर्णनीयार्थस्यप्रकारभेदलाभद्वारा हेसर्वगीतिषुकोविदौकुशीलवौ इदंगीतंगायनयोग्यंव

सहितौमधुरंरक्तंसंपन्नंस्वरसंपदा॥एवंप्रशस्यमानौतौतपःश्लाघ्यैर्महर्षिभिः॥१९॥संरक्ततरमत्यर्थंमधुरंतावगायताम्॥प्रीतःकश्चिन्मुनिस्ताभ्यां संस्थितःकलशंददौ॥ २० ॥ प्रसन्नोवल्कलंकश्चिद्ददौताभ्यांमहायशाः॥ अन्यःकृष्णाजिनमदाद्यज्ञसूत्रंतथापरः ॥ २१ ॥ कश्चित्कमंडलुंप्रादान्मौं जीमन्योमहामुनिः॥ बृसीमन्यस्तदाप्रादात्कौपीनमपरोमुनिः॥ २२ ॥ ताभ्यांददौतदाहृष्टःकुठारमपरोमुनिः॥ काषायमपरोवस्त्रंचीरमन्योददौमु निः॥ २३ ॥ जटाबंधनमन्यस्तुकाष्ठरज्जुंमुदान्वितः॥ यज्ञभांडमृषिःकश्चित्काष्ठभारंतथापरः॥ २४ ॥ औदुंबरींबृसीमन्यःस्वस्तिकेचित्तदाऽवदन्॥ आयुष्यमपरेप्राहुर्मुदातत्रमहर्षयः ॥ २५ ॥ ददुश्चैवंवरान्सर्वेमुनयःसत्यवादिनः ॥ आश्चर्यमिदमाख्यानंमुनिनासंप्रकीर्तितम् ॥ २६ ॥ परंकवी नामाधारंसमाप्तंचयथाक्रमम् ॥ अभिगीतमिदंगीतंसर्वगीतिषुकोविदौ॥ २७ ॥ आयुष्यंपुष्टिजननंसर्वश्रुतिमनोहरम् ॥ प्रशस्यमानौसर्वत्रकदा चित्तत्रगायकौ ॥ २८ ॥ रथ्यासुराजमार्गेषुददर्शभरताग्रजः॥ स्ववेश्मचानीयततोभ्रातरौसकुशीलवौ ॥ २९ ॥ पूजयामासपूजार्हौरामःशत्रुनि बर्हणः॥ आसीनःकांचनेदिव्येसचसिंहासनेप्रभुः॥ ३० ॥ उपोपविष्टैःसचिवैर्भ्रातृभिश्चसमन्वितः॥ दृष्ट्वातुरूपसंपन्नौविनीतौभ्रातरावुभौ ॥ ३१ ॥ उवाचलक्ष्मणंरामःशत्रुघ्नंभरतंतथा ॥ श्रूयतामेतदाख्यानमनयोर्देववर्चसोः ॥ ३२ ॥

स्तुअभिगीतंसुष्ठुगीतंयथाक्रमंसमाप्तंसमापितंच अविगीतमितिपाठेअनवद्यंयथातथागीतमित्यर्थः ॥ २७ ॥ आयुष्यंआयुर्जनकं पुष्टिरभ्युदयः सर्वश्रुतिमनोहरं सर्वश्रुतीनांमनांसिउपनिष दस्तदर्थहरमित्यनेनमोक्षदंगीतमित्येवंसर्वत्रप्रशस्यमानौ तत्रायोध्यायाम् ॥ २८ ॥ रथ्यासुस्वल्पवीथिषुराजमार्गेषुचगायमानौतौकदाचिद्भरताग्रजोरामोददर्शेत्यन्वयः ॥ २९ ॥ ३० ॥ उ पोपविष्टसचिवइतिपाठेउपसमीपेउपविष्टाःसचिवायस्येत्यर्थः उपोपविष्टैःसचिवैरितिपाठेसमीपस्थैर्मंत्रिभिर्भ्रातृभिश्चसमन्वितइत्यर्थः आत्मरूपसंपन्नावितिपाठेआत्मसदृशावित्यर्थः दृष्ट्वा तुरूपसंपन्नावितिप्रचुरःपाठः ॥ ३१ ॥ अनयोःसकाशादेतदाख्यानंश्रूयतामितिलक्ष्मणादीनुवाच ॥ ३२ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

विचित्रार्थपदमितिपूर्वान्वयि ततोगायकौगातुंप्रैरयत्स्वचित्तायतनिःस्वनंस्वस्यश्रोतृचित्तस्यचअनुरूपआयतःतारःनिःस्वनोनादोयत्रतथा स्वबलानुरूपंश्रोतृचित्ताह्लादकंयथाभवतितथा उच्चस्वरमितिफलितम् ॥ ३३ ॥ तंत्रीलयवत्तंत्रीशब्दसदृशम् विश्रुतार्थविशेषतःश्रुतमात्रेणअर्थबोधजनकंयथाभवतितथाअतिशयेनागायतामित्यन्वयः सर्वगात्राणिश्रोतॄणांसर्वगात्राणि ह्लादयत्रोमांचादिप्रादुर्भावेणआनंदानुभावनसमर्थानिकुर्वत् मनसआह्लादोनामनिद्रायामिवविस्मृतान्यव्यापारता हृदयानि हृदयमित्युपनिषन्निर्वचनात्हृदयंप्रत्यगात्मा उपाधिभे दाद्बहुवचनम् तस्यह्लादोनामतत्सुखभोगः ॥ ३४ ॥ श्रोत्रंकर्णशष्कुलीतदाश्रयंश्रोत्रेंद्रियंतस्यसुखम् अथाख्यानस्यश्रवणेप्रयोजनमुपदिशन्पुनरपिलक्षणादीनत्यादरेणश्रवणार्थंप्रेरय ति इमाविति तत्तस्मात् महातपस्विनौआश्रमवासात्तपोयुक्तौ स्वरूपतस्तुआजानुबाहुत्वादिपार्थिवलक्षणान्वितौ मुनिशिष्यत्वाच्चमुनीइमौप्रबंधस्यगायकौ चरितंगेयंकाव्यंचमहानुभावं शब्दार्थालंकारललितसंदर्भत्वादिवैभवेनसार्वभौमविषयत्वेनचमहावैभवम् अतःनिबोधतआदरेणशृणुत किंच यतःतत्काव्यंतच्छ्रवणंचममापिभूतिकरंइहामुत्राभ्युदयकरंप्रचक्षतेअने

विचित्रार्थपदंसम्यग्गायकौसमचोदयत् ॥ तौचापिमधुरंरक्तंस्वचित्तायतनिःस्वनम् ॥ ३३ ॥ तंत्रीलयवदत्यर्थंविश्रुतार्थमगायताम् ॥ ह्लादयत्सर्व गात्राणिमनांसिहृदयानिच ॥ श्रोत्राश्रयसुखंगेयंतद्बभौजनसंसदि ॥ ३४ ॥ इमौमुनीपार्थिवलक्षणान्वितौकुशीलवौचैवमहातपस्विनौ ॥ ममा पितद्भूतिकरंप्रचक्षतेमहानुभावंचरितंनिबोधत ॥ ३५ ॥ ततस्तुतौरामवचःप्रचोदितावगायतांमार्गविधानसंपदा ॥ सचापिरामःपरिषद्गतःशनैर्बु भूषयासक्तमनावभूव ॥ ३६ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०बालकांडेचतुर्थःसर्गः ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥

ककल्पजीविनोवृद्धाःपूर्वपूर्वरामायणस्यतैस्तत्फलत्वोक्त्याअस्यापितत्फलकत्वमितिभावइतिप्राञ्चः वस्तुतोममचरितंमत्संबंधितच्चरितंमच्चरितार्थप्रतिपादकंतत्लोकोत्तरंकाव्यंनिबोधत यत स्तत्श्रोतॄणांभूतिकरमपिभुक्तिमुक्तिदमपिप्रचक्षतेपूर्ववत् श्रवणमात्रेणसर्वगात्राह्लादाद्यपिशब्दग्राह्यम् अतएवमहानुभावंमहाप्रभावम् अस्यश्लोकस्यलक्षणादीनामेतच्छ्रवणप्रवर्तकार्थक त्वेनैवमेवास्यव्याख्योचितेतिद्रष्टव्यम् ॥ ३५ ॥ ततइति रामवचःप्रेरितौतौ मार्गविधानसंपदा गानंद्विविधंमार्गोदेशीचेति तत्रप्राकृतावलंबिगानंदेशी संस्कृतावलंबितुगानंमार्गः तयोर्मध्येमा र्गाख्यगानमार्गावलंबनसामर्थ्याअगायताम् परिषद्गतःसभागतःसरामोपिबुभूषयास्वचरितस्यचिरकालंस्थितीच्छयाप्रबंधस्यगीतश्रवणेआसक्तमनावभूव शनैःपदेनउत्तमपुरुषत्वात्स्वप्रशं सार्थकेअत्रकाव्येशनैःप्रवृत्तिरितिध्वन्यते स्वयंश्रवणेचोत्तरोत्तरंलोकानामुपादेयत्वबुद्ध्याश्रवणेप्रवृत्तौतस्यस्थिरत्वंभवतीतितदाशयः स्वप्रवर्तितकविकृतत्वाच्चैवमिच्छाभगवतइतिबोध्यम् इहामुत्रस्वाभ्युदयेच्छयेतिव्याख्यानंत्वयुक्तम् भगवतःस्वाभ्युदयेच्छायाबाधात् एतेनराज्ञांकविकृतस्वकाव्यश्रवणमावश्यकमितिसूचितम् ॥ ३६ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामा यणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेचतुर्थःसर्गः ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

एवंसर्गचतुष्टयेनोपोद्घातंकृत्वावस्तुनिर्दिशति सर्वेति कृत्स्नाइयंवसुंधराप्रजापतिंवैवस्वतंमनुमुपादायउपक्रम्यजयशालिनांजयेनशोभावतांनृपाणांसर्वापूर्वैऐहिकामुष्मिकसर्वापूर्वैसाधनंय थाभवतितथाआसीत् सर्वापूर्वशब्दोऽस्युपादेयपरोनियतनपुंसकलिंगइतिकेचित् ॥ १ ॥ किंचयेषांवंशेससगरोनामअभूत् सागरइत्यादिनासमुद्रेसागरशब्दप्रवृत्तिस्तदधीनेतिसूचितम् षष्टिगु णितानिपुत्रसहस्राणिषष्टिपुत्रसहस्राणि क्वचित्तुषष्टिरितिपृथक्पदपाठः अनेनतदुद्धारार्थंतद्वंश्येनजगत्पवित्रीकरणसमर्थागंगायद्वंशेवतारितेतिव्यज्यते तेनचातिशयितंतद्वंशमाहात्म्यंसूचित म् तद्वंशस्यगंगापरनामकभगवदवतारयोग्यताचतेनसूचिता ॥२ ॥ तेषांइक्ष्वाकूणांवशेवंशविषयेरामायणमितिनाम्नाप्रसिद्धंमहदाख्यानमुत्पन्नमितियोजना इक्ष्वाकपत्येषुइक्ष्वाकुत्वारोपा दिक्ष्वाकूणामित्युक्तिः ॥ ३॥ तदिति तदिदंबुद्धिस्थम् आदितःआदिमारभ्य निखिलंउत्तरकांडांतंसर्वम् सर्वशब्दोऽवयवकात्स्न्र्ये सर्वावयवकम् वर्णपदच्युतिरहितमितियावत् धर्मकामार्थाः

सर्वापूर्वमियंयेषामासीत्कृत्स्नावसुंधरा॥ प्रजापतिमुपादायनृपाणांजयशालिनाम् ॥ १ ॥ येषांससगरोनामसागरोयेनखानितः॥ षष्टिपुत्रसह स्राणियंयांतंपर्यवारयन्॥ २॥ इक्ष्वाकूणामिदंतेषांराज्ञांवंशेमहात्मनाम्॥ महदुत्पन्नमाख्यानंरामायणमितिश्रुतम्॥३॥ तदिदंवर्तयिष्यावःसर्वं निखिलमादितः॥ धर्मकामार्थसहितंश्रोतव्यमनसूयता ॥४॥ कोशलोनाममुदितःस्फीतोजनपदोमहान्॥ निविष्टःसरयूतीरेप्रभूतधनधान्यवान् ॥५॥ अयोध्यानामनगरीतत्रासील्लोकविश्रुता ॥ मनुनामानवेंद्रेणयापुरीनिर्मितास्वयम्॥ ६॥ आयतादशचद्वेचयोजनानिमहापुरी॥ श्रीमती त्रीणिविस्तीर्णासुविभक्तमहापथा॥ ७॥ राजमार्गेणमहतासुविभक्तेनशोभिता॥ मुक्तपुष्पावकीर्णेनजलसिक्तेननित्यशः॥८॥

सहितायस्मात्तत् सहिताइत्यत्रकेनेत्याकांक्षायांमोक्षेणेतिगम्यते तेनपुरुषार्थचतुष्टयसाधनमितिफलितम् वर्तयिष्यावःगास्यावः तत्अनसूयताअसूयामकुर्वताश्रोतव्यम् अनेनअसूयाराहि त्यमेवएतच्छ्रवणाधिकारिविशेषणमित्युक्तम् सर्वपुरुषार्थसाधनत्वाच्चश्रवणेअत्यादरःसूचितः ॥४ ॥ कोशलइति मुदितः राजभिर्धर्मतःपरिपालनात् स्फीतःउत्तरोत्तरंवृद्धिप्रायः सरयूतीरंत दुपलक्षितदेशे निविष्टःस्थितः जनपदःअस्तीतिशेषः ॥ ५ ॥ अयोध्येति तत्रकोशलजनपदेअयोध्यानामलोकविश्रुतानगरीअस्ति यामानवेंद्रेणमनुनास्वयंनिर्मिताआसीत् पुरीसप्तपुर्यंतर्ग ता ॥ ६ ॥ आयतेति सरयूतीरोपश्लेषेणद्वादशयोजनदीर्घा त्रीणियोजनानीतिशेषः विस्तीर्णातिर्यग्विस्तारवती महापथोबहिर्मार्गः ॥ ७ ॥ राजेति राजमार्गःसर्वपण्यशोभितोराजद्वारात्पु रःप्रवृत्तः मुक्तपुष्पाणिविकसितपुष्पाणि ॥ ८ ॥

T

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तांत्विति दिविदेवपतिरिंद्रःपुरींअमरावतींयथाआवासयामास एवंराजादशरथस्तांपुरींआवासयामासपूर्वाधिकलोकवसतिमतींचकार धर्मन्यायबलेनपोषणान्महतोराष्ट्रस्यविशेषेणवर्धन कर्ता ॥ ९ ॥ कपाटेति तोरणंबहिर्द्वारालंकारदारुबंधः सुविभक्तंअंतरंयेषांताद्दशाआपणायस्यांसा सर्वयंत्रायुधवतींप्राकारोपरीतिशेषः उषितांकृतवासाम् ॥ १० ॥ सूतेति सूताःस्तुतिपाठकाः मागधाःवंशावलिकथकाः अट्टालाःउपरिगृहाः शतघ्योनामप्राकारसंरक्षणार्थमयोभारनिर्मिताःप्राकारोपरिस्थापिताःआयुधविशेषाः ॥११॥ वध्विति वधूनांनाटकशालासमुदायैः सर्वतोयुक्तां उद्यानानिक्रीडार्थंपुष्पवाटिकाः सालःप्राकारःसालवनंवा ॥ १२ ॥ दुर्गेति जलदुर्गेणगंभीराअगाधापरिखायस्यांतांअतएवदुर्गामित्रैरपिदुःखगम्यां अन्यैःशत्रुभिर्दुरासदांअश

तांतुराजादशरथोमहाराष्ट्रविवर्धनः ॥ पुरीमावासयामासदिविदेवपतिर्यथा ॥ ९ ॥ कपाटतोरणवतींसुविभक्तांतरापणाम् ॥ सर्वयंत्रायुधवतीमुषितांसर्वशिल्पिभिः ॥ १० ॥ सूतमागधसंबाधांश्रीमतीमतुलप्रभाम् ॥ उच्चाट्टालध्वजवतींशतघ्नीशतसंकुलाम् ॥ ११ ॥ वधूनाटकसंघैश्चसंयुक्तां सर्वतःपुरीम् ॥ उद्यानाम्रवणोपेतांमहतींसालमेखलाम् ॥ १२ ॥ दुर्गगंभीरपरिखांदुर्गामन्यैर्दुरासदाम् ॥ वाजिवारणसंपूर्णांगोभिरुष्ट्रैःखरैस्तथा ॥ १३ ॥ सामंतराजसंघैश्चबलिकर्मभिरावृताम् ॥ नानादेशनिवासैश्चवणिग्भिरुपशोभिताम् ॥ १४ ॥ प्रासादैरत्नविकृतैःपर्वतैरिवशोभिताम् ॥ कूटागारैश्चसंपूर्णामिंद्रस्येवामरावतीम् ॥ १५ ॥ चित्रामष्टापदाकारांवरनारीगणायुताम् ॥ सर्वरत्नसमाकीर्णांविमानगृहशोभिताम् ॥ १६ ॥ गृहगाढामविच्छिद्रांसमभूमौनिवेशिताम् ॥ शालितंडुलसंपूर्णामिक्षुकांडरसोदकाम् ॥ १७ ॥ दुंदुभीभिर्मृदंगैश्चवीणाभिःपणवैस्तथा ॥ नादितांभृशमत्यर्थंपृथिव्यांतामनुत्तमाम् ॥ १८ ॥ विमानमिवसिद्धानांतपसाधिगतंदिवि ॥ सुनिवेशितवेश्मांतांनरोत्तमसमावृताम् ॥ १९ ॥

क्यसमीपगमनामपि वारणागजाः ॥ १३ ॥ सामंतेति समंताद्भवैःराजसमूहैः बलिःकरःतद्दानरूपंकर्मयेषांताद्दशैः ॥ १४ ॥ रत्नविकृतैःरत्ननिर्मितैःपर्वतसदृशैःप्रासादैःशोभितां कूटाख्यैःअगारैःगृहैः स्त्रीणांक्रीडागृहैरितियावत् कूटाःशालाःअगारंगृहंइत्यन्ये ॥ १५ ॥ चित्रामिति अष्टापदंसुवर्णतज्जलेनकृतःआकारःअलंकारोयस्याइत्येके द्यूतफलकाकारामित्यन्ये विमानगृहंसमभूमिगृहं विमानोस्त्रीदेवयानेसप्तभूमौचसद्मनीतिनिघंटुः ॥१६॥ गृहेति गृहैःपौरकुटुंबिगृहैः गाढांनिबिडांअतएवअविच्छिद्रां इक्षुकांडरससमानस्वादूदकवतीम् ॥१७॥ भृशंनादितां पृथिव्यांअत्यर्थंअत्यंतं अनुत्तमामितिबहुव्रीहिः ॥ १८ ॥ तपसाप्राप्तंदिविसिद्धानांविमानमिवपृथिव्यामनुत्तमामितिसंबंधः सुष्ठुनिवेशितवेश्मनांअंतःबाह्यप्रदेशोयस्यांताम् ॥ १९ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

येचेति विविक्तंस्वसमूहाद्भ्रष्टंसहायरहितं अपरापरंपरेपित्रादयःअपरेपुत्रादयस्तैर्हीनं वंशस्यैकतंतुमित्येके परकीयस्वकीयभिन्नंकेवलप्रेक्षकमित्यन्ये तथाशब्दमात्रानुमितसत्तयावेधयोग्यं प्रच्छन्नमितियावत् तथावितंतंचविरुध्ययुद्धंकृत्वापश्चात्ततंपलायितं ईदृशानशक्यवेधानपियेबाणैर्नविध्यंतियेचलघुहस्ताःशीघ्रवेधिनः विशारदाःअस्त्रशस्त्रप्रयोगसमर्थाःतेषांसहस्रैःपूर्णा मित्युत्तरेणसंबंधः ॥ २० ॥ सिंहेति बाहुबलैरपिमल्लयुद्धैरपि ॥२१॥ महारथैः आत्मानंसारथिंचाश्वान्रक्षन्युध्येतयोनरः समहारथसंज्ञःस्यात् एकोदशसहस्रैर्योद्धाच आवासयामासतेषा मावासेनतैःपूर्णांचकारेत्यर्थः॥२२॥मामिति अग्निमद्भिःआहिताग्निभिः गुणाःशमदमादयः वेदानांषडंगानांचपारगैः महर्षिकल्पैर्महर्षिसदृशैः केवलैःमुख्यैःऋषिभिर्मंत्रद्रष्टृभिश्चआवृतांव्या

येचबाणैर्नविध्यंतिविविक्तमपरापरम् ॥ शब्दवेध्यंचविततंलघुहस्ताविशारदाः ॥ २० ॥ सिंहव्याघ्रवराहाणांमत्तानांनदतांवने ॥ हंतारोनिशितैः शस्त्रैर्बलाद्बाहुबलैरपि ॥ २१ ॥ तादृशानांसहस्रैस्तामभिपूर्णांमहारथैः ॥ पुरीमावासयामासराजादशरथस्तदा ॥ २२ ॥ तामग्निमद्भिर्गुणवद्भिरावृ तांद्विजोत्तमैर्वेदषडंगपारगैः ॥ सहस्रदैःसत्यरतैर्महात्मभिर्महर्षिकल्पैर्ऋषिभिश्चकेवलैः ॥ २३ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदि काव्येबालकांडेपंचमःसर्गः ॥ ५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥तस्यांपुर्यामयोध्यायांवेदवित्सर्वसंग्रहः ॥ दीर्घदर्शीमहातेजाःपौरजानपदप्रियः ॥ १ ॥ इक्ष्वाकूणामतिरथोयज्वाधर्मपरोवशी ॥ महर्षिकल्पोराजर्षिस्त्रिषुलोकेषुविश्रुतः ॥ २ ॥ बलवान्निहतामित्रोमित्रवान्विजितेंद्रियः ॥ धनैश्चसंच यैश्चान्यैःशक्रवैश्रवणोपमः ॥ ३ ॥ यथामनुर्महातेजालोकस्यपरिरक्षिता ॥ तथादशरथोराजालोकस्यपरिरक्षिता ॥४॥ तेनसत्याभिसंधेनत्रिवर्ग मनुतिष्ठता ॥ पालितासापुरीश्रेष्ठाइंद्रेणेवामरावती ॥ ५॥ तस्मिन्पुरवरेहृष्टाधर्मात्मानोबहुश्रुताः ॥ नरास्तुष्टाधनैःस्वैःस्वैरलुब्धाःसत्यवादिनः ॥ ६ ॥

मम् ॥ २३ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरा०वा०आ०बा०पंचमःसर्गः ॥ ५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तस्यामिति वेदवित्त्रैवर्णिकमात्रस्यआद्योयंगुणः सर्वसंग्रहःसर्वेषाम परिमितचतुरंगबलराष्ट्रदुर्गादीनांसंग्राहकः एवंसामादिप्रयोगेएवंफलंभविष्यतीत्यादिदीर्घदर्शनशीलः तेजःप्रतापः ॥ १ ॥ अतिरथःदशसहस्रमहारथैर्योद्धा वशीस्वाधीनः ॥ २ ॥ धनंहिर ण्यादि अन्यैःसंचयैःधान्यादिसंचयैः ॥ ३ ॥ ४ ॥ तेनेति सत्याभिसंधःसत्यप्रतिज्ञः धर्मकामार्थैस्त्रिवर्गस्तत्संपादककर्मानुष्ठानप्राधान्येनपालिताअभवदितियोजना ॥ ५ ॥ धर्मात्मानःधर्म वासनावच्चित्ताः बहुश्रुताइतिबहुव्रीहिः ॥ ६ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

नाल्पेति सतां उत्कृष्टवस्तूनांनिचयःसन्निचयःअल्पःसन्निचयोयस्यसनास्ति अभावमुखेनसर्वेषांबहुधनवत्तासूच्यते योपिअगवादिमान् अर्थाभावेऽव्ययीभावेनञ्तत्पुरुषेवाततोमतुप् अतएवासिद्धार्थःअसिद्धैहिकामुष्मिकप्रयोजनःईदृशःकुटुंबीनकश्चिदासीदितियोजना एवमग्रेपि ॥ ७ ॥ कामीकामैकतत्परः कदर्यः आत्मानंधर्मंकृत्यंचपुत्रदारांश्चपीडयेत् लोभाद्यःपितरौभ्रातॄन्सकदर्यइतिस्मृतः नृशंसोघातुकःक्रूरः शक्यमितिसामान्येनपुंसकम् अत्रनञ्आवृत्त्याकाम्यादिषुसंबध्यते तेनैकगुणवतांसमुदितगुणवतांचतत्रसत्तानिषिध्यते ॥८ ॥ सर्वेइति सुसंयताःसुष्ठुनिगृहीतेंद्रियाः ॥ ९ ॥ भोगोधर्माविरुद्धःकामभोगःअमृष्टोऽनिर्मलः ननलिप्तांगइतिपाठः नलिप्तांगइतिसुप्सुपेतिसमासः लेपश्चंदनादिना तदाह नासुगंधइति ॥ १० ॥ निष्कः

नाल्पसन्निचयःकश्चिदासीत्तस्मिन्पुरोत्तमे ॥ कुटुंबीयोह्यसिद्धार्थोगवाश्वधनधान्यवान् ॥ ७ ॥ कामीवानकदर्योवानृशंसःपुरुषःक्वचित् ॥ द्रष्टुंशक्यमयोध्यायांनाविद्वान्नचनास्तिकः ॥८ ॥ सर्वेनराश्चनार्यश्चधर्मशीलाःसुसंयताः ॥ मुदिताःशीलवृत्ताभ्यांमहर्षयइवामलाः ॥ ९ ॥ नाकुंडलीनामुकुटीनास्रग्वीनाल्पभोगवान् ॥ नामृष्टोननलिप्तांगोनासुगंधश्चविद्यते ॥ १० ॥ नामृष्टभोजीनादातानाप्यनंगदनिष्कधृक् ॥ नाहस्ताभरणोवापिदृश्यतेनाप्यनात्मवान् ॥ ११ ॥ नानाहिताग्निर्नायज्वानक्षुद्रोवानतस्करः ॥ कश्चिदासीदयोध्यायांनचावृत्तोनसंकरः ॥ १२ ॥ स्वकर्मनिरतानित्यंब्राह्मणाविजितेंद्रियाः ॥ दानाध्ययनशीलाश्चसंयताश्चप्रतिग्रहे ॥ १३ ॥ नास्तिकोनानृतीवापिनकश्चिदबहुश्रुतः ॥ नासूयकोनचाशक्तोनाविद्वान्विद्यतेक्वचित् ॥ १४ ॥ नाषडंगविदत्रास्तिनाव्रतोनाबहुश्रुतः ॥ नदीनःक्षिप्तचित्तोवाव्यथितोवापिकश्चन ॥ १५ ॥ कश्चिन्नरोवानारीवानाश्रीमान्नाप्यरूपवान् ॥ द्रष्टुंशक्यमयोध्यायांनापिराजन्यभक्तिमान् ॥ १६ ॥

उरोभूषणम् अनात्मवान्अजितांतःकरणः ॥ ११ ॥ अयज्वासोमयागरहितः क्षुद्रःअल्पविद्यैश्वर्यादिमान् अवृत्तःसदाचाररहितः नसंकरःकुंडगोलकादिः नचनिर्वृत्तसंकरइतिपाठेनिर्वृत्तंअनुष्ठितंसांकर्यंपरक्षेत्रेबीजावापादिरूपंयेनसइत्यर्थः संकरशब्दोभावप्रधानः ॥ १२ ॥ स्वेति दानंनित्यप्राप्तंयथाशक्ति विधिनापरदत्तस्यस्वीकारःप्रतिग्रहस्तत्रसंयताःसंकुचिताः निषिद्धप्रतिग्रहरहिताइत्यर्थः ॥ १३ ॥ नास्तिकःनास्तिपरलोकइतिबुद्धिमान् अनृतीअसत्यवचनः अनृतइतिपाठेपिअर्शआद्यचासएवार्थः अशक्तःस्वीयैहिकामुष्मिकार्थसाधनासमर्थः ॥ १४ ॥ नेति व्रतमेकादश्यादिव्रतम् क्षिप्तचित्तइतिउन्मादादिनेतिशेषः व्यथितःआधिव्याधिपीडितः ॥ १५ ॥ कश्चिदिति नार्यानाश्रीमतीत्याद्यूह्यम् श्रीःशोभाकांतिः रूपंगौरत्वादि राजादशरथस्तस्मिन्भक्तिःस्नेहस्तदभाववान्नाभूत् ॥ ॥ १६ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

प्रथमंराजानंस्तुत्वातस्मिन्पुरवरेइत्यादिभिर्ब्राह्मणप्रशंसाकृता इदानींक्षत्रियादिसाधारण्येनवर्णाःप्रशंस्यंते वर्णेष्वितित्रिभिः अग्र्यचतुर्थेषुअग्र्योब्राह्मणःसचतुर्थोयेषांतेषु सर्वेवर्णाइतिशेषः व
दान्योदानशौंडःस्यादितिविश्वः सर्वत्रासन्निितिशेषः ॥१७॥१८॥ ब्रह्ममुखंब्राह्मणप्रधानम् तदाज्ञावर्तीत्यर्थः शूद्राणांस्वकर्माह त्रीनिति उपचारःसेवा॥१९॥२०॥ योधानामिति शौर्यातिश
यात्अग्नितुल्यानाम् पेशलानामकुटिलानाम् अमर्षिणांकृताभिभवासहिष्णूनाम् कृतविद्यानांअभ्यस्तास्त्रशस्त्रादिविद्यानाम् योधानांसंघैःसंपूर्णेतियोजना॥२१॥ कांबोजविषयेकांबोजदेशे

वर्णेष्वग्र्यचतुर्थेषुदेवतातिथिपूजकाः ॥ कृतज्ञाश्चवदान्याश्चशूराविक्रमसंयुताः ॥ १७ ॥ दीर्घायुषोनराःसर्वेधर्मंसत्यंचसंश्रिताः॥ सहिताःपुत्रपौ
त्रैश्चनित्यंस्त्रीभिःपुरोत्तमे ॥ १८ ॥ क्षत्रंब्रह्ममुखंचासीद्वैश्याःक्षत्रमनुव्रताः॥ शूद्राःस्वकर्मनिरतास्त्रीन्वर्णानुपचारिणः ॥ १९ ॥ सातेनेक्ष्वाकुनाथेन
पुरीसुपरिरक्षिता॥यथापुरस्तान्मनुनामानवेंद्रेणधीमता ॥२०॥ योधानामग्निकल्पानांपेशलानाममर्षिणाम्॥ संपूर्णाकृतविद्यानांगुहाकेसरिणा
मिव ॥ २१ ॥ कांबोजविषयेजातैर्बाह्लीकैश्चहयोत्तमैः॥ वनायुजैर्नदीजैश्चपूर्णाहरिहयोत्तमैः ॥ २२॥ विंध्यपर्वतजैर्मत्तैःपूर्णाहैमवतैरपि ॥ मदान्वि
तैरतिबलैर्मातंगैःपर्वतोपमैः ॥२३॥ ऐरावतकुलीनैश्चमहापद्मकुलैस्तथा ॥ अंजनादपिनिष्क्रांतैर्वामनादपिचद्विपैः॥ २४॥ भद्रैर्मंद्रैर्मृगैश्चैवभद्रमंद्र
मृगैस्तथा॥ भद्रमंद्रैर्भद्रमृगैर्मृगमंद्रैश्चसापुरी ॥२५॥ नित्यमत्तैःसदापूर्णानागैरचलसन्निभैः॥ सायोजनेद्वेचभूयःसत्यनामाप्रकाशते॥ २६॥ तांपु
रींसमहातेजाराजादशरथोमहान्॥ शशासशमितामित्रोनक्षत्राणीवचंद्रमाः ॥२७॥ तांसत्यनामांदृढतोरणार्गलांगृहैर्विचित्रैरुपशोभितांशिवा
म्॥ पुरीमयोध्यांनृसहस्रसंकुलांशशासवैशक्रसमोमहीपतिः॥ २८॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा० आदि०बालकांडेषष्ठःसर्गः॥ ६॥

बाह्लीकैस्तद्देशजैः बाह्लीजैरितिक्वचित्पाठः वनायुर्देशविशेषः हरिरिंद्रस्तस्यहयउच्चैःश्रवास्तद्वदुत्तमैः नदीजैःसिंधुनदसमीपोद्भवैः॥२२॥ हैमवतैर्हिमवत्पर्वतजातैः मातंगैर्गजैः ॥२३॥ ऐरावता
दयोदिग्गजाः ॥२४॥ भद्रैरिति भद्रामंद्रामृगाश्चेतिविज्ञेयास्त्रिविधागजाः क्रमेणहिमवद्विंध्यसह्यजाः भद्रमंद्रमृगाःत्रिस्वभावाःसंकीर्णागजाःभद्रमंद्रादयोद्विस्वभावाः ॥ २५ ॥ नित्येति द्वि
योजनेद्वयोर्योजनयोः अत्यंतसंयोगेद्वितीया भूयःअभ्यधिकंसत्यनामायोद्धुमशक्येत्यन्वर्थनामा राज्ञोमूलधामएतावत्॥२६॥तामिति शमितानाशिताअमित्रायेन नक्षत्राणिनक्षत्रलोकान्
॥ २७ ॥ तामिति अर्गलंनामकपाटावष्टंभकतिर्यक्स्थापितदारुविशेषः ॥२८॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेषष्ठःसर्गः ॥ ६ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अथतस्यमंत्रिसंपदुच्यते तस्येति गुणैरमात्यापेक्षितैर्गुणैर्युक्ताः इक्ष्वाकोस्तद्वंशजस्यदशरथस्य गुणानाह मंत्रज्ञाःमंत्रःकार्यविचारःइंगितंपराभिप्रायं प्रियस्यराज्ञःहितेतत्पराः ॥ १ ॥ अष्टा विति शुचयःअसत्यस्वामिद्रोहादिरूपवाङ्मनसाशुचित्वरहिताः नित्यशःआत्मप्रयोजनसमयेपिराजकृत्येषुतदनुष्ठानेषु अनुरक्ताःतत्पराः ॥ २ ॥ तान्नामतआह धृष्टिरित्यादि ॥ ३ ॥ अभि मतौऋत्विजौमुख्यर्त्विजौ अपरेउक्ताष्टप्रधानमंत्रिव्यतिरिक्ताइत्येके परेमंत्रिणइत्युक्त्यावसिष्ठवामदेवयोर्मंत्रित्वमपिसूच्यतइतितीर्थः तन्न मंत्रिणश्चतथेतिपाठेपरेषामृत्विक्कलाभेपिवसि ष्ठवामदेवयोर्मंत्रित्वस्यशब्दमर्यादयाव्यंग्यमर्यादयाचालाभात् वस्तुतस्तथापरेइत्यस्यऋत्विजइत्यर्थः मंत्रिणश्चेत्यस्यवसिष्ठाद्याइतिशेषः अमात्याःदेशादिकार्यनिर्वाहकाः मंत्रिणोव्यव

तस्यामात्यागुणैरासन्निक्ष्वाकोःसुमहात्मनः ॥ मंत्रज्ञाश्चेंगितज्ञाश्चनित्यंप्रियहितेरताः ॥ १ ॥ अष्टौवभूवुर्वीरस्यतस्यामात्यायशस्विनः ॥ शुचय श्चानुरक्ताश्चराजकृत्येषुनित्यशः ॥ २ ॥ धृष्टिर्जयंतोविजयःसुराष्ट्रोराष्ट्रवर्धनः ॥ अकोपोधर्मपालश्चसुमंत्रश्चाष्टमोऽर्थवित् ॥ ३ ॥ ऋत्विजौद्वावभि मतौतस्यास्तामृषिसत्तमौ ॥ वसिष्ठोवामदेवश्चमंत्रिणश्चतथापरे ॥ ४ ॥ सुयज्ञोप्यथजावालिःकाश्यपोप्यथगौतमः ॥ मार्कंडेयस्तुदीर्घायुस्तथा कात्यायनोद्विजः ॥ ५ ॥ एतैर्ब्रह्मर्षिभिर्नित्यमृत्विजस्तस्यपौर्वकाः ॥ विद्याविनीताह्रीमंतःकुशलानियतेंद्रियाः ॥ ६ ॥ श्रीमंतश्चमहात्मानःशास्त्रज्ञादृ ढविक्रमाः ॥ कीर्तिमंतःप्रणिहितायथावचनकारिणः ॥ ७ ॥ तेजःक्षमायशःप्राप्ताःस्मितपूर्वाभिभाषिणः ॥ क्रोधात्कामार्थहेतोर्वानब्रूयुरनृतंवचः ॥ ८ ॥ तेषामविदितंकिंचित्स्वेषुनास्तिपरेषुवा ॥ क्रियमाणंकृतंवापिचारेणापिचिकीर्षितम् ॥ ९ ॥ कुशलाव्यवहारेषुसौहृदेषुपरीक्षिताः ॥ प्राप्तका लंयथादंडंधारयेयुःसुतेष्वपि ॥ १० ॥

हारद्रष्टारइतिभेदः ॥ ४ ॥ परानेवाह सुयज्ञइत्यादि सुयज्ञऋषिविशेषः ॥ ५ ॥ एतैर्ब्रह्मर्षिभिर्नित्यंसहितास्तस्यऋत्विजइत्यनेनसर्वथाकर्मसाद्गुण्यंदर्शितं पौर्वकाःपरंपरागताइत्यर्थकममा त्यर्त्विजांविशेषणं विद्येति विद्ययासहविनीताः विद्याविनयोभयसंपन्नाइत्यर्थः यथायोगंवक्ष्यमाणानिविशेषणानिअमात्येषुमंत्रिषुचयोजनीयानि ॥ ६ ॥ शस्त्रज्ञाःशस्त्रप्रतिपादकधनुर्वेद विदः प्रणिहिताःसर्वराजकार्येषुसावधानाः यथावचनकारिणः राज्ञइतिशेषः ॥ ७ ॥ कामार्थहेतोरितिद्वंद्वगर्भःकर्मधारयः ॥ ८ ॥ स्वेषुमित्रेषु परेषुशत्रुषु चारेणकरणेनकृतंक्रियमाणमपि वाअपिचिकीर्षितंचतेषांनकिंचिदविदितमभूदितिशेषः ॥ ९ ॥ सौहृदंविषयविशेषगतदोषादोषत्वेनागृह्णंश्चित्तवृत्तिविशेषस्तत्रपरीक्षिताः राज्ञेतिशेषः प्राप्तःसापराधत्वलक्षणःकालोयस्यतं धारयेयुःकुर्युरित्यर्थः ॥ १० ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

कोशसंग्रहणंचतुरंगबलपरिग्रहेहेतुः अहितंस्वहिताचरणरहितंशत्रुमपिअविदूषकंअनपराधिनंनहिंस्युः ॥ ११ ॥ राजशास्त्रंनीतिशास्त्रं अनुष्ठिताःअनुसारिणः शुचीनामिति स्तेयानृतरहिताः शुचयः विषयोदेशः ॥ १२ ॥ ब्रह्मेति अभिपूरयन्निति पाठेअडभावआर्षः सुतीक्ष्णेति बलाबलंअपराधतारतम्यं पुरुषस्येत्युपलक्षणं देशादीनांचबलाबलंसंप्रेक्ष्येत्यर्थः देशकालवयःशक्तीः संचित्यादंडकर्मणीतिवचनात् अयंकोशपूरणहेतुः ॥ १३ ॥ एकबुद्धीनांपरस्परमेकबुद्धीनां संप्रजानतांपुरराष्ट्रवृत्तांतंविचारयतां तेषांविचारविषयेपुराद्यौमृषावादित्वगुणविशिष्टःकोपिनासीत् ॥ १४ ॥ प्रेति मंत्रिणांनीत्यासर्वंप्रशांतंनिर्बाधमासीदित्यर्थः ॥ १५ ॥ नरेंद्रस्यहितार्थाःहितप्रयोजनाः सर्वत्रासन्निति शेषः ॥ १६ ॥ गुरोः संबंधसामान्येषष्ठी गुरुणास्वस्वाचार्येणरा

कोशसंग्रहणेयुक्ताबलस्यचपरिग्रहे॥ अहितंचापिपुरुषंनहिंस्युरविदूषकम्॥ ११ ॥ वीराश्चनियतोत्साहाराजशास्त्रमनुष्ठिताः॥ शुचीनांरक्षितारश्चनित्यंविषयवासिनाम्॥ १२॥ ब्रह्मक्षत्रमहिंसंतस्तेकोशंसमपूरयन्॥ सुतीक्ष्णदंडाःसंप्रेक्ष्यपुरुषस्यबलाबलम्॥ १३॥ शुचीनामेकबुद्धीनांसर्वेषांसंप्रजानताम्॥नासीत्पुरेवाराष्ट्रेवामृषावादीनरःक्वचित्॥ १४॥क्वचिन्नदुष्टस्तत्रासीत्परदाररतिर्नरः॥ प्रशांतंसर्वमेवासीद्राष्ट्रंपुरवरंचतत्॥ १५॥ सुवाससःसुवेषाश्चतेचसर्वेशुचिव्रताः॥ हितार्थाश्चनरेंद्रस्यजाग्रतोनयचक्षुषा ॥ १६ ॥ गुरोर्गुणगृहीताश्चप्रख्याताश्चपराक्रमैः॥ विदेशेष्वपिविज्ञाताःसर्वतोबुद्धिनिश्चयाः॥ १७॥ अभितोगुणवंतश्चनचासन्गुणवर्जिताः॥संधिविग्रहतत्त्वज्ञाःप्रकृत्यासंपदान्विताः॥ १८॥ मंत्रसंवरणेशक्ताःशक्ताःसूक्ष्मासुबुद्धिषु॥ नीतिशास्त्रविशेषज्ञाःसततंप्रियवादिनः ॥ १९ ॥ईदृशैस्तैरमात्यैश्चराजादशरथोनघः॥ उपपन्नोगुणोपेतैरन्वशासद्वसुंधराम्॥ २० ॥ अवेक्ष्यमाणश्चारेणप्रजाधर्मेणरक्षयन्॥ प्रजानांपालनंकुर्वन्नधर्मंपरिवर्जयन्॥ २१॥

ज्ञाच अर्शआद्यजंतगुणशब्देनगुणवत्तयागृहीताइत्यर्थः तेनगुर्वनुग्रहप्राप्तसर्वैश्वर्यत्वंचसूचितं गुणागुणगृहीताइतिपाठेगुणदोषग्रहीतारइत्यर्थः बहुव्रीहिः आहिताग्न्यादित्वात्परनिपातो निष्ठांतस्य विदेशेष्वपिसर्वतोविज्ञातत्वेहेतुः बुद्धिनिश्चयाबुद्धिसंपन्नाः ॥ १७ ॥ अभितोगुणवंतःसर्वदेशेसर्वकालेचगुणवंतः संधीति संध्यादिविषयकशास्त्रतत्त्वज्ञाः प्रकृत्यात्रिगुणयासंपदान्विताः तत्रसात्विक्यासंपदाशिष्टपालने तामस्यासंपदादुष्टनिग्रहकाले भोगकालेराजस्यासंपदाधनधान्यदासीदासशिबिकाश्वगजादिरूपया ॥ १८ ॥ संवरणंरक्षणं बुद्धिषुविचारेषु ॥ १९ ॥ ईदृशैःप्रागुक्तरूपैःअमात्यैश्च चादृत्विग्भिर्मंत्रिभिः अतएवगुणोपेतैःउपपन्नइतियोजना ॥ २० ॥ चारेणस्वपरदेशवृत्तांतं प्रजाधर्मेणयुक्तायथाभवंतितथापुरुषैरक्षयन् सर्वत्रहेतौशता ॥ २१ ॥

अतोहेतोर्विश्रुतः सत्यसंगरःरणेसत्यप्रतिज्ञः तत्रअयोध्यायाम् ॥ २२ ॥ अधिगमःप्राप्तिः नताःसामंतायस्य कंटकाःशत्रवश्चोराश्च ॥ २३ ॥ तैरिति मंत्रोविचारस्तत्साध्यंहितंउभयत्रनिविष्टैः कुशलैःसूक्ष्मार्थदर्शननिपुणैः समर्थैःतत्साधनशक्तैः तेजोमयैःप्रचुरतेजोवद्भिः तेजःपराभिभवसामर्थ्यं गोभिःकिरणैर्युक्तउदितोर्कइव गवामपितेजोमयैरित्यत्यंतस्वार्थिकमयड्तंविशेषणमित्येके तदपुष्टम् ॥२४॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेसप्तमःसर्गः ॥ ७॥ ॥७॥ ॥ एवंसमग्रगुणस्याप्यपुत्रत्वेनाजितपितृलोकत्वात्सुतार्थमश्वमेधप्रस्तावः तस्येति तप्यमानस्यतपःकुर्वतः ॥ १ ॥ चिंतयानस्य सुगभावश्छांदसः तपसाप्यसाध्यपुत्रोत्पत्त्युपायंमार्गमाणस्य एवंवक्ष्यमाणा ॥२॥ सनीति यष्टव्यमितिमंत्रिभिः

विश्रुतस्त्रिषुलोकेषुवदान्यःसत्यसंगरः॥ सतत्रपुरुषव्याघ्रःशशासपृथिवीमिमाम् ॥ २२ ॥ नाध्यगच्छद्विशिष्टंवातुल्यंवाशत्रुमात्मनः॥ मित्रवान्नतसामंतःप्रतापहतकंटकः॥ सशशासजगद्राजादिविदेवपतिर्यथा॥ २३॥ तैर्मंत्रिभिर्मंत्रहितेनिविष्टैर्वृतोऽनुरक्तैःकुशलैःसमर्थैः॥ सपार्थिवोदीप्तिमवापयुक्तस्तेजोमयैर्गोभिरिवोदितोऽर्कः॥ २४॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआ०बा०सप्तमःसर्गः॥ ७॥ ॥७॥ ॥तस्यचैवंप्रभावस्यधर्मज्ञस्यमहात्मनः॥ सुतार्थंतप्यमानस्यनासीद्वंशकरःसुतः॥ १ ॥ चिंतयानस्यतस्यैवंबुद्धिरासीन्महात्मनः॥ सुतार्थंवाजिमेधेनकिमर्थंनयजाम्यहम्॥ २॥ सनिश्चितांमतिंकृत्वायष्टव्यमितिबुद्धिमान्॥ मंत्रिभिःसहधर्मात्मासर्वैरपिकृतात्मभिः॥३॥ ततोऽब्रवीन्महातेजाःसुमंत्रंमंत्रिसत्तम॥ शीघ्रमानयमेसर्वान्गुरूंस्तान्सपुरोहितान्॥ ४॥ ततःसुमंत्रस्त्वरितंगत्वात्वरितविक्रमः॥ समानयत्सतान्सर्वान्समस्तान्वेदपारगान्॥५॥ सुयज्ञंवामदेवंचजाबालिमथकाश्यपम्॥ पुरोहितंवसिष्ठंचयेचाप्यन्येद्विजोत्तमाः॥ ६॥ तान्पूजयित्वाधर्मात्माराजादशरथस्तदा॥ इदंधर्मार्थसहितंश्लक्ष्णंवचनमब्रवीत्॥ ७॥ ममलालप्यमानस्यसुतार्थंनास्तिवैसुखम्॥ तदर्थंहयमेधेनयक्ष्यामीतिमतिर्मम॥८॥

सहनिश्चितांमतिंकृत्वेत्यन्वयः सुमंत्रमानयामासेतिशेषः ॥ ३॥४॥ ततइति विक्रमोगमनं सर्वान्तान्गुरून् समस्तान्वेदपारगान्अगुरूंश्च ॥ ५ ॥ सुयज्ञादयोविद्यागुरवः वसिष्ठस्यैवपुरोहितत्वेनोपनेतृतयोपनेतुरेवाध्यापकतयागुरुत्वेपिस्वसमशिष्याणांस्वतपोव्याक्षेपभियातेनैवाध्यापनेनियोगात्तेषामपिविद्यागुरुत्वमक्षतं अन्येअश्वमेधार्त्विज्याद्युपयुक्ताः ॥६ ॥ धर्मेणार्थेनचसहितंश्लक्ष्णंमधुरम् ॥ ७ ॥ ममेति सुतार्थंसुतमुद्दिश्यलालप्यमानस्यपुनःपुनःभृशंचविलपतोराज्यादिनापिसुखंनभवति तातप्यमानस्येतिपाठेपुनःपुनर्भृशंचतपःकुर्वतइत्यर्थः अयमेवपाठोयुक्तः पूर्वंसुतार्थंतप्यमानस्येत्युक्तेःअतस्तदर्थंपुत्रार्थंमतिरध्यवसायः ॥ ८ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तदिति शास्त्रप्रोक्तेनकर्मणाविधिना केनप्रकारेणाचरणेनअहंकामंपुत्ररूपंप्राप्स्यामीत्यत्रबुद्धिरुपायविषयाविचार्यतांक्रियताम् ॥ ९ ॥ ततइति प्रतिपूजास्तुतिः पार्थिवस्यमुखेरितंसाक्षाद्राज्ञास्वयमेवोक्तम् ॥ १० ॥ संभाराअश्वमेधप्रसिद्धाःएकविंशतियूपादिरूपाःसंभ्रियंतांसंपाद्यंताम् ॥ ११ ॥ सरय्वाइति चौत्वर्थे अभिप्रेतान्मनोभिप्रेतगुणयुक्तान् ॥ १२ ॥ धार्मिकीधर्मप्रयोजना सर्वथाप्राप्स्यसेइतिप्रतिज्ञानात्संतोषः ॥ १३ ॥ हर्षजनितानंदाश्रुपारिप्लवनेत्रः ॥१४॥ समर्थैति चतुःशतारक्षंतीतिश्रुतेः रक्षणसमर्थैश्चतुःशतराजपुत्रैरक्षितः सोपाध्यायःउपाध्यायपदेनप्रधानर्त्विजः अश्वस्यमेध्यस्यपदेपदेजुहोतीत्युक्तहोमनिर्वाहायतत्साहित्यम् ॥ १५ ॥ शांतयःविघ्ननिवारककर्माणि वर्धंतां छांदसोणिलोपः यथाकल्पंयथाक्रमं क्रमस्तुकथ्यतेक

तदहंयष्टुमिच्छामिशास्त्रदृष्टेनकर्मणा ॥ कथंप्राप्स्याम्यहंकामंबुद्धिरत्रविचिंत्यताम् ॥ ९ ॥ ततःसाध्वितितद्वाक्यंब्राह्मणाःप्रत्यपूजयन् ॥ वसिष्ठप्रमुखाःसर्वेपार्थिवस्यमुखेरितम् ॥ १० ॥ ऊचुश्चपरमप्रीताःसर्वेदशरथंवचः ॥ संभाराःसंभ्रियंतांतेतुरगश्चविमुच्यताम् ॥ ११ ॥ सरय्वाश्चोत्तरेतीरेयज्ञभूमिर्विधीयताम् ॥ सर्वथाप्राप्स्यसेपुत्रानभिप्रेतांश्चपार्थिव ॥ १२ ॥ यस्यतेधार्मिकीबुद्धिरियंपुत्रार्थमागता ॥ ततस्तुष्टोभवद्राजाश्रुत्वैतद्द्विजभाषितम् ॥ १३ ॥ अमात्यानब्रवीद्राजाहर्षव्याकुललोचनः ॥ संभाराःसंभ्रियंतांमेगुरूणांवचनादिह ॥ १४ ॥ समर्थाधिष्ठितश्चाश्वःसोपाध्यायोविमुच्यताम् ॥ सरय्वाश्चोत्तरेतीरेयज्ञभूमिर्विधीयताम् ॥ १५ ॥ शांतयश्चापिवर्धंतांयथाकल्पंयथाविधि ॥ शक्यःप्राप्तुमयंयज्ञःसर्वेणापिमहीक्षिता ॥ १६ ॥ नापराधोभवेत्कष्टोयद्यस्मिन्क्रतुसत्तमे ॥ छिद्रंहिमृगयंतेस्मविद्वांसोब्रह्मराक्षसाः ॥ १७ ॥ विधिहीनस्ययज्ञस्यसद्यःकर्ताविनश्यति ॥ तद्यथाविधिपूर्वंमेक्रतुरेषसमाप्यते ॥ १८ ॥

ल्पइतिभागुरिः यथाविधिशास्त्रोक्तविध्यनतिक्रमेणशक्यइतिकाकुरत्र सर्वेणसर्वगुणयुक्तेनापिराज्ञाअयंयज्ञःप्राप्तुंशक्योऽपितुनेत्यर्थः ॥ १६ ॥ तदेवाह नेति यद्यत्रयज्ञेकष्टोमहाप्रायश्चित्तनाश्योपराधोविध्यपराधःक्रियालोपादिरूपोनस्यात्स्यादपिअन्यःप्राप्यःसत्वत्रातियत्नसाध्योऽतोनसर्वसुलभः हियतःयज्ञादिषुमंत्रक्रियालोपादिनाराक्षसत्वंप्राप्ताब्राह्मणाब्रह्मराक्षसाविद्वांसोयज्ञतंत्रज्ञाश्छिद्रमपचारंमृगयंते तेचेषदपचारंदृष्ट्वाखयंतेषुप्रविश्यापचारधारांसंपादयंतेअतोनसर्वप्राप्यः ॥ १७ ॥ किंचविधिहीनस्ययज्ञस्यकर्तायजमानऋत्विक्संघश्चसद्योविनश्यति तत्ततोहेतोर्यथामेएषयज्ञोविधिपूर्वंशास्त्रोक्तप्रकारेणनतुतदपचारेणयथासमाप्यतेतथाविधानंयत्नःक्रियतां नन्वेवंचेदशक्यमेतत्तत्राह यूयंतथाकरणेषुसमर्थाःशक्ताइतिइत्येवंप्रकारोत्साहनानिराजाचक्रइत्यर्थः तेप्रतिपूजितामंत्रिणस्तथेत्यवदन् प्रत्यपूजयन्निति पाठेचेतिशेषः ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ पार्थिवेत्यर्धपूर्वान्वयि वर्धयंतइत्यस्यआशीर्भिरितिशेषः ॥ २० ॥ २१ ॥ उपसंदिष्टइतित्रिपदं समित्यस्यआप्यतामित्यनेनान्वयः व्यवहितप्रयोगआर्षः ॥ २२ ॥ ताःपत्नीर्यज्ञाहाः ॥ २३ ॥ दीक्षांदीक्षाविषयंदृढनिश्चयंविशतकुरुत वर्चःकांतिः ॥ २४ ॥ मुखपद्मानीतिरूपकं वसंतकालावच्छिन्नपद्मोपमाच ॥ २५ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेअष्टमःसर्गः ॥ ८ ॥ ॥७॥ ॥ एतदिति हयमेधंसुतार्थंकरिष्यामीतिराजवाक्यं सूतःसुमंत्रः सहिराज्ञउभयधर्मा सूतोमंत्रीच पुरावृत्तमिति

तथाविधानंक्रियतांसमर्थाःसाधनेष्विति ॥ तथेतिचाब्रुवन्सर्वेमंत्रिणःप्रतिपूजिताः ॥ १९ ॥ पार्थिवेंद्रस्यतद्वाक्यंयथापूर्वंनिशम्यते ॥ तथाद्विजास्ते धर्मज्ञावर्धयंतोनृपोत्तमम् ॥ २० ॥ अनुज्ञातास्ततःसर्वेपुनर्जग्मुर्यथागतम् ॥ विसर्जयित्वातान्विप्रान्सचिवानिदमब्रवीत् ॥ २१ ॥ ऋत्विग्भिरुपसंदिष्टोयथावत्क्रतुराप्यताम् ॥ इत्युक्त्वानृपशार्दूलःसचिवान्समुपस्थितान् ॥ २२ ॥ विसर्जयित्वास्वंवेश्मप्रविवेशमहामतिः ॥ ततःसगत्वाताःपत्नीर्नरेंद्रोहृदयंगमाः ॥ २३ ॥ उवाचदीक्षांविशतयक्ष्येहंसुतकारणात् ॥ तासांतेनातिकांतेनवचनेनसुवर्चसाम् ॥ २४ ॥ मुखपद्मान्यशोभंतपद्मानीवहिमात्यये ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवा०आ०बा०अष्टमःसर्गः ॥ ८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एतच्छ्रुत्वारहःसूतोराजानमिदमब्रवीत् ॥ श्रूयतांतत्पुरावृत्तंपुराणेचमयाश्रुतम् ॥ १ ॥ ऋत्विग्भिरुपदिष्टोयंपुरावृत्तोमयाश्रुतः ॥ सनत्कुमारोभगवान्पूर्वंकथितवान्कथाम् ॥ २ ॥ ऋषीणांसन्निधौराजंस्तवपुत्रागमंप्रति ॥ काश्यपस्यचपुत्रोस्तिविभांडकइतिश्रुतः ॥ ३ ॥ ऋष्यशृंगइतिख्यातस्तस्यपुत्रोभविष्यति ॥ सवनेनित्यसंवृद्धोमुनिर्वनचरःसदा ॥ ४ ॥ नान्यंजानातिविप्रेंद्रोनित्यंपित्रनुवर्तनात् ॥ द्वैविध्यंब्रह्मचर्यस्यभविष्यतिमहात्मनः ॥ ५ ॥

हासः यइतिहासःपुराणेच चेनऋषिकथ्यमानकथासंग्रहः मयाश्रुतःसश्रूयताम् ॥ १ ॥ ऋत्विगिति ऋत्विग्भिरयमश्वमेधरूपःपुत्रोपायउपदिष्टः मयात्वितिहासविषयःकिंचिद्विशेषविशिष्टःश्रुतइत्यर्थः तमाह सनदित्यादिना कथांसर्वज्ञत्वाद्भविष्यद्विषयाम् ॥ २ ॥ ३ ॥ ख्यातोभविष्यतीतिऋष्यशृंगइतिख्यास्यमानः धातुसंबंधेइतिसाधुत्वं नित्यसंवृद्धःपित्रावनेनित्यंवर्धितइत्यर्थः सर्वथापौरादिव्यवहारानभिज्ञत्वंनित्यपदेनसूचितं अतएवपितुर्नक्कापित्वयागंतव्यमित्याज्ञानुवर्तनाद्वनचरत्वम् ॥ ४ ॥ नान्यमिति जानातीतिभविष्यतिवर्तमानसामीप्यात् पित्रनुवर्तनात् पित्रासहवासात् ब्रह्मचर्यस्यद्वैविध्यं मेखलाजिनादिधारणरूपंमुख्यंब्रह्मचर्यं दारेषुऋतुगमनरूपंपरंगौणं तत्प्रकारद्वयमपिअस्यभविष्यति द्विविधशब्दाद्बहुव्रीहेःष्यञ् ॥ ५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

लोकेष्वित्यर्धपूर्वान्वयि एवंपित्रम्यादिसेवया समभिवर्ततेतिभविष्यतिलङ्अडभावश्चार्षः ॥ ६ ॥ ७ ॥ व्यतिक्रमात्राजोचितधर्मविलोपनात् दारुणत्वंबहुकालव्यापित्वात् ॥ ८ ॥ घोरत्वंसर्वराष्ट्रव्यापनात् वृत्तायांजातायां ॥ ९ ॥ श्रुतेनवेदाध्ययनेनसंवृद्धान् श्रुतकर्माणःअनावृष्टिकरश्रुतमत्कर्माणः यतोभवंतोलोकव्यवहारज्ञाः ॥ १० ॥ समेति तस्यमत्पापस्यप्रायश्चित्तं यथाभवतितथानियममनुष्ठेयांशंसमादिशंत्वित्यन्वयः उक्ताःपृष्टाः ॥ ११ ॥ तेचशुद्धब्रह्मचारिणेकन्यादानंप्रायश्चित्तमूचुरित्याह वक्ष्यंतीति ॥ १२ ॥ आनाय्यत्विति पाठः महीपालऋष्ये

लोकेषुप्रथितंराजन्विप्रैश्चकथितंसदा ॥ तस्यैवंवर्तमानस्यकालःसमभिवर्तत ॥ ६ ॥ अग्निंशुश्रूषमाणस्यपितरंचयशस्विनम् ॥ एतस्मिन्नेवकाले तुरोमपादःप्रतापवान् ॥ ७ ॥ अंगेषुप्रथितोराजाभविष्यतिमहाबलः ॥ तस्यव्यतिक्रमाद्राज्ञोभविष्यतिसुदारुणा ॥ ८ ॥ अनावृष्टिःसुघोरावैसर्वलोकभयावहा ॥ अनावृष्ट्यांतुवृत्तायांराजादुःखसमन्वितः ॥ ९ ॥ ब्राह्मणाञ्छ्रुतसंवृद्धान्समानीयप्रवक्ष्यति ॥ भवंतःश्रुतकर्माणोलोकचारित्रवेदिनः ॥ १० ॥ समादिशंतुनियमंप्रायश्चित्तंयथाभवेत् ॥ इत्युक्तास्तेततोराज्ञासर्वेब्राह्मणसत्तमाः ॥ ११ ॥ वक्ष्यंतितेमहीपालंब्राह्मणावेदपारगाः ॥ विभांडकसुतंराजन्सर्वोपायैरिहानय ॥ १२ ॥ अनाय्यतुमहीपालऋष्यशृंगंसुसत्कृतम् ॥ विभांडकसुतंराजन्ब्राह्मणंवेदपारगम् ॥ १३ ॥ प्रयच्छकन्यांशांतांवैविधिनासुसमाहितः ॥ तेषांतुवचनंश्रुत्वाराजाचिंतांप्रपत्स्यते ॥ १४ ॥ केनोपायेनवैशक्यमिहानेतुंसवीर्यवान् ॥ १५ ॥ ततोराजाविनिश्चित्यसहमंत्रिभिरात्मवान् ॥ पुरोहितममात्यांश्चप्रेषयिष्यतिसत्कृतान् ॥ १६ ॥ तेतुराज्ञोवचःश्रुत्वाव्यथितावनताननाः ॥ नगच्छेमऋषेर्भीताअनुनेष्यंतितंनृपम् ॥ १७ ॥ वक्ष्यंतिचिंतयित्वातेतस्योपायांश्चतान्क्षमान् ॥ आनेष्यामोवयंविप्रंनचदोषोभविष्यति ॥ १८ ॥

तिप्रकृतिभावः ॥ १३ ॥ १४ ॥ राज्ञश्चिंतामभिनयति केनेति वीर्यंजितेंद्रियत्वंविद्यावृत्ततपोवीर्यंच ॥ १५ ॥ १६ ॥ तेत्विति व्यथिताअशक्यार्थनियोगतःखिन्नाः वनताननानम्रमुखाः अवस्यादेर्लोपः ऋषेर्विभांडकात्भीतानगच्छेमेत्युक्त्वाऽशक्यार्थत्वादेतन्नियोगाकरणंक्षंतव्यमित्यनुनेष्यंति ॥ १७ ॥ एवमनुनीयअथक्षमानुचितान्गणिकाप्रेषणादिरूपानुपायान्विचार्यराजानंवक्ष्यंति यद्यस्मदुक्तंश्रोष्यसितदातमानेष्यामः दोषोस्माकंशापादिरूपस्तस्यतपोवैकल्यादिरूपोवासर्वथानभविष्यति ॥ १८ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

एवममात्यपुरोहितवचनाद्गणिकाभिस्तद्द्वाराऋषिसुतआनीतः देवइंद्रःपर्जन्यमवर्षयत्तद्देशे शांताचास्मैप्रदीयतेप्रदत्ता वर्तमानसामीप्येलट् यद्यपिसनत्कुमारोक्त्यनुवादेनभविष्यन्निर्देशउ चितस्तथापिराज्ञःसंतोषाधिक्यायस्वप्रोच्यमानकालेवृत्तमेवतदितिबोधयितुंभूतनिर्देशः ॥१९॥ ऋष्यशृंगेति अंगराजमित्रत्वस्यराज्ञिवक्ष्यमाणत्वेनमित्रजामातास्वस्यापिजामातैवेत्यतोजा मातेत्युक्तिः बीजांतरमप्यपेवक्ष्यतेएतदुक्तेः एवंसनत्कुमारकथितंपुत्रोत्पत्त्युपायरूपंवस्तुमयातुभ्यंव्याख्यातं अपेदेवःप्रमाणमितिशेषः ॥ २० ॥ अथेति हृष्टःनियतपुत्रप्राप्त्युपायलाभात्तस्य सन्निहितत्वश्रवणाच्चतुष्टः येतुपूर्वोत्तरश्लोकेआनयनादिसर्वंभविष्यत्त्वेनैवव्याचक्षतेतेषांकथमातीतइतिराजप्रश्नानुपपत्तिरित्याहुः सोच्यतां सउच्यतामित्यर्थः संधिरार्षः यद्वा सांतद्विषया

एवमंगाधिपेनैवगणिकाभिर्ऋषेःसुतः॥ आनीतोऽवर्षयद्देवःशांताचास्मैप्रदीयते॥ १९॥ ऋष्यशृंगस्तुजामातापुत्रांस्तवविधास्यति॥ सनत्कुमारकथितमेतावद्व्याहृतंमया॥ २०॥ अथहृष्टोदशरथःसुमंत्रंप्रत्यभाषत॥ यथर्ष्यशृंगस्त्वानीतोयेनोपायेनसोच्यताम्॥ २१॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआ०बालकांडेनवमःसर्गः॥९॥ ॥ ७५ ॥ ॥सुमंत्रश्चोदितोराज्ञाप्रोवाचेदंवचस्तदा॥ यथर्ष्यशृंगस्त्वानीतोयेनोपायेनमंत्रिभिः॥ तन्मेनिगदितंसर्वंशृणुमेमंत्रिभिःसह॥ १॥ रोमपादमुवाचेदंसहामात्यःपुरोहितः॥ उपायोनिरपायोयमस्माभिरभिचिंतितः॥ २॥ ऋष्यशृंगोवनचरस्तपःस्वाध्यायसंयुतः॥ अनभिज्ञस्तुनारीणांविषयाणांसुखस्यच॥ ३॥ इंद्रियार्थैरभिमतैर्नरचित्तप्रमाथिभिः॥ पुरमानाययिष्यामःक्षिप्रंचाध्यवसीयताम्॥ ४॥ गणिकास्तत्रगच्छंतुरूपवत्यःस्वलंकृताः॥ प्रलोभ्यविविधोपायैरानेष्यंतीहसत्कृताः॥ ५॥ श्रुत्वातथेतिराजाचप्रत्युवाचपुरोहितम्॥ पुरोहितोमंत्रिणश्चतदाचक्रुश्चतेतथा॥ ६॥

कथोच्यतामित्यर्थः ॥ २१ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेनवमःसर्गः ॥ ९ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ सुमंत्रइति चोदितःतादृशतपस्विनोग णिकाभिरानयनमत्याश्चर्यमितिविस्तरेणकथनायप्रेरितः मंत्रिभिःसहसंमंत्र्यरोमपादेनयथर्ष्यशृंगआनीतोयेनचोपायेनानीतस्तन्मयानिगदितंसर्वंप्रकारंमेमत्तोमंत्रिभिःसहशृण्वितियोजना ॥ १ ॥ रोमेति सहामात्यःपुरोहितःतमुवाच निरपायोऽव्यभिचारिफलः ॥ २ ॥ नारीणांनारीसंबंधिविषयाणांशब्दादीनांतत्संबंधिसुखस्यचेत्यर्थः ॥३ ॥ अभिमतैःप्राणिमात्रस्येतिशेषः इंद्रियार्थैस्तद्विषयैर्दिव्यगीत्यादिभिः अध्यवसीयतांअस्मदुक्तकरणाययत्यतां ॥ ४ ॥ तदाह गणिकाइति सत्कृताःविचित्रांबराभरणान्नपानादिभिः ॥ ५ ॥ श्रुत्वेति राजापुरोहितंतथेतित्वयैवतथाकर्तव्यमितिप्रत्युवाच अत्यल्पविषयत्वाद्राज्ञएवंवादः अथपुरोहितस्यविप्रत्वात्गणिकाभिःसंवादोऽनुचितइतिसोपिमंत्रिणःप्रत्युवाच मंत्रिणश्चतेतथाचक्रुःसाक्षाद्गणिकाःप्रैरयन् ॥ ६ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

वारेति तन्मंत्रिवचः अस्मिन्वनेयुष्मज्जनपदप्रांतवर्तिनिश्रृंगवेरपुरवने आश्रमस्यविभांडकाश्रमस्यअविदूरेनिकटेस्थित्वाऋषिपुत्रस्यधीरत्वादिगुणविशिष्टस्यदर्शनेयत्नंकुर्वंतिस्मचक्रुः पितुरु
पलालनादिभिर्नित्यसंतुष्टःसआश्रमान्नातिचक्रामआश्रमाद्दूरंननिरगात् ॥ ७ ॥८ ॥ नेति रूपादिकंजन्मप्रभृतिदृष्टपूर्वंनभवतियथातथाव्यवक्रियतइतिशेषः नगरजंसत्त्वंअश्वगजादि राष्ट्रजं
सूकरकुक्कुटादि ॥ ९ ॥ ततइति तंदेशंवारस्त्रीसंचारदेशम् यदृच्छयादैववशात् ॥ १० ॥ ११ ॥ कइति कस्त्वंकिंजातिःकस्यपुत्रइतिचकिंनामाचकिंवर्तसेकिंकर्मासि अपिचएकःसंस्त्वंविज
नेदूरेजनवासरूपग्रामादिभ्योदूरेवनेकिमर्थंचरसीतिप्रश्नत्रयम् ॥ १२ ॥ अदृष्टेति स्त्रियइत्यस्यदृष्टाइतिशेषः अनेनहार्दमूलभूता चलस्यचेतसोयास्याद्दुदासीनेषुवस्तुषु अवारणीयावृत्तिःसा

वारमुख्यास्तुतच्छ्रुत्वावनंप्रविविशुर्महत् ॥ आश्रमस्याविदूरेस्मिन्यत्नंकुर्वंतिदर्शने ॥ ७॥ ऋषेःपुत्रस्यधीरस्यनित्यमाश्रमवासिनः ॥ पितुःसनित्य
संतुष्टोनातिचक्रामचाश्रमात् ॥ ८ ॥ नतेनजन्मप्रभृतिदृष्टपूर्वंतपस्विना ॥ स्त्रीवापुमान्वायच्चान्यत्सत्त्वंनगरराष्ट्रजम् ॥ ९ ॥ ततःकदाचित्तंदेशमाज
गामयदृच्छया ॥ विभांडकसुतस्तत्रताश्चापश्यद्वरांगनाः ॥ १० ॥ ताश्चित्रवेषाःप्रमदागायंत्योमधुरस्वरम् ॥ ऋषिपुत्रमुपागम्यसर्वावचनमब्रुवन्
॥ ११ ॥ कस्त्वंकिंवर्तसेब्रह्मन्ज्ञातुमिच्छामहेवयम् ॥ एकस्त्वंविजनेदूरेवनेचरसिशंसनः ॥ १२ ॥ अदृष्टरूपास्तास्तेनकाम्यरूपावनेस्त्रियः ॥ हार्दात्त
स्यमतिर्जाताआख्यातुंपितरंस्वकम् ॥ १३ ॥ पिताविभांडकोस्माकंतस्याहंसुतऔरसः ॥ ऋष्यश्रृंगइतिख्यातंनामकर्मचमेभुवि ॥ १४ ॥ इहाश्र
मपदोस्माकंसमीपेशुभदर्शनाः ॥ करिष्येवोत्रपूजांवैसर्वेषांविधिपूर्वकम् ॥ १५ ॥ ऋषिपुत्रवचःश्रुत्वासर्वासांमतिरासवै ॥ तदाश्रमपदंद्रष्टुंजग्मुः
सर्वास्ततोऽगनाः ॥ १६ ॥ गतानांतुततःपूजामृषिपुत्रश्चकारह ॥ इदमर्घ्यमिदंपाद्यमिदंमूलंफलंचनः ॥ १७ ॥ प्रतिगृह्यतुतांपूजांसर्वाएवसमुत्सु
काः ॥ ऋषेर्भीताश्चशीघ्रंतुगमनायमतिंदधुः ॥ १८ ॥

दृष्टिशब्देनकथ्यतइत्युक्तलक्षणादृष्टिरुक्ता ततःसर्वांशेऽनुपेक्षात्मकज्ञानरूपःपरिचयोपिमध्येज्ञेयः अतस्तासुहार्दात्दर्शनजस्नेहात् दोषानालोकिनीप्रीत्याख्यचित्तवृत्तिर्हार्दमित्युक्तेः स्वकं
स्त्रीयम् अदृष्टरूपाःप्रागदृष्टैवंरूपाः काम्यरूपाःकमनीयरूपाः एतद्द्वयंचस्नेहकारणम् ॥ १३ ॥ पितेति नामेत्यंतमाद्यप्रश्नोत्तरम् द्वितीयप्रश्नोत्तरमाह कर्मचमदीयंभुविप्रसिद्धम् तपोरूपमि
त्यर्थः ॥१४॥ तृतीयप्रश्नोत्तरमाह इहेति इहवने आश्रमपदः आर्षपुंस्त्वम् वर्ततइतिशेषः सर्वेषामितिनिर्देशोवस्तुमात्राभिप्रायेण अनेनस्त्रीस्वरूपापरिज्ञानंसूचितम् ॥ १५ ॥ ऋषीति आसे
त्यार्षं बभूवेत्यर्थः तद्द्रष्टुंमतिर्बभूवेत्यन्वयः ॥ १६ ॥ नोस्माकम् भक्ष्यमितिशेषः ॥ १७ ॥ प्रतीति समुत्सुकाःऋष्यश्रृंगस्यतदाश्रमतोनयने ऋषेर्विभांडकात् ॥ १८ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

मुख्यानिप्रशस्तास्वादवंति प्रतारणार्थंमोदकाएवमुच्यंते प्रतिगृहाण तेभद्रंकल्याणम् भक्षयस्वच फलानीतिशेषः माचिरम् ऋषेरागमनात्पूर्वमेवभक्षणीयमित्याशयः ॥ १९ ॥ ततइति स मालिंग्यस्पर्शेनापिवशीकर्तुमालिंगनम् हर्षसमन्विताः बालब्रह्मचारितोगाढतरालिंगनप्राप्त्यास्वकार्यानुकूलस्पर्शप्राप्त्याच ॥ २० ॥ तानीति ताभिःप्रीत्यादत्तानि तेजस्वीवारवनितास्पर्शेप्यु ध्वरेतस्त्वाद्ब्रह्मज्ञत्वाच्चाहीनतेजाः मन्यते योमन्यतेसइवव्यवहरतीत्यर्थः पूर्वमनास्वादितानिअनास्वादितपूर्वाणि नित्यनिवासिनामितिकर्तरिशेषेषष्ठी ॥२१॥ व्रतचर्यामिथ्यैवकिंचिद्व्रतमनुष्ठे

अस्माकमपिमुख्यानिफलानीमानिहेद्विज ॥ गृहाणविप्रभद्रंतेभक्षयस्वचमाचिरम् ॥ १९ ॥ ततस्तास्तंसमालिंग्यसर्वाहर्षसमन्विताः ॥ मोदकान्प्र ददुस्तस्मैभक्ष्यांश्चविविधान्शुभान् ॥ २० ॥ तानिचास्वाद्यतेजस्वीफलानीतिस्ममन्यते ॥ अनास्वादितपूर्वाणिवनेनित्यनिवासिनाम् ॥ २१ ॥ आ पृच्छ्यचतदाविप्रंव्रतचर्यांनिवेद्यच ॥ गच्छंतिस्मापदेशात्ताभीतास्तस्यपितुःस्त्रियः ॥ २२ ॥ गतासुतासुसर्वासुकाश्यपस्यात्मजोद्विजः ॥ अस्वस्थहृद यश्चासीद्दुःखाच्चपरिवर्तते ॥ २३ ॥ ततोपरेद्युस्तंदेशमाजगामसवीर्यवान् ॥ विभांडकसुतःश्रीमान्मनसाचिंतयन्मुहुः ॥ २४ ॥ मनोज्ञायत्रताद्दृष्टा वारमुख्याःस्वलंकृताः ॥ दृष्ट्वैवचततोविप्रमायांतंहृष्टमानसाः ॥ २५ ॥ उपसृत्यततःसर्वास्तास्तमूचुरिदंवचः ॥ एह्याश्रमपदंसौम्यअस्माकमिति चाब्रुवन् ॥ २६ ॥ चित्राण्यत्रबहूनिस्युर्मूलानिचफलानिच ॥ तत्राप्येषविशेषेणविधिर्हिभविताध्रुवम् ॥ २७ ॥ श्रुत्वातुवचनंतासांसर्वासांहृदयंग मम् ॥ गमनायमतिंचक्रेतंचनिन्युस्तथास्त्रियः ॥ २८ ॥ तत्रचानीयमानेतुविप्रेतस्मिन्महात्मनि ॥ ववर्षसहसादेवोजगत्प्रह्लादयंस्तदा ॥ २९ ॥

यमस्माकमितिनिवेद्यज्ञापयित्वा तस्माद्पदेशाद्व्याजात् तस्यपितुर्विभांडकाद्भीताःस्त्रियःगच्छंतिस्मगताः ॥२२॥ अस्वस्थहृदयःअप्रसन्नचित्तःआसीत् दुःखात्ताद्दशचाक्षुषादिविषयसुखवि श्लेषजात् परिवर्तनंएकदेशानवस्थितिः ॥ २३ ॥ ततइति उक्ताद्धेतोः मनसाचिंतयन् तासांदर्शनस्पर्शनगमनादिप्रकारान्स्मरन्नित्यर्थः तत्रगमनमेतद्वारकमवश्यंभावीतिचिंतयन्नित्यर्थश्च ॥२४॥ तंकंतत्राह मनोज्ञाइति ॥२५॥ उपसृत्यप्रत्युद्गम्य ॥२६॥ चित्राणीति यत्रचैवचित्राणिमूलानिफलानिचभवेयुः संभावनायांलिङ् अतःतत्रगमनंव्यर्थमितिचेत्तत्रापिएषविधिः वि चित्रफलमूलभक्षणविधिर्विशेषेणइतोप्याधिक्येनभविष्यति ॥२७॥ श्रुत्वात्विति गंगायांपूर्वस्थापितांनावमारोप्यप्रवाहेणैवअंगदेशंनिन्युरितिमहाभारते ॥२८॥ तत्रेति अंगदेशे ॥२९॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

वर्षेणेति वर्षेणसहैवविषयंस्वदेशमागतंविप्रंप्रत्युद्गम्यप्रह्वःअंजल्यादिपूर्वंनम्रोजातइतिशेषः शिरसामहींगतश्च साष्टांगनमस्कारंचकृतवानित्यर्थः ॥ ३० ॥ अर्घ्यंचेति अर्घ्यादिपूजिताद्विप्रेंद्रा
दृष्यशृंगात्प्रसादंमयिसापराधेपिभवान्नित्यप्रसन्नोस्त्वित्येवंसौमुख्यंवव्रे किमर्थमित्यतआह मेति अतिजुगुप्सितंगणिकाभिःस्वानयनंव्यवहारकालेज्ञात्वातंविप्रंऋष्यशृंगंतत्पितरंविभांडकंच
मन्युःक्रोधआविशेत् समाप्रविशत्वित्यर्थमितिभावः ॥ ३१ ॥ अंतरिति प्रसन्नत्वादेवतदनुज्ञयाअंतःपुरंप्रवेश्यहर्षंदृष्टिजमृषिसंबंधजंच ॥३२॥ एवमिति ननुगणिकास्पर्शतत्स्पृष्टफलभक्षणा
दिभिरस्यतपोहानौकथंतद्गमनमात्रेणवृष्टिः नचस्त्रीत्वाद्यज्ञानान्नतपोहानिः ईषद्दोषस्तुतपसैवदग्धइतिवाच्यम् निर्मलब्रह्मचर्येणविदितनिखिलवेदशास्त्रतत्त्वस्यशास्त्रतःस्त्रीस्वरूपज्ञानस्यब्रह्म
चर्यैतत्परिहारज्ञानस्यचदुर्निवारत्वात् वनेवनचरस्त्रीणामनुभवाच्च सर्वथाअज्ञत्वेअनुग्रहशक्त्यभावापत्तेश्चेतिचेन्न निर्मलब्रह्मचर्येणब्रह्मज्ञतयासर्वत्रब्रह्मदृष्ट्याचदोषलेशस्याप्यस्पर्शात् प्रार

वर्षेणैवागतंविप्रंतापसंसनराधिपः ॥ प्रत्युद्गम्यमुनिंप्रह्वःशिरसाचमहींगतः ॥ ३० ॥ अर्घ्यंचप्रददौतस्मैन्यायतःसुसमाहितः ॥ वव्रेप्रसादंविप्रेंद्रा
न्माविप्रंमन्युराविशेत् ॥ ३१ ॥ अंतःपुरंप्रवेश्यास्मैकन्यांदत्वायथाविधि ॥ शांतांशांतेनमनसाराजाहर्षमवापसः ॥ ३२ ॥ एवंसन्यवसत्तत्रसर्वका
मैःसुपूजितः ॥ ऋष्यशृंगोमहातेजाःशांतयासहभार्यया ॥ ३३ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेदशमःसर्गः ॥ १० ॥
भूयएवहिराजेंद्रशृणुमेवचनंहितम् ॥ यथासदेवप्रवरःकथयामासबुद्धिमान् ॥ १ ॥ इक्ष्वाकूणांकुलेजातोभविष्यतिसुधार्मिकः ॥ नाम्नादशरथोरा
जाश्रीमान्सत्यप्रतिश्रवः ॥ २ ॥ अंगराजेनसख्यंचतस्यराज्ञोभविष्यति ॥ कन्याचास्यमहाभागाशांतानामभविष्यति ॥ ३ ॥

ब्धवशात्क्षत्रियस्त्रीसंबंधंभाविनंतद्द्वारकंजानन्नेवगणिकाभिस्तथाव्यवजकेतासांभयानुत्पत्तये अतएवनतेनेतिनवमश्लोकेतथाव्यवह्रियतेइतिशेषःपूरितोस्माभिःप्राक् एतत्सर्वंजानन्पिता
पितमनुयायनशप्तवान्राजानमित्येवात्रतत्त्वम् अनेनतत्त्वज्ञस्यसर्वदोषासंबंधोध्वनितः ब्रह्मज्ञेदानसंकल्पमात्रेणफलसिद्धिरित्यादिचसूचितम् यत्तुकश्चिद्विभांडकस्यपुत्रान्वेषणंक्रोधेनततो
मार्गेऋष्यशृंगायशांतादानादिवृत्तांतलाभेनपुनराश्रमंपरावृत्यागमनवर्णनंतदपितत्त्वज्ञत्वएवोपपद्यते अन्यथास्वपुत्रस्यगणिकाद्वारकब्रह्मचर्यविलोपकर्तोरोषोज्ञस्यतस्यकेनाप्युपायेनवारयि
तुमशक्यइत्यलम् ॥ ३३ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेदशमःसर्गः ॥ १० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एवंसनत्कुमारोक्तकथांतत्प्रसंगे
ऋष्यशृंगानयनकथांचसांप्रतिकीमुक्त्वातदानयनार्थंमहाराजेनैवगंतव्यमितिबोधयितुमनेकयुगवृद्धःसुमंत्रःपुनरपितदर्थंगर्भांसनत्कुमारोक्तांकथामाह भूयएवेति देवप्रवरःसनत्कुमारः यथेति
यदित्यर्थे ॥ १ ॥ सत्यप्रतिश्रवःसत्यप्रतिज्ञः ॥ २ ॥ अंगेति अंगराजोरोमपादः तस्यदशरथस्य अस्यरोमपादस्य ॥ ३ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

कोसावंगराजइत्यत्राह ॥ पुत्रइति अंगस्यअंगनामकस्य तंरोमपादंगमिष्यति ऋष्यशृंगानयनार्थमितिशेषः तमित्यस्यप्रतीतिशेषः ॥ ४ ॥ गमनप्रयोजनमाह अनपत्यइति आहरेतनिर्वहेत् चकारेणधर्माद्यर्थंच ॥ ५ ॥ श्रुत्वेति अस्यराज्ञोदशरथस्यैतद्वाक्यंश्रुत्वामनसाचतस्यअवश्यकर्तव्यतांविचिंत्यनिश्चित्यपुत्रवंतंशांताभर्तारंप्रदास्यतेइत्यन्वयः पुत्रवंतमित्यनेनजातपुत्रःकृष्णकेशोग्नीनादधीतेतिविध्युक्तमग्न्याधानाधिकारित्वंसूचितम् तेनाहिताग्नित्वेनार्त्विज्याधिकारस्तस्यउक्तः शांतासहितंभर्तारमित्यर्थकेनशांताभर्तारमित्यनेनशांतासाहित्यमपिसूचितम् ॥६॥ तंयज्ञंपुत्रकामेष्टिरूपम् ॥ ७ ॥ वरयिष्यतिवरणंकरिष्यति तत्करोतीतिणिच् ॥ ८ ॥ वरणविषयमाह यज्ञेति यज्ञःप्रसवकारणंप्रसवःस्वर्गकारणमितिबोध्यम् लभतेलप्स्यते तंकामंप्रार्थितंकाम्ययज्ञम् ॥ ९ ॥ पुत्राइति वंशप्रतिष्ठानंवंशाविच्छेदस्तत्कराः ॥ १० ॥ एवमिति पूर्वंपूर्वस्मिन्काले कस्मिन्पूर्वकालेतत्राह पुरादेवयुगे एतच्चतुर्युगीप्राक्तनचतुर्युग्याद्येसत्ययुगेइत्यर्थः ॥११॥

पुत्रस्त्वंगस्यराज्ञस्तुरोमपादइतिश्रुतः ॥ तंसराजादशरथोगमिष्यतिमहायशाः ॥ ४ ॥ अनपत्योस्मिधर्मात्मन्शांताभर्ताममक्रतुम् ॥ आहरेतत्वयाज्ञप्तःसंतानार्थंकुलस्यच ॥ ५ ॥ श्रुत्वाराज्ञोथतद्वाक्यंमनसाचविचिंत्यच ॥ प्रदास्यतेपुत्रवंतंशांताभर्तारमात्मवान् ॥ ६ ॥ प्रतिगृह्यचतंविप्रंसराजाविगतज्वरः ॥ आहरिष्यतितंयज्ञंप्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ ७ ॥ तंचराजादशरथोयशस्कामःकृतांजलिः ॥ ऋष्यशृंगंद्विजश्रेष्ठंवरयिष्यतिधर्मवित् ॥ ८ ॥ यज्ञार्थंप्रसवार्थंचस्वर्गार्थंचनरेश्वरः ॥ लभतेचसतंकामंद्विजमुख्याद्विशांपतिः ॥ ९ ॥ पुत्राश्चास्यभविष्यंतिचत्वारोमितविक्रमाः ॥ वंशप्रतिष्ठानकराः सर्वभूतेषुविश्रुताः ॥ १० ॥ एवंसदेवप्रवरःपूर्वंकथितवान्कथाम् ॥ सनत्कुमारोभगवान्पुरादेवयुगेप्रभुः ॥ ११ ॥ सत्वंपुरुषशार्दूलसमानयसुसत्कृतम् ॥ स्वयमेवमहाराजगत्वासबलवाहनः ॥ १२ ॥ सुमंत्रस्यवचःश्रुत्वाहृष्टोदशरथोभवत् ॥ अनुमान्यवसिष्ठंचसूतवाक्यंनिशाम्यच ॥ १३ ॥ सांतःपुरःसहामात्यःप्रययौयत्रसद्विजः ॥ वनानिसरितश्चैवव्यतिक्रम्यशनैःशनैः ॥ १४ ॥ अभिचक्रामतंदेशंयत्रवैमुनिपुंगवः ॥ आसाद्यतंद्विजश्रेष्ठंरोमपादसमीपगम् ॥ १५ ॥

एतत्कथाकथनस्यविवक्षितमर्थमाह सइति स्वयमेवेति नतुपुरोहितादिद्वारा ॥ १२ ॥ अनुमान्यकृतानुमतिकंकृत्वा अन्यथामयिपुरोहितेस्थितेयज्ञार्थंकथमन्यानयनमितितस्यक्रोधःस्यात् अनुमतौहेतुः सूतवाक्यंनिशाम्येति श्रावयित्वेत्यर्थः ॥ १३ ॥ यत्ररोमपादराष्ट्रे ॥ १४ ॥ अभिचक्रामजगाम तंदेशंआसाद्यप्राप्यअथोअनंतरंरोमपादसमीपेद्विजश्रेष्ठंऋषिपुत्रंददर्श ततस्तदागमनानंतरंराजारोमपादस्तस्यराज्ञोदशरथस्ययथान्यायंयथाविधिविशेषतः अत्यादरेणपूजांचक्रेइत्यन्वयः आदरेहेतुःसखित्वम् ॥ १५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥ १६ ॥ १७ ॥ सख्यमिति सख्यंस्वमैत्री संबंधकंयौनादिसंबंधः ऋषिपुत्रायरोमपादेनआख्यातंकथितम् तदातच्छ्रवणानंतरकालेतंदशरथंप्रत्यपूजयत् ऋष्यश्रृंगइतिशेषः तेनसहरोमपादेनसहसंबंधश्चायंतादृशोयेनदशरथस्यापिजामातृत्वव्यवहारयोग्यऋष्यश्रृंगः एतदेवाभिप्रेत्योक्तंप्राक्तवजामातेति क्वचिच्चैवंपठ्यतेपि अनेनमेनपत्यायदत्तेयंवरवर्णिनी याचतेपुत्रतुल्यैषा शांताप्रियतरात्मजा सोयंतेश्वशुरोब्रह्मन्यथैवाहंतथानृपइति अत्रयाचतेइतिचतुर्थ्यंतम् अतएवप्राक्सांतःपुरस्यांगदेशेगमनमुक्तम् कन्यास्नेहाद्धितासांगमनमितिभाति ॥ १८ ॥ १९ ॥ उद्य

ऋषिपुत्रंददर्शाथोदीप्यमानमिवानलम् ॥ ततोराजायथान्यायंपूजांचक्रेविशेषतः ॥ १६ ॥ सखित्वात्तस्यवैराज्ञःप्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ रोमपादेन चाख्यातमृषिपुत्रायधीमते ॥ १७ ॥ सख्यंसंबंधकंचैवतदातंप्रत्यपूजयत् ॥ एवंसुसत्कृतस्तेनसहोषित्वानरर्षभः ॥ १८ ॥ सप्ताष्टदिवसान्राजाराजानमिदमब्रवीत् ॥ शांतातवसुताराजन्सहभर्त्राविशांपते ॥ १९ ॥ मदीयंनगरंयातुकार्यंहिमहदुद्यतम् ॥ तथेतिराजासंश्रुत्यगमनंतस्यधीमतः ॥ २० ॥ उवाचवचनंविप्रंगच्छत्वंसहभार्यया ॥ ऋषिपुत्रःप्रतिश्रुत्यतथेत्याहनृपंतदा ॥ २१ ॥ सनृपेणाभ्यनुज्ञातःप्रययौसहभार्यया ॥ तावन्योन्यांजलिंकृत्वास्नेहात्संश्लिष्यचोरसा ॥ २२ ॥ ननंदतुर्दशरथोरोमपादश्चवीर्यवान् ॥ ततःसुहृदमापृच्छ्यप्रस्थितोरघुनंदनः ॥ २३ ॥ पौरेषुप्रेषयामासदूतान्वैशीघ्रगामिनः ॥ क्रियतांनगरंसर्वंक्षिप्रमेवस्वलंकृतम् ॥ २४ ॥ धूपितंसिक्तसंमृष्टंपताकाभिरलंकृतम् ॥ ततःप्रहृष्टाःपौरास्तेश्रुत्वाराजानमागतम् ॥ २५ ॥ तथाचक्रुश्चतत्सर्वंराज्ञायत्प्रेषितंतदा ॥ ततःस्वलंकृतंराजानगरंप्रविवेशह ॥ २६ ॥ शंखदुंदुभिनिर्ह्रादैःपुरस्कृत्वाद्विजर्षभम् ॥ ततःप्रमुदिताःसर्वेदृष्ट्वावैनागराद्विजम् ॥ २७ ॥ प्रवेश्यमानंसत्कृत्यनरेंद्रेणेंद्रकर्मणा ॥ यथादिविसुरेंद्रेणसहस्राक्षेणकाश्यपम् ॥ २८ ॥ अंतःपुरंप्रवेश्यैनंपूजांकृत्वाचशास्त्रतः ॥ कृतकृत्यंतदात्मानंमेनेतस्योपवाहनात् ॥ २९ ॥

तंउपक्रांतम् संश्रुत्यप्रतिज्ञाय ॥ २० ॥ प्रतिश्रुत्यआकर्ण्य ॥ २१ ॥ सःऋष्यश्रृंगः तौरोमपाददशरथौ ॥ २२ ॥ सुहृदंरोमपादम् ॥ २३ ॥ २४ ॥ स्वलंकृतत्वप्रकारमाह धूपितमित्यादि आदौ सिक्तंतोयैःपश्चात्संमृष्टम् ॥ २५ ॥ प्रेषितमित्यस्यउक्तेत्यादिः ॥ २६ ॥ द्विजंऋष्यश्रृंगम् ॥ २७ ॥ इंद्रकर्मणाइंद्रसहायार्थंकर्मयस्यतादृशेनराज्ञासत्कृत्यप्रवेश्यमानंद्विजंदृष्ट्वादेवेंद्रेणस्वनगरंप्रवेश्यमानंकाश्यपंवामनंदृष्ट्वायथास्वर्गवासिनोमुदितास्तथात्रनागरामुदिताइतिपूर्वेणान्वयः इंद्रकर्मणेत्यनेनराज्ञःसमग्रोमहिमातिशयोध्वनितः ॥ २८ ॥ उपवाहनात्स्वसमीपानयनात् ॥ २९ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तथागमनमेवव्याचष्टे सहभर्त्रेति प्रीत्याशांतायांप्रीत्या बहुकालविश्लेषोत्तरंमिलितत्वाच्चानंदामिरंतःपुरस्य ॥ ३० ॥ सहद्विजासपुत्रभर्तृकेतियावत् ॥ ३१ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामे श्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेएकादशःसर्गः ॥ ११ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एवंनिश्चितमवगतंपुत्रदातृत्वंयस्यतादृशेऋष्यशृंगेआनीतेसकलपापक्षयकारित

अंतःपुराणिसर्वाणिशांतांदृष्ट्वातथागताम्॥सहभर्त्राविशालाक्षींप्रीत्यानंदमुपागमन्॥३०॥पूज्यमानातुताभिःसाराज्ञाचैवविशेषतः॥उवासत त्रसुखिताकंचित्कालंसहद्विजा॥३१॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेएकादशःसर्गः॥११॥ ॥७॥

ततःकालेबहुतिथेकस्मिंश्चित्सुमनोहरे॥वसंतेसमनुप्राप्तेराज्ञोयष्टुंमनोभवत्॥१॥ततःप्रणम्यशिरसातंविप्रंदेववर्णिनम्॥यज्ञायवरयामाससं तानार्थंकुलस्यच॥२॥तथेतिचसराजानमुवाचवसुधाधिपम्॥संभाराःसंभ्रियंतांतेतुरगश्चविमुच्यताम्॥३॥सरय्वाश्चोत्तरेतीरेयज्ञभूमिर्विधी यताम्॥ततोब्रवीन्नृपोवाक्यंब्राह्मणान्वेदपारगान्॥४॥सुमंत्रावाहयक्षिप्रमृत्विजोब्रह्मवादिनः॥सुयज्ञंवामदेवंचजाबालिमथकाश्यपम्॥५॥पु रोहितंवसिष्ठंचयेचान्येद्विजसत्तमाः॥ततःसुमंत्रस्त्वरितंगत्वात्वरितविक्रमः॥६॥समानयत्सतान्सर्वान्समस्तान्वेदपारगान्॥तान्पूजयित्वाधर्मा त्माराजादशरथस्तदा॥७॥धर्मार्थसहितंयुक्तंश्लक्ष्णंवचनमब्रवीत्॥ममतातप्यमानस्यपुत्रार्थंनास्तिवैसुखम्॥८॥पुत्रार्थंहयमेधेनयक्ष्यामी तिमतिर्मम॥तदहंयष्टुमिच्छामिहयमेधेनकर्मणा॥९॥ऋषिपुत्रप्रभावेणकामान्प्राप्स्यामिचाप्यहम्॥ततःसाध्वितितद्वाक्यंब्राह्मणाःप्रत्यपूज यन्॥१०॥वसिष्ठप्रमुखाःसर्वेपार्थिवस्यमुखाच्च्युतम्॥ऋष्यशृंगपुरोगाश्चप्रत्यूचुर्नृपतिंतदा॥११॥संभाराःसंभ्रियंतांतेतुरगश्चविमुच्यताम्॥ सरय्वाश्चोत्तरेतीरेयज्ञभूमिर्विधीयताम्॥१२॥सर्वथाप्राप्स्यसेपुत्रांश्चतुरोऽमितविक्रमान्॥यस्यतेधार्मिकीबुद्धिरियंपुत्रार्थमागता॥१३॥

यापूर्वसंकल्पितत्वेनचअश्वमेधंप्रस्तौति ततइति बहुतिथेअनल्पेकाले गतइतिशेषः सुमनोहरेशास्त्रोक्तदोषरहिते मनःअभवत्प्रावर्तत ॥ १ ॥ ततइति देववर्णिनंदेववर्चसं कुलस्यसंता नार्थंकुलाविच्छेदरूपप्रयोजनमुद्दिश्यतेनस्वर्गार्थंच यज्ञाययज्ञार्थं विप्रंऋष्यशृंगम् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ आवाहयमत्समीपंप्रापय ॥ ५ ॥ ततइत्यादिव्याख्यातप्रायम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ पुत्रार्थंहयमेधेनकर्मणातदाख्येनकर्मणा अनुष्ठानारंभायचपुनरुपन्यासः ॥ ९ ॥ ऋषिपुत्रोऋष्यशृंगः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ धार्मिकीप्रजासंरक्षणरूपधर्मप्रयोजना ॥ १३ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥ १४ ॥ संभ्रियंतुसंपाद्यंतां गुरूणामित्यादयोव्याख्यातप्रायाः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ गतानामिति गतेषुद्विजादिष्वित्यर्थः सप्तम्यर्थेषष्ठी विसर्जयित्वासंवत्सरांते यागार्थमितिशेषः ॥ २२ ॥ ॥इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेद्वादशःसर्गः ॥ १२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथसंवत्सरांतेदीक्षेतेतिसूत्रात्पूर्ववसंतविसृष्टाश्वस्यपुनःसंवत्सरांतेवसंतेप्राप्तेदीक्षाप्रवृत्तिरुपदिश्यते पुनरिति प्रसवरूपफलंहयमेधेनभावयितुं गतोवसिष्ठांतिकमितिशेषः ॥ १ ॥ वसिष्ठंच चादरुंधतीं प्रश्रि

ततःप्रीतोभवद्राजाश्रुत्वातुद्विजभाषितम्॥ अमात्यानब्रवीद्राजाहर्षेणेदंशुभाक्षरम् ॥ १४ ॥ गुरूणांवचनाच्छीघ्रंसंभाराःसंभ्रियंतुमे॥ समर्थाधिष्ठितश्चाश्वःसोपाध्यायोविमुच्यताम्॥ १५॥ सरय्वाश्चोत्तरेतीरेयज्ञभूमिर्विधीयताम् ॥ शांतयश्चाभिवर्धतांयथाकल्पंयथाविधि ॥ १६ ॥ शक्यःकर्तुमयंयज्ञःसर्वेणापिमहीक्षिता॥ नापराधोभवेत्कष्टोयद्यस्मिन्क्रतुसत्तमे॥ १७॥ छिद्रंहिमृगयंत्येतेविद्वांसोब्रह्मराक्षसाः॥ विधिहीनस्ययज्ञस्यसद्यःकर्ताविनश्यति॥ १८॥ तद्यथाविधिपूर्वमेक्रतुरेषसमाप्यते ॥ तथाविधानंक्रियतांसमर्थाःकरणेष्विह ॥ १९ ॥ तथेतिचततःसर्वेमंत्रिणःप्रत्यपूजयन्॥ पार्थिवेंद्रस्यतद्वाक्यंयथाज्ञप्तमकुर्वत ॥ २० ॥ ततोद्विजास्तेधर्मज्ञमस्तुवन्पार्थिवर्षभम्॥ अनुज्ञातास्ततःसर्वेपुनर्जग्मुर्यथागतम्॥ २१॥ गतानांतेषुविप्रेषुमंत्रिणस्तान्नराधिपः॥ विसर्जयित्वास्वंवेश्मप्रविवेशमहामतिः॥ २२॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेद्वादशःसर्गः॥ १२॥ ॥ ७ ॥ ॥पुनःप्राप्तेवसंतेतुपूर्णःसंवत्सरोभवत्॥ प्रसवार्थंततोयष्टुंहयमेधेनवीर्यवान्॥ १॥ अभिवाद्यवसिष्ठंचन्यायतःप्रतिपूज्यच॥ अब्रवीत्प्रश्रितंवाक्यंप्रसवार्थंद्विजोत्तमम्॥ २॥ यज्ञोमेक्रियतांब्रह्मन्यथोक्तंमुनिपुंगव॥ यथानविघ्नाःक्रियंतेयज्ञांगेषुविधीयता॥ ३॥ भवान्स्निग्धःसुहृन्मह्यंगुरुश्चपरमोमहान्॥ वोढव्योभवताचैवभारोयज्ञस्यचोद्यतः॥ ४॥

तंविनययुक्तम् ॥ २ ॥ यथोक्तंशास्त्रोक्तप्रकारानतिक्रमेण यज्ञांगेषुअश्वादिषु यथाब्रह्मराक्षसादिभिर्विघ्नानक्रियंतेतथाविधीयतां क्रियतामित्यर्थः ॥ ३ ॥ भवानिति सुहृदःस्निग्धत्वाव्यभिचारादतिशयप्रतिपत्तयेपुनःस्निग्धेतिविशेषणं मह्यमितिषष्ठ्यर्थे परमोमहानित्यपिस्निग्धपदवत् विसृष्टपुनःप्राप्ताश्वकत्वादुद्यतः आरब्धोयज्ञसंबंध्यंगानुष्ठानरूपोभारःभवतैवसर्ववेदशास्त्रज्ञेनवोढव्यःवोढुमर्हः ॥ ४ ॥

समर्थितंसम्यक्प्रार्थितम् ॥ ५ ॥ अब्रवीदिति वसिष्ठोत्रकर्ता स्थापत्यंस्थपतेरथकारस्यकर्मतत्रनिष्ठितान्प्रवीणान् ॥ ६ ॥ कर्मांतिकान्आसमाप्तिकर्मनिर्वाहकान्भृत्यान् शिल्पकारान्शिल्पंचित्रादि वर्धकीन्तक्ष्णः खनकाःकूपवापीनिर्मातारः गणकान्ज्योतिर्विदः शिल्पिनश्चर्मकाराद्याः नटाःसूत्रधाराः नर्तकाःनृत्यकारिणः ॥ ७ ॥समीहंतांकर्मकुर्वंत्वित्यब्रवीदितिपूर्वेणान्वयः यज्ञकर्मेत्यस्यनिर्वर्तयितुमितिशेषः ॥ ८ ॥ इष्टकाइति बहुसाहस्रीबहुसहस्रसंख्येयाइत्यर्थः जातावेकवचनं राज्ञोयोग्याःउपकार्याःराजसद्मानि गुणाःअन्नपानाद्युपकरणानि सर्वत्रअब्रवीदित्यनुकर्षः ॥ ९ ॥ सुनिष्ठिताःमहावर्षवाताद्विनिवारणक्षमाः ॥१०॥ कर्तव्याइत्यस्यावासाइतिशेषः पार्थिवानामल्पमांडलिकानाम् ॥११॥ वैदेशिकनिवासिनांवैदेशिकानांस्वदेशनिवासि

तथेतिचसराजानमब्रवीद्द्विजसत्तमः ॥ करिष्येसर्वमेवैतद्भवतायत्समर्थितम् ॥ ५ ॥ ततोब्रवीद्द्विजान्वृद्धान्यज्ञकर्मसुनिष्ठितान् ॥ स्थापत्येनिष्ठितांश्चैववृद्धान्परमधार्मिकान् ॥ ६ ॥ कर्मांतिकान्शिल्पकारान्वर्धकीन्खनकानपि ॥ गणकान्शिल्पिनश्चैवतथैवनटनर्तकान् ॥ ७ ॥ तथाशुचीन्शास्त्रविदःपुरुषान्सुबहुश्रुतान् ॥ यज्ञकर्मसमीहंतांभवंतोराजशासनात् ॥ ८ ॥ इष्टकाबहुसाहस्रीशीघ्रमानीयतामिति ॥ उपकार्याःक्रियंतांचराज्ञांबहुगुणान्विताः ॥ ९ ॥ ब्राह्मणावसथाश्चैवकर्तव्याःशतशःशुभाः ॥ भक्ष्यान्नपानैर्बहुभिःसमुपेताःसुनिष्ठिताः ॥ १० ॥ तथापौरजनस्यापिकर्तव्याश्चसुविस्तराः ॥ आगतानांसुदूराच्चपार्थिवानांपृथक्पृथक् ॥ ११ ॥ वाजिवारणशालाश्चतथाशय्यागृहाणिच ॥ भटानांमहदावासावैदेशिकनिवासिनाम् ॥ १२ ॥ आवासाबहुभक्ष्यावैसर्वकामैरुपस्थिताः ॥ तथापौरजनस्यापिजनस्यबहुशोभनम् ॥ १३ ॥ दातव्यमन्नंविधिवत्सत्कृत्यनतुलीलया ॥ सर्वेवर्णायथापूजांप्राप्नुवंतिसुसत्कृताः ॥ १४ ॥ नचावज्ञाप्रयोक्तव्याकामक्रोधवशादपि ॥ यज्ञकर्मसुयेऽव्यग्राःपुरुषाःशिल्पिनस्तथा ॥ १५ ॥ तेषामपिविशेषेणपूजाकार्यायथाक्रमम् ॥ येस्युःसंपूजिताःसर्वेवसुभिर्भोजनेनच ॥ १६ ॥

नांचेत्यर्थः महदावासाइत्यत्रात्वाभावआर्षः ॥ १२ ॥ सर्वकामैरुपस्थिताःकाम्यमानैःसर्वपदार्थैर्युक्ताः जनस्यइतरक्षुद्रजनस्यापिबहुशोभनंयथाभवतितथाआवासाःकार्याइत्यर्थः ॥१३॥ दातव्यमिति सत्कृत्यपरलोकप्रयोजनबुद्ध्याशास्त्रोक्तसत्कारपूर्वकंदेयमित्यर्थः नतुलीलयाउत्सवमात्रबुद्ध्याअनादरेण यथापूजांप्राप्नुवंतिपूजांमन्यंतेतथासुसत्कृताः कार्याइत्यर्थः ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥ तेषामपीति अपिस्त्वर्थे यथाक्रमंज्येष्ठानुक्रमेण तत्रउपपत्तिमाह येवसुभिर्धनैर्भोजनादिभिश्चपूजिताःसेवकास्तेषांसर्वंकार्यंसुविहितंभवति किंचिदपिकार्यंनपरिहीयतेनहीनंभवति तस्मान्मयिप्रीतियुक्तेनचित्तेनभवंतस्तथाकुर्वंतुयथासर्वेसुहृदस्तेचशिल्प्यादयश्चवस्त्रादिभिःपूजिताःस्युरिति ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ यथोक्तमिति यत्त्वयाउक्तंतद्यथोक्तंत्वदुक्तानतिक्रमेणसुविहितं नकिंचित्तत्रलुप्यतेइतिशेषः किंचोक्तं भावेक्तः वचनंयथाकथयिष्यसितत्तथैवकरिष्यामः तत्रापिनाकिंचिद्धीनंभविष्यति ततःनियोजनानंतरम् ॥१९॥२०॥ मानवाःचतुर्वर्णातिरिक्ताःसंकरादयः॥२१॥तमिति मिथिलाधिपंस्वयमेवआनयेतिसंबंधः नतुदूतमात्रप्रेषणेन कुतएवंविशेषःकुतश्चत

यथासर्वंसुविहितंनकिंचित्परिहीयते ॥ तथाभवंतःकुर्वंतुप्रीतियुक्तेनचेतसा ॥ १७ ॥ ततःसर्वेसमागम्यवसिष्ठमिदमब्रुवन् ॥ यथेष्टंतत्सुविहितंनकिंचित्परिहीयते ॥ १८ ॥ यथोक्तंतत्करिष्यामोनकिंचित्परिहास्यते ॥ ततःसुमंत्रमाहूयवसिष्ठोवाक्यमब्रवीत् ॥ १९ ॥ निमंत्रयस्वनृपतीन्पृथिव्यांयेचधार्मिकाः ॥ ब्राह्मणान्क्षत्रियान्वैश्यान्शूद्रांश्चैवसहस्रशः ॥ २० ॥ समानयस्वसत्कृत्यसर्वदेशेषुमानवान् ॥ मिथिलाधिपतिंशूरंजनकंसत्यवादिनम् ॥ २१ ॥ तमानयमहाभागंस्वयमेवसुसत्कृतम् ॥ पूर्वसंबंधिनंज्ञात्वाततःपूर्वंब्रवीमिते ॥ २२ ॥ तथाकाशिपतिंस्निग्धंसततंप्रियवादिनम् ॥ सद्वृत्तंदेवसंकाशंस्वयमेवानयस्वह ॥ २३ ॥ तथाकेकयराजानंवृद्धंपरमधार्मिकम् ॥ श्वशुरंराजसिंहस्यसपुत्रंतमिहानय ॥ २४ ॥ अंगेश्वरंमहेष्वासंरोमपादंसुसत्कृतम् ॥ वयस्यंराजसिंहस्यसपुत्रंतमिहानय ॥ २५ ॥ तथाकोसलराजानंभानुमंतंसुसत्कृतम् ॥ मगधाधिपतिंशूरंसर्वशास्त्रविशारदम् ॥ २६ ॥ प्राप्तिज्ञंपरमोदारंसत्कृतंपुरुषर्षभम् ॥ राज्ञःशासनमादायचोदयस्वनृपर्षभान् ॥ २७ ॥ प्राचीनान्सिंधुसौवीरान्सौराष्ट्रेयांश्चपार्थिवान् ॥ २८ ॥ दाक्षिणात्यान्नरेंद्रांश्चसमस्तानानयस्वह ॥ संतिस्निग्धाश्चयेचान्येराजानःपृथिवीतले ॥ २९ ॥ तानानययथाक्षिप्रंसानुगान्सहबांधवान् ॥ एतान्दूतैर्महाभागैरानयस्वनृपाज्ञया ॥ ३० ॥ वसिष्ठवाक्यंतच्छ्रुत्वासुमंत्रस्त्वरितंतदा ॥ व्यादिशत्पुरुषांस्तत्रराज्ञामानयनेशुभान् ॥ ३१ ॥ स्वयमेवहिधर्मात्माप्रयातोमुनिशासनात् ॥ सुमंत्रस्त्वरितोभूत्वासमानेतुंमहामतिः ॥ ३२ ॥

दानयनस्यप्रथममुपदेशस्तत्राह पूर्वसंबंधिनंपूर्वस्मिन्नेवकालेभाविनंसंबंधिनं समस्तपाठेमयूरव्यंसकादित्वात्समासः तंयोगबलेनज्ञात्वा ततोहेतोःभाविसंबंधित्वाद्धेतोःसर्वेभ्यःपूर्वंपूर्वकालेतदानयनंब्रवीमीत्यर्थः ॥२२॥ २३ ॥ केकयराजानमितिअनित्यत्वात्समासांताभावः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ सत्कृतंयथाभवतितथानयस्वेतिशेषः ॥२७॥ प्राचीनान्प्राग्देशवर्तिनः सौराष्ट्रेभवानित्यर्थेढगार्षः ॥ २८ ॥ २९ ॥ यथायथायोग्यदूतप्रेषणेन ॥ ३० ॥ ३१ ॥ स्वयमेवेति वसिष्ठेनविशिष्योक्तानितिशेषः ॥ ३२ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तेचेति पूर्वनियुक्ताइत्यर्थः वसिष्ठायमहर्षयइतिपाठः ॥ ३३ ॥ अवज्ञयाअनादरेण लीलयाअश्रद्धया आवश्यकत्वादेतत्पुनःशिक्षितम् ॥ ३४ ॥ तदेवाह अवज्ञयेति ॥ ३५ ॥ रत्नानिउत्तमवस्तूनि ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ यज्ञियंयज्ञोपयोगिस्रुक्स्रुवादिसंभाररूपम् अंतिकात्समीपेवर्तमानमित्यर्थः ॥ ३८ ॥ मनसेवेति क्षिप्रसिद्धत्वोपकरणसौष्ठवज्ञापनायोत्प्रेक्षेयम् ॥ ३९ ॥ वसिष्ठवचनादित्यत्रवसिष्ठेतिलुप्तविभक्तिकंपृथक्पदम् वसिष्ठस्यऋष्यश्रृंगस्यचप्रत्येकंउभयोश्चमिलितयोर्वचनात् ॥ ४० ॥ आरभन्निति च्छांदसम् ॥ ४१ ॥ यज्ञवाटमित्यर्थपूर्वान्वयि शास्त्रंक

तेचकर्मांतिकाःसर्वेवसिष्ठायमहर्षये ॥ सर्वंनिवेदयंतिस्मयज्ञेयदुपकल्पितम् ॥ ३३ ॥ ततःप्रीतोद्विजश्रेष्ठस्तान्सर्वान्मुनिरब्रवीत् ॥ अवज्ञयानदातव्यंकस्यचिल्लीलयापिवा ॥ ३४ ॥ अवज्ञयाकृतंहन्याद्दातारंनात्रसंशयः ॥ ततःकैश्चिदहोरात्रैरुपयातामहीक्षितः ॥ ३५ ॥ बहूनिरत्नान्यादायराज्ञोदशरथस्यह ॥ ततोवसिष्ठःसुप्रीतोराजानमिदमब्रवीत् ॥ ३६ ॥ उपयातानरव्याघ्रराजानस्तवशासनात् ॥ मयापिसत्कृताःसर्वेयथार्हंराजसत्तम ॥ ३७ ॥ यज्ञियंचकृतंसर्वंपुरुषैःसुसमाहितैः ॥ निर्यातुचभवान्यष्टुंयज्ञायतनमंतिकात् ॥ ३८ ॥ सर्वकामैरुपहृतैरुपेतंवैसमंततः ॥ द्रष्टुमर्हसिराजेंद्र मनसेवविनिर्मितम् ॥ ३९ ॥ तथावसिष्ठवचनादृष्यश्रृंगस्यचोभयोः ॥ दिवसेशुभनक्षत्रेनिर्यातोजगतीपतिः ॥ ४० ॥ ततोवसिष्ठप्रमुखाःसर्वएवद्विजोत्तमाः ॥ ऋष्यश्रृंगंपुरस्कृत्ययज्ञकर्मारभंस्तदा ॥ ४१ ॥ यज्ञवाटंगताःसर्वेयथाशास्त्रंयथाविधि ॥ श्रीमांश्चसहपत्नीभीराजादीक्षामुपाविशत् ॥ ४२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम॰वा॰आ॰बा॰त्रयोदशःसर्गः ॥ १३ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ अथसंवत्सरेपूर्णेतस्मिन्प्राप्तेतुरंगमे ॥ सरय्वाश्चोत्तरेतीरेराज्ञोयज्ञोभ्यवर्तत ॥ १ ॥ ऋष्यश्रृंगंपुरस्कृत्यकर्मचक्रुर्द्विजर्षभाः ॥ अश्वमेधेमहायज्ञेराज्ञोस्यसुमहात्मनः ॥ २ ॥ कर्मकुर्वंतिविधिवद्याजकावेदपारगाः ॥ यथाविधियथान्यायंपरिक्रामंतिशास्त्रतः ॥ ३ ॥

ल्पसूत्रादि विधिस्तदुक्तप्रकारः ॥ ४२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेत्रयोदशःसर्गः ॥ १३ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ अथेति अश्वोत्सर्गानंतरम् वर्षेपूर्णेतस्मिन्अश्वेसदःप्राप्तेसतिकर्मप्रावर्ततेत्यर्थः अत्रत्रिंशद्दिनात्मकसावनमासपरिच्छिन्नोवत्सरः ॥ १ ॥ ऋष्यश्रृंगमिति अनेनप्रधानार्त्विज्यंब्रह्मत्वंतस्यगम्यतेइतिकतकः अपेपुत्रेष्टाविष्टितेहंकरिष्यामीतिऋष्यश्रृंगोक्तेर्जुहावाग्नौचतेजस्वीतिऋष्यश्रृंगंप्रक्रम्यवाल्मीक्युक्तेश्चाध्वर्यवमस्येतियुक्तम् ॥ २ ॥ कर्मेति वेदपारगाःअधीतस्यवेदस्यपारंफलवदर्थाववोधंगच्छंतिप्राप्नुवंतितेयाजकाःऋत्विजः यथाविधिकल्पसूत्रार्थकश्रुत्यनतिक्रमेण न्यायोत्रतन्निर्वाहिकापूर्वमीमांसा तंचानतिक्रम्यपरिक्रामंतिशास्त्रोक्तस्वस्वक्रियाक्रमकालमविस्मृत्यप्रवर्तंते ॥ ३ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

प्रवर्ग्यंआराडुपकारकंकर्मविशेषम् उपसदंइष्टिविशेषम् अधिकंप्रकृत्युपदिष्टांगातिदेशात्तत्तद्विकृत्यपेक्षितोविशेषोऽधिकंकर्म ॥ ४ ॥ अभिपूज्येति तत्तत्कर्मपूजादेवतामितिशेषः यथाय थाविधि प्रातःसवनादिकर्मविशेषः ॥ ५ ॥ ऐंद्रःइंद्रदेवताकोहविर्भागोदत्तः राजासोमलताचअभिषुतःग्रावभिःसंक्षुद्यनिःसारितसारः ॥ ६ ॥ तृतीयेति यथेत्यस्ययथाविधीत्यर्थः ॥ ७ ॥ शिक्षाक्षरसमन्वितैः शिक्षाअभ्यासकालःतत्रगृहीतानिअक्षराणिशिक्षाक्षराणितत्समन्वितैः स्वरतोवर्णतश्चअहीनैरितियावत् ऋष्यशृंगादयइत्यत्रादिशब्दःप्रधानवाची भीष्मादिश्चसुयोधनइतिवत् ॥८॥ गीतिभिःसामभिः ॥९॥ नचेति अहुतंअन्यथाहुतम् स्खलितंअज्ञानतोनकिमपिकर्मत्यक्तम् ब्रह्मवत्मंत्रवत् क्षेमयुक्तंक्षेमोविघ्नापराधराहित्यम् यद्वा क्षेमोविघ्नराहित्यम् ॥१०॥

प्रवर्ग्यंशास्त्रतःकृत्वातथैवोपसदंद्विजाः॥ चक्रुश्चविधिवत्सर्वमधिकंकर्मशास्त्रतः ॥ ४ ॥ अभिपूज्यतदाहृष्टाःसर्वेचक्रुर्यथाविधि ॥ प्रातःसवनपूर्वाणिकर्माणिमुनिपुंगवाः ॥ ५ ॥ ऐंद्रश्चविधिवद्दत्तोराजाचाभिषुकोनघः ॥ मध्यंदिनंचसवनंप्रावर्ततयथाक्रमम् ॥६॥ तृतीयसवनंचैवराज्ञोस्यसुमहात्मनः ॥ चक्रुस्तेशास्त्रतोदृष्ट्वायथाब्राह्मणपुंगवाः ॥७॥ आह्वयांचक्रिरेतत्रशक्रादीन्विबुधोत्तमान् ॥ ऋष्यशृंगादयोमंत्रैःशिक्षाक्षरसमन्वितैः ॥ ८ ॥ गीतिभिर्मधुरैःस्निग्धैर्मंत्राह्वानैर्यथार्हतः ॥ होतारोददुरावाह्यहविर्भागान्दिवौकसाम् ॥ ९ ॥ नचाहुतमभूत्तत्रस्खलितंवानकिंचन ॥ दृश्यतेब्रह्मवत्सर्वंक्षेमयुक्तंहिचक्रिरे ॥ १० ॥ नतेष्वहःसुश्रांतोवाक्षुधितोवानदृश्यते ॥ नाविद्वान्ब्राह्मणःकश्चिन्नाशतानुचरस्तथा ॥ ११ ॥ ब्राह्मणाभुंजतेनित्यंनाथवंतश्चभुंजते ॥ तापसाभुंजतेचापिश्रमणाश्चैवभुंजते ॥ १२ ॥ वृद्धाश्चव्याधिताश्चैवस्त्रीबालाश्चतथैवच ॥ अनिशंभुंजमानानांनतृप्तिरुपलभ्यते ॥ १३ ॥ दीयतांदीयतामन्नंवासांसिविविधानिच ॥ इतिसंचोदितास्तत्रतथाचक्रुरनेकशः ॥ १४ ॥ अन्नकूटाश्चदृश्यंतेबहवःपर्वतोपमाः ॥ दिवसेदिवसेतत्रसिद्धस्यविधिवत्तदा ॥ १५ ॥ नानादेशादनुप्राप्ताःपुरुषाःस्त्रीगणास्तथा ॥ अन्नपानैःसुविहितास्तस्मिन्यज्ञेमहात्मनः ॥ १६ ॥

नेति श्रांतःस्वस्वार्त्विज्याशक्तः अशतानुचरःशतसेवकरहितः ॥ ११ ॥ ब्राह्मणाइतित्रैवर्णिकोपलक्षणंद्विजत्वात् नाथवंतःदासाः शूद्राइतियावत् तापसाःअदासाःशैवादिमार्गमाश्रिताःशूद्राः श्रमणाःबौद्धसंन्यासिनः यद्वा श्रमणपदंसंन्यास्युपलक्षणम् ॥ १२ ॥ नतृप्तिरुपलभ्यते भोज्यसौष्ठवात् उदरपूर्तावपिरसातिशयलोभेनमानसीतृप्तिर्नोपलभ्यतइत्यर्थः यद्वा अनिशंभुंजानेष्वपिजनेषुयजमानस्यतृप्तिरलंबुद्धिर्नासीदित्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ अन्नेतिलुप्तषष्ठीकंपृथक्पदम् तस्यसिद्धस्येतिपक्वस्येत्यर्थकंविशेषणम् विधिवत्सूदशास्त्रोक्तप्रकारेणसिद्धस्येत्यन्वयः ॥ १५ ॥ सुविहिताःसुविहिततृप्तिकाः ॥ १६ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अन्नमिति स्वाद्वन्नंभुक्तेतिशेषः प्रशंसाकारमाह अहोतृप्ताःस्मभद्रंतइति इतिप्रशंसांराघवःशुश्रावेत्यन्वयः यद्वा विधिवत्स्वाद्वित्यपिप्रशंसाकारः ॥ १७ ॥ स्वलंकृताइति अनेनराजकृतो यज्ञपरिचारकसत्कारोध्वनितः तान्परिवेषयितॄन् अन्येतत्सहायभूताः भोक्तृबाहुल्येनपरिवेषणस्यअल्पासाध्यत्वात् पाकशालातोन्नप्रापकास्तत्सहायाः अतएवतस्यबहुसाध्यत्वात्पुरुषक र्तृकत्वम् ॥ १८ ॥ कर्मांतरेइति एकसवनंसमाप्यपुनःसवनांतरारंभकालागमात्पूर्वस्मिन्नंतरालकाले हेतुवादान्हेतूपन्यासपूर्वकान्वादांश्चक्रुः ॥ १९ ॥ संस्तरेयज्ञेप्रचोदिताः शास्त्रीयैःब्रूहि प्रेष्यादिशब्दैःप्रेरिताइत्यर्थः ॥ २० ॥ सदस्याविधिदर्शिनः ॥ २१ ॥ यूपोच्छ्रयेयूपोरक्षेपणप्रेषकाले तथाखादिरास्तावंतःषट्संख्याकाबिल्वसहिताःएकैकबिल्वयूपसमीपेस्थिताः परंअन्ये

अन्नंहिविधिवत्स्वादुप्रशंसंतिद्विजर्षभाः॥ अहोतृप्ताःस्मभद्रंतेइतिशुश्रावराघवः॥ १७॥ स्वलंकृताश्चपुरुषाब्राह्मणान्पर्यवेषयन्॥ उपासंतेचतान न्येसुमृष्टमणिकुंडलाः॥ १८॥ कर्मांतरेतदाविप्राहेतुवादान्बहूनपि॥ प्राहुःसुवाग्मिनोधीराःपरस्परजिगीषया॥ १९॥ दिवसेदिवसेतत्रसंस्तरेकु शलाद्विजाः॥ सर्वकर्माणिचक्रुस्तेयथाशास्त्रंप्रचोदिताः॥ २०॥ नाषडंगविदत्रासीन्नाव्रतोनाबहुश्रुतः॥ सदस्यास्तस्यवैराज्ञोनावादकुशलोद्विजः ॥ २१॥ प्राप्तेयूपोच्छ्रयेतस्मिन्षड्बैल्वाःखादिरास्तथा॥ तावंतोबिल्वसहिताःपर्णिनश्चतथापरे॥ २२॥ श्लेष्मातकमयोदिष्टोदेवदारुमयस्तथा॥ द्वावेवतत्रविहितौबाहुव्यस्तपरिग्रहौ॥ २३॥ कारिताःसर्वएवैतेशास्त्रज्ञैर्यज्ञकोविदैः॥ शोभार्थंतस्ययज्ञस्यकांचनालंकृताभवन्॥ २४॥ एकविं शतियूपास्तेएकविंशत्यरत्नयः॥ वासोभिरेकविंशद्भिरेकैकंसमलंकृताः॥ २५॥ विन्यस्ताविधिवत्सर्वेशिल्पिभिःसुकृतादृढाः॥ अष्टास्रयःसर्वएव श्लक्ष्णरूपसमन्विताः॥ २६॥ आच्छादितास्तेवासोभिःपुष्पैर्गंधैश्चपूजिताः॥ सप्तर्षयोदीप्तिमंतोविराजंतेयथादिवि॥ २७॥

पर्णिनःपालाशायूपास्तेपिषडितितथाशब्दार्थः ॥ २२ ॥ श्लेष्मातकोरज्जुदालस्तन्मयएकोयूपः अश्वमेधेदिष्टउपदिष्टइत्यर्थः श्लेष्मातकमयोग्निष्ठइतिपाठेअग्निष्ठःअग्न्यभिमुखः तथा देवदारुमयोप्यस्तियूपःसचनैकोनापिषट्किंतुद्वौतौचव्यस्तबाहुभ्यांप्रसारितभुजाभ्यांतावदायामेनपरिग्रहःस्वीकारोययोस्तौ एवंचैकविंशतिरश्वमेधयूपाइत्युक्तं तेचतत्सूत्रश्रुत्योःप्रसिद्धाइ त्यन्यत्रविस्तरः ॥ २३ ॥ कांचनालंकृताभवन्नित्यत्रअडभावश्छांदसः शास्त्रज्ञैःशास्त्रंशिल्पशास्त्रंशुल्बशास्त्रंच ॥ २४ ॥ महोच्छ्रायपरीणाहोयूपोन्यःसर्वकांचनः यज्ञेसमभवत्तत्रशोभार्थ मुपकल्पितइतिक्वचित्पाठः एकेति अरत्निर्नामचतुर्विंशत्यंगुलयः ॥ २५ ॥ अष्टास्रयः अस्रिःकोणः तक्षणविशेषेणश्लक्ष्णस्पर्शवतास्वरूपेणयुक्ताः ॥ २६ ॥ यथासप्तर्षयोविराजंतेतथायू पाव्यराजंतेत्यर्थः ॥ २७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

इष्टकाइति यथान्यायंयथासूत्रंअर्धेष्टकामंडलेष्टकादयश्चकारिताः शुल्बवद्भिरितिशेषः अग्निःअग्न्याधारभूतोदेशःसब्राह्मणैःइष्टकाभिश्चितोबद्धइत्यर्थः शुल्बकर्मणीतिपाठेशुल्बसूत्रोक्तकर्मणीत्यर्थः केचित्तुतत्रइष्टकाबद्धेदेशेअग्निश्चितःस्थापितइत्यर्थइत्याहुः॥२८॥सचित्यःअग्निःसंचितःस्थापितः कथंसंचितइत्यत्राह गरुडःगरुडसंस्थानः रुक्मपक्षःसहस्रंहिरण्यशल्कैःप्रतिदिशमग्निंप्रोक्षतीतिसूत्राद्रुक्मपक्षत्वमितिकेचित् अत्रपक्षेत्रिगुणोष्टादशात्मकइत्यस्यअसामंजस्यंमत्वाचितदेशविशेषणानीमानि स्वर्णेष्टकाभिःपक्षनिर्माणाद्रुक्मपक्षत्वमित्यन्ये त्रिगुणःप्रस्तारः तदेवाह अष्टादशात्मकइति षट्चितयोभवंतीतिप्रकृतौउक्तेरितिभावः ॥ २९ ॥ यथाशास्त्रंइंद्रायराज्ञेइत्याद्यनुवाकैःप्रतिपादिताः ॥ ३० ॥ शामित्रेमारणविशसनादिकर्मणि ॥ ३१ ॥ नियतंबद्धं अश्वरत्नेपूत्तमंश्रेष्ठंनियतमित्यनुकर्षः ॥ ३२ ॥ कौसल्येति परिचर्यप्रोक्षणादिनासंस्कृत्य त्रिभिःकृपाणैःअसिभिःएनंअश्वंविशशासअस्यविशसनंकृतवती महिष्यश्वास्यासिना

इष्टकाश्चयथान्यायंकारिताश्चप्रमाणतः॥ चितोग्निर्ब्राह्मणैस्तत्रकुशलैःशिल्पकर्मणि॥ २८॥ सचित्योराजसिंहस्यसंचितःकुशलैर्द्विजैः॥ गरुडोरुक्मपक्षोवैत्रिगुणोष्टादशात्मकः॥ २९॥ नियुक्तास्तत्रपशवस्तत्तदुद्दिश्यदैवतम्॥ उरगाःपक्षिणश्चैवयथाशास्त्रंप्रचोदिताः॥ ३०॥ शामित्रेतुहयस्तत्रतथाजलचराश्चये॥ ऋषिभिःसर्वमेवैतन्नियुक्तंशास्त्रतस्तदा॥ ३१॥ पशूनांत्रिशतंतत्रयूपेषुनियतंतदा॥ अश्वरत्नोत्तमंतत्रराज्ञोदशरथस्यह॥ ३२॥ कौसल्यातंहयंतत्रपरिचर्यसमंततः॥ कृपाणैर्विशशासैनंत्रिभिःपरमयामुदा॥ ३३॥ पतत्रिणातदासार्धंसुस्थितेनचचेतसा॥ अवसद्रजनीमेकांकौसल्याधर्मकाम्यया॥ ३४॥ होताऽध्वर्युस्तथोद्गाताहयेनसमयोजयन्॥ महिष्यापरिवृत्त्याथवावातामपरांतथा॥ ३५॥

कल्पयंतीतिसूत्रात् ॥२३॥ पतत्रिणेति पुराअश्वानांपक्षाःसंतीतिप्रसिद्ध्याएवंवादः पतत्रिणागरुडवेगेनेत्यर्थइत्यर्थइत्यन्ये सुस्थितेनस्थिरेणचेतसाउपलक्षितासतीकौसल्याधर्मेच्छयाएकांरजनींअश्वेनसहअवसत् ॥ ३४ ॥ अथहोत्रादयःमहिष्याकृताभिषेकयापरिवृत्त्याराज्ञोभोगाद्बहिष्कृतयादास्याचसहवावातांराज्ञोवल्लभांभुजिष्यांअश्वेनसमयोजयन्नितिसंबंधइतिकेचित् अपरेतुवावाताशब्दोराज्ञोमध्यमजातीयद्वितीयभार्यावाची तदुक्तमैतरेयब्राह्मणभाष्येतृतीयपंचिकास्थद्वाविंशतिखंडस्थवावातेतिप्रतीकव्याख्यानावसरेराज्ञांहित्रिविधाःस्त्रियउत्तममध्यमाधमजातीयास्तासांमध्येउत्तमजातेःक्षत्रियायामहिषीतिनाममध्यमजातेर्वैश्यायावावातेतिअधमजातेःशूद्रायाःपरिवृत्तिरिति अतएवाश्वलायनसूत्रेदशमाध्यायेऽष्टमखंडस्थवावातेतिप्रतीकंगृहीत्वाद्वितीयाभार्येतिव्याख्यातंनारायणवृत्तिकृता ॥ ३५ ॥

T

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

वपांचंद्राख्यंमेदः चंद्रंनाममेदोस्तितदुद्धरतिनास्यवपाविद्यतेइतिसूत्रात् परमेणश्रौतप्रयोगचातुर्येणसंपन्नोयुक्तः ॥ ३६ ॥ नराधिपोदशरथः ॥ ३७॥ हयस्येति सर्वाणिब्राह्मणाइत्यत्र गुरोरपिलघूच्चारणतयालघुकार्यकरत्वस्यच्छंदःशास्त्रेउक्तत्वान्नच्छंदोभंगः ॥ ३८ ॥ प्लक्षेति अन्येषांअश्वमेधातिरिक्तयज्ञानांपाशुकंहविःप्लक्षशाखासुनिधायअवदीयते अश्वमेधेप्रधानस्यपशोरश्वस्यहविर्भागोवैतसेकटेनिधायअवदातव्यइष्यते ॥३९॥ त्र्यहइति अश्वमेधस्यत्रीणिसवनीयान्यहानिइतिकल्पसूत्रेणतन्मूलब्राह्मणैश्चअश्वमेधस्त्र्यहःसंख्यातउक्तः सवनीयाह्नां

पतत्रिणस्तस्यवपामुद्धृत्यनियतेंद्रियः॥ ऋत्विक्परमसंपन्नःश्रपयामासशास्त्रतः ॥३६॥ धूमगंधंवपायास्तुजिघ्रतिस्मनराधिपः॥ यथाकालंयथान्यायंनिर्णुदन्पापमात्मनः॥ ३७॥ हयस्ययानिचांगानितानिसर्वाणिब्राह्मणाः॥ अग्नौप्रास्यंतिविधिवत्समस्ताःषोडशर्त्विजः ॥ ३८॥ प्लक्षशाखासुयज्ञानामन्येषांक्रियतेहविः॥ अश्वमेधस्ययज्ञस्यवैतसोभागइष्यते॥३९॥त्र्यहोश्वमेधःसंख्यातःकल्पसूत्रेणब्राह्मणैः॥ चतुष्टोममहस्तस्यप्रथमंपरिकल्पितम्॥ ४०॥ उक्थ्यंद्वितीयंसंख्यातमतिरात्रंतथोत्तरम्॥ कारितास्तत्रबहवोविहिताःशास्त्रदर्शनात् ॥४१॥ ज्योतिष्टोमायुषीचैवमतिरात्रौचनिर्मितौ॥ अभिजिद्विश्वजिच्चैवमाप्तोर्यामौमहाक्रतुः॥४२॥ प्राचींहोत्रेददौराजादिशंस्वकुलवर्धनः॥ अध्वर्यवेप्रतीचींतुब्रह्मणेदक्षिणांदिशम्॥ ४३॥ उद्गात्रेतुतथोदीचींदक्षिणैषाविनिर्मिता ॥ अश्वमेधेमहायज्ञेस्वयंभूविहितेपुरा ॥ ४४ ॥ क्रतुंसमाप्यतुतदान्यायतःपुरुषर्षभः॥ ऋत्विग्भ्योहिददौराजाधरांतांकुलवर्धनः॥ ४५॥ एवंदत्वाप्रहृष्टोभूच्छ्रीमानिक्ष्वाकुनंदनः॥ ऋत्विजस्त्वब्रुवन्सर्वेराजानंगतकिल्बिषम्॥ ४६ ॥ भवानेवमहींकृत्स्नामेकोरक्षितुमर्हति॥ नभूम्याकार्यमस्माकंनहिशक्ताःस्मपालने॥ ४७॥

प्राधान्यात् तानिञ्यहोरात्राणिगणयति चतुष्टोमशब्देनअग्निष्टोमः ॥४०॥ उत्तरंतृतीयशास्त्रदर्शनाद्विहिताबहवःप्रधानाःक्रतवस्तत्रकारिताः ॥४१॥ तानाह ज्योतिरित्यादि आयुरायुष्टोमः अतिरात्राविति द्विवचनात्अतिरात्रस्यद्विःप्रयोगः तथाआप्तोर्यामाविति महाक्रतुरितिजातावेकवचनं एतेमहाक्रतवइत्यर्थः ॥ ४२ ॥ प्राचीमिति ॥४३॥ विनिर्मिताकल्पेषुविहितास्वयंभूविहिते प्रजापतिरश्वमेधमसृजतेतिश्रुतेः ॥ ४४ ॥ क्रतुमिति धरांचतुर्दिगवच्छिन्नाम् ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ भवानिति भोगैकप्रयोजनत्वाद्भूमेस्तयास्माकंनकिंचित्प्रयोजनंनापिचोरादिभ्योरक्षणे वयंशक्ताः ॥ ४७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri.

तत्रहेतुमाह रताइति स्वाध्यायेवेदाध्ययनं तेनदंडादावस्माकमधिकारोपिनेतिध्वनितं भूमिपेत्यनेनतवैवैषायोग्येतित्वमेवनिष्क्रयेणपुनरिमांगृहाणेतिसूचितं तदाह निष्क्रयमिति मूल्यमित्यर्थः ननुभुवोमूल्यंदातुमशक्यंअतः किंचिदेवेति ॥ ४८ ॥ किंचित्पदार्थानाह मणिरत्नंअनर्घ्यरत्नं तस्यापिराजार्हत्वादाह सुवर्णमिति यद्वा समुद्यतंउपस्थितं यत्किंचिदेवभवच्छक्यमित्यर्थः ॥ ४९ ॥ शतसहस्राणिदशलक्षमितियावत् ॥ ५० ॥ सुवर्णंषोडशमाषकं चतुर्गुणंचत्वारिंशत्कोटि ततःसर्वेऋत्विजःसहिताःदक्षिणाप्राप्तंसर्वंवसुधनमंगीकृत्यविभागायऋष्यशृंगवसिष्ठाभ्यां

रताःस्वाध्यायकरणेवयंनित्यंहिभूमिप ॥ निष्क्रयंकिंचिदेवेहप्रयच्छतुभवानिति ॥ ४८ ॥ मणिरत्नंसुवर्णंवागावोयद्वासमुद्यतम् ॥ तत्प्रयच्छ[illegible]श्रेष्ठधरण्यानप्रयोजनम् ॥ ४९ ॥ एवमुक्तोनरपतिर्ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ॥ गवांशतसहस्राणिदशतेभ्योददौनृपः ॥ ५० ॥ दशकोटिंसुवर्णस्यरजतस्यचतुर्गुणम् ॥ ऋत्विजस्तुततःसर्वेप्रददुःसहितावसु ॥ ५१ ॥ ऋष्यशृंगायमुनयेवसिष्ठायचधीमते ॥ ततस्तेन्यायतःकृत्वाप्रविभागंद्विजोत्तमाः ॥ ५२ ॥ सुप्रीतमनसःसर्वेप्रत्यूचुर्मुदिताभृशम् ॥ ततःप्रसर्पकेभ्यस्तुहिरण्यंसुसमाहितः ॥ ५३ ॥ जांबूनदंकोटिसंख्यंब्राह्मणेभ्योददौतदा ॥ दरिद्रायद्विजायाथहस्ताभरणमुत्तमम् ॥ ५४ ॥ कस्मैचिद्याचमानायददौराघवनंदनः ॥ ततःप्रीतेषुविधिवद्द्विजेषुद्विजवत्सलः ॥ ५५ ॥ प्रणाममकरोत्तेषांहर्षव्याकुलितेंद्रियः ॥ तस्याशिषोथविविधाब्राह्मणैःसमुदाहृताः ॥ ५६ ॥ उदारस्यनृवीरस्यधरण्यांपतितस्यच ॥ ततःप्रीतमनाराजाप्राप्ययज्ञमनुत्तमम् ॥ ५७ ॥ पापापहंस्वर्नयनंदुस्तरंपार्थिवर्षभैः ॥ ततोब्रवीदृष्यशृंगंराजादशरथस्तदा ॥ ५८ ॥ कुलस्यवर्धनंतत्तुकर्तुमर्हसिसुव्रत ॥ तथेतिचसराजानमुवाचद्विजसत्तमः ॥ ५९ ॥ भविष्यंतिसुताराजंश्चत्वारस्तेकुलोद्वहाः ॥ ६० ॥

प्रददुस्तस्यपुरोन्यस्तवंतः ॥ ५१ ॥ तदाह ऋष्येति प्रविभागंकृत्वावसिष्ठादिद्वाराविभज्यगृहीत्वेत्यर्थः ॥ ५२ ॥ सुप्रीतेति संतुष्टाःसंतःअत्यंतंमुदिताःस्मइत्यूचुःराजानमितिशेषः प्रसर्पकेभ्यः अभ्यागतेभ्यः ॥ ५३ ॥ जांबूनदंजंबूनदीप्रभवंसुवर्णं कोटिशब्दोऽनंतवाची अथसर्वदक्षिणादानानंतरंयाचमानायदरिद्रायकस्मैचिद्दातव्यवस्त्वंतराभावात्हस्ताभरणमेवददौ ॥ ५४ ॥ ततःतेनहस्ताभरणदानेनेत्यर्थः ॥ ५५ ॥ विविधाःआशिषःआब्रह्मन्नायुष्मंतइत्याद्याः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ स्वर्नयनंस्वर्गप्रापकं दुस्तरंप्राकृतैराजभिरप्राप्तसमामिकम् ॥ ५८ ॥ कुलस्यवर्धनंतादृशंकर्म ॥ ५९ ॥ ६० ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

पुनरप्युवाच पुत्रजनककर्मणेपुनरपिप्रेरयामासेत्यर्थः. यद्यपिपुत्रकामेष्ट्यैवपुत्रावाप्तिःसंभवतितथापितपोरतस्यवैश्यस्यश्रावणस्यवधेतद्वियोगातुरतपोरततन्मातापितृमरणेनचब्रह्मवधसमपा पोत्पत्त्यातत्प्रायश्चित्तत्वेनाश्वमेधानुष्ठानंबोध्यम् ॥ ६१ ॥ ॥ इतिश्रीरामा०वा०आ०बा०चतुर्दशःसर्गः ॥ १४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ मेधावीति मेधावीअशेषवेदशाखाधारणयोग्य बुद्धिमान्वेदज्ञःस्वरूपतोर्थतश्चवेदतत्त्ववित्सऋष्यश्रृंगःप्रतिश्रुतार्थनिर्वाहार्थकिंकर्तव्यमितिनिश्चेतुंकिंचित्कालंध्यात्वासमाधिकृत्वाइदमुत्तरंइदमिहउत्तरानुष्ठेयकृत्यमितिनिश्चित्यपश्चा लुब्धसंज्ञःसमाध्युत्थितस्तंनृपमब्रवीत् १ ॥ किमब्रवीत्तदाह इष्टिमिति पुत्रीयांपुत्रप्राप्तिकारणभूतां पुत्रकारणात्पुत्रप्राप्तिहेतोःअथर्ववेदप्रोक्तैर्मंत्रैर्विधानतःकल्पसूत्रतःसिद्धांनियतफलत्वे

सतस्यवाक्यंमधुरंनिशम्यप्रणम्यतस्मैप्रयतोनृपेंद्रः॥जगामहर्षंपरमंमहात्मातमृष्यश्रृंगंपुनरप्युवाच॥ ६१॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रा०वा०आ०बाल कांडेचतुर्दशःसर्गः॥ १४॥ ॥ ७॥ ॥मेधावीतुततोध्यात्वासकिंचिदिदमुत्तरम्॥लब्धसंज्ञस्ततस्तंतुवेदज्ञोनृपमब्रवीत्॥१॥इष्टिंतेऽहंकरिष्या मिपुत्रीयांपुत्रकारणात्॥ अथर्वशिरसिप्रोक्तैर्मंत्रैःसिद्धांविधानतः॥ २ ॥ततःप्राक्रमदिष्टिंतांपुत्रीयांपुत्रकारणात्॥ जुहावाग्नौचतेजस्वीमंत्रदृष्टे नकर्मणा॥ ३ ॥ततोदेवाःसगंधर्वाःसिद्धाश्चपरमर्षयः॥ भागप्रतिग्रहार्थंवैसमवेतायथाविधि॥ ४॥ताःसमेत्ययथान्यायंतस्मिन्सदसिदेवताः॥ अब्रुवँल्लोककर्तारंब्रह्माणंवचनंततः॥ ५ ॥ भगवंस्त्वत्प्रसादेनरावणोनामराक्षसः॥ सर्वान्नोबाधतेवीर्याच्छासितुंतंनशक्नुमः॥६॥त्वयातस्मैवरो दत्तःप्रीतेनभगवंस्तदा॥ मानयंतश्चतंनित्यंसर्वंतस्यक्षमामहे॥ ७॥ उद्वेजयतिलोकांस्त्रीनुच्छ्रितान्द्वेष्टिदुर्मतिः॥ शक्रंत्रिदशराजानंप्रधर्षयितुमि च्छति॥ ८॥ऋषीन्यक्षान्सगंधर्वान्ब्राह्मणानसुरांस्तदा॥ अतिक्रामतिदुर्धर्षोवरदानेनमोहितः॥९॥ नैनंसूर्यःप्रतपतिपार्श्वेवातिनमारुतः॥चलो र्मिमालीतंदृष्ट्वासमुद्रोपिनकंपते॥ १०॥तन्महन्नोभयंतस्माद्राक्षसाद्घोरदर्शनात्॥ वधार्थंतस्यभगवन्नुपायंकर्तुमर्हसि॥ ११॥

नप्रसिद्धामिष्टिंकरिष्यामीत्युक्तेतिशेषः ॥ २ ॥ ततइति मंत्रदृष्टेनमंत्रपूर्वकतयाकल्पसूत्रेदृष्टेन ॥ ३॥ ततइति तत्रेत्यर्थः ॥ ४ ॥ ताइतिसमेत्यअंतर्धानशक्त्याइतरानवलोकमितिशेषः ॥ ५॥ ॥ ६ ॥ कुतस्तस्ययुष्मद्बाधनक्षमवीर्यलाभइत्यतआह त्वयेति मानयंतः सर्वदेवतावध्यत्वरूपत्वद्दत्तवरंपरिपालयंतइत्यर्थः॥ ७॥ उच्छ्रितान्संपत्त्यादिभिरधिकान् त्रिदशराजानमितिसमा सांतोऽनित्यत्वान्नकृतः प्रधर्षयितुमिच्छतीत्युक्तेरेतदुत्तरकालमिंद्रजित्कृतइंद्रबंधइतिज्ञायते ॥ ८ ॥ असुरान्राहुप्रमुखान् ॥ ९ ॥ प्रतपतिप्रतापयतीत्यर्थः क्रौर्यातिशयद्योतकमेतज्जातीयंन वातिनाधिकंवाति चंचलोर्मिमालास्वभावोपिनकंपतेइतिविरोधालंकारः तत्तस्मात्कारणात् तस्मादुक्तगुणविशिष्टात् ॥ ११ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

एवमिति भगवान्ब्रह्मेतिशेषः हंतेत्यनुकंपायाम् ॥ १२ ॥ तेनेति तत्तथास्त्वित्युक्तमितियोजना ॥ १३ ॥ नेति तदावरणसमये मृत्युर्मृत्युजनकः ॥ १४ ॥ १५ ॥ एतस्मिन्नंतरेसर्वदेवतासंतोष काले विष्णुःसदाभूभारोद्धारादिकर्ता ॥ १६ ॥ वैनतेयोगरुडः केयूरंबाहुभूषणम् ॥ १७ ॥ ब्रह्मणाचेति वंधमानइत्यनुकृष्यते समागत्येति सब्रह्मभिर्देवैर्मिलित्वासमाहितोदेवकार्यतत्परः स मभिष्टूयसम्यक्स्तुत्वा सन्नताःप्रणताः ॥ १८ ॥ त्वामिति अस्मद्दुःखहरणस्यत्वदेकसाध्यत्वात्अवतर्तुंनियोक्ष्यामहे तदेवाह राज्ञइत्यादिना ॥ १९ ॥ धर्मज्ञस्येत्यादिराजविशेषणानि ह्री

एवमुक्तःसुरैःसर्वैश्चिंतयित्वाततोब्रवीत् ॥ हंतायंविदितस्तस्यवधोपायोदुरात्मनः ॥ १२ ॥ तेनगंधर्वयक्षाणांदेवतानांचरक्षसाम् ॥ अवध्योऽस्मीति वागुक्तातथेत्युक्तंचतन्मया ॥ १३ ॥ नाकीर्तयदवज्ञानात्तद्रक्षोमानुषांस्तदा ॥ तस्मात्समानुषाद्वध्योमृत्युर्नान्योस्यविद्यते ॥ १४ ॥ एतच्छ्रुत्वाप्रियं वाक्यंब्रह्मणासमुदाहृतम् ॥ देवामहर्षयःसर्वेप्रहृष्टास्तेऽभवंस्तदा ॥ १५ ॥ एतस्मिन्नंतरेविष्णुरुपयातोमहाद्युतिः ॥ शंखचक्रगदापाणिःपीतवासाज गत्पतिः ॥ १६ ॥ वैनतेयंसमारुह्यभास्करस्तोयदंयथा ॥ तप्तहाटककेयूरोवंद्यमानःसुरोत्तमैः ॥ १७ ॥ ब्रह्मणाचसमागत्यतत्रतस्थौसमाहितः ॥ त मब्रुवन्सुराःसर्वेतमभिष्टूयसन्नताः ॥ १८ ॥ त्वांनियोक्ष्यामहेविष्णोलोकानांहितकाम्यया ॥ राज्ञोदशरथस्यत्वमयोध्याधिपतेर्विभो ॥ १९ ॥ धर्म ज्ञस्यवदान्यस्यमहर्षिसमतेजसः ॥ अस्यभार्यासुतिसृषुह्रीश्रीकीर्त्युपमासुच ॥ २० ॥ विष्णोपुत्रत्वमागच्छकृत्वात्मानंचतुर्विधम् ॥ तत्रत्वंमानुषो भूत्वाप्रवृद्धंलोककंटकम् ॥ २१ ॥ अवध्यंदैवतैर्विष्णोसमरेजहिरावणम् ॥ सहिदेवान्सगंधर्वान्सिद्धांश्चऋषिसत्तमान् ॥ २२ ॥ राक्षसोरावणोमू र्खोवीर्योद्रेकेणबाधते ॥ ऋषयश्चततस्तेनगंधर्वाप्सरसस्तथा ॥ २३ ॥ क्रीडंतोनंदनवनेरौद्रेणविनिपातिताः ॥ वधार्थंवयमायातास्तस्यवैमुनिभिः सह ॥ २४ ॥ सिद्धगंधर्वयक्षाश्चततस्त्वांशरणंगताः ॥ त्वंगतिःपरमादेवसर्वेषांनःपरंतप ॥ २५ ॥

श्रीत्यादिराजपत्नीविशेषणंचअवतारयोग्यताध्वननाय ॥ २० ॥ आत्मानंसोपकरणमात्मानं अन्येद्युःपांचजन्यात्माकैकेय्यांभरतोभवत् तदन्येद्युःसुमित्रायामनंतात्माचलक्ष्मणः सुदर्शना त्माशत्रुघ्नोद्वौजातौयुगपत्प्रियेइतिपाद्मोक्तेः अत्रात्मानमित्युक्त्याशंखचक्रानंतानामपिभगवद्रूपतासूचिता हुंकारेणभवानिवपांचजन्यःशब्दमात्रेणसकलभुवनक्षोभकत्वाद्विष्णुतुल्यएवेतिबो ध्यं चतुर्विधमिति चातुर्विध्यविधानंरावणेंद्रजिल्लवणगंधर्ववधादीनांप्रत्येकंदेवकार्यरूपाणांसद्भावात् ॥ २१ ॥ कुतोममैवनियोगस्तत्राह अवध्यमिति ॥ २२ ॥ २३ ॥ रौद्रेणकृत्याकृत्यवि चारशून्येन वधार्थंवधप्रार्थनार्थम् ॥ २४ ॥ २५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

वधायेति नृणांलोकेइत्यस्यअवतरितुमितिशेषः ॥२६॥ धर्मसंहितान्धर्मसहितानित्यर्थः धर्मसंहितमितिवापाठः ॥२७॥२८॥ हत्वेति हत्वावत्स्यामीतियोजना ॥२९॥३०॥ मानुष्येइति मनुष्यलोकेयथादेवैराज्ञप्तंतथाआत्मनोजन्मभूमिंचिंतयामासयोग्यत्वेनविचारयामास ततःविचारानंतरम् ॥ ३१ ॥ रोचयामासऐच्छत् स्तुतिभिस्तुष्टुवुः ॥ ३२ ॥ स्तुत्वाचयदूचुस्तदाह तमितिरावणंउद्धरसमूलमुन्मूलय विरावणंविशेषेणत्रिलोकीक्रंदनं तपस्विनांभयावहमित्यन्वयः रावणस्मरणेनातिभीतचित्तानांदेवानामुक्तौतमित्यस्यपुनरुक्तिर्नदोषाय अत्रइंद्रादिदेवानांसपिता

वधायदेवशत्रूणांनृणांलोकेमनःकुरु ॥ एवंस्तुतस्तुदेवेशोविष्णुस्त्रिदशपुंगवः ॥ २६ ॥ पितामहपुरोगांस्तान्सर्वलोकनमस्कृतः ॥ अब्रवीत्त्रिदशान्सर्वान्समेतान्धर्मसंहितान् ॥ २७ ॥ भयंत्यजतभद्रंवोहितार्थंयुधिरावणम् ॥ सपुत्रपौत्रंसामात्यंसमंत्रिज्ञातिबांधवम् ॥ २८ ॥ हत्वाक्रूरंदुराधर्षंदेवर्षीणांभयावहम् ॥ दशवर्षसहस्राणिदशवर्षशतानिच ॥ २९ ॥ वत्स्यामिमानुषेलोकेपालयन्पृथिवीमिमाम् ॥ एवंदत्वावरंदेवोदेवानांविष्णुरात्मवान् ॥ ३० ॥ मानुष्येचिंतयामासजन्मभूमिमथात्मनः ॥ ततःपद्मपलाशाक्षःकृत्वात्मानंचतुर्विधम् ॥ ३१ ॥ पितरंरोचयामासतदादशरथंनृपम् ॥ ततोदेवर्षिगंधर्वाःसरुद्राःसाप्सरोगणाः ॥ स्तुतिभिर्दिव्यरूपाभिस्तुष्टुवुर्मधुसूदनम् ॥ ३२ ॥ तमुद्धतंरावणमुग्रतेजसंप्रवृद्धदर्पंत्रिदशेश्वरद्विषम् ॥ विरावणंसाधुतपस्विकंटकंतपस्विनामुद्धरतंभयावहम् ॥ ३३ ॥ तमेवहत्वासबलंसबांधवंविरावणंरावणमुग्रपौरुषम् ॥ स्वर्लोकमागच्छगतज्वरश्चिरंसुरेंद्रगुप्तंगतदोषकल्मषम् ॥ ३४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेपंचदशःसर्गः ॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततोनारायणोविष्णुर्नियुक्तःसुरसत्तमैः ॥ जानन्नपिसुरानेवंश्लक्ष्णंवचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ उपायःकोवधेतस्यराक्षसाधिपतेःसुराः ॥ यमहंतंसमास्थायनिहन्यामृषिकंटकम् ॥ २ ॥

महानांनियोजकत्वंविभोश्चनियोज्यत्वंनदोषोलीलात्वादित्यन्यत्रविस्तरः ॥३३॥ तमिति तंहत्वैवेत्यन्वयः सबांधवमित्यनेनलवणादिवधसूचनं हेसुरेंद्रउपेंद्र गुप्तंअर्थात्त्वयेतिशेषः गतदोषकल्मषंदोषारागादयस्तद्रूपकल्मषहीनं स्वर्लोकंवैकुंठाख्यं गतज्वरःस्वभावतोनिवृत्ताशेषतापः ॥३४ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेपंचदशःसर्गः ॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततइति नियुक्तःप्रार्थितः यद्वा आज्ञप्तइत्यर्थः अतएवजानन्नपिवधोपायमज्ञइवतेषामविनीतत्वलज्जापरिहारायतान्पप्रच्छेत्यर्थः जानन्वधोपायमितिशेषः ॥ १ ॥ उपायइति यमुपायमास्थायतमहंनिहन्यांसतस्यवधेउपायःकइत्यन्वयः ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ सहीति लोकपूर्वजःसर्वलोकसमष्टित्वात् हिरण्यगर्भःसमवर्ततताग्रेइतिश्रुतेश्च यद्वा ब्रह्माचतुर्मुखः लोकपूर्वजत्वंचहिरण्यगर्भतादात्म्याध्यासेन ॥ ४ ॥ संतुष्टइति मानुषभिन्नेभ्यःप्राणिमात्रेभ्योभयंनभवेदितिवरंददावित्यन्वयः ॥ ५ ॥ ६ ॥ दृष्टःनिश्चितः ॥ ७ ॥ ८ ॥ सचापीति दशरथोपीत्यर्थः तस्मिन्काले भगवदवतितीर्षाकाले पुत्रियामितिह्रस्वश्छांदसः ॥ ९॥ सइति निश्चयंअवतारविषयम् आमंत्र्य साधयामीत्युक्त्वेत्यर्थः अंतर्धानंगतइति तस्मादेवसमाजादितिशेषः ॥ १०॥ततइति अंतर्धानानंतरमित्यर्थः अंतर्धायभगवानेवस्वतेजःसंभृतपायसमादायहु

एवमुक्ताःसुराःसर्वेप्रत्यूचुर्विष्णुमव्ययम् ॥ मानुषंरूपमास्थायरावणंजहिसंयुगे ॥ ३॥ सहितेपेतपस्तीव्रंदीर्घकालमरिंदमः ॥ येनतुष्टोभवद्ब्रह्मालोककृल्लोकपूर्वजः ॥ ४ ॥ संतुष्टःप्रददौतस्मैराक्षसायवरंप्रभुः ॥ नानाविधेभ्योभूतेभ्योभयंनान्यत्रमानुषात् ॥ ५॥ अवज्ञाताःपुरातेनवरदानेहिमानवाः ॥ एवंपितामहात्तस्माद्वरदानेनगर्वितः ॥ ६॥ उत्सादयतिलोकांस्त्रीन्स्त्रियश्चाप्युपकर्षति ॥ तस्मात्तस्यवधोदृष्टोमानुषेभ्यःपरंतप ॥ ७॥ इत्येतद्वचनंश्रुत्वासुराणांविष्णुरात्मवान् ॥ पितरंरोचयामासतदादशरथंनृपम् ॥ ८ ॥ सचाप्यपुत्रोनृपतिस्तस्मिन्कालेमहाद्युतिः ॥ अयजत्पुत्रियामिष्टिंपुत्रेप्सुररिसूदनः ॥ ९ ॥ सकृत्वानिश्चयंविष्णुरामंत्र्यचपितामहम् ॥ अंतर्धानंगतोदेवैःपूज्यमानोमहर्षिभिः ॥ १० ॥ ततोवैयजमानस्यपावकादतुलप्रभम् ॥ प्रादुर्भूतंमहद्भूतंमहावीर्यंमहाबलम् ॥ ११ ॥ कृष्णंरक्तांबरधरंरक्तास्यंदुंदुभिस्वनम् ॥ स्निग्धहर्यक्षतनुजश्मश्रुप्रवरमूर्धजम् ॥ १२ ॥ शुभलक्षणसंपन्नंदिव्याभरणभूषितम् ॥ शैलशृंगसमुत्सेधंदृप्तशार्दूलविक्रमम् ॥ १३ ॥ दिवाकरसमाकारंदीप्तानलशिखोपमम् ॥ तप्तजांबूनदमयींराजतांतपरिच्छदाम् ॥ १४ ॥ दिव्यपायससंपूर्णांपात्रींपत्नीमिवप्रियाम् ॥ प्रगृह्यविपुलांदोर्भ्यांस्वयंमायामयीमिव ॥ १५॥

ताग्नेःसकाशात्प्रादुर्भवतिस्म नह्यन्यस्यभगवत्तेजोधारणेशक्तिरस्ति तदेवाह महद्भूतमिति एकोविष्णुर्महद्भूतमित्युक्तेः अतुलप्रभंविद्युदादिवत्दृष्टिप्रतिघातकतेजोवत् भूतंप्राणी ॥ ११ ॥ कृष्णांकृष्णवर्णम् स्निग्धाश्चिक्कणाःहर्यक्षस्यसिंहस्येवतनुजाःलोमानिश्मश्रुप्रवराःमूर्द्धजाःकेशाश्चयस्यतत् मुखस्थरोमाणिश्मश्रुप्रवरोमुखस्थंव्यामरोम ॥ १२ ॥ समुत्सेधउच्छ्रायः दृप्तशार्दूलवत्विक्रमःपादविन्यासोयस्यतत् ॥ १३ ॥ दिवाकरेति तद्वत्प्रभामंडलव्याप्तम् तैक्ष्ण्येदृष्टांतोदीप्तानलेत्यादि तप्तेति राजतोरजतविकारःअंतपरिच्छदःपिधानपात्रंयस्यास्ताम् ॥ १४ ॥ पात्रीतिलिंगसामान्याद्दुत्प्रेक्षते पत्नीमिवेति प्रगृह्येति स्वयंदोर्भ्यांप्रगृह्यप्रादुर्भूतमित्यन्वयः मायामयीमिव इवशब्दएवार्थे भगवतोमाययैवेत्यर्थः ॥ १५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

दशरथंसमवेक्ष्येत्यन्वयः प्राजापत्यंप्रजापतिनाप्रेषितम् प्रजापतेःप्रजापालकाद्विष्णोःसंभूतम् तद्रूपमित्यर्थः ॥ १६ ॥ ततःपरंप्राजापत्यंमांविद्धीतितदुक्त्यनंतरम् पूर्वंकृत्यातद्दर्शनभीतएवतद्वच नश्रवणोत्तरंनिर्भयउवाचेत्यर्थः ॥ १७ ॥ देवानर्चयता हयमेधेनेतिशेषः ॥ १८ ॥ देवनिर्मितंदेवेनप्रजापतिनानिर्मितम् धन्यंप्रशस्तम् ॥ १९ ॥ भार्याणाम् संबंधसामान्येषष्ठी भार्याभ्यद त्यर्थः आनुरूप्यंमहिषीत्वयशःशीलगुणादिना ॥ २० ॥ हिरण्मयींहिरण्यविकाराम् ॥ २१ ॥ मुदेति अभिप्रदक्षिणंपुनःपुनःप्रदक्षिणम् ॥ २२ ॥ वित्तंधनम् ॥ २३ ॥ अद्भुतप्रख्यंअद्भुताका

समवेक्ष्याब्रवीद्वाक्यमिदंदशरथंनृपम् ॥ प्राजापत्यंनरंविद्धिमामिहाभ्यागतंनृप ॥ १६ ॥ ततःपरंतदाराजाप्रत्युवाचकृतांजलिः ॥ भगवन्स्वागतंते स्तुकिमहंकरवाणिते ॥ १७ ॥ अथोपुनरिदंवाक्यंप्राजापत्योनरोब्रवीत् ॥ राजन्नर्चयतादेवानद्यप्राप्तमिदंत्वया ॥ १८ ॥ इदंतुनृपशार्दूलपायसंदेव निर्मितम् ॥ प्रजाकरंगृहाणत्वंधन्यमारोग्यवर्धनम् ॥ १९ ॥ भार्याणामनुरूपाणामश्नीतेतिप्रयच्छवै ॥ तासुत्वंलप्स्यसेपुत्रान्यदर्थंयजसेनृप ॥ २० ॥ तथेतिनृपतिःप्रीतःशिरसाप्रतिगृह्यताम् ॥ पात्रींदेवान्नसंपूर्णांदेवदत्तांहिरण्मयीम् ॥ २१ ॥ अभिवाद्यचतद्भूतमद्भुतंप्रियदर्शनम् ॥ मुदापरमया युक्तश्चकाराभिप्रदक्षिणम् ॥ २२ ॥ ततोदशरथःप्राप्यपायसंदेवनिर्मितम् ॥ बभूवपरमप्रीतःप्राप्यवित्तमिवाधनः ॥ २३ ॥ ततस्तदद्भुतप्रख्यंभूतंपर मभास्वरम् ॥ संवर्तयित्वातत्कर्मतत्रैवांतरधीयत ॥ २४ ॥ हर्षरश्मिभिरुद्योतंतस्यांतःपुरमाबभौ ॥ शारदस्याभिरामस्यचंद्रस्येवनभोंशुभिः ॥ २५ ॥ सोंतःपुरंप्रविश्यैवकौसल्यामिदमब्रवीत् ॥ पायसंप्रतिगृह्णीष्वपुत्रीयंत्विदमात्मनः ॥ २६ ॥ कौसल्यायैनरपतिःपायसार्धंददौतदा ॥ अर्धादर्धंददौ चापिसुमित्रायैनराधिपः ॥ २७ ॥ कैकेय्यैचावशिष्टार्धंददौपुत्रार्थकारणात् ॥ प्रददौचावशिष्टार्धंपायसस्यामृतोपमम् ॥ २८ ॥

रम् संवर्तयित्वासमाप्य कर्मपायसदानरूपम् तत्रैवअग्निकुंडएव ॥ २४ ॥ हर्षरश्मिभिर्हर्षोद्भूतमुखकांतिभिः उद्योतंद्योतमानंअंतःपुरंतद्वर्तिस्त्रीजातंशारदचंद्रस्यअंशुभिर्नभइवेत्यन्वयः ॥ २५ ॥ ॥ २६ ॥ कौसल्यायैइति अर्धशब्दोत्रसमप्रविभागवाची अर्धादर्धंतुरीयांशमित्यर्थः ॥ २७ ॥ अवशिष्टार्धंअवशिष्टस्यचतुर्थांशस्यअर्धम् अष्टमांशमित्यर्थः पुनरवशिष्टार्धंअष्टमांशम् ॥ २८ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अनुचिंत्येति कैकेय्यपेक्षयाज्येष्ठत्वंकौसल्यापेक्षयाकनिष्ठत्वंचसुमित्रायाविचार्यपादोनांशार्धदानम् तस्यैकनिष्ठत्वाच्चकैकेय्यैअष्टमांशदानम् बहुभार्यासंभोगकर्मणिपक्षपातेनधर्मविभागकर्मणि एवंचभरतशत्रुघ्नौपादस्यार्धमर्धमित्याहुः अपरेतुरामभरतौप्रत्येकंत्र्यंशौ लक्ष्मणशत्रुघ्नौचअष्टमांशौ तथाहि कौसल्यायैदत्तार्धस्यअर्धादर्धंचतुर्थांशरूपंसुमित्रायैदत्तवान् कौसल्ययादापितवानित्यर्थः एवंकैकेय्यैकौसल्यादत्तार्धावशिष्टमर्धंददौ ततःकौसल्यादत्तावशिष्टस्यकैकेय्यैदत्तस्ययदर्धंतदर्धंविचार्यपुनरपिसुमित्रायैददौ तयादापयामासेत्यर्थः अत्रार्धपदावृत्तिर्बोध्या तदुक्तंकालिदासेन सतेजोवैष्णवंपत्न्योर्विभेजेचरुसंज्ञितम् द्यावापृथिव्योःप्रत्यग्रमहर्पतिरिवातपम् अर्चितानस्यकौसल्याप्रियाकेकयवंशजा अतःसंभावितांताभ्यांसुमित्रामैच्छदीश्वरः तेबहुज्ञस्यचित्तज्ञेपत्न्यौपत्युर्महीक्षितः चरोरर्धार्धभागाभ्यांतामयोजयतामुभे साहिप्रणयवत्यासीत्सपत्न्योरुभयोरपीति अर्धार्धभागाभ्यामित्यस्यस्वस्वलब्धांशसंबंध्यर्धार्धभागाभ्यामित्यर्थः पृथगितिविभज्येतिशेषः कतकस्याप्येवंरीतिरेवसंमतेत्याहुः कचित्तु इत्युक्त्वाप्रददौतस्यैहविषोर्धंनराधिपः स्वयमेवसमंकृत्वाभागंभागवतांवरः अर्धादर्धंददौचापिकैके

अनुचिंत्यसुमित्रायैपुनरेवमहामतिः ॥ एवंतासांददौराजाभार्याणांपायसंपृथक् ॥ २९ ॥ ताश्चैवंपायसंप्राप्यनरेंद्रस्योत्तमस्त्रियः ॥ संमानंमेनिरेसर्वाःप्रहर्षोदितचेतसः ॥ ३० ॥ ततस्तुताःप्राश्यतमुत्तमस्त्रियोमहीपतेरुत्तमपायसंपृथक् ॥ हुताशनादित्यसमानतेजसोऽचिरेणगर्भान्प्रतिपेदिरेतदा ॥ ३१ ॥ ततस्तुराजाप्रतिवीक्ष्यताःस्त्रियःप्ररूढगर्भाःप्रतिलब्धमानसः ॥ बभूवहृष्टस्त्रिदिवेयथाहरिःसुरेंद्रसिद्धर्षिगणाभिपूजितः ॥ ३२ ॥ ॥
इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेषोडशःसर्गः ॥ १६ ॥

व्यैसनराधिपः चतुर्भागंद्विधाकृत्वासुमित्रायैददौतदेतिदृश्यमानःपाठःसत्वसांप्रदायिकएवतत्तद्दत्तभागजन्यस्यतत्तत्पुत्रैकवाक्यतौचित्येन अपरेतुव्याख्यैवात्रज्यायसीपाठांतरेव्याख्यांतरेचलक्ष्मणरामयोरेवभरतशत्रुघ्नयोरेवैकवाक्यतायांबीजालाभः उक्तंचपाद्मे युगंबभूवतुस्तत्रसुस्निग्धौरामलक्ष्मणौ तथाभरतशत्रुघ्नौपायसांशवशात्स्वतइतीतिदिक् ॥ २९ ॥ ताश्चेति प्राप्यप्रहर्षेण उदितंविकसितंचेतोयासांताःस्त्रियःनरेंद्रस्यसंमानंअपक्षपातेनयथोचितव्यवहारंमेनिरेइत्यन्वयः ॥ ३० ॥ ततइति महीपतेःस्त्रियइत्यन्वयः उत्तमपायसंउत्तमत्वंचतस्यविष्णुतेजःसंभृतत्वात् हुताशनादित्यसमानतेजसइतिगर्भाणांस्त्रीणांचतंत्रेणविशेषणम् ॥ ३१ ॥ प्रतिलब्धमानसः प्रतिलब्धशब्दःप्रतिलब्धस्वास्थ्यपरः तादृशंमानसंयस्येत्यर्थः यद्वा पूर्णमनोरथइत्यर्थः यथाशब्दश्चार्थे त्रिदिवेहरिरिंद्रश्चहृष्टइत्यर्थः सुरेंद्रेत्यादिराजविशेषणम् भगवदंशगर्भसंभवेनतैःपूजितोमनसास्तुतः ॥ ३२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेषोडशःसर्गः ॥ १६ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

पुत्रत्वमिति गतेगंतुमुपक्रांते ॥ १ ॥ सहायान्सहायकरणसमर्थान् ननुकदाचिद्भगवान्प्रतिज्ञायापिनावतरदतउक्तम् सत्यसंधस्येति सत्यप्रतिज्ञस्येत्यर्थः ॥ २ ॥ मायाविदःअसुरादिमायासंहारसमर्थदेवमायाशक्तिमतः जवेवेगविषये ॥ ३ ॥ असंहार्यानिति परैरितिशेषः संहननंशरीरम् सर्वास्त्रगुणसंपन्नान्सर्वास्त्रनिवारणसामर्थ्यरूपगुणयुक्तान् यद्वा प्रयोगोपसंहारादयस्तद्गुणाःअमृतप्राशनादेवाः ॥ ४ ॥ गंधर्व्योगंधर्वपत्न्यः ॥ ५ ॥ वानरीणांतनूषुवानरीशरीरसदृशशरीरासुअप्सरःप्रभृतिष्वित्यर्थः हरिरूपेणेति तस्मान्मद्रूपसंयुक्तामद्वीर्यसमतेजसः उत्पत्स्यंतिवधार्थंतुकु

पुत्रत्वंतुगतेविष्णौराज्ञस्तस्यमहात्मनः॥ उवाचदेवताःसर्वाःस्वयंभूर्भगवानिदम्॥ १॥ सत्यसंधस्यवीरस्यसर्वेषांनोहितैषिणः॥ विष्णोःसहायान्बलिनःसृजध्वंकामरूपिणः॥ २॥ मायाविदश्चशूरांश्चवायुवेगसमान्जवे॥ नयज्ञान्बुद्धिसंपन्नान्विष्णुतुल्यपराक्रमान्॥ ३॥ असंहार्यानुपायज्ञान्दिव्यसंहननान्वितान्॥ सर्वास्त्रगुणसंपन्नानमृतप्राशनानिव॥ ४॥ अप्सरःसुचमुख्यासुगंधर्वीणांतनूषुच॥ यक्षपन्नगकन्यासुऋक्षविद्याधरीषुच॥ ५॥ किन्नरीणांचगात्रेषुवानरीणांतनूषुच॥ सृजध्वंहरिरूपेणपुत्रांस्तुल्यपराक्रमान्॥ ६ ॥ पूर्वमेवमयासृष्टोजांबवानृक्षपुंगवः॥ जृंभमाणस्यसहसाममवक्त्रादजायत॥ ७॥ तेतथोक्ताभगवतातत्प्रतिश्रुत्यशासनम्॥ जनयामासुरेवंतेपुत्रान्वानररूपिणः॥ ८॥ ऋषयश्चमहात्मानःसिद्धविद्याधरोरगाः॥ चारणाश्चसुतान्वीरान्ससृजुर्वनचारिणः॥ ९॥ वानरेंद्रंमहेंद्राभमिंद्रोवालिनमात्मजम्॥ सुग्रीवंजनयामासतपनस्तपतांवरः॥ १०॥ बृहस्पतिस्त्वजनयत्तारंनाममहाकपिम्॥ सर्ववानरमुख्यानांबुद्धिमंतमनुत्तमम्॥ ११॥ धनदस्यसुतःश्रीमान्वानरोगंधमादनः॥ विश्वकर्मात्वजनयन्नलंनाममहाकपिम्॥ १२॥ पावकस्यसुतःश्रीमान्नीलोग्निसदृशप्रभः॥ तेजसायशसावीर्यादत्यरिच्यतवीर्यवान्॥ १३॥

लस्यतववानराइतिरावणविषयेनंदिकेश्वरशापादेवमुक्तम् तुल्यपराक्रमान् स्वस्वतुल्यपराक्रमानित्यर्थः ॥ ६ ॥ ननुत्वयापिस्वांशःस्रष्टव्यइतिचेत्तत्राह पूर्वमेवेति पूर्वयुगेइत्यर्थः तदुत्पत्तिप्रकारमाह जृंभमाणस्येति सहसातत्क्षणे ॥ ७ ॥ एवंवक्ष्यमाणप्रकारेण ॥ ८ ॥ ९ ॥ वानरेंद्रमिति ननुराघवसहायार्थंतत्तत्स्वावतारकरणप्रेरणाद्वालिनोवतारस्यतद्सहायत्वात् किमर्थोयमवतारइतिचेत् दुंदुभ्यादिवधार्थंतदवतारस्यावश्यकत्वात्सुग्रीवद्वारातस्यापिराघवसहायत्वाच्चदुंदुभ्यादिवधेनापितत्साहाय्यकरणाच्चअस्यापिभगवदवतारात्पूर्वमुत्पत्तिर्ज्ञेया तपनःसूर्यः ॥ १० ॥ ॥ ११ ॥ १२ ॥ पावकस्यअग्नेः अत्यरिच्यत ततोऽधिकोभवदित्यर्थः ॥ १३ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

रूपेति रूपलक्षणेनद्रविणेनयुक्तौ रूपसंमतौरूपवत्त्वेनसर्वलोकसंमताविर्त्यर्थः ॥ १४ ॥ पर्जन्यस्तदभिमानिनीदेवता धर्मपुत्रोऽपरःसुषेणइतियुद्धकांडेवक्ष्यति अत्रतुवरुणपुत्रउक्तः ॥१५॥ वज्रसंहननंवज्रवदभेद्यंशरीरंतेनोपेतोयुक्तः ॥ १६ ॥ दशग्रीववधोद्यताइत्यस्ययेभविष्यंतीतिशेषः ॥ १७ ॥ गजाचलसंकाशाः गजसदृशाःपर्वतसदृशाश्चेत्यर्थः ॥ १८ ॥ गोपुच्छावानरविशेषाः क्षिप्रमेवतत्तद्योनौदेवानांरत्यव्यवहितोत्तरकालमेव रूपंवर्णः वेषःसंस्थानविशेषः ॥ १९ ॥ तस्यतस्यपुत्रस्य तेनतदीयरूपवेषादिकंपृथक्पृथगसांकर्येणाजायत किंचिदुन्नतविक्रमादेवा

रूपद्रविणसंपन्नावश्विनौरूपसंमतौ ॥ मैंदंचद्विविदंचैवजनयामासतुःस्वयम् ॥ १४ ॥ वरुणोजनयामाससुषेणंनामवानरम् ॥ शरभंजनयामास पर्जन्यस्तुमहाबलः ॥ १५ ॥ मारुतस्यौरसःश्रीमान्हनूमान्नामवानरः ॥ वज्रसंहननोपेतोवैनतेयसमोजवे ॥ १६ ॥ सर्ववानरमुख्येषुबुद्धिमान्बलवानपि ॥ तेसृष्टाबहुसाहस्रादशग्रीववधोद्यताः ॥ १७ ॥ अप्रमेयबलावीराविक्रांताःकामरूपिणः ॥ तेगजाचलसंकाशावपुष्मंतोमहाबलाः ॥१८॥ ऋक्षवानरगोपुच्छाःक्षिप्रमेवाभिजज्ञिरे ॥ यस्यदेवस्ययद्रूपंवेषोयश्चपराक्रमः ॥ १९ ॥ अजायतसमंतेनतस्यतस्यपृथक्पृथक् ॥ गोलांगूलेषुचोत्पन्नाःकिंचिदुन्नतविक्रमाः ॥ २० ॥ ऋक्षीषुचतथाजातावानराःकिन्नरीषुच ॥ देवामहर्षिगंधर्वास्तार्क्ष्ययक्षायशस्विनः ॥२१॥ नागाःकिंपुरुषाश्चैवसिद्धविद्याधरोरगाः ॥ बहवोजनयामासुर्हृष्टास्तत्रसहस्रशः ॥२२॥ चारणाश्चसुतान्वीरान्ससृजुर्वनचारिणः ॥ वानरान्सुमहाकायान्सर्वान्वैवनचारिणः ॥ २३ ॥ अप्सरःसुचमुख्यासुतथाविद्याधरीषुच ॥ नागकन्यासुचतदागंधर्वीणांतनूषुच ॥ कामरूपबलोपेतायथाकामविचारिणः ॥ २४ ॥ सिंहशार्दूलसदृशादर्पेणचबलेनच ॥ शिलाप्रहरणाःसर्वेसर्वेपर्वतयोधिनः ॥ २५ ॥ नखदंष्ट्रायुधाःसर्वेसर्वेसर्वास्त्रकोविदाः ॥ विचालयेयुःशैलेंद्रान्भेदयेयुःस्थिरान्द्रुमान् ॥ २६ ॥ क्षोभयेयुश्चवेगेनसमुद्रंसरितांपतिम् ॥ दारयेयुःक्षितिंपद्भ्यामाप्लवेयुर्महार्णवान् ॥ २७ ॥ नभस्तलंविशेयुश्चगृह्णीयुरपितोयदान् ॥ गृह्णीयुरपिमातंगान्मत्तान्प्रव्रजतोवने ॥ २८ ॥

वस्थातोपिकिंचिदधिकपराक्रमाइत्यर्थः ॥ २० ॥ ऋक्षीषुऋक्षशरीरासु चस्त्वर्थे किंनरीषुत्वित्यर्थः एवमग्रेपि तार्क्ष्यास्तार्क्ष्यवंशजाः ॥ २१ ॥ नागाःसर्पाः ॥ २२ ॥ चारणादेवबंदिनः वनचारिणःवनवासिनइत्येकत्र परत्रवनस्थफलभक्षकानित्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ सर्वास्त्रकोविदाइति स्वयंप्रतिभातसर्वास्त्रपरिहारोपायाइत्यर्थः शिलाप्रहरणाइत्याद्युक्तेस्तेषामस्त्रप्रयोक्तृत्वाभावात् विचालयेयुरित्यादौशक्यार्थेलिङ् विचालनशक्ताइत्यर्थः ॥ २६ ॥ आप्लवेयुःसंतरेयुः ॥ २७ ॥ प्रव्रजतःस्वच्छंदगतीन् ॥ २८ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

नादेनेत्यस्यपातयेयुरित्यनेनान्वयः ॥ २९ ॥ शतसहस्राणि कोटिरित्यर्थः ॥ ३० ॥ तेप्रागुक्ताःहरीणांप्रधानेषुयूथेषुमध्येहरियूथपाबभूवुः यूथपश्रेष्ठान्वीरांश्चहरीन्अजनयन्नित्यर्थः ऋक्षवतःपर्वतविशेषस्यप्रस्थान्सानूनुउपतस्थुःआसेवंतेस्म ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ भ्रातरौसुग्रीववालिनौ सर्वेचसर्वेपिउपतस्थुः केचित्साक्षात्केचिन्नलादिद्वारेत्याह नलमित्यादि ॥ ३३ ॥ अर्दयन् आर्दयन्नित्यर्थः अडभावआर्षः ॥ ३४ ॥ वालीजुगोपेत्यन्वयः देवराजावतारत्वादितिभावः ॥ ३५ ॥ विविधसंस्थानैःनानाप्रकारसन्निवेशैः नानाव्यंजनलक्षणैःपरस्परभेदव्यंजकतत्तल्ल

नर्दमानांश्चनादेनपातयेयुर्विहंगमान् ॥ ईदृशानांप्रसूतानिहरीणांकामरूपिणाम् ॥ २९ ॥ शतंशतसहस्राणियूथपानांमहात्मनाम् ॥ तेप्रधानेषुयूथेषुहरीणांहरियूथपाः ॥ ३० ॥ बभूवुर्यूथपश्रेष्ठान्वीरांश्चाजनयन्हरीन् ॥ अन्येऋक्षवतःप्रस्थानुपतस्थुःसहस्रशः ॥ ३१ ॥ अन्येनानाविधाञ्छैलान्काननानिचभेजिरे ॥ सूर्यपुत्रंचसुग्रीवंशक्रपुत्रंचवालिनम् ॥ ३२ ॥ भ्रातरावुपतस्थुस्तेसर्वेचहरियूथपाः ॥ नलंनीलंहनुमंतमन्यांश्चहरियूथपान् ॥ ३३ ॥ तेतार्क्ष्यबलसंपन्नाःसर्वेयुद्धविशारदाः ॥ विचरंतोऽर्दयन्सर्वान्सिंहव्याघ्रमहोरगान् ॥ ३४ ॥ महाबलोमहाबाहुर्वालीविपुलविक्रमः ॥ जुगोपभुजवीर्येणऋक्षगोपुच्छवानरान् ॥ ३५ ॥ तैरियंपृथिवीशूरैःसपर्वतवनार्णवा ॥ कीर्णाविविधसंस्थानैर्नानाव्यंजनलक्षणैः ॥ ३६ ॥ तैर्मेघवृंदाचलकूटसन्निभैर्महाबलैर्वानरयूथपाधिपैः ॥ बभूवभूर्भीमशरीररूपैःसमावृतारामसहायहेतोः ॥ ३७ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीये आदिकाव्येबालकांडेसप्तदशःसर्गः ॥ १७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ निर्वृत्तेतुक्रतौतस्मिन्हयमेधेमहात्मनः ॥ प्रतिगृह्यामराभागान्प्रतिजग्मुर्यथागतम् ॥ १ ॥ समाप्तदीक्षानियमःपत्नीगणसमन्वितः ॥ प्रविवेशपुरींराजासभृत्यबलवाहनः ॥ २ ॥ यथार्हंपूजितास्तेनराज्ञाचपृथिवीश्वराः ॥ मुदिताःप्रययुर्देशान्प्रणम्यमुनिपुंगवम् ॥ ३ ॥ श्रीमतांगच्छतांतेषांस्वगृहाणिपुरात्ततः ॥ बलानिराज्ञांशुभ्राणिप्रहृष्टानिचकाशिरे ॥ ४ ॥

क्षणयुतैः ॥ ३६ ॥ अचलकूटःपर्वतशृंगं यूथपाधिपैःयूथपानामधिपैरित्यर्थः भीमशरीररूपैःभयजनकशरीराकृतिभिः ॥ ३७ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीये आदिकाव्येबालकांडेसप्तदशःसर्गः ॥ १७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ प्रासंगिकदेवतावतारमुक्त्वाप्रकृतःप्रधानावतारउच्यते निर्वृत्तेइत्यादि निर्वृत्तेसमाप्ते पुत्रोत्पत्तिर्विचिंतयन्नित्यंतोवृत्तानुवादः हयमेधेइत्यस्यपुत्रेष्टियुतइतिशेषः ॥ १ ॥ प्रविवेशप्रवेशाभिमुखोबभूव ॥ २ ॥ मुनिपुंगवंवसिष्ठंऋष्यशृंगंच ॥ ३ ॥ शुभ्राणिदशरथदत्तवस्त्राभरणादिनाऽत्युज्ज्वलानि अतएवप्रहृष्टानि ॥ ४ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

द्विजोत्तमान्वसिष्ठादीन् ॥ ५ ॥ सानुयात्रेणसभृत्येनराज्ञादशरथेनअनुगम्यमानऋष्यश्रृंगःप्रययौ स्वस्थानमितिशेषः ॥ ६ ॥ सर्वान्वसिष्ठादीनपि तत्रपुरे ॥ ७ ॥ ऋतूनामितिप्रथमार्थेषष्ठी समत्ययुःसमतीताः नावमिकेनवम्यांतिथौ स्वार्थेठक् ॥ ८ ॥ अदितिदैवत्येपुनर्वसौ पंचसुरविभौमशनिगुरुशुक्रेषुउच्चसंस्थेषुमेषमकरतुलाकर्कमीनस्थेषु सचंद्रगुरौकर्कटेलग्नेस्थितेसति॥ ९॥ प्रोद्यमानेतत्रलग्नेउदयंगच्छतिसतीत्यर्थः सर्वलोकनमस्कृतं अस्यसर्वलोकरूपश्चासौनमस्कृतश्चतमित्यप्यर्थः तेनादौप्रादुर्भावसमयेमात्राविराड्रूपस्यदर्शनंततस्तद्रूपदर्शनविस्मयात्तयानमस्कृतःसन्माययाबालभावंदधावितिसूचितम् ॥ १० ॥ विष्णोःशंखचक्रानंतविशिष्टस्यविष्णोरित्यर्थः अर्धंकिंचिन्न्यूनमर्धमित्यर्थः शंखचक्रादेरभावादितिभावः ॥ ११ ॥ देवानांवरेणदेव

गतेषुपृथिवीशेषुराजादशरथःपुनः॥प्रविवेशपुरींश्रीमान्पुरस्कृत्यद्विजोत्तमान्॥५॥शांतयाप्रययौसार्धमृष्यश्रृंगःसुपूजितः॥अनुगम्यमानोराज्ञा चसानुयात्रेणधीमता॥ ६ ॥ एवंविसृज्यतान्सर्वान्राजासंपूर्णमानसः॥उवाससुखितस्तत्रपुत्रोत्पत्तिंविचिंतयन्॥ ७ ॥ ततोयज्ञेसमाप्तेतुऋतूनां षट्समत्ययुः ॥ ततश्चद्वादशेमासेचैत्रेनावमिकेतिथौ ॥ ८ ॥ नक्षत्रेऽदितिदैवत्येस्वोच्चसंस्थेषुपंचसु ॥ ग्रहेषुकर्कटेलग्नेवाक्पताविंदुनासह ॥ ९ ॥ प्रोद्यमानेजगन्नाथंसर्वलोकनमस्कृतम् ॥ कौसल्याऽजनयद्रामंदिव्यलक्षणसंयुतम् ॥ १० ॥ विष्णोरर्धंमहाभागंपुत्रमैक्ष्वाकुनंदनम्॥लोहिताक्षंमहाबाहुंरक्तोष्ठंदुंदुभिस्वनम्॥ ११ ॥कौसल्याशुशुभेतेनपुत्रेणामिततेजसा॥ यथावरेणदेवानामदितिर्वज्रपाणिना ॥ १२ ॥ भरतोनामकैकेय्यांजज्ञे सत्यपराक्रमः॥ साक्षाद्विष्णोश्चतुर्भागःसर्वैःसमुदितोगुणैः ॥ १३ ॥ अथलक्ष्मणशत्रुघ्नौसुमित्राऽजनयत्सुतौ ॥ वीरौसर्वास्त्रकुशलौविष्णोरर्धसमन्वितौ॥ १४ ॥पुष्येजातस्तुभरतोमीनलग्नेप्रसन्नधीः॥ सार्पेजातौतुसौमित्रीकुलीरेऽभ्युदितेरवौ॥ १५॥

श्रेष्ठेन ॥ १२ ॥ चतुर्भागःचतुर्न्यूनोभागश्चतुर्भागः पायसार्धस्यचतुर्थांशन्यूनोभागः अतएवसाक्षाद्विष्णोःसर्वैर्गुणैःसमुदितःयुक्तः अस्यपांचजन्यावतारतयास्वधारकस्यविष्णोःसाक्षाद्विष्णुत्वमुक्तं अनेनपांचजन्यस्यापिविष्णुत्वमेवेतिसूचितं तदीयसर्वगुणवत्तासूचनेनास्यापिरामतुल्यत्वंरामपायसांशसमपायसांशजन्यत्वंचसूचितम् ॥ १३ ॥ विष्णोरर्द्धेति विष्णोःरामस्य अर्धशब्दोऽत्रभागवाचीनसमांशवाची तेनपायसाष्टमांशौलक्ष्मणशत्रुघ्नावितिबोध्यम् ॥१४ ॥ सार्पआश्लेषा कुलीरःकर्कटः अभ्युदितेइत्यस्यउच्चस्थेइत्यर्थः सौमित्रीइतिद्विवचनेनतयोर्यमजत्वंसूच्यते ॥ १५॥

राज्ञइति पृथक्गुणवंतःप्रत्येकंअनन्यसाधारणगुणवंतः अनुरूपाःज्येष्ठकनिष्ठत्वादियोग्यव्यवहारवंतः रुच्याकांत्या प्रोष्ठपदाइतिपूर्वाभाद्रपदोत्तराभाद्रपदोर्नाम तयोश्चप्रत्येकंद्वेद्वेतारेइतिज्योतिःशास्त्रप्रसिद्धं तैत्तिरीयश्रुतिरपि चत्वारएकमभिकर्मदेवाः प्रोष्ठपदासइतियान्वदंतीति तदुपमाइत्यर्थः॥१६॥ जगुरितिरामाद्युत्पत्तिकालेइतिशेषः पतदित्यत्रअडभावश्छांदसः ॥१७॥१८॥ गायनैःगायकैः वादनैःवादकैः विराविण्यःसशब्दाः रथ्याइतिविशेष्यं सर्वरत्नसमन्विताःनटाद्युद्देशेनक्षिप्तैरत्नैर्युक्ताः ॥ १९ ॥ प्रदेयान्पारितोषिकान् सूताःपौराणिकाः मागधावंशावलीकीर्तकाः बंदिनःस्तुतिपाठकाः संबंधसामान्येषष्ठी सूतादिसंबंधियद्देयंपारितोषिकंतत्तेभ्योददावित्यन्वयः॥२०॥ अतीत्येति एकादशाहशब्दःसूतकांतोपलक्षणं अन्यथाक्षत्रियस्यद्वादशाहंसूतक

राज्ञःपुत्रामहात्मानश्चत्वारोजज्ञिरेपृथक् ॥ गुणवंतोनुरूपाश्चरुच्याप्रोष्ठपदोपमाः ॥१६॥ जगुःकलंचगंधर्वाननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ देवदुंदुभयोनेदुःपुष्पवृष्टिश्चखात्पतत् ॥ १७॥ उत्सवश्चमहानासीदयोध्यायांजनाकुलः ॥ रथ्याश्चजनसंबाधानटनर्तकसंकुलाः ॥ १८ ॥ गायनैश्चविराविण्योवादनैश्चतथापरैः ॥ विरेजुर्विपुलास्तत्रसर्वरत्नसमन्विताः ॥ १९ ॥ प्रदेयांश्चददौराजासूतमागधवंदिनाम् ॥ ब्राह्मणेभ्योददौवित्तंगोधनानिसहस्रशः ॥ २० ॥ अतीत्यैकादशाहंतुनामकर्मतथाऽकरोत् ॥ ज्येष्ठंरामंमहात्मानंभरतंकैकयीसुतम् ॥ २१ ॥ सौमित्रिंलक्ष्मणमितिशत्रुघ्नमपरंतथा ॥ वसिष्ठःपरमःप्रीतोनामानिकुरुतेतदा ॥ २२ ॥ ब्राह्मणान्भोजयामासपौरजानपदानपि ॥ अददद्ब्राह्मणानांचरत्नौघममलंबहु ॥ २३ ॥ तेषांजन्मक्रियादीनिसर्वकर्माण्यकारयत् ॥ तेषांकेतुरिवज्येष्ठोरामोरतिकरःपितुः ॥ २४ ॥ बभूवभूयोभूतानांस्वयंभूरिवसंमतः ॥ सर्वेवेदविदःशूराःसर्वेलोकहितेरताः ॥ २५ ॥

मितिस्मृतिविरोधःस्यात् तथाचरामजन्मतस्त्रयोदशेदिनेनामकरणमकरोदित्यर्थः अस्यनिरुक्तिःपूर्वंदर्शिता श्रियःकमलवासिन्यारमणोयंयतोहरिः तस्माच्छ्रीरामइत्यस्यनामसिद्धंपुरातनम् सहस्रनामसदृशंस्मरणान्मुक्तिदंनृणामितिपाद्मेउक्तम् ॥ २१ ॥ नामानिकुरुते नामकरणमकारयदित्यर्थः वर्तमानसामीप्येलट् अंतर्भावितण्यर्थताच यत्तुकतकेनराज्ञोनामकरणादावनधिकारइत्युक्तं अकरोदित्यत्रचपुरोहितद्वारेतिशेषपूरणंकृतंतत्रमानंचिंत्यम् ॥ २२ ॥ ब्राह्मणान्भोजयामासेति राजाज्ञयेतिशेषः बहुबहुमानपूर्वकमित्यर्थः ॥ २३ ॥ जन्मक्रियादीनितदाद्युपनयनांतानीत्यर्थः अकारयत्वसिष्ठोराज्ञेतिशेषः केतुःविरुदध्वजः सयथाअन्नदानादिकीर्तिख्यापयतिएवंइक्ष्वाकुकुलवैभवप्रकाशकः रतिःप्रीतिः ॥ २४ ॥ स्वयंभूर्हिरण्यगर्भःसइवसर्वशक्तिमत्त्वेनसंमतः ॥ २५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

ज्ञानोपसंपन्नाःतत्त्वज्ञानयुक्ताइतिकेचित् गुणैःसाधारणैःक्षत्रासाधारणैश्चसद्गुणैरित्यर्थः तेषामितिनिर्धारणेषष्ठी रामः सर्वसद्गुणइतिशेषः ॥ २६ ॥ इष्टःसर्वस्येत्यादिगुणकथनेपौनरुक्त्यंदा ढ्यार्थ रथचर्यासुरणोचितरथप्रचारेषु ॥ २७ ॥ लक्ष्मिवर्धनइतिह्रस्वआर्षः ॥ २८ ॥ रामस्यसुस्निग्धइतिप्राक्तनेनान्वयः स्वशरीरादपितस्यस्वात्मभूतस्यरामस्यप्रियकरः ॥ २९ ॥ रामस्य अपरःवहिःसंचरन्प्राणइवलक्ष्मणःप्रियः तदेवाह नचेति ॥ ३० ॥ मृगयांआखेटमुद्दिश्येत्यर्थः ॥ ३१ ॥ परिपालयन्रामशरीरमितिशेषः अनेनलक्ष्मणस्यभक्त्यतिशयउक्तः हियतःशत्रुघ्नो

सर्वज्ञानोपसंपन्नाःसर्वेसमुदितागुणैः॥तेषामपिमहातेजारामःसत्यपराक्रमः॥२६॥इष्टःसर्वस्यलोकस्यशशांकइवनिर्मलः॥गजस्कंधेऽश्वपृष्ठेच रथचर्यासुसंमतः॥ २७॥ धनुर्वेदेचनिरतःपितुःशुश्रूषणेरतः॥ बाल्यात्प्रभृतिसुस्निग्धोलक्ष्मणोलक्ष्मिवर्धनः ॥ २८ ॥ रामस्यलोकरामस्यभ्रातुर्ज्ये ष्ठस्यनित्यशः ॥ सर्वप्रियकरस्तस्यरामस्यापिशरीरतः ॥ २९ ॥ लक्ष्मणोलक्ष्मिसंपन्नोवहिःप्राणइवापरः ॥ नचतेनविनानिद्रांलभतेपुरुषोत्तमः ॥ ३० ॥ मृष्टमन्नमुपानीतमश्नातिनहितंविना ॥ यदाहिहयमारूढोमृगयांयातिराघवः॥३१॥ अथैनंपृष्ठतोभ्येतिसधनुःपरिपालयन् ॥ भरतस्यापि शत्रुघ्नोलक्ष्मणावरजोहिसः ॥ ३२ ॥ प्राणैःप्रियतरोनित्यंतस्यचासीत्तथाप्रियः॥ सचतुर्भिर्महाभागैःपुत्रैर्दशरथःप्रियैः॥ ३३ ॥ बभूवपरमप्रीतो देवैरिवपितामहः॥तेयदाज्ञानसंपन्नाःसर्वेसमुदितागुणैः ॥ ३४॥ ह्रीमंतःकीर्तिमंतश्चसर्वज्ञादीर्घदर्शिनः॥ तेषामेवंप्रभावाणांसर्वेषांदीप्ततेजसा म् ॥ ३५॥ पितादशरथोहृष्टोब्रह्मालोकाधिपोयथा ॥ तेचापिमनुजव्याघ्रावैदिकाध्ययनेरताः ॥ ३६॥ पितृशुश्रूषणरताधनुर्वेदेचनिष्ठिताः॥ अथ राजादशरथस्तेषांदारक्रियांप्रति ॥ ३७॥ चिंतयामासधर्मात्मासोपाध्यायःसबांधवः॥ तस्यचिंतयमानस्यमंत्रिमध्येमहात्मनः॥ ३८ ॥ अभ्याग च्छन्महातेजाविश्वामित्रोमहामुनिः॥ सराज्ञोदर्शनाकांक्षीद्वाराध्यक्षानुवाचह ॥ ३९ ॥

लक्ष्मणावरजोऽतोरामावरजस्यभरतस्यप्रियइतिशेषः रामलक्ष्मणाविवभरतशत्रुघ्नौपरस्परप्रियावित्यर्थः ॥ ३२ ॥ तस्यशत्रुघ्नस्यसभरतइतिशेषः तथातस्यभरतस्यशत्रुघ्नःप्रियआसीत् ॥ ३३ ॥ देवैःचतुर्भिर्दिक्पालैः यद्वा वसुरुद्रादित्यविश्वेदेवैःतेसर्वेरामादयः गुणैःसमुदितायुक्ताआसन्नितिशेषः ॥ ३४ ॥ एवंप्रभावाणांप्रागुक्तप्रभाववतांलाभेनेतिशेषः पितातुहृष्टइत्यन्वयः ॥ ३५ ॥ वैदिकाध्ययनेवेदसंबंध्यध्ययने ॥ ३६ ॥ दारक्रियाविवाहः कुमारस्यविशालाक्षंपांडुतांमुखमाददे कपोलतलसंलीनपाणिःपद्मासनस्थितइत्यादियोगवासिष्ठोक्तरीत्यासंसारासा रत्वदर्शनेनजातानांमुखपांडुतादीनांकामकृतत्वसंभावनयाविवाहक्रियाचिंतनमितिबोध्यम् ॥ ३७॥ सोपाध्यायःसपुरोहितः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

कौशिकंकुशिकगोत्रापत्यम् विलंबेशापत्रासात्द्वाराध्यक्षाःराजवेश्मत्वरयाप्रविविशुः तदागमननिवेदनायेतिशेषः ॥ ४० ॥ संभ्रांतमनसःक्षुभितचित्ताः तेनतदीयेनविश्वामित्रसंबंधिना ॥ ४१ ॥ इक्ष्वाकवे तद्वंशजत्वात्ताच्छब्द्यम् समाहितःएकाग्रचित्तः ॥ ४२ ॥ ब्रह्माणंबृहस्पतिम् बृहस्पतिर्दैवानांब्रह्मेतिश्रुतेः संशितव्रतंतीक्ष्णनियमम् ॥ ४३ ॥ उपहारयदिति वसिष्ठेनेतिशेषः अडभावआर्षः राज्ञोर्घ्यंराजप्रेरणयावसिष्ठानीतम् ॥ ४४ ॥ कुशलपदंअनामयोपलक्षणम् क्षत्रबंधुमनामयमितिश्रुतेः अव्ययंवृद्धिम् ॥ ४५ ॥ पुनर्विशिष्यपृच्छति कुशलमिति विशेषप्रकारमाह अपितेइति अपिःप्रश्ने एवमग्रेपि सामंताःसन्नताःनम्राअपिरिपवोजिताः ॥ ४६ ॥ अपिदैवंकर्महोमदेवतार्चनादिकम् मानुषंकर्मसामभेदादिकम् राज्ञःप्रेरितार्घ्यदातृत्वेनप्रथम

शीघ्रमाख्यातमांप्राप्तंकौशिकंगाधिनःसुतम्॥ तच्छ्रुत्वावचनंतस्यराज्ञोवेश्मप्रदुद्रुवुः॥ ४० ॥ संभ्रांतमनसःसर्वेतेनवाक्येनचोदिताः॥ तेगत्वाराजभवनंविश्वामित्रमृषिंतदा॥ ४१ ॥ प्राप्तमावेदयामासुर्नृपायेक्ष्वाकवेतदा॥ तेषांतद्वचनंश्रुत्वासपुरोधाःसमाहितः ॥ ४२ ॥ प्रत्युज्जगामसंहृष्टोब्रह्माणमिववासवः॥ सदृष्ट्वाज्वलितंदीप्त्यातापसंसंशितव्रतम्॥ ४३ ॥ प्रहृष्टवदनोराजाततोर्घ्यमुपहारयत्॥ सराज्ञःप्रतिगृह्यार्घ्यंशास्त्रदृष्टेनकर्मणा॥ ४४ ॥ कुशलंचाव्ययंचैवपर्यपृच्छन्नराधिपम्॥ पुरेकोशेजनपदेबांधवेषुसुहृत्सुच ॥ ४५॥ कुशलंकौशिकोराज्ञःपर्यपृच्छत्सुधार्मिकः॥ अपितेसन्नताःसर्वेसामंतरिपवोजिताः ॥ ४६ ॥ दैवंचमानुषंचैवकर्मतेसाध्वनुष्ठितम्॥ वसिष्ठंचसमागम्यकुशलंमुनिपुंगवः॥ ४७ ॥ ऋषींश्चतान्यथान्यायंमहाभागउवाचह॥ तेसर्वेहृष्टमनसस्तस्यराज्ञोनिवेशनम्॥ ४८ ॥ विविशुःपूजितास्तेननिषेदुश्चयथार्हतः॥ अथहृष्टमनाराजाविश्वामित्रंमहामुनिम्॥ ४९ ॥ उवाचपरमोदारोहृष्टस्तमभिपूजयन्॥ यथाऽमृतस्यसंप्राप्तिर्यथावर्षमनूदके॥ ५० ॥

तोराज्ञेऽनामयादिपृष्ट्वाततोवसिष्ठेनसमागम्यालिंगनादिकृत्वा कुशलमित्यस्यपप्रच्छेतिशेषः अनेनराजपुरोहितत्वकृतःपूर्वस्पर्धयेषदपमानोवसिष्ठस्यविश्वामित्रकृतःसूचितः वसिष्ठंचसमागम्यप्रहसन्मुनिपुंगवः यथार्हंपूजयित्वैनंपप्रच्छकुशलंतदेतिक्वचित्पाठः तत्रपूर्वंमांस्पर्धमानोपिमद्राजसन्निधावागतइतिहासः ॥ ४७ ॥ ऋषीन्वामदेवादीन्यथान्यायंसंगत्यकुशलंचोवाच अत्रवामदेवादिभिःस्वस्थानस्थैरेवसमागम्यस्वकार्यसिद्धयेतान्गृहीत्वैवतेस्वयंचराजसदनंविविशुरित्यन्वयः ॥ ४८ ॥ पूजिताइत्यस्यराज्ञेतिशेषः ॥ ४९ ॥ परमोदारःपरमदाता हृष्टःपुलकितः अनूदकेइत्यार्षंदीर्घत्वम् ॥ ५० ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

सदृशदारेषुजातिवयोरूपगुणतुल्येषु प्रनष्टस्यनिध्यादेरितिशेषः महःपुत्रजन्माद्युत्सवःतस्मादुदयौयस्यसहर्षोयथातथातेआगमनंमन्ये अत्रस्वकार्यहर्षसादृश्यस्यागमनेउक्त्यातवागमनजहर्ष
स्यानिर्वाच्यत्वंव्यज्यते स्वागतंतेइतिभिन्नंवाक्यम् चपरंकंकामंकिमुकेनप्रकारेणकरोमिकुर्यामित्यर्थः वर्तमानसामीप्येलट् ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ पात्रभूतःसर्वसेवायोग्यः दिष्ट्याशुभादृष्टेन सुजी
वितम् अद्यैवतत्फललाभादितिभावः ॥ ५३ ॥ पूर्वमिति राजर्षिशब्दसाधकेनतपसापूर्वंअतिशयितकांतिमान् ॥ ५४ ॥ अनुपश्चात्ब्रह्मर्षित्वसाधकेनतपसाब्रह्मर्षित्वंप्राप्तोऽतोमयाबहुधाबहु
प्रकारेणराजर्षिब्रह्मर्षिप्रकारेणपूज्योसीत्यन्वयः तदिति परमंपवित्रमिदंत्वदागमनंयन्ममपुरोऽभूत्तदद्भुतमत्याश्चर्यमित्यर्थः ॥ ५५ ॥ हेप्रभोतवसंदर्शनात्शुभक्षेत्रंसकलपापाभावविशिष्टसक
लशुभसाधनपुण्यवद्देहंगतःप्राप्तवान् तेनसफलजन्मतानिष्पापताचध्वनिता इदंशरीरंकौंतेयक्षेत्रमित्यभिधीयतेइतिभगवद्गीतोक्तेः ब्रूहीति तुभ्यमितिषष्ठ्यर्थेचतुर्थी तेयत्कार्यंप्रतियत्कार्यार्थ

यथासदृशदारेषुपुत्रजन्माप्रजस्यवै ॥ प्रनष्टस्ययथालाभोयथाहर्षोमहोदयः ॥ ५१ ॥ तथैवागमनंमन्येस्वागतंतेमहामुने ॥ कंचतेपरमंकामंकरोमि
किमुहर्षितः ॥ ५२ ॥ पात्रभूतोसिमेब्रह्मन्दिष्ट्याप्राप्तोसिमानद ॥ अद्यमेसफलंजन्मजीवितंचसुजीवितम् ॥ ५३ ॥ यस्माद्विप्रेंद्रमद्राक्षंसुप्रभातानि
शामम ॥ पूर्वंराजर्षिशब्देनतपसाद्योतितप्रभः ॥ ५४ ॥ ब्रह्मर्षित्वमनुप्राप्तःपूज्योसिबहुधामया ॥ तदद्भुतमभूद्विप्रपवित्रंपरमंमम ॥ ५५ ॥ शुभक्षेत्रग
तश्चाहंतवसंदर्शनात्प्रभो ॥ ब्रूहियत्प्रार्थितंतुभ्यंकार्यमागमनंप्रति ॥ ५६ ॥ इच्छाम्यनुगृहीतोहंत्वदर्थपरिवृद्धये ॥ कार्यस्यनविमर्शंचगंतुमर्हसिसु
व्रत ॥ ५७ ॥ कर्ताचाहमशेषेणदैवतंहिभवान्मम ॥ ममचायमनुप्राप्तोमहानभ्युदयोद्विज ॥ तवागमनजःकृत्स्नोधर्मश्चानुत्तमोद्विज ॥ ५८ ॥ इतिहृ
दयसुखंनिशम्यवाक्यंश्रुतिसुखमात्मवताविनीतमुक्तम् ॥ प्रथितगुणयशागुणैर्विशिष्टःपरमऋषिःपरमंजगामहर्षम् ॥ ५९ ॥ ॥इत्यार्षेश्री
मद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेऽष्टादशःसर्गः ॥ १८ ॥

मागमनंतन्मयाप्रार्थितःसन्ब्रूहिकथय ॥ ५६ ॥ स्वाभिमतकार्ययोगेनअनुगृहीतोहंत्वत्प्रयोजनपरिवृद्धिनिष्पत्तिंकर्तुमिच्छामि विमर्शंकरिष्यतिनवेतिसंदेहम् ॥ ५७ ॥ तत्रहेतुमाह दैवतंहीति
इतश्चनसंदेहइत्याह ममचेति तवागमनजःकृत्स्नोधर्मःममहानभ्युदयःप्राप्तः हर्षातिशयाद्द्विजेतिपुनरुक्तिर्नदोषाय ॥ ५८ ॥ इतीति यतोहृदयसुखमतएवश्रुतिसुखम् आत्मवतास्वाधीनेन
विनीतंविनययुक्तम् प्रथितैर्गुणैःत्रिशंकुस्वर्गारोहणादिभिर्यशोयस्य गुणैःशमदमादिभिः परमऋषिः ऋत्यकइतिप्रकृतिभावः ॥ ५९ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिल
केवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेऽष्टादशःसर्गः ॥ १८ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तदिति अद्भुतविस्तरंदैवतंहिभवान्ममेत्याद्युक्तिरूपमाश्चर्यप्रपंचम् ॥ १ ॥ एतत्त्वैवसदृशंनान्यतःनान्यस्य तत्रहेतुगर्भंविशेषणं महावंशेत्यादि वसिष्ठव्यपदेशिनःवसिष्ठनियोगवर्तिनः ॥ २ ॥ यत्त्विति तस्यतत्प्रतिपाद्यस्यकार्यस्य निश्चयंकर्तव्यत्वनिश्चयंसर्वथाकरिष्यामीत्यंगीकारंकुरुष्व कृत्वाचसत्यप्रतिश्रवःसत्यप्रतिज्ञोभव ॥ ३ ॥ अहमिति विद्ध्यर्थंयागार्थंनियमंदीक्षांआतिष्ठे आस्थितोस्मि तस्ययज्ञस्य ॥ ४ ॥ व्रतेत्विति बहुशश्चीर्णेसमाप्तिकल्पे समाप्त्यांसमाप्तिसमये ॥ ५ ॥ नियमनिश्चयेव्रतसंकल्पे अवधूतेनाशिते तस्मिन्तत्संकल्पविषयेयज्ञेचतथाभूतेनाशिते

तच्छ्रुत्वाराजसिंहस्यवाक्यमद्भुतविस्तरम् ॥ हृष्टरोमामहातेजाविश्वामित्रोभ्यभाषत ॥ १ ॥ सदृशंराजशार्दूलतवैवभुविनान्यतः ॥ महावंशप्रसूतस्यवसिष्ठव्यपदेशिनः ॥ २ ॥ यत्तुमेहृद्गतंवाक्यंतस्यकार्यस्यनिश्चयम् ॥ कुरुष्वराजशार्दूलभवसत्यप्रतिश्रवः ॥ ३ ॥ अहंनियममातिष्ठेविद्ध्यर्थंपुरुषर्षभ ॥ तस्यविघ्नकरौद्वौतुराक्षसौकामरूपिणौ ॥ ४ ॥ व्रतेतुबहुशश्चीर्णेसमाप्त्यांराक्षसाविमौ ॥ मारीचश्चसुबाहुश्चवीर्यवंतौसुशिक्षितौ ॥ ५ ॥ तौमांसरुधिरौघेणवेदिंतामभ्यवर्षताम् ॥ अवधूतेतथाभूतेतस्मिन्नियमनिश्चये ॥ ६ ॥ कृतश्रमोनिरुत्साहस्तस्माद्देशादपाक्रमे ॥ नचमेक्रोधमुत्स्रष्टुंबुद्धिर्भवतिपार्थिव ॥ ७ ॥ तथाभूताहिसाचर्यानशापस्तत्रमुच्यते ॥ स्वपुत्रंराजशार्दूलरामंसत्यपराक्रमम् ॥ ८ ॥ काकपक्षधरंवीरंज्येष्ठंमेदातुमर्हसि ॥ शक्तोह्येषमयागुप्तोदिव्येनस्वेनतेजसा ॥ ९ ॥

सति ॥ ६ ॥ कृतश्रमःकृतवृथाप्रयासः अतएवनिरुत्साहः तस्माद्देशादपाक्रमेनिर्गतोस्मि ननुभवद्भिःशापेनैवकुतस्तौननाशितौतत्राह नचेति क्रोधमुत्स्रष्टुंशप्तुम् ॥ ७ ॥ तत्रहेतुमाह तथाभूतेति शापादिप्रवृत्त्यनर्हेत्यर्थः अतःस्वपुत्रमित्यादि ॥ ८ ॥ बालानांकपोलसमीपशिखाकाकपक्षः नन्वनेनबालेनकिंकरिष्यसीत्यत्राह शक्तइत्यादि मयापितृस्थानीयेनेतिशेषः दिव्यंतेजोवैष्णवंतेनयुक्तइतिशेषः ॥ ९ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

विकर्तारःविघ्नकर्तारः तेषांविनाशनेपिशक्तःकिंपुनर्मेयज्ञरक्षणे मारीचसुबाहुसेनाभिप्रायेणतेषामितिबहुवचनं राज्ञोदानप्ररोचनायाह श्रेयश्चेति बहुरूपंअन्नदानविवाहादिरूपं किंच मुख्यपां डुत्वादिनिवर्तकंबहुरूपंविपुलतरंपरमार्थरूपंचश्रेयआत्मस्वरूपंप्रदास्यामिवसिष्ठद्वारादापयिष्यामि बोधयिष्यामीत्यर्थः रामस्यशुद्धमुक्तस्वभावत्वेपिलोकानांतत्त्वबोधनमेवरामबोधनस्यफ लं सनत्कुमारशापवशात्तिरोहितस्यज्ञानस्यप्रादुर्भूतिश्चफलमितिबोध्यं तदुक्तमादित्यपुराणे विज्ञानमेतदखिलंविश्वाकारमबुद्धयः पश्यंतिज्ञानिनस्त्वेकमात्मरूपमिदंजगत् दुर्विज्ञेयंवसिष्ठेन रामायकथितंपुरेतिस्कंदंशतिशिवोक्तेः योगवासिष्ठेस्फुटतरमेतत् मुख्यश्रेयश्चविष्णुपुराणेद्वितीयांशे तन्मह्यंप्रणतायत्वंयच्छ्रेयःपरमंद्विज तद्वदाखिलविज्ञानजलवीच्युदधिर्भवानितिराजप्रश्ने पुत्रस्वर्गादीनामापेक्षिकश्रेयस्त्वेपिनपरमार्थरूपंश्रेयस्त्वमित्युक्त्वा एकोव्यापीसमःशुद्धोनिर्गुणःप्रकृतेःपरः जन्मवृद्ध्यादिरहितआत्मासर्वगतोऽव्ययः परंज्ञानमयोसद्भिर्नामजात्यादिभिर्विभुः न

राक्षसायेविकर्तारस्तेषामपिविनाशने॥ श्रेयश्चास्मैप्रदास्यामिबहुरूपंनसंशयः॥ १० ॥त्रयाणामपिलोकानांयेनख्यातिंगमिष्यति ॥ नचतौराम मासाद्यशक्तौस्थातुंकथंचन॥ ११ ॥ नचतौराघवादन्योहंतुमुत्सहतेपुमान् ॥ वीर्योत्सिक्तौहितौपापौकालपाशवशंगतौ ॥ १२ ॥ रामस्यराजशा र्दूलनपर्याप्तोमहात्मनः॥ नचपुत्रगतंस्नेहंकर्तुमर्हसिपार्थिव ॥ १३ ॥ अहंतेप्रतिजानामिहतौतौविद्धिराक्षसौ ॥ अहंवेद्मिमहात्मानंरामंसत्यपराक्र मम् ॥ १४ ॥ वसिष्ठोपिमहातेजायेचेमेतपसिस्थिताः॥ यदितेधर्मलाभंतुयशश्चपरमंभुवि ॥ १५ ॥

योगवान्नयुक्तोभून्नैवपार्थिवयोक्ष्यते तस्यात्मपरदेहेषुसतोप्येकमयंहियत् विज्ञानंपरमार्थोसावितिजडभरतोक्त्यात्मस्वरूपमेवपरमार्थश्रेयस्त्वेनदर्शितम् तथात्रैव आत्माध्येयःसदाभूपयोगयु क्तैस्तथापरं श्रेयस्तस्यैवसंयोगःश्रेयोयःपरमात्मनेतिउक्तंप्रघट्टकांतरे तथाजीवपरमात्मनोर्यःसंयोगःउपाधिनिर्गमरूपःसपरंश्रेयइतितदर्थः विभेदजनकेऽज्ञानेनाशमात्यंतिकंगते आत्मनोब्रह्म णोभेदमसंतंकःकरिष्यतीतिप्रघट्टकांतरोक्तेः परमात्मात्मनोर्योगःपरमार्थइतीर्यतेइतितेनैवोक्तत्वाच्चेत्यलम् ॥ १० ॥ त्रयाणां त्रिष्वित्यर्थः येनमद्दत्तास्त्रादिना आसाद्ययुद्धेइतिशेषः ॥ ११ ॥ नचेति तत्रहेतुमाह वीर्येत्यादि रामस्तर्हिकथंहन्यादित्यत्राह कालेति ॥ १२ ॥ रामस्यरामवीर्यस्य पुत्रगतंपुत्रविषयं रामेइतिशेषः नायंतवपुत्रःकिंतर्हिदिव्यमेतत्तेजइतितात्पर्यम् ॥ १३ ॥ तत्रहेतुमाह अहमिति हतावितिभूतप्रत्ययेनवधस्यसुकरत्वंध्वन्यते रामंनिरतिशयवैभवविष्णुतेजोंशावताररूपम् ॥ १४ ॥ स्वज्ञानेसंवादमाह वसिष्ठोपीत्यादि तेप्येवंविदुरितिशेषः तेइतित्व मित्यर्थे धर्मलाभंपरमंयशश्चयदिस्थिरमिच्छसीत्यन्वयः तेनरामदानंतवापिफलदमित्याशयः ॥ १५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

मेमक्षम् किंचमंत्रिगांसंमतेपिदातुमर्हसीत्याह यदीत्यादि अभ्यनुज्ञांरामदानविषयकानुमतिम् ॥ १६ ॥ ततःतदा अभिप्रेतंममेष्टम् तवचअसंसक्तंअतीतबाल्यत्वान्मातापितृसक्तिरहितम् ई
श्वरत्वात्काप्यनासक्तमितिव्यंग्यम् ॥ १७ ॥ नापिनातिचिरविप्रयोगस्तेपुत्रेणेत्याह दशेति यज्ञसंबंधिदशरात्रात्मकःकालएवराममपेक्षनइतिशेषः हेराघवममअयंयज्ञस्यकालःयथायथो
क्तंकालंनात्येतिनातिक्रामति ततोऽधिकोविलंबोनभवतीत्यर्थः ॥ १८ ॥ तथेति अत्रापिपूर्वश्लोकांत्यार्धमावृत्त्यासंबध्यते हेराघवममायंयज्ञस्यकालोनात्येतिनातिपतेत्तथाकुरुष्वेत्यन्वयः
धर्मार्थसहितम् अर्थोरामस्यास्त्रादिलाभरूपः ॥ १९॥ २० ॥ चलनंकंपः ततोत्थायेतिच्छांदसम् व्यषीदतेत्यप्येवम् भयान्वितःरक्षोनिमित्तपुत्रवियोगभयान्वितः ॥ २१ ॥ इतीति अतीवअ
त्यर्थंहृदयस्यहृदयपुंडरीकवर्त्यात्मनःमनसोंतःकरणस्यचविदारणंपीडाजनकम् शुश्रुवानृशुश्राव महान्नरपतिः सार्वभौमइतियावत् महात्मामहाबुद्धिः व्यथितमनाःमूर्च्छितचित्तःअभवत्अ

स्थिरमिच्छसिराजेंद्ररामंमेदातुमर्हसि ॥ यद्यभ्यनुज्ञांकाकुत्स्थददतेतवमंत्रिणः ॥ १६ ॥ वसिष्ठप्रमुखाःसर्वेततोरामंविसर्जय ॥ अभिप्रेतमसंसक्त
मात्मजंदातुमर्हसि ॥ १७ ॥ दशरात्रंहियज्ञस्यरामंराजीवलोचनम् ॥ नात्येतिकालोयज्ञस्ययथायंममराघव ॥ १८ ॥ तथाकुरुष्वभद्रंतेमाचशोके
मनःकृथाः ॥ इत्येवमुक्त्वाधर्मात्माधर्मार्थसहितंवचः ॥ १९ ॥ विरराममहातेजाविश्वामित्रोमहामतिः ॥ सतन्निशम्यराजेंद्रोविश्वामित्रवचःशुभम्
॥ २० ॥ शोकेनमहताविष्टश्चचालचमुमोहच ॥ लब्धसंज्ञस्ततोत्थायव्यषीदतभयान्वितः ॥ २१ ॥ इतिसहृदयमनोविदारणंमुनिवचनंतदतीवशु
श्रुवान् ॥ नरपतिरभवन्महान्महात्माव्यथितमनाःप्रचचालचासनात् ॥ २२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेएकोन
विंशःसर्गः ॥ १९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तच्छ्रुत्वाराजशार्दूलोविश्वामित्रस्यभाषितम् ॥ मुहूर्तमिवनिःसंज्ञःसंज्ञावानिदमब्रवीत् ॥ १ ॥ ऊनषो
डशवर्षोमेरामोराजीवलोचनः ॥ नयुद्धयोग्यतामस्यपश्यामिसहराक्षसैः ॥ २ ॥

वस्थातुमशक्तआसनाप्रचचालच निःसंज्ञःपपातेत्यर्थः ॥ २२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभि०श्रीरा०रा०वा०आ०बा०एकोनविंशःसर्गः ॥ १९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तदिति निःसंज्ञइवनिष्प्राणइ
व रामेप्राकृतत्वबुद्ध्याराक्षसेभ्योभयसंभावनयादानप्रतिज्ञयाचव्याकुलत्वान्मूर्च्छितइत्यर्थः ततःसंज्ञावान्गतमूर्च्छइदंवक्ष्यमाणमब्रवीत् ॥ १ ॥ ऊनेति किंचिदूनानिषोडशवर्षाणियस्यसः
इदंचयुद्धायोग्यत्वंप्रतिपादितम् षोडशवर्षःक्षत्रियकुमारएवकवचधरोयुद्धार्हइतिशास्त्रादितिकतककृतः अन्येतुऊनषोडशवर्षशब्दस्यद्वादशवर्षइत्यर्थः कौशिकयागरक्षणार्थमागतस्यराम
स्यवयोविशेषमुद्दिश्यबालोद्वादशवर्षोयमकृतास्त्रश्चराघवइत्यरण्यकांडेरावणंप्रतिमारीचोक्तेरित्याहुः अरण्येबालःषोडशवर्षोयमित्येवपाठोरावणस्यभयातिशयार्थंवामारीचस्यात्युक्तिःसे
तिकतकाशयः ॥ २ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

इयमिति एकोरथोगजश्चैकोनराःपंचपदातयः त्रयश्वतुरगास्तज्ज्ञैःपत्तिरित्यभिधीयते पत्तिंतुत्रिगुणमेकंविदुःसेनामुखंबुधाः त्रीणिसेनामुखान्येकोगुल्मइत्यभिधीयते त्रयोगुल्मागणोनाम
वाहिनीतुगणास्त्रयः स्मृतास्तिस्रस्तुवाहिन्यःपृतनेतिविचक्षणैः चमूस्तुपृतनास्तिस्रश्चम्वस्तिस्रस्त्वनीकिनी अनीकिनींदशगुणांप्राहुरक्षौहिणींबुधाइति यस्याहमितिसंधिरार्षः पतिःपालकः ई
श्वरःस्वामी योद्धेत्यस्यअस्मीतिशेषः ॥ ३ ॥ ४ ॥ गोप्तायज्ञस्येतिशेषः प्राणान्धरिष्यामिजीविष्यामीत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ रामगमनेअनुपपत्तिमाह बालइत्यादि ऊनषोडशवर्षत्वादेवबाल
त्वव्यवहारः स्नेहातिशयेनच तेनैवअकृतविद्यत्वव्यवहारः अन्यथासर्वेवेदविदःशूराःसर्वेज्ञानोपसंपन्नाइतिपूर्वोक्त्याविरोधःस्यात् ॥ ७ ॥ नचेति रक्षसामित्यस्यरणेइतिशेषः कूटंकपटम्

इयमक्षौहिणीसेनायस्याहंपतिरीश्वरः॥ अनयासहितोगत्वायोद्धाहंतैर्निशाचरैः॥ ३॥ इमेशूराश्चविक्रांताभृत्यामेऽस्त्रविशारदाः॥ योग्यारक्षोग
णैर्योद्धुंनरामंनेतुमर्हसि॥ ४॥ अहमेवधनुष्पाणिर्गोप्तासमरमूर्धनि॥ यावत्प्राणान्धरिष्यामितावद्योत्स्येनिशाचरैः॥ ५॥ निर्विघ्नाव्रतचर्यासाभ
विष्यतिसुरक्षिता॥ अहंतत्रगमिष्यामिनरामंनेतुमर्हसि॥६॥ बालोह्यकृतविद्यश्चनचवेत्तिबलाबलम्॥ नचास्त्रबलसंयुक्तोनचयुद्धविशारदः॥७॥
नचासौरक्षसांयोग्यःकूटयुद्धाहिराक्षसाः॥ विप्रयुक्तोहिरामेणमुहूर्तमपिनोत्सहे॥ ८॥ जीवितुंमुनिशार्दूलनरामंनेतुमर्हसि॥ यदिवाराघवंब्रह्मन्ने
तुमिच्छसिसुव्रत॥ ९॥ चतुरंगसमायुक्तंमयासहचतंनय॥ षष्टिर्वर्षसहस्राणिजातस्यममकौशिक ॥ १० ॥ कृच्छ्रेणोत्पादितश्चायंनरामंनेतुमर्ह
सि॥ चतुर्णामात्मजानांहिप्रीतिःपरमिकामम॥ ११॥ ज्येष्ठेधर्मप्रधानेचनरामंनेतुमर्हसि॥ किंवीर्याराक्षसास्तेचकस्यपुत्राश्चकेचते॥ १२॥

रामनयनेबाधकमप्याह विप्रेत्यादि ॥ ८ ॥ उक्तानुपपत्तिपरिहारायाह यदिवेति ॥ ९ ॥ इतोपिरामनयनमयुक्तमित्याह षष्टिरिति अतीतानीतिशेषः ॥ १० ॥ कृच्छ्रेणदुःखेन कचिद्दुःखेने
त्येवपाठः यज्ञदीक्षादिलक्षणेन परमिकाअतिशयिता स्वार्थेकः चतुर्णामितिनिर्धारणेषष्ठी तेषांमध्येअस्मिन्ममप्रीतिरधिकेत्यर्थः ॥ ११ ॥ प्रीत्याधिक्येकारणमाह ज्येष्ठेइति अनेनराज्य
योग्यताध्वनिता धर्मप्रधानेत्रिषुपुरुषार्थेषुधर्माधीनप्रवृत्तिके राक्षसैर्युद्धेहिपाक्षिकनाशसंभावनयाराज्यविच्छेदएवभवेत् धर्मेणप्रजापालनंचनान्यतोनिर्वहेत्अतोरामोनेतुमयोग्यः अथ
रामनयनस्यसर्वथाअयोग्यत्वंप्रतिपादयितुंरक्षःस्वरूपंपृच्छति किंवीर्याइति केचतेकिंनामानः ॥ १२ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

कथंप्रमाणाःकीदृक्शरीरप्रमाणाः रक्षंतिस्वामित्वेनेतिशेषः प्रतिकर्तव्यंप्रतिविधेयं संहारःकथंकर्तव्यइत्यर्थः ॥ १३ ॥ मयारणेइत्यत्रप्रतिकर्तव्यमित्यनुषंगः ॥ १४ ॥ स्थातव्यमिति दुष्टभावानांतेषांसंबंधिनिरणेकथंस्थातव्यमितिचशंसेतिसंबंधः तत्रहेतुः वीर्येत्यादि ॥ १५ ॥ १६ ॥ प्रसिद्धश्चायंरावणइत्याह श्रूयतेइत्यादि ॥ १७ ॥ यतोमहाबलस्ततोयदाअनादरात्स्वयंयज्ञस्यविघ्नकर्तानखलुअनादरात्स्वयंविघ्नायनागच्छतितदा ॥ १८ ॥ तेनरावणेनप्रेरितौमारीचसुबाहूयज्ञविघ्नंकरिष्यतइतिसंबंधः ॥ १९ ॥ अथरावणनामश्रुत्वास्वयमेवनिवृत्तप्रतीकारप्रत्याशोराजाआह इत्युक्तइति ॥ २० ॥ अल्पभाग्यस्य त्वन्नियोगाकरणादितिशेषः प्रसादयितुमाह दैवतमित्यादि ॥ २१ ॥ २२ ॥ सत्विति वीर्यमादत्तेनाशयतीत्यर्थः अतस्तत्संग्रामाद्विमुख्य

कथंप्रमाणाःकेचैतान्रक्षंतिमुनिपुंगव ॥ कथंचप्रतिकर्तव्यंतेषांरामेणरक्षसाम् ॥ १३ ॥ मामकैर्वाबलैर्ब्रह्मन्मयावाकूटयोधिनाम् ॥ सर्वमेशंस भगवन्कथंतेषांमयारणे ॥ १४ ॥ स्थातव्यंदुष्टभावानांवीर्योत्सिक्ताहिराक्षसाः ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाविश्वामित्रोऽभ्यभाषत ॥ १५ ॥ पौलस्त्यवंशप्रभवोरावणोनामराक्षसः ॥ सब्रह्मणादत्तवरस्त्रैलोक्यंबाधतेभृशम् ॥ १६ ॥ महाबलोमहावीर्योराक्षसैर्बहुभिर्वृतः ॥ श्रूयतेचमहाराजरावणोराक्षसाधिपः ॥ १७ ॥ साक्षाद्वैश्रवणभ्रातापुत्रोविश्रवसोमुनेः ॥ यदानखलुयज्ञस्यविघ्नकर्तामहाबलः ॥ १८ ॥ तेनसंचोदितौतौतुराक्षसौचमहाबलौ ॥ मारीचश्चसुबाहुश्चयज्ञविघ्नंकरिष्यतः ॥ १९ ॥ इत्युक्तोमुनिनातेनराजोवाचमुनिंतदा ॥ नहिशक्तोस्मिसंग्रामेस्थातुंतस्यदुरात्मनः ॥ २० ॥ सत्वंप्रसादंधर्मज्ञकुरुष्वममपुत्रके ॥ ममचैवाल्पभाग्यस्यदैवतंहिभवान्गुरुः ॥ २१ ॥ देवदानवगंधर्वायक्षाःपतगपन्नगाः ॥ नशक्तारावणंसोढुंकिंपुनर्मानवायुधि ॥ २२ ॥ सतुवीर्यवतांवीर्यमादत्तेयुधिरावणः ॥ तेनचाहंनशक्तोस्मिसंयोद्धुंतस्यवाबलैः ॥ २३ ॥ सबलोवामुनिश्रेष्ठसहितोवाममात्मजैः ॥ कथमप्यमरप्रख्यंसंग्रामाणामकोविदम् ॥ २४ ॥ बालंमेतनयंब्रह्मन्नैवदास्यामिपुत्रकम् ॥ अथकालोपमौयुद्धेसुतौसुंदोपसुंदयोः ॥ २५ ॥

मपिनदोषायेतिभावः तस्यबलैर्मारीचादिभिः ॥ २३ ॥ हेमुनिश्रेष्ठसबलःससैन्यः ममपुत्रैःसहितोवाभवानपितेनयोद्धुंनशक्तइत्यनुषंगः अस्तुवाकथंचिद्भवतस्तथासामर्थ्यंपुत्रंतुसर्वथानदास्यामीत्याह कथमपीत्यादि अमरप्रख्यंअमरतुल्यरूपमेवनत्वमरमितितात्पर्यं नैवदास्यामीत्यन्वयः ॥ २४ ॥ अतिदुःखितोक्तित्वात्तस्यपुत्रकशब्दयोःपौनरुक्त्यंनदोषः पुत्रकमित्यनुकंपायांकन् अदानेहेत्वंतरमप्याह अथेत्यादि यतःसुंदोपसुंदपुत्रौकालोपमौयमतुल्यौमारीचसुबाहूदैत्यकुलजसुंदोपसुंदाभ्यांयक्षकन्यायांजातत्वेनअगस्त्यशापेनचअतिक्रूरतमौराक्षसत्वंप्राप्तौयतस्तौयज्ञविघ्नकरौअतःसुतंनैवदास्यामीत्यन्वयः ॥ २५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥ २६ ॥ अन्यथाभवताममानयने अनुनेष्यामिरामागमनायेतिशेषः ॥ २७ ॥ इतीति सुहुतःप्रथमंशुष्कसमिद्भिर्हुतःपश्चादाज्यसिक्तोऽग्निरिवेतियोजना उज्वलितोरोषजज्वालाख्य चित्तवृत्तियुक्तः ॥ २८ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेविंशःसर्गः ॥ २० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तदिति स्नेहेनपुत्रस्नेहेन पर्याकुलानिगद्गदानिअक्षराणियस्मिंस्तत्तस्यवचनंश्रुत्वेत्यन्वयः ॥ १ ॥ अयंविपर्ययःप्रतिज्ञाहानिरूपोराघवाणामयुक्तः यतोऽयमस्यकुलस्यविपर्ययोनाशः विपर्ययपदावृत्तिर्बोध्या ॥ २ ॥ यदि

यज्ञविघ्नकरौतौतेनैवदास्यामिपुत्रकम् ॥ मारीचश्चसुबाहुश्चवीर्यवंतौसुशिक्षितौ ॥ २६ ॥ तयोरन्यतरंयोद्धुंयास्यामिससुहृद्गणः ॥ अन्यथात्वनुनेष्यामिभवंतंसहबांधवः ॥ २७ ॥ इतिनरपतिजल्पनाद्द्विजेंद्रंकुशिकसुतंसुमहान्विवेशमन्युः ॥ सुहुतइवमखेऽग्निराज्यसिक्तःसमभवदुज्वलितोमहर्षिवह्निः ॥ २८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेविंशःसर्गः ॥ २० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तच्छ्रुत्वावचनंतस्यस्नेहपर्याकुलाक्षरम् ॥ समन्युःकौशिकोवाक्यंप्रत्युवाचमहीपतिम् ॥ १ ॥ पूर्वमर्थंप्रतिश्रुत्यप्रतिज्ञांहातुमिच्छसि ॥ राघवाणामयुक्तोयंकुलस्यास्यविपर्ययः ॥ २ ॥ यदीदंतेक्षमंराजन्गमिष्यामियथागतम् ॥ मिथ्याप्रतिज्ञःकाकुत्स्थसुखीभवसुहृद्वृतः ॥ ३ ॥ तस्यरोषपरीतस्यविश्वामित्रस्यधीमतः ॥ चचालवसुधाकृत्स्नादेवानांचभयंमहत् ॥ ४ ॥ त्रस्तरूपंतुविज्ञायजगत्सर्वंमहानृषिः ॥ नृपतिंसुव्रतोधीरोवसिष्ठोवाक्यमब्रवीत् ॥ ५ ॥ इक्ष्वाकूणांकुलेजातःसाक्षाद्धर्मइवापरः ॥ धृतिमान्सुव्रतःश्रीमान्नधर्मंहातुमर्हसि ॥ ६ ॥ त्रिषुलोकेषुविख्यातोधर्मात्माइतिराघवः ॥ स्वधर्मंप्रतिपद्यस्वनाधर्मंवोढुमर्हसि ॥ ७ ॥ प्रतिश्रुत्यकरिष्येतिउक्तंवाक्यमकुर्वतः ॥ इष्टापूर्तवधोभूयात्तस्माद्रामंविसर्जय ॥ ८ ॥ कृतास्त्रमकृतास्त्रंवानैनंशक्ष्यंतिराक्षसाः ॥ गुप्तंकुशिकपुत्रेणज्वलनेनामृतंयथा ॥ ९ ॥

इदंप्रतिज्ञाहानिरूपंक्षमंयुक्तं इदंतत्फलंचयदिक्षमंसक्ष्वंतदायथागतंगमिष्यामि मिथ्यावादीत्वंसुहृद्वृतःसुखीभवेतिविपरीतलक्षणयोक्तिः ॥ ३ ॥ धीमतइत्यत्ररोषंदृष्ट्वेतिशेषः जगदन्यथाकरणसमर्थोयमद्यक्रुद्धःकिंकरिष्यतीतिदेवानांभयम् ॥ ४ ॥ त्रस्तरूपंअतिशयेनत्रस्तं जगत्त्रैलोक्यम् ॥ ५ ॥ साक्षाद्धर्मइव इवशब्दएवार्थे दृढारोपंरूपकमिदम् ॥ ६ ॥ स्वधर्मंसत्यप्रतिज्ञत्वम् ॥ ७ ॥ इष्टंअश्वमेधांतयागः आपूर्तंवापीकूपादिनिर्माणं तद्वधःतत्फलनाशः भूयाद्भवेत् भविष्यतीतियावत् करिष्येइतिप्रतिश्रुत्यप्रतिज्ञाय संधिरार्षः उक्तवाक्यंअकुर्वतःअननुतिष्ठतः ॥ ८ ॥ कृतास्त्रंशिक्षितास्त्रंशक्ष्यंतिसहिष्यंते प्रधर्षयितुमितिशेषोवा अग्निनारक्षितममृतमिवेत्युपमा अनेनपुत्रविपत्तिभीत्यपनयः ॥ ९ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

नकेवलंविश्वामित्रकृतसंरक्षणेनैवरामस्यदुर्धर्षत्वंकिंतुस्वतोपीत्याहरामविश्वामित्रयोःश्लिष्टवर्णनेन एषइति एषरामोविश्वामित्रश्च रामपक्षेविद्याधिकःसहजज्ञानशक्तिः तपसःमननादेःप रायणंप्राप्यःविश्वामित्रपक्षेतपसआश्रयः ॥ १० ॥ रामपक्षेअन्यःपुमान् अविद्यावृतःपुमानित्यर्थः विश्वामित्रपक्षेएनंअस्त्रगणम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ ननुदेवाद्यनवगतसर्वास्त्रप्राप्तिःकथंकथमि त्यतआह सर्वेति कृशाश्वःप्रजापतिष्वेकः परमधार्मिकाइतिपाठेपरमधार्मिकप्रतिष्ठावंतइत्यर्थः एतेनापिदुर्लभत्वंध्वनितं दत्ताःशिवेनेतिशेषः प्रशासतिप्रशास्तिस्मेत्यर्थः शबार्षः ॥ १३ ॥

एषविग्रहवान्धर्मएषवीर्यवतांवरः॥ एषविद्याधिकोलोकेतपसश्चपरायणम्॥ १०॥ एषोऽस्त्रान्विविधान्वेत्तित्रैलोक्येसचराचरे॥ नैनमन्यःपुमान्वे त्तिनचवेत्स्यंतिकेचन॥ ११ ॥ नदेवानर्षयःकेचिन्नामरानचराक्षसाः॥ गंधर्वयक्षप्रवराःसकिन्नरमहोरगाः॥ १२॥ सर्वास्त्राणिकृशाश्वस्यपुत्राः परमधार्मिकाः ॥ कौशिकायपुरादत्तायदाराज्यंप्रशासति ॥ १३ ॥ तेपिपुत्राःकृशाश्वस्यप्रजापतिसुतासुताः ॥ नैकरूपामहावीर्यादीप्तिमंतोज यावहाः॥ १४ ॥ जयाचसुप्रभाचैवदक्षकन्येसुमध्यमे॥ तेसूतेऽस्त्राणिशस्त्राणिशतंपरमभास्वरम्॥ १५॥ पंचाशतंसुतान्लेभेजयालब्धवरावरा न्॥ वधायासुरसैन्यानामप्रमेयानरूपिणः॥ १६ ॥ सुप्रभाऽजनयच्चापिपुत्रान्पंचाशतंपुनः ॥ संहारान्नामदुर्धर्षान्दुराक्रामान्बलीयसः॥ १७॥ तानिचास्त्राणिवेत्त्येषयथावत्कुशिकात्मजः ॥ अपूर्वाणांचजननेशक्तोभूयश्चधर्मवित्॥ १८ ॥ तेनास्यमुनिमुख्यस्यधर्मज्ञस्यमहात्मनः॥ नाकिं चिदस्यविदितंभूतंभव्यंचराघव॥ १९॥ एवंवीर्योमहातेजाविश्वामित्रोमहायशाः॥ नरामगमनेराजन्संशयंगंतुमर्हसि॥ २० ॥ तेषांनिग्रहणेश क्तःस्वयंचकुशिकात्मजः॥ तवपुत्राहितार्थायत्वामुपेत्याभियाचते॥ २१॥

अस्त्राणांमातृप्राशस्त्यमप्याह तेपीति प्रजापतिसुतेदक्षकन्ये तयोःसुताःनैकरूपाः अनेकरूपाः ॥ १४ ॥ तेसूतेसुवातेइत्यर्थः शस्त्राणिपरविशसनकर्तॄणि ॥ १५ ॥ वरान्श्रेष्ठान् अप्रमेयान्गुणे यत्तयाअपरिच्छेद्यान् अरूपिणःअदृश्यमानरूपान् ॥ १६ ॥ संहारान्अन्वर्थसंहारनामकान् दुर्धर्षान्परैःसोढुमशक्यान् दुराक्रामान् दीर्घआर्षः दुराक्रमान्अमोघान् ॥ १७॥ अपूर्वाणां अस्त्रविद्याविशेषाणामितिशेषः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ वस्तुतोरक्षोनिग्रहेशक्तोपिविश्वामित्रस्त्वत्पुत्रानुग्रहायैवतंचयाचतइत्याह तेषामिति हितंअतिरहस्यानन्यदुर्लभानेकविद्याप्रदाना दिरूपम् ॥ २१ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

मुमोदेतिपरस्मैपदमार्षम् चस्त्वर्थःप्रसन्नचित्तइत्युत्तरंयोज्यः राघवस्यरामस्य कुशिकात्मजायरामंदातुंबुद्ध्याअचिंतयदितिशेषः ॥ २२ ॥ ॥ इतिश्रीरा० रा० वा० आ० बा० ५५॥
शःसर्गः ॥ २१ ॥ ॥ ७॥ ॥ तथेति सलक्ष्मणंरामंआजुहावतयोरविनाभावज्ञानादितिशेषः ॥ १ ॥ कृतस्वस्त्ययनंकृतमंगलाचरणम् मंगलैर्मंगलसूचकैर्मंत्रैः किंचतत्त्वज्ञानप्रतिपादक
वाक्यैरभिमंत्रितंबोधितमित्यर्थः तद्बोधनंचयोगवासिष्ठेप्रसिद्धम् ॥ २ ॥ राजापितद्वाक्यश्रवणेनसुप्रीतमनाःसन्रामंददौ ॥३॥ यात्रायांशकुनमाह ततइति ववौइत्यस्यपृष्ठतइतिशेषः विश्वा
मित्रगतंतत्संबद्धम् राजीवंपद्मम् ॥ ४ ॥ प्रयातेप्रयाणोन्मुखे स्वप्रयोजनोपक्रमाद्देवानांदुंदुभिस्वनसहितापुष्पवृष्टिः शंखादिघोषस्तुस्वनगरजः ॥ ५ ॥ धन्वीधनुर्विद्याकृतश्रमः ॥ ६ ॥ कला

॥ इत्यार्षेश्री

इतिमुनिवचनात्प्रसन्नचित्तोरघुवृषभश्चमुमोदपार्थिवः ॥ गमनमभिरुरोचराघवस्यप्रथितयशाःकुशिकात्मजायबुद्ध्या ॥ २२ ॥

मद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेएकविंशःसर्गः ॥ २१ ॥ ॥ ७॥ ॥ तथावसिष्ठेब्रुवतिराजादशरथःस्वयम् ॥ प्रहृष्टवदनोराम
माजुहावसलक्ष्मणम् ॥ १ ॥ कृतस्वस्त्ययनंमात्रापित्रादशरथेनच ॥ पुरोधसावसिष्ठेनमंगलैरभिमंत्रितम् ॥ २ ॥ सपुत्रंमूर्ध्न्युपाघ्रायराजादशरथ
स्तदा ॥ ददौकुशिकपुत्रायसुप्रीतेनांतरात्मना ॥३॥ ततोवायुःसुखस्पर्शोनीरजस्कोववौतदा ॥ विश्वामित्रगतंरामंदृष्ट्वाराजीवलोचनम् ॥४॥ पुष्प
वृष्टिर्महत्यासीद्देवदुंदुभिनिःस्वनैः ॥ शंखदुंदुभिनिर्घोषःप्रयातेतुमहात्मनि ॥ ५ ॥ विश्वामित्रोययावग्रेततोरामोमहायशाः ॥ काकपक्षधरोधन्वी
तंचसौमित्रिरन्वगात् ॥६॥ कलापिनौधनुष्पाणीशोभयानौदिशोदश ॥ विश्वामित्रंमहात्मानंत्रिशीर्षाविवपन्नगौ ॥७॥ अनुजग्मतुरक्षुद्रौपितामह
मिवाश्विनौ ॥ अनुयातौश्रियादीप्तौशोभयंतावनिंदितौ ॥ ८ ॥ तदाकुशिकपुत्रंतुधनुष्पाणीस्वलंकृतौ ॥ बद्धगोधांगुलित्राणौखड्गवंतौमहाद्युती
॥ ९ ॥ कुमारौचारुवपुषौभ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ अनुयातौश्रियादीप्तौशोभयेतामनिंदितौ ॥ १० ॥

पिनौसतूणीरौ शोभयानौप्रकाशयंतौशस्त्रतेजसा मुगभावआर्षः त्रिशीर्षाविवपन्नगौ स्कंधस्थितधनुषापृष्ठबद्धतूणीरेणमस्तकेनचत्रिशीर्षत्वम् यद्वा प्रत्येकंतूणीरद्वयधारणात्त्रिशीर्षत्वम् ध
नुषःपाणावुक्तत्वात् अत्रेदंतूणीरादिवैष्णवंगरुडेनदत्तंरामायताटकासुबाहुवधायमारीचस्यसमुद्रेपातनायच नहिप्राकृतशस्त्रसाध्यमेतत् तदुक्तंपाद्मे पक्षीताक्ष्र्यःसमागम्यत्रीणिचास्त्राणिकार्मु
कम् सर्वभूतैरदृश्यःसन्दत्वाताभ्यांपुनर्ययाविति अस्त्राणिशस्त्राणिखड्गचर्मतूणीररूपाणि ॥ ७ ॥ अक्षुद्रौअनल्परूपवीर्यादिमंतौ शोभयंतौविश्वामित्रमितिशेषः ॥ ८ ॥ बद्धंगोधाचर्मकृतं
अंगुलित्राणंययोस्तौ गोधाहस्तत्राणमितिकश्चित् अंगुलित्राणस्यपौनरुक्त्यापत्तेस्तच्चिंत्यम् ॥ ९ ॥ शोभयेतामित्यडभावश्छांदसः ॥ १० ॥

स्थाणुंरुद्रम् पावकीस्कंदविशाखौ अध्यर्धयोजनंअर्धाधिकयोजनंषट्क्रोशमितियावत् ॥११॥ तावद्दूरगमनेनबालकयोःक्षुत्तृट्पीडाप्रादुर्भावस्यावश्यकत्वान्महर्षिर्विनाप्यन्नंपरमतृप्तयेदि
व्येविद्येउपदेष्टुमाह वत्सरामेत्यादि सलिलंगृहाणशुद्धाचमनंकुरु कालस्यअन्नभोजनकालस्य पर्ययोऽतिक्रमः ॥ १२ ॥ मंत्रग्रामंबलाविद्यासंज्ञकंमंत्रसमूहम् तथाअतिबलासंज्ञकंच अ
न्येतुप्रागुक्तदिव्यास्त्रशतरूपंमंत्रसमूहम् तथाप्रकृतोपयोगिन्यौबलातिबलाख्येचविद्येइत्यर्थः परंतुअत्रबलातिबलयोरेवदानंअन्येषांतुदानमग्रेभविष्यतीत्याहुः गृहाणत्वमित्युपलक्षणंलक्ष्म
णस्यापि क्षुत्पिपासाक्षांतिरूपफलस्यउभयोरपिदर्शनात्अपेक्षणाच्च श्रमोबहुदूरगमनादौ तन्मूलकोज्वरोपि नविपर्ययःअन्यथाभावस्तद्विद्याजपेनभविष्यतीतिशेषः ॥ १३ ॥ प्रमत्तंअकृ

स्थाणुंदेवमिवाचिंत्यंकुमाराविवपावकी ॥ अध्यर्धयोजनंगत्वासरय्वादक्षिणेतटे ॥ ११ ॥ रामेतिमधुरांवाणींविश्वामित्रोऽभ्यभाषत ॥ गृहाणव
त्ससलिलंमाभूत्कालस्यपर्ययः ॥ १२ ॥ मंत्रग्रामंगृहाणत्वंबलामतिबलांतथा ॥ नश्रमोनज्वरोवातेनरूपस्यविपर्ययः ॥ १३ ॥ नचसुप्तंप्रमत्तंवाध
र्षयिष्यंतिनैर्ऋताः ॥ नबाह्वोःसदृशोवीर्येपृथिव्यामस्तिकश्चन ॥ १४ ॥ त्रिषुलोकेषुवारामनभवेत्सदृशस्तव ॥ बलामतिबलांचैवपठतस्तातराघव
॥ १५ ॥ नसौभाग्येनदाक्षिण्येनज्ञानेबुद्धिनिश्चये ॥ नोत्तरेप्रतिवक्तव्येसमोलोकेतवानघ ॥ १६ ॥ एतद्विद्याद्वयेलब्धेनभवेत्सदृशस्तव ॥ बलाचातिब
लाचैवसर्वज्ञानस्यमातरौ ॥ १७ ॥ क्षुत्पिपासेनतेरामभविष्येतेनरोत्तम ॥ बलामतिबलांचैवपठतस्तातराघव ॥ १८ ॥ विद्याद्वयमधीयानेयशश्चा
थभवेद्भुवि ॥ पितामहसुतेह्येतेविद्येतेजःसमन्विते ॥ १९ ॥ प्रदातुंतवकाकुत्स्थसदृशस्त्वंहिपार्थिव ॥ कामंबहुगुणाःसर्वेत्वय्येतेनात्रसंशयः ॥ २० ॥
तपसासंभृतेचैतेबहुरूपेभविष्यतः ॥ ततोरामोजलंस्पृष्ट्वाप्रहृष्टवदनःशुचिः ॥ २१ ॥

ताचमनादिकम् धर्षणमभिभवः अस्तीतिवर्तमानसामीप्येभविष्यतिलट् सर्वत्रतद्विद्यालाभोहेतुः ॥ १४ ॥ नकेवलंपृथिव्यामेवेत्याह त्रिष्वित्यादि ॥१५॥ ज्ञानंतत्त्वज्ञानंबुद्धिनिश्चयःऐहि
कविषयः वादिनंप्रतिवक्तव्येउत्तरेइत्यर्थः ॥ १६ ॥ तवसदृशोनकेनापिगुणेनेतिशेषः सर्वज्ञानस्यमातराविति अप्रतिभामूलक्षुधादिनिवृत्तिसामर्थ्यवत्त्वात्सर्वज्ञानजनकेइत्यर्थः ॥१७॥१८॥
विद्याद्वयमधीयानेत्वयीतिशेषः यशश्चाप्यतुलंभुवीतिपाठेभविष्यतीत्यपिशेषः तयोर्विद्ययोस्तादृशसामर्थ्येकारणमाह पितामहेत्यादि तन्निर्मितत्वात्तत्सुते ॥१९॥ प्रदातुंममबुद्धिरितिशेषः
सदृशःतद्दानयोग्यइत्यर्थः एतेएतद्विद्याप्रदानयोग्याः बह्विति लुप्तविभक्तिकम् बहवइत्यर्थः विपुलाइतियावत् ॥ २० ॥ तपसामदीयेनसंभृतेपूर्णे बहुरूपेशास्त्रोक्तफलादधिकफलप्रदे यद्वा
तपसासर्वतपःप्राप्यत्वेनतपोरूपेणभवतासंभृते धृतेइत्यर्थः जलंस्पृष्ट्वाआचम्य ॥ २१ ॥

विद्यासमुदितःविद्यासंबद्धः स्वतोविक्रमवानपिविद्यासंबंधादधिकविक्रमइत्यर्थः ॥ २२ ॥ सहस्रेत्यादिपूर्वान्वयि कुशिकात्मजोविश्वामित्रः गुरुकार्याणिगुरुविषयाणिकार्याणिपूर्वोत्था यीपश्चात्सन्निवेशीत्यादीनि तानिसर्वाणिनियुज्यउपदिश्येत्यर्थः सप्तम्यंतपाठेगुरुकार्याणिपादोपसंग्रहणादीनिकुशिकात्मजेनियुज्यकृत्वेत्यर्थः सरय्वांतत्तीरे ॥ २३ ॥ दशरथेत्यादिषष्ठ्यर्थेच तुर्थ्यः तृणाद्यनुचितशयनोषितयोरपि रात्रे सुखव्युष्टत्वेहेतुःकुशिकसुतवचोनुलालितत्वम् विबभौ व्युष्टेतियावत् ॥ १४ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीये

प्रतिजग्राहतेविद्येमहर्षेर्भावितात्मनः ॥ विद्यासमुदितोरामःशुशुभेभीमविक्रमः ॥ २२ ॥ सहस्ररश्मिर्भगवान्शरदीवदिवाकरः ॥ गुरुकार्याणि सर्वाणिनियुज्यकुशिकात्मजः॥ऊषुस्तांरजनींतत्रसरय्वांससुखंत्रयः॥२३॥दशरथनृपसूनुसत्तमाभ्यांतृणशयनेऽनुचितेतदोषिताभ्याम्॥कुशिक सुतवचोनुलालिताभ्यांसुखमिवसाविबभौविभावरी॥ २४॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेद्वाविंशःसर्गः ॥ २२॥ प्रभातायांतुशर्वर्यांविश्वामित्रोमहामुनिः॥ अभ्यभाषतकाकुत्स्थौशयानौपर्णसंस्तरे॥१॥ कौसल्यासुप्रजारामपूर्वासंध्याप्रवर्तते॥ उत्तिष्ठनरशा र्दूलकर्तव्यंदैवमाह्निकम्॥ २ ॥ तस्यर्षेःपरमोदारंवचःश्रुत्वानरोत्तमौ॥ स्नात्वाकृतोदकौवीरौजेपतुःपरमंजपम् ॥ ३ ॥ कृताह्निकौमहावीर्यौविश्वा मित्रंतपोधनम्॥ अभिवाद्यातिसंहृष्टौगमनायाभितस्थतुः ॥ ४ ॥ तौप्रयांतौमहावीर्यौदिव्यांत्रिपथगांनदीम्॥ददृशातेततस्तत्रसरय्वाःसंगमेशु भे॥५॥ तत्राश्रमपदंपुण्यमृषीणांभावितात्मनाम्॥ बहुवर्षसहस्राणितप्यतांपरमंतपः॥६॥ तंदृष्ट्वापरमप्रीतौराघवौपुण्यमाश्रमम्॥ऊचतुस्तंम हात्मानंविश्वामित्रमिदंवचः॥७॥

आदिकाव्येबालकांडेद्वाविंशःसर्गः ॥ २२ ॥ ॥७॥ ॥ प्रभातायामिति पर्णसंस्तरेमृदुपर्णादिपरिकल्पितेशयनीये पूर्वश्लोकेतृणशयनइत्युपलक्षणंबोध्यम् ॥ १ ॥ कौसल्येति हेरामत्वयापुत्रेणकौसल्यासुपुत्राशोभनपुत्रवती अतस्तादृशस्यसुपुत्रस्यतवअस्मिन्समयेनिद्राअनुचिता यतःपूर्वासंध्याप्रवर्ततेप्रातःसंध्याप्रवर्ततेअतउत्तिष्ठ दैवंदेवताध्यानम् आह्निकंशौचा दिक्रिया ॥ २ ॥ स्नात्वाकृतोदकौकृतार्घ्यदानौ इदंतावत्पर्यंतकर्तव्यक्रियामात्रोपलक्षणम् परमंजपंसावित्रीम् ॥ ३ ॥ अभितस्थतुःसंमुखौस्थितावित्यर्थः ॥ ४ ॥ प्रयांतौगच्छंतौ ॥५॥ तत्र गंगासरयूसंगमप्रदेशे तप्यतांतपताम् यच्छांदसः ऋषीणामाश्रमपदंददृशातेइत्यनुकर्षः ॥ ६ ॥ तंपरमरमणीयम् ॥ ७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

वसतेवसति तङ्छांदसः ॥ ८ ॥ प्रहस्यबालकवचनश्रवणजसंतोषात्हासः सर्वज्ञोप्येवंनाटयतीतिवा यस्यपूर्वःयस्यपूर्वकालाधिष्ठेयःअभूत्सश्रूयतामित्यन्वयः ॥ ९ ॥ मूर्तिमान्शरीरधरः समाहितंसमाहितचित्तं स्थाणुंरुद्रम् ॥ १० ॥ कृतोद्वाहंसमाधेःकृतव्युत्थानं कालोचितविलासदेशंगच्छंतंदेवेशंदुर्मेधाःकामोधर्षयामासचित्तविकारोत्पादनेनअभिभूतवान्ततोमहात्मनारुद्रेण ज्ञातापराधेनहुंकृतःचक्षुषाअवध्यातोदृष्टश्चेत्युत्तरेणान्वयः ॥ ११ ॥ व्यशीर्यंतविशीर्णानि सर्वगात्राणिसर्वेऽवयवाः ॥ १२ ॥ तत्रप्रसिद्धतरेऽस्मिन्नाश्रमेहतंनष्टं हशब्दःप्रसिद्धौ ॥ १३ ॥ त

कस्यायमाश्रमःपुण्यःकोन्वस्मिन्वसतेपुमान् ॥ भगवञ्छ्रोतुमिच्छावःपरंकौतूहलंहिनौ ॥ ८ ॥ तयोस्तद्वचनंश्रुत्वाप्रहस्यमुनिपुंगवः ॥ अब्रवीच्छ्रूयतांरामयस्यायंपूर्वआश्रमः ॥ ९ ॥ कंदर्पोमूर्तिमानासीत्काम इत्युच्यतेबुधैः ॥ तपस्यंतमिहस्थाणुंनियमेनसमाहितम् ॥ १० ॥ कृतोद्वाहंतुदेवेशंगच्छंतंसमरुद्गणम् ॥ धर्षयामासदुर्मेधाहुंकृतश्चमहात्मना ॥ ११ ॥ अवध्यातश्चरुद्रेणचक्षुषारघुनंदन ॥ व्यशीर्यंतशरीरात्स्वात्सर्वगात्राणिदुर्मतेः ॥ १२ ॥ तत्रगात्रंहतंतस्यनिर्दग्धस्यमहात्मनः ॥ अशरीरःकृतःकामःक्रोधाद्देवेश्वरेणह ॥ १३ ॥ अनंगइतिविख्यातस्तदाप्रभृतिराघव ॥ सचांगविषयःश्रीमान्यत्रांगंसमुमोचह ॥ १४ ॥ तस्यायमाश्रमःपुण्यस्तस्येमेमुनयःपुरा ॥ शिष्याधर्मपरावीरतेषांपापंनविद्यते ॥ १५ ॥ इहाद्यरजनींरामवसेमशुभदर्शन ॥ पुण्ययोःसरितोर्मध्येश्वस्तरिष्यामहेवयम् ॥ १६ ॥ अभिगच्छामहेसर्वेशुचयःपुण्यमाश्रमम् ॥ इहवासःपरोस्माकंसुखंवत्स्यामहेनिशाम् ॥ १७ ॥ स्नाताश्चकृतजप्याश्चहुतहव्यानरोत्तम ॥ तेषांसंवदतांतत्रतपोदीर्घेणचक्षुषा ॥ १८ ॥ विज्ञायपरमप्रीतामुनयोहर्षमागमन् ॥ अर्घ्यंपाद्यंतथातिथ्यंनिवेद्यकुशिकात्मजे ॥ १९ ॥

तोभयात्पलायमानोयत्रदेशेसकामोऽगंमुमोचसोऽगविषयःअंगदेशइतिविख्यातइतिशेषः ॥ १४ ॥ तस्यस्थाणोः इमेमुनयःइदानीमिहतपस्यंतः तस्यरुद्रस्य पुरापूर्वकालसंतानपरंपरयाशिष्याः अतएवधर्मपराः अतएवतेषांपापंनविद्यते ॥ १५ ॥ सरितोःगंगासरय्वोः ॥ १६ ॥ स्नानादिनाशुचयोभूत्वापुण्यमाश्रममभिगच्छामहे व्यत्ययात्तङ् हेइतिपृथक्पदंवा परःयुक्ततरः ॥ १७ ॥ स्नाताइत्यादीनितदाश्रममुनिविशेषणानि तेषांसंवदतांतेषुसंवदत्सु तान्अदृष्ट्वापितपोमहिमजातदीर्घत्ववताअतएवविप्रकृष्टार्थग्राहिणाचक्षुषारामाद्यागमनंविज्ञायेत्युत्तरेणान्वयः ॥ १८ ॥ आतिथ्यमतिथ्यर्हंभोजनादि ॥ १९ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

पश्चाद्भगवतोपिमनुष्यरूपधारित्वेनविश्वामित्रेगुरुत्वनाटनेनचआदौविश्वामित्रेअर्घ्यादिदत्वापश्चाद्रामेदत्तुः अभ्यरंजयन् अडभावआर्षः तदाश्रमस्थानृषीनितिशेषः यद्वा सत्कारंसमनुप्राप्य तंप्रापय्यविश्वामित्रादींस्तदाश्रमस्थाऋषयोऽभ्यरंजयन्नित्यर्थः ॥ २० ॥ अजपन्नूनदीतीरेतेविश्वामित्राद्याःऋषयश्च तद्वासिभिर्मुनिभिःसहस्वसाहित्येनआनीताःसंवेशनायस्वाश्रमंप्रापिताः ॥ २१ ॥ कामाश्रमपदेसर्वकामपरिपूरकेभर्गाश्रमे ॥ २२ ॥ २३ ॥ ॥ इतिश्रीरा०वा०आ०बालकांडेत्रयोविंशःसर्गः ॥ २३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततइति नद्याःगंगायाः ॥ १ ॥

रामलक्ष्मणयोःपश्चादकुर्वन्नतिथिक्रियाम् ॥ सत्कारंसमनुप्राप्यकथाभिरभिरंजयन् ॥ २० ॥ तथार्हमजपन्संध्यामृषयस्तेसमाहिताः ॥ तत्रवासिभिरानीतामुनिभिःसुव्रतैःसह ॥ २१ ॥ न्यवसन्सुसुखंतत्रकामाश्रमपदेतथा ॥ कथाभिरभिरामाभिरभिरामौनृपात्मजौ ॥ २२ ॥ रमयामासधर्मात्माकौशिकोमुनिपुंगवः ॥ २३ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०बालकांडेत्रयोविंशःसर्गः ॥ २३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततःप्रभातेविमलेकृताह्निकमरिंदमौ ॥ विश्वामित्रंपुरस्कृत्यनद्यास्तीरमुपागतौ ॥ १ ॥ तेचसर्वेमहात्मानोमुनयःसंशितव्रताः ॥ उपस्थाप्यशुभांनावंविश्वामित्रमथाब्रुवन् ॥ २ ॥ आरोहतुभवान्नावंराजपुत्रपुरस्कृतः ॥ अरिष्टंगच्छपंथानंमाभूत्कालस्यपर्ययः ॥ ३ ॥ विश्वामित्रस्तथेत्युक्त्वातानृषीन्प्रतिपूज्यच ॥ ततारसहितस्ताभ्यांसरितंसागरंगमाम् ॥ ४ ॥ तत्रशुश्राववैशब्दंतोयसंरंभवर्धितम् ॥ मध्यमागम्यतोयस्यतस्यशब्दस्यनिश्चयम् ॥ ५ ॥ ज्ञातुकामोमहातेजाःसहरामःकनीयसा ॥ अथरामःसरिन्मध्येपप्रच्छमुनिपुंगवम् ॥ ६ ॥ वारिणोभिद्यमानस्यकिमयंतुमुलोध्वनिः ॥ राघवस्यवचःश्रुत्वाकौतूहलसमन्वितम् ॥ ७ ॥ कथयामासधर्मात्मातस्यशब्दस्यनिश्चयम् ॥ कैलासपर्वतेराममनसानिर्मितंपरम् ॥ ८ ॥ ब्रह्मणानरशार्दूलतेनेदंमानसंसरः ॥ तस्मात्सुस्रावसरसःसाऽयोध्यामुपगूहते ॥ ९ ॥

उपस्थाप्यआनाय्य ॥ २ ॥ राजपुत्रपुरस्कृतइतितृतीयातत्पुरुषः तीर्त्वेतिशेषः अरिष्टंशुभंयथाभवतितथा रिषेर्हिंसार्थत्वात् ॥ ३ ॥ ततारतर्तुमुपक्रांतः सरितंगंगां सागरंगच्छतिजलपूर्णत्वरूपस्वरूपंप्रापयतितां अंतर्भावितण्यर्थः अगस्त्यशोषितस्यसमुद्रस्यगंगयापूरणंकृतमितिप्रसिद्धेः ॥ ४ ॥ तोयसंरंभेणपरस्परंतरंगसंघट्टक्षोभेण वर्धितंअतिप्रवृद्धं निश्चयंसहजऔपाधिकोवेत्येतदन्यतरनिश्चयम् ॥ ५ ॥ ज्ञातुकामइत्यस्यजातइतिशेषः ॥ ६ ॥ भिद्यमानस्यपरस्परसंघट्टमानस्य ॥ ७ ॥ निश्चयंनिश्चयजनकहेतुम् ॥ ८ ॥ तेनमनोनिर्मितत्वेन तस्मात्सरसोयासुस्रावसेत्यन्वयः ॥ ९ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

सरसोयौतिप्रवर्ततइतिसरयूः सरःप्रवृत्तेतितयोगनिर्वचनं पुण्यत्वेहेतुर्ब्रह्मसरश्च्युतत्वं तस्याअयं संधिरार्षः याजाह्नवीमभिवर्ततेतयासहसंगच्छते तस्याअयंशब्दइत्यर्थः ॥ १० ॥ ताभ्यां सरयूगंगाभ्याम् ॥ ११ ॥ विक्रमःपादविक्षेपः घोरसंकाशंभयंकरदर्शनम् ॥ १२ ॥ अविप्रहतंसार्थगमागमाभावात्अक्षुण्णं झिल्लिकाकीटविशेषः ॥ १३ ॥ भैरवैःभयंकरैः श्वापदानि दुष्टमृगाःदारुणारवैःदारुणशब्दैः शकुंतैःभासैः शकुनैःसर्वपक्षिभिः भैरवस्वनैःवाश्यद्भिःअतिभैरवंशब्दंकुर्वद्भिः ॥ १४ ॥ शोभितंयुक्तं धवादयोवृक्षविशेषाः ॥ १५ ॥ किंनुकुतोनु ॥ १६ ॥

सरःप्रवृत्तासरयूःपुण्याब्रह्मसरश्च्युता॥ तस्यायमतुलःशब्दोजाह्नवीमभिवर्तते॥ १०॥ वारिसंक्षोभजोरामप्रणामंनियतःकुरु॥ ताभ्यांतुतावुभौ कृत्वाप्रणाममतिधार्मिकौ॥ ११ ॥ तीरंदक्षिणमासाद्यजग्मतुर्लघुविक्रमौ॥ सवनंघोरसंकाशंदृष्ट्वानरवरात्मजः॥ १२ ॥ अविप्रहतमैक्ष्वाकःप प्रच्छमुनिपुंगवम्॥ अहोवनमिदंदुर्गंझिल्लिकागणसंयुतम्॥ १३ ॥ भैरवैःश्वापदैःकीर्णंशकुंतैर्दारुणारवैः॥ नानाप्रकारैःशकुनैर्वाश्यद्भिर्भैरवस्व नैः॥ १४॥ सिंहव्याघ्रवराहैश्चवारणैश्चापिशोभितम्॥ धवाश्वकर्णककुभैर्बिल्वतिंदुकपाटलैः॥ १५॥ संकीर्णंबदरीभिश्चकिंन्विदंदारुणंवनम्॥ तमुवाचमहातेजाविश्वामित्रोमहामुनिः॥ १६॥ श्रूयतांवत्सकाकुत्स्थयस्यैतद्दारुणंवनम्॥ एतौजनपदौस्फीतौपूर्वमास्तांनरोत्तम॥ १७॥ मल दाश्चकरूषाश्चदेवनिर्माणनिर्मितौ॥ पुरांवृत्रवधेराममलेनसमभिप्लुतम्॥ १८॥ क्षुधाचैवसहस्राक्षंब्रह्महत्यासमाविशत्॥ तमिंद्रंमलिनंदेवाऋ षयश्चतपोधनाः॥ १९॥ कलशैःस्नापयामासुर्मलंचास्यप्रमोचयन्॥ इहभूम्यांमलंदत्वादेवाःकारूषमेवच॥ २०॥ शरीरजंमहेंद्रस्यततोहर्षंप्रपे दिरे॥ निर्मलोनिष्करूपश्चशुद्धइंद्रोयथाभवत्॥ २१॥ ततोदेशस्यसुप्रीतोवरंप्रादादनुत्तमम्॥ इमौजनपदौस्फीतौख्यातिंलोकेगमिष्यतः॥ २२॥ मलदाश्चकरूषाश्चममांगमलधारिणौ॥ साधुसाध्वितितंदेवाःपाकशासनमब्रुवन्॥ २३॥ देशस्यपूजांतांदृष्ट्वाकृतांशक्रेणधीमता॥ एतौजनप दौस्फीतौदीर्घकालमरिंदम॥ २४॥

यस्यप्राणिनःसश्रूयतामित्यन्वयः स्फीतौसमृद्धौ ॥ १७ ॥ मलदाःकरूषाइतिबहुवचनंशब्दस्वभावकृतं देवनिर्माणेनदेवयत्नेननिर्मितौ मलेनअशुच्याचारेण ॥ १८ ॥ क्षुधाबुभुक्षया समभिप्लुतमित्यनुकृष्यते ब्रह्महत्यावृत्रस्यब्रह्मसंतानत्वा त् देवाःवस्वादयः ॥ १९ ॥ कलशैःगंगाजलपूर्णघटैः प्रमोचयन्प्रामोचयन् कारूषंक्षुत् दत्वात्यक्त्वेत्यर्थः ॥ २० ॥ शरीरजमितिपूर्वान्वयि प्रपेदिरेदेवाइतिशेषः ॥ २१ ॥ ततःतदेत्यर्थः ॥ २२ ॥ तस्मान्ममांगमलधारिणौतस्मात्ख्यातिंगमिष्यतइतिपूर्वेणान्वयः ॥ २३ ॥ शक्रेणकृतांदेशस्यपूजांदृष्ट्वापाकशासनंसाध्वितिअब्रुवन्नितिपूर्वेणान्वयः ॥ २४ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

यद्वा ताटकानामतेभद्रं प्रथमशौर्यस्थानत्वे

कस्यचित्कियतःकालस्य अपगमेइतिशेषः ॥ २५ ॥ भद्रंतेइतिविश्वामित्रस्यआशीर्वचनंबालकत्वेनतादृशयक्षिणीनामश्रवणेनत्रासोमाभूदिति यद्वा ताटकानामतेभद्रं प्रथमशौर्यस्थानत्वे
नशौर्यप्रसिद्धिकरत्वरूपंभद्रत्वमस्याइतिबोध्यम् ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ सेयं याविनाशयतिसेत्यर्थः आवृत्यनिरुध्य अर्धंअतिक्रांतमत्यर्धंतादृशेयोजने ॥ २९ ॥ यतश्चेदंताटकावनंअ
स्माभिर्गंतव्यंअतएवचहेतोर्हेरामस्वबाहुबलमाश्रित्यइमांजहि ॥ ३० ॥ ननुस्त्रीकथंहंतव्यातत्राह मन्नियोगादिति मदाज्ञयास्त्रीवधशंकांत्यज ईदृशंताटकाक्रांतम् ॥ ३१ ॥ अद्यापिननिव

मलदाश्वकरूषाश्वमुदिताधनधान्यतः ॥ कस्यचित्त्वथकालस्ययक्षिणीकामरूपिणी ॥ २५ ॥ बलंनागसहस्रस्यधारयंतीतदाह्यभूत् ॥ ताटकानाम भद्रंतेभार्यासुंदस्यधीमतः ॥ २६ ॥ मारीचोराक्षसःपुत्रोयस्याःशक्रपराक्रमः ॥ वृत्तबाहुर्महाशीर्षोविपुलास्यतनुर्महान् ॥ २७ ॥ राक्षसोभैरवाकारोनित्यंत्रासयतेप्रजाः ॥ इमौजनपदौनित्यंविनाशयतिराघव ॥ २८ ॥ मलदांश्वकरूषांश्वताटकादुष्टचारिणी ॥ सेयंपंथानमावृत्यवसत्यत्यर्धयोजने ॥ २९ ॥ अतएवचगंतव्यंताटकायावनंयतः ॥ स्वबाहुबलमाश्रित्यजहीमांदुष्टचारिणीम् ॥ ३० ॥ मन्नियोगादिमंदेशंकुरुनिष्कंटकंपुनः ॥ नहिकश्चिदिमंदेशंशक्तोह्यागंतुमीदृशम् ॥ ३१ ॥ यक्षिण्याघोरयारामउत्सादितमसह्यया ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंयथैतद्दारुणंवनम् ॥ यक्ष्याचोत्सादितंसर्वमद्यापिननिवर्तते ॥ ३२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेचतुर्विंशःसर्गः ॥ २४ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ अथतस्याप्रमेयस्यमुनेर्वचनमुत्तमम् ॥ श्रुत्वापुरुषशार्दूलःप्रत्युवाचशुभांगिरम् ॥ १ ॥ अल्पवीर्यायदायक्षीश्रूयतेमुनिपुंगव ॥ कथंनागसहस्रस्यधारयत्यबलाबलम् ॥ २ ॥ इत्युक्तंवचनंश्रुत्वाराघवस्यामितौजसः ॥ हर्षयन्श्लक्ष्णयावाचासलक्ष्मणमरिंदमम् ॥ ३ ॥ विश्वामित्रोऽब्रवीद्वाक्यंश्रृणुयेनबलोत्कटा ॥ वरदानकृतंवीर्यंधारयत्यबलाबलम् ॥ ४ ॥ पूर्वमासीन्महायक्षःसुकेतुर्नामवीर्यवान् ॥ अनपत्यःशुभाचारःसचतेपेमहत्तपः ॥ ५ ॥

॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेचतुर्विंशःसर्गः ॥ २४ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ अथेति अ
र्तते अत्रपूर्वस्थितोजनइतिशेषः ॥ ३२ ॥ प्रमेयस्यअप्रमेयप्रभावस्य शार्दूलःश्रेष्ठः ॥ १ ॥ यदायतःयक्षीयक्षजातिः श्रूयते पुराणादावितिशेषः अबलेतिसाभिप्रायम् ॥ २ ॥ ३ ॥ वीर्यंशौर्यादि बलमात्रप्रश्नेवीर्याभिधानंशौर्यादयोन्येपिगुणास्तस्यांसंतीतिज्ञापनार्थम् ॥ ४ ॥ वरप्राप्तिमूलमाह पूर्वमिति तेपेपुत्रार्थंपितामहमुद्दिश्येतिशेषः ॥ ५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

कन्यारत्नंदिव्यरूपवतींकन्याम् ॥ ६ ॥ तदभिसंहितगुणवतापुत्रेणात्यंतंजनपीडाभवेदितिविचार्यपुत्रंनददौ ॥ ७ ॥ विवर्धतींवर्धमानां जंभपुत्रायेत्यत्रखंजुपुत्रायेतिपाठेखंजोःपुत्रःखंजुपुत्रः असुरयक्षयोर्दैवयोनित्वेनोचितःसंबंधः ॥ ८ ॥ व्यजायतप्रासोष्टअसूत ॥ ९ ॥ शापंदर्शयति सुंदेत्विति निहतेअगस्त्येनशापंदत्वेतिशेषः इच्छतिइच्छतिस्म ॥ १० ॥ जातसंरंभास्वभर्तृवधजकोपवती ॥ ११ ॥ भजस्व शुद्धदेवयोनिस्वरूपंमुक्त्वेतिशेषः शप्तवान्राक्षसत्वंभजस्वेति ॥ १२ ॥ तदेवविस्तरेणाह पुरुषादीति भवेतिशेषः तदेवोपपादयति इदमिति इदंरूपंयक्षिणीरूपं

पितामहस्तुसुप्रीतस्तस्ययक्षपतेस्तदा ॥ कन्यारत्नंददौरामताटकांनामनामतः ॥६ ॥ ददौनागसहस्रस्यबलंचास्याःपितामहः ॥ नत्वेवपुत्रंयक्षाय ददौचासौमहायशाः ॥७॥ तांतुबालांविवर्धतींरूपयौवनशालिनीम् ॥ जंभपुत्रायसुंदायददौभार्यांयशस्विनीम् ॥८॥ कस्यचित्त्वथकालस्ययक्षीपुत्रंव्यजायत ॥ मारीचंनामदुर्धर्षंयःशापाद्राक्षसोभवत् ॥ ९॥ सुंदेतुनिहतेरामअगस्त्यमृषिसत्तमम् ॥ ताटकासहपुत्रेणप्रधर्षयितुमिच्छति ॥ १० ॥ भक्षार्थंजातसंरंभागर्जंतीसाभ्यधावत ॥ आपतंतींतुतांदृष्ट्वाअगस्त्योभगवानृषिः ॥ ११ ॥ राक्षसत्वंभजस्वेतिमारीचंव्याजहारसः ॥ अगस्त्यःपरमामर्षस्ताटकामपिशप्तवान् ॥ १२ ॥ पुरुषादीमहायक्षीविकृताविकृतानना ॥ इदंरूपंविहायाशुदारुणंरूपमस्तुते ॥ १३ ॥ सैषाशापकृतामर्षाताटकाक्रोधमूर्छिता ॥ देशमुत्सादयत्येनमगस्त्याचरितंशुभम् ॥ १४ ॥ एनांराघवदुर्वृत्तांयक्षींपरमदारुणाम् ॥ गोब्राह्मणहितार्थायजहिदुष्टपराक्रमाम् ॥ १५ ॥ नह्येनांशापसंस्पृष्टांकश्चिदुत्सहतेपुमान् ॥ निहंतुंत्रिषुलोकेषुत्वामृतेरघुनंदन ॥ १६ ॥ नहितेस्त्रीवधकृतेघृणाकार्यानरोत्तम ॥ चातुर्वर्ण्यहितार्थंहिकर्तव्यंराजसूनुना ॥ १७ ॥

विहायत्याजयित्वादारुणंरूपंराक्षसीरूपंअस्तुभवतु एतदेवाभिप्रेत्यपाद्मेउक्तं तौरामलक्ष्मणौवीरावायांतौपथिराक्षसी ताटकांनामघोरांतांसुंदभार्यांसुकेतुजामिति ॥ १३ ॥ अमर्षात्असहनात् देशोत्सादनेहेतुगर्भंविशेषणं अगस्त्याचरितमिति अगस्त्यतपःस्थानमित्यर्थः ॥ १४ ॥ गोब्राह्मणहितार्थायेतिस्त्रीवधशंकानिरासाय तद्धितायक्रियमाणंपापवदाभासमानमपिधर्मायेतिभावः ॥ १५ ॥ शापसंस्पृष्टांअगस्त्यशापव्याप्ताम् ॥ १६ ॥ हेनरोत्तम तेस्त्रीवधनिमित्ताघृणानकार्या अत्रनरोत्तमेत्यनेनपुरुषोत्तमेश्वररूपत्वात्तवपापसंबंधाभावइतिध्वनितं चातुर्वर्ण्यहितार्थंतद्धिताय कर्तव्यमित्यस्यनृशंसमित्याद्युत्तरेणान्वयः ॥ १७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

वाशब्दइवार्थे अनृशंसमिवनृशंसंक्रूरमपिकार्यमित्यर्थः प्रजारक्षणकारणात्प्रजारक्षणाद्धेतोः रक्षतासदेति रक्षाधर्मसमृद्धिशेषत्वेनेतिभावः पातकंवामुख्यपातकंवा सदोषंवायज्ञादिवत्सदोषं ईषत्पापयुतंधर्मंवा सदोषवधरूपमितियावत् ॥ १८ ॥ एषधर्मइति धर्ममूलकत्वादितिभावः अतोप्यस्यावधोन्याय्यइत्याह अधर्म्यामिति धर्मादपेताम् तदेवोपपादयति धर्मोहीति ॥१९॥ अधर्म्यःस्त्रीवधोपिधर्मएवेत्यर्थंसंमतिभिरुपपादयति श्रूयतइति पृथिवींतदधिष्ठात्रींदेवताम् यद्वा तस्याःप्रजाइत्यर्थः ॥ २० ॥ अनिद्रंनिद्रासुखरहितम् अनिंद्रमितिपाठेइंद्ररहितम् काव्यःशुक्रः ॥ २१ ॥ एतैःएतादृशैः यद्वा आर्षंबहुत्वम् एताभ्यांशक्रविष्णुभ्यामित्यर्थः मच्छासनादिति यथापरशुरामस्यजमदग्नेर्गुरोराज्ञयामातृवधेपिनदोषस्तथाबलादिदातृत्वेनगुरोर्ममाज्ञयास्त्री

नृशंसमनृशंसंवाप्रजारक्षणकारणात्॥ पातकंवासदोषंवाकर्तव्यंरक्षतासदा॥ १८ ॥राज्यभारनियुक्तानामेषधर्मःसनातनः॥ अधर्म्यांजहिकाकुत्स्थधर्मोह्यस्यांनविद्यते ॥१९॥श्रूयतेहिपुराशक्रोविरोचनसुतांनृप॥ पृथिवींहंतुमिच्छंतींमंथरामभ्यसूदयत् ॥ २०॥ विष्णुनाचपुरारामभृगुपत्नीपतिव्रता॥ अनिंद्रंलोकमिच्छंतीकाव्यमातानिषूदिता॥ २१॥ एतैश्चान्यैश्चबहुभीराजपुत्रैर्महात्मभिः॥ अधर्मसहितानार्योहताःपुरुषसत्तमैः तस्मादेनांघृणांत्यक्त्वाजहिमच्छासनान्नृप॥ २२॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेपंचविंशःसर्गः॥ २५॥ ॥७॥ मुनेर्वचनमक्लीवंश्रुत्वानरवरात्मजः॥राघवःप्रांजलिर्भूत्वाप्रत्युवाचदृढव्रतः॥ १॥ पितुर्वचननिर्देशात्पितुर्वचनगौरवात् ॥ वचनंकौशिकस्येतिकर्तव्यमविशंकया॥ २ ॥ अनुशिष्टोस्म्ययोध्यायांगुरुमध्येमहात्मना॥ पित्रादशरथेनाहंनावज्ञेयंहितद्वचः॥ ३॥ सोहंपितुर्वचःश्रुत्वाशासनाद्ब्रह्मवादिनः॥ करिष्यामिनसंदेहस्ताटकावधमुत्तमम्॥४॥

वधेतवनदोषइतिभावः ॥ २२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेपंचविंशःसर्गः ॥ २५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ मुनेरिति अक्लीबंधृष्टम् ॥१॥ पितुरिति कौशिकस्यवचनंअविशंकयाकर्तव्यंत्वयेत्येवंरूपान्निर्देशान्नियोगात् पितुर्वचनगौरवात्परमाप्तवाक्यत्वेनअतिप्रमाणत्वात् त्वद्वचनंअवश्यंकर्तव्यत्वेननिश्चितमितिशेषः ॥ २ ॥ कदैवंनियोगःकृतइत्यत्राह अन्विति गुरवोवसिष्ठवामदेवाद्याः अनवज्ञानहेतुरुक्तएव तद्वचोविश्वामित्रवचइत्यनुशिष्टइत्यन्वयः ॥ ३ ॥ सोहमिति ब्रह्मवादिनस्तस्यापापस्पर्शेनतत्संकल्पादन्यस्यापिपापमपापंपुण्यंचेत्याह उत्तममिति उत्कृष्टधर्ममित्यर्थः ॥ ४ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

पुण्यत्वमेवोपपादयति गोब्राह्मणेति अप्रमेयस्यतवचहिताय अस्यहितंस्वाज्ञापरिपालनेनसंतोषरूपम् इदमावर्तते तववचनंकर्तुमुद्यतोविचिकित्सारहितोहंताटकावधंकरिष्यामीतिपूर्वेणान्वयः ॥ ५ ॥ तीव्रंपरुषश्रवणम् ॥ ६ ॥ वित्रस्ताःभीताः मोहिताव्याकुलचित्ताजाता ॥ ७ ॥ तंशब्दंश्रुत्वाचक्रुद्धासशब्दोयत्रयतोविनिःसृतस्तमभिनिध्यायशब्दनिःसरणावधिदेशंलक्षीकृत्य अभ्यद्रवदितियोजना ॥ ८ ॥ प्रमाणेनशरीरप्रमाणेन ॥ ९ ॥ भैरवंभयंकरम् दारुणंघोरम् अस्यवपुषः चोप्यर्थः अभीरूणामपीत्यर्थः ॥ १० ॥ एतामिति विनिवृत्तांअस्मत्संमुखागमनात्

गोब्राह्मणहितार्थायदेशस्यचहितायच॥तवचैवाप्रमेयस्यवचनंकर्तुमुद्यतः॥५॥एवमुक्त्वाधनुर्मध्येबद्ध्वामुष्टिमरिंदमः॥ज्याघोषमकरोत्तीव्रंदिशःशब्देननादयन्॥६॥तेनशब्देनवित्रस्तास्ताटकावनवासिनः॥ताटकाचसुसंक्रुद्धातेनशब्देनमोहिता॥७॥तंशब्दमभिनिध्यायराक्षसीक्रोधमूर्च्छिता॥श्रुत्वाचाभ्यद्रवत्क्रुद्धायत्रशब्दोविनिःसृतः॥८॥तांदृष्ट्वाराघवःक्रुद्धांविकृतांविकृताननाम्॥प्रमाणेनातिवृद्धांचलक्ष्मणंसोभ्यभाषत॥९॥पश्यलक्ष्मणयक्षिण्याभैरवंदारुणंवपुः॥भिद्येरन्दर्शनादस्याभीरूणांहृदयानिच॥१०॥एतांपश्यदुराधर्षांमायाबलसमन्विताम्॥विनिवृत्तांकरोम्यद्यहृतकर्णाग्रनासिकाम्॥ ११ ॥नह्येनामुत्सहेहंतुंस्त्रीस्वभावेनरक्षिताम्॥वीर्यंचास्यागतिंचैवहन्यामितिहिमेमतिः॥ १२॥एवंब्रुवाणेरामेतुताटकाक्रोधमूर्च्छिता॥उद्यम्यबाहुंगर्जंतीराममेवाभ्यधावत॥ १३ ॥ विश्वामित्रस्तुब्रह्मर्षिर्हुंकारेणाभिभर्त्स्यताम् ॥स्वस्तिराघवयोरस्तुजयंचैवाभ्यभाषत॥ १४ ॥उद्धुन्वानारजोघोरंताटकाराघवावुभौ ॥रजोमेघेनमहतामुहूर्तंसाव्यमोहयत्॥ १५॥ततोमायांसमास्थायशिलावर्षेणराघवौ॥ अवाकिरत्सुमहताततश्चुक्रोधराघवः ॥ १६॥ शिलावर्षंमहत्तस्याःशरवर्षेणराघवः॥ प्रतिवार्योपधावंत्याःकरौचिच्छेदपत्रिभिः॥ १७॥

रावृत्ताम् पलायितामितियावत् ॥ ११ ॥ कर्णादिहरणमात्रेहेतुमाह नहीति वीर्यंपरपराभवशक्तिम् गतिंआकाशादिगतिम् पाणिपादच्छेदेनेतिशेषः तावतैवदेशहितस्यगुरुवचनानुष्ठानस्यचसिद्ध्याशूरविगर्हितःस्त्रीवधोनुचितइतिभावः ॥ १२ ॥ राममेवविश्वामित्रस्यदुर्धर्षत्वेनतंविसृज्य मानुषबुद्ध्याराममेवेत्यर्थः ॥ १३ ॥ तांरामसंमुखमभिधावंतीम् जयंचजयविषयकाशिषंच ॥ १४ ॥ घोरंरजःउद्धुन्वानेत्यन्वयः रजोमेघेनरजोंधकारेण ॥ १५ ॥ मायांसमास्थायअंतर्धानंगत्वेतियावत् चुक्रोधस्त्रीत्वप्रयुक्तदाक्षिण्यंविसृज्येतिशेषः ॥ १६॥ पत्रिभिरिति एकैकस्यबहुधाखंडनाभिप्रायेण ॥ १७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

त्तेकर्णायेनासिकाचयस्यास्ताम् ॥ १८ ॥ अनेकशःरूपाणिकृत्वाअंतर्धानंगतासतीस्वमाययाराघवौमोहयंती ॥ १९ ॥ भैरवंअश्मवर्षमित्यन्वयः ॥ २० ॥ घृणयाअलं त्वीइतिघृणामा
स्त्वित्यर्थः दुष्टचारिणीमायाशक्त्याअंतर्धानेनपाषाणादिवृष्टिकर्त्री अतोघृणाअनुचिता ॥ २१ ॥ घृणानोचितेत्यत्रहेत्वंतरमाह यज्ञविघ्नकरीति माययापुरायावद्वर्धेततावत्तत्कालात्पुरैवपू
र्वमेवएषावध्यतां सायंसंध्यापुराप्रवर्ततेप्रवर्तयिष्यतइत्यर्थः ॥ २२ ॥ किंतत्रइत्याह रक्षांसीति अश्मवृष्ट्येतिकरणेतृतीया ॥ २३ ॥ शब्दमात्रेणलक्ष्यंसम्यङ्निश्चित्यवेधकर्तृत्वसामर्थ्यंदर्शय

ततश्छिन्नभुजांश्रांतामभ्याशेपरिगर्जतीम् ॥ सौमित्रिरकरोत्क्रोधाद्धृतकर्णाग्रनासिकाम् ॥ १८ ॥ कामरूपधरासातुकृत्वारूपाण्यनेकशः ॥ अंत
र्धानंगतायक्षीमोहयंतीस्वमायया ॥ १९ ॥ अश्मवर्षंविमुंचंतीभैरवंविचचारसा ॥ ततस्तावश्मवर्षेणकीर्यमाणौसमंततः ॥ २० ॥ दृष्ट्वागाधिसु
तःश्रीमानिदंवचनमब्रवीत् ॥ अलंतेघृणयारामपापैषादुष्टचारिणी ॥ २१ ॥ यज्ञविघ्नकरीयक्षीपुरावर्धेतमायया ॥ वध्यतांतावदेवैषापुरासंध्याप्र
वर्तते ॥ २२ ॥ रक्षांसिसंध्याकालेतुदुर्धर्षाणिभवंतिहि ॥ इत्युक्तःसतुतांयक्षीमश्मवृष्ट्याभिवर्षिणीम् ॥ २३ ॥ दर्शयन्शब्दवेधित्वंतांरुरोधससाय
कैः ॥ सारुद्धाबाणजालेनमायाबलसमन्विता ॥ २४ ॥ अभिदुद्रावकाकुत्स्थंलक्ष्मणंचविनेदुषी ॥ तामापतंतींवेगेनविक्रांतामशनीमिव ॥ २५ ॥
शरेणोरसिविव्याधपपातचममारच ॥ तांहतांभीमसंकाशांदृष्ट्वासुरपतिस्तदा ॥ २६ ॥ साधुसाध्वितिकाकुत्स्थंसुराश्चाप्यभिपूजयन् ॥ उवाचपर
मप्रीतःसहस्राक्षःपुरंदरः ॥ २७ ॥ सुराश्चसर्वेसंहृष्टाविश्वामित्रमथाब्रुवन् ॥ मुनेकौशिकभद्रंतेसेंद्राःसर्वेमरुद्गणाः ॥ २८ ॥ तोषिताःकर्मणाऽनेन
स्नेहंदर्शयराघवे ॥ प्रजापतेःकृशाश्वस्यपुत्रान्सत्यपराक्रमान् ॥ २९ ॥ तपोबलभृतोब्रह्मन्राघवायनिवेदय ॥ पात्रभूतश्चतेब्रह्मंस्तवानुगमनेरतः ॥ ३०

न्नित्यर्थः ॥ २४ ॥ अभिदुद्रावेति अंतर्धानंहित्वेतिशेषः ॥ २५ ॥ भीमसंकाशांभीमरूपाम् ॥ २६ ॥ अभिपूजयन् अडभावआर्षः सहस्राक्षःविश्वामित्रमुवाचेत्यन्वयः ॥ २७ ॥ किमुक्त
वंतस्तदाह मुनेइति ॥ २८ ॥ तोषितावयमितिशेषः अनेनकर्मणात्वत्प्रवर्तिततताटकावधरूपेण स्नेहंदर्शयमदीयोयमात्मःशिष्यइतिस्नेहमूलंव्यापारंप्रवर्तय तमेवव्यापारमाह प्रजापतेरिति
॥ २९ ॥ तपसाज्ञानेनबलेनचभृतःपूर्णः तेतवदानस्यपात्रभूतश्चराघवःअतस्तस्मैकृशाश्वपुत्रान्निवेदय तथालब्धानामेवास्त्राणांकार्यक्षमत्वमितिभावः अनुगमनेशुश्रूषणेदृढनिश्चयः ॥ ३० ॥

T

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥ ३१ ॥ पूजयंतस्तुवंतोजग्मुरित्यन्वयः प्रवर्ततेइत्यस्यस्मेतिशेषः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ मुक्तशापंअपगतोपद्रवं यद्वा लब्धशापयाताटकयामुक्तम् ॥ ३५ ॥ प्रभातवेलांप्रतिबोध्यमानइ ति विश्वामित्रेणेत्यादिः जजागारेतिशेषः ॥ ३६ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेषड्विंशःसर्गः ॥ २६ ॥ ॥७॥ ॥ अथेति

कर्तव्यंसुमहत्कर्मसुराणांराजसूनुना ॥ एवमुक्त्वासुराःसर्वेजग्मुर्हृष्टाविहायसम् ॥ ३१ ॥ विश्वामित्रंपूजयंतस्ततःसंध्याप्रवर्तते ॥ ततोमुनिवरःप्री तस्ताटकावधतोषितः ॥ ३२ ॥ मूर्ध्निराममुपाघ्रायइदंवचनमब्रवीत् ॥ इहाद्यरजनींरामवसामशुभदर्शन ॥ ३३ ॥ श्वःप्रभातेगमिष्यामस्तदाश्रमप दंमम ॥ विश्वामित्रवचःश्रुत्वाहृष्टोदशरथात्मजः ॥ ३४ ॥ उवासरजनींतत्रताटकायावनेसुखम् ॥ मुक्तशापंवनंतच्चतस्मिन्नेवतदाहनि ॥ रमणीयं विबभ्राजयथाचैत्ररथंवनम् ॥ ३५ ॥ निहत्यतांयक्षसुतांसरामःप्रशस्यमानःसुरसिद्धसंघैः ॥ उवासतस्मिन्मुनिनासहैवप्रभातवेलांप्रतिबोध्यमा नः ॥ ३६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेषड्विंशःसर्गः ॥ २६ ॥ ॥७॥ ॥ अथतांरजनीमुष्यविश्वामि त्रोमहायशाः ॥ प्रहस्यराघवंवाक्यमुवाचमधुरस्वरम् ॥ १ ॥ परितुष्टोस्मिभद्रंतेराजपुत्रमहायशः ॥ प्रीत्यापरमयायुक्तोददाम्यस्त्राणिसर्वशः ॥ २ ॥ देवासुरगणान्वापिसगंधर्वोरगान्भुवि ॥ यैरमित्रान्प्रसह्याजौवशीकृत्यजयिष्यसि ॥ ३ ॥ तानिदिव्यानिभद्रंतेददाम्यस्त्राणिसर्वशः ॥ दंडचक्रंमहद्दि व्यंतवदास्यामिराघव ॥ ४ ॥ धर्मचक्रंततोवीरकालचक्रंतथैवच ॥ विष्णुचक्रंतथात्युग्रमैंद्रंचक्रंतथैवच ॥ ५ ॥ वज्रमस्त्रंनरश्रेष्ठशैवंशूलवतंतथा ॥ अस्त्रंब्रह्मशिरश्चैवऐषीकमपिराघव ॥ ६ ॥

उष्येतिआर्षं प्रहस्य विजयशालिराभदर्शनजसंतोषजोहासः ॥ १ ॥ सर्वशःसर्वाणि ॥ २ ॥ देवासुरगणान्वापि वाशब्दश्चार्थे गंधर्वोरगसहितदेवासुरगणरूपशत्रूनपिप्रसह्यबलेनजयिष्यसि जेष्यसि यदिवधेदयातदावशीकृत्यसंमोहनास्त्रादिनाजेष्यसि अन्येषांतुकागणनेतिभावः ॥ ३ ॥ दंडचक्रादयोऽस्त्रभेदाः ॥४॥५॥ शूलवतंशूलवतनामकं क्वचित्तुशूलवरमितिपाठः ब्रह्मशि रोस्त्रंब्रह्मास्त्रादन्यत् ॥ ६ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

गदेद्वेमोदकीशिखरीसंज्ञेद्वेगदेगदासंज्ञकेऽस्त्रे ॥ ७ ॥ ८ ॥ अस्त्रंचवारुणास्त्रंचेत्यर्थः शुष्कार्द्रसंज्ञकेद्वेअशनीअशनीसंज्ञकेअस्त्रे ॥ ९ ॥ पिनाकिनइदंपैनाकं दयितंअग्नेरितिशेषः शिखरंनामशि खरमितिप्रसिद्धम्॥१०॥प्रथमंमुख्यम् ॥ ११ ॥ कंकालादीन्यसुरधार्यास्त्राणि ॥ १२ ॥ यानिरक्षसांवधार्थंसमर्थानिएतानिददामीत्यन्वयः वैद्याधरंविद्याधरसंबंधि नंदनंनामअसिरत्नमित्य न्वयः यतोऽस्त्रादसीनांप्रादुर्भावइतिभावः ॥ १३ ॥ १४ ॥ दद्मीत्यार्षं प्रशमनंरिपूणांक्रोधशामकमस्त्रं विलापनंपरिदेवनकारकम् ॥ १५ ॥ मादनंशत्रूणांमदजनकं दुर्धर्षमित्याद्यस्यविशेष

ददामितेमहाबाहोब्राह्ममस्त्रमनुत्तमम्॥गदेद्वेचैवकाकुत्स्थमोदकीशिखरीशुभे॥७॥प्रदीप्तेनरशार्दूलप्रयच्छामिनृपात्मज॥धर्मपाशमहंरामकाल पाशंतथैवच॥८॥वारुणंपाशमस्त्रंचददाम्यहमनुत्तमम्॥अशनीद्वेप्रयच्छामिशुष्कार्द्रेरघुनंदन॥९॥ददामिचास्त्रंपैनाकमस्त्रंनारायणंतथा॥ आग्नेयमस्त्रंदयितंशिखरंनामनामतः॥ १० ॥वायव्यंप्रथमंनामददामितवचानघ॥ अस्त्रंहयशिरोनामक्रौंचमस्त्रंतथैवच ॥ ११ ॥ शक्तिद्वयंचकाकुत्स्थ ददामितवराघव ॥ कंकालंमुसलंघोरंकापालमथकिंकिणीम्॥१२॥ वधार्थंरक्षसांयानिददाम्येतानिसर्वशः॥ वैद्याधरंमहास्त्रंचनंदनंनामनामतः ॥ १३ ॥ असिरत्नंमहाबाहोददामिनृवरात्मज ॥ गांधर्वमस्त्रंदयितंमोहनंनामनामतः ॥ १४ ॥ प्रस्वापनंप्रशमनंदद्मिसौम्यंचराघव ॥ वर्षणंशोषणं चैवसंतापनविलापने ॥ १५ ॥ मादनंचैवदुर्धर्षंकंदर्पदयितंतथा ॥ गांधर्वमस्त्रंदयितंमानवंनामनामतः ॥ १६ ॥ पैशाचमस्त्रंदयितंमोहनंनामनाम तः ॥ प्रतीच्छनरशार्दूलराजपुत्रमहायशः ॥ १७ ॥ तामसंनरशार्दूलसौमनंचमहाबलम् ॥ संवर्तंचैवदुर्धर्षंमौसलंचनृपात्मज ॥ १८ ॥ सत्यमस्त्रंम हाबाहोतथामायामयंपरम् ॥ सौरंतेजःप्रभंनामपरतेजोपकर्षणम् ॥ १९ ॥ सोमास्त्रंशिशिरंनामत्वाष्ट्रमस्त्रंसुदारुणम् ॥ दारुणंचभगस्यापिशीतेषुमथमानवम् ॥ २० ॥ एतान्राममहाबाहोकामरूपान्महाबलान् ॥ गृहाणपरमोदारान्क्षिप्रमेवनृपात्मज ॥ २१ ॥ स्थितस्तुप्राङ्मुखोभूत्वाशु चिर्मुनिवरस्तदा ॥ ददौरामायसुप्रीतोमंत्रग्राममनुत्तमम् ॥ २२ ॥

णम्॥१६॥प्रतीच्छगृहाण ॥ १७ ॥ मौसलंआसुरमुसलादन्यत् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ मंत्रग्रामंअस्त्राणांमंत्रमूर्तित्वात् ननुबलातिबलादानप्रसंगेपिमंत्रग्रामंगृहाणेत्युक्तमितिपु नरत्रदानंविफलमितिचेन्न गृहाणेत्येवतत्रोक्तत्वात्नतुददाविति तेनतत्कालोपयोगिबलातिबलयोरेवतत्रदानंइतरेषांत्वत्रेतिविवेकइतिकतककृतः वस्तुतोबलातिबलेमंत्रसमूहात्मकेइतितद्रूपं मंत्रग्राममितितत्रार्थइतिनदोषइतिपरे ॥ २२ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

सर्वंति येषांउक्तदिव्यास्त्राणां सर्वसंग्रहणंसर्वधारणंकर्तुंदैवतैरपिदुर्लभंदुष्करं देवाअपियत्किंचिदस्त्रमेवजानंतीतिभावः तानिसर्वाण्यस्त्राणिराघवायरामायविश्वामित्रोन्यवेदयत्दत्तवान् राघवायरामायलक्ष्मणायचेत्यपिबोध्यं युगपदेवोभयोरुपदेशइतिबोध्यम् ॥ २३ ॥ जपतःरामायदातुंतेषांवीर्यवत्तासंपादनायतान्यस्त्राणिजपतइत्यर्थः उपतस्थुःगृहीतप्रामंडलवपूंषिउपतस्थुः उपस्थितानि विश्वामित्रनियोगेनरामंचउपतस्थुः ॥ २४ ॥ सर्वेस्त्रदेवाःमुदिताःस्वाधिदैवतरामसंबंधेनतुष्टाःकिंकराअंगीकृतदासत्वाः ॥ २५ ॥ २६ ॥ समालभ्यउपस्पृश्य मानसाःसदामन

सर्वसंग्रहणंयेषांदैवतैरपिदुर्लभम् ॥ तान्यस्त्राणितदाविप्रोराघवायन्यवेदयत् ॥ २३ ॥ जपतस्तुमुनेस्तस्यविश्वामित्रस्यधीमतः ॥ उपतस्थुर्महार्हाणिसर्वाण्यस्त्राणिराघवम् ॥ २४ ॥ ऊचुश्चमुदितारामंसर्वेप्रांजलयस्तदा ॥ इमेचपरमोदारकिंकरास्तवराघव ॥ २५ ॥ यद्यदिच्छसिभद्रंतेतत्सर्वंकरवामवै ॥ ततोरामःप्रसन्नात्मातैरित्युक्तोमहाबलैः ॥ २६ ॥ प्रतिगृह्यचकाकुत्स्थःसमालभ्यचपाणिना ॥ मानसामेभविष्यध्वमितितान्यभ्यचोदयत् ॥ २७ ॥ ततःप्रीतमनारामोविश्वामित्रंमहामुनिम् ॥ अभिवाद्यमहातेजागमनायोपचक्रमे ॥ २८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेसप्तविंशःसर्गः ॥ २७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ प्रतिगृह्यततोस्त्राणिप्रहृष्टवदनःशुचिः ॥ गच्छन्नेवचकाकुत्स्थोविश्वामित्रमथाब्रवीत् ॥ १ ॥ गृहीतास्त्रोऽस्मिभगवन्दुराधर्षःसुरैरपि ॥ अस्त्राणांत्वहमिच्छामिसंहारान्मुनिपुंगव ॥ २ ॥ एवंब्रुवतिकाकुत्स्थेविश्वामित्रोमहातपाः ॥ संहारान्व्याजहाराथधृतिमान्सुव्रतःशुचिः ॥ ३ ॥ सत्यवंतंसत्यकीर्तिंधृष्टंरभसमेवच ॥ प्रतिहारतरंनामपराङ्मुखमवाङ्मुखम् ॥ ४ ॥ लक्ष्यालक्ष्याविमौचैवदृढनाभसुनाभकौ ॥ दशाक्षशतवक्त्रौचदशशीर्षशतोदरौ ॥ ५ ॥

स्थिताः यद्यपिभगवतोरामस्यसर्वंविदितमेवतथापिविद्यागुरूपदेशगृहीतैवफलदानान्यथेतिलोकान्बोधयितुंविश्वामित्रोपदेशग्रहणमितिबोध्यम् ॥ २७ ॥ २८ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभि०वा०आ०बा०सप्तविंशःसर्गः ॥ २७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ गच्छन्गमिष्यन् ॥ १ ॥ संहारान्ज्ञातुमितिशेषः उपसंहारापरिज्ञानेपुनःप्रयोगानर्हतयाअप्राप्तप्रायत्वात्तज्ज्ञानेच्छा संहारोनामप्रयुक्तस्यास्त्रस्यमंत्रविशेषेणपुनःस्वात्मनिस्थापनम् ॥ २ ॥ एवमिति उक्तास्त्राणांसंहारमार्गमुपदिश्य अथअनंतरंतत्प्रश्नसंतुष्टःपरमऋषिःअन्यान्यप्यस्त्राण्युपदिशतिस्म ॥ ३ ॥ तदाह सत्यवंतमित्यादि ददामीतिसर्वत्रशेषः ॥ ४ ॥ ५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥ ६ ॥ सार्चिमाल्यादयोन्येतांश्चददामीत्यर्थः ॥७॥८॥९॥ भास्वरांस्तेजोमयान्प्रतीच्छगृहाण पात्रभूतः अस्त्रदानस्येतिशेषः ममभक्तः॥१०॥बाढमित्यंगीकारे प्रहृष्टेनांतरात्मनाप्रत्यग्रहीदि तिशेषः मूर्तिमंतःस्वस्वदेवतारूपेण ॥ ११॥ प्रह्वांजलिपुटाःप्रह्वाःनम्राःतेचतेअंजलेःपुटंसंश्लेषोयेषांतादृशाः॥१२॥ इमेस्मसन्निहितावयमितिशेषः शाधिआज्ञापय ॥ १३ ॥ गम्यतांइदानी मितिशेषः कार्यकालेषुमानसाःमनसिसंनिहिताभूत्वासाहाय्यंकरिष्यथ ॥ १४ ॥ प्रदक्षिणंसकलस्वदेवताऽधिदैवतरूपत्वाद्रामस्यप्रदक्षिणकरणम् ॥ १५ ॥ एतदुत्तरं ततस्तुरामःकाकुत्स्थः

पद्मनाभमहानाभौदुंदुनाभस्वनाभकौ॥ ज्योतिषंशकुनंचैवनैरास्यविमलावुभौ॥६॥ यौगंधरविनिद्रौचदैत्यप्रमथनौतथा॥ शुचिबाहुर्महाबाहु र्निष्कलिर्विरुचस्तथा॥ सार्चिमालीधृतिमालीवृत्तिमान्रुचिरस्तथा॥ ७ ॥ पित्र्यःसौमनसश्चैवविधूतमकरावुभौ॥ परवीरंरतिंचैवधनधान्यौच राघव॥८॥ कामरूपंकामरुचिंमोहमावरणंतथा॥ जृंभकंसर्पनाथंचपंथानवरुणौतथा॥ ९ ॥ कृशाश्वतनयान्रामभास्वरान्कामरूपिणः॥ प्र तीच्छममभद्रंतेपात्रभूतोसिराघव॥१०॥ बाढमित्येवकाकुत्स्थःप्रहृष्टेनांतरात्मना॥ दिव्यभास्वरदेहाश्चमूर्तिमंतःसुखप्रदाः॥ ११ ॥ केचिदंगा रसदृशाःकेचिद्धूमोपमास्तथा॥ चंद्रार्कसदृशाःकेचित्प्रह्वांजलिपुटास्तथा॥ १२॥ रामंप्रांजलयोभूत्वाऽब्रुवन्मधुरभाषिणः॥ इमेस्मनरशार्दूलशा धिकिंकरवामते॥ १३॥ गम्यतामितितानाहयथेष्टंरघुनंदनः॥ मानसाःकार्यकालेषुसाहाय्यंमेकरिष्यथ ॥ १४ ॥ अथतेराममामंत्र्यकृत्वाचापि प्रदक्षिणम्॥ एवमस्त्वितिकाकुत्स्थमुक्त्वाजग्मुर्यथागतम्॥१५॥ सचतान्राघवोज्ञात्वाविश्वामित्रंमहामुनिम्॥ गच्छन्नेवाथमधुरंश्लक्ष्णंवचन मब्रवीत्॥ १६॥ किमेतन्मेघसंकाशंपर्वतस्याविदूरतः॥ वृक्षखंडमितोभातिपरंकौतूहलंहिमे॥ १७॥ दर्शनीयंमृगाकीर्णमनोहरमतीवच॥ नाना प्रकारैःशकुनैर्वल्गुभाषैरलंकृतम्॥ १८॥

शासनाद्ब्रह्मवादिनः लक्ष्मणायचतान्सर्वान्सचास्त्रान्रघुनंदनः ससंहारान्सुसंहृष्टःश्रीमांस्तस्मैन्यवेदयदित्यधिकंदृश्यते तत्प्रक्षिप्तं बलातिबलयोरिवास्त्राणामपियुगपदुभयोर्विश्वामित्रेणैवोपदे शदानसंभवात् सतान्उपदिष्टान्अस्त्रान्राघवोरामःज्ञात्वामंत्रतोमूर्तितःप्रयोगतश्चेतिशेषः ॥ १६ ॥ मेघसंकाशं कार्ष्ण्यात्तैनबिड्याच्च वृक्षखंडंवृक्षसमूहंकिंवनसंबंधिउतआश्रमसंबंधीति प्रश्नः ॥ १७ ॥ वल्गुभाषैःमधुरभाषैः ॥ १८ ॥

T

रोमहर्षणात् ताटकयानिर्जनीकरणात्तस्यभयानकत्वेनरोमहर्षणत्वं अनयादेशस्यसुखवत्तया इदमाश्रमपदंत्ववगच्छामि ॥१९॥ आश्रमपदंनिर्णीयतत्कस्येतिशंसेतिपृच्छति सर्वमिति स वैचशंस सर्वशब्दविवक्षितंजिज्ञासांतरंस्वयमेवाह संप्राप्ताइति तेब्रह्मघ्नास्तवयज्ञस्यविघ्नाययत्रसंप्राप्ताःसदेशःकः ॥ २० ॥ यत्रचतवयाज्ञिकीक्रियामयारक्षितव्यायत्रचराक्षसावध्याःभग वंस्तस्यत्वदाश्रमस्यकोदेशःप्रदेशइत्यन्वयः ॥ २१ ॥ २२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायण॰वा॰आदिकाव्येबालकांडेअष्टाविंशःसर्गः ॥ २८ ॥ ॥ तस्यरामस्यपरिपृच्छ तोवचनंश्रुत्वेतिशेषः व्याख्यातुंपृष्टोत्तरमितिशेषः ॥ १ ॥ इहवने इहप्रदेशे ॥ २ ॥ तपश्चरणयोगार्थं स्वाचारेणलोकप्रवर्तनायस्वतपश्चरणं वामनस्यकरिष्यमाणवामनावतारस्यविष्णोःपू

निःसृताःस्ममुनिश्रेष्ठकांताराद्रोमहर्षणात्॥ अनयात्ववगच्छामिदेशस्यसुखवत्तया॥१९॥सर्वंमेशंसभगवन्कस्याश्रमपदंत्विदम्॥ संप्राप्तायत्र तेपापाब्रह्मघ्नादुष्टचारिणः॥ २० ॥ तवयज्ञस्यविघ्नायदुरात्मानोमहामुने॥ भगवंस्तस्यकोदेशःसायत्रतवयाज्ञिकी॥२१॥ रक्षितव्याक्रियाब्रह्मन्म यावध्याश्चराक्षसाः॥ एतत्सर्वंमुनिश्रेष्ठश्रोतुमिच्छाम्यहंप्रभो॥ २२॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीये॰बालकांडेअष्टाविंशःसर्गः॥२८॥ अथतस्याप्रमेयस्यवचनंपरिपृच्छतः॥ विश्वामित्रोमहातेजाव्याख्यातुमुपचक्रमे॥ १॥ इहराममहाबाहोविष्णुर्देवनमस्कृतः॥ वर्षाणिसुबहूनीह तथायुगशतानिच॥ २॥ तपश्चरणयोगार्थमुवाससुमहातपाः॥ एषपूर्वाश्रमोरामवामनस्यमहात्मनः ॥ ३ ॥ सिद्धाश्रमइतिख्यातःसिद्धोह्यत्रम हातपाः॥ एतस्मिन्नेवकालेतुराजावैरोचनिर्बलिः॥ ४ ॥ निर्जित्यदैवतगणान्सेंद्रान्सहमरुद्गणान्॥ कारयामासतद्राज्यंत्रिषुलोकेषुविश्रुतः॥ ५॥ यज्ञंचकारसुमहानसुरेंद्रोमहाबलः॥ बलेस्तुयजमानस्यदेवाःसाग्निपुरोगमाः॥ समागम्यस्वयंचैवविष्णुमूचुरिहाश्रमे॥ ६॥

र्वाश्रमःवामनावताराृत्पूर्वकालेतपोयोगार्थंपरिगृहीतआश्रमः ॥ ३ ॥ सिद्धाश्रमत्वव्यवहारेबीजमाह हियस्मात्अत्रमहातपाविष्णुस्तपःसिद्धोजातइति एतस्मिन्कालेविष्णोस्तपःकाले ॥ ४ ॥ मरुद्गणान्आवहादिवायुगणान् कारयामास स्वार्थेणिच् चकारेत्यर्थः यद्वा इंद्रादिराज्यंस्वीयैःकैश्चिदेवकारयामासेत्यन्वयः ॥ ५ ॥ बलेर्यजमानस्य व्यवहारंदृष्ट्वेतिशेषः साग्निपु रोगमाःपुरोगमेनाग्निनासहिताइत्यर्थः अग्निमुखत्वाच्चदेवानांतस्मिन्पुरोगमत्वं स्वयमेवागम्यनतुदूतमुखेन ॥ ६ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

यजते कर्त्रभिप्रायत्वादात्मनेपदम् नन्वसुरस्यबलेर्देवद्विषोयागाद्यनुपपत्तिः यागतर्पणीयदेवताभावात् इंद्रादीनांतद्वेष्यत्वात् नचशब्दमात्रंदेवतेतियुक्तम् अर्थवादप्रामाण्येनदेवतायाविग्रहव त्त्वस्योत्तरमीमांसायांसिद्धांतितत्वादितिचेन्न कर्मदेवाजानदेवभेदेनदेवानांद्वैविध्यात् तत्रयेकर्मणादेवत्वंप्राप्तास्तेकर्मदेवाः आजानदेवास्तुयज्ञमंत्रार्थभूतामंत्रेणनित्यसंबद्धाःकर्मदेवेभ्यःप्रा चीनाएव तत्कर्मदेवानांद्वेष्यत्वेपिआजानदेवानांयज्ञेतर्प्यत्वेननदोषः विघ्नकर्तारोप्यत्रकर्मदेवाएव यज्ञाद्यधिकाराभावोप्याजानदेवानामेवस्वयष्टव्यदेवतांतराभावात् कर्मदेवानांत्वस्येव अ तएवेंद्रादीनांयज्ञादिश्रवणंनानुपपन्नमित्यन्यत्रविस्तरः असमाप्तव्रतेअसमाप्तयज्ञे स्वकार्यंआत्मीयानांदेवानांकार्यम् अभिपद्यतांसंपाद्यताम् ॥७॥ असमाप्तव्रतइत्युक्तेःप्रयोजनंदर्शनंदर्शयंत स्तत्संपादनेउपायमपिस्वयमेववदंति येचेति अभिवर्ततेप्राप्नुवंति इतस्ततःनानादेशेभ्यः यत्रगोभूहिरण्यादिविषये यच्चवस्तुयाचंतेतेभ्यस्तत्सर्वंयथावत्यज्ञसाद्गुण्यायअवमानादिरहितंसत्कार

बलिर्वैरोचनिर्विष्णोयजतेयज्ञमुत्तमम्॥ असमाप्तव्रतेतस्मिन्स्वकार्यमभिपद्यताम्॥ ७॥ येचैनमभिवर्ततेयाचितारइतस्ततः॥ यच्चयत्रयथावच्च सर्वंतेभ्यःप्रयच्छति॥८॥सत्वंसुरहितार्थायमायायोगमुपाश्रितः॥ वामनत्वंगतोविष्णोकुरुकल्याणमुत्तमम्॥९॥एतस्मिन्नंतरेरामकश्यपोग्निस मप्रभः॥अदित्यासहितोरामदीप्यमानइवौजसा॥ १० ॥ देवीसहायोभगवान्दिव्यंवर्षसहस्रकम्॥ व्रतंसमाप्यवरदंतुष्टावमधुसूदनम्॥ ११ ॥ त पोमयंतपोराशिंतपोमूर्तिंतपात्मकम्॥ तपसात्वांसुतप्तेनपश्यामिपुरुषोत्तमम्॥ १२ ॥ शरीरेतवपश्यामिजगत्सर्वमिदंप्रभो ॥ त्वमनादिरनिर्देश्य स्त्वामहंशरणंगतः॥ १३ ॥

पूर्वंप्रयच्छति चौएवार्थे॥८॥मायास्वतत्त्वाच्छादनेनप्राकृतमर्त्यादिभावप्रकाशिकाशक्तिस्तस्यायोगःसंबंधस्तमाश्रितः वामनत्वप्राप्तावयंहेतुः वामनरूपस्यात्याश्चर्यत्वेनतत्प्रार्थनाविषयस्या वश्यंयजमानकर्तव्यतयातद्रूपप्रार्थनम् ॥ ९ ॥ एतस्मिन्नंतरेदेवैर्वामनावतारप्रार्थनसमयेरामेतिद्विःसंबोधनंस्वाश्रमसंनिधानेनरामपृष्टतन्महत्त्वकथनेनहर्षातिशयाच्चबोध्यम् ॥ १०॥ अदित्या सहितोव्रतंसमाप्यदेवीसहायस्तुष्टावेत्यन्वयः देवीअदितिरेव यद्वा देवीसरस्वती वरदंविष्णुरूपपुत्रप्राप्त्युदेशेनकृतव्रतांतेवरदानोन्मुखम् ॥११॥स्तोत्रप्रकारमाह तपोमयमित्यादि अन्नमयोय ज्ञइतिवत्प्रचुरतपोयुक्तमित्यर्थः तावतारेषांकिमतआह तपोराशिंद्रष्टॄनृणांसकलतपोजन्यफलप्राप्त्याभगवतस्तपोराशित्वम् ननुतपसोन्यत्वेअद्वैतश्रुतिबाधोऽतआह तपोमूर्तिमिति एवंचतप सस्तदनन्यत्वेननाद्वैतहानिः तपात्मकमितिघञ्र्थैकविधानमितिकप्रत्ययेतपनंतपःज्ञानम् तपआलोचनइतिधात्वनुसारात् तदात्मकंज्ञानस्वरूपमित्यर्थः अतएवअतप्ततपसाद्रष्टुमशक्यइत्यत स्तपसात्वामिति ॥ १२ ॥ दृश्यमानंचवैराजंरूपमित्याह शरीरइत्यादि अनिर्देश्यःअशक्यपरिच्छेदः ॥ १३ ॥

T

वरंअभीष्टम् वरार्हःदिव्यवर्षसहस्रतपसावरदानयोग्यः ॥ १४ ॥ मारीचःमरीचिपुत्रः अदित्याइत्यादेर्याचमानायाइत्यादिशेषः ॥१५॥ याच्यमानवरमाह पुत्रत्वमित्यादि ॥१६॥ यवीयान्कनिष्ठः साहाय्यंबलिच्छलरूपम् ॥ १७ ॥ अयंयत्राश्रमेतपोमयस्त्वंमयादेवैश्चअनुभूयसेइत्यर्थः सिद्धेएतदाश्रमस्थितिसाध्येतपःकर्मणिसिद्धेसतिनिष्पन्नेसतिप्रयोजनाभावात्इतउत्तिष्ठदे

तमुवाचहरिःप्रीतःकश्यपंधूतकल्मषम् ॥ वरंवरयभद्रंतेवरार्होऽसिमतोमम ॥ १४॥ तच्छ्रुत्वावचनंतस्यमारीचःकश्यपोऽब्रवीत् ॥ अदित्यादेवतानांचममचैवानुयाचितम् ॥१५॥ वरंवरदसुप्रीतोदातुमर्हसिसुव्रत ॥ पुत्रत्वंगच्छभगवन्नदित्याममचानघ ॥ १६॥ भ्राताभवयवीयांस्त्वंशक्रस्यासुरसूदन ॥ शोकार्तानांतुदेवानांसाहाय्यंकर्तुमर्हसि ॥ १७॥ अयंसिद्धाश्रमोनामप्रसादात्तेभविष्यति ॥ सिद्धेकर्मणिदेवेशउत्तिष्ठभगवन्नितः॥१८॥ अथविष्णुर्महातेजाअदित्यांसमजायत ॥ वामनंरूपमास्थायवैरोचनिमुपागमत् ॥१९॥ त्रीन्पदानथभिक्षित्वाप्रतिगृह्यचमेदिनीम् ॥ आक्रम्यलोकाँल्लोकार्थीसर्वलोकहितेरतः ॥ २०॥ महेंद्रायपुनःप्रादान्नियम्यबलिमोजसा ॥ त्रैलोक्यंसमहातेजाश्चक्रेशक्रवशंपुनः ॥ २१॥ तेनैवपूर्वमाक्रांतआश्रमःश्रमनाशनः ॥ मयापिभक्त्यातस्यैववामनस्योपभुज्यते ॥ २२॥ एनमाश्रममायांतिराक्षसाविघ्नकारिणः ॥ अत्रतेपुरुषव्याघ्रहंतव्यादुष्टचारिणः ॥ २३॥ अद्यगच्छामहेरामसिद्धाश्रममनुत्तमम् ॥ तदाश्रमपदंताततवाप्येतद्यथाममा ॥ २४॥ इत्युक्त्वापरमप्रीतोगृह्यरामंसलक्ष्मणम् ॥ प्रविशन्नाश्रमपदंव्यरोचतमहामुनिः ॥ शशीवगतनीहारःपुनर्वसुसमन्वितः ॥ २५॥ तंदृष्ट्वामुनयःसर्वेसिद्धाश्रमनिवासिनः ॥ उत्पत्योत्पत्यसहसाविश्वामित्रमपूजयन् ॥ २६॥ यथार्हंचक्रिरेपूजांविश्वामित्रायधीमते ॥ तथैवराजपुत्राभ्यामकुर्वन्नतिथिक्रियाम् ॥ २७॥ मुहूर्तमथविश्रांतौराजपुत्रावरिंदमौ ॥ प्रांजलीमुनिशार्दूलमूचतूरघुनंदनौ ॥ २८॥

वकार्यायेतिशेषः ॥ १८ ॥ अथदेवकार्यनियोगानंतरम् ॥ १९ ॥ आक्रम्यत्रिभिःपदैरितिशेषः लोकार्थीत्रैलोक्याक्रमणार्थी ॥ २० ॥ नियम्यबद्ध्वा ॥ २१ ॥ तेनैववामनावतारकर्त्रा मयाविश्वामित्रेण ॥ २२ ॥ पूर्वसर्गांतकृतद्वितीयप्रश्नोत्तरमाह एनमिति ॥ २३ ॥ अनुत्तमंसर्वोत्तमम् हेतातएतदाश्रमंयथाममस्वभूतंतथातवापिविष्णववतारत्वादितिगूढोभिसंधिः ॥ २४ ॥ पुनर्वसूद्वेतारे ॥ २५ ॥ उत्पत्योत्पत्यसंतोषातिशयादितिशेषः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अद्यैवप्रवेशदिनएव कालविलंवेफलाभावात् सिद्धः त्वद्यज्ञसिद्ध्याअन्वर्थसिद्धसंज्ञः तववचःअत्रैवपुरुषव्याघ्रहंतव्यादुष्टचारिणइतियत्तत्सत्यमस्तु राक्षसान्सर्वथाहनिष्येइतिभावः ॥२९॥ नियतःनिगृहीतांतःकरणः ॥ ३० ॥ कुमाराविवस्कंदविशाखाविव ॥ ३१ ॥ प्रशुचीअवतारत्वादशुचित्वसंभावनाराहित्येनप्रकर्षतःशुची नियमेनकर्तव्यंजाप्यंसमाप्येत्यन्वयः दीक्षामध्येना ग्निहोत्रमितिनिषेधादग्निहोत्रपदमौपासनहोमपरमितिकेचित् ॥ ३२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येवालकांडेएकोनत्रिंशःसर्गः ॥ २९ ॥

अद्यैवदीक्षांप्रविशभद्रंतेमुनिपुंगव॥सिद्धाश्रमोयंसिद्धःस्यात्सत्यमस्तुवचस्तव॥ २९ ॥ एवमुक्तोमहातेजाविश्वामित्रोमहानृषिः॥प्रविवेशतदादी क्षांनियतोनियतेंद्रियः॥ ३० ॥ कुमाराविवतांरात्रिमुषित्वासुसमाहितौ॥ प्रभातकालेचोत्थायपूर्वांसंध्यामुपास्यच॥ ३१ ॥ प्रशुचीपरमंजाप्यंस माप्यनियमेनच ॥ हुताग्निहोत्रमासीनंविश्वामित्रमवंदताम् ॥ ३२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येवालकांडेएकोनत्रिंशः सर्गः॥२९॥ ॥७॥ ॥अथतौदेशकालज्ञौराजपुत्रावरिंदमौ॥देशेकालेचवाक्यज्ञावब्रूतांकौशिकंवचः॥१॥भगवञ्छ्रोतुमिच्छावोयस्मिन्काले निशाचरौ॥संरक्षणीयौतौब्रूहिनातिवर्तेततत्क्षणम्॥ २ ॥एवंब्रुवाणौकाकुत्स्थौत्वरमाणौयुयुत्सया॥ सर्वेतेमुनयःप्रीताःप्रशशंसुर्नृपात्मजौ॥ ३॥ अद्यप्रभृतिषड्रात्रंरक्षतांराघवौयुवाम्॥दीक्षांगतोह्येषमुनिर्मौनित्वंचगमिष्यति॥४॥ तौतुतद्वचनंश्रुत्वाराजपुत्रौयशस्विनौ॥ अनिद्रंषडहोरात्रंत पोवनमरक्षताम्॥ ५॥ उपासांचक्रतुर्वीरौयत्तौपरमधन्विनौ॥ ररक्षतुर्मुनिवरंविश्वामित्रमरिंदमम्॥६॥ अथकालेगतेतस्मिन्षष्ठेहनितथागते॥ सौमित्रिमब्रवीद्रामोयत्तोभवसमाहितः॥ ७॥रामस्यैवंब्रुवाणस्यत्वरितस्ययुयुत्सया॥ प्रजज्वालततोवेदिःसोपाध्यायपुरोहिता॥ ८॥

अथेति कौशिकंवचोब्रूतामित्यन्वयः ॥ १ ॥ तौनिशाचरौसंरक्षणीयौयज्ञसंरक्षणायनिवारणीयौ गहादित्वाच्छः तत्क्षणंसक्षणःयथानातिवर्तेतनातिक्रमेततथाब्रूहीत्यन्वयः ॥ २ ॥ ३ ॥ एवं विश्वामित्रेपृष्टेदीक्षयातस्यमौनित्वादृषयऊचुः अद्येति मौनित्वंचगमिष्यतिअद्यापिदीक्षितत्वान्मौन्येवअतःपरमपिषड्रात्रपर्यंतंमौनित्वंप्राप्स्यतीत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ यत्तौसन्नद्धौ परमधन्वि नावित्यार्षं विश्वामित्रंतद्यज्ञम् ॥ ६ ॥ कालेपंचाहोरात्रलक्षणे षष्ठेऽहनिआगतेइतिच्छेदः प्राप्तेइत्यर्थः यद्वा षष्ठेहनिगते रात्रावित्यर्थः यत्तःसज्जः समाहितःएकाग्रचित्तः ॥ ७ ॥ उपाध्या योब्रह्मा पुरोहितउपद्रष्टा इदंऋत्विगंतराणामप्युपलक्षणं इदंज्वलनंराक्षसागमनसूचकउत्पातइत्याहुः ॥ ८ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

दर्भसहितचमसस्रुग्वती समित्कुसुमोच्चयैश्चसहिता इदंवेदीज्वलनंयज्ञोद्देश्यकम् ॥ ९ ॥ संप्रवर्ततेस्म आकाशेमहाञ्छब्दःप्रादुरासीच्च ॥ १० ॥ यथाप्रावृषिगगनमावार्यगगनमावृत्यमहाश
निमहागर्जमहावर्षादिविचित्रकारीदृश्यतेतथामायांप्रकटीकुर्वाणौराक्षसौअभ्यधावताम् ॥ ११ ॥ कौतौकाचसामायेत्यत्राह मारीचइत्यादि अवासृजन्ववृषुः ॥ १२ ॥ समुक्षितांअभ्याशे

सदर्भंचमसस्रुक्काससमित्कुसुमोच्चया ॥ विश्वामित्रेणसहितावेदिर्जज्वालसर्त्विजा ॥ ९ ॥ मंत्रवच्चयथान्यायंयज्ञोऽसौसंप्रवर्तते ॥ आकाशेचमहा
ञ्छब्दःप्रादुरासीद्भयानकः ॥ १० ॥ आवार्यगगनंमेघोयथाप्रावृषिदृश्यते ॥ तथामायांविकुर्वाणौराक्षसावभ्यधावताम् ॥ ११ ॥ मारीचश्चसुबा
हुश्चतयोरनुचरास्तथा ॥ आगम्यभीमसंकाशारुधिरौघानवासृजन् ॥ १२ ॥ तांतेनरुधिरौघेणवेदींवीक्ष्यसमुक्षिताम् ॥ सहसाभिद्रुतोरामस्तानप
श्यत्ततोदिवि ॥ १३ ॥ तावापतंतौसहसादृष्ट्वाराजीवलोचनः ॥ लक्ष्मणंत्वभिसंप्रेक्ष्यरामोवचनमब्रवीत् ॥ १४ ॥ पश्यलक्ष्मणदुर्वृत्तान्राक्षसान्पि
शिताशनान् ॥ मानवास्त्रसमाधूताननिलेनयथाघनान् ॥ १५ ॥ करिष्यामिनसंदेहोनोत्सहेहंतुमीदृशान् ॥ इत्युक्त्वावचनंरामश्चापेसंधायवेगवान्
॥ १६ ॥ मानवंपरमोदारमस्त्रंपरमभास्वरम् ॥ चिक्षेपपरमक्रुद्धोमारीचोरसिराघवः ॥ १७ ॥ सतेनपरमास्त्रेणमानवेनसमाहतः ॥ संपूर्णयोजनश
तंक्षिप्तःसागरसंप्लवे ॥ १८ ॥ विचेतनंविघूर्णंतंशीतेषुबलपीडितम् ॥ निरस्तंदृश्यमारीचंरामोलक्ष्मणमब्रवीत् ॥ १९ ॥ पश्यलक्ष्मणशीतेषुंमानवंम
नुसंहितम् ॥ मोहयित्वानयत्येनंनचप्राणैर्वियुज्यते ॥ २० ॥ इमानपिवधिष्यामिनिर्घृणान्दुष्टचारिणः ॥ राक्षसान्पापकर्मस्थान्यज्ञघ्नान्रुधिराश
नान् ॥ २१ ॥ इत्युक्त्वालक्ष्मणंचाशुलाघवंदर्शयन्निव ॥ विगृह्यसुमहच्चास्त्रमाग्नेयंरघुनंदनः ॥ २२ ॥

इतिशेषः अभिद्रुतःअभितःशालांप्रधावन्तत्रादृष्ट्वाततोदिवितानपश्यत ॥ १३ ॥ आपतंतौस्वसंमुखमागच्छंतौ ॥ १४ ॥ मानवास्त्रसमाधूतान्करिष्यामिपश्येतियोजना ॥ १५ ॥ ईदृशान्स्थि
तायुःशेषान्दुर्बलान्वा ॥ १६ ॥ परमोदारंपरमश्रेष्ठम् ॥ १७ ॥ सतेनेति समारीचः सागरसंप्लवेसमुद्रमध्ये ॥ १८ ॥ विचेतनंचैतन्यरहितंअतएवविघूर्णमानं शीतेषुरितिमानवास्त्रनामांतरं द
श्यदृष्ट्वा ॥ १९ ॥ शीतेषुंशीतेष्वित्यपरनामकंमानवास्त्रं मनुसंहितंमनुप्रयुक्तं वियुज्यतेवियोजयतीतियावत् ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

निजघानदूरोत्सारणपूर्वकंनाशनंवायव्यास्त्रफलंबोध्यम् ॥ २३ ॥ २४ ॥ निरीतिकाःनिराबाधाः ॥ २५ ॥ सत्यंकृतंअन्वर्थनामकंकृतमित्यर्थः ॥ २६ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेत्रिंशःसर्गः ॥ ३० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एवंस्वयज्ञविघ्नविनाशफलकंसर्वास्त्रसंबंधानुग्रहंकृत्वाभगवान्विश्वामित्रःसहजलक्ष्मीशक्तिसंबंधानुग्रहायप्रवर्ततइत्याह अथेति तत्रयज्ञशालायाम् ॥ १ ॥ कृतापौर्वाह्णिकीक्रियायाभ्यांतौअभिजग्मतुःअभिवादार्थमितिशेषः तदुक्तंपूर्वसर्गांते संध्यामुपागमदिति सहगतोर्विश्वा

सुबाहूरसिचिक्षेपसविद्धःप्रापतद्भुवि ॥ शेषान्वायव्यमादायनिजघानमहायशाः ॥ राघवःपरमोदारोमुनीनांमुदमावहन् ॥ २३ ॥ सहत्वाराक्षसान्सर्वान्यज्ञघ्नान्रघुनंदनः ॥ ऋषिभिःपूजितस्तत्रयथेंद्रोविजयेपुरा ॥ २४ ॥ अथयज्ञेसमाप्तेतुविश्वामित्रोमहामुनिः ॥ निरीतिकादिशोदृष्ट्वाकाकुत्स्थमिदमब्रवीत् ॥ २५ ॥ कृतार्थोस्मिमहाबाहोकृतंगुरुवचस्त्वया ॥ सिद्धाश्रममिदंसत्यंकृतंवीरमहायशः ॥ सहिरामंप्रशस्यैवंताभ्यांसंध्यामुपागमत् ॥ २६ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० बालकांडेत्रिंशःसर्गः ॥ ३० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथतांरजनींतत्रकृतार्थौरामलक्ष्मणौ ॥ ऊषतुर्मुदितौवीरौप्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ १ ॥ प्रभातायांतुशर्वर्यांकृतपौर्वाह्णिकक्रियौ ॥ विश्वामित्रमृषींश्चान्यान्सहितावभिजग्मतुः ॥ २ ॥ अभिवाद्यमुनिश्रेष्ठंज्वलंतमिवपावकम् ॥ ऊचतुःपरमोदारंवाक्यंमधुरभाषिणौ ॥ ३ ॥ इमौस्ममुनिशार्दूलकिंकरौसमुपागतौ ॥ आज्ञापयमुनिश्रेष्ठशासनंकरवावकिम् ॥ ४ ॥ एवमुक्तेतयोर्वाक्येसर्वएवमहर्षयः ॥ विश्वामित्रंपुरस्कृत्यरामंवचनमब्रुवन् ॥ ५ ॥ मैथिलस्यनरश्रेष्ठजनकस्यभविष्यति ॥ यज्ञःपरमधर्मिष्ठस्तत्रयास्यामहेवयम् ॥ ६ ॥ त्वंचैवनरशार्दूलसहास्माभिर्गमिष्यसि ॥ अद्भुतंचधनूरत्नंतत्रत्वंद्रष्टुमर्हसि ॥ ७ ॥ तद्धिपूर्वंनरश्रेष्ठदत्तंसदसिदैवतैः ॥ अप्रमेयबलंघोरंमखेपरमभास्वरम् ॥ ८ ॥ नास्यदेवानगंधर्वानासुरानचराक्षसाः ॥ कर्तुमारोपणंशक्तानकथंचनमानुषाः ॥ ९ ॥

मित्रोहोमार्थंत्वरयाशालामागतइतिबोध्यम् ॥ २ ॥ मुनिश्रेष्ठंविश्वामित्रम् ॥ ३ ॥ स्मेत्यव्ययम् ॥ ४ ॥ तयोरितिताभ्यामित्यर्थे विश्वामित्रंपुरस्कृत्य कृतविश्वामित्रानुमतिकाइतियावत् ॥ ५ ॥ मैथिलस्यमैथिलाधिपतेः परमधर्मिष्ठःउत्कटातिशयितधर्मवान् परमेतिपृथक्पदंवा परामायस्मिन्नित्यर्थकंरामसंबोधनम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ पूर्वंपूर्वस्मिन्काले देवराताख्यप्राचीनजनकस्ययज्ञेसदसि दैवतैर्दक्षयज्ञवधेप्रसादितान्छिवाल्लब्ध्वंयज्ञप्रसादितैःशिवसहितैर्देवैर्दत्तं अतस्तत्रतिष्ठतीतिशेषः ॥ ८ ॥ तस्याद्भुतत्वमाह नास्येति आरोपणंशरप्रक्षेपयोग्यज्यासंबंधः नकथंचननकथमपीत्यर्थः ॥ ९ ॥

T

॥१०॥ तत्रमिथिलायां यज्ञंचेति यज्ञंद्रक्ष्यसिचेत्यन्वयः चकारेणजानकीस्वीकारसमुच्चयः॥११॥कुतस्तादृशंधनुषस्तत्रस्थितिस्तत्राह तद्धीति उत्तमंतद्धनुर्मैथिलेननिजयज्ञप्रीतदेवेभ्योय ज्ञफलत्वेनयाचितं युद्धे रिपूणांजयायसर्वदेवतैःशिवसहितैःसर्वदैवतैर्दत्तं अतस्तत्रतिष्ठतीत्यर्थः तदुक्तंपाद्मे चापंशंभोर्दयादत्तमिति कौर्मेपि प्रीतश्चभगवानीशस्त्रिशूलीनीललोहितः प्रददौश त्रुनाशार्थंजनकायाद्भुतंधनुरिति सुनाभंशोभनमुष्टिबंधनस्थानम् ॥ १२ ॥ आयागभूतंयजनीयदेवताभूतमित्यर्थः वेश्मनीत्यस्यतिष्ठतीतिशेषः अतएवाह अर्चितमित्यादि न्यासभूतंनरपते

धनुषस्तस्यवीर्यंहिजिज्ञासंतोमहीक्षितः॥ नशेकुरारोपयितुंराजपुत्रामहाबलाः ॥ १० ॥ तद्धनुर्नरशार्दूलमैथिलस्यमहात्मनः॥ तत्रद्रक्ष्यसिकाकुत्स्थयज्ञंचपरमाद्भुतम्॥ ११॥ तद्धियज्ञफलंतेनमैथिलेनोत्तमंधनुः॥याचितंनरशार्दूलसुनाभंसर्वदेवतैः॥१२॥ आयागभूतंनृपतेस्तस्यवेश्मनिराघव॥ अर्चितंविविधैर्गंधैर्धूपैश्चागुरुगंधिभिः ॥ [illegible] एवमुक्त्वामुनिवरःप्रस्थानमकरोत्तदा॥ सर्षिसंघःसकाकुत्स्थआमंत्र्यवनदेवताः॥ १४॥ स्वस्तिवोस्तुगमिष्यामिसिद्धःसिद्धाश्रमादहम्॥ उत्तरेजाह्नवीतीरेहिमवंतंशिलोच्चयम्॥१५॥ इत्युक्त्वामुनिशार्दूलःकौशिकःसतपोधनः॥ उत्तरांदिशमुद्दिश्यप्रस्थातुमुपचक्रमे॥ १६॥ तंव्रजंतंमुनिवरमन्वगादनुसारिणाम्॥ शकटीशतमात्रंतुप्रयाणेब्रह्मवादिनाम् ॥ १७ ॥ मृगपक्षिगणाश्चैव सिद्धाश्रमनिवासिनः॥ अनुजग्मुर्महात्मानोविश्वामित्रंतपोधनम्॥ १८॥ निवर्तयामासततःसर्षिसंघःसपक्षिणः॥ तेगत्वादूरमध्वानंलंबमाने दिवाकरे॥१९॥वासंचक्रुर्मुनिगणाःशोणाकूलेसमाहिताः॥ तेऽस्तंगतेदिनकरेस्नात्वाहुतहुताशनाः॥२०॥ विश्वामित्रंपुरस्कृत्यनिषेदुरमितौजसः॥ रामोपिसहसौमित्रिर्मुनींस्तानभिपूज्यच॥ २१ ॥ अग्रतोनिषसादाथविश्वामित्रस्यधीमतः॥ अथरामोमहातेजाविश्वामित्रंतपोधनम्॥ २२॥

रितिकचित्पाठः तत्रापिन्यस्यतेअस्मिन्देवतेतिव्युत्पत्त्यासएवार्थः देवतान्यासश्चयागार्थएवप्रतिमादौ ॥ १३ ॥ एवमुक्त्वेति महर्षिगणद्वारेतिशेषः मुनिवरोविश्वामित्रः वनदेवताःवनदुर्गाद्याः ॥१४॥ सिद्धः निर्विघ्नयज्ञसिद्धोतिभावः क्वगमिष्यसीत्यत्राह उत्तरेति ॥ १५ ॥ १६ ॥ अनुसारिणांउक्तदिगनुसारिणांपश्चाद्गामिनामितिवा शकटीशतमात्रंशतपरिच्छिन्नशकट्यारोपिताग्निहोत्रसंभारादिमत्ब्रह्मवादिनांयूथमन्वगादितिसंबंधः ॥ १७॥ १८ ॥ पक्षिणोनिवर्तयामासेत्यनेनऋषीणामनिवर्तनमुक्तं तदेवाह तेगत्वेति ॥ १९ ॥ शोणनदस्यैवशोणाइत्यपिनामत्वाद्भुः वस्तुतःशोणाइतिगिरिव्रजसमीपस्थोनदीविशेषइत्येतदुत्तरसर्गेस्पष्टं अस्तंगतेअस्तंजिगमिषतीत्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अयंदेशःशोणाकूलस्थः ॥ २३ ॥ निखिलंवैभवमितिशेषः ॥ २४ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेएकत्रिंशःसर्गः ॥ ३१ ॥
शोणाकूलदेशवैभवप्रश्नेमद्वंश्यानामयंदेशइत्युत्तरमाह ब्रह्मयोनिरिति ब्रह्मपुत्रइत्यर्थः अक्लिष्टव्रतश्चासौधर्मज्ञश्चेतिविग्रहः ॥ १ ॥ युक्तायांअशेषस्त्रीगुणयुक्तायामित्यर्थः ॥ २ ॥ असूर्तर

पप्रच्छमुनिशार्दूलंकौतूहलसमन्वितम् ॥ भगवन्कोन्वयंदेशःसमृद्धवनशोभितः ॥ २३ ॥ श्रोतुमिच्छामिभद्रंतेवक्तुमर्हसितत्त्वतः ॥ नोदितोरामवाक्येनकथयामाससुव्रतः ॥ तस्यदेशस्यनिखिलमृषिमध्येमहातपाः ॥ २४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेएकत्रिंशःसर्गः ॥ ३१ ॥ ॥ ध ॥ ॥ ब्रह्मयोनिर्महानासीत्कुशोनाममहातपाः ॥ अक्लिष्टव्रतधर्मज्ञःसज्जनप्रतिपूजकः ॥ १ ॥ समहात्माकुलीनायांयुक्तायांसुमहाबलान् ॥ वैदर्भ्यांजनयामासचतुरःसदृशान्सुतान् ॥ २ ॥ कुशांबंकुशनाभंचअसूर्तरजसंवसुम् ॥ दीप्तियुक्तान्महोत्साहान्क्षत्रधर्मचिकीर्षया ॥ ३ ॥ तानुवाचकुशःपुत्रान्धर्मिष्ठान्सत्यवादिनः ॥ क्रियतांपालनंपुत्राधर्मंप्राप्स्यथपुष्कलम् ॥ ४ ॥ कुशस्यवचनंश्रुत्वाचत्वारोलोकसत्तमाः ॥ निवेशंचक्रिरेसर्वेपुराणांनृवरास्तदा ॥ ५ ॥ कुशांबस्तुमहातेजाःकौशांबीमकरोत्पुरीम् ॥ कुशनाभस्तुधर्मात्मापुरंचक्रेमहोदयम् ॥ ६ ॥ असूर्तरजसोनामधर्मारण्यंमहामतिः ॥ चक्रेपुरवरंराजावसुर्नामगिरिव्रजम् ॥ ७ ॥ एषावसुमतीनामवसोस्तस्यमहात्मनः ॥ एतेशैलवराःपंचप्रकाशंतेसमंततः ॥ ८ ॥ सुमागधीनदीरम्यामागधान्विश्रुताययौ ॥ पंचानांशैलमुख्यानांमध्येमालेवशोभते ॥ ९ ॥ सैषाहिमागधीरामवसोस्तस्यमहात्मनः ॥ पूर्वाभिचरितारामसुक्षेत्रासस्यमालिनी ॥ १० ॥ कुशनाभस्तुराजर्षिःकन्याशतमनुत्तमम् ॥ जनयामासधर्मात्माघृताच्यांरघुनंदन ॥ ॥ ११ ॥ तास्तुयौवनशालिन्योरूपवत्यःस्वलंकृताः ॥ उद्यानभूमिमागम्यप्रावृषीवशतह्रदाः ॥ १२ ॥

जसं नविद्यतेसूर्तंप्रसृतंरजोयस्यतं अजितियोगविभागादच् क्षत्रधर्मचिकीर्षयातद्धर्मवृद्धिकरणेच्छया ॥ ३ ॥ पालनंप्रजापालनम् ॥ ४ ॥ निवेशंसन्निवेशम् ॥ ५ ॥ महोदयंमहोदयनामकम् ॥ ६ ॥ एषागिरिव्रजापरपर्याया ॥ ८ ॥ सुमागधीतत्संज्ञा आययावितिपदच्छेदः ॥ ९ ॥ सामागधीमगधादागततयामागधीत्वेनप्रसिद्धासाएषाशोणा तस्यमद्वंश्यस्यसवसोर्भवति पूर्वाभिचरितापूर्वदिग्गामिनी सुक्षेत्रापार्श्वद्वयेपीतिशेषः ॥ १० ॥ घृताच्यांतन्नामिकाप्सरःसु ॥ ११ ॥ ताःश्रुतंकन्याः ॥ १२ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

आमोदंसंतोषम् ॥ १३ ॥ घनांतरेमेघमध्येताराइवरेजुरितिशेषः ॥ १४ ॥ १५ ॥ मत्कामनापूरणेममदेवस्यमानुष्योपिभार्याभविष्यथेत्यादिर्वशीकरणायार्थवादः ननुमानुषीणदिवसंबंधो ऽनुचितस्तत्राह मानुषस्त्यज्यतांभावइति मदंगीकारमात्रेणविलक्षणशक्त्याविर्भावान्मानुषभावत्यागस्ततएवभवतीनांसामर्थ्यंभविष्यति तत्फलमाह दीर्घमिति ॥ १६ ॥ मानुषेषुहियतः ऽनुचितस्तत्राह ... अंतश्चरसीतिपूर्वार्धेनस्वभाव विशेषेणनित्यमनुक्षणंयौवनंचलंचंचलंक्षीयमाणमितियावत् अतोमत्संबंधेनअक्षयंयौवनमित्याद्यन्वयः ॥ १७ ॥ अपहास्यहासपूर्वकमपमान्य ॥ १८ ॥ अंतश्चरसीतिपूर्वार्धेनस्वभाव ज्ञतावायोःसूचिता ननुयुष्मत्प्रभावापेक्षयामत्प्रभावोधिकइतिचेत्तत्राह प्रभावज्ञाश्चतेसर्वाः तथाभ्रमंमाकार्षीरितिभावः तस्मादेवमनुचितप्रार्थनयाअस्मदवमाननमनुचितमित्याह किमर्थ

गायंत्योनृत्यमानाश्चवादयंत्यस्तुराघव ॥ आमोदंपरमंजग्मुर्वराभरणभूषिताः ॥ १३ ॥ अथताश्चारुसर्वांग्योरूपेणाप्रतिमाभुवि ॥ उद्यानभूमि मागम्यताराइवघनांतरे ॥ १४ ॥ ताःसर्वागुणसंपन्नारूपयौवनसंयुताः ॥ दृष्ट्वासर्वात्मकोवायुरिदंवचनमब्रवीत् ॥ १५ ॥ अहंवःकामयेसर्वाभा र्यामममभविष्यथ ॥ मानुषस्त्यज्यतांभावोदीर्घमायुरवाप्स्यथ ॥ १६ ॥ चलंहियौवनंनित्यंमानुषेषुविशेषतः ॥ अक्षयंयौवनंप्राप्ताअमर्यश्चभविष्य थ ॥ १७ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वावायोरक्लिष्टकर्मणः ॥ अपहास्यततोवाक्यंकन्याशतमथाब्रवीत् ॥ १८ ॥ अंतश्चरसिभूतानांसर्वेषांसुरसत्तम ॥ प्रभा वज्ञाश्चतेसर्वाःकिमर्थमवमन्यसे ॥ १९ ॥ कुशनाभसुतादेवसमस्ताःसुरसत्तम ॥ स्थानाच्च्यावयितुंदेवंरक्षामस्तुतपोवयम् ॥ २० ॥ माभूत्सका लोदुर्मेधःपितरंसत्यवादिनम् ॥ अवमन्यस्वधर्मेणस्वयंवरमुपास्महे ॥ २१ ॥ पिताहिप्रभुरस्माकंदैवतंपरमंचसः ॥ यस्यनोदास्यतिपितासनोभर्ता भविष्यति ॥ ॥ २२ ॥ तासांतुवचनंश्रुत्वाहरिःपरमकोपनः ॥ प्रविश्यसर्वगात्राणिबभंजभगवान्प्रभुः ॥ २३ ॥

मित्यादि ॥ १९ ॥ स्वप्रभावंदर्शयंति कुशनाभेत्यादि स्थानात्वायुपदात् देवमपित्वांच्यावयितुंसमर्थाइतिशेषः रक्षामस्त्विति शापेनतथाकरणेहितत्क्षयःस्यादितिभावः ॥ २० ॥ हेदुर्मेधःदुर्बु द्धेयत्रकालेपितरमवमन्यअपमानविषयंकृत्वास्वधर्मेणकामेनस्वयंवरमुपास्महेआत्मनास्वातंत्र्येणवयंवरमंगीकुर्मःसकालःकदाचिदपिमाभूदित्यन्वयः नावमन्येतिपाठस्तुकाचित्कोऽपपाठः तथापाठेनइतिच्छेदः छांदसंदीर्घत्वम् नःअस्माकंसकालोमाभूदित्यन्वयः क्वचित्तुनोवमन्यस्वेतिपाठः अतएवमाभूत्सकालोयद्वानोपितरंसत्यवादिनम् कामतःसमतिक्रम्यवरयेमस्वयंवरमित्ये तदर्थविवरणश्लोकोदृश्यतेक्वचित् ॥ २१ ॥ तत्रबीजमाह पिताहीति ॥ २२ ॥ हरिर्वायुः क्वचित्तुवायुरित्येवपाठः ॥ २३ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

सलज्जाःअन्याय्यपतिप्रसंगतःसलज्जाः ॥ २४ ॥ भग्नाःभग्नांगाः ॥ २५ ॥ धर्ममवमन्यतेबलात्कारंकरोतीतियावत् रोदनादिनाचेष्टंत्यःकिंनाभिभाषथेत्यन्वयः ॥ २६ ॥ एवंपृष्टेतिशेषः स
माधिंसंदधइति तद्वचःश्रवणैकाग्रचित्तोभूदित्यर्थः ॥ २७ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवा०आ०बा०द्वात्रिंशःसर्गः ॥ ३२ ॥ ॥७॥ तस्येति चरणौस्पृष्ट्वानम
स्कृत्य ॥ १ ॥ प्रधर्षयितुंअभिभवितुंइच्छतिस्म अशुभंबलात्काररूपंअवेक्षतेस्म ॥ २ ॥ पितृमत्यःपित्रधीनाः स्वच्छंदेनपतिस्वीकारविषयेस्वातंत्र्येणस्थिताःनवर्तामहेयतःअतोनःपितरंवृणी
ष्वत्वम् यदिनःअस्मानतुभ्यंसदास्यतितदातवत्वदीयाःभविष्यामःतेतवभद्रमस्तुइतियोजना ॥ ३॥ एवंब्रुवंतीनांनोवचनंनप्रतीच्छताअनंगीकुर्वतापापानुबंधेनअधर्मबद्धचित्तेनएवंधर्मंब्रुवंत्य.

ताःकन्यावायुनाभग्नाविविशुर्नृपतेर्गृहम्॥ प्रविश्यचसुसंभ्रांताःसलज्जाःसास्रुलोचनाः ॥ २४॥ सचताद्दयिताभग्नाःकन्याःपरमशोभनाः॥ दृष्ट्वा
दीनास्तदाराजासंभ्रांतइदमब्रवीत्॥२५॥ किमिदंकथ्यतांपुत्र्यःकोधर्ममवमन्यते॥ कुब्जाःकेनकृताःसर्वाश्चेष्टंत्योनाभिभाषथ ॥ २६॥ एवंराजा
विनिःश्वस्यसमाधिंसंदधेततः॥ २७॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेद्वात्रिंशःसर्गः॥३२॥ ॥७॥ ॥
तस्यतद्वचनंश्रुत्वाकुशनाभस्यधीमतः॥ शिरोभिश्चरणौस्पृष्ट्वाकन्याशतमभाषत॥ १ ॥ वायुःसर्वात्मकोराजन्प्रधर्षयितुमिच्छति॥ अशुभंमार्ग
मास्थायनधर्मंप्रत्यवेक्षते॥ २॥ पितृमत्यःस्मभद्रंतेस्वच्छंदेनवयंस्थिताः॥ पितरंनोवृणीष्वत्वंयदिनोदास्यतेतव॥ ३॥ तेनपापानुबंधेनवचनंनप्र
तीच्छता॥ एवंब्रुवंत्यःसर्वाःस्मवायुनाभिहताभृशम्॥४॥ तासांतुवचनंश्रुत्वाराजापरमधार्मिकः॥ प्रत्युवाचमहातेजाःकन्याशतमनुत्तमम्॥५॥
क्षांतंक्षमावतांपुत्र्यःकर्तव्यंसुमहत्कृतम्॥ ऐकमत्यमुपागम्यकुलंचावेक्षितंमम॥६॥ अलंकारोहिनारीणांक्षमातुपुरुषस्यवा॥ दुष्करंतच्चवैक्षांतं
त्रिदशेषुविशेषतः॥७॥ यादृशीवःक्षमापुत्र्यःसर्वासामविशेषतः॥ क्षमादानंक्षमासत्यंक्षमायज्ञाश्चपुत्रिकाः॥८॥

सर्वाःवायुनाअभिहताःस्मइतियोजना ॥ ४ ॥ ५॥ हेपुत्र्यःक्षमावतांक्षमावद्भिःकर्तुमर्हंयत्क्षांतंक्षमातत्सुमहत्कृतम् महतीक्षमाकृतेतियावत् गात्रभंगोरथक्रोधवेगसहनमतिदुष्करमितिभावः
यच्चकुलंअवेक्षितंकामवेगसहनंकृतंतदपिसुमहत् ॥ ६ ॥ पुरुषस्यवेति अविशेषेणेतिशेषः तत्तुदुष्करंयत्त्रिदशविषयेक्षांतंकामवेगसहनंकृतंतत्अतिदुष्करंतेषांअभिरूपादिकमनीयगुणबाहु
ल्यात् ॥ ७॥ स्वकन्यानांक्षमांश्लाघयंस्तादृशींक्षमांस्वकुलेप्रार्थयते यादृशीति भोपुत्र्यःयादृशीयुष्माकंक्षमातादृशीअस्मत्कुलेसर्वासामस्त्वितिशेषः अथवाऽविशेषतःसकलस्त्रीपुरुषाविशे
षेणेत्यर्थः क्षमायाःप्रार्थनीयत्वेनिमित्तमाह क्षमेत्यादि दानसत्यवचनयज्ञसमाधिजसकलधर्मफलाक्षमा सकलजगदाधारभूताचक्षमाऽतःसोपादेयेत्यर्थः ॥ ८ ॥

T

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥ ९ ॥ प्रदानंकन्याप्रदानम् उचितेदेशेकालेसदृशेस्वकुलादिसदृशेपात्रेप्रदानंकर्तव्यमितिमंत्रणप्रक्रमः ॥ १० ॥ ऊर्ध्वरेताःब्रह्मचारी ब्राह्मंतपःब्रह्मविषयंचित्तैकाग्र्यम् मनसश्चेंद्रियाणांचऐ
काग्र्यंपरमंतपइतिस्मृतिः ॥ ११ ॥ यदाचूलीतपश्चरतितदाऊर्मिलातनयासोमदानामगंधर्वीतंपर्युपास्तेस्ममय्यनुग्रहंकुर्विंतिप्रार्थनयासेवतेस्म पर्युपासतइतिशबलुगार्षः ॥१२॥तमितिप्रतियो
गेद्वितीया तत्समीपेआसेत्यर्थः ॥ १३ ॥ कालयोगेनशुश्रूषाजनितधर्मपरिपाकार्हकालसंबंधेन अनेनदिव्ययोगिनीयोगिनोःअकल्मषतपःप्रवृत्तिःसूचिता ॥ १४ ॥ १५ ॥ ब्राह्म्यालक्ष्म्या
ब्रह्मवर्चसेन ब्रह्मभूतःब्रह्मात्मभावनया अतएवमहातपाः यतस्त्वमीदृशःअतोब्राह्मेणतपसायुक्तंपुत्रमिच्छामि ब्राह्मंतपःब्रह्मविषयमैकाग्र्यम् यद्वा ब्राह्मंतपःस्वाध्यायः ॥ १६ ॥ ननुपुत्रप्रार्थ

क्षमायशःक्षमाधर्मःक्षमायांविष्ठितंजगत् ॥ विसृज्यकन्याःकाकुत्स्थराजात्रिदशविक्रमः ॥ ९ ॥ मंत्रज्ञोमंत्रयामासप्रदानंसहमंत्रिभिः ॥ देशेका लेचकर्तव्यंसदृशेप्रतिपादनम् ॥ १० ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुचूलीनाममहाद्युतिः ॥ ऊर्ध्वरेताःशुभाचाराब्राह्मंतपउपागमत् ॥ ११ ॥ तपस्यंतमृषिंतत्र गंधर्वीपर्युपासते ॥ सोमदानामभद्रंतेऊर्मिलातनयातदा ॥ १२ ॥ साचतंप्रणताभूत्वाशुश्रूषणपरायणा ॥ उवासकालेधर्मिष्ठातस्यास्तुष्टोभवद्गुरुः ॥ १३ ॥ सचतांकालयोगेनप्रोवाचरघुनंदन ॥ परितुष्टोस्मिभद्रंतेकिंकरोमितवप्रियम् ॥ १४ ॥ परितुष्टंमुनिंज्ञात्वागंधर्वीमधुरस्वरम् ॥ उवाचपर मप्रीतावाक्यज्ञावाक्यकोविदम् ॥ १५ ॥ लक्ष्म्यासमुदितोब्राह्म्याब्रह्मभूतोमहातपाः ॥ ब्राह्मेणतपसायुक्तंपुत्रमिच्छामिधार्मिकम् ॥ १६ ॥ अपति श्चास्मिभद्रंतेभार्याचास्मिनकस्यचित् ॥ ब्राह्मेणोपगतायाश्चदातुमर्हसिमेसुतम् ॥ १७ ॥ तस्याःप्रसन्नोब्रह्मर्षिर्ददौब्राह्ममनुत्तमम् ॥ ब्रह्मदत्तइति ख्यातंमानसंचूलिनःसुतम् ॥ १८ ॥ सराजाब्रह्मदत्तस्तुपुरीमध्यवसत्तदा ॥ कांपिल्यांपरयालक्ष्म्यादेवराजोयथादिवम् ॥ १९ ॥ सबुद्धिंकृतवान्रा जाकुशनाभःसुधार्मिकः ॥ ब्रह्मदत्तायकाकुत्स्थदातुंकन्याशतंतदा ॥ २० ॥

नापत्यावुचितातत्राह अपतिश्चास्मि इतःपरमपिअस्मिअहंनकस्यचिद्भार्याभविष्यामीतिशेषः अनेननैष्ठिकब्रह्मचारिणीत्वंसूचितम् अथापियथापुत्रावाप्तिर्भवतितथातेभद्रंअनुग्रहोस्तु नन्वे वंनैष्ठिकब्रह्मचर्येकथंपुत्रलाभःसंभाव्येतअतआह ब्राह्मेणेति उपगतायाःकिंकरत्वंप्राप्तायाः ब्राह्मेणब्रह्मसंबंधिनाउपायेनमेसुतंदातुमर्हसि सनकादयइवमानसपुत्रोदेयइतिभावः ॥ १७ ॥ त स्याःसोमदायाःप्रसन्नःचूलिननामाब्रह्मर्षिर्ब्राह्मंब्रह्मतपसायुक्तंब्राह्मणदत्तत्वाद्ब्रह्मदत्तइतिख्यातंमानसंसुतंददावित्यन्वयः फलीफलिनइतिवत्चूलीचूलिनइतिरूपेर्नामद्वयंसाधु ॥ १८ ॥ राजा गंधर्व्याःसोमदायाःक्षत्रियत्वात् कांपिल्यांकंपिलेननिर्वृत्ताम् ॥ १९ ॥ २० ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥ २१ ॥ देवपतिर्यथा इंद्रसदृशोमहीपालइत्यर्थः ॥ २२ ॥ तदातेनराज्ञापाणौस्पृष्टमात्रेताःकन्याःविकुब्जाःकुब्जत्वरहिताः आसन्निति शेषः ब्रह्मतपोयुक्तत्वादेवंसामर्थ्यराज्ञः एवंचसतित त्कन्याशतंपरमयालक्ष्म्यावभावित्यन्वयः ॥ २३ ॥ सराजावायुनामुक्तादृष्ट्वेत्यन्वयः भग्नाइतिपाठस्तुचिंत्यः केचित्तुतत्पाठेपूर्वंभग्नाइतिव्याचख्युः ॥ २४ ॥ प्रेषयामास कांपिल्यंप्रतीति शेषः ॥ २५ ॥ सदृशींक्रियांदारक्रियामित्यर्थः प्रतिनंदनप्रकारमाह स्पृष्ट्वेत्यादि प्रशस्यचगतेत्यर्थः आश्चर्यमासांधैर्यंयद्देवश्रेष्ठस्याप्यनादरः धन्योयंराजायस्यकन्याईदृश्यःअहोमेभाग्यंय

तमाहूयमहातेजाब्रह्मदत्तंमहीपतिः॥ददौकन्याशतंराजासुप्रीतेनांतरात्मना॥ २१ ॥ यथाक्रमंतदापाणिंजग्राहरघुनंदन॥ब्रह्मदत्तोमहीपालस्तासांदेवपतिर्यथा॥ २२ ॥ स्पृष्टमात्रेतदापाणौविकुब्जाविगतज्वराः॥युक्तंपरमयालक्ष्म्यावभौकन्याशतंतदा ॥ २३ ॥ सदृष्ट्वावायुनामुक्ताःकुशनाभोमहीपतिः॥बभूवपरमप्रीतोहर्षंलेभेपुनःपुनः॥ २४ ॥ कृतोद्वाहंतुराजानंब्रह्मदत्तंमहीपतिम्॥ सदारंप्रेषयामाससोपाध्यायगणंतदा॥ २५ ॥ सोमदापिसुतंदृष्ट्वापुत्रस्यसदृशींक्रियाम्॥ यथान्यायंचगंधर्वीस्नुषास्ताःप्रत्यनंदत॥ २६॥ स्पृष्ट्वास्पृष्ट्वाचताःकन्याःकुशनाभंप्रशस्यच॥ २७ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेत्रयस्त्रिंशःसर्गः ॥ ३३ ॥ ॥ ७॥ ॥ कृतोद्वाहेगतेतस्मिन्ब्रह्मदत्तेचराघव॥ अपुत्रःपुत्रलाभायपौत्रीमिष्टिमकल्पयत्॥ १॥ इष्ट्यांतुवर्तमानायांकुशनाभंमहीपतिम्॥ उवाचपरमोदारःकुशोब्रह्मसुतस्तदा॥ २॥ पुत्रस्तेसदृशःपुत्रभविष्यतिसुधार्मिकः॥ गाधिंप्राप्स्यसितेनत्वंकीर्तिंलोकेचशाश्वतीम्॥ ३॥ एवमुक्त्वाकुशोरामकुशनाभंमहीपतिम्॥ जगामाकाशमाविश्यब्रह्मलोकंसनातनम्॥ ४ ॥ कस्यचित्त्वथकालस्यकुशनाभस्यधीमतः॥ जज्ञेपरमधर्मिष्ठोगाधिरित्येवनामतः॥ ५॥

स्यामेईदृश्यःस्नुषाःइत्येवंप्रतिनंदनम् अनेनस्त्रीमाहात्म्यंतपोमाहात्म्यंचदर्शितम् ॥ २६ ॥ २७ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेत्रयस्त्रिंशःसर्गः ॥ ३३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ब्रह्मदत्तेचेति चस्त्वर्थःकन्याशतसमुच्चयार्थोवा पुत्रलाभायपुत्रप्राप्तये ॥ १ ॥ कुशःकुशनाभपिता ॥ २ ॥ कुशवाक्यमाह पुत्रइत्यादि सदृशस्त्वत्सदृशः कोसौतत्राह गाधिंगाधिनामानंप्राप्स्यसि तेनलोकेशाश्वतींकीर्तिंचप्राप्स्यसि ॥ ३ ॥ कुशोनामेतिपाठेएतत्कुशवत्तंनामप्रसिद्धमित्यर्थः आकाशमाविश्याकाशरूपोभूत्वा अनेनतस्यमुक्तत्वंसूचितम् तेनस्ववंशस्यमाहात्म्यातिशयःसूचितः ॥ ४ ॥ कस्यचित्त्वथकालस्य कस्यचित्कालस्यअनंतरमित्यर्थः ॥ ५ ॥

T

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

ममविश्वामित्रस्य कुशवंशप्रसूतत्वादहंकौशिकः ॥६॥नकेवलमहमेवगाधेःपुत्रःममपूर्वजाज्येष्ठानाम्नासत्यवतीतिप्रसिद्धाऋचीकेप्रतिपादिताऋचीकायदत्ताइतिनामप्रसिद्धम्॥७॥ सशरीर स्वर्गगतौहेतुर्भर्तारमनुवर्तिनीति सहगमनंकृतवतीत्यर्थः अपिच अन्यदपितस्याश्चरितम् कौशिकीनाम्नीमहानदीतद्रूपाप्रवृत्ताचजाता ॥ ८ ॥ हितकार्यार्थम् हितकामार्थमितिपाठेहितंआ मुष्मिकंकामःऐहिकंतदुभयदानार्थम् ॥ ९ ॥ यतोभगिन्यांस्नेहसंयुक्तःअतःहिमवत्पार्श्वेकौशिक्यांनियतःनित्यंसुखंवसामीत्यन्वयः ॥ १० ॥ इतश्चतस्यांवासइत्याह सात्विति सत्येधर्मेप्रति ष्ठिता तज्जलपानादिनासत्यात्मनोननिवर्ततइतिभावः ॥ ११॥ नन्वेवंकथंसिद्धाश्रमेस्थितिरतआह अहंहीति नियमात्गयापिंडदानवत्सिद्धाश्रमैकसाध्ययागजन्यसिद्धिहेतोः आगमनका

सपितामामकाकुत्स्थगाधिःपरमधार्मिकः॥ कुशवंशप्रसूतोस्मिकौशिकोरघुनंदन ॥६॥पूर्वजाभगिनीचापिममराघवसुव्रता॥ नाम्नासत्यवतीना मऋचीकेप्रतिपादिता॥७॥ सशरीरागतास्वर्गंभर्तारमनुवर्तिनी॥ कौशिकीपरमोदाराप्रवृत्ताचमहानदी॥८ ॥ दिव्यापुण्योदकारम्याहिमवंतमु पाश्रिता॥ लोकस्यहितकार्यार्थंप्रवृत्ताभगिनीमम॥९॥ ततोहंहिमवत्पार्श्वेवसामिनियतःसुखम्॥ भगिन्यांस्नेहसंयुक्तःकौशिक्यांरघुनंदन॥१०॥ सातुसत्यवतीपुण्यासत्येधर्मेप्रतिष्ठिता ॥ पतिव्रतामहाभागाकौशिकीसरितांवरा॥ ११ ॥ अहंहिनियमाद्रामहित्वातांसमुपागतः॥ सिद्धाश्रमम नुप्राप्तःसिद्धोस्मितवतेजसा॥ १२ ॥ एषारामममोत्पत्तिःस्वस्यवंशस्यकीर्तिता ॥ देशस्यहिमहाबाहोयन्मांत्वंपरिपृच्छसि॥ १३॥ गतोर्धरात्रःका कुत्स्थकथाःकथयतोमम॥ निद्रामभ्येहिभद्रंतेमाभूद्विघ्नोध्वनीहनः॥ १४॥ निष्पंदास्तरवःसर्वेनिलीनामृगपक्षिणः॥ नैशेनतमसाव्याप्तादिशश्चर घुनंदन॥ १५ ॥ शनैर्विसृज्यतेसंध्यानभोनेत्रैरिवावृतम्॥ नक्षत्रतारागहनंज्योतिर्भिरवभासते॥१६॥

र्यंचत्वदनुग्रहात्सिद्धमित्याह सिद्धाश्रममित्यादि ॥ १२ ॥ उपसंहरति एषेति ममगाधेःसकाशादुत्पत्तिःकीर्तितास्वस्यवंशस्यउत्पत्तिर्ब्रह्मपुत्रात्कुशात्कीर्तिता देशस्यशोणाकूलीयगिरिव्र जदेशस्य पृच्छसिपर्यपृच्छः तत्सर्वमुक्तमितिशेषः ॥ १३ ॥ अतःपरंनप्रष्टव्यमित्याह गतइति विघ्नःगंतव्याध्वनिनिद्राभावप्रयुक्तजाड्यमूलः ॥ १४ ॥ अर्धरात्रचिह्नान्याह निष्पंदाइति पक्षिचलनाभावादितिभावः तदाह निलीनाइति ॥ १५ ॥ शनैर्विसृज्यते व्ययुंक्तेत्यर्थः वर्तमानसामीप्येभूतेलट् संध्याशब्देनतदुपासनयोग्यगौणकालराहित्येनसार्धयामरूपः नक्षत्रतारा गहनंनभःसहस्राक्षवत्नेत्रैरावृतमिवतज्ज्योतिर्भिःतद्रश्मिभिःअवभासते ॥ १६ ॥

उत्तिष्ठते उदोनूर्ध्वकर्मणिइतितङ् ॥ १७ ॥ नैशानिनिशाप्रभवाणि तान्येवाह यक्षेत्यादि ॥ १८ ॥ अभ्यपूजयनअस्तुवन् ॥ १९ ॥ स्तुतिप्रकारमाह कुशिकानामित्यादि ब्रह्मोपमाःब्र ह्मर्षितुल्याः ॥२०॥ हेमहायशोविश्वामित्रभवानेवविशेषेणमहात्मेतिशेषः यस्तपसाब्राह्मणत्वंप्राप्तइतिभावः किंचयस्यतवभगिनीतवकुलस्यद्योतकरीउद्धारकर्त्रीसरितांश्रेष्ठा अनेनसकल

उत्तिष्ठतेचशीतांशुःशशी लोकतमोनुदः ॥ ह्लादयन्प्राणिनांलोकेमनांसिप्रभयास्वया ॥ १७ ॥ नैशानिसर्वभूतानिप्रचरंतिततस्ततः ॥ यक्षराक्षससंघाश्चरौद्राश्चपिशिताशनाः ॥ १८ ॥ एवमुक्त्वामहातेजाविरराममहामुनिः ॥ साधुसाध्विवितितेसर्वेमुनयोह्यभ्यपूजयन् ॥ १९ ॥ कुशिकानामयंवंशोमहान्धर्मपरःसदा ॥ ब्रह्मोपमामहात्मानःकुशवंश्यानरोत्तमाः ॥ २० ॥ विशेषेणभवानेवविश्वामित्रमहायशः ॥ कौशिकीसरितांश्रेष्ठाकुलोद्योतकरीतव ॥ २१ ॥ मुदितैर्मुनिशार्दूलैःप्रशस्तःकुशिकात्मजः ॥ निद्रामुपागमच्छ्रीमानस्तंगतइवांशुमान् ॥ २२ ॥ रामोपिसहसौमित्रिःकिंचिदागतविस्मयः ॥ प्रशस्यमुनिशार्दूलंनिद्रांसमुपसेवते ॥ २३ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेचतुस्त्रिंशःसर्गः ॥ ३४ ॥ उपास्यरात्रिशेषंतुशोणाकूलेमहर्षिभिः ॥ निशायांसुप्रभातायांविश्वामित्रोऽभ्यभाषत ॥ १ ॥ सुप्रभातानिशारामपूर्वासंध्याप्रवर्तते ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठभद्रंतेगमनायाभिरोचय ॥ २ ॥ तच्छ्रुत्वावचनंतस्यकृतपूर्वाह्णिकक्रियः ॥ गमनंरोचयामासवाक्यंचेदमुवाचह ॥ ३ ॥ अयंशोणःशुभजलोऽगाधःपुलिनमंडितः ॥ कतरेणपथाब्रह्मन्संतरिष्यामहेवयम् ॥ ४ ॥ एवमुक्तस्तुरामेणविश्वामित्रोब्रवीदिदम् ॥ एषपंथामयोद्दिष्टोयेनयांतिमहर्षयः ॥ ५ ॥ तेगत्वादूरमध्वानंगतेऽर्धदिवसेतदा ॥ जाह्नवींसरितांश्रेष्ठांददृशुर्मुनिसेविताम् ॥ ६ ॥

जगदुद्धारकत्वंसूचितम् ॥ २१ ॥ प्रशस्तःस्तुतः अस्तंगतइवांशुमानितिपाठः ॥ २२ ॥ सेवतेसेवतेस्म ॥ २३ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्ये बालकांडेचतुस्त्रिंशःसर्गः ॥ ३४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ रात्रिशेषंउपास्यनिद्रयाअतिवाह्य ॥ १ ॥ गमनायगमनंकर्तुम् ॥ २ ॥ ३ ॥ अयंशोणइति शोणैवशोणइति व्यपदिष्टः कतरेणपथासंतरिष्यामहेइत्यन्वयः प्रश्नबीजमगाधइति अतलस्पर्शइत्यर्थः ॥ ४ ॥ उद्दिष्टःगंतव्यत्वेननिश्चितः ॥ ५ ॥ ६ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

सारसःपक्षिविशेषः ॥७॥ वासपरिग्रहंसंमार्जनादिनाआवासस्थानंचक्रुरित्यर्थः ॥ ८ ॥ अमृतवत्अमृततुल्यंपंचयज्ञावशिष्टमन्नम् यद्वाऽमृतवत्तत्सदृशंगंगाजलंहविश्चप्रागुक्तंप्राश्येत्यर्थः ॥ ९ ॥ विष्ठिताःविशेषेणस्थिताःयथार्हतःयथावस्थानमर्हतस्तथास्थितावित्यर्थः ॥ १० ॥ गंगांश्रोतुंगंगाविषयकंकिंचिच्छ्रोतुमित्यर्थः श्रोतव्यंविषयमाह त्रैलोक्यमित्यादि ॥ ११ ॥ वृद्धि

तांदृष्ट्वापुण्यसलिलांहंससारससेविताम् ॥ बभूवुर्मुनयःसर्वेमुदिताःसहराघवाः ॥ ७ ॥ तस्यास्तीरेतदासर्वेचक्रुर्वासपरिग्रहम् ॥ ततःस्नात्वायथान्यायंसंतर्प्यपितृदेवताः ॥ ८ ॥ हुत्वाचैवाग्निहोत्राणिप्राश्यचामृतवद्धविः ॥ विविशुर्जाह्नवीतीरेशुभामुदितमानसाः ॥ ९ ॥ विश्वामित्रंमहात्मानंपरिवार्यसमंततः ॥ विष्ठिताश्चयथान्यायंराघवौचयथार्हतः ॥ संप्रहृष्टमनारामोविश्वामित्रमथाब्रवीत् ॥ १० ॥ भगवञ्छ्रोतुमिच्छामिगंगांत्रिपथगांनदीम् ॥ त्रैलोक्यंकथमाक्रम्यगतानदनदीपतिम् ॥ ११ ॥ चोदितोरामवाक्येनविश्वामित्रोमहामुनिः ॥ वृद्धिंजन्मचगंगायावक्तुमेवोपचक्रमे ॥ १२ ॥ शैलेंद्रोहिमवान्रामधातूनामाकरोमहान् ॥ तस्यकन्याद्वयंरामरूपेणाप्रतिमंभुवि ॥ १३ ॥ यामेरुदुहितारामतयोर्मातासुमध्यमा ॥ नाम्नामेनामनोज्ञावैपत्नीहिमवतःप्रिया ॥ १४ ॥ तस्यांगंगेयमभवज्ज्येष्ठाहिमवतःसुता ॥ उमानामद्वितीयाभूत्कन्यातस्यैवराघव ॥ १५ ॥ अथज्येष्ठांसुराःसर्वेदेवकार्यचिकीर्षया ॥ शैलेंद्रंवरयामासुर्गंगांत्रिपथगांनदीम् ॥ १६ ॥ ददौधर्मेणहिमवांस्तनयांलोकपावनीम् ॥ स्वच्छंदपथगांगंगांत्रैलोक्यहितकाम्यया १७ ॥

त्रैलोक्यव्याप्तिरूपाम् ॥ १२ ॥ धातूनांस्वर्णादीनाम् ॥ १३ ॥ यामेरुदुहितामेनानामसातयोःकन्ययोर्मातेत्यन्वयः ॥ १४ ॥ तस्यांमेनायांयाज्येष्ठाहिमवतःसुताकुटिलानामसाइयंगंगाऽभवदित्यर्थः तस्यैवहिमवतः ॥ १५ ॥ देवकार्यंवक्ष्यमाणंभववीर्यधारणम् त्रिपथगांस्वर्गभूपातालमार्गगाम् इदंवर्तमानापदेशेनवरणंचास्याःशिवभार्यात्वाय ॥ १६ ॥ धर्मेणकन्यादानधर्मेणस्वच्छंदपथगामित्यपिवर्तमानापदेशेन स्वेच्छामात्रेणप्रवहादिवायुमार्गगमनशीलाम् ॥ १७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

त्रिलोकार्थंतारकतोभीतत्रिलोकरक्षकपुत्रोत्पत्त्यर्थम् अग च्छन्ब्रह्मलोकम् तत्रब्रह्मशापवशाज्जलरूपताप्राप्तिरितीत्यादिवामनपुराणोक्तदिशामध्येऊह्यम् वामनपुराणवृत्तांतस्यप्रायेणात्रप्रत्यभिज्ञानात् एवंहितत्राख्यायिका उमाज्येष्ठाकुटिलानामहिमवत्कन्यादेवैःशिववीर्यधारणायहिमवंतंप्रार्थिता तेनदत्तयातयासहदेवाब्रह्मलोकंगत्वाब्रह्मणेतिवेदितवंतः ब्रह्मणाचासमर्थेयंतद्धारणेइत्युक्ताऽवश्यंधारयामीतिकथितवाक्याऽवज्ञानेनब्रह्मणाजलरूपाभवेतिशप्ता तत्रैवब्रह्मांडोर्ध्वकटाहेजलरूपेणलग्नास्थितातत्यामेवाग्निनाशिवत्रीर्यंक्षिप्तमिति विष्णुत्रिविक्रमेणाप्रसरताकटाहेभेदितेंबरात् कुटिलाविष्णुपादांतात्पपाताकुलितातत: तस्माद्विष्णुपदीख्यातेतिवामनपुराणोक्तेरेवब्रह्मांडोर्ध्वकटाहेलग्नेतिज्ञायते पतनसमयेचब्रह्मांडबाह्यजलेनसहैवपतितंतज्जलंब्रह्मणाकमंडलुधृतंबाह्यजलंचशिवानंदवाष्पजातंनारायणात्मकमितिकामिकासंहितादौस्पष्टं ततोभगवतापदारोपणेतेनैवकमंडलुजलेनतत्पादप्रक्षालनंकृत्वातज्जलंकमंडलावेवक्षिप्तम्

प्रतिगृह्यत्रिलोकार्थंत्रिलोकहितकांक्षिणः॥ गंगामादायतेऽगच्छन्कृतार्थेनांतरात्मना ॥ १८ ॥ याचान्याशैलदुहिताकन्यासीद्रघुनंदन॥ उग्रंसुव्रतमास्थायतपस्तेपेतपोधना ॥ १९ ॥ उग्रेणतपसायुक्तांददौशैलवरःसुताम् ॥ रुद्रायाप्रतिरूपायउमांलोकनमस्कृताम् ॥ २० ॥ एतेतेशैलराजस्यसुतेलोकनमस्कृते॥ गंगाचसरितांश्रेष्ठाउमादेवीचराघव ॥ २१ ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंयथात्रिपथगामिनी॥ खंगताप्रथमंतातगतिंगतिमतांवर ॥ २२ ॥ सुरलोकंसमारूढाविपापाजलवाहिनी ॥ २३ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेपंचत्रिंशःसर्गः ॥ ३५ ॥ ॥ ९ ॥
उक्तवाक्येमुनौतस्मिन्नुभौराघवलक्ष्मणौ ॥ प्रतिनंद्यकथांवीरावूचतुर्मुनिपुंगवम् ॥ १ ॥

शंकरसंहितोक्तरीत्यागौरीविवाहोत्तरंलीलयागौर्यापाणिभ्यांशिवनयनाच्छादनेकृतेशिवेनललाटनेत्रंप्रकाशितम् ततोभयाद्गौरीपाणिस्वेदजलंस्रुतंतदपिब्रह्मणाकमंडलौस्थापितमित्यप्यत्रोह्यम् गौरीविवाहकथनेनसूचितंच भगीरथप्रार्थनयाचब्रह्मरूपःसर्वपवित्रजलसमूहस्तस्मैदत्तः सर्वमुक्तजलमुपक्रम्यपुराणेषुभगीरथसंबंधश्रवणात् विस्तरस्त्वस्मत्कृतगंगामाहात्म्यप्रकाशेद्रष्टव्यः ॥ १८ ॥ कन्याअदत्तपतिः अर्धेशिववीर्यस्खलनादिवक्तुंचैतद्वर्णनं उग्रंसुव्रतंपर्णभोजनस्यापित्यागसंकल्परूपं तपःशिवध्यानरूपम् ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ यथात्रिपथगामिनीगंगातथाप्रतिपादयामीतिशेषः तदेवविवृणोति खमित्यादि प्रथमंखंगताआकाशमार्गगता ॥ २२ ॥ पश्चात्सुरलोकंसमारूढाऽभवत् जलवाहिनीतत्स्वभावाजाता विपापासकलपापहंत्री ॥ २३ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेपंचत्रिंशःसर्गः ॥ ३५ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ उक्तवाक्येइति उपरतेइत्यर्थः ॥ १ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

वक्तुमर्हसीत्यस्यविस्तरमित्यनेनान्वयः दिव्यमानुषसंभवंदिव्यलोकनिबंधनंच ॥२॥ शुश्रूषितंविस्तरमाह त्रीनित्यादि भूर्भुवःस्वर्मार्गानित्यर्थः प्लावयेत्व्याप्नुयात् इत्येकोविस्तरः द्वितीयमाह कथमिति त्रिपथगेतिप्रसिद्धिःकिंनिबंधनेतिद्वितीयः ॥ ३ ॥ कर्मभिश्चरितैःसमन्वितेतितृतीयः द्वयोर्हिमवत्कन्ययोःप्रस्तावेपिस्ववंशोद्धारकत्वाद्गंगाविषयकएवभगवतःप्रश्नइत्यूह्यं ॥ ४ ॥ निखिलेनकात्स्र्न्येनविस्तरेणेतियावत् उद्वाहोविवाहः ॥ ५ ॥ गतंक्रीडयेतिशेषः ॥ ६ ॥ समुद्युक्ताःसेनानीप्राप्त्यर्थंपरमयत्नेनरुद्रोमयोःसंयोजनंकृत्वापितस्यारौद्रतेजसोमोचनंवारयितुंसमुद्युक्ताबभूवुरित्यर्थः समुद्विग्नाइतिपाठस्तुसुगमएव॥ ७॥पुत्रार्थंसंयोजनोद्योगवतांतन्निवारणोद्योगोनुचितस्तत्राह यदिहेति इहउमायांउत्पद्यतेउत्पत्स्यते अब्रुवन् इतिविचार्येत्यादि ॥ ८ ॥ ९ ॥ प्रसादविषयमाह नलोकाइति भूरादिलोकास्तत्स्थप्रजाश्चेत्यर्थः ब्राह्मेणतपसाब्रह्मानन्यतालक्षणेनतपसेत्यर्थः ॥१० ॥ तेजोरेतः तेजसिआत्मनि मत्तेजसिमयाधृतेकोलाभस्तत्राह रक्षसर्वानिति धृत्वेतिशेषः ननुरुद्रेणस्वतेजोधारणेकथंलोकरक्षेतिचेच्छृणु यदेतत्पुरुषेरेतोभवतिआदित्यस्यतद्रूपमितिश्रुतेस्तद्रेतोरूपंतेजएवआदित्यमंडलंतद्धृतौसकलंजगद्रक्षितंभवतिविपर्ययेविपर्ययइत्याहुः तदेवाह नालोकमिति आदित्यविनाशेहिसर्वलोकविनाशप्रसंगइतिभावः ॥ ११ ॥ १२ ॥

धर्मयुक्तमिदंब्रह्मन्कथितंपरमंत्वया ॥ दुहितुःशैलराजस्यज्येष्ठायावक्तुमर्हसि ॥ विस्तरंविस्तरज्ञोसिदिव्यमानुषसंभवम् ॥ २ ॥ त्रीन्पथोहेतुनाकेनप्लावयेल्लोकपावनी ॥ कथंगंगात्रिपथगाविश्रुतासरिदुत्तमा ॥ ३ ॥ त्रिषुलोकेषुधर्मज्ञकर्मभिःकैःसमन्विता ॥ तथाब्रुवतिकाकुत्स्थेविश्वामित्रस्तपोधनः ॥ ४ ॥ निखिलेनकथांसर्वामृषिमध्येन्यवेदयत् ॥ पुरारामकृतोद्वाहःशितिकंठोमहातपाः ॥ ५ ॥ दृष्ट्वाचभगवान्देवींमैथुनायोपचक्रमे ॥ तस्यसंक्रीडमानस्यमहादेवस्यधीमतः ॥ शितिकंठस्यदेवस्यदिव्यंवर्षशतंगतम् ॥ ६ ॥ नचापितनयोरामतस्यामासीत्परंतप ॥ सर्वेदेवाःसमुद्युक्ताःपितामहपुरोगमा ॥ ७॥ यदिहोत्पद्यतेभूतंकस्तत्प्रतिसहिष्यति ॥ अभिगम्यसुराःसर्वेप्रणिपत्येदमब्रुवन् ॥ ८ ॥ देवदेवमहादेवलोकस्यास्यहितेरत ॥ सुराणांप्रणिपातेनप्रसादंकर्तुमर्हसि ॥ ९ ॥ नलोकाधारयिष्यंतितवतेजःसुरोत्तम ॥ ब्राह्मेणतपसायुक्तोदेव्यासहतपश्चर ॥ १० ॥ त्रैलोक्यहितकामार्थंतेजस्तेजसिधारय ॥ रक्षसर्वानिमाँल्लोकान्नालोकंकर्तुमर्हसि ॥ ११ ॥ देवतानांवचःश्रुत्वासर्वलोकमहेश्वरः ॥ बाढमित्यब्रवीत्सर्वान्पुनश्चेदमुवाचह ॥ १२ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

धारयिष्यामीति सहोमयाउमापिस्वरजोरूपतेजोग्निस्वस्वरूपेणतेजसाधारयिष्यति यदेतत्स्त्रियांलोहितंभवतिअग्नेस्तद्रूपमितिश्रुतेः भोत्रिदशाःअनेनतेजोधारणेन पृथिवीचकारात्सर्वोलो कोनिर्वाणंसुखंप्राप्नोतु अन्यथाऐश्वरतेजोजन्यस्यदुर्धार्यत्वेनदुर्दर्शत्वेनचपृथिव्यालोकस्यचपीडास्यादितिभावः ॥ १३ ॥ दिव्यवर्षशतभोगवशात्स्थानतश्च्युतस्यशुक्रांशस्यधारणा संभवेनतद्धारणसमर्थंमोक्षस्थानंनिरूपयंत्वित्याह यदिदमिति स्थानात्हृदयपुंडरीकलक्षणात् क्षुभितंचिरकालभोगवशात्स्खलितं अनुत्तमंदेवकार्यार्हसुतसमर्थत्वेनसर्वोत्तमं भवत्प्रार्थनया उमागर्भानर्हंकोधारयिष्यति ॥१४॥ उत्तरमाहुः एवमिति धराधारयिष्यतीति तस्याअशेषधारणशक्तिमत्त्वादितिभावः ॥१५॥१६ ॥ पृथिव्यांमुक्तस्यतेजसोधारणार्थमग्नेःपृथिव्यधिपति

धारयिष्याम्यहंतेजस्तेजसैवसहोमया॥ त्रिदशाःपृथिवीचैवनिर्वाणमधिगच्छतु॥१३॥ यदिदंक्षुभितंस्थानान्ममतेजोह्यनुत्तमम्॥ धारयिष्यति कस्तन्मेब्रुवंतुसुरसत्तमाः॥ १४॥ एवमुक्तास्ततोदेवाःप्रत्यूचुर्वृषभध्वजम्॥ यत्तेजःक्षुभितंह्यद्यतद्धराधारयिष्यति॥ १५॥ एवमुक्तःसुरपतिःप्रमु मोचमहाबलः॥ तेजसापृथिवीयेनव्याप्तासगिरिकानना॥१६॥ ततोदेवाःपुनरिदमूचुश्चापिहुताशनम्॥ आविशत्वंमहातेजोरौद्रंवायुसमन्वितः ॥ १७॥ तदग्निनापुनर्व्याप्तंसंजातंश्वेतपर्वतम्॥ दिव्यंशरवणंचैवपावकादित्यसन्निभम्॥१८॥ यत्रजातोमहातेजाःकार्तिकेयोग्निसंभवः॥ अथो मांचशिवंचैवदेवाःसर्षिगणास्तथा॥ १९॥ पूजयामासुरत्यर्थंसुप्रीतमनसस्तदा॥ अथशैलसुतारामत्रिदशानिदमब्रवीत्॥ २०॥ समन्युरशप त्सर्वान्क्रोधसंरक्तलोचना॥ यस्मान्निवारिताचाहंसंगतापुत्रकाम्यया॥ २१॥ अपत्यंस्वेषुदारेषुनोत्पादयितुमर्हथ॥ अद्यप्रभृतियुष्माकमप्रजाः संतुपत्नयः॥ २२॥ एवमुक्त्वासुरान्सर्वान्शशापपृथिवीमपि॥ अवनेनैकरूपात्वंबहुभार्याभविष्यसि॥२३॥

त्वेनपृथिव्यभिमानित्वात्तंनियुंजते ततइति पुनःशब्दे.वाक्यालंकारे हुताशनंदेवीक्लेदोंशरूपं अन्यादृशाग्नेःरौद्रतेजःप्रवेशासंभवात् वायुसमन्वितइत्यनेनचालनलक्षणःप्रवेशोपायउक्तः ॥ १७ ॥ तदग्निनेति उक्ताग्निनाचालनपूर्वकप्रवेशात्तत्तेजोबद्धंसत्केवलश्वेतपर्वतरूपंजातं तद्रूपतेजःप्रवेशप्रदेशेतन्महिम्नादिव्यंपावकादित्यसंनिभंशरवणंचाभूत् ॥१८॥यत्रेति किंचित्कालं धृतत्वात्कार्तिकेयत्ववदेवअग्निसंभवत्वंबोध्यम् ॥ १९ ॥ सुप्रीतमनसःलोकानुग्रहायमूलतेजसोधृतत्वाद्देवकार्यायस्कन्नतेजसश्चदत्तत्वात्संतोषः क्रियमाणामपिपूजांउमादेवीनांगीकरोति स्मप्रत्युतकुद्धैवाभूदित्याह अथशैलेति ॥ २० ॥किमब्रवीत्तदाहाशपदिति शापरूपंवचोब्रवीदित्यर्थः मन्युकारणमाह यस्मादिति ॥ २१ ॥ शापस्वरूपमाह अपत्यमित्यादि ॥२२॥ एवमु क्त्वाशपथरूपंवचइतिशेषः हेअवनेपृथ्वि नैकरूपाएकत्रैवक्षेत्रेऽनेकबीजफलजनकत्वात् बहुभार्याअनेकभूपतिभोग्या ॥ २३ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

नचपुत्रकृतांप्रीतिं वराहादुत्पन्नस्यापिनरकासुरस्यभौमस्यकृष्णावतारेतेनैवहननात् सुदुर्मेधइतिनित्यमसिच्प्रजामेधयोरित्यसिच् सुतरांदुष्टामेधायस्यास्तत्संबोधनंसुदुर्मेधः ममपुत्रमनिच्छ तीतिजोधारणानुमत्यायथेषातत्तेजोधारणंनानुमन्येतत्तर्हिसपुत्रोममैवस्यादित्याशयः ॥२४॥ पीडितान्देवीशापदुःखितान् उपचक्रामपादन्यासंकृतवान् ॥२५॥ तस्यगिरेःहिमालयस्यउत्तर पार्श्वेहिमवत्प्रभवाख्येशृंगे ॥२६॥ उपसंहरति एषइति त्रिषुलोकेषुधर्मज्ञकर्मभिःकैःसमन्वितेतिप्रश्नोत्तरतयावक्तव्यस्यधारणरूपगंगाचरितस्यशेषतयाशैलपुत्र्याविस्तारोनिवेदितः प्रकृतं प्रश्नोत्तरंवक्तुंप्रतिजानीते गंगायाइति प्रभवमितिच्छांदसोह्रस्वः ऐशतेजोधारणरूपंप्रभावमित्यर्थः ॥२७॥ ॥ इतिश्रीरा०वा०आ०बालकांडेषट्त्रिंशःसर्गः ॥३६॥ ॥छ॥ ॥ देवेशिवेसें

नचपुत्रकृतांप्रीतिंमत्क्रोधकलुषीकृता ॥ प्राप्स्यसेत्वंसुदुर्मेधोममपुत्रमनिच्छती ॥ २४ ॥ तान्सर्वान्पीडितान्दृष्ट्वासुरान्सुरपतिस्तदा ॥ गमनायोपच क्रामदिशंवरुणपालिताम् ॥ २५ ॥ सगत्वातपआतिष्ठत्पार्श्वेतस्योत्तरेगिरेः ॥ हिमवत्प्रभवेशृंगेसहदेव्यामहेश्वरः ॥ २६ ॥ एषतेविस्तरोरामशैलपु त्र्यानिवेदितः ॥ गंगायाःप्रभवंचैवशृणुमेसहलक्ष्मण ॥ २७ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेषट्त्रिंशःसर्गः ॥ ३६ ॥

तप्यमानेतदादेवेसेंद्राःसाग्निपुरोगमाः ॥ सेनापतिमभीप्संतःपितामहमुपागमन् ॥ १ ॥ ततोऽब्रुवन्सुराःसर्वेभगवंतंपितामहम् ॥ प्रणिपत्यसुरारा मसेंद्राःसाग्निपुरोगमाः ॥ २ ॥ येनसेनापतिर्देवदत्तोभगवतापुरा ॥ सतपःपरमास्थायतप्यतेस्मसहोमया ॥ ३ ॥ यदत्रानंतरंकार्यंलोकानांहितका म्यया ॥ संविधत्स्वविधानज्ञत्वंहिनःपरमागतिः ॥ ४ ॥ देवतानांवचःश्रुत्वासर्वलोकपितामहः ॥ सांत्वयन्मधुरैर्वाक्यैस्त्रिदशानिदमब्रवीत् ॥ ५ ॥ शैलपुत्र्यायदुक्तंतन्नप्रजाःस्वासुपत्निषु ॥ तस्यावचनमक्लिष्टंसत्यमेवनसंशयः ॥ ६ ॥ इयमाकाशगंगाचयस्यांपुत्रंहुताशनः ॥ जनयिष्यतिदेवानां सेनापतिमरिंदमम् ॥ ७ ॥

द्राः देवाइतिशेषः साग्निपुरोगमाःअग्निनापुरोगमेनसहिताइत्यर्थः सेंद्राःसर्षिगणाःपुराइतिक्वचित्पाठः ॥१॥ अत्रसुराःसर्वेइतिपुनरुक्तंअतःपाठांतरमन्वेषणीयं द्वितीयार्थेसुरारामेतिपाठः राम संबोधनंचैतत् ॥२॥ येनरुद्रेणसेनापतिर्बीजात्मनादत्तःसपरमास्थायपरंमौनमंगीकृत्यतपःतप्यतेअनुतिष्ठति॥३॥अनंतरंबीजदातुरुपरमानंतरंयत्कार्यंपुत्राकारसंपत्तयेविधेयंतत्संविधत्स्व ॥४॥ सांत्वयन् इष्टकार्यालाभखिन्नानितिशेषः ॥५॥ यत् यस्मात् शैलपुत्र्याअप्रजाभविष्यथेत्युक्तंतत्तस्मात् युष्माकंस्वासुपत्नीषुनप्रजाः संतीतिशेषः पत्निष्वितिह्रस्वत्वंछांदसं यतस्तस्यावचनम क्लिष्टंअमोघं एवंचप्रजास्यथेतिपाठकल्पनाच्छांदसत्वकल्पनाचविफलैव ॥ ६ ॥ तर्हिकागतिस्तत्राह इयमिति यस्यांहुताशनःपुत्रंजनयिष्यतिसेयंआकाशगंगाआस्तेइतिशेषः ॥ ७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

ज्येष्ठाउमास्वकनिष्ठापत्यत्वात्स्वापत्यवन्मानयिष्यतीत्यर्थइतिकतकस्तन्न पूर्वंगंगायाएवज्येष्ठत्वोक्त्यातेनविरोधात् तस्माज्ज्येष्ठागंगास्वकनिष्ठोमापत्यत्वान्मानयिष्यतीत्यर्थः उमाशिवसंयोगेनच्युतरेतोरजोभ्यामुत्पत्तेरुमापत्यत्वं अतएवाह उमायाइति तत्स्वापत्यसंमाननम् ॥ ८ ॥ ९ ॥ कैलासपर्वतंगत्वेत्यन्वयः ॥ १० ॥ समाधत्स्वकुरु महातेजइतिसंबुद्धिः शैलपुत्र्यांगंगायांऐशंतेजःउत्सृजेत्यन्वयः ॥ ११ ॥ प्रतिज्ञायतथाकरोमीतिप्रतिज्ञाय इदंगर्भधारणंदेवतानांप्रियमित्यन्वयः ॥ १२ ॥ दिव्यंरूपंअधारयत् स्रोतोरूपंमुक्त्वेतिशेषः तस्यामहिमांदिव्यरूपंवैभवं सःऐश्वरतेजोराशिःपारदःअवशीर्यतशीर्णःउत्तमस्त्रीदर्शनेरसेश्वरस्यतद्ग्रहणायउच्छलनंद्वियोजनपर्यंतमितिसुप्रसिद्धं यद्वा सःअग्निःअवशीर्यतऐश्वरंतेजस्त्यक्तवानित्यर्थः ॥ १३ ॥

ज्येष्ठाशैलेंद्रदुहितामानयिष्यतितंसुतम् ॥ उमायास्तद्बहुमतंभविष्यतिनसंशयः ॥ ८ ॥ तच्छ्रुत्वावचनंतस्यकृतार्थारघुनंदन ॥ प्रणिपत्यसुराःसर्वेपितामहमपूजयन् ॥ ९ ॥ तेगत्वापरमंरामकैलासंधातुमंडितम् ॥ अग्निंनियोजयामासुःपुत्रार्थंसर्वदेवताः ॥ १० ॥ देवकार्यमिदंदेवसमाधत्स्वहुताशन ॥ शैलपुत्र्यांमहातेजोगंगायांतेजउत्सृज ॥ ११ ॥ देवतानांप्रतिज्ञायगंगामभ्येत्यपावकः ॥ गर्भंधारयवैदेविदेवतानामिदंप्रियम् ॥ १२ ॥ इत्येतद्वचनंश्रुत्वादिव्यंरूपमधारयत् ॥ सतस्यामहिमांदृष्ट्वासमंतादवशीर्यत ॥ १३ ॥ समंततस्तदादेवीमभ्यषिंचतपावकः ॥ सर्वस्रोतांसिपूर्णानिगंगायारघुनंदन ॥ १४ ॥ तमुवाचततोगंगासर्वदेवपुरोगमम् ॥ अशक्ताधारणेदेवतेजस्तवसमुद्धतम् ॥ १५ ॥ दह्यमानाग्निनातेनसंप्रव्यथितचेतना ॥ अथाब्रवीदिदंगंगांसर्वदेवहुताशनः ॥ १६ ॥ इहहैमवतेपार्श्वेगर्भोयंसन्निवेश्यताम् ॥ श्रुत्वात्वग्निवचोगंगातंगर्भमतिभास्वरम् ॥ १७ ॥ उत्ससर्जमहातेजाःस्रोतोभ्योहितदानघ ॥ यदस्यानिर्गतंतस्मात्तप्तजांबूनदप्रभम् ॥ १८ ॥ कांचनंधरणींप्राप्तंहिरण्यमतुलप्रभम् ॥ ताम्रंकार्ष्णायसंचैवतैक्ष्ण्यादेवाभिजायत ॥ १९ ॥

अभ्यषिंचतेति रसेश्वरेणेतिशेषः स्रोतांसिनाड्यः ॥ १४ ॥ पुरोगमःपुरोयायीहितकरश्च तवआग्नेयेनतेजसासंबंधात्समुद्धतंअत्युग्रंतेजःशैवंयतोऽतस्तस्यधारणेऽहमशक्तेत्यन्वयः ॥ १५ ॥ संप्रव्यथितचेतना अस्मीतिशेषः सर्वदेवहुताशनःसर्वदेवोद्देशेनहुतस्यभक्षकः ॥ १६ ॥ सन्निवेश्यतांस्थाप्यताम् ॥ १७ ॥ स्रोतोभ्यउत्कृष्यतत्तेजोहिमवत्पार्श्वेउत्ससर्जेत्यन्वयः यत्यस्मात्अस्याःनिर्गतंतत् तस्मात् गंगागर्भतोनिर्गमात् तत्तेजोजांबूनदाकारसुमेरुकन्यापत्यत्वाद्गंगायास्तप्तजांबूनदंसुवर्णंतेनसमप्रभं आसीदितिशेषः ॥ १८ ॥ अतएवधरणींप्राप्तंसाक्षात्स्वसंबद्धधरणीस्थंवस्तुकांचनमकरोत् तत्समीपवर्तिभूसंस्थंअतुलप्रभंहिरण्यंरजतंअकरोत् तत्तेजःसंबंधितैक्ष्ण्यादेवतद्व्यवहितभूस्थवस्तुजातंताम्रं कार्ष्णायसंलोहं अभिजायत अडभावआर्षः ॥ १९ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तत्तस्यगर्भस्यमलंत्रपुसीसंचअभवत् अयंभावः तैक्ष्ण्यमलगंधयुक्तेनशुद्धेनस्पर्शतोविद्धंस्वर्णं गंधयुक्तेनविद्धंरजतं तैक्ष्ण्ययुक्तेनविद्धंताम्रंलोहंच मलयुक्तेनविद्धंत्रपुसीसेइति नानाधातुःतद्रूपम् ॥ २० ॥ नचस्पर्शवेधित्वमेवतस्यअपितुरूपवेधित्वमपीत्याह निक्षिप्तेत्यादि सन्नद्धंसंबद्धम् ॥ २१ ॥ जातरूपं रूपेणजातमित्यर्थः ॥ २२ ॥ तंकुमारमिति ततःरुद्रतेजसःजातंक्रमेण साकारतांप्राप्तं क्षीरसंभावनार्थायक्षीरपानप्रयोजनसिद्धये कृत्तिकाःकृत्तिकाभिः यद्वा समयोजयन्नित्यस्यप्रैरयन्नित्यर्थः ॥ २३ ॥ अथताःकृत्तिकाःअस्माकंसर्वासांपुत्रोभवत्वित्युत्तमंसमयंकृत्वानिश्चिताःतद्विषयकनिश्चयवत्यःजातमात्रस्यतस्यक्षीरंददुरित्यन्वयः ॥ २४ ॥ ततःसर्वदेवताःयुष्माकमयंपुत्रःकार्तिकेयइतित्रैलोक्यविख्यातोभविष्यति अत्रसंदेहःनइतिब्रुवन् अब्रु

मलंतस्याभवत्तत्रत्रपुसीसकमेवच ॥ तदेतद्धरणींप्राप्यनानाधातुरवर्धत ॥ २० ॥ निक्षिप्तमात्रेगर्भेतुतेजोभिरभिरंजितम् ॥ सर्वंपर्वतसन्नद्धंसौवर्णमभवद्वनम् ॥ २१ ॥ जातरूपमितिख्यातंतदाप्रभृतिराघव ॥ सुवर्णंपुरुषव्याघ्रहुताशनसमप्रभम् ॥ २२ ॥ तंकुमारंततोजातंसेंद्राःसहमरुद्गणाः ॥ क्षीरसंभावनार्थायकृत्तिकाःसमयोजयन् ॥ २३ ॥ ताःक्षीरंजातमात्रस्यकृत्वासमयमुत्तमम् ॥ ददुःपुत्रोयमस्माकंसर्वासामितिनिश्चिताः ॥ २४ ॥ ततस्तुदेवताःसर्वाःकार्तिकेयइतिब्रुवन् ॥ पुत्रस्त्रैलोक्यविख्यातोभविष्यतिनसंशयः ॥ २५ ॥ तेषांतद्वचनंश्रुत्वास्कन्नंगर्भपरिस्रवे ॥ स्नापयन्परयालक्ष्म्यादीप्यमानंयथानलम् ॥ २६ ॥ स्कंदइत्यब्रुवन्देवाःस्कन्नंगर्भपरिस्रवे ॥ कार्तिकेयंमहाबाहुंकाकुत्स्थज्वलनोपमम् ॥ २७ ॥ प्रादुर्भूतंततःक्षीरंकृत्तिकानामनुत्तमम् ॥ षण्णांषडाननोभूत्वाजग्राहस्तनजंपयः ॥ २८ ॥ गृहीत्वाक्षीरमेकाह्नासुकुमारवपुस्तदा ॥ अजयत्स्वेनवीर्येणदैत्यसैन्यगणान्विभुः ॥ २९ ॥ सुरसेनागणपतिमभ्यषिंचन्महाद्युतिम् ॥ ततस्तममराःसर्वेसमेत्याग्निपुरोगमाः ॥ ३० ॥

वन्नित्यर्थः अडभावआर्षः ॥ २५ ॥ तेषांदेवानांतत्स्वेष्टानुकूलंवचनंश्रुत्वा स्कन्नंआदौईश्वरयोःसकाशात्स्कन्नंपश्चाद्गंगायागर्भात्परिस्रवेसतिपरयालक्ष्म्यादीप्यमानमनलमिवदुःस्पर्शं दुःस्पर्शतानिवृत्तिप्रयोजनकशैत्यसिद्धयेताःस्नापयन् अस्नापयन्नित्यर्थः ॥ २६ ॥ ततःस्कन्नपरिस्रुतत्वहेतोःपूर्वंकार्तिकेयत्वेनोक्तंस्कंदइत्यन्वर्थनाम्नाअब्रुवन्नित्यन्वयः स्कन्नपरिस्रुतइत्यर्थेस्कंदइतिपृषोदरादित्वात्साधु ॥ २७ ॥ ततःकृत्तिकानांक्षीरंप्रादुर्भूतंआसीदितिशेषः ततःषण्णामपिस्तनजंपयःक्षुधातिशयेनषडाननोभूत्वाजग्राह ॥ २८ ॥ एवंतदाषड्भिर्मुखैर्यावदपेक्षितंक्षीरंगृहीत्वाएकाह्नाएकदिनेनैवसुकुमारवपुरपिस्वतेजसैवदैत्यसैन्यगणान्अजयत् ॥ २९ ॥ ततःसकलासुरजयाद्धेतोःसर्वेग्निपुरोगमादेवाःसमेत्यसुरसेनागणपतितंअभ्यषिंचन्नित्यन्वयः ॥ ३० ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

उपसंहरति एषइत्यादिना ॥ ३१ ॥ धन्यत्वपुण्यत्वेविवृणोति भक्तश्चेति ऐहलौकिकफलेनधन्यत्वमामुष्मिकेनपुण्यत्वं पुत्रपौत्रैश्चेत्यस्ययुक्तःसन्देहत्यागेइतिशेषः ॥ ३२ ॥ ॥ इतिश्री रामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेसप्तत्रिंशःसर्गः ॥ ३७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथत्रीन्पथोहेतुनाकेनेत्यादिप्रश्नस्योत्तरंवक्तुमाह तांकथामिति अपरंवाक्यंवक्ष्यमाणंप्रश्नोत्तरम् ॥ १ ॥ यस्मादप्रजःतस्मात्प्रजाकामोऽभूदित्यन्वयः ॥ २ ॥ ३ ॥ अरिष्टनेमिःकश्यपः अस्यांसुपर्णभगिनीत्यनुपदप्रयोगात् ॥ ४ ॥ भृगुप्रस्रवणेभृग्वधिष्ठितं

एषतेरामगंगायाविस्तरोभिहितोमया॥कुमारसंभवश्चैवधन्यःपुण्यस्तथैवच॥ ३१ ॥ भक्तश्चयःकार्तिकेयेकाकुत्स्थभुविमानवः॥ आयुष्मान्पुत्रपौत्रैश्चस्कंदसालोक्यतांव्रजेत् ॥ ३२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेसप्तत्रिंशःसर्गः ॥ ३७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तां कथांकौशिकोरामेनिवेद्यमधुराक्षराम्॥पुनरेवापरंवाक्यंकाकुत्स्थमिदमब्रवीत् ॥ १ ॥ अयोध्याधिपतिर्वीरपूर्वमासीन्नराधिपः॥ सगरोनामधर्मात्माप्रजाकामःसचाप्रजः ॥ २ ॥ वैदर्भदुहितारामकेशिनीनामनामतः॥ ज्येष्ठासगरपत्नीसाधर्मिष्ठासत्यवादिनी ॥ ३ ॥ अरिष्टनेमेर्दुहितासुपर्णभगिनीतुसा ॥ द्वितीयासगरस्यासीत्पत्नीसुमतिसंज्ञिता॥४॥ताभ्यांसहमहाराजःपत्नीभ्यांतप्तवांस्तपः॥ हिमवंतंसमासाद्यभृगुप्रस्रवणेगिरौ॥५॥ अथवर्षशतेपूर्णेतपसाराधितोमुनिः ॥ सगरायवरंप्रादाद्भृगुःसत्यवतांवरः ॥ ६॥ अपत्यलाभःसुमहान्भविष्यतितवानघ॥ कीर्तिचाप्रतिमांलोके प्राप्स्यसेपुरुषर्षभ ॥ ७॥ एकाजनयितातातपुत्रंवंशकरंतव ॥ षष्टिंपुत्रसहस्राणिअपराजनयिष्यति ॥ ८ ॥ भाषमाणंनरव्याघ्रंराजपुत्र्यौप्रसाद्यतम् ॥ ऊचतुःपरमप्रीतेकृतांजलिपुटेतदा ॥ ९ ॥ एकःकस्याःसुतोब्रह्मन्कावहून्जनयिष्यति ॥ श्रोतुमिच्छामहेब्रह्मन्सत्यमस्तुवचस्तव ॥ १० ॥ तयोस्तद्वचनंश्रुत्वाभृगुःपरमधार्मिकः ॥ उवाचपरमांवाणींस्वच्छंदोत्रविधीयताम् ॥ ११ ॥ एकोवंशकरोवास्तुबहवोवामहाबलाः॥ कीर्तिमंतोमहोत्साहाःकावाकंवरमिच्छति ॥ १२ ॥

प्रस्रवणंप्रवाहोयस्मिन्गिरौहिमवत्पादपर्वते ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ तातेत्युपलालने जनयिताजनयिष्यति षष्टिमितिनित्यैकवचनांतत्वात्सहस्राणीत्यनेनसामानाधिकरण्यम् ॥ ८ ॥ राजपुत्र्याविस्यत्रच्छंत्रिन्यायेनप्रयोगः ॥ ९ ॥ इच्छावहेइच्छावः ॥ १० ॥ स्वच्छंदःस्वेच्छा विधीयतांज्ञाप्यतां स्वेच्छयैवएकपुत्रतावहुपुत्रतावाव्रियतामितितात्पर्यम् ॥ ११ ॥ तदेवाह एकोवंशकरो वेति वंशकरःवंशवृद्धिहेतुः ॥ १२ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

 नृपसन्निधावित्यनेनतस्यापिसाक्षित्वमात्रंनतुवरणनियमकर्तृतेतिसूचितम् ॥ १३ ॥ सुपर्णोगरुडः ॥ १४ ॥ १५ ॥ व्यजायतप्रसूतवती ॥ १६ ॥ गर्भतुंबंतुंबफलाकारगर्भपिंडं व्यजायतप्र सूतवती कथंततःपुत्रोदयइत्यतआह षष्टिरित्यादि ॥ १७ ॥ १८ ॥ दीर्घेणकालेन यौवनशालित्वेहेतुत्वात्तृतीया ॥१९॥ ज्येष्ठःअसमंजः बालान्गृहीत्वाजलेप्रक्षिप्यमज्जतःतान्समीक्ष्यनि

मुनेस्तुवचनंश्रुत्वाकेशिनीरघुनंदन॥ पुत्रंवंशकरंरामजग्राहनृपसन्निधौ॥ १३॥ षष्टिंपुत्रसहस्राणिसुपर्णभगिनीतदा॥ महोत्साहान्कीर्तिमतोज ग्राहसुमतिःसुतान्॥ १४ ॥ प्रदक्षिणमृषिंकृत्वाशिरसाभिप्रणम्यतम्॥ जगामस्वपुरंराजासभार्योरघुनंदन॥ १५ ॥ अथकालेगतेतस्यज्येष्ठापुत्रं व्यजायत॥ असमंजइतिख्यातंकेशिनीसगरात्मजम्॥१६॥ सुमतिस्तुनरव्याघ्रगर्भतुंबंव्यजायत॥ षष्टिःपुत्रसहस्राणितुंबभेदाद्विनिःसृता॥१७॥ घृतपूर्णेषुकुंभेषुधात्र्यस्तान्समवर्धयन्॥कालेनमहतासर्वेयौवनंप्रतिपेदिरे॥१८॥अथदीर्घेणकालेनरूपयौवनशालिनः॥षष्टिःपुत्रसहस्राणिसगर स्याभवंस्तदा॥ १९॥ सचज्येष्ठोनरश्रेष्ठःसगरस्यात्मसंभवः॥ बालान्गृहीत्वातुजलेसरय्वारघुनंदन॥ २०॥ प्रक्षिप्यप्राहसन्नित्यंमज्जतस्तान्निरी क्ष्यवै॥ एवंपापसमाचारःसज्जनप्रतिबाधकः॥२१॥पौराणामहितेयुक्तःपित्रानिर्वासितःपुरात्॥तस्यपुत्रोंशुमान्नामअसमंजस्यवीर्यवान्॥२२॥ संमतःसर्वलोकस्यसर्वस्यापिप्रियंवदः॥ ततःकालेनमहतामतिःसमभिजायत॥ २३॥ सगरस्यनरश्रेष्ठयजेयमितिनिश्चिता॥ सकृत्वानिश्चयंरा जासोपाध्यायगणस्तदा॥ २४॥ यज्ञकर्मणिवेदज्ञोयष्टुंसमुपचक्रमे॥ २५॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेअष्ट त्रिंशःसर्गः॥ ३८॥ ॥ ७॥ ॥ विश्वामित्रवचःश्रुत्वाकथांतेरघुनंदनः॥ उवाचपरमप्रीतोमुनिंदीप्तमिवानलम्॥ १॥ श्रोतुमिच्छामि भद्रंतेविस्तरेणकथामिमाम्॥ पूर्वजोमेकथंब्रह्मन्यज्ञंवैसमुपाहरत्॥ २॥

त्यंप्राहसत् प्रहसन्नितिपाठेस्थितोभवतीतिशेषः सज्जनप्रतिबाधकःसज्जनपीडकः ॥२०॥२१॥ निर्वासितोनिष्कासितः तस्यअसमंजस्य एतद्वाचीअसमंजशब्दोऽदंतःसांतश्चेतिबोध्यम्॥२२॥
समभिजायत अडभावआर्षः ॥ २३ ॥ २४ ॥ यज्ञकर्मणीत्यस्यनिश्चयंकृत्वेतिप्राक्तनेनान्वयः ॥ २५ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबाल कांडेअष्टत्रिंशःसर्गः ॥ ३८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ कथांते यज्ञोपक्रमकथांतेइत्यर्थः ॥ १ ॥ इमांयज्ञसंबंधिनीम् ॥ २ ॥

प्रहसन्निवविकसितवदनः स्वपूर्वजवृत्तांततयाश्रवणकौतुकेनरामभद्रस्यायंप्रश्नः अतएवमुनेर्हासः स्ववंश्यइतिरामस्यापिलोकवत्स्नेहःसंपन्नइति ॥ ३ ॥ सगरस्यसगरयज्ञस्येत्यर्थः ॥४॥ म
ध्येमहापर्वतविरोधाभावाद्विंध्यपर्वतंहिमवान्तथाविंध्योपिहिमवंतंइत्येवंपरस्परमासाद्यउच्चत्वेनसाम्यंप्राप्य औन्नत्यातिशयेनवीक्षानिरोधकाभावात् परस्परंनिरीक्षेतेपश्यतइत्यर्थः तयोर्म
ध्येआर्यावर्तभूमौ आर्यावर्तःपुण्यभूमिर्मध्यंविंध्यहिमालयोरितिवचनात्॥५॥प्रशस्तःप्रशस्तत्वेनप्रसिद्धः उक्तवचनात्अश्वचर्यारक्षार्थमश्वानुगमनम्॥६॥मतेशासनेपर्वणिउक्थ्याहे अश्वमे

तस्यतद्वचनंश्रुत्वाकौतूहलसमन्वितः॥ विश्वामित्रस्तुकाकुत्स्थमुवाचप्रहसन्निव॥३॥ श्रूयतांविस्तरोरामसगरस्यमहात्मनः॥ शंकरश्वशुरोनाम्ना
हिमवानितिविश्रुतः॥ ४ ॥ विंध्यपर्वतमासाद्यनिरीक्षेतेपरस्परम्॥ तयोर्मध्येसमभवद्यज्ञःसपुरुषोत्तम॥ ५ ॥ सहिदेशोनरव्याघ्रप्रशस्तोयज्ञकर्म
णि॥ तस्याश्वचर्याकाकुत्स्थदृढधन्वामहारथः॥ ६॥ अंशुमानकरोत्तातसगरस्यमतेस्थितः॥ तस्यपर्वणितंयज्ञंयजमानस्यवासवः॥७॥ राक्षसीं
तनुमास्थाययज्ञियाश्वमपाहरत्॥ क्रियमाणेतुकाकुत्स्थतस्मिन्नश्वेमहात्मनः॥ ८ ॥ उपाध्यायगणाःसर्वेयजमानमथाब्रुवन्॥ अयंपर्वणिवेगेन
यज्ञियाश्वोपनीयते॥९॥ हर्तारंजहिकाकुत्स्थहयश्चैवोपनीयताम्॥ यज्ञच्छिद्रंभवत्येतत्सर्वेषामशिवायनः॥१०॥ तत्तथाक्रियतांराजन्यज्ञोऽच्छि
द्रःकृतोभवेत्॥ सोपाध्यायवचःश्रुत्वातस्मिन्सदसिपार्थिवः॥ ११ ॥ षष्टिंपुत्रसहस्राणिवाक्यमेतदुवाचह॥ गतिंपुत्रानपश्यामिरक्षसांपुरुषर्षभाः
॥ १२ ॥ मंत्रपूतैर्महाभागैरास्थितोपिमहाक्रतुः॥ तद्गच्छथविचिन्वध्वंपुत्रकाभद्रमस्तुवः॥ १३॥

धेउक्थ्यसंस्थात्रयम् तत्रद्वितीयेअश्वालंभनदिवसेअश्वविशसनात्प्राक् तंयज्ञम् विहंतुमितिशेषः ॥७॥ यज्ञियाश्वंयज्ञार्हमश्वम्॥८॥अयंयज्ञियोश्वःपर्वणिवेगेनअपनीयतेअपक्रियते ॥ ९॥
अतःहर्तारंअश्वहर्तारंजहि अश्वश्वशीघ्रमुपनीयताम् यज्ञच्छिद्रंयज्ञस्यविघ्नः ॥१०॥ अच्छिद्रइतिच्छेदः यथायज्ञःअच्छिद्रोभवेदित्यन्वयः सोपाध्यायवचःउपाध्यायसहितांत्विग्गणवचः
॥ ११ ॥ भोपुरुषर्षभाःपुत्रकाः मंत्रपूतैर्महाभागैःयद्यपिमहाक्रतुःआस्थितःअधिष्ठितःतथापिरक्षसांमाययायदिच्छिद्रंस्यात्तदाआत्मनोगतिंनपश्यामितस्मात्गच्छथविचिन्वध्वंअन्वेषयतेत्य
र्थइतिकेचित् परेतुआस्थितोहीतिपाठः हियस्मात्ईदृशैर्महाभागैःआस्थितोयंक्रतुःअतःअतोत्रकतौरक्षसांगतिंनपश्यामि तत्तस्मात्केनापिदेवेनहृतइतितमन्वेषयतेत्यर्थइत्याहुः ॥१२॥१

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अनुगच्छथअन्वेषयत थस्यतादेशाभावआर्षत्वात् ॥ १४ ॥ यदिभूमौनलभ्यतेतदाआह यावत्तुरगेत्यादि ॥१५॥ स्वस्यतुरगानुगमनमयुक्तमित्याह दीक्षितइत्यादि तस्यप्रवासनिषेधात्पौ
स्यबालकत्वाच्चेतिभावः ॥ १६ ॥ यंत्रितानियुक्ताः ॥ १७ ॥ आयामोदैर्घ्यंविस्तारोविशालतातद्युक्तम् धरणीतलमेकैकोन्वेषयामासेत्यर्थः विभिदुरिति पृथिव्यामदृष्ट्वेतिशेषः॥१८॥शि

समुद्रमालिनींसर्वांपृथिवीमनुगच्छथ॥एकैकंयोजनंपुत्राविस्तारमभिगच्छत॥१४॥यावत्तुरगसंदर्शस्तावत्खनतमेदिनीम्॥तमेवहयहर्तारंमा
र्गमाणाममाज्ञया॥ १५॥ दीक्षितःपौत्रसहितःसोपाध्यायगणस्त्वहम्॥इहस्थास्यामिभद्रंवोयावत्तुरगदर्शनम्॥ १६ ॥ तेसर्वेहृष्टमनसोराजपु
त्रामहाबलाः॥ जग्मुर्महीतलंरामपितुर्वचनयंत्रिताः ॥ १७ ॥ योजनायामविस्तारमेकैकोधरणीतलम्॥ बिभिदुःपुरुषव्याघ्रावज्रस्पर्शसमैर्भु
जैः॥१८॥शूलैरशनिकल्पैश्चहलैश्चापिसुदारुणैः॥भिद्यमानावसुमतीननादरघुनंदन॥१९॥ नागानांवध्यमानानामसुराणांचराघव॥राक्षसा
नांदुराधर्षसत्त्वानांनिनदोभवत्॥ २०॥ योजनानांसहस्राणिषष्टिंतुरघुनंदन॥ बिभिदुर्धरणींरामरसातलमनुत्तमम्॥२१॥एवंपर्वतसंबाधंजंबू
द्वीपंनृपात्मजाः॥ खनंतोनृपशार्दूलसर्वतःपरिचक्रमुः॥ २२ ॥ ततोदेवाःसगंधर्वाःसासुराःसहपन्नगाः॥ संभ्रांतमनसःसर्वेपितामहमुपागमन्
॥२३॥ तेप्रसाद्यमहात्मानंविषण्णवदनास्तदा ॥ ऊचुःपरमसंत्रस्ताःपितामहमिदंवचः॥२४॥भगवन्पृथिवीसर्वाखन्यतेसगरात्मजैः॥बहवश्चम
हात्मानोवध्यंतेजलचारिणः॥ २५॥ अयंयज्ञहरोस्माकमनेनाश्वोपनीयते॥इतितेसर्वभूतानिहिंसंतिसगरात्मजाः॥ २६॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रा
मायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेएकोनचत्वारिंशःसर्गः॥ ३९ ॥ ॥ ७॥ ॥देवतानांवचःश्रुत्वाभगवान्वैपितामहः ॥ प्रत्युवा
चसुसंत्रस्तान्कृतांतबलमोहितान्॥ १॥ यस्येयंवसुधाकृत्स्नावासुदेवस्यधीमतः॥ महिषीमाधवस्यैषासएवभगवान्प्रभुः ॥ २ ॥

मानासर्वतइतिशेषः ॥ १९ ॥ २०॥ अनुत्तमंरसातलंविचेतुमिवधरणींयोजनानांषष्टिसहस्राणिबिभिदुरित्यन्वयः ॥ २१ ॥ पर्वतसंबाधंपर्वतनिबिडम् ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ महात्मानःसि
द्धगंधर्वादयः ॥ २५ ॥ यज्ञहनइतिपाठेहंतीतिहनः अपनीयतेअपनीयतेस्म सर्वभूतानितत्संगरहितान्यपि॥२६ ॥ ॥इतिश्रीरामाभिरामेश्री०वा०आ०बा०एकोनचत्वारिंशःसर्गः ॥३९॥
कृतांतबलमोहितान्कृतःसर्वलोकस्यअंतोनाशोयैःतादृशानियानिबलानिसगरसुतबलानितैर्मोहितान्मूर्च्छितचित्तान् ॥ १ ॥ एषावसुधा ॥ २ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

धारयतियोगवलेनेतिशेषः ॥ ३ ॥ पृथिव्याविभेदश्चसनातनःप्रतिकल्पमवश्यंभाव्यः श्रौतस्मार्तसागरादिशब्दैर्दृष्टएव अतस्तत्रनशोकःकार्यइतिभावः एवंदीर्घदर्शिनांदीर्घदर्शिभिःसगर पुत्रविनाशोयंदृष्टएव अतस्तत्रापिशोकोनुचितः शेषेषष्ठी यद्वा अदीर्घदर्शिनामितिच्छेदः ॥ ४ ॥ त्रयस्त्रिंशत् अष्टौवसवः एकादशरुद्राः द्वादशादित्याः अश्विनौच ॥ ५ ॥ निर्घातसम निःस्वनः निर्घातनिःस्वनसदृशइत्यर्थः ॥ ६ ॥ ततोभित्त्वेतिपाठः ॥ ७ ॥ सत्ववंतोवलवंतः ॥ ८ ॥ तेअस्मासुपरमनुग्रहबुद्धिरस्तु वयंकिंकरिष्याम सलोपश्छांदसः वुद्धिरुपायः ॥ ९ ॥

कापिलंरूपमास्थायधारयत्यनिशंधराम् ॥ तस्यकोपाग्निनादग्धाभविष्यंतिनृपात्मजाः ॥ ३ ॥ पृथिव्याश्चापिनिर्भेदोदृष्टएवसनातनः ॥ सगरस्यच पुत्राणांविनाशोदीर्घदर्शिनाम् ॥ ४ ॥ पितामहवचःश्रुत्वात्रयस्त्रिंशदरिंदमाः ॥ देवाःपरमसंहृष्टाःपुनर्जग्मुर्यथागतम् ॥ ५ ॥ सगरस्यचपुत्राणांप्रादु रासीन्महास्वनः ॥ पृथिव्यांभिद्यमानायांनिर्घातसमनिःस्वनः ॥ ६ ॥ ततोभित्त्वामहींसर्वांकृत्वाचापिप्रदक्षिणम् ॥ सहिताःसागराःसर्वेपितरंवाक्य मब्रुवन् ॥ ७ ॥ परिक्रांतामहीसर्वासत्ववंतश्चसूदिताः ॥ देवदानवरक्षांसिपिशाचोरगपन्नगाः ॥ ८ ॥ नचपश्यामहेऽश्वंतेअश्वहर्तारमेवच ॥ किंकरि ष्यामभद्रंतेवुद्धिरत्रविचार्यताम् ॥ ९ ॥ तेषांतद्वचनंश्रुत्वापुत्राणांराजसत्तमः ॥ समन्युरब्रवीद्वाक्यंसगरोरघुनंदन ॥ १० ॥ भूयःखनतभद्रंवोविभेद्य वसुधातलम् ॥ अश्वहर्तारमासाद्यकृतार्थाश्चनिवर्तत ॥ ११ ॥ पितुर्वचनमासाद्यसगरस्यमहात्मनः ॥ षष्टिःपुत्रसहस्राणिरसातलमभिद्रवन् ॥ १२ ॥ खन्यमानेततस्तस्मिन्ददृशुःपर्वतोपमम् ॥ दिशागजंविरूपाक्षंधारयंतंमहीतलम् ॥ १३ ॥ सपर्वतवनांकृत्स्नांपृथिवींरघुनंदन ॥ धारयामासशिर साविरूपाक्षोमहागजः ॥ १४ ॥ यदापर्वणिकाकुत्स्थविश्रमार्थमहागजः ॥ खेदाच्चालयतेशीर्षंभूमिकंपस्तदाभवेत् ॥ १५ ॥ तेतंप्रदक्षिणंकृत्वादि शापालंमहागजम् ॥ मानयंतोहितेरामजग्मुर्भित्त्वारसातलम् ॥ १६ ॥ ततःपूर्वांदिशंभित्त्वादक्षिणांबिभिदुःपुनः ॥ दक्षिणस्यामपिदिशिददृशुस्तेम हागजम् ॥ १७ ॥ महापद्मंमहात्मानंसुमहत्पर्वतोपमम् ॥ शिरसाधारयंतंगांविस्मयंजग्मुरुत्तमम् ॥ १८ ॥

॥ १० ॥ भूयोविभेद्येत्यन्वयः कृतार्थाश्चकृतार्थाश्चेत्तदानिवर्तत निवर्तध्वमित्यर्थेआर्षमेतत् अन्यथाननिवृत्तिरित्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ खन्यमानेइति षष्टियोजनसहस्रपरमपीतिशेषः दिशा इत्यावंतम् ॥ १३ ॥ कृत्स्नांतदेकप्रदेशावच्छिन्नामितिशेषः ॥ १४ ॥ यदापर्वणियस्मिन्कालेयस्मिन्क्षणे तिथिभेदेक्षणेपर्वइत्यमरः ॥ १५ ॥ मानयंतः दिग्गजमितिशेषः हिस्त्वर्थे ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ १८ ॥

T

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

प्रदक्षिणंकृत्वादिग्गजमितिशेषः ॥ १९ ॥ २० ॥ निरामयंकुशलं सोमवतींउदीचीम् ॥ २१ ॥ भद्रंभद्राख्यम् ॥ २२ ॥ समालभ्यस्पृष्ट्वा ॥ २३ ॥ प्रागुत्तरांऐशानींप्रथितांसर्वकर्मार्हत्वेन प्रसिद्धाम् ॥ २४ ॥ कपिलंकपिलरूपधारिणम् ॥ २५ ॥ तस्यकपिलस्य ॥ २६ ॥ तंकपिलं हंतीतिहनः पचाद्यच् अविचारतस्तमेवअश्वापहारद्वारायज्ञहंतारंज्ञात्वेत्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥

तेतंप्रदक्षिणंकृत्वासगरस्यमहात्मनः ॥ षष्टिःपुत्रसहस्राणिपश्चिमांबिभिदुर्दिशम् ॥ १९ ॥ पश्चिमायामपिदिशिमहांतमचलोपमम् ॥ दिशागजंसौमनसंददृशुस्तेमहाबलाः ॥ २० ॥ तेतंप्रदक्षिणंकृत्वापृष्ट्वाचापिनिरामयम् ॥ खनंतःसमुपाक्रांतादिशंसोमवतींतदा ॥ २१ ॥ उत्तरस्यांरघुश्रेष्ठददृशुर्हिंमपांडुरम् ॥ भद्रंभद्रेणवपुषाधारयंतंमहीमिमाम् ॥ २२ ॥ समालभ्यततःसर्वेकृत्वाचैनंप्रदक्षिणम् ॥ षष्टिःपुत्रसहस्राणिबिभिदुर्वसुधातलम् ॥ २३ ॥ ततःप्रागुत्तरांगत्वासागराःप्रथितांदिशम् ॥ रोषादभ्यखनन्सर्वेपृथिवींसगरात्मजाः ॥ २४ ॥ तेतुसर्वेमहात्मानोभीमवेगामहाबलाः ॥ ददृशुःकपिलंतत्रवासुदेवंसनातनम् ॥ २५ ॥ हयंचतस्यदेवस्यचरंतमविदूरतः ॥ प्रहर्षमतुलंप्राप्ताःसर्वेतेरघुनंदन ॥ २६ ॥ तेतंयज्ञहनंज्ञात्वाक्रोधपर्याकुलेक्षणाः ॥ खनित्रलांगलधरानानावृक्षशिलाधराः ॥ २७ ॥ अभ्यधावंतसंक्रुद्धास्तिष्ठतिष्ठेतिचाब्रुवन् ॥ अस्माकंत्वंहितुरगंयज्ञियंहृतवानसि ॥ २८ ॥ दुर्मेधस्त्वंहिसंप्राप्तान्विद्धिनःसगरात्मजान् ॥ श्रुत्वातद्वचनंतेषांकपिलोरघुनंदन ॥ २९ ॥ रोषेणमहताविष्टोहुंकारमकरोत्तदा ॥ ततस्तेनाप्रमेयेणकपिलेनमहात्मना ॥ भस्मराशीकृताःसर्वेकाकुत्स्थसगरात्मजाः ॥ ३० ॥　　॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४० ॥　　॥ ७ ॥　　॥ पुत्रांश्चिरगतान्ज्ञात्वासगरोरघुनंदन ॥ नप्तारमब्रवीद्राजादीप्यमानंस्वतेजसा ॥ १ ॥ शूरश्चकृतविद्यश्चपूर्वैस्तुल्योऽसितेजसा ॥ पितॄणांगतिमन्विच्छयेनचाश्वोपवाहितः ॥ २ ॥ अंतर्भौमानिसत्त्वानिवीर्यवंतिमहांतिच ॥ तेषांतुप्रतिघातार्थंसासिंगृह्णीष्वकार्मुकम् ॥ ३ ॥ अभिवाद्याभिवाद्यांस्त्वंहत्वाविघ्नकरानपि ॥ सिद्धार्थःसन्निवर्तस्वममयज्ञस्यपारगः ॥ ४ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥　॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४० ॥　॥ ७ ॥　॥ चिरगतान्अप्रत्यागच्छतइतिशेषः नप्तारंपौत्रम् ॥ १ ॥ पूर्वैःपितृभिः गतिंवृत्तांतं येनचअश्वोपवाहितःदेशांतरंप्रापितःतद्गतिंचअन्विच्छअन्वेषय ॥ २ ॥ अंतर्भौमानिभूमेरंतर्जातानि सत्त्वानिप्राणिनः ॥ ३ ॥ अभिवाद्यान् नमस्कारार्हान् ममयज्ञस्यपारगःपारप्रापकश्चभवेत्यर्थः ॥ ४ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥ ५ ॥ पितृभिःखातंभूमेरंतर्विद्यमानंमार्गंपितृवृत्तांतपरिज्ञानायप्रापद्यतप्राप्तः ॥ ६ ॥ ७ ॥ निरामयंकुशलम् ॥ ८॥ आसमंजअसमंजपुत्रइतिसंबोधनम् इञभावआर्षः ॥ ९ ॥ १० ॥ वाक्यंवक्तुमर्हम् कालदेशोचितवक्तव्यतत्त्वज्ञैः तदुचितवचनसमर्थैश्चेत्यर्थः द्वितीयवाक्येकृत्यः सहयःआगंतासीत्यभिचोदितश्चबोधितश्च ॥ ११ ॥ यत्रपितरःसागराभस्मराशीकृतास्तत्रदेशे जगामेत्यन्वयः ॥ १२ ॥ चुक्रोशभस्मीभूतपितॄनितिशेषः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ विसार्यसमंतात्प्रसार्येत्यर्थः निपुणांदूरविवेचनसमर्थाम् पितॄणांमातुलम् सुपर्णभगिनीसुमतिरितिप्रागुक्त

एवमुक्तोंशुमान्सम्यक्सगरेणमहात्मना॥ धनुरादायखङ्गंचजगामलघुविक्रमः॥ ५॥ सखातंपितृभिर्मार्गमंतर्भौमंमहात्मभिः॥ प्रापद्यतनरश्रेष्ठ तेनराज्ञाभिचोदितः॥ ६॥ देवदानवरक्षोभिःपिशाचपतगोरगैः॥ पूज्यमानंमहातेजादिशागजमपश्यत ॥ ७ ॥ सतंप्रदक्षिणंकृत्वापृष्ट्वाचैवनिरामयम्॥ पितॄन्सपरिपप्रच्छवाजिहर्तारमेवच॥ ८॥ दिशागजस्तुतच्छ्रुत्वाप्रत्युवाचमहामतिः॥ आसमंजकृतार्थस्त्वंसहाश्वःशीघ्रमेष्यसि॥ ९॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वासर्वानेवदिशागजान्॥ यथाक्रमंयथान्यायंप्रष्टुंसमुपचक्रमे ॥ १० ॥ तैश्चसर्वैर्दिशापालैर्वाक्यज्ञैर्वाक्यकोविदैः ॥ पूजितःसहयश्चैवागंतासीत्यभिचोदितः॥ ११॥ तेषांतद्वचनंश्रुत्वाजगामलघुविक्रमः॥ भस्मराशीकृतायत्रपितरस्तस्यसागराः ॥१२॥ सदुःखवशमापन्नस्त्वसमंजसुतस्तदा॥ चुक्रोशपरमार्तस्तुवधात्तेषांसुदुःखितः॥ १३॥ यज्ञियंचहयंतत्रचरंतमविदूरतः ॥ ददर्शपुरुषव्याघ्रोदुःखशोकसमन्वितः॥१४॥ सतेषांराजपुत्राणांकर्तुकामोजलक्रियाम्॥ सजलार्थीमहातेजानचापश्यज्जलाशयम्॥ १५ ॥ विसार्यनिपुणांदृष्टिंततोऽपश्यत्खगाधिपम्॥ पितॄणांमातुलंरामसुपर्णमनिलोपमम्॥ १६॥ सचैनमब्रवीद्वाक्यंवैनतेयोमहाबलः॥ माशुचःपुरुषव्याघ्रवधोयंलोकसंमतः॥ १७॥ कपिलेनाप्रमेयेणदग्धाहीमेमहाबलाः॥ सलिलंनार्हसेप्राज्ञदातुमेषांहिलौकिकम्॥१८॥ गंगाहिमवतोज्येष्ठादुहितापुरुषर्षभ॥तस्यांकुरुमहाबाहोपितॄणांसलिलक्रियाम्॥ १९ ॥

त्वात् अनिलोपमंवेगेनवायूपमम् ॥ १६ ॥ लोकसंमतःलोकहितएतन्मूलकतयासर्वलोकहितगंगायाभूलोकेअवतारणात् ॥ १७ ॥ हियस्मात्कपिलेनदग्धाः यतश्चमहाबलाःमहाबलवत्त्वेनप्रायश्चित्तमर्यादातिक्रांतपापवंतोऽतोलौकिकंसलिलंदातुंनार्हसि चंडालादुदकात्सर्पाद्वैद्युताद्ब्राह्मणादपि दंष्ट्रिभ्यश्चपशुभ्यश्चमरणंपापकर्मणाम् उदकंपिंडदानंचनतेषांतुविधीयतेइतिस्मृतेः प्रकृतेब्राह्मणाद्वधोमहापापित्वंच ॥ १८ ॥ १९ ॥

T

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तर्हिदेवलोकंगत्वागंगोदकेनक्रियाकार्येत्याह भस्मेति यदाप्लावयेत्तदागंगयाक्लिन्नंसिक्तमिदंभस्महेपुत्रषष्टिसहस्राणिसागरान्स्वर्गलोकंगमिष्यतिप्रापयिष्यतीत्यर्थः नयिष्यतीतिपाठेनेष्यतीत्यर्थः अनेनसगरपुत्राणांमन्वाद्युक्तप्रायश्चित्ताविषयत्वंसूचितं तत्प्रायश्चित्तविषयाणामपिपापिनांपुद्गलस्यगंगाजलस्पर्शःसर्वपापप्रायश्चित्तमितिसूचितम् अकृतप्रायश्चित्तानामपिमहापातकिनामौर्ध्वदेहिकायोग्यानांगंगाजलस्पृष्टपुद्गलानांविनापिप्रायश्चित्तांतरंतत्कालेएवसकलौर्ध्वदेहिकक्रियायोग्यत्वंचसूचितम् ॥ २० ॥ अश्वंगृहीत्वानिर्गच्छ निर्वर्तयितुंसमापयितुम्

भस्मराशीकृतानेतान्प्लावयेल्लोकपावनी॥ तयाक्लिन्नमिदंभस्मगंगयालोककांतया॥ २०॥ षष्टिंपुत्रसहस्राणिस्वर्गलोकंगमिष्यति॥ निर्गच्छाश्वंमहाभागसंगृह्यपुरुषर्षभ॥ यज्ञंपैतामहंवीरनिर्वर्तयितुमर्हसि॥२१॥ सुपर्णवचनंश्रुत्वासोंऽशुमानतिवीर्यवान्॥ त्वरितंहयमादायपुनरायान्महातपाः॥ २२॥ ततोराजानमासाद्यदीक्षितंरघुनंदन॥ न्यवेदयद्यथावृत्तंसुपर्णवचनंतथा॥ २३॥ तच्छ्रुत्वाघोरसंकाशंवाक्यमंशुमतोनृपः॥ यज्ञंनिर्वर्तयामासयथाकल्पंयथाविधि॥ २४॥ स्वपुरंत्वगमच्छ्रीमानिष्टयज्ञोमहीपतिः॥ गंगायाश्चागमेराजानिश्चयंनाध्यगच्छत॥ २५॥ अगत्वानिश्चयंराजाकालेनमहतामहान्॥ त्रिंशद्वर्षसहस्राणिराज्यंकृत्वादिवंगतः॥ २६॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेएकचत्वारिंशःसर्गः॥ ४१॥ ॥७॥ ॥कालधर्मंगतेरामसगरेप्रकृतीजनाः॥ राजानंरोचयामासुरंशुमंतंसुधार्मिकम्॥ १॥ सराजासुमहानासीदंशुमान्रघुनंदन॥ तस्यपुत्रोमहानासीद्दिलीपइतिविश्रुतः॥ २॥ तस्मैराज्यंसमादिश्यदिलीपेरघुनंदन॥ हिमवच्छिखरेरम्येतपस्तेपेसुदारुणम्॥ ३॥ द्वात्रिंशच्छतसाहस्रंवर्षाणिसुमहायशाः॥ तपोवनगतोराजास्वर्गंलेभेतपोधनः॥४॥ दिलीपस्तुमहातेजाःश्रुत्वापैतामहंवधम्॥ दुःखोपहतयाबुद्ध्यानिश्चयंनाध्यगच्छत॥ ५॥

॥ २१ ॥॥ २२ ॥ वृत्तंपितृव्यवृत्तंतथासुपर्णवचनंचयथातथान्यवेदयत् ॥ २३ ॥ २४ ॥ इष्टयज्ञइतिबहुव्रीहिः आगमेभूमावागमे निश्चयंउपायविषयम् नाध्यगच्छतेतितङार्षः ॥ २५ ॥ ॥ २६ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेएकचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४१ ॥ ॥ ७ ॥ कालधर्मोमृत्युः प्रकृतीजनाःअमात्यवर्गाः दीर्घश्छांदसः रोचयामासुःन्यायप्राप्तत्वादेवऐच्छन् ॥ १ ॥ २ ॥ दिलीपेदिलीपाय तपस्तेपेपितृगतयेगंगाया भूलोकावतारणायेतिशेषः ॥३॥४॥ पैतामहंवधंपितामहानांसागराणामपमृत्युम्॥ ५॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

निश्चयानधिगमनमभिनयति कथमिति॥ ६ ॥ धर्मैणविदितेति धर्मैणप्रसिद्धइत्यर्थः ॥ ७ ॥ अकारयत्कृतवान् ॥८॥ व्याधिनापितॄणामुद्धरणालाभजन्यदुःखजेन तद्दिलीपवंशजोरघुपु
त्रकोदिलीपःकालिदासोक्तोऽन्यएवेतिबोध्यम् ॥ ९ ॥ १०॥ सचप्रजाइत्यस्यमंत्रिष्वाधायेत्युत्तरेणान्वयः ॥११ ॥ प्रजास्तद्राज्यंचमंत्रिष्वाधायगंगावतरणेच्छुस्तपआतिष्ठत् गोकर्णेहिम

कथंगंगावतरणंकथंतेषांजलक्रिया॥ तारयेयंकथंचैतानितिचिंतापरोभवत्॥ ६ ॥ तस्यचिंतयतोनित्यंधर्मैणविदितात्मनः॥ पुत्रोभगीरथोनाम
जज्ञेपरमधार्मिकः॥ ७॥ दिलीपस्तुमहातेजायज्ञैर्बहुभिरिष्टवान्॥ त्रिंशद्वर्षसहस्राणिराजाराज्यमकारयत्॥ ८॥ अगत्वानिश्चयंराजातेषामुद्धर
णंप्रति॥ व्याधिनानरशार्दूलकालधर्ममुपेयिवान्॥ ९ ॥ इंद्रलोकंगतोराजास्वार्जितेनैवकर्मणा॥ राज्येभगीरथंपुत्रमभिषिच्यनरर्षभः ॥ १०॥
भगीरथस्तुराजर्षिर्धार्मिकोरघुनंदन॥ अनपत्योमहाराजःप्रजाकामःसचप्रजाः ॥ ११ ॥ मंत्रिष्वाधायतद्राज्यंगंगावतरणेरतः ॥ तपोदीर्घसमा
तिष्ठद्गोकर्णेरघुनंदन॥ १२॥ ऊर्ध्वबाहुःपंचतपामासाहारोजितेंद्रियः॥ तस्यवर्षसहस्राणिघोरेतपसितिष्ठतः॥ १३ ॥ अतीतानिमहाबाहोतस्यरा
ज्ञोमहात्मनः॥ सुप्रीतोभगवान्ब्रह्माप्रजानांप्रभुरीश्वरः ॥ १४॥ ततःसुरगणैःसार्धमुपागम्यपितामहः॥ भगीरथंमहात्मानंतप्यमानमथाब्रवीत्
॥ १५॥ भगीरथमहाराजप्रीतस्तेऽहंजनाधिप॥ तपसाचसुतप्तेनवरंवरयसुव्रत ॥ १६॥ तमुवाचमहातेजाःसर्वलोकपितामहम्॥ भगीरथोमहा
बाहुःकृतांजलिपुटःस्थितः॥ १७॥ यदिमेभगवान्प्रीतोयद्यस्तितपसःफलम्॥ सगरस्यात्मजाःसर्वेमत्तःसलिलमाप्नुयुः॥ १८॥ गंगायाःसलिलक्लि
न्नेभस्मन्येषांमहात्मनाम्॥ स्वर्गंगच्छेयुरत्यंतंसर्वेचप्रपितामहाः॥ १९॥

त्पादविशेषः दक्षिणदिक्स्थतीर्थविशेषोवा ॥ १२ ॥ पंचतपाःपंचाग्निमध्येतपोयस्य मासाहारःमासेगतेआहारोयस्य वर्षसहस्राणिअतीतानीत्यन्वयः ॥ १३ ॥ तस्यराज्ञःसुप्रीतइत्यन्वयः
॥१४॥१५॥ तपसाचेतिचस्त्वर्थे ॥१६॥१७॥ यद्यस्तीत्यादिअसंदिग्धेसंदिग्धवचनं वेदाश्चेत्प्रमाणंस्युरितिवत् सलिलंस्पर्शमात्रेणस्वर्गतिसाधनंसलिलम्॥ १८॥ अभीष्टोक्तगुणकसलिलप्रा
प्तिंदर्शयति गंगायाइति एषांभस्मनिगंगायाःसलिलेनक्लिन्नेसतिएतेअत्यंतंअक्षय्यंयथाभवतितथास्वर्गंगच्छेयुर्नान्यथेत्यर्थः ॥ १९ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

इक्ष्वाकूणांकुलेजातस्यममसंततिर्देया यथानःकुलंनावसीदेत् संतत्यैइतिचतुर्थीप्रथमार्थे एषपरोवरः द्वितीयवरइत्यर्थः परेतुसंतत्यैतदर्थंनःकुलंनावसीदेदितिचयाचे मत्कुलेऽसंततिःकोपिमा भूदित्यर्थः उपसंहरति इक्ष्वाकूणामिति तत्कुलेजातस्यएषएवपरोवरोस्तु नातोधिकंतृतीयंवरांतरंयाचेइत्यर्थः एतेनपूर्वपरोपकारिताभगीरथस्यदर्शितेत्याहुः ॥ २० ॥ २१ ॥ मनोरथःताव कइतिशेषः ॥ २२ ॥ स्वसमीपेस्थितत्वादियमितिनिर्देशः ॥ २३ ॥ हरनियोगहेतुमाह गंगायाइति तांगंगाम् ॥२४॥ गंगामाभाष्यराजानंयथाकालमनुगृहाणेत्युक्त्वा देवैराजानजैःमरुद्गणैः

देवयाचेहसंतत्यैनावसीदेत्कुलंचनः॥ इक्ष्वाकूणांकुलेदेवएषमेस्तुवरःपरः ॥ २०॥ उक्तवाक्यंतुराजानंसर्वलोकपितामहः॥ प्रत्युवाचशुभांवाणीं मधुरांमधुराक्षराम्॥ २१॥ मनोरथोमहानेषभगीरथमहारथ॥ एवंभवतुभद्रंतेइक्ष्वाकुकुलवर्धन॥२२॥ इयंहैमवतीज्येष्ठागंगाहिमवतःसुता॥ तांवैधारयितुंराजन्हरस्तत्रनियुज्यताम्॥ २३॥ गंगायाःपतनंराजन्पृथिवीनसहिष्यते॥ तांवैधारयितुंराजन्नान्यंपश्यामिशूलिनः॥ २४॥ तमेवमु क्त्वाराजानंगंगांचाभाष्यलोककृत्॥ जगामत्रिदिवंदेवैःसर्वैःसहमरुद्गणैः॥ २५॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेद्वि चत्वारिंशःसर्गः॥ ४२॥ ॥ ७॥ ॥ देवदेवेगतेतस्मिन्सोंगुष्ठाग्रनिपीडिताम्॥ कृत्वावसुमतींरामवत्सरंसमुपासत॥ १॥ अथसंवत्सरेपूर्णेसर्वलो कनमस्कृतः॥ उमापतिःपशुपतीराजानमिदमब्रवीत्॥ २॥ प्रीतस्तेहंनरश्रेष्ठकरिष्यामितवप्रियम्॥ शिरसाधारयिष्यामिशैलराजसुतामहम्॥ ३॥ ततोहैमवतीज्येष्ठासर्वलोकनमस्कृता॥ तदासातिमहद्रूपंकृत्वावेगंचदुःसहम्॥ ४॥ आकाशादपतद्रामशिवेशिवशिरस्युत॥ अचिंतयच्चसादेवी गंगापरमदुर्धरा॥ ५॥ विशाम्यहंहिपातालंस्रोतसागृह्यशंकरम्॥ तस्यावलेपनंज्ञात्वाक्रुद्धस्तुभगवान्हरः॥ ६॥ तिरोभावयितुंबुद्धिंचक्रेत्रिनयन स्तदा॥ सातस्मिन्पतितापुण्यापुण्येरुद्रस्यमूर्धनि॥ ७॥ हिमवत्प्रतिमेरामजटामंडलगह्वरे॥ साकथंचिन्महींगंतुंनाशक्नोद्यत्नमास्थिता॥ ८॥

कर्मदेवैः ॥ २५ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेद्विचत्वारिंशःसर्गः ॥४२॥ ॥ ७ ॥ ॥ देवदेवेआजानजानामपिदेवानां देवेपूज्ये अंगुष्ठाग्रेणनिपीडितां समुपासतेत्यार्षंबहुवचनंसमुपास्तेत्यर्थः उमापतिमितिशेषः॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ तदासातीति ईश्वरेणधारणांगीकारेकृते गर्वादित्यर्थः ॥ ४ ॥ शिवेशोभने ताद शरूपकरणेहेतुमाह अचिंतयदित्यादि ॥ ५ ॥ तस्यावलेपनमितिसंधिरार्षः अवलेपनंस्वस्यापिस्रोतसाअभिभवनचिंतारूपंगर्वं ॥ ६ ॥ तिरोभावयितुंजटामंडलेनिरोधानेनअभिभूतांकर्तुं ॥ ७ ॥ जटामंडलेनगह्वरेदुष्प्रवेशे निर्गमेयत्नमास्थितापिमहींगंतुंनाशक्नोदित्यन्वयः ॥ ८ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

नैवेति जटामंडलंभ्रांत्वाप्रांतमागतापिअंततःतत्प्रांतभागतोपिनिर्गमंनलेभे प्रांतभागेपितन्मध्येत्वभ्रमस्यमाययाभगवतोत्पादनात् यद्यपिब्रह्मैवमाययागंगाजलरूपमितिपुराणेतिहासादिषुप्र सिद्धंतस्यचाहंममेत्यभिमानहीनस्यायमहंकारःशिवस्यचतादृशस्यतत्पराभवाहंकारोऽत्यंतमनुचितस्तथातादृश्यागंगायाःप्रांतभागेमध्येत्वभ्रमोप्यत्यंतमनुचितः अतएवोक्तमन्यत्र परमात्मा शिवोऽन्यस्तस्मादन्याचजाह्नवी इतियःसेवतेगंगांनसमोक्षस्यभाजनमिति तथापिलीलामात्रत्वाददोषः शिवविष्ण्वोःपरस्परमुपास्योपासकभाववदितिबोध्यं तर्हिकिंकृतवतीतत्राह तत्रैवे ति अबभ्रमत् आर्षत्वात्सन्वदित्वंन ॥ ९ ॥ अथतांजटाटवीतिरोहितांगंगांभगीरथःअपश्यत् पुनश्चतत्रतत्प्राप्तिविषयेहरमुद्दिश्यपरमंतपआस्थितः सहरः तेनतपसा ॥ १० ॥ ततस्तुष्टःसन्हरः

नैवसानिर्गमंलेभेजटामंडलमंततः ॥ तत्रैवाबभ्रमद्देवीसंवत्सरगणान्बहून् ॥ ९ ॥ तामपश्यत्पुनस्तत्रतपःपरममास्थितः ॥ सतेनतोषितश्चासीदत्यंतं रघुनंदन ॥ १० ॥ विससर्जततोगंगांहरोबिंदुसरःप्रति ॥ तस्यांविसृज्यमानायांसप्तस्रोतांसिजज्ञिरे ॥ ११ ॥ ह्लादिनीपावनीचैवनलिनीचतथैवच ॥ तिस्रःप्राचींदिशंजग्मुर्गंगाःशिवजलाःशुभाः ॥ १२ ॥ सुचक्षुश्चैवसीताचसिंधुश्चैवमहानदी ॥ तिस्रश्चैतादिशंजग्मुःप्रतीचींतुदिशंशुभाः ॥ १३ ॥ सप्तमीचान्वगात्तासांभगीरथरथंतदा ॥ भगीरथोपिराजर्षिर्दिव्यंस्यंदनमास्थितः ॥ १४ ॥ प्रायादग्रेमहातेजागंगातंचाप्यनुव्रजत् ॥ गगनाच्छंकरशि रस्ततोधरणिमागता ॥ १५ ॥ असर्पतजलंतत्रतीव्रशब्दपुरस्कृतम् ॥ मत्स्यकच्छपसंघैश्चशिशुमारगणैस्तथा ॥ १६ ॥ पतद्भिःपतितैश्चैवव्यरोचतव सुंधरा ॥ ततोदेवर्षिगंधर्वायक्षसिद्धगणास्तथा ॥ १७ ॥ व्यलोकयंततेतत्रगगनाद्गांगतांतदा ॥ विमानैर्नगराकारैर्हयैर्गजवरैस्तदा ॥ १८ ॥ पारिप्लु वगताश्चापिदेवतास्तत्रविष्ठिताः ॥ तदद्भुतमिमंलोकेगंगावतरमुत्तमम् ॥ १९ ॥ दिदृक्षवोदेवगणाःसमीयुरमितौजसः ॥ संपतद्भिःसुरगणैस्तेषां चाभरणौजसा ॥ २० ॥ शतादित्यमिवाभातिगगनंगततोयदम् ॥ शिशुमारोरगगणैर्मीनैरपिचचंचलैः ॥ २१ ॥

बिंदुसरःप्रतिहिमवत्स्थितब्रह्मनिर्मितसरोविशेषंप्रतिगंगांविससर्जेत्यन्वयः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ एतेनभगीरथतपोहेतुकंत्रिपथगमनमुक्तं अथचरितप्रश्नोत्तरमाह भगीरथोपीति ॥ १४ ॥ अनुव्रजदित्यडभावआर्षः ॥ १५ ॥ तीव्रशब्दपुरस्कृतमित्यत्रहेतुर्गगनादित्यादिनाउक्तः शिशुमारःकप्याकारोजलचरविशेषः १६ ॥ १७ ॥ गगनाद्गांगतांरुद्रजटाकाशाद्भुवमित्यर्थः वि मानैरित्यादेश्चरंतइतिशेषः ॥ १८ ॥ पारिप्लवगताःसंभ्रमंगताःसंभ्रमंप्राप्ताइत्यर्थइत्येके पारिप्लवोयानभेदःशिबिकादिरूपः शिबिकादियानस्थाइत्यर्थइत्यन्ये ॥ १९ ॥ देवगणावस्वादयः सं पतद्भिःआगच्छद्भिः ॥ २० ॥ तन्मूलिकामुपमामाह शतादित्यमिवेति ॥ २१ ॥

T

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

विक्षिप्तैः निःसृतैः विद्युच्छब्दः पुंल्लिङ्गोपि एतत्प्रामाण्यात् सलिलोत्पीडैः फेनैः सहस्रधाकरणं वाय्वाद्युपाधितः आकाशमभवत् व्याप्तमितिशेषः ॥ २२ ॥ शारदाभ्रैरिवहंससंप्लवैर्हंससमूहैः संकीर्णंगगनं अभवदितिपूर्वेणान्वयः आयतं विस्तृतप्रवाहम् ॥ २३ ॥ विनतं अगाधदेशे संकुचितं उद्धूतं पाषाणादियोगात् ॥ २४ ॥ मुहुरिति ऊर्ध्वपथगमने सलिलयोरभ्याघातो निमित्तं शंकरशिरसि भ्रष्टम् ॥ २५ ॥ निर्मलं नैर्मल्ये प्रागुक्तं अंशद्वयं हेतुः गतकल्मषं स्वजलस्पर्शवतां प्राणिनां नाशितपापम् ॥ २६ ॥ भवांगं शिवमूर्धा पस्पृशुः खलुः नकेवलं पापसंहारमात्रं गंगायाः कृत्यं अपितु

विद्युद्भिरिवविक्षिप्तैराकाशमभवत्तदा॥पांडुरैःसलिलोत्पीडैःकीर्यमाणैःसहस्रधा॥२२॥शारदाभ्रैरिवाकीर्णंगगनंहंससंप्लवैः॥क्वचिद्द्रुततरंयातिकुटिलंक्वचिदायतम्॥२३॥विनतंक्वचिदुद्धूतंक्वचिद्यातिशनैःशनैः॥ सलिलेनैवसलिलंक्वचिदभ्याहतंपुनः॥२४॥मुहुरूर्ध्वपथंगत्वापपातवसुधांपुनः॥तच्छंकरशिरोभ्रष्टंभ्रष्टंभूमितलेपुनः॥२५॥व्यरोचततदातोयंनिर्मलंगतकल्मषम्॥तत्रर्षिगणगंधर्वावसुधातलवासिनः॥२६॥भवांगपतितंतोयंपवित्रमितिपस्पृशुः॥शापात्प्रपतितायेचगगनाद्वसुधातलम्॥२७॥कृत्वातत्राभिषेकंतेबभूवुर्गतकल्मषाः॥धूतपापाःपुनस्तेनतोयेनाथशुभान्विताः॥२८॥पुनराकाशमाविश्यस्वाँल्लोकान्प्रतिपेदिरे॥मुमुदेमुदितोलोकस्तेनतोयेनभास्वता ॥ २९ ॥ कृताभिषेकोगंगायांबभूवगतकल्मषः॥भगीरथोहिराजर्षिर्दिव्यंस्यंदनमास्थितः॥ ३० ॥ प्रायादग्रमहाराजस्तंगंगापृष्ठतोऽन्वगात्॥देवाःसर्षिगणाःसर्वेदैत्यदानवराक्षसाः॥ ३१ ॥ गंधर्वयक्षप्रवराःसकिन्नरमहोरगाः ॥ सर्पाश्चाप्सरसोरामभगीरथरथानुगाः ॥ ३२॥ गंगामन्वगमन्प्रीताःसर्वेजलचराश्चये ॥ यतोभगीरथोराजाततोगंगायशस्विनी ॥ ३३॥ जगामसरितांश्रेष्ठासर्वपापप्रणाशिनी॥ततोहियजमानस्यजन्होरद्भुतकर्मणः॥ ३४॥ गंगासंप्लावयामासयज्ञवाटंमहात्मनः॥तस्यावलेपनंज्ञात्वाक्रुद्धोजह्नुश्चराघव॥ ३५॥

पुण्यलोकप्रापणमपीत्याह शापादित्यादि गगनात् उच्चस्थानात् ॥ २७ ॥ गतकल्मषाः मुक्तशापाः अनेन ब्रह्मशापपरिहारोपि गंगास्नानफलमिति कृतपापानां तज्जलस्पर्शेन तत्पापनाशपूर्वकं स्वर्गप्राप्तिः कैमुतिकन्यायेनैव सिद्धेति बोध्यम् ॥ २८ ॥ मुदितः दर्शनमात्रेण मुमुदे स्नानपानादिना ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ भगीरथरथानुगाः संतो गंगामन्वगमन्नित्यन्वयः यतः येन मार्गेण ॥ ३३ ॥ अद्भुतकर्मणः वक्ष्यमाणगंगोपसंहाराभिप्रायमेतत् ॥ ३४ ॥ तस्यावलेपनं तस्या अवलेपनं गर्वमित्यर्थः ॥ ३५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अपिवत् अगस्त्यःसमुद्रजलमिवयोगशक्त्येतिभावः परमाद्भुतंतदभवत्लोकस्येतिशेषः ॥ ३६ ॥ पूजयंतिस्तोत्रादिनेतिशेषः अनुनयंतीतिपाठेशैलराजदुहितुःकथमन्यदुहितृत्वमितिविमति वारणायगंगानुनयः ॥ ३७ ॥ तुष्टःगंगायाःस्वदुहितृत्वप्रापणात् तस्मात्यतःपीतांपुनरसृजत्तस्मादित्यर्थः ॥ ३८ ॥ सागरंसगरसुतखातंसंप्राप्ता तत्पूरणायेतिशेषः क्षारत्वंतुतस्यागस्त्येनपानोत्तर मित्यन्यत्रस्फुटम् ॥ ३९ ॥ तस्यकर्मणःसिद्ध्यर्थंभगीरथस्यस्ववंशोद्धारकर्मणः प्रयत्नतःप्रागुक्तयत्नैः ॥ ४० ॥ भस्मसात्कृतान्कपिलकोपाग्निनाभस्मभावंप्राप्तान् ॥४१॥प्लावयत्सेचयतिस्म

अपिवत्तजलंसर्वंगंगायाःपरमाद्भुतम् ॥ ततोदेवाःसगंधर्वाऋषयश्चसुविस्मिताः॥३६॥ पूजयंतिमहात्मानंजह्नुंपुरुषसत्तमम् ॥गंगांचापिनयं तिस्मदुहितृत्वेमहात्मनः ॥ ३७ ॥ ततस्तुष्टोमहातेजाःश्रोत्राभ्यामसृजत्प्रभुः ॥ तस्माज्जह्नुसुतागंगाप्रोच्यतेजाह्नवीतिच ॥ ३८ ॥ जगामचपुनर्गं गाभगीरथरथानुगा॥सागरंचापिसंप्राप्तासासरित्प्रवरातदा ॥३९॥रसातलमुपागच्छत्सिद्ध्यर्थंतस्यकर्मणः ॥ भगीरथोपिराजर्षिर्गंगामादाय यत्नतः॥४०॥पितामहान्भस्मकृतानपश्यद्गतचेतनः ॥ अथतद्भस्मनांराशिंगंगासलिलमुत्तमम् ॥ ४१ ॥ प्लावयत्पूतपाप्मानःस्वर्गंप्राप्तारघूत्तम ॥४२॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेत्रिचत्वारिंशःसर्गः॥४३॥ ॥७॥ ॥सगत्वासागरंराजागंग यानुगतस्तदा॥प्रविवेशतलंभूमेर्यत्रतेभस्मसात्कृताः॥ १ ॥भस्मन्यथाप्लुतेरामगंगायाःसलिलेनवै॥सर्वलोकप्रभुर्ब्रह्माराजानमिदमब्रवीत्॥ २॥ तारितानरशार्दूलदिवंयाताश्चदेववत्॥षष्टिःपुत्रसहस्राणिसगरस्यमहात्मनः॥ ३॥ सागरस्यजलंलोकेयावत्स्थास्यतिपार्थिव ॥ सगरस्यात्मजाः सर्वेदिविस्थास्यंतिदेववत् ॥४॥ इयंचदुहिताज्येष्ठातवगंगाभविष्यति ॥ त्वत्कृतेनचनाम्नाथलोकेस्थास्यतिविश्रुता॥५॥ गंगात्रिपथगानामदि व्याभागीरथीतिच॥त्रीन्पथोभावयंतीतितस्मात्त्रिपथगास्मृता॥६॥

अतएवपूतपाप्मानः ॥ ४२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवा०आदिकाव्येबालकांडेत्रिचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ उक्तमेवविस्तरेणाह सगत्वेति भस्म सात्कृताःकात्स्न्र्येनभस्मकृताः भूमेस्तलंपातालम् ॥१॥२॥ तारिताःप्रेतत्वात् देववत्स्वर्गंप्राप्ताश्च अनेनप्रेतत्वविमुक्तिस्वर्गप्राप्तीभस्मनोपिगंगास्पर्शस्यफलंकिमुतास्थिपुद्गलादेरित्युक्तम् ॥ ३ ॥ यावत्सागरस्यजलंस्थास्यतितावद्दिविस्थास्यंतीत्यर्थः तन्निमित्तमपितयागंगयातत्खातस्यसागरस्यपूरणमितिभावः ॥ ४ ॥ ५ ॥ त्वत्कृतनामादिविश्रुतत्वमेवदर्शयति गंगेत्यादि त्रिपथगेतिना म्नोऽन्वर्थत्वंदर्शयति त्रीनित्यादि अनेनकथंगंगात्रिपथगेत्यस्यउत्तरंसंवृत्तम् ॥ ६ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

कुरुष्वेति गंगाजलसेकतोजातप्रायश्चित्तत्वात्सलिलदानंयोग्यतासंपत्तेः प्रतिज्ञांगंगासलिलप्रदानेनसगरांस्तारयेइत्येवंरूपांगरुलदुपदिष्टाम् अपवर्जयसमाप्तांकुर्वित्यर्थः ॥ ७ ॥ पूर्वकेण सगरेण एषःगंगालाभरूपः पूर्वकेणेतिकप्रत्ययेनएषैवकुत्साद्योत्यते ॥ ८ ॥ गंगांनेतुंभूलोकंप्रापयितुंप्रार्थयताप्रतिज्ञानअपवर्जितानफलपर्यवसायिनीकृता ॥ ९ ॥ मत्तुल्येति ब्रह्मतुल्येत्यर्थः ॥ १० ॥ गंगांनेतुंप्रार्थयतासागंगानेतुंनशकितेत्यर्थः यत्तुगंगामानेतुंनशकितानविचारिताप्रतिज्ञेतिशेषः चिंताविषयमपिनप्रापितेत्यर्थइतितत्प्रार्थयतेतिपदस्वरसविरोधाच्चिंत्यम् ॥ ११ ॥ समतिक्रांतानिस्तीर्णा परमसंमतंपरमसुत्कृष्टंचतत्संमतम् सर्वलोकसंमतमित्यर्थः ॥ १२ ॥ धर्मस्यायतनंधर्मप्राप्यस्थानम् महद्ब्रह्मलोकरूपम् ॥ १३ ॥ यथास्याब्रह्मलोकप्रापकत्वंतदाह प्ला

पितामहानांसर्वेषांत्वमत्रमनुजाधिप ॥ कुरुष्वसलिलंराजन्प्रतिज्ञामपवर्जय ॥ ७॥ पूर्वकेणहितेराजंस्तेनातियशसातदा ॥ धर्मिणांप्रवरेणाथ नैषप्राप्तोमनोरथः ॥ ८॥ तथैवांशुमतावत्सलोकेऽप्रतिमतेजसा॥ गंगांप्रार्थयतानेतुंप्रतिज्ञानापवर्जिता ॥ ९ ॥ राजर्षिणागुणवतामहर्षिसमतेजसा॥ मत्तुल्यतपसाचैवक्षत्रधर्मस्थितेनच ॥ १०॥ दिलीपेनमहाभागतवपित्रातितेजसा॥ पुनर्नशकितानेतुंगंगांप्रार्थयतानघ॥ ११॥ सात्वयासमतिक्रांताप्रतिज्ञापुरुषर्षभ॥ प्राप्तोसिपरमंलोकेयशःपरमसंमतम्॥ १२॥ तच्चगंगावतरणंत्वयाकृतमरिंदम॥ अनेनचभवान्प्राप्तोधर्मस्यायतनंमहत् ॥ १३ ॥ प्लावयस्वत्वमात्मानंनरोत्तमसदोचिते॥ सलिलेपुरुषश्रेष्ठशुचिःपुण्यफलोभव ॥ १४॥ पितामहानांसर्वेषांकुरुष्वसलिलक्रियाम्॥ स्वस्तितेऽस्तुगमिष्यामिस्वंलोकंगम्यतांनृप ॥ १५॥ इत्येवमुक्त्वादेवेशःसर्वलोकपितामहः॥ यथागतंतथागच्छद्देवलोकंमहायशाः॥ १६॥ भगीरथस्तुराजर्षिःकृत्वासलिलमुत्तमम्॥ यथाक्रमंयथान्यायंसागराणांमहायशाः॥ १७॥ कृतोदकःशुचीराजास्वपुरंप्रविवेशह॥ समृद्धार्थोनरश्रेष्ठस्वराज्यंप्रशशासह॥ १८॥

वयस्वेति आत्मानंस्वदेहम् सदोचितेसिंहकर्कटमध्येपिस्नानादिव्यवहारोचिते भूप्रवहनदीनामेवतत्कालेभौमत्वमूलरजःसंबंधात्स्नानाद्यनर्हत्वम् पुण्यफलइतिमत्वर्थीयाजंतोबहुव्रीहिर्वा अनेनस्नानमात्रेणगंगाब्रह्मलोकप्रापिकरीतिसूचितम् ॥ १४ ॥ सागराणांजातप्रायश्चित्तत्वसंदेहापनुत्तयेगंगाजलसंबंधस्यसर्वपापप्रायश्चित्तत्वबोधनायचपुनस्तेषांसलिलंकार्यमित्याह पितामहानामित्यादि स्वंलोकंब्रह्मलोकम् गम्यताम् कृतोदकक्रियेणस्वपुरमितिशेषः अयंनियोगोराजधर्मपरिपालनाय ॥ १५ ॥ यथाआगतमितिच्छेदः देवलोकंब्रह्मलोकम् ॥ १६ ॥ यथाक्रमंज्येष्ठक्रमेण यथान्यायंस्मृत्युक्तक्रमेण उत्तमंउत्तमलोकप्रापकम् ॥ १७ ॥ कृतोदकइति अन्येषामपीतिशेषः ॥ १८ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

नष्टशोकः नष्टतद्वियोगजशोकः विगतज्वरः कथमस्मत्पालनं भविष्यतीतिविगतचिंतः ॥ १९ ॥ उपसंहरति एषइति स्वस्तिभद्रयोःतत्प्रीत्यादरसूचनार्थंग्रहणम् ॥ २० ॥ आख्यानश्रवण फलमाह धन्यमित्यादि ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेचतुश्चत्वारिंशःसर्गः ॥ ४४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥

प्रमुमोदचलोकस्तंनृपमासाद्यराघव ॥ नष्टशोकःसमृद्धार्थोबभूवविगतज्वरः ॥ १९ ॥ एषतेरामगंगायाविस्तरोऽभिहितोमया ॥ स्वस्तिप्राप्नुहिभद्रंते संध्याकालोतिवर्तते ॥ २० ॥ धन्यंयशस्यमायुष्यंपुण्यंस्वर्ग्यमथापिच ॥ यःश्रावयतिविप्रेषुक्षत्रियेष्वितरेषुच ॥ २१ ॥ प्रीयंतेपितरस्तस्यप्रीयंतेदैव तानिच ॥ इदमाख्यानमायुष्यंगंगावतरणंशुभम् ॥ २२ ॥ यःशृणोतिचकाकुत्स्थसर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ सर्वेपापाःप्रणश्यंतिआयुःकीर्तिश्चवर्ध ते ॥ २३ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेचतुश्चत्वारिंशःसर्गः ॥ ४४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ विश्वामित्रवचःश्रुत्वाराघवः सहलक्ष्मणः ॥ विस्मयंपरमंगत्वाविश्वामित्रमथाब्रवीत् ॥ १ ॥ अत्यद्भुतमिदंब्रह्मन्कथितंपरमंत्वया ॥ गंगावतरणंपुण्यंसागरस्यापिपूरणम् ॥ २ ॥ क्षणभूतेवनौरात्रिःसंवृत्तेयंपरंतप ॥ इमांचिंतयतःसर्वांनिखिलेनकथांतव ॥ ३ ॥ तस्यसाशर्वरीसर्वाममसौमित्रिणासह ॥ जगामचिंतयानस्यवि श्वामित्रकथांशुभाम् ॥ ४ ॥ ततःप्रभातेविमलेविश्वामित्रंतपोधनम् ॥ उवाचराघवोवाक्यंकृताह्निकमरिंदमः ॥ ५ ॥ गताभगवतीरात्रिःश्रोतव्यंप रमाद्भुतम् ॥ तरामसरितांश्रेष्ठांपुण्यांत्रिपथगांनदीम् ॥ ६ ॥ नौरेषाहिसुखास्तीर्णाऋषीणांपुण्यकर्मणाम् ॥ भगवंतमिहप्राप्तंज्ञात्वात्वरितमागता ॥ ७ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाराघवस्यमहात्मनः ॥ संतारंकारयामाससर्षिसंघस्यकौशिकः ॥ ८ ॥ उत्तरंतीरमासाद्यसंपूज्यर्षिगणंततः ॥ गंगाकूलेनिवि ष्टास्तेविशालांददृशुःपुरीम् ॥ ९ ॥ ततोमुनिवरस्तूर्णंजगामसहराघवः ॥ विशालांनगरींरम्यांदिव्यांस्वर्गोपमांतदा ॥ १० ॥

अब्रवीत् रात्र्यंतेइतिशेषः ॥ १ ॥ पूरणं गंगयेतिशेषः ॥ २ ॥ इमांतवकथांत्वदुक्तांकथांचिंतयतोममरामस्यरात्रिःक्षणभूतेवसंवृत्ताअतीता एवमाश्चर्यभूतात्वदुक्तागंगाकथेतिभावः ॥ ३ ॥ विश्वामित्रेतिसंबोधनं उक्तस्यैवार्थस्यआदरातिशयबोधनायपुनरुपादानम् ॥ ४ ॥ ५ ॥ भगवतीगंगाकथाश्रवणात्पूज्या ॥ ६ ॥ सुखास्तीर्णासुखंशुभंआस्तीर्णयस्यांसा त्वरितमागता सर्षेस्तवसेवार्थमित्याशयः ॥ ७ ॥ कारयामासनाविकैरितिशेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥ संपूज्यऋषिगणंतत्तीरस्थमितिशेषः विशालांजगाम पूर्वदृष्टामितिशेषः ॥ १० ॥

T

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

विशालांपरिपप्रच्छविशालाविषयेप्रश्नंकृतवानित्यर्थः ॥ ११ ॥ विशालासंप्रतिवर्ततइतिशेषः ॥ १२ ॥ विशालायाःपुरातनमितिपाठः पुरातनंतत्पुरीनिर्मितेःप्राक्तनंवृत्तांतं विशालस्येति पाठेतन्नगरीनिर्माताराजाविशालोनाम यद्वा विशालस्यविशालानगर्यधिष्ठानदेशस्येत्यर्थः ॥ १३ ॥ शक्रस्यकथांविशालावैभवप्रतिपादिकांकथांकथयतःसकाशान्मयाश्रुतां अस्मिन्देशे विशालानगर्यधिष्ठानदेशेयद्वृत्तंपुरातनंतद्विषयांतत्त्वेनश्रृण्वितियोजना ॥ १४ ॥ सुधार्मिकाइत्यदितिपुत्रविशेषणं आसन्नितिशेषः ॥ १५ ॥ अमराःमरणरहिताः विजराःजरारहिताः

अथरामोमहाप्राज्ञोविश्वामित्रंमहामुनिम् ॥ पप्रच्छप्रांजलिर्भूत्वाविशालामुत्तमांपुरीम् ॥ ११ ॥ कतमोराजवंशोयंविशालायांमहामुने ॥ श्रोतुमिच्छामिभद्रंतेपरंकौतूहलंहिमे ॥ १२ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वारामस्यमुनिपुंगवः ॥ आख्यातुंतत्समारेभेविशालायाःपुरातनम् ॥ १३ ॥ श्रूयतांरामशक्रस्यकथांकथयतःश्रुताम् ॥ अस्मिन्देशेहियद्वृत्तंश्रृणुतत्त्वेनराघव ॥ १४ ॥ पूर्वंकृतयुगेरामदितेःपुत्रामहाबलाः ॥ अदितेश्चमहाभागावीर्यवंतःसुधार्मिकाः ॥ १५ ॥ ततस्तेषांनरव्याघ्रबुद्धिरासीन्महात्मनाम् ॥ अमराविजराश्चैवकथंस्यामोनिरामयाः ॥ १६ ॥ तेषांचिंतयतांतत्रबुद्धिरासीद्विपश्चिताम् ॥ क्षीरोदमथनंकृत्वारसंप्राप्स्यामतत्रवै ॥ १७ ॥ ततोनिश्चित्यमथनंयोक्त्रंकृत्वाचवासुकिम् ॥ मंथानंमंदरंकृत्वाममंथुरमितौजसः ॥ १८ ॥ अथवर्षसहस्रेणयोक्त्रसर्पशिरांसिच ॥ वमंतोतिविषंतत्रददंशुर्दशनैःशिलाः ॥ १९ ॥ उत्पपाताग्निसंकाशंहालाहलमहाविषम् ॥ तेनदग्धंजगत्सर्वंसदेवासुरमानुषम् ॥ २० ॥ अथदेवामहादेवंशंकरंशरणार्थिनः ॥ जग्मुःपशुपतिंरुद्रंत्राहित्राहीतितुष्टुवुः ॥ २१ ॥ एवमुक्तस्ततोदेवैर्देवदेवेश्वरःप्रभुः ॥ प्रादुरासीत्ततोऽत्रैवशंखचक्रधरोहरिः ॥ २२ ॥ उवाचैनंस्मितंकृत्वारुद्रंशूलधरंहरिः ॥ दैवतैर्मथ्यमानेतुयत्पूर्वंसमुपस्थितम् ॥ २३ ॥ तत्त्वदीयंसुरश्रेष्ठसुराणामग्रतोहियत् ॥ अग्रपूजामिहस्थित्वागृहाणेदंविषंप्रभो ॥ २४ ॥ इत्युक्त्वाचसुरश्रेष्ठस्तत्रैवांतरधीयत ॥ देवतानांभयंदृष्ट्वाश्रुत्वावाक्यंतुशार्ङ्गिणः ॥ २५ ॥

निरामयाःरोगरहिताः ॥ १६ ॥ रसंअमृतरूपंरसायनम् ॥ १७ ॥ योक्त्रंमंथनरज्जुम् ॥ १८ ॥ योक्त्रसर्पःमंथनरज्जुभूतःसर्पः वमंतइतिपुंस्त्वमार्षं अतिअतिशयितंविषम् ॥ १९ ॥ उत्पपातेतिततइत्यादिः शिलादशनादित्यर्थः दष्टशिलाखंडाएवमहाविषरूपंभूत्वाउत्पपात ॥ २० ॥ २१ ॥ प्रभुर्महादेवः ततःमहादेवप्रादुर्भावानंतरम् ॥ २२ ॥ स्मितंकृत्वा छलेनविषदानात्स्मितम् ॥ २३ ॥ यत्यतोभवान्सुराणामग्रतः तेषांमध्येश्रेष्ठइत्यर्थः ॥ २४ ॥ सुरश्रेष्ठःविष्णुः ॥ २५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अमृतोपमंयथाभवतितथासंजग्राहेत्यन्वयः पूर्वंदेवेषुमंथनसहायतयास्थितोपिविषपानानंतरंतत्पीडयातांस्त्यक्त्वाजगामामृतकुंडमितिशेषः ॥ २६ ॥ मंथानःपर्वतोत्तमोमंदरः ॥ २७ ॥ २८ ॥ कामठंकाच्छपम् ॥ २९ ॥ शिश्येस्थितवान् जलेशयइत्यादौस्थित्यर्थस्यशेतेर्दर्शनात् ॥ ३० ॥ ममंथपुरुषोत्तमः अनेनशक्तिवैचित्र्यंप्रकटीकृतम् ॥ ३१ ॥ धन्वंतरिरुदतिष्ठदित्यन्वयः अप्सराइत्यार्षं उदतिष्ठन्नित्यनुकर्षः ॥ ३२ ॥ अप्सुक्षीररूपासु तस्मात्क्षीरोदसारभूतादित्यर्थः ॥ ३३ ॥ षष्टिःकोट्यःषष्टिकोटिसंख्याःप्रधानाअप्सरसामभवन् अपरिमितपरिचारिकोपेताः

हालाहलंविषंघोरंसंजग्राहामृतोपमम् ॥ देवान्विसृज्यदेवेशोजगामभगवान्हरः ॥ २६ ॥ ततोदेवासुराःसर्वेममंथूरघुनंदन ॥ प्रविवेशाथपातालंमंथानःपर्वतोत्तमः ॥ २७ ॥ ततोदेवाःसगंधर्वास्तुष्टुवुर्मधुसूदनम् ॥ त्वंगतिःसर्वभूतानांविशेषेणदिवौकसाम् ॥ २८ ॥ पालयास्मान्महाबाहोगिरिमुद्धर्तुमर्हसि ॥ इतिश्रुत्वाहृषीकेशःकामठंरूपमास्थितः ॥ २९ ॥ पर्वतंपृष्ठतःकृत्वाशिश्येतत्रोदधौहरिः ॥ पर्वताग्रंतुलोकात्माहस्तेनाक्रम्यकेशवः ॥ ३० ॥ देवानांमध्यतःस्थित्वाममंथपुरुषोत्तमः ॥ अथवर्षसहस्रेण आयुर्वेदमयःपुमान् ॥ ३१ ॥ उदतिष्ठत्सुधर्मात्मासदंडःसकमंडलुः ॥ अथधन्वंतरिर्नामअप्सराश्चसुवर्चसः ॥ ३२ ॥ अप्सुनिर्मथनादेवरसात्तस्माद्वरस्त्रियः ॥ उत्पेतुर्मनुजश्रेष्ठतस्मादप्सरसोऽभवन् ॥ ३३ ॥ षष्टिःकोट्योभवंस्तासामप्सराणांसुवर्चसाम् ॥ असंख्येयास्तुकाकुत्स्थयास्तासांपरिचारिकाः ॥ ३४ ॥ नताःस्मप्रतिगृह्णंतिसर्वेतेदेवदानवाः ॥ अप्रतिग्रहणादेवतावैसाधारणाःस्मृताः ॥ ३५ ॥ वरुणस्यततःकन्यावारुणीरघुनंदन ॥ उत्पपातमहाभागामार्गमाणापरिग्रहम् ॥ ३६ ॥ दितेःपुत्रानतांरामजगृहुर्वरुणात्मजाम् ॥ अदितेस्तुसुतावीरजगृहुस्तामनिंदिताम् ॥ ३७ ॥ असुरास्तेनदैतेयाःसुरास्तेनादितेःसुताः ॥ हृष्टाःप्रमुदिताश्चासन्वारुणीग्रहणात्सुराः ॥ ३८ ॥ उच्चैःश्रवाहयश्रेष्ठोमणिरत्नंचकौस्तुभम् ॥ उदतिष्ठन्नरश्रेष्ठतथैवामृतमुत्तमम् ॥ ३९ ॥

षष्टिकोट्यप्सरसोजा… इत्यर्थः ॥ ३४ ॥ ताःउक्ताप्सरसःनप्रतिगृह्णंतिममैवेमानान्यस्येतिनांगीकुर्वंति सर्वेदेवादानवाश्चेत्यर्थः तासांविशिष्यपत्यनिच्छयैवसंमुग्धाकारतयास्थितत्वात्तासांविशिष्यप्रतिग्रहाभावः अतएवतासांसाधारण्यम् ॥ ३५ ॥ वारुणीसुराधिदेवता परिग्रहंकेनचिदसाधारण्येनांगीकारम् ॥ ३६ ॥ अदितिसुतांगीकारेहेतुरनिंदितामिति निषेधशास्त्रंतुमानुषविषयं शास्त्रेदेवतानामधिकारात् ॥ ३७ ॥ असुराः सुरापरिग्रहराहित्यात् सुराःसुरापरिग्रहसत्त्वात् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तस्यअमृतस्य कर्तैग्रहणनिमित्तम् ॥ ४० ॥ कलहप्रवृत्त्यनंतरमसुरराक्षसैःसहएकतामगमम् बलसिद्ध्यर्थमितिशेषः वीरैतिसंबुद्धिः परमितिकचित्पाठः ॥ ४१ ॥ सर्वंपरस्परप्रहारेणदेवासुरा
त्मकम् क्षयंगतंक्षयप्रायंगतम् तदादैत्याराक्षसैरेकत्वेनबलवत्त्वान्माहरंत्वितिबुद्ध्यामोहिनींकाममोहजननींमायांमायातनुंआस्थायतूर्णंशीघ्रंअमृतमहरत् ॥ ४२ ॥ गताभिमुखमितिसंधिरार्षः
येसुराअसुरावामायामूर्त्यागृहीतामृतंविष्णुंअमृतजिघृक्षयाअभिमुखंगताःप्राप्तास्तेसर्वेमूर्त्यंतरास्थानेनप्रभविष्णुनाविष्णुनायुद्धेसंपिष्टाः ॥ ४३ ॥ दितेःपुत्रान्निजघ्निरे धार्मिकत्वात्विष्णवनुग
हाच्च दैतेयादित्ययोःसुरासुरवर्गयोः॥४४॥तुश्चार्थेराज्यमित्यनंतरंयोज्यः राज्यममृतंचप्राप्येत्यर्थः अथममंथुरमितौजसइतिश्लोकानंतरम् अथवर्षैत्यादिआयुर्वेदमयःपुमानित्यंतत्रयोदश

अथतस्यकृतेराममहानासीत्कुलक्षयः॥ अदितेस्तुततःपुत्रादितिपुत्रानयोधयन्॥४०॥ एकतामगमन्सर्वेअसुराराक्षसैःसह॥ युद्धमासीन्महाघो
रंवीरत्रैलोक्यमोहनम्॥४१॥ यदाक्षयंगतंसर्वंतदाविष्णुर्महाबलः॥ अमृतंसोहरत्तूर्णंमायामास्थायमोहिनीम्॥ ४२ ॥ येगताभिमुखंविष्णुम
क्षरंपुरुषोत्तमम्॥ संपिष्टास्तेतदायुद्धेविष्णुनाप्रभविष्णुना॥ ४३ ॥ अदितेरात्मजावीरादितेःपुत्रान्निजघ्निरे॥ अस्मिन्घोरेमहायुद्धेदैतेयादित्ययो
र्भृशम्॥ ४४॥ निहत्यदितिपुत्रांस्तुराज्यंप्राप्यपुरंदरः॥ शशासमुदितोलोकान्सर्षिसंघान्सचारणान्॥ ४५॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकी
येआदिकाव्येबालकांडेपंचचत्वारिंशःसर्गः॥ ४५॥ ॥ ४५ ॥ ॥हतेषुतेषुपुत्रेषुदितिःपरमदुःखिता॥ मारीचंकश्यपंनामभर्तारमिदम
ब्रवीत्॥ १ ॥ हतपुत्रास्मिभगवंस्तवपुत्रैर्महात्मभिः॥ शक्रहंतारमिच्छामिपुत्रंदीर्घतपोर्जितम्॥ २ ॥ साहंतपश्चरिष्यामिगर्भंमेदातुमर्हसि॥ ईश्व
रंशक्रहंतारंत्वमनुज्ञातुमर्हसि॥ ३॥ तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वामारीचःकश्यपस्तदा॥ प्रत्युवाचमहातेजादितिंपरमदुःखिताम्॥४॥ एवंभवतुभद्रंतेशुचि
र्भवतपोधने॥ जनयिष्यसिपुत्रंत्वंशक्रहंतारमाहवे॥५॥ पूर्णेवर्षसहस्रेतुशुचिर्यदिभविष्यसि॥ पुत्रंत्रैलोक्यहंतारंमत्तस्त्वंजनयिष्यसि॥६॥

श्लोकाःप्रक्षिप्ताइतिबहवः अमृतदानराहुशिरश्छेदाद्यवर्णनवत्हालाहलोत्पत्त्याद्यवर्णनमितितदाशयः ॥ ४५ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्ये
बालकांडेपंचचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४५ ॥ ॥४५॥ ॥ कितत इत्यत्राह हतेष्वित्यादि मारीचंमरीचेरपत्यम् ॥ १ ॥ दीर्घेणतपसाअर्जितम् ॥ २ ॥ ईश्वरंत्रैलोक्यनाथम् ईदृशमिति
पाठांतरम् तत्रईदृशमित्यस्यैवविवरणंशक्रहंतारमिति ॥ ३ ॥ ४ ॥ शुचिर्भव पुत्रोत्पत्तियावदितिशेषः ॥ ५ ॥ पूर्णेवर्षसहस्रेत्वितिजनयिष्यसीत्यनेनान्वयः शुचिर्यदिभविष्यसीतिवत्सरस
हस्रमपीतिशेषः त्रैलोक्यहंतारंतदधिपशक्रहंतारम् ॥ ६ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

पाणिनासंममार्ज तादृशपुत्रप्रतिबंधहेतुपापक्षयार्थमितिशेषः अथतामालभ्यस्पृष्ट्वास्वस्तिगर्भभद्रंतवास्तुइत्युक्त्वासकश्यपस्तपसेययावित्यन्वयः ॥ ७ ॥ कुशप्लवंविशालाख्यंपूर्वदेशस्थ तपोवनम् ॥८॥ गुणसंपदाशुश्रूषोपयोगिगुणसंपदा ॥९॥ तामेवगुणसंपदमाह अग्निमित्यादि ॥ १० ॥ पुत्रत्वाद्गात्रसंवाहनादि सर्वेषुकालेषु तस्याअशुचित्वप्रतीक्षयेतिभावः ननुतद्धंतृपुत्रप्रे प्सोर्दितेःकथंतत्परिचर्यांगीकारइतिचेद्देवमाययैवेतिगृहाण ॥ ११ ॥ दशोनेदशभिर्न्यूने ॥ १२ ॥ १३ ॥ हेपुत्रयंपुत्रंअहंत्वत्कृतेत्वन्नाशार्थंयाचितवतीतंतवजयोत्सुकंआधास्येविगतवैरंभ्रा तृस्नेहवंतमेवकरिष्येइत्यन्वयः त्रैलोक्यविजयंभ्रातृकृतम् सहतेनभ्रात्रासह ॥ १४ ॥ १५ ॥ दिनेश्वरेसूर्येमध्यंप्राप्तेसतिशय्यायांशीर्षस्थानेपादौकृत्वादितिर्निद्रयाअपहृतागृहीतेत्यर्थः अने

एवमुक्त्वामहातेजाःपाणिनासंममार्जताम् ॥ तामालभ्यततःस्वस्तिइत्युक्त्वातपसेययौ ॥ ७ ॥ गतेतस्मिन्नरश्रेष्ठदितिःपरमहर्षिता ॥ कुशप्लवंसमा साद्यतपस्तेपेसुदारुणम् ॥८॥ तपस्तस्यांहिकुर्वत्यांपरिचर्यांचकारह ॥ सहस्राक्षोनरश्रेष्ठपरयागुणसंपदा ॥९॥ अग्निंकुशान्काष्ठमपःफलंमूलंतथैव च ॥ न्यवेदयत्सहस्राक्षोयच्चान्यदपिकांक्षितम् ॥ १० ॥ गात्रसंवाहनैश्चैवश्रमापनयनैस्तथा ॥ शक्रःसर्वेषुकालेषुदितिंपरिचचारह ॥ ११ ॥ पूर्णेव र्षसहस्रेसादशोनेरघुनंदन ॥ दितिःपरमसंहृष्टासहस्राक्षमथाब्रवीत् ॥ १२ ॥ तपश्चरंत्यावर्षाणिदशवीर्यवतांवर ॥ अवशिष्टानिभद्रंतेभ्रातरंद्र क्ष्यसेततः ॥ १३ ॥ यमहंत्वत्कृतेपुत्रतमाधास्येजयोत्सुकम् ॥ त्रैलोक्यविजयंपुत्रसहभोक्ष्यसिविज्वरः ॥ १४ ॥ याचितेनसुरश्रेष्ठपित्रातवमहात्म ना ॥ वरोवर्षसहस्रांतेममदत्तःसुतंप्रति ॥ १५ ॥ इत्युक्त्वाचदितिस्तत्रप्राप्तेमध्यंदिनेश्वरे ॥ निद्रयापहृतादेवीपादौकृत्वाथशीर्षतः ॥ १६ ॥ दृष्ट्वाता मशुचिंशक्रःपादयोःकृतमूर्धजाम् ॥ शिरस्थानेकृतौपादौजहासचमुमोदच ॥ १७ ॥ तस्याःशरीरविवरंप्रविवेशपुरंदरः ॥ गर्भंचसप्तधारामचिच्छे दपरमात्मवान् ॥ १८ ॥

नदिवास्वापरूपपापेनशय्यापादस्थानेमस्तककरणेनचाशुचित्वंसूचितम् केचित्तुउपविष्टायाएवप्रकृत यापादपर्यंतंशिरःसंबंधेनशीर्षेपादसंबंधः तेनब्राह्मणस्यशूद्रस्पर्शइवशिरसःपादस्पर्शेअशुचित्वंसूचितम् तपसिस्थितायाःशय्यासंबंधाभावेनपूर्वव्याख्यायाअयुक्तत्वादित्याहुः परेतुभूशयने पिदक्षिणपूर्वदिशोःशिरःस्थापनयोग्यतायाःस्मृतिषूक्तेस्तद्वैपरीत्येनशयनस्याशुचित्वसूचकत्वमस्येवेत्याहुः ॥ १६ ॥ पादयोःतत्स्थापनदेशेकृतमूर्धजाम् मूर्धजसंबंधेमूर्धसंबंधोपिजातएव अतएवाशुचिम् तथाशिरस्थानेतयापादौकृतावतस्तामशुचिंदृष्ट्वेत्यर्थः अत्रैकेनैवोभयलाभेउभयोपादानंस्पष्टार्थम वस्तुतोवक्रग्रीवतयावक्रपादतयावाशयनेपरस्परस्थानव्यत्ययाभावेनत थाअशुचित्वमित्यत्यंताशुचित्वप्रतिपादनायोभयोपादानमितिबोध्यम् मुमोदप्राप्तच्छिद्रत्वादितिभावः मोदवशादेवजहासच ॥ १७ ॥ शरीरविवरंयोनिविवरम् आत्मवान्सावधानः ॥ १८ ॥

शतपर्वणाशतकोटिना अबुध्यतभिद्यमानगर्भस्यरोदनशब्देनेत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ नहंतव्यमिति विभागेपिप्राणवियोजनंमाकुर्वित्यर्थः ॥२१॥ २२ ॥ तदंतरंछिद्रम् आहवेशकस्यममहं तारंअंकुरच्छेदनन्यायेनाभिदम् तन्मेअपराधकर्मत्वंक्षंतुमर्हसि पूर्वतनीसेवांस्मृत्वेतिशेषः ॥ २३ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेषट्चत्वारिंशःसर्गः ॥ ४६ ॥ ॥ ७॥ ॥ सप्तधात्विति दुराधर्षन्यायोपायेनजेतृत्वादित्याशयः ॥ १ ॥ ममापराधात्अशुचित्वरूपात् ॥ २ ॥ गर्भविपर्ययेगर्भविपत्तौयत्त्वयाकृतंक

भिद्यमानस्ततोगर्भोवज्रेणशतपर्वणा॥ रुरोदसुस्वरंरामततोदितिरबुध्यत॥ १९॥ मारुदोमारुदश्चेतिगर्भंशक्रोऽभ्यभाषत॥ बिभेदचमहातेजारुदंतमपिवासवः॥ २०॥ नहंतव्यंनहंतव्यमित्येवदितिरब्रवीत्॥ निष्पपाततःशक्रोमातुर्वचनगौरवात् ॥ २१ ॥प्रांजलिर्वज्रसहितोदितिंशक्रोऽभ्यभाषत॥ अशुचिर्देविसुप्तासिपादयोःकृतमूर्धजा॥ २२॥ तदंतरमहंलब्ध्वाशक्रहंतारमाहवे॥ अभिदंसप्तधादेवितन्मेत्वंक्षंतुमर्हसि॥ २३॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेषट्चत्वारिंशःसर्गः॥ ४६॥ ॥७॥ ॥सप्तधातुकृतेगर्भेदितिःपरमदुःखिता॥सहस्राक्षंदुराधर्षंवाक्यंसानुनयाब्रवीत्॥ १ ॥ममापराधाद्गर्भोयंसप्तधाशकलीकृतः॥नापराधोहिदेवेशतवात्रबलसूदन॥ २॥ प्रियंत्वत्कृतमिच्छामिममगर्भविपर्यये॥ मरुतांसप्तसप्तानांस्थानपालाभवंतुते॥३॥वातस्कंधाइमेसप्तचरंतुदिविपुत्रक॥ मारुताइतिविख्यातादिव्यरूपाममात्मजाः॥४॥ ब्रह्मलोकंचरत्वेकइंद्रलोकंतथापरः॥ दिव्यवायुरितिख्यातस्तृतीयोपिमहायशाः ॥५॥ चत्वारस्तुसुरश्रेष्ठदिशोवैतवशासनात्॥ संचरिष्यंतिभद्रंतेकालेनहिममात्मजाः॥६॥ त्वत्कृतेनैवनाम्नावैमारुताइतिविश्रुताः॥ तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वासहस्राक्षःपुरंदरः॥ ७॥

मेतत्त्वचममचयथाप्रियंभवतितथाइच्छामि तत्प्रकारमाह मरुतामिति सप्तानांमरुतांवातस्थानविशेषाणांसप्तइमेतेत्वदधीनाः स्थानपालालोकरक्षिणोभवंत्वित्यन्वयः ॥ ३ ॥ तदर्थमेवहेपुत्रकमारुताइतिनाम्नाप्रसिद्धाःदिव्यरूपाममपुत्राःयेइमेवातस्कंधाइतिसप्तप्रसिद्धास्तेषुचरंत्वित्यन्वयः ॥ ४ ॥ एकइति एकोगणइत्यर्थः प्रथमंसप्तधाविभज्यपुनरेकशःसप्तधाकरणमित्यस्यार्थस्यपुराणांतरेस्पष्टमुक्तत्वादिहापिविभेदचमहातेजारुदंतमपीत्यादिनाध्वनितत्वाच्चेतिबोध्यम् एवमपरइत्याद्यपिव्याख्येयम् इंद्रलोकमितिरुद्रलोकमितिप्रचुरःपाठः दिव्यवायुःदिविअंतरिक्षेभवइत्यर्थः ॥ ५ ॥ दिशःपूर्वादिमहादिशः ॥ ६ ॥ त्वत्कृतेनमारुदोमारुदइतिवचनमूलेन ॥ ७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

यथोक्तंब्रह्मादिस्थानपालकत्वम्॥८॥मातापुत्रौदितींद्रौ ॥ ९ ॥ वर्णितेंद्रचरितस्यप्रकृतशेषत्वमाह एषइति सएषइत्यन्वयः ॥ १० ॥ एवंप्रागुक्तरीत्याएवंभूतेदेशे विशालोत्पत्तिप्रकारमाह इक्ष्वाकोस्त्विति ॥ ११ ॥ विशालेतिकृताआसीदित्यन्वयः ॥ १२ ॥ कतरोत्रवंशइतिप्रश्नस्यउत्तरमाह विशालस्येत्यादि ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ इमांपुरींसंप्रत्यावसदित्यन्वयः

उवाचप्रांजलिर्वाक्यमितीदंवलसूदनः॥ सर्वमेतद्यथोक्तंतेभविष्यतिनसंशयः ॥ ८॥ विचरिष्यंतिभद्रंतेदेवरूपास्तवात्मजाः ॥ एवंतौनिश्चयंकृत्वा मातापुत्रौतपोवने ॥ ९॥ जग्मतुस्त्रिदिवंरामकृतार्थाविवितिनःश्रुतम्॥ एषदेशःसकाकुत्स्थमहेंद्राध्युषितःपुरा ॥ १०॥ दितिंयत्रतपःसिद्धामेवंपरिचचारसः॥ इक्ष्वाकोस्तुनरव्याघ्रपुत्रःपरमधार्मिकः॥ ११ ॥ अलंबुषायामुत्पन्नोविशालइतिविश्रुतः॥ तेनचासीदिहस्थानेविशालेतिपुरीकृता॥ १२॥ विशालस्यसुतोरामहेमचंद्रोमहाबलः॥ सुचंद्रइतिविख्यातोहेमचंद्रादनंतरः ॥ १३ ॥ सुचंद्रतनयोरामधूम्राश्वइतिविश्रुतः॥ धूम्राश्वतनयश्चापि सृंजयःसमपद्यत॥ १४॥ सृंजयस्यसुतःश्रीमान्सहदेवःप्रतापवान्॥ कुशाश्वःसहदेवस्यपुत्रःपरमधार्मिकः ॥ १५ ॥ कुशाश्वस्यमहातेजाःसोमदत्तःप्रतापवान्॥ सोमदत्तस्यपुत्रस्तुकाकुत्स्थइतिविश्रुतः॥ १६॥ तस्यपुत्रोमहातेजाःसंप्रत्येषपुरीमिमाम्॥ आवसत्परमप्रख्यःसुमतिर्नामदुर्जयः ॥ १७॥ इक्ष्वाकोस्तुप्रसादेनसर्वेवैशालिकान्नृपाः॥ दीर्घायुषोमहात्मानोवीर्यवंतःसुधार्मिकाः॥ १८ ॥ इहाद्यरजनीमेकांसुखंस्वप्स्यामहेवयम् ॥ श्वःप्रभातेनरश्रेष्ठजनकंद्रष्टुमर्हसि ॥ १९ ॥ सुमतिस्तुमहातेजाविश्वामित्रमुपागतम्॥ श्रुत्वानरवरश्रेष्ठःप्रत्यागच्छन्महायशाः॥ २० ॥ पूजांचपरमांकृत्वासोपाध्यायःसबांधवः॥ प्रांजलिःकुशलंपृष्ट्वाविश्वामित्रमथाब्रवीत्॥ २१ ॥ धन्योस्म्यनुगृहीतोस्मियस्यमेविषयंमुने॥ संप्राप्तोदर्शनंचैव नास्तिधन्यतरोमम॥ २२॥ ॥इत्यार्षेश्रीम० बालकांडेसप्तचत्वारिंशःसर्गः॥ ४७॥ ॥ ७॥ ॥पृष्ट्वातुकुशलंतत्रपरस्परसमागमे ॥ कथांतेसुमतिर्वाक्यंव्याजहारमहामुनिम्॥ १ ॥

॥ १७ ॥ वैशालिकाः विशालायांनिवासोयेषांतेइत्यर्थः अनेनत्वत्समानवंश्योयमितिसूचितम् ॥ १८ ॥ अतएवाह इहाद्येति ॥ १९ ॥ २०॥ २१ ॥ ममममत्तइत्यर्थः ॥ २२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआ० बालकांडेसप्तचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ पृष्ट्वेति सुमतिर्नामविशालाराजा महामुनिविश्वामित्रं कथांतेविश्वामित्रेणकथ्यमानकथांते ॥ १ ॥

T

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

गजसिंहगतीगजवद्धीरमंदगतीसिंहवदप्रतिहतगती यद्वा प्रभुत्वाद्गजगतीरामोऽन्यगतिर्लक्ष्मणः तथाशार्दूलाकृतीरामोवृषभाकृतिर्लक्ष्मणः ॥ २ ॥ पद्मपत्रविशालाक्षावित्यनेनसाम्यसंपल्लक्षिता वीरधर्मसूचकंखड्गेत्यादि ॥ ३ ॥ यदृच्छयदैववशसंपन्ननिमित्तविशेषेणयथाकयाचित्स्वेच्छयेत्यर्थोवा देवलोकाद्भुवंप्रामाववतीर्णौअमराविवस्थितौ किमर्थंकिंवाप्रयोजनमुद्दिश्य कथंअतिसुकुमारचरणत्वात्केनप्रकारेणपद्भ्यामिहप्राप्तौ कस्यवासुताविति शेषः ॥ ४ ॥ भूषयंतौ स्वतेजसेतिशेषः प्रमाणंशरीरौन्नत्यादि इंगितंआंतराशयबोधकं चेष्टितंवचनगमनादितैस्तादृशपुरुषांतराभावात्परस्परसदृशौ ॥ ५ ॥ आदरातिशयात्पुनःपृच्छति किमर्थंचेत्यादि दुर्गमेकांतारसंबंधात् ॥ ६ ॥ यथावृत्तंन्यवेदयत् दशरथकुमारावस्मद्यज्ञविघ्ननिवारणायमदाका

इमौकुमारौभद्रंतेदेवतुल्यपराक्रमौ ॥ गजसिंहगतीवीरौशार्दूलवृषभोपमौ ॥ २ ॥ पद्मपत्रविशालाक्षौखड्गतूणधनुर्धरौ ॥ अश्विनाविवरूपेणसमुपस्थितयौवनौ ॥ ३ ॥ यदृच्छयेवगांप्राप्तौदेवलोकादिवामरौ ॥ कथंपद्भ्यामिहप्राप्तौकिमर्थंकस्यवामुने ॥ ४ ॥ भूषयंताविमंदेशंचंद्रसूर्याविवांबरम् ॥ परस्परेणसदृशौप्रमाणेंगितचेष्टितैः ॥ ५ ॥ किमर्थंचनरश्रेष्ठौसंप्राप्तौदुर्गमेपथि ॥ वरायुधधरौवीरौश्रोतुमिच्छामितत्त्वतः ॥ ६ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वायथावृत्तंन्यवेदयत् ॥ विश्वामित्रवचःश्रुत्वाराजापरमविस्मितः ॥ ७ ॥ अतिथीपरमंप्राप्तौपुत्रौदशरथस्यतौ ॥ पूजयामासविधिवत्सत्काराहौमहाबलौ ॥ ८ ॥ ततःपरमसत्कारंसुमतेःप्राप्यराघवौ ॥ उष्यतत्रनिशामेकांजग्मतुर्मिथिलांततः ॥ ९ ॥ तांदृष्ट्वामुनयःसर्वेजनकस्यपुरींशुभाम् ॥ साधुसाध्वितिशंसंतोमिथिलांसमपूजयन् ॥ १० ॥ मिथिलोपवनेतत्रआश्रमंदृश्यराघवः ॥ पुराणंनिर्जनंरम्यंपप्रच्छमुनिपुंगवम् ॥ ११ ॥ इदमाश्रमसंकाशंकिंन्विदंमुनिवर्जितम् ॥ श्रोतुमिच्छामिभगवन्कस्यायंपूर्वआश्रमः ॥ १२ ॥ तच्छ्रुत्वाराघवेणोक्तंवाक्यंवाक्यविशारदः ॥ प्रत्युवाचमहातेजाविश्वामित्रोमहामुनिः ॥ १३ ॥ हंततेकथयिष्यामिशृणुतत्त्वेनराघव ॥ यस्यैतदाश्रमपदंशप्तंकोपान्महात्मनः ॥ १४ ॥

रणान्मदुपलालनात्सिद्धाश्रमंप्राप्यतत्रविघ्नकर्तॄन्राक्षसादीन्हत्वापथिताटकांचहत्वाजनकदिदृक्षयाएतद्देशमागतावितिन्यवेदयत् ॥ ७ ॥ परमत्यंतमादरणीयौप्राप्तावतिथीतौपूजयामासेत्यन्वयः ॥ ८ ॥ सुमतेरितिपंचमी उष्यउषित्वा आर्षमेतत् ॥ ९ ॥ पूजाप्रकारः साधुसाध्वितिशंसनम् ॥ १० ॥ मिथिलोपवने मिथिलासमीपवने दृश्यदृष्ट्वा पुराणमित्यादित्रयमाश्रमविशेषणम् ॥ ११ ॥ मुनिराहित्यादाश्रमवदस्याशक्यत्वमतएवाश्रमसंकाशमाश्रमवदवभासमानंअतइदंकिंनु तस्यैवविवरणं कस्यायंपूर्वःपूर्वस्वभूतः ॥ १२ ॥ १३ ॥ अहल्यानुग्रहेतुकालस्मृतिजसंतोषेहंतेति यस्यैतदाश्रमपदंभवति महात्मनःकोपाद्यथाशप्तंप्राप्तशापंतत्तेकथयिष्यामीत्यन्वयः ॥ १४ ॥

दिव्यसंकाशःद्युभवाश्रमतुल्यः ॥ १५ ॥ अनेकानिवर्षपूगानिअनेकवर्षसमूहान् ॥ १६ ॥ तस्यआश्रमस्य अंतरंमुनिसंनिधानरहितंकालं शचीपतिरित्यनेनशचीतोपिसौंदर्यमहल्यायाध्वनितं मुनिवेषधरःगौतमवेषधरः ममरूपंसमास्थायेतिवक्ष्यमाणत्वात् ॥ १७ ॥ ऋतुकालंशास्त्रोक्तरतिकालं अर्थिनोरत्यर्थिनः सुसमाहितेसंगमोचितरूपप्रसाधनवतिअतिसुंदरीतिवा तेनस्वाभिलष्यदिव्यस्त्रीत्वंसूचितम्॥१८॥सहस्राक्षंविज्ञाय ऋतुकालंप्रतीक्षंतेनार्थिनइतिवचनात्तपसाचाश्रमवर्तिसर्वप्राणिजातस्यशंकाभावायगौतमवेषोयमिंद्रइतिज्ञात्वेत्यर्थः देवराजकुतूहलात्स

गौतमस्यनरश्रेष्ठपूर्वमासीन्महात्मनः ॥ आश्रमोदिव्यसंकाशःसुरैरपिसुपूजितः ॥ १५ ॥ सचात्रतपआतिष्ठदहल्यासहितःपुरा ॥ वर्षपूगान्यनेकानिराजपुत्रमहायशः ॥ १६ ॥ तस्यांतरंविदित्वाचसहस्राक्षःशचीपतिः ॥ मुनिवेषधरोभूत्वाअहल्यामिदमब्रवीत् ॥ १७ ॥ ऋतुकालंप्रतीक्षंतेनार्थिनःसुसमाहिते ॥ संगमंत्वहमिच्छामित्वयासहसुमध्यमे ॥ १८ ॥ मुनिवेषंसहस्राक्षंविज्ञायरघुनंदन ॥ मतिंचकारदुर्मेधादेवराजकुतूहलात् ॥ १९ ॥ अथाब्रवीत्सुरश्रेष्ठंकृतार्थेनांतरात्मना ॥ कृतार्थास्मिसुरश्रेष्ठगच्छशीघ्रमितःप्रभो ॥ २० ॥ आत्मानंमांचदेवेशसर्वथारक्षगौतमात् ॥ इंद्रस्तुप्रहसन्वाक्यमहल्यामिदमब्रवीत् ॥ २१ ॥ सुश्रोणिपरितुष्टोस्मिगमिष्यामियथागतम् ॥ एवंसंगम्यतुतदानिश्चक्रामोटजात्ततः ॥ २२ ॥ ससंभ्रमात्त्वरन्रामशंकितोगौतमंप्रति ॥ गौतमंसददर्शाथप्रविशंतंमहामुनिम् ॥ २३ ॥ देवदानवदुर्धर्षंतपोबलसमन्वितम् ॥ तीर्थोदकपरिक्लिन्नंदीप्यमानमिवानलम् ॥ २४ ॥ गृहीतसमिधंतत्रसकुशंमुनिपुंगवम् ॥ दृष्ट्वासुरपतिस्त्रस्तोविषण्णवदनोभवत् ॥ २५ ॥ अथदृष्ट्वासहस्राक्षंमुनिवेषधरंमुनिः ॥ दुर्वृत्तंवृत्तसंपन्नोरोषाद्वचनमब्रवीत् ॥ २६ ॥ ममरूपंसमास्थायकृतवानसिदुर्मते ॥ अकर्तव्यमिदंयस्माद्विफलस्त्वंभविष्यसि ॥ २७ ॥

मामभिलषतीतिकौतुकात्दिव्यरतिकौतुकाच्चेत्यर्थः दुर्मेधाअहल्यातेनसहरत्यर्थंमतिंचकारेत्यन्वयः ॥ १९ ॥ कृतार्थाताद्दशदिव्यपुरुषलाभात्प्राप्तमतपःफला ॥ २० ॥ शीघ्रगमनेहेतुर्ममअहल्यायाआत्मनइंद्रस्यचशापतोरक्षणं तदाह आत्मानमित्यादि प्रसहन्निति विशिष्टस्त्रीचरितेनप्रहासःरक्षणस्यदुर्लभत्वाद्वा गौतमतपोभंगस्यस्वेष्टस्यकरणेनअग्निमशापादिभयमल्पमितिवा ॥ २१ ॥ संगम्यअहल्ययासहेतिशेषः ॥ २२ ॥ सइंद्रःसंभ्रमात्गौतमभयात्त्वरन्निश्चक्रामेत्यन्वयः निर्गमसमयेगौतमंप्रतितदागमनंप्रतिशंकितश्चासीदितिशेषः अथनिष्क्रमणसमनंतरमेव ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ ममगौतमस्य कृतवानसिमद्भार्याभोगरूपमकार्यं तस्मात्विफलःविगतवृषणः ॥ २७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥ २८ ॥ २९ ॥ शापस्वरूपंवातभक्षेत्यादि तप्यंतीस्वकृताकार्यस्मरणेनपीडिता पुराणादिप्रसिद्धशिलारूपप्राप्तिशापस्तुकल्पांतरीणइतिनविरोधः अत्रशिलारूपत्वेतात्पर्यकल्पनेवातभक्षे
त्यनेनविरोधःस्पष्टएवेतिकेचित् वस्तुतस्तुअदृश्येत्यस्यस्वरूपेणादृश्या शिलाप्रतिमारूपेणसर्वदृश्येत्यर्थः नचतावताचैतन्यहानिरितिक्षुधादिपीडास्यादेवेत्यतोवातभक्षा तदतिरिक्ताहाराभावा
च्चनिराहारा तप्यंतीस्वकर्मणेतिशेषः नादृश्यपिभस्मशायिनीनतुस्थिताइतिनकश्चिद्विरोधः इंद्रशापोप्युपलक्षणमत्रअनंतभगवतःशापस्य तदुक्तंपाद्मे शापदग्धापुराभर्त्रारामशक्रापराधतः
अहल्याख्याशिलाजज्ञेशतलिंगःकृतःस्वराडिति शिलातत्प्रतिमाकारा शतशब्दोनंतवाचीलिंगशब्देनभगाकारंचिह्नम् स्वराडिंद्रः ॥ ३० ॥ शापांतमाह यदेति घोरमित्यनेनमुनिराहित्यसूच

गौतमेनैवमुक्तस्यसुरोषेणमहात्मना ॥ पेततुर्वृषणौभूमौसहस्राक्षस्यतत्क्षणात् ॥ २८ ॥ तथाशप्त्वाचवैशक्रंभार्यामपिचशप्तवान् ॥ इहवर्षसहस्रा
णिबहूनिनिवसिष्यसि ॥ २९ ॥ वातभक्षानिराहारातप्यंतीभस्मशायिनी ॥ अदृश्यासर्वभूतानामाश्रमेऽस्मिन्वसिष्यसि ॥ ३० ॥ यदात्वेतद्वनंघोरं
रामोदशरथात्मजः ॥ आगमिष्यतिदुर्धर्षस्तदापूताभविष्यसि ॥ ३१ ॥ तस्यातिथ्येनदुर्वृत्तेलोभमोहविवर्जिता ॥ मत्सकाशंमुदायुक्तास्वंवपुर्धारयि
ष्यसि ॥ ३२ ॥ एवमुक्त्वामहातेजागौतमोदुष्टचारिणीम् ॥ इममाश्रममुत्सृज्यसिद्धचारणसेविते ॥ ३३ ॥ हिमवच्छिखरेरम्येतपस्तेपेमहातपाः ॥ ३४ ॥
॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेअष्टचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अफलस्तुततःशक्रोदेवानग्निपुरो
गमान् ॥ अब्रवीत्त्रस्तनयनःसिद्धगंधर्वचारणान् ॥ १ ॥ कुर्वतातपसोविघ्नंगौतमस्यमहात्मनः ॥ क्रोधमुत्पाद्यहिमयासुरकार्यमिदंकृतम् ॥ २ ॥

नम् रामोयदाआगमिष्यतितदाआगमनकालेजायमानचरणविन्यासेनानायासतस्तत्पादस्पर्शात्पूताव्यभिचारकृतपापनाशेनपवित्राभविष्यसिपावित्र्येणचतपस्विनांदृश्याभविष्यसि ॥ ३१ ॥
ततोमत्सकाशंमत्सान्निध्यंप्राप्तास्वंवपुःपूर्ववत्सर्वदृश्यंभस्मनानावृतंधारयिष्यसिप्राप्स्यसीत्यर्थः इतरत्स्पष्टम् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ कतककारस्तुयदात्वित्यादिशापांतप्रतिपादकंस्वंवपुर्धारयि
ष्यसीत्यंतंश्लोकद्वयंप्रक्षिप्तमित्याह एवमुक्त्वेत्यादिसार्धश्लोकस्तुप्रामाणिकएव एवंचद्वात्रिंशत्श्लोकाएवात्रेत्याहुः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदि
काव्येबालकांडेअष्टचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ धर्मधुरंधरस्यापिशक्रस्याधर्मेप्रवृत्तौबीजंदर्शयितुमाह अफलइति अवृषणइत्यर्थः त्रस्तेति त्रासेनस्वकारणंदैन्यंव्य
ज्यते ॥ १ ॥ सुरकार्यमिति अन्यथाह्युग्रतपसासकलदेवस्थानापहारस्तेनकृतःस्यादितिभावः ॥ २ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

साअहल्यादुष्टचारित्रेतिनिराकृताउक्तशापपूर्वंत्यक्ता एवमपिसुरकार्यनिष्पत्तिःकथंतत्राह शापेति स्वस्मिन्गौतमकर्तृकशापमोक्षणेनास्यतपोमयाह्रतम् महतःशापेनविनानतपोव्ययइति भावः तपोव्ययसंपादकक्रोधोत्पादनमेवकार्यंमयाकृतमितितात्पर्यम् ॥ ३ ॥ सफलंमांसवृषणम् सर्वेइत्यस्यवारद्वयपाठेहेसर्वेसुरवराःसर्वेयूयमित्यन्वयोज्ञेयः परत्रयूयमित्येवपाठःप्रायेण ॥ ४ ॥ पितृदेवाःकव्यवाहनादयःतानुपेत्यहव्यवाहनाग्निमुखेनाहुःअग्नेस्तुवचनंश्रुत्वेतिवक्ष्यमाणत्वात् ॥ ५ ॥ अयंमेषःयोभवतांहविष्ट्वेनकल्पितः गृह्यगृहीत्वा ॥ ६ ॥ अफलस्त्विति नन्वि दमयुक्तंनहिमेषाअवृषणादृश्यंतइतिचेन्न भवदुद्देशेनकृतोहविष्ट्वेनकल्पितोयोऽफलःषंढोमेषः यद्वा वृषणभिन्नोयोमेषोमेषावयवोभवद्भ्विष्ट्वेनकल्पितःसभवतांपरांतुष्टिंदास्यतीत्यन्वयात् ये

अफलोस्मिकृतस्तेनक्रोधात्साचनिराकृता॥शापमोक्षेणमहतातपोस्यापहृतंमया॥३॥ तन्मांसुरवराःसर्वेसर्षिसंघाःसचारणाः॥ सुरकार्यकरंयूयंसफलंकर्तुमर्हथ ॥ ४॥ शतक्रतोर्वचःश्रुत्वादेवाःसाग्निपुरोगमाः ॥ पितृदेवानुपेत्याहुःसर्वेसहमरुद्गणैः॥५ ॥ अयंमेषःसवृषणःशक्रोह्यवृषणःकृतः॥ मेषस्यवृषणौगृह्यशक्रायाशुप्रयच्छत॥६॥ अफलस्तुकृतोमेषःपरांतुष्टिंप्रदास्यति॥ भवतांहर्षणार्थंचयेचदास्यंतिमानवाः॥ अक्षयंहिफलंतेषांयूयंदास्यथपुष्कलम्॥७॥ अग्नेस्तुवचनंश्रुत्वापितृदेवाःसमागताः॥ उत्पाट्यमेषवृषणौसहस्राक्षेन्यवेशयन्॥८॥ तदाप्रभृतिकाकुत्स्थपितृदेवाःसमागताः॥अफलान्भुंजतेमेषान्फलैस्तेषामयोजयन्॥९॥इंद्रस्तुमेषवृषणस्तदाप्रभृतिराघव॥गौतमस्यप्रभावेणतपसाचमहात्मनः॥ १०॥ तदागच्छमहातेजआश्रमंपुण्यकर्मणः ॥ तारयैनांमहाभागामहल्यांदेवरूपिणीम्॥११॥ विश्वामित्रवचःश्रुत्वाराघवःसहलक्ष्मणः॥ विश्वामित्रंपुरस्कृत्यआश्रमंप्रविवेशह॥१२॥

वाफलंमेषंभवतांहर्षणार्थंतोषायभवद्भ्योदास्यंतितेषामक्षयंफलंयूयंदास्यथेत्यन्वयः ॥ ७ ॥ समागताःमिलिताः ॥ ८ ॥ अफलान्षंढान्तदंशरहितान्वा यतस्तेषांफलैःफलाभ्यांवृषणाभ्यामिंद्रमयोजयन् ॥ ९ ॥ तदाप्रभृतिततोहेतोःइंद्रोमेषवृषणइत्यन्वयः तपसाप्रभावेणतपःकृतप्रभावेणचस्वापचारेणच ॥१० ॥ महातेजइतिरामसंबोधनम् पुण्यकर्मणोगौतमस्य ननुताटकयेवघोररूपयाऽहल्ययावष्टब्धमाश्रमंकथंगच्छेयमतआह देवरूपिणीमिति शापस्यैतदवधिकत्वात् अयत्वत्पादस्पर्शनान्मुक्तशापतयादेवरूपिणीमित्यर्थः एनांतारयभर्तृप्रत्यापत्तिफलकमातिथ्यं गृहीत्वाभर्तृप्रापणेनैनामनुगृहाण ॥ ११ ॥ १२ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

ददर्शेति आश्रमप्रवेशकालेऽनायासतःस्वचरणस्पर्शाद्व्यभिचारकृतपापनाशेनशापनिवृत्त्याशापवशात्सुरासुरैःसमागम्यमिलित्वापिसर्वलोकैर्दुर्निरीक्ष्यांविश्वामित्रोयथावद्देवरूपिणीमितित थाददर्शेत्यर्थः तदुक्तंतपसाद्योतितप्रभामिति एवंदर्शनंतत्समयेरामलक्ष्मणविश्वामित्राणामेव सर्वदृश्यत्वंतुभगवदातिथ्यकार्यमितिबोध्यम् ॥ १३ ॥ प्रयत्नादित्यादिनादिव्यरूपत्वमुक्तम् रामा देरपिदर्शनंनात्यंतस्पष्टतयाकिन्त्वेवंरूपेण भर्तृसंतोषकरस्यभर्तृसान्निध्यस्यशापांतकरणस्याभावादित्याह धूमेनेति धूमेनाभिपरीतानिव्याप्तान्यंगानियस्याःसा ॥ १४ ॥ उपमात्रयंभस्माद्वृत त्वेन अंभसःलक्षणयातयुक्तमेघस्यमध्यस्थांरविप्रभामिवददर्श दुराधर्षांस्प्रष्टुमशक्याम् ॥ १५ ॥ तथादर्शनेहेतुमाह साहीति त्रयाणामपिलोकानांदुर्निरीक्ष्यत्वशापवशाद्रामादीनामप्येवंद र्शनविषयाजाता अन्येषांत्वदृश्यैव रामादीनांतुदुःखदृश्येत्यर्थः ॥ १६ ॥ शापस्यांतंतदंतस्यावधिकालंप्राप्य तेषांरामादीनांदर्शनंपूर्वोक्तप्रकारेणदर्शनविषयत्वंप्राप्तेत्यर्थः तथाचपाद्मे गच्छ

ददर्शचमहाभागांतपसाद्योतितप्रभाम् ॥ लोकैरपिसमागम्यदुर्निरीक्ष्यांसुरासुरैः ॥ १३ ॥ प्रयत्नान्निर्मितांधात्रादिव्यांमायामयीमिव ॥ धूमेनाभि परीतांगींदीप्तामग्निशिखामिव ॥ १४ ॥ सतुषाराववृतांसाभ्रांपूर्णचंद्रप्रभामिव ॥ मध्येंऽभसोदुराधर्षांदीप्तांसूर्यप्रभामिव ॥ १५ ॥ साहिगौतमवा क्येनदुर्निरीक्ष्याबभूवह ॥ त्रयाणामपिलोकानांयावद्रामस्यदर्शनम् ॥ १६ ॥ शापस्यांतमुपागम्यतेषांदर्शनमागता ॥ १७ ॥ राघवौतुतदातस्याः पादौजगृहतुर्मुदा ॥ स्मरंतीगौतमवचःप्रतिजग्राहसाहितौ ॥ १८ ॥ पाद्यमर्घ्यंतथातिथ्यंचकारसुसमाहिता ॥ प्रतिजग्राहकाकुत्स्थोविधिदृष्टेनक र्मणा ॥ १९ ॥

तस्तस्यरामस्यपादस्पर्शान्महाशिला काचिद्योषाभवत्सोपिविस्मितोमुनिरब्रवीत् शिलातत्प्रतिमाकारा सोपिरामः विस्मितःसएवासीत् तथाभूतंतंदृष्ट्वामुनिरवददित्यर्थः शापदग्धापुराभर्त्रारा मशक्रापराधतः अहल्याख्याशिलाजज्ञेशतलिंगःकृतःस्वराट् त्वदंघ्रिस्पर्शनात्तस्यैशापांतंप्राहगौतमः तस्मादियंतेपादाब्जस्पर्शाच्छुद्धाभवत्प्रभोइति यदुद्धारार्थंत्वंमयेहानीतःसैषेवेतिशेषः एवंमदुक्तरीत्यासर्वेषामविरोधेसंभवतिकल्पांतरपरत्वेनाविरोधवर्णनंकृतकाद्युक्तंचिंत्यम् यदपितेनधूमेनेत्यादिसार्धश्लोकेतामेवदुर्निरीक्ष्यामितिशेषंपूरयित्वादुर्निरीक्ष्यत्वेहेतुमाह साहीति ते षांदर्शनमित्यत्रतेषांत्रयाणांलोकानामितिव्याख्यातंतदपिक्लिष्टम् ॥ १७ ॥ तदास्वपदस्पर्शमात्रेणशिलारूपतापरित्यागे गौतमवचःस्मरंतीमदाश्रमप्राप्तराघवपूजयापुनर्मत्संबंधइत्येवंतद्वचः स्मरंतीत्यर्थः स्वशिलारूपतापरित्यागमात्रेणतुतस्मिन्रामत्वनिश्चयोस्याः तौरामपादौप्रतिजग्राहस्पृष्ट्वाप्रणनाम यत्तुतौरामलक्ष्मणौप्रतिजग्राहपूज्यत्वबुद्धिमकरोदिति तन्न अपेकाकुत्स्थइ त्येकवचनप्रयोगात् ॥ १८ ॥ सुसमाहिताअप्रमत्ता काकुत्स्थोरामः तस्यैवमुख्यतयापूजनात् ॥ १९ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

देवदुंदुभिनिःस्वनैःसहपुष्पवृष्टिरासीत् रामस्यअहल्यायाश्चेत्यर्थः ॥ २० ॥ रामपूजयानिष्पापत्वादहल्यायाःपूजा तपोबलविशुद्धांगींतद्बललब्धरामस्पर्शेनशुद्धांगीम् अतएवगौतमस्यवशां तद्गतचित्ताम् अतएवपूर्वंपरत्रकालेशरीरेणापितदनुगाम् ॥ २१ ॥ अहल्यासहितःसुखीत्यनेनयोगबलाद्रामागमनंज्ञात्वातद्बलादेवझटितितदाश्रमप्राप्तिर्गौतमस्येतिबोध्यम् ॥ २२ ॥ २३ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेबा० आ० बा० एकोनपंचाशःसर्गः ॥ ४९ ॥ ॥७॥ ॥ प्रागुत्तरांऐशानीम् ततःगौतमाश्रमात् ॥ १ ॥ २ ॥ बहूनीति दृश्यंतइतिशे

पुष्पवृष्टिर्महत्यासीद्देवदुंदुभिनिःस्वनैः॥ गंधर्वाप्सरसांचैवमहानासीत्समुत्सवः ॥ २० ॥ साधुसाध्वितिदेवास्तामहल्यांसमपूजयन्॥ तपोबलविशुद्धांगींगौतमस्यवशानुगाम्॥ २१ ॥ गौतमोपिमहातेजाअहल्यासहितःसुखी॥ रामंसंपूज्यविधिवत्तपस्तेपेमहातपाः ॥ २२ ॥ रामोपिपरमांपूजांगौतमस्यमहामुनेः॥ सकाशाद्विधिवत्प्राप्यजगाममिथिलांततः॥ २३॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेएकोनपंचाशःसर्गः॥ ४९ ॥ ॥७॥ ॥ततःप्रागुत्तरांगत्वारामःसौमित्रिणासह॥ विश्वामित्रंपुरस्कृत्ययज्ञवाटमुपागमत्॥ १ ॥ रामस्तुमुनिशार्दूलमुवाचसहलक्ष्मणः॥ साध्वीयज्ञसमृद्धिर्हिजनकस्यमहात्मनः॥ २॥ बहूनीहसहस्राणिनानादेशनिवासिनाम्॥ ब्राह्मणानांमहाभागवेदाध्ययनशालिनाम्॥ ३॥ ऋषिवाटाश्चदृश्यंतेशकटीशतसंकुलाः॥ देशोविधीयतांब्रह्मन्यत्रवत्स्यामहेवयम्॥ ४ ॥ रामस्यवचनंश्रुत्वाविश्वामित्रोमहामुनिः॥ निवासमकरोद्देशेविविक्तेसलिलान्विते॥५॥ विश्वामित्रमनुप्राप्तंश्रुत्वानृपवरस्तदा॥ शतानंदंपुरस्कृत्यपुरोहितमनिंदितः॥ ६॥ ऋत्विजोपिमहात्मानस्त्वर्घ्यमादायसत्वरम्॥ प्रत्युज्जगामसहसाविनयेनसमन्वितः॥ ७॥ विश्वामित्रायधर्मेणददौधर्मपुरस्कृतम्॥ प्रतिगृह्यतुतांपूजांजनकस्यमहात्मनः॥ ८॥ पप्रच्छकुशलंराज्ञोयज्ञस्यचनिरामयम्॥ सतांश्चाथमुनीन्पृष्ट्वासोपाध्यायपुरोधसः॥ ९॥

षः ॥ ३ ॥ शकटीशतंअग्निहोत्रसंभारवाहकम् ऋषिवाटाःयज्ञार्थमागतानांसाग्निहोत्रऋषीणांनिवासाः एवंनैविज्ञात्स्वावासदेशविचारः देशइत्यादि देशोनिवासस्थानम् विधीयतांविचार्यताम् ॥ ४ ॥ विविक्तेसलिलान्वितइत्यनेनानुष्ठानसौकर्यम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ऋत्विजोपीत्यत्रपुरस्कृत्येत्यनुकर्षः ॥ ७ ॥ धर्मेणशास्त्रमार्गेण ददौअर्घ्यमितिशेषः धर्मपुरस्कृतमित्यर्घ्यविशेषणम् महाजंवामहोक्षंवाश्रोत्रियायोपकल्पयेदितिशास्त्रोक्तेनधर्मसाधनेनपुरस्कृतम् तत्सहितमितियावत् ॥ ८ ॥ राज्ञःकुशलंनिरामयम् यज्ञस्यनिरामयंकुशलंनिर्विघ्नत्वमविकलत्वंवायज्ञस्यकुशलम् सविश्वामित्रस्तानर्घ्यदातॄन्पृष्ट्वाकुशलमितिशेषः ॥ ९ ॥

T

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

यथार्हंयथान्यायम् प्रहृष्टवत्प्रहर्षवत्तोषसहितंयथाभवतितथेत्यर्थः समागच्छस्वसंतोषसहितमालिंगनंयथाभवतितथासर्वैःसंगतोबभूवेत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ यज्ञसमृद्धिरंगवैकल्य राहित्यंसाद्गुण्यंच अतएवसफलाकृताइष्टिरितिशेषः ॥ १३ ॥ १४ ॥ तत्रहेतुमाह यज्ञोपसदनमिति यज्ञस्थानम् द्वादशाहंद्वादशदिनानिदीक्षांकर्तव्यत्वेनाहुः दीक्षायास्तावंतिदिनान्यवशि ष्टानिऋत्विजआहुः ॥ १५ ॥ विश्वामित्रस्ययोगेनसर्वसामर्थ्यादाह देवान्द्रष्टुमर्हसीति ॥ १६ ॥ इमौकुमारावित्यादिव्याख्यातप्रायम् ॥ १७ ॥ १८ ॥ पद्भ्यांवाहनरहिताभ्याम् पद्मपत्रको

यथार्हमृषिभिःसर्वैःसमागच्छत्प्रहृष्टवत् ॥ अथराजामुनिश्रेष्ठंकृतांजलिरभाषत ॥ १० ॥ आसनेभगवानास्तांसहैभिर्मुनिपुंगवैः ॥ जनकस्यवचः श्रुत्वानिषसादमहामुनिः ॥ ११ ॥ पुरोधाऋत्विजश्चैवराजाचसहमंत्रिभिः ॥ आसनेषुयथान्यायमुपविष्टाःसमंततः ॥ १२ ॥ दृष्ट्वासनृपतिस्तत्रवि श्वामित्रमथाब्रवीत् ॥ अद्ययज्ञसमृद्धिर्मेसफलादैवतैःकृता ॥ १३ ॥ अद्ययज्ञफलंप्राप्तंभगवद्दर्शनान्मया ॥ धन्योस्म्यनुगृहीतोस्मियस्यमेमुनिपुंग व ॥ १४ ॥ यज्ञोपसदनेब्रह्मन्प्राप्तोऽसिमुनिभिःसह ॥ द्वादशाहंतुब्रह्मर्षेदीक्षामाहुर्मनीषिणः ॥ १५ ॥ ततोभागार्थिनोदेवान्द्रष्टुमर्हसिकौशिक ॥ इत्यु क्त्वामुनिशार्दूलंप्रहृष्टवचनस्तदा ॥ १६ ॥ पुनस्तंपरिपप्रच्छप्रांजलिःप्रयतोनृपः ॥ इमौकुमारौभद्रंतेदेवतुल्यपराक्रमौ ॥ १७ ॥ गजतुल्यगतीवीरौ शार्दूलवृषभोपमौ ॥ अश्विनाविवरूपेणसमुपस्थितयौवनौ ॥ १८ ॥ यदृच्छयेवगांप्राप्तौदेवलोकादिवामरौ ॥ कथंपद्भ्यामिहप्राप्तौकिमर्थंकस्यवा मुने ॥ १९ ॥ वरायुधधरौवीरौकस्यपुत्रौमहामुने ॥ भूषयंताविमंदेशंचंद्रसूर्याविवांबरम् ॥ २० ॥ परस्परस्यसदृशौप्रमाणेंगितचेष्टितैः ॥ काकप क्षधरौवीरौश्रोतुमिच्छामितत्त्वतः ॥ २१ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाजनकस्यमहात्मनः ॥ न्यवेदयदमेयात्मापुत्रौदशरथस्यतौ ॥ २२ ॥ सिद्धाश्रमनिवा संचराक्षसानांवधंतथा ॥ तत्रागमनमव्यग्रंविशालायाश्चदर्शनम् ॥ २३ ॥ अहल्यादर्शनंचैवगौतमेनसमागमम् ॥ महाधनुषिजिज्ञासांकर्तुमा गमनंतथा ॥ २४ ॥

मलत्वात्कथमेतद्दूरंप्राप्ताविविति विस्मयः किमर्थमितिप्रयोजनप्रश्नः कस्यवेति पुत्राविविशेषः उत्तरश्लोकोयदिप्रमाणंतर्ह्यस्यैवविवरणंबोध्यम् केचित्तुकस्येत्यस्यपुरुषस्यकार्यंसाधयितुमिति शेषमाहुस्तत्प्रयोजनप्रश्नेनैवगतार्थम् ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ निवेदयदितिपाठेऽडभावआर्षः ॥ २२ ॥ तत्रअव्यग्रमागमनंरक्षःसमाक्रांतेपिमार्गेभयरहितमागमनम् ॥ २३ ॥ महाधनुषिजि ज्ञासांतद्विषयांरामस्यदिदृक्षाम् ज्ञानमिहदर्शनरूपम् यद्वा धनुर्निष्ठसारजिज्ञासाम् तथाचतस्यतत्सज्जीकरणादिकंचकर्तुमागमनमित्येतत्सर्वंनिवेद्य विरराम तदेतिपाठेऽर्थश्चित्यः ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेपंचाशःसर्गः ॥ ५०॥ ॥ ७ ॥ ॥तस्येति हृष्टरोमास्वमातुःशापोद्धारश्रवणजसंतोषेणजातरोमांचः ॥ १ ॥ परंविस्मयमिति भगवद्दर्शनस्यान्यासुलभत्वात् ॥ २ ॥ निषण्णावासने ॥ ३ ॥ उक्तमप्यर्थमुत्कंठातिशयेनपुनःपृच्छतिदार्ढ्याय अपितेइति अपिःप्रश्ने तेत्वया । ४ ॥ रामेरामविषयेपूजार्हेइतिरामविशेषणम् ॥ ५ ॥ देवे नइंद्रेणदुरनुष्ठितंगौतमवेषधारणपूर्वकंतत्कर्तृकदुरनुष्ठानरूपंमातुर्यद्वृत्तंचरितंपुरातनंतद्रामायकथितमित्यन्वयः महातेजइतिविश्वामित्रसं

एतत्सर्वंमहातेजाजनकायमहात्मने ॥ निवेद्यविररामाथविश्वामित्रोमहामुनिः ॥ २५ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेपंचाशःसर्गः ॥ ५० ॥ ॥ ७ ॥ ॥तस्यतद्वचनंश्रुत्वाविश्वामित्रस्यधीमतः ॥हृष्टरोमामहातेजाःशतानंदोमहातपाः ॥ १ ॥ गौतमस्यसुतोज्येष्ठस्तपसाद्योतितप्रभः ॥ रामसंदर्शनादेवपरंविस्मयमागतः ॥ २ ॥ एतौनिषण्णौसंप्रेक्ष्यशतानंदोनृपात्मजौ ॥ सुखासीनौमुनिश्रेष्ठंविश्वामित्रमथाब्रवीत् ॥ ३ ॥ अपितेमुनिशार्दूलममातायशस्विनी ॥ दर्शितारराजपुत्रायतपोदीर्घमुपागता ॥ ४ ॥ अपिरामेमहातेजाममातायशस्विनी ॥ वन्यैरुपाहरत्पूजांपूजार्हेसर्वदेहिनाम् ॥ ५ ॥ अपिरामायकथितंयद्वृत्तंतत्पुरातनम् ॥ ममामातुर्महातेजोदेवेनदुरनुष्ठितम् ॥ ६ ॥ अपिकौशिकभद्रंतेगुरुणाममसंगता ॥ मममातामुनिश्रेष्ठरामसंदर्शनादितः ॥ ७ ॥ अपिमेगुरुणारामःपूजितःकुशिकात्मज ॥ इहागतोमहातेजाःपूजांप्राप्यमहात्मनः ॥ ८ ॥ अपिशांतेनमनसागुरुर्मेकुशिकात्मज ॥ इहागतेनरामेणपूजितेनाभिवादितः ॥ ९ ॥ तच्छ्रुत्वावचनंतस्यविश्वामित्रोमहामुनिः ॥ प्रत्युवाचशतानंदंवाक्यज्ञोवाक्यकोविदम् ॥ १० ॥ नातिक्रांतंमुनिश्रेष्ठयत्कर्तव्यंकृतंमया ॥ संगतामुनिनापत्नीभार्गवेणेवरेणुका ॥ ११ ॥ तच्छ्रुत्वावचनंतस्यविश्वामित्रस्यधीमतः ॥ शतानंदोमहातेजारामंवचनमब्रवीत् ॥ १२ ॥

बोधनम् ॥ ६ ॥ ममगुरुणाममम‍ातेत्यन्वयः अत्रवारद्वयंममेतिप्रयोगोहर्षातिशयात् रामसंदर्शनादितइत्यस्यगतशापेतिशेषः आदिनापूजापादस्पर्शौ ॥ ७ ॥ महातेजारामःमद्गुरोःसकाशात्पूजांप्राप्यइहयज्ञभूमावागतइतिपृष्टस्यैवार्थस्यभंग्यंतरेणप्रश्नः ॥ ८ ॥ शांतेनमनसाउपलक्षितोमेगुरुरिहागतेनगौतमाश्रमेआगतेनगौतमपूजितेनरामेणाभिवादितः नतुमन्मातृदोषात्तिरस्कृतइतिप्रश्नांतरं पूजांगीकारवंदनेअतिरस्कारचिह्नमितिभावः ॥ ९ ॥ १० ॥ यत्कर्तव्यंतन्नातिक्रांतंनविस्मृतं किंतुमयाकृतमेवेत्यर्थः भार्गवोजमदग्निस्तत्कोपहतारेणुकापरशुराममातायथाजमदग्निनासंगतातद्वदित्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥

T

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

दिष्ट्याभाग्येन ॥ १३ ॥ विश्वामित्रयत्नतएवतेनसहप्राप्तिस्ततएवचमातुःशापोद्धारइतितंस्तौति अचिंत्येत्यादिना मनसाप्यन्येनाशक्यचिंतनमतिरुष्ट्यादिकर्मा परमांगतिंजगतःपरमहितप्रदं अन्येतवममचेत्याहुः ॥१४॥ गोप्ताअस्मदादानादिना ॥१५॥ बलंतपोबलं यथायादृशं तत्त्वंब्रह्मर्षित्वंचयथात च्छृण्वित्यर्थः वृत्तमितिकिंचित्पाठः वृत्तंचरितम् ॥१६॥१७॥ सराजाकस्यपुत्रस्त

स्वागतंतेनरश्रेष्ठदिष्ट्याप्राप्तोसिराघव ॥ विश्वामित्रंपुरस्कृत्यमहर्षिमपराजितम् ॥ १३ ॥ अचिंत्यकर्मातपसाब्रह्मर्षिरमितप्रभः ॥ विश्वामित्रोमहातेजावेद्म्येनंपरमांगतिम् ॥ १४ ॥ नास्तिधन्यतरोरामत्वत्तोन्योभुविकश्चन ॥ गोप्ताकुशिकपुत्रस्तेयेनतप्तंमहत्तपः ॥ १५ ॥ श्रूयतांचाभिधास्यामि कौशिकस्यमहात्मनः ॥ यथाबलंयथातत्त्वंतन्मेनिगदतःशृणु ॥ १६ ॥ राजासीदेषधर्मात्मादीर्घकालमरिंदमः ॥ धर्मज्ञःकृतविद्यश्चप्रजानांचहिते रतः ॥ १७ ॥ प्रजापतिसुतस्त्वासीत्कुशोनाममहीपतिः ॥ कुशस्यपुत्रोबलवान्कुशनाभःसुधार्मिकः ॥ १८ ॥ कुशनाभसुतस्त्वासीद्गाधिरित्येवविश्रुतः ॥ गाधेःपुत्रोमहातेजाविश्वामित्रोमहामुनिः ॥ १९ ॥ विश्वामित्रोमहातेजाःपालयामासमेदिनीम् ॥ बहुवर्षसहस्राणिराजाराज्यमकारयत् ॥ २० ॥ कदाचित्तुमहातेजायोजयित्वावरूथिनीम् ॥ अक्षौहिणीपरिवृतःपरिचक्राममेदिनीम् ॥ २१ ॥ नगराणिचराष्ट्राणिसरितश्चमहागिरीन् ॥ आश्रमान्क्रमशोराजाविचरन्नाजगामह ॥ २२ ॥ वसिष्ठस्याश्रमपदंनानापुष्पलताद्रुमम् ॥ नानामृगगणाकीर्णंसिद्धचारणसेवितम् ॥ २३ ॥ देवदानवगंधर्वैःकिन्नरैरुपशोभितम् ॥ प्रशांतहरिणाकीर्णंद्विजसंघनिषेवितम् ॥ २४ ॥ ब्रह्मर्षिगणसंकीर्णंदेवर्षिगणसेवितम् ॥ तपश्चरणसंसिद्धैरग्निकल्पैर्महात्मभिः ॥ २५ ॥ सततंसंकुलंश्रीमद्ब्रह्मकल्पैर्महात्मभिः ॥ अब्भक्षैर्वायुभक्षैश्चशीर्णपर्णाशनैस्तथा ॥ २६ ॥ फलमूलाशनैर्दांतैर्जितदोषैर्जितेंद्रियैः ॥ ऋषिभिर्वालखिल्यैश्चजपहोमपरायणैः ॥ २७ ॥

त्राह प्रजापतीत्यादि ॥१८॥१९॥ अकारयत् स्वार्थेणिः ॥२०॥ वरूथिनींचतुरंगबलं योजयित्वासमुपस्थाप्यतद्रूपाक्षौहिणीसंख्यसेनापरिवृतोभूत्वा ॥२१॥२२॥२३॥ तपोतिशयात्प्रशांतहरिणत्वम् ॥२४॥ ज्ञानमात्राधिकृतानारदाद्यादेवलोकसंचारिणोदेवर्षयः ज्ञानकर्मोभयाधिकृताब्रह्मर्षयोभूप्रतिष्ठाः अग्नितुल्यैर्ऋषिभिःसंकुलंव्याप्तमित्यन्वयः ॥ २५ ॥ तथाब्रह्मकल्पैःचतुर्मुखतुल्यैः तस्यैवसहजतपोवैभवात् अब्भक्षैस्तन्मात्रभक्षैःसंकुलम् ॥२६॥ब्रह्मरोमसुखजावालखिल्यावैखानसाश्च येनखास्तेवैखानसाः येवालास्तेवालखिल्याइतिश्रुतेरितिकतकः ॥२७॥

परमकल्याणस्वभावाद्ब्रह्मलोकोपमाश्रमस्य ॥ २८ ॥ जयतांशूराणां ॥ २९ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआ०बा०एकपंचाशःसर्गः ॥ ५१ ॥ ॥ ७ ॥ वसिष्ठंप्रणतोवसिष्ठेनस्वागतमित्युक्तश्चेतियोजना ॥ १ ॥ व्यादिदेशअदापयत् ॥ २ ॥ फलमूलमितिजातित्वादेकवत्त्वं ॥ ३ ॥ ४ ॥ वनस्पतिशब्देनवृक्षमात्रंनतुविनापुष्पंफलवंतएवतद्विषयेपिकुशलंपर्यपृच्छत सर्वत्रतत्पृष्टसर्वविषये ॥ ५ ॥ जपतांतपस्विनां ॥६॥ कच्चिदितिप्रश्ने हेधार्मिकधर्मेणतदनुष्ठानेनप्रजारंजयन् राजवृत्तेन न्यायेनार्जनमर्थस्यवर्धनंपालनंतथा सत्पा

अन्यैर्वैखानसैश्चैवसमंतादुपशोभिताम् ॥ वसिष्ठस्याश्रमपदंब्रह्मलोकमिवापरम् ॥ २८ ॥ ददर्शजयतांश्रेष्ठोविश्वामित्रोमहाबलः ॥ २९ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेएकपंचाशःसर्गः ॥ ५१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तंदृष्ट्वापरमप्रीतोविश्वामित्रोमहाबलः ॥ प्रणतोविनयाद्वीरोवसिष्ठंजपतांवरम् ॥ १ ॥ स्वागतंतवचेत्युक्तोवसिष्ठेनमहात्मना ॥ आसनंचास्यभगवान्वसिष्ठोव्यादिदेशह ॥ २ ॥ उपविष्टायचतदाविश्वामित्रायधीमते ॥ यथान्यायंमुनिवरःफलमूलमुपाहरत् ॥ ३ ॥ प्रतिगृह्यतुतांपूजांवसिष्ठाद्राजसत्तमः ॥ तपोग्निहोत्रशिष्येषुकुशलंपर्यपृच्छत ॥ ४ ॥ विश्वामित्रोमहातेजावनस्पतिगणेतदा ॥ सर्वत्रकुशलंप्राहवसिष्ठोराजसत्तमम् ॥ ५ ॥ सुखोपविष्टंराजानंविश्वामित्रंमहातपाः ॥ पप्रच्छजपतांश्रेष्ठोवसिष्ठोब्रह्मणःसुतः ॥ ६ ॥ कच्चित्तेकुशलंराजन्कच्चिद्धर्मेणरंजयन् ॥ प्रजाःपालयसेराजन्राजवृत्तेनधार्मिक ॥ ७ ॥ कच्चित्तेसंभृताभृत्याःकच्चित्तिष्ठंतिशासने ॥ कच्चित्तेविजिताःसर्वेरिपवोरिपुसूदन ॥ ८ ॥ कच्चिद्बलेषुकोशेषुमित्रेषुचपरंतप ॥ कुशलंतेनरव्याघ्रपुत्रपौत्रेतथानघ ॥ ९ ॥ सर्वत्रकुशलंराजावसिष्ठंप्रत्युदाहरत् ॥ विश्वामित्रोमहातेजावसिष्ठंविनयान्वितम् ॥ १० ॥ कृत्वातौसुचिरंकालंधर्मिष्ठौताःकथास्तदा ॥ मुदापरमयायुक्तौप्रीयेतांतौपरस्परम् ॥ ११ ॥ ततोवसिष्ठोभगवान्कथांतेरघुनंदन ॥ विश्वामित्रमिदंवाक्यमुवाचप्रहसन्निव ॥ १२ ॥ आतिथ्यंकर्तुमिच्छामिबलस्यास्यमहाबल ॥ तवचैवाप्रमेयस्ययथार्हंसंप्रतीच्छमे ॥ १३ ॥ सत्क्रियांहिभवानेतांप्रतीच्छतुमयाकृताम् ॥ राजंस्त्वमतिथिश्रेष्ठःपूजनीयःप्रयत्नतः ॥ १४ ॥

त्रेप्रतिपत्तिश्चराजवृत्तंचतुर्विधमित्युक्तेनराजवृत्तेनपालयसेइत्यन्वयः ॥ ७ ॥ संभृताःवेतनदानादिना ॥ ८ ॥ बलेषुचतुरंगेषु कोशेषुअर्थसमूहेषु पुत्रपौत्रे गवाश्वप्रभृतित्वादेकवत्त्वम् ॥ ९ ॥ एकोवसिष्ठशब्दोवरिष्ठवाची ॥ १० ॥ तौउक्तविशेषणकौवसिष्ठविश्वामित्रौ ताःकथाःअन्योन्यकुशलप्रश्नोत्तरादिरूपाः प्रीयेतां अडभावआर्षोलङि ॥ ११ ॥ प्रहसन्निवउत्तमातिथिलाभजहर्षेण ॥ १२ ॥ संप्रतीच्छमेमत्कृतमातिथ्यमंगीकुरु ॥ १३ ॥ हेतुगर्भंविशेषणमतिथिश्रेष्ठइति ॥ १४ ॥

T

पूजावाक्येनआतिथ्यंकरिष्यामीत्येवंरूपेणैवममपूजनंकृतमितिराजाब्रवीत् ॥ १५॥ विद्यतेयत्तवाश्रमेफलमूलंतेनपूजितइत्यनेनराजभोज्याभावादनेनैववयंसंतुष्टाइतिध्वनिः ॥१६॥ पूजार्हें णत्वयेतिशेषः मैत्रेणस्नेहयुक्तेन मत्वर्थीयाजंतम् ॥१७॥ निमंत्रणंभोजनांगीकारायप्रार्थनम् ॥१८॥ बाढमित्यस्यविवरणं यथाप्रियमित्यादि ॥१९ ॥ तेनविश्वामित्रेण कल्माषींचित्रवर्णां होमधेनुम् ॥२०॥ शबलेतन्नामेअस्यराजर्षेर्महार्हेणभोजनेनसत्कारंकर्तुंव्यवसितोस्मिउद्युक्तोस्मि तंमेव्यवसायंसंविधत्स्वसंपादय तदुपयोगिपदार्थदानेनेतिशेषः ॥ २१ ॥ षड्रसेषुमधुरादिषु यस्ययस्ययदभिपूजितंअभीष्टम् ॥ २२ ॥ तत्सर्वंयथाकामंतत्प्रीत्यनतिक्रमेण ममकृतेमत्तोषार्थं रसेनान्नेनरसयुतान्नेनभक्ष्यशष्कुल्यादिना रसेनेतिसर्वान्वयि पानेनपानकरसादिना लेह्यं

एवमुक्तोवसिष्ठेनविश्वामित्रोमहामुनिः ॥ कृतमित्यब्रवीद्राजापूजावाक्येनमेत्वया ॥ १५ ॥ फलमूलेनभगवन्विद्यतेयत्तवाश्रमे ॥ पाद्येनाचमनीयेनभगवद्दर्शनेनच ॥ १६ ॥ सर्वथाचमहाप्राज्ञपूजार्हेणसुपूजितः ॥ नमस्तेस्तुगमिष्यामिमैत्रेणेक्षस्वचक्षुषा ॥ १७ ॥ एवंब्रुवंतंराजानंवसिष्ठःपुनरेवहि ॥ न्यमंत्रयतधर्मात्मापुनःपुनरुदारधीः ॥ १८ ॥ बाढमित्येवगाधेयोवसिष्ठंप्रत्युवाचह ॥ यथाप्रियंभगवतस्तथास्तुमुनिपुंगव ॥ १९ ॥ एवमुक्तस्तथातेनवसिष्ठोजपतांवरः ॥ आजुहावततःप्रीतःकल्माषींधूतकल्मषाम् ॥ २० ॥ एह्येहिशबलेक्षिप्रंशृणुचापिवचोमम ॥ सबलस्यास्यराजर्षेःकर्तुंव्यवसितोस्म्यहम् ॥ २१ ॥ भोजनेनमहार्हेणसत्कारंसंविधत्स्वमे ॥ यस्ययस्ययथाकामंषड्रसेष्वभिपूजितम् ॥ २२ ॥ तत्सर्वंकामधुग्दिव्येअभिवर्षकृतेमम ॥ रसेनान्नेनपानेनलेह्यचोष्येणसंयुतम् ॥ अन्नानांनिचयंसर्वंसृजस्वशबलेत्वर ॥ २३ ॥ ॥ इत्यार्षेश्री० आ० बालकांडेद्विपंचाशःसर्गः ॥ ५२ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ एवमुक्तावसिष्ठेनशबलाशत्रुसूदन ॥ विदधेकामधुक्कामान्यस्ययस्येप्सितंयथा ॥ १ ॥ इक्षून्मधूंस्तथालाजान्मैरेयांश्चवरासवान् ॥ पानानिचमहार्हाणिभक्ष्यांश्चोच्चावचानपि ॥ २ ॥ उष्णाढ्यस्यौदनस्यात्रराशयःपर्वतोपमाः ॥ मृष्टान्यन्नानिसूपांश्चदधिकुल्यास्तथैवच ॥ ३ ॥

जिह्वायास्वंक्षौद्रादि चोष्यंअधरपुटग्रास्यंआम्रफलादि अन्नानांशाल्यन्नादीनांनिचयंराशिम् ॥२३॥ ॥इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेद्विपंचाशःसर्गः ॥५२॥ ॥६॥ ॥ यस्ययस्ययथायथेप्सितंतथातथासर्वान्कामान्विदधेइत्यर्थः ॥१॥ तदेवप्रपंचयति इक्षूनिति सविकारानिक्षून् मधूनक्षौद्राणिमैरेयंचधात्रीधातकीगुडवारिभिःकृतं मद्यं भक्ष्यानपूपादीन् उच्चावचाननेकविधान् ॥ २ ॥ उष्णाढ्यस्य उष्णत्वगुणयुक्तस्य राशयः आसन्नितिशेषः मृष्टान्यन्नानिपायसभेदाः दधिकुल्याइत्युपलक्षणंदुग्धादेरपि ॥ ३ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अनेकविधस्वादुरसयुतानांखांडवानांभक्ष्यविशेषाणां शेषेषष्ठी तैःपूर्णानिभोजनानिभोजनपात्राणि गौडानिराजतानि आसन्नितिशेषः रजतेगुडइत्यभिधानमितिकतककृत् ॥ ४ ॥ हर्षश्चि त्तसंतोषपुष्टिर्देहपुष्टिस्तद्युक्तजनैरासमंताद्युक्तम् ॥५॥ अंतःपुरश्रेष्ठैःसहितः ॥६ ॥ अमात्याःकर्मसचिवाः मंत्रिणोमंत्रस्यसचिवाः पूजितःआतिथ्येनसत्कृतः ॥ ७ ॥ पूजार्हेणमादृशपूजाकर णयोग्येन पूजितइत्यस्यैवविवरणमादरातिशयद्योतनाय सुसत्कृतइति हर्षाद्वापुनरुक्तिरदोषः ॥८॥ शतसहस्रेण निष्क्रयभूतेनेतिशेषः ॥ ९ ॥ धर्मतोन्यायतःपार्थिवस्यरत्नस्वामित्वात्रत्नहर

नानास्वादुरसानांचखांडवानांतथैवच ॥ भोजनानिसुपूर्णानिगौडानिचसहस्रशः ॥४॥ सर्वमासीत्सुसंतुष्टंहृष्टपुष्टजनायुतम् ॥ विश्वामित्रबलंरा मवसिष्ठेनसुतर्पितम् ॥ ५ ॥ विश्वामित्रोहिराजर्षिर्हृष्टपुष्टस्तदाभवत् ॥ सांतःपुरवरोराजासब्राह्मणपुरोहितः ॥ ६ ॥ सामात्योमंत्रिसहितःसभृत्यःपू जितस्तदा ॥ युक्तःपरमहर्षेणवसिष्ठमिदमब्रवीत् ॥ ७ ॥ पूजितोहंत्वयाब्रह्मन्पूजार्हेणसुसत्कृतः ॥ श्रूयतामभिधास्यामिवाक्यंवाक्यविशारद ॥८॥ गवांशतसहस्रेणदीयतांशबलामम ॥ रत्नंहिभगवन्नेतद्रत्नहारीचपार्थिवः ॥ ९ ॥ तस्मान्मेशबलांदेहिममैषाधर्मतोद्विज ॥ एवमुक्तस्तुभगवान्वसि ष्ठोमुनिपुंगवः ॥ १० ॥ विश्वामित्रेणधर्मात्माप्रत्युवाचमहीपतिम् ॥ नाहंशतसहस्रेणनापिकोटिशतैर्गवाम् ॥ ११ ॥ राजन्दास्यामिशबलांराशि भीरजतस्यवा ॥ नपरित्यागमर्हेयंमत्सकाशादरिंदम ॥ १२ ॥ शाश्वतीशबलामह्यंकीर्तिरात्मवतोयथा ॥ अस्यांहव्यंचकव्यंचप्राणयात्रातथैवच ॥ १३ ॥ आयत्तमग्निहोत्रंचबलिर्होमस्तथैवच ॥ स्वाहाकारवषट्कारौविद्याश्चविविधास्तथा ॥ १४ ॥ आयत्तमत्रराजर्षेसर्वमेतन्नसंशयः ॥ सर्व स्वमेतत्सत्येनममतुष्टिकरीतथा ॥ १५ ॥ कारणैर्बहुभीराजन्नदास्येशबलांतव ॥ वसिष्ठेनैवमुक्तस्तुविश्वामित्रोब्रवीत्तदा ॥ १६ ॥ संरब्धतरमत्यर्थं वाक्यंवाक्यविशारदः ॥ हैरण्यकक्ष्यग्रैवेयान्सुवर्णांकुशभूषितान् ॥ १७ ॥

त्वाच्चममैषायोग्येतिशेषः ॥१०॥११॥१२॥ कुतइयंपरित्यागंनार्हेत्यत्राह शाश्वतीति यथाआत्मवतोराजयोगवतोविद्यादिजाकीर्तिःशाश्वतीनित्यसंबद्धाएवंमह्यंब्रह्मदत्ताशबलानित्यंमत्सं बद्धा एवमादरेबीजमाह हव्यंदैवं कव्यंपित्र्यं प्राणयात्राजीवनं ॥ १३ ॥ आयत्तमधीनं बलिर्भूतबलिः होमोवैश्वदेवादिः आयत्तइत्यस्यसर्वत्रानुकर्षः स्वाहाकारवषट्कारौतत्साध्ययज्ञौ विद्याइति एतत्पयःप्राशनेनचित्तशुद्धेःप्राणतृप्तेर्देहपाटवाच्चतत्साध्यविद्यानामेतदायत्तत्वं ॥१४॥ एतत्सर्वमातिथ्यादि एतच्छबलारूपमेवमेसर्वस्वं सत्येनशपेइतिशेषः तथादर्शनादिनाममतु ष्टिकरीच ॥१५॥ कारणैरुक्तैःसाभिप्रायंचैतद्बोध्यं ॥१६॥ संरब्धतरमत्यागहयुक्तं हैरण्याहिरण्यविकाराःकक्षाःघंटोपेतमध्यबंधनार्थशृंखलाः ग्रैवेयंग्रीवालंकारशृंखलादि ॥ १७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

श्वेताश्वानांचतुर्युजां चतुःसंख्याकश्वेताश्वयुतानामित्यर्थः आर्षःसमासः रथानांचेतिपाठः ॥ १८ ॥ किंकिणीकविभूषितानितिषष्ठ्यर्थेद्वितीया रथानांविशेषणमेतत् देशोबाह्लीकादिः कुलमुच्चैःश्रवआदीनां गंधर्वकुलंवा गंधर्वकुलजातत्वमितिपुराणवचनात् ॥ १९ ॥ अनेकवर्णैर्विभक्तानांप्राप्तभेदानां वयःस्थानांतरुणीमां वयःस्थस्तरुणोयुवेतिकोशात् ॥ २० ॥ एकांकोटिमित्यन्वयः यावदिति इतोप्यधिकंत्वयायावदिच्छसीत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ एतच्छबलारूपंवस्तु ॥ २३ ॥ आप्तदक्षिणाइत्यनेनहव्यादिवद्दक्षिणाप्येतदधीनेतिसूचितं ॥ २४ ॥ एतदेवक्रियाइत्यस्यैवविवरणं अतोमूलाःएतन्मूलाइत्यर्थः ॥ २५ ॥ सर्वथादानाभावेहेतुगर्भंविशेषणं कामदोहिनींइच्छाविषयदोहनशीलां काव्यलिंगमलंकारः ॥२६॥ ॥ इतिश्री०श्रीरा०रा०वा०आ०बा०त्रिपंचाशःसर्गः ॥ ५३ ॥ ॥ ५ ॥ ॥अथदंडोपायप्रवृत्तिमाह कामधेनुमिति नत्यजतेनात्यजत् अन्वकर्षत् बलादितिशेषः ॥ १ ॥ २ ॥ राजभृतैःराजसेवकैः भटैरितिक्वचित्पाठः क्रियेय कर्मणिलिङ् भृशदुःखिताभृशेनअतिशयेनदुःखितास्मीतिशेषः भृशशब्दोबहुपर्यायोवा ॥ ३ ॥ अपकृतंअपराधं दृष्ट्वाज्ञात्वापि भक्तांसेवापराम् ॥ ४ ॥ ५ ॥

ददामिकुंजराणांतेसहस्राणिचतुर्दश ॥ हैरण्यानांरथानांचश्वेताश्वानांचतुर्युजाम् ॥ १८ ॥ ददामितेशतान्यष्टौकिंकिणीकविभूषितान् ॥ हयानांदेशजातानांकुलजानांमहौजसाम् ॥ १९ ॥ सहस्रमेकंदशचददामितवसुव्रत ॥ नानावर्णविभक्तानांवयःस्थानांतथैवच ॥ २० ॥ ददाम्येकांगवांकोटिंशबलादीयतांमम ॥ यावदिच्छसिरत्नानिहिरण्यंवाद्विजोत्तम ॥ २१ ॥ तावद्ददामितेसर्वंदीयतांशबलामम ॥ एवमुक्तस्तुभगवान्विश्वामित्रेणधीमता ॥ २२ ॥ नदास्यामीतिशबलांप्राहराजन्कथंचन ॥ एतदेवहिमेरत्नमेतदेवहिमेधनम् ॥ २३ ॥ एतदेवहिसर्वस्वमेतदेवहिजीवितम् ॥ दर्शश्चपौर्णमासश्चयज्ञाश्चैवाप्तदक्षिणाः ॥ २४ ॥ एतदेवहिमेराजन्विविधाश्चक्रियास्तथा ॥ अतोमूलाःक्रियाःसर्वाममराजन्नसंशयः ॥ २५ ॥ बहुनाकिंप्रलापेननदास्येकामदोहिनीम् ॥ २६ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेत्रिपंचाशःसर्गः ॥ ५३ ॥ ॥ ५ ॥ कामधेनुंवसिष्ठोपियदानत्यजतेमुनिः ॥ तदाऽस्यशबलांरामविश्वामित्रोन्वकर्षत ॥ १ ॥ नीयमानातुशबलारामराज्ञामहात्मना ॥ दुःखिताचिंतयामासरुदतीशोककर्शिता ॥ २ ॥ परित्यक्तावसिष्ठेनकिमहंसुमहात्मना ॥ याहंराजभृतैर्दीनाक्रियेयभृशदुःखिता ॥ ३ ॥ किंमयापकृतंतस्यमहर्षेर्भावितात्मनः ॥ यन्मामनागसंदृष्ट्वाभक्तांत्यजतिधार्मिकः ॥ ४ ॥ इतिसंचिंतयित्वातुनिःश्वस्यचपुनःपुनः ॥ जगामवेगेनतदावसिष्ठंपरमौजसम् ॥ ५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

शतशोभृत्यान्स्वकर्षकान् पादमूलंपादसमीपं महात्मनोवसिष्ठस्य ॥ ६ ॥ रोदनमश्रुपातः क्रोशनमार्तशब्दः रुदंत्याएवऋषिसमीपगमनंरुदंत्यैवचकथनमित्येतदर्थद्वयीरुदंतीति ॥ ७ ॥ ८ ॥ सकाशःसमीपं स्वसाभगिनी ॥ ९ ॥ बलात्क्षात्रात् मत्तोऽविवेकी ॥ १० ॥ मत्त्वंमम नहितद्बलेनतुल्यमित्यर्थः तपोबलेनतर्हिदंड्यतांतत्राह राजात्वित्यादि राजत्वात्तपोबलेननदंड्यइतिभावः तद्वक्ष्यतिकिष्किंधायां दुर्लभस्यचधर्मस्यजीवितस्यशुभस्यच राजानोवानरश्रेष्ठप्रदातारोनसंशयः तान्नहिंस्यान्नचाक्रोशेन्नाक्षिपेन्नाप्रियंवदेत् देवामानुषरूपेणचरंत्येतेमहीतलइति अद्य

निर्धूयतांस्तदाभृत्यान्शतशःशत्रुसूदन ॥ जगामानिलवेगेनपादमूलंमहात्मनः ॥ ६ ॥ शबलासारुदंतीचक्रोशंतीचेदमब्रवीत् ॥ वसिष्ठस्याग्रतःस्थित्वारुदंतीमेघनिःस्वना ॥ ७ ॥ भगवन्किंपरित्यक्तात्वयाहंब्रह्मणःसुत ॥ यस्माद्राजभटामांहिनयंतेत्वत्सकाशतः ॥ ८ ॥ एवमुक्तस्तुब्रह्मर्षिरिदंवचनमब्रवीत् ॥ शोकसंतप्तहृदयांस्वसारमिवदुःखिताम् ॥ ९ ॥ नत्वांत्यजामिशबलेनापिमेऽपकृतंत्वया ॥ एषत्वांनयतेराजाबलान्मत्तोमहाबलः ॥ १० ॥ नहितुल्यंबलंमह्यंराजात्वद्यविशेषतः ॥ बलीराजाक्षत्रियश्चपृथिव्याःपतिरेवच ॥ ११ ॥ इयमक्षौहिणीपूर्णागजवाजिरथाकुला ॥ हस्तिध्वजसमाकीर्णातेनासौबलवत्तमः ॥ १२ ॥ एवमुक्तावसिष्ठेनप्रत्युवाचविनीतवत् ॥ वचनंवचनज्ञासाब्रह्मर्षिमतुलप्रभम् ॥ १३ ॥ नबलंक्षत्रियस्याहुर्ब्राह्मणाबलवत्तराः ॥ ब्रह्मन्ब्रह्मबलंदिव्यंक्षात्राच्चबलवत्तरम् ॥ १४ ॥ अप्रमेयंबलंतुभ्यंनत्वयाबलवत्तरः ॥ विश्वामित्रोमहावीर्यस्तेजस्तवदुरासदम् ॥ १५ ॥ नियुंक्ष्वमांमहातेजस्त्वंब्रह्मबलसंभृताम् ॥ तस्यदर्पबलंयत्तन्नाशयामिदुरात्मनः ॥ १६ ॥ इत्युक्तस्तुतयारामवसिष्ठस्तुमहायशाः ॥ सृजस्वेतितदोवाचबलंपरबलार्दनम् ॥ १७ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वासुरभिःसासृजत्तदा ॥ तस्याहुंभारवोत्सृष्टाःपह्लवाःशतशोनृप ॥ १८ ॥

विशेषतः अवध्यइतिशेषः अद्यकृतातिथ्यकेदिने तेनातिथित्वाद्विशेषतोऽवध्यइतिभावः बलीराजेत्यनेनयुद्धाजेयत्वमुक्तं पृथिवीपतिक्षत्रियत्वेनतद्वधस्यमहापातकसमताबोधिता ॥ ११ ॥ बलित्वमेवउपपादयति इयमिति हस्तिस्थैर्ध्वजैःसमाकीर्णा ॥ १२ ॥ विनीतवत्विनयोपेतम् ॥ १३ ॥ नबलंअल्पबलं बलवत्तराःक्षत्रियादिभ्यः क्षात्रात्क्षत्रियबलादपिबलवत्तरंअधिकम् ॥ १४ ॥ तुभ्यंतव नत्वयासदृशोपीतिशेषः बलवत्तरइतिदूरेइतिशेषः महावीर्यःमहावीर्योपि तत्रहेतुस्तेजस्तवेत्यादि ॥ १५ ॥ ननुत्वमेवतस्यबलंनाशयतत्राह नियुंक्ष्वेति कामधेनुत्वान्नियोगापेक्षा परकाम्यार्थसृष्टावेवतस्याःसामर्थ्यात् ब्रह्मबलसंभृतांतादृशकार्यसमर्थत्वेनमांध्यायस्वेत्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ हुंभानामगवांशब्दाः पह्लवशकयवनकांबोजबर्बराम्लेच्छजातिविशेषाः ॥ १८ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

पश्यतइत्यनादरेषष्ठी विस्फारितंविवृतम् ॥ १९ ॥ अर्दिताःपीडिताः ॥ २० ॥ २१ ॥ प्रभाद्दुर्निरीक्ष्यंतेजः हेम्नःकिंजल्कस्यचसदृशैः हेमवर्णांबरंपीतांबरम् ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥
॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेचतुष्पंचाशःसर्गः ॥ ५४॥ ॥७॥ ॥ आकुलान्पलायमानान् कामधुगितिसंबोधनं योगतःयोगमहिम्ना

नाशयंतिबलंसर्वंविश्वामित्रस्यपश्यतः ॥ सराजापरमक्रुद्धःक्रोधविस्फारितेक्षणः ॥ १९ ॥ पह्लवान्नाशयामासशस्त्रैरुच्चावचैरपि ॥ विश्वामित्रार्दितान्दृष्ट्वापह्लवान्शतशस्तदा ॥ २० ॥ भूयएवासृजद्घोराञ्छकान्यवनमिश्रितान् ॥ तैरासीत्संवृताभूमिःशकैर्यवनमिश्रितैः ॥ २१ ॥ प्रभावद्भिर्महावीर्यैर्हेमकिंजल्कसन्निभैः ॥ तीक्ष्णासिपट्टिशधरैर्हेमवर्णांबरावृतैः ॥ २२ ॥ निर्दग्धंतद्बलंसर्वंप्रदीप्तैरिवपावकैः ॥ ततोऽस्त्राणिमहातेजाविश्वामित्रोमुमोचह ॥ २३ ॥ तैस्तैर्यवनकांबोजाबर्बराश्चाकुलीकृताः ॥ २४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेचतुष्पंचाशःसर्गः ॥ ५४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततस्तानाकुलान्दृष्ट्वाविश्वामित्रास्त्रमोहितान् ॥ वसिष्ठश्चोदयामासकामधुक्सृजयोगतः ॥ १ ॥ तस्याहुंकारतोजाताःकांबोजारविसन्निभाः ॥ ऊधसश्चाथसंभूताबर्बराःशस्त्रपाणयः ॥ २ ॥ योनिदेशाच्चयवनाशकृद्देशाच्छकाःस्मृताः ॥ रोमकूपेषुम्लेच्छाश्चहारीताःसकिरातकाः ॥ ३ ॥ तैस्तन्निषूदितंसर्वंविश्वामित्रस्यतत्क्षणात् ॥ सपदातिगजंसाश्वंसरथंरघुनंदन ॥ ४ ॥ दृष्ट्वानिषूदितंसैन्यंवसिष्ठेनमहात्मना ॥ विश्वामित्रसुतानांतुशतंनानाविधायुधम् ॥ ५ ॥ अभ्यधावत्सुसंक्रुद्धंवसिष्ठंजपतांवरम् ॥ हुंकारेणैवतान्सर्वान्निर्ददाहमहानृषिः ॥ ६ ॥ तेसाश्वरथपादातावसिष्ठेनमहात्मना ॥ भस्मीकृतामुहूर्तेनविश्वामित्रसुतास्तथा ॥ ७ ॥ दृष्ट्वाविनाशितान्सर्वान्बलंचसुमहायशाः ॥ सव्रीडंचिंतयाविष्टोविश्वामित्रोऽभवत्तदा ॥ ८ ॥

॥ १ ॥ २ ॥ रोमकूपेषुरोमकूपेभ्यः म्लेच्छहारीतकिराताजातिविशेषाः ॥ ३ ॥ विश्वामित्रस्यतत्सैन्यम् ॥ ४ ॥ विश्वामित्रसुतानांशतंकृषिरेवधेनोर्बलमतोऽयमेवनाशनीयइत्याशयेनवसिष्ठमभ्यधावत् ॥ ५ ॥ हुंकारेणतपोबलसंभृतेन क्षत्रियत्वेपिपृथिवीपतित्वाभावात्तद्वधेअल्पप्रायश्चित्तंआततायित्वाच्चेतिभावः ॥ ६ ॥ मुहूर्तेनभस्मीकृताइत्यंपवर्गेतृतीया मासेनानुवाकोऽधीतइतिवत् ॥ ७ ॥ सर्वान्पुत्रान्सव्रीडमितिक्रियाविशेषणम् ॥ ८ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

निर्वेगत्वेसमुद्रोपमा निष्प्रभत्वेइतरेउपमे उपरक्तोराहुग्रस्तः ॥ ९ ॥ हतसर्वबलोत्साहःसर्वाणिबलानिशारीरबौद्धास्त्रादीनितज्जन्योत्साहहीनः निर्वेदंसर्वत्रनिष्फलत्वबुद्धिजंचित्तखेदम् ॥ १० ॥ एकंअवशिष्टमितिशेषः राज्यायराज्यंरक्षितुं पृथिवींक्षत्रधर्मेणपालयेतिनियुज्येत्यन्वयः ॥ ११ ॥ १२ ॥ दर्शयामासआत्मानमितिशेषः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ साक्षादुपकारकाणिअंगानिआरात्

समुद्रइवनिर्वेगोभग्नदंष्ट्रइवोरगः ॥ उपरक्तइवादित्यःसद्योनिष्प्रभतांगतः ॥ ९ ॥ हतपुत्रबलोदीनोलूनपक्षइवद्विजः ॥ हतसर्वबलोत्साहोनिर्वेदंसमपद्यत ॥ १० ॥ सपुत्रमेकंराज्यायपालयेतिनियुज्यच ॥ पृथिवींक्षत्रधर्मेणवनमेवाभ्यपद्यत ॥ ११ ॥ सगत्वाहिमवत्पार्श्वेकिन्नरोरगसेविते ॥ महादेवप्रसादार्थंतपस्तेपेमहातपाः ॥ १२ ॥ केनचित्त्वथकालेनदेवेशोवृषभध्वजः ॥ दर्शयामासवरदोविश्वामित्रंमहामुनिम् ॥ १३ ॥ किमर्थंतप्यसेराजन्ब्रूहियत्तेविवक्षितम् ॥ वरदोस्मिवरोयस्तेकांक्षितःसोभिधीयताम् ॥ १४ ॥ एवमुक्तस्तुदेवेनविश्वामित्रोमहातपाः ॥ प्रणिपत्यमहादेवंविश्वामित्रोऽब्रवीदिदम् ॥ १५ ॥ यदितुष्टोमहादेवधनुर्वेदोममानघ ॥ सांगोपांगोपनिषदःसरहस्यःप्रदीयताम् ॥ १६ ॥ यानिदेवेषुचास्त्राणिदानवेषुमहर्षिषु ॥ गंधर्वयक्षरक्षःसुप्रतिभांतुममानघ ॥ १७ ॥ तवप्रसादाद्भवतुदेवदेवममेप्सितम् ॥ एवमस्त्वितिदेवेशोवाक्यमुक्त्वागतस्तदा ॥ १८ ॥ प्राप्यचास्त्राणिदेवेशाद्विश्वामित्रोमहाबलः ॥ दर्पेणमहतायुक्तोदर्पपूर्णोभवत्तदा ॥ १९ ॥ विवर्धमानोवीर्येणसमुद्रइवपर्वणि ॥ हतंमेनेतदारामवसिष्ठमृषिसत्तमम् ॥ २० ॥ ततोगत्वाश्रमपदंमुमोचास्त्राणिपार्थिवः ॥ यैस्तत्तपोवनंनामनिर्दग्धंचास्त्रतेजसा ॥ २१ ॥ उदीर्यमाणमस्त्रंतद्विश्वामित्रस्यधीमतः ॥ दृष्ट्वाविप्रद्रुताभीतामुनयःशतशोदिशः ॥ २२ ॥ वसिष्ठस्यचयेशिष्यायेचवैमृगपक्षिणः ॥ विद्रवंतिभयाद्भीतानानादिग्भ्यःसहस्रशः ॥ २३ ॥

उपकारकाणिउपांगानि मंत्राउपनिषदः समाहारद्वंद्वेद्वंद्वाच्चुदेतिटच् तेनसहितोधनुर्वेदइत्यर्थः रहस्यंआचार्यमुखैकगम्यंविद्याजातम् ॥ १६ ॥ १७ ॥ प्रसादात् नतूपदेशापेक्षेतिभावः ॥ १८ ॥ क्षत्रियत्वात्सहजएवदर्पस्तस्यपूर्तिरस्त्रलाभात् ॥ १९ ॥ २० ॥ यैरस्त्रैरस्त्रतेजसास्वीयतेजसातपोवनंनिर्दग्धंभवेत्तान्यस्त्राणिमुमुचेइत्यन्वयः ॥ २१ ॥ विश्वामित्रस्य शेषेषष्ठी तेनोदीर्यमाणं विसृज्यमानम् ॥ २२ ॥ भयाद्भयहेतोरस्त्रजालात् नानादिग्भ्यः व्यत्ययेनद्वितीयार्थेचतुर्थीपंचमीवा ॥ २३ ॥

T

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

शून्यंसर्वप्राणिपलायनात् अतएवनिःशब्दमिव ईरिणमूषरंनिर्वृक्षनिर्मानुषकांतारसदृशमितियावत् ॥ २४ ॥ वदतोवैवदतोपीत्यर्थः तादृशस्यापिवसिष्ठस्यवचनमनादृत्यदुद्रुवुरित्यर्थः ॥ २५ ॥ एवमुक्त्वापलायमानप्राणिजातंप्रतीतिशेषः इदंवक्ष्यमाणम् ॥ २६ ॥ यत्यस्मान्मेआश्रमंविनाशितवानसियत्यस्माच्चहिप्रसिद्धंदुराचारोमूढस्त्वंतस्मान्नभविष्यसि नंक्ष्यसीत्यर्थः ॥ २७ ॥

वसिष्ठस्याश्रमपदंशून्यमासीन्महात्मनः॥ मुहूर्तमिवनिःशब्दमासीदीरिणसन्निभम्॥ २४॥ वदतोवैवसिष्ठस्यमाभैरितिमुहुर्मुहुः॥ नाशयाम्यद्यगाधेयंनीहारमिवभास्करः ॥ २५॥ एवमुक्त्वामहातेजावसिष्ठोजपतांवरः॥ विश्वामित्रंतदावाक्यंसरोषमिदमब्रवीत्॥ २६॥ आश्रमंचिरसंवृद्धंयद्विनाशितवानसि॥ दुराचारोहियन्मूढस्तस्मात्त्वंनभविष्यसि ॥ २७ ॥ इत्युक्त्वापरमक्रुद्धोदंडमुद्यम्यसत्वरः॥ विधूमइवकालाग्निर्यमदंडमिवापरम् ॥ २८॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेपंचपंचाशःसर्गः॥ ५५॥ ॥७॥ ॥ एवमुक्तोवसिष्ठेनविश्वामित्रोमहाबलः॥ आग्नेयमस्त्रमुद्दिश्यतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत्॥ १॥ ब्रह्मदंडंसमुद्यम्यकालदंडमिवापरम् ॥ वसिष्ठोभगवान्क्रोधादिदंवचनमब्रवीत् ॥ २॥ क्षत्रबंधोस्थितोस्म्येषयद्बलंतद्विदर्शय॥ नाशयाम्यद्यतेदर्पंशस्त्रस्यतवगाधिज॥ ३॥ क्वचतेक्षत्रियबलंक्वचब्रह्मबलंमहत्॥ पश्यब्रह्मबलंदिव्यंममक्षत्रियपांसन॥ ४॥ तस्यास्त्रंगाधिपुत्रस्यघोरमाग्नेयमुत्तमम् ॥ ब्रह्मदंडेनतच्छांतमग्नेर्वेगइवांभसा ॥ ५ ॥ वारुणंचैवरौद्रंचऐंद्रंपाशुपतंतथा॥ ऐषीकंचापिचिक्षेपकुपितोगाधिनंदनः ॥ ६॥ मानवंमोहनंचैवगांधर्वंस्वापनंतथा॥ जृंभणंमोहनंचैवसंतापनविलापने॥ ७॥ शोषणंदारणंचैववज्रमस्त्रंसुदुर्जयम्॥ ब्रह्मपाशंकालपाशंवारुणंपाशमेवच॥ ८॥ पिनाकमस्त्रंदयितंशुष्कार्द्रेअशनीतथा॥ दंडास्त्रमथपैशाचंक्रौंचमस्त्रंतथैवच॥ ९॥ धर्मचक्रंकालचक्रंविष्णुचक्रंतथैवच॥ वायव्यंमथनंचैवअस्त्रंहयशिरस्तथा॥ १०॥ शक्तिद्वयंचचिक्षेपकंकालंमुसलंतथा॥ १० ॥ वैद्याधरंमहास्त्रंचकालास्त्रमथदारुणम्॥ ११॥

विधूमःकालाग्निरिवक्रोधाद्वसिष्ठोऽपरंयमदंडमिवदंडमुद्यम्यतस्थावितिशेषः ॥ २८॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मी॰ आदिकाव्येबालकांडेपंचपंचाशःसर्गः ॥ ५५॥ ॥७॥ ॥ एवमुक्तोनभविष्यसीत्युक्तः ॥ १ ॥ २ ॥ तिष्ठतिष्ठेतिभीषयंतंप्रतिस्वभीत्यभावमाह स्थितोस्म्येषइति तवशस्त्रस्यदर्पंत्वयालब्ध्यंयत् अस्त्ररूपंशस्त्रंतत्राप्निजंतेतवदर्पम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ क्षत्रियपांसनेत्युक्त्वास्थितस्यतस्यवसिष्ठस्यब्रह्मदंडेनगाधिपुत्रस्याग्नेयंशांतमासीत् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ दयितं शिवस्येतिशेषः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

ब्राह्मेणतेजसाब्रह्मविद्याभ्यासजेनतेजसायुक्तेनब्रह्मदंडेन
॥१२॥ ग्रसतेस्म ॥१३॥ अग्निपुरोगमोवायुस्तत्सहिताः अग्निसहितोवायुःपुरोगमोयेषांयुद्धइतिवा ॥१४॥ समुदीरितेप्रयुक्ते ॥१५॥ ब्राह्मेणतेजसाब्रह्मविद्याभ्यासजेनतेजसायुक्तेनब्रह्मदंडेन करधृतेनग्रसतेस्मेत्यन्वयः ब्राह्मेणैवतेजसाब्राह्मतेजःशमनस्यसाध्यत्वादितिभावः ॥१६॥ त्रैलोक्यमोहनंभयात्त्रिलोकीचित्तमूर्च्छाकरं रौद्रंस्मरणेपिभयदं सुदारुणंदुर्दर्शंत्रासिंहवीरभद्रादिवत् घोरमितिपाठांतरं तुल्योर्थः ॥१७॥ रौद्रदारुणत्वेउपपादयति रोमेत्यादि रोमकूपेषुरोमकूपेभ्यः मरीच्योविस्फुलिंगाः ऋषेर्विश्वामित्रब्रह्मास्त्राकुलत्वाद्धूमाकुलार्चिष्मग्नेर्विशेषणम् ॥१८॥

त्रिशूलमस्त्रंघोरंचकापालमथकंकणम् ॥ एतान्यस्त्राणिचिक्षेपसर्वाणिरघुनंदन ॥ १२ ॥ वसिष्ठेजपतांश्रेष्ठेतदद्भुतमिवाभवत् ॥ तानिसर्वाणिदंडेनग्रसतेब्रह्मणःसुतः ॥ १३ ॥ तेषुशांतेषुब्रह्मास्त्रंक्षिप्तवान्गाधिनंदनः ॥ तदस्त्रमुद्यतंदृष्ट्वादेवाःसाग्निपुरोगमाः ॥ १४ ॥ देवर्षयश्चसंभ्रांतागंधर्वाःसमहोरगाः ॥ त्रैलोक्यमासीत्संत्रस्तंब्रह्मास्त्रेसमुदीरिते ॥ १५ ॥ तदप्यस्त्रंमहाघोरंब्राह्मंब्राह्मेणतेजसा ॥ वसिष्ठोग्रसतेसर्वंब्रह्मदंडेनराघव ॥ १६ ॥ ब्रह्मास्त्रंग्रसमानस्यवसिष्ठस्यमहात्मनः ॥ त्रैलोक्यमोहनंरौद्रंरूपमासीत्सुदारुणम् ॥ १७ ॥ रोमकूपेषुसर्वेषुवसिष्ठस्यमहात्मनः ॥ मरीच्यइवनिष्पेतुरग्नेर्धूमाकुलार्चिषः ॥ १८ ॥ प्राज्वलद्ब्रह्मदंडश्चवसिष्ठस्यकरोद्यतः ॥ विधूमइवकालाग्निर्यमदंडइवापरः ॥ १९ ॥ ततोऽस्तुवन्मुनिगणावसिष्ठंजपतांवरम् ॥ अमोघंतेबलंब्रह्मंस्तेजोधारयतेजसा ॥ २० ॥ निगृहीतस्त्वयाब्रह्मन्विश्वामित्रोमहाबलः ॥ अमोघंतेबलंश्रेष्ठलोकाःसंतुगतव्यथाः ॥ २१ ॥ एवमुक्तोमहातेजाःशमंचक्रेमहातपाः ॥ विश्वामित्रोविनिकृतोविनिःश्वस्येदमब्रवीत् ॥ २२ ॥ धिग्बलंक्षत्रियबलंब्रह्मतेजोबलंबलम् ॥ एकेनब्रह्मदंडेनसर्वास्त्राणिहतानिमे ॥ २३ ॥ तदेतत्प्रसमीक्ष्याहंप्रसन्नेंद्रियमानसः ॥ तपोमहत्समास्थास्येयद्वैब्रह्मत्वकारणम् ॥ २४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेषट्पंचाशःसर्गः ॥ ५६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

विधूमःकालाग्निरिवब्रह्मदंडश्चप्राज्वलत् तत्समर्पितब्रह्मतेजसेतिभावः ॥१९॥ ततोऽस्तुवन्साधुसाध्वित्युपश्लोकितवंतः हेब्रह्मन्तेबलंअमोघमस्तुअरातावविसर्जनेनाक्षीणमस्तु प्रतिब्रह्मास्त्रमाप्रयुंक्ष्वेतियावत् पारक्यंतेजःस्वतेजसासहजेनधारयविलाप्यैकीकुरु ॥ २० ॥ नन्वरौस्थितेकथमप्रतियोगेतआह निगृहीतइति ब्रह्मास्त्रप्रासेननष्टसामर्थ्यःस्वतएवमृतप्रायोजातइत्यर्थः ॥२१॥ शमंचक्रे प्रतियोगतोऽरातिनाशनादुपरतइत्यर्थः विनिकृतःनिरस्तसर्वशक्तिः ॥ २२ ॥ क्षत्रियबलंधिक् केवलंनिर्बलबलमित्यर्थः ब्रह्मतेजोबलंप्रशस्तंबलम् ॥ २३ ॥ प्रसन्नेंद्रियमानसः परित्यक्तक्षत्रस्वभावइतियावत् ॥ २४ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेषट्पंचाशःसर्गः ॥ ५६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

ततइति कृतवैरइति इदमेवतपोनाशकमस्य ॥ १ ॥ तताप तपश्चकारेत्यर्थः ॥ २ ॥ तपसोघोरत्वंदर्शयति फलेत्यादि दांतोजितेंद्रियःपुत्राहविष्पंदादयः ॥ ३ ॥ ब्रह्मर्षित्वायब्रह्मविषयातपःकरणात्तदधिदैवतत्वाद्ब्रह्माब्रवीत् ॥४॥५॥६॥ देवैःसहत्रिविष्टपंस्वर्गंगत्वातदनुस्वंलोकंगतः लोकानांभूरादीनाम् ॥७॥ समन्युःसदैन्यःस्वंप्रत्येवेदंवचःसुमहतितपसिकृतेपिसर्षिगणादेवामांराजर्षिरित्येवविदुःअवगच्छंति तस्मादस्यतपसस्तद्ब्राह्मणत्वंफलंनास्तिनभवतीतिमन्ये ॥८॥९॥ परमात्मवान्परमात्मध्यानवान्परमधीरश्च॥१०॥११॥गच्छेयम् यज्ञबलेनेतिशेषः देवतानांपरागतिः

ततःसंतप्तहृदयःस्मरन्निग्रहमात्मनः ॥ विनिःश्वस्यविनिःश्वस्यकृतवैरोमहात्मना ॥ १ ॥ सदक्षिणांदिशंगत्वामहिष्यासहराघव ॥ तताप परमंघोरं विश्वामित्रोमहातपाः ॥ २ ॥ फलमूलाशनोदांतश्चचारपरमंतपः ॥ अथास्यजज्ञिरेपुत्राःसत्यधर्मपरायणाः ॥३॥ हविष्पंदोमधुष्पंदोदृढनेत्रोमहारथः ॥ पूर्णेवर्षसहस्रेतुब्रह्मालोकपितामहः ॥४॥ अब्रवीन्मधुरंवाक्यंविश्वामित्रंतपोधनम् ॥ जितारा जर्षिलोकास्तेतपसाकुशिकात्मज ॥ ५ ॥ अनेन तपसात्वांहिराजर्षिरितिविद्महे ॥ एवमुक्त्वामहातेजाजगामसहदैवतैः ॥६॥ त्रिविष्टपंब्रह्मलोकंलोकानांपरमेश्वरः ॥ विश्वामित्रोपितच्छ्रुत्वाह्रियाकिंचिदवाङ्मुखः ॥७॥ दुःखेनमहताविष्टःसमन्युरिदमब्रवीत् ॥ तपश्चसुमहत्तप्तंराजर्षिरितिमांविदुः ॥ ८ ॥ देवाःसर्षिगणाःसर्वेनास्तिमन्येतपःफलम् एवंनिश्चित्यमनसाभूयएवमहातपाः ॥ ९ ॥ तपश्चचारधर्मात्माकाकुत्स्थपरमात्मवान् ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुसत्यवादीजितेंद्रियः ॥ १० ॥ त्रिशंकुरितिविख्यातइक्ष्वाकुकुलवर्धनः ॥ तस्यबुद्धिःसमुत्पन्नायजेयमितिराघव ॥ ११ ॥ गच्छेयंस्वशरीरेणदेवतानांपरांगतिम् ॥ वसिष्ठंससमाहूयकथयामासचिंतितम् ॥ १२ ॥ अशक्यमितिचाप्युक्तोवसिष्ठेनमहात्मना ॥ प्रत्याख्यातोवसिष्ठेनसययौदक्षिणांदिशम् ॥ १३ ॥ ततस्तत्कर्मसिद्ध्यर्थंपुत्रांस्तस्यगतोनृपः ॥ वासिष्ठादीर्घतपसस्तपोयत्रहितेपिरे ॥ १४ ॥ त्रिशंकुस्तुमहातेजाःशतंपरमभास्वरम् ॥ वसिष्ठपुत्रान्ददृशेतप्यमानान्मनस्विनः ॥ १५ ॥

स्वर्गः ॥१२॥ अशक्यत्वकथनपूर्वकंप्रत्याख्यानबीजंचप्रसिद्धंत्रिशंकुत्वमेवेतिपुराणेषुस्पष्टम् ॥ १३ ॥ तत्कर्मसशरीरस्वर्गप्रापकयज्ञकर्म तस्यवसिष्ठस्यपुत्रायत्रतेपिरे तत्रगत्वेतिशेषः तस्यपुत्रान्गतःप्राप्तः ॥ १४ ॥ शतशब्देनस्वावयवगतबहुत्वेनबहुवचनम् अनभिधानात् शतशब्दःसंख्यावाचीसंख्येयवाचीच विंशत्यादिवत् अत्रतुसंख्येयवाची शतंवसिष्ठपुत्रान् शतसंख्याकानित्यर्थः अत्रावयवप्राधान्येनतद्बहुत्वेनबहुवचनंप्राप्तंतदनभिधानान्नभवति एकवचनमेवभवति यथाविंशतिर्ब्राह्मणाः संख्यावाचिनोपिएकवचनंब्राह्मणानांशतमितियथा अतःवसिष्ठपुत्रानित्यनेनशतमित्यनेनचसामानाधिकरण्यम् ॥ १५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

क्रियातत्पितृकृतप्रत्याख्यानजया महात्मनइतिद्वितीयार्थेमहात्मानइत्यार्षम् ॥ १६ ॥ शरण्यान्रक्षणसमर्थान् शरणंगतःअन्येषांरक्ष्याणांशरणंगतोपि शरणत्वंप्राप्तोपीत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ ब्राह्मणान्अन्वर्थब्राह्मणान् ॥ १९ ॥ सिद्ध्यर्थंसशरीरस्वर्गगमनसिद्ध्यर्थम् ॥ २० ॥ गुरुपुत्रान्ऋतेतान्विनाअन्यांकांचनगतिमहंनपश्यामीत्यन्वयः ॥ २१ ॥ अयंश्लोकःप्रक्षिप्तइतिकतकस्वरसः तस्मात्इक्ष्वाकूणांपरमगतिरूपात्पुरोधसोवसिष्ठादनंतरमित्यर्थः ॥ २२ ॥ ॥ इतिश्रीरा० श्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेसप्तपंचाशःसर्गः ॥ ५७ ॥ ॥ ७ ॥

सोभिगम्यमहात्मानःसर्वानेवगुरोःसुतान् ॥ अभिवाद्यानुपूर्वेणह्रियाकिंचिदवाङ्मुखः ॥ १६ ॥ अब्रवीत्समहात्मानःसर्वानेवकृतांजलिः ॥ शरणंवःप्रपन्नोहंशरण्यान्शरणंगतः ॥ १७ ॥ प्रत्याख्यातोहिभद्रंवोवसिष्ठेनमहात्मना ॥ यष्टुकामोमहायज्ञंतदनुज्ञातुमर्हथ ॥ १८ ॥ गुरुपुत्रानहंसर्वान्नमस्कृत्यप्रसादये ॥ शिरसाप्रणतोयाचेब्राह्मणांस्तपसिस्थितान् ॥ १९ ॥ तेमाभवंतःसिद्ध्यर्थंयाजयंतुसमाहिताः ॥ सशरीरोयथाहंवैदेवलोकमवाप्नुयाम् ॥ २० ॥ प्रत्याख्यातोवसिष्ठेनगतिमन्यांतपोधनाः ॥ गुरुपुत्रानृतेसर्वान्नाहंपश्यामिकांचन ॥ २१ ॥ इक्ष्वाकूणांहिसर्वेषांपुरोधाःपरमागतिः ॥ तस्मादनंतरंसर्वेभवंतोदैवतंमम ॥ २२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रा० वा० आ० बालकांडेसप्तपंचाशःसर्गः ॥ ५७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततःस्त्रिशंकोर्वचनंश्रुत्वाक्रोधसमन्वितम् ॥ ऋषिपुत्रशतंरामराजानमिदमब्रवीत् ॥ १ ॥ प्रत्याख्यातोसिदुर्मेधोगुरुणासत्यवादिना ॥ तंकथंसमतिक्रम्यशाखांतरमुपेयिवान् ॥ २ ॥ इक्ष्वाकूणांहिसर्वेषांपुरोधाःपरमागतिः ॥ नचातिक्रमितुंशक्यंवचनंसत्यवादिनः ॥ ३ ॥ अशक्यमितिसोवाचवसिष्ठोभगवानृषिः ॥ तंवयंवैसमाहर्तुंक्रतुंशक्ताःकथंचन ॥ ४ ॥ बालिशस्त्वंनरश्रेष्ठगम्यतांस्वपुरंपुनः ॥ याजनेभगवान्शक्तस्त्रैलोक्यस्यापिपार्थिव ॥ ५ ॥ अवमानंकथंकर्तुंतस्यशक्ष्यामहेवयम् ॥ तेषांतद्वचनंश्रुत्वाक्रोधपर्याकुलाक्षरम् ॥ ६ ॥ सराजापुनरेवैतानिदंवचनमब्रवीत् ॥ प्रत्याख्यातोभगवतागुरुपुत्रैस्तथैवहि ॥ ७ ॥

क्रोधसमन्वितमितिऋषिपुत्रशतविशेषणम् ॥ १ ॥ दुर्मेधःदुर्बुद्धे शाखांतरंयाजनादिनारक्षकांतरम् ॥ २ ॥ नचातिक्रमितुंशक्यमिक्ष्वाकुभिरितिशेषः ॥ ३ ॥ सोवाचेतिसोचिलोपेचेदिति साधु तंक्रतुंयमशक्यमित्युवाचतंयज्ञमित्यर्थः कथंचकथमपिनशक्ताइत्यर्थः ॥ ४ ॥ बालिशोऽज्ञः त्रैलोक्यस्यापिसिद्ध्यर्थंयाजनेइत्यर्थः भगवान्वसिष्ठः ॥ ५ ॥ अवमानंतेनासाध्यतयोक्तार्थस्यसाधनरूपम् ॥ ६ ॥ एतान्वासिष्ठान् ॥ ७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अन्यांगतियाजकांतरम् घोराभिसंहितंघोराभिप्रायसंयुक्तम् कुलगुर्वतिक्रमेणअन्याश्रयस्यकुलनाशहेतुतयातदभिप्रायस्यघोरत्वम् ॥ ८ ॥ चंडालत्वंगमिष्यसीतिशेपुरितियोजना तादृश पापिष्ठदर्शनस्यपापजनकत्वात्स्वस्वाश्रमप्रवेशस्तेषाम् ॥ ९ ॥ परुषोरुक्षांगः ध्वस्तमूर्धजःखर्वकेशः ॥ १० ॥ चिताश्मशानंतत्रभवंपुष्पभस्मादिमाल्यांगरागोयस्य अयोविकारआयसंत दाभरणः त्यज्यत्यक्त्वा ॥ ११ ॥ अनुगामिनःसहगताः प्राद्रवन्तंत्यक्त्वागताः परमात्मवान्धीरः ॥ १२ ॥ दह्यमानइत्यस्यदुःखेनेत्यादि विश्वामित्रंजगामेतिपूर्वेणान्वयः वसिष्ठवैरित्वात्विफ

अन्यांगतिंगमिष्यामिस्वस्तिवोस्तुतपोधनाः॥ ऋषिपुत्रास्तुतच्छ्रुत्वावाक्यंघोराभिसंहितम्॥८॥शेपुःपरमसंक्रुद्धाश्चंडालत्वंगमिष्यसि ॥ इत्युक्त्वा तेमहात्मानोविविशुःस्वंस्वमाश्रमम्॥ ९ ॥ अथरात्र्यांव्यतीतायांराजाचंडालतांगतः॥नीलवस्त्रधरोनीलःपुरुषोध्वस्तमूर्धजः॥१०॥ चित्यमाल्यांगरागश्चआयसाभरणोऽभवत् ॥ तंदृष्ट्वामंत्रिणःसर्वेत्यज्यचंडालरूपिणम् ॥ ११ ॥ प्राद्रवन्सहितारामपौरायेस्यानुगामिनः॥ एकोहिराजाकाकुत्स्थजगामपरमात्मवान्॥१२॥ दह्यमानोदिवारात्रंविश्वामित्रंतपोधनम्॥ विश्वामित्रस्तुतंदृष्ट्वाराजानंविफलीकृतम्॥ १३ ॥ चंडालरूपिणंराममुनिःकारुण्यमागतः ॥ कारुण्यात्समहातेजावाक्यंपरमधार्मिकः॥ १४॥ इदंजगादभद्रंतेराजानंघोरदर्शनम् ॥ किमागमनकार्यंतेराजपुत्रमहाबल ॥ १५॥ अयोध्याधिपतेवीरशापाच्चंडालतांगतः॥ अथतद्वाक्यमाकर्ण्यराजाचंडालतांगतः॥ १६॥ अब्रवीत्प्रांजलिर्वाक्यंवाक्यज्ञोवाक्यकोविदम् ॥ प्रत्याख्यातोस्मिगुरुणागुरुपुत्रैस्तथैवच ॥ १७॥ अनवाप्यैवतंकामंमयाप्राप्तोविपर्ययः ॥ सशरीरोदिवंयायामितिमेसौम्यदर्शन ॥ १८॥ मयाचेष्टंक्रतुशतंतच्चनावाप्यतेफलम्॥ अनृतंनोक्तपूर्वंमेनचवक्ष्येकदाचन ॥ १९॥ कृच्छ्रेष्वपिगतःसौम्यक्षत्रधर्मेणतेशपे॥ यज्ञैर्बहुविधैरिष्टंप्रजाधर्मेणपालिताः॥ २०॥ गुरवश्चमहात्मानःशीलवृत्तेनतोषिताः॥ धर्मेप्रयतमानस्ययज्ञंचाहर्तुमिच्छतः॥ २१॥

लीकृतंवसिष्ठतत्पुत्रैर्विनाशितैहिकामुष्मिकार्थम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ यस्त्वंशापाच्चंडालतांगतस्तस्यतेइहागमनकार्यंकिमित्यन्वयः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ यंकाममुद्दिश्यगतस्तंकाममनवाप्य नैतावदेवअपितुविपर्ययोजातिभ्रंशएवंवेषरूपः काममाह सशरीरइत्यादि इतीत्यस्यकामइतिशेषः सौम्यदर्शनेतिसंबोधनम् ॥ १८ ॥ तच्चतथापि तत्फलंसशरीरस्वर्गप्राप्तिरूपंनावाप्यतइत्यन्वयः क्रतुशतंनकृतंत्वयेतिचेत्तत्राह अनृतमिति ॥ १९ ॥ कृच्छ्रेष्वपितोऽनृतंनवक्ष्येइत्यन्वयः क्षत्रधर्मेणतत्साक्षितया ॥ २० ॥ शीलंसद्गुणः वृत्तमाचारः इच्छतोममेतिशेषः ॥ २१ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

नगच्छंतिनगच्छंतिस्म यदेवमतोदैवमेवप्रारब्धफलमदृष्टमेव परंश्रेष्ठंहिताहितप्रापणेपौरुषंइदानींतनधर्मानुष्ठानंनिरर्थकम् प्रारब्धतिरस्कारेदुर्बलमित्यर्थः ॥ २२ ॥ दैवमुक्तम् आक्रम्यतेअभिभूयते परमागतिःसाक्षादितरतिरस्कारेणैहिकसुखदुःखदम् प्रसादंदैवानुकूल्यसमर्थंत्वदीयंप्रसादमिच्छतोमेप्रसादंकर्तुमर्हसि दैवेनोपहतंतिरस्कृतमिहानुष्ठीयमानंकर्मयस्य ॥ २३ ॥ २४ ॥
॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेअष्टपंचाशःसर्गः ॥ ५८ ॥ ॥५९॥ ॥ उक्तेति ॥ १ ॥ २ ॥ यज्ञसाह्यंयज्ञसाहाय्यम् ॥ ३ ॥ अ

परितोषंनगच्छंतिगुरवोमुनिपुंगव ॥ दैवमेवपरंमन्येपौरुषंतुनिरर्थकम् ॥ २२ ॥ दैवेनाक्रम्यतेसर्वंदैवंहिपरमागतिः ॥ तस्यमेपरमार्तस्यप्रसादमभिकांक्षतः ॥ कर्तुमर्हसिभद्रंतेदैवोपहतकर्मणः ॥ २३ ॥ नान्यांगतिंगमिष्यामिनान्यच्छरणमस्तिमे ॥ दैवंपुरुषकारेणनिवर्तयितुमर्हसि ॥ २४ ॥
॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेअष्टपंचाशःसर्गः ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥ ॥ उक्तवाक्यंतुराजानंकृपयाकुशिकात्मजः ॥ अब्रवीन्मधुरंवाक्यंसाक्षाच्चंडालतांगतम् ॥ १ ॥ इक्ष्वाकोस्वागतंवत्सजानामित्वांसुधार्मिकम् ॥ शरणंतेप्रदास्यामिमाभैषीर्नृपपुंगव ॥ २ ॥ अहमामंत्रयेसर्वान्महर्षीन्पुण्यकर्मणः ॥ यज्ञसाह्यकरान्राजंस्ततोयक्ष्यसिनिर्वृतः ॥ ३ ॥ गुरुशापकृतंरूपंयदिदंत्वयिवर्तते ॥ अनेनसहरूपेणसशरीरोगमिष्यसि ॥ ४ ॥ हस्तप्राप्तमहंमन्येस्वर्गंतवनराधिप ॥ यस्त्वंकौशिकमागम्यशरण्यंशरणागतः ॥ ५ ॥ एवमुक्त्वामहातेजाःपुत्रान्परमधार्मिकान् ॥ व्यादिदेशमहाप्राज्ञान्यज्ञसंभारकारणात् ॥ ६ ॥ सर्वान्शिष्यान्समाहूयवाक्यमेतदुवाचह ॥ सर्वानृषीन्सवासिष्ठानानयध्वंममाज्ञया ॥ ७ ॥ सशिष्यान्सुहृदश्चैवसर्त्विजःसुबहुश्रुतान् ॥ यदन्योवचनंब्रूयान्मद्वाक्यबलचोदितः ॥ ८ ॥ तत्सर्वमखिलेनोक्तंममाख्येयमनादृतम् ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वादिशोजग्मुस्तदाज्ञया ॥ ९ ॥ आजग्मुरथदेशेभ्यःसर्वेभ्योब्रह्मवादिनः ॥ तेचशिष्याःसमागम्यमुनिंज्वलिततेजसम् ॥ १० ॥

नेनरूपेणगुरुपुत्रशापकृतेनचंडालरूपेण ऋषिशापस्यान्यथाकर्तुमशक्यत्वात् गमिष्यसि स्वर्गमितिशेषः जातिचांडालत्वाभावाच्चयज्ञप्रवृत्तिः ॥ ४ ॥ हस्तप्राप्तंअनायासलभ्यम् तत्रहेतुः यस्त्वमित्यादि ॥ ५ ॥ यज्ञसंभारकारणात्यज्ञसामग्रीसंपादनार्थम् ॥ ६ ॥ शिष्याणांऋष्यानयनेआज्ञा ॥ ७ ॥ सुहृदःस्वस्य स्वस्वऋत्विक्सहितान् तद्विशेषणम् सुबहुश्रुतानिति यदिति आहूतोन्योवा अनादृतंउपेक्षारूपंचंडालयाजनरूपंनिंदात्मकंवायद्वाक्यंब्रूयात्तत्सर्वमुक्तमखिलेनममाख्येयम् ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥ १० ॥

तितव ॥ ११॥ सर्वदेशेष्वित्यस्यस्थिताइतिशेषः आगच्छन्नित्यस्यकेचिदितिशेषः महोदयंतन्नामानमृषिम् वासिष्ठंयच्छतंसर्वंतच्चवर्जयित्वेतियोजना तद्वासिष्ठशतंक्रोधपर्याकुलाक्षरंयथाये नप्रकारेणवचनमाहतत्सर्वंशृण्वित्यर्थः क्षत्रियइत्यादि ब्राह्मणस्यैवयाजनाधिकारात् चंडालस्ययज्ञेऽनधिकाराच्च ॥ १२ ॥१३ ॥ सुराणांदेवतात्वेनभोक्तृत्वम् ऋषीणांऋत्विक्त्वेनयज्ञशिष्टभोक्तृत्वम् ॥ १४ ॥ पालिताइतिव्यंग्योक्तिः वचननैष्ठुर्यम् अर्शआद्यजंतम् नैष्ठुर्यवद्वचनमित्यर्थः ॥ १५ ॥ वासिष्ठाइत्याद्यर्धंपूर्वान्वयि सहमहोदयामहोदयेनसहिताः ॥ १६ ॥ अदुष्टत्वेहे

ऊचुश्चवचनंसर्वंसर्वेषांब्रह्मवादिनाम्॥ श्रुत्वातेवचनंसर्वेसमायांतिद्विजातयः॥ ११ ॥ सर्वदेशेषुचागच्छन्वर्जयित्वामहोदयम्॥ वासिष्ठंयच्छतंसर्वंक्रोधपर्याकुलाक्षरम्॥ १२॥ यथाहवचनंसर्वंश‍ृणुत्वंमुनिपुंगव॥ क्षत्रियोयाजकोयस्यचंडालस्यविशेषतः॥ १३॥ कथंसदसिभोक्तारोहविस्तस्यसुरर्षयः॥ ब्राह्मणावामहात्मानोभुक्त्वाचांडालभोजनम्॥ १४॥ कथंस्वर्गंगमिष्यंतिविश्वामित्रेणपालिताः॥ एतद्वचननैष्ठुर्यमूचुःसंरक्तलोचनाः॥ १५॥ वासिष्ठामुनिशार्दूलसर्वेसहमहोदयाः॥ तेषांतद्वचनंश्रुत्वासर्वेषांमुनिपुंगवः॥ १६॥ क्रोधसंरक्तनयनःसरोषमिदमब्रवीत्॥ यद्दूषयंत्यदुष्टंमांतपउग्रंसमास्थितम्॥ १७॥ भस्मीभूतादुरात्मानोभविष्यंतिनसंशयः॥ अद्यतेकालपाशेननीतावैवस्वतक्षयम्॥ १८॥ सप्तजातिशतान्येवमृतपाःसंभवंतुते॥ श्वमांसनियताहारामुष्टिकानामनिर्घृणाः॥ १९॥ विकृताश्चविरूपाश्चलोकाननुचरंत्विमान्॥ महोदयश्चदुर्बुद्धिर्मामदूष्यंत्यदूषयत्॥ २०॥ दूषितःसर्वलोकेषुनिषादत्वंगमिष्यति॥ प्राणातिपातनिरतोनिरनुक्रोशतांगतः॥ २१॥ दीर्घकालंममक्रोधाद्दुर्गतिंवर्तयिष्यति॥ एतावदुक्त्वावचनंविश्वामित्रोमहातपाः॥ विरराममहातेजाऋषिमध्येमहामुनिः॥ २२॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेएकोनषष्टितमःसर्गः॥ ५९॥

॥ ॥ ॥ ॥

तुः तपउग्रमिति तपस्तेजसाक्षत्रियस्यचंडालयाजनमपिनदोषायेतिज्ञात्वापियत्दूषयंतिस्म ॥ १७ ॥ तस्माद्भस्मीभूताइत्यादि ॥ १८॥ सप्तजातिशतानिसप्तजन्मशतानि मृतपाःशववस्त्रादिहारिणः मुष्टिकानामतन्नामानः इदानींडोंबाइतिप्रसिद्धाः ॥ १९ ॥ विकृताविकृतव्यापाराः विरूपाःविकृताकाराः अदूष्यंमांदूषयदितिप्राग्वत् ॥२० ॥ प्राणातिपातनिरतःप्राणिनांप्राणनाशोद्यतः अनुक्रोशोदया ॥ २१ ॥ वर्तयिष्यतिप्राप्स्यति अत्रेदंबोध्यम् क्षत्रियत्वेपियाजनेप्रवृत्तिस्तत्रापिशापदूषितचंडालयाजनेप्रवृत्तिर्ब्राह्मणेषुवासिष्ठेषुवधादिकृच्छापकृत्याप्रवृत्तिरेतत्सर्वंब्राह्मणत्वेच्छयाप्रवर्तमानतपसोविनाशायदैवकृतमितिबोध्यम् ॥ २२ ॥ ॥ इतिश्री०श्रीरा०रामा०वा०आ०बाल०एकोनषष्टितमःसर्गः ॥ ५९ ॥ ॥ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

ज्ञात्वायोगबलेन ॥ १ ॥ इक्ष्वाकुदायादःतद्वंश्यः एवमादिगुणैर्यागाधिकारित्वंसूचितम् ॥ २ ॥ स्वंप्रतिशरणमागमनेहेतुमाह स्वेनेत्यादि ॥ ३ ॥ प्रवर्त्यतांआरभ्यताम् ॥ ४ ॥ धर्मसंहितमि तिक्रियाविशेषणम ऊचुरित्यस्यअन्योन्यमितिशेषः यदूचुस्तदाह अयमित्यादि ॥ ५ ॥ अग्निकल्पः अजितकामक्रोधत्वाच्छापंदास्यतियतस्तस्मादिति ॥ ६ ॥७ ॥ ततःसशरीरस्यस्वर्गगम नाययज्ञःप्रवर्त्यताम् सर्वेभवंतःस्वस्वकृत्यंअधितिष्ठतप्रारभध्वम् ताःक्रियाःस्वस्वार्त्विज्यकर्माणि ॥ ८ ॥ याजकःअध्वर्युरितियावत् अतएववक्ष्यतिसुवमुद्यम्येति ॥ ९ ॥ यथाकल्पंशास्त्रानु

तपोबलहतान्ज्ञात्वावासिष्ठान्समहोदयान् ॥ ऋषिमध्येमहातेजाविश्वामित्रोऽभ्यभाषत ॥ १ ॥ अयमिक्ष्वाकुदायादस्त्रिशंकुरितिविश्रुतः ॥ धर्मिष्ठश्चवदान्यश्चमांचैवशरणंगतः ॥ २ ॥ स्वेनानेनशरीरेणदेवलोकजिगीषया ॥ यथायंस्वशरीरेणदेवलोकंगमिष्यति ॥ ३ ॥ तथाप्रवर्तत्यांयज्ञो भवद्भिश्चमयासह ॥ विश्वामित्रवचःश्रुत्वासर्वएवमहर्षयः ॥ ४ ॥ ऊचुःसमेताःसहसाधर्मज्ञाधर्मसंहितम् ॥ अयंकुशिकदायादोमुनिःपरमकोपनः ॥ ५ ॥ यदाहवचनंसम्यगेतत्कार्यंनसंशयः ॥ अग्निकल्पोहिभगवान्शापंदास्यतिरोषतः ॥ ६ ॥ तस्मात्प्रवर्त्यतांयज्ञःसशरीरोयथादिवि ॥ गच्छेदिक्ष्वाकुदायादोविश्वामित्रस्यतेजसा ॥ ७ ॥ ततःप्रवर्त्यतांयज्ञःसर्वेसमधितिष्ठत ॥ एवमुक्त्वामहर्षयःसंजह्रुस्ताःक्रियास्तदा ॥ ८ ॥ याजकश्चमहातेजाविश्वामित्रोऽभवत्क्रतौ ॥ ऋत्विजश्चानुपूर्व्येणमंत्रवन्मंत्रकोविदाः ॥ ९ ॥ चक्रुःसर्वाणिकर्माणियथाकल्पंयथाविधि ॥ ततःकालेनमहताविश्वामित्रोमहातपाः ॥ १० ॥ चकारावाहनंतत्रभागार्थंसर्वदेवताः ॥ नाभ्यागमंस्तदातत्रभागार्थंसर्वदेवताः ॥ ११ ॥ ततःकोपसमाविष्टोविश्वामित्रोमहामुनिः ॥ स्रुवमुद्यम्यसक्रोधस्त्रिशंकुमिदमब्रवीत् ॥ १२ ॥ पश्यमेतपसोवीर्यंस्वार्जितस्यनरेश्वर ॥ एषत्वांस्वशरीरेणनयामिस्वर्गमोजसा ॥ १३ ॥ दुष्प्रापंस्वशरीरेणस्वर्गंगच्छनरेश्वर ॥ स्वार्जितंकिंचिदप्यस्तिमयाहितपसःफलम् ॥ १४ ॥

सारेण यथाविधियथासंप्रदायानुष्ठानम् कल्पशास्त्रेनानापक्षोपन्यासस्थलेअनुष्ठेयांशेसंप्रदायस्यैवशरणत्वात् महताकालेनअधिककालसाध्ययत्नपूर्वकमंत्रपाठेन ॥ १० ॥ सर्वदेवताःप्रतीतिशेषः तदातथापिअनधिकारिणायाजनाद्यजनाच्च ॥ ११ ॥ उद्यम्यऊर्ध्वंक्रोधेनप्रक्षिप्य कोपस्यैवाधिकावस्थाक्रोधः ॥ १२ ॥ पश्यमेइति भागार्थंदेवानामनागमनेनअसाध्यत्वेपिस्वतपोव्ययेनत्वामभीष्टंस्वर्गंनयामीतिभावः ॥ १३ ॥ स्वशरीरेणदुष्प्रापमित्यन्वयः ह्रियदिमयास्वार्जितंयत्किंचिदपितपसःफलंसुकृतमस्ति ॥ १४ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तदाह हेराजन्त्वंतस्यतेजसावैभवेनसशरीरोदिवंगच्छ कुद्धत्वात्पुनरुक्त्यादिनदोषः ॥ १५ ॥ मुनीनांपश्यतांमुनिषुपश्यत्सु ॥ १६ ॥ स्वर्गकृतालयःस्वर्गेनिजपुण्यकर्मणाकृतआलयोयस्यतादृशः स्वर्गवासार्होनासीत्यर्थः ॥ १७ ॥ तत्रहेतुः गुरुशापेत्यादि ॥ १८ ॥ १९ ॥ आहारयत्अकरोत् ॥ २० ॥ सृजन्निति यथाउत्तरतोध्रुवःअचलस्तिष्ठतिएवंत्रिशंकुस्तिष्ठतु तस्यपरितोयथासप्तर्षिमंडलंतथाअस्यापिभवत्वित्याशयः सृजन्नितिहेतौशतृप्रत्ययः सृष्टिकुर्वन्नूतद्धेतोःदक्षिणमार्गस्थानपरानसृजत् पुनःसप्तविंशतिनक्षत्रमालामसृजत् ॥ २१ ॥ नक्षत्रवंशंक्षुद्रनक्ष

राजंस्त्वंतेजसातस्यसशरीरोदिवंव्रज॥ उक्तवाक्येमुनौतस्मिन्सशरीरोनरेश्वरः॥१५॥ दिवंजगामकाकुत्स्थमुनीनांपश्यतांतदा ॥ स्वर्गलोकंगतंदृष्ट्वात्रिशंकुंपाकशासनः॥ १६॥ सहसर्वैःसुरगणैरिदंवचनमब्रवीत्॥ त्रिशंकोगच्छभूयस्त्वंनासिस्वर्गकृतालयः॥ १७॥ गुरुशापहतोमूढपतभूमिमवाक्शिराः॥ एवमुक्तोमहेंद्रेणत्रिशंकुरपतत्पुनः॥१८॥ विक्रोशमानस्त्राहीतिविश्वामित्रंतपोधनम्॥ तच्छ्रुत्वावचनंतस्यक्रोशमानस्यकौशिकः॥ १९॥ रोषमाहारयत्तीव्रंतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत्॥ ऋषिमध्येसतेजस्वीप्रजापतिरिवापरः॥ २०॥ सृजन्दक्षिणमार्गस्थान्सप्तर्षीनपरान्पुनः॥नक्षत्रवंशमपरमसृजत्क्रोधमूर्छितः॥ २१॥ दक्षिणांदिशमास्थायऋषिमध्येमहायशाः॥ सृष्ट्वानक्षत्रवंशंचक्रोधेनकलुषीकृतः॥ २२॥ अन्यमिंद्रंकरिष्यामिलोकोवास्त्वनिंद्रकः॥ दैवतान्यपिसक्रोधात्स्रष्टुंसमुपचक्रमे॥ २३॥ततःपरमसंभ्रांताःसर्षिसंघाःसुरासुराः॥ विश्वामित्रंमहात्मानमूचुःसानुनयंवचः॥ २४॥ अयंराजामहाभागगुरुशापपरिक्षतः॥ सशरीरोदिवंयातुंनार्हत्येवतपोधन॥ २५॥ तेषांतद्वचनंश्रुत्वादेवानांमुनिपुंगवः॥ अब्रवीत्सुमहद्वाक्यंकौशिकःसर्वदेवताः॥ २६॥ सशरीरस्यभद्रंवस्त्रिशंकोरस्यभूपतेः॥ आरोहणंप्रतिज्ञातंनानृतंकर्तुमुत्सहे॥ २७॥ स्वर्गोस्तुसशरीरस्यत्रिशंकोरस्यशाश्वतः॥ नक्षत्राणिचसर्वाणिमामकानिध्रुवाण्यथ॥ २८॥

त्रगणम् ॥ २२ ॥ अन्यमिंद्रंत्वसृज्यमानस्वर्गस्येतिशेषः अथवामयासृज्यमानःस्वर्गःअनिंद्रएवास्तु त्रिशंकुरेवतत्रेंद्रोभवत्वित्याशयः एवमिंद्रस्थानेत्रिशंकुंप्रतिष्ठाप्यतस्यपरिवारभूतदैवतानिस्रष्टुमुपचक्रमे ॥ २३ ॥ ततइति देवप्रतिस्वर्गवत्स्वस्यापिप्रतिस्वर्गंकुर्यात्इतिहेतोःसुराअसुराश्चसंभ्रांताःपर्याकुलचित्ताइत्यर्थः ॥ २४ ॥ अनुनयप्रकारमाह अयंराजेत्यादि गुरुशापेनपरिक्षतःचंडालत्वंप्राप्तः दिवंब्रह्मसृष्टंत्वत्सृष्टंवास्वर्गम् ॥ २५ ॥ २६ ॥ भद्रंवइत्यनेनअनुनयः ॥ २७ ॥ स्वर्गोस्तुस्वर्गपदवाच्यसुखविशेषानुभवोस्तु ॥ २८ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

लोकाः भूरादिसत्यांताः ॥ २९ ॥ ३० ॥ वैश्वानरपथात् ज्योतिःशास्त्रप्रसिद्धानादिज्योतिश्चक्रमार्गाद्बहिर्बहिर्देशे एतानितानिनक्षत्राणितिष्ठंत्विति पूर्वेणान्वयः तेषुत्वदीयेषुज्योतिःषुनक्षत्रेषुजाज्वलन् भृशंज्वलन् ॥ ३१ ॥ अवाक्शिराःअस्मदुक्तावाक्शिरस्त्ववानेवत्रिशंकुर्देवतुल्यसुखवान्तिष्ठतु एतानितवज्योतींषितंअनुयास्यंतिच ॥ ३२ ॥ स्वर्गलोकगतंयथास्वर्गलोकगतमिवेत्यंतंपूर्वान्वयि ॥ ३३ ॥ बाढमित्येवआहेतिशेषः दुराग्रहस्यानर्थहेतुतांप्रतिसंधायदेवतावचनमंगीचकार ॥ ३४ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायण • वा • आदिकाव्येबालकांडेष

यावल्लोकाधरिष्यंतितिष्ठंत्वेतानिसर्वशः॥ यत्कृतानिसुराःसर्वेतदनुज्ञातुमर्हथ॥ २९ ॥ एवमुक्ताःसुराःसर्वेप्रत्यूचुर्मुनिपुंगवम् ॥ एवंभवतुभद्रंतेतिष्ठंत्वेतानिसर्वशः॥ ३० ॥ गगनेतान्यनेकानिवैश्वानरपथाद्बहिः॥ नक्षत्राणिमुनिश्रेष्ठतेषुज्योतिःषुजाज्वलन्॥ ३१ ॥ अवाक्शिरास्त्रिशंकुश्चतिष्ठत्वमरसन्निभः॥ अनुयास्यंतिचैतानिज्योतींषिनृपसत्तमम्॥ ३२॥ कृतार्थंकीर्तिमंतंचस्वर्गलोकगतंयथा॥ विश्वामित्रस्तुधर्मात्मासर्वदेवैरभिष्टुतः॥ ३३॥ ऋषिमध्येमहातेजाबाढमित्येवदेवताः॥ ततोदेवामहात्मानोऋषयश्चतपोधनाः॥ जग्मुर्यथागतंसर्वेयज्ञस्यांतेनरोत्तम॥ ३४॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेषष्टितमःसर्गः॥ ६०॥ ॥ ६१ ॥ ॥ विश्वामित्रोमहातेजाःप्रस्थितान्वीक्ष्यतानृषीन्॥ अब्रवीन्नरशार्दूलसर्वांस्तान्वनवासिनः॥ १॥ महाविघ्नःप्रवृत्तोयंदक्षिणामास्थितोदिशम्॥ दिशमन्यांप्रपत्स्यामस्तत्रतप्स्यामहेतपः॥ २ ॥ पश्चिमायांविशालायांपुष्करेषुमहात्मनः॥ सुखंतपश्चरिष्यामःसुखंतद्धितपोवनम्॥ ३॥ एवमुक्त्वामहातेजाःपुष्करेषुमहामुनिः॥ तपउग्रंदुराधर्षंतेपेमूलफलाशनः॥ ४ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुअयोध्याधिपतिर्महान्॥ अंबरीषइतिख्यातोयष्टुंसमुपचक्रमे॥ ५॥ तस्यवैयजमानस्यपशुमिंद्रोजहारह॥ प्रनष्टेतुपशौविप्रोराजानमिदमब्रवीत्॥ ६॥

ष्टितमःसर्गः ॥ ६० ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ वनवासिनःतपोवनवासिनस्तान्स्वाज्ञयायज्ञार्थमागतान्प्रस्थितान्वीक्ष्यसर्वांस्तानब्रवीदित्यन्वयः वनवासिनइत्यस्यस्थानेविनयान्वितानितिपाठांतरम् ॥ १ ॥ दक्षिणांदिशमासमंताद्व्याप्यास्थितोयंत्रिशंकुरूपोमहाविघ्नोस्माकंतपोनाशकत्वात्प्रवृत्तस्तच्छायाक्रांतत्वाच्चायंदेशोऽतःपरंतपोऽयोग्यइतिभावः ॥ २ ॥ विशालायांविशालतपोवनवत्यांपश्चिमायांवर्तमानेषुपुष्करेषुतत्तीरेतपोवनेष्वित्यर्थः महात्मनइतिमहात्मानइत्यर्थकंऋषिसंबोधनमदीर्घत्वमार्षम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ विप्रःपुरोहितः ॥ ६ ॥

T

अभ्याहृतइदानीमस्माभिरानीतःपशुस्तवदुर्नयात्त्वत्पापवशात्तावकरक्षिणांप्रमादाच्चप्रनष्टइत्यन्वयः राजपापमाह अरक्षितारंप्रजानामितिशेषः ॥ ७ ॥ एतत्पशुनाशरूपंमहत्प्रायश्चित्तंमह
तःप्रायश्चित्तस्यकारणं प्रक्रांतंकर्मयावत्प्रवर्ततेप्रवर्तिष्यतेतावत्ततःप्रागेवनष्टंपशुमन्विष्यानय तत्प्रतिनिधित्वेनक्रीत्वानरंवापशुमानयेत्यर्थः ॥ ८ ॥ सहस्रशोगोभिर्निष्क्रयभूताभिरित्यर्थः

पशुरभ्याहृतोराजन्प्रनष्टस्तवदुर्नयात् ॥ अरक्षितारंराजानंघ्नंतिदोषानरेश्वर ॥ ७ ॥ प्रायश्चित्तंमहद्ध्येतन्नरंवापुरुषर्षभ ॥ आनयस्वपशुंशीघ्रंयाव
त्कर्मप्रवर्तते ॥ ८ ॥ उपाध्यायवचःश्रुत्वासराजापुरुषर्षभः ॥ अन्वियेषमहाबुद्धिःपशुंगोभिःसहस्रशः ॥ ९ ॥ देशान्जनपदांस्तांस्तान्नगराणिवना
निच ॥ आश्रमाणिचपुण्यानिमार्गमाणोमहीपतिः ॥ १० ॥ सपुत्रसहितंतातसभार्यंरघुनंदन ॥ भृगुतुंगेसमासीनमृचीकंसंददर्शह ॥ ११ ॥ तमुवाच
महातेजाःप्रणम्याभिप्रसाद्यच ॥ महर्षिंतपसादीप्तंराजर्षिरमितप्रभः ॥ १२ ॥ पृष्ट्वासर्वत्रकुशलमृचीकंतमिदंवचः ॥ गवांशतसहस्रेणविक्रीणीषेसु
तंयदि ॥ १३ ॥ पशोरर्थेमहाभागकृतकृत्योऽस्मिभार्गव ॥ सर्वेपरिगतादेशायज्ञियंनलभेपशुम् ॥ १४ ॥ दातुमर्हसिमूल्येनसुतमेकमितोमम ॥ एव
मुक्तोमहातेजाऋचीकस्त्वब्रवीद्वचः ॥ १५ ॥ नाहंज्येष्ठंनरश्रेष्ठविक्रीणीयांकथंचन ॥ ऋचीकस्यवचःश्रुत्वातेषांमातामहात्मनाम् ॥ १६ ॥ उवाचनर
शार्दूलमंबरीषमिदंवचः ॥ अविक्रेयंसुतंज्येष्ठंभगवानाहभार्गवः ॥ १७ ॥ ममापिदयितंविद्धिकनिष्ठंशुनकंप्रभो ॥ तस्मात्कनीयसंपुत्रंनदास्येतव
पार्थिव ॥ १८ ॥ प्रायेणहिनरश्रेष्ठज्येष्ठाःपितृषुवल्लभाः ॥ मातॄणांचकनीयांसस्तस्माद्रक्ष्येकनीयसम् ॥ १९ ॥ उक्तवाक्येमुनौतस्मिन्मुनिपत्न्यांतथै
वच ॥ शुनःशेपःस्वयंराममध्यमोवाक्यमब्रवीत् ॥ २० ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ सपुत्रेति सइतिपृथक्पदं सोंऽबरीषः भृगुतुंगंपर्वतश्रृंगविशेषः ॥ ११ ॥ १२ ॥ तंप्रसिद्धतपसमृचीकंइदंवक्ष्यमाणंवचोब्रवीदितिशेषः यदिविक्रीणीषेतदाकृतकृत्योस्मिभवेयं
यतोयज्ञियंयज्ञेपूर्वंपरिकल्पितंपशुंक्कापिनलभे ॥ १३ ॥ १४ ॥ इतःएतेषु सार्वविभक्तिकस्तसिः ॥ १५ ॥ कथंचनबहुनापिमूल्येन अनेनेतरयोरनुमतिःसूचिता अप्रतिषिद्धमनुमतमिति
न्यायात् ॥ १६ ॥ १७ ॥ शुनकइतिकनिष्ठपुत्रनाम ॥ १८ ॥ पितृषुपितॄणां रक्षिष्यामीत्यर्थेरक्ष्येइत्यार्षं ॥ १९ ॥ रामेतिसंबुद्धिः ॥ २० ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

मध्यमंमध्यमपुत्रंविक्रेयंमातापित्रोर्विक्रेयत्वेनसंमतंमन्येऽर्थादितिशेषः ॥ २१ ॥ ब्रह्मवादिनःमध्यमपुत्रस्य ॥ २२ ॥ गृहीत्वाक्रीत्वा यद्यप्यपत्यस्यदानक्रयौशास्त्रनिषिद्धौतथापिअनेनकुलहानौधर्मार्थमपत्यदानमिवयज्ञायापत्यक्रयोनविगीतइतिसूचितं पुत्रस्यचैवंपित्रधीनतोचितेतिचबोधितम्॥२३॥शुनःशेपंरथमारोप्येत्यन्वयः ॥ २४ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेएकषष्टितमःसर्गः ॥ ६१ ॥ ॥७॥ ॥ व्यश्रमत् व्यश्राम्यदितिपाठांतरम् ॥१ ॥ विश्रममाणस्येतिविश्रामतइत्यर्थेआर्षम् ॥ २ ॥

पिताज्येष्ठमविक्रेयंमाताचाहकनीयसम्॥ विक्रेयंमध्यमंमन्येराजपुत्रनयस्वमाम्॥ २१ ॥ अथराजामहाबाहोवाक्यांतेब्रह्मवादिनः॥ हिरण्यस्य सुवर्णस्यकोटिभीरत्नराशिभिः॥ २२॥ गवांशतसहस्रेणशुनःशेपंनरेश्वरः॥ गृहीत्वापरमप्रीतोजगामरघुनंदन ॥ २३ ॥ अंबरीषस्तुराजर्षीरथमारोप्यसत्वरः॥ शुनःशेपंमहतेजाजगामाशुमहायशाः॥२४॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०बालकांडेएकषष्टितमःसर्गः॥६१॥ ॥७॥ ॥शुनःशेपंनरश्रेष्ठगृहीत्वातुमहायशाः॥ व्यश्रमत्पुष्करेराजामध्याह्नेरघुनंदन ॥ १ ॥ तस्यविश्रममाणस्यशुनःशेपोमहायशाः॥पुष्करंज्येष्ठमागम्यविश्वामित्रंददर्शह॥ २ ॥ तप्यंतमृषिभिःसार्धमातुलंपरमातुरः ॥ विषण्णवदनोदीनस्तृष्णयाचश्रमेणच ॥ ३॥ पपातांकेमुनेरामवाक्यंचेदमुवाचह॥ नमेस्तिमातानपिताज्ञातयोबांधवाःकुतः॥ ४ ॥ त्रातुमर्हसिमांसौम्यधर्मेणमुनिपुंगव ॥ त्राताल्वंहिनरश्रेष्ठसर्वेषांत्वंहिभावनः॥ ५॥ राजाचकृतकार्यःस्यादहंदीर्घायुरव्ययः॥ स्वर्गलोकमुपाश्नीयांतपस्तप्त्वाह्यनुत्तमम् ॥ ६ ॥ समेनाथोह्यनाथस्यभवभव्येनचेतसा ॥ पितेवपुत्रंधर्मात्मंस्त्रातुमर्हसि किल्बिषात्॥ ७॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाविश्वामित्रोमहातपाः॥ सांत्वयित्वाबहुविधंपुत्रानिदमुवाचह ॥८॥ यत्कृतेपितरःपुत्रान्जनयंतिशुभार्थिनः॥ परलोकहितार्थायतस्यकालोयमागतः॥ ९ ॥

तृष्णयापिपासयाजिजीविषयाच श्रमेणचेतिविषण्णवदनत्वेदीनत्वेपरमातुरत्वेचहेतुः ॥ ३ ॥ अंकेउत्संगे मातुलत्वात्तत्रपातः बांधवाःकुतोदूरादेवसर्वथानसंत्येवेत्यर्थः ॥ ४ ॥ धर्मेणस्वार्जितेन सर्वेषांशरणागतानांभावनःसर्वेष्टसाधनं एकोहित्वर्थे ॥ ५ ॥ यथाचराजाकृतकार्यःस्यात्अहंचअव्ययोधर्मलोपाभाववान्दीर्घायुस्तपस्तप्त्वास्वर्गंप्राप्नुयांतथाकुर्वितिशेषः ॥ ६ ॥ किल्बिषात्जीवविपत्तिरूपात् भव्येनप्रसन्नेन पुत्रंज्येष्ठम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ यत्कृतेयत्प्रयोजनाय तदेवप्रयोजनमाह परलोकहितार्थायपरलोकहितरूपप्रयोजनाय तस्यप्रयोजनस्य ॥ ९ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

परलोकहितंप्रयोजनमाह अयमिति शरणंरक्षणम् जीवितमात्रेणजीवितप्रदानमात्रेणप्रियमित्यस्यममस्वस्य जीवतोवाक्यकरणादितिस्मृतेः शुनकवत्सरलोकसाधनत्वेनप्रियमित्यर्थः ॥१०॥ तत्रप्रवृत्त्यर्थंस्तौति सर्वेइति पशुभूताःअस्यराज्ञापशुत्वेनग्रहणादेतत्प्रतिनिधित्वेनपशुभूतानरेंद्रस्ययज्ञेऽग्नेस्तृप्तिंप्रयच्छथेत्यर्थः ॥११॥ नाथवान्मयारक्षकवान् ममयुष्मत्पितुःजीवतोवाक्यकरणात्वचःकृतंभवति ॥ १२ ॥ साभिमानंसाहंकारम् सलीलंसपरिहासम् ॥ १३ ॥ लोकतःशास्त्रतश्चानुचितानुष्ठानृत्वेदृष्टांतमाह श्वमांसमिवेति ॥ १४ ॥१५ ॥साध्वसंभयम् पितृत्वप्रयुक्त

अयंमुनिसुतोबालोमत्तःशरणमिच्छति॥ अस्यजीवितमात्रेणप्रियंकुरुतपुत्रकाः॥१०॥ सर्वेसुकृतकर्माणःसर्वेधर्मपरायणाः॥ पशुभूतानरेंद्रस्य तृप्तिमग्नेःप्रयच्छत॥ ११॥ नाथवांश्चशुनःशेपोयज्ञश्चाविघ्नतोभवेत्॥ देवतास्तर्पिताश्चस्युर्ममचापिकृतंवचः॥१२॥ मुनेस्तद्वचनंश्रुत्वामधुच्छंदादयःसुताः॥ साभिमानंनरश्रेष्ठसलीलमिदमब्रुवन्॥ १३॥ कथमात्मसुतान्हित्वात्रायसेऽन्यसुतंविभो॥ अकार्यमिवपश्यामःश्वमांसमिवभोजने ॥ १४॥ तेषांतद्वचनंश्रुत्वापुत्राणांमुनिपुंगवः॥ क्रोधसंरक्तनयनोव्याहर्तुमुपचक्रमे ॥ १५॥ निःसाध्वसमिदंप्रोक्तंधर्मादपिविगर्हितम्॥ अतिक्रम्यतुमद्वाक्यंदारुणंरोमहर्षणम्॥ १६॥ श्वमांसभोजिनःसर्वेवासिष्ठाइवजातिषु॥ पूर्णवर्षसहस्रंतुपृथिव्यामनुवत्स्यथ॥ १७॥ कृत्वाशापसमायुक्तान्पुत्रान्मुनिवरस्तदा॥ शुनःशेपमुवाचार्तंकृत्वारक्षांनिरामयाम्॥१८॥ पवित्रपाशैराबद्धोरक्तमाल्यानुलेपनः॥ वैष्णवंयूपमासाद्यवाग्भिरग्निमुदाहर॥ १९॥ इमेचगाथेद्वेदिव्येगायेथामुनिपुत्रक॥ अंबरीषस्ययज्ञेऽस्मिंस्ततःसिद्धिमवाप्स्यसि ॥ २०॥ शुनःशेपोगृहीत्वातेद्वेगाथेसुसमाहितः॥ त्वरयाराजसिंहंतमंबरीषमुवाचह॥ २१॥ राजसिंहमहाबुद्धेशीघ्रंगच्छावहेवयम्॥ निवर्तयस्वराजेंद्रदीक्षांचसमुपाहर॥ २२॥ तद्वाक्यमृषिपुत्रस्यश्रुत्वाहर्षसमन्वितः॥ जगामनृपतिःशीघ्रंयज्ञवाटमतंद्रितः॥ २३॥

भीतिरहितम् जीवतोवाक्याकरणाद्धर्मादपिविगर्हितंभ्रष्टम् एवंमद्वाक्यमतिक्रम्ययतोदारुणंपरुषंरोमहर्षणंरोमांचरूपविकारजनकमुक्तंतस्मादितिशेषः ॥ १६ ॥ जातिषुमुष्टिकजातिषु ॥ १७ ॥ निरामयांसर्वदुःखनाशिकांरक्षांकृत्वाशुनःशेपमुवाच ॥ १८ ॥ वाक्यमाह पवित्रेति पवित्रपाशाःदर्भरशनाः वैष्णवंविष्णुदैवत्यम् वैष्णवोवैदेवतयायूपइतिश्रुतेः वाग्भिराग्नेयमंत्रैरग्निमुदाहरस्तुहि ॥ १९ ॥ इमेमयोपदिश्यमानेइंद्रोपेंद्रदैवत्ये सिद्धिंजीवितसिद्धिम् ॥ २० ॥ २१ ॥ गच्छावहेइत्यार्षस्तङ् निवर्तयस्व यज्ञमितिशेषः समुदाहरकुरु ॥ २२ ॥ २३ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

पवित्रैर्दर्भरज्जुभिःकृतपशुत्वज्ञापनंपशुंकृत्वायज्ञपशुत्वेनसंपाद्यअबंधयत् राजेतिशेषः ॥ २४ ॥ इंद्रानुजोविष्णुर्यूपदेवः अत्रपूर्वमग्निस्तुत्वाततएतौ उपदेशकालेतथोक्तत्वात् ॥ २५ ॥ सहस्राक्षइत्युपलक्षणंविष्णोरपि रहस्यस्तुतिर्विश्वामित्रोपदिष्टा ॥ २६ ॥ समाप्तवान् फलंसम्यगाप्तवानित्यर्थः यद्यपिबह्वृचब्राह्मणेहरिश्चंद्रोहवैधसऐक्ष्वाकोराजेत्यादिनाहरिश्चंद्रयज्ञेशुनःशेपस्याजीगर्तिसुतस्यपशुत्वंप्राजापत्यादिस्तुत्याचमोक्षःश्रूयतेतथापिअंबरीषविषयमप्येतत् एतत्प्रामाण्यात्तन्मूलश्रुतिश्चान्वेष्येतिबहवः केचित्तुहरिश्चंद्रपदंसादृश्यादंबरीषएवप्रयुक्तं अजीगर्तिपदंचऋचीकेप्रयुक्तंश्रुतावस्मादेवोपबृंहणादित्याहुः ॥ २७ ॥ भूयःपूर्वतपसःपुत्रेषुक्रोधेननाशात्क्रोधंनकरिष्यामीतिसंकल्प्यपुनस्तपोकरोत् ॥ २८ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेद्विषष्टितमःसर्गः ॥ ६२ ॥ ॥६३॥ ॥ व्रतस्नातंसमाप्तव्रतं तपःफलचिकीर्षवःतपःफलंदातुकामाः ॥ १ ॥ ऋषिस्त्वमसि अत्रराजशब्दानुपादानेनक्षत्रजातिविश्लेषःसूचितः ॥ २ ॥ ३ ॥ परमारूपादिभिःसर्वोत्तमा अप्सराइत्यार्षं ॥ ४ ॥ तत्रसरसि जलदेविद्युतमिव ॥ ५ ॥ कंदर्पकृतोदर्पोमदः ॥ ६ ॥ अनुगृह्णीष्व भोगदानेनेतिशेषः वरारोहाश्रेष्ठजघना ॥ ७ ॥ पंचपंचदशवर्षाणि ॥ ८ ॥ ९ ॥

सदस्यानुमतेराजापवित्रकृतलक्षणम् ॥ पशुंरक्तांबरंकृत्वायूपेतंसमबंधयत् ॥ २४ ॥ सबद्धोवाग्भिरग्र्याभिरभितुष्टाववैसुरौ ॥ इंद्रमिंद्रानुजंचैवयथावन्मुनिपुत्रकः ॥ २५ ॥ ततःप्रीतःसहस्राक्षोरहस्यस्तुतितोषितः ॥ दीर्घमायुस्तदाप्रादाच्छुनःशेपायवासवः ॥ २६ ॥ सचराजानरश्रेष्ठयज्ञस्यचसमाप्तवान् ॥ फलंबहुगुणंरामसहस्राक्षप्रसादजम् ॥ २७ ॥ विश्वामित्रोपिधर्मात्माभूयस्तेपेमहातपाः ॥ पुष्करेषुनरश्रेष्ठदशवर्षशतानिच ॥ २८ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेद्विषष्टितमःसर्गः ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ पूर्णेवर्षसहस्रेतुव्रतस्नातंमहामुनिम् ॥ अभ्यगच्छन्सुराःसर्वेतपःफलचिकीर्षवः ॥ १ ॥ अब्रवीत्सुमहातेजाब्रह्मासुरुचिरंवचः ॥ ऋषिस्त्वमसिभद्रंतेस्वार्जितैःकर्मभिःशुभैः ॥ २ ॥ तमेवमुक्त्वादेवेशस्त्रिदिवंपुनरभ्यगात् ॥ विश्वामित्रोमहातेजाभूयस्तेपेमहत्तपः ॥ ३ ॥ ततःकालेनमहतामेनकापरमाप्सराः ॥ पुष्करेषुनरश्रेष्ठस्नातुंसमुपचक्रमे ॥ ४ ॥ तांददर्शमहातेजामेनकांकुशिकात्मजः ॥ रूपेणाप्रतिमांतत्रविद्युतंजलदेयथा ॥ ५ ॥ कंदर्पदर्पवशगोमुनिस्तामिदमब्रवीत् ॥ अप्सरःस्वागतंतेस्तुवसचेहममाश्रमे ॥ ६ ॥ अनुगृह्णीष्वभद्रंतेमदनेनविमोहितम् ॥ इत्युक्तासावरारोहातत्रावासमथाकरोत् ॥ ७ ॥ तपसोहिमहाविघ्नोविश्वामित्रमुपागमत् ॥ तस्यांवसंत्यांवर्षाणिपंचपंचचराघव ॥ ८ ॥ विश्वामित्राश्रमेसौम्येसुखेनव्यतिचक्रमुः ॥ अथकालेगतेतस्मिन्विश्वामित्रोमहामुनिः ॥ ९ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

सामर्षादेवेषु विघ्नस्यतत्कृतत्वज्ञानात् ॥ १० ॥ तदाह सर्वमिति अहोरात्रापदेशेनएकाहोरात्रतुल्यतया ॥ ११ ॥ १२ ॥ वेपंतींवेपमानां मधुरैःमत्प्रार्थनयास्थितासीतितवनकश्चनदोषइत्या दिवाक्यैः क्रोधस्यसंकल्पपूर्वंत्यक्तत्वादत्रशापादानंतेनास्यक्रोधजयोजातइत्युक्तं ॥ १३ ॥ ततस्तत्रबहुविघ्नदर्शनादुत्तरगमनं नैष्ठिकींकामस्याप्यकरणंसंकल्प्यअत्युत्कटब्रह्मचर्यविषयांबु द्धिंदृढनिश्चयं जेतुकामःकाममितिशेषः ॥ १४ ॥ कौशिकीविश्वामित्रभगिनीनदी ॥ १५ ॥ उत्तरेपर्वतेइत्येतत्पूर्वान्वयि समागम्यब्रह्मणेतिशेषः ॥ १६ ॥ लभतां भगवन्नितिशेषः ॥ १७॥

सव्रीडइवसंवृत्तश्चिताशोकपरायणः॥ बुद्धिर्मुनेःसमुत्पन्नासामर्षारघुनंदन॥ १०॥ सर्वंसुराणांकर्मैतत्तपोपहरणंमहत्॥ अहोरात्रापदेशेनगताः संवत्सरादश॥ ११॥ काममोहाभिभूतस्यविघ्नोयंप्रत्युपस्थितः॥ सनिःश्वसन्मुनिवरःपश्चात्तापेनदुःखितः॥ १२॥ भीतामप्सरसंदृष्ट्वावेपंतींप्रांज लिंस्थिताम्॥ मेनकांमधुरैर्वाक्यैर्विसृज्यकुशिकात्मजः॥ १३॥ उत्तरंपर्वतंरामविश्वामित्रोजगामह ॥ सकृत्वानैष्ठिकींबुद्धिंजेतुकामोमहायशाः ॥ १४॥ कौशिकीतीरमासाद्यतपस्तेपेदुरासदम् ॥ तस्यवर्षसहस्राणिघोरंतपउपासतः ॥ १५ ॥ उत्तरेपर्वतेरामदेवतानामभूद्भयम्॥ अमंत्रयन्स मागम्यसर्वेसर्षिगणाःसुराः॥ १६ ॥ महर्षिशब्दंलभतांसाध्वयंकुशिकात्मजः ॥ देवतानांवचःश्रुत्वासर्वलोकपितामहः ॥ १७॥ अब्रवीन्मधुरंवा क्यंविश्वामित्रंतपोधनम्॥ महर्षेस्वागतंवत्सतपसोग्रेणतोषितः॥ १८॥ महत्त्वमृषिमुख्यत्वंददामितवकौशिक ॥ ब्रह्मणस्तुवचःश्रुत्वाविश्वामित्र स्तपोधनः॥ १९॥ प्रांजलिःप्रणतोभूत्वाप्रत्युवाचपितामहम्॥ ब्रह्मर्षिशब्दमतुलंस्वार्जितैःकर्मभिःशुभैः॥ २० ॥ यदिमेभगवान्नाहततोहंविजितें द्रियः॥ तमुवाचततोब्रह्मानतावत्त्वंजितेंद्रियः॥ २१ ॥ यतस्वमुनिशार्दूलइत्युक्तात्रिदिवंगतः॥ विप्रस्थितेषुदेवेषुविश्वामित्रोमहामुनिः॥ २२॥ ऊ र्ध्वबाहुर्निरालंबोवायुभक्षस्तपश्चरन्॥ घर्मेपंचतपाभूत्वावर्षास्वाकाशसंश्रयः ॥ २३॥ शिशिरेसलिलेशायीरात्र्यहानितपोधनः॥ एवंवर्षसहस्रं हितपोघोरमुपागमत्॥ २४ ॥

देवप्रार्थनयामहर्षिशब्देनैवसंबोधयति महर्षेइति ॥ १८ ॥ महत्त्वस्यविवरणं ऋषिमुख्यत्वमिति ॥ १९ ॥ प्रत्युवाचेति पितामहमितिशेषः अतुलंसर्वोत्तमंब्रह्मर्षिशब्दंमदभीष्टंस्वार्जितैः क र्मभिःप्राप्यंयदियतोभगवान्नाहनवदतिततोमन्येहंविजितेंद्रियः अत्रकाकुः नविजितेंद्रियइत्यर्थः नतावदिति विकारहेतुसंनिधानेविकाराभावेहितत्त्वमितिभावः नतावदितिलोकोक्तौ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ घर्मेग्रीष्मे आकाशंनिरावरणदेशः ॥ २३ ॥ २४ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥ २५ ॥ आत्महितंआत्माइंद्रः ॥ २६ ॥ ॥ इतिश्रीरा०वा०आ०बालकांडेत्रिषष्टितमःसर्गः ॥ ६३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ लोभनंप्रतारणं काममोहेनकामज्वलितचित्तवैवश्येनस मन्वितंयुक्तम् ॥ १ ॥ व्रीडिताअसामर्थ्यवचननिमित्ताव्रीडा ॥ २ ॥ उत्स्रज्यतेइतिपाठेपिउत्स्रक्ष्यतइत्येवार्थः ॥३॥ ह्रियतोऽतःप्रसादंएवंनियोगाभावरूपम् ॥४॥५ ॥ माधवेवसंतेकोकिलो भूत्वाहमित्यन्वयः ॥६॥ बहुगुणंहावभावादिगुणोपेतं रूपंरूपपरिष्कारं भेदयस्वकामोत्पादनेनतपसश्चालय ॥७॥ ललिताललिताख्यभावयुक्ता ॥ ८ ॥ वल्गुमनोहरं कमनीयविषयलाभा

तस्मिन्संतप्यमानेतुविश्वामित्रेमहामुनौ॥ संतापःसुमहानासीत्सुराणांवासवस्यच॥ २५॥ रंभामप्सरसंशक्रःसर्वैःसहमरुद्गणैः॥ उवाचात्महितं वाक्यमहितंकौशिकस्यच॥ २६॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेत्रिषष्टितमःसर्गः॥ ६३॥ ॥ ७॥ ॥सुरका र्यमिदंरंभेकर्तव्यंसुमहत्त्वया॥ लोभनंकौशिकस्येहकाममोहसमन्वितम्॥ १ ॥ तथोक्तासाप्सरारामसहस्राक्षेणधीमता॥ व्रीडिताप्रांजलिर्वाक्यं प्रत्युवाचसुरेश्वरम्॥ २॥ अयंसुरपतेघोरोविश्वामित्रोमहामुनिः॥ क्रोधमुत्स्रक्ष्यतेघोरंमयिदेवनसंशयः ॥ ३ ॥ ततोहिमेभयंदेवप्रसादंकर्तुमर्ह सि॥ एवमुक्तस्तयारामसभयंभीतयातदा॥ ४॥ तामुवाचसहस्राक्षोवेपमानांकृतांजलिम्॥ माभैषीरंभेभद्रंतेकुरुष्वममशासनम्॥ ५॥ कोकि लोहृदयग्राहीमाधवेरुचिरद्रुमे॥ अहंकंदर्पसहितःस्थास्यामितवपार्श्वतः॥६॥ त्वंहिरूपंबहुगुणंकृत्वापरमभास्वरम्॥ तमृषिंकौशिकंभद्रेभेदयस्व तपस्विनम्॥ ७॥ साश्रुत्वावचनंतस्यकृत्वारूपमनुत्तमम्॥ लोभयामासललिताविश्वामित्रंशुचिस्मिता॥८॥ कोकिलस्यतुशुश्राववल्गुव्याहरतः स्वनम्॥ संप्रहृष्टेनमनसासचैनामन्ववैक्षत॥ ९ ॥ अथतस्यचशब्देनगीतेनाप्रतिमेनच॥ दर्शनेनचरंभायामुनिःसंदेहमागतः ॥ १० ॥ सहस्राक्ष स्यतत्सर्वंविज्ञायमुनिपुंगवः॥ रंभांक्रोधसमाविष्टःशशापकुशिकात्मजः॥ ११ ॥ यन्मांलोभयसेरंभेकामक्रोधजयैषिणम्॥ दशवर्षसहस्राणिशै लीस्थास्यसिदुर्भगे॥ १२॥ ब्राह्मणःसुमहातेजास्तपोबलसमन्वितः॥ उद्धरिष्यतिरंभेत्वांमत्क्रोधकलुषीकृताम्॥ १३॥

च्चेतसोहर्षः ॥९॥ तस्यकोकिलस्य गीतेन रंभायाइतिशेषः संदेहंस्वतएवास्यायदृच्छयाआगमनंउतेंद्रप्रेरितायामत्तपोभंगार्थमित्येवंरूपम् ॥ १० ॥ तत्सर्वंरंभागमनंतत्कृतप्रलोभनंचसहस्राक्ष प्रेरणामूलमितियुक्त्याध्यानेनचविज्ञायनिश्चित्यरंभांशशापेत्यन्वयः ॥११॥ शैलीशिलाप्रतिमारूपा ॥ १२ ॥ यद्यपिस्वामिनियोगतःप्रवृत्तायारंभायाःशापदानमनुचितंइंद्रेएवतद्दानमुचितं तथापिक्रोधावेशेनयुक्तायुक्तविवेकाभावः अतएवपश्चाद्विवेकंलब्ध्वातामनगृह्णाति ब्राह्मणइति वसिष्ठइत्यर्थइतिकतकः एतेनकामादपिक्रोधोदुर्जयइतिसूचितम् ॥ १३ ॥

T

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

आत्मनःकोपंधारयितुंअशक्नुवन्नतःशम्वातपोव्ययजन्यदुःखेनसंतापंपश्चात्तापमुपागतइतिशेषः ॥ १४ ॥ महर्षेर्वचःश्रुत्वाकंदर्पःसचइंद्रश्चनिर्गतइत्यन्वयः ॥ १५ ॥ कोपेनचात्कामेनचतपोपहरणेकृतेसतिकामक्रोधहतत्वादेवाजितैरिंद्रियैरित्यन्वयः आपाततोरंभादर्शनप्रवृत्त्याकामेनाततिपःक्षयः आत्मनोमनसः शांतिदुःखोपशमम् ॥ १६ ॥ नचवक्ष्ये शापादिवचनमितिशेषः ॥१७॥ आत्मानंशरीरम् ॥ १८ ॥ यावत्यावताकालेनब्राह्मण्यंप्राप्तंभवेत्तावच्छाश्वतीःसमाःबहून्वत्सरान् ॥ १९ ॥ मूर्तयःशरीरावयवाः तपोर्थत्वादनुच्छ्वासाभोजनयोस्तद्बलेनस्था

एवमुक्त्वामहातेजाविश्वामित्रोमहामुनिः॥ अशक्नुवन्धारयितुंकोपंसंतापमात्मनः॥ १४॥ तस्यशापेनमहतारंभाशैलीतदाभवत्॥ वचःश्रुत्वाचकंदर्पोमहर्षेःसचनिर्गतः॥ १५॥ कोपेनचमहातेजास्तपोपहरणेकृते॥ इंद्रियैरजितैरामनलेभेशांतिमात्मनः॥१६॥ बभूवास्यमनश्चिंतातपोपहरणेकृते॥नैवंक्रोधंगमिष्यामिनचवक्ष्येकथंचन॥१७॥अथवानोच्छ्वसिष्यामिसंवत्सरशतान्यपि॥ अहंहिशोषयिष्यामिआत्मानंविजितेंद्रियः॥१८॥ तावद्यावद्धिमेप्राप्तंब्राह्मण्यंतपसार्जितम्॥ अनुच्छ्वसन्नभुंजानस्तिष्ठेयंशाश्वतीःसमाः॥ १९॥ नहिमेतप्यमानस्यक्षयंयास्यंतिमूर्तयः॥ एवंवर्षसहस्रस्यदीक्षांसमुनिपुंगवः॥ चकाराप्रतिमांलोकेप्रतिज्ञांरघुनंदन॥ २०॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०बा०चतुःषष्टितमःसर्गः॥६४॥ ॥७॥ अथहैमवतींरामदिशंत्यक्त्वामहामुनिः॥ पूर्वांदिशमनुप्राप्यतपस्तेपेसुदारुणम्॥ १॥ मौनंवर्षसहस्रस्यकृत्वाव्रतमनुत्तमम्॥ चकाराप्रतिमंरामतपःपरमदुष्करम्॥ २॥ पूर्णेवर्षसहस्रेतुकाष्ठभूतंमहामुनिम्॥ विघ्नैर्बहुभिराधूतंक्रोधोनांतरमाविशत्॥ ३॥ सकृत्वानिश्चयंरामतपआतिष्ठताव्ययम्॥ तस्यवर्षसहस्रस्यव्रतेपूर्णेमहाव्रतः॥ ४॥ भोक्तुमारब्धवानन्नंतस्मिन्कालेरघूत्तम॥ इंद्रोद्विजातिर्भूत्वातंसिद्धमन्नमयाचत॥ ५॥ तस्मैदत्वातदासिद्धंसर्वंविप्रायनिश्चितः॥ निःशेषितेऽन्नेभगवानभुक्त्वैवमहातपाः॥ ६॥

स्यंत्येवेतिभावः दीक्षांअनुच्छ्वासाभोजनेउद्दिश्य अप्रतिमांप्रतिज्ञांसर्वथैवंकरिष्यइत्यध्यवसायम् ॥२०॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेचतुःषष्टितमःसर्गः ॥ ६४ ॥ ॥७॥ ॥ अथप्रतिज्ञोत्तरं हैमवतींउत्तराम् ॥ १ ॥ मौनरूपंव्रतंवर्षसहस्रसंबंधि मौनंचात्रकाष्ठमौनम् ॥ २ ॥ आधूतमाकुलीकृतमपिआंतरमंतःकरणम् ॥ ३ ॥ निश्चयंक्रोधाकरणविषयकं वर्षसहस्रसंबंधिनिव्रतेपूर्णेसति ॥४॥ तस्मिन्कालेव्रतपारणाकाले ॥ ५ ॥ सिद्धंपक्वं निःशेषितेनिरवशेषतोदत्ते अभुक्त्वैवपुनःपाकाकरणादभुक्त्वैव ॥६॥

T

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

मौनंकृत्वाआसीदित्यन्वयः ॥७॥ नोच्छ्वसन्श्वासोच्छ्वासरहितः धूमइति धूमकेतुरित्यर्थः अग्निरितियावत् अतएवाग्रेआतापितमिवेतिवक्ष्यति अयंशुद्धसत्त्वगुणप्रभवोग्निरितरेषांरजस्तमः प्रधानानांतन्मिश्रसत्त्वप्रधानानांचदेवादीनांतापजनकइतिबोध्यम् ॥ ८ ॥ येनवह्निना यथातापितःपुमान्संभ्रांतोव्याकुलोभवतितद्वत्त्रैलोक्यंसंभ्रांतमभूदित्यर्थः ॥ ९ ॥ तपसातेजसातपोरूपे णतेजसा मोहिताःविषयाग्रहिचित्ताःकृताः मंदरश्मयःक्षीणतेजसः कश्मलंदुःखम् ॥ १० ॥ तत्तद्विषयैर्लोभितःक्रोधितोपिनिर्विघ्नमेवतौत्यक्त्वातपसाभिवर्धतइत्यन्वयः ॥ ११ ॥ सूक्ष्म

नकिंचिदवदद्विप्रंमौनव्रतमुपास्थितः॥ तथैवासीत्पुनर्मौनमनुच्छ्वासंचकारह॥७॥ अथवर्षसहस्रंचनोच्छ्वसन्मुनिपुंगवः॥ तस्यानुच्छ्वसमानस्य मूर्ध्निधूमोव्यजायत॥८॥त्रैलोक्यंयेनसंभ्रांतमातापितमिवाभवत्॥ ततोदेवर्षिगंधर्वाःपन्नगोरगराक्षसाः॥९॥ मोहितास्तपसातस्यतेजसामंदरश्मयः॥कश्मलोपहताःसर्वेपितामहमथाब्रुवन्॥१०॥ बहुभिःकारणैर्देवविश्वामित्रोमहामुनिः॥लोभितःक्रोधितश्चैवतपसाचाभिवर्धते॥११॥ नह्यस्यवृजिनंकिंचिद्दृश्यतेसूक्ष्ममप्युत॥ नदीयतेयदित्वस्यमनसायदभीप्सितम्॥१२॥ विनाशयतित्रैलोक्यंतपसासचराचरम्॥ व्याकुलाश्च दिशःसर्वानचकिंचित्प्रकाशते॥१३॥ सागराःक्षुभिताःसर्वेविशीर्यंतेचपर्वताः॥ प्रकंपतेचवसुधावायुर्वातीहसंकुलः॥१४॥ ब्रह्मन्नप्रतिजानीमोनास्तिकोजायतेजनः॥ संमूढमिवत्रैलोक्यंसंप्रक्षुभितमानसम्॥१५॥ भास्करोनिष्प्रभश्चैवमहर्षेस्तस्यतेजसा॥ बुद्धिंनकुरुतेयावन्नाशेदेव महामुनिः॥१६॥ तावत्प्रसाद्योभगवन्नग्निरूपोमहाद्युतिः॥ कालाग्निनायथापूर्वंत्रैलोक्यंदह्यतेऽखिलम्॥१७॥ देवराज्यंचिकीर्षेतदीयतामस्य यन्मनः॥ ततःसुरगणाःसर्वेपितामहपुरोगमाः॥१८॥ विश्वामित्रंमहात्मानंवाक्यंमधुरमब्रुवन्॥ ब्रह्मर्षेस्वागतंतेऽस्तुतपसास्मसुतोषिताः॥१९॥ ब्राह्मण्यंतपसोग्रेणप्राप्तवानसिकौशिक॥ दीर्घमायुश्चतेब्रह्मन्ददामिसमरुद्गणः॥२०॥

मपिवृजिनंअल्पमपिकामक्रोधरूपं यदभीप्सितंब्रह्मर्षित्वम् ॥ १२ ॥ अन्यथालोकनाशइत्याह विनाशयतीति तेर्लघुतरपाठान्नच्छंदोभंगः नाशप्रकारमाह व्याकुलाइति ॥ १३ ॥ १४ ॥ प्रतिजानीमःप्रतिक्रियांनजानीमइत्यर्थः नास्तिकोजायतेजगत्क्षोभवशान्नास्तिकइवकर्मानुष्ठानशून्यइत्यर्थः तदाह संमूढमिवेति संप्रक्षुभितमानसंव्याकुलचित्तम् ॥ १५ ॥ नाशेजगन्नाशे ॥ १६ ॥ पूर्वंयुगांतकाले ॥ १७ ॥ यद्यसौदेवराज्यमपिचिकीर्षेत्तदातदप्यस्यदीयतामित्यर्थइतिकेचित् यद्यस्यअभीष्टंनदीयतेतदासौदेवराज्यंचिकीर्षेत्ततोऽस्ययन्मनस्तत्स्थंब्रह्मर्षित्वंतद्दीयतामित्यर्थइत्यन्ये ॥ १८ ॥ स्वागतंभद्रं स्मेतिविसर्गलोपआर्षः ॥ १९ ॥ दीर्घायुर्दानंस्वदर्शनफलम् ॥ २० ॥

स्वस्तिसुखं यथासुखं तपसउपरतेइतिशेषः ॥ २१ ॥ यदिइत्यसंदिग्धवचनंवेदाःप्रमाणंवेदितिवत् ॥ २२ ॥ ओमितिब्रह्मज्ञानसाधनं वषडितियज्ञसाधनं वेदाश्चतदपेक्षितांगोपांगादि प्रतिपादकाः वरयंतु यथावसिष्ठादीन्सहजब्राह्मणान्वरयंतितथावरणंचाध्यापनयाजनयोरनुमतिः ब्रह्मापनुपहेपिजातिब्राह्मण्याभावात्वसिष्ठेनानंगीकारेव्यर्थमेवसर्वमतआह क्षत्रेत्यादि सूर्यवंशानादिपुरोहितत्वात्तदध्यापकत्वाच्चतेषांयुद्धजयादिप्रयोजनसंपत्तयेक्षत्रवेदविदांउक्तप्रयोजनधनुर्वेदविदांश्रेष्ठः ब्रह्मवेदावेदचतुष्टयी ब्रह्मप्रतिपादकोपनिषद्भागवत्त्वात् ॥ २३॥ अन्य दपिश्रैष्ठ्यबीजं ब्रह्मपुत्रइति एवंब्रह्मर्षेइति एवंवसिष्ठमुखेनब्रह्मर्षित्ववादरूपेममपरमःकामोमनोरथोयदिकृतस्तदामद्विषयेकृतकृत्याःसुरर्षभायांतु नान्यथेतिभावः अन्यथापुनस्तपश्चरि

स्वस्तिप्राप्नुहिभद्रंतेगच्छसौम्ययथासुखम्॥ पितामहवचःश्रुत्वासर्वेषांत्रिदिवौकसाम्॥२१॥ कृत्वाप्रणामंमुदितोव्याजहारमहामुनिः॥ब्राह्मण्यं यदिमेप्राप्तंदीर्घमायुस्तथैवच ॥ २२ ॥ ओंकारोथवषट्कारोवेदाश्चवरयंतुमाम्॥ क्षत्रवेदविदांश्रेष्ठोब्रह्मवेदविदामपि॥ २३ ॥ ब्रह्मपुत्रोवसिष्ठो मामेवंवदतुदेवताः॥ यद्येवंपरमःकामःकृतोयांतुसुरर्षभाः॥ २४॥ ततःप्रसादितोदेवैर्वसिष्ठोजपतांवरः ॥ सख्यंचकारब्रह्मर्षिरेवमस्त्वितिचाब्रवी त्॥ २५॥ब्रह्मर्षिस्त्वंनसंदेहःसर्वंसंपद्यतेतव॥ इत्युक्त्वादेवताश्चापिसर्वाजग्मुर्यथागतम्॥२६॥ विश्वामित्रोपिधर्मात्मालब्ध्वाब्राह्मण्यमुत्तमम्॥ पूजयामासब्रह्मर्षिंवसिष्ठंजपतांवरम्॥ २७॥कृतकामोमहींसर्वांचचारतपसिस्थितः॥ एवंत्वनेनब्राह्मण्यंप्राप्तंराममहात्मना॥२८॥ एषराममुनि श्रेष्ठएषविग्रहवांस्तपः॥ एषधर्मःपरोनित्यंवीर्यस्यैषपरायणम्॥ २९॥ एवमुक्त्वामहातेजाविररामद्विजोत्तमः॥ शतानंदवचःश्रुत्वारामलक्ष्मणस न्निधौ॥ ३०॥ जनकःप्रांजलिर्वाक्यमुवाचकुशिकात्मजम्॥ धन्योस्म्यनुगृहीतोस्मियस्यमेमुनिपुंगव॥ ३१ ॥ यज्ञंकाकुत्स्थसहितःप्राप्तवानसि कौशिक॥ पावितोहंत्वयाब्रह्मन्दर्शनेनमहामुने॥३२॥ गुणाबहुविधाःप्राप्तास्तवसंदर्शनान्मया॥ विस्तरेणचवैब्रह्मन्कीर्त्यमानंमहत्तपः॥ ३३॥

ष्यामीतितात्पर्यम् ॥ २४ ॥ ततोविश्वामित्रोक्त्यनंतरं प्रसादितोविश्वामित्रस्यब्रह्मर्षित्वानुमतये एवंब्रह्मर्षित्वं सख्यंविश्वामित्रेण ॥ २५ ॥ सर्वंब्राह्मण्यप्रयोजकंब्राह्मणाज्जन्मतत्संस्कारादिसं पद्यतेसंपन्नं अनेनत्रिपुरुषपर्यंतंविश्वामित्रस्यब्राह्मण्यलाभःसूचितः एतच्चानृष्यानंतर्येइतिसूत्रेमहाभाष्येस्पष्टं इतिवसिष्ठोक्तेदेवताअप्युक्त्वाजग्मुरित्यन्वयः ॥ २६ ॥ पूजयामास सपरि वारस्यममसत्कारकरणेनब्रह्मर्षिताप्रापकसाधनौन्मुख्यसंपादनेनकृतार्थीकृतोस्मिभगवतेतिपूजयामासेत्यर्थः ॥ २७ ॥ चचारेति विश्वामित्रइतिशेषः अथप्रकृतशतानंदवचनमेवंत्वित्यादि ॥ २८ ॥ नित्यमिदानीमपिवीर्यस्यतपोवीर्यस्य ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ पावितःपवित्रःकृतः ॥ ३२ ॥ गुणाःकर्मश्रैष्ठ्यज्ञातिश्रैष्ठ्यलक्षणाः ॥ ३३ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

महातेजइतिसंबुद्धिः मयाजनकेनरामेणचसदःप्राप्यस्थितैःसदस्यैश्चतेगुणाःश्रुताः ॥ ३४ ॥ तुभ्यमितितवेत्यर्थे अप्रमेयंइयत्ताज्ञानाविषयम् ॥ ३५ ॥ कथानामिति शृण्वतइतिशेषः कर्म कालइति अतिवर्ततइतिशेषः तदेवाह लंबतइति ॥ ३६ ॥ स्वागतंभद्रं अनुज्ञातुं कर्मणेइतिशेषः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ स्ववासंस्वनिवेशं स्ववाँठमितिपाठेप्ययमेवार्थः ॥ ४० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेपंचषष्टितमःसर्गः ॥ ६५ ॥ ॥७॥ ॥ कृतकर्माकृतनित्यक्रियः ॥ १ ॥ कर्मणाअर्घ्यपाद्या

श्रुतंमयामहातेजोरामेणचमहात्मना ॥ सदस्यैःप्राप्यचसदःश्रुतास्तेबहवोगुणाः ॥ ३४ ॥ अप्रमेयंतपस्तुभ्यमप्रमेयंचतेबलम् ॥ अप्रमेयागुणाश्चैवनित्यंतेकुशिकात्मज ॥ ३५ ॥ तृप्तिराश्चर्यभूतानांकथानांनास्तिमेविभो ॥ कर्मकालोमुनिश्रेष्ठलंबतेरविमंडलम् ॥ ३६ ॥ श्वःप्रभातेमहातेजोद्रष्टुमर्हसिमांपुनः ॥ स्वागतंजपतांश्रेष्ठमामनुज्ञातुमर्हसि ॥ ३७ ॥ एवमुक्तोमुनिवरःप्रशस्यपुरुषर्षभम् ॥ विससर्जाशुजनकंप्रीतंप्रीतमनास्तदा ॥ ३८ ॥ एवमुक्त्वामुनिश्रेष्ठंवैदेहोमिथिलाधिपः ॥ प्रदक्षिणंचकाराशुसोपाध्यायःसबांधवः ॥ ३९ ॥ विश्वामित्रोपिधर्मात्मासहरामःसलक्ष्मणः ॥ स्ववासमभिचक्रामपूज्यमानोमहात्मभिः ॥ ४० ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेपंचषष्टितमःसर्गः ॥ ६५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततःप्रभातेविमलेकृतकर्मानराधिपः ॥ विश्वामित्रंमहात्मानमाजुहावसराघवम् ॥ १ ॥ तमर्चयित्वाधर्मात्माशास्त्रदृष्टेनकर्मणा ॥ राघवौचमहात्मानौतदावाक्यमुवाचह ॥ २ ॥ भगवन्स्वागतंतेस्तुकिंकरोमितवानघ ॥ भवानाज्ञापयतुमामाज्ञाप्योभवतात्यहम् ॥ ३ ॥ एवमुक्तःसधर्मात्माजनकेनमहात्मना ॥ प्रत्युवाचमुनिश्रेष्ठोवाक्यंवाक्यविशारदः ॥ ४ ॥ पुत्रौदशरथस्येमौक्षत्रियौलोकविश्रुतौ ॥ द्रष्टुकामौधनुःश्रेष्ठंयदेतत्त्वयितिष्ठति ॥ ५ ॥ एतद्दर्शयभद्रंतेकृतकामौनृपात्मजौ ॥ दर्शनादस्यधनुषोयथेष्टंप्रतियास्यतः ॥ ६ ॥ एवमुक्तस्तुजनकःप्रत्युवाचमहामुनिम् ॥ श्रूयतामस्यधनुषोयदर्थमिहतिष्ठति ॥ ७ ॥

बा ६

दिलक्षणेन राघवौचसंपूज्यवाक्यमुवाच विश्वामित्रंप्रतीतिशेषः ॥ २ ॥ आज्ञाप्यःआज्ञापयितुंयोग्यः भवतेतिकृत्यानांकर्तरिषष्ठीविकल्पात्तृतीया आगमनप्रयोजनंबोधनीयइतितात्पर्यम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ द्रष्टुकामौ आगताविितिशेषः ॥ ५ ॥ कृतकामौप्राप्तकामौ ॥ ६ ॥ ततोधनुर्वृत्तांतमाहजनकः एवमिति अस्यदिदृक्षितस्यधनुषःश्रूयतामागमनादिवृत्तांतइतिशेषः यदर्थंयत्प्रयोजनायतिष्ठतितच्चश्रूयताम् ॥ ७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

निमिः कूटस्थः तस्यज्येष्ठःपुत्रोदेवरातः न्यासोनिक्षेपः अयंधनूरूपः अपरेतुनितरामास्तेदेवतायत्रेतिव्युत्पत्त्यान्यासोदेवपूजास्थानं तत्पूजार्थंशत्रुवधार्थंचदत्तइत्यर्थः निक्षेपपरतयाव्याख्याने तुनिक्षेपस्यशुल्कीकरणमनुचितं भगवतातद्भंगेचनिक्षेपारक्षणप्रयुक्तदोषभागिताजनकस्यस्यादितिप्राहुः ॥८॥ कैर्दत्तस्तत्राह दक्षेत्यादि दक्षयज्ञवधेइतिनिमित्तसप्तमी आयम्यनमनसज्जीकरणपूर्वमाकृष्य सलीलमितिवधविषयाप्रयासोद्योत्यते ॥ ९ ॥ भागार्थिनःस्विष्टकृदादियज्ञभागार्थिनोममभागंयतोनाकल्पयंतसुराअतोवरांगानिशिरांसि अकल्पयतेत्येकवचनमार्षं महार्हाणिमहापूजायोग्यानि ॥१०॥ विमनसोदीनाः भवोरुद्रः ॥११॥ ददौसंहारार्थंगृहीतंधनुरितिशेषः देवदेवस्यरुद्रस्य देवैर्लब्धंधनूरत्नम्॥१२॥अस्मत्पूर्वजेदेवराते तैःशिवसहितैर्देवैर्न्यासभूतं

देवरातइतिख्यातोनिमेर्ज्येष्ठोमहीपतिः॥न्यासोयंतस्यभगवन्हस्तेदत्तोमहात्मनः॥८॥ दक्षयज्ञवधेपूर्वंधनुरायम्यवीर्यवान् ॥ विध्वस्यत्रिदशान्रोषात्सलीलमिदमब्रवीत्॥९॥ यस्माद्भागार्थिनोभागान्नाकल्पयतमेसुराः॥ वरांगानिमहार्हाणिधनुषाशातयामिवः॥१०॥ ततोविमनसःसर्वेदेवावैमुनिपुंगव॥ प्रसादयंतदेवेशंतेषांप्रीतोऽभवद्भवः॥११॥ प्रीतियुक्तस्तुसर्वेषांददौतेषांमहात्मनाम्॥ तदेतद्देवदेवस्यधनूरत्नंमहात्मनः॥१२॥ न्यासभूतंतदान्यस्तमस्माकंपूर्वजेविभौ॥ अथमेकृषतःक्षेत्रंलांगलादुत्थिताततः॥१३॥ क्षेत्रंशोधयतालब्धानाम्नासीतेतिविश्रुता॥ भूतलादुत्थितासातुव्यवर्धतममात्मजा॥१४॥ वीर्यशुल्केतिमेकन्यास्थापितेयमयोनिजा॥ भूतलादुत्थितांतांतुवर्धमानांममात्मजाम्॥१५॥ वरयामासुरागत्यराजानोमुनिपुंगव॥ तेषांवरयतांकन्यांसर्वेषांपृथिवीक्षिताम्॥१६॥ वीर्यशुल्केतिभगवन्नददामिसुतामहम्॥ ततःसर्वेनृपतयःसमेत्यमुनिपुंगव॥१७॥

देवपूजास्थानभूतंन्यस्तंदत्तं तदुक्तंकौर्मेएकविंशेध्याये प्रीतश्चभगवानीशस्त्रिशूलीनीललोहितः प्रददौशत्रुनाशार्थंजनकायाद्भुतंधनुरिति पाद्मेपिच चापंशंभोर्दयावत्तंकन्याशुल्कीकृतंमयेतियदर्थमिहतिष्ठतीत्यस्याप्युत्तरंन्यासभूतमित्यंतेनजातंपूजास्थानत्वेनपूजार्थमित्यर्थलाभात् अथेति कृषतइति अभिचयनार्थमितिशेषः षड्भेनकृषतीत्याविशात्वात् लांगलात्लांगलपद्धतेःउत्थिता कन्येतिशेषः ॥ १३ ॥ यतःक्षेत्रंशोधयतासीतायालांगलपद्धतेर्मयालब्धाऽतोनाम्नासीतेतिप्रसिद्धा भूतलात्यज्ञियात् व्यवर्धतवृद्धिप्रापा पाद्मेपि अथलोकेश्वरीलक्ष्मीर्जनकस्यपुरेस्वतः शुभक्षेत्रेहलोत्खातेतारेचोत्तरफाल्गुने अयोनिजापद्मकराबालार्कशतसन्निभा सीतामुखेसमुत्पन्नाबालभावेनसुंदरी सीतामुखोद्भवात्सीताइत्यस्यैनामचाकरोत् ततोभूदौरसीतस्यऊर्मिलानामकन्यकेति ॥ १४ ॥ वीर्यशुल्काधनुःसज्जीकरणादिक्षमंवीर्यमेवशुल्कंमूल्यंयस्याः ॥ १५ ॥ १६ ॥ नददामिनप्रादाम् ॥ १७ ॥

वीर्यंधनुषःसारंजिज्ञासवइत्यस्याभूवन्निविशेषः उपाहृतंदर्शितमानीयेत्यर्थः ॥ १८ ॥ ग्रहणंधारणं तोलनंभारपरीक्षणार्थंहस्तेनचालनम् ॥ १९ ॥ प्रत्याख्याताःकन्यानदत्तेतियावत् तदित्य
व्ययं ततोनंतरंयद्वृत्तंतन्निबोधजानीहि ततइत्युत्तरान्वयि ॥ २० ॥ अरुंधन्नुपरुद्धवंतः वीर्यसंदेहंधनुरारोपणलक्षणवीर्यविषयेऽन्येषांसंदेहविषयत्वंगताःअतोबलेनैवकन्यांग्रहीष्यामइत्यरुं
धन्नित्यर्थः तेचसर्वेनृपाआत्मानंस्वंस्वमात्मानंमेमयाऽवधूतंवीर्यशुल्ककरणेनतिरस्कृतंविज्ञाय ॥ २१ ॥ रोषेणाविष्टामिथिलामपीडयन् अडभावआर्षः क्षयंयातानि दुर्गस्थित्यायुद्धवशा

मिथिलामप्युपागम्यवीर्यंजिज्ञासवस्तदा ॥ तेषांजिज्ञासमानानांशैवंधनुरुपाहृतम् ॥ १८ ॥ नशेकुर्ग्रहणेतस्यधनुषस्तोलनेपिवा ॥ तेषांवीर्यवतां वीर्यमल्पंज्ञात्वामहामुने ॥ १९ ॥ प्रत्याख्यातानृपतयस्तन्निबोधतपोधन ॥ ततःपरमकोपेनराजानोमुनिपुंगव ॥ २० ॥ अरुंधन्मिथिलांसर्वेवीर्य संदेहमागताः ॥ आत्मानमवधूतंमेविज्ञायनृपपुंगवाः ॥ २१ ॥ रोषेणमहताविष्टाःपीडयन्मिथिलांपुरीम् ॥ ततःसंवत्सरेपूर्णेक्षयंयातानिसर्वशः ॥ २२ ॥ साधनानिमुनिश्रेष्ठततोऽहंभृशदुःखितः ॥ ततोदेवगणान्सर्वांस्तपसाऽहंप्रसादयम् ॥ २३ ॥ ददुश्चपरमप्रीताश्चतुरंगबलंसुराः ॥ ततोभ ग्नानृपतयोहन्यमानादिशोययुः ॥ २४ ॥ अवीर्यावीर्यसंदिग्धाःसामात्याःपापकारिणः ॥ तदेतन्मुनिशार्दूलधनुःपरमभास्वरम् ॥ २५ ॥ रामलक्ष्मण योश्चापिदर्शयिष्यामिसुव्रत ॥ यद्यस्यधनुषोरामःकुर्यादारोपणंमुने ॥ २६ ॥ सुतामयोनिजांसीतांदद्यांदाशरथेरहम् ॥ २७ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामा यणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेषट्षष्टितमःसर्गः ॥ ६६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ जनकस्यवचःश्रुत्वाविश्वामित्रोमहामुनिः ॥ धनुर्दर्शयरा मायइतिहोवाचपार्थिवम् ॥ १ ॥ ततःसराजाजनकःसचिवान्व्यादिदेशह ॥ धनुरानीयतांदिव्यंगंधमाल्यानुलेपितम् ॥ २ ॥ जनकेनसमादिष्टाःस चिवाःप्राविशन्पुरम् ॥ तद्धनुःपुरतःकृत्वानिर्जग्मुरमितौजसः ॥ ३ ॥

दितिशेषः ॥ २२ ॥ साधनानिदुर्गरक्षणसाधनानि प्रसादयंप्रसादितवान् लङ्यडभावआर्षः ॥ २३ ॥ सुराददुः जगन्मातुःरक्षणार्थंस्वकार्यसिद्ध्यर्थंचेदंबलदानं दिशोययुः समूहंविसृज्येतिशेषः
॥ २४ ॥ अवीर्याःअल्पवीर्याः स्ववीर्यसंदिग्धाःसंदिग्धस्ववीर्याः आहिताग्न्यादित्वान्निष्ठायाःपरनिपातः तदेतत्उक्तवृत्तांतकम् ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ ॥ इतिश्री॰रा॰वा॰आ॰
बा॰षट्षष्टितमःसर्गः ॥ ६६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ रामायइतिहेत्यसंधिरैच्छिकः आरोपयिष्यतिसीतांग्रहीष्यतिचेतिभावः ॥ १ ॥ सचिवान्समीपेविद्यमानान् अनुलेपितंयुक्तम् ॥ २ ॥
प्राविशन्पुरं यज्ञवाटादित्यर्थः ॥ ३ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

शतानिपंचाशत् पंचसहस्राणीत्यर्थः अनेनधनुषोदुर्वहत्वादिदर्शितं आयताःदीर्घाः महात्मानोदृष्टपुष्टशरीराःअष्टचक्रांरथांगाष्टयुक्तां तांदृढत्वेनप्रसिद्धां कथंचन तत्संख्याअपिमहताप्रय
त्नेनेत्यर्थः ॥ ४ ॥ आयसींअष्टलोहनिर्मितां सुरोपममितिजनकविशेषणम् ॥ ५ ॥ यदिदर्शनीयमितीच्छसितदादर्शयेत्यर्थः ॥ ६ ॥ उभौरामलक्ष्मणौतदाश्रयंधनुःप्रदर्शनमुद्दिश्यविश्वामित्रम
भाषतेतियोजना ॥ ७ ॥ पूरितंअशक्तैस्तोलनादिवक्ष्यमाणव्यापाराशक्तैःराजभिस्तुजनकैर्देवरातातिरिक्तैः पूजितं ऐश्वरत्वादीश्वरवद्देवकेवलंपूजितमित्यर्थः ॥ ८ ॥ नैतदिति एतद्धनुःसुराद
योनसज्जीकर्तुंशक्ताइतिशेषः ॥ ९ ॥ गतिःशक्तिःसामर्थ्यं चस्त्वर्थे प्रपूरणंआकर्णाकर्षणं आरोपणंसज्जीकरणं समायोगःशरेणयोजनं वेपनंज्यास्फालनं तोलनमुक्तम् ॥ १० ॥ आनीतंअ

नृणांशतानिपंचाशद्व्यायतानांमहात्मनाम् ॥ मंजूषामष्टचक्रांतांसमूहुस्तेकथंचन ॥ ४ ॥ तामादायसुमंजूषामायसींयत्रतद्धनुः ॥ सुरोपमंतेजनक
मूचुर्नृपतिमंत्रिणः ॥ ५ ॥ इदंधनुर्वरंराजन्पूजितंसर्वराजभिः ॥ मिथिलाधिपराजेंद्रदर्शनीयंयदीच्छसि ॥ ६ ॥ तेषांनृपोवचःश्रुत्वाकृतांजलिरभाषत ॥
विश्वामित्रंमहात्मानंतावुभौरामलक्ष्मणौ ॥ ७ ॥ इदंधनुर्वरंब्रह्मन्जनकैरभिपूजितम् ॥ राजभिश्चमहावीर्यैरशक्तैःपूरितुंतदा ॥ ८ ॥ नैतत्सुरगणाः
सर्वेसासुरानचराक्षसाः ॥ गंधर्वयक्षप्रवराःसकिन्नरमहोरगाः ॥ ९ ॥ क्वगतिर्मानुषाणांचधनुषोस्यप्रपूरणे ॥ आरोपणेसमायोगेवेपनेतोलनेतथा
॥ १० ॥ तदेतद्धनुषांश्रेष्ठमानीतंमुनिपुंगव ॥ दर्शयैतन्महाभागअनयोराजपुत्रयोः ॥ ११ ॥ विश्वामित्रःसरामस्तुश्रुत्वाजनकभाषितम् ॥ वत्सरा
मधनुःपश्यइतिराघवमब्रवीत् ॥ १२ ॥ महर्षेर्वचनाद्रामोयत्रतिष्ठतितद्धनुः ॥ मंजूषांतामपावृत्यदृष्ट्वाधनुरथाब्रवीत् ॥ १३ ॥ इदंधनुर्वरंदिव्यंसंस्पृ
शामीहपाणिना ॥ यत्नवांश्चभविष्यामितोलनेपूरणेपिवा ॥ १४ ॥ बाढमित्यब्रवीद्राजामुनिश्चसमभाषत ॥ लीलयासधनुर्मध्येजग्राहवचनान्मुनेः
॥ १५ ॥ पश्यतांनृसहस्राणांबहूनांरघुनंदनः ॥ आरोपयत्सधर्मात्मासलीलमिवतद्धनुः ॥ १६ ॥

थापित्वदाज्ञयेत्यादिः ॥ ११ ॥ १२ ॥ यत्रधनुस्तिष्ठतितांमंजूषांअपावृत्यअपगतावरणांकृत्वा ॥ १३ ॥ स्पृशामीतिदर्शनौत्सुक्यस्यनिवृत्तेः वाचार्थे यत्नवान्भविष्यामिकिमित्यब्रवीत् अपृ
च्छदित्यर्थः ॥ १४ ॥ तंराजामुनिश्चबाढमित्येवचाब्रवीत्समभाषतेतिप्रत्येकमन्वयः मध्येमध्यप्रदेशे लीलयाअनायासेन जग्राहपादांगुलेनोन्नतंकृत्वाकरेणजग्राह तदुक्तंपाद्मे रामोपित
द्धनुःकोटिंस्पृष्ट्वापादांगुलात्ततः उन्नतंचापमारोप्यबभंजेमोहिताजनाइति अतिभारवद्वस्तुनःपादांगुल्यामध्यभागपर्यंतमुन्नमनंमध्येगृहीत्वोद्धारश्चमहाबलसाध्यइतिमहाबलत्वमनेनसू
चितम् ॥ १५ ॥ पश्यतामनादरेषष्ठी ॥ १६ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

पूरणमाकर्षणम् ॥ १७ ॥ निर्घातोशनिध्वनिस्तन्निःस्वनसमःशब्दआसीत् दीर्यतःपर्वतस्यसमीपदेशेयथाभूमिकंपस्तथाभूकंपआसीत् ॥ १८ ॥ मुनिवरोविश्वामित्रः राजाजनकः ॥ १९॥
विगतसाध्वसः रामेणधनुरनारोपणेकन्याऽविवाहितैवस्थास्यतीतियाभीःस्थितासागतेत्यर्थः ॥ २० ॥ अतर्कितमिदंमयाएतदारोपणमित्यर्थः ॥ २१ ॥ आहरिष्यतिसंपादयिष्यति ॥ २२ ॥
ममप्रतिज्ञासत्याजातेतिशेषः प्राणैःप्राणेभ्यः ॥ २३ ॥ ममसंत्रिणइत्यन्वयः अनुमते अनुमतकृत्यसाधननिमित्तमित्यर्थः भवतोऽनुमत्येतिवार्थः ॥ २४ ॥ प्रश्रितैर्विनयसहितैः सर्वशश्च सर्व

आरोपयित्वामौर्वींचपूरयामासतद्धनुः ॥ तद्बभंजधनुर्मध्येनरश्रेष्ठोमहायशाः ॥ १७ ॥ तस्यशब्दोमहानासीन्निर्घातसमनिःस्वनः ॥ भूमिकंपश्चसु
महान्पर्वतस्येवदीर्यतः ॥ १८ ॥ निपेतुश्चनराःसर्वेतेनशब्देनमोहिताः ॥ वर्जयित्वामुनिवरंराजानंतौचराघवौ ॥ १९ ॥ प्रत्याश्वस्तेजनेतास्मिन्रा
जाविगतसाध्वसः ॥ उवाचप्रांजलिर्वाक्यंवाक्यज्ञोमुनिपुंगवम् ॥ २० ॥ भगवन्दृष्टवीर्योमेरामोदशरथात्मजः ॥ अत्यद्भुतमचिंत्यंचअतर्कितमिदं
मया ॥ २१ ॥ जनकानांकुलेकीर्तिमाहरिष्यतिमेसुता ॥ सीताभर्तारमासाद्यरामंदशरथात्मजम् ॥ २२ ॥ ममसत्याप्रतिज्ञासावीर्यशुल्केतिकौशि
क ॥ सीताप्राणैर्बहुमतादेयारामायमेसुता ॥ २३ ॥ भवतोनुमतेब्रह्मन्शीघ्रंगच्छंतुमंत्रिणः ॥ ममकौशिकभद्रंतेअयोध्यांत्वरितारथैः ॥ २४ ॥ रा
जानंप्रश्रितैर्वाक्यैरानयंतुपुरंमम ॥ प्रदानंवीर्यशुल्कायाःकथयंतुचसर्वशः ॥ २५ ॥ मुनिगुप्तौचकाकुत्स्थौकथयंतुनृपायवै ॥ प्रीतियुक्तंतुराजान
मानयंतुसुशीघ्रगाः ॥ २६ ॥ कौशिकस्तुतथेत्याहराजाचाभाष्यमंत्रिणः ॥ अयोध्यांप्रेषयामासधर्मात्माकृतशासनान् ॥ २७ ॥ यथावृत्तंसमाख्या
तुमानेतुंचनृपंतथा ॥ २८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेसप्तषष्टितमःसर्गः ॥ ६७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
जनकेनसमादिष्टादूतास्तेक्लांतवाहनाः ॥ त्रिरात्रमुषितामार्गेतेऽयोध्यांप्राविशन्पुरीम् ॥ १ ॥ तेराजवचनाद्गत्वाराजवेश्मप्रवेशिताः ॥ ददृशुर्देवसं
काशंवृद्धंदशरथंनृपम् ॥ २ ॥

मप्यत्रत्यंवृत्तांतमित्यर्थः ॥ २५ ॥ गुप्तैरक्षितौ प्रीतियुक्तमितिक्रियाविशेषणम् ॥ २६ ॥ आभाष्यआहूय कृतशासनान्दत्तकल्याणसंदेशपत्रान् ॥ २७ ॥ २८ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामे
श्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेसप्तषष्टितमःसर्गः ॥ ६७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ त्रिरात्रंरात्रित्रयंउषितामार्गेकृतवासाः तावद्वासकरणेनिमित्तंक्लांतवाहनत्वं तेदूतक
र्मणिनियुक्तामंत्रिणः तदनंतरंतेऽयोध्यायांप्राविशन् ॥ १ ॥ राजवचनात्जनकोस्मानिहप्रेषितवानितिस्वराजनामसंकीर्तनात् राजवेश्मदशरथवेश्म प्रवेशितास्तदीयैर्द्वारपालैरितिशेषः ॥ २ ॥

विगतसाध्वसाःमहाराजदूतत्वेनतद्भृत्यवत्तत्सन्निधौभयरहिताः ॥ ३ ॥ साग्निहोत्रपुरस्कृतःपुरस्कृताग्निहोत्रसहितः आहिताग्न्यादिः पुरस्कृतामंत्र्यादयः अग्निहोत्रपदेनतत्साधनऋत्विजस्तैः सहितइत्यर्थइत्यन्ये ॥४॥ कुशलंक्षेमं अव्ययमनपायं हेमहाराजआपृच्छते आङ्पूर्वकाद्वृच्छ्योरित्यात्मनेपदं पुरःसराभृत्यास्तत्सहितम् ॥५॥ अनुमतेअनुमतकृत्यसाधननिमित्तम् ॥ ६॥ वीर्यशुल्केतिप्रतिज्ञापूर्वंयुष्माकंविदितेत्यन्वयः विमुखीकृताइत्यपिविदितम् ॥ ७ ॥ तवपुत्रकैरिति तवपुत्रेणरामेणेत्यर्थः कप्रत्ययेनाल्पार्थकेनबाल्यद्योतनं जामातृबुद्ध्यामहाबलत्वेनेश्वरबुद्ध्याच

बद्धांजलिपुटाःसर्वेदूताविगतसाध्वसाः॥राजानंप्रश्रितंवाक्यमब्रुवन्मधुराक्षरम् ॥ ३॥ मैथिलोजनकोराजासाग्निहोत्रपुरस्कृतः॥मुहुर्मुहुर्मधुरयास्नेहसंरक्तयागिरा॥ ४ ॥ कुशलंचाव्ययंचैवसोपाध्यायपुरोहितम्॥जनकस्त्वांमहाराजापृच्छतेसपुरःसरम्॥ ५ ॥ पृष्ट्वाकुशलमव्यग्रंवैदेहोमिथिलाधिपः॥कौशिकानुमतेवाक्यंभवंतमिदमब्रवीत् ॥ ६ ॥ पूर्वंप्रतिज्ञाविदितावीर्यशुल्काममात्मजा ॥ राजानश्चकृतामर्षानिर्वीर्याविमुखीकृताः॥ ७॥ सेयंममसुताराजन्विश्वामित्रपुरस्कृतैः॥ यदृच्छयागतैराजन्निर्जितातवपुत्रकैः॥८॥ तच्चरत्नंधनुर्दिव्यंमध्येभग्नंमहात्मना ॥ रामेणहिमहाबाहोमहत्यांजनसंसदि ॥ ९॥ अस्मैदेयामयासीतावीर्यशुल्कामहात्मने॥ प्रतिज्ञांतर्तुमिच्छामितदनुज्ञातुमर्हसि॥ १० ॥ सोपाध्यायोमहाराजपुरोहितपुरस्कृतः॥शीघ्रमागच्छभद्रंतेद्रष्टुमर्हसिराघवौ॥ ११ ॥ प्रतिज्ञांममराजेंद्रनिर्वर्तयितुमर्हसि ॥ पुत्रयोरुभयोरेवप्रीतिंत्वमुपलप्स्यसे ॥ १२ ॥एवंविदेहाधिपतिर्मधुरंवाक्यमब्रवीत्॥ विश्वामित्राभ्यनुज्ञातःशतानंदमतेस्थितः॥ १३ ॥ दूतवाक्यंतुतच्छ्रुत्वाराजापरमहर्षितः॥वसिष्ठंवामदेवंचमंत्रिणश्चैवमब्रवीत् ॥ १४ ॥ गुप्तःकुशिकपुत्रेणकौसल्यानंदवर्धनः ॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्राविदेहेषुवसत्यसौ॥ १५॥ दृष्टवीर्यस्तुकाकुत्स्थोजनकेनमहात्मना॥ संप्रदानंसुतायास्तुराघवेकर्तुमिच्छति॥ १६ ॥ यदिवोरोचतेवृत्तंजनकस्यमहात्मनः ॥पुरींगच्छामहेशीघ्रंमाभूत्कालस्यपर्ययः॥ १७॥

पूज्यत्वेनबहुवचनप्रयोगः ॥ ८ ॥ तच्चपूर्वंदक्षाध्वरध्वंससमयेरुद्रेणयद्बलाच्छक्रादिपुरःसरसकलसुरजयःकृतस्तच्चेत्यर्थः रत्नंधनुःउत्तमंधनुः ॥ ९ ॥ प्रतिज्ञांवीर्यशुल्कतयासीतादानप्रतिज्ञांतर्तुंपूरयितुम् ॥१०॥११॥ उभयोरेवउभयोरपिपुत्रयोः नकेवलंरामस्यैवेत्यर्थः प्रीतिंविवाहजां एतेनलक्ष्मणायोर्मिलाप्रदानंसूचितम् ॥ १२ ॥ अभ्यनुज्ञातःअभ्यनुज्ञातकन्याप्रदानकृत्यः ॥ १३ ॥ एवंवक्ष्यमाणम् ॥ १४ ॥ विदेहेषुविदेहानांनिवासभूतेजनपदे॥ १५ ॥ १६ ॥ यदिवोरोचतेवृत्तं यौनसंबंधयोग्यमित्यर्थः पर्ययोऽतिक्रमः ॥ १७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

श्वोयात्रेतिमंत्रिणोब्रवीदित्यन्वयः तदर्थउद्यमःक्रियतामितिशेषः ॥ १८ ॥ मंत्रिणोजनकमंत्रिणः गुणैःसत्कारातिशयैः नरेंद्रश्चेतिपाठेसचमुदितउवासेतिविपरिणामः नरेंद्रस्येतिपाठेजनकस्येत्यर्थः ॥ १९ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेअष्टषष्टितमःसर्गः ॥ ६८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ धनाध्यक्षाः कोशरक्षाधिकारिणः पुष्कलंबहुश्रेष्ठंच सुविहिताःसुरक्षिताःसुसंपादितकल्याणोचितकर्माणोवा ॥ २ ॥ यानंशिबिकादि युग्यमश्वादि अनुत्तमानिश्रेष्ठानियानानियुग्यानिचयांतु वसि

मंत्रिणोबाढमित्याहुःसहसर्वैर्महर्षिभिः ॥ सुप्रीतश्चाब्रवीद्राजाश्वोयात्रेतिचमंत्रिणः ॥ १८ ॥ मंत्रिणस्तुनरेंद्रस्यरात्रिंपरमसत्कृताः ॥ ऊषुःप्रमुदिताःसर्वेगुणैःसर्वैःसमन्विताः ॥ १९ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेअष्टषष्टितमःसर्गः ॥ ६८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततोरात्र्यांव्यतीतायांसोपाध्यायःसबांधवः ॥ राजादशरथोहृष्टःसुमंत्रमिदमब्रवीत् ॥ १ ॥ अद्यसर्वेधनाध्यक्षाधनमादायपुष्कलम् ॥ व्रजंत्वग्रेसुविहितानानारत्नसमन्विताः ॥ २ ॥ चतुरंगबलंचापिशीघ्रंनिर्यातुसर्वशः ॥ ममाज्ञासमकालंचयानंयुग्यमनुत्तमम् ॥ ३ ॥ वसिष्ठोवामदेवश्चजाबालिरथकश्यपः ॥ मार्कंडेयस्तुदीर्घायुरृषिःकात्यायनस्तथा ॥ ४ ॥ एतेद्विजाःप्रयांत्वग्रेस्यंदनंयोजयस्वमे ॥ यथाकालात्ययोनस्याद्दूताहित्वरयंतिमाम् ॥ ५ ॥ वचनाच्चनरेंद्रस्यसेनाचचतुरंगिणी ॥ राजानमृषिभिःसार्धंव्रजंतंपृष्ठतोन्वयात् ॥ ६ ॥ गत्वाचतुरहंमार्गेविदेहानभ्युपेयिवान् ॥ राजाचजनकःश्रीमान्श्रुत्वापूजामकल्पयत् ॥ ७ ॥ ततोराजानमासाद्यवृद्धंदशरथंनृपम् ॥ मुदितोजनकोराजाप्रहर्षंपरमंययौ ॥ ८ ॥ उवाचवचनंश्रेष्ठोनरश्रेष्ठंमुदान्वितम् ॥ स्वागतंतेनरश्रेष्ठदिष्ट्याप्राप्तोसिराघव ॥ ९ ॥ पुत्रयोरुभयोःप्रीतिंलप्स्यसेवीर्यनिर्जिताम् ॥ दिष्ट्याप्राप्तोमहातेजावसिष्ठोभगवानृषिः ॥ १० ॥ सहसर्वैर्द्विजश्रेष्ठैर्देवैरिवशतक्रतुः ॥ दिष्ट्यामेनिर्जिताविघ्नादिष्ट्यामेपूजितंकुलम् ॥ ११ ॥

ष्ठाद्यर्थमितिशेषः ॥ ३ ॥ ४ ॥ अग्रेद्विजप्रयाणंप्रयाणेकल्याणाय प्रयांतुउक्तयानयुग्यैरितिशेषः दूताजनकदूताः ॥ ५ ॥ चद्वयंचित्यफलंपादपूरणमात्रार्थं ॥ ६ ॥ दूतानांत्रिदिनगम्योपिमार्गश्चतुरंगबलोपेतप्रयाणत्वाच्चतुर्दिनंवासोमध्ये श्रुत्वादशरथागमनम् ॥ ७ ॥ राजानमासाद्यमुदितोहर्षंययौ मोदस्यैवाधिकावस्थाहर्षइतिभेदः ॥ ८ ॥ ९ ॥ वीर्यंशौर्यं ॥ १० ॥ वसिष्ठेइंद्रसादृश्यंपूर्णधर्मत्वेन विघ्नाःकन्यादानप्रतिबंधाः ॥ ११ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

राघवैःसहसंवंधंप्राप्यपूजितमेकुलं नरेंद्रसर्वराजश्रेष्ठ संवर्तयितुंनिर्वर्तयितुंविवाहमित्यर्थिमेणान्वयः ॥ १२ ॥ यज्ञांतेअवभृथे ॥ १३ ॥ प्रतिग्रहःकन्यागवादीनां दातृवशःयदिदातादद‍ाति तदाप्रतिग्राह्यंप्रतिग्रहीत्रेतिस्थितः एतद्वाक्यंमयाश्रुतं क्षत्रियतयाप्रतिग्रहधर्मस्याप्राप्यज्ञानमेव सांप्रतमेवानुभवोभविष्यतीतिश्रुतमित्युक्तम् ॥ १४ ॥ अतोयथात्वंवक्ष्यसितद्वयंकरिष्यामहे ॥ १५ ॥ विस्मयंकन्यायावीर्येणशुल्केनजितत्वात्मदनुमत्यनपेक्षायामपिराज्ञोविनयेनतादृशवचनाद्विस्मयः ॥ १६ ॥ निशाम्यदृष्ट्वा ॥ १७ ॥ यज्ञस्यावशिष्टाःक्रियाः युताभ्यांदुहितृभ्यां कन्यादानशेषतयायत्कर्तव्यमंकुरारोपणादिलौकिकालौकिकंतत्सर्वंकृत्वोवास ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेएकोनसप्ततितमःसर्गः ॥ ६९ ॥ ॥ ७ ॥

राघवैःसहसंवंधाद्वीर्यश्रेष्ठैर्महाबलैः ॥ श्वःप्रभातेनरेंद्रत्वंसंवर्तयितुमर्हसि ॥ १२ ॥ यज्ञस्यांतेनरश्रेष्ठविवाहमृषिसत्तमैः ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाऋषिमध्येनराधिपः ॥ १३ ॥ वाक्यंवाक्यविदांश्रेष्ठःप्रत्युवाचमहीपतिम् ॥ प्रतिग्रहोदातृवशःश्रुतमेतन्मयापुरा ॥ १४ ॥ यथावक्ष्यसिधर्मज्ञतत्करिष्यामहे वयम् ॥ तद्धर्मिष्ठंयशस्यंचवचनंसत्यवादिनः ॥ १५ ॥ श्रुत्वाविदेहाधिपतिःपरंविस्मयमागतः ॥ ततःसर्वेमुनिगणाःपरस्परसमागमे ॥ १६ ॥ हर्षेण महतायुक्तास्तांरात्रिमवसन्सुखम् ॥ राजाचराघवौपुत्रौनिशाम्यपरिहर्षितः ॥ १७ ॥ उवासपरमप्रीतोजनकेनाभिपूजितः ॥ जनकोपिमहातेजाः क्रियाधर्मेणतत्त्ववित् ॥ यज्ञस्यचसुताभ्यांचकृत्वारात्रिमुवासह ॥ १८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेएकोनसप्ततितमःसर्गः ॥ ६९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततःप्रभातेजनकःकृतकर्मामहर्षिभिः ॥ उवाचवाक्यंवाक्यज्ञःशतानंदंपुरोहितम् ॥ १ ॥ भ्राताममममहातेजावीर्यवानतिधार्मिकः ॥ कुशध्वजइतिख्यातःपुरीमध्यवसच्छुभाम् ॥ २ ॥ वार्याफलकपर्यंतांपिबन्निक्षुमतींनदीम् ॥ सांकाश्यांपुण्यसंकाशांविमानमिवपुष्पकम् ॥ ३ ॥ तमहंद्रष्टुमिच्छामियज्ञगोप्तासमेततः ॥ प्रीतिंसोपिमहातेजाइमांभोक्तामयासह ॥ ४ ॥

॥ अथब्राह्मसंवंधसदृशेयौनसंवंधेवध्वपेक्षितःपरस्परकुलाचारःसर्गाभ्यां ततइति कृतकर्माकृतनित्यक्रियः ॥ १ ॥ पुरीमध्यवसत् उपान्वध्याङ्इतिकर्मत्वम् ॥ २ ॥ परवलवारयितुमर्होवार्यःप्राकारस्तत्स्थाआफलकायंत्रफलकास्तद्युक्तःपर्यंतःपरिसरोयस्याःसातथा इक्षुमतींपिवन्तज्जलंपिबन् सांकाश्यांतदाख्यांनगरीं वार्यामलकपर्यंतामितिपाठेवार्यामलकाआमलकविशेषाःपर्यंतेषुयस्याइत्यर्थः पुण्यसंकाशांपुण्यशब्देनतत्फलंस्वर्गस्तत्संकाशां तदुपमामित्यर्थः पुष्पकंविमानंकौबेरंप्रसिद्धम् ॥ ३ ॥ तंउक्तपुरवासिनं यज्ञगोप्तामिथिलायांक्रियमाणयज्ञस्यसांकाश्यायामेवस्थित्वाऽस्मद्यज्ञापेक्षितसामग्रीसंपादकत्वेनरक्षिता इमांप्रीतिंजानकीपरिणयजाम् ॥ ४ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अव्ययाःसमर्थाः समादिशत् शतानंदेनंगंतुंप्रैरयत् ॥ ५ ॥ नरेंद्रशासनात् शतानंदप्रेरिताःप्रययुर्दूताइतिशेषः ॥ ६ ॥ ७ ॥ नृपतिःकुशध्वजः ॥ ८ ॥ पूर्वंशतानंदमभिवाद्यततोजनकंचाभिवाद्ये
त्यर्थः ॥ ९ ॥ अध्यारोहत पुरोहितजनकयोरनुमत्येतिशेषः ॥ १० ॥ सुदामनंसुदामनाख्यम् ॥ ११ ॥ औपकार्यां उपकार्याशब्दात्स्वार्थेऽण् दशरथशिबिरसन्निवेशमित्यर्थः ॥ १२ ॥

एवमुक्तेतुवचनेशतानंदस्यसंनिधौ॥ आगताःकेचिदव्यग्राजनकस्तान्समादिशत् ॥ ५ ॥ शासनात्तुनरेंद्रस्यप्रययुःशीघ्रवाजिभिः ॥ समानेतुंनर
व्याघ्रंविष्णुमिंद्राज्ञयायथा ॥ ६ ॥ सांकाश्यांतेसमागम्यददृशुश्चकुशध्वजम् ॥ न्यवेदयन्यथावृत्तंजनकस्यचचिंतितम् ॥ ७ ॥ तद्वृत्तंनृपतिःश्रुत्वादूत
श्रेष्ठैर्महाजवैः ॥ आज्ञयातुनरेंद्रस्यआजगामकुशध्वजः ॥ ८ ॥ सददर्शमहात्मानंजनकंधर्मवत्सलम् ॥ सोऽभिवाद्यशतानंदंजनकंचातिधार्मिकम्
॥ ९ ॥ राजार्हंपरमंदिव्यमासनंसोऽध्यरोहत ॥ उपविष्टावुभौतौतुभ्रातरावमितद्युती ॥ १० ॥ प्रेषयामासतुर्वीरौमंत्रिश्रेष्ठंसुदामनम् ॥ गच्छमंत्रिप
तेशीघ्रमिक्ष्वाकुममितप्रभम् ॥ ११ ॥ आत्मजैःसहदुर्धर्षमानयस्वसमंत्रिणम् ॥ औपकार्यांसगत्वातुरघूणांकुलवर्धनम् ॥ १२ ॥ ददर्शशिरसाचै
नमभिवाद्येदमब्रवीत् ॥ अयोध्याधिपतेवीरवैदेहोमिथिलाधिपः ॥ १३ ॥ सत्वांद्रष्टुंव्यवसितःसोपाध्यायपुरोहितम् ॥ मंत्रिश्रेष्ठवचःश्रुत्वाराजास
र्षिगणस्तथा ॥ १४ ॥ सबंधुरगमत्तत्रजनकोयत्रवर्तते ॥ राजाचमंत्रिसहितःसोपाध्यायःसबांधवः ॥ १५ ॥ वाक्यंवाक्यविदांश्रेष्ठोवैदेहमिदमब्र
वीत् ॥ विदितंतेमहाराजइक्ष्वाकुकुलदैवतम् ॥ १६ ॥ वक्तासर्वेषुकृत्येषुवसिष्ठोभगवानृषिः ॥ विश्वामित्राभ्यनुज्ञातःसहसर्वैर्महर्षिभिः ॥ १७ ॥ एष
वक्ष्यतिधर्मात्मावसिष्ठोमेयथाक्रमम् ॥ तूष्णींभूतेदशरथेवसिष्ठोभगवानृषिः ॥ १८ ॥ उवाचवाक्यंवाक्यज्ञोवैदेहंसपुरोधसम् ॥ अव्यक्तप्रभवोब्रह्मा
शाश्वतोनित्यअव्ययः ॥ १९ ॥ तस्मान्मरीचिःसंजज्ञेमरीचेःकश्यपःसुतः ॥ विवस्वान्कश्यपाज्जज्ञेमनुर्वैवस्वतःस्मृतः ॥ २० ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ इदंवाक्यंवक्ष्यमाणम् वसिष्ठमुखेनकन्यांवरयितुं इक्ष्वाकुकुलदैवतंभगवान्वसिष्ठः इक्ष्वाकूणांसर्वेषुकृत्येषुवक्तेतितेविदितमित्यन्वयः अतोविश्वामित्राभ्यनुज्ञयाऋ
षिभिःसहकुलप्रभवधर्मक्रममनतिक्रम्यकमंज्येष्ठानुक्रमंचानतिक्रम्यदशपूरुषविख्यातादितिन्यायेनयौनसंबंधापेक्षितवंशपारंपर्यमेषवक्ष्यति ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ अव्यक्तशब्देनमाया
शबलंब्रह्मब्रह्माचतुर्मुखः शाश्वतत्वनित्यत्वाव्ययत्वान्यस्यआपेक्षिकाणिद्रष्टव्यानि ॥ १९ ॥ २० ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

मनोःप्रजापतित्वंप्रजासर्गाधिकारित्वेन पूर्वकआयम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥२५॥२६॥२७॥ यस्यअसितस्य प्रतिराजानःशत्रुभूताराजानः ॥२८॥ सोसितःप्रतियुध्यन्प्रतिपक्षतया युध्यन् प्रवासितःराज्यान्निःसारितः ॥ २९ ॥ इतिश्रुतिः पुरातनकथाइत्यर्थः ॥ ३० ॥ सगरंगरसहितंभक्ष्यं शैलवरेहिमवत्यभिरतोबभूव ॥ ३१ ॥ तत्रहिमवति एकाप्राशितगरा ॥ ३२ ॥

मनुःप्रजापतिःपूर्वमिक्ष्वाकुश्चमनोःसुतः॥तमिक्ष्वाकुमयोध्यायांराजानंविद्धिपूर्वकम्॥ २१ ॥ इक्ष्वाकोस्तुसुतःश्रीमान्कुक्षिरित्येवविश्रुतः॥कु क्षेरथात्मजःश्रीमान्विकुक्षिरुदपद्यत॥ २२॥ विकुक्षेस्तुमहातेजाबाणःपुत्रःप्रतापवान् ॥ बाणस्यतुमहातेजाअनरण्यःप्रतापवान्॥ २३॥ अनर ण्यात्पृथुर्जज्ञेत्रिशंकुस्तुपृथोरपि॥ त्रिशंकोरभवत्पुत्रोधुंधुमारोमहायशाः ॥ २४॥ धुंधुमारान्महातेजायुवनाश्वोमहारथः॥ युवनाश्वसुतश्चासी न्मांधातापृथिवीपतिः॥ २५॥मांधातुस्तुसुतःश्रीमान्सुसंधिरुदपद्यत॥सुसंधेरपिपुत्रौद्वौध्रुवसंधिःप्रसेनजित्॥२६॥ यशस्वीध्रुवसंधेस्तुभरतोना मनामतः॥ भरतात्तुमहातेजाअसितोनामजायत॥ २७॥ यस्यैतेप्रतिराजानउदपद्यंतशत्रवः॥ हैहयास्तालजंघाश्चशूराश्चशशबिंदवः॥ २८॥ तांश्चसप्रतियुध्यन्वैयुद्धेराजाप्रवासितः॥ हिमवंतमुपागम्यभार्याभ्यांसहितस्तदा ॥ २९ ॥ असितोल्पबलोराजाकालधर्ममुपेयिवान् ॥द्वेचास्य भार्येगर्भिण्यौबभूवतुरितिश्रुतिः॥ ३०॥एकागर्भविनाशार्थंसपत्न्यैसगरंददौ॥ ततःशैलवरेरम्येबभूवाभिरतोमुनिः॥ ३१॥ भार्गवश्च्यवनोनाम हिमवंतमुपाश्रितः॥ तत्रचैकामहाभागाभार्गवंदेववर्चसम्॥ ३२॥ ववंदेपद्मपत्राक्षीकांक्षंतीसुतमुत्तमम्॥ तमृषिंसाभ्युपागम्यकालिंदीचाभ्य वादयत्॥ ३३॥ सतामभ्यवदद्विप्रःपुत्रेप्सुंपुत्रजन्मनि॥ तवकुक्षौमहाभागेसुपुत्रःसुमहाबलः॥ ३४॥ महावीर्योमहातेजोअचिरात्संजनिष्यति॥ गरेणसहितःश्रीमान्माशुचःकमलेक्षणे॥ ३५॥ च्यवनंचनमस्कृत्यराजपुत्रीपतिव्रता ॥ पत्याविरहितातस्मात्पुत्रंदेवीव्यजायत॥ ३६ ॥

कालिंदीतस्यानाम अभ्युपागम्यशरणंगत्वाअभ्यवादयच्च चेनशुश्रूषणमप्यकरोत् ॥ ३३ ॥ पुत्रजन्मनितद्विषयेऽभ्यवदत्उक्तवान् ॥ ३४ ॥ गरेणसहितोजनिष्यतीत्यन्वयः माशुचःपतिम रणजंगरदानजंचशोकंत्यज पुत्रेणैवसुखिनीभविष्यसीतिभावः ॥ ३५ ॥ पतिनारहितेतिपाठेनाभावआर्षः तस्माच्च्यवनप्रसादात् व्यजायतअसूत ॥ ३६ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

यतोगरेणसहजातोऽतःसगरोनाम्नाऽभवत् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ प्रवृद्धस्तन्नामापुरुषादकःवसिष्ठशापवशाद्राक्षसोऽभवत् वसिष्ठायप्रतिशापंदातुमुद्धृतंजलंस्वपत्न्यनुनयेनस्वपादयोर्विसृष्टवान्ततः कल्माषवर्णपादस्तदाख्यश्चाभवत् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥४२ ॥४३ ॥ यद्यपिवंशपरंपरापुराणादिष्वन्यथादृश्यतेतथापितत्रकल्पभेदेनविरोधपरिहारः एकस्यानेकनामकत्वाद्वा आदीति आदितोब्रह्माणमारभ्यवंशेनशुद्धानांवीराणांसत्यवादिनांसंबंधिनोरामलक्ष्मणयोरित्यर्थः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ॥ इतिश्रीरा० रा० वा० आदि० बा० सप्ततितमःसर्गः ॥ ७० ॥ ॥ ७ ॥

सपत्न्यातुगरस्तस्यैदत्तोगर्भजिघांसया ॥ सहतेनगरेणैवसंजातःसगरोभवत् ॥ ३७ ॥ सगरस्यासमंजस्तु असमंजादथांशुमान् ॥ दिलीपोंशुमतःपुत्रोदिलीपस्यभगीरथः ॥ ३८ ॥ भगीरथात्ककुत्स्थश्चककुत्स्थाच्चरघुस्तथा ॥ रघोस्तुपुत्रस्तेजस्वीप्रवृद्धःपुरुषादकः ॥ ३९ ॥ कल्माषपादोप्यभवत्तस्माज्जातस्तुशंखणः ॥ सुदर्शनःशंखणस्य अग्निवर्णःसुदर्शनात् ॥ ४० ॥ शीघ्रगस्त्वग्निवर्णस्यशीघ्रगस्यमरुःसुतः ॥ मरोःप्रशुश्रुकस्त्वासीदंबरीषःप्रशुश्रुकात् ॥ ४१ ॥ अंबरीषस्यपुत्रोभून्नहुषश्चमहीपतिः ॥ नहुषस्ययययातिस्तुनाभागस्तुययातिजः ॥ ४२ ॥ नाभागस्यबभूवाजअजाद्दशरथोभवत् ॥ अस्माद्दशरथाज्जातौभ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ ४३ ॥ आदिवंशविशुद्धानांराज्ञांपरमधर्मिणाम् ॥ इक्ष्वाकुकुलजातानांवीराणांसत्यवादिनाम् ॥ ४४ ॥ रामलक्ष्मणयोरर्थेत्वत्सुतेवरयेनृप ॥ सदृशाभ्यांनरश्रेष्ठसदृशेदातुमर्हसि ॥ ४५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० आ० बा० सप्ततितमःसर्गः ॥ ७० ॥

एवंब्रुवाणंजनकःप्रत्युवाचकृतांजलिः ॥ श्रोतुमर्हसिभद्रंतेकुलंनःपरिकीर्तितम् ॥ १ ॥ प्रदानेहिमुनिश्रेष्ठकुलंनिरवशेषतः ॥ वक्तव्यंकुलजातेनतन्निबोधमहामते ॥ २ ॥ राजाभूत्त्रिषुलोकेषुविश्रुतःस्वेनकर्मणा ॥ निमिःपरमधर्मात्मासर्वसत्ववतांवरः ॥ ३ ॥ तस्यपुत्रोमिथिर्नामजनकोमिथिपुत्रकः ॥ प्रथमोजनकोराजाजनकादप्युदावसुः ॥ ४ ॥ उदावसोस्तुधर्मात्माजातोवैनंदिवर्धनः ॥ नंदिवर्धसुतःशूरःसुकेतुर्नामनामतः ॥ ५ ॥ सुकेतोरपिधर्मात्मादेवरातोमहाबलः ॥ देवरातस्यराजर्षेर्बृहद्रथइतिस्मृतः ॥ ६ ॥ बृहद्रथस्यशूरोभूर्महावीरःप्रतापवान् ॥ महावीरस्यधृतिमान्सुधृतिःसत्यविक्रमः ॥ ७ ॥

अथजनकःकन्यापितृत्वात्जामातृवर्गेप्रभुतायाअनौचित्ये नस्ववंशंस्वयमेवाह एवमिति ब्रुवाणंवसिष्ठं अस्माभिःपरिकीर्तितंनोस्माकंकुलंश्रोतुमर्हसि ॥ १ ॥ कुलजातेनसत्कुलप्रसूतेनप्रदानेकन्यादानविषयेकुलंवक्तव्यमित्यन्वयः ॥ २ ॥ ३ ॥ तस्यनिमेः मिथिनाम्नाचमिथिलेति प्रथमोजनकःसर्वेषामस्माकंजनकशब्दव्यवहारार्थत्वेमूलभूतः ॥ ४ ॥ नामप्रसिद्धं नामतःसुकेतुरित्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११॥ १२ ॥ तस्यह्रस्वरोम्णः ज्येष्ठोहम् ममानुजःकुशध्वजः ॥१३ ॥ साममपितामांज्येष्ठंतुराज्येभिषिच्यकुशध्वजंभारंभरणीयं यद्वा कुशध्वजंभारंराज्यभारंचमयि समावेश्यस्थापयित्वावनंगतइत्यन्वयः ॥ १४ ॥ धुरंराज्यभारम् स्नेहात्पश्यन्पालयन् ॥ १५ ॥ सांकाश्यमितिसुधन्वनगरनाम अवरोधकोऽगमत्अवरोद्धुमागतवानित्यर्थः ॥ १६ ॥ शैवंध

सुधृतेरपिधर्मात्माधृष्टकेतुःसुधार्मिकः॥धृष्टकेतोश्चराजर्षेर्हर्यश्वइतिविश्रुतः॥८॥ हर्यश्वस्यमरुःपुत्रोमरोःपुत्रःप्रतींधकः॥ प्रतींधकस्यधर्मात्माराजाकीर्तिरथःसुतः॥ ९ ॥ पुत्रःकीर्तिरथस्यापिदेवमीढइतिस्मृतः॥ देवमीढस्यविबुधोविबुधस्यमहीध्रकः॥ १०॥ महीध्रकसुतोराजाकीर्तिरातोमहाबलः॥ कीर्तिरातस्यराजर्षेर्महारोमाव्यजायत॥ ११ ॥ महारोम्णस्तुधर्मात्मास्वर्णरोमाव्यजायत॥ स्वर्णरोम्णस्तुराजर्षेर्ह्रस्वरोमाव्यजायत॥१२॥ तस्यपुत्रद्वयंराज्ञोधर्मज्ञस्यमहात्मनः॥ ज्येष्ठोहमनुजोभ्रातामामवीरःकुशध्वजः ॥ १३ ॥ मांतुज्येष्ठंपिताराज्येसोभिषिच्यपितामम ॥ कुशध्वजंसमावेश्यभारंमयिवनंगतः॥ १४॥ वृद्धेपितरिस्वर्यातेधर्मेणधुरमावहम् ॥ भ्रातरंदेवसंकाशंस्नेहात्पश्यन्कुशध्वजम्॥ १५ ॥ कस्यचित्त्वथकालस्यसांकाश्यादागतःपुरात्॥ सुधन्वावीर्यवान्राजामिथिलामवरोधकः ॥ १६ ॥ सचमेप्रेषयामासशैवंधनुरनुत्तमम् ॥ सीताचकन्यापद्माक्षीमह्यंवैदीयतामिति॥ १७॥ तस्याप्रदानान्महर्षेयुद्धमासीन्मयासह॥ सहतोविमुखोराजासुधन्वातुमयारणे॥१८॥ निहत्यतंमुनिश्रेष्ठसुधन्वानंनराधिपम्॥ सांकाश्येभ्रातरंशूरमभ्यषिंचंकुशध्वजम्॥ १९॥ कनीयानेषमेभ्राताअहंज्येष्ठोमहामुने॥ ददामिपरमप्रीतोवध्वौतेमुनिपुंगव ॥ २०॥ सीतांरामायभद्रंतेऊर्मिलांलक्ष्मणायवै॥ वीर्यशुल्कांममसुतांसीतांसुरसुतोपमाम्॥ २१ ॥ द्वितीयामूर्मिलांचैवत्रिर्वदामिनसंशयः॥ ददामिपरमप्रीतोवध्वौतेमुनिपुंगव॥ २२॥ रामलक्ष्मणयोराजन्गोदानंकारयस्वह॥ पितृकार्यंचभद्रंतेततोवैवाहिकंकुरु॥ २३॥

नुःसीताचकन्यामह्यंदीयतामितिदूतान्प्रेषयामासमेइत्यन्वयः ॥ १७ ॥ तस्यउक्तवस्तुद्वयस्य विमुखोयुद्धविमुखः ॥ १८ ॥ सांकाश्येसुधन्वनगरे ॥१९॥२० ॥ ऊर्मिलांयोनिजांनिजपुत्रीम् ॥ २१ ॥ त्रिर्वदामि उक्तमपिदार्ढ्यायेत्याशयः ॥ २२ ॥ गोदानंसमावर्तनम् वैवाहिकंविवाहादौकर्तव्यम् पितृकार्यंनांदीमुखश्राद्धम् ॥ २३ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अद्यतृतीयदिवसेतवमिथिलाप्रवेशात्तृतीयदिवसेयज्ञसमाप्तेस्तृतीयदिवसेवाद्यमघानक्षत्रम् फल्गुन्यांपूर्वफल्गुनीनक्षत्रे उत्तरेश्रेष्ठे अतएवभगोयत्रप्रजापतिरित्यनेनअविरोधः भगोहिपूर्वफल्गुनीदेवःउत्तरफल्गुन्यास्त्वर्यमेतिबोध्यम् वैवाहिकंविवाहम् विनयादित्वात्ठक् मघानक्षत्रंपितरोदेवताफल्गुनीनक्षत्रमर्यमादेवताफल्गुनीनक्षत्रंभगोदेवतेतितैत्तिरीयसंहितायाम् अर्यम्णःपूर्वेफल्गुनीभगस्योत्तरेइतितद्ब्राह्मणेचोक्तत्वेनयथाश्रुतमेवसम्यगितितत्त्वम् उत्तरेइतिपुंस्त्वमार्षम् यद्यप्युत्तराफल्गुनीसीतायाजन्मर्क्षंतथापितदृक्षेप्रथमचरणंविहायतज्जन्मसत्त्वेनतस्याःकन्याराशित्वात्तृतीयैकादशरूपभकूटशुद्धेस्तस्यनदोषः भकूटशुद्धौतन्नदुष्टमितिज्योतिःशास्त्रेप्रसिद्धम् किंच पूर्वासुतस्याद्द्वादशश्चंद्रइतितत्रविवाहोऽनुचितएव एकनाडीदोषेणचरामसीतयोर्वियोग

मघाह्यद्यमहाबाहोतृतीयदिवसेप्रभो॥ फल्गुन्यामुत्तरेराजंस्तस्मिन्वैवाहिकंकुरु॥ २४॥ रामलक्ष्मणयोरर्थेदानंकार्यंसुखोदयम् ॥ २५॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेएकसप्ततितमःसर्गः॥ ७१॥ ॥ ७॥ ॥ तमुक्तवंतंवैदेहंविश्वामित्रोमहामुनिः॥ उवाचवचनंवीरंवसिष्ठसहितोनृपम्॥ १॥ अचिंत्यान्यप्रमेयाणिकुलानिनरपुंगव॥ इक्ष्वाकूणांविदेहानांनैषांतुल्योऽस्तिकश्चन॥ २॥ सदृशोधर्मसंबंधःसदृशोरूपसंपदा॥ रामलक्ष्मणयोराजन्सीताचोर्मिलयासह॥ ३॥ वक्तव्यंचनरश्रेष्ठश्रूयतांवचनंमम॥ भ्रातायवीयान्धर्मज्ञएषराजाकुशध्वजः॥ ४॥ अस्यधर्मात्मनोराजन्रूपेणाप्रतिमंभुवि॥ सुताद्वयंनरश्रेष्ठपत्न्यर्थंवरयामहे॥ ५॥ भरतस्यकुमारस्यशत्रुघ्नस्यचधीमतः॥ वरयेतंसुतेराजंस्तयोरर्थेमहात्मनोः॥ ६॥ पुत्रादशरथस्येमेरूपयौवनशालिनः॥ लोकपालसमाःसर्वेदेवतुल्यपराक्रमाः॥ ७॥ उभयोरपिराजेंद्रसंबंधेनानुबध्यताम्॥ इक्ष्वाकुकुलमव्यग्रंभवतःपुण्यकर्मणः॥ ८॥

इतिध्येयम् ॥ २४ ॥ रामलक्ष्मणयोरर्थेतदभ्युदयाय सुखोदयंसुखोदर्कम् दानंगोभूतिलहिरण्यादेर्दानंकार्यम् त्वयेतिशेषः ॥ २५ ॥॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेएकसप्ततितमःसर्गः ॥ ७१ ॥ ॥७॥ ॥ वीरंजनकम् ॥ १ ॥ एषांतुल्यःपरस्परव्यतिरेकेणापरोनास्ति ॥ २ ॥ धर्मसंबंधोयुवयोर्विवाहसंबंधःसदृशोऽनुरूपः किंचोर्मिलयासहवर्तमानायासीतातस्याःयथायोग्ययोरामलक्ष्मणयोर्यःसंबंधःस्वरूपसंपदासदृशः सीतयोर्मिलयेतिपाठस्तुसुगमएव ॥ ३ ॥ किंचिदन्यद्वक्तव्यमस्तितच्छ्रूयतामित्यन्वयः ॥ ४ ॥ ५ ॥ कयोःपत्नीत्वार्थंतत्राह भरतस्येत्यादि आद्यार्धपूर्वान्वयि तथातेसुतेसीतोर्मिले तयोरर्थेरामलक्ष्मणयोरर्थे ॥ ६ ॥ दशरथपुत्रेषुनकस्मिन्नपिवरगुणन्यूनतेत्याह पुत्राइति ॥ ७ ॥ उभयोर्भ्रात्रोःसंबंधेनइक्ष्वाकुकुलंसंबध्यताम् तत्रचसंबंधेपुण्यकर्मणोभवतोऽव्यग्रंचित्तंभवत्वितिशेषः कथमीदृशेनमहाराजेनयुगपन्मयासंबंधचतुष्टयंकार्यमितिव्यग्रतामास्त्वित्यर्थः ॥ ८ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥९॥ स्वयंनतुशिष्यादिमुखतोयत्यस्मादाज्ञापयतस्तस्मादिदंकुलंधन्यंमन्ये॥१०॥सहितौनित्यसहचरौ अत्रक्रमेणतात्पर्यम् ॥ ११ ॥ एकाह्नेनिटजभावोऽनित्यःसमासांताइति समस्यर्थेतृती या एकदिवसेइत्यर्थः चतसॄणामितिदीर्घत्वमार्षम् ॥ १२ ॥ फल्गुनीभ्यामुत्तरफल्गुनीभ्यामुपलक्षितेउत्तरेदिवसेद्वितीयेदिवसे प्रजापतिर्देवता प्राशस्त्यंचविवाहप्रजोत्पत्तिसाधनयोर्निलिंगा धिष्ठातृभगदैवत्यत्वेनेतिकतकः ॥ १३ ॥ प्रत्युत्थायआसनादुत्थाय ॥ १४ ॥ परोधर्मःकन्यादानरूपः अहंभवतोःशिष्योस्मि तथायथादशरथश्वयुवयोःशिष्यः स्वस्यशिष्यत्वेकनीयसःकु शध्वजस्यशिष्यत्वमर्थसिद्धम् आसनमुख्यानित्रयाणांत्रीणिसिंहासनानिआस्यतामित्यार्षपरिपालयेतामित्यर्थकम् राज्यत्रयमपियुष्मदीयमित्यर्थः ॥ १५॥ ननुदशरथसिंहासनंकथंत्वया

विश्वामित्रवचःश्रुत्वावसिष्ठस्यमतेतदा॥ जनकःप्रांजलिर्वाक्यमुवाचमुनिपुंगवौ॥ ९ ॥ कुलंधन्यमिदंमन्येयेषांतौमुनिपुंगवौ ॥ सदृशंकुलसंबंधं यदाज्ञापयतःस्वयम्॥ १० ॥ एवंभवतुभद्रंवःकुशध्वजसुतेइमे ॥ पत्न्यौभजेतांसहितौशत्रुघ्नभरतावुभौ ॥ ११ ॥ एकाह्नाराजपुत्रीणांचतसॄणांमहा मुने॥ पाणीन्गृह्णंतुचत्वारोराजपुत्रामहाबलाः॥ १२ ॥ उत्तरेदिवसेब्रह्मन्फल्गुनीभ्यांमनीषिणः॥वैवाहिकंप्रशंसंतिभगोयत्रप्रजापतिः॥ १३ ॥ ए वमुक्त्वावचःसौम्यंप्रत्युत्थायकृतांजलिः॥ उभौमुनिवरौराजाजनकोवाक्यमब्रवीत्॥ १४ ॥ परोधर्मःकृतोमह्यंशिष्योस्मिभवतोस्तथा॥ इमान्या सनमुख्यानिआस्यतांमुनिपुंगवौ॥ १५॥ यथादशरथस्येयंतथाऽयोध्यापुरीमम ॥ प्रभुत्वेनास्तिसंदेहोयथार्हंकर्तुमर्हथ ॥ १६ ॥ तथाब्रुवतिवैदेहे जनकेरघुनंदनः॥ राजादशरथोहृष्टःप्रत्युवाचमहीपतिम् ॥ १७ ॥ युवामसंख्येयगुणौभ्रातरौमिथिलेश्वरौ॥ ऋषयोराजसंघाश्चभवद्भ्यामभिपू जिताः॥ १८॥ स्वस्तिप्राप्नुहिभद्रंतेगमिष्यामःस्वमालयम्॥ श्राद्धकर्माणिविधिवद्विधास्यइतिचाब्रवीत्॥ १९ ॥ तमापृष्ट्वानरपतिंराजादशरथस्त दा॥मुनींद्रौतौपुरस्कृत्यजगामाशुमहायशाः॥ २०॥ सगत्वानिलयंराजाश्राद्धंकृत्वाविधानतः॥ प्रभातेकाल्यमुत्थायचक्रेगोदानमुत्तमम्॥ २१ ॥

शक्यदानमतआह यथेति यथेयंमिथिलादशरथस्ययथेष्टविनियोगार्हाएवमयोध्यापुरीमम अतोयुष्माकंत्रिसिंहासनप्रभुत्वेनास्तिसंदेहः अतोयथायोग्यंप्रभुत्वंकर्तुमर्हथ पूजायांबहुवच नम् वयंसर्वेभवदधीनाइत्याशयः ॥ १६ ॥ हृष्टःएवमैक्यवादेनेतिशेषः ॥ १७ ॥ ऋषिरूपाभवद्वंश्याराजसंघास्तेभवद्भ्यामभिपूजिताः अनेनविनयेनसर्वोत्कर्षंप्रापिताः भवद्वंशएवैवंविनी तोनायमपूर्वोर्थस्त्वयीतिभावः ॥ १८ ॥ क्षत्रियत्वेपिप्रतिग्रहीतृत्वात्दातरिजनकेआशीः स्वस्तीत्यादि ॥ १९ ॥ आपृष्ट्वाआपृच्छ्य ॥ २० ॥ प्रभातेउत्थायकाल्यंप्रातःकालकर्तव्यंगोदा नाख्यंकर्मचक्रे ॥ २१ ॥

तदंगत्वेनप्रसिद्धगोदानमाह गवामित्यादि एकैकशइत्यार्षम् ॥ २२ ॥ संपन्नाबहुदुग्धाः ईदृश्योयागावस्तासांगवांचत्वारिलक्षाणिददावित्युत्तरेणान्वयः ॥ २३ ॥ गोदानंतदाख्यंकर्मविशेषम् गोदानंचौलवत्कार्यंषोडशेब्देतदुच्यते अंकोपवेशनंनास्तिश्मश्रूणांमुंडनंभवेत् स्नात्वाचवाग्यतस्तिष्ठन्नहःशेषंनयेदथ आदित्येस्तमितेवाचंविसृजेतातिकेगुरोःअहं वरंददामीतिदद्याद्गोमिथुनं ततइत्याश्वलायनकारिकायाम् इदंसमावर्तनपूर्वांगम् वेदव्रतानिवापारंनीत्वाह्युभयमेववा गुरवेतुवरंदत्वास्नायीततदनुज्ञयेतियाज्ञवल्क्यात् ॥ २४ ॥ सौम्यःसोमइवसोम्यःसोम्यएवसौम्यः

गवांशतसहस्रंचब्राह्मणेभ्योनराधिपः ॥ एकैकशोददौराजापुत्रानुद्दिश्यधर्मतः ॥ २२ ॥ सुवर्णशृंग्यःसंपन्नाःसवत्साःकांस्यदोहनाः ॥ गवांशतसहस्राणिचत्वारिपुरुषर्षभः ॥ २३ ॥ वित्तमन्यच्चसुबहुद्विजेभ्योरघुनंदनः ॥ ददौगोदानमुद्दिश्यपुत्राणांपुत्रवत्सलः ॥ २४ ॥ ससुतैःकृतगोदानैर्वृतःसन्नृपतिस्तदा ॥ लोकपालैरिवाभातिवृतःसौम्यःप्रजापतिः ॥ २५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेद्विसप्ततितमःसर्गः ॥ ७२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ यस्मिंस्तुदिवसेराजाचक्रेगोदानमुत्तमम् ॥ तस्मिंस्तुदिवसेवीरोयुधाजित्समुपेयिवान् ॥ १ ॥ पुत्रःकेकयराजस्यसाक्षाद्भरतमातुलः ॥ दृष्ट्वापृष्ट्वाचकुशलंराजानमिदमब्रवीत् ॥ २ ॥ केकयाधिपतीराजास्नेहात्कुशलमब्रवीत् ॥ येषांकुशलकामोसितेषांसंप्रत्यनामयम् ॥ ३ ॥ स्वस्रीयंममराजेंद्रद्रष्टुकामोमहीपतिः ॥ तदर्थमुपयातोहमयोध्यांरघुनंदन ॥ ४ ॥ श्रुत्वात्वहमयोध्यायांविवाहार्थंतवात्मजान् ॥ मिथिलामुपयातांस्तुत्वयासहमहीपते ॥ ५ ॥ त्वरयाभ्युपयातोहंद्रष्टुकामःस्वसुःसुतम् ॥ अथराजादशरथःप्रियातिथिमुपस्थितम् ॥ ६ ॥ दृष्ट्वापरमसत्कारैःपूजनार्हमपूजयत् ॥ ततस्तामुषितोरात्रिंसहपुत्रैर्महात्मभिः ॥ ७ ॥ प्रभातेपुनरुत्थायकृत्वाकर्माणितत्त्ववित् ॥ ऋषींस्तदापुरस्कृत्ययज्ञवाटमुपागमत् ॥ ८ ॥ युक्तेमुहूर्तेविजयेसर्वाभरणभूषितैः ॥ भ्रातृभिःसहितोरामःकृतकौतुकमंगलः ॥ ९ ॥ वसिष्ठंतुपुरस्कृत्वामहर्षीनपरानपि ॥ वसिष्ठोभगवानेत्यवैदेहमिदमब्रवीत् ॥ १० ॥

॥ २५ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेद्विसप्ततितमःसर्गः ॥ ७२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ समुपेयिवान्दशरथमितिशेषः ॥ १ ॥ २ ॥ केकयाधिपतिर्युधाजित्पिताकुशलमब्रवीदिति युष्मान्प्रतीतिशेषः येषामस्माकंत्वंकुशलकामोसितेषामस्माकंसंप्रत्यनामयमितिचाब्रवीत् ॥ ३ ॥ आगमनप्रयोजनमाह स्वस्रीयमिति स्वस्रीयंभरतम् ॥ ४ ॥ ५ ॥ अयोध्यायामदृष्ट्वाभरतंद्रष्टुकामइहाभ्युपयातइत्यन्वयः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ यज्ञवाटंयज्ञशालाद्वारम् ॥ ८ ॥ युक्तेइत्यादिसार्धश्लोकस्योपागमदितिपूर्वेणान्वयः युक्तेशुभलग्नादियुक्ते विजयेतदाख्ये ॥ ९ ॥ एत्ययज्ञवाटांतर्वर्तिनंवैदेहम् ॥ १० ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

दातारंदातुस्तवाज्ञांप्रवेष्टुमाकांक्षते ॥ ११ ॥ दातृप्रतिग्रहीतृभ्याम् योगेइतिशेषः सर्वार्थादानधर्माः हियतोऽतःउत्तमंवैवाह्यम् आर्षःप्यञ् विवाहोपयोगिलौकिकालौकिकंकर्मकृत्वाततःस्व धर्मंप्रवेशाज्ञादानरूपंप्रतिपद्यस्व तावद्वार्यैवतिष्ठामइतिभावः ॥ १२ ॥ परमोदारःपरमदाता ॥ १३ ॥ प्रतिहारोद्वारपालः येनराजागमनंप्रतिबध्यतेइतिशेषः यथेदंममराज्यंतथातव तत्रस्वगृ हेप्रवेशेकोविचारइत्यर्थः ॥ १४ ॥ अपिचकृतस्वकर्तव्येनमयैवयुष्मत्प्रतीक्षाक्रियतइत्याह कृतेति कृतंकौतुकसर्वस्वंवैवाहिककृत्स्नमंगलानुष्ठानंयासांताः वेदिमूलंवेदिसमीपम् ॥ १५ ॥ सद्यः अस्मिन्काले त्वांप्रतीक्षतइतित्वत्प्रतीक्षः अविघ्नमविलंबंयथातथासर्वंविवाहकर्मभवताक्रियताम् किमर्थंद्वार्यवस्थानेनविलंब्यते भवतेतिशेषः ॥ १६ ॥ श्रुत्वावसिष्ठमुखात् ॥ १७ ॥ सर्वा

राजादशरथोराजन्कृतकौतुकमंगलैः॥ पुत्रैर्नरवरश्रेष्ठोदातारमभिकांक्षते ॥ ११ ॥ दातृप्रतिग्रहीतृभ्यांसर्वार्थाःसंभवंतिहि॥ स्वधर्मंप्रतिपद्यस्व कृत्वावैवाह्यमुत्तमम्॥ १२ ॥ इत्युक्तःपरमोदारोवसिष्ठेनमहात्मना॥ प्रत्युवाचमहातेजावाक्यंपरमधर्मवित्॥ १३ ॥ कःस्थितःप्रतिहारोमेकस्या ज्ञांसंप्रतीक्षते ॥ स्वगृहेकोविचारोस्तियथाराज्यमिदंतव॥ १४ ॥ कृतकौतुकसर्वस्वावेदिमूलमुपागताः॥ ममकन्यामुनिश्रेष्ठदीप्तावह्नेरिवार्चिषः ॥ १५ ॥ सद्योहंत्वत्प्रतीक्षोस्मिवेद्यामस्यांप्रतिष्ठितः॥ अविघ्नंक्रियतांसर्वंकिमर्थंहिविलंब्यते॥ १६ ॥ तद्वाक्यंजनकेनोक्तंश्रुत्वादशरथस्तदा ॥ प्रवे शयामाससुतान्सर्वानृषिगणानपि॥ १७ ॥ ततोराजाविदेहानांवसिष्ठमिदमब्रवीत्॥ कारयस्वऋषेसर्वामृषिभिःसहधार्मिक॥ १८ ॥ रामस्यलो करामस्यक्रियांवैवाहिकींप्रभो॥ तथेत्युक्त्वातुजनकंवसिष्ठोभगवानृषिः॥ १९ ॥ विश्वामित्रंपुरस्कृत्यशतानंदंचधार्मिकम्॥ प्रपामध्येतुविधिवद्वेदिं कृत्वामहातपाः॥ २० ॥ अलंचकारतांवेदिंगंधपुष्पैःसमंततः॥ सुवर्णपालिकाभिश्चचित्रकुंभैश्चसांकुरैः॥ २१ ॥ अंकुराढ्यैःशरावैश्चधूपपात्रैःसधू पकैः॥ शंखपात्रैःस्रुवैःस्रुग्भिःपात्रैरर्घ्यादिपूजितैः॥ २२ ॥ लाजपूर्णैश्चपात्रीभिरक्षतैरपिसंस्कृतैः॥ दर्भैःसमैःसमास्तीर्यविधिवन्मंत्रपूर्वकम्॥ २३ ॥ अग्निमाधायतंवेद्यांविधिमंत्रपुरस्कृतम्॥ जुहावाग्नौमहातेजावसिष्ठोमुनिपुंगवः॥ २४ ॥

वैवाहिकीमित्युत्तरेणान्वयः ॥ १८ ॥ लोकरामस्य लोकप्रियस्येतियावत् ॥ १९ ॥ प्रपामध्येयज्ञशालामध्येइतिकतकः प्रपामंडपइत्यन्ये तृष्णाशामकत्वेनप्रपात्वारोपः वेदिंविवाहवेदिम् इयंवेदिरग्न्यर्था ॥ २० ॥ सुवर्णपालिकाभिः सांकुराभिरित्यनुकर्षः चित्रकुंभैःनानावर्णादियुतकुंभैः अच्छिद्रकुंभैरितिपाठेस्फुटनादिदोषरहितैःस्वर्णकुंभैरित्यर्थइतिकतकः अच्छिद्रकुंभैःक रकैरितितीर्थः ॥ २१ ॥ अर्घ्यादिपूजितैस्तद्युक्तैः ॥ २२ ॥ लाजपूर्णैश्चपात्रीभिरित्यार्षम् संस्कृतैर्हरिद्रालेपादिसंस्कारवद्भिः समैःसमप्रमाणैः समास्तीर्य वेदिमितिशेषः ॥ २३ ॥ विधिनाक ल्पोक्ततंत्रकलापेनमंत्रैश्चपुरस्कृतम् हविरितिशेषः विवाहहोमादीनांवरकृत्यत्वात्तत्पुरोहितोवसिष्ठोजुहाव ॥ २४ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अग्नेःसमक्षंराघवाभिमुखदेशेसंस्थाप्येत्यन्वयः ॥ २५ ॥ इयंत्वद्भुजवीर्यनिर्जितामममसुतेत्याभिजात्यसूचनम् सहधर्मचरीअनेनयत्कर्तव्यंतदनयासहेतिस्मारितम् ॥ २६ ॥ प्रतीच्छप्रतिगृहाणतदुपयोगित्वेनपाणिनापाणिंगृह्णीष्व पाणिगृहीतीहिसर्वथानतिक्रमणीयेतिएवमुक्तम् छायेवानुगताभविष्यतीत्यन्वयः ॥२७॥मंत्रपूतंकन्यादानमंत्रेणपूतंजलंप्राक्षिपत् रामहस्तेइतिशेषः वदतांशब्दआसीदितिशेषः ॥ २८ ॥ दानीयमंत्रोदकाभ्यांपुरस्कृताम् ॥ २९ ॥ उद्यतांदातुंकृतनिश्चयाम् ॥ ३० ॥ प्रतीच्छेत्यादिप्राग्व्याख्यातम् ज्येष्ठाद्भरतात्पूर्वंलक्ष्मणपाणिग्रहस्तुभिन्नोदरत्वान्नदोषाय ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ सुचरितंव्रतंब्रह्मचर्यादियैः ॥ ३३ ॥ पत्नीभिःसहिताःसंतुभवंतुइत्यप्यर्थः ॥ ३४ ॥ वेदिंविवाहवेदिम् राजानंजनकम् ॥ ३५ ॥ ऋषींश्चापिप्रदक्षिणंकृत्वेतिशेषः यथोक्तेनशास्त्रोक्तेनप्रकारेण विवाहंतत्कृत्यशेषंहोमादि ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ तदद्भुतंदुंदुभिनिर्घोषादिसहितपुष्पवृष्ट्यादि ॥ ३८ ॥ तूर्याणांयदुद्धुष्टंघोषस्तन्निनादितेकाले त्रिरग्निमित्युपसंहारेणपुनर्वादः ॥ ३९ ॥

ततःसीतांसमानीयसर्वाभरणभूषिताम् ॥ समक्षमग्नेःसंस्थाप्यराघवाभिमुखेतदा ॥ २५ ॥ अब्रवीज्जनकोराजाकौसल्यानंदवर्धनम् ॥ इयंसीताममसुतासहधर्मचरीतव ॥ २६ ॥ प्रतीच्छचैनांभद्रंतेपाणिंगृह्णीष्वपाणिना ॥ पतिव्रतामहाभागाछायेवानुगतासदा ॥ २७ ॥ इत्युक्त्वाप्राक्षिपद्राजामंत्रपूतंजलंतदा ॥ साधुसाध्वितिदेवानामृषीणांवदतांतदा ॥ २८ ॥ देवदुंदुभिनिर्घोषःपुष्पवर्षोमहानभूत् ॥ एवंदत्वासुतांसीतांमंत्रोदकपुरस्कृताम् ॥ २९ ॥ अब्रवीज्जनकोराजाहर्षेणाभिपरिप्लुतः ॥ लक्ष्मणागच्छभद्रंतेऊर्मिलामुद्यतांमया ॥ ३० ॥ प्रतीच्छपाणिंगृह्णीष्वमाभूत्कालस्यपर्ययः ॥ तमेवमुक्त्वाजनकोभरतंचाभ्यभाषत ॥ ३१ ॥ गृहाणपाणिंमांडव्याःपाणिनारघुनंदन ॥ शत्रुघ्नंचापिधर्मात्माअब्रवीन्मिथिलेश्वरः ॥ ३२ ॥ श्रुतकीर्तेर्महाबाहोपाणिंगृह्णीष्वपाणिना ॥ सर्वेभवंतःसौम्याश्चसर्वेसुचरितव्रताः ॥ ३३ ॥ पत्नीभिःसंतुकाकुत्स्थामाभूत्कालस्यपर्ययः ॥ जनकस्यवचःश्रुत्वापाणीन्पाणिभिरस्पृशन् ॥ ३४ ॥ चत्वारस्तेचतसृणांवसिष्ठस्यमतेस्थिताः ॥ अग्निंप्रदक्षिणंकृत्वावेदिंराजानमेवच ॥ ३५ ॥ ऋषींश्चापिमहात्मानःसहभार्यारघूद्वहाः ॥ यथोक्तेनततश्चक्रुर्विवाहंविधिपूर्वकम् ॥ ३६ ॥ पुष्पवृष्टिर्महत्यासीदंतरिक्षात्सुभास्वरा ॥ दिव्यदुंदुभिनिर्घोषैर्गीतवादित्रनिःस्वनैः ॥ ३७ ॥ ननृतुश्चाप्सरःसंघागंधर्वाश्चजगुःकलम् ॥ विवाहेरघुमुख्यानांतदद्भुतमदृश्यत ॥ ३८ ॥ ईदृशेवर्तमानेतुतूर्योद्धुष्टनिनादिते ॥ त्रिरग्निंतेपरिक्रम्यऊहुर्भार्यामहौजसः ॥ ३९ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

उपकार्यैशिबिरम् पश्यन्वधूवरसंबंधकल्याणम् ॥ ४० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेत्रिसप्ततितमःसर्गः ॥७३॥ ॥७४॥ ॥ आपृष्ट्वा आपृच्छ्य तौदशरथजनकौ उत्तरपर्वतंकौशिकीतटावच्छिन्नम् ॥१॥ जगामगंतुमुद्यतोभूत् ॥२॥ कन्याधनंविवाहकालेकन्यायैदेयंधनंयौतकाख्यम् तस्यैवप्रपंचोगवामित्यादि ॥३॥मुख्या नांकंबलानांनेपालादिभवानांकंबलानांबहूनिइतिसंबंधः क्षौमान्बहूनितिविपरिणामः कोट्यंबराणिकोटिसंख्यानिसामान्यवासांसि ॥४॥ कन्याशतंसखीत्वेन तासांराजकुमारीणाम् प्रत्येक

अथोपकार्यंजग्मुस्तेसभार्यारघुनंदनाः॥राजाप्यनुययौपश्यन्सर्षिसंघःसबांधवः॥ ४० ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्ये बालकांडेत्रिसप्ततितमःसर्गः॥ ७३॥ ॥ ७४॥ ॥ अथरात्र्यांव्यतीतायांविश्वामित्रोमहामुनिः॥ आपृष्ट्वातौचराजानौजगामोत्तरपर्वतम्॥ १॥ विश्वामित्रेगतेराजावैदेहंमिथिलाधिपम्॥ आपृष्ट्वैवजगामाशुराजादशरथःपुरीम् ॥ २॥ अथराजाविदेहानांददौकन्याधनंबहु॥ गवांशतसहस्राणिबहूनिमिथिलेश्वरः॥ ३॥ कंबलानांचमुख्यानांक्षौमान्कोट्यंबराणिच॥ हस्त्यश्वरथपादातंदिव्यरूपंस्वलंकृतम्॥ ४॥ ददौकन्याशतंतासांदासीदासमनुत्तमम्॥ हिरण्यस्यसुवर्णस्यमुक्तानांविद्रुमस्यच॥ ५॥ ददौराजासुसंहृष्टःकन्याधनमनुत्तमम्॥ दत्वाबहुविधंराजासमनुज्ञाप्यपार्थिवम्॥ ६॥ प्रविवेशस्वनिलयंमिथिलांमिथिलेश्वरः॥ राजाप्ययोध्याधिपतिःसहपुत्रैर्महात्मभिः ॥ ७॥ ऋषीन्सर्वान्पुरस्कृत्यजगाम सबलान्वितः॥ गच्छंतंतुनरव्याघ्रंसर्षिसंघंसराघवम्॥८॥ घोरास्तुपक्षिणोवाचोव्याहरंतिसमंततः ॥ भौमाश्चैवमृगाःसर्वेगच्छंतिस्मप्रदक्षिणम् ॥ ९॥ तान्दृष्ट्वाराजशार्दूलोवसिष्ठंपर्यपृच्छत॥ असौम्याःपक्षिणोघोरामृगाश्चापिप्रदक्षिणाः॥ १०॥ किमिदंहृदयोत्कंपिमनोममविषीदति॥ राज्ञोदशरथस्यैतच्छ्रुत्वावाक्यंमहानृषिः॥ ११॥ उवाचमधुरांवाणींश्रूयतामस्ययत्फलम्॥ उपस्थितंभयंघोरंदिव्यंपक्षिमुखाच्च्युतम्॥ १२॥

मितिशेषः दासीदासमितिंगवाश्वादित्वादेकत्वम् हिरण्यंरजतम् सुवर्णंहेम षष्ठ्यंतानांकोटिपदाध्याहारेणान्वयः ॥ ५ ॥ पार्थिवंदशरथम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ बलैश्चतुरंगैरनुगैःकिंकरैश्चसहितःतथा गच्छंतम् दशरथमितिशेषः ॥ ८ ॥ पक्षिणःकरटादयः तत्रपक्षिणांघोरव्याहरणमादौदुर्निमित्तंततोमृगप्रदक्षिणगमनंसुनिमित्तम् ॥ ९ ॥ तान्शुभाशुभसूचकोत्पातान् असौम्याःपक्षिणोघोराः घोरशब्दाइत्यर्थः ॥ १० ॥ इदंहृदयकंपजनकम् किमिदंदुःखोदर्कंसुखोदर्कंवेतिप्रश्नः अनिश्चयान्मेमनोविषीदति ॥११॥ दिविखेभवंदिव्यम् पक्षिमुखाच्च्युतंवचनम् घोरंभयमुपस्थितंप्राप्तमाशुवेदयतीतिशेषः ॥ १२ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

प्रशमयंतिप्रशमंसूचयंतीत्यर्थः तेषांसंवदतामित्यस्यपुरइतिशेषः ॥ २१ ॥ तमोभस्मचोभयमप्युत्पातजम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ ससंज्ञाइव ईषत्संज्ञाइत्यर्थः अन्यत्तुबलंनिःसंज्ञमेव भस्मच्छन्ने वाभूदितिशेषः ॥ १५ ॥ भीमसंकाशंभयंकरदर्शनम् ॥ १७ ॥ कैलासमिवेत्यनेनमहाकारत्वं दुर्धर्षमशक्यातिक्रमं पृथग्जनः पामरजनः ॥ १८ ॥ प्रभातिशयेनविद्युद्गणोपमं धनुरुग्रंशरंचप्रगृह्यत्रिपुरघ्नंशिवमिवस्थितमित्यर्थः ॥ १९ ॥ जपहोमपरायणाआसन्निति शेषः यद्यपिहोमोग्न्यधिकरणस्तदापथिचलनसमयेबाधितस्तथाप्यपानेजुह्वतिप्राणमित्यादिर्बोध्यइतिकेचित् परेतु

मृगाःप्रशमयंत्येतेसंतापस्त्यज्यतामयम् ॥ तेषांसंवदतांतत्रवायुःप्रादुर्बभूवह ॥ १३ ॥ कंपयन्मेदिनींसर्वांपातयंश्चमहाद्रुमान् ॥ तमसासंवृतःसूर्यःसर्वेनावेदिषुर्दिशः ॥ १४ ॥ भस्मनाचावृतंसर्वंसंमूढमिवतद्बलम् ॥ वसिष्ठऋषयश्चान्येराजाचससुतस्तदा ॥ १५ ॥ ससंज्ञाइवतत्रासन्सर्वमन्यद्विचेतनम् ॥ तस्मिंस्तमसिघोरेतुभस्मच्छन्नेवसाचमूः ॥ १६ ॥ ददर्शभीमसंकाशंजटामंडलधारिणम् ॥ भार्गवंजामदग्न्येयंराजाराजविमर्दनम् ॥ १७ ॥ कैलासमिवदुर्धर्षंकालाग्निमिवदुःसहम् ॥ ज्वलंतमिवतेजोभिर्दुर्निरीक्ष्यंपृथग्जनैः ॥ १८ ॥ स्कंधेचासज्ज्यपरशुंधनुर्विद्युद्गणोपमम् ॥ प्रगृह्यशरमुग्रंचत्रिपुरघ्नंयथाशिवम् ॥ १९ ॥ तंदृष्ट्वाभीमसंकाशंज्वलंतमिवपावकम् ॥ वसिष्ठप्रमुखाविप्राजपहोमपरायणाः ॥ २० ॥ संगतामुनयःसर्वेसंजजल्पुरथोमिथः ॥ कच्चित्पितृवधामर्षीक्षत्रंनोत्सादयिष्यति ॥ २१ ॥ पूर्वंक्षत्रवधंकृत्वागतमन्युर्गतज्वरः ॥ क्षत्रस्योत्सादनंभूयोनखल्वस्यचिकीर्षितम् ॥ २२ ॥ एवमुक्त्वार्घ्यमादायभार्गवंभीमदर्शनम् ॥ ऋषयोरामरामेतिमधुरंवाक्यमब्रुवन् ॥ २३ ॥ प्रतिगृह्यतुतांपूजामृषिदत्तांप्रतापवान् ॥ रामंदाशरथिंरामोजामदग्न्योभ्यभाषत ॥ २४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेचतुःसप्ततितमःसर्गः ॥ ७४ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ रामदाशरथेवीरवीर्यंतेश्रूयतेऽद्भुतम् ॥ धनुषोभेदनंचैवनिखिलेनमयाश्रुतम् ॥ १ ॥ तदद्भुतमचिंत्यंचभेदनंधनुषस्तथा ॥ तच्छ्रुत्वाहमनुप्राप्तोधनुर्गृह्यापरंशुभम् ॥ २ ॥

जपहोमपरायणत्वमुपलक्षणं अतएवायेसंजजल्पुरितिसंगच्छते ऽन्यथाताद‍ृशहोमादिपरायणानांजल्पासंभवादित्याहुः ॥ २० ॥ ऋषीणांपरस्परंजल्पमाह कच्चिदित्यादि श्लोकद्वयेपिनशब्दोननुशब्दैकदेशोनन्वित्यर्थकोवितर्के ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्री० वा० आ० बा० चतुःसप्ततितमःसर्गः ॥ ७४ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ किमभाषतेत्यत्राह रामेति निखिलेनकार्त्स्न्येन चेनताटकावधादिसमुच्चयः ॥ १ ॥ यत्त्वयातथाऽनायासेनधनुषोभेदनंकृतंतदद्भुतमचिंत्यंचान्येनमनसापिअशक्यं अतस्तच्छ्रुत्वेत्यादि गृह्यगृहीत्वा ॥ २ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

वा०रा० ॥९६॥

जामदग्न्यंजमदग्नेःस्वपितुरागतम् अत्रार्थेष्यञ्आर्षः शरेणयुक्तंपूरयस्वैवआकर्षयस्व ॥ ३ ॥ अस्यापिधनुषःपूरणेसति वीर्यश्लाघ्यंवीर्यवत्श्लाघ्यंच वीर्येणतद्वत्तयाश्लाघ्यमित्यन्ये ॥ ४॥ तद्वचनंद्वंद्वयुद्धवचनम् ॥ ६ ॥ क्षत्ररोषात्तज्जक्षत्रवधात् ॥ ६ ॥ सहस्राक्षेतत्सन्निधौ प्रतिज्ञायअतःपरंशस्त्रंनग्रहीष्यामीत्येवम् प्रक्षेपस्त्यागः ॥ ७ ॥ तपसेमहेंद्रकृतकेतनत्वम् ॥ ८ ॥ त्वंतथा त्यक्तशस्त्रादिर्ममसर्वविनाशायकुतःसंप्राप्तइत्यन्वयः सर्वनाशमेवोपपादयति नचेत्यादि ॥ ९ ॥ १० ॥ इमेवक्ष्यमाणलक्षणे यत्त्वयाभग्नंयच्चमयाधृतंतेइत्यर्थः बलवतीबलवन्नाम्ये सुकृ

वा०कां० १

तदिदंघोरसंकाशंजामदग्न्यंमहद्धनुः ॥ पूरयस्वशरेणैवस्वबलंदर्शयस्वच॥ ३ ॥ तदहंतेबलंदृष्ट्वाधनुषोप्यस्यपूरणे ॥ द्वंद्वयुद्धंप्रदास्यामिवीर्यश्लाघ्यमहंतव॥४॥तस्यतद्वचनंश्रुत्वाराजादशरथस्तदा॥ विषण्णवदनोदीनःप्रांजलिर्वाक्यमब्रवीत्॥५॥ क्षत्ररोषात्प्रशांतस्त्वंब्राह्मणश्चमहातपाः॥ बालानांममपुत्राणामभयंदातुमर्हसि ॥ ६ ॥ भार्गवाणांकुलेजातःस्वाध्यायव्रतशालिनाम् ॥ सहस्राक्षेप्रतिज्ञायशस्त्रंप्रक्षिप्तवानसि ॥ ७ ॥ सत्वं धर्मपरोभूत्वाकश्यपायवसुंधराम्॥ दत्वावनमुपागम्यमहेंद्रकृतकेतनः ॥८॥ ममसर्वविनाशायसंप्राप्तस्त्वंमहामुने॥ नचैकस्मिन्हतेरामेसर्वेजीवामहेवयम्॥९॥ब्रुवत्येवंदशरथेजामदग्न्यःप्रतापवान्॥ अनादृत्यतुतद्वाक्यंराममेवाभ्यभाषत॥१०॥इमेद्वेधनुषीश्रेष्ठेदिव्येलोकाभिपूजिते ॥ दृढे बलवतीमुख्येसुकृतेविश्वकर्मणा ॥ ११ ॥ अनुसृष्टंसुरैरेकंत्र्यंबकाययुयुत्सवे॥ त्रिपुरघ्नंनरश्रेष्ठभग्नंकाकुत्स्थयत्त्वया ॥ १२ ॥ इदंद्वितीयंदुर्धर्षंविष्णोर्दत्तंसुरोत्तमैः॥तदिदंवैष्णवंरामधनुःपरपुरंजयम्॥१३॥समानसारंकाकुत्स्थरौद्रेणधनुषात्विदम्॥ तदातुदेवताःसर्वाःपृच्छंतिस्मपितामहम् ॥१४॥ शितिकंठस्यविष्णोश्चबलाबलनिरीक्षया ॥ अभिप्रायंतुविज्ञायदेवतानांपितामहः ॥ १५॥ विरोधंजनयामासतयोःसत्यवतांवरः॥ विरोधेतुमहद्युद्धमभवद्रोमहर्षणम्॥ १६॥ शितिकंठस्यविष्णोश्चपरस्परजयैषिणोः ॥ तदातुजृंभितंशैवंधनुर्भीमपराक्रमम्॥ १७॥

तेयत्ननिर्मिते ॥ ११ ॥ युयुत्सवे त्रिपुरवासिभिरितिशेषः त्रिपुरघ्नंतद्धननसाधनम् ॥ १२ ॥ वैष्णवंविष्णवेदत्तम् तदिदंवैष्णवंवैष्णवत्वेनप्रसिद्धम् ॥ १३ ॥ रौद्रेणशैवेन शैवस्येदानीमसारत्व माह तदात्विति ॥ १४ ॥ विष्णोस्त्रिपुरसंहारेशरत्वेनरुद्रपरिकरांतर्भावश्रवणात् अयंरुद्राद्दुर्बलउतसमइत्येवंशितिकंठविष्णवोर्बलाबलज्ञानायदेवताःपितामहंपृच्छंतिस्म सचपितामहस्तेषां देवानांउक्तमभिप्रायंविज्ञाय ॥ १५ ॥ सत्यवतांवरःसत्यसंकल्पः स्वसंकल्पेनदेवानांमोहंनिरसितुमेकात्मनोरपिरुद्रविष्ण्वोर्विरोधंजनयामास तावपितत्संकल्पसिद्ध्यर्थमेवविरोधंचक्रतुः इदंयुद्धंदक्षयज्ञवधेबोध्यम् अतःपूर्वेणनविरोधः ॥ १६ ॥ तदाहुंकारेणविष्णुनाशैवंधनुर्विजृंभितंशिथिलीकृतंमहादेवश्चस्तंभितः ॥ १७ ॥

॥९६॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥ १८ ॥ याचिताविति एतावत्यर्थेदृष्ट्वाप्राप्तनिश्चयैर्देवैर्युद्धादुपरतियाचितौ देवतानुग्रहायप्रशमंजग्मतुः ॥ १९ ॥ विष्णुंअधिकंश्रेष्ठंसेव्यत्वेनमेनिरेज्ञातवंतः वस्तुतस्तुप्रकृतयुद्धेविष्णोराधि
क्यदर्शनात्त्रिपुरवधेशिवस्याधिक्यदर्शनात्तयोःसाम्यग्रहणमितितात्पर्यं अधिकमित्यस्यस्वीयपूर्वज्ञानविषयस्वरूपापेक्षयाधिकमित्यर्थः धनूरुद्रस्त्विति एवंयुद्धदशायांक्रुद्धःपश्चाद्देवप्रार्थन
याप्रसन्नःशिवोदेवेभ्योदत्वाततःसर्वैर्देवैःसहयुद्धार्थंधनुरिच्छतोदेवरातस्यददौ अतएववरुणेनदत्तमितिवक्ष्यमाणेनरुद्रेणदेवानांदत्तमित्युक्तग्रंथेनचनविरोधइत्याहुः ॥ २० ॥ एवंचशैवस्यधनु
षस्तदारभ्यशिथिलत्वेनतद्भंगकृतंनतेवीर्याधिक्यमितिभार्गवाभिप्रायः अथस्वधनुषआगममाह इदंचेत्यादि परपुरंजयमित्यार्षमसंज्ञायां ॥ २१ ॥ भार्गवेभृगुपुत्रे सउक्तरूपोविष्णुः न्यासं

हुंकारेणमहादेवःस्तंभितोथत्रिलोचनः॥ देवैस्तदासमागम्यसर्षिसंघैःसचारणैः॥ १८॥ याचितौप्रशमंतत्रजग्मतुस्तौसुरोत्तमौ॥ जृंभितंतद्धनुर्दृष्ट्वा शैवंविष्णुपराक्रमैः ॥ १९॥ अधिकंमेनिरेविष्णुंदेवाःसर्षिगणास्तथा ॥ धनूरुद्रस्तुसंक्रुद्धोविदेहेषुमहायशाः॥ २०॥ देवरातस्यराजर्षेर्ददौहस्तेस सायकम्॥ इदंचवैष्णवंरामधनुःपरपुरंजयम्॥ २१॥ ऋचीकेभार्गवेप्रादाद्विष्णुःसन्यासमुत्तमम्॥ ऋचीकस्तुमहातेजाःपुत्रस्याप्रतिकर्मणः॥ २२॥ पितुर्ममददौदिव्यंजमदग्नेर्महात्मनः॥ न्यस्तशस्त्रेपितरिमेतपोबलसमन्विते॥ २३॥ अर्जुनोविदधेमृत्युंप्राकृतांबुद्धिमास्थितः॥ वधमप्रतिरूपंतुपितुः श्रुत्वासुदारुणम्॥ क्षत्रमुत्सादयंरोषाज्जातंजातमनेकशः ॥ २४ ॥ पृथिवींचाखिलांप्राप्यकश्यपायमहात्मने॥ यज्ञस्यांतेददंरामदक्षिणांपुण्यक मणे ॥ २५॥ दत्वामहेंद्रनिलयस्तपोबलसमन्वितः॥ श्रुत्वातुधनुषोभेदंततोहंद्रुतमागतः ॥ २६ ॥ तदेवंवैष्णवंरामपितृपैतामहंमहत्॥ क्षत्रधर्मंपुर स्कृत्यगृह्णीष्वधनुरुत्तमम्॥ २७॥ योजयस्वधनुःश्रेष्ठेशरंपरपुरंजयम्॥ यदिशक्तोसिकाकुत्स्थद्वंद्वंदास्यामितेततः॥ २८॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणे वाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेपंचसप्ततितमःसर्गः॥ ७५॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥

प्रादात् अप्रतिकर्मणःस्वहंतर्यपिशापादिप्रतिक्रियारहितस्य ॥ २२ ॥ न्यस्तशस्त्रेन्यस्तंत्यक्तंविष्णुधनूरूपंशस्त्रंयेनतथाभूते तपोबलयुतेपिपितरिप्राकृतांबुद्धिमास्थितोर्जुनःकार्तवीर्यःमत्पितुर्मृ
त्युंविदधे ॥ २३ ॥ तमयोग्यंपितुर्वधंश्रुत्वाहंरोषात्क्षत्रमुत्सादयंउत्सादितवान् अडभावआर्षः ॥ २४ ॥ प्राप्यस्वबलेनेतिशेषः पुण्यकर्मणेयज्ञरूपपुण्यसाद्गुण्यार्थं ॥ २५ ॥ दत्वाभूमिमि
तिशेषः महेंद्रोमहेंद्रपर्वतः धनुषःशैवस्य ॥ २६ ॥ पितृपैतामहंपितृपितामहक्रमादागतं उत्तरपदवृद्धिरार्षी क्षत्रधर्मंमद्वर्तिनंमयापूर्वमंगीकृतंक्षत्रधर्मं नतुब्राह्मणधर्ममाश्रित्यत्यजेत्यर्थः
ब्राह्मणवत्शांतिमास्थायनाहंशक्तइतिमाब्रूहीत्यर्थइतिकतकः ॥ २७ ॥ शक्तोसिशरयोजनेइतिशेषः तावतापिनत्वांत्यक्ष्याम्यपितुद्वंद्वंदास्यामीत्यर्थः अन्यथामांशरणंव्रजेतितात्पर्यं ॥ २८॥
इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेपंचसप्ततितमःसर्गः ॥ ७५ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

पितुर्गौरवात्पितृसंनिधिवशात् यंत्रितानियमिताकथोच्चैःकथनंयेनसः ॥ १ ॥ पितुरानृण्यंपितृहंतृक्षत्रवधेनपितृवैरशुद्धिमास्थितःसन्यत्कर्मत्रिःसप्तकृत्वःक्षत्रियवधरूपंकृतवानसितदनुरुध्या महेंऽगीकुर्मः शूरेणावश्यंवैरशुद्धेःकर्तव्यत्वात् ॥ २ ॥ यन्मांक्षत्रधर्मेणयुक्तंवीर्यहीनमशक्तमिवमन्यमानोऽवजानासितन्नानुरुध्यामहे अतोद्यमेतेजःपराभिभवासहनंतन्मूलंमेपराक्रमंचपश्य ॥ ३ ॥ क्रुद्धःप्रागुक्तरूपावमानवचनेन क्रोधादेवतद्धस्तात्स्वयमेवधनुःचाच्छार्गवनिष्ठवैष्णवींशक्तिंजग्राह तदुक्तंपाद्मे इत्युक्त्वादेविवैष्णव्याशक्त्यातद्गतयासह जग्राहवैष्णवंचापंविनयेनच लीलयेति अत्राप्यग्रेवक्ष्यति निर्वीर्योजामदग्न्योसावितिलघुःशीघ्रःपराक्रमोयस्यसः ॥ ४ ॥ आरोप्यज्यारोपंकृत्वा शरंसज्यंज्यायुक्तंचकार ॥ ५ ॥ जमदग्निपुत्रत्वेनब्राह्मणोसीतिविश्वा

श्रुत्वातुजामदग्न्यस्यवाक्यंदाशरथिस्तदा ॥ गौरवाद्यंत्रितकथःपितूराममथाब्रवीत् ॥ १ ॥ श्रुतवानसियत्कर्मकृतवानसिभार्गव ॥ अनुरुध्यामहे ब्रह्मन्पितुरानृण्यमास्थितः ॥ २ ॥ वीर्यहीनमिवाशक्तंक्षत्रधर्मेणभार्गव ॥ अवजानासिमेतेजःपश्यमेघपराक्रमम् ॥ ३ ॥ इत्युक्त्वाराघवःक्रुद्धोभार्गवस्यवरायुधम् ॥ शरंचप्रतिजग्राहहस्ताल्लघुपराक्रमः ॥ ४ ॥ आरोप्यसधनूरामःशरंसज्यंचकारह ॥ जामदग्न्यंततोरामंरामःक्रुद्धोब्रवीदिदम् ॥ ५ ॥ ब्राह्मणोसीतिपूज्योमेविश्वामित्रकृतेनच ॥ तस्माच्छक्तोनतेराममोक्तुंप्राणहरंशरम् ॥ ६ ॥ इमांवात्वद्गतिंरामतपोबलसमर्जितान् ॥ लोकानप्रतिमान्वापिहनिष्यामीतिमेमतिः ॥ ७ ॥ नह्ययंवैष्णवोदिव्यःशरःपरपुरंजयः ॥ मोघःपततिवीर्येणबलदर्पविनाशनः ॥ ८ ॥ वरायुधधरंरामंद्रष्टुंसर्षिगणाःसुराः ॥ पितामहंपुरस्कृत्यसमेतास्तत्रसर्वशः ॥ ९ ॥ गंधर्वाप्सरसश्चैवसिद्धचारणकिन्नराः ॥ यक्षराक्षसनागाश्चतद्द्रष्टुंमहदद्भुतम् ॥ १० ॥ जडीकृतेतदालोकेरामेवरधनुर्धरे ॥ निर्वीर्योजामदग्न्योसौरामोराममुदैक्षत ॥ ११ ॥ तेजोभिर्गतवीर्यत्वाज्जामदग्न्योजडीकृतः ॥ रामंकमलपत्राक्षंमंदंमंदमुवाचह ॥ १२ ॥

मित्रभगिन्याःपौत्रोसीतिपूज्यस्त्वंमेऽसिवधानर्होसि अतस्तेप्राणहरंशरंमोक्तुंनशक्तोस्मीतिशेषः ॥ ६ ॥ इमांप्रत्यक्षसिद्धांगतिंगतिसाधनंपादौतच्छक्तिंचाकाशगमनादिरूपां लोकान्लोकप्राप्तिसाधनंधर्मं त्वत्पादकमलेहन्मिब्रूहितेद्याथवात्वषमितिपाद्मोक्तेः वृषोधर्मः उभयोर्मध्येयंदिच्छसियत्तवेष्टंतद्वदेत्यर्थः ॥ ७ ॥ कुतएवमतआह नहीतिवीर्येणस्वशक्त्याशत्रूणांबलदर्पविनाशनःमोघोव्यर्थः ॥ ८ ॥ वरायुधंवैष्णवंधनुः समेतामिलिताः ॥ ९ ॥ तद्द्रष्टुमागताइतिशेषः ॥ १० ॥ वरधनुर्धरेरामेऽधिकरणेतस्यभार्गवस्यालोकेतेजसिसंक्रांतेसतीतिशेषः ततःपरशुरामस्य देहान्निर्गत्यवैष्णवं पश्यतांसर्वदेवानांतेजोराममुपागमदितिनृसिंहपुराणात् पूर्वोक्तपाद्माच्च अतएवभार्गवेजडीकृतेसतिनिर्वीर्यःसरामोराममुदैक्षत उद्भूतविष्णुतेजस्कमपश्यदित्यर्थः ॥ ११ ॥ तदेवविवृणोति तेजोभिरित्यादि रामसंक्रांतैस्तेजोभिर्हेतुभिर्गतवीर्यतयाजडीकृतःपरशुरामउवाच शरवध्यप्रश्नोत्तरमितिशेषः ॥ १२ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

विषयेदेशे एवमुक्तिश्चक्षत्रभीत्यादिनिवृत्तये ॥ १२ ॥ गुरुवचःकाश्यपवचःनिशांराचिनवसे तङार्षः तदायदादत्तायदाचनवस्तव्यमित्युक्तंतदाप्रभृतीतिशेषः पृथिव्यांनवसेइत्यर्थः यतोहप्र सिद्धंकाश्यपस्यअग्रेप्रतिज्ञाकृताइतिशेषः पृथिव्यांराचौनवसामीत्येवंरूपाप्रतिज्ञाकृता ॥ १४ ॥ यदेवमतस्तामिमामित्यादि तांमद्गतिआकाशगमनसाधनौपादौचेन्नहनिष्यसि तदामनोजवं पादमास्थायकाश्यपेनसमुद्रेणचदत्तंमहेंद्रंगमिष्यामि अन्यथाप्रतिज्ञाहान्यामहत्संकटंस्यादितिभावः ॥ १५ ॥ तपसायज्ञादिरूपेण निर्जिताअर्जिताः अत्रपुण्यार्जितलोकहननाभ्यनुज्ञया स्वस्यतत्त्वज्ञत्वंव्यंग्यं रामस्यलोकदानप्रतिबंधयोःस्वातंत्र्यदर्शनेनपरेशत्वबोधनंच पाद्मेपि शतयज्ञकृतंपुण्यंतदस्त्रायन्यवेदयदिति ॥ १६ ॥ यतउताम्रृतत्वस्येशानइतिश्रुतिप्रसिद्धंब्रह्मैवत्वमिं

काश्यपायमयादत्तायदापूर्ववसुंधरा ॥ विषयेमेनवस्तव्यमितिमांकाश्यपोब्रवीत् ॥ १३ ॥ सोहंगुरुवचःकुर्वन्पृथिव्यांनवसेनिशाम् ॥ तदाप्रभृति काकुत्स्थकृतामेकाश्यपस्यह ॥ १४ ॥ तामिमांमद्गतिंवीरहंतुंनार्हसिराघव ॥ मनोजवंगमिष्यामिमहेंद्रंपर्वतोत्तमम् ॥ १५ ॥ लोकास्त्वप्रतिमाराम निर्जितास्तपसामया ॥ जहितान्शरमुख्येनमाभूत्कालस्यपर्ययः ॥ १६ ॥ अक्षय्यंमधुहंतारंजानामित्वांसुरेश्वरम् ॥ धनुषोस्यपरामर्शात्स्वस्तितेस्तु परंतप ॥ १७ ॥ एतेसुरगणाःसर्वेनिरीक्षंतेसमागताः ॥ त्वामप्रतिमकर्माणमप्रतिद्वंद्वमाहवे ॥ १८ ॥ नचेयंतवकाकुत्स्थव्रीडाभवितुमर्हति ॥ त्वया त्रैलोक्यनाथेनयदहंविमुखीकृतः ॥ १९ ॥ शरमप्रतिमंराममोक्तुमर्हसिसुव्रत ॥ शरमोक्षेगमिष्यामिमहेंद्रंपर्वतोत्तमम् ॥ २० ॥ तथाब्रुवतिरामेतु जामदग्न्येप्रतापवान् ॥ रामोदाशरथिःश्रीमांश्चिक्षेपशरमुत्तमम् ॥ २१ ॥ सहतान्दृश्यरामेणस्वाँल्लोकांस्तपसार्जितान् ॥ जामदग्न्योजगामाशुम हेंद्रंपर्वतोत्तमम् ॥ २२ ॥

त्याह अक्षय्यमिति अक्षय्यंअनाद्यंतंकेनापिपराजयंनेतुमशक्यंच एवंनिश्चयेहेतुर्धनुषइत्यादि अस्यवैष्णवस्येतरदुरारोपस्य परामर्शोग्रहणाकर्षणादि ॥ १७ ॥ अप्रतिद्वंद्वंप्रतिभटरहितं ॥ १८ ॥ इयंत्वद्विषयेऽशक्तिःव्रीडाव्रीडार्हा तत्रहेतुस्त्वयेत्यादि विमुखीकृतस्वशक्तेःस्वस्मिन्योजनेनाशक्तःकृतः एतेनस्वस्यभगवदंशत्वंरामस्यचपूर्णभगवदवतारत्वंसूचितं स्वातिरिक्तेनवि मुखीकरणेहिव्रीडानतुस्वात्मनामाययातथाकरणेइतिभावः एतद्व्यवहारप्रयोजनंचदययादशरथादीन्प्रतिस्वरूपबोधनंरामस्यपूर्णतेजोवत्त्वसंपादनंचेतिभाति वैष्णवतेजसोंशेनान्यत्रसत्त्वेरा वणवधस्यदुष्करत्वात् एतदर्थमेवरावणवधेच्छुदेवगंधर्वादीनांद्रष्टुमागमनंपूर्वमुक्तम् ॥ १९ ॥ शरमोक्षेगमिष्यामि पापस्यतपसादग्धत्वात्पुण्यस्यचशरमोक्षेणफलप्रतिबंधेजीवन्मुक्तोभूत्वाग मिष्यामीत्यर्थः अनेनलोकावरोधःस्वेष्टएवेतिदर्शितम् ॥ २० ॥ २१ ॥ दृश्यदृष्ट्वा ॥ २२ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥ २३ ॥ रामःदाशरथिनाब्राह्मणत्वात्पूजितोनमस्कृतश्च प्रशस्यहेतिपाठांतरं दाशरथिंप्रदक्षिणीकृत्य अंतर्यामित्वेनज्ञानात्प्रदक्षिणकरणंचक्षत्रियत्वाच्चतस्यप्रणत्यकरणंकायेनेतिबोध्यं आत्मगतितत्त्वज्ञानं स्वस्थानंजगामेत्यर्थः प्रभुरिति ब्रह्मत्वेनसर्वलोकप्रभुत्वम् ॥ २४ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवा० आदिकाव्येबा० षट्सप्ततितमःसर्गः ॥ ७६॥

रामेपरशुरामे प्रशांतोगतक्रोधआत्माचित्तंयस्य हस्तेस्वहस्तेस्थितंधनुर्वरुणायदेवैःसहकौतुकदर्शनार्थमंतरिक्षेस्थितायददौन्यासात्मनेतिशेषः वरुणस्याप्रमेयत्वंभृगवेसाक्षाद्ब्रह्मविद्याप्रदत्वा

ततोवितिमिराःसर्वादिशश्चोपदिशस्तथा॥सुराःसर्षिगणारामंप्रशशंसुरुदायुधम्॥ २३ ॥ रामंदाशरथिंरामोजामदग्न्यःप्रपूजितः॥ततःप्रदक्षिणीकृत्यजगामात्मगतिंप्रभुः॥ २४॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेषट्सप्ततितमःसर्गः॥ ७६॥ ॥ ५॥ ॥गतेरामेप्रशांतात्मारामोदाशरथिर्धनुः॥वरुणायाप्रमेयायददौहस्तेमहायशाः॥१॥ अभिवाद्यततोरामोवसिष्ठप्रमुखानृषीन्॥ पितरंविकलंदृष्ट्वाप्रोवाचरघुनंदनः॥ २॥जामदग्न्योगतोरामःप्रयातुचतुरंगिणी॥ अयोध्याभिमुखीसेनात्वयानाथेनपालिता॥ ३॥ रामस्यवचनंश्रुत्वाराजादशरथःसुतम्॥बाहुभ्यांसंपरिष्वज्यमूर्ध्न्युपाघ्रायराघवम्॥४॥गतोरामइतिश्रुत्वाहृष्टःप्रमुदितोनृपः॥पुनर्जातंतदामेनेपुत्रमात्मानमेवच॥५॥चोदयामासतांसेनांजगामाशुततःपुरीम्॥ पताकाध्वजिनींरम्यांतूर्योद्घुष्टनिनादिताम्॥६॥ सिक्तराजपथारम्यांप्रकीर्णकुसुमोत्कराम्॥ राजप्रवेशसुमुखैःपौरैर्मंगलपाणिभिः॥७॥संपूर्णाप्राविशद्राजाजनौघैःसमलंकृताम्॥ पौरैःप्रत्युद्गतोदूरंद्विजैश्चपुरवासिभिः॥ ८ ॥ पुत्रैरनुगतःश्रीमान्श्रीमद्भिश्चमहायशाः ॥ प्रविवेशगृहंराजाहिमवत्सदृशंप्रियम्॥ ९ ॥ ननंदस्वजनैराजागृहेकामैःसुपूजितः॥ कौसल्याचसुमित्राचकैकेयीचसुमध्यमा॥ १० ॥ वधूप्रतिग्रहेयुक्तायाश्चान्याराजयोषितः ॥ततःसीतांमहाभागामूर्मिलांचयशस्विनीम् ॥ ११ ॥

त् इदंचतैत्तिरीयोपनिषदिस्पष्टम् ॥ १ ॥ विकलंपरशुरामभयेन धनुर्दानवृत्तांतस्यमाययातिरोधानमन्यान्प्रति ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ हर्षएवाधिकावस्थःप्रमोदः ॥ ५ ॥ तांसेनां प्रथमंक्षुभितां पश्चात्प्राप्ताश्वासांचेत्यर्थः जगाम सेनेतिशेषः पताकाध्वजपटः ध्वजोदंडः पताकायुक्तध्वजवतीं पताकाःक्षुद्रध्वजाः ध्वजामहांतइत्यन्ये रम्यांस्वभावतः उद्घुष्टंघोषः ॥ ६ ॥ सिक्तेनराजपथेनआसमंताद्रम्याम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ श्रीमद्भिःदारपरिग्रहादधिकलक्ष्मीवद्भिःपुत्रैः सुधालेपजधावल्यादौन्नत्याच्चहिमवत्सादृश्यंगृहे ॥ ९ ॥ कामैःविषयभोगपरिकरस्रक्चंदनादिभिः सुपूजितःप्राप्तपूजःननंद ॥ १० ॥ वधूनांस्नुषाणांप्रतिग्रहेमंगलाचरणपूर्वकंदर्शनस्पर्शने ॥ ११ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

मंगलालापनैर्मंगलार्थमालापनैराशीर्वादैरुपलक्षिताइतिशेषः होमैर्गृहप्रवेशनीयहोमैः प्राप्तशोभनाः ॥ १२ ॥ देवतायतनानिपुरगृहदेवतायतनानि ताःसर्वाराजसुताःस्नुषाःसर्वाराजपत्न्यःप्र
त्यपूजयन्प्रणामयंतिस्म अभिवाद्यान् अभिवादनार्हान् अभिवाद्यनमस्कार्य ॥ १३ ॥ कृतास्त्राःलब्धास्त्राः कृताज्ञाइतिपाठेअनुष्ठितपितृनियोगाः ॥ १४ ॥ वर्तयंतिपितृत्तंकुर्वंति नरर्षभाः
रामादयः कस्यचित्कालस्य अत्ययेइतिशेषः ॥ १५ ॥ १६ ॥ मातुलस्तवेति अतस्तन्नगरंगत्वाआगच्छेतिशेषः एतद्वाक्यम् ॥ १७ ॥ अक्लिष्टंकस्यापिदुःखंयथानभवतितथाकर्तुंशीलमस्य

कुशध्वजसुतेचोभेजगृहुर्नृपयोषितः॥ मंगलालापनैर्होमैःशोभिताःक्षौमवाससः॥ १२॥ देवतायतनान्याशुसर्वास्ताःप्रत्यपूजयन्॥ अभिवाद्या
भिवाद्यांश्चसर्वाराजसुतास्तदा॥ १३॥ रेमिरेमुदिताःसर्वाभर्तृभिर्मुदितारहः॥ कृतदाराःकृतास्त्राश्चसधनाःससुहृज्जनाः ॥ १४॥ शुश्रूषमाणाःपि
तरंवर्तयंतिनरर्षभाः ॥ कस्यचित्त्वथकालस्यराजादशरथःसुतम् ॥ १५ ॥ भरतंकैकयीपुत्रमब्रवीद्रघुनंदनः ॥ अयंकेकयराजस्यपुत्रोवसतिपुत्र
क॥ १६॥ त्वांनेतुमागतोवीरोयुधाजिन्मातुलस्तव॥ श्रुत्वादशरथस्यैतद्भरतःकैकयीसुतः॥ १७॥ गमनायाभिचक्रामशत्रुघ्नसहितस्तदा ॥ आपृ
छ्यपितरंशूरोरामंचाक्लिष्टकारिणम्॥ १८ ॥ मातॄश्चापिनरश्रेष्ठःशत्रुघ्नसहितोययौ ॥ युधाजित्प्राप्यभरतंसशत्रुघ्नंप्रहर्षितः॥ १९॥ स्वपुरंप्राविश
द्वीरःपितातस्यतुतोषह॥ गतेचभरतेरामोलक्ष्मणश्चमहाबलः ॥ २० ॥ पितरंदेवसंकाशंपूजयामासतुस्तदा॥ पितुराज्ञांपुरस्कृत्यपौरकार्याणिसर्व
शः॥ २१॥ चकाररामःसर्वाणिप्रियाणिचहितानिच॥ मातृभ्योमातृकार्याणिकृत्वापरमयंत्रितः॥ २२॥ गुरूणांगुरुकार्याणिकालेकालेन्ववैक्षत
एवंदशरथःप्रीतोब्राह्मणानैगमास्तथा॥ २३॥ रामस्यशीलवृत्तेनसर्वेविषयवासिनः॥ तेषामतियशालोकेरामःसत्यपराक्रमः॥ २४॥ स्वयंभूरिव
भूतानांबभूवगुणवत्तरः॥ रामश्चसीतयासार्धंविजहारबहूनृतून्॥ २५॥

तंरामम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ प्रियाणीहितानि हितानिपर्यंतेइष्टजनकानिपौराणां परममत्यंतंयंत्रितःश्रुतिस्मृतिमर्यादाऽलंघी ॥ २२ ॥ गुरूणांतद्विषयेपरमयंत्रितः गुरुकार्याणि
गुरुसंबंधिशुश्रूषादीनि नैगमावणिजः ॥ २३ ॥ विषयवासिनःप्रीताइतिशेषः तेषांचतुर्णांपुत्राणांमध्येसत्यपराक्रमोरामएवातियशाः भूतानांमध्येस्वयंभूरिवगुणवत्तरोबभूवेत्युत्तरेणान्वयः
॥ २४ ॥ बहूनृतून्द्वादशवर्षाणीत्यर्थइतिबहवः ॥ २५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

मनस्वीअनुकूलमनस्कः अतएवतद्गतमनानित्यंसीतागतमनाः तस्याहृदिसमर्पितः संबंधसामान्येषष्ठी तयेत्यर्थः एतेनपरस्परानुरागोदर्शितः पितृकृताःब्राह्मविवाहसदृशविवाहेनपितृदत्ताः सविवाहएवसर्वथाश्लाघ्यइतिभावः ॥२६॥ नैतावदेवकिंतुगुणाद्धितकारित्वपातिव्रत्यादिरूपात् रूपंसौंदर्यंतद्रूपाद्गुणाच्च भूयोधिकंरामस्यप्रीतिर्वर्धतेस्म तस्याश्चहृदयेगुणाद्रूपगुणाच्चभर्ता द्विगुणंपरिवर्ततेस्म ॥ २७॥ तस्यरामस्यांतर्गतंहृदयंहृदयाभिप्रायंमैथिलीहृदास्वहृदयेनभूयोधिकंविशेषेणमैथिलीजनकात्मजारूपिणीश्रीरिवरूपेदेवताभिःसमासीताआख्यातिजानाति अ

मनस्वीतद्गतमनास्तस्याहृदिसमर्पितः॥ प्रियातुसीतारामस्यदाराःपितृकृताइति॥२६॥ गुणाद्रूपगुणाच्चापिप्रीतिर्भूयोभिवर्धते॥ तस्याश्चभर्ताद्विगुणंहृदयेपरिवर्तते॥२७॥ अंतर्गतमपिव्यक्तमाख्यातिहृदयंहृदा॥ तस्यभूयोविशेषेणमैथिलीजनकात्मजा॥ देवताभिःसमारूपेसीताश्रीरिवरूपिणी॥२८॥ तयासराजर्षिसुतोभिकामयासमेयिवानुत्तमराजकन्यया॥ अतीवरामःशुशुभेमुदान्वितोविभुःश्रियाविष्णुरिवामरेश्वरः॥२९॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येचतुर्विंशतिसाहस्रिकायांसंहितायांबालकांडेरामक्रीडाख्यानंनामसप्तसप्ततितमःसर्गः ॥ ७७॥ ॥ अतःपरमयोध्याकांडंतस्यायमाद्यःश्लोकः॥ गच्छतामातुलकुलंभरतेनतदानघः॥ शत्रुघ्नोनित्यशत्रुघ्नोनीतःप्रीतिपुरस्कृतः॥ १॥ ॥ ७॥

तोज्ञायतेभर्तातद्धृदयस्थइति ॥ २८ ॥ अभिकामयास्वविषयेच्छावत्यास्वेच्छाविषययाच समेयिवान्संयुक्तः विभुःविभुत्वशक्तिमान् अमरेश्वरोविष्णुःश्रियेव तत्रद्वादशवर्षाणिराघवःसह सीतया रमयामासधर्मात्मानारायणइवश्रियेतिपाद्मेउक्तं एकोनषोडशवर्षस्यविश्वामित्रेणनयनात्पंचदशवर्षसमाप्तौविवाहइतिबोध्यम् ॥ २९ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येबालकांडेसप्तसप्ततितमःसर्गः ॥ ७७ ॥ ॥७॥ ॥ बालकांडेतुसर्गाणांकथितासप्तसप्ततिः ॥ श्लोकानांद्विसहस्रेचपंचाशच्चशतद्वयम् ॥ १ ॥ बालेबालेनकल्पेनकृत्वासंरक्षणंकृतोः ॥ सीताअंकेधृतायेनसरामःपातुनःसदा ॥ २ ॥ बालकांडव्याख्यासमाप्ता ॥ ग्रंथसंख्या ॥ ५०५० ॥ मूल ॥ २२५० ॥ टीका ॥ २८०० ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥ इति श्री वाल्मीकिरामायणे वालकांडं समाप्तम् ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥ अथ श्रीवाल्मीकिरामायणे अयोध्याकांडप्रारंभः ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

T

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ अयोध्याख्येनुगुर्वर्थेत्यक्त्वाराज्यंगिरौवसन् पादुकेभरतायादात्सरामःशरणंमम अथरामस्यराज्याभिषेकार्हगुणान्प्रतिपादयितुंराज्याभिषेकादिचप्रतिपादयितुमे तदारंभः मातुलकुलंमातुलगृहम् अनघःसोदरस्यलक्ष्मणस्यबलवद्रामाश्रयप्रयुक्तेर्ष्यारहितः नित्यशत्रवःकामादयस्तद्धंता नीतःअनेनविनामातुलगृहभुज्यमानसुखमसत्कल्पमितिधियानी तइत्यर्थः प्रीत्याभरतविषयस्नेहेनपुरस्कृतोयुक्तः तेनभरतनिर्बंधेनगमनशंकावारिता किंच भरतेनप्रीत्यापुरस्कृतःअग्रेसरःकृतःतेनपरस्परानुरागसूचनम् ॥ १ ॥ भरतः तत्रमातुलकुले विशिष्ट वस्त्राभरणभोजनादिरूपसत्कारेणसत्कृतः पुत्रस्नेहेनपुत्रादप्यधिकस्नेहेनेत्यर्थइत्येके ॥ २ ॥ तत्रापितादृशसत्कारवत्यपिमातुलगृहे कामतःकामैरभिमतविषयैः सार्वविभक्तिकस्तसिः तर्प्य

श्रीगणेशायनमः॥ ॥ गच्छतामातुलकुलंभरतेनतदानघः॥ शत्रुघ्नोनित्यशत्रुघ्नोनीतःप्रीतिपुरस्कृतः॥ १ ॥ सतत्रन्यवसद्भ्रात्रासहसत्कारसत्कृतः॥ मातुलेनाश्वपतिनापुत्रस्नेहेनलालितः॥ २ ॥ तत्रापिनिवसंतौतौतर्प्यमाणौचकामतः॥ भ्रातरौस्मरतांवीरौवृद्धंदशरथंनृपम् ॥ ३ ॥ राजापितौम हातेजाःसस्मारप्रोषितौसुतौ॥ उभौभरतशत्रुघ्नौमहेंद्रवरुणोपमौ॥ ४ ॥ सर्वएवतुतस्येष्टाश्चत्वारःपुरुषर्षभाः॥ स्वशरीराद्विनिर्वृत्ताश्चत्वारइवबाह वः॥ ५ ॥ तेषामपिमहातेजारामोरतिकरःपितुः॥ स्वयंभूरिवभूतानांबभूवगुणवत्तरः॥ ६ ॥ सहिदेवैरुदीर्णस्यरावणस्यवधार्थिभिः॥ अर्थितोमानुषे लोकेजज्ञेविष्णुःसनातनः॥ ७ ॥ कौसल्याशुशुभेतेनपुत्रेणामिततेजसा॥ यथावरेणदेवानामदितिर्वज्रपाणिना॥ ८ ॥ सहिरूपोपपन्नश्चवीर्यवा ननसूयकः॥ भूमावनुपमःसूनुर्गुणैर्दशरथोपमः॥ ९ ॥ सचनित्यंप्रशांतात्मामृदुपूर्वंचभाषते॥ उच्यमानोपिपरुषंनोत्तरंप्रतिपद्यते ॥ १० ॥

माणौ अनेनसार्वदिकीविषयसुखानिवृत्तिर्बोधिता वृद्धंअनेनशुश्रूषाकालात्ययेनधर्मलोपभयात्पितृस्मरणमितिसूचितम् स्मरतामस्मरताम् अडभावआर्षः ॥ ३ ॥ प्रोषितौविदेशगतौ ॥ ४ ॥ विनिर्वृत्ताःविनिर्गताः अनेनराज्ञोविष्णुरूपकंध्वनिः ॥ ५ ॥ तत्रापिरामस्यात्यंताभिमतत्वमुत्कर्षंचाह तेषामिति तेषामपिमध्येपितूरामोरतिकरोबभूव भूतानांप्राणिनांमध्येस्वयंभूश्चतुर्मुखइव गुणवत्तरश्चबभूव ॥ ६ ॥ गुणवत्तरत्वेहेतुः सहीति उदीर्णस्यदृप्तस्य अर्थितःप्रार्थितः जज्ञेआविर्भूतः ॥ ७ ॥ देवानांवरेणेतिवज्रपाणिविशेषणम् वज्रपाणिनाप्रार्थितेनदेवानांवरेणवामनेनादि तिरिवेत्यर्थइत्यन्ये ॥ ८ ॥ गुणवत्तरइत्युक्तगुणानेवाह सहीति रूपंलावण्यंसौंदर्यंच असूयागुणेषुदोषत्वाविष्करणंतद्रहितः भूमावनुपमःउक्तगुणविषये सूनुःकौसल्यायाइतिशेषः दशरथोप मत्वंवक्ष्यमाणगुणैर्बोध्यम् ॥ ९ ॥ मृदुपूर्वंमृदूक्तिपूर्वम् स्वजनेनपरुषमुच्यमानोपिपरुषमुत्तरंनप्रतिपद्यतेनप्रयच्छति ॥ १० ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

शतमनंतम् आत्मवत्तयास्वाधीनांतःकरणतया ॥ ११ ॥ शीलंसुचरितम् ज्ञानमात्मानात्मविवेकज्ञानंवेदतदर्थज्ञानंच अस्त्रयोग्यांतरेष्वपिअस्त्रशस्त्रपरिश्रमयोग्यकालस्यमध्यंतरंमध्यंतेष्व पिसज्जनैरेवशास्त्ररहस्यंकथयन्नास्त अन्यदातुकैमुतिकन्यायसिद्धंसज्जनैकसंभाषणम् ॥ १२ ॥ मधुराभाषीमधुरमाभाषितुंशीलमस्य पूर्वभाषीआगतान्प्रतिप्रथमभाषणेनस्वाभिमुख्यप्रदर्श कः मधुरंशब्दतः प्रियमर्थतः नचविस्मितःअप्राप्तगर्वः ॥ १३ ॥ नचानृतकथः तेनसदासत्यवचनायोगव्यवच्छेदोबोध्यते अनुरक्तोनुरंजितः अंतर्भावितण्यर्थः अनुरज्यतेअनुरंजयति तेनपर स्परानुरागः ॥ १४ ॥ अनुक्रोशोदयादुःखिषुतद्वान् दीनानुकंपीदीनानुकंपयातदभिलषितप्रापकः अतोनपौनरुक्त्यम् प्रग्रहोदुष्टनिग्रहइंद्रियनिग्रहश्च ॥ १५ ॥ कुलोचितमतिःस्वकुलोचितद

कदाचिदुपकारेणकृतेनैकेनतुष्यति ॥ नस्मरत्यपकाराणांशतमप्यात्मवत्तया ॥ ११ ॥ शीलवृद्धैर्ज्ञानवृद्धैर्वयोवृद्धैश्च सज्जनैः ॥ कथयन्नास्तवैनित्य मस्त्रयोग्यांतरेष्वपि ॥ १२ ॥ बुद्धिमान्मधुराभाषीपूर्वभाषीप्रियंवदः ॥ वीर्यवान्नचवीर्येणमहतास्वेनविस्मितः ॥ १३ ॥ नचानृतकथोविद्वान्वृद्धानां प्रतिपूजकः ॥ अनुरक्तःप्रजाभिश्चप्रजाश्चाप्यनुरज्यते ॥ १४ ॥ सानुक्रोशोजितक्रोधोब्राह्मणप्रतिपूजकः ॥ दीनानुकंपीधर्मज्ञोनित्यंप्रग्रहवाञ्छु चिः ॥ १५ ॥ कुलोचितमतिःक्षात्रंस्वधर्मंबहुमन्यते ॥ मन्यतेपरयाप्रीत्यामहत्स्वर्गफलंततः ॥ १६ ॥ नाश्रेयसिरतोयश्चनविरुद्धकथारुचिः ॥ उत्तरो त्तरयुक्तीनांवक्तावाचस्पतिर्यथा ॥ १७ ॥ अरोगस्तरुणोवाग्मीवपुष्मान्देशकालवित् ॥ लोकेपुरुषसारज्ञःसाधुरेकोविनिर्मितः ॥ १८ ॥ सतुश्रेष्ठैर्गु णैर्युक्तःप्रजानांपार्थिवात्मजः ॥ बहिश्चरइवप्राणोबभूवगुणतःप्रियः ॥ १९ ॥

याक्षिण्यशरणागतसंरक्षणादिधर्मैकप्रवणबुद्धिः अतएवक्षात्रंधर्मंप्रजापालनादिबहुमन्यते ततःक्षात्रधर्मात्प्रजापालनजन्ययाशत्रुसंहारजन्ययाचकीर्त्यामहत्स्वर्गरूपंफलंसाध्यंमन्यतेयतो ऽतःक्षात्रंधर्मंबहुमन्यतइवेत्यर्थः ॥ १६ ॥ अश्रेयसिअश्रेयस्करे निषिद्धकर्मणीत्यर्थः धर्मविरुद्धकथारुचिर्न वादादिषुबृहस्पतिरिवस्वोक्तनिर्वाहकयुक्तिवक्ता ॥ १७ ॥ अरोगइत्यनेनसत्क र्मानुष्ठानसामर्थ्यंच वपुष्मान्विपुलांसत्वादिलक्षणवपुर्विशेषवान् देशकालविदितितत्तत्कर्मयोग्यदेशकालज्ञाता निग्रहानुग्रहाययपुरुषाणांधर्मिष्ठत्वाधर्मिष्ठत्वरूपसारज्ञाता सएकएवरामोलो केसाधुःसर्वगुणयुक्तोब्रह्मणाकृतः ॥ १८ ॥ एवंश्रेष्ठगुणैर्युक्तत्वोपदेशेपिदार्ढ्यायसत्यत्वप्रत्यापनायचपुनरुपदिशति सत्विति श्रेष्ठगुणैरुक्तैर्वक्ष्यमाणैश्चप्राणसादृश्यकथनात्प्रजानांरामाधिक मिष्टंनास्तीतिसूचितम् गुणतःगुणैः ॥ १९ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

सर्वविद्येति तत्तद्विद्यापेक्षितब्रह्मचर्यव्रतानंतरमेवस्नातःकृतसमावर्तनः अतएवयथावदित्यादि इषवोमंत्रहीनाः समंत्रास्तेऽस्त्राणि समाहारेद्वंद्वः पितुःश्रेष्ठस्तदपेक्षयाश्रेष्ठः ॥२० ॥ कल्याणाना मभिजनोजन्मभूमिः अदीनःक्षोभहेतावपिअक्षुब्धांतःकरणः सत्यवाक्कृच्छ्रेपिसत्यवक्ता अभिविनीतःशिक्षितः ॥ २१ ॥ स्मृतिप्रतिभानयोर्भेदःसंक्षेपेव्याकृतः लौकिकेकृतकल्पःसंपादित सामर्थ्यः समयाचारेधर्मेविशारदःकुशलः ॥ २२ ॥ निभृतोविनीतः संवृताकारोगूढाभिप्रायः गुप्तमंत्रइतिपाठेफलपर्यंतमन्याविदितमंत्रः गुप्तैर्मित्रैरितिपाठःप्रचुरः गुप्तैःमित्रत्वेनसर्वाज्ञातैः ता दृशाहिपरराष्ट्रभेदादौमुख्यसहायाः त्यागोवित्तादेःसत्पात्रेदानं संयमोन्यायेनार्जनंतत्समयज्ञः ॥ २३ ॥ दृढभक्तिर्गुर्वादिषु स्थिरप्रज्ञोविस्मृतिहीनः नासद्ग्राहीअसद्वस्तुग्रहणशीलोन नदुर्वचः परोद्वेजकवचनहीनः निस्तंद्रीःनिरालस्यः स्वीयानांदोषःस्वदोषः ॥ २४ ॥ कृतज्ञःपरेणअल्पमपिकृतमुपकारंजानातितथा पुरुषाणामंतरंतारतम्यंतद्विवेचनेकोविदः यद्वा पुरुषाणामंतरमभि

सर्वविद्याव्रतस्नातोयथावत्सांगवेदवित्॥ इष्वस्त्रेचपितुःश्रेष्ठोबभूवभरताग्रजः॥ २०॥ कल्याणाभिजनःसाधुरदीनःसत्यवागृजुः॥ वृद्धैरभिविनीतश्चद्विजैर्धर्मार्थदर्शिभिः॥ २१॥ धर्मकामार्थतत्त्वज्ञःस्मृतिमान्प्रतिभानवान्॥ लौकिकेसमयाचारेकृतकल्पोविशारदः॥ २२॥ निभृतःसंवृताकारोगुप्तमंत्रःसहायवान्॥ अमोघक्रोधहर्षश्चत्यागसंयमकालवित्॥ २३॥ दृढभक्तिःस्थिरप्रज्ञोनासद्ग्राहीनदुर्वचः॥ निस्तंद्रीरप्रमत्तश्चस्वदोषपरदोषवित्॥ २४॥ शास्त्रज्ञश्चकृतज्ञश्चपुरुषांतरकोविदः॥ यःप्रग्रहानुग्रहयोर्यथान्यायंविचक्षणः॥ २५॥ सत्संग्रहानुग्रहणेस्थानविन्निग्रहस्यच॥ आयकर्मण्युपायज्ञःसंदृष्टव्ययकर्मवित्॥ २६॥ श्रैष्ठ्यंचास्त्रसमूहेषुप्राप्तोव्यामिश्रकेषुच॥ अर्थधर्मौचसंगृह्यसुखतंत्रोनचालसः॥ २७॥ वैहारिकाणांशिल्पानांविज्ञातार्थविभागवित्॥ आरोहेविनयेचैवयुक्तोवारणवाजिनाम्॥ २८॥

प्रायस्तज्ज्ञः प्रग्रहोनिग्रहः यथान्यायंयथोचितंकर्तुंविचक्षणः ॥ २५ ॥ उक्तमर्थमेवविवृणोति सत्संग्रहानुग्रहणेइति संग्रहःस्वीकारस्ततोनुग्रहणंसपरिवारस्यपालनम् प्रग्रहणेइतिपाठेप्ययमेवार्थः तत्रनिग्रहस्यदुष्टनिग्रहस्यचकरणेस्थानवित्देशकालज्ञः आयकर्मणिउपायज्ञः पुष्पेभ्योमधुकरइवप्रजाभ्यःकरेणधनग्रहणकर्मणिचतुरइत्यर्थः कच्चिदायस्यचार्धेनचतुर्भागेनवापुनः॥ पादभागैस्त्रिभिर्वापिव्ययःकार्योनृपैरिहेतिशास्त्रसंदृष्टव्ययकर्मज्ञः ॥ २६ ॥ व्यामिश्रकेषुप्राकृतादिभाषामिश्रितनाटकादिषुश्रैष्ठ्यंनिपुणताम् अर्थधर्मौसंगृह्यतदविरोधेनसुखतंत्रः कामसेवीत्यर्थः कर्तव्येष्वालस्यरहितः ॥२७ ॥ वैहारिकाणांक्रीडाप्रयोजनानांशिल्पानांगीतवाद्यचित्रकर्मादीनांविज्ञाता अर्थविभागवित् धर्माययशसेऽर्थायआत्मनेस्वजनायच पंचधाविभजन्वित्तमिहामुत्रचशोभतइत्युक्तरीत्यातद्विभजनज्ञः विनयोविविधगत्यानयनंशिक्षणंवा ॥ २८ ॥

अभियातापरसेनाभिमुखंयाता प्रहर्ताशत्रूणाम् सेनानयःचक्रादिव्यूहेनसेनान्यासस्तत्रविशारदोनिपुणः ॥ २९ ॥ मत्सरःपरसंपद्द्वेषः ॥ ३० ॥ भूतानांप्राणिनाम् सिद्धानामितिपाठेसिद्धादेव भेदाइतिकतकरूत् कालवशःकालपारतंत्र्यंप्राकृतवत्तदनुसारीनस्वायत्तसर्वपरिकरइतियावत् ॥ ३१ ॥ एवंद्विवारंगुणश्रैष्ठ्यमुपपाद्यपुनरतिदार्ढ्यायतदुपपादयति संमतइत्यादि क्षमाप्रधानैर्गुणैर्वसुधायास्तुल्यइतिपरेणान्वयः ॥ ३२ ॥ तथेति कांतिरिष्टैःतथापितुःप्रीतिसंजननैर्गुणैःकरणैर्विरुरुचइत्यन्वयः ॥ ३३ ॥ एवमभिषेकोपयोगिगुणश्रैष्ठ्यमुक्त्वाराज्ञोभिषेकेच्छांदर्शयति

धनुर्वेदविदांश्रेष्ठोलोकेऽतिरथसंमतः ॥ अभियाताप्रहर्ताचसेनानयविशारदः ॥ २९ ॥ अप्रधृष्यश्वसंग्रामेक्रुद्धैरपिसुरासुरैः ॥ अनसूयोजितक्रोधोनदृप्तोनचमत्सरी ॥ ३० ॥ नावज्ञेयश्चभूतानांनचकालवशानुगः ॥ एवंश्रेष्ठैर्गुणैर्युक्तःप्रजानांपार्थिवात्मजः ॥ ३१ ॥ संमतस्त्रिषुलोकेषुवसुधायाःक्षमागुणैः ॥ बुद्ध्याबृहस्पतेस्तुल्योवीर्येचापिशचीपतेः ॥ ३२ ॥ तथासर्वप्रजाकांतैःप्रीतिसंजननैःपितुः ॥ गुणैर्विरुरुचेरामोदीप्तःसूर्यइवांशुभिः ॥ ३३ ॥ तमेवंवृत्तसंपन्नमप्रधृष्यपराक्रमम् ॥ लोकनाथोपमंनाथमकामयतमेदिनी ॥ ३४ ॥ एतैस्तुबहुभिर्युक्तंगुणैरनुपमैःसुतम् ॥ दृष्ट्वादशरथोराजाचक्रेचिंतांपरंतपः ॥ ३५ ॥ अथराज्ञोबभूवैववृद्धस्यचिरजीविनः ॥ प्रीतिरेषाकथंरामोराजास्यान्मयिजीवति ॥ ३६ ॥ एषाह्यस्यपराप्रीतिर्हृदिसंपरिवर्तते ॥ कदानामसुतंद्रक्ष्याम्यभिषिक्तमहंप्रियम् ॥ ३७ ॥ वृद्धिकामोहिलोकस्यसर्वभूतानुकंपकः ॥ मत्तःप्रियतरोलोकेपर्जन्यइववृष्टिमान् ॥ ३८ ॥ यमशक्रसमोवीर्येबृहस्पतिसमोमतौ ॥ महीधरसमोधृत्यांमत्तश्चगुणवत्तरः ॥ ३९ ॥ महीमहमिमांकृत्स्नामधितिष्ठंतमात्मजम् ॥ अनेनवयसादृष्ट्वायथास्वर्गमवाप्नुयाम् ॥ ४० ॥ इत्येवंविविधैस्तैस्तैरन्यपार्थिवदुर्लभैः ॥ शिष्टैरपरिमेयैश्चलोकेलोकोत्तमैर्गुणैः ॥ ४१ ॥

तमेवमिति मेदिनीतद्देवतातद्वर्तिप्रजाश्च ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ चिंताप्रकारमाह अथेति मयिजीवतिरामोराजाकथंभवेत् तादृशस्यतस्यदर्शनजायैषाअत्युत्कटाऽनिर्वचनीयाप्रीतिर्मेकथंस्यादिति चिंताबभूवेत्यन्वयः ॥ ३६ ॥ प्रीतिरभिलाषः अभिलाषाकारमाह कदानामेति पूर्वपद्येप्रीतिरानंदः ॥ ३७ ॥ पर्जन्योमेघः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ अनेनवयसावार्धकेनतथाभूतमात्मजंदृष्ट्वायथास्वर्गंयथाकालंयथायोग्यंवास्वर्गमवाप्नुयामितिचिंतांचक्रेइत्यनुकर्षेणान्वयः ॥ ४० ॥ तैस्तैरुक्तैः एतैरितिपाठेप्येवमेव शिष्टैरुक्तादन्यैश्चापरिच्छिन्नैर्लोकेलोकोत्तमत्वेनप्रसिद्धैर्गुणैरुपलक्षितम् ॥ ४१ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तमुक्तानुक्तैःसमुदितैर्गुणैर्युक्तंपुत्रंसमीक्ष्यदृष्ट्वासचिवैःसार्धंनिश्चित्यतादृशगुणवत्त्वेनपुत्रस्ययौवराज्यंअमन्यतविचारितवान् ॥ ४२ ॥ दिव्युत्पाताग्रहनक्षत्रादिवैकृतम् अंतरिक्षेमहावातदिग्दाहादयः भूम्युत्पाताःभूकंपादयः तज्जंतत्सूचितंभयमात्मनिष्ठंमंत्रिभ्यःसंचचक्षेउक्तवान् तथारामाभिषेककारणांतरमात्मनःशरीरेजरांचावोचत् अनेनोत्पातसूचितानिष्टयोग्यताध्वननम् ॥ ४३ ॥ अथात्मनःशोकापनुदंशोकहर्तृपूर्णचंद्रमुखस्यमहात्मनोरामस्यसंप्रियत्वंराज्याभिषेकेणसर्वानंदकरत्वंबुबुधेज्ञातवान् ॥ ४४ ॥ अतआत्मनश्चश्रेयसेप्रजानांचश्रेयसेप्रियेणच प्रजानिष्ठरामविषयप्रीतिरूपहेतुनाच भक्त्याचरामपालनेनप्रजाधन्याभवंत्वितिप्रजाविषयस्नेहेनचसनृपोमंत्रिणःरामाभिषेकायत्वारितवान् ॥ ४५ ॥ त्वरयित्वाचनानानगरवासिनस्तत्रा

तंसमीक्ष्यतदाराजायुक्तंसमुदितैर्गुणैः॥ निश्चित्यसचिवैःसार्धंयौवराज्यममन्यत॥ ४२॥ दिव्यंतरिक्षेभूमौचघोरमुत्पातजंभयम्॥ संचचक्षेथमेधावीशरीरेचात्मनोजराम्॥ ४३॥ पूर्णचंद्राननस्याथशोकापनुदमात्मनः॥ लोकेरामस्यबुबुधेसंप्रियत्वंमहात्मनः॥ ४४॥ आत्मनश्चप्रजानांचश्रेयसेचप्रियेणच॥ प्राप्तेकालेसधर्मात्माभक्त्यात्वरितवान्नृपः॥ ४५॥ नानानगरवास्तव्यान्पृथग्जानपदानपि॥ समानिनायमेदिन्यांप्रधानान्पृथिवीपतिः॥ ४६॥ तान्वेश्मनानाभरणैर्यथार्हंप्रतिपूजितान्॥ ददर्शालंकृतोराजाप्रजापतिरिवप्रजाः॥ ४७॥ नतुकेकयराजानंजनकंवानराधिपः॥ त्वरयाचानयामासपश्चात्तौश्रोष्यतःप्रियम्॥ ४८॥ अथोपविष्टेनृपतौतस्मिन्परपुरार्दने॥ ततःप्रविविशुःशेषाराजानोलोकसंमताः॥ ४९॥ अथ राजवितीर्णेषुविविधेष्वासनेषुच॥ राजानमेवाभिमुखानिषेदुर्नियतानृपाः॥ ५०॥ सलब्धमानैर्विनयान्वितैर्नृपैःपुरालयैर्जानपदैश्चमानवैः॥ उपोपविष्टैर्नृपतिर्वृतोबभौसहस्रचक्षुर्भगवानिवामरैः॥ ५१॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेप्रथमःसर्गः॥ १॥ ॥७॥

क्वधितान्भिन्नभिन्नजनपदस्वामिनश्चमंत्रिद्वारासमानिनाय ॥ ४६ ॥ वेश्मनानाभरणैस्तद्दानैः प्रजापतिर्ब्रह्मा ॥ ४७॥ केकयाद्यनानयनेहेतुस्त्वरयाचेति चस्त्वर्थे अभिषेकविषयत्वरयात्वित्यर्थः प्रियंरामाभिषेकम् अस्येतिविचार्येतिशेषः अत्रभरतजनकयोरागमनेविघ्नभियादेवास्तथाबुद्धिराज्ञेदत्तवंतइतितात्पर्यम् ॥ ४८ ॥ शेषाःकेकयजनकव्यतिरिक्ताआसन्नाः ॥ ४९॥ राजवितीर्णेषुराजदर्शितेषु नियतानियतदेशाधिपत्याः यद्वा राजमुखमात्रनिरीक्षकाः ॥ ५० ॥ मानःसत्कारः पुरालयैःराजसेवार्थंसदायोध्यास्थितैः जानपदैःस्वस्वदेशस्थैः उपोपविष्टैः सभायांस्वसमीपोपविष्टैः सहस्रचक्षुरिंद्रः राज्ञोपिचांतैरेवचसर्वप्रजाराजचित्तस्थज्ञानम् ॥ ५१ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेआद्यःसर्गः ॥ १ ॥

॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अथराज्याभिषेकस्यसर्वप्रजार्थत्वात्तदनुमतयेआहराजेत्याह ततइति आमंत्र्यअभिमुखीकृत्य हितंश्रेयस्करंअतएवोद्धर्षणंउत्कृष्टहर्षजनकम् प्रथितंसर्वजनश्राव्यंयथाभवतितथोवाच॥१॥ तदेवाह दुंदुभीति अनुनादःप्रतिध्वनिः नादयन् दिशइतिशेषः ॥ २ ॥ स्वरेराजलक्षणयुक्तत्वंस्निग्धगंभीरत्वादियुक्तत्वम् कांतत्वंमृदुमधुरत्वादिना रसयुक्तेनअद्भुतरसयुक्तेन ॥ ३॥ मेराज्यंमया संप्रतिपाल्यमानम् ममपूर्वैर्मन्वादिभिःपालितमितिविदितमित्यन्वयः ॥ ४ ॥ ततःकितत्राह सोहमिति श्रेयसारामराज्याभिषेकद्वाराविशिष्टेनसुखेन यतइक्ष्वाकुभिःप्रतिपालितमतएवसुखार्हम् ॥५॥ पूर्वैर्मन्वादिभिः पंथानंप्रजापालनमार्गम् अनिद्रेणस्वसुखनिरपेक्षेण यथाशक्तीतिविनयप्रदर्शनम् ॥६॥जरितंप्रापितजरंकृतम् नकदापिप्रजापालनविरोधेनविषयासक्तिःकृतेतिभावः

ततःपरिषदंसर्वामामंत्र्यवसुधाधिपः॥ हितमुद्धर्षणंचैवमुवाचप्रथितंवचः॥ १ ॥ दुंदुभिस्वरकल्पेनगंभीरेणानुनादिना॥ स्वरेणमहताराजाजीमूतइवनादयन्॥ २॥ राजलक्षणयुक्तेनकांतेनानुपमेनच॥ उवाचरसयुक्तेनस्वरेणनृपतिर्नृपान्॥३॥ विदितंभवतामेतद्यथामेराज्यमुत्तमम्॥ पूर्वकैर्ममराजेंद्रैःसुतवत्परिपालितम्॥४॥ सोहमिक्ष्वाकुभिःसर्वैर्नरेंद्रैःप्रतिपालितम्॥ श्रेयसायोक्तुमिच्छामिसुखार्हमखिलंजगत्॥ ५॥ मयाप्याचरितंपूर्वैःपंथानमनुगच्छता॥ प्रजानित्यमनिद्रेणयथाशक्त्यभिरक्षिताः॥६॥ इदंशरीरंकृत्स्नस्यलोकस्यचरताहितम्॥ पांडुरस्यातपत्रस्यच्छायायांजरितंमया॥७॥ प्राप्यवर्षसहस्राणिबहून्यायूंषिजीवतः॥ जीर्णस्यास्यशरीरस्यविश्रांतिमभिरोचये॥८॥ राजप्रभावजुष्टांचदुर्वहामजितेंद्रियैः॥ परिश्रांतोस्मिलोकस्यगुर्वींधर्मधुरंवहन्॥ ९॥ सोहंविश्राममिच्छामिपुत्रंकृत्वाप्रजाहिते॥ सन्निकृष्टानिमान्सर्वाननुमान्यद्विजर्षभान्॥ १०॥ अनुजातोहिमांसर्वैर्गुणैःश्रेष्ठोममात्मजः॥ पुरंदरसमोवीर्येरामःपरपुरंजयः॥ ११ ॥ तंचंद्रमिवपुष्येणयुक्तंधर्मभृतांवरम्॥ यौवराज्येनियोक्तास्मिप्रातःपुरुषपुंगवम्॥ १२॥ अनुरूपःसवोनाथोलक्ष्मीवाँल्लक्ष्मणाग्रजः॥ त्रैलोक्यमपिनाथेनयेनस्यान्नाथवत्तरम्॥ १३॥

॥ ७ ॥ वर्षसहस्राणिषष्टिर्वर्षसहस्राणिबहून्यायूंषिवत्सरशतरूपानेकपुरुषायूंषि विश्रांतिप्रजाचिंताराहित्यरूपिणीम् ॥ ८ ॥ राजप्रभावाःशौर्यादयस्तद्युक्तैर्जुष्टाम् वहन्नितिहेतौशता ॥ ९ ॥ प्रजाहितेपुत्रंकृत्वातंनियुज्य अनुमान्यकृतानुमतिकान्कृत्वा ॥ १० ॥ राज्यार्हत्वंपुत्रस्यदर्शयति अनुजातइति मत्संबंधिसर्वगुणविशिष्टोजातइत्यर्थः इत्थंभूताख्यानविषयेऽनुःकर्मप्रवचनीयइतिमामितिद्वितीया स्ववृत्तिगुणाधिकगुणवत्तामप्याह पुरंदरेति ॥ ११ ॥ पुष्येणयुक्तंचंद्रमिवसर्वकार्यसिद्धिदक्षम् यौवराज्येतत्पदेप्रातःनियोक्तास्मीतिलुट् पुंगवंश्रेष्ठम् ॥ १२ ॥ सवोयुष्माकंराजाअनुरूपोयोग्यः येनराज्ञानकेवलंयूयमेवनाथवंतोऽपितुत्रैलोक्यमपिनाथवत्तरम् एवंप्रभावोरामइतिभावः ॥ १३ ॥

श्रेयसाप्रशस्ततरेणरामेणमहींसंयोक्ष्ये राज्याभिषेकद्वारेणेत्यर्थः एवंसतितस्मिन्सुतेतत्पालनभारंनिवेश्यगतक्लेशोभविष्यामि ॥ १४ ॥ मेइदंअभिषेकरूपंकार्यंयत्यदिमयासाधुसुमंत्रितंभव
तामनुरूपार्थंअनुकूलप्रयोजनावहंचतदाभवंतोमेममअनुमन्यंतांअनुमतिप्रयच्छंतु हर्षयुक्तत्वाद्वक्तुरस्मच्छब्दपौनरुक्त्यमदोषाय इतोतिरिक्तंवाकथंकेनप्रकारेणंकिंकरवाणितद्वदंत्वितिशेषः
॥ १५ ॥ ननुत्वदधिकःकोहिताहितविचारसमर्थोंतआह यद्यपीति एषांचितायद्यपिममप्रीतिस्तद्विषयातथापिअन्यद्धितंयद्यस्तितदाविचिंत्यताम् यतोमध्यस्थानांरागद्वेषहीनानांचितातुवि
चारस्तुतद्वतांचितापेक्षयाऽन्याविलक्षणा तदेवाह विमर्देनपूर्वापरपक्षसंघर्षेणाभ्यधिकोदयाअधिकार्थप्रादुर्भाववती ॥ १६ ॥ वृष्टिमंतंमहामेघंदृष्ट्वानर्दंतोबर्हिणइवमुदितान्नृपान्नृपंप्रत्यनंदन्प्रशं

अनेनश्रेयसासद्यःसंयोक्ष्येहमिमांमहीम्॥ गतक्लेशोभविष्यामिसुतेतस्मिन्निवेश्यवै ॥१४॥ यदिदंमेनुरूपार्थंमयासाधुसुमंत्रितम्॥भवंतोमेनुम
न्यंतांकथंवाकरवाण्यहम्॥ १५॥ यद्यप्येषाममप्रीतिर्हितमन्यद्विचिंत्यताम्॥ अन्यामध्यस्थचिंतातुविमर्दाभ्यधिकोदया॥ १६॥ इतिब्रुवंतंमुदि
ताःप्रत्यनंदन्नृपान्नृपम्॥ वृष्टिमंतंमहामेघंनर्दंतइववर्हिणः॥ १७ ॥ स्निग्धोनुनादःसंजज्ञेततोहर्षसमीरितः॥ जनौघोद्घुष्टसन्नादोमेदिनींकंपयन्नि
व ॥ १८ ॥ तस्यधर्मार्थविदुषोभावमाज्ञायसर्वशः॥ ब्राह्मणाबलमुख्याश्चपौरजानपदैःसह ॥ १९ ॥ समेत्यतेमंत्रयितुंसमतागतबुद्धयः॥ ऊचुश्च
मनसाज्ञात्वावृद्धंदशरथंनृपम्॥ २० ॥ अनेकवर्षसाहस्रोवृद्धस्त्वमसिपार्थिव ॥ सरामंयुवराजानमभिषिंचस्वपार्थिवम्॥ २१॥ इच्छामोहिमहा
बाहुंरघुवीरंमहाबलम्॥ गजेनमहतायांतंरामंछत्रावृताननम्॥ २२ ॥ इतितद्वचनंश्रुत्वाराजातेषांमनःप्रियम्॥ अजानन्निवजिज्ञासुरिदंवच
नमब्रवीत्॥ २३ ॥ श्रुत्वैतद्वचनंयन्मेराघवंपतिमिच्छथ ॥ राजानःसंशयोयंमेतदिदंब्रूततत्त्वतः॥ २४॥

सापूर्वकमंगीचक्रुः ॥ १७ ॥ अनुनादःसामंतकृतहर्षजवाक्यप्रतिध्वनिःसंजज्ञे सभायामितिशेषः जनौघानामुद्घुष्टेनशब्देनसन्संभवन्नादःप्रतिध्वनिःपृथिवींकंपयन्निवसंजज्ञे बहिरितिशेषः
विमानमितिपाठेराजस्थानमित्यर्थः ॥ १८ ॥ भावंधर्मविषयमभिप्रायम् बलंसेनातपोबलंवा चान्नृपाः ॥ १९ ॥ समतांएकरूपतांगताःप्राप्ताबुद्धयोयेषांते मंत्रयितुम् प्रवृत्ताइतिशेषः मंत्र
णोत्तरंज्ञात्वापुनःपुनःपर्यालोचनेननिश्चित्य ॥ २० ॥ अनेकेत्यादिपदंबहुव्रीहिः साहस्रेस्वार्थिकोण् युवराजानमितिसमासांतविधेरनित्यत्वाट्टजभावः ॥ २१ ॥ इच्छामःकृताभिषेकंद्रष्टु
मितिशेषः ॥ २२ ॥ अजानन्निवतदभिषेकस्यसर्वमनःप्रियत्वंजानन्नपिअजानन्निवप्रजामुखात्स्पष्टंजिज्ञासुः ॥ २३ ॥ हेराजानोमेवचनंश्रुत्वातन्निर्बंधादेवकेवलंरामंपतिमिच्छथनवस्तु
तइतिसंशयः ॥ २४ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

संशयबीजमाह कथंन्विति युवराजम् तेनयुवत्वात्तत्रनानाविधाधर्माणामभिसंभवइतिभावः ॥ २५ ॥ अस्मिन्नाधर्मलेशसंभावनापीत्याशयेनोत्तरयंति तइति तेनृपाः कल्याणगुणाःप्रजाकल्याणजनकागुणाः ॥ २६ ॥ देवकल्पस्यदेवतुल्यस्यरामस्यप्रियान्शत्रूणामपिआनंदनान्अनिष्टनिवारणपूर्वकेष्टप्रापकत्वेनानंदजनकान् ॥ २७ ॥ दिव्यैरमानुषैःइक्ष्वाकुभ्यस्तद्वंश्येभ्यः अतिरिक्तोधिकः ॥ २८ ॥ साक्षाद्रामाद्विनिर्वृत्तः रामेणैवप्रतिष्ठापितइत्यर्थः श्रियाअर्थेन ॥ २९ ॥ सुखत्वइत्यादेस्तुल्यइत्यनेनान्वयः प्रत्येकगुणेषुएकैकस्योपमानत्वदर्शनेनरामनिष्ठगुणा

कथंनुमयिधर्मेणपृथिवीमनुशासति॥ भवंतोद्रष्टुमिच्छंतियुवराजंमहाबलम्॥ २५॥ तेतमूचुर्महात्मानःपौरजानपदैःसह॥ बहवोनृपकल्याणगुणाःसंतिसुतस्यते॥ २६॥ गुणान्गुणवतोदेवदेवकल्पस्यधीमतः॥ प्रियानानंदनान्कृत्स्नान्प्रवक्ष्यामोद्यतान्शृणु॥ २७॥ दिव्यैर्गुणैःशक्रसमोरामःसत्यपराक्रमः॥ इक्ष्वाकुभ्योपिसर्वेभ्योह्यतिरिक्तोविशांपते॥ २८॥ रामःसत्पुरुषोलोकेसत्यःसत्यपरायणः॥ साक्षाद्रामाद्विनिर्वृत्तोधर्मश्चापिश्रियासह॥ २९॥ प्रजासुखत्वेचंद्रस्यवसुधायाःक्षमागुणैः॥ बुद्ध्याबृहस्पतेस्तुल्योवीर्येसाक्षाच्छचीपतेः॥ ३०॥ धर्मज्ञःसत्यसंधश्चशीलवाननसूयकः॥ क्षांतःसांत्वयिताश्लक्ष्णःकृतज्ञोविजितेंद्रियः॥ ३१॥ मृदुश्चस्थिरचित्तश्चसदाभव्योनसूयकः॥ प्रियवादीचभूतानांसत्यवादीचराघवः॥ ३२॥ बहुश्रुतानांवृद्धानांब्राह्मणानामुपासिता॥ तेनास्येहातुलाकीर्तिर्यशस्तेजश्चवर्धते॥ ३३॥ देवासुरमनुष्याणांसर्वास्त्रेषुविशारदः॥ सम्यग्विद्याव्रतस्नातोयथावत्सांगवेदवित्॥ ३४॥ गांधर्वेचभुविश्रेष्ठोबभूवभरताग्रजः॥ कल्याणाभिजनःसाधुरदीनात्मामहामतिः॥ ३५॥ द्विजैरभिविनीतश्चश्रेष्ठैर्धर्मार्थनैपुणैः॥ यदाव्रजतिसंग्रामंग्रामार्थेनगरस्यवा॥ ३६॥ गत्वासौमित्रिसहितोनाविजित्यनिवर्तते॥ संग्रामात्पुनरागत्यकुंजरेणरथेनवा॥ ३७॥ पौरान्स्वजनवन्नित्यंकुशलंपरिपृच्छति॥ पुत्रेष्वग्निषुदारेषुप्रेष्यशिष्यगणेषुच॥ ३८॥

नामन्यत्रैकत्रवासासंभवोदर्शितः ॥ ३० ॥ संधाप्रतिज्ञा अनसूयकोऽन्यविषयासूयारहितः सांत्वयितादुःखितानांदुःखशमयिता श्लक्ष्णःप्रियवचनः ॥ ३१ ॥ मृदुःसुकरोपासनः स्थिरचित्तत्वमतिसंकटेऽपिअंगीकृतापरित्यागः भव्योदृश्यः अनसूयकोन्यनिष्ठासूयायाअविषयः भूतानांप्राणिनाम् ॥ ३२ ॥ तेनोक्तगुणसमूहेन कीर्तिःशौर्यादिजा यशोदानादिजाप्रसिद्धिः तेजःशौर्यम् ॥ ३३ ॥ देवासुरेत्यादिनिर्धारणेषष्ठी ॥ ३४ ॥ गांधर्वेसंगीतशास्त्रे कल्याणानामभिजनोवासस्थानम् अदीनःक्षोभहेतावप्यक्षुभितआत्माचित्तंयस्य ॥ ३५ ॥ अभिविनीतःशिक्षितः धर्मेऽर्थेचनैपुणंनैपुण्यंयेषांतैः ग्रामेतिलुप्तषष्ठीकंपृथक्पदम् ग्रामस्यनगरस्यवारक्षार्थेसंग्रामंयदाव्रजतीत्यर्थः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

पिताऔरसान्पुत्रानिव पौरान्कुशलंपृच्छतीत्यन्वयः शुश्रूषंतेचवःशिष्याइतिब्राह्मणान्प्रतिप्रश्नः वर्मसुदंशिताअवहिताभृत्यावःसेवंतइतिक्षत्रियान्प्रतिप्रश्नः कच्चिदितिप्रश्ने क्वचिद्धर्मेषुदंशिता इतिपाठः ॥ ३९ ॥ व्यसनंदुःखम् ॥ ४० ॥ यथापुत्रसुखेनपिताआनंदवान्भवतितथाप्रजासुखेनरामइतिभावः ॥ ४१ ॥ नविगृह्यकथारुचिःविग्रहोवृथाकलहस्तंकृत्वाजल्पवितंडादि कथारुचिर्यथाप्राकृतस्तथानेत्यर्थः नविगर्ह्यकथारुचिरितिपाठेनिंद्यकथारुचिर्नेत्यर्थः ॥४२॥४३॥शौर्यंयुद्धेनिर्भयप्रवेशसामर्थ्यम् वीर्यंस्वस्याविकारेएवपरस्यविकारापादनं पराक्रमोयुद्धेल

निखिलेनानुपूर्व्याचपितापुत्रानिवौरसान् ॥ शुश्रूषंतेचवःशिष्याःकच्चिद्वर्मसुदंशिताः ॥ ३९ ॥ इतिवःपुरुषव्याघ्रःसदारामोभिभाषते ॥ व्यसनेषुमनुष्याणांभृशंभवतिदुःखितः ॥ ४० ॥ उत्सवेषुचसर्वेषुपितेवपरितुष्यति ॥ सत्यवादीमहेष्वासोवृद्धसेवीजितेंद्रियः ॥ ४१ ॥ स्मितपूर्वाभिभाषीचधर्मंसर्वात्मनाश्रितः ॥ सम्यग्योक्ताश्रेयसांचनविगृह्यकथारुचिः ॥ ४२ ॥ उत्तरोत्तरयुक्तौचवक्तावाचस्पतिर्यथा ॥ सुभ्रूरायतताम्राक्षःसाक्षाद्विष्णुरिवस्वयम् ॥ ४३ ॥ रामोलोकाभिरामोयंशौर्यवीर्यपराक्रमैः ॥ प्रजापालनसंयुक्तोनरागोपहितेंद्रियः ॥ ४४ ॥ शक्तस्त्रैलोक्यमप्येषभोक्तुंकिंनुमहीमिमाम् ॥ नास्यक्रोधःप्रसादश्चनिरर्थोस्तिकदाचन ॥ ४५ ॥ हंत्येषनियमाद्वध्यानवध्येषुनकुप्यति ॥ युनक्त्यर्थैःप्रहृष्टश्चतमसौयत्रतुष्यति ॥ ४६ ॥ दांतैःसर्वप्रजाकांतैःप्रीतिसंजननैर्नृणाम् ॥ गुणैर्विरोचतेरामोदीप्तःसूर्यइवांशुभिः ॥ ४७ ॥ तमेवंगुणसंपन्नंरामंसत्यपराक्रमम् ॥ लोकपालोपमंनाथमकामयतमेदिनी ॥ ४८ ॥ वत्सःश्रेयसिजातस्तेदिष्ट्यासौतवराघवः ॥ दिष्ट्यापुत्रगुणैर्युक्तोमारीचइवकश्यपः ॥ ४९ ॥ बलमारोग्यमायुश्चरामस्यविदितात्मनः ॥ देवासुरमनुष्येषुसगंधर्वोरगेषुच ॥ ५० ॥ आशंसतेजनःसर्वोराष्ट्रेपुरवरेतथा ॥ आभ्यंतरश्चबाह्यश्चपौरजानपदोजनः ॥ ५१ ॥ स्त्रियोवृद्धास्तरुण्यश्चसायंप्रातःसमाहिताः ॥ सर्वादेवान्नमस्यंतिरामस्यार्थेमनस्विनः ॥ ५२ ॥

घुसंचारः रागोविषयेच्छा ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ क्रोधप्रसादसार्थक्यमेवोपपादयति हंतीत्यादि यत्रयस्मिन्विषयेसंतोषस्तमर्थैःपूरयतीत्यर्थः ॥ ४६ ॥ दांतैःस्वमनोदमनैः ॥ ४७ ॥ मेदिनीतत्स्थोजनः ॥ ४८ ॥ असौतेवत्सोदिष्ट्याऽस्मद्भाग्येनश्रेयसिप्रजारक्षणरूपेसमर्थोजातः किंचासौराघवस्तवदिष्ट्याभाग्येनमरीचिप्रजापतेःपुत्रःकश्यपइवपुत्रगुणैर्युक्तोजातइत्यर्थः ॥ ४९ ॥ देवासुरादिषुराष्ट्रेपुरवरेचवर्तमानःसर्वोपिजनोरामस्यबलादिआशंसते आभ्यंतरःसेवकः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ रामस्यार्थेरामस्यबलादिप्रयोजनार्थे ॥ ५२ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

याचितंअभिप्रार्थितंरामाभिषेकरूपम् समृद्ध्यतांसंपद्यताम् ॥५३॥राजोत्तमेतिसंबोधनम् ॥५४॥ देवदेवोविष्णुस्तत्सदृशम् अतएवसर्वलोकहितेनिविष्टम् उदारैर्गुणैर्जुष्टंयुक्तम् उदारैर्महद्भिश्च परिगृहीतम् ॥ ५५ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेद्वितीयःसर्गः ॥ २ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अंजलिपद्मानिअंजलिरूपाणिपद्मानिपद्माकारानंजलीनितियावत् प्रगृहीतानिप्रकर्षेणशिरसिबद्धानि प्रतिगृह्यवीक्षणवचनप्रत्यंजलिभिर्यथायोग्यंतासांप्रतिग्रहः ॥ १ ॥ २ ॥ इतिप्रत्यर्चितान्पौरजानपदान्कृत्वाब्राह्मणानि

तेषांतद्याचितंदेवत्वत्प्रसादात्समृद्ध्यताम्॥ राममिंदीवरश्यामंसर्वशत्रुनिबर्हणम्॥ ५३ ॥ पश्यामोयौवराज्यस्थंतवराजोत्तमात्मजम्॥ ५४॥ तं देवदेवोपममात्मजंतेसर्वस्यलोकस्यहितेनिविष्टम्॥ हितायनःक्षिप्रमुदारजुष्टंमुदाभिषेक्तुंवरदत्वमर्हसि॥ ५५॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवा० आ०अ० द्वितीयःसर्गः॥ २॥ ॥७॥ ॥तेषामंजलिपद्मानिप्रगृहीतानिसर्वशः॥ प्रतिगृह्याब्रवीद्राजातेभ्यःप्रियहितंवचः॥१॥ अहोस्मिपरमंप्रीतःप्रभावश्चातुलोमम॥ यन्मेज्येष्ठंप्रियंपुत्रंयौवराज्यस्थमिच्छथ ॥ २ ॥ इतिप्रत्यर्चितान्राजाब्राह्मणानिदमब्रवीत्॥ वसिष्ठंवामदेवंचतेषामेवोपशृण्वताम्॥ ३॥ चैत्रःश्रीमानयंमासःपुण्यःपुष्पितकाननः॥ यौवराज्यायरामस्यसर्वमेवोपकल्प्यताम्॥ ४॥ राज्ञस्तूपरतेवाक्येजनघोषोमहानभूत्॥ शनैस्तस्मिन्प्रशांतेचजनघोषेजनाधिपः॥५॥ वसिष्ठंमुनिशार्दूलंराजावचनमब्रवीत्॥ अभिषेकायरामस्ययत्कर्मसपरिच्छदम्॥६॥ तदद्यभगवन्सर्वमाज्ञापयितुमर्हसि॥ तच्छ्रुत्वाभूमिपालस्यवसिष्ठोमुनिसत्तमः॥ ७॥ आदिदेशाग्रतोराज्ञःस्थितान्युक्तान्कृतांजलीन्॥ सुवर्णादीनिरत्नानिबलीन्सर्वौषधीरपि॥ ८॥ शुक्लमाल्यानिलाजांश्चपृथक्चमधुसर्पिषी॥ अहतानिचवासांसिरथंसर्वायुधान्यपि॥ ९॥ चतुरंगबलंचैवगजंचशुभलक्षणम्॥ चामरव्यजनेचोभेध्वजंछत्रंचपांडुरम्॥ १०॥

दमब्रवीत् तेषांपौरादीनांशृण्वतांपुरइत्यर्थः चकारसंग्राह्यमपेक्ष्यब्राह्मणानितिबहुवचनम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ जनघोषःरामाभिषेकसंभारोपकल्पनाज्ञाश्रवणजः ॥ ५ ॥ वसिष्ठमितिवामदेवोपलक्षणं अग्रेएवंव्यादिश्यविप्रौप्रतियुक्तेः परिच्छदःउपकरणम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ युक्तान्सावधानान्मंत्रिणइतिशेषः बलीन्पूजाद्रव्याणिविघ्नशामकबल्यर्थानि ॥ ८ ॥ पृथक्पृथक्पात्रगृहीते अहतानिसदशानितदानीमेवतंतुवाययंत्रादुद्धृतानि ॥ ९ ॥ चामरव्यजनेचमरपुच्छनिर्मितेव्यजने ॥ १० ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

शातकुंभानांसौवर्णानां अग्निवर्चसामित्यनेनसुवर्णस्यात्युत्तमत्वंध्वनितम् समयंनखादिसहितमखंडम् ॥ ११ ॥ अन्यत् अनुक्तमपिलोकप्रसिद्धंगंधपुष्पादि एष्टव्यमवश्यापेक्षितंतदित्यर्थः अ ग्न्यगारेअग्निहोत्रगृहेउपस्थापयतप्रापयत ॥ १२ ॥ अंतःपुरंराजवेश्म घ्राणहारिभिरतिसुगंधैः ॥ १३ ॥ प्रशस्तंदृश्यम् गुणवत् युक्तसंस्कारंदध्नाक्षीरेणचोपसेचनंसंस्कारोयस्यतत् द्विजानां शतसाहस्रंप्रतियत्प्रकाममभिमतमलंपर्याप्तंचभवेत्तत्संपाद्यद्विजमुख्यानांतेभ्यःसत्कृत्यप्रातर्दीयताम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ तालापचराःतालजीविनः ॥ १७ ॥ कक्ष्यांद्वितीयां अंतःकक्ष्यामभिषेकस्थानेब्राह्मणानामेववासादितिभावः चैत्यारथ्यावृक्षाः अन्नंओदनंभक्ष्यंचतत्सहिताः दक्षिणातत्सहिताः ॥ १८ ॥ माल्ययोग्याःमालामर्हतिमाल्यमर्चनंतद्योग्यागंधपुष्पादयः दे

शतंचशातकुंभानांकुंभानामग्निवर्चसाम् ॥ हिरण्यशृंगमृषभंसमग्रंव्याघ्रचर्मच ॥ ११ ॥ यच्चान्यत्किंचिदेष्टव्यंतत्सर्वमुपकल्प्यताम् ॥ उपस्थापय तप्रातरग्न्यगारेमहीपतेः ॥ १२ ॥ अंतःपुरस्यद्वाराणिसर्वस्यनगरस्यच ॥ चंदनस्रग्भिरर्च्यंतांधूपैश्चघ्राणहारिभिः ॥ १३ ॥ प्रशस्तमन्नंगुणवद्दधिक्षीरोपसेचनम् ॥ द्विजानांशतसाहस्रंयत्प्रकाममलंभवेत् ॥ १४ ॥ सत्कृत्यद्विजमुख्यानांश्वःप्रभातेप्रदीयताम् ॥ घृतंदधिचलाजाश्चदक्षिणाश्चापिपुष्कलाः ॥ १५ ॥ सूर्येऽभ्युदितमात्रेश्वोभवितास्वस्तिवाचनम् ॥ ब्राह्मणाश्चनिमंत्र्यंतांकल्प्यंतामासनानिच ॥ १६ ॥ आबध्यंतांपताकाश्चराजमार्गश्चसिच्यताम् ॥ सर्वेचतालापचरागणिकाश्चस्वलंकृताः ॥ १७ ॥ कक्ष्यांद्वितीयामासाद्यतिष्ठंतुनृपवेश्मनः ॥ देवायतनचैत्येषुसान्नभक्ष्याःसदक्षिणाः ॥ १८ ॥ उपस्थापयितव्याःस्युर्माल्ययोग्याःपृथक्पृथक् ॥ दीर्घासिबद्धगोधाश्चसन्नद्धामृष्टवाससः ॥ १९ ॥ महाराजांगनंशूराःप्रविशंतुमहोदयम् ॥ एवंव्यादिश्यविप्रौतुक्रियास्तत्रविनिष्ठितौ ॥ २० ॥ चक्रतुश्चैवयच्छेषंपार्थिवायनिवेद्यच ॥ कृतमित्येवचाब्रूतामभिगम्यजगत्पतिम् ॥ २१ ॥ यथोक्तवचनंप्रीतौहर्षयुक्तौद्विजोत्तमौ ॥ ततःसुमंत्रंद्युतिमान्राजावचनमब्रवीत् ॥ २२ ॥

वायतनचैत्ययोःपृथक्पृथक् उपस्थापयितव्याः तत्तद्देवतापूजापूर्वकंतत्रतत्रब्राह्मणतर्पणंकार्यमितितात्पर्यं दीर्घाअसयोयेषांतेबद्धगोधाचर्माणश्चेतिद्वंद्वः दीर्घासिबद्धायोधाइतिपाठेबद्धदीर्घासयोयोधाइत्यर्थः मृष्टवाससइत्युपलक्षणमलंकाराणाम् ॥ १९ ॥ महोदयंमहोत्सवविशिष्टमंगनं विप्रौवसिष्ठवामदेवौ व्यादिश्यअधिकारिणइतिशेषः तत्रनृपवेश्मनिस्थितौक्रियाःपुरोहितकर्तव्याश्चक्रतुरित्युत्तरेणान्वयः ॥ २० ॥ यच्चैवशेषंराजोक्तादन्यदवश्यकर्तव्यंतदपिपार्थिवायनिवेद्यचक्रतुः ततोजगत्पतिमभिगम्ययथोक्तवचनंउक्तवचनमनतिक्रम्यसर्वंकृतंसिद्धंजातमित्यब्रूतां प्रीतिर्मानसआनंदः तदुन्नायकोमुखविकासादिर्हर्षः ॥ २१ ॥ २२ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

कृतात्माधर्मैकतबुद्धिःप्रतिज्ञायउक्त्वा ॥ २३ ॥ तत्रप्रासादे प्रासादस्थोददर्शेतिवक्ष्यमाणत्वात् ॥ २४ ॥ आर्यामध्यदेशवासिनः ॥ २५ ॥ २६ ॥ गंधर्वराजप्रतिमत्वंसौंदर्यवत्त्वेनसुस्वरत्वे नच विख्यातपौरुषत्वेनवीरत्वम् ॥ २७ ॥ वीरानुगुणंदीर्घबाहुत्वं महासत्त्वंमहाबलवत्त्वंच तदनुमापकंमत्तेत्यादि तेनसगर्वसलीलगमनमुक्तं चंद्रकांताननमितिवाचकमात्रलुप्तोपमा अतएवा तीवप्रियदर्शनं रामंजनानूरमयंतम्॥२८॥रूपौदार्यगुणैःक्रमाद्दृष्टिचित्तहरं ग्रीष्मतप्ताःप्रजाःह्लादयंतंपर्जन्यमिवस्थितम् ॥२९॥पश्यमानइत्यार्षं नततर्पेत्यनेनानुक्षणंनवनवप्रेमास्पदत्वम् ॥३०॥

रामःकृतात्माभवताशीघ्रमानीयतामिति ॥ सतथेतिप्रतिज्ञायसुमंत्रोराजशासनात् ॥ २३ ॥ रामंतत्रानयांचक्रेरथेनरथिनांवरम् ॥ अथतत्रसहासीनास्तदादशरथंनृपम् ॥ २४ ॥ प्राच्योदीच्याःप्रतीच्याश्चदाक्षिणात्याश्चभूमिपाः ॥ म्लेच्छाश्चार्याश्चयेचान्येवनशैलांतवासिनः ॥ २५ ॥ उपासांचक्रिरेसर्वेतंदेवावासवंयथा ॥ तेषांमध्येसराजर्षिर्मरुतामिववासवः ॥ २६ ॥ प्रासादस्थोदशरथोददर्शायांतमात्मजम् ॥ गंधर्वराजप्रतिमंलोकेविख्यातपौरुषम् ॥ २७ ॥ दीर्घबाहुंमहासत्त्वंमत्तमातंगगामिनम् ॥ चंद्रकांताननंराममतीवप्रियदर्शनम् ॥ २८ ॥ रूपौदार्यगुणैःपुंसांदृष्टिचित्तापहारिणम् ॥ घर्माभितप्ताःपर्जन्यंह्लादयंतमिवप्रजाः ॥ २९ ॥ नततर्पसमायांतंपश्यमानोनराधिपः ॥ अवतार्यसुमंत्रस्तुराघवंस्यंदनोत्तमात् ॥ ३० ॥ पितुःसमीपंगच्छंतंप्रांजलिःपृष्ठतोन्वगात् ॥ सतंकैलासशृंगाभंप्रासादंरघुनंदनः ॥ ३१ ॥ आरुरोहनृपंद्रष्टुंसहसातेनराघवः ॥ सप्रांजलिरभिप्रेत्यप्रणतःपितुरंतिके ॥ ३२ ॥ नामस्वंश्रावयन्रामोववंदेचरणौपितुः ॥ तंदृष्ट्वाप्रणतंपार्श्वेकृतांजलिपुटंनृपः ॥ ३३ ॥ गृह्यांजलौसमाकृष्यसस्वजेप्रियमात्मजम् ॥ तस्मैचाभ्युदितंसम्यङ्मणिकांचनभूषितम् ॥ ३४ ॥ दिदेशराजारुचिरंरामायपरमासनम् ॥ तथासनवरंप्राप्यव्यदीपयतराघवः ॥ ३५ ॥ स्वयैवप्रभयामेरुमुदयेविमलोरविः ॥ तेनविभ्राजितातत्रसासभापिव्यरोचत ॥ ३६ ॥

॥ ३१ ॥ सहसावेगेन तेनसुमंत्रेणसहेतिशेषः सप्रांजलिःसांजलिः अभिप्रेत्यप्राप्य प्रणतःकृतसाष्टांगनमस्कारः ॥ ३२ ॥ स्वंनामश्रावयन्रामवर्माहमस्मीत्येवं प्रणम्यपार्श्वेवस्थानंपुत्रधर्मः ॥ ३३ ॥ अंजलौअंजलिप्रदेशेरामंस्वयमेवगृह्यगृहीत्वासमाकृष्यस्वसंमुखमानीय अभ्युद्यतंउपस्थापितम् ॥ ३४ ॥ परंउत्कृष्टं व्यदीपयतअशोभयत अत्रासनंकर्म ॥ ३५ ॥ स्वयैवप्रभये तिदीपनेकरणं उदयकालेरविर्मेरुमिव सावसिष्ठदशरथादिभ्राजितासभापि नकेवलमासनमेवेत्यर्थः व्यरोचतविशेषेणचकाशे ॥ ३६ ॥

ग्रहनक्षत्रादियुक्तमप्याकाशमिंदुनेव ॥३७॥ आदर्शतलप्रतिबिंबितमलंकृतमात्मानंपश्यन्निवतंपश्यंस्तुतोष तेनपितृसदृशावयवत्वंसूचितंरामस्य आभाष्यरामेतिसंबोध्य ॥३८॥ तदाहयद्वा
च ज्येष्ठायामिति ॥ ३९ ॥ गुणैर्ज्येष्ठोऽतएवममप्रियः यतस्त्वयेत्यन्वयः ॥ ४० ॥ पुष्पयोगेनचंद्रस्यपुष्पयोगोपलक्षितकाले अधिकरणस्यकरणत्वविवक्षयातृतीया प्रकृत्यास्वभावेन कामतः
प्रकामंअत्यर्थमितियावत् ॥ ४१ ॥ गुणवतिसत्यपि स्नेहात्तुस्नेहादेव विनीतएवसन्भूयोधिकंविनयमास्थाय ॥४२॥ कामजानिस्त्रीद्यूतमृगयामधुसेवनादीनि क्रोधजानिवाक्१ रुष्योग्रदंड
त्वार्थदूषणानिव्यसनानित्यजेथाः तत्रार्थदूषणंपित्रादिसंचितार्थस्यनाशनं परोक्षयाचारमुखतःपरोक्षानुभवसिद्धयावृत्त्यास्वपरराष्ट्रवृत्तांतविचारेण प्रत्यक्षयासदासभायांस्थित्वास्वप्रत्यक्ष

विमलग्रहनक्षत्राशारदीद्यौरिवेंदुना ॥ तंपश्यमानोनृपतिस्तुतोषप्रियमात्मजम् ॥ ३७ ॥ अलंकृतमिवात्मानमादर्शतलसंस्थितम् ॥ सतंसुस्थित
माभाष्यपुत्रंपुत्रवतांवरः ॥ ३८ ॥ उवाचेदंवचोराजादेवेंद्रमिवकश्यपः ॥ ज्येष्ठायामसिमेपत्न्यांसदृश्यांसदृशःसुतः ॥ ३९ ॥ उत्पन्नस्त्वंगुणज्येष्ठोम
मरामात्मजःप्रियः ॥ त्वयायतःप्रजाश्चेमाःस्वगुणैरनुरंजिताः ॥ ४० ॥ तस्मात्त्वंपुष्ययोगेनयौवराज्यमवाप्नुहि ॥ कामतस्त्वंप्रकृत्यैवनिर्णीतोगुणवा
निति ॥ ४१ ॥ गुणवत्यपितुस्नेहात्पुत्रवक्ष्यामितेहितम् ॥ भूयोविनयमास्थायभवनित्यंजितेंद्रियः ॥ ४२ ॥ कामक्रोधसमुत्थानित्यजस्वव्यसनानि
च ॥ परोक्षयावर्तमानोवृत्त्याप्रत्यक्षयातथा ॥ ४३ ॥ अमात्यप्रभृतीःसर्वाःप्रजाश्चैवानुरंजय ॥ कोष्ठागारायुधागारैःकृत्वासन्निचयान्बहून् ॥ ४४ ॥
इष्टानुरक्तप्रकृतिर्यःपालयतिमेदिनीम् ॥ तस्यनंदंतिमित्राणिलब्ध्वामृतमिवामराः ॥ ४५ ॥ तस्मात्पुत्रत्वमात्मानंनियम्यैवंसमाचर ॥ तच्छ्रुत्वासुहृद
इष्टाःप्रियकारिणः ॥ ४६ ॥ त्वरिताःशीघ्रमागत्यकौसल्यायैन्यवेदयन् ॥ साहिरण्यंचगाश्चैवरत्नानिविविधानिच ॥ ४७ ॥ व्यादिदेशप्रिया
ख्येभ्यःकौसल्याप्रमदोत्तमा ॥ अथाभिवाद्यराजानंरथमारुह्यराघवः ॥ ययौस्वंद्युतिमद्वेश्मजनौघैःप्रतिपूजितः ॥ ४८ ॥

यावृत्त्याप्रजान्यायादिविचारेणयुक्तोभव ॥ ४३ ॥ तेनामात्यप्रभृतीरमात्यसेनापतिपुरराष्ट्रादिरक्षकपौरजानपदसर्वप्रजाअनुरंजयच अयुतनियुतादिसंख्यखर्वादिपरिच्छिन्नधान्यग्राहीणि
कोष्ठरूपाण्यगाराणि आयुधागाराणिशस्त्रगृहाणितैःसह सम्यक्निचीयंतेऽस्मिन्निति सन्निचयारत्नहेमाभरणरजतवस्त्रादिकोशगृहाणिबहूनिविपुलानिकृत्वासंपूर्यप्रजाअनुरंजयेतिपूर्वेणान्व
यः ॥ ४४ ॥ इष्टाःस्वस्यअनुरक्ताःस्वस्मिन्प्रकृतयःप्रजायस्य तस्यमित्राणिअमृतंलब्ध्वाऽमराइवंतलब्ध्वानंदंति ॥ ४५ ॥ ततअभिषेकप्रयोजनंपित्रुपदेशम् ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ प्रियाख्येभ्यःरा
माभिषेकरूपप्रियवक्तृभ्यः ॥ ४८ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

इष्टंलाभमिवस्वेष्टवस्तुप्राप्तिरूपमिव आनर्चुःरामाभिषेकनिर्विघ्नतायै ॥ ४९ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेतृतीयःसर्गः ॥ ३ ॥
निश्चयज्ञःतत्तत्कार्यार्हदेशकालनियमज्ञः निश्चयंरामाभिषेककालविषयम् ॥ १ ॥ तदाह श्वएवेति युवराजइतिप्रभुरितिनिश्चयमितिपूर्वेणान्वयः उभाभ्यांप्रजान्यायदर्शनदंडादिष्वयमेवा
धिकारीतिसूचितम् ॥ २ ॥ आमंत्रयामासआनयेत्याज्ञापयामास ॥ ३ ॥ पूर्वगमनापेक्षयापूर्वानयनापेक्षयापुनस्त्वम् ॥ ४ ॥ आवेदितंविज्ञापितम् प्राप्तंपुनरागतम् शंकान्वितःराज्ञआपच्छं

तेचापिपौरान्नृपतेर्वचस्तच्छ्रुत्वातदालाभमिवेष्टमाशु ॥ नरेंद्रमामंत्र्यगृहाणिगत्वादेवान्समानर्चुरभिप्रहृष्टाः ॥ ४९ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणे वाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेतृतीयःसर्गः ॥ ३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ गतेष्वथनृपोभूयःपौरेषुसहमंत्रिभिः ॥ मंत्रयित्वाततश्चक्रेनिश्चयज्ञःस निश्चयम् ॥ १ ॥ श्वएवपुष्योभविताश्वोभिषेच्यस्तुमेसुतः ॥ रामोराजीवपत्राक्षोयुवराजइतिप्रभुः ॥ २ ॥ अथांतर्गृहमाविश्यराजादशरथस्तदा ॥ सूतमामंत्रयामासरामंपुनरिहानय ॥ ३ ॥ प्रतिगृह्यतुतद्वाक्यंसूतःपुनरुपाययौ ॥ रामस्यभवनंशीघ्रंराममानयितुंपुनः ॥ ४ ॥ द्वाःस्थैरावेदितंतस्य रामायागमनंपुनः ॥ श्रुत्वैवचापिरामस्तंप्राप्तंशंकान्वितोभवत् ॥ ५ ॥ प्रवेश्यचैनंत्वरितोरामोवचनमब्रवीत् ॥ यदागमनकृत्यंतेभूयस्तद्ब्रूह्यशेषतः ॥ ६ ॥ तमुवाचततःसूतोराजात्वांद्रष्टुमिच्छति ॥ श्रुत्वाप्रमाणंतत्रत्वंगमनायेतरायवा ॥ ७ ॥ इतिसूतवचःश्रुत्वारामोपित्वरयान्वितः ॥ प्रययौराज भवनंपुनर्द्रष्टुंनरेश्वरम् ॥ ८ ॥ तंश्रुत्वासमनुप्राप्तंरामंदशरथोनृपः ॥ प्रवेशयामासगृहंविवक्षुःप्रियमुत्तमम् ॥ ९ ॥ प्रविशन्नेवचश्रीमान्राघवोभ वनंपितुः ॥ ददर्शपितरंदूरात्प्रणिपत्यकृतांजलिः ॥ १० ॥ प्रणमंतंतमुत्थाप्यसंपरिष्वज्यभूमिपः ॥ प्रदिश्यचासनंचास्मैरामंचपुनरब्रवीत् ॥ ११ ॥ राम वृद्धोस्मिदीर्घायुर्भुक्ताभोगायथेप्सिताः ॥ अन्नवद्भिःक्रतुशतैर्यथेष्टंभूरिदक्षिणैः ॥ १२ ॥ जातमिष्टमपत्यंमेत्वमद्यानुपमंभुवि ॥ दत्तमिष्टमधीतंच मयापुरुषसत्तम ॥ १३ ॥

कान्वितः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ततःरामोक्तिश्रवणानंतरम् श्रुत्वाराजोक्तार्थानुवादिर्नामदुक्तिम् तत्रराजसन्निधौ इतरायागमनाय असर्वनामत्वमार्षम् प्रमाणंनिर्णेता ॥ ७ ॥ ८ ॥ प्रियंस्वप्रियम्
॥ ९ ॥ दूरात्प्रणिपातःकिंवदिष्यतीतिभीत्या ॥ १० ॥ प्रणमंतंसमुत्थाप्यतंपरिष्वज्येत्यन्वयः प्रदिश्यहस्तेनदर्शयित्वा चाद्वचसाप्युक्त्वा अस्मैरामाय चात्सुमंत्राय रामंचरामंतु ॥ ११ ॥ यथा
ईप्सितास्तथाभुक्ताः विधिहीनमसृष्टान्नंमंत्रहीनमदक्षिणम् श्रद्धाविरहितंयज्ञंतामसंपरिचक्षतइत्युक्तेरन्नवदादिविशेषणम् यथाययथावत् इष्टंदेवानांपूजनंकृतम् ॥ १२ ॥ इष्टंवस्तुदत्तम् ॥ १३ ॥

यागाध्ययनपुत्रदानोपभोगैःपंचभिर्देवर्षिपितृविप्राणामात्मनश्चेत्येवंपंचानामनृणोस्मि आत्मासेंद्रियग्रामोजीवस्तस्यतत्तत्सुखाधिकारिणस्तद्दानेऋणित्वमर्थसिद्धम् तेनसर्वऋणाद्विनिर्मुक्तो स्मीतिभावः ऋष्यृणेविप्रर्णस्यदेवर्णेजीवर्णस्यांतर्भावंकृत्वाऋणानित्रीण्यपाकृत्येतिस्मृतिवादः ॥ १४ ॥ यद्ब्रूयांतन्मेवचःकर्तुमर्हसि अविलंबेनेतिशेषः ॥ १५ ॥ १६ ॥ अविलंबकरणेहेत्वं तरमाह अपिचेति अशुभान्अशुभसूचकान् सनिर्घाताःअशनिपातसहिताः दिवोल्काःदिवउल्काः संधिरार्षः दिवादिवसेइत्यन्ये उल्काज्वालाःपतंति ॥ १७ ॥ नक्षत्रंजन्मर्क्षम् अवष्टब्ध माक्रांतम् ॥ १८ ॥ घोरामापदमृच्छतिपूर्वंततोमृत्युंचाप्नोतीत्यर्थः ॥ १९ ॥ तत्तस्माद्यावन्मेचेतोनविमुह्यतित्वदभिषेकविमुखंनभवतितावत्ततःपूर्वमेवाभिषिचस्वकृताभिषेकमात्मानंकुरु न

अनुभूतानिचेष्टानिमयावीरसुखान्यपि ॥ देवर्षिपितृविप्राणामनृणोस्मितथात्मनः ॥ १४ ॥ नकिंचिन्ममकर्तव्यंतवान्यत्राभिषेचनात् ॥ अतोय त्वामहंब्रूयांतन्मेत्वंकर्तुमर्हसि ॥ १५ ॥ अद्यप्रकृतयःसर्वास्त्वामिच्छंतिनराधिपम् ॥ अतस्त्वांयुवराजानमभिषेक्ष्यामिपुत्रक ॥ १६ ॥ अपिचाद्या शुभान्रामस्वप्नान्पश्यामिराघव ॥ सनिर्घातादिवोल्काश्चपतंतिहिमहास्वनाः ॥ १७ ॥ अवष्टब्धंचमेरामनक्षत्रंदारुणग्रहैः ॥ आवेदयंतिदैवज्ञाःसूर्यां गारकराहुभिः ॥ १८ ॥ प्रायेणचनिमित्तानामीदृशानांसमुद्भवे ॥ राजाहिमृत्युमाप्नोतिघोरांचापदमृच्छति ॥ १९ ॥ तद्यावदेवमेचेतोनविमुह्यतिरा घव ॥ तावदेवाभिषिंचस्वचलाहिप्राणिनांमतिः ॥ २० ॥ अद्यचंद्रोभ्युपगमत्पुष्यात्पूर्वंपुनर्वसुम् ॥ श्वःपुष्ययोगंनियतंवक्ष्यंतेदैवचिंतकाः ॥ २१ ॥ तत्रपुष्येभिषिंचस्वमनस्त्वरयतीवमाम् ॥ श्वस्त्वाहमभिषेक्ष्यामियौवराज्येपरंतप ॥ २२ ॥ तस्मात्त्वयाद्यप्रभृतिनिशेयंनियमात्मना ॥ सहवध्वो पवस्तव्यादर्भप्रस्तरशायिना ॥ २३ ॥ सुहृदश्चाप्रमत्तास्त्वांरक्षंत्वद्यसमंततः ॥ भवंतिबहुविघ्नानिकार्याण्येवंविधानिहि ॥ २४ ॥ विप्रोषितश्चभरतो यावदेवपुरादितः ॥ तावदेवाभिषेकस्तेप्राप्तकालोमतोमम ॥ २५ ॥

नुतेचेतसःकामदभिषेकवैमुख्यंचितातत्राह चलाहीति त्वद्विमातृतत्पुत्रोपजापस्यसंभावितत्वात्तदेववक्ष्यतिविप्रोषितश्चभरतइत्यादिना ॥ २० ॥ पुष्ययोगंचंद्रस्यनियतंशुद्धगणितनिश्चितंअ भिषेकेप्रशस्तंवादैवचिंतकाःज्योतिर्विदोवक्ष्यंते वदंतीत्यर्थेआर्षम् ॥ २१ ॥ अभिषिंचस्वअभिषिक्तोभव मेमनश्चित्तंमांत्वरयतीव त्वदभिषेकार्थमितिशेषः ॥ २२ ॥ अद्यप्रभृतिप्रदोषमार भ्य अनेनाद्विर्भोजनरूपःप्राग्दिननियमोदर्शितः ॥ २३ ॥ रक्षणेहेतुर्भवंतीत्यादि एवंविधानिशुभोदर्काणि बहुविघ्नानीतिबहुव्रीहिः ॥ २४ ॥ इतःपुरात्अस्मात्पुरात्यावद्विप्रोषितएवतिष्ठति तावदेवविप्रोषितस्यतस्यागमनात्पूर्वमेवप्राप्तकालःयोग्यः अन्यथाभरतःप्रतिबध्नीयादितिभावः ॥ २५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

ननुभरतेएषाशंकानयुक्तेत्यतआह काममिति काममितियद्यपीत्यर्थे ॥ २६ ॥ किंनुइतितथापीत्यर्थे मनुष्याणांचित्तंस्नेहादिमदपिअनित्यम् विकारनिमित्तेसतिविक्रियेतैवेत्यर्थः यतःसतांध
र्मनित्यानामपिचित्तंतत्तन्निमित्तकृतेनरागद्वेषादिनाशोभतेयुज्यतेतथा ननुसर्वथास्वतोनियतंकिंचित्स्वभावमित्यर्थः ॥ २७ ॥ अभिषेचनेअभिषेचनविषये इत्युक्तोव्रजेत्यभ्यनुज्ञातइतिसंबं
धः अभिभाष्यआमंत्र्य ॥ २८ ॥ राज्ञादिष्टेआज्ञप्तेऽभिषेचने सीतायैतदपेक्षितराजोपदिष्टसभार्योपवासानुष्ठाननिवेदनायस्वगृहंप्रविश्यतत्रसीतामदृष्ट्वातत्क्षणादेवमातुरंतःपुरंययौ ॥ २९ ॥

कामंखलुसतांवृत्तेभ्रातातेभरतःस्थितः॥ ज्येष्ठानुवर्तीधर्मात्मासानुक्रोशोजितेंद्रियः ॥ २६ ॥ किंनुचित्तंमनुष्याणामनित्यमितिमेमतम्॥ सतांच
धर्मनित्यानांकृतशोभिचराघव॥ २७॥ इत्युक्तःसोभ्यनुज्ञातःश्वोभाविन्यभिषेचने॥ व्रजेतिरामःपितरमभिभाष्याभ्ययाद्गृहम्॥ २८॥ प्रविश्यचा
त्मनोवेश्मराज्ञाद्दिष्टेभिषेचने॥ तत्क्षणादेवनिष्क्रम्यमातुरंतःपुरंययौ॥ २९ ॥ तत्रतांप्रवणामेवमातरंक्षौमवासिनीम्॥ वाग्यतांदेवतागारेददर्शा
याचतींश्रियम्॥ ३०॥ प्रागेवचागतातत्रसुमित्रालक्ष्मणस्तथा॥ सीताचानायिताश्रुत्वाप्रियंरामाभिषेचनम्॥ ३१ ॥ तस्मिन्कालेऽपिकौसल्या
तस्थावामीलितेक्षणा॥ सुमित्रयान्वास्यमानासीतयालक्ष्मणेनच॥ ३२॥ श्रुत्वापुष्येचपुत्रस्ययौवराज्येभिषेचनम्॥ प्राणायामेनपुरुषंध्यायमा
नाजनार्दनम्॥ ३३॥ तथासनियमामेवसोभिगम्याभिवाद्यच॥ उवाचवचनंरामोहर्षयंस्तामिदंवरम्॥३४॥ अंबपित्रानियुक्तोस्मिप्रजापालन
कर्मणि॥ भविताश्वोभिषेकोमेयथामेशासनंपितुः॥३५॥सीतयाप्युपवस्तव्यारजनीयंमयासह॥एवमुक्तमुपाध्यायैःसहिमामुक्तवान्पिता॥ ३६॥
यानियान्यत्रयोग्यानिश्वोभाविन्यभिषेचने॥ तानिमेमंगलान्यद्यवैदेह्याश्चैवकारय॥ ३७॥ एतच्छ्रुत्वातुकौसल्याचिरकालाभिकांक्षितम्॥ हर्ष
बाष्पाकुलंवाक्यमिदंराममभाषत॥ ३८॥ वत्सरामचिरंजीवहतास्तेपरिपंथिनः॥ ज्ञातीन्मेत्वंश्रियायुक्तःसुमित्रायाश्चनंदय॥ ३९ ॥

प्रवणांदेवताराधनतत्परां आयाचतीमितिच्छेदः श्रियंरामायराज्यलक्ष्मीम् ॥ ३० ॥ आनायिता कौसल्ययेतिशेषः ॥ ३१ ॥ तस्मिन्कालेपिरामागमनविशिष्टेकालेपिआमीलितेक्षणाध्यान
वशात् अन्वास्यमानोपास्यमाना ॥ ३२ ॥ पुष्येणेतिपाठेतद्युक्तकालस्याधिकरणस्यापिकरणत्वविवक्षाबोध्या ॥ ३३ ॥ वरंश्रेष्ठंअतएवहर्षयन् ॥ ३४ ॥ यथामेपितुःस्वसंबंधेनराज्ञोदशर
थस्यात्युत्कृष्टत्वध्वननम् शासनमाज्ञा तथाश्वोमेभिषेकोभवितेतिसंबंधः ॥ ३५ ॥ सहीति हिरप्यर्थे सपितापिमामेवमुक्तवानित्यर्थः ॥ ३६ ॥ मंगलानिमहार्हगंधमाल्याभरणादिरूपाणिमं
गलस्नानादीनिच ॥ ३७ ॥ चिरकालाभिकांक्षितमेतदभिषेकरूपम् हर्षजबाष्पेणाकुलमव्यक्तमधुरम् ॥ ३८ ॥ हताःभवंत्वितिशेषः मेममसुमित्रायाश्चज्ञातीन्बंधूनभिनंदय ॥ ३९ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

कल्याणेनक्षत्रेशुभयुक्तेकाले जातोजनितः येनशुभकालजननेन ॥ ४० ॥ पुष्करनेत्रेपुरुषेविष्णौयन्मेक्षांतंकामंपरित्यज्यतत्प्रीतिमात्रफलकंव्रतोपवासादिकृतंतदमोघंसफलंजायते बतेतिहर्षे साफल्येहेतुर्येयमित्यादि इदमभाषतेत्यन्वयः ॥ ४१ ॥ स्मयन्निव ईषद्धसन्नेवेत्यर्थः ॥ ४२ ॥ स्वनिविष्टंराज्यंसौभ्रात्रेणसाधारणंकरोति लक्ष्मणेति ॥४३ ॥ राज्यफलरूपानृइष्टानृमनोनुकूलानृभोगानृविषयान् यद्वा राज्यफलानिधर्मार्थौतौचप्राप्नुहि त्वदर्थंनस्वप्रयोजनाय ॥ ४४ ॥ सीतांचस्वंचअभ्यनुज्ञाप्यसीतायैस्वस्मैचमातृभ्यामनुज्ञांदापयित्वानिवेशनंस्वगृहंययौ च

कल्याणेबतनक्षत्रेमयाजातोसिपुत्रक॥ येनत्वयादशरथोगुणैराराधितःपिता ॥ ४० ॥ अमोघंबतमेक्षांतंपुरुषेपुष्करेक्षणे॥ येयमिक्ष्वाकुराज्यश्रीःपुत्रत्वांसंश्रयिष्यति॥ ४१ ॥ इत्येवमुक्तोमात्रातुरामोभ्रातरमब्रवीत्॥ प्रांजलिंप्रह्वमासीनमभिवीक्ष्यस्मयन्निव॥ ४२ ॥ लक्ष्मणेमांमयासार्धंप्रशाधित्वंवसुंधराम्॥ द्वितीयंमेंतरात्मानंत्वामियंश्रीरुपस्थिता॥४३॥सौमित्रेभुंक्ष्वभोगांस्त्वमिष्टान्राज्यफलानिच॥ जीवितंचापिराज्यंचत्वदर्थमभिकामये॥४४॥ इत्युक्त्वालक्ष्मणंरामोमातरावभिवाद्यच॥ अभ्यनुज्ञाप्यसीतांचययौस्वंचनिवेशनम्॥४५॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेचतुर्थःसर्गः॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ संदिश्यरामंनृपतिःश्वोभाविन्यभिषेचने॥ पुरोहितंसमाहूयवसिष्ठमिदमब्रवीत्॥ १ ॥ गच्छोपवासंकाकुत्स्थंकारयाद्यतपोधन॥ श्रेयसेराज्यलाभायवध्वासहयतव्रत॥ २ ॥ तथेतिचसराजानमुक्त्वावेदविदांवरः॥ स्वयंवसिष्ठोभगवान्ययौरामनिवेशनम्॥ ३ ॥ उपवासयितुंवीरंमंत्रविन्मंत्रकोविदम्॥ ब्राह्मंरथवरंयुक्तमास्थायसुधृतव्रतः॥४॥ सरामभवनंप्राप्यपांडुराभ्रघनप्रभम्॥ तिस्रःकक्ष्यारथेनैवविवेशमुनिसत्तमः॥५॥ तमागतमृषिंरामस्त्वरन्निवससंभ्रमम्॥ मानयिष्यन्समानार्हंनिश्चक्रामनिवेशनात्॥ ६ ॥ अभ्येत्यत्वरमाणोथरथाभ्याशंमनीषिणः ॥ ततोवतारयामासपरिगृह्यरथात्स्वयम् ॥ ७ ॥ सचैनंप्रश्रितंदृष्ट्वासंभाष्याभिप्रसाद्यच॥ प्रियार्हंहर्षयन्राममित्युवाचपुरोहितः॥८॥

स्वर्थे ॥ ४५ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेचतुर्थःसर्गः ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ संदिश्यरामंउपवासादिकुर्वित्युक्त्वा ॥ १ ॥ गच्छेति उपवाससंकल्पादेःपुरोहितसाध्यत्वादितिभावः श्रेयसेविघ्ननिवृत्तिरूपश्रेयोर्थम् ॥ २ ॥ ३ ॥ ब्राह्मंब्राह्मणारोहणयोग्यम् युक्तंअश्वैः ययावितिपूर्वेणान्वयः ॥ ४ ॥ पांडुराभ्रवत्निबिडप्रभम् कक्ष्याःद्वाराणि ॥ ५ ॥ त्वरन्निवत्वरन्नेवससंभ्रमंसादरम् ॥ ६ ॥ परिगृह्यहस्तेनहस्तेधृत्वा ॥ ७॥ संभाष्यवत्सेत्यादिसंबोध्य अभिप्रसाद्यस्तुतिभिरितिशेषः प्रियार्हंप्रियोक्त्यर्हम् ॥८॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥ ९ ॥ अभिषेक्ता लुट् ॥ १० ॥ राममुपवासंतत्संकल्पंकारयामासेतिह्वकोरितिद्विकर्मकत्वम् ॥ ११ ॥ राज्ञोदशरथस्य ॥ १२ ॥ प्रियंवदैःसुहृद्भिःसभाजितःपूजितः विवेशस्ववेश्म तान्सु
हृदः ॥ १३ ॥ १४ ॥ राजभवनंमूलराजभवनम् प्रख्यंसदृशम् ॥ १५ ॥ वृंदानांवृंदैः अभिसंबाधाःसंमर्दयुक्ताः कुतूहलजनैःरामाभिषेकदर्शनजकौतुकसंपन्नैर्जनैः ॥ १६ ॥ जनवृंदान्येवो
र्मयस्तेषांसंघर्षोन्योन्यसंघर्षणंतेनहर्षेणजातोयःस्वनस्तद्वतः ॥१७॥ सिक्ताःसुगंधिजलसिक्ताःसंमृष्टाःशोधितारथ्याःयस्याम् तदहस्तस्मिन्नहनि तथाचतथैव वनमालिनीतोरणमालावती स

प्रसन्नस्तेपितारामयत्त्वंराज्यमवाप्स्यसि॥ उपवासंभवानद्यकरोतुसहसीतया॥ ९॥ प्रातस्त्वामभिषेक्ताहियौवराज्येनराधिपः॥ पितादशरथःप्री
त्याययातिंनहुषोयथा॥ १०॥ इत्युक्त्वासतदाराममुपवासंयतव्रतः॥ मंत्रवत्कारयामासवैदेह्यासहितंशुचिः॥ ११॥ ततोयथावद्रामेणसराज्ञो
गुरुरर्चितः॥ अभ्यनुज्ञाप्यकाकुत्स्थंययौरामनिवेशनात्॥ १२॥ सुहृद्भिस्तत्ररामोपिसहासीनःप्रियंवदैः॥ सभाजितोविवेशाथताननुज्ञाप्यसर्व
शः॥ १३॥ हृष्टनारीनरयुतंरामवेश्मतदाबभौ॥ यथामत्तद्विजगणंप्रफुल्लनलिनंसरः॥ १४॥ सराजभवनप्रख्यात्तस्माद्रामनिवेशनात्॥ निर्गत्य
ददृशेमार्गंवसिष्ठोजनसंवृतम्॥ १५॥ वृंदवृंदैरयोध्यायांराजमार्गाःसमंततः॥ बभूवुरभिसंबाधाःकुतूहलजनैर्वृताः॥ १६॥ जनवृंदोर्मिसंघर्षहर्ष
स्वनवतस्तदा॥ बभूवराजमार्गस्यसागरस्येवनिःस्वनः॥ १७॥ सिक्तसंमृष्टरथ्याहितथाचवनमालिनी॥ आसीदयोध्यातदहःसमुच्छ्रितगृहध्वजा
॥ १८॥ तदाह्ययोध्यानिलयःसस्त्रीबालाकुलोजनः॥ रामाभिषेकमाकांक्षन्नाकांक्षन्नुदयंरवेः॥ १९॥ प्रजालंकारभूतंचजनस्यानंदवर्धनम्॥ उ
त्सुकोभूज्जनोद्रष्टुंतमयोध्यामहोत्सवम्॥ २०॥ एवंतज्जनसंबाधंराजमार्गंपुरोहितः॥ व्यूहन्निवजनौघंतंशनैराजकुलंययौ॥ २१॥ सिताभ्रशि
खरप्रख्यंप्रासादमधिरुह्यच॥ समीयायनरेंद्रेणशक्रेणेवबृहस्पतिः॥ २२॥ तमागतमभिप्रेक्ष्यहित्वाराजासनंनृपः॥ पप्रच्छसस्वमतंतस्मैकृतमित्य
भिवेदयत्॥ २३॥ तेनचैवतदातुल्यंसहासीनाःसभासदः॥ आसनेभ्यःसमुत्तस्थुःपूजयंतःपुरोहितम्॥ २४॥

मुच्छ्रितागृहेषुध्वजायस्यांसा ॥ १८ ॥ स्त्रीबालैःसहितश्चासावाकुलःसंतोषात्संभ्रांतचित्तः सस्त्रीबालाबलइतिपाठेअबलावृद्धाः स्त्रीबालवृद्धसहितोजनइत्यर्थः रामाभिषेकमाकांक्षन्द्रष्टुमि
च्छन् रवेरुदयमाकांक्षन्अभूदितिशेषः ॥ १९ ॥ महोत्सवंरामाभिषेकसंभूतम् ॥ २० ॥ व्यूहन्निवराजमार्गंव्याप्यस्थितान्एकतःकुर्वन्निव ॥ २१ ॥ सिताभ्रसदृशहिमगिरिशिखरसदृशम्
॥ २२ ॥ राजासनंहित्वाप्रत्युत्थायेत्यर्थः स्वमतंस्वानुमतंकृत्यंपप्रच्छसचयदाज्ञप्तंतत्कृतमितिन्यवेदयत् ॥ २३ ॥ तुल्यंतुल्यकालम् ॥ २४ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अभ्यनुज्ञातःसर्वस्यकर्तव्यस्यकृतत्वाद्विश्रम्यतामित्युक्तः ॥ २५ ॥ अभ्यउत्तमः ॥ २६ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मी० आदिका० अयो० पंचमःसर्गः ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ आदरात्पुनरभिषेकसामग्रीवर्णनं उपागमत् उपासांचक्रे नारंजीवसमूहोऽयनमंतर्यामितयास्थानंयस्यतेनांतर्यामिणमित्यर्थः ॥ १ ॥ शिरसापात्रींप्रगृह्यनमस्कारपूर्वमित्यर्थः महतेदैवतायनारायणाय ॥ २ ॥ आशास्यप्रार्थ्य आत्मनःप्रियंराज्याभिषेकाविघ्नरूपं वस्तुतोरावणवधफलकवनगमनरूपमाशास्यसंकल्प्येत्यर्थः वैदेह्यासहेत्यत्राप्यपकृष्टव्यं नहिच

गुरुणात्वभ्यनुज्ञातोमनुजौघंविसृज्यतम् ॥ विवेशांतःपुरंराजासिंहोगिरिगुहामिव ॥ २५ ॥ तदग्र्यवेषप्रमदाजनाकुलंमहेंद्रवेश्मप्रतिमंनिवेशनम् ॥ व्यदीपयंश्चारुविवेशपार्थिवःशशीवतारागणसंकुलंनभः ॥ २६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवा० आ० अ० पंचमःसर्गः ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥

गतेपुरोहितेरामःस्नातोनियतमानसः ॥ सहपत्न्याविशालाक्ष्यानारायणमुपागमत् ॥ १ ॥ प्रगृह्यशिरसापात्रींहविषोविधिवत्ततः ॥ महतेदैवतायाज्यंजुहावज्वलितानले ॥ २ ॥ शेषंचहविषस्तस्यप्राश्याशास्यात्मनःप्रियम् ॥ ध्यायन्नारायणंदेवंस्वास्तीर्णेकुशसंस्तरे ॥ ३ ॥ वाग्यतःसहवैदेह्याभूत्वानियतमानसः ॥ श्रीमत्यायतनेविष्णोःशिश्येनरवरात्मजः ॥ ४ ॥ एकयामावशिष्टायांरात्र्यांप्रतिविबुध्यसः ॥ अलंकारविधिंसम्यक्कारयामासवेश्मनः ॥ ५ ॥ तत्रशृण्वन्सुखावाचःसूतमागधवंदिनाम् ॥ पूर्वांसंध्यामुपासीनोजजापसुसमाहितः ॥ ६ ॥ तुष्टावप्रणतश्चैवशिरसामधुसूदनम् ॥ विमलक्षौमसंवीतोवाचयामाससद्विजान् ॥ ७ ॥ तेषांपुण्याहघोषोथगंभीरमधुरस्तथा ॥ अयोध्यांपूरयामासतूर्यघोषानुनादितः ॥ ८ ॥ कृतोपवासंतुतदावैदेह्यासहराघवम् ॥ अयोध्यानिलयःश्रुत्वासर्वःप्रमुदितोजनः ॥ ९ ॥ ततःपौरजनःसर्वःश्रुत्वारामाभिषेचनम् ॥ प्रभातांरजनींदृष्ट्वाचक्रेशोभयितुंपुरीम् ॥ १० ॥ सिताभ्रशिखराभेषुदेवतायतनेषुच ॥ चतुष्पथेषुरथ्यासुचैत्येष्वट्टालकेषुच ॥ ११ ॥

तुर्दशभुवनाधिपतेरेतद्यौवराज्यंप्रियंभवति सकलतद्देशमनुष्यप्रियत्वादात्मनइत्यस्यवैफल्यंचाद्यव्याख्यानेप्राप्नोतीतिदिक् कुशसंस्तरेकुशमयेशयनीये ॥ ३ ॥ नियतमीश्वरमात्रविषयं विष्णोरायतनेनिजभवनवर्तिनिदेवपूजालये ॥ ४ ॥ ५ ॥ सूताःपौराणिकाः मागधावंशावलीकीर्तकाः बंदिनःस्तुतिपाठकाः पूर्वांसंध्यामुपासीनस्तदुपासनंकुर्वन्जजाप गायत्रीजपस्यैवतदुपासनरूपत्वात् ॥ ६ ॥ वाचयामासस्वस्तिवाचनंपुण्याहंच ॥ ७ ॥ तूर्यघोषानुनादितःतूर्यघोषेणसंजातानुनादः ॥ ८ ॥ ९ ॥ शोभयितुमलंकर्तुंचक्रे बुद्धिमितिशेषः ॥ १० ॥ अट्टालकाःप्राकारोपरितनयुद्धस्थानानीतिकेचित् ॥ ११ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥ १२ ॥ आलक्षितेषुसर्वतोलक्षितेष्वत्युच्चेष्वितियावत् ध्वजाःसचिह्नाः पताकाश्चिह्नरहिताइत्याहुः ॥ १३ ॥ नटाःसूत्रधाराः जनताजनसमूहः ततस्तत्रअयोध्यायाम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ रामाभिषवःरामाभिषेकः ॥ १६ ॥ १७ ॥ अभिषेकानंतरंगजस्कंधाधिरूढस्यनगरालंकारदर्शनार्थनिर्गमनात्पूर्वं यदिनिशानयानितदातदलंकारप्रदर्शनार्थंस्वयंरामंद्रष्टुंचदीपवृक्षान्वृक्षवन्नाना

नानापण्यसमृद्धेषुवणिजामापणेषुच ॥ कुटुंबिनांसमृद्धेषुश्रीमत्सुभवनेषुच ॥ १२ ॥ सभासुचैवसर्वासुवृक्षेष्वालक्षितेषुच ॥ ध्वजाःसमुच्छ्रिताःसाधुपताकाश्चाभवंस्तथा ॥ १३ ॥ नटनर्तकसंघानांगायकानांचगायताम् ॥ मनःकर्णसुखावाचःशुश्रावजनतातत ॥ १४ ॥ रामाभिषेकयुक्ताश्चकथाश्चक्रुर्मिथोजनाः ॥ रामाभिषेकेसंप्राप्तेचत्वरेषुगृहेषुच ॥ १५ ॥ बालाअपिक्रीडमानागृहद्वारेषुसंघशः ॥ रामाभिषवसंयुक्ताश्चक्रुरेवकथामिथः ॥ १६ ॥ कृतपुष्पोपहारश्चधूपगंधाधिवासितः ॥ राजमार्गःकृतःश्रीमान्पौरैरामाभिषेचने ॥ १७ ॥ प्रकाशीकरणार्थंचनिशागमनशंकया ॥ दीपवृक्षांस्तथाचक्रुरनुरथ्यासुसर्वशः ॥ १८ ॥ अलंकारंपुरस्यैवंकृत्वातत्पुरवासिनः ॥ आकांक्षमाणारामस्ययौवराज्याभिषेचनम् ॥ १९ ॥ समेत्यसंघशःसर्वेचत्वरेषुसभासुच ॥ कथयंतोमिथस्तत्रप्रशशंसुर्जनाधिपम् ॥ २० ॥ अहोमहात्माराजायमिक्ष्वाकुकुलनंदनः ॥ ज्ञात्वावृद्धंस्वमात्मानंरामंराज्येभिषेक्ष्यति ॥ २१ ॥ सर्वेह्यनुगृहीताःस्मयन्नोरामोमहीपतिः ॥ चिरायभवितागोप्तादृष्टलोकपरावरः ॥ २२ ॥ अनुद्धतमनाविद्वान्धर्मात्माभ्रातृवत्सलः ॥ यथाचभ्रातृषुस्निग्धस्तथास्मास्वपिराघवः ॥ २३ ॥ चिरंजीवतुधर्मात्माराजादशरथोनघः ॥ यत्प्रसादेनाभिषिक्तंरामंद्रक्ष्यामहेवयम् ॥ २४ ॥ एवंविधंकथयतांपौराणांशुश्रुवुःपरे ॥ दिग्भ्योविश्रुतवृत्तांताःप्राप्ताजानपदाजनाः ॥ २५ ॥ तेतुदिग्भ्यःपुरींप्राप्ताद्रष्टुंरामाभिषेचनम् ॥ रामस्यपूरयामासुःपुरींजानपदाजनाः ॥ २६ ॥ जनौघैस्तैर्विसर्पद्भिःशुश्रुवेतत्रनिःस्वनः ॥ पर्वसूदीर्णवेगस्यसागरस्येवनिःस्वनः ॥ २७ ॥

शाखान्दीपस्तंभान् अनुरथ्यासुरथ्यापार्श्वयोः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ अनुगृहीताःईश्वरेण दृष्टलोकपरावरः भावप्रधानोनिर्देशः यथावदवगततज्जनप्राशस्त्याप्राशस्त्यः ॥ २२ ॥ ॥ २३ ॥ २४ ॥ शुश्रुवुःकथाइतिशेषः श्रुतवृत्तांताःश्रुतरामाभिषेकवृत्तांताः ॥ २५ ॥ तेजानपदाः रामस्यपुरीमित्यन्वयः ॥ २६ ॥ विसर्पद्भिःप्रवेशार्थम् ॥ २७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

इंद्रक्षयइंद्रनिवासःअमरावती आहितैरागतैरित्यर्थः हिगताविल्यस्यरूपं समुद्रयादोभिःसमुद्रतुल्यैर्महद्भिर्यादोभिरित्यर्थः ॥ २८ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मी
कीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेषष्ठःसर्गः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथसीतायालंकापुरप्रवेशंविनारावणवधस्याशक्यतयातत्सिद्धयेदेवैःप्रेरितायाःकृतकुब्जावेषायामं
थरायारामाभिषेकविघ्नप्रवृत्तितद्द्वारात्रिगतंकैकेयीवृत्तांतंचवक्तुमुपक्रमते ज्ञातीत्यादि ज्ञातिदासीयतोनित्यमितिपाठे यतःकैकेय्याज्ञातेर्मातृकुलस्यदासीयतश्चकैकेय्यानित्यंसहोषिताअतोजन
कोलाहलंश्रुत्वाकैकेय्यैतदर्थंनिवेदयितुंयदृच्छयास्वयमेवनत्वन्यप्रेरणयाप्रासादमारुरोहेत्यन्वयः यत्तुअतःकुब्जाक्षिप्रममर्षितेत्यनेनद्वादशश्लोकस्थपदेनान्वयः स्वीयाभ्युदयस्यसर्वेष्टत्वात्
रामाभ्युदयजदुःखेनतद्विघटकोमर्षइतिकतकस्तन्न रामाभ्युदयस्याग्रेधात्रीमुखेनश्रवणस्यवक्ष्यमाणतयातस्यैवचामर्षहेतुत्वस्यचवक्ष्यमाणतयात्रत्यस्यतत्रान्वयानौचित्यात् यतोजातेति

ततस्तदिंद्रक्षयसन्निभंपुरंदिदृक्षुभिर्जानपदैरुपाहितैः ॥ समंततःसस्वनमाकुलंबभौसमुद्रयादोभिरिवार्णवोदकम् ॥ २८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामा
यणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेषष्ठःसर्गः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ज्ञातिदासीयतोजाताकैकेय्यातुसहोषिताः ॥ प्रासादंचंद्रसंकाश
मारुरोहयदृच्छया ॥ १ ॥ सिक्तराजपथांकृत्स्नांप्रकीर्णकमलोत्पलाम् ॥ अयोध्यांमंथरातस्मात्प्रासादादन्ववैक्षत ॥ २ ॥ पताकाभिर्वराहाभिर्ध्वजै
श्चसमलंकृताम् ॥ "कृतांछन्नपथैश्चापिस्वच्छंदकपथैर्वृताम्" ॥ सिक्तांचंदनतोयैश्चशिरःस्नातजनैर्युताम् ॥ ३ ॥ माल्यमोदकहस्तैश्चद्विजेंद्रैरभि
नादिताम् ॥ शुक्लदेवगृहद्वारांसर्ववादित्रनादिताम् ॥ ४ ॥ संप्रहृष्टजनाकीर्णांब्रह्मघोषनिनादिताम् ॥ प्रहृष्टवरहस्त्यश्वांसंप्रणर्दितगोवृषाम् ॥ ५ ॥

पाठेयतोयत्रकुत्रचिज्जाता अविज्ञातवेश्ममातापितृकेत्यर्थः एवंचकैकेयीज्ञातिदासीत्वमपिकार्यार्थमुदरभरणव्याजेनस्वकृतमस्याइतिबोध्यं इदंतुयुक्तं मंथरानामकार्यार्थमप्सराप्रेषितासुरैः
दासीकाचनकैकेय्यैदत्ताकेकयभूभृतेतिपाद्मोक्तेः कार्यार्थंरावणवधरूपकार्यार्थंदासीस्वयमागत्यकेकयराजस्यजातेतिशेषः नित्यमितिपाठेपिजातेतिशेषपूरणेनैवव्याख्योचितापाद्मैकवाक्य
त्वात् चंद्रसंकाशंसुधाधवलितत्वात् ॥ १ ॥ प्रकीर्णानिकमलानिउत्पलानिचयस्यां तस्मात्सर्वोत्कृष्टात्प्रासादात् प्रासादेस्थित्वेत्यर्थः ल्यब्लोपेपंचमी ॥ २ ॥ वराहाभिःश्रेष्ठयोग्याभिःरा
जयोग्याभिरितियावत् एतदुत्तरं कृतांछन्नपथैश्चापिस्वच्छंदकपथैर्वृतामित्यर्धंपठंति छन्नपथैःनिम्नोन्नतप्रदेशमार्गैःकृतामलंकृतां स्वच्छंदकपथैरुत्सवादिषुजनभूयस्त्वेनप्रवेशनिर्गमार्थंप्रा
कारादिभंगेनकृतैर्मार्गैरितिव्याचक्षतेचकेचित् चंदनयुक्ततोयैःसिक्तां शिरःस्नातजनैःकृताभ्यंगस्नानैः ॥ ३ ॥ माल्यमोदकहस्तैःदानप्राप्तमाल्यमोदकहस्तैः रामोपायनमाल्यमोदकरूपमंगल
द्रव्यहस्तैरित्यर्थोवा सुधाचंदनादिलेपेनशुक्लानिदेवगृहद्वाराणियस्याम् ॥ ४ ॥ ब्रह्मघोषोवेदघोषः प्रहृष्टेत्यादिनातिरश्चामपिरामाभिषेकाद्धर्षइतिसूचितम् ॥ ५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

हृष्टैर्जातरोमांचादिभिर्मुदितैरानंदयुक्तैः पौरैरुपलक्षिताम् ॥ ६॥ अविदूरेस्वाधिरूढहर्म्यात्यासन्नहर्म्ये धात्रींरामस्येतिशेषः अतएवहर्षोत्फुल्लनयनत्वादितस्याः वक्ष्यतिचहर्षेणविदीर्यमाणेत्या दि ॥ ७॥ अर्थंपरास्वेष्टार्थपरास्वेष्टार्थकामेवेतिशेषः किंनुकस्मात् ॥ ८ ॥ किंकुतोजनस्यप्रहर्षः अभिषेकप्राग्दिनीयसायंकालेमंथरायास्तद्दर्शनेनराजासंप्रहृष्टइत्युक्तिः ॥ ९ ॥ विदीर्यमा णाअंतर्गतानंदौत्कल्याद्देहपोषमुखविकासादिनातस्याआनंदस्यबहिःप्रसारणाद्विदीर्यमाणत्वोत्प्रेक्षा राघवेराज्ञान्यस्यमानांभूयसींश्रियंराज्यलक्ष्मीम् ॥ १० ॥ अनघंकाप्यकारणेर्ष्यादिरहि

हृष्टप्रमुदितैःपौरैरुच्छ्रितध्वजमालिनीम् ॥ अयोध्यांमंथराद्दृष्ट्वापरंविस्मयमागता ॥६॥ साहर्षोत्फुल्लनयनांपांडुरक्षौमवासिनीम् ॥ अविदूरेस्थितां दृष्ट्वाधात्रींपप्रच्छमंथरा ॥ ७॥ उत्तमेनाभिसंयुक्ताहर्षेणार्थपरासती ॥ राममाताधनंकिंनुजनेभ्यःसंप्रयच्छति ॥ ८॥ अतिमात्रंप्रहर्षःकिंजनस्या स्यचशंसमे ॥ कारयिष्यतिकिंवापिसंप्रहृष्टोमहीपतिः ॥ ९ ॥ विदीर्यमाणाहर्षेणधात्रीतुपरयामुदा ॥ आचचक्षेथकुब्जायैभूयसींराघवेश्रियम् ॥ १० ॥ श्वःपुष्येणजितक्रोधंयौवराज्येनचानघम् ॥ राजादशरथोराममभिषेक्ताहिराघवम् ॥ ११॥ धात्र्यास्तुवचनंश्रुत्वाकुब्जाक्षिप्रममर्षिता ॥ कैलासशिखराकारात्प्रासादादवरोहत ॥ १२॥ सादह्यमानाक्रोधेनमंथरापापदर्शिनी ॥ शयानामेवकैकेयीमिदंवचनमब्रवीत् ॥ १३॥ उत्तिष्ठमू ढेकिंशेषेभयंत्वामभिवर्तते ॥ उपप्लुतमघौघेननात्मानमवबुध्यसे ॥ १४॥ अनिष्टेसुभगाकारेसौभाग्येनविकत्थसे ॥ चलंहितवसौभाग्यंनद्याःस्रोत इवोष्णगे ॥ १५॥ एवमुक्तातुकैकेयीरुष्टयापरुषंवचः ॥ कुब्जयापापदर्शिन्याविषादमगमत्परम् ॥ १६॥ कैकेयीत्वब्रवीत्कुब्जांकच्चित्क्षेमंनमंथरे ॥ विषण्णवदनांहित्वांलक्षयेभृशदुःखिताम् ॥ १७॥ मंथरातुवचःश्रुत्वाकैकेय्यामधुराक्षरम् ॥ उवाचक्रोधसंयुक्तावाक्यंवाक्यविशारदा ॥ १८॥

तम् ॥ ११ ॥ अवरोहतअवारुहत् ॥ १२ ॥ क्रोधेनदह्यमाना सैवपापदर्शिनीरामाभिषेकेकैकेय्यैभरतविषयपापप्रदर्शिका ॥ १३॥ अघौघेनदुःखसमूहेनउपप्लुतंपीडितं कारणकार्ययोःपौ र्वापर्यविपर्ययरूपातिशयोक्तिः अघंदुरितदुःखयोरितिकोशः ॥ १४ ॥ सुभगाकारेत्वद्विषयेसौभाग्यद्योतकाकारवतिआकारेणैवतवसौभाग्यदे वस्तुतोनिष्टेऽप्रियकर्तरिकिंसौभाग्येनविकत्थ सेमय्येवानुरक्तोमेस्वामीमदाज्ञावशंवदइत्यादिप्रकारेणवृथाश्लाघसे उष्णगेग्रीष्मगेरवौसतिनद्याःस्रोतइवसौभाग्यंचलं रामाभिषेकात्क्षीणप्रायमित्याशयः ॥ १५ ॥ पापदर्शिन्यापापंदर्शयं त्या विषादमगमत्स्वस्मिन्राजवैरस्योद्भावनात् ॥ १६ ॥ कच्चित्क्षेमंनमह्यमितिशेषः ॥ १७॥ १८ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

विषण्णतराभूत्वातदाकारेवभूत्वा अप्सरस्त्वेसर्वज्ञत्वाद्वास्तवविषादाभावात् विषादयंतीराज्यश्रियोन्यगामित्वरूपानिष्टप्रकाशेनकैकेय्याविषादंजनयंती भेदयंतीराघवंप्रतिपुत्रत्वप्रयुक्तंत स्याःस्नेहंनाशयंती ॥ १९ ॥ अक्षयंक्षयःप्रतीकारोऽशक्यप्रतीकारमित्यर्थः त्वद्विनाशनंत्वत्सौभाग्यनाशकारणंप्रवृत्तम् तदेवाह राममिति ॥ २० ॥ शत्रोराज्यलाभाद्दुःखम् स्वेष्टस्यतदला भाच्छोकः शत्रुराज्यलाभएवततोभयम् त्वद्धितार्थंत्वद्धितबोधनार्थम् ॥ २१ ॥ ननुदास्यास्तवकुतोभयमतआह तवेत्यादि ॥ २२ ॥ किमेदुःखंतत्राह नराधिपेति एतद्विशेषणद्वयमयेपिरा जमातृत्वाप्रच्युतयेयत्नावश्यकत्वद्योतनाय ननुरामराज्येपिमहिषीत्वंमेदुष्परिहरमित्यतआह उग्रत्वमिति सापत्नोहिसराज्यलाभेत्वांत्वत्पुत्रंचनाशयिष्यतीतिभावः ॥ २३ ॥ ननुराज्ञोराम

सांविषण्णतराभूत्वाकुब्जातस्यांहितैषिणी ॥ विषादयंतीप्रोवाचभेदयंतीचराघवम् ॥ १९ ॥ अक्षयंसुमहद्देविप्रवृत्तंत्वद्विनाशनम् ॥ रामंदशरथो राजायौवराज्येभिषेक्ष्यति ॥ २० ॥ सास्म्यगाधेभयेमग्नादुःखशोकसमन्विता ॥ दह्यमानाऽनलेनेवत्वद्धितार्थमिहागता ॥ २१ ॥ तवदुःखेनकैकेयि ममदुःखंमहद्भवेत् ॥ त्वद्वृद्धौममवृद्धिश्चभवेदिहनसंशयः ॥ २२ ॥ नराधिपकुलेजातामहिषीत्वंमहीपतेः ॥ उग्रत्वंराजधर्माणांकथंदेविनबुध्यसे ॥ २३ ॥ धर्मवादीशठोभर्ताश्लक्ष्णवादीचदारुणः ॥ शुद्धभावेनजानीषेतेनैवमतिसंधिता ॥ २४ ॥ उपस्थितःप्रयुंजानस्त्वयिसांत्वमनर्थकम् ॥ अ र्थेनैवाद्यतेभर्ताकौसल्यांयोजयिष्यति ॥ २५ ॥ अपवाह्यतुदुष्टात्माभरतंतवबंधुषु ॥ काल्येस्थापयितारामंराज्येनिहतकंटके ॥ २६ ॥ शत्रुःपतिप्र वादेनमात्रेवहितकाम्यया ॥ आशीविषइवांगेनबालेपरिधृतस्त्वया ॥ २७ ॥ यथाहिकुर्याच्छत्रुर्वासर्पोवाप्रत्युपेक्षितः ॥ राज्ञादशरथेनाद्यसपुत्रा त्वंतथाकृता ॥ २८ ॥ ॥

स्यचात्यंतंमदनुरक्तत्वात्समत्पुत्रस्यैवराज्यलाभोतआह धर्मवादीति वाङ्मात्रेणधार्मिकः श्लक्ष्णवादीचसस्मितमधुरभाषी अंततस्तुशठःअसूयावान् अतएवदारुणःक्रूरहृदयःआंतरक्रौर्यगो पनायैवसस्मितमृदुमधुरभाषी एवंभूतंतंशुद्धभावेनोपलक्षितंजानीषे सर्वथातेनएवंउक्तरीत्याअतिसंधितावंचिताअसीतिशेषः ॥ २४ ॥ उपस्थितःकौसल्यार्थसाधनेहृदयेनसावधानःत्वत्समी पेस्थितोवा उपस्थितमितिपाठेतत्कालोचितसांत्वमित्यर्थः अनर्थकंफलरहितम् सांत्वंप्रियवचनंत्वयिप्रयुंजानःअर्थेनराज्यरूपेणकौसल्यामेवयोजयिष्यतीत्यन्वयः ॥ २५ ॥ कौसल्यार्थप्रा पणार्थमेवतेनोपायांतरमप्यनुष्ठितमित्याह अपवाह्येति उद्वास्येत्यर्थः काल्येअन्यत्रोपसंक्रमणकालार्हे कौल्यइतिपाठःकुलक्रमागतइत्यर्थेआर्षः ॥ २६ ॥ आत्मनोहितेच्छयात्वयामात्रे वभोजनदानादिनापोषितआशीविषइवक्रूरःशत्रुःपतिप्रवादेनपतिव्यपदेशेनत्वयांगेनपरिधृतइत्यन्वयः ॥ २७ ॥ तद्धरणेनचतेऽनर्थःसंवृत्तइत्याह यथेति प्रत्युपेक्षितःउपेक्षितनाशः ॥ २८ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

कथंकृतेत्यत्राह पापेनेति अनुबंधःपुत्रादिपरिकरः ॥ २९ ॥ सात्वंप्राप्तकालंप्राप्तानुष्ठानकालंयत्तवहितंतत्कुरु विस्मयदर्शने अतिदुःखजनकवार्तायांगोपितेसतिवार्तायामेवविस्मयदृ चकदर्शने एवंविस्मयंहित्वाखेष्टंविभावयेतितात्पर्यम् ॥ ३० ॥ एवंमंथरयाऽनर्थत्वेनप्रकाशितेरामाभिषेकेमहाकुलप्रसूतानिसर्गकल्याणगुणासर्वथातत्कटार्थमेवमन्यतेत्याह मंथरामा त्यादि ॥ ३१ ॥ विस्मयःअत्यद्भुतस्वेष्टश्रवणात् कौसल्यावदेवेतिभावः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ प्रियमाख्यातमित्यस्यपुनरुक्तिर्वक्त्याहर्षातिशयवत्त्वान्नदोषावहा भूयोभ्यधिकंकिंप्रीतिदानंकरोमि त्वच्छ्रावितप्रियसमाभ्यधिकप्रियवस्त्वभावादित्यर्थः ॥ ३४ ॥ ननुसापत्नश्रेयःश्रुतिःकथंतेप्रियमित्यत्राह रामेवेति विशेषंपुत्रत्वप्रयुक्तस्नेहविशेषम् ॥ ३५ ॥ प्रियार्हेप्रियदानार्हे इतउक्ताद्रा

पापेनानृतसांत्वेनबालेनित्यंसुखोचिता ॥ रामंस्थापयताराज्येसानुबंधाहताह्यसि ॥ २९ ॥ साप्राप्तकालंकैकेयिक्षिप्रंकुरुहितंतव ॥ त्रायस्वपुत्रमा त्मानंमांचविस्मयदर्शने ॥ ३० ॥ मंथरायावचःश्रुत्वाशयनात्साशुभानना ॥ उत्तस्थौहर्षसंपूर्णाचंद्रलेखेवशारदी ॥ ३१ ॥ अतीवसातुसंतुष्टाकैके यीविस्मयान्विता ॥ दिव्यमाभरणंतस्यैकुब्जायैप्रददौशुभम् ॥ ३२ ॥ दत्वात्वाभरणंतस्यैकुब्जायैप्रमदोत्तमा ॥ कैकेयीमंथरांहृष्टापुनरेवाब्रवीदिद म् ॥ ३३ ॥ इदंतुमंथरेमह्यमाख्यातंपरमंप्रियम् ॥ एतन्मेप्रियमाख्यातंकिंवाभूयःकरोमिते ॥ ३४ ॥ रामेवाभरतेवाहंविशेषंनोपलक्षये ॥ तस्मात्तु ष्टास्मियद्राजारामंराज्येऽभिषेक्ष्यति ॥ ३५ ॥ नमेपरंकिंचिदितोवरंपुनःप्रियंप्रियार्हेसुवचंवचोऽमृतम् ॥ तथाह्यवोचस्त्वमतःप्रियोत्तरंवरंपरंतेप्रद दामितंवृणु ॥ ३६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेसप्तमःसर्गः ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ मंथरात्वभ्यसूय्यैनामुत्सृज्या भरणंहितत् ॥ उवाचेदंततोवाक्यंकोपदुःखसमन्विता ॥ १ ॥ हर्षंकिमर्थमस्थानेकृतवत्यसिबालिशे ॥ शोकसागरमध्यस्थंनात्मानमवबुध्यसे ॥ २ ॥

माभिषेकाद्वरमधिकंप्रियंवचोऽमृतंपरमन्यत्नसुवचम् तादृशंहित्वमवोचः यतोधिकंप्रियंनसुवचम् अतःप्रियोत्तरंप्रियाख्यानोत्तरंपारितोषिकरूपंपरंश्रेष्ठंवरंवृणुतेतवतंवरंप्रददामि मयातुस्वबु द्ध्याएतत्प्रियाख्यानपारितोषिकयोग्यंवस्तुनदृश्यतेऽतस्त्वंयद्वरयिष्यसेतद्दास्यामीत्यर्थः ॥ ३६ ॥ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडे सप्तमःसर्गः ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथचलंचित्तंमनुष्याणामितिन्यायेनद्विस्त्रिर्मंथरयाहितवदुपदेशात्कल्याणमतेरपिकैकेय्याश्चित्तंचलितमित्याह मंथरात्विति अभ्यसूय्यअसूया विषयांकृत्वा हिताश्रवणात्कोपःएतदहितंजायतेइतिदुःखम् तत्समन्वितेव ॥ १ ॥ अस्थानेतदनुचितकाले बालिशेमूर्खे शोककालेहर्षोदयात् ॥ २ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

मनसेति अतइत्यादिः दुःखार्दितासतीतावकदुःखेनपीडितासतीप्रसहामीत्यन्वयः व्यसनंविपदम् ॥३॥ मतेर्दुष्टत्वंअनर्थकरेप्रियताविषयत्वम् प्रहर्षयेत्प्रहृष्येत् अरित्वेहेतुःसपत्नीपुत्रत्वम् मृत्यो र्वृद्धिमिवतस्यवृद्धिदृष्ट्वेतिशेषः ॥४॥ मृत्योरिवेतिव्युत्पादयति भरतादिति रामस्यभरतादेवभयमस्ति तत्रहेतुः राज्यसाधारणात्राज्यरूपसाधारणभोग्याद्धेतोः तत्भरतहेतुकंरामभयम् हिय तोभीताद्भयंजायते यस्माद्भीतस्तस्मात्पदस्थात्तस्यभयंभवत्येव एवंचराज्यस्यनिष्कंटकत्वायस्वभयहेतुंभरतंराज्यंप्राप्यरामःसर्वथानाशयिष्यतीतिभावः ॥ ५ ॥ ननुभरतादेवेत्यवधारण मयुक्तमतआह लक्ष्मणोहीति सर्वात्मनागतःमनोवाक्कायव्यापारैरामेणैक्यंगतोतोनततोभीप्रसंगः शत्रुघ्नस्यापिभरतशेषतयानततःपृथग्भीप्रसंगस्तन्नाशेनैवतन्नाशादितिभावः ॥ ६ ॥ भरता

मनसाप्रसहामित्वांदेविदुःखार्दितासती॥ यच्छोचितव्येत्दृष्टासिप्राप्यत्वंव्यसनंमहत्॥३॥ शोचामिदुर्मतित्वंतेकाहिप्राज्ञाप्रहर्षयेत्॥ अरेःसपत्नीपुत्रस्यवृद्धिंमृत्योरिवागताम्॥४॥ भरतादेवरामस्यराज्यसाधारणाद्भयम्॥ तद्विचिंत्यविषण्णास्मिभयंभीताद्धिजायते॥५॥ लक्ष्मणोहिमहाबाहूरामंसर्वात्मिनागतः॥ शत्रुघ्नश्चापिभरतंकाकुत्स्थंलक्ष्मणोयथा॥६॥ प्रत्यासन्नक्रमेणापिभरतस्यैवभामिनि॥ राज्यक्रमोविसृष्टस्तुतयोस्तावयवीयसोः॥७॥ विदुषःक्षत्रचारित्रेप्राज्ञस्यप्राप्तकारिणः॥ भयात्प्रवेपेरामस्यचिंतयंतीतवात्मजम्॥८॥ सुभगाकिलकौसल्यायस्याःपुत्रोभिषेक्ष्यते॥ यौवराज्येनमहताश्वःपुष्येणद्विजोत्तमैः॥ ९ ॥ प्राप्तांवसुमतींप्रीतिंप्रतीतांहतविद्विषम्॥ उपस्थास्यसिकौसल्यांदासीवत्त्वंकृतांजलिः॥ १० ॥ एवंचत्वंसहास्माभिस्तस्याःप्रेष्याभविष्यसि॥ पुत्रश्चतवरामस्यप्रेष्यत्वंहिगमिष्यति॥ ११॥ हृष्टाःखलुभविष्यंतिरामस्यपरमाःस्त्रियः॥ अप्रहृष्टाभविष्यंतिस्नुषास्तेभरतक्षये॥ १२॥ तांदृष्ट्वापरमप्रीतांब्रुवंतींमंथरांततः॥ रामस्यैवगुणान्देवीकैकेयीप्रशशंसह॥ १३॥

देवेत्यवधारणेहेत्वंतरमाह प्रत्यासन्नेति प्रत्यासन्नोयंःक्रमउत्पत्तिक्रमस्तेनापिहेतुनाभरतस्यैवराज्यक्रमस्तदाक्रमणंप्रसक्तम् तयोस्तुयवीयस्त्वात्सविसृष्टोदूरत्यक्तइत्यर्थः ॥ ७ ॥ पुनारामाद्भय मुपसंहरति विदुषइति विदुषःसर्वशास्त्रज्ञस्य विशिष्यक्षत्रचारित्रेबलरांपाद्येसंधिविग्रहादिप्रयोगेचप्राज्ञस्य प्राप्तकारिणः अविलंबेनकालोचितकर्तव्यार्थकारिणोरामस्य त्वदात्मजंप्रतिभाव्य नर्थंचिंतयंतीतन्निमित्ताद्भयात्प्रवेपेकंपे ॥ ८ ॥ एवंपुत्रानर्थंप्रदर्श्यतस्याअप्यनर्थंदर्शयितुंकौसल्यार्थमाह सुभगेति यौवराज्येनेतिहेतौतृतीया पुष्येणपुष्ये ॥ ९ ॥ वसुमतींप्राप्तांतत्प्राप्तिनिमि त्तांप्रीतिंचप्राप्तां हतायुष्मदादिसपत्नीरूपाविद्विषोययातां अतएवप्रतीतांप्रसिद्धां उपस्थास्यसिगत्वासेविष्यसे ॥ १० ॥ अयमनर्थोममापीत्याह एवंचेति ॥ ११ ॥ परमाःस्त्रियइतिबहुवचने नसीतासख्यः भरतक्षयेभरतप्रभावनाशे ॥ १२ ॥ एवंद्विःकृतोपतापापिकैकेयीनिसर्गपुण्यस्वभावान्नचचालेत्याह तामित्यादि परमप्रीतांपरंरामेऽप्रीतामित्यर्थः देवीपुण्यस्वभावा ॥ १३ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

मंथरोक्तयुक्तीःप्रतिक्षिपति धर्मज्ञइति दांतःशिक्षितःकृतज्ञइत्यनेनबाल्येस्वकृतपालनाद्युपकारस्मरणेनस्वानिष्टशंकानिरासः ज्येष्ठइत्यनेनतस्यैवराज्ययोग्यतेतिसाधारण्यंपरिहृतम् ॥ १४ ॥ भरतानर्थौपिनेत्याह भ्रातॄनिति कथं व्यर्थमेवेत्यर्थः ॥१५॥ पितृवद्भ्रातॄनविभागेनपालयतोरामस्यवर्षशतात्परमपियदाविभागेच्छातदाभरतोराज्यमवाप्स्यति ध्रुवापिशब्दाभ्यांलक्ष्मणशत्रुघ्नयोरपिराज्यप्राप्तिर्ध्रुवेतिसूचितम् ॥ १६ ॥ अभ्युदयेरामाभिषेकरूपेउत्सवे कल्याणेभरताभिषेकरूपेकियताकालेनभविष्यति ॥ १७ ॥ मान्यःप्रार्थनीयश्रेयस्कः तथातद्वत् यद्वाभूयोपि अभ्यधिकमपि तत्रहेतुः कौसल्यातइति अतिरिक्तमधिकम् ॥ १८ ॥ संप्रत्यपिभरतस्यराज्यमस्त्येवेत्याह राज्यमिति ॥ १९ ॥ एवंराज्यापहारंपरिहृतवतींकैकेयींमंथरातृतीयपर्यायेणपुन

धर्मज्ञोगुणवान्दांतःकृतज्ञःसत्यवाञ्छुचिः॥ रामोराजसुतोज्येष्ठोयौवराज्यमतोर्हति॥ १४॥ भ्रातॄन्भृत्यांश्चदीर्घायुःपितृवत्पालयिष्यति॥ संतप्यसेकथंकुब्जेश्रुत्वारामाभिषेचनम्॥ १५॥ भरतश्चापिरामस्यध्रुवंवर्षशतात्परम्॥ पितृपैतामहंराज्यमवाप्स्यतिनरर्षभः॥ १६॥ सात्वमभ्युदयेप्राप्तेदह्यमानेवमंथरे॥ भविष्यतिचकल्याणेकिमिदंपरितप्यसे॥ १७॥ यथावैभरतोमान्यस्तथाभूयोपिराघवः॥ कौसल्यातोतिरिक्तंचममशुश्रूषतेबहु॥ १८॥ राज्यंयदिहिरामस्यभरतस्यापितत्तदा॥ मन्यतेहियथात्मानंतथाभ्रातॄंस्तुराघवः॥ १९॥ कैकेय्यावचनंश्रुत्वामंथराभृशदुःखिता॥ दीर्घमुष्णंविनिःश्वस्यकैकेयीमिदमब्रवीत्॥ २०॥ अनर्थदर्शिनीमौर्ख्यान्नात्मानमवबुध्यसे॥ शोकव्यसनविस्तीर्णेमज्जंतीदुःखसागरे॥ २१॥ भविताराघवोराजाराघवस्यचयःसुतः॥ राजवंशात्तुभरतःकैकेयिपरिहास्यते॥ २२॥ नहिराज्ञःसुताःसर्वेराज्येतिष्ठंतिभामिनि॥ स्थाप्यमानेषुसर्वेषुसुमहाननयोभवेत्॥ २३॥ तस्माज्ज्येष्ठेहिकैकेयिराज्यतंत्राणिपार्थिवाः॥ स्थापयंत्यनवद्यांगिगुणवत्स्वितरेष्वपि॥ २४॥

र्भेदयति कैकेय्याइति ॥ २० ॥ अनर्थदर्शिनी अर्थस्यैवानर्थत्वेनदर्शनशीला शोकइष्टवियोगजः अनिष्टाप्तिजंदुःखंव्यसनम् ताभ्यांविस्तीर्णेव्याप्ते सकलदुःखसमष्टिर्दुःखसागरस्तत्रमज्जंतीत्वमात्मानंनावबुध्यसेइत्यर्थः ॥ २१ ॥ कुतएवंवारंवारंकथयसीत्यत्राह भवितेति परिहास्यतेहीनोभविष्यति भरततत्सुतादेराज्यहान्यैवंदुःखंकथयामीतिभावः ॥ २२ ॥ तत्रहेतुमाह नहीति सर्वेषांराज्येस्थितौबाधकमाह स्थाप्यमानेष्विति अनयोऽन्यायःईर्ष्ययापरस्परप्रजापीडनरूपः ॥ २३ ॥ राज्यतंत्राणिराज्यनिर्वहणक्षमाधिकारप्राधान्यानि सर्वनिरूपितप्राधान्याश्रयत्वमेकस्यैवेतिभावः ज्येष्ठस्यागुणवत्त्वेतुगुणवत्कनीयःस्वपि ॥ २४ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

यदेवमतोऽसाविति निर्भग्नोहीनःसुखेभ्योराजवंशाच्चनिर्भग्नोभविष्यतीत्यन्वयः वत्सलेसर्वत्रदयाशीले ॥ २५॥ त्वदर्थेत्वत्पुत्रराज्यभ्रंशेप्राप्तेतत्परिहारकथनार्थं सपत्निवृद्धावित्यार्धोक्त्वः प्रदे यंपारितोषिकं अतोमांत्वमलुब्धास्वहितेइतिनबुध्यसेइत्यर्थः ॥ २६ ॥ नाययिता लुट् लोकांतरमिति हनिष्यतीतियावत् ॥२७॥ यस्तुरामेराज्ञःपक्षपातःसभरतासन्निधानतस्तच्चत्वयैवकृत मित्याह बालएवेति मातुल्यंमातुलगृहं ननुकिंतावताऽतआह सन्निकर्षादिति स्थावरेषुतृणगुल्मलतावृक्षादिषु तत्रसौहार्दंअन्योन्याश्लेषरूपं एवंचभरतस्थितौविभज्यसमंराज्यलाभःस्या दितिभावः॥२८॥ शत्रुघ्नस्थितौवाभरतकार्यस्यननाशःस्यात्सोपिदैववशाद्गतइत्याह भरतानुवशादिति शत्रुघ्नोपिसमंगतइतिपाठेअनुवशात्अनुरोधवशादित्यर्थः आद्योपिरत्रैवयोज्यः अनुव

असावत्यंतनिर्भग्नस्तवपुत्रोभविष्यति॥ अनाथवत्सुखेभ्यश्चराजवंशाच्चवत्सले ॥ २५ ॥ साहंत्वदर्थेसंप्राप्तात्वंतुमांनावबुध्यसे॥ सपत्निवृद्धौया मेत्वंप्रदेयंदातुमर्हसि॥ २६॥ ध्रुवंतुभरतंरामःप्राप्यराज्यमकंटकम्॥ देशांतरंनाययितालोकांतरमथापिवा ॥ २७॥ बालएवतुमातुल्यंभरतोना यितस्त्वया॥ सन्निकर्षाच्चसौहार्दंजायतेस्थावरेष्विव॥२८॥भरतानुवशात्सोपिशत्रुघ्नस्तत्समंगतः॥ लक्ष्मणोहियथारामंतथायंभरतंगतः॥ २९॥ श्रूयतेहिद्रुमःकश्चिच्छेत्तव्योवनजीवनैः॥ सन्निकर्षादिषीकाभिर्मोचितःपरमाद्भयात्॥ ३०॥ गोप्ताहिरामंसौमित्रिर्लक्ष्मणंचापिराघवः॥ अश्वि नोरिवसौभ्रात्रंतयोर्लोकेषुविश्रुतम्॥ ३१॥ तस्मान्नलक्ष्मणेरामःपापंकिंचित्करिष्यति॥ रामस्तुभरतेपापंकुर्यादेवनसंशयः॥ ३२ ॥ तस्माद्राज गृहादेववनंगच्छतुराघवः॥ एतद्धिरोचतेमह्यंभृशंचापिहितंतव॥ ३३॥ एवंतेज्ञातिपक्षस्यश्रेयश्चैवभविष्यति ॥ यदिचेद्भरतोधर्मात्पित्र्यंराज्यम वाप्स्यति॥ ३४॥

शादपिअपिनादैववशाच्चेत्यर्थः गतःएकहृदयतयेतिशेषः ॥ २९ ॥ कस्यचित्सन्निकर्षात्कस्यचिदनर्थनिवृत्तिर्लोकेदृष्टेत्यतआह श्रूयतेहीति छेत्तव्यःप्राप्तच्छेदनकालः इषीकाभिःकंटकवद्गु लगुल्मैःसन्निकर्षात्परितःपरिवारणरूपात् भयात्छेदनरूपात् स्वस्यसदांतःपुरवर्त्तित्वेनश्रूयतेहीत्युक्तिः ॥३०॥ नन्वेषदोषोलक्ष्मणस्यापिसमानोऽतआह गोप्ताहीति ॥३१॥ पापंवधम् ॥३२॥ तस्माद्वधसंभावनासत्त्वात् राजगृहात्राजगृहाख्यान्मातुलनगरात् एतदेवमह्यंरोचते त्वदिष्टत्वात् एकपुत्रायाःपुत्रमरणापेक्षयावनेपुत्रजीवनंसम्यक् तदेवाह भृशंतवहितमेतत् जीवन्भद्राणिप श्यतीतिन्यायात् ॥ ३३ ॥ एवंएवंसतिमातुलगृहादेववनगमनेसतितेज्ञातिपक्षस्यास्मदादेःश्रेयश्चभविष्यत्येव श्रेयोजीवनरूपंकल्याणंचात्सुखं भरताद्वनस्थादपिभयशंकयास्मदादिपीडायाः कर्तुमशक्यत्वादितिभावः यदिचेदिति यदिवेत्यर्थः धर्मात्पितृदीयमानत्वरूपात् तदावाज्ञातिपक्षस्यश्रेयइत्यर्थः यद्वा एवमेवतेपक्षस्यश्रेयोभविष्यति एवमेवेत्येतदुपपादयति यदिचेत्ति॥३४॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अन्यथादुःखमेवेत्याह सतेइति समृद्धार्थस्यरामस्यवशेस्थितोनष्टार्थःकथंजीविष्यतीत्यर्थः ॥ ३५ ॥ तस्मादरण्येसिंहेनाभिद्रुतंगजयूथपमिवराज्यप्राप्त्याप्रबलेनरामेणप्रच्छाद्यमानमभिभूय मानंभरतंतदभिषेकनिरोधेनत्रातुमर्हसि ॥ ३६ ॥ अन्यथातवाप्यनर्थइत्याह दर्पादिति सौभाग्यवत्तापतिवात्सल्यम् वैरयापनंवैरशुद्धिस्त्वयिदास्यसंपादनेनकथंनकुर्यादित्यर्थः पातयेदितिपाठेप्ययमेवार्थः ॥ ३७ ॥ अशुभंपराभवंदास्यम् ॥ ३८ ॥ एवंयतःसपुत्रायास्तेऽनर्थःअतएवात्मजेराज्यंराज्यप्राप्तिकारणंचिंतय शत्रुशेषोनस्थाप्यइतिन्यायेनपरस्यअस्यरामस्यचाल्लक्ष्मण

सतेसुखोचितोवालोरामस्यसहजोरिपुः॥ समृद्धार्थस्यनष्टार्थोजीविष्यतिकथंवशे॥३५॥ अभिद्रुतमिवारण्येसिंहेनगजयूथपम्॥ प्रच्छाद्यमानं रामेणभरतंत्रातुमर्हसि॥३६॥ दर्पान्निराकृतापूर्वंत्वयासौभाग्यवत्तया॥ राममातासपत्नीतेकथंवैरंनयापयेत्॥३७॥ यदाचरामःपृथिवीमवाप्स्य तेप्रभूतरत्नाकरशैलसंयुताम्॥ तदागमिष्यस्यशुभंपराभवंसहैवदीनाभरतेनभामिनि ॥ ३८ ॥ यदाहिरामःपृथिवीमवाप्स्यतेध्रुवंप्रणष्टोभरतोभ विष्यति॥ अतोहिसंचिंतयराज्यमात्मजेपरस्यचैवास्यविवासकारणम्॥३९॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेअ ष्टमःसर्गः॥८॥ ॥ ९॥ ॥ एवमुक्तातुकैकेयीक्रोधेनज्वलितानना ॥ दीर्घमुष्णंविनिःश्वस्यमंथरामिदमब्रवीत्॥ १॥ अद्यराममितःक्षिप्रंव नंप्रस्थापयाम्यहम्॥ यौवराज्येनभरतंक्षिप्रमद्याभिषेचये॥२॥ इदंत्विदानींसंपश्यकेनोपायेनसाधये॥ भरतःप्राप्नुयाद्राज्यंनतुरामःकथंचन॥३॥ एवमुक्तातुसादेव्यामंथरापापदर्शिनी ॥ रामार्थमुपहिंसंतीकैकेयीमिदमब्रवीत् ॥ ४॥ हंतेदानींप्रपश्यत्वंकैकेयिश्रूयतांवचः॥ यथातेभरतोराज्यं पुत्रःप्राप्स्यतिकेवलम्॥५॥

सीतयोर्विवासकारणंचचिंतय ॥ ३९ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेअष्टमःसर्गः ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ एवंत्रिवारोपदेशेनदुष्टेऽसत्येएवार्थेउपादेयत्वसत्यत्वनिश्चयात्स्वकार्यायदैवैश्वक्षुभितचित्तायास्तदुपायप्रश्नमाह एवमिति ॥ १ ॥ प्रस्थापयामिप्रस्थापनोद्यमंकरोमि एवमभिषेचयेइत्यपि ॥ २ ॥ अथतदुपायंपृच्छतिइदंत्विति उत्तरार्धार्थंकेनोपायेनसाधयेइदमिदानींसंपश्यविचारय उत्साहमात्रेणनेदंसाध्यमितिभावः ॥ ३ ॥ रामार्थंलोकदृष्ट्यारामहितमभिषेकरूपमर्थम् ॥ ४ ॥ त्वंप्रपश्यमत्सामर्थ्यमितिशेषः प्रवक्ष्यामीतिपाठांतरम् श्रूयतांमद्वचइतिशेषः चस्त्वर्थे केवलंभरतोनतुरामइत्यर्थः यद्वाहंवक्ष्याम्येवोपायम् त्वमपिप्रपश्यविचारय ॥ ५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

ननुममनप्रतिभातितदुपायइतितत्राह किंनेति स्मृत्वावासंमतयेमन्मुखाच्छ्रवणायनिगूहसे यत्यतःआत्मार्थमात्मप्रयोजनोपायंउच्यमानं वर्तमानसामीप्येलट् त्वयानेकशउक्तमपिमत्तःश्रोतु मिच्छसि ॥ ६ ॥ छंदःइच्छा विधीयतांक्रियतां विमृश्यउक्तंचेत्क्रियताम् ॥ ७ ॥ श्रवणेऽनुष्ठानेचोत्साहंदर्शयति उत्थायेत्यादि ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ देवासुरेदेवासुरसंबंधिनि उपादायगृहीत्वा साह्यंसहायत्वम् ॥ ११ ॥ दक्षिणांदिशमास्थायस्थितान्दंडकान्जनपदान्प्रतितत्संबंधिवैजयंतमितिपुरंख्यातंयत्रतिमिध्वजोनामराजाऽभवत् ॥ १२ ॥ सएवलोकेशंबरइतिख्यातः देवसंघैःस

किंनस्मरसिकैकेयिस्मरंतीवानिगूहसे॥यदुच्यमानमात्मार्थमत्तस्त्वंश्रोतुमिच्छसि॥६॥मयोच्यमानंयदितेश्रोतुंछंदोविलासिनि॥श्रूयतामभिधास्यामिश्रुत्वाचैतद्विधीयताम्॥७॥श्रुत्वैवंवचनंतस्यामंथरायास्तुकेकयी॥ किंचिदुत्थायशयनात्स्वास्तीर्णादिदमब्रवीत्॥८॥ कथयस्वममोपायंकेनोपायेनमंथरे॥ भरतःप्राप्नुयाद्राज्यंनतुरामःकथंचन॥९॥एवमुक्तातदादेव्यामंथरापापदर्शिनी॥ रामार्थमुपहिंसंतीकैकेयीमिदमब्रवीत्॥१०॥ वैजयंतमिपुरादेवासुरेयुद्धेसहराजर्षिभिःपतिः॥ आगच्छत्त्वामुपादायदेवराजस्यसाह्यकृत्॥ ११ ॥ दिशमास्थायकैकेयिदक्षिणांदंडकान्प्रति॥ वैजयंतमितिख्यातंपुरंयत्रतिमिध्वजः ॥ १२॥ सशंबरइतिख्यातःशतमायोमहासुरः॥ ददौशक्रस्यसंग्रामंदेवसंघैरनिंदितः॥ १३॥ तस्मिन्महतिसंग्रामेपुरुषान्क्षतविक्षतान्॥ रात्रौप्रसुप्तान्घ्नंतिस्मतरसाऽपास्यराक्षसाः॥ १४॥ तत्राकरोन्महायुद्धंराजादशरथस्तदा॥ असुरैश्चमहाबाहुःशस्त्रैश्चशकलीकृतः॥ १५॥ अपवाह्यत्वयादेविसंग्रामान्नष्टचेतनः॥ तत्रापिविक्षतःशस्त्रैःपतिस्तेरक्षितस्त्वया॥ १६ ॥ तुष्टेनतेनदत्तौतेद्वौवरौशुभदर्शने॥ सत्वयोक्तःपतिर्देवियदिच्छेयंतदावरम्॥ १७॥ गृह्णीयांतुतदाभर्तस्तथेत्युक्तंमहात्मना॥ अनभिज्ञाह्यहंदेवित्वयैवकथितंपुरा॥१८॥ कथैषातवतुस्नेहान्मनसाधार्यतेमया॥रामाभिषेकसंभारान्निगृह्यविनिवर्तय॥ १९॥

हितस्यशक्रस्य ॥ १३ ॥ क्षतैरस्त्रशस्त्रवेधैर्विक्षतान्विशेषेणविद्धान् रात्रौप्रसुप्तान्दिनकृतयुद्धश्रांत्या अपास्यआस्तरणादाकृष्य ॥ १४ ॥ तत्रतद्राज्यांशकलीकृतःसर्वांगेषुविक्षतः ॥ १५ ॥ त्वयासारथ्यंकुर्वाणयाअपवाह्यसंग्रामादन्यत्रनीत्वातत्रापितादृशापत्कालेपिशस्त्रैर्विक्षतोऽतएवनष्टचेतनोमूर्च्छितस्तेपतिस्त्वयारक्षितइत्यन्वयः केचित्तुसंग्रामादपवाह्यमूर्च्छितस्तेपतिस्त्वयारक्षितस्तत्रापिदूरपातिभिरसुरीयैःशस्त्रैर्विक्षतस्ततोप्यन्यत्रापवाह्यरक्षितः एवंद्विःप्राणरक्षणतोषेणवरद्वयदानमित्याहुः ॥ १६ ॥ तेनराज्ञा यत्यदाइच्छेयंभर्तस्तदावरंगृह्णीयांतुइत्यन्वयः ॥१७॥ तदामहात्मनाराज्ञातथेतिउक्तं अनभिज्ञाअस्याःकथायाइतिशेषः ॥ १८ ॥ निगृह्यभर्तारंवरबलेननिगृह्यअभिषेकसंभारान्निवर्तय अभिषेकरूपफलादितिशेषः ॥ १९ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

निवृत्तिप्रकारमाह ताविति तेनचदानेऽनुमतेताभ्यांक्रमेणभरताभिषेचनरामप्रव्राजनेवृणुइतिशेषः ॥ २० ॥ चतुर्दशसंख्याफलमाह चतुर्दशेति प्रजानांभावेंतःकरणेगतःप्रामःस्नेहोयस्यताट्शस्तेपुत्रःस्थिरोराज्येभविष्यति ॥ २१ ॥ वरदानप्रवर्तनोपायमाह क्रोधागारमिति क्रोधवतीनांशयनस्थानंक्रोधागारम् कुद्धेव इवशब्दएवार्थे कुद्धैवसतीउक्तंक्रोधहेतुंशतशोऽन्यथातत्संत्वनेप्यविस्मरंती तदेवविवृणोति शेष्वेति अनास्तृतायांभूमौशेष्वेत्यर्थः मलिनवासिनीमलिनवस्त्रधरासती ॥ २२ ॥ रुदंतीत्यस्यभवेतिशेषः तदृष्ट्वेतिपूर्वार्धान्वयि ॥ २३ ॥ एवंसतिसर्वथाकार्यसिद्धिर्भवत्येवेत्याह दयितेति त्वत्कृतेत्वत्प्रीणननिमित्तम् ॥ २४ ॥ २५ ॥ ननूक्तमपिवाक्यंराजाचेन्नशृणुयात्तदामहतीहानिःस्यात्तत्राह नहीति स्वसौभाग्यवैभवविस्मरणमूलिकानेएषाम

प्रजाभावगतस्नेहःस्थिरःपुत्रोभविष्यति ॥ २१ ॥ क्रोधागारंप्रविश्याद्यकुद्धेवाश्वपतेःसुते ॥ शेष्वानंतर्हितायांत्वंभूमौमलिनवासिनी ॥ २२ ॥ मास्मैनंप्रत्युदीक्षेथामाचैनमभिभाषथाः ॥ रुदंतीपार्थिवंदृष्ट्वाजगत्यांशोकलालसा ॥ २३ ॥ दयितात्वंसदाभर्तुरत्रमेनास्तिसंशयः ॥ त्वत्कृतेचमहाराजोविशेदपिहुताशनम् ॥ २४ ॥ नत्वांक्रोधयितुंशक्तोनक्रुद्धांप्रत्युदीक्षितुम् ॥ तवप्रियार्थंराजातुप्राणानपिपरित्यजेत् ॥ २५ ॥ नह्यतिक्रमितुंशक्तस्तववाक्यंमहीपतिः ॥ मंदस्वभावेबुद्ध्यस्वसौभाग्यबलमात्मनः ॥ २६ ॥ मणिमुक्तासुवर्णानिरत्नानिविविधानिच ॥ दद्याद्दशरथोराजामास्मतेषुमनःकृथाः ॥ २७ ॥ यौतौदेवासुरेयुद्धेवरौदशरथोददौ ॥ तौस्मारयमहाभागेसोर्थोनत्वाक्रमेदति ॥ २८ ॥ यदातुतेवरंदद्यात्स्वयमुत्थाप्यराघवः ॥ व्यवस्थाप्यमहाराजंत्वमिमंवृणुयावरम् ॥ २९ ॥ रामप्रव्रजनंदूरंनववर्षाणिपंचच ॥ भरतःक्रियतांराजापृथिव्यांपार्थिवर्षभ ॥ ३० ॥ चतुर्दशहिवर्षाणिरामेप्रव्राजितेवनम् ॥ रूढश्चकृतमूलश्चशेषंस्थास्यतितेसुतः ॥ ३१ ॥

दाशंकेतिभावः ॥ २६ ॥ वरदानातिरिक्तमनुनयंमास्वीकुर्वित्याह मणीत्यादि ॥ २७ ॥ सर्वानुनयानंगीकारेंतर्हिदासेनमयाकिंकर्तव्यमितिराजप्रश्नेउत्तरमुपदिशति याविति सोर्थःरामविवासनभरताभिषेकरूपोर्थः त्वा त्वामित्यर्थः मात्वेतिपाठेमाऽतिक्रमेत् तमर्थंमाविस्मरेत्यर्थः नातिक्रामेदतीतिपाठेसर्वथासिद्ध्यत्येवराज्ञःसत्यप्रतिज्ञत्वादित्याशयइतिकतकः ॥ २८ ॥ राघवोदशरथः उत्थाप्यत्वामितिशेषः तेतुभ्यम् तदात्वंमहाराजंव्यवस्थाप्यशपथैःसत्येस्थापयित्वा ॥ २९ ॥ वरमभिनयति रामेति ॥ ३० ॥ सर्वथाप्रव्राजनस्यातिघोरतयालोकविरुद्धत्वंमत्वाह चतुर्दशेति यथाचतुर्दशवर्षपालितःप्ररूढशाखःकृतमूलोदृढमूलोवृक्षोदुरुन्मूलोभवतिएवंभरतस्तावताकालेनरूढोदृढराज्यःकृतमूलोवशीकृतमूलबलश्चतुर्दशोत्तरशेषायुःकालंस्थास्यत्येवनतुपुनरागतेनापिरामेणशक्योन्मूलनोभविष्यतिनचरामस्यराज्यप्रत्याशेतितात्पर्यम् ॥ ३१ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तंराजानम् ॥ ३२ ॥ रामःअरामइतिच्छेदःअप्रियःप्रजानांभविष्यतीत्यर्थः ॥ ३३ ॥ अंतर्बहिश्च प्रकृतीनामितिशेषः चिरसंयोगाद्भरतेस्नेहानांदृढ़िश्चिरविप्रयोगतश्चरामेस्नेहनाशइतिभावः ॥ ३४ ॥ कृतमूलत्वमेवविवृणोति संगृहीतेति सम्यक्पालनेनानुरंजितमनुष्यइत्यर्थः सुहृद्भिःसाकंकृतमूलोभविष्यतीतिपूर्वेणान्वयः अभिषेकतोनिवर्तनंप्राप्तकालंमन्येइत्यर्थः अभिषेकनिवर्तनस्यायमेवकालइतिभावः तस्माद्राजानंतदभिषेकान्निवर्तयेत्यन्वयः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ प्रतीताअंगीकृततदर्थाकैकेयीकेकयराजकन्या किशोरीबालवत्सावडवा सायथात्वकिशोरार्थैउत्पथंगच्छतिकशाहस्तेनारूढापितथेयंराजाधीनापिभरतार्थेउन्मार्गंगतेत्यर्थः ॥ ३७ ॥ परंविस्मयंप्राप्तापरमदर्शनाअत्यंतविशेषदर्शनवती यद्वा परमत्यर्थमदर्शनाविरुद्धदर्शनामंथरामिदमब्रवीदित्यन्वयः अत्रकैकेयीतन्नामिका हेश्रेष्ठाभिधायिनिहितोपदेशकुशलेइतियावत् अतएवतेप्रज्ञांनावजानामीत्यर्थः कुब्जेत्वांनाभिजानामीतिपाठेश्रेष्ठाभिधायिनीत्वादिविशिष्टांनाज्ञासिष

रामप्रव्राजनंचैवदेवियाचस्वतंवरम् ॥ एवंसेत्स्यंतिपुत्रस्यसर्वार्थास्तवकामिनि ॥ ३२ ॥ एवंप्रव्राजितश्चैवरामोरामोऽभविष्यति ॥ भरतश्चगतामित्रस्तवराजाभविष्यति ॥ ३३ ॥ येनकालेनरामश्चवनात्प्रत्यागमिष्यति ॥ अंतर्बहिश्चपुत्रस्तेकृतमूलोभविष्यति ॥ ३४ ॥ संगृहीतमनुष्यश्चसुहृद्भिःसार्धमात्मवान् ॥ प्राप्तकालंनुमन्येहंराजानंवीतसाध्वसा ॥ ३५ ॥ रामाभिषेकसंकल्पान्निगृह्यविनिवर्तय ॥ अनर्थमर्थरूपेणग्राहितासाततस्तया ॥ ३६ ॥ हृष्टाप्रतीताकैकेयीमंथरामिदमब्रवीत् ॥ साहिवाक्येनकुब्जायाःकिशोरीवोत्पथंगता ॥ ३७ ॥ कैकेयीविस्मयंप्राप्यपरंपरमदर्शना ॥ प्रज्ञांतेनावजानामिश्रेष्ठेश्रेष्ठाभिधायिनि ॥ ३८ ॥ पृथिव्यामसिकुब्जानामुत्तमाबुद्धिनिश्चये ॥ त्वमेवतुममार्थेषुनित्ययुक्ताहितैषिणी ॥ ३९ ॥ नाहंसमवबुध्येयंकुब्जेराज्ञश्चिकीर्षितम् ॥ संतिदुःसंस्थिताःकुब्जेवक्राःपरमपापिकाः ॥ ४० ॥

मित्यर्थः ॥ ३८ ॥ कुब्जानांकुब्जत्वविशिष्टराजदासीनांमध्ये बुद्धिनिश्चयेबुद्धिविषयकार्याकार्यनिश्चयेउत्तमा ईदृश्यएवदास्योराजपत्नीनामिष्टाः सुरूपासुसापत्न्यस्फूर्तेः श्रेष्ठत्वमभिधाय श्रेष्ठाभिधायिनीत्वमुपपादयति त्वमेवेति हितैषिणीइच्छापूर्वंहितवक्त्री ॥ ३९ ॥ संमवबुध्येयम् त्वत्कृतबोधनाभावेइतिशेषः चिकीर्षितंरामाभिषेकायभरतस्यविवासनादि कैकेय्याएवंमतिकारणंकचित्पठ्यते नहितद्बुधेपापंशापदोषेणमोहिता केकयेषुहिसाबाल्येब्राह्मणंरूक्षरूपिणम् असूयितवतीबालातेनशप्तामहात्मना यस्मादसूयसेविप्रंत्वंरूपमददर्पिता तस्मादसूयांत्वमपि लोकेप्राप्स्यसिकुत्सिताम् इतिशापसमाच्छन्नामंथरावशमागतेति असूयांअसूयाविषयताम् अथकुब्जांकुब्जांतरवैलक्षण्येनस्तौति संतीत्यादि त्वद्व्यतिरिक्ताइतिशेषः दुःसंस्थितादुःसंस्थावयवसन्निवेशाःअतएवपरमपापिकाःपरमपापदर्शनाः ॥ ४० ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

नैवंत्वमित्याह त्वमिति वातेनसन्नतंपद्ममिवत्वंसन्नतापिप्रियदर्शना तेउरोवक्षःअभिनिविष्टंस्थगुनाव्याप्तं अतएवयावत्स्कंधात्स्कंधपर्यंतमुन्नतंउरः यावत्संस्थानमुन्नतमितिपाठेस्तना वधिसमस्थानरूपसर्वसाधारणसंस्थानंयावत्समुन्नतं एतेनस्थगुमत्कुब्जत्वंप्रतिपादितम् ॥ ४१ ॥ अधस्ताद्वक्षसोधस्तात्शोभननाभिमदुदरंलज्जितमिवशांतं उरसउन्नतिदृष्ट्वालज्जितमिव कृशमित्यर्थः प्रतिपूर्णंविस्तीर्णम् ॥ ४२ ॥ हर्षातिशयाद्वर्णितममिजघनंपुनर्वर्णयति जघनमिति निर्मृष्टंरोमादिकश्मलहीनं निर्घुष्टमितिपाठेरशनास्थक्षुद्रघंटाभिःशब्दायमानम् ॥ ४३ ॥ उपन्यस्तेजान्वोरितिशेषः यद्वा लोकैः स्तुतेसुंदरत्वेन सक्थिनीपृष्ठफलकेइतिकतकः ॥ ४४ ॥ राजहंसीवराजसेइतिकंचित्पाठः स्थगुंस्तोतुमुपेक्षते आसन्निति ॥ ४५ ॥ यास्तास्तवहृद

त्वंपद्ममिववातेनसन्नताप्रियदर्शना॥ उरस्तेभिनिविष्टंवैयावत्स्कंधात्समुन्नतम्॥ ४१॥ अधस्ताच्चोदरंशांतंसुनाभमिवलज्जितम्॥ प्रतिपूर्णंचजघनंसुपीनौचपयोधरौ॥ ४२॥ विमलेंदुसमंवक्त्रमहोराजसिमंथरे॥ जघनंतवनिर्मृष्टंरशनादामभूषितम् ॥ ४३ ॥ जंघेभृशमुपन्यस्तेपादौचव्यायतावुभौ॥ त्वमायताभ्यांसक्थिभ्यांमंथरेक्षौमवासिनि ॥ ४४ ॥ अग्रतोममगच्छंतीराजसेऽतीवशोभने॥ आसन्याःशंवरेमायाःसहस्रमसुराधिपे ॥ ४५ ॥ हृदयेतेनिविष्टास्ताभूयश्चान्याःसहस्रशः॥ तदेवस्थगुयद्दीर्घंरथघोणमिवायतम् ॥ ४६ ॥ मतयःक्षत्रविद्याश्चमायाश्चात्रवसंतिते ॥ अत्रतेहंप्रमोक्ष्यामिमालांकुब्जेहिरण्मयीम्॥ ४७॥ अभिषिक्तेचभरतेराघवेचवनंगते॥ जात्येनचसुवर्णेनसुनिष्टप्तेनसुंदरि ॥ ४८ ॥ लब्धार्थाचप्रतीताचलेपयिष्यामितेस्थगु॥ मुखेचतिलकंचित्रंजातरूपमयंशुभम्॥ ४९॥ कारयिष्यामितेकुब्जेशुभान्याभरणानिच॥ परिधायशुभेवस्त्रेदेवतेवचरिष्यसि॥ ५०॥ चंद्रमाह्वयमानेनमुखेनाप्रतिमानना॥ गमिष्यसिगतिंमुख्यांगर्वयंतीद्विषज्जने॥ ५१॥

येनिविष्टामायास्तदेवेदंयत्दीर्घंस्थगुइत्यन्वयः रथघोणंरथचक्रपिंडिकातद्वदायतंविस्तीर्णम् ॥ ४६ ॥ अतोत्रमत्यादिकंवसति यतएवमतोत्रमालांप्रमोक्ष्यामि मतयोमतिस्मृतिबुद्धयः स्मृतिर्व्यतीतविषयामतिरागामिगोचरा बुद्धिस्तात्कालिकीज्ञेयेति क्षत्रविद्याराजनीतिः मायाःप्रसिद्धाः अत्रस्थगुनिहृदिस्थविकृतोन्नतमांसास्थिपिंडे ॥ ४७ ॥ जात्येनोत्तमेनसुनिष्टप्तेनसंद्रुतेनसुवर्णेननिर्मितांहिरण्मयींमालामितिसंबंधः ॥ ४८ ॥ लब्धार्थालब्धोक्तार्था अतएवप्रतीतासंतुष्टा लेपयिष्यामिउत्तमचंदनेनेतिशेषः यद्वा जात्याद्भुतस्वर्णकृतभूषणेनतेस्थगुलेपयिष्यामि गुप्तंकरिष्यामीत्यर्थः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ आह्वयमानेनस्पर्धमानेन द्विषज्जनेगर्वयंतीगर्वंकुर्वती मुख्यांगतिंश्रैष्ठ्यम् ॥ ५१ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥ ५२ ॥ ५३ ॥ एवंरथावार्ताभिःकालात्ययोनकार्यइत्याह गतेत्यादि रामाभिषेकेवृत्तेवरग्रहणादिव्यर्थमितिभावः राजानमनुदर्शय क्रोधागारेआत्मानमितिशेषः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥
अनेकशतसाहस्रंतावत्स्वर्णमूल्यं वरार्हाणिबहुमूल्यानि ॥ ५६ ॥ हेमोपमास्वर्णवर्णाकैकेयी ॥ ५७ ॥ इहक्रोधागारे मदभीष्टासिद्धौमदुपेक्षकायराज्ञेदशरथायमांमृतामावेदयिष्यसि

तवापिकुब्जाःकुब्जायाःसर्वाभरणभूषिताः॥ पादौपरिचरिष्यंतियथैवत्वंसदामम ॥५२॥ इतिप्रशस्यमानासाकैकेयीमिदमब्रवीत्॥ शयानांशयनेशुभ्रेवेद्यामग्निशिखामिव ॥५३॥ गतोदकेसेतुबंधोनकल्याणिविधीयते॥ उत्तिष्ठकुरुकल्याणंराजानमनुदर्शय॥ ५४॥ तथाप्रोत्साहितादेवीगत्वामंथरयासह॥ क्रोधागारंविशालाक्षीसौभाग्यमदगर्विता ॥ ५५॥ अनेकशतसाहस्रंमुक्ताहारंवरांगना॥ अवमुच्यवरार्हाणिशुभान्याभरणानिच॥ ५६॥ तदाहेमोपमातत्रकुब्जावाक्यवशंगता॥ संविश्यभूमौकैकेयीमंथरामिदमब्रवीत्॥ ५७॥ इहवामांमृतांकुब्जेनृपायावेदयिष्यसि॥ वनंतुराघवेप्राप्तेभरतःप्राप्स्यतेक्षितिम्॥५८॥ सुवर्णेननमेह्यर्थोनरत्नैर्नचभोजनैः॥ एषमेजीवितस्यांतोरामोयद्यभिषिच्यते॥५९॥ अथोपुनस्तांमहिषींमहीक्षितोवचोभिरत्यर्थमहापराक्रमैः॥ उवाचकुब्जाभरतस्यमातरंहितंवचोराममुपेत्यचाहितम् ॥६०॥ प्रपत्स्यतेराज्यमिदंहिराघवोयदिध्रुवं[illegible]सुताचतप्स्यसे॥ ततोहिकल्याणियतस्वतत्तथायथासुतस्तेभरतोभिषेक्ष्यते॥६१॥ तथातिविद्धामहिषीतिकुब्जयासमाहतावागिषुभिर्मुहुर्मुहुः॥ विधायहस्तौहृदयेऽतिविस्मिताशशंसकुब्जांकुपितापुनःपुनः॥६२॥ यमस्यवामांविषयंगतामितोनिशम्यकुब्जेप्रतिवेदयिष्यसि॥ वनंगतेवासुचिरायराघवेसमृद्धकामोभरतोभविष्यति॥६३॥ अहंहिनैवास्तरणानिनस्रजोनचंदनंनांजनपानभोजनम्॥ नकिंचिदिच्छामिनचेहजीवनंनचेदितोगच्छतिराघवोवनम्॥६४॥

तुर्वार्थे राघवेवनंप्राप्तेभरतःक्षितिंप्राप्स्यतेवा नतुपक्षांतरमस्तीतिभावः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ महापराक्रमैरतिक्रूरैः भरतस्येत्यावृत्त्याहितान्यव्यपि राममुपेत्यतंप्राप्य अहितंरामविषये लोकदृष्ट्याअहितमितियावत् ॥ ६० ॥ ६१ ॥ कुब्जयामुहुर्मुहुरितिवागिषुभिःपूर्वोक्तैर्वचनरूपैर्बाणैःसमाहताताडिताऽतिविद्धाचअतिविस्मिता राजामामेवंप्रतारितवानितीतिशेषः शशंसउवाच ॥ ६२ ॥ निशम्यदृष्ट्वाप्रतिवेदयिष्यसि दशरथायेतिशेषः ॥ ६३ ॥ नांजनपानभोजनमितिसमाहारद्वंद्वः ॥ ६४ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अथक्रोधागारप्रवेशानंतरम् निधायत्यक्त्वा पुण्यक्षयाद्भूमौपतिताकिन्नरीव ॥ ६५ ॥ उदीर्णउत्कटःसंरंभःकोपएवतमस्तेनवृतंव्याप्तमाननंयस्याः अवमुक्तानित्यक्तानिउत्तममाल्यभूषणा निययासा विमनादुर्मनाः मग्नतारकाअस्तमिततारका द्यौराकाशम् ॥ ६६ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेनवमःसर्गः ॥ ९ ॥ अथोक्तानुवादपूर्वंराज्ञःकैकेयीदर्शनायाह विदर्शितावपरीतंबोधिता दिग्धविद्धेवविषदिग्धबाणविद्धेव किन्नरीकामरूपप्रधानोजातिविशेषः ॥ १ ॥ मंथरोपदिष्टंनिश्चित्ययुक्तमेतदितिनि

अथैवमुक्त्वावचनंसुदारुणंनिधायसर्वाभरणानिभामिनी ॥ असंस्कृतामास्तरणेनमेदिनींतदाधिशिश्येपतितेवकिन्नरी ॥ ६५ ॥ उदीर्णसंरंभतमोवृताननातदावमुक्तोत्तममाल्यभूषणा ॥ नरेंद्रपत्नीविमनाबभूवसातमोवृताद्यौरिवमग्नतारका ॥ ६६ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेनवमःसर्गः ॥ ९ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ विदर्शितायदादेवीकुब्जयापापयाभृशम् ॥ तदाशेतेस्मसाभूमौदिग्धविद्धेवकिन्नरी ॥ १ ॥ निश्चित्यमनसाकृत्यंसासम्यगितिभामिनी ॥ मंथरायैशनैःसर्वमाचचक्षेविचक्षणा ॥ २ ॥ सादीनानिश्चयंकृत्वामंथरावाक्यमोहिता ॥ नागकन्येवनिःश्वस्यदीर्घमुष्णंचभामिनी ॥ ३ ॥ मुहूर्तंचिंतयामासमार्गमात्मसुखावहम् ॥ सासुहृच्चार्थकामाचतंनिशम्यविनिश्चयम् ॥ ४ ॥ बभूवपरमप्रीतासिद्धिंप्राप्येवमंथरा ॥ अथसारुषितादेवीसम्यक्कृत्वाविनिश्चयम् ॥ ५ ॥ संविवेशाबलाभूमौनिवेश्यभ्रुकुटिंमुखे ॥ ततश्चित्राणिमाल्यानिदिव्यान्याभरणानिच ॥ ६ ॥ अपविद्धानिकैकेय्यातानिभूमिंप्रपेदिरे ॥ तयातान्यपविद्धानिमाल्यान्याभरणानिच ॥ ७ ॥ अशोभयंतवसुधांनक्षत्राणियथानभः ॥ क्रोधागारेचपतितासाबभौमलिनांबरा ॥ ८ ॥ एकवेणींदृढांबद्ध्वागतसत्त्वेवकिन्नरी ॥ आज्ञाप्यतुमहाराजोराघवस्याभिषेचनम् ॥ ९ ॥

र्धार्ययत्त्वयोक्तंतत्सर्वंसम्यगितिमंथरायैआविष्टदुःखत्वात्शनैःआचचक्षे ॥ २ ॥ तदेवप्रपंचयति सादीनेत्यादि ॥ ३ ॥ मार्गंमंथरोक्तमात्मसुखावहमितिचिंतयामास सामंथरा सुहृत्कैकेय्याः तस्याएवार्थकामाच कैकेय्यास्तंनिश्चयंनिशम्यज्ञात्वा ॥ ४ ॥ सिद्धिंरसरसायनादिसिद्धिम् निधिमितिपाठेधनंप्राप्येवपरमप्रीताबभूव वस्तुतोयद्देवकार्यार्थंस्वयंभूलोकमागतादासीचजाता तद्विषयांसिद्धिंप्राप्येवेत्यर्थः रामागमनस्यसंभावनामात्रविषयत्वादिवेति ॥ ५ ॥ मुखेभ्रुकुटिनिवेशःक्रोधातिशयेन ॥ ६ ॥ यानिकैकेय्याअपविद्धानिउत्सृष्टानितानिभूमिमित्यन्वयः यान्यपविद्धानितानीत्यन्वयः ॥ ७ ॥ ८ ॥ एकवेणींपुरोभागीयवेणीद्वयमुन्मुच्यपृष्ठैकवेणीम् गतसत्त्वाक्षीणबला कैकेयीवृत्तांतंप्रदोषकालिकमुपवर्ण्यराजवृत्तांतमाह आज्ञाप्येति ॥ ९ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

उपस्थानंकृताज्ञापनाविषयस्यमंत्रिपुरोहितादेःस्वस्वगृहंप्रतिगमनमनुज्ञाप्यस्वनिवेशनंप्रविवेश यद्वोपस्थानंसदःसभातामनुज्ञाप्यस्वगृहगमनेतदनुज्ञांगृहीत्वा अद्यैवरामाभिषेकःप्रसिद्धःनि
श्चितइतिदृतःपूर्वंकैकेय्यानश्रुतिगोचरइतिजज्ञिवान्ज्ञातवान् ॥ १० ॥ अतस्तत्प्रियमाख्यातुंतामंतःपुरंप्रविवेश वशीस्वस्त्रीव्यतिरिक्तविषयेइतिबोध्यम् ॥ ११ ॥ अत्रगृहस्यरुष्टकैकेयीयुक्त
तयासुधाधवलतयाचराहुयुक्तपांडुराभ्राकाशसादृश्यम् रुतायुतंरुतयुक्तम् ॥ १२ ॥ कुब्जाःवामनिकाः कुब्जाभिःवामनिकाभिश्चताभिर्युतम् सुरूपदासीनांसापत्यसंभावनयांतःपुरेऽवासात्
चित्रगृहैःचित्रयुक्तगृहैः ॥ १३ ॥ गजदंतरजतस्वर्णनिर्मितवेदिकाभिः वृक्षाणांनित्यपुष्पफलत्वंचदेवराजसाहाय्यकरणेनतत्प्रसादात् ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ कामबलसंयुक्तःकामबलंतदुद्रे

उपस्थानमनुज्ञाप्यप्रविवेशनिवेशनम्॥ अद्यरामाभिषेकोवैप्रसिद्धइतिजज्ञिवान्॥१०॥प्रियार्हांप्रियमाख्यातुंविवेशांतःपुरंवशी॥सकैकेय्या
गृहंश्रेष्ठंप्रविवेशमहायशाः॥ ११ ॥पांडुराभ्रमिवाकाशंराहुयुक्तंनिशाकरः॥शुकबर्हिसमायुक्तंक्रौंचहंसरुतायुतम्॥ १२ ॥वादित्ररवसंघुष्टंकु
ब्जावामनिकायुतम्॥लतागृहैश्चित्रगृहैश्चंपकाशोकशोभितैः॥ १३ ॥ दांतराजतसौवर्णवेदिकाभिःसमायुतम्॥नित्यपुष्पफलैर्वृक्षैर्वापीभिरुप
शोभितम्॥ १४ ॥दांतराजतसौवर्णैःसंवृतंपरमासनैः॥विविधैरन्नपानैश्चभक्ष्यैश्चविविधैरपि॥१५॥उपपन्नंमहार्हैश्चभूषणैस्त्रिदिवोपमम्॥स
प्रविश्यमहाराजःस्वमंतःपुरमृद्धिमत्॥१६॥नददर्शस्त्रियंराजाकैकेयींशयनोत्तमे॥सकामबलसंयुक्तोरत्यर्थीमनुजाधिपः॥१७॥अपश्यन्दयितां
भार्यापप्रच्छविषसादच॥नहितस्यपुरादेवीतांवेलामत्यवर्तत॥१८॥नचराजागृहंशून्यंप्रविवेशकदाचन॥ततोगृहगतोराजाकैकेयींपर्यपृच्छत
॥१९॥यथापुरमविज्ञायस्वार्थलिप्सुमपंडिताम्॥ प्रतिहारीत्वथोवाचसंत्रस्तातुकृतांजलिः॥ २० ॥ देवदेवीभृशंक्रुद्धाक्रोधागारमभिद्रुता॥ प्र
तीहार्यावचःश्रुत्वाराजापरमदुर्मनाः॥ २१ ॥विषसादपुनर्भूयोलुलितव्याकुलेंद्रियः॥ तत्रतांपतितांभूमौशयानामतथोचिताम्॥ २२॥

कस्तत्संयुक्तः अतएवरत्यर्थी ॥ १७ ॥ अपश्यन्रत्यर्थमन्विष्यापश्यन् विषादहेतुमाह नहीति तांवेलांकामवशात्स्वशयनागमवेलांनात्यवर्ततनातिक्रांतवती अद्यचतामतिक्रांतेतिविषादः
॥ १८ ॥ शून्यंकैकेयीरहितम् ॥ १९ ॥ अपंडितांकार्याकार्यविवेकरहितांस्वार्थलिप्सुंभरताभिषेकेच्छावतींअविज्ञाययथापुरंयथापूर्वंपूर्वमदर्शनकालेयथाऽपृच्छततथाऽपृच्छतेत्यन्वयः प्र
तिहारीदौवारिकी ॥ २० ॥ अभिद्रुताइत्युवाचेतिसंबंधः ॥ २१ ॥ अदर्शनमात्रेणविषण्णस्यक्रोधादिश्रवणाद्भूयोधिकोविषादःइष्टादर्शनजविषादेनचक्षुरादेर्लुलितत्वमतिचंचलत्वंचित्तस्य
किंनिमित्तःक्रोधइतिशंकयाव्याकुलत्वम् तत्रक्रोधागारे अतथोचितांतथाशयनानुचिताम् ॥ २२ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

इवशब्दएवार्थे ॥ २३ ॥ पापसंकल्पांरामाभिषेकविघातादिमनोरथां विनिष्कृत्तांछिन्नां ॥ २४ ॥ निर्धूतांपुण्यक्षयेस्वलोकात्पतितां च्युतांस्वर्गात् परिभ्रष्टांपरमोहनायप्रयुक्तांमध्येएव स्थितांमायामिवस्थितांसंयतांवागुराबद्धाम् ॥ २५ ॥ मृगयुनाव्याधेनदिग्धेन विषलिप्तेनबाणेनविद्धांकरेणुमिवस्थितांददर्शेतिपूर्वेणान्वयः अरण्येमहागजःपूर्वोक्तांकरेणुमिवस्थिताम् ॥२६॥ पाणिभ्यांपरिमृज्यपृष्ट्वाकिंवक्ष्यतिकिंकरिष्यतीतिशंकयाचस्तबुद्धिरुवाच ॥२७॥ आत्मनिमयिसंश्रितंतेक्रोधंक्रोधकारणंनाभिजानामि अभियुक्ताकृतपराभवा विमानोनिंदा ॥२८॥ यत् यतःइदंएवंप्रकारेणकल्याणिममदुःखायपांसुषुशेषे किंचकल्याणचेतसिअनपकारिणिमयिजीवतिसतिकिमर्थंभूमौशेषे ॥ २९ ॥ भूतोपहतचित्तेवग्रहाविष्टेव कुशलाःसर्वव्याधिनिवारण

प्रतप्तइवदुःखेनसोपश्यज्जगतीपतिः ॥ स्ववृद्धस्तरुणींभार्यांप्राणेभ्योपिगरीयसीम् ॥ २३ ॥ अपापःपापसंकल्पांददर्शधरणीतले ॥ लतामिवविनिष्कृत्तांपतितांदेवतामिव ॥ २४ ॥ किन्नरीमिवनिर्धूतां च्युतामप्सरसंयथा ॥ मायामिवपरिभ्रष्टांहरिणीमिवसंयताम् ॥ २५ ॥ करेणुमिवदिग्धेनविद्धांमृगयुनावने ॥ महागजइवारण्येस्नेहात्परमदुःखिताम् ॥ २६ ॥ परिमृज्यचपाणिभ्यामभिसंत्रस्तचेतनः ॥ कामीकमलपत्राक्षीमुवाचवनितामिदम् ॥ २७ ॥ नतेहमभिजानामिक्रोधमात्मनिसंश्रुतम् ॥ देविकेनाभियुक्तासिकेनवासिविमानिता ॥ २८ ॥ यदिदंममदुःखायशेषेकल्याणिपांसुषु ॥ भूमौशेषेकिमर्थंत्वंमयिकल्याणचेतसि ॥ २९ ॥ भूतोपहतचित्तेवममचित्तप्रमाथिनि ॥ संतिमेकुशलावैद्यास्त्वभितुष्टाश्चसर्वशः ॥ ३० ॥ सुखितांत्वांकरिष्यंतिव्याधिमाचक्ष्वभामिनि ॥ कस्यवापिप्रियंकार्यंकेनवाविप्रियंकृतम् ॥ ३१ ॥ कःप्रियंलभतामद्यकोवासुमहदप्रियम् ॥ मारौत्सीर्माचकार्षीस्त्वंदेविसंपरिशोषणम् ॥ ३२ ॥ अवध्योवध्यतांकोवावध्यःकोवाविमुच्यताम् ॥ दरिद्रःकोभवेदाढ्योद्रव्यवान्वाप्यकिंचनः ॥ ३३ ॥ अहंचहिमदीयाश्चसर्वेतववशानुगाः ॥ नतेकंचिदभिप्रायंव्याहंतुमहमुत्सहे ॥ ३४ ॥

कुशलाः अभितुष्टाःमत्कृतसत्कारैरितिशेषः ॥३०॥ व्याधिमाचक्ष्वव्याधिकृतंचे च्छयनमितिशेषः प्रियंकार्यंकर्तव्यमितिमनसिवर्ततेइतिशेष विप्रियंकृतंतव कस्यअप्रियंकर्तव्यत्वेनतवमनसिवर्ततेइतिभावः ॥ ३१ पक्षद्वयनिमित्तोपिक्रोधोमास्त्वित्याह कःप्रियमिति त्वत्प्रियोदरिद्रइतिशेषः अप्रियंलभतांत्वद्विप्रियकारीतिशेषः मारौत्सीःआत्मनोऽभिप्रायंरुद्धंगुप्तंमाकार्षीरित्यर्थः संपरिशोषणंकायस्येतिशेषः ॥ ३२ ॥ तदेवप्रपंचयति अवध्यइत्यादि ॥ ३३ ॥ आत्मनोजीवितेनहेतुनापितेकंचिदभिप्रायंतद्विषयंव्याहंतुंनोत्सहेऽतोमनसियत्स्थितंयद्विषये च्छास्तितद्ब्रूहि आत्मनिस्वस्मिन्बलंमत्प्रेमरूपंजानतीअयंमदुक्तंकरिष्यतिनवेतिमांशंकितुंनार्हसि ॥ ३४ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥ ३५ ॥ सुकृतेनापिस्वपुण्येनापितेतवशपेशपथंददामि यदित्वदुक्तंनकुर्यांतर्हिसर्वंसुकृतंमेव्यर्थमितिशपथंददामीत्यर्थः अथात्मनिदुष्करसंपादनसामर्थ्यंदर्शयति यावदिति चक्रंसूर्यमंडलंआव
र्ततेप्रकाशयतितावतीसर्वापिवसुंधरामेमदधीना ॥ ३६ ॥ द्राविडसिंध्वादयोदेशाःसर्वेमदधीनाएव ॥ ३७ ॥ अतस्तत्रेत्यादि तत्रजातंद्रव्यमपिमदधीनमेव ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ रश्मिवान्सूर्यः
॥ ४० ॥ भूयःपरिपीडयितुंनिजभूशयनादिनापूर्वंपीडितमेवाप्रियवचनादिनापुनःपीडयितुमित्यर्थः ॥ ४१ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्ये अ
योध्याकांडेदशमःसर्गः ॥ १० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तमिति ॥ १ ॥ विप्रकृताप्रिययापराभूताअवमानःशब्देनतिरस्कारःमेममाभिप्रायोऽभिप्रार्थनीयोस्तित्वदेकसंपाद्यस्तंत्वयाकृतंसंपादितमि

आत्मनोजीवितेनापिब्रूहियन्मनसिस्थितम् ॥ बलमात्मनिजानंतीनमांशंकितुमर्हसि ॥ ३५ ॥ करिष्यामितवप्रीतिंसुकृतेनापितेशपे ॥ यावदावर्तते
चक्रंतावतीमेवसुंधरा ॥ ३६ ॥ द्राविडाःसिंधुसौवीराःसौराष्ट्रादक्षिणापथाः ॥ वंगांगमगधामत्स्याःसमृद्धाःकाशिकोसलाः ॥ ३७ ॥ तत्रजातंबहुद्रव्यं
धनधान्यमजाविकम् ॥ ततोवृणीष्वकैकेयियद्यत्त्वंमनसेच्छसि ॥ ३८ ॥ किमायासेनतेभीरुउत्तिष्ठोत्तिष्ठशोभने ॥ तत्त्वंमेब्रूहिकैकेयियतस्तेभयमा
गतम् ॥ ३९ ॥ तत्तेव्यपनयिष्यामिनीहारमिवरश्मिवान् ॥ तथोक्तासासमाश्वस्तावक्तुकामातदप्रियम् ॥ ४० ॥ परिपीडयितुंभूयोभर्तारमुपचक्र
मे ॥ ४१ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेदशमःसर्गः ॥ १० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तंमन्मथशरैर्विद्धंकामवेगवशानुगम् ॥
उवाचपृथिवीपालंकैकेयीदारुणंवचः ॥ १ ॥ नास्मिविप्रकृतादेवकेनचिन्नावमानिता ॥ अभिप्रायस्तुमेकश्चित्तमिच्छामित्वयाकृतम् ॥ २ ॥ प्रति
ज्ञांप्रतिजानीष्वयदित्वंकर्तुमिच्छसि ॥ अथतद्व्याहरिष्यामियथाभिप्रार्थितंमया ॥ ३ ॥ तामुवाचमहाराजःकैकेयीमीषदुत्स्मयः ॥ कामीहस्तेनसं
गृह्यमूर्धजेषुभुविस्थिताम् ॥ ४ ॥ अवलिप्तेनजानासित्वत्तःप्रियतरोमम ॥ मनुजोमनुजव्याघ्राद्रामादन्योनविद्यते ॥ ५ ॥ तेनाजय्येनमुख्येनराघ
वेणमहात्मना ॥ शपेतेजीवनार्हेणब्रूहियन्मनसेप्सितम् ॥ ६ ॥

च्छामि ॥ २ ॥ यदित्वंकर्तुमिच्छसिमदभिप्रेतंतदातद्विषयावश्यकर्तव्यतारूपांप्रतिज्ञांप्रतिजानीष्वकुरु अथानंतरंमयाभिप्रेतंस्वप्रार्थितंयथायत्प्रकारवत्तथावक्ष्यामीत्यर्थः ॥ ३ ॥ आज्ञाका
रिणिमयिशपथाकांक्षाव्यर्थेत्युत्स्मयः मूर्धजेषुसंगृह्य शिरोंकेकृत्वेतियावत् ॥ ४ ॥ स्त्रीणांमध्येत्वत्तःपुंसांमध्येरामादन्यइतियोज्यं यद्वा रामादन्यस्त्वत्तोधिकःप्रियतरोनेत्यर्थः रामेऽस्याद्वे
षमजानतएवमुक्तिः रामएवत्वत्तोधिकःप्रियइत्याशयः ॥ ५ ॥ तदाह तेनेति त्वत्तोपिप्रियतरेणेत्यर्थः अतएवमुख्येन अजय्येनअरीणामशक्यजयेन जीवनार्हेणमज्जीवनसाधनीभूतेन अ
नेनपरमप्रियत्वंदर्शयति शपेशपथेनत्वदभिप्रेतकर्तव्यताविषयंस्वाभिप्रायंज्ञापये तेतुभ्यम् ॥ ६ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

भाव्यर्थंसूचयन्परमप्रियत्वमेवद्दर्शयति यमिति अनेनतद्विषयकदुष्टप्रार्थनानकार्यैतिसूचयति वचनक्रियांत्वद्वचनकरणंप्रति ॥ ७ ॥ आत्मनास्वेनअन्यैःआत्मजैःपुत्रैरपियंवृणेअसमंजाने सर्वतोधिकंप्रियंजानेइतियावत् ॥ ८ ॥ यन्मनसाध्यायतितद्वाचावदतीत्युक्तेर्वागिवहृदयमपित्वद्वचनानुष्ठानप्रवणंअनुमृश्यविचार्यस्वाभीष्टकथनेनमामस्माद्दुःखादुद्धर एतद्रामस्यप्रियतम त्वंसमीक्ष्ययत्साधुमन्यसेतद्ब्रूहित्वमेवयुक्तंविचार्यवद ममतुत्वद्वचनमात्रंकर्तव्यमेवेत्याशयः ॥ ९ ॥ अत्रशंकानकार्येत्याह बलमिति बलंमत्प्रेमरूप तथात्वयिमेप्रेमास्तियेनत्वदुक्तंनकुर्या मित्यसंभावितं सर्वथातवप्रीतिंप्रीतिविषयंकरिष्यामि यद्यन्यथेदंतदामेधर्मोनफलदोभवेदितिभावः ॥ १० ॥ तदर्थमनाःतस्मिन्निजाभिमतेऽर्थेमनोयस्याःसा तदभिप्रायंस्वाभिमतार्थसंपाद

यंमुहूर्तमपश्यंस्तुनजीवेतमहंध्रुवम् ॥ तेनरामेणकैकेयिशपेतेवचनक्रियाम् ॥ ७ ॥ आत्मनाचात्मजैश्चान्यैर्वृणेयंमनुजर्षभम् ॥ तेनरामेणकैकेयि शपेतेवचनक्रियाम् ॥ ८ ॥ भद्रेहृदयमप्येतदनुमृश्योद्धरस्वमे ॥ एतत्समीक्ष्यकैकेयिब्रूहियत्साधुमन्यसे ॥ ९ ॥ बलमात्मनिपश्यंतीनविशंकितुमर्ह सि ॥ करिष्यामितवप्रीतिंसुकृतेनापितेशपे ॥ १० ॥ सातदर्थमनादेवीतमभिप्रायमागतम् ॥ निर्माध्यस्थ्याच्चहर्षाच्चबभाषेदुर्वचंवचः ॥ ११ ॥ तेन वाक्येनसंहृष्टातमभिप्रायमात्मनः ॥ व्याजहारमहाघोरमभ्यागतमिवांतकम् ॥ १२ ॥ यथाक्रमेणशपसेवरंममददासिच ॥ तच्छृण्वंतुत्रयस्त्रिंश द्देवाःसेंद्रपुरोगमाः ॥ १३ ॥ चंद्रादित्यौनभश्चैवग्रहाराज्यहनीदिशः ॥ जगच्चपृथिवीचेयंसगंधर्वासराक्षसा ॥ १४ ॥ निशाचराणिभूतानिगृहेषुगृ हदेवताः ॥ यानिचान्यानिभूतानिजानीयुर्भाषितंतव ॥ १५ ॥ सत्यसंधोमहातेजाधर्मज्ञःसत्यवाक्शुचिः ॥ वरंममददात्येषसर्वेशृण्वंतुदेवताः ॥ १६ ॥ इतिदेवीमहेष्वासंपरिगृह्याभिशस्यच ॥ ततःपरमुवाचेदंवरदंकाममोहितम् ॥ १७ ॥

नाभिप्रायमागतंप्राप्तमविषयंज्ञात्वानिर्माध्यस्थ्यात्माध्यस्थ्याभावमवलंब्य ल्यब्लोपेऽव्ययीभावात्पंचमी स्वपुत्रपक्षपातेनेतियावत् हर्षात्तुराज्ञःस्ववशत्वदर्शनजात् दुर्वचंशत्रुभिरपिवक्तुम शक्यम् ॥ ११ ॥ तेनवाक्येनत्रिवाचारामशपथपूर्वकस्ववचनक्रियावाक्येन अभ्यागतमंतकमिवघोरंराज्ञःप्राणहरंतमात्मनोभिप्रायंव्याजहारव्याहर्तुंनिश्चितवती ॥ १२ ॥ राजप्रतिज्ञायादु ष्करार्थविषयत्वेनवैपरीत्यमाशंक्यतांप्रतिज्ञामशेषसाक्षीकरणेनस्थिरयति यथाक्रमेणेति अतिप्रियपुत्रसुकृतादिक्रमेणशपसिशपथंकरोषितत्पूर्वकंवरंचममददासिदातुंनिश्चितवानसि तत्तव वाक्यम् ॥ १३ ॥ जगत्परोक्षस्वर्गादिभुवनदेवता पृथिवीप्रत्यक्षभुवनदेवता ॥ १४ ॥ १५ ॥ सर्वेदैवताःदेवाः दैवतानिवापुंसीतिकोशः ॥ १६ ॥ परिगृह्यपरिवर्तनान्निवर्त्य अभिशस्यसत्यसंध इत्यादिनास्वकार्यस्थैर्यायस्तुत्वाच ॥ १७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तद्वाक्यमाह स्मरेत्यादि तत्ररात्रियुद्धेशत्रुःशंबरस्तवजीवितमंतराप्राणंविनात्वांच्यावयत्प्रच्युतवीर्यमकरोत् अड्भावआर्षः ॥ १८ ॥ जाग्रत्यामयायत्यतस्त्वंसमभिरक्षितस्ततःस्वजीवनाय यतमानायाममभवान्वरौप्रददौ ॥ १९ ॥ तौवरौतवैवसकाशेनिक्षेपभूतौत्वय्येवस्थापितौइदानींत्वयादत्तौस्वीकर्तुंमृगयामिअन्वेषयामि ॥ २० ॥ धर्मेणप्रतिश्रुत्यधर्मशपथपूर्वकंदानप्रतिज्ञांकृत्वा ॥ २१ ॥ कैकेय्यास्वसौंदर्यनिमित्तकाममोहेनस्ववशेकृतोराजावाङ्मात्रेणपूर्वकालिकवरदानप्रतिवचनमात्रेणस्वविनाशायमृगइवतत्प्रतिवचनदानरूपंपाशंप्रचस्कंदप्रगतवान् प्रकृत्यादि

स्मरराजन्पुरावृत्तंतस्मिन्देवासुरेरणे ॥ तत्रत्वांच्यावयच्छत्रुस्तवजीवितमंतरा ॥ १८ ॥ तत्रचापिमयादेवयत्त्वंसमभिरक्षितः ॥ जाग्रत्यायतमानायास्ततोमेप्रददौवरौ ॥ १९ ॥ तौदत्तौचवरौदेवनिक्षेपौमृगयाम्यहम् ॥ तवैवपृथिवीपालसकाशेरघुनंदन ॥ २० ॥ तत्प्रतिश्रुत्यधर्मेणनचेद्दास्यसिमेवरम् ॥ अद्यैवहिप्रहास्यामिजीवितंत्वद्विमानिता ॥ २१ ॥ वाङ्मात्रेणतदाराजाकैकेय्यास्ववशंकृतः ॥ प्रचस्कंदविनाशायपाशंमृगइवात्मनः ॥ २२ ॥ ततःपरमुवाचेदंवरदंकाममोहितम् ॥ वरौदेयौत्वयादेवतदादत्तौमहीपते ॥ २३ ॥ तौतावदहमद्यैववक्ष्यामिशृणुमेवचः ॥ अभिषेकसमारंभोराघवस्योपकल्पितः ॥ २४ ॥ अनेनैवाभिषेकेणभरतोमेऽभिषिच्यताम् ॥ योद्वितीयोवरोदेवदत्तःप्रीतेनमेत्वया ॥ २५ ॥ तदादेवासुरेयुद्धेतस्यकालोयमागतः ॥ नवपंचचवर्षाणिदंडकारण्यमाश्रितः ॥ २६ ॥ चीराजिनधरोधीरोरामोभवतुतापसः ॥ भरतोभजतामद्ययौवराज्यमकंटकम् ॥ २७ ॥ एषमेपरमःकामोदत्तमेववरंवृणे ॥ अद्यचैवहिपश्येयंप्रयांतंराघवंवने ॥ २८ ॥ सराजराजोभवसत्यसंगरःकुलंचशीलंचहिजन्मरक्षच ॥ परत्रवासेहिवदंत्यनुत्तमंतपोधनाःसत्यवचोहितंनृणाम् ॥ २९ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेएकादशःसर्गः ॥ ११ ॥

त्वात्प्रातिपदिकार्थेपितृतीयावाङ्मात्रेणेति ॥ २२ ॥ २३ ॥ वक्ष्यामिममदातव्यौवराविमावितिविभज्यवक्ष्यामि तद्वचआह अभिषेकेति ॥ २४ ॥ यःकल्पितोऽनेनेतियोजना ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ दत्तमेववृणेनत्वपूर्वम् नह्युत्तमर्णेनाधमर्णात्स्वार्थग्रहणेतस्यपीडाभवतीतिनकश्चिद्दोषः अद्यचैवेत्यनेनकालविलंबोनिराकृतः ॥ २८ ॥ सत्यसंगरःसत्यवचाः संपूर्वात्गिरतेःकथनार्थात्कर्मण्यप् तेनैवहेतुनाकुलादिकंरक्षजन्मात्रभावि तदेवाह परत्रेति ॥ २९ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवा०आ०अ०एकादशःसर्गः ॥ ११ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

दारुणंवज्रपाततुल्यम् श्रुतार्थस्यवास्तवत्वासंभावनयाभ्रमइत्येवनिश्चित्यकिंदोषजोयंभ्रमइतिचिंतांप्रपेदे युक्त्याभ्रमत्वज्ञानेपितदधिष्ठानापरोक्ष्यंयावत्अहिभ्रमादेस्तत्कार्यभयादिकारिता यादृष्टत्वात्प्रततापच ॥ १ ॥ अथभ्रमत्वनिश्चयायत्यक्ततापोभ्रमहेतूंश्चिंतयति स्वप्नार्थस्यस्वक्रियाकरणासामर्थ्यात् भ्रमविषयत्वम् स्वप्नदृष्टोयमर्थोमिथ्यैवनकदापिभवतीतिभावः स्वप्नोपि कदाचित्संवादीत्यतोदिवेतिदिवास्वप्नोनकदापिसंवादीतिभावः अपिवाअथवा ममजायत्यपिदुरदृष्टजश्चित्तमोहोवैचित्त्यापरपर्यायःवस्तुतत्त्वज्ञानासामर्थ्यंअनुपश्चात्जातः सभास्थितिपर्यंत मसत्त्वाद्भूतोपसर्गोवाग्रहावेशजचित्तवैकल्यंवा यत्त्वनुभूतोपसर्गोनुभूतनाशःसुषुप्तिरित्यर्थइतितन्न सुषुप्तौज्ञानाभावात् मनसउपद्रवोवाआधिव्याधिजनितोपप्लवोवा ॥ २ ॥ राजाइतिसंचि

ततःश्रुत्वामहाराजःकैकेय्यादारुणंवचः॥ चिंतामभिसमापेदेमुहूर्तंप्रततापच॥ १॥ किंनुमेयंदिवास्वप्नश्चित्तमोहोपिवामम॥ अनुभूतोपसर्गोवा मनसोवाप्युपद्रवः॥ २॥ इतिसंचिंत्यतद्राजानाध्यगच्छत्तदासुखम्॥ प्रतिलभ्यततःसंज्ञांकैकेयीवाक्यतापितः॥ ३॥ व्यथितोविक्लवश्चैवव्याघ्रींदृष्ट्वायथामृगः॥ असंवृतायामासीनोजगत्यांदीर्घमुच्छ्वसन्॥ ४॥ मंडलेपन्नगोरुद्धोमंत्रैरिवमहाविषः॥ अहोधिगितिसामर्षोवाचमुक्त्वानराधिपः॥ ५॥ मोहमापेदिवान्भूयःशोकोपहतचेतनः॥ चिरेणतुनृपःसंज्ञांप्रतिलभ्यसुदुःखितः॥ ६॥ कैकेयीमब्रवीत्क्रुद्धोनिर्दहन्निवतेजसा॥ नृशंसेदुष्टचारित्रेकुलस्यास्यविनाशिनि॥ ७॥ किंकृतंतवरामेणपापेपापंमयापिवा॥ सदातेजननीतुल्यांवृत्तिंवहतिराघवः॥ ८॥ तस्यैवंत्वमनर्थायकिंनिमित्तमिहोद्यता॥ त्वंमयात्मविनाशायभवनंस्वंनिवेशिता॥ ९॥ अविज्ञानान्नृपसुताव्यालातीक्ष्णविषायथा॥ जीवलोकोयदासर्वोरामस्याहगुणस्तवम्॥ १०॥ अपराधंकमुद्दिश्यत्यक्ष्यामीष्टमहंसुतम्॥ कौसल्यांचसुमित्रांचत्यजेयमपिवाश्रियम्॥ ११॥

त्यतत्भ्रमकारणंनाध्यगच्छत् अतस्तदाऽसुखंमूर्च्छाकरंमहद्दुःखंचाध्यगच्छत् ततःसंज्ञांस्मृतिंलब्ध्वाकैकेयीवाक्यस्मरणतापितः ॥३॥ अतएवव्यथितत्वादिगुणविशिष्टः विक्लवोदीनः ॥ ४ ॥ मंडलेयंत्रमंडलेमंत्रकृते अहोधिगितिवाचमुक्त्वाभूयःपुनर्मोहमापेदिवान् ॥ ५ ॥ ६ ॥ तेजसादुःखजेननिर्दहन्निवज्वलन्निव अनेनमृगदुःखशमनस्यव्याघ्रीदंडनेववकैकेयीदंडेनस्वदुःखशमन स्याशक्यताध्वन्यते नृशंसेक्रूरे दुष्टचारित्रेदुष्टव्यापारे ॥ ७ ॥ पापमनिष्टम् पापेपापमते तेत्वयिवृत्तिंशुश्रूषाम् वहतिकरोति ॥ ८ ॥ तस्यानर्थचिंतानर्हस्य एवमनर्थाय किंनिमित्तंकेननिमि त्तेन अयंस्वकृतएवानर्थइत्याह त्वमिति ॥ ९ ॥ अविज्ञानात्इष्टसाधनत्वभ्रांत्या यदायतः ॥ १० ॥ उद्दिश्यव्याजीकृत्यत्यक्ष्यामि श्रियंराज्यम् ॥ ११ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

आत्मनास्वव्यापारेण जीवितंतत्साधनंरामंनत्वेवत्यजेयं पराउत्कृष्टा ॥ १२ ॥ चेतनंचैतन्यम् ॥ १३ ॥ यतोमद्विनाशेवैधव्यप्राप्तिस्तत्तस्मादेषनिश्चयोरामविवासनरूपस्त्यज्यताम् ॥ १४ ॥ अपितेचरणाविति धर्मशास्त्रतोऽत्यनुचितमपिकामशास्त्रमर्यादयात्वत्प्रीत्यर्थमितिशेषः ॥ १५ ॥ अथेत्यादि अथभरतस्यप्रियाप्रियविषयेमांत्वंजिज्ञाससेभरतोराज्ञःप्रियोनवेतितदास्तुराघवं भरतंप्रतियत्त्वयाव्याहृतंतत्सर्वंभरतस्य रामविवासनंत्वयोग्यमेवेतिशेषः त्वयापिपूर्वंतस्यबहुशोगुणानांकथनादित्याशयः ॥१६॥ इतीवइत्येतत्प्रकारंयत्त्वयाकथितंपूर्वंतन्मच्चित्तावर्जनेनसेवा र्थमेवमयास्वसेवाकरणार्थमेवभवेदितिवितर्कः संभ यन्यथोक्तेरितिभावः ॥१७॥ यतस्तद्रामाभिषेचनंश्रुत्वाइदानींशोकसंतप्तासि मांचवरनिर्बंधेनततोनिवारयंतीभृशंतापयसिअतोमयास्वसे

जीवितंचात्मनारामंनत्वेवपितृवत्सलम् ॥ पराभवतिमेप्रीतिर्दृष्ट्वातनयमग्रजम् ॥ १२ ॥ अपश्यतस्तुमेरामंनष्टंभवतिचेतनम् ॥ तिष्ठेल्लोकोविना सूर्यंसस्यंवासलिलंविना ॥ १३ ॥ नतुरामंविनादेहेतिष्ठेत्तुममजीवितम् ॥ तदलंत्यज्यतामेषनिश्चयःपापनिश्चये ॥ १४ ॥ अपितेचरणौमूर्ध्नास्पृशा म्येषप्रसीदमे ॥ किमर्थंचिंतितंपापेत्वयापरमदारुणम् ॥ १५ ॥ अथजिज्ञाससेमांत्वंभरतस्यप्रियाप्रिये ॥ आस्तुयत्तत्त्वयापूर्वंव्याहृतंराघवंप्रति ॥ १६ ॥ समेज्येष्ठसुतःश्रीमान्धर्मज्येष्ठइतीवमे ॥ तत्त्वयाप्रियवादिन्यासेवार्थंकथितंभवेत् ॥ १७ ॥ तच्छ्रुत्वाशोकसंतप्तासंतापयसिमांभृशम् ॥ आ विष्टासिगृहेशून्येसात्वंपरवशंगता ॥ १८ ॥ इक्ष्वाकूणांकुलेदेविसंप्राप्तःसुमहाननयम् ॥ अनयोनयसंपन्नेयत्रतेविकृतामतिः ॥ १९ ॥ नहिकिंचिदयु क्तंवाविप्रियंवापुरामम ॥ अकरोस्त्वंविशालाक्षितेननश्रद्दधामिते ॥ २० ॥ ननुतेराघवस्तुल्योभरतेनमहात्मना ॥ बहुशोहिस्मबालेत्वंकथाःकथय सेमम ॥ २१ ॥ तस्यधर्मात्मनोदेविवनेवासंयशस्विनः ॥ कथंरोचयसेभीरुनववर्षाणिपंचच ॥ २२ ॥ अत्यंतसुकुमारस्यतस्यधर्मेकृतात्मनः ॥ कथं रोचयसेवासमरण्येभृशदारुणे ॥ २३ ॥ रोचयस्यभिरामस्यरामस्यशुभलोचने ॥ तवशुश्रूषमाणस्यकिमर्थंविप्रवासनम् ॥ २४ ॥

वाकरणायमद्वंचनार्थएवतेरामसाधुत्ववादइत्याशयः अथवाएवंविधचिंतापिमहाकुलजायांत्वयिअसंभावितैवकिंतर्हीदंतत्राह शून्येगृहेभूतादिभिराविष्टासितत्तुल्येनवाक्येनस्विदावेशित दुष्टमतिरसि अतःपरवशंगताएवंवदसीत्यर्थः ॥ १८ ॥ तदेवाह इक्ष्वाकूणामिति यतइक्ष्वाकुकुलेमहानयंअनयःज्येष्ठाभिषेकनिवृत्तिरूपःसंप्राप्तः हेनयसंपन्ने यत्रानयेतेतवविकृतामतिः कारणमितिशेषः अतस्त्वंमहाविष्टेतिभावः ॥ १९ ॥ नन्वनाविष्टैवाहंवदामिनेत्याह नहीति नश्रद्दधामिअस्यानयस्यानाविष्टत्वद्बुद्धिकृतत्वमितिशेषः ॥२०॥ तदेवोपपादयति नन्विति नन्वि त्यामंत्रणे एतत्कथयसे वर्तमानसामीप्येलट् अनेनयामात्पूर्वंतथाकथनंध्वन्यते ॥ २१ ॥ तस्यभरततुल्यप्रियस्य ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

शुश्रूषतेसेवते तस्माद्रामाद्रामक्रियमाणगौरवाद्भरतस्यत्वयिविशेषमधिकंगौरवंनलक्षये ॥ २५ ॥ शुश्रूषांसेवां गौरवंबहुमानं प्रमाणंप्रतिपत्तिः प्रामाण्यबुद्धिरित्यन्ये वचनक्रियाउक्तकरणं पुरुषर्षभात्रामात् ॥ २६ ॥ बहूनांस्त्रीसहस्राणांमध्येएकयापिकृतःपरिवादोऽकार्यकरणनिमित्तंसमूलमयशः उपजीविनांमध्येएकेनापिकथितोऽपवादः असूयाकल्पितंनिर्मूलमयशोराघवे नोपपद्यतेनविद्यते ॥ २७ ॥ कुतस्तत्राह सांत्वयन्निति प्रियैरिष्टसंपादनैर्गृह्णातिवशीकरोति ॥ २८ ॥ जयति जयोत्रस्वाधीनत्वकरणम् ॥ २९ ॥ सत्यंसत्यवचः दानंपारलौकिकं त्यागऐहिक

रामोहिभरताद्भूयस्तवशुश्रूषतेसदा ॥ विशेषंत्वयितस्मात्तुभरतस्यनलक्षये ॥ २५ ॥ शुश्रूषांगौरवंचैवप्रमाणंवचनक्रियाम् ॥ कस्तुभूयस्तरंकुर्यादन्यत्रपुरुषर्षभात् ॥ २६ ॥ बहूनांस्त्रीसहस्राणांबहूनांचोपजीविनाम् ॥ परिवादोपवादोवाराघवेनोपपद्यते ॥ २७ ॥ सांत्वयन्सर्वभूतानिरामःशुद्धेनचेतसा ॥ गृह्णातिमनुजव्याघ्रःप्रियैर्विषयवासिनः ॥ २८ ॥ सत्त्वेनलोकान्जयतिद्विजान्दानेनराघवः ॥ गुरूञ्छुश्रूषयावीरोधनुषायुधिशात्रवान् ॥ २९ ॥ सत्यंदानंतपस्त्यागोमित्रताशौचमार्जवम् ॥ विद्याचगुरुशुश्रूषाध्रुवाण्येतानिराघवे ॥ ३० ॥ तस्मिन्नार्जवसंपन्नेदेविदेवोपमेकथम् ॥ पापमाशंससेरामेमहर्षिसमतेजसि ॥ ३१ ॥ नस्मराम्यप्रियंवाक्यंलोकस्यप्रियवादिनः ॥ सकथंत्वत्कृतेरामंवक्ष्यामिप्रियमप्रियम् ॥ ३२ ॥ क्षमायस्मिंस्तपस्त्यागःसत्यंधर्मःकृतज्ञता ॥ अप्यहिंसाचभूतानांतमृतेकागतिर्मम ॥ ३३ ॥ ममवृद्धस्यकैकेयिगतांतस्यतपस्विनः ॥ दीनंलालप्यमानस्यकारुण्यंकर्तुमर्हसि ॥ ३४ ॥ पृथिव्यांसागरांतायांयत्किंचिदधिगम्यते ॥ तत्सर्वंतवदास्यामिमाचत्वंमृत्युमाविश ॥ ३५ ॥ अंजलिंकुर्मिकैकेयिपादौचापिस्पृशामिते ॥ शरणंभवरामस्यमाधर्मोमामिहस्पृशेत् ॥ ३६ ॥ इतिदुःखाभिसंतप्तंविलपंतमचेतनम् ॥ घूर्णमानंमहाराजंशोकेनसमभिप्लुतम् ॥ ३७ ॥

प्रयोजनंदानं मित्रतासत्त्वु शौचंबाह्यांतरशुद्धिः आर्जववंचनाराहित्यम् ॥ ३० ॥ पापंवनवासरूपंस्वस्यपापजनकंआशंससेप्रार्थयसे शमदमादिसंपत्त्यामहर्षिसमतेजस्त्वम् ॥ ३१ ॥ लोकस्यलोकंप्रति प्रियवादिनःस्वस्य कंप्रत्यप्युक्तमप्रियंवाक्यंनस्मरामि सोऽहंत्वत्कृतेत्वद्वचनक्रियासंपादननिमित्तंप्रियंराममप्रियंकथंवक्ष्यामीतिसंबंधः प्रियवादिनोरामस्य तत्कर्तृकंतद्विषयकंचेत्यर्थइतिकश्चित् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ गतांतस्यप्राप्तचरमकालस्य तपस्विनःशोचनीयावस्थस्यदीनस्य कारुण्यंदयाम् ॥ ३४ ॥ मृत्युंमन्मृत्युसंपादकानिष्टाभिनिवेशम् ॥ ३५ ॥ कुर्मिकरोमि शरणंरक्षिका अधर्मोज्येष्ठातिक्रमेणकनीयसोऽभिषेककृतोनिरपराधस्यत्यागकृतश्च ॥ ३६ ॥ अचेतनंमूर्च्छाप्राप्तं घूर्णमानंघूर्णमानशरीरम् ॥ ३७ ॥

पारंनिस्तारं प्रलपंतंप्रार्थयंतं रौद्रतरंदारुणतरम् ॥ ३८ ॥ प्रत्यनुतप्यसेउक्तकरणाशक्त्याकथयिष्यसि लोकैरितिशेषः स्वार्थण्यंताद्धेतुमण्णौरूपम् ॥ ३९ ॥ यदाबहवोमिलितागराजर्षयस्त्व
यासहमद्विषयवरदानादिविषयगोष्ठींकरिष्यंतितत्रतत्प्रश्नेकिंप्रतिवक्ष्यसिकिमुत्तरयिष्यसि ॥ ४० ॥ नकिमप्युत्तरंशक्यमित्याह यस्याइति प्रसादेशंबरमायानिवर्तनलक्षणानुग्रहेसति प्रयत्ने
इतिपाठेरथापनयनादिप्रयत्नेइत्यर्थः यामामभ्यपालयच्छीतोपचारादिनाररक्ष मयामिथ्याकृता प्रतिज्ञेतिशेषः इतिवक्ष्यसिकिमितिसोपहासंवाक्यम् ॥४१॥ नरेंद्राणांस्ववंश्यानांकिल्बिषम
यशोरूपंमालिन्यंकरिष्यसि तत्रहेतुर्यइत्यादि यद्वंशस्थईदृशःपातीतद्वंशःसर्वोपीदृशएवेतिवदिष्यंतिलोकाइतिभावः ॥ ४२ ॥ प्रतिज्ञायाअपालनस्याधर्मत्वंबोधयंतीपूर्वेषांदुष्करप्रतिज्ञापा
लनंदर्शयति शैब्यइति अत्रेयंकथा इंद्राग्नीश्येनकपोतरूपौशैब्यस्यौदार्यजिज्ञासयाभक्ष्यभक्षकभावापन्नौशैब्यसमीपंगतौ ततःकपोतोऽभयार्थीशैब्यांकंप्रविवेशतस्मैचसोऽभयंददौ ततः

पारंशोकार्णवस्याशुप्रलपंतंपुनःपुनः ॥ प्रत्युवाचाथकैकेयीरौद्रारौद्रतरंवचः ॥ ३८ ॥ यदिदत्त्वावरौराजन्पुनःप्रत्यनुतप्यसे ॥ धार्मिकत्वंकथंवीरपृथि
व्यांकथयिष्यसि ॥ ३९ ॥ यदासमेताबहवस्त्वयाराजर्षयःसह ॥ कथयिष्यंतिधर्मज्ञतत्रकिंप्रतिवक्ष्यसि ॥ ४० ॥ यस्याःप्रसादेजीवामियाचमाम
भ्यपालयत् ॥ तस्याःकृतामयामिथ्याकैकेय्याइतिवक्ष्यसि ॥ ४१ ॥ किल्बिषंत्वंनरेंद्राणांकरिष्यसिनराधिप ॥ योदत्त्वावरमद्यैवपुनरन्यानिभाषसे
॥ ४२ ॥ शैब्यःश्येनकपोतीयेस्वमांसंपक्षिणेददौ ॥ अलर्कश्चक्षुषीदत्त्वाजगामगतिमुत्तमाम् ॥ ४३ ॥ सागरःसमयंकृत्वानवेलामतिवर्तते ॥ समयं
माऽनृतंकार्षीःपूर्ववृत्तमनुस्मरन् ॥ ४४ ॥ सत्वंधर्मंपरित्यज्यरामंराज्येभिषिच्यच ॥ सहकौसल्ययानित्यंरंतुमिच्छसिदुर्मते ॥ ४५ ॥ भवत्वधर्मोध
र्मोवासत्यंवायदिवानृतम् ॥ यत्त्वयासंश्रुतंमह्यंतस्यनास्तिव्यतिक्रमः ॥ ४६ ॥ अहंहिविषमद्यैवपीत्वाबहुतवाग्रतः ॥ पश्यतस्तेमरिष्यामिरामोय
द्यभिषिच्यते ॥ ४७ ॥ एकाहमपिपश्येयंयद्यहंराममातरम् ॥ अंजलिंप्रतिगृह्णंतींश्रेयोननुमृतिर्मम ॥ ४८ ॥

श्येनेनमद्भक्ष्यंदेवविहितंत्यजेत्युक्तेनाहंतंत्यजेयमपितुतत्प्रतिनिधिभूतंस्वमांसमेवददामीत्युक्त्वासर्वंस्वमांसंश्येनायदत्तवानिति अलर्कश्चराजर्षिर्ब्राह्मणायांधायवरंप्रतिश्रुत्यतेनराजचक्षुषास्व
चक्षुःसंधानरूपेवरेउक्तेस्वचक्षुषीदत्तवानिति ॥ ४३ ॥ सागरःसमुद्रोवेलाऽनतिलंघनायदेवैःप्रार्थितस्तेभ्यस्तत्प्रतिश्रुत्यनवेलामतिवर्तते एवंपूर्वेषांशैब्यादीनांवृत्तंस्मरन्समयंप्रतिज्ञामनृतांमाका
र्षीः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ सिद्धांतमाह भवत्विति मदुक्तोरामविवासनपूर्वकोभरताभिषेकोधर्मोवाअधर्मोवाभवतु नन्वियंरत्यर्थंमिथ्यैवमेप्रतिज्ञातत्कालेमिथ्यावचनस्यशास्त्रानुमतत्वादितिचेत्त
त्राह यदिति त्वयायन्मह्यंसत्यमनृतंवासंश्रुतंप्रतिज्ञातंतस्यव्यतिक्रमोऽकरणंनास्ति ॥ ४६ ॥ विपक्षेबाधकमाह अहमित्यादि पश्यतःपश्यंतंत्वामनादृत्य ॥ ४७ ॥ अंजलिप्रतिगृह्णंती राजमा
तृत्वेनसर्वलोकानामितिशेषः नन्वितिनिश्चये नक्रियांसमुपाददेइतिपाठेपिमरिष्यामीत्येवफलति ॥ ४८ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तेनवसमीपे आत्मनाप्राणभूतेनभरतेनंशपेतच्छपथपूर्वकंकथयामि रामविवासनादृतेऽन्येनरत्नादिनानतुष्येइति ॥ ४९ ॥ ५० ॥ अशोभनंपरंरामवनवासभरतैश्वर्यविषयंवाक्यंश्रुत्वेत्यन्वयः ॥ ५१ ॥ प्रैक्षतकोपादितिशेषः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ व्यवसायंरामविवासनविषयंनिश्चयं घोरंशपथंभरतशपथरूपंस्वकृतरामसुकृतादिशपथंवा ॥५४॥ विपरीतःसन्निपातादिनाविपरीतप्रकृतिः आतुरोव्याधियस्तः त्वत्तेजामंत्रेणेतिशेषः ॥ ५५ ॥ उपदेशिताउपदिष्टा ॥ ५६ ॥ मांनलज्जसे पतिसमक्षमीदृशलोकव्यवहारस्यलोकविगीतत्वात् शीलव्यसनंसद्वृत्तस्यविशेषेणासनंत्यागः अतएवेदानींभूतोपघातोत्प्रेक्षा ॥ ५७ ॥ बालायाइति बालायाअपीत्यर्थकंपूर्वान्वयि तत्तुशीलंतु इदानींप्रौढत्वावस्थायामपिविपरीतवत्विपरीतार्हदुःशीलार्हंलक्षये कुतोनिमित्तात्केननि

भरतेनात्मनाचाहंशपेतेमनुजाधिप ॥ यथानान्येनतुष्येयमृतेरामविवासनात् ॥ ४९ ॥ एतावदुक्त्वावचनंकैकेयीविररामह ॥ विलपंतंचराजानंन प्रतिव्याजहारसा ॥ ५० ॥ श्रुत्वातुराजाकैकेय्यावाक्यंपरमशोभनम् ॥ रामस्यचवनेवासमैश्वर्यंभरतस्यच ॥ ५१ ॥ नाभ्यभाषतकैकेयींमुहूर्तंव्याकुलेंद्रियः ॥ प्रैक्षतानिमिषोदेवींप्रियामप्रियवादिनीम् ॥ ५२ ॥ तांहिवज्रसमांवाचमाकर्ण्यहृदयाप्रियाम् ॥ दुःखशोकमयींश्रुत्वाराजानसुखितोऽभवत् ॥ ५३ ॥ सदेव्याव्यवसायंचघोरंचशपथंकृतम् ॥ ध्यात्वारामेऽतिनिःश्वस्यच्छिन्नस्तरुरिवापतत् ॥ ५४ ॥ नष्टचित्तोयथोन्मत्तोविपरीतोयथातुरः ॥ हृततेजायथासर्पोबभूवजगतीपतिः ॥ ५५ ॥ दीनयातुरयावाचाइतिहोवाचकैकयीम् ॥ अनर्थमिममर्थाभंकेनत्वमुपदेशिता ॥ ५६ ॥ भूतोपहतचित्तेवब्रुवंतीमांनलज्जसे ॥ शीलव्यसनमेतत्तेनाभिजानाम्यहंपुरा ॥ ५७ ॥ बालायास्तत्त्विदानींतेलक्षयेविपरीतवत् ॥ कुतोवातेभयंजातंयात्वमेवंविधंवरम् ॥ ५८ ॥ राष्ट्रेभरतमासीनंवृणीषेराघवंवने ॥ विरमैतेनभावेनत्वमेतेनानृतेनच ॥ ५९ ॥ यदिभर्तुःप्रियंकार्यंलोकस्यभरतस्यच ॥ नृशंसेपापसंकल्पेक्षुद्रेदुष्कृतकारिणि ॥ ६० ॥ किन्नुदुःखमलीकंवामयिरामेचपश्यसि ॥ नकथंचिदृतेरामाद्भरतोराज्यमावसेत् ॥ ६१ ॥

मित्तेनरामादीदृशंभयंजातमित्यर्थः ॥ ५८ ॥ वरमाह राष्ट्रेइति राष्ट्रेभरतमासीनंवनेराघवमासीनंवृणीषे एतेननिर्धूतपातिव्रत्यलक्षणेनभावेनोपलक्षिता किंच एतेनाशक्यवरद्वारकेणअनृतेनअमानृततासंपादकेनकर्मणोपलक्षितात्वमेवंवराद्विरम ॥ ५९ ॥ यदिभर्तुर्ममलोकस्यभरतस्यचप्रियंकार्यंकर्तव्यंतदाविरमेतिसंबंधः ॥ ६० ॥ दुःखंतत्साधनम् अलीकंअपराधम् अयं तवक्लेशःसर्वोवृथैवत्वदिष्टस्यभरताभिषेकस्यासिद्धेरित्याह नेति रामंविनाराज्यंनावसेत् अनेनचतुर्णामपियथाभागंराज्यमनुमन्यस्व यद्वास्तुभरतएवराजारामस्तुवृद्धस्यममसमीपेतिष्ठत्विति मन्यस्वनान्यथात्वदिष्टसिद्धिरित्युपदेशः ॥ ६१ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तत्रहेतुः रामादपीति हियतस्तंभरतंरामादपिधर्मतोबलवत्तरंअतिशयेनधर्मवंतंमन्ये भाषितेमयोक्तेसत्यपित्वंकथंवक्ष्यसि तवतस्यातिप्रियत्वादितिभावः ॥ ६२ ॥ उपप्लुतंइंदुंयथातमिवविवर्णंमुखवर्णमादर्शादौकथंद्रक्ष्यामिइतिसंबंधः किंचसुकृतांसम्यक्प्रवर्तितांतांबुद्धिंरामाभिषेकविषयां तत्रहेतुः सुहृद्भिःसहनिश्चिताम् ॥ ६३ ॥ अपावृत्तांपराभूतां नानादिग्भ्यःसमागता राजानः ॥ ६४ ॥ अयंबालऐक्ष्वाकःकिंकथंराज्यमकारयत्अपालयदितिमांवक्ष्यंतीतियोजना बतेतिखेदः ॥ ६५ ॥ परिप्रक्ष्यंतिकरामइतिप्रातरितिशेषः कैकेय्यावरार्थंक्लिश्यमानेनक्लेश्यमानेन तांप्रतिकृतप्रतिज्ञायाःसत्यत्वरक्षणायप्रव्राजितइत्युत्तरंलोकोनग्रहीष्यतीत्याह कैकेय्येति पूर्वदत्तेनेदानींरामप्रव्राजनपरतयातयाप्रकटीकृतेनवरेणेतिशेषः ॥ ६६ ॥ यदियद्यपि तत्तथापि एतत्असत्यंभविष्यति तस्यांकामहतस्तद्वचसाप्रव्राजितवानितिलोकोवदिष्यतीतिभावः ॥ ६७ ॥ किंचैनामिति मयामत्सुत्रेणवातेकिमपराद्धमितियदावक्ष्यतितदैनांप्रतिनिरुत्तरएवे

रामादपिहितंमन्येधर्मतोबलवत्तरम् ॥ कथंवक्ष्यसिरामस्यवनंगच्छेतिभाषिते ॥ ६२ ॥ मुखवर्णंविवर्णंतुयथैवेंदुमुपप्लुतम् ॥ तांतुमेसुकृतांबुद्धिंसुहृद्भिःसहनिश्चिताम् ॥ ६३ ॥ कथंद्रक्ष्याम्यपावृत्तांपरैरिवहतांचमूम् ॥ किंमांवक्ष्यंतिराजानोनानादिग्भ्यःसमागताः ॥ ६४ ॥ बालोवतायमैक्ष्वाकश्चिरंराज्यमकारयत् ॥ यदाहिवहवोवृद्धागुणवंतोबहुश्रुताः ॥ ६५ ॥ परिप्रक्ष्यंतिकाकुत्स्थंवक्ष्यामीहकथंतदा ॥ कैकेय्याक्लिश्यमानेनपुत्रःप्रव्राजितोमया ॥ ६६ ॥ यदिसत्यंब्रवीम्येतत्तदसत्यंभविष्यति ॥ किंमांवक्ष्यतिकौसल्याराघवेवनमास्थिते ॥ ६७ ॥ किंचैनांप्रतिवक्ष्यामिकृत्वाविप्रियमीदृशम् ॥ यदायदाचकौसल्यादासीवचसखीवच ॥ ६८ ॥ भार्यावद्भगिनीवच्चमातृवच्चोपतिष्ठति ॥ सततंप्रियकामामेप्रियपुत्राप्रियंवदा ॥ ६९ ॥ नमयासत्कृतादेवीसत्कारार्हाकृतेतव ॥ इदानींतत्तपतिमांयन्मयासुकृतंत्वयि ॥ ७० ॥ अपथ्यव्यंजनोपेतंभुक्तमन्नमिवातुरम् ॥ विप्रकारंचरामस्यसंप्रयाणंवनस्यच ॥ ७१ ॥ सुमित्राप्रेक्ष्यवैभीताकथंमेविश्वसिष्यति ॥ कृपणंवतवैदेहीश्रोष्यतिद्वयमप्रियम् ॥ ७२ ॥

त्यर्थः यदायदाचयतोयतश्चेत्यर्थः दासीवद्रतिव्यवहारेसखीवद्रहस्यकथनेभार्यावद्धर्माचरणेभगिनीवद्धिताशंसनेमातृवद्भोजनदानेउपतिष्ठतिसेवते केचित्तुदासीवत्गृहकार्यकरणेसखीवत्क्रीडायांभार्यावदुक्तेएवभगिनीवत्ज्ञानयोगानुष्ठानेमातृवत्तत्त्वकथनेइत्याहुः अतउत्तरमशक्यदानमितिबोध्यं प्रियःपुत्रोयस्यांममसाउक्तप्रकारैःसत्कारार्हापितवकृतेत्वद्दौर्मनस्यपरिहारायनसत्कृतातदिदानींरामविवासनवरेत्वयोक्तेसतियत्त्वयिमयासुकृतंशोभनंकर्मत्वदनुसरणरूपंकृतंतन्मांतपतिपीडयति ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ किमिव आतुरंरुग्णंअपथ्यव्यंजनोपेतंभुक्तमन्नंयथातपतिपीडयतिरामस्यविप्रकारमभिषेकनिवृत्तिं वनस्यतदुद्देश्यकंसंप्रयाणंचप्रेक्ष्येत्यन्वयः ॥ ७१ ॥ राज्ञोनकिंचिदकर्तव्यमस्तीतिविचार्यस्वपुत्रविषयेममविश्वासंनकरिष्यति कृपणंकष्टम् ॥ ७२ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अप्रियद्वयमेवाह मांचेति मेमदर्थं उपलक्षणमेतत् रामार्थंचशोचंतीस्वस्यप्राणान्क्षपयिष्यति॥७३॥ किन्नरेणश्वशुरभूतेनभर्तृभूतेनच तवमरणंकुतस्तत्राह नहीति ॥७४॥ नूनंध्रुवम् ॥७५॥ असतीमेवसतींपतिमारिकात्वेनअसतीत्ववतीमेवसतींसर्वदाविद्यमानांसतींआपाततःसतींव्यवस्यामिनिश्चिनोमि रूपिणींदृष्टिप्रियांमदिरांपीत्वापश्चाद्विकारेणविषसंयुक्तांयथाजानातितथेत्यर्थः ॥ ७६ ॥ यच्चत्वमनृतैःसांत्वैरिष्टवचनैःसांत्वयंतीयत्मांभाषसेतत्गीतशब्देनमृगंसंरुद्ध्यलुब्धइवमामवधीः ॥ ७७ ॥ पुत्रविक्रायकंपुत्रेणमूल्येनस्त्रीसुखक्रेतारं अनार्यःपापीतिरथ्यासु

मांचपंचत्वमापन्नंरामंचवनमाश्रितम्॥ वैदेहीवतमेप्राणान्शोचंतीक्षपयिष्यति ॥ ७३॥ हीनाहिमवतःपार्श्वेकिन्नरेणेवकिन्नरी ॥ नहिराममहंदृष्ट्वाप्रवसंतंमहावने॥ ७४॥ चिरंजीवितुमाशंसेरुदंतींचापिमैथिलीम्॥ सानूनंविधवाराज्यंसपुत्राकारयिष्यसि॥ ७५॥ सतींत्वामहमत्यंतंव्यवस्याम्यसतींसतीम्॥ रूपिणींविषसंयुक्तांपीत्वेवमदिरांनरः॥७६॥ अनृतैर्बतमांसांत्वैःसांत्वयंतीस्मभाषसे ॥ गीतशब्देनसंरुद्ध्यलुब्धोमृगमिवावधीः॥७७॥अनार्यइतिमामार्याःपुत्रविक्रायकंध्रुवम्॥विकरिष्यंतिरथ्यासुसुरापंब्राह्मणंयथा॥७८॥ अहोदुःखमहोकृच्छ्रंयत्रवाचःक्षमेतव॥दुःखमेवंविधंप्राप्तंपुराकृतमिवाशुभम्॥ ७९॥ चिरंखलुमयापापेत्वंपापेनाभिरक्षिता ॥ अज्ञानादुपसंपन्नारज्जुरुद्बंधनीयथा॥ ८० ॥ रममाणस्त्वयासार्धंमृत्युंत्वांनाभिलक्षये॥ बालोरहसिहस्तेनकृष्णसर्पमिवास्पृशम् ॥ ८१ ॥ तंतुमांजीवलोकोयंनूनमाक्रोष्टुमर्हति॥ मयाह्यपितृकःपुत्रःसमहात्मादुरात्मना॥ ८२॥ बालिशोबतकामात्माराजादशरथोभृशम्॥ स्त्रीकृतेयःप्रियंपुत्रंवनंप्रस्थापयिष्यति॥ ८३॥ वेदैश्चब्रह्मचर्यैश्चगुरुभिश्चोपकर्शितः॥ भोगकालेमहत्कृच्छ्रंपुनरेवप्रपत्स्यते॥ ८४॥ नालंद्वितीयंवचनंपुत्रोमांप्रतिभाषितुम्॥ सवनंप्रव्रजेत्युक्तोबाढमित्येववक्ष्यति ॥ ८५॥

विकरिष्यंतिविगर्हिष्यंति ॥ ७८ ॥ दुःखंकष्टं कृच्छ्रंकष्टंअहोकष्टमहोकष्टमितियावत् यत्रवरविषयेरामविवासनवरविषयास्तववाचःक्षमेयततोतःपुराकृतमशुभमिवतत्फलमिव इवशब्दएवार्थे एवंविधंअपरिहार्यत्वेनावश्यानुभाव्यंदुःखं प्राप्तमितिसंबंधः ॥ ७९ ॥ पापेनमयाउपसंपन्नाकंठसंलग्ना सौख्यायकृतंत्वद्रक्षणंस्वनाशायपरिणतमित्याशयः ॥ ८० ॥ बालइवेतियोजना ॥ ८१ ॥ तंत्वय्यनुरक्तम् जीवतापिमयासमहात्मापुत्रोऽपितृकःपितृप्रयुक्तराज्यरहितःकृतोयतोऽतआक्रोष्टुंनिंदितुम् ॥ ८२ ॥ निंदाप्रकारमाह बालिशइति प्रस्थापयिष्यतीत्युपलक्षणं त्रिकालनिंदायाः ॥ ८३ ॥ उपकर्शितःकार्श्यंप्रापितः कृच्छ्रंजटाभ्युपेततयावनेवासक्लेशम् ॥ ८४ ॥ द्वितीयंवचनंपरिहासरूपंवचनं अलंसमर्थः अहमिवधर्मयंत्रितत्वात् ॥ ८५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

यदिमेराघवःप्रतिकूलंकुर्यात्तन्मेप्रियंस्यादितिसंबंधः ॥ ८६ ॥ ततःकिमतआह राघवेहीति अक्षमणीयंदुःसहदुत्तमतएवसर्वलोकस्यधिकृतम् ॥ ८७ ॥ शेषेऽवशिष्टेममेष्टेकौसल्यादिरूपेजने
किंपापंमनोवागगोचरंदुःखसाधनंप्रतिपत्स्यसेकरिष्यसि ॥ ८८ ॥ यदिकौसल्यामांराममंचहास्यतिताभ्यांहीनाभविष्यति चात्सुमित्रायदिपुत्रौचचाद्राममंमांचएतैर्यदिहीनाभविष्यतितदादुःखा
न्यसहतीदेवीकौसल्यासुमित्राचमामेवानुमरिष्यति लक्ष्मणस्यरामेणसहनियतंगमनात्शत्रुघ्नस्यभरतानुयायित्वेप्यतीवत्वदनुरंजनंकुर्वतोरामस्येवतस्यापित्वयाक्रूरतयानिराकरणात्पुत्रौहास्य

यदिमेराघवःकुर्याद्वनंगच्छेतिचोदितः॥ प्रतिकूलंप्रियंमेस्यान्नतुवत्सःकरिष्यति ॥ ८६ ॥ राघवेहिवनंप्राप्तेसर्वलोकस्यधिकृतम् ॥ मृत्युरक्षमणीयं
मांनयिष्यतियमक्षयम् ॥ ८७ ॥ मृतेमयिगतेरामेवनंमनुजपुंगवे ॥ इष्टेममजनेशेषेकिंपापंप्रतिपत्स्यसे ॥ ८८ ॥ कौसल्यामांचरामंचपुत्रौचयदिहा
स्यति ॥ दुःखान्यसहतींदेवीमामेवानुगमिष्यति ॥ ८९ ॥ कौसल्यांचसुमित्रांचमांचपुत्रैस्त्रिभिःसह॥ प्रक्षिप्यनरकेसात्वंकैकेयीसुखिताभव ॥ ९० ॥
मयारामेणचत्यक्तंशाश्वतंसत्कृतंगुणैः॥ इक्ष्वाकुकुलमक्षोभ्यमाकुलंपालयिष्यसि ॥ ९१ ॥ प्रियंचेद्भरतस्यैतद्रामप्रव्राजनंभवेत् ॥ मास्ममेभरतः
कार्षीत्प्रेतकृत्यंगतायुषः॥ ९२ ॥ मृतेमयिगतेरामेवनंपुरुषपुंगवे ॥ सेदानींविधवाराज्यंसपुत्राकारयिष्यसि ॥ ९३ ॥ त्वंराजपुत्रिदैवेनन्यवसोममवे
श्मनि ॥ अकीर्तिश्चातुलालोकेध्रुवःपरिभवश्चमे ॥ ९४ ॥ सर्वभूतेषुचावज्ञायथापापकृतस्तथा ॥ कथंरथैर्विभुर्यात्वागजाश्वैश्चमुहुर्मुहुः ॥ पद्भ्यांरा
मोमहारण्येवत्सोमेविचरिष्यति ॥ ९५ ॥ यस्यचाहारसमयेसूदाःकुंडलधारिणः ॥ अहंपूर्वाःपचंतिस्मप्रसन्नाःपानभोजनम् ॥ ९६ ॥ सकथंनुकषा
याणितिक्तानिकटुकानिच ॥ भक्षयन्वन्यमाहारंसुतोमेवर्तयिष्यति ॥ ९७ ॥

तीत्युक्तम् तेनतस्याःक्रौर्यातिशयोव्यंग्यः राज्ञःशोकातिशयवत्त्वाद्विसंष्ठुलवाक्यप्रयोगोनदोषाय ॥ ८९ ॥ पुत्राणांनरकवासोराज्यहान्याराज्ञ्याराज्ञश्चशोकरूपपापमृत्युमरणादित्याद्धुः
॥ ९० ॥ मयारामेणेत्यादिव्यंग्योक्तिः आकुलंक्षुभितम् ॥ ९१ ॥ रामप्रव्रजनस्यभरतसंमतत्वेसमेपुत्रएवनेत्याशयेनाह प्रियंचेत्यादि ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ राजपुत्रिदैवेनमामकदुरदृष्टवशेनमम
वेश्मनिन्यवसः राजपुत्रीवादेनेतिपाठेराजपुत्रीव्यपदेशमात्रेणेत्यर्थः मेअकीर्तिः परोक्षापयशोत्राकीर्तिः महाजनसमक्षंधिक्कारःपरिभवः सर्वभूतेष्ववज्ञाक्षुद्रत्वेनप्रतिपत्तिः यतोन्यवसोऽतएत
त्सर्वंभविष्यतीतिशेषः ॥ ९४ ॥ कथमिति ॥ ९५ ॥ यस्यचेति ॥ ९६ ॥ सकथमिति कषायादीनि कंदमूलानीत्यध्याहारः तद्रूपंवन्यमाहारंवर्तयिष्यतिजीविष्यति ॥ ९७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

महार्हेति ॥ ९८ ॥ कस्येति इदमेवंविधंदारुणंएतदुत्तरार्धरूपंरामस्यारण्यगमनमित्यादि वाक्यंवाक्यश्रवणंकस्यापीरितम् अनिर्वचनीयस्यममदुष्कर्मणःफलमित्यर्थः ॥ ९९ ॥ कैकेयीदौर्ज न्यंदृष्ट्वाराजाशोकेनस्त्रीमात्रंनिंदति धिगिति निंद्यत्वमस्त्वित्यर्थः पुनःस्वाभाविकविवेकेनाह नेति कौसल्यादीनांनिंदानर्हत्वादितिभावः ॥ १०० ॥ अनर्थेजगदनर्थसाधनेभावोयस्याः अर्थ परेस्वार्थसाधनपरे ममानुतापायमदनुतापार्थंनिवेशितासिनिवेशितदुर्भावासि ईश्वरेणेतिशेषः मन्निमित्तमितिबहुव्रीहिः रामेवाजगद्धितानुकारिणिकिमप्रियंतत्साधनंपश्यसीत्यर्थः ॥ १ ॥ रा ममरण्यवासरूपेव्यसनेनिमग्नंदृष्ट्वाकृत्स्नंजगत्कुपितंस्यात्विपरीतंस्यात् कोपप्रकारमाह कृतानुरागाःपितरःपुत्रांस्तादृशान् विभक्तिविपरिणामेनात्रापितत्संबंधात्बालानपित्यजेयुःरामेणस

महार्हवस्त्रसंवद्धोभूत्वाचिरसुखोचितः॥ काषायपरिधानस्तुकथंरामोभविष्यति॥ ९८॥ कस्येदंदारुणंवाक्यमेवंविधमपीरितम्॥ रामस्यारण्यगमनंभरतस्याभिषेचनम्॥ ९९॥ धिगस्तुयोषितोनामशठाःस्वार्थपरायणाः॥ नब्रवीमिस्त्रियःसर्वाभरतस्यैवमातरम्॥ १००॥ अनर्थभावेर्थपरेनृशंसेममानुतापायनिवेशितासि॥ किमप्रियंपश्यसिमन्निमित्तंहितानुकारिण्यथवापिरामे॥ १॥ परित्यजेयुःपितरोपिपुत्रान्भार्यापतींश्चापिकृतानुरागाः॥ कृत्स्नंहिसर्वंकुपितंजगत्स्याद्दृष्ट्वैवरामंव्यसनेनिमग्नम्॥ २॥ अहंपुनर्देवकुमाररूपमलंकृतंतंसुतमाव्रजंतम्॥ नंदामिपश्यन्निवदर्शनेनभवामिदृष्ट्वैवपुनर्युवेव॥ ३॥ विनाहिसूर्येणभवेत्प्रवृत्तिरवर्षतावज्रधरेणवापि॥ रामंतुगच्छंतमितःसमीक्ष्यजीवेन्नकश्चित्त्वितिचेतनामे॥ १०४॥ विनाशकामामहितामामित्रामावासयंमृत्युमिवात्मनस्त्वाम्॥ चिरंबतांकेनधृतासिसर्पीमहाविषातेनहतोस्मिमोहात्॥ १०५॥

हगमनार्थम् अपिनातादृशाःपुत्रास्तादृशान्वृद्धांस्तादृश्योभार्यास्तादृशान्पतीन् अपिनातादृशाःपतयस्तादृशीर्भार्याअपित्यजेयुः एतेनजगदनर्थसाधनभाववत्त्वोपपादिता ॥ २ ॥ स्वस्यरामं विनाजीवनव्यतिरेकंदर्शयिष्यंस्तदन्वयेस्वजीवनान्वयंदर्शयति अहमिति आव्रजंतंमत्समीपेआगच्छंतम् अस्यश्रुत्वेतिशेषः आगच्छंतंश्रुत्वादर्शनेनचक्षुषापश्यन्निवनंदामि श्रवणमात्रेणदर्शनजन्यंसुखमुक्तम् दृष्ट्वैवदृष्ट्वातुपुनश्चिरवृद्धोपिपुनर्युवेवदृष्टपुष्टांतर्बहिःपरिकरोभवामि ॥ ३ ॥ हिरपीत्यर्थे सूर्येणविनापिलोकस्यप्रवृत्तिर्व्यवहारःस्यात् वज्रधरेणअवर्षतापिप्रवृत्तिर्लोकस्यजीवनंस्यात् वाइत्यथवा इंद्रेणस्वरूपसत्तांविनापिप्रवृत्तिर्भवेत् रामंतुविनानकस्यापिजीवनमितिमेमतिः अंतर्यामिणंविनाकस्यापिव्यवहारस्यासिद्धेः एवंचस्वाजीवनंकैमुतिकन्यायसिद्धमितिभावः ॥ १०४ ॥ किंच त्वामात्मनोमृत्युमिवस्वगृहेहमावासयम् किंच त्वंमहाविषासर्पीमयांकेनमोहात्तत्त्वेनाज्ञानात्धृतासि तेनांकधारणेनाहंहतोस्मि ॥ १०५॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

पुरंचराष्ट्रंचेत्यस्यप्रशास्त्वित्यनेनसहान्वयः त्वंचबांधवान्पतिपुत्रादीन्निहत्यममाहितानांशत्रूणामभिभाषणशीलाभव वार्ताकरणयोग्यबांधवाभावादितिभावः अभिहर्षिणीतिपाठेतेषांहर्ष
दाभव ॥ १०६ ॥ व्यसनप्रहारिणिवार्धकरूपापदिपुत्रवियोगरूपप्रहारकारिणि प्रसह्यपतिपत्नीभावंतिरस्कृत्यइहदेशेअद्यकालेयद्भाषसेक्रूरमतस्तेमुखादवश्यपातादंताःकेननामहेतुनासहस्र
धाविशीर्यमाणाःसंतोनपतंतीतिनजानइतिशेषः ॥ १०७ ॥ अप्रियवचोऽकथनेहेतुर्नवेत्तीत्यादि दोषान्जटाचीरधारणवनवासादीनात्मनोदोषजनकान् गुणैर्नित्यंसर्वैषांसंमते ॥ १०८ ॥ प्र
ताम्यग्लायस्व प्रज्वलअग्निप्रवेशेन प्रणश्यविषेण कुद्दालप्रहारैःसहस्रशःस्फुटितांकृतगर्तांवामहींव्रज अथापितेवचोनकरिष्यइतिसंबंधः ॥ १०९ ॥ असत्प्रियंवदांमिथ्याप्रियभाषिणीम् प्र

मयाचरामेणसलक्ष्मणेनप्रशास्तुहीनोभरतस्त्वयासह॥पुरंचराष्ट्रंचनिहत्यबांधवान्ममाहितानांचभवाभिभाषिणी॥१०६॥नृशंसवृत्तेव्यसन
प्रहारिणिप्रसह्यवाक्यंयदिहाद्यभाषसे॥ननामतेतेनमुखात्पतंत्यधोविशीर्यमाणादशनाःसहस्रधा॥१०७॥नकिंचिदाहाहितमप्रियंवचोनवेत्ति
रामःपरुषाणिभाषितुम्॥कथंतुरामेह्यभिरामवादिनिब्रवीषिदोषान्गुणनित्यसंमते॥१०८॥प्रताम्यवाप्रज्वलवाप्रणश्यवासहस्रशोवास्फुटि
तांमहींव्रज॥नतेकरिष्यामिवचःसुदारुणंममाहितंकेकयराजपांसने॥१०९॥क्षुरोपमांनित्यमसत्प्रियंवदांप्रदुष्टभावांस्वकुलोपघातिनीम्॥नजी
वितुंत्वांविषहेऽमनोरमांदिधक्षमाणांहृदयंसबंधनम्॥११०॥नजीवितंमेस्तिकुतःपुनःसुखंविनात्मजेनात्मवतांकुतोरतिः॥ममाहितंदेविनकर्तु
मर्हसिस्पृशामिपादावपितेप्रसीदमे॥१११॥सभूमिपालोविलपन्ननाथवत्स्त्रियागृहीतोहृदयेतिमात्रया॥पपातदेव्याश्चरणौप्रसारितावुभाव
संप्राप्ययथातुरस्तथा॥११२॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेद्वादशःसर्गः॥१२॥ ॥७॥ ॥७॥

दुष्टभावांदुष्टांतःकरणाम् अतएवअमनोरमाम् सबंधनंसप्राणंहृदयंदिधक्षमाणांत्वांजीवितुंजीवयितुंनविषहेनोत्सहे तवनाशमेवाशासेइत्यर्थः प्राणबंधनंहिसोम्यमनइतिच्छांदोग्यश्रुतिः
॥ ११० ॥ दंडवाक्यमुक्त्वापुनःसामाह नेति आत्मवतांआत्मज्ञानाम् अत्रापिःपूरणीयः यदेवमतोममेत्यादिः ॥१११॥ अतिमात्रयाअतिक्रांतसौंदर्यपरिच्छेदया यद्वातिक्रांतमर्यादया हृद
येमर्मणिगृहीतः प्रसारितावित्यनेनपत्यावप्यधमर्णदृष्टिर्द्योत्यते असंप्राप्येत्यनेनपिस्पृक्षोरपिचित्तमूर्छाजनितवैवश्यंद्योतितम् तदेवाह यथातुरइति आतुरोयथाकिंचित्स्प्रष्टुकामोऽस्पृष्ट्वैवम
ध्येयथामूर्च्छयापततितथेत्यर्थः ॥ ११२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेद्वादशःसर्गः ॥ १२ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अथसत्यपाशबद्धतयाप्रणामवाक्येनचनतेवचःकरिष्यामीतिवचसिदार्ढ्याभावंनिश्चित्यपुनरप्याह अतदर्हस्त्रीप्रणामानर्हं अतथोचितंभूशयनानर्हम् ॥ १ ॥ अनर्थरूपाकुलस्येतिशेषः असिद्धोर्थःप्रयोजनंयस्याः अभीताजनापवादादभीता भयदर्शिनीरामाद्भरतस्येतिशेषः तमेववरंपूर्वदत्तमेववरंउद्दिश्यराजानमाकारयामाससंबोधयामास ॥ २ ॥ कत्थसेश्लाघसे पूर्वार्धेतिइतिरध्याहार्यः विधारयितुम् ऋणत्वेनेतिशेषः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ रामप्रवासदुःखेनमृत्वास्वर्गंगतस्यापिमेसुखंनास्तीत्याह स्वर्गेइति रामस्यकुशलंदैवतैःपृष्टोहंकिमुत्तरंवदिष्यइतिशेषः वनंप्रत्यादिष्टइत्युत्तरंदेयंचेत्प्रत्यादेशात्तद्रूपादुत्तरादूर्ध्वंयद्देवैरभिहितंभविष्यतिज्येष्ठंश्रेष्ठगुणैर्युक्तंकथंप्रत्याख्यातवानसीत्येवंरूपंवाक्यंतत्कथंधारयिष्येहृदयेइतिशेषः अतस्तदप्रत्याख्यानमेववरमितिभा

अतदर्हंमहाराजंशयानमतथोचितम् ॥ ययातिमिवपुण्यांतेदेवलोकात्परिच्युतम् ॥ १ ॥ अनर्थरूपासिद्धार्था ह्यभीताभयदर्शिनी ॥ पुनराकारयामासतमेववरमंगना ॥ २ ॥ त्वंकत्थसेमहाराजसत्यवादीदृढव्रतः ॥ ममचेदंवरंकस्माद्विधारयितुमिच्छसि ॥ ३ ॥ एवमुक्तस्तुकैकेय्याराजादशरथस्तदा ॥ प्रत्युवाचततःक्रुद्धोमुहूर्तंविह्वलन्निव ॥ ४ ॥ मृतेमयिगतेरामेवनंमनुजपुंगवे ॥ हंतानार्येममामित्रेसकामासुखिनीभव ॥ ५ ॥ स्वर्गेपिखलुरामस्यकुशलंदैवतैरहम् ॥ प्रत्यादेशादभिहितंधारयिष्येकथंबत ॥ ६ ॥ कैकेय्याःप्रियकामेनरामःप्रव्राजितोवनम् ॥ यदिसत्यंब्रवीम्येतत्तदसत्यंभविष्यति ॥ ७ ॥ अपुत्रेणमयापुत्रःश्रमेणमहतामहान् ॥ रामोलब्धोमहातेजाःसकथंत्यज्यतेमया ॥ ८ ॥ शूरश्चकृतविद्यश्चजितक्रोधःक्षमापरः ॥ कथंकमलपत्राक्षोमयारामोविवास्यते ॥ ९ ॥ कथमिंदीवरश्यामंदीर्घबाहुंमहाबलम् ॥ अभिराममहंरामंस्थापयिष्यामिदंडकान् ॥ १० ॥ सुखानामुचितस्यैवदुःखैरनुचितस्यच ॥ दुःखंनामानुपश्येयंकथंरामस्यधीमतः ॥ ११ ॥ यदिदुःखमकृत्वातुममसंक्रमणंभवेत् ॥ अदुःखार्हस्यरामस्यततःसुखमवाप्नुयाम् ॥ १२ ॥ नृशंसेपापसंकल्पेरामंसत्यपराक्रमम् ॥ किंविप्रियेणकैकेयिप्रियंयोजयसेमम ॥ १३ ॥

वः ॥ ६ ॥ ननुसत्यवशात्प्रत्यादिष्टइत्युत्तरंतत्राह कैकेय्याइति प्रियकामेनप्रियेणवरेण एतत्सत्यंयदियद्यपिब्रवीमितत्तथापिएतत्मेवाक्यंअसत्यंभविष्यतिअसत्यंमंस्यंतीत्यर्थः कामुकतयाप्रत्याख्यातइत्येवमंस्यंतइत्याशयः ॥ ७ ॥ त्यज्यतेत्यक्ष्यते ॥ ८ ॥ ९ ॥ स्थापयिष्यामिप्रस्थापयिष्यामि ॥ १० ॥ दुःखैरितिषष्ठ्यर्थेतृतीया दुःखंवनगमनरूपंदुःखसाधनम् ॥ ११ ॥ सर्वथारामस्यादुःखकरणमेवमेश्रेयइत्याह यदीति अदुःखार्हस्यरामस्यदुःखमकृत्वायदिममसंक्रमणंस्वर्गप्रतिगमनंभवेत्तदास्वर्गेसुखमाप्नुयामित्यन्वयः मरणेवराप्रदानजन्यदोषोपिन जीवतोहिसाप्रतिज्ञेतिभावः ॥ १२ ॥ ममप्रियंरामंविप्रियेणकिंयोजयसेइत्यन्वयः ॥ १३ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अकीर्तिः स्त्रीजितइत्यकीर्तिर्जन्मसंपादितांकीर्तिपरिभविष्यतीत्यर्थः ॥ १४ ॥ यत्संबंधिप्रदोषेस्वनिवेशप्रवेशात्पूर्वंसूर्योस्तमगमत्रजनीचाभ्यवर्ततसात्रियामाचंद्रमंडलमंडितापिआर्तस्यदुःख वतोविलपमानस्यचनव्यभासतनप्रकाशेनसुखदाऽभूत् विलापेनैवरात्रिकालोव्यतीतइतिभावः यतःसाशर्वरीहिंसिकातस्येतिशेषः शृणातीत्तियोगात् ॥ १५॥ १६ ॥ आर्तवत्रोगपीडितव त् यद्वास्वार्थेवतिः शृण्वतांदुःखंयथाभवतितथाविललाप यद्वादुःखंप्राप्येतिशेषः अथदुःखवशाद्रात्र्याअव्युष्टिप्रार्थयते नप्रभातमिति त्वयेतिपाठेत्वयागतयाजायमानंप्रातःकालमित्यर्थः तवेतिपाठेत्वत्संबंधिप्रातःकालमित्यर्थः ॥ १७ ॥ मेमह्यं भद्रेनिशे एवंहितस्याःकल्याणदत्वं प्रभातेरामविवासनभयमितिभावः गम्यतांत्रियामयात्वया रात्र्यपगमेप्रजासन्निधानेनैतद्दर्शना

अकीर्तिरतुलालोकेध्रुवंपरिभविष्यति॥ तथाविलपतस्तस्यपरिभ्रमितचेतसः॥ १४॥ अस्तमभ्यागमत्सूर्योरजनीचाभ्यवर्तत॥ सात्रियामातदा र्तस्यचंद्रमंडलमंडिता॥ १५॥ राज्ञोविलपमानस्यनव्यभासतशर्वरी॥ सदैवोष्णंविनिःश्वस्यवृद्धोदशरथोनृपः॥ १६॥ विललापार्तवद्दुःखंगगना सक्तलोचनः॥ नप्रभातंत्वयेच्छामिनिशेनक्षत्रभूषिते॥ १७॥ क्रियतांमेदयाभद्रेमयायंरचितोंजलिः॥ अथवागम्यतांशीघ्रंनाहमिच्छामिनिर्घृणा म्॥ १८॥ नृशंसांकैकयींद्रष्टुंयत्कृतेव्यसनंमम॥ एवमुक्त्वाततोराजाकैकेयींसंयतांजलिः॥ १९॥ प्रसादयामासपुनःकैकेयींराजधर्मवित्॥ साधु वृत्तस्यदीनस्यत्वद्गतस्यगतायुषः॥ २०॥ प्रसादःक्रियतांभद्रेदेविराज्ञोविशेषतः॥ शून्येनखलुसुश्रोणिमयेदंसमुपाहृतम्॥ २१॥ कुरुसाधुप्रसादं मेबालेसहृदयाह्यसि॥ प्रसीददेविरामोमेत्वद्दत्तंराज्यमव्ययम्॥ २२॥ लभतामसितापांगेयशःपरमवाप्स्यसि॥ ममरामस्यलोकस्यगुरूणांभ रतस्यच॥ प्रियमेतद्गुरुश्रोणिकुरुचारुमुखेक्षणे॥ २३॥ विशुद्धभावस्यहिदुष्टभावादीनस्यताम्राश्रुकलस्यराज्ञः॥ श्रुत्वाविचित्रंकरुणंविलापंभर्तु र्नृशंसानचकारवाक्यम्॥ २४॥

भावइतिभावः यद्वाप्रभातेरामगमनेनझटितिमरणेसत्यस्याअदर्शनमितिभावः नाहमिच्छामिद्रष्टुमित्यन्वयः॥ १८॥ १९॥ त्वद्गतस्यसत्यवशत्वात्त्वद्वशंगतस्येत्यर्थः गतायुषःअल्पावशिष्टा युषः॥ २०॥ राज्ञोविशेषतःराजत्वाद्विशेषेणप्रसादउचितः इदंपूर्वोक्तकटुकवाक्यं शून्येनदुःखवशाद्वक्तव्यावक्तव्यविवेकरहितेन यद्वा इदंरामाभिषेचनंशून्येएकांतेनिर्जनेनोक्तंकिंतुस भायामतःप्रसादंकुरु सभ्योपहासोयथानभवतितथेत्यर्थः॥ २१॥ सहृदयामद्वचनशून्यत्हृदया तदेवाह प्रसीदेति त्वयावरबलाद्गृहीतमेवराज्यंमत्प्रीतयेरामायदेहीत्याशयः॥ २२॥ गुरू णांवसिष्ठादीनां गुरुश्रोणीतिपाठेउर्वितिपाठांतरेचउर्वीमहतीश्रोणिर्यस्यास्तादृशि॥ २३॥ रोदनेनाक्ष्णोस्ताम्रत्वात्ताम्रस्य अश्रुकलस्यअश्रुपूर्णस्य हिरण्यर्थे॥ २४॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तद्रात्रेःप्राक्सदाप्रियांअतुष्टांएवंविधविनयवाक्येनापिसंतोषमप्राप्तां विवासनंप्रतियाच्यमानंवरंसमीक्ष्यदुःखितः चिरपरिचितप्रेमत्वात्तांधिक्कर्तुमशक्नुवन्प्रयासलब्धंपुत्रंचत्यक्तुमशक्नुवन् कर्तव्यमूढतयादुःखितोविसंज्ञोमूर्छितःक्षितौपपात ॥ २५ ॥ दीर्घंघोरमुष्णंचश्वसतःसानिशाजगाम प्रतिबोधनंतत्साधनमंगलगीतादिकं दुःखवशादितिभावः ॥ २६ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेत्रयोदशःसर्गः ॥ १३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एवंदशांप्राप्तेपिराजनिकैकेयीमन्निमित्तोराजाम्रियतेचेत्म्रियतांवद्धो नतुमयोक्तमन्यथाकार्यमितिनिश्चित्याह पुत्रेत्यादि पापाकैकेयीविचेष्टमानंमरणकालइवविकृतमुत्प्रेक्ष्य सम्यक्दृष्ट्वापीत्यर्थः ॥ १ ॥ ममसंश्रवंवरदानरूपंसंश्रुत्यप्रतिश्रुत्यअंगीकृत्यपापंकु

ततःसराजापुनरेवमूर्छितःप्रियामतुष्टांप्रतिकूलभाषिणीम् ॥ समीक्ष्यपुत्रस्यविवासनंप्रतिक्षितौविसंज्ञोनिपपातदुःखितः ॥ २५॥ इतीवराज्ञोव्यथितस्यसानिशाजगामघोरंश्वसतोमनस्विनः ॥ विबोध्यमानःप्रतिबोधनंतदानिवारयामाससराजसत्तमः ॥ २६॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेत्रयोदशःसर्गः ॥ १३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ पुत्रशोकार्दितंपापाविसंज्ञंपतितंभुवि ॥ विचेष्टमानमुत्प्रेक्ष्यऐक्ष्वाकमिदमब्रवीत् ॥ १ ॥ पापंकृत्वेवकिमिदंममसंश्रुत्यसंश्रवम् ॥ शेषेक्षितितलेसन्नःस्थित्यांस्थातुंत्वमर्हसि ॥ २॥ आहुःसत्यंहिपरमंधर्मंधर्मविदोजनाः ॥ सत्यमाश्रित्यचमयात्वंधर्मंप्रतिचोदितः ॥ ३ ॥ संश्रुत्यशैब्यःश्येनायस्वांतनुंजगतीपतिः ॥ प्रदायपक्षिणेराजाजगामगतिमुत्तमाम् ॥ ४ ॥ तथाह्यलर्कस्तेजस्वीब्राह्मणेवेदपारगे ॥ याचमानेस्वकेनेत्रेउद्धृत्याविमनाददौ ॥ ५ ॥ सरितांतुपतिःस्वल्पांमर्यादांसत्यमन्वितः ॥ सत्यानुरोधात्समयेवेलांस्वांनातिवर्तते ॥ ६ ॥ सत्यमेकपदंब्रह्मसत्येधर्मःप्रतिष्ठितः ॥ सत्यमेवाक्षयावेदाःसत्येनावाप्यतेपरम् ॥ ७ ॥ सत्यंसमनुवर्तस्वयदिधर्मेधृतामतिः ॥ सवरःसफलोमेस्तुवरदोह्यसिसत्तम ॥ ८ ॥

त्वेवसन्नःपीडितःसन्शेषेइदंकिं इदंनोचितमित्यर्थः अतःस्थित्यांसत्यपालनरूपायांसतांमर्यादायां ॥ २ ॥ सत्यरूपंधर्ममाश्रित्यउद्दिश्यत्वंचत्वंतुमयाप्रतिचोदितोवरदानविषयेप्रेरितःतवसत्यंरक्षितुमेषामेप्रेरणाअन्यथाप्रतिज्ञातरदानंविनैवमरणेतवाधर्मःस्यादितिभावः ॥ ३ ॥ यद्यपिसत्यपालनेप्राणसंशयस्तथापितमंगीकृत्यसत्यरक्षणमेवज्यायइत्याह संश्रुत्येत्यादि ॥ ४ ॥ ५ ॥ सरितांपतिःसत्यमन्वितःसत्यंप्राप्तः सत्यानुरोधात्सत्यत्यागभयात्स्वल्पांमर्यादांसुलंघ्यामपिवेलांसमयेचंद्रोदयरूपेवृद्धिसमयेपिनातिवर्तते ॥ ६ ॥ प्रणवरूपैकपदवाच्यत्वाद्वाच्यवाचकयोश्चाभेदाद्यत्प्रणवरूपंब्रह्मशास्त्रेतत्सत्यवाक्यमेव अक्षयावेदाःअक्षयंतज्ज्ञानफलं सत्येनैवपरंपदंब्रह्मस्वरूपंप्राप्यते चित्तशुद्धिद्वारेतिभावः ॥ ७ ॥ तस्मात्सत्यमिति ॥ ८ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

ऽधपरलोकसिद्धिफलकस्य अभिकामार्थंप्रार्थनीयफलसिद्ध्यर्थंक्रियमाण[illegible]ममअभिचोदनात्प्रेरणात्त्वंसुतंरामंप्रव्राजय एवंत्वांत्रिर्ब्रवीमिअतोनाहमस्माद्ग्रहणान्निवर्तयितुंशक्येतिभावः ॥ ९ ॥ विपक्षेस्त्रीवधदोषश्चाधिकस्तेइत्याह समयंचेति मद्वरविषयम् परित्यक्तात्वयोपेक्षितातेअग्रतोजीवितंत्यक्ष्यामि ॥ १० ॥ एवंन्यायोपेतप्रकारेण पाशंसत्यपाशबंधनम् इंद्रकृतं इंद्रप्रेरितोपेंद्रकृतंपदत्रयमितदेयप्रतिश्रवरूपंपाशम् ॥ ११ ॥ युगचक्रयोरंतरंमध्यंप्राप्यपरिस्पंदन्तिर्यक्चेष्टमानोधुर्यइवउद्भ्रांतहृदयत्वादिविशिष्टोऽभवत् ॥ १२ ॥ संस्तभ्यविकलंचित्तमितिशेषः ॥ १३ ॥ ईदृश्याःसपुत्रायास्त्यागएवोचितइत्याशयेनाह यस्तेइति मंत्रकृतःगृभ्णामीतिमंत्रेणसंस्कृतः संत्यजामितत्युक्तंव्यवहारंत्यजामि स्वजंस्वस्माज्जातंतवपुत्रंचत्वयासहत्यजामि ॥ १४ ॥ किंचरामाभिषेकोमयाऽशक्यनिवारणइत्याह प्रयातेत्यादि उदयनंप्रतिउदयंप्रतिलभ्यतदर्थंअभिषेकार्थंकल्पितैरामाभिषेकसंभारैरभिषेकंकर्तुंगुरुजनोमांत्वरयिष्यतिअतोगुरु

धर्मस्यैवाभिकामार्थंममचैवाभिचोदनात् ॥ प्रव्राजयसुतंरामंत्रिःखलुत्वांब्रवीम्यहम् ॥ ९ ॥ समयंचममार्येमंयदित्वंनकरिष्यसि ॥ अग्रतस्तेपरित्यक्तापरित्यक्ष्यामिजीवितम् ॥ १० ॥ एवंप्रचोदितोराजाकैकेय्यानिर्विशंकया ॥ नाशकत्पाशमुन्मोक्तुंबलिरिंद्रकृतंयथा ॥ ११ ॥ उद्भ्रांतहृदयश्चापिविवर्णवदनोऽभवत् ॥ सधुर्योवैपरिस्पंदन्युगचक्रांतरंयथा ॥ १२ ॥ विकलाभ्यांचनेत्राभ्यामपश्यन्निवभूमिपः ॥ कृच्छ्राद्धैर्येणसंस्तभ्यकैकेयीमिदमब्रवीत् ॥ १३ ॥ यस्तेमंत्रकृतःपाणिरग्नौपापेमयाधृतः ॥ संत्यजामिस्वजंचैवतवपुत्रंसहत्वया ॥ १४ ॥ प्रयातारजनीदेविसूर्यस्योदयनंप्रति ॥ अभिषेकायहिजनस्त्वरयिष्यतिमांध्रुवम् ॥ १५ ॥ रामाभिषेकसंभारैस्तदर्थमुपकल्पितैः ॥ रामःकारयितव्योमेमृतस्यसलिलक्रियाम् ॥ १६ ॥ सपुत्रयात्वयानैवकर्तव्यासलिलक्रिया ॥ व्याहंतास्यशुभाचारेयदिरामाभिषेचनम् ॥ १७ ॥ नशक्तोद्यास्म्यहंद्रष्टुंदृष्ट्वापूर्वंतथामुखम् ॥ हतहर्षंतथानंदंपुनर्जनमवाङ्मुखम् ॥ १८ ॥

जनानुरोधेनमयारामःकारयितव्यःकृताभिषेकःकारयितव्यः एवंसतिरुष्टयामत्सलिलक्रियानकार्येत्याह मृतस्येत्यादि माकुर्विंतिशेषः ॥ १५ ॥ १६ ॥ क्रोधातिशयेनोक्तमेवार्थंपुनराह सपुत्रयेतिइतिकतकतीर्थौ ममतुप्रतिभाति सूर्योदयंप्रतिलभ्याभिषेकंकर्तुंत्वरयिष्यतिअतःसएवमयाकर्तव्यइत्याद्यार्थः त्वंतुत्याज्यैवेतिभावः ननुमयिजीवंत्यांकथंरामाभिषेकोभविष्यतितत्राह यदिगुरूनप्यवज्ञायरामाभिषेचनंव्याहंतासितद्विघातंकरिष्यसितदाभिषेकार्थंकल्पितैरामाभिषेकसंभारैर्मृतस्यमेसलिलक्रियांमयारामःकारयितव्यः क्रोधादाह सपुत्रयेति ॥ १७ ॥ ननुकिमनेनात्मवैधव्यव्यवसायेनपुत्रादप्यात्मनःप्रियत्वादात्मनःकामायसर्वंप्रियंभवतीतिश्रुतेरतआह नशक्तइति तथामुखंतादृशमुखवंतंपूर्वंविकसितमुखंदृष्ट्वापुनरिदानीमवाङ्मुखंम्लानंद्रष्टुंनशक्नोमि एवंचतादृशजीवनापेक्षयामरणंमेश्रेयइतिसर्वथामयामर्तव्यमितिभावः ॥ १८ ॥

T

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तांकैकेयीं पुण्याप्रभातापुण्यसाधनप्रभातकालावच्छिन्नाजातेत्यर्थः यद्वा निरंतररामचिंतासमेतत्वात्पुण्याशर्वरीतथाजातेत्यर्थः ॥ १९ ॥ रोषमूर्छिताक्रोधव्याप्ता परुषंमदीयऋणंदत्वाइत उत्तिष्ठेत्येवंरूपम् ॥ २० ॥ गरोविषंरुजाशूलादितद्वद्दुःखदंकिंभाषसे व्यर्थमेवेतिभावः वाक्यंसंगरुजोपममितिपाठेअंगेतिराजामंत्रणं इहानाययितुं मदृणदानंविनाइतोबहिर्गमनमशक्यमि तितात्पर्यम् ॥२१॥ कृतकृत्यःकृतशौचादिकृत्यः कृत्यइत्यावश्यकेकृत्यप्रत्ययः ॥२२॥ तुन्नःव्यथांप्रापितः नुन्नइतिपाठेप्रेरितः तीक्ष्णप्रतोदप्रेरितोहयोयथाश्वारोहाधीनस्तथातद्वाक्यप्रेरितो

तांतथाब्रुवतस्तस्यभूमिपस्यमहात्मनः ॥ प्रभाताशर्वरीपुण्याचंद्रनक्षत्रमालिनी ॥ १९ ॥ ततःपापसमाचाराकैकेयीपार्थिवंपुनः ॥ उवाचपरुषंवाक्यंवाक्यज्ञारोषमूर्छिता ॥ २० ॥ किमिदंभाषसेराजन्वाक्यंगररुजोपमम् ॥ आनाययितुमक्लिष्टंपुत्रंराममिहार्हसि ॥ २१ ॥ स्थाप्यराज्येममसुतंकृत्वा रामंवनेचरम् ॥ निःसपत्नांचमांकृत्वाकृतकृत्योभविष्यसि ॥ २२ ॥ सतुन्नइवतीक्ष्णेनप्रतोदेनहयोत्तमः ॥ राजाप्रचोदितोऽभीक्ष्णंकैकेय्यावाक्यमब्रवीत् ॥ २३ ॥ धर्मबंधेनबद्धोस्मिनष्टाचममचेतना ॥ ज्येष्ठंपुत्रंप्रियंरामंद्रष्टुमिच्छामिधार्मिकम् ॥ २४ ॥ ततःप्रभातांरजनीमुदितेचदिवाकरे ॥ पुण्येनक्षत्रयोगेचमुहूर्तेचसमागते ॥ २५ ॥ वसिष्ठोगुणसंपन्नःशिष्यैःपरिवृतस्तथा ॥ उपगृह्याशुसंभारान्प्रविवेशपुरोत्तमम् ॥ २६ ॥ सिक्तसंमार्जितपथां पताकोत्तमभूषिताम् ॥ संहृष्टमनुजोपेतांसमृद्धविपणापणाम् ॥ २७ ॥ महोत्सवसमायुक्तांराघवार्थेसमुत्सुकाम् ॥ चंदनागुरुधूपैश्चसर्वतःपरिधूपिताम् ॥ २८ ॥ तांपुरींसमतिक्रम्यपुरंदरपुरोपमाम् ॥ ददर्शांतःपुरंश्रीमान्नानाध्वजगणायुतम् ॥ २९ ॥ पौरजानपदाकीर्णंब्राह्मणैरुपशोभितम् ॥ यष्टिमद्भिःसुसंपूर्णंसदश्वैःपरमार्चितैः ॥ ३० ॥

राजातदधीनोभूत्वाहेत्यर्थः ॥ २३ ॥ तदाह धर्मेति एवंचममाचेतनत्वात्त्वमेवस्वाभीष्टंयथासिद्ध्यतितथाकुरु अहंनकिमपिवक्ष्यामीतिभावः सर्वथाचेतनानाशात्प्रागामंद्रष्टुंपरमिच्छामितद्यथासंपद्यतेतथाकुरु एतावद्रामदिष्टंकुर्वितिभावः ॥ २४ ॥ प्रभातांरजनींदृष्ट्वासरय्वांकृतस्नानादिनित्यक्रियइतिशेषः वसिष्ठःपुरोत्तमंप्रविवेशेतिउत्तरश्लोकेनान्वयः कवेरपिवर्णनीयमयीभावेनशोकाविष्टत्वान्न्यूनपदादिकमदोषः ॥ २५ ॥ संभारान्कुशादीन् ॥ २६ ॥ संमार्जनंमार्जन्याधूलिनिराकरणं समृद्धाविपणाःक्रेयपदार्थायेषुतादृशाआपणायस्यांसा ॥ २७ ॥ समुत्सुकाःउत्सुकजनाम् ॥ २८ ॥ २९ ॥ यष्टिमद्भिरितिब्राह्मणविशेषणं धारयेद्वैणवींयष्टिमितिस्नातकधर्मप्रकरणोक्तेः यद्वा यष्टिमद्भिरित्यस्यतद्धरैराजसेवकैरित्यर्थः ॥ ३० ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥ ३१ ॥ विनिष्क्रांतंअंतःपुरात् द्वारेंऽतःपुरद्वारे ॥ ३२ ॥ वसिष्ठःसूतपुत्रमुवाच किमुवाचेत्याह क्षिप्रमित्यादि ॥ ३३ ॥ कांचनाःसौवर्णाःगंगोदकघटाःतदुदकपूर्णाघटाः सागरेभ्यश्चतज्जलपूर्णाघटाआहृताइतिशेषः औदुंबरंभद्रपीठं औदुंबर्यासंदीतस्यैप्रादेशमात्राःपादाइतिबह्वृचब्राह्मणप्रसिद्धम् ॥ ३४ ॥ क्षौद्रंमधु सुमनसःपुष्पाणि ॥ ३५ ॥ कन्याःकुमार्यः निस्त्रिंशःखड्गः ॥ ३६ ॥ नरसंयुक्तंवाहनंशिबिका भृंगारंकनकालुकास्वर्णकरकपात्रम् ॥ ३७ ॥ चतुर्दंष्ट्रत्वादेवहरिश्रेष्ठः यद्वा हरिश्रेष्ठउत्तमाश्वः ॥ ३८ ॥ व्याघ्रतनुर्व्याघ्रचर्म ॥ ३९ ॥ नैगमाःवणिजःगणैः

तदंतःपुरमासाद्यव्यतिचक्रामतंजनम् ॥ वसिष्ठःपरमप्रीतःपरमर्षिभिरावृतः ॥ ३१ ॥ सत्वपश्यद्विनिष्क्रांतंसुमंत्रंनामसारथिम् ॥ द्वारेमनुजसिंहस्य सचिवंप्रियदर्शनम् ॥ ३२ ॥ तमुवाचमहातेजाःसूतपुत्रंविशारदम् ॥ वसिष्ठःक्षिप्रमाचक्ष्वनृपतेर्मामिहागतम् ॥ ३३ ॥ इमेगंगोदकघटाःसागरेभ्यश्चकांचनाः ॥ औदुंबरंभद्रपीठमभिषेकार्थमाहृतम् ॥ ३४ ॥ सर्वबीजानिगंधाश्चरत्नानिविविधानिच ॥ क्षौद्रंदधिघृतंलाजादर्भाःसुमनसःपयः ॥ ३५ ॥ अष्टौचकन्यारुचिरामत्तश्चवरवारणः ॥ चतुरश्वोरथःश्रीमान्निस्त्रिंशोधनुरुत्तमम् ॥ ३६ ॥ वाहनंनरसंयुक्तंछत्रंचशशिसन्निभम् ॥ श्वेतेचवालव्यजनेभृंगारंचहिरण्मयम् ॥ ३७ ॥ हेमदामपिनद्धश्चककुद्मान्पांडुरोवृषः ॥ केसरीचचतुर्दंष्ट्रोहरिश्रेष्ठोमहाबलः ॥ ३८ ॥ सिंहासनंव्याघ्रतनुःसमिधश्चहुताशनः ॥ सर्वेवादित्रसंघाश्चवेश्याश्चालंकृताःस्त्रियः ॥ ३९ ॥ आचार्याब्राह्मणागावःपुण्याश्चमृगपक्षिणः ॥ पौरजानपदश्रेष्ठानैगमाश्चगणैःसह ॥ ४० ॥ एतेचान्येचबहवःप्रीयमाणाप्रियंवदाः ॥ अभिषेकायरामस्यसहतिष्ठंतिपार्थिवैः ॥ ४१ ॥ त्वरयस्वमहाराजंयथासमुदितेऽहनि ॥ पुष्येनक्षत्रयोगेचरामोराज्यमवाप्नुयात् ॥ ४२ ॥ इतितस्यवचःश्रुत्वासूतपुत्रोमहाबलः ॥ स्तुवन्नृपतिशार्दूलंप्रविवेशनिवेशनम् ॥ ४३ ॥ तंतुपूर्वोदितंवृद्धंद्वारस्थाराजसंमताः ॥ नशेकुरभिसंरोद्धुंराज्ञःप्रियचिकीर्षवः ॥ ४४ ॥ ससमीपस्थितोराज्ञस्तामवस्थामजज्ञिवान् ॥ वाग्भिःपरमतुष्टाभिरभिष्टोतुंप्रचक्रमे ॥ ४५ ॥ ततःसूतोयथापूर्वंपार्थिवस्यनिवेशने ॥ सुमंत्रःप्रांजलिर्भूत्वातुष्टावजगतीपतिम् ॥ ४६ ॥

स्वस्वगणैः ॥ ४० ॥ प्रीयमाणाःप्रीतियुक्ताः पार्थिवैःसहेत्यन्वयः ॥ ४१ ॥ समुदितेमुहूर्तगुणैः यथारामोराज्यमवाप्नुयात्तथाराजानंत्वरयस्वेतिसंबंधः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ पूर्वोदितंअयंकदापिननिवारणीयइतिपूर्वमेवराज्ञाज्ञापितं एवमाज्ञायांहेतुर्वृद्धमिति ॥ ४४ ॥ तामवस्थांकैकेयीकृतांघोरामवस्थांअजज्ञिवान्नज्ञातवान्यतोऽतोवाग्भिरित्यादि परमतुष्टाभिःतोषकृताभिःतोषजनिकाभिश्चेतियावत् ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

भास्करोदयेतत्कालेप्रत्यूर्मिप्रतिफलितरवितेजसातेजस्वीसागरोयथास्नातुकामानूनंदतिनंदयतितथानोस्मान्प्रीतेनतुष्टेनमनसाप्रीतोऽस्मद्विषयकप्रीत्याश्रयःसन्नंदय यत्तुभास्करश्चंद्रइतितन्न
सिद्धिविरुद्धं तथानंदघनइतिपाठेआनंदघनः आनंदपूर्णस्त्वंनंदनंदय प्रजाइतिशेषः नंदानंदेतिचतंत्रेणबोध्यम् ॥ ४७ ॥ अस्यांवेलायांउदयवेलायां तयास्तुत्याचोत्साहयुक्तःसन्यथादान
वान्सोजयत्तथारिपुजयफलकंबोधनंतेकरोमीत्यर्थः ॥ ४८॥ अंगैःसहितावेदाविद्याश्चमीमांसादयोयथाब्रह्माणंस्रष्ट्यैबोधयंतिएवंत्वांबोधयामि वेदेभ्यएवभूरादीन्पदार्थान्ज्ञात्वावेधास्तान्
सृजतीतिश्रुतिस्मृतिप्रसिद्धम् ॥ ४९ ॥ यथाचंद्रसहितोरविरुदयास्तमयाभ्यांपृथिवींतत्स्थंजनंबोधयतितद्वच्च ॥ ५० ॥ कृतकौतुकमंगलःकृतानिकौतुकेअभिषेकोत्सवेमंगलानिविचित्रवस्त्रा

यथानंदतितेजस्वीसागरोभास्करोदये॥ प्रीतःप्रीतेनमनसातथानंदयनस्ततः॥४७॥ इंद्रमस्यांतुवेलायामभितुष्टावमातलिः॥ सोजयद्दानवान्सर्वा
स्तथात्वांबोधयाम्यहम् ॥ ४८ ॥ वेदाःसहांगाविद्याश्चयथाह्यात्मभुवंप्रभुम् ॥ ब्रह्माणंबोधयंत्यद्यतथात्वांबोधयाम्यहम्॥ ४९ ॥ आदित्यःसहचं
द्रेणयथाभूतधरांशुभाम्॥ बोधयत्यद्यपृथिवींतथात्वांबोधयाम्यहम्॥५०॥ उत्तिष्ठसुमहाराजकृतकौतुकमंगलः॥ विराजमानोवपुषामेरोरिवदि
वाकरः॥ ५१ ॥ उदतिष्ठतरामस्यसमग्रमभिषेचनम्॥ पौरजानपदाश्चापिनैगमश्चकृतांजलिः॥ ५२ ॥ अयंवसिष्ठोभगवान्ब्राह्मणैःसहतिष्ठति॥
क्षिप्रमाज्ञाप्यतांराजन्राघवस्याभिषेचनम्॥५३॥यथाह्यपालाःपशवोयथासेनाह्यनायका॥ यथाचंद्रंविनारात्रिर्यथागावोविनावृषम्॥५४॥
एवंहिभविताराष्ट्रंयत्रराजानदृश्यते॥ एवंतस्यवचःश्रुत्वासांत्वपूर्वमिवार्थवत्॥ ५५॥ अभ्यकीर्यतशोकेनभूयएवमहीपतिः॥ ततस्तुराजातंसूतंस
न्नहर्षःसुतंप्रति॥५६॥शोकरक्तेक्षणःश्रीमानुद्वीक्ष्योवाचधार्मिकः॥वाक्यैस्तुखलुमर्माणिममभूयोनिकृंतसि॥५७॥ सुमंत्रःकरुणंश्रुत्वादृष्ट्वादीनंच
पार्थिवम्॥प्रगृहीतांजलिःकिंचित्तस्माद्देशादपाक्रमत्॥५८॥यदावक्तुंस्वयंदैन्यान्नशशाकमहीपतिः॥तदासुमंत्रंमंत्रज्ञाकैकेयीप्रत्युवाचह॥५९॥

भरणधारणादिरूपाणियेन कौतुकंत्वभिलाषेस्यादुत्सवेनर्महर्षयोः अतएववपुषाविराजमानस्त्वंमेरोर्दिवाकरइवोत्तिष्ठ ॥ ५१ ॥ कर्तव्यंयद्यदाज्ञप्तंतत्सर्वंकृतमित्याह उदतिष्ठतेति उदतिष्ठतउ
त्थितंसंपन्नमभूदित्यर्थः अभिषेचनंतदुपकरणं नैगमोवणिग्वर्गः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ भविता लुट् तस्माच्छीघ्रमुत्तिष्ठेतिभावः इवशब्दएवार्थे ॥ ५५ ॥ अभ्यकीर्यतव्याप्तोभवत् सन्नह
र्षः नष्टहर्षः ॥ ५६ ॥ शोकरक्तेक्षणःशोकजरोदनेनरक्तनेत्रः भूयःकैकेयीवाक्यैःकृत्तानिमर्माणिपुनरधिकंस्तुतिवाक्यैरित्यर्थः अनुचितकालप्रयुज्यमानत्वादितिभावः ॥ ५७ ॥ अपाक्रमत्
बद्धांजलिःसन्भीतोऽपाक्रमत् ॥ ५८ ॥ दैन्यंसत्यपाशबंधनजं मंत्रज्ञास्वकार्येवक्तव्यज्ञा ॥ ५९ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अतएवमिथ्याप्याह रामहर्षेति रामाभिषेकहर्षेत्यर्थः ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ कल्याणंमन्यमानः कदाचिद्रामंदृष्ट्वातस्मिन्प्रीतिंकरिष्यतीतिमन्यमानः यद्वा अस्मिन्नवसरेरामदर्शनमेवक ल्याणंमन्यमानः मृतिसमयत्वात् यद्वा देवानामृषीणांचकल्याणंमन्यमानः अतएवहृदयेननंद नतुबहिस्तच्चिह्नमितिभावः ॥ ६३ ॥ निर्गमनकालेपुनस्त्वरितमानयेतितयाकैकेय्याप्रेरितः चिंतयामास किमित्येषाभूयस्त्वरयतीतिचिंता ॥ ६४ ॥ व्यक्तंरामाभिषेकार्थेएवएषात्वरयति इहधर्मराट्दशरथःआयस्यतिआयासवान्भवति प्रयासबाहुल्येनप्रायोबहिर्नागमिष्यतीतिम तिकृत्वेत्यन्वयः ॥ ६५ ॥ पुरांतर्वर्तित्वादंतःपुरस्यसागरांतर्वर्तिह्रदतुल्यत्वम् ॥ ६६ ॥ ततइति महीपतेर्द्वारगतानधिकारिणोविलोकयन्पौरान्महाजनान्पुरस्तादग्रेददर्श ततःनिर्गमनोत्तरम्

सुमंत्रराजारजनींरामहर्षसमुत्सुकः॥ प्रजागरपरिश्रांतोनिद्रावशमुपागतः॥ ६० ॥ तद्गच्छत्वरितंसूतराजपुत्रंयशस्विनम्॥ राममानयभद्रंतेनात्र कार्याविचारणा॥ ६१ ॥ अश्रुत्वाराजवचनंकथंगच्छामिभामिनि॥ तच्छ्रुत्वामंत्रिणोवाक्यंराजामंत्रिणमब्रवीत्॥ ६२॥ सुमंत्ररामंद्रक्ष्यामिशी घ्रमानयसुंदरम्॥ समन्यमानःकल्याणंहृदयेननंदच॥ ६३ ॥ निर्जगामचसप्रीत्यात्वरितोराजशासनात्॥ सुमंत्रश्चिंतयामासत्वरितंचोदितस्त या॥ ६४ ॥ व्यक्तंरामाभिषेकार्थेइहायस्यतिधर्मराट्॥ इतिसूतोमतिंकृत्वाहर्षेणमहतापुनः॥ ६५॥ निर्जगाममहातेजाराघवस्यदिदृक्षया॥ सागर ह्रदसंकाशात्सुमंत्रोंतःपुराच्छुभात्॥ ६६ ॥ ततःपुरस्तात्सहसाविनिःसृतोमहीपतेर्द्वारगतान्विलोकयन्॥ ददर्शपौरान्विविधान्महाधनानुपस्थिता न्द्वारमुपेत्यविष्ठितान्॥ ६७॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०अयोध्याकांडेचतुर्दशःसर्गः॥ १४॥ ॥ ७॥ ॥ तेतुतांरजनीमुष्यब्राह्मणावे दपारगाः॥ उपतस्थुरुपस्थानंसहराजपुरोहिताः ॥ १ ॥ अमात्याबलमुख्याश्चमुख्यायेनिगमस्यच ॥ राघवस्याभिषेकार्थेप्रीयमाणाःसुसंगताः ॥ २ ॥ उदितेविमलेसूर्येपुष्येच्याभ्यागतेहनि॥ लग्नेकर्कटकेप्राप्तेजन्मरामस्यचस्थिते॥ ३॥ अभिषेकायरामस्यद्विजेंद्रैरुपकल्पितम्॥ कांचनाज लकुंभाश्चभद्रपीठंस्वलंकृतम्॥ ४॥

॥ ६७ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेचतुर्दशःसर्गः ॥ १४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथकैकेय्याराज्ञाचगुप्तहृदयतयाप्रव र्तितस्यसुमंत्रस्ययथापूर्वंप्रवृत्तिवदन्राजाज्ञयाराजद्वारिमिलितानांजनानांपरस्परसंभाषणप्रकारमाह तेत्वित्यादि तेराजप्रेरिताः उष्यउषित्वा उपस्थानंराजद्वारं अधिकरणेल्युट् ॥ १ ॥ निगमोवणिक्समूहः ॥ २ ॥ अहनिपुष्यनक्षत्रेआगते रामस्यजन्मजन्मनिस्थितेजन्मकालस्थेकर्कटलग्नेचप्राप्ते ॥ ३ ॥ भाविनेइतिशेषः अभिषेकायअभिषेकार्थमुपकरणमुपकल्पितंसिद्धं कृतमित्यर्थः कांचनाजलकुंभाआनीताः अलंकृतंभद्रपीठंस्थापितम् ॥ ४ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥ ५ ॥ प्राग्वहाइत्यादेर्नद्यइतिशेषः पर्वतघटनादिनोर्ध्वप्रवाहवत्प्रदेशवत्त्यऊर्ध्ववाहाः तिर्यग्वाहादक्षिणोत्तरप्रवाहाः क्षीरिणःक्षीरपूर्णाः क्षीरमत्रजलं ङीबभावआर्षः ॥ ६ ॥ ७ ॥ क्षीरिभिः क्षीरिवृक्षपल्लवैः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अभिषेकपुरःसरंअभिषेकसामग्रीमुख्यम् ॥ ११ ॥ इक्ष्वाकूणांराज्येऽभिषेचनमुद्दिश्ययथावस्तुजातंसंभ्रियतसंभ्रियते ॥ १२ ॥ तथाजातीयंवस्तुजातंरामाभिषेकमुद्दिश्यादायगृहीत्वाराजवचनात्राजद्वारेसमवेतामिलिताब्राह्मणादयोमहीपतिमपश्यंतोनोस्मान्राज्ञःकःप्रतिवेदयेदित्यब्रुवन् ॥ १३ ॥ १४ ॥ यौवराज्याभिषेकस्तत्साम

रथश्चसम्यगास्तीर्णोभास्वताव्याघ्रचर्मणा ॥ गंगायमुनयोःपुण्यात्संगमादाहृतंजलम् ॥ ५ ॥ याश्चान्याःसरितःपुण्याह्रदाःकूपाःसरांसिच ॥ प्राग्वहाश्चोर्ध्ववाहाश्चतिर्यग्वाहाश्चक्षीरिणः ॥ ६ ॥ ताभ्यश्चैवाहृतंतोयंसमुद्रेभ्यश्चसर्वशः ॥ क्षौद्रंदधिघृतंलाजादर्भाःसुमनसःपयः ॥ ७ ॥ अष्टौचकन्यारुचिरामत्तश्चवरवारणः ॥ सजलाःक्षीरिभिश्छन्नाघटाःकांचनराजताः ॥ ८ ॥ पद्मोत्पलयुताभांतिपूर्णाःपरमवारिणा ॥ चंद्रांशुविकचप्रख्यंपांडुरंरत्नभूषितम् ॥ ९ ॥ सज्जंतिष्ठतिरामस्यवालव्यजनमुत्तमम् ॥ चंद्रमंडलसंकाशमातपत्रंचपांडुरम् ॥ १० ॥ सज्जंद्युतिकरंश्रीमदभिषेकपुरःसरम् ॥ पांडुरश्चवृषःसज्जःपांडुराश्वश्चसंस्थितः ॥ ११ ॥ वादित्राणिचसर्वाणिबंदिनश्चतथापरे ॥ इक्ष्वाकूणांयथाराज्येसंभ्रियेताभिषेचनम् ॥ १२ ॥ तथाजातीयमादायराजपुत्राभिषेचनम् ॥ तेराजवचनात्तत्रसमवेतामहीपतिम् ॥ १३ ॥ अपश्यंतोऽब्रुवन्कोनुराज्ञोनःप्रतिवेदयेत् ॥ नपश्यामश्चराजानमुदितश्चदिवाकरः ॥ १४ ॥ यौवराज्याभिषेकश्चसज्जोरामस्यधीमतः ॥ इतितेषुब्रुवाणेषुसर्वांस्तांश्चमहीपतीन् ॥ १५ ॥ अब्रवीत्तानिदंवाक्यंसुमंत्रोराजसत्कृतः ॥ रामंराज्ञोनियोगेनत्वरयाप्रस्थितोस्म्यहम् ॥ १६ ॥ पूज्याराज्ञोभवंतश्चरामस्यतुविशेषतः ॥ अयंपृच्छामिवचनात्सुखमायुष्मतामहम् ॥ १७ ॥ राज्ञःसंप्रतिबुद्धस्यचानागमनकारणम् ॥ इत्युक्त्वांतःपुरद्वारमाजगामपुराणवित् ॥ १८ ॥ सदासक्तंचतद्वेश्मसुमंत्रःप्रविवेशह ॥ तुष्टावास्यतदावंशंप्रविश्यसविशांपतेः ॥ १९ ॥ शयनीयंनरेंद्रस्यतदासाद्यव्यतिष्ठत ॥ सोत्यासाद्यतुतद्वेश्मतिरस्करणिमंतरा ॥ २० ॥

ग्री सर्वान्जनान्महीपतींश्चअब्रवीदित्यन्वयः ॥ १५ ॥ रामंआनेतुमितिशेषः ॥ १६ ॥ यद्यपिप्रस्थितस्तथापिभवंतोराज्ञोरामस्यचपूज्याइतिकृत्वाआयुष्मतांयुष्माकंवचनात्सर्वेराजानोब्राह्मणादयश्चमहाराजंसुखंसुखशयनंपृच्छंतीतिविज्ञापयामि जाग्रतोपिबहिरनागमनकारणंकिमितिचपृच्छंतीतिविज्ञापयामि ॥ १७ ॥ पुराणवित्चिरकालकथाभिज्ञोऽतिवृद्धइतियावत् ॥ १८ ॥ सदाऽसक्तंअवारितद्वारम् ॥ १९ ॥ शयनीयंशयनगृहं तिरस्करणींजवनिकामंतराकृत्वेतिशेषः एतेनतावत्पर्यंतंगमनंसूचितं अत्यासाद्यअतिसमीपंगत्वा ॥ २० ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

राजविज्ञापनस्यस्तुतिपूर्वकत्वात्पुनःस्तुतिप्रवृत्तिः ॥ २१ ॥ २२ ॥ निगमोवाणिज्यंतत्संबंधिनोनैगमाः ॥ २३ ॥ २४ ॥ प्रतिबुध्यजवनिकांतर्हितमपिसुमंत्रंध्वनिनाज्ञात्वा यदस्यभिहितोनये
तिपाठेअनयेत्युपलक्षणं मयाचेत्यर्थः अतएवममाज्ञेतिसंगच्छते पूर्वंराज्ञास्वयमप्युक्तेः कतकादयस्तु कैकेय्याज्ञैवअप्रतिषिद्धमनुमतमितिन्यायेनममाज्ञा ननुनिद्रापरवशत्वेनराज्ञोनुमतंनवे
तिमेसंदेहस्तत्राह नचेति इतिव्याचक्षते तेषामितिराजेतिश्लोकेपुनःपदासंगतिःस्पष्टैव पूर्वसर्गेतेअश्रुत्वाराजवचनमित्यादिननंदचेत्यंतश्लोकद्वयस्यसर्वपुस्तकेषूपलंभाच्चतद्व्याख्यानमसंगत

आशीर्भिर्गुणयुक्ताभिरभितुष्टावराघवम् ॥ सोमसूर्यौचकाकुत्स्थशिववैश्रवणावपि ॥ २१ ॥ वरुणश्चाग्निरिंद्रश्चविजयंप्रदिशंतुते ॥ गताभगवती
रात्रिरहःशिवमुपस्थितम् ॥ २२ ॥ बुध्यस्वराजशार्दूलकुरुकार्यमनंतरम् ॥ ब्राह्मणाबलमुख्याश्चनैगमाश्चागतास्त्विह ॥ २३ ॥ दर्शनंतेऽभिकांक्षंते
प्रतिबुध्यस्वराघव ॥ स्तुवंतंतंतदासूतंसुमंत्रंमंत्रकोविदम् ॥ २४ ॥ प्रतिबुध्यततोराजाइदंवचनमब्रवीत् ॥ राममानयसूतेतियदस्यभिहितोमया
॥ २५ ॥ किमिदंकारणंयेनममाज्ञाप्रतिवाह्यते ॥ नचैवसंप्रसुप्तोहमानयेहाशुराघवम् ॥ २६ ॥ इतिराजादशरथःसूतंतत्रान्वशात्पुनः ॥ सराजवच
नंश्रुत्वाशिरसाप्रतिपूज्यतम् ॥ २७ ॥ निर्जगामनृपावासान्मन्यमानःप्रियंमहत् ॥ प्रपन्नोराजमार्गंचपताकाध्वजशोभितम् ॥ २८ ॥ हृष्टःप्रमुदितः
सूतोजगामाशुविलोकयन् ॥ ससूतस्तत्रशुश्रावरामाधिकरणाःकथाः ॥ २९ ॥ अभिषेचनसंयुक्ताःसर्वलोकस्यहृष्टवत् ॥ ततोददर्शरुचिरंकैलास
सदृशप्रभम् ॥ ३० ॥ रामवेश्मसुमंत्रस्तुशक्रवेश्मसमप्रभम् ॥ महाकपाटपिहितंवितर्दिशतशोभितम् ॥ ३१ ॥ कांचनप्रतिमैकाग्रंमणिविद्रुमतोरण
म् ॥ शारदाभ्रघनप्रख्यंदीप्तंमेरुगुहासमम् ॥ ३२ ॥ मणिभिर्वरमाल्यानांसुमहद्भिरलंकृतम् ॥ मुक्तामणिभिराकीर्णंचंदनागुरुभूषितम् ॥ ३३ ॥

मितिध्येयम् ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ प्रियंमन्यमानःहार्दाभिप्रायज्ञानात् ॥ २८ ॥ हृष्टःपुलकितगात्रः प्रमुदितआनंदचित्तः राजमार्गंविलोकयन्नितिसंबंधः रामाधिकरणाःरामविषयाः
॥ २९ ॥ हृष्टवत्हृष्टानांजनानां स्वार्थेवतिरार्षः ॥ ३० ॥ प्रातःसमयत्वान्महाकपाटेनपिहितं स्वल्पद्वारस्यैवोद्घाटितत्वात् वितर्दिर्वेदिका ॥ ३१ ॥ कांचनीभिःप्रतिमाभिर्युक्तंएकंप्रधानमग्रं
पुरोभागोयस्यतत् मणिविद्रुमयुक्तंतोरणंबहिर्द्वारंयस्यतत् शारदाभ्रवत् घनप्रख्यंनिबिडप्रभम् ॥ ३२ ॥ वरमाल्यानांस्वर्णपुष्पमालानामंतरालवर्तिभिर्महद्भिर्महादीप्तिमद्भिर्मणिभिरलंकृतम् ॥ ३३ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

दार्दुरंदर्दुरोमलयसंनिकृष्टश्चंदनगिरिः ॥ ३४ ॥ सुकृतैः स्वर्णादिनासुष्ठुनिर्मितैरीहामृगैर्वृकैराकीर्णव्याप्तम् कोकस्त्वीहामृगोवृकः भक्तिभिः वर्धकीनांसूक्ष्मचित्रशिल्पैरुत्कीर्णंचित्रवत् तिग्मते जसाअतिशयितशोभया यद्वा प्रतिबिंबितसूर्यकिरणैः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ उपस्थितैरागतैः अंजलिकारिभिःनमस्कारार्थम् ॥ ३७ ॥ उपादाय उपायनानीतिशेषःआगतैरितिंचशेषः समाक्रां तैर्द्वारपालनिरुद्धैः उन्मुखैरुत्सुकैः ॥३८ ॥ उदग्रंप्रशस्तं कुञ्जकैर्दासैः ॥ ३९ ॥ राजकुलंराजमार्गंविराजयन्शोभयन् वरूथोरथगुप्तिस्तद्युतेन रामगृहंसमासददितिशेषः ॥४०॥ महाधनंमह

गंधान्मनोज्ञान्विसृजद्दार्दुरंशिखरंयथा॥ सारसैश्चमयूरैश्चविनदद्भिर्विराजितम्॥३४॥ सुकृतेहामृगाकीर्णंसूत्कीर्णंभक्तिभिस्तथा॥ मनश्चक्षुश्च भूतानामाददत्तिग्मतेजसा॥ ३५॥ चंद्रभास्करसंकाशंकुबेरभवनोपमम्॥ महेंद्रधामप्रतिमंनानापक्षिसमाकुलम्॥ ३६॥ मेरुशृंगसमंसूतोरा मवेश्मददर्शह॥ उपस्थितैःसमाकीर्णंजनैरंजलिकारिभिः॥ ३७॥ उपादायसमाक्रांतैस्तदाजानपदैर्जनैः॥ रामाभिषेकसुमुखैरुन्मुखैःसमलंकृत म्॥ ३८॥ महामेघसमप्रख्यमुदग्रंसुविराजितम्॥ नानारत्नसमाकीर्णंकुब्जकैरपिचावृतम्॥ ३९॥ सवाजियुक्तेनरथेनसारथिःसमाकुलंराज कुलंविराजयन्॥ वरूथिनाराजगृहाभिपातिनापुरस्यसर्वस्यमनांसिहर्षयन्॥ ४०॥ ततःसमासाद्यमहाधनंमहत्प्रहृष्टरोमासबभूवसारथिः॥ मृ गैर्मयूरैश्चसमाकुलोल्बणंगृहंवरार्हस्यशचीपतेरिव॥ ४१॥ सतत्रकैलासनिभाःस्वलंकृताःप्रविश्यकक्ष्यास्त्रिदशालयोपमाः॥ प्रियान्वरान्राममते स्थितान्बहून्व्यपोह्यशुद्धांतमुपस्थितोरथी॥ ४२॥ सतत्रशुश्रावचहर्षयुक्तारामाभिषेकार्थकृतांजनानाम्॥ नरेंद्रसूनोरभिमंगलार्थाःसर्वस्यलो कस्यगिरःप्रहृष्टाः॥ ४३॥ महेंद्रसद्मप्रतिमंचवेश्मरामस्यरम्यंमृगपक्षिजुष्टम्॥ ददर्शमेरोरिवशृंगमुच्चंविभ्राजमानंप्रभयासुमंत्रः॥४४॥उपस्थि तैरंजलिकारिभिश्चसोपायनैर्जानपदैर्जनैश्च॥ कोट्यापरार्धैश्चविमुक्तयानैःसमाकुलंद्वारपदंददर्श॥ ४५॥ ततोमहामेघमहीधराभंप्रभिन्नमत्यंकु शमत्यसह्यम्॥ रामोपवाह्यंरुचिरंददर्शशत्रुंजयंनागमुदग्रकायम्॥ ४६॥

ताधनेनयुक्तम् समाकुलैरितस्ततःप्रसृतैरुल्बणंअधिकशोभावत् वरार्हस्यउत्तमवस्त्वर्हस्य ॥ ४१ ॥ व्यपोह्यअतिक्रम्य शुद्धांतमंतःपुरम् ॥ ४२ ॥ रामस्याभिषेकार्थंअभिषेकप्रयोजनकंक र्मकुर्वतांजनानांगिरोनरेंद्रसूनोःरामस्याभितोमंगलंतत्प्रतिपादनमर्थोयासांताःशुश्राव सतथालोकस्यचगिरस्तादृशीःशुश्राव ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ कोट्यातत्संख्ययापरार्धैस्तत्संख्ययोपलक्षितैर्ज नैः अनेनातिसंमर्दोदर्शितः ॥ ४५ ॥ महामेघाधिरूढपर्वतसदृशम् प्रभिन्नंमत्तम् शत्रुंजयंतद्गुणकंतन्नामानंच रामउपवाह्योयस्यतम् ॥ ४६ ॥

अद्रिकूटेअद्रिशृंगेआरूढोऽचलोयोमहामेघस्तत्सदृशमौन्नत्येन तदेंद्रकूटेतिपाठेतन्नामापर्वतविशेषस्तदारूढेत्यादिशा
वल्लभान् राज्ञइतिशेषः व्यपोह्यरथागमनेनमार्गादेकदेशेकृत्वा ॥ ४७ ॥ अद्रिकूटेअद्रिशृंगेआरूढोऽचलोयोमहामेघस्तत्सदृशमौन्नत्येन तदेंद्रकूटेतिपाठेतन्नामापर्वतविशेषस्तदारूढेत्यादिशा विमानोत्त्री
ग्वत् महाविमानोपमवेश्मभिःसंयुतम् महाविमानानांतत्संज्ञकानामुत्तमवेश्मनांसंघोयत्रमहाविमानेभ्यउत्तमानांवेश्मनांसंघोयत्रेतिवाविमानोत्तमवेश्मसंघवदितिपाठांतरेऽर्थः विमानोत्त्री ॥ प्रविविक्तांज
देवयानेसप्तभूमौचसद्मनि ॥ ४८ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेपंचदशःसर्गः ॥ १५ ॥ ॥ ६ ॥

ततोद्रिकूटाचलमेघ
स्वलंकृतान्साश्वरथान्सकुंजरानमात्यमुख्यांश्चददर्शवल्लभान्॥व्यपोह्यसूतःसहितान्समंततःसमृद्धमंतःपुरमाविवेशह॥ ४७॥ ततोद्रिकूटाचलमेघ
सन्निभंमहाविमानोपमवेश्मसंयुतम्॥अवार्यमाणःप्रविवेशसारथिःप्रभूतरत्नंमकरोयथाऽर्णवम्॥ ४८॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मी
कीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेपंचदशःसर्गः॥ १५॥ ॥ ६॥ ॥सतदंतःपुरद्वारंसमतीत्यजनाकुलम्॥ प्रविविक्तांततःकक्ष्यामाससा
दपुराणवित्॥ १॥ प्रासकार्मुकबिभ्रद्भिर्युवभिर्मृष्टकुंडलैः॥ अप्रमादिभिरेकाग्रैःस्वानुरक्तैरधिष्ठिताम्॥ २॥ अत्रकाषायिणोवृद्धान्वेत्रपाणीन्स्व
लंकृतान्॥ददर्शविष्ठितान्द्वारिस्त्र्यध्यक्षान्सुसमाहितान्॥ ३॥ तेसमीक्ष्यसमायांतंरामप्रियचिकीर्षवः॥ सहसोत्पतिताःसर्वेह्यासनेभ्यःससंभ्रमाः
॥ ४॥ तानुवाचविनीतात्मासूतपुत्रःप्रदक्षिणः॥ क्षिप्रमाख्यातरामायसुमंत्रोद्वारितिष्ठति ॥ ५॥ तेराममुपसंगम्यभर्तुःप्रियचिकीर्षवः॥ सहभार्या
यरामायक्षिप्रमेवाचचक्षिरे॥ ६॥ प्रतिवेदितमाज्ञायसूतमभ्यंतरंपितुः॥ तत्रैवानाययामासराघवःप्रियकाम्यया॥ ७॥ तंवैश्रवणसंकाशमुपवि
ष्टंस्वलंकृतम्॥ ददर्शसूतःपर्यंकेसौवर्णेसोत्तरच्छदे॥ ८॥ वराहरुधिराभेणशुचिनाचसुगंधिना॥ अनुलिप्तंपरार्घ्येनचंदनेनपरंतपम्॥ ९॥ स्थित
यापार्श्वतश्चापिवालव्यजनहस्तया॥ उपेतंसीतयाभूयश्चित्रयाशशिनंयथा॥ १०॥ तंतपंतमिवादित्यमुपपन्नंस्वतेजसा॥ ववंदेवरदंवंदीविनय
ज्ञोविनीतवत्॥ ११॥

नासंबाधाम् ॥ १ ॥ प्रासकार्मुकानांबिभ्रद्भिः तेषांधारकैरित्यर्थः एकाग्रैरेकाग्रचित्तैः ॥ २ ॥ काषायिणः कौसुंभादिकषायरक्तवस्त्रधारिणइत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ प्रदक्षिणःप्रकर्षेणसेवादौनि
पुणः आख्यातकथयत ॥ ५ ॥ ६ ॥ प्रतिवेदितंद्वाःस्थैर्विज्ञापितम् पितुरभ्यंतरंअत्यंतमंतरंगम् तत्रैवसीतावस्थितिदेशएव प्रियकाम्ययापितुरितिशेषः ॥ ७ ॥ ८ ॥ वराहरुधिरवदतिरक्तेन प
रार्घ्येनश्रेष्ठेन ॥ ९ ॥ भूयोवारंवारंददर्शेत्यन्वयः तथाभूतस्यदर्शनेतृप्त्यभावात् चित्रयासहितंशशिनंयथालोकोभूयोभूयःपश्यतितथेत्यर्थः ॥ १०॥ वंदीसुमंत्रः विनीतवद्विनीतःसन् ॥ ११ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

सुमुखंप्रसन्नवदनम् विहारशयनस्थानरूपेआसनेविद्यमानंराजपुत्रमित्यन्वयः यद्वाविहारशयनासनेसमाहारद्वंद्वः तेषुराज्ञासत्कृतःसुमंत्रइत्यन्वयः ॥१२॥ सुप्रजाः सुपुत्रेणत्वयेतिशेषः ॥१३॥ संमानयामास सुमंत्रवचोंगीचकारेत्यर्थः ॥ १४ ॥ देवश्चदेवीचमातापितरौमदंतरेमदर्थेसमागम्यमिलित्वाअभिषेचनस्यसम्यक्हितंकिंचित्ध्रुवंनिश्चयेनमंत्रयेतेविचारयतः अत्राभिषेचनसंहितंतत्संबद्धम् अभिषेकद्वारकमितियावत् किंचिद्वनगमनरूपंतद्विरुद्धंसंप्रत्येवास्माभिश्चिंत्यमानंमंत्रयेतेइत्यप्यर्थोगर्भितोज्ञेयः ॥ १५ ॥ तत्रतर्कयति लक्षयित्वेति राज्ञोभिप्रायंमदभिषेकविषयंलक्षयित्वाज्ञात्वासुदक्षिणासमर्थाअतएवराज्ञःप्रियकामाअतएवप्रहृष्टाहितवचनेनकामेनचराजानमनुवर्तितुंशीलंयस्यास्तादृशीमेजननीमदर्थकामामहाराजंराजानमितिहर्षवशात्पुनरु

प्रांजलिःसुमुखंदृष्ट्वाविहारशयनासने ॥ राजपुत्रमुवाचेदंसुमंत्रोराजसत्कृतः ॥ १२ ॥ कौसल्यासुप्रजारामपितात्वांद्रष्टुमिच्छति ॥ महिष्यापिहि कैकेय्यागम्यतांतत्रमाचिरम् ॥ १३ ॥ एवमुक्तस्तुसंहृष्टोनरसिंहोमहाद्युतिः ॥ ततःसंमानयामाससीतामिदमुवाचह ॥ १४ ॥ देविदेवश्चदेवीचसमागम्यमदंतरे ॥ मंत्रयेतेध्रुवंकिंचिदभिषेचनसंहितम् ॥ १५ ॥ लक्षयित्वाह्यभिप्रायंप्रियकामासुदक्षिणा ॥ संचोदयतिराजानंमदर्थमसितेक्षणा ॥ ॥ १६ ॥ साप्रहृष्टामहाराजंहितकामानुवर्तिनी ॥ जननीचार्थकामामेकेकयाधिपतेःसुता ॥ १७ ॥ दिष्ट्याखलुमहाराजोमहिष्याप्रिययासह ॥ सुमंत्रंप्राहिणोद्दूतमर्थकामकरंमम ॥ १८ ॥ यादृशीपरिषत्तत्रतादृशोदूतआगतः ॥ ध्रुवमद्यैवमांराजायौवराज्येऽभिषेक्ष्यति ॥ १९ ॥ हंतशीघ्रमितोगत्वाद्रक्ष्यामिचमहीपतिम् ॥ सहत्वंपरिवारेणसुखमास्वरमस्वच ॥ २० ॥ पतिसंमानितासीताभर्तारमसितेक्षणा ॥ आद्वारमनुवव्राजमंगलान्यभिदध्युषी ॥ २१ ॥ राज्यंद्विजातिभिर्जुष्टंराजसूयाभिषेचनम् ॥ कर्तुमर्हतितेराजावासवस्येवलोककृत् ॥ २२ ॥ दीक्षितंव्रतसंपन्नंवराजिनधरंशुचिम् कुरंगशृंगपाणिंचपश्यंतीत्वांभजाम्यहम् ॥ २३ ॥

क्तिरदोषाय मदर्थंमदभिषेकार्थंराजानंसंचोदयतित्वरयति भरतासन्निधौरामाभिषेकस्त्वत्संमतोनवेतिराज्ञापृष्टेसर्वथामत्संमतस्त्वरयाक्रियतांभरतःपश्चाच्छ्रोष्यतीतिमन्येइत्याशयः ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ कुतएवंज्ञायतेतत्राह दिष्ट्येति ममकामविषयमर्थंकरोतितादृशंसुमंत्रंयतोदूतंप्राहिणोदतएवंज्ञायतइतिभावः ॥ १८ ॥ तदेवविवृणोति यादृशीमदर्थपरा तत्रराजांतःपुरेपरिषत्सभा ॥ १९ ॥ परिवारेणसखीसमूहेन ॥ २० ॥ अभिदध्युषीअभिध्यायंतीत्यर्थेआर्षमिदम् ॥ २१ ॥ द्विजातिभिर्जुष्टंराज्यंयौवराज्याभिषेकंकृत्वाकालांतरेणराजसूयार्हंमहाराज्याभिषेचनंकर्तुमर्हति लोककृत्इंद्रस्येव ॥ २२ ॥ २३ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

लक्षयित्वेत्यादिभिरष्टभिःश्लोकैरर्थांतरमपिगर्भितम् तथाहि अभिप्रायंममरावणवधरूपमभिप्रायमंतर्यामिप्रेरणयालक्षयित्वा अनेनमत्प्रेरणयैवतस्याएवंप्रवृत्तिरितिसूचितम् ममदेवानांज
गतश्चप्रियकामा राज्ञश्चांतकालेनिरंतरंमद्ध्यानसंपादनेनप्रियकामा अतएवसुदक्षिणासमर्था राज्ञआपाततोविपरीतत्वेपिजगतःप्रियत्वेनराज्ञोपिपर्यंतसुखदत्वेनतद्वाक्यकथनेसमर्थाअतएवप्र
हृष्टाममहितकामातदर्थमवतारग्रहणाद्धितंकाम्यंचतदनुवर्तनशीला अतएवमेऽर्थकामामदवतारप्रयोजनसिद्धिकामा महाराजंराजानंमदर्थंमदवतारप्रयोजनरावणवधफलकवनगमनार्थंत्व
रयतीत्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ अर्थकामकरंमत्कामविषयार्थकरंयथाभवतितथाप्राहिणोत् ॥ १८ ॥ तादृशःहृष्टोद्विग्नचित्तः एतद्दीयेनैवहृष्टोद्विग्नचित्तत्वेनतत्परिषदस्तत्त्वानुमानम् यौवरा
ज्येदेवर्षिपरिपालनफलके ॥ १९ ॥ २० ॥ मंगलान्यभिदध्युषीप्रस्थानमंगलान्यभिध्यायंती ॥ २१ ॥ तदेवाह राज्यमिति द्विजातिभिराश्रमस्थैर्ऋषिभिर्जुष्टम् राज्यंवनेराज्यम् तथाराज

पूर्वांदिशंवज्रधरोदक्षिणांपातुतेयमः॥ वरुणःपश्चिमामाशांधनेशस्तूत्तरांदिशम्॥ २४ ॥ अथसीतामनुज्ञाप्यकृतकौतुकमंगलः॥ निश्चक्रामसुमं
त्रेणसहरामोनिवेशनात्॥ २५ ॥ पर्वतादिवनिष्क्रम्यसिंहोगिरिगुहाशयः॥ लक्ष्मणंद्वारिसोऽपश्यत्प्रह्वांजलिपुटंस्थितम्॥ २६ ॥ अथमध्यमकक्ष्या
यांसमागच्छत्सुहृज्जनैः॥ ससर्वानर्थिनोदृष्ट्वासमेत्यप्रतिनंद्य च ॥ २७ ॥ ततःपावकसंकाशमारुरोहरथोत्तमम्॥ वैयाघ्रंपुरुषव्याघ्रोराजितंराज
नंदनः ॥ २८ ॥ मेघनादमसंबाधंमणिहेमविभूषितम्॥ मुष्णंतमिवचक्षूंषिप्रभयामेरुवर्चसम्॥ २९ ॥ करेणुशिशुकल्पैश्चयुक्तंपरमवाजिभिः॥
हरियुक्तंसहस्राक्षोरथमिंद्रइवाशुगम्॥ ३० ॥

सूयाभिषेचनंसर्वतोवलवान्सर्वपीडकोराजासूयतेकंध्यतेयत्रतादृशकर्मणिअभिषेकंकर्तुमर्हति तदेवमनसाभिलषति दीक्षितमित्यादि तत्रराजसूयेदीक्षितत्वादिधर्मकंत्वांपश्यंतीअहंत्वांभजि
ष्येइत्यर्थः अनेनाहमपित्वयासहवनंयास्यामीतिसूचितम् अत्रराजसूयाभिषेचनंकर्तुमर्हतीत्यनेनसंकल्पेनदीक्षितमित्यादिसंकल्पेनमदुक्तार्थगर्भितत्वमेषांश्लोकानांसूचितम् अन्यथासत्यसं
कल्पायाभगवत्याअप्येकदापिरामेणराजसूयाननुष्ठानादीदृशसंकल्पविषयार्थासिद्ध्यातत्त्वंभज्येत वक्तृश्रोत्रोःसीतारामयोर्वैशिष्ट्याच्चेदृशार्थावगतिर्बोध्या ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ कृतकौ
तुकमंगलःअनुष्ठिताभिषेकोत्सवार्थमंगलः ॥ २५ ॥ प्रह्वांजलिपुटंप्रह्वत्वसूचकांजलिपुटवंतम् ॥ २६ ॥ अर्थिनःस्वदर्शनस्वाभिषेकार्थिनः ॥ २७ ॥ वैयाघ्रंव्याघ्रचर्मपरिवृतम् अतएवराजि
तंशोभावंतम् ॥ २८ ॥ मेघनादसदृशनादम् असंबाधंविपुलम् प्रभयारविकिरणसंयुक्तत्वप्रभया मेरुवर्चसमित्यनेनरथस्यसौवर्णत्वंध्वन्यते ॥ २९ ॥ करेणुशिशवःकलभाः अनेनहृष्टपुष्टो
न्नतमहाबलवत्त्वंसूचितम् इंद्रःपरमैश्वर्यवान्सहस्राक्षइव नानाविधदेहवर्त्याभरणस्थरत्नसमूहैरामस्यसहस्राक्षत्वंबोध्यम् ॥ ३० ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

ज्वलितःदीपितउज्ज्वलितइतिवा तदासंधिरार्षः आकाशेस्वनवानूनादवान्पर्जन्योमेघइवरथस्वनेनदिशोनादयन्प्रययावित्यन्वयः ॥ ३१ ॥ चंद्रचामरेतिपाठेचंद्रव च्छेतचामरेत्यर्थः चित्रचामरेतिपाठेचित्रदंडयुतचामरेत्यर्थः ॥३२॥ हलहलेत्यनुकरणम् ॥३३॥ तस्यनिष्क्रममाणस्य पुरतइतिशेषः तस्मिन्निष्क्रममाणेइतियावत् जनौघस्यहलहलाशब्दइत्यन्वयः ॥३४॥३५॥ आशंसवः भद्रमितिशेषः ॥३६॥ ततइत्यावर्तते ततस्ततःतत्रतत्रदेशेशुश्रुविरे वातायनंबहिरवलोकनयोग्यानिसूक्ष्मद्वाराणि ॥३७॥ पिप्रीषाप्रीणनेच्छा ॥३८ ॥ ववंदिरेअस्तुवन् स्तुतिप्रकारमाह

प्रययौतूर्णमास्थायराघवोज्वलितःश्रिया ॥ सपर्जन्यइवाकाशेस्वनवानभिनादयन् ॥ ३१ ॥ निकेतान्निर्ययौश्रीमान्महाभ्राादिवचंद्रमाः ॥ चित्रचामरपाणिस्तुलक्ष्मणोराघवानुजः ॥ ३२ ॥ जुगोपभ्रातरंभ्रातारथमास्थायपृष्ठतः ॥ ततोहलहलाशब्दस्तुमुलःसमजायत ॥ ३३ ॥ तस्यनिष्क्रममाणस्यजनौघस्यसमंततः ॥ ततोहयवरामुख्यानागाश्चगिरिसंनिभाः ॥ ३४ ॥ अनुजग्मुस्तथारामंशतशोथसहस्रशः ॥ अग्रतश्चास्यसन्नद्धाश्चंदनागुरुभूषिताः ॥ ३५ ॥ खड्गचापधराःशूराजग्मुराशंसवोजनाः ॥ ततोवादित्रशब्दाश्चस्तुतिशब्दाश्चवंदिनाम् ॥ ३६ ॥ सिंहनादाश्चशूराणांततःशुश्रुविरेपथि ॥ हर्म्यवातायनस्थाभिर्भूषिताभिःसमंततः ॥ ३७ ॥ कीर्यमाणःसुपुष्पौघैर्ययौस्त्रीभिररिंदमः ॥ रामंसर्वानवद्यांग्योरामपिप्रीषयाततः ॥ ३८ ॥ वचोभिरग्र्यैर्हर्म्यस्थाःक्षितिस्थाश्चववंदिरे ॥ नूनंनंदतितेमाताकौसल्यामातृनंदन ॥ ३९ ॥ पश्यंतीसिद्धयात्रंत्वांपित्र्यंराज्यमुपस्थितम् ॥ सर्वसीमंतिनीभ्यश्चसीतासीमंतिनीवरा ॥ ४० ॥ अमन्यंतहितानार्योरामस्यहृदयप्रियाम् ॥ तयासुचरितंदेव्यापुरानूनंमहत्तपः ॥ ४१ ॥ रोहिणीवशशांकेनरामसंयोगमापया ॥ इतिप्रासादशृंगेषुप्रमदाभिर्नरोत्तमः ॥ शुश्रावराजमार्गस्थःप्रियावाचउदाहृताः ॥ ४२ ॥ सराघवस्तत्रतदाप्रलापान्शुश्रावलोकस्यसमागतस्य ॥ आत्माधिकाराविविधाश्चवाचःप्रहृष्टरूपस्यपुरेजनस्य ॥ ४३ ॥ एषश्रियंगच्छतिराघवोद्यराजप्रसादाद्विपुलांगमिष्यन् ॥ एतेवयंसर्वसमृद्धकामायेषामयंनोभवितप्रशास्ता ॥ ४४ ॥

नूनमिति ॥ ३९ ॥ सिद्धयात्रंसफलगमनम् उपस्थितंप्राप्तवंतम् सीतासीमंतिनीषुवराश्रेष्ठाइतिअमन्यंतेत्यन्वयः ॥ ४० ॥ ह्रियतएवममन्यंतअतस्तयेत्यादि तदुच्चरितावाचःशुश्रावेत्यन्वयः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ आत्माधिकाराआत्मानमधिकृत्यप्रवृत्ताः ॥ ४३ ॥ श्रियंगमिष्यन्प्राप्स्यन् गच्छति पितृगृहमितिशेषः सर्वसमृद्धकामाःसमृद्धसर्वकामाइत्यर्थः प्रशास्ताराजा ॥४४॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

सर्वराष्ट्रमेषप्रपत्स्यतइतियत् अयमेवलाभः अस्मिन्रामेमनुजाधिपेसतिकश्चित्कश्चिदपिकिंचनस्वल्पमपिअप्रियंप्रियाभावंदुःखमनिष्टप्राप्तिंजातुकदापिनपश्येत्नप्राप्नुयात् ॥ ४५ ॥ स्वस्ति
काजयजयेतिवादिनोबंदिनः सूताइतरस्तुतिपाठकाः मागधावंशपाठकाः एतैर्वादिकैस्तत्तच्छब्दप्रयोक्तृभिः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीये
आदिकाव्येअयोध्याकांडेषोडशःसर्गः ॥ १६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सरामइति ॥ १ ॥ २ ॥ मध्येनउभयश्रेणीमध्येन ॥ ३ ॥ उत्तमानांगंधवद्द्रव्याणांसंचयैःक्षौममकौशांबरस्यचसंचयै

लाभोजनस्यास्ययदेषसर्वंप्रपत्स्यतेराष्ट्रमिदंचिराय ॥ नह्यप्रियंकिंचनजातुकश्चित्पश्येन्नदुःखंमनुजाधिपेऽस्मिन् ॥ ४५ ॥ सघोषवद्भिश्चहयैःस
नागैःपुरःसरैःस्वस्तिकसूतमागधैः ॥ प्रहीयमानःप्रवरैश्चवादिकैरभिष्टुतोवैश्रवणोयथाययौ ॥ ४६ ॥ करेणुमातंगरथाश्वसंकुलंमहाजनौघैःपरिपू
र्णचत्वरम् ॥ प्रभूतरत्नंबहुपण्यसंचयंददर्शरामोविमलंमहापथम् ॥ ४७ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेषोडशः
सर्गः ॥ १६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सरामोरथमास्थायसंप्रहृष्टसुहृज्जनः ॥ पताकाध्वजसंपन्नंमहार्हागुरुधूपितम् ॥ १ ॥ अपश्यन्नगरंश्रीमा
न्नानाजनसमन्वितम् ॥ सगृहैरभ्रसंकाशैःपांडुरैरुपशोभितम् ॥ २ ॥ राजमार्गंययौरामोमध्येनागुरुधूपितम् ॥ चंदनानांचमुख्यानामगुरूणांच
संचयैः ॥ ३ ॥ उत्तमानांचगंधानांक्षौमकौशांबरस्यच ॥ आविद्धाभिश्चमुक्ताभिरुत्तमैःस्फाटिकैरपि ॥ ४ ॥ शोभमानमसंबाधंतंराजपथमुत्तमम् ॥
संवृतंविविधैःपुण्यैर्भक्ष्यैरुच्चावचैरपि ॥ ५ ॥ ददर्शतंराजपथंदिविदेवपतिर्यथा ॥ दध्यक्षतहविर्लाजैर्धूपैरगुरुचंदनैः ॥ ६ ॥ नानामाल्योपगंधैश्चस
दाभ्यर्चितचत्वरम् ॥ आशीर्वादान्बहून्शृण्वन्सुहृद्भिःसमुदीरितान् ॥ ७ ॥ यथार्हंचापिसंपूज्यसर्वानेवनरान्ययौ ॥ पितामहैराचरितंतथैवप्रपिता
महैः ॥ ८ ॥ अद्योपादायतंमार्गमभिषिक्तोऽनुपालय ॥ यथास्मपोषिताःपित्रायथासर्वैःपितामहैः ॥ ततःसुखतरंसर्वेरामेवत्स्यामराजनि ॥ ९ ॥ अ
लमद्यहिभुक्तेनपरमार्थैरलंचनः ॥ यदिपश्यामनिर्यांतंरामंराज्येप्रतिष्ठितम् ॥ १० ॥ रित्यन्वयः क्षौममतसीजं कौशंपट्टवस्त्रं आविद्धाभिःकृतच्छिद्राभिः अ

विद्धाभिरितिपाठेअकृतच्छिद्राभिः ॥ ४ ॥ असंबाधंविस्तीर्णं संवृतंव्याप्तं अत्रत्यराजपथमित्यस्यददर्शेत्यनेनान्वयः ॥ ५ ॥ एवंदृष्टवांस्तंराजपथंययाविति संबंधः ॥ ६ ॥ ७ ॥ यथार्हंदर्श
नभ्रूक्षेपवचनादिभिर्यथोचितमित्यर्थः आचरितमनुष्ठितम् ॥ ८ ॥ अनुपालयेत्यादिर्वृद्धानांवादः ॥ ९ ॥ यदिराज्येप्रतिष्ठितंप्राप्तराज्याभिषेकंरामंयथागतंपितुर्गेहान्निर्यांतंनिःसरंतंपश्यामस्तर्हि
नोऽस्माकंभुक्तेनऐहिकविषयभोगजसुखेनतथापरमार्थैःपरमार्थस्वर्गसाधनैश्चकर्मभिरलम् नकिंचित्तैःफलं सर्वसुखस्यैतेनैवलब्धत्वात् अत्रयद्यंतर्भावेणविपरीतसंभावनासूचनम् ॥ १० ॥

तदेवाह ततोहीति अमिततेजसोरामस्य राज्येनराज्यफलकोभिषेकोयथाप्रियतरस्तथाततोन्यन्नकिंचित्प्रियतरंप्रेमास्पदमित्यन्वयः सद्राजमूलकत्वात्सर्वसुखस्येतिभावः ॥ ११ ॥ उदासीनःस्तुतिजहर्षविकाररहितः ॥ १२ ॥ अतिक्रांते दृष्टिपथमितिशेषः अत्यंतासक्त्यापुरइवपरिस्फुरणात् ॥ १३ ॥ एवंलोकानुरागेकविहेतुंदर्शयति यश्चेति रामंनपश्येत् आत्मस्वरूपत्वेनांतर्यामित्वेनवानपश्येत् यथास्थितवेषधारिणंवातद्देशस्थंनपश्येत् रामोयंनपश्येत्यन्निष्ठज्ञानविषयतांनप्राप्नुयात् ज्ञानविषयत्वप्राप्तिरत्रदृश्यतइत्यर्थः अत्यंतंतद्विषयज्ञानाययतमानोपियस्तंनलभेदित्यर्थः यथास्थितवेषधारीवायंस्वदेशस्थंनपश्येत्यद्विषयकज्ञानवान्नभवेत्ससर्वलोकनिंदास्पदम् स्वात्मास्वांतःकरणमपिएनंविगर्हतेधिङ्मांभगवज्ज्ञानायोग्यमिति रामज्ञानंविनासर्वोपि

ततोहिनःप्रियतरंनान्यत्किंचिद्भविष्यति ॥ यथाभिषेकोरामस्यराज्येनामिततेजसः ॥ ११ ॥ एताश्चान्याश्चसुहृदामुदासीनःशुभाःकथाः ॥ आत्मसंपूजनीःशृण्वन्ययौरामोमहापथम् ॥ १२ ॥ नहितस्मान्मनःकश्चिच्चक्षुषीवानरोत्तमात् ॥ नरःशक्नोत्यपाक्रष्टुमतिक्रांतेपिराघवे ॥ १३ ॥ यश्चरामंनपश्येत्तुयंचरामोनपश्यति ॥ निंदितःसर्वलोकेषुस्वात्माप्येनंविगर्हते ॥ १४ ॥ सर्वेषुसहिधर्मात्मावर्णानांकुरुतेदयाम् ॥ चतुर्णांहिवयस्थानांतेनतेतमनुव्रताः ॥ १५ ॥ चतुष्पथान्देवपथांश्चैत्यांश्चायतनानिच ॥ प्रदक्षिणंपरिहरन्जगामनृपतेःसुतः ॥ १६ ॥ सराजकुलमासाद्यमेघसंघोपमैःशुभैः ॥ प्रासादशृंगैर्विविधैःकैलासशिखरोपमैः ॥ १७ ॥ आवारयद्भिर्गगनंविमानैरिवपांडुरैः ॥ वर्धमानगृहैश्चापिरत्नजालपरिष्कृतैः ॥ १८ ॥ तत्पृथिव्यांगृहवरंमहेंद्रसदनोपमम् ॥ राजपुत्रःपितुर्वेश्मप्रविवेशश्रियाज्वलन् ॥ १९ ॥ सकक्ष्याधन्विभिर्गुप्तास्तिस्रोऽतिक्रम्यवाजिभिः ॥ पदातिरपरेकक्ष्येद्वेजगामनरोत्तमः ॥ २० ॥ ससर्वाःसमतिक्रम्यकक्ष्यादशरथात्मजः ॥ सन्निवर्त्यजनंसर्वंशुद्धांतःपुरमत्यगात् ॥ २१ ॥

निंद्यइतिविनोक्तिरलंकारोत्रव्यंग्यः अनेनभगवद्विषयकज्ञानवानेवधन्यइतिवस्तुव्यज्यते ॥ १४ ॥ किंच हियतःसधर्मात्माचतुर्णांहिचतुर्णामपिवर्णानांसर्वेष्वप्याश्रमेषुवयःस्थानांवयोरूपंस्थानंयस्यास्तांवयोनुरूपांदयांकुरुतेइत्यर्थः तेनतेसर्वेलोकास्तंरामंकायवाङ्मनोभिरनुव्रतास्तत्पराइत्यर्थः ॥ १५ ॥ प्रदक्षिणंपरिहरन्निितिचतुष्पथाद्यपेक्षया स्वस्यदक्षिणभागगमनंपरिहरन्नित्यर्थः ॥ १६ ॥ प्रासादशृंगैःप्रासादस्थशृंगैः ॥ १७ ॥ आवारयद्भिःआक्रमद्भिः वर्धमानगृहैःक्रीडागृहैः रत्नसमूहालंकृतैरेतैःपरिवृतम् ॥ १८ ॥ पितुर्वेश्मपृथिव्यांसर्वगृहेषुश्रेष्ठंप्रविवेशेत्यन्वयः ॥ १९ ॥ वाजिभिःरथयुक्तैः ॥ २० ॥ सर्वाउक्तपंचकक्ष्याः ॥ २१ ॥

अंतिकंसमीपंदेशम् ॥ २२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेसप्तदशःसर्गः ॥ १७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ शुभेआसनेपर्यंकेपरि
शुष्यताग्रुखेनोपलक्षितम् ॥ १ ॥ विनीतवत्विनीतःसन्निितियावत् सुसमाहितःतस्याअतिस्वेष्टकरत्वेनजगद्धितकरत्वेनचतस्यांप्रसन्नचित्तः ॥ २ ॥ नाभिभाषितुंरामेत्यक्षरद्वयाधिकमितिशेषः
॥ ३ ॥ रामोपिभयमापन्नःदशरथविषादस्यस्वापराधजन्यत्वशंकया ॥ ४ ॥ इंद्रियैरित्यादिश्लोकद्वयेदृष्ट्वाभयमापन्नइत्यनुकृष्यते अप्रहृष्टैःखिन्नैःउपलक्षितं व्यथितंखिन्नंआकुलंसंभ्रां

तस्मिन्प्रविष्टेपितुरंतिकंतदाजनःससर्वोमुदितोनृपात्मजे॥ प्रतीक्षतेतस्यपुनःस्मनिर्गमंयथोदयंचंद्रमसःसरित्पतिः॥ २२॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रा
मायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेसप्तदशःसर्गः॥ १७॥ ॥ ७॥ ॥सददर्शासनेरामोविषण्णंपितरंशुभे॥ कैकेय्यासहितं
दीनंमुखेनपरिशुष्यता॥ १॥ सपितुश्चरणौपूर्वमभिवाद्यविनीतवत्॥ ततोववंदेचरणौकैकेय्याःसुसमाहितः॥ २॥ रामेत्युक्त्वातुवचनंबाष्पपर्याकु
लेक्षणः॥ शशाकनृपतिर्दीनोनेक्षितुंनाभिभाषितुम्॥ ३॥ तदपूर्वंनरपतेर्दृष्ट्वारूपंभयावहम्॥ रामोपिभयमापन्नःपदास्पृष्ट्वेवपन्नगम्॥ ४॥ इंद्रि
यैरप्रहृष्टैस्तंशोकसंतापकर्शितम्॥ निःश्वसंतंमहाराजंव्यथिताकुलचेतसम् ॥ ५ ॥ ऊर्मिमालिनमक्षोभ्यंक्षुभ्यंतमिवसागरम्॥ उपप्लुतमिवादि
त्यमुक्तानृतमृषिंयथा॥ ६॥ अचिंत्यकल्पंनृपतेस्तंशोकमुपधारयन्॥ बभूवसंरब्धतरःसमुद्रइवपर्वणि ॥ ७ ॥ चिंतयामासचतुरोरामःपितृहितेर
तः॥ किंस्विदद्यैवनृपतिर्नमांप्रत्यभिनंदति॥ ८॥ अन्यदामांपितादृष्ट्वाकुपितोपिप्रसीदति॥ तस्यमामद्यसंप्रेक्ष्यकिमायासःप्रवर्तते॥ ९॥ सदीनइ
वशोकार्तोविषण्णवदनद्युतिः॥ कैकेयीमभिवाद्यैवरामोवचनमब्रवीत्॥ १०॥ कच्चिन्मयानापराद्धमज्ञानाद्येनमेपिता॥ कुपितस्तन्ममाचक्ष्वत्व
मेवैनंप्रसादय॥ ११॥ अप्रसन्नमनाःकिंनुसदामांप्रतिवत्सलः॥ विषण्णवदनोदीनःसदामांप्रतिभाषते॥ १२॥

तंचेतोयस्यतम् ॥ ५ ॥ ऊर्मिमालायुतमक्षोभ्यमपिक्षुभ्यंतंसागरमिवस्थितं उपप्लुतंराहुग्रस्तं उक्तमनृतंयेनतद्वन्निस्तेजस्कम् ॥ ६ ॥ अचिंत्यकल्पमत्यंतमसंभावितं उपधारयन्किंहेतुकोयं
शोकइतिचिंतयन् संरब्धतरोऽत्यंतंक्षुभितः यद्यपिपर्वणिसमुद्रस्यचंद्रोदयात्क्षोभस्तथापिक्षोभमात्रेदृष्टांतः ॥ ७ ॥ किंस्वित्किंनु ॥ ८ ॥ अद्यैवेत्येवकारव्यवच्छेद्यमाह अन्यदेत्यादि तस्य
मद्दर्शनेऽतिप्रीतिमतः आयासःखेदः ॥ ९ ॥ दीनइवविषण्णवदनद्युतिरिवसरामःशोकार्तइववचनमब्रवीदितिसंबंधः ॥ १० ॥ नापराद्धं काकुः अपराद्धं अज्ञानात्प्रमादात् प्रसादयमत्कृताप
राधशांत्यैइतिशेषः ॥ ११ ॥ सदामांप्रतिवत्सलोप्यद्यकिमप्रसन्नमनाः ह्रियतोमांनभाषतेऽतोऽप्रसन्नमनस्त्वनिर्णयः ॥ १२ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

शारीरःशरीरव्याधिजःसंतापः मानसोमनोनिष्ठाधिजोभितापः नबाधतइत्यत्रकाकुः कुतएतत्तत्राह दुर्लभंहीति मनुष्यशरीरस्यपापपुण्यारब्धत्वादितिभावः ॥ १३ ॥ भरतेशत्रुघ्नेवामातॄणां मममातृषुवाकिंचिदशुभंनपश्यतिकच्चिदित्यन्वयः ॥ १४ ॥ कुपितेअतोषेणवचनाकरणाद्वा ॥ १५ ॥ यतोमूलं यन्मूलमित्यर्थेआर्षमेतत् प्रादुर्भावंजन्मयत्कारणकंपश्येज्ञानीयात्तस्मिन्नत्य क्षेदैवतेसतितस्मिन्कथमानुकूल्येननवर्तेतेत्यर्थः ॥ १६ ॥ तेसंबंधसामान्येषष्ठी त्वयाभिमानाद्गर्वान्ममपितापरुषमुक्तोथवाभवत्याकोपेनकिंचिन्निमित्तकोपेनपरुषमुक्तोयेनास्यमनोलुलितं कलुषितं दुःखितोक्तित्वादधिकपदत्वादिनदोषः ॥ १७ ॥१८॥ सुनिर्लज्जापत्युरेवंविधक्लेशकरणलज्जारहिता धृष्टंप्रत्यक्षतोवनंगच्छेत्येवंरूपम् ॥ १९ ॥ मनोगतंत्वदप्रियकरमितिशेषः ॥२०॥

शारीरोमानसोवापिकच्चिदेनंनबाधते॥ संतापोवाभितापोवादुर्लभंहिसदासुखम् ॥ १३॥ कच्चिन्नकिंचिद्भरतेकुमारेप्रियदर्शने ॥शत्रुघ्नेवामहा सत्त्वेमातॄणांवाममाशुभम्॥ १४॥ अतोषयन्महाराजमकुर्वन्वापितुर्वचः॥ मुहूर्तमपिनेच्छेयंजीवितुंकुपितेनृपे ॥१५॥ यतोमूलंनरःपश्येत्प्रादुर्भा वमिहात्मनः॥ कथंतस्मिन्नवर्तेतप्रत्यक्षेसतिदैवते ॥१६॥ कच्चित्तेपरुषंकिंचिदभिमानात्पितामम॥उक्तोभवत्यारोषेणयेनास्यलुलितंमनः॥१७॥ एतदाचक्ष्वमेदेवितत्त्वेनपरिपृच्छतः॥ किंनिमित्तमपूर्वोयंविकारोमनुजाधिपे ॥ १८ ॥ एवमुक्तातुकैकेयीराघवेणमहात्मना ॥उवाचेदंसुनिर्ल ज्जाधृष्टमात्महितंवचः॥ १९ ॥नराजाकुपितोरामव्यसनंनास्यकिंचन॥ किंचिन्मनोगतंत्वस्यत्वद्भयान्नानुभाषते ॥ २० ॥ प्रियंत्वामप्रियंवक्तुंवा णीनास्यप्रवर्तते ॥तदवश्यंत्वयाकार्यंयदनेनश्रुतंमम ॥ २१ ॥ एषमह्यंवरंदत्वापुरामामभिपूज्यच ॥ सपश्चात्तप्यतेराजायथाऽन्यःप्राकृतस्तथा ॥ २२॥ अतिसृज्यददानीतिवरंममविशांपतिः॥सनिरर्थंगतजलेसेतुंबंधितुमिच्छति॥ २३ ॥ धर्ममूलमिदंरामविदितंचसतामपि॥ तत्सत्यंनत्य जेद्राजाकुपितस्त्वत्कृतेयथा॥ २४॥ यदितद्वक्ष्यतेराजाशुभंवायदिवाशुभम्॥ करिष्यसिततःसर्वमाख्यास्यामिपुनस्त्वहम्॥ २५॥

तदेवाह प्रियमिति श्रुतंप्रतिज्ञातं तदप्रियमपित्वयावश्यंकार्यं यदिपितृभक्तोसीतिशेषः ॥ २१ ॥ किंतत्राह एषइति अभिपूज्य तेनैववरदानेन पश्चात्प्रतिज्ञातवरदानकाले ॥ २२ ॥ अ तिसृज्यप्रतिज्ञाय गतजलेनद्यादौ दानस्यपूर्वमेववृत्तत्वात्तद्विषयव्यवहारपरिहारार्चिताव्यर्थेत्यर्थः ॥ २३ ॥ इदंसत्यंधर्मस्यमूलं अपिच सतामपिसत्यंधर्ममूलमित्येतद्विदितं त्वत्कृतेत्वद्य योजनांतरायवशेनमयिकुपितोराजाकोपदोषेणयथानत्यजेत्तथाकुर्वितिशेषः एतेनपितुरधर्मात्त्राणंपित्राज्ञापरिपालनंचपुत्रस्यमहान्धर्मइतिसूचितम् ॥ २४ ॥ दशरथमिवराममपिनिर्बध्नाति यदीति राजायद्वक्ष्यतेतद्यदिकरिष्यसिततोहंसर्वंपुनर्विशिष्याख्यास्यामि ॥ २५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

राज्ञाराजानुमत्यामयायदभिहितंतत्त्वयिनविपत्स्यतेव्यर्थंनभविष्यतितदाहंवक्ष्यामि राजैववदतुतत्राह नहीत्यादि त्वदप्रियत्वात्त्वत्समक्षंसाक्षादितिशेषः ॥ २६ ॥ रामोपिदशरथवदेवघोरत्वं ज्ञात्वापिमहापुरुषत्वाद्धीरोदात्तत्वात्सर्वथैवकरिष्यामीतिप्रतिजानीते एतदिति व्यथितःगुरुवचनोल्लंघनमनयापिशंकितमितिसंतप्तः ॥ २७ ॥ ईदृशंअकरणशंकावचनम् यदितद्वक्ष्यतइत्यादिकमित्यर्थः ॥ २८ ॥ गुरुणाइहामुत्रहितोपदेष्ट्रा ॥ २९ ॥ प्रतिजानेकृतसुकृतादिसाक्षितयेतिशेषः तदेवस्थिरयति रामोद्विरिति यदुक्तंतदुक्तमेवतद्विरुद्धंनपुनर्वदतीत्यर्थः तत्तदभावविषयत

यदित्वभिहितंराज्ञात्वयितन्नविपत्स्यते ॥ ततोहमभिधास्यामिनह्येषत्वयिवक्ष्यति ॥ २६ ॥ एतत्तुवचनंश्रुत्वाकैकेय्यासमुदाहृतम् ॥ उवाचव्यथितोरामस्तांदेवींनृपसन्निधौ ॥ २७ ॥ अहोधिङ्नार्हसेदेविवक्तुंमामीदृशंवचः ॥ अहंहिवचनाद्राज्ञःपतेयमपिपावके ॥ २८ ॥ भक्षयेयंविषंतीक्ष्णंपतेयमपिचार्णवे ॥ नियुक्तोगुरुणापित्रानृपेणचहितेनच ॥ २९ ॥ तद्ब्रूहिवचनंदेविराज्ञोयदभिकांक्षितम् ॥ करिष्येप्रतिजानेचरामोद्विर्नाभिभाषते ॥ ३० ॥ तमार्जवसमायुक्तमनार्यासत्यवादिनम् ॥ उवाचरामंकैकेयीवचनंभृशदारुणम् ॥ ३१ ॥ पुरादेवासुरेयुद्धेपित्रातेममराघव ॥ रक्षितेनवरौदत्तौसशल्येनमहारणे ॥ ३२ ॥ तत्रमेयाचितोराजाभरतस्याभिषेचनम् ॥ गमनंदंडकारण्येतवचाद्यैवराघव ॥ ३३ ॥ यदिसत्यप्रतिज्ञंत्वंपितरंकर्तुमिच्छसि ॥ आत्मानंचनरश्रेष्ठममवाक्यमिदंशृणु ॥ ३४ ॥ सन्निदेशेपितुस्तिष्ठयथानेनप्रतिश्रुतम् ॥ त्वयारण्यंप्रवेष्टव्यंनववर्षाणिपंचच ॥ ३५ ॥ भरतश्चाभिषिच्येतयदेतदभिषेचनम् ॥ त्वदर्थेविहितंराज्ञातेनसर्वेणराघव ॥ ३६ ॥ सप्तसप्तचवर्षाणिदंडकारण्यमाश्रितः ॥ अभिषेकमिदंत्यक्त्वाजटाचीरधरोभव ॥ ३७ ॥ भरतःकोसलपतेःप्रशास्तुवसुधामिमाम् ॥ नानारत्नसमाकीर्णांसवाजिरथसंकुलाम् ॥ ३८ ॥ एतेनत्वांनरेंद्रोऽयंकारुण्येनसमाप्लुतः ॥ शोकैःसंक्लिष्टवदनोनशक्नोतिनिरीक्षितुम् ॥ ३९ ॥ एतत्कुरुनरेंद्रस्यवचनंरघुनंदन ॥ सत्येनमहतारामतारयस्वनरेश्वरम् ॥ ४० ॥

याद्विरावृत्तंभाषणंनकरोतीतियावत् ॥ ३० ॥ ३१ ॥ पूर्वंसशल्येनपश्चाच्छल्यापाकरणपूर्वंमयारक्षितेन ॥ ३२ ॥ तत्रतयोर्वरयोरेकेन अद्यैवएतत्क्षणएव ॥ ३३ ॥ यदीति राज्ञात्वयाचमदुक्तकृतेःसशपथंप्रतिज्ञातत्वादितिभावः ॥ ३४ ॥ सन्निदेशेपितृप्रतिज्ञासंपादने ॥ ३५ ॥ अभिषेचनंअभिषेकोपकरणम् ॥ ३६ ॥ अभिषेकंतदुपकरणम् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ एतेनवरद्वयप्रदाननिमित्तेन ॥ ३९ ॥ सत्येनसत्यपरिपालनेन ॥ ४० ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

शोकंतत्सूचकंविकारंनप्रविव्यथेचमनसेतिशेषः राजाचराजातुपुत्रव्यसनाभितप्तोभावितद्वियोगव्यसनेनाभितप्तोबभूवेतिशेषः ॥ ४१ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलके वाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेअष्टादशःसर्गः ॥ १८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथाभिषेकवनवासयोःसमचित्ततयाधीरोदात्तमहापुरुषत्वंरामस्याह तदिति मरणोपमंलोकदृशा ॥ १ ॥ नद्विर्भाषितइत्युक्तत्वादेवमस्त्वित्येवकेवलमाह यद्वा एवमस्तुभरताभिषेकोस्तु ॥ २ ॥ ३ ॥ मन्युर्नैति राजाभिप्रायाज्ञानेच्छया प्रश्नेनेतिशेषः ब्रूमिब्रवीमि एतावत्ज्ञात्वासर्वथायास्याम्येवन

इतीवतस्यांपरुषंवदंत्यांनचैवरामःप्रविवेशशोकम् ॥ प्रविव्यथेचापिमहानुभावोराजाचपुत्रव्यसनाभितप्तः॥ ४१ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेअष्टादशःसर्गः॥ १८॥ ॥ ७॥ ॥ तदप्रियममित्रघ्नोवचनंमरणोपमम् ॥ श्रुत्वानविव्यथेरामःकैकेयींचेदमब्रवीत् ॥ १ ॥ एवमस्तुगमिष्यामिवनंवस्तुमहंत्वितः॥ जटाचीरधरोराज्ञःप्रतिज्ञामनुपालयन् ॥ २॥ इदंतुज्ञातुमिच्छामिकिमर्थंमांमहीपतिः॥ नाभिनंदतिदुर्धर्षोयथापूर्वमरिंदमः॥ ३ ॥ मन्युर्नचत्वयाकार्योदेविब्रूमितवाग्रतः॥ यास्यामिभवसुप्रीतावनंचीरजटाधरः॥ ४ ॥ हितेनगुरुणापित्राकृतज्ञेननृपेणच ॥ नियुज्यमानोविस्रब्धःकिंनकुर्यामहंप्रियम् ॥ ५ ॥ अलीकंमानसंत्वेकंहृदयंदहतेमम ॥ स्वयंयन्नाहमांराजाभरतस्याभिषेचनम् ॥ ६ ॥ अहंहिसीतांराज्यंचप्राणानिष्टान्धनानिच ॥ हृष्टोभ्रात्रेस्वयंदद्यांभरतायप्रचोदितः ॥ ७ ॥ किंपुनर्मनुजेंद्रेणस्वयंपित्राप्रचोदितः ॥ तवचप्रियकामार्थंप्रतिज्ञामनुपालयन् ॥ ८ ॥ तथाश्वासयह्रीमंतंकिंत्विदंयन्महीपतिः ॥ वसुधासक्तनयनोमंदमश्रूणिमुंचति ॥ ९ ॥ गच्छंतुचैवानयितुंदूताःशीघ्रजवैर्हयैः ॥ भरतंमातुलकुलादद्यैवनृपशासनात् ॥ १० ॥ दंडकारण्यमेषोहंगच्छाम्येवहिसत्वरः॥ अविचार्यपितुर्वाक्यंसमावस्तुंचतुर्दश ॥ ११ ॥ साहृष्टातस्यतद्वाक्यंश्रुत्वारामस्यकैकयी॥ प्रस्थानंश्रद्दधानासात्वरयामासराघवम् ॥ १२ ॥

त्वन्यथाशंकितव्यमितिभावः ॥ ४ ॥ कृतज्ञेनत्वत्कृतस्वापत्त्राणज्ञेन विस्रब्धःनिर्विशंकः ॥ ५ ॥ किंत्विदंमानसंमनसिवर्तमानं अलीकंदुःखं किंतत्राह स्वयमित्यादि ॥ ६ ॥ अयमर्थस्त्वद्दुःखावहत्वाद्राज्ञातवसाक्षाद्वक्तुमशक्यइतिचेत्तत्राह अहंहीति प्रचोदितःत्वयापीतिशेषः प्रतिज्ञाकरणंविनापित्वदुक्तिमात्रेणराज्यादिदद्यांतर्त्किंवक्तव्यंत्वत्प्रियार्थंराज्ञाप्रेरितःस्वकृतप्रतिज्ञामनुपालयन् हेतौशता तत्पालनाद्धेतोराज्यंदद्यामित्यर्थः ॥ ८ ॥ मद्विषयकनियोगसंकोचेनह्रीमंतंराजानमाश्वासय इदंकिंकिंहेतुकं तदेवाह यदित्यादि ॥ ९ ॥ अनिर्वृत्तस्वकार्योकथमाश्वासयामीत्यतआह गच्छंत्वित्यादि ॥ १० ॥ अविचार्य युक्तायुक्तविचारमकृत्वैवेत्यर्थः ॥ ११ ॥ प्रस्थानंवनगमनं श्रद्दधानाअवश्यमयंप्रस्थानंकरिष्यतीतिनिश्चयवती ॥ १२ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥ १३ ॥ उत्सुकस्यवनगमनोत्सुकस्य क्षमंयुक्तम् ॥ १४ ॥ राजानभिनंदनहेतुमाह व्रीडेति स्वसत्यस्यपारप्राप्त्यदर्शनजलज्जायुक्तः चोहेतौ अतस्त्वांनाभिभाषते एतदनभिभाषणंनकिंचि
त्नान्यकारणकं त्वदविलंबगमनाभावएवास्यकारणमतएवमन्युःराज्ञोदैन्यंत्वाविलंबगमनेनापनीयतां त्वयेतिशेषः ॥ १५ ॥ इतोपिनयुक्तोविलंबइत्याह यावदिति मयादरिद्राधमर्णत्वे
नतथाशपथैःप्रतिबंधादितिभावः ॥ १६ ॥ १७ ॥ कृतत्वरोभूदितिशेषः ॥ १८ ॥ दारुणोदयंदारुणार्थकंप्रश्नोत्तरम् ॥ १९ ॥ लोकमावस्तुंलोकेवस्तुंनोत्सहे अर्थपरोधनपरः विमलंधर्ममा
स्थितंतत्त्वज्ञानरूपंधर्ममाश्रितं ऋषयोत्रतत्त्वज्ञाः एतेनस्वस्यसुखदुःखयोःसमतानिवृत्तिमार्गस्थताचस्वाभाविकीतिध्वनितम् ॥ २० ॥ तत्रभवतःपूज्यस्यपितुः वनगमनंकियत्यत्किंचिदतो

एवंभवतुयास्यंतिदूताःशीघ्रजवैर्हयैः॥ भरतंमातुलकुलादिहावर्तयितुंनराः॥ १३॥ तवत्वहंक्षमंमन्येनोत्सुकस्यविलंबनम् ॥ रामतस्मादितःशीघ्रं
वनंत्वंगंतुमर्हसि॥ १४॥ व्रीडान्वितःस्वयंयच्चनृपस्त्वांनाभिभाषते॥ नैतत्किंचिन्नरश्रेष्ठमन्युरेषोपनीयताम्॥ १५॥ यावत्त्वंनवनंयातःपुरादस्मादति
त्वरन्॥ पितातावन्नतेरामस्नास्यतेभोक्ष्यतेपिवा॥ १६॥ धिक्कष्टमितिनिःश्वस्यराजाशोकपरिप्लुतः॥ मूर्च्छितोन्यपतत्तस्मिन्पर्यंकेहेमभूषिते॥ १७॥
रामोप्युत्थाप्यराजानंकैकेय्याभिप्रचोदितः॥ कशयेवहतोवाजीवनंगंतुंकृतत्वरः॥ १८॥ तदप्रियमनार्यायावचनंदारुणोदयम्॥ श्रुत्वागतव्यथो
रामःकैकेयींवाक्यमब्रवीत् ॥ १९ ॥ नाहमर्थपरोदेविलोकमावस्तुमुत्सहे॥ विद्धिमामृषिभिस्तुल्यंविमलंधर्ममास्थितम् ॥ २० ॥ यत्तत्रभवतःकिं
चिच्छक्यंकर्तुंप्रियंमया॥ प्राणानपिपरित्यज्यसर्वथाकृतमेवतत् ॥ २१ ॥ नह्यतोधर्मचरणंकिंचिदस्तिमहत्तरम्॥ यथापितरिशुश्रूषातस्यवावच
नक्रिया॥ २२ ॥ अनुक्तोप्यत्रभवताभवत्यावचनादहम्॥ वनेवत्स्यामिविजनेवर्षाणीहचतुर्दश ॥ २३॥ ननूनंमयिकैकेयिकिंचिदाशंससेगुणा
न्॥ यद्राजानमवोचस्त्वंममेश्वरतरासती ॥ २४॥ यावन्मातरमापृच्छेसीतांचानुनयाम्यहम्॥ ततोद्यैवगमिष्यामिदंडकानांमहद्वनम्॥ २५॥

धिकमपिप्रियंकर्तुंशक्यं तत्कृतमेवविद्धीतिशेषः ॥ २१ ॥ तथानिश्चयेहेतुमाह नहीति हिर्हेतौ शुश्रूषापादसंवाहनादिरूपा वचनक्रियाआज्ञाकरणम् ॥ २२ ॥ अत्रभवतापूज्येनपित्रा भव
त्यावचनात्पितृवचनवत्तत्पत्नीवचनस्याप्यवश्यकर्तव्यत्वात् अनेनसापत्नमातुरप्यनिष्टनिष्ठमपिवचनमेवपरिपाल्यंकिमुतमातापित्रोरितिसूचितम् ॥ २३ ॥ हेकैकेयिनूनंमयिकिंचित्कमपि
गुणंनाशंससेनजानासि तत्रहेतुर्यदित्यादि मुख्यानितिपाठेपितृपत्न्याद्याज्ञापरिपालनादिरूपानित्यर्थः ॥ २४ ॥ यावदितिपूर्वार्धेतावत्क्षमांकुर्वितिशेषः ततस्तदनंतरं दंडकानांतन्नामकक्षत्रि
याणां तन्नामकजनपदरूपंशापवशाद्वनत्वंप्राप्तम् ॥ २५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

सहिपितृशुश्रूषारूपः ॥ २६ ॥ बाष्पंरोद्धुमशक्नुवन् ॥ २७ ॥ अनार्यायाःलोकदृष्ट्यातादृश्याअपिस्वयंतद्दोषमगणयन्नितिशेषः निष्पपातनिश्चक्राम ॥ २८ ॥ कैकेयीप्रदक्षिणंसम्यगाचरितंमदिष्टंत्वयेत्यत्यंतसंतोषात्शिष्टाचाराच्चेतिबोध्यम ॥ २९ ॥ बाष्पपरिपूर्णाक्षःसमीपस्थित्यावगतवृत्तांतत्वात् परमक्रुद्धइत्यनेनलक्ष्मणोऽविद्याविक्षेपशक्तिमतीदर्शितारामेचनसाइतिध्वनितम् ॥ ३० ॥ आभिषेचनिकंअभिषेकप्रयोजनकं भांडमुपकरणजातं तद्युक्ताभिषेकशालामितियावत् सन्निहितगंगादिपुण्यतीर्थकत्वात् तत्रअभिषेकशालायां दृष्टिमविचालयन्अप्रवर्तयन्सापेक्षः वनंप्रतीतिशेषः यद्वा लोकसमाधानायतदनुमहायनटवदात्मगोपनायलोकव्यवहारात्यागायचसापेक्षःसइवतत्रदृष्टिमविचालयन्अत्यजन्अतएवशनैर्जगाम ॥ ३१ ॥ धीरो

भरतःपालयेद्राज्यंशुश्रूषेच्चपितुर्यथा॥ तथाभवत्याकर्तव्यंसहिधर्मःसनातनः॥ २६॥ रामस्यतुवचःश्रुत्वाभृशंदुःखगतःपिता ॥ शोकादशक्नुवन्वक्तुंप्ररुरोदमहास्वनम्॥ २७॥॥ वंदित्वाचरणौराज्ञोविसंज्ञस्यपितुस्तदा॥ कैकेय्याश्चाप्यनार्यायानिष्पपातमहाद्युतिः॥ २८॥ सरामःपितरंकृत्वाकैकेयींचप्रदक्षिणम्॥ निष्क्रम्यांतःपुरात्तस्मात्स्वंददर्शसुहृज्जनम्॥ २९ ॥ तंबाष्पपरिपूर्णाक्षःपृष्ठतोनुजगामह ॥ लक्ष्मणःपरमक्रुद्धःसुमित्रानंदवर्धनः॥ ३० ॥ आभिषेचनिकंभांडंकृत्वारामःप्रदक्षिणम्॥ शनैर्जगामसापेक्षोदृष्टिंतत्राविचालयन्॥ ३१॥ नचास्यमहतींलक्ष्मींराज्यनाशोऽपकर्षति॥ लोककांतस्यकांतत्वाच्छीतरश्मेरिवक्षयः॥ ३२॥ नवनंगंतुकामस्यत्यजतश्चवसुंधराम्॥ सर्वलोकातिगस्येवलक्ष्यतेचित्तविक्रिया॥ ३३॥ प्रतिषिध्यशुभंछत्रंव्यजनेचस्वलंकृते॥ विसर्जयित्वास्वजनंरथंपौरांस्तथाजनान्॥ ३४॥ धारयन्मनसादुःखमिंद्रियाणिनिगृह्यच॥ प्रविवेशात्मवान्वेश्ममातुरप्रियशंसिवान्॥ ३५॥

दात्तत्वाच्चनतद्विघातप्रयुक्तक्रोधदुःखादीत्याह नचेति लक्ष्मींसहजांशोभां कांतत्वात्अविनाशिकांतियुक्तत्वात् लोककांतस्यशीतरश्मेरिंदोःक्षयोयथालक्ष्मींनापकर्षतितद्वत् ॥ ३२ ॥ सर्वलोकातिगस्येवजीवन्मुक्तस्येव ॥ ३३ ॥ छत्रादि प्रतिज्ञाविरोधात् व्यजनेचामरे ॥ ३४ ॥ मनसादुःखंधारयन् इंद्रियाणिनिगृह्यमनस्थदुःखाभिव्यंजकचेष्टारहितानिकृत्वा आत्मवान्धीरोदात्तः मनसाऽदुःखंपरमसुखंदुःखलेशेनापिरहितंवनगमनजंधारयन्इंद्रियाणिनिगृह्णतस्यसुखस्यलोकदृष्ट्याराज्यभंगजदुःखस्यवायथायथाभिव्यक्तिर्नभवतितथामध्यस्थतयास्थापयित्वा आत्मवान्साक्षात्कृतनित्यनिर्दुःखस्वतत्त्वइत्यप्यर्थांतरमत्रव्यंग्यंबोध्यं दुःखमित्यस्यकैकेय्यालोकापवादजमित्यर्थइतिकश्चित् अप्रियशंसिवान्अप्रियंशंसिष्यन् क्वसुरार्षः ॥ ३५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अभिजनोभितोवर्तमानोजनःश्रीमान्रामाभिषेकप्रसंगेनकृतैरलंकरणैःशोभावान्आकारंविकृताकारंनालक्षयत असत्त्वादेवेत्यर्थः ॥ ३६ ॥ उचितंसहजसत्त्वगुणोचितंवनगमनलाभोचितं च आत्मजंहर्षंआत्मनिशरीरेजातंस्वभावसिद्धंहर्षचिह्नम् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ लोकदृष्ट्याअर्थविपत्तिमर्थभ्रंशंवीक्ष्यापिरामोविक्रियांनजगामकिंतुसुहृज्जनस्यकौसल्यादशरथादिरूपस्यात्मनांप्राणानांविपत्तिशंकयाचितांजगामेतिशेषः ॥ ४० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडएकोनविंशःसर्गः ॥ १९ ॥ ॥ ९ ॥

सर्वोप्यभिजनःश्रीमान्श्रीमतःसत्यवादिनः॥ नालक्षयतरामस्यकंचिदाकारमानने ॥ ३६॥ उचितंचमहाबाहुर्नजहौहर्षमात्मवान् ॥ शारदःसमुदीर्णांशुश्चंद्रस्तेजइवात्मजम्॥३७॥वाचामधुरयारामःसर्वंसंमानयन्जनम्॥ मातुःसमीपंधर्मात्माप्रविवेशमहायशाः॥३८॥तंगुणैःसमतांप्राप्तोभ्राताविपुलविक्रमः ॥ सौमित्रिरनुवव्राजधारयन्दुःखमात्मजम्॥ ३९॥ प्रविश्यवेश्मातिभृशंमुदायुतंसमीक्ष्यतांचार्थविपत्तिमागताम्॥ नचैवरामोत्रजगामविक्रियांसुहृज्जनस्यात्मविपत्तिशंकया॥४०॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेएकोनविंशःसर्गः॥ १९॥ ॥९॥ ॥तस्मिंस्तुपुरुषव्याघ्रेनिष्क्रामतिकृतांजलौ॥ आर्तशब्दोमहान्जज्ञेस्त्रीणामंतःपुरेतदा॥ १ ॥ कृत्येष्वचोदितःपित्रासर्वस्यांतःपुरस्यच॥ गतिश्चशरणंचासीत्सरामोद्यप्रवत्स्यति ॥ २ ॥ कौसल्यायांयथायुक्तोजनन्यांवर्ततेसदा॥ तथैववर्ततेस्मासुजन्मप्रभृतिराघवः ॥ ३॥ नक्रुध्यत्यभिशप्तोपिक्रोधनीयानिवर्जयन्॥ क्रुद्धान्प्रसादयन्सर्वान्सइतोद्यप्रवत्स्यति॥४॥ अबुद्धिर्वतनोराजाजीवलोकंचरत्ययम्॥ योगतिंसर्वभूतानांपरित्यजतिराघवम्॥ ५॥ इतिसर्वामहिष्यस्ताविवत्साइवधेनवः॥ पतिमाचुक्रुशुश्चापिसस्वनंचापिचुक्रुशुः॥ ६ ॥ सहिचांतःपुरेघोरमार्तशब्दंमहीपतिः॥ पुत्रशोकाभिसंतप्तःश्रुत्वाव्यालीयतासने॥ ७॥

तस्मिन्निति ॥ १ ॥ यःपित्राऽचोदितोपिसर्वस्यजनस्यांतःपुरस्यचकृत्येषुप्रवर्ततइतिशेषः योगतिःप्राप्यस्यवस्तुनःप्राप्तिमार्गःशरणंरक्षणम् ॥ २ ॥ युक्तःसेवातत्परः ॥ ३॥ अभिशप्तोपिअन्येनकृतवाक्पारुष्योपिनक्रुद्ध्यति क्रोधनीयानिअन्यस्यक्रोधोत्पादकानिअनुकंपयावर्जयन् अनेनक्रोधक्रियाकर्तृत्वकर्मत्वयोःप्रतिषेधः यत्रकुत्रापिक्रुद्धान्स्वयंप्रसादयन् तिष्ठतीतिशेषः ॥ ४ ॥ जीवलोकंसर्वप्रजारूपंचरतिभक्षयति नाशयतीतियावत् ॥ ५ ॥ पतिमाचुक्रुशुःनिनिंदुःसस्वनंचुक्रुशुःरुरुदुः ॥ ६ ॥ व्यालीयतदेहमवगुंठ्यावाङ्मुखोविलीनइवाभूदित्यर्थः ॥ ७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

आयस्तःस्वजनदुःखतःप्राप्तखेदःकुंजरइवनिःश्वसन् आयत्तइतिपाठेआयत्तःपराधीनोयःकुंजरःसयथानिःश्वसितितद्वदित्यर्थः ॥ ८ ॥ पुरुषंद्वाराध्यक्षम् ॥ ९ ॥ जयेनविजयीभवेतिशब्देनेत्यर्थः जयेतीतिपाठेजयेतिशब्देनेत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ सरामःतृणीकृतराज्योरामः ॥ १२ ॥ वर्धयित्वाजयशब्देनेत्यर्थः प्रियंरामागमनम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ अग्निअग्निहोत्रंमंत्रवत् जुहोति

॥ ३७॥

रामस्तुभृशमायस्तोनिःश्वसन्निवकुंजरः॥ जगामसहितोभ्रात्रामातुरंतःपुरंवशी॥८॥सोपश्यत्पुरुषंतत्रवृद्धंपरमपूजितम्॥उपविष्टंगृहद्वारितिष्ठतश्चापरान्बहून्॥ ९ ॥ दृष्ट्वैवतुतदारामंतेसर्वेसमुपस्थिताः॥ जयेनजयतांश्रेष्ठंवर्धयंतिस्मराघवम्॥१०॥प्रविश्यप्रथमांकक्ष्यांद्वितीयायांददर्शसः॥ ब्राह्मणान्वेदसंपन्नान्वृद्धान्राज्ञाभिसत्कृतान्॥११॥प्रणम्यरामस्तान्वृद्धांस्तृतीयायांददर्शसः॥ स्त्रियोबालाश्चवृद्धाश्चद्वाररक्षणतत्पराः॥१२॥वर्धयित्वाप्रहृष्टास्ताःप्रविश्यचगृहंस्त्रियः॥ न्यवेदयंतत्वरितंराममातुःप्रियंतदा॥ १३॥ कौसल्यापितदादेवीरात्रिंस्थित्वासमाहिता॥ प्रभातेचाकरोत्पूजांविष्णोःपुत्रहितैषिणी॥ १४॥ साक्षौमवसनाहृष्टानित्यंव्रतपरायणा॥ अग्निंजुहोतिस्मतदामंत्रवत्कृतमंगला॥ १५॥ प्रविश्यतुतदारामोमातुरंतःपुरंशुभम्॥ददर्शमातरंतत्रहावयंतींहुताशनम्॥१६॥देवकार्यनिमित्तंचतत्रापश्यत्समुद्यतम्॥दध्यक्षतघृतंचैवमोदकान्हविषस्तथा॥१७॥लाजान्माल्यानिशुक्लानिपायसंकृसरंतथा॥समिधःपूर्णकुंभांश्चददर्शरघुनंदनः॥ १८॥ तांशुक्लक्षौमसंवीतांव्रतयोगेनकर्शिताम्॥ तर्पयंतींददर्शाद्भिर्देवतांवरवर्णिनीम्॥१९॥ साचिरस्यात्मजंदृष्ट्वामातृनंदनमागतम्॥ अभिचक्रामसंहृष्टाकिशोरंवडवायथा॥२०॥समातरमुपक्रांतामुपसंगृह्यराघवः॥ परिष्वक्तश्चबाहुभ्यामवघ्रातश्चमूर्धनि ॥ २१ ॥ तमुवाचदुराधर्षंराघवंसुतमात्मनः॥ कौसल्यापुत्रवात्सल्यादिदंप्रियहितंवचः॥ २२॥ वृद्धानांधर्मशीलानांराजर्षीणांमहात्मनाम्॥ प्राप्नुह्यायुश्चकीर्तिंचधर्मंचाप्युचितंकुले॥ २३ ॥

स्म ज्येष्ठपत्नीत्वादृत्विजेतिशेषः ॥ १५ ॥ तदाह हावयंतीमिति ॥ १६ ॥ हविषःहवींषि ॥ १७ ॥ कृसरंतिलमुद्गतंडुलौदनम् ॥ १८ ॥ व्रतयोगेन पुत्राभ्युदयकामनयातद्वदेवोपवासव्रतयोगेनेत्यर्थः देवतांतर्पयंतींवरवर्णिनींतांददर्शेत्यन्वयः ॥ १९ ॥ अभिचक्रामअभिमुखंजगाम किशोरोऽश्वबालकः ॥ २० ॥ उपसंगृह्यअभिवाद्यस्थितस्तयापरिष्वक्तइत्यन्वयः ॥ २१॥ २२ ॥ कुलेउचितंकुलस्योचितमितियावत् ॥ २३ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अप्रजाःवंध्या अतःवंध्यात्वात् भूयःवंध्याधिकंपुत्रवियोगदुःखंनपश्येयम् ॥ ३६ ॥ वंध्यात्वदुःखमितःसुसहमित्याह एकएवेति अप्रजास्मीतिमानसशोकाभिनयः समासांताभावोऽनित्य त्वात् संधिर्वार्षत्वात् ॥ ३७॥ स्वस्यसदादुःखित्वमितिशोचति नेति पत्युःपौरुषंअनुरागकृतंरंजनंतस्मिन्यत्प्राप्यंकल्याणंप्रशस्तवस्त्राभरणादिजसौभाग्याधिक्यं सुखंवापतिसंभोगजं तन्मया नदृष्टपूर्वं अपीतिलोकोक्तौ पुत्रेजातेतदुभयंउक्तकल्याणंपुत्रदर्शनजंसुखंचपश्येयमित्याशयारामममयाआस्थितंजीवनंस्थापितम् ॥ ३८ ॥ साहंअवराणांकनिष्ठानांसपत्नीनांत्वद्वलादिदानीं परासतीहृदयच्छिदांहृदयविदारिकाणांतासाममनोज्ञानिवाक्यान्येवंजीर्णापिश्रोष्ये ॥ ३९ ॥ अतःसपत्नीधिक्कारवाक्यश्रवणजात्परंदुःखंस्त्रीणांनास्ति ममायमनंतकोऽपारःशोकोयादृश

यदिपुत्रनजायेथाममशोकायराघव॥नस्मदुःखमतोभूयःपश्येयमहमप्रजाः॥३६॥एकएवहिवंध्यायाःशोकोभवतिमानसः॥अप्रजास्मीतिसंतापोनह्यन्यःपुत्रविद्यते॥३७॥नदृष्टपूर्वंकल्याणंसुखंवापतिपौरुषे॥अपिपुत्रेविपश्येयमितिरामास्थितंमया॥३८॥सावहून्यमनोज्ञानिवाक्यानिहृदयच्छिदाम्॥अहंश्रोष्येसपत्नीनामवराणांपरासती॥३९॥अतोदुःखतरंकिंनुप्रमदानांभविष्यति॥ममशोकोविलापश्चयादृशोयमनंतकः॥४०॥त्वयिसन्निहितेप्येवमहमासंनिराकृता॥किंपुनःप्रोषितेतातध्रुवंमरणमेवहि॥४१॥अत्यंतंनिगृहीतास्मिभर्तुर्नित्यमसंमता॥परिवारेणकैकेय्याःसमावाप्यथवावरा॥४२॥योहिमांसेवतेकश्चिदपिवाप्यनुवर्तते॥कैकेय्याःपुत्रमन्वीक्ष्यसजनोनाभिभाषते॥४३॥नित्यक्रोधतयातस्याःकथंनुखरवादिनम्॥कैकेय्यावदनंद्रष्टुंपुत्रशक्ष्यामिदुर्गता॥४४॥

स्तादृशोवाचापिवक्तुमशक्यइतिशेषः ॥ ४० ॥ निराकृता सपत्न्येतिशेषः ध्रुवं प्राप्तमितिशेषः शोकग्रस्तत्वान्न्यूनपदतानदोषः ॥ ४१ ॥ निगृहीताभर्तृकृतनिग्रहप्रकारमाह परिवारेणेति कै केय्यादासीजनेनसमाअथवाऽवराततोपिनिकृष्टाकृतास्मीतिशेषः प्यधरावरेतिपाठे वराश्रेष्ठापिअधरानिकृष्टाकृतास्मीत्यर्थः ॥ ४२ ॥ ससर्वोपिइष्टःजनःकदाचिदागतंकैकेय्याःपुत्रमवलो क्यमांनाभिभाषते इदानीमप्येवमवस्थाममवर्ततेत्वयिगतेतुकिंवक्तव्यमितिभावः ॥ ४३ ॥ खरवादिनं लुगभावआर्षः खरवादिपरुषवदनशीलंतस्यावदनंकथंद्रष्टुंशक्ष्यामि दुर्गतात्वद्वियोगे नदुर्दशामापन्ना ॥ ४४ ॥

राजानंपश्य गत्वेतिशेषः कौसल्यायाराजगृहगमनादिव्यापारापरिज्ञानादेवमुक्तिः ॥ २४ ॥ अत्रोपविश्यभुज्जाराजानंद्रष्टुंगच्छेतिभोजनेनफलेननिमंत्रितोराघवःकेवलमासनमालभ्यस्प्र ष्टानतूपविष्टोव्रीडयाकिंचिदंजलिंप्रसार्यावाङ्मुखएवाब्रवीत् प्रसार्यांजलिरितिपाठेप्रकर्षेणसन्नांजलिर्विशीर्णांजलिरित्यर्थइतिकश्चित् मातुःप्रसादनयोग्यांजलिरित्यर्थउचितः किंचिदित्य स्यचावाङ्मुखइतिशेषः ॥ २५ ॥ गौरवाच्चमातृत्वप्रयुक्तगौरवाच्चआनतःसन्प्रस्थितःप्रस्थातुमुपक्रांतःआप्रष्टुंअनुज्ञांकारयितुंउपचक्रमे ॥ २६ ॥ तवचतवैवअज्ञत्वात् लोकदृष्ट्याह वैदेह्या

सत्यप्रतिज्ञंपितरंराजानंपश्यराघव ॥ अद्यैवत्वांसधर्मात्मायौवराज्येभिषेक्ष्यति ॥ २४ ॥ दत्तमासनमालभ्यभोजनेननिमंत्रितः ॥ मातरंराघवःकिं चित्प्रसार्यांजलिमब्रवीत् ॥ २५ ॥ सस्वभावविनीतश्चगौरवाच्चतथानतः ॥ प्रस्थितोदंडकारण्यमाप्रष्टुमुपचक्रमे ॥ २६ ॥ देविनूनंनजानीषेमहद्भयमु पस्थितम् ॥ इदंतवचदुःखायवैदेह्यालक्ष्मणस्यच ॥ २७ ॥ गमिष्येदंडकारण्यंकिमनेनासनेनमे ॥ विष्टरासनयोग्योहिकालोयंमामुपस्थितः ॥ २८ ॥ चतुर्दशहिवर्षाणिवत्स्यामिविजनेवने ॥ कंदमूलफलैर्जीवन्हित्वामुनिवदामिषम् ॥ २९ ॥ भरतायमहाराजोयौवराज्यंप्रयच्छति ॥ मांपुनर्दंडका रण्यंविवासयतितापसम् ॥ ३० ॥ सषट्चाष्टौचवर्षाणिवत्स्यामिविजनेवने ॥ आसेवमानोवन्यानिफलमूलैश्चवर्तयन् ॥ ३१ ॥ सानिकृत्तेवसाल स्ययष्टिःपरशुनावने ॥ पपातसहसादेवीदेवतेवदिवश्च्युता ॥ ३२ ॥ तामदुःखोचितांदृष्ट्वापतितांकदलीमिव ॥ रामस्तूत्थापयामासमातरंगतचेतस म् ॥ ३३ ॥ उपावृत्योत्थितांदीनांवडवामिववाहिताम् ॥ पांसुगुंठितसर्वांगींविममर्शचपाणिना ॥ ३४ ॥ साराघवमुपासीनमसुखार्तासुखोचिता ॥ उवाचपुरुषव्याघ्रमुपशृण्वतिलक्ष्मणे ॥ ३५ ॥

इत्यादि ॥ २७ ॥ विष्टरस्तपस्विनामासनविशेषः पंचाशद्भिर्भवेद्ब्रह्मातदर्धेनतुविष्टरइत्युक्तेः ॥ २८ ॥ मुनिवदामिषंसूदैर्विशिष्टसंस्कारसंस्कृतंमांसम् तेनेदंमेध्यमिदंस्वादुनिष्टप्तमिदमग्निनेति वक्ष्यमाणेननविरोधः तस्यशुद्धमांसपरत्वात् मुनिवदित्युक्त्याश्राद्धीयादिमांसपरत्वाच्च ॥ २९ ॥ ३० ॥ वन्यान्निवानप्रस्थयोग्यकर्माणि आसेवमानःआचरन् यद्वा वन्यानिवल्कलानिद धानः वर्तयन्जीवयन् ॥ ३१ ॥ यष्टिःशाखा ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ वाहितांपूर्ववाहितभारांततःश्रमनिवृत्तयेउपावृत्यभुविलुंठनंकृत्वोत्थितांवडवामिव ॥ ३४ ॥ असुखेनसुखनाशेनार्ता उपासी नंसमीपेस्थितम् ॥ ३५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

जातस्यउपनयनाख्यद्वितीयजन्मनेतिशेषः ऊनषोडशवर्षोमेरामोराजीवलोचनइतिविश्वामित्रमुद्दिश्यदशरथोक्त्याविवाहकालेपंचदशवर्षत्वोक्तेः तत्रद्वादशवर्षाणिराघवःसहसीतया रमया मासधर्मात्मानारायणइवश्रिया तस्मिन्कालेमहाराजःप्रीतोरामस्यसद्गुणैः ज्येष्ठंराज्येनसंयोक्तुमैच्छत्सर्वनृपाज्ञयेतिपाद्मोक्तेश्च उपनयनंचगर्भैकादशेएकादशेवाराजन्यमितिस्मृतेर्दशमेवर्षेइति बोध्यं एवमुपनयनोत्तरंसप्तदशवर्षाणिअतीतानिजातस्यतव अतःपरंयौवराज्येनदुःखपरिक्षयंप्रकांक्षंत्यामयातद्विघातेतस्यावदनंकथंनुद्रष्टव्यमित्यनुकर्षः वस्तुतस्तुइग्यणःसंप्रसारणमितिसूत्रस्थभाष्योक्तरीत्याप्रविशपिंडीमित्यादौयथाप्रविशगृहंपिंडीभक्षयेतिवाक्यार्थेप्रविशेतिपिंडीमितिचवाक्यैकदेशस्यप्रयोगस्तथाद्विर्दशेदिवाक्यस्यार्थेवाक्यैकदेशप्रयोगोयं द्विरावृत्तादशाव

सप्तदशचवर्षाणिजातस्यतवराघव ॥ अतीतानिप्रकांक्षंत्यामयादुःखपरिक्षयम् ॥ ४५ ॥ तदक्षयंमहदुःखंनोत्सहेसहितुंचिरात् ॥ विप्रकारंसपत्नीनामेवंजीर्णापिराघव ॥ ४६ ॥ अपश्यंतीतवमुखंपरिपूर्णशशिप्रभम् ॥ कृपणावर्तयिष्यामिकथंकृपणजीविका ॥ ४७ ॥ उपवासैश्चयोगैश्चबहुभिश्चपरिश्रमैः ॥ दुःखसंवर्धितोमोघंत्वंहिदुर्गतयामया ॥ ४८ ॥ स्थिरंनुहृदयंमन्येममेदंयन्नदीर्यते ॥ प्रावृषीवमहानद्याःस्पृष्टंकूलंनवांभसा ॥ ४९ ॥ ममैवनूनंमरणंनविद्यतेनचावकाशोस्तियमक्षयेमम ॥ यदंतकोऽद्यैवनमांजिहीर्षतिप्रसह्यसिंहोरुदतींमृगीमिव ॥ ५० ॥ स्थिरंहिनूनंहृदयंममायसंनभिद्यतेयद्भुविनोविदीर्यते ॥ अनेनदुःखेनचदेहमर्पितंध्रुवंह्यकालेमरणंनविद्यते ॥ ५१ ॥

शतिःसप्तचेत्यर्थः अत्रतात्पर्यग्राहिकाविश्वामित्रंप्रतिदशरथोक्तिःपाद्मोक्तिश्च तादृशप्रयोगश्चकौसल्यायाःपुत्रवियोगदुःखार्ततयावाल्मीकेश्चवर्णनीयमयीभावेननदोषायेतिध्येयम् ॥ ४५ ॥ दुःखंत्वद्वियोगजं अक्षयंतवराज्यनाशात्क्षयसंभावनारहितमपि अपिच एवंजीर्णासपत्नीनांविप्रकारंसहितुंसोढुंनोत्सहे ॥ ४६ ॥ कृपणजीविकाशोच्यजीवना ॥ ४७ ॥ दुर्गतयाभाग्यहीनया मयाबहुपरिश्रमजनकैरुपवासैर्योगैर्देवताध्यानैर्दुःखंयथातथामोघंवर्धितोसि यदिविप्रवत्स्यसीतिशेषः त्वद्वर्धनजफलालाभादितिभावः ॥ ४८ ॥ नदीर्यतेत्वद्विप्रयोगश्रवणेपीतिशेषः ममैवेतिलौकिक्यतिवृद्धोक्तिजातिरियं मरणंनविद्यतएव नजिहीर्षत्येवेत्यन्वयः अवकाशःअवस्थितयेस्थलम् ॥ ५० ॥ आयसमयसानिर्मितं यत्यतोनभिद्यतेभुविपतित्वानोविदीर्यते भेदोद्विधाभवनंविदारणंअनेकच्छिद्ररेखावत्त्वं अनेनदुःखेनार्पितंव्याप्तंदेहंदेहोनभिद्यतइत्याद्यन्वयः अर्धर्चादिर्देहशब्दः ह्रियतोनभिद्यतेऽतोऽकालेमरणंनविद्यतइतिजानेइतिशेषः ॥ ५१ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

यद्व्रतादीन्यनर्थकानितदिदंमहद्दुःखम् ऊषरेउप्तमतएवनिष्फलंबीजमिव ॥ ५२ ॥ गुरुदुःखेनकर्शितःपीडितः परेतसंसदंयमसभाम् अहंगतास्याम् तत्तुनलभ्यतइतिशेषः ॥ ५३॥ अथापिमर णाभावेपित्वयाविनात्वत्सन्निधिंविनाकिंजीवितंकुत्सितंजीवितंवृथाव्यर्थमतोऽनुव्रजिष्यामि अभिकांक्षयावात्सल्येन ॥५४॥ भृशमसुखंदुःखममर्षिताअसहमानारामवियोगमूलंसपत्न्यादि कृतंमहद्व्यसनंदुःखंनिशाम्यपर्यालोच्यसत्यपाशबद्धंसुतमवेक्ष्ययथोक्तनिमित्तवतीकिन्नरीविललाप ॥ ५५ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयो ध्याकांडेविंशःसर्गः ॥ २० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तत्कालसदृशंरामवियोगहेतुककौसल्यादुःखप्रवृत्तिकालोचितम् ॥१ ॥ आर्येकौसल्ये गच्छेदितियत्तन्ममापिनरोचतेस्त्रियाइत्याद्युत्तरा

इदंतुदुःखंयदनर्थकानिमेव्रतानिदानानिचसंयमाश्चहि ॥ तपश्चतप्तंयदपत्यकाम्ययासुनिष्फलंबीजमिवोप्तमूषरे ॥ ॥५२॥ यदिह्यकालेमरणंयदृच्छयालभेतकश्चिद्गुरुदुःखकर्शितः ॥ गताहमद्यैवपरेतसंसदंविनात्वयाधेनुरिवात्मजेनवै ॥ ५३ ॥ अथापिकिंजीवितमद्यमेवृथात्वयाविनाचंद्रनिभाननप्रभ ॥ अनुव्रजिष्यामिवनंत्वयैवगौःसुदुर्बलावत्समिवाभिकांक्षया ॥५४॥ भृशमसुखममर्षितायदाबहुविललापसमीक्ष्यराघवम् ॥ व्यसनमुपनिशाम्यतामहत्सुतमिवबद्धमवेक्ष्यकिंनरी ॥ ५५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेविंशःसर्गः ॥ २० ॥

तथातुविलपंतींतांकौसल्यांराममातरम् ॥ उवाचलक्ष्मणोदीनस्तत्कालसदृशंवचः ॥ १ ॥ नरोचतेममाप्येतदार्येयद्राघवोवनम् ॥ त्यक्त्वाराज्यश्रियंगच्छेत्स्त्रियावाक्यवशंगतः ॥ २ ॥ विपरीतश्चवृद्धश्चविषयैश्चप्रधर्षितः ॥ नृपःकिमिवनब्रूयाच्चोद्यमानःसमन्मथः ॥ ३ ॥ नास्यापराधंपश्यामिनापिदोषंतथाविधम् ॥ येननिर्वास्यतेराष्ट्राद्वनवासायराघवः ॥ ४ ॥ नतंपश्याम्यहंलोकेपरोक्षमपियोनरः ॥ स्वमित्रोपिनिरस्तोपियोऽस्यदोषमुदाहरेत् ॥ ५ ॥ देवकल्पमृजुंदांतंरिपूणामपिवत्सलम् ॥ अवेक्षमाणःकोधर्मंत्यजेत्पुत्रमकारणात् ॥ ६ ॥

एतेनराजाज्ञाभंगःकथंकान्वयि ॥ २ ॥ अतएवविपरीतःप्राप्तप्रकृतिवैपरीत्यः चोद्यमानःस्त्रिया क्रोधवशात्पुनरुक्तिर्नदोषाय किमिवनब्रूयादनुचितशतमपिब्रूयात् अतस्तद्वचोनश्रद्धेयमिति ॥ ३ ॥ ननुरामदोषप्रयुक्तंविवासनंस्यात्तत्राह नास्येति रामस्येत्यर्थः अपराधंपितृविषयकंदोषमसमंजादेरिवप्रजावधादिपातकम ॥ ४ ॥ सुतरामभित्रोपिशत्रुरपि निरस्तोपिमहापातकादिवशंगत्वात्यक्तोपि परोक्षमपिरामस्यदोषंयोवदेत्तंनपश्यामि ॥ ५ ॥ यदेवमतोदेवतुल्यंदांतंगुरुभिःशिक्षितम् एवमुक्तगुणंपुत्रंधर्ममवेक्षमाणःकस्त्यजेदित्यन्वयः रिपूणां कैकेय्यादीनांविषयेपिवत्सलंस्निग्धम् ॥ ६ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

बाल्यंबालभावमविमृश्यकारित्वंकामपरवशत्वंवोपेयुषःप्राप्तस्य राजवृत्तंपूर्वराजाचरितम् ॥ ७ ॥ अतोयावदिममर्थंत्वत्प्रवासनरूपंकश्चिदपिनजानातितावत्ततःपूर्वमेवशासनंराज्यमभिषेके
णात्मस्थंआत्माधीनंकुरु शोभनमितिपाठेराज्यफलकमभिषेकम् ॥ ८ ॥ कथमेवंशक्यंतत्राह मयेति अधिकंत्वदाज्ञोल्लंघनपूर्वमभिषेकविघ्नम् ॥ ९ ॥ विप्रियेतवविपक्षभावे ॥ १० ॥ प
क्ष्योमातुलादिः योवान्यःकश्चिदस्यहितमिच्छति मृदुर्हीति अतोमार्दवंनयुक्तम् मार्दवानुचितकालइतिभावः ॥११॥ ननुराज्ञाराज्यस्यभरतायदीयमानत्वादपरिहार्योयमर्थस्तत्राह प्रेति
कैकेय्याप्रोत्साहितस्तस्यांसंतुष्टोयदिपितानोस्माकंअमित्रभूतोजायतेतदाऽसौबंधनंप्राप्यतांअथवास्यवधएवक्रियताम् त्रेताद्वापरयोःसंधावयमवतारस्तदाचकिंचिद्दधिकपादेनाधर्मप्रवेशइ

तदिदंवचनंराज्ञःपुनर्बाल्यमुपेयुषः॥पुत्रःकोहृदयेकुर्याद्राजवृत्तमनुस्मरन्॥॥७॥यावदेवनजानातिकश्चिदर्थमिमंनरः॥तावदेवमयासार्धमा
त्मस्थंकुरुशासनम्॥८॥ मयापार्श्वेसधनुषातवगुप्तस्यराघव ॥ कःसमर्थोधिकंकर्तुंकृतांतस्येवतिष्ठतः॥ ९ ॥ निर्मनुष्यामिमांसर्वामयोध्यांमनु
जर्षभ॥ करिष्यामिशरैस्तीक्ष्णैर्यदिस्थास्यतिविप्रिये॥ १०॥ भरतस्याथपक्ष्योवायोवाऽस्यहितमिच्छति ॥ सर्वांस्तांश्चवधिष्यामिमृदुर्हिपरिभूय
ते॥ ११॥प्रोत्साहितोऽयंकैकेय्यासंतुष्टोयदिनःपिता॥ अमित्रभूतोनिःसंगंबध्यतांवध्यतामपि ॥ १२॥ गुरोरप्यवलिप्तस्यकार्याकार्यमजानतः॥
उत्पथंप्रतिपन्नस्यकार्यंभवतिशासनम्॥ १३॥ बलमेषकिमाश्रित्यहेतुंवापुरुषोत्तम ॥दातुमिच्छतिकैकेय्यैउपस्थितमिदंतव॥ १४॥त्वयाचैव
मयाचैवकृत्वावैरमनुत्तमम् ॥ काऽस्यशक्तिःश्रियंदातुंभरतायारिशासन॥ १५॥ अनुरक्तोस्मिभावेनभ्रातरंदेवितत्त्वतः॥ सत्येनधनुषाचैवदत्ते
नेष्टेनतेशपे॥ १६॥ दीप्तमग्निमरण्यंवायदिरामःप्रवेक्ष्यति॥ प्रविष्टंतत्रमांदेवित्वंपूर्वमवधारय ॥ १७॥ हरामिवीर्याद्दुःखंतेतमःसूर्यइवोदितः॥दे
वीपश्यतुमेवीर्यंराघवश्चैवपश्यतु॥ १८॥

तितदनुसारेणलक्ष्मणस्यैवमुक्तिःकैकेय्याश्चपरोपदेशेनैवंमतिश्छलेनवालिवधेप्रवृत्तिश्चभगवतइतिबोध्यम् ॥ १२ ॥ नन्वेवंदोषःस्यात्तत्राह गुरोरिति एवंचशास्त्रसंमतत्वान्नात्रदोषइतिभावः
॥ १३ ॥ ननुराज्ञोबलवत्त्वाद्बंधनाद्यशक्यमतआह बलमिति उपस्थितंज्येष्ठत्वेनन्यायतस्तवैवप्राप्तमिदंराज्यम् एवंचबलहेत्वोरभावाद्बंधनादिशक्यमेवेतिभावः ॥ १४ ॥ बलाभावमेवाह
त्वयेत्यादि ॥ १५ ॥ ननुतवाप्येवंवदतोनविश्वासोज्ञातित्वाविशेषादतआह अनुरक्तइति भावआंतरोभिप्रायः ॥ १६ ॥ संप्रत्येवानुरागनिर्णयइत्याह दीप्तमिति दीप्तमग्निम् क्रोधमित्य
र्थः अरण्यंवापित्राज्ञया ॥ १७ ॥ राघवश्चेतिचात्सर्वोजनश्च ॥ १८ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

कैकेय्यासक्तमानसमतएवकृपणं वृद्धभावेनवृद्धत्वेनगर्हितंयथाभवतितथाबाल्येकामुकत्वेस्थितम् ॥ १९. ॥ २० ॥ अनंतरंयुक्तंकार्यंतत्त्वंकुरुष्वयदिरोचतेतर्हिलक्षणवाक्यंकुरुष्वेतिशेषः अनेनकौसल्यायागूढंस्वानभिमतत्वंलक्ष्मणोक्तस्यसूचितम् ॥ २१ ॥ पुनःरामाभिप्रायनिर्णयायलक्ष्मणवाक्यमेवोपोद्बलयितुमेतद्राजवाक्यमपिन येनतवदोषःस्यात्किंतुमत्सपत्न्याइत्याह नचेति अधर्म्यैकनिष्ठस्यराज्यरूपं ममसपत्न्याभाषितंवचःश्रुत्वा मांविहायेतोवनंगंतुंनार्हसि ॥ २२ ॥ अथयदिसापत्नमातृवाक्योल्लंघनेप्यधर्मबुद्ध्यातत्राप्यादरस्तर्हिराज्यंपरित्यज्यैवेहतिष्ठेत्याह धर्मज्ञइति ॥ २३ ॥ शुश्रूषुःशुश्रूषांकुर्वन् पुत्रेतिरामसंबोधनं त्रिदिवंगतःमातृसेवयाप्राजापत्यपदंप्राप्तइतिभावः तथाहिततोपिगौरवेणाहंपूज्येत्यर्थः पितुर्दशगुणंमातागौरवेणातिरिच्यतइतिस्मृतेः

हर्षयेपितरंवृद्धंकैकेय्यासक्तमानसम् ॥ कृपणंचस्थितंबाल्येवृद्धभावेनगर्हितम् ॥ १९ ॥ एतत्तुवचनंश्रुत्वालक्ष्मणस्यमहात्मनः ॥ उवाचरामंकौसल्यारुदतीशोकलालसा ॥ २० ॥ भ्रातुस्तेवदतःपुत्रलक्ष्मणस्यश्रुतंत्वया ॥ यदत्रानंतरंतत्त्वंकुरुष्वयदिरोचते ॥ २१ ॥ नचाधर्म्यंवचःश्रुत्वासपत्न्याममभाषितम् ॥ विहायशोकसंतप्तांगंतुमर्हसिमामितः ॥ २२ ॥ धर्मज्ञइतिधर्मिष्ठधर्मंचरितुमिच्छसि ॥ शुश्रूषमामिहस्थस्त्वंचरधर्ममनुत्तमम् ॥ २३ ॥ शुश्रूषुर्जननींपुत्रस्वगृहेनियतोवसन् ॥ परेणतपसायुक्तःकाश्यपस्त्रिदिवंगतः ॥ २४ ॥ यथैवराजापूज्यस्तेगौरवेणतथाह्यहम् ॥ त्वांसाहंनानुजानामिनगंतव्यमितोवनम् ॥ २५ ॥ त्वद्वियोगान्नमेकार्यंजीवितेनसुखेनच ॥ त्वयासहममश्रेयस्तृणानामपिभक्षणम् ॥ २६ ॥ यदित्वंयास्यसिवनंत्यक्त्वामांशोकलालसाम् ॥ अहंप्रायमिहासिष्येनचशक्ष्यामिजीवितुम् ॥ २७ ॥ ततस्त्वंप्राप्स्यसेपुत्रनिरयंलोकविश्रुतम् ॥ ब्रह्महत्यामिवाधर्मात्समुद्रःसरितांपतिः ॥ २८ ॥ विलपंतींतथादीनांकौसल्यांजननींततः ॥ उवाचरामोधर्मात्मावचनंधर्मसंहितम् ॥ २९ ॥ नास्तिशक्तिःपितुर्वाक्यंसमतिक्रमितुंमम ॥ प्रसादयेत्वांशिरसागंतुमिच्छाम्यहंवनम् ॥ ३० ॥

नानुजानामि वनंगंतुमितिशेषः किंचप्रतिषेधामीत्याह नगंतव्यमित्यादि ॥ २५ ॥ अथवनगमनपर्यंततदाज्ञासत्वादत्रसर्वथास्थातुमशक्यमितिचेत्तत्राप्याह त्वद्वियोगादिति त्वद्वियोगात्परंजीवितादिनामेनकिंचित्कार्यं अतस्त्वयेत्यादि एवंचमामपिसहनयेतिभावः ॥ २६ ॥ प्रायंअनशनदीक्षां चोहेतौ यतोजीवितुंनशक्ष्यामि ॥ २७ ॥ ततःमातुर्मरणांतदुःखदानात् समुद्रोहिकस्मिंश्चित्कल्पेमातुर्दुःखजननरूपाधर्मात्पिप्पलादब्रह्मर्षिकृतांकृत्यांप्राप्यनरकवासतुल्यंदुःखंप्राप्तवानितिकिंचित्पुराणेप्रसिद्धमित्याहुः ॥ २८ ॥ २९ ॥ तद्वचनस्यकर्तव्यत्वेपियुगपदनुष्ठानासंभवात्पितृवचसःप्रथमप्राप्तत्वेनप्राबल्यात्तदतिक्रमोशक्यइत्याह नास्तीति ॥ ३० ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

किंच पितुर्वाक्येनगोमातृवधोपिपूर्वैर्महात्मभिः कृतोमयातुदुःखमात्रंमातुःसंपाद्यतइतिनकिंचिदेतदित्याह ऋषिणेति अधर्मंजानतापिऋषिणापिमंत्रद्रष्ट्रापिपितृवाक्यतोगौर्हता तस्मात्पितृ वाक्याकरणेमहानधर्मइतिसूचितम् ॥३१॥ महान्वधःब्राह्मणसकाशादतिनिंद्योवधः अनेनप्राणत्यागेनापिपितृवाक्यंपालनीयमितिसूचितम् ॥ ३२ ॥ परशुनास्वयंस्वहस्तेनच्छिन्ना अरण्ये तपोवने एवंपित्राज्ञयामातृवधोपियद्यधर्मोनतदादुःखमात्रंनतथेतिकिंवक्तव्यम् ॥ ३३ ॥ अक्लीबंकातर्यरहितं अतःपितुर्हितंकरिष्यामि ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ तेप्रतिकूलमपूर्वंपूर्वैरनाचरितंधर्मं नाहंप्रवर्तये उक्तस्यैवार्थस्यान्वयेनप्रतिपादनंपूर्वैरिति अयमभिप्रेतोधर्मजनकत्वेनेष्टःपितृवाक्यपालनरूपः पूर्वैरयंमार्गोगतःप्राप्तोमयापितेषामनुपश्चाद्गम्यते ॥ ३६ ॥ तस्माद्धेतोर्भुविभूलो

ऋषिणाचपितुर्वाक्यंकुर्वतावनचारिणा॥ गौर्हताजानताधर्मंकंडुनाचविपश्चिता॥ ३१॥ अस्माकंतुकुलेपूर्वंसगरस्याज्ञयापितुः॥ खनद्भिःसागरैर्भूमिमवाप्तःसुमहान्वधः॥ ३२॥ जामदग्न्येनरामेणरेणुकाजननीस्वयम्॥ कृत्तापरशुनाऽरण्येपितुर्वचनकारणात्॥ ३३॥ एतैरन्यैश्चबहुभिर्देविदेवसमैःकृतम्॥ पितुर्वचनमक्लीबंकरिष्यामिपितुर्हितम्॥ ३४॥ नखल्वेतन्मयैकेनक्रियतेपितृशासनम्॥ एतैरपिकृतंदेवियेमयापरिकीर्तिताः॥ ३५॥ नाहंधर्ममपूर्वंतेप्रतिकूलंप्रवर्तये॥ पूर्वैरयमभिप्रेतोगतोमार्गोऽनुगम्यते॥ ३६॥ तदेतत्तुमयाकार्यंक्रियतेभुविनान्यथा॥ पितुर्हिवचनंकुर्वन्नकश्चिन्नामहीयते॥ ३७॥ तामेवमुक्त्वाजननींलक्ष्मणंपुनरब्रवीत्॥ वाक्यंवाक्यविदांश्रेष्ठःश्रेष्ठःसर्वधनुष्मताम्॥ ३८॥ तवलक्ष्मणजानामिमयिस्नेहमनुत्तमम्॥ विक्रमंचैवसत्त्वंचतेजश्चसुदुरासदम्॥ ३९॥ ममममातुर्महद्दुःखमतुलंशुभलक्षण॥ अभिप्रायंनविज्ञायसत्यस्यचशमस्यच॥ ४०॥ धर्मोहिपरमोलोकेधर्मेसत्यंप्रतिष्ठितम्॥ धर्मसंश्रितमप्येतत्पितुर्वचनमुत्तमम्॥ ४१॥ संश्रुत्यचपितुर्वाक्यंमातुर्वाब्राह्मणस्यवा॥ नकर्तव्यंवृथावीरधर्ममाश्रित्यतिष्ठता॥ ४२॥

केकार्यंकर्तुंयोग्यमेवतत् एतत्पितृवाक्यंमयाक्रियतेनान्यथाऽकृत्यंनक्रियतइत्यर्थः नामप्रसिद्धंकश्चिन्नहीयतेमातुःकिंचिद्दुःखोत्पादनेपि धर्मेणेतिशेषः ॥ ३७ ॥ पुनःअनंतरम् ॥ ३८ ॥ ३९॥ ममममातुर्यन्महद्दुःखंतत्सत्यशमयोरभिप्रायंतद्विषयमदभिप्रायमज्ञात्वेत्यतस्त्वेदृशंवाक्यंतत्त्वज्ञस्यानुचितमितिभावः ॥ ४० ॥ तदेवाह धर्मइति धर्मःसर्वपुरुषार्थेषूत्तमःश्रेष्ठः प्रतिष्ठितंप्रशस्तं कारणं एतदुत्तमंपितुर्वचनंधर्मसंश्रितमपि वनेतपस्ययातपस्विरक्षणेनचधर्मलाभात् अतोऽवश्यंकर्तव्यंतद्वचइतिभावः अत्रोत्तममित्यस्यत्रैलोक्यसुखदत्वेनोत्तममितिव्यंग्यम् ॥ ४१ ॥ पितृवाक्यकरणस्यप्रतिज्ञातत्वादपितदुल्लंघनमनुचितमित्याह संश्रुत्येति प्रतिज्ञाय वृथामोघम् ॥ ४२ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

इदंसपत्न्याःकैकेय्यावचनंनपितुस्तत्राह सोहमित्यादि ॥ ४३ ॥ अनार्यांमतिंपितरंबद्ध्वाहत्वावाराज्यंकर्तव्यमित्येवमधर्मविषयांमतिं मद्बुद्धिःपितृवाक्यकरणरूपा अनुगम्यतांअनुवर्त्यताम् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ शापितासिशपथंप्रापितासि गमननिरोधंमाकुर्विंतिशेषः ॥ ४६ ॥ दिवंहित्वाभूमौपतितःपुनर्दिवंयथागतस्तथेत्यर्थः ॥ ४७॥ पुनरेष्यामीत्यन्वयः ॥ ४८ ॥ पितुःराज्ञोदशरथस्य ॥ ४९ ॥ संभारानभिषेकसंभारान् निगृह्यनिवार्य अनुवर्त्यतांत्वयाऽनुमन्यतामित्यर्थः ॥ ५० ॥ सुधर्म्यंधर्मयुक्तं अव्यग्रंधैर्ययुक्तं अविक्लवंअकातरं मृतेवमूर्छितेतियावत् ॥ ५१ ॥स्व

सोहंनशक्ष्यामिपुनर्नियोगमतिवर्तितुम् ॥ पितुर्हिवचनाद्वीरकैकेय्याहंप्रचोदितः॥४३॥तदेतांविसृजानार्यांक्षत्रधर्माश्रितांमतिम्॥धर्ममाश्रयमा तैक्ष्ण्यंमद्बुद्धिरनुगम्यताम्॥४४॥तमेवमुक्त्वासौहार्दाद्भ्रातरंलक्ष्मणाग्रजः॥ उवाचभूयःकौसल्यांप्रांजलिःशिरसानतः॥ ४५॥ अनुमन्यस्वमांदेवि गमिष्यंतमितोवनम्॥ शापितासिममप्राणैःकुरुस्वस्त्ययनानिमे॥४६॥तीर्णप्रतिज्ञश्ववनात्पुनरेष्याम्यहंपुरीम्॥ययातिरिवराजर्षिःपुराहित्वापुनर्दिवम्॥ ४७॥ शोकःसंधार्यतांमातर्हृदयेसाधुमाशुचः॥ वनवासादिहैष्यामिपुनःकृत्वापितुर्वचः॥४८॥ त्वयामयाचवैदेह्यालक्ष्मणेनसुमित्रया॥ पितुर्नियोगेस्थातव्यमेषधर्मःसनातनः॥ ४९॥ अंबसंभृत्यसंभारान्दुःखंहृदिनिगृह्यच॥ वनवासकृताबुद्धिर्ममधर्म्यानुवर्त्यताम् ॥ ५० ॥ एतद्वचस्तस्यनिशम्यमातासुधर्म्यमव्यग्रमविक्लवंच॥ मृतेवसंज्ञांप्रतिलभ्यदेवीसमीक्ष्यरामंपुनरित्युवाच॥ ५१ ॥ यथैवतेपुत्रपितातथाहंगुरुःस्वधर्मेण सुहृत्तयाच॥ नत्वानुजानामिनमांविहायसुदुःखितामर्हसिपुत्रगंतुम्॥५२॥ किंजीवितेनेहविनात्वयामेलोकेनवाकिंस्वधयाऽमृतेन ॥ श्रेयोमुहूर्तं तवसन्निधानंममैवकृत्स्नादपिजीवलोकात्॥५३॥नरैरिवोल्काभिरपोह्यमानोमहागजोध्वांतमभिप्रविष्टः॥भूयःप्रजज्वालविलापमेवंनिशम्यरामःकरुणंजनन्याः॥५४॥ समातरंचैवविसंज्ञकल्पामार्तंचसौमित्रिमभिप्रतप्तम्॥ धर्मेस्थितोधर्म्यमुवाचवाक्यंयथासएवार्हतितत्रवक्तुम्॥५५॥

धर्मेणपालनादिरूपमातृधर्मेण सुहृत्तयापितुरिवस्नेहवत्तया ॥ ५२ ॥ लोकेनइतरबंधुजनेन स्वधयापितृपूजनेन इदमुपलक्षणंदेवपूजादेरपि अमृतेनअमृतत्वसाधनेनतत्त्वज्ञानेनापिकिं कृत्स्नादपिजीवलोकात्कृत्स्नलोकसान्निध्यात्मुहूर्तमपितवसन्निधानमेवश्रेयः ॥ ५३ ॥ नरैरुल्काभिरलातैरपोह्यमानस्तुद्यमानोनिशिध्वांतमभिप्रविष्टोगजइवभूयःप्रजज्वाल किमिदंयन्मामधर्मेप्रवर्तयितुंविलपतीतिक्रोधः ॥ ५४ ॥ तत्ररामस्यधर्मेनिष्ठांवाल्मीकिःश्लाघते यथासएवेति तत्रतथाविधघोरदशायां अनन्वयालंकारोत्र ॥ ५५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

ममाभिप्रायंधर्मैकनिष्ठत्वरूपं अभ्यर्दयसिपीडयसि अभ्यर्थयसीतिपाठेप्रेरयसीत्यर्थः सर्वथांतर्भावितण्यर्थता एवंसुतरांदुःखंमामाकुर्वित्यर्थः ॥ ५६ ॥ धर्मफलोदयेषुपूर्वकृतधर्मफलोत्पत्ति कालेषुयेधर्मार्थकामास्त्रयोपिलोकेसमीक्षिताःदृष्टाःमन्वादिभिर्धर्मफलत्वेनयेत्रयोपिदृष्टास्तेसर्वेतत्रधर्मेसतिअवश्यंभवेयुरितिमेमतिः नतुतत्रमेकश्चित्संदेहइतिभावः एकतोऽनेककार्यलाभेदृ ष्टांतमाह भार्येवेति वश्याअनुकूलाअतिथिपूजादिधर्मसाधनं अभिमताऽभिप्रियाकामसाधनं सपुत्रापरमलोकगमनरूपार्थसाधनंचभवतितद्वत् तस्माद्धर्मएवमुख्यइतिसएवरक्ष्यइतिभावः ॥ ५७ ॥ अमुमेवार्थंभंग्यंतरेणद्रढयति यस्मिन्निति यस्मिन्कर्मणिसर्वेधर्मादयोऽसन्निविष्टाअसंबद्धास्तन्नोपक्रमेतनारभेतैवेतिशेषः एकैकफलकानेककर्मसंभवेपियतोधर्मःस्यात्तदुपक्रमेत

अहंहितेलक्ष्मणनित्यमेवजानामिभक्तिंचपराक्रमंच ॥ ममत्वभिप्रायमसंनिरीक्ष्यमात्रासहाभ्यर्दसिमासुदुःखम् ॥ ५६ ॥ धर्मार्थकामाःखलुजी वलोकेसमीक्षिताधर्मफलोदयेषु ॥ येतत्रसर्वेस्युरसंशयंमेभार्येववश्याभिमतासपुत्रा ॥ ५७ ॥ यस्मिंस्तुसर्वेस्युरसन्निविष्टाधर्मोयतःस्यात्तदुपक्रमे त ॥ द्वेष्योभवत्यर्थपरोहिलोकेकामात्मताखल्वतिनप्रशस्ता ॥ ५८ ॥ गुरुश्चराजाचपिताचवृद्धःक्रोधात्प्रहर्षाद्यथवापिकामात् ॥ यद्व्यादिशेत्कार्यम वेक्ष्यधर्मकस्तंनकुर्यादनृशंसवृत्तिः ॥ ५९ ॥ नतेनशक्नोमिपितुःप्रतिज्ञामिमांनकर्तुंसकलांयथावत् ॥ सह्यावयोस्तातगुरुर्नियोगेदेव्याश्चभर्तासग तिश्चधर्मः ॥ ६० ॥ तस्मिन्पुनर्जीवतिधर्मराजेविशेषतःस्वेपथिवर्तमाने ॥ देवीमयासार्धमितोऽभिगच्छेत्कथंस्विदन्याविधवेवनारी ॥ ६१ ॥ सामा नुमन्यस्ववनंव्रजंतंकुरुष्वनःस्वस्त्ययनानिदेवि ॥ यथासमाप्तेपुनराव्रजेयंयथाहिसत्येनपुनर्ययातिः ॥ ६२ ॥

तदेवकुर्यान्नापरं कुतस्तत्राह द्वेष्यइति अर्थपरःधर्मविरुद्धकेवलार्थपरः कामात्मताधर्मविरुद्धकामपरता नप्रशस्तागर्हिताराज्ञइव ॥ ५८ ॥ यदेवमतोगुरुश्चेत्यादि गुरुरुपनेताधनुर्वेदाद्युपदे ष्टाचसयत्कार्यंव्यादिशेत्तद्धर्मसवेक्ष्यपितृवचनकरणंधर्मइतिज्ञात्वाकोनकुर्यात् ॥ ५९ ॥ इमांसकलांसंपूर्णांनकर्तुंनशक्नोमि नियोगेप्रभुरितिशेषः मातुःस्वेनसहगमननिषेधायाह देव्याश्चे ति भर्तृत्वात्सएवास्यागतिर्नतुपुत्रः सगतिःसधर्मइतिपाठेतेनसगतिःसमानगतिरेषा सःतच्छब्दस्यबुद्धिस्थपरामर्शकत्वात्तेनसहवासएवास्याधर्मःनतुमयासहवासइत्यर्थः ॥ ६० ॥ तदेवाह तस्मि न्निति स्वेपथिइष्टपुत्रंपरित्यज्यापिसत्यंरक्षणीयमित्येवंरूपेसत्यमार्गे अन्येत्यस्यविवरणंविधवेति ॥ ६१ ॥ मामामित्यर्थः पुनर्ययातिःस्वर्गमापेतिशेषः ॥ ६२ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

केवलराज्यकारणात् धर्महीनराज्यहेतोः महोदयंमहाफलम् यशःप्राप्तमपिराज्यंत्यक्त्वापितृवाक्यपालनंकृतवानित्येवंयशःपृष्ठतःकर्तुंनालम् जीवितेमनुष्यजीवनेऽदीर्घकालेऽल्पकालतयानि श्चितेसति तदर्थमवरांअवरप्रयोजनिकांमहीमधर्मतःपरमपुरुषार्थत्यागेननतुवृणेइतिसंबंधः ॥६३॥ पराक्रमात् धैर्यात् दर्शनंस्वसंमतंधर्मरहस्यंअनुशास्यउपदिश्यतांजननींप्रदक्षिणंकृत्वाद्रष्टुं चकार गंतुंमनश्चकारेत्यर्थः ॥ ६४ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेएकविंशःसर्गः ॥ २१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथरामः सौमित्रेःकैकेयीविषयरोषंशमयतीत्याह अथेति व्यथयारामस्यराज्यहानिजन्यया सविशेषंरामेष्टजनांतरापेक्षयेतिशेषः अमर्षितंप्राप्तासहनं विस्फारणंविस्तारः ॥ १॥ आसाद्यअभिमुखी

यशोऽहंकेवलराज्यकारणान्नपृष्ठतःकर्तुमलंमहोदयम् ॥ अदीर्घकालेनतुदेवि जीवितेवृणेऽवरामद्यमहीमधर्मतः ॥ ६३ ॥ प्रसादयन्नरवृषभःस मातरंपराक्रमाज्जिगमिषुरेवदंडकान् ॥ अथानुजंभृशमनुशास्यदर्शनंचकारतांहृदिजननींप्रदक्षिणम् ॥ ६४ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेएकविंशःसर्गः ॥ २१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथतंव्यथयादीनंसविशेषममर्षितम् ॥ सरोषमिवनागेंद्रंरोषवि स्फारितेक्षणम् ॥ १ ॥ आसाद्यरामःसौमित्रिंसुहृदंभ्रातरंप्रियम् ॥ उवाचेदंसधैर्येणधारयन्सत्त्वमात्मवान् ॥ २ ॥ निगृह्यरोषंशोकंचधैर्यमाक्रम्य केवलम् ॥ अवमानंनिरस्यैनंगृहीत्वाहर्षमुत्तमम् ॥ ३ ॥ उपक्लृप्तंयदेतन्मेअभिषेकार्थमुत्तमम् ॥ सर्वंनिवर्तयक्षिप्रंकुरुकार्यंनिरव्ययम् ॥ ४ ॥ सौ मित्रेयोऽभिषेकार्थेममसंभारसंभ्रमः ॥ अभिषेकनिवृत्त्यर्थेसोऽस्तुसंभारसंभ्रमः ॥ ५ ॥ यस्यामदभिषेकार्थेमानसंपरितप्यति ॥ मातानःसायथा नस्यात्सविशंकातथाकुरु ॥ ६ ॥ तस्याःशंकामयंदुःखंमुहूर्तमपिनोत्सहे ॥ मनसिप्रतिसंजातंसौमित्रेऽहमुपेक्षितुम् ॥ ७ ॥

कृत्यधैर्येणसत्त्वंचित्तंअविकारितयाधारयन्प्रकटयन् ॥ २ ॥ किमुवाचेत्यत्राह निगृह्येति रोषंपित्रादिवधहेतुम् अवमानंवनप्रवासनरूपंनिरस्य शत्रुकृतत्वाभावात् उत्तमंहर्षंसत्यपालनेन पितुःपुण्यलोकसिद्धिजंहर्षम् ॥ ३ ॥ तादृशहर्षसिद्ध्यर्थमेवहेलक्ष्मणअभिषेकप्रयोजनकंनिवर्तय कार्यंवनगमनोपयुक्तम् ॥ ४ ॥ तदेवाह सौमित्रेइति संभारसंपादनाययःसंभ्रमस्त्वरासाभि षेकनिवृत्त्यर्थेस्तु वनगमनपरिकरसंपादनायास्त्वितियावत् ॥ ५ ॥ किंच यस्यामदभिषेकार्थेमदभिषेकनिवृत्तौ अर्थशब्दोनिवृत्तिवचनइह अर्थोभिधेयरैवस्तुप्रयोजननिवृत्तिष्वित्यमरः स विशंकाकथमयंवनेस्थास्यतीतिशंकयासदुःखा तथाकुरु अल्पेनैवकालेनरामंद्रष्टासिपित्राज्ञाभंगश्चातिनिंद्यइत्यादिवाक्यैरितिशेषः यद्वा यस्याःकैकेय्याःनोमाताकैकेयीसशंकाअयंवनं नगमिष्यतीतिशंकासहिता ॥ ६ ॥ कुतएवंतत्राह तस्याइति तस्यामनसिप्रतिसंजातंशंकामयंदुःखंमुहूर्तमपिउपेक्षितुंनोत्सहे उदीक्षितुमितिपाठेद्रष्टुमित्यर्थः ॥ ७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तदेवोपपादयति नवुद्धीति अबुद्धंअज्ञानपूर्वंवा अल्पंचअल्पमपि विप्रियंविप्रियकरंकदाचनकदापिकृतंनस्मरामीत्यन्वयः समारब्धमितिपाठेनारब्धवानस्मीत्यर्थः ॥ ८ ॥ सत्यःसत्यवचनस्व भावः सत्याभिसंधःसत्यप्रतिज्ञःपरलोकभयात्परलोकभयहेतोरसत्याद्भीतःपितानिर्भयोस्तु मयातत्कृतसत्यपरिपालनात् ॥ ९ ॥ अस्मिन्कर्मणिअभिषेकविषयेकर्मणि अप्रतिसंहृतेअनिव र्तितेममवचःसत्यंनवृत्तमितिमनस्तापोभवेत् तस्यचमनस्तापोमामपितपेत् पितुर्हितमकुर्वतोममजन्मव्यर्थमितिपीडयेत् ॥ १० ॥ यतएवमतोभिषेकेति संहृत्यत्यक्त्वा अन्वगेवशीघ्रमेव इतः पुरःअस्मान्नगरात् ॥ ११ ॥ नृपात्मजाकैकेयी अव्यग्रंअव्याकुलम् ॥ १२ ॥ गतेगतेएव ॥ १३ ॥ कैकेय्याअत्रनापराधःअन्यप्रेरितत्वात्तर्हिसएवदंड्यस्तत्राह बुद्धिरिति येनेश्वरेणविधात्रे

नवुद्धिपूर्वंनाबुद्धंस्मरामीहकदाचन ॥ मातॄणांवापितुर्वाहंकृतमल्पंचविप्रियम् ॥ ८ ॥ सत्यःसत्याभिसंधश्चनित्यंसत्यपराक्रमः ॥ परलोकभयाद्भी तोनिर्भयोस्तुपितामम ॥ ९ ॥ तस्यापिहिभवेदस्मिन्कर्मण्यप्रतिसंहृते ॥ सत्यंनेतिमनस्तापस्तस्यतापस्तपेच्चमाम् ॥ १० ॥ अभिषेकविधानंतुतस्मा त्संहृत्यलक्ष्मण ॥ अन्वगेवाहमिच्छामिवनंगंतुमितःपुरः ॥ ११ ॥ ममप्रव्राजनादद्यकृतकृत्यानृपात्मजा ॥ सुतंभरतमव्यग्रमभिषेचयतांततः ॥ १२ ॥ मयिचीराजिनधरेजटामंडलधारिणि ॥ गतेरण्यंचकैकेय्याभविष्यतिमनःसुखम् ॥ १३ ॥ बुद्धिःप्रणीतायेनेयंमनश्चानुसमाहितम् ॥ तंनुनार्हामि संक्लेष्टुंप्रव्रजिष्यामिमाचिरम् ॥ १४ ॥ कृतांतएवसौमित्रेद्रष्टव्योमत्प्रवासने ॥ राज्यस्यचवितीर्णस्यपुनरेवनिवर्तने ॥ १५ ॥ कैकेय्याःप्रतिपत्तिर्हि कथंस्यान्ममवेदने ॥ यदितस्यानभावोयंकृतांतविहितोभवेत् ॥ १६ ॥ जानासिहियथासौम्यनमातृषुममांतरम् ॥ भूतपूर्वंविशेषोवातस्यामयि सुतेपिवा ॥ १७ ॥

यंबुद्धिःकैकेय्याःप्रणीतामंथराद्वारादत्तामनश्चतद्बुद्धिविषयेर्थेसुसमाहितंस्थिरीकृतंतंसंक्लेष्टुंमत्कृतमन्यथाजातमितिक्लेशयितुंनार्हामि तस्यमदधिकारित्वान्मद्रूपत्वाद्वेतिगूढआशयः मत्संक ल्पकृतमेवतदितिगूढंव्यंग्यम् अशक्यत्वादित्यापाततोर्थः अतोवनंप्रव्रजिष्यामि चिरंविलंबोमामास्त्वित्यर्थः ॥ १४ ॥ तत्प्रेरयितारमाह कृतांतइत्यादि मद्विवासनेमद्विवासनप्रेरणायांएवमभि षेकनिवर्तनप्रेरणायांकृतांतोदैवमेवेंद्रादीनांदुःखनिवर्तकादृष्टमेवेतिगूढम् मत्प्रजानांमत्कृतपरिपालनलाभाभावजनकमदृष्टमितिस्फुटम् द्रष्टव्यःकारणत्वेनद्रष्टव्यः यत्तुरामस्यप्राकृतदुरदृष्टंदैव मितितन्न भगवतस्तस्याभावात् ॥ १५ ॥ तदुपपादयति कैकेय्याइति प्रतिपत्तिरध्यवसायः यदिकृतांतविहितस्तत्प्रेरितोऽयंभावोभिप्रायोनभवेत् ॥ १६ ॥ ईदृशस्यकैकेय्याभावस्यदैवका रणकत्वसिद्धयेतस्याःसहजभावमाह जानासीत्यादि अंतरंवैषम्यम् भूतपूर्वंतस्यावामयिसुतेभरतेपिवानविशेषोभूतपूर्वस्तस्माद्दैवकृतमेववैषम्यमितिभावः ॥ १७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तस्मात्सइति सोहंरामः दुर्वचैःसामान्येनापिनवक्तुंशक्यैः किंपुनर्वाच्यंदशरथपत्न्याकेकयकन्यया तादृशैर्वाक्यैराज्ञःकैकेय्याप्रेरणेदैवादन्यत्कारणंसोहंरामोन्नसमर्थयइत्यन्वयः ॥ १८ ॥ तदेवद्र ढयति कथमिति प्रकृतिसंपन्नासत्त्वप्रकृतियुक्ता तथागुणाप्रागनुभूततादृक्कल्याणगुणा तत्रापिभर्तृसन्निधौमत्पीडांमत्पीडाजनकंतदेव मदघमितिपाठेप्ययमेवार्थः वाक्यंब्रूयात् यदिनदैवप्रे रितेतिभावः ॥ १९ ॥ ननुतद्दैवंकास्तिकीदृक्केत्यतआह यदिति देशकालवृत्तितयायदचिंत्यंईदृग्विधमितिचिंतयितुमशक्यंतद्दैवंयद्भूतेषुभूताधिष्ठातृषुब्रह्मादिष्वपिनहन्यतेनप्रतिहतंभवति हि अतस्तत्कृतएवतस्यांमयिचविपर्ययःपूर्वस्थितवात्सल्यापगमरूपःहस्तगतराज्यभ्रंशरूपश्चपतितः ॥२० ॥ ननुशौर्येणदैवंहनिष्यामीतिचेत्तत्राह कश्चेति यस्यदैवस्यग्रहणंज्ञानंज्ञानजनकंकर्म णःफलादन्यन्नदृश्यते एवंचनित्यकार्यानुमेयतयाप्रागज्ञातत्वात्योद्धुमशक्यंजातेतुफलेविफलंयुद्धंफलेनतस्यनाशाच्चेतिभावः ॥ २१ ॥ सर्वतोदैवमेवप्रबलंपौरुषंतुकाकतालीयमित्याह सु

सोभिषेकनिवृत्त्यर्थैःप्रवासार्थैश्चदुर्वचैः॥ उग्रैर्वाक्यैरहंतस्यानान्यद्दैवात्समर्थये॥ १८॥ कथंप्रकृतिसंपन्नाराजपुत्रीतथागुणा॥ ब्रूयात्साप्राकृतेव स्त्रीमत्पीड्यंभर्तृसन्निधौ॥ १९॥ यदचिंत्यंतुतद्दैवंभूतेष्वपिनहन्यते॥ व्यक्तंमयिचतस्यांचपतितोहिविपर्ययः॥ २०॥ कश्चदैवेनसौमित्रेयोद्धुमुत्सहतेपु मान्॥ यस्यनुग्रहणंकिंचित्कर्मणोन्यन्नदृश्यते॥ २१॥ सुखदुःखेभयक्रोधौलाभालाभौभवाभवौ॥ यस्यकिंचित्तथाभूतंननुदैवस्यकर्मतत्॥ २२॥ ऋषयोप्युग्रतपसोदैवेनाभिप्रचोदिताः॥ उत्सृज्यनियमांस्तीव्रान्भ्रश्यंतेकाममन्युभिः॥ २३॥ असंकल्पितमेवेहयदकस्मात्प्रवर्तते॥ निवर्त्यारब्धमा रंभैर्ननुदैवस्यकर्मतत्॥ २४॥ एतयातत्त्वयाबुद्ध्यासंस्तभ्यात्मानमात्मना॥ व्याहतेप्यभिषेकेमेपरितापोनविद्यते॥ २५॥ तस्मादपरितापःसंस्त्वम प्यनुविधायमाम्॥ प्रतिसंहारयक्षिप्रमाभिषेचनिकींक्रियाम्॥ २६॥

खेत्यादि भवाभवौबंधमोक्षौ एषांमध्येयस्ययत्तथाभूतंअचिंत्यकारणकंकिंचित्कार्यंतत्ननुनिश्चयेनदैवस्यकर्मफलम् ॥ २२ ॥ दैवप्राबल्यमेवद्रढयति ऋषयइति विश्वामित्रादयः मन्युः क्रोधः बहुवचनंव्यक्तिबहुत्वात् तैर्भ्रश्यंतेअभिभूयंते ॥ २३ ॥ पुनरपिस्ववनवासस्यदैवजत्वंद्रढयितुंदैवकार्यलक्षणमाह असंकल्पितमिति आरंभैर्यत्नैःआरब्धमुपक्रांतंकार्यंनिवर्त्ययदसंक ल्पितमेवाचिंतितमेवाकस्मात्दृष्टहेतुंविनाप्रवर्ततेतद्दैवस्यकर्मननु ॥ २४ ॥ उपसंहरति एतयेति तत्त्वयायथार्थयाबुद्ध्याबुद्धियोगेनआत्मनाअंतःकरणस्थेनात्मानमंतःकरणंसंस्तभ्ययदितिष्ठ सीतिशेषः तदामेभिषेकेव्याहतेपितवपरितापोनविद्यतेनभवति ॥ २५ ॥ अथतत्कालकर्तव्यंनियुंक्ते तस्मादिति उपदिष्टबुद्धियोगबलादित्यर्थः अपरितापःपरितापहीनःसंस्त्वमपिमामनुवि धायमामनुसृत्याभिषेचनिकींतत्प्रयोजनिकांक्रियामलंकारंप्रतिसंहारयनिवर्तय अनेनगूढंलक्ष्मणस्यापिवनगमनंसूचितम् ॥ २६ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तापस्येतद्रूपव्रतस्यसंकल्पेव्रतस्नानंव्रतसंकल्पायापेक्षितंस्नानंव्रतस्नानंतदेभिर्भविष्यतीतियोजना ॥ २७ ॥ तापस्यव्रतंस्नानेप्येभिःक्रियमाणेराज्यलिप्सयास्नानंकृतवानितिकैकेय्याःशंका माभूदितितन्निषेधति अथवेति राज्यद्रव्यमयेनराज्याभिषेकसाधनमंगलद्रव्यप्रचुरेण स्वयंस्वहस्तेनोद्धृतंतोयंमेव्रतादेशंव्रतसंकल्पाधिकारम् ॥ २८ ॥ राज्यवनवासयोर्वनवासोमहोदयःम हाफलःप्रजानांकृत्याकृत्यचिंताव्याक्षेपराहित्येनसततंतपःप्रवृत्त्यापितृवाक्यपरिपालनेनचेतिभावः ॥ २९ ॥ उपदेशस्यपरमप्रयोजनमाह नेति नमाताभिशंकितव्यानपिताभिशंकितव्योय तोदैवाभिपन्नाःदैवग्रस्ताःएवमभिशंकंतइतिशेषः यद्वा दैवाभिपन्नत्वंमातापित्रोर्विशेषणम् त्वंचदैवंतथाप्रभावमितिजानासिअतोनातिशंकनीया ॥ ३० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीये

एभिरेवघटैःसर्वैरभिषेचनसंभृतैः ॥ ममलक्ष्मणतापस्येव्रतस्नानंभविष्यति ॥ २७ ॥ अथवाकिंममैतेनराज्यद्रव्यमयेनतु ॥ उद्धृतंमेस्वयंतोयंव्रतादेशंकरिष्यति ॥ २८ ॥ माचलक्ष्मणसंतापंकार्षीर्लक्ष्म्याविपर्यये ॥ राज्यंवावनवासोवावनवासोमहोदयः ॥ २९ ॥ नलक्ष्मणास्मिन्ममराज्यविघ्नेमातायवीयस्यभिशंकितव्या ॥ दैवाभिपन्नानपिताकथंचिज्जानासिदैवंहितथाप्रभावम् ॥ ३० ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआ० अ० द्वाविंशःसर्गः ॥ २२ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ इतिब्रुवतिरामेतुलक्ष्मणोऽवाक्शिराइव ॥ ध्यात्वामध्यंजगामाशुसहसादैन्यहर्षयोः ॥ १ ॥ तथातुबद्ध्वाभ्रुकुटींभ्रुवोर्मध्येनरर्षभः ॥ निशश्वासमहासर्पोबिलस्थइवरोषितः ॥ २ ॥ तस्यदुष्प्रतिवीक्ष्यंतद्भ्रुकुटीसहितंतदा ॥ बभौक्रुद्धस्यसिंहस्यमुखस्यसदृशंमुखम् ॥ ३ ॥ अग्रहस्तंविधुन्वंस्तुहस्तीहस्तमिवात्मनः ॥ तिर्यगूर्ध्वंशरीरेचपातयित्वाशिरोधराम् ॥ ४ ॥

रामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेद्वाविंशःसर्गः ॥ २२ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ दुःखहर्षयोर्मध्यंजगाम रामस्यधर्मैधैर्यंदृष्ट्वाहर्षःतस्यराज्यभ्रंशाद्दुःखमित्येषामध्यगतिः लक्ष्मणस्यशेषावतारत्वेनतमोगुणप्रधानता ज्येष्ठस्यविवेकवाक्यश्रवणेनसत्त्वोदयश्चेतिभावः अधःशिरस्त्वेनोक्तार्थस्यार्धांगीकारध्वननम् इवेनतमसःस्वाभाविकत्वात्तस्यस्थिरताध्वन्यते ॥ १ ॥ तामेवदर्शयति तथात्विति तथाभयंकरामित्यर्थः बिलमत्रपरबिलम् ॥ २ ॥ दुष्प्रतिवीक्ष्यंसंमुखतयाद्रष्टुमशक्यम् सादृश्यंदुर्दर्शत्वेन ॥ ३ ॥ अग्रहस्तंहस्ताग्रम् रामेणक्षमापनायगृहीतमित्यर्थः तिर्यगित्यादिक्रोधातिशयेनविविधंशिरोधूननंकृत्वेत्यर्थः चादधइत्यपि ॥ ४ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अग्राक्ष्णाकटाक्षेण तिर्यग्वक्रं भ्रातरमीक्षमाणः धर्मदोषो धर्मविरोधस्तत्प्रसंगेन तत्परिहारशेषतया पितृवचनमकुर्वन् कथमस्मान् धर्मेण पालयिष्यतीति यो लोकस्यातिशंका तदभावसंपादनहेतुना मयापि पितृवचसोऽकरणे अन्योपि पितृवचो न करिष्यतीति लोकनाशशंकाहेतुना च यस्य ते सुमहान् अयं वनगमनं प्रति संभ्रमो जातः सोऽस्थाने अयुक्तो भ्रांतिमूल एव भ्रांतिमूलत्वमेवाह कथंहीति अ शौंडीरं असमर्थं दैवमिति किंचिद्वस्तु प्रबलमिति एवंजातीयकं यथाहि यथैव त्वं वदसि एतत् एतज्जातीयं त्वद्विधः शौंडीरः दैवनिराकरणेपि समर्थः क्षत्रियर्षभो यस्य संभ्रांतः स्यात् कथमेतद्वक्तुमर्हति न कथमपि अतः कृपणं असमर्थं एकपरियाप्ततया शोच्यं अशक्तं पौरुषसन्निधौ कार्यासमर्थं दैवपदार्थं प्राकृतवत् किमभिशंससि अभिष्टौषि ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ एवं दैवावलंबनं प्रतिक्षिप्य धर्मदोष प्रसंगं परिहरति पापयोरिति पापात्मनोस्तयोः कैकेयीदशरथयोर्विषये ते कथं नाम शंका पापात्मत्वशंका न विद्यते न जायते ननु धर्मव्यवहारवतोः कथमेषा शंका तत्राह संतीति हे धर्मात्मन् धर्मैक

अग्राक्ष्णा वीक्षमाणस्तु तिर्यक् भ्रातरमब्रवीत् ॥ अस्थाने संभ्रमो यस्य जातो वै सुमहानयम् ॥ ५ ॥ धर्मदोषप्रसंगेन लोकस्यानतिशंकया ॥ कथं ह्ये तदसंभ्रांतस्त्वद्विधो वक्तुमर्हति ॥ ६ ॥ यथा ह्येवमशौंडीरं शौंडीरः क्षत्रियर्षभः ॥ किं नाम कृपणं दैवमशक्तमभिशंससि ॥ ७ ॥ पापयोस्ते कथं नाम तयोः शंका न विद्यते ॥ संति धर्मोपधासक्ता धर्मात्मन् किं न बुध्यसे ॥ ८ ॥ तयोः सुचरितं स्वार्थं शाठ्यात्परिजिहीर्षतोः ॥ यदि नैवं व्यवसितं स्याद्धि प्रागेव राघव ॥ ९ ॥ तयोः प्रागेव दत्तश्च स्याद्वरः प्रकृतश्च सः ॥ १० ॥ लोकविद्विष्टमारब्धं त्वदन्यस्याभिषेचनम् ॥ नोत्सहे सहितुं वीर तत्र मे क्षंतुमर्हसि ॥ ११ ॥

स्वभाव धर्म उपधा छलं तत्रासक्ताः आसक्तिर्लोकप्रतारणाय येषां तादृशा बहिर्धर्मपराः अंतः पापासक्ताः संति तान् किं कथं न बुध्यसे ॥ ८ ॥ तयोर्धर्मोपधात्वं दर्शयति तयोरिति स्वार्थं स्वकार्यसि द्ध्यर्थं सुचरितं त्वां शाठ्यात् मृषाकृतधर्मव्यवहारात् परिजिहीर्षतोः त्यक्तुमिच्छतोस्तयोः कृत्यं किं न बुध्यस इत्यनुकर्षः अमुमर्थमर्थापत्त्या साधयति यदीति यदि तयोरेवं शाठ्येन त्वदर्थप्रव्रा वनं व्यवसितमभिप्रेतं न स्यात् तदाभिषेकारंभकृत्वात् तद्विघ्नकरणं न स्यादिति शेषः हि यस्मात् प्रागेव पूर्वकाल एव तयोः दातृप्रतिग्रहीतृभावेन संबद्धः स वरः प्रकृतः प्रवृत्तप्रसंगस्तथ्यः स्यात् तदा प्रागेवाभिषे कारंभात् पूर्वमेव दत्तः स्यात् त्वदभिषेकारंभं विनैव भरताभिषेकत्वद्वनवासौ कृतौ स्यातां तस्माद्वरप्रदानकथा मिथ्यैवेति भावः यद्यपि दत्तोपि वरो राज्ञा विस्मृत इति तेन मदभिषेकारंभः कृत इत्यादि समाधानं शक्यं तथापि ईदृशवरदानस्य लोकविद्विष्टत्वेनानौचित्यादनुचितकर्तृत्वेन राजा त्याज्य एवेत्याह लोकेति ज्येष्ठे श्रेष्ठगुणे जाग्रति कनिष्ठविषयकत्वात्तदभिषेचनस्य लोकविद्विष्टत्वं प्रत्यक्ष व्यवहारविरोधाच्छास्त्रविरोधाच्चेति भावः ॥ ९ ॥ १० ॥ मेऽपराधमिति शेषः त्वद्विषये प्रतिवचनदानरूपं ममापराधं क्षंतुमर्हसि ॥ ११ ॥

प्रतिवचनमेवाह येनेत्यादि यत्प्रसंगात् यस्यपितृवचनस्यप्रसंगात् धर्मत्वप्रसंगकल्पनाद्धेतोर्विमुह्यसितदकरणेप्रत्यवायःस्यादितिमोहंप्राप्तोसि येनचमोहेनतवबुद्धिरेवंद्वैधमागतापूर्वंराज्यग्रहण विषयत्वमधुनातत्त्यागविषयत्वरूपंप्रकारद्वयंप्राप्ता सधर्मोपिममद्वेष्यः धर्माभासत्वादितिभावः ॥ १२ ॥ तस्यधर्माभासत्वमेवाह कथमिति कर्मणाअचिंत्यवैभवत्वक्रियाशक्त्याकर्तुमकर्तु मन्यथाकर्तुंचशक्तःसमर्थस्त्वंकैकेयीवशवर्तिनःस्त्रीजितस्यअतएवगर्हितंलोकनिंद्यंअधर्मिष्ठंचवचःकरिष्यसि ॥१३॥ एवंस्पष्टेप्यधर्मेतवाधर्मबुद्धिर्नजायतइतिमेदुःखमित्याह यदिति अयंभे दोऽभिषेकविघटनात्माकिल्बिषात् मृषावरप्रकल्पनात्कृतोपियत् यतस्त्वयाएवंमृषावरप्रकल्पितत्वेननगृह्यतेऽतोमेतत्रतद्विषयेदुःखंजायते कपटकृतमप्यर्थमसौसाधुतयागृह्णातीतिममव्यथेति

येनैवमागताद्वैधंतवबुद्धिर्महामते॥ सोपिधर्मोममद्वेष्योयत्प्रसंगाद्विमुह्यसि॥१२॥कथंत्वंकर्मणाशक्तःकैकेयीवशवर्तिनः॥ करिष्यसिपितुर्वाक्य मधर्मिष्ठंविगर्हितम्॥ १३ ॥ यदयंकिल्बिषाद्भेदःकृतोप्येवंनगृह्यते॥ जायतेतत्रमेदुःखंधर्मसंगश्चगर्हितः॥ १४॥ तवायंधर्मसंयोगोलोकस्यास्य विगर्हितः॥ मनसापिकथंकामंकुर्यात्त्वांकामवृत्तयोः॥ तयोस्त्वहितयोर्नित्यंशत्र्वोःपित्रभिधानयोः॥ १५॥ यद्यपिप्रतिपत्तिस्तेदैवीचापितयोर्मत म्॥ तथाप्युपेक्षणीयंतेनमेतदपिरोचते ॥ १६ ॥ विक्लवोवीर्यहीनोयःसदैवमनुवर्तते ॥ वीराःसंभावितात्मानोनदैवंपर्युपासते ॥ १७ ॥ दैवंपुरु षकारेणयःसमर्थःप्रबाधितुम्॥ नदैवेनविपन्नार्थःपुरुषःसोवसीदति ॥ १८॥ द्रक्ष्यंतित्वद्यदैवस्यपौरुषंपुरुषस्यच ॥दैवमानुषयोरद्यव्यक्ताव्यक्ति र्भविष्यति॥ १९॥

भावः किंचैवंविधधर्मसंगएवंविधर्मासक्तिर्निंद्या ॥ १४ ॥ तदेवाह तवेत्यादिना अयंवनवासरूपःदोषस्यदोषत्वाग्रहमेवशोचति त्वांत्वांविना तत्कृतेकर्मणिदैवकृतत्वबुद्धिस्त्वांविनाअन्यः कामवृत्तयोरहितयोर्नित्यंपितृनामकशत्र्वोःकामंमनोरथंमनसापिकथंकुर्यात् अनुष्ठानंतुदूरतइतिभावः ॥ १५ ॥ वरस्यवास्तवंदैवकृतत्वमभ्युपेत्याप्याह यद्यपीति तयोःपित्रोःप्रतिपत्तिस्त्वद भिषेकविघटनविषयाबुद्धिरपिदैवीचदैव्यवेतियद्यपितेमतंतथापितेत्वयास्वमतमप्येतदुपेक्षणीयंयतस्तदपिईदृशंविरुद्धकारिदैवमपिनरोचते एवंचप्रियभ्रातुर्ममासंमतत्वादिदंत्वयात्याज्यमि तिभावः ॥ १६ ॥ किंचत्वादृशस्यदैवालंबनवादोप्ययुक्तइत्याह विक्लवइति लोकाप्रसिद्धइत्यर्थः संभावितात्मानःसर्वलोकश्लाघ्यशौर्यादिमंतः ॥१७॥ समर्थस्त्वादृशः विपन्नार्थःहतप्रयो जनः सत्वादृशः ॥ १८ ननुदैवबाधनसामर्थ्यंनकस्यापिइतिचेत्तत्राह द्रक्ष्यंतीति पौरुषंबलंद्रक्ष्यंति लोकाइतिशेषः व्यक्तिःप्रबलदुर्बलत्वविवेकः अद्य मत्पौरुषेणेतिशेषः ॥ १९ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तदेवाह अद्येति यैर्दैवादाहतंराज्याभिषेचनंतेदृष्टेतेजनाअद्यमत्पौरुषहतंदैवंद्रक्ष्यंति यद्देवादितिपाठेयस्माद्दैवादाहतंयेनदैवेनाहतमितियावत् दृष्टंयैर्जनैर्दृष्टेतेजनास्तंदैवंमत्पौरुषहतंद्रक्ष्यंतीत्यर्थः ॥ २० ॥ अत्यंकुशंअतिक्रांतांकुशव्यापारम् उद्दामंउत्कृष्टदामम् निःश्रृंखलमितियावत् प्रधावितंअभिमुखंधावितंपौरुषेणस्वगतबलेननिवर्तये ॥ २१ ॥ दैवनिवर्तनंस्वबलस्येषत्करमित्याह लोकेत्यादि ॥ २२ ॥ मिथःपरस्परैकवाक्यतयास्वपौरुषेण राजत्वंसिद्धवत्कृत्याह राजन्निति ॥ २३ ॥ तदाशांतामाशाम् तांकाम् यातवाभिषेकविघातेनपुत्रराज्यायपुत्रराज्यप्रापणार्थंवर्ततेतामित्यर्थः ॥ २४ ॥ मद्बलत्वपक्षभूतेनमयाविरुद्धायजनाययथासमोग्रंपौरुषंदुःखायप्रभविष्यतितथादैवबलंनस्यात्तन्निरासमर्थमितिशेषः ॥२५॥ अथवनवासोचितंकालंस्वयमे

अद्यमेपौरुषहतंदैवंद्रक्ष्यंतिवैजनाः ॥ यैर्दैवादाहतंतेऽद्यदृष्टंराज्याभिषेचनम् ॥ २० ॥ अत्यंकुशमिवोद्दामंगजंमदजलोद्धतम् ॥ प्रधावितमहंदैवंपौरुषेणनिवर्तये ॥ २१ ॥ लोकपालाःसमस्तास्तेनाद्यरामाभिषेचनम् ॥ नचकृत्स्नास्त्रयोलोकाविहन्युःकिंपुनःपिता ॥ २२ ॥ यैर्विवासस्तवारण्येमिथोराजन्समर्थितः ॥ अरण्येतेविवत्स्यंतिचतुर्दशसमास्तथा ॥ २३ ॥ अहंतदाशांधक्ष्यामिपितुस्तस्याश्चयातव ॥ अभिषेकविघातेनपुत्रराज्यायवर्तते ॥ २४ ॥ मद्बलेनविरुद्धायनस्याद्दैवबलंतथा ॥ प्रभविष्यतिदुःखाययथोग्रंपौरुषंमम ॥ २५ ॥ ऊर्ध्वंवर्षसहस्रांतेप्रजापाल्यमनंतरम् ॥ आर्यपुत्राःकरिष्यंतिवनवासंगतेत्वयि ॥ २६ ॥ पूर्वराजर्षिवृत्त्याहिवनवासोऽभिधीयते ॥ प्रजानिक्षिप्यपुत्रेषुपुत्रवत्परिपालने ॥ २७ ॥ सचेद्राजन्यनेकाग्रेराज्यविभ्रमशंकया ॥ नैवमिच्छसिधर्मात्मन्राज्यंरामत्वमात्मनि ॥ २८ ॥

वाह ऊर्ध्वमिति एतद्विवरणंवर्षसहस्रांतेइति तस्मिन्नतीतेत्वयिवनवासंगतेऽनंतरंआर्यपुत्राःआर्यस्यतवपुत्राःप्रजापाल्यंप्रजापालनरूपंराज्यंकरिष्यंति तदानीमप्यन्येषांनावकाशइतिभावः ॥ २६ ॥ इदमेवयुक्तमित्याह पूर्वेति हियतःपुत्रवत्परिपालननिमित्तंपुत्रेषुप्रजानिक्षिप्यपश्चाद्वनवासःपूर्वराजर्षिवृत्त्यातदाचारेणअभिधीयते विधीयतइत्येवक्वचित्पाठः ॥२७ ॥ राजनिदशरथेअनेकाग्रेकामवशादुक्तवानप्रस्थधर्मानुष्ठानैकाग्रतारहित्येनचलचित्ततयाप्रतिकूलेसति राज्यविभ्रमशंकयातद्वचोविरोधेनराज्यग्रहणेसकललोकक्षोभेणत्वय्यस्मिन्राज्यस्यविभ्रमशंकयाचलनशंकयाऽस्थैर्यशंकयासवनवासधर्मस्त्वयाचेदंगीक्रियतेइतिशेषः किंच हेरामएवंश्रेष्ठत्वाद्धर्मतःप्राप्तंराज्यंतयैवशंकयायद्यात्मनिनेच्छसितदातांशंकांत्यजेतिशेषः राज्यकामत्वमितिपाठेएवंप्राप्तंराज्यभोक्तृत्वंराज्यरूपभोग्यसंबंधंवायदिनेच्छसीत्यादिप्राग्वत् ॥ २८ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तत्रहेतुः प्रतिजानेइत्यादि अहंवेलासागरमिवतवराज्यंचत्वांचरक्षेयं अन्यथावीरलोकभाक्माभूवमितितेतवाग्रेप्रतिजाने ॥ २९ ॥ तस्मात्त्वंमंगलैरभिषेकसाधनैरात्मानमभिषिंचस्व वसिष्ठादिभिरितिशेषः तत्राभिषेकव्यापारेव्यापृतोव्यापृतचित्तोभव तत्प्रतिबंधकानहंवारयिष्यामीत्याह अहमिति अलंसमर्थः ॥ ३० ॥ तदेवदर्शयति नेति आबंधनार्थायकाष्ठानांपरस्परंबंधनहेतुच्छिद्रादिकरणाय स्तंभःकस्यचित्काष्ठादेरधःपतनप्रतिबंधः ॥ ३१ ॥ नचेत्यादिसार्धश्लोकएकंवाक्यं योऽत्यर्थंममतःसंमतःशत्रुःस्यात्तंयंकंचिच्छत्रुंवज्रिणंवाइंद्ररूपंवाप्रगृहीतेनतीक्ष्णधारत्वादिविशिष्टेनासिनानकल्पयेनखंडशःकल्पयेएवमहंनकामयेच एवंकामनामपिनकरोमिसर्वथाखंडयाम्येवेतिभावः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ खड्गनिष्पेषनिष्पिष्टैःखड्गकृताघातेनखंडितैः

प्रतिजानेचतेवीरमाभूवंवीरलोकभाक् ॥ राज्यंचतवरक्षेयमहंवेलेवसागरम् ॥ २९ ॥ मंगलैरभिषिंचस्वतत्रत्वंव्यापृतोभव ॥ अहमेकोमहीपालानलंवारयितुंबलात् ॥ ३० ॥ नशोभार्थाविमौबाहूनधनुर्भूषणायमे ॥ नासिराबंधनार्थायनशराःस्तंभ[illegible]तवः ॥ ३१ ॥ अमित्रमथनार्थायसर्वमेतच्चतुष्टयम् ॥ नचाहंकामयेत्यर्थंयःस्याच्छत्रुर्मतोमम ॥ ३२ ॥ असिनातीक्ष्णधारेणविद्युच्चलितवर्चसा ॥ प्रगृहीतेनवैशत्रुंवज्रिणंवानकल्पये ॥ ३३ ॥ खड्गनिष्पेषनिष्पिष्टैर्गहनादुश्चराचमे ॥ हस्त्यश्वरथिहस्तोरुशिरोभिर्भवितामही ॥ ३४ ॥ खड्गधाराहतामेद्यदीप्यमानाइवाग्नयः ॥ पतिष्यंतिद्विषोभूमौमेघाइवसविद्युतः ॥ ३५ ॥ बद्धगोधांगुलित्राणेप्रगृहीतशरासने ॥ कथंपुरुषमानीस्यात्पुरुषाणांमयिस्थिते ॥ ३६ ॥ बहुभिश्चैकमत्यस्यन्नेकेनचबहून्जनान् ॥ विनियोक्ष्याम्यहंबाणान्नृवाजिगजमर्मसु ॥ ३७ ॥ अद्यमेस्त्रप्रभावस्यप्रभावःप्रभविष्यति ॥ राज्ञश्चाप्रभुतांकर्तुंप्रभुत्वंचतवप्रभो ॥ ३८ ॥ अद्यचंदनसारस्यकेयूरामोक्षणस्यच ॥ वसूनांचविमोक्षस्यसुहृदांपालनस्यच ॥ ३९ ॥ अनुरूपाविमौबाहूरामकर्मकरिष्यतः ॥ अभिषेचनविघ्नस्यकर्तॄणांतेनिवारणे ॥ ४० ॥

महीगहना निरंतरत्वात् अतएवदुश्चरा हस्त्यादीनांहस्तादिभिःक्रमात्संबंधः भवितेतिलुट् ॥ ३४ ॥ हताःविच्छिन्नाःअग्नयइवदीप्यमानाःरक्तधारया अतएवसविद्युतोमेघाइव ॥ ३५ ॥ उक्तधर्मविशिष्टेमयिस्थितेसति पुरुषाणांमध्येकश्चिदपिकथंपुरुषमानीआत्मानंपुरुषंमन्यमानःशूराभिमानीकथंस्यादित्यर्थः ॥ ३६ ॥ अत्यस्यन्पातयन् बहुभिःबाणैः एकेनबाणेनविनियोक्ष्यामित्यक्ष्यामि ॥ ३७ ॥ अस्त्रप्रभावस्यअस्त्रसामर्थ्यस्य प्रभावःप्रतापः राज्ञोदशरथस्यप्रभविष्यतिउज्जृंभितोभविष्यति ॥ ३८ ॥ चंदनसारस्यचंदनसारानुलेपनस्य केयूरामोक्षणस्यअंगदधारणस्य वसूनांमोक्षणस्यदानस्य सुहृज्जनपालनस्यअनुरूपौअर्हौमेबाहूइमौपीनप्रलंबौतेऽभिषेचनविघ्नस्यकर्तॄणांनिवारणेकर्मस्वानुरूपंकर्मकरिष्यतः ॥ ३९ ॥ ४० ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

ब्रवीहीत्यार्षईट् वियुज्यतांवियोज्यताम् ॥४१॥ एवंवादिनंलक्ष्मणंरामोनायमेतस्यकालइत्याह विमृज्येति बाष्पंलक्ष्मणनयनजंविमृज्यपरिमृज्य विसृज्येतिपाठेअंतर्भावितण्यर्थतयाविस
र्जयित्वा चक्षुषीपरिमृज्येतियावदितिकतकः पित्रोर्वचनेव्यवस्थितंप्रतिष्ठितंमांनिबोध हेसौम्य एषहिसत्पथः जीवतोर्वाक्यकरणात्प्रत्यब्दंभूरिभोजनात् गयायांपिंडदानाच्चत्रिभिःपुत्रस्यपुत्र
तेतिन्यायादितिभावः निबोधेत्यस्यनितरामतिशयेनावतरणकालिकवृत्तांतस्मरणपूर्वकंजानीहि एषहिएषएवसत्पथःसतांरक्षकःपंथाइत्यप्यर्थोत्रगूढः ॥ ४२ ॥ ॥ इतिश्रीरामा०श्रीरामीये
वाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेत्रयोविंशःसर्गः ॥ २३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ व्यवसितंनिश्चितमतिं निदेशोनिर्देशआज्ञा बाष्पसंरुद्धाबाष्पसंरुद्धवाक् धर्मिष्ठंरामं ॥ १ ॥ उंछःक्षेत्रप

ब्रवीहिकोद्यैवमयावियुज्यतांत्वयासुहृत्प्राणयशःसुहृज्जनैः॥ तथातवेयंवसुधावशाभवेत्तथैवमांशाधितवास्मिकिंकरः॥ ४१ ॥ विमृज्यबाष्पंप
रिसांत्व्यचासकृत्सलक्ष्मणंराघववंशवर्धनः॥ उवाचपित्रोर्वचनेव्यवस्थितंनिबोधमामेषहिसौम्यसत्पथः॥ ४२॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०
अ०त्रयोविंशःसर्गः॥ २३॥ ॥ ७॥ ॥ तंसमीक्ष्यव्यवसितंपितुर्निर्देशपालने॥ कौसल्याबाष्पसंरुद्धावचोधर्मिष्ठमब्रवीत्॥ १ ॥ अ
दृष्टदुःखोधर्मात्मासर्वभूतप्रियंवदः॥ मयिजातोदशरथात्कथमुंछेनवर्तयेत्॥ २॥ यस्यभृत्याश्चदासाश्चमृष्टान्यन्नानिभुंजते॥ कथंसभोक्ष्यतेरामो
वनेमूलफलान्ययम्॥ ३ ॥ कएतच्छ्रद्दधेच्छ्रुत्वाकस्यवानभवेद्भयम्॥ गुणवान्दयितोराज्ञःकाकुत्स्थोयद्विवास्यते॥ ४ ॥ नूनंतुबलवान्लोकेकृतांतः
सर्वमादिशन्॥ लोकेरामाभिरामस्त्वंवनंयत्रगमिष्यसि॥ ५॥ अयंतुमामात्मभवस्तवादर्शनमारुतः॥ विलापदुःखसमिधोरुदिताश्रुहुताहुतिः
॥ ६॥ चिंताबाष्पमहाधूमस्तवागमनचिंतजः॥ कर्शयित्वाधिकंपुत्रनिश्वासायाससंभवः॥ ७॥

तितकणशोपहृणं वर्तयेत्जीवेत् भवानितिशेषः ॥२॥ भृत्याःभर्तव्याःअयंउपस्कृतमांसादिभोजनशीलः॥ ३॥विवास्यतइतियत्एतच्छ्रुत्वाकःश्रद्दधेत्सत्यंमन्वीत सत्यमितिवाज्ञात्वाकस्यत्व
पित्रादिभ्योभयंनभवेत् ॥४॥ सर्वमादिशन्सुखदुःखेनयोजयन् कृतांतोदैवंबलवानितिनूनमहंमन्ये यत्रयस्मात्हेरामअभिरामस्त्वंलोकेकर्मलोकेस्थितोवनंगमिष्यसि ॥५॥ आत्मभवःआत्म
जःस्वमनःसंभूतःत्वदादर्शनमेववर्धकत्वान्मारुतोयस्यसः विलापदुःखैःसमिधःसमिधनंयस्यसः घञर्थेकः रुदिताश्रूण्येवहुताआहुतयोयस्मिन्सः चिंताहेतुकबाष्पमेवमहाधूमोयस्यसःतवाग
मनचिंतजः चिंतजइतिबाहुलकात्ह्रस्वः तवयाआगमनचिंतातयाजनितः अदर्शनचिंतजइतिपाठेपिअदर्शनजातचिंताजनितइत्यर्थः परेत्वदर्शनस्यमारुतत्वेननिरूपणात्समिचितइत्याहुः निः
श्वासरूपायासेनसंधुक्षणात्संभवोवृद्धिर्यस्यसः त्वयाविहीनांमामधिकंकर्शयित्वाकृशांकृत्वाअतुलःयुक्तगुणःशोकाग्निर्मांधक्ष्यति हिमात्ययेग्रीष्मे चित्रभानुर्वह्निःसूर्योवा ॥ ६ ॥ ७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥ ८ ॥ कथमिति यथेत्यर्थः क्वचित्तथैवपाठः ॥ ९॥ यथानिगदितंयेनप्रकारेणनिगदितंतद्वाक्यंश्रुत्वा आत्मानुगमनंश्रुत्वेतियावत् ॥ १० ॥ वंचितःवंचनयामद्वियोजनाद्दुःखंप्रापितःनवर्तयिष्यतिनजीविष्यति ॥ ११ ॥ केवलंनृशंसः क्रौर्यमेवनतुतेनेहामुत्रसुखमित्यर्थः मनसापिनकर्तव्यःनचिंतनीयः यतोविगर्हितःमहापापहेतुत्वादतिनिंदितः ॥ १२ ॥ अतः यावदिति ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥ एवंवचनमुक्तःभर्तृशुश्रूषांगीकारवचनमुक्तःश्रावितः ॥ १५ ॥ उभयोस्तद्वचनावश्यकर्तव्यत्वेहेतुर्भर्तागुरुरितिचयथायोगम् ॥ १६ ॥ पितृवाक्यकरणानंतरंत्वच्छुश्रूषापिकार्येत्याह

त्वयाविहीनामिहमांशोकाग्निरतुलोमहान् ॥ प्रधक्ष्यतियथाकक्ष्यंचित्रभानुर्हिमात्यये ॥ ८ ॥ कथंहिधेनुःस्वंवत्संगच्छंतमनुगच्छति ॥ अहंत्वानुगमिष्यामियत्रवत्सगमिष्यसि ॥ ९ ॥ यथानिगदितंमात्रातद्वाक्यंपुरुषर्षभः ॥ श्रुत्वारामोऽब्रवीद्वाक्यंमातरंभृशदुःखिताम् ॥ १० ॥ कैकेय्यावंचितोराजामयिचारण्यमाश्रिते ॥ भवत्याचपरित्यक्तोननूनंवर्तयिष्यति ॥ ११ ॥ भर्तुःपुनःपरित्यागोनृशंसःकेवलंस्त्रियाः ॥ सभवत्यानकर्तव्योमनसापिविगर्हितः ॥ १२ ॥ यावज्जीवतिकाकुत्स्थःपितामेजगतीपतिः ॥ शुश्रूषाक्रियतांतावत्सहिधर्मःसनातनः ॥ १३ ॥ एवमुक्तातुरामेणकौसल्याशुभदर्शना ॥ तथेत्युवाचसुप्रीतारामामक्लिष्टकारिणम् ॥ १४ ॥ एवमुक्तस्तुवचनंरामोधर्मभृतांवरः ॥ भूयस्तामब्रवीद्वाक्यंमातरंभृशदुःखिताम् ॥ १५ ॥ मयाचैवभवत्याचकर्तव्यंवचनंपितुः ॥ राजाभर्तागुरुःश्रेष्ठःसर्वेषामीश्वरःप्रभुः ॥ १६ ॥ इमानितुमहारण्येविहृत्यनवपंचच ॥ वर्षाणिपरमप्रीत्यास्थास्यामिवचनेतव ॥ १७ ॥ एवमुक्ताप्रियंपुत्रंबाष्पपूर्णाननातदा ॥ उवाचपरमार्तातुकौसल्यासुतवत्सला ॥ १८ ॥ आसांराममसपत्नीनांवस्तुंमध्येनमेक्षमम् ॥ नयमामपिकाकुत्स्थवनंवन्यांमृगीमिव ॥ १९ ॥ यदितेगमनेबुद्धिःकृतापितुरपेक्षया ॥ तांतथारुदतींरामोऽरुदन्वचनमब्रवीत् ॥ २० ॥ जीवंत्याहिस्त्रियाभर्तादैवतंप्रभुरेवच ॥ भवत्याममचैवाद्यराजाप्रभवतिप्रभुः ॥ २१ ॥

इमानीति विहृत्येत्यनेनवनवासस्यमृगयावद्लीलात्वंदर्शितं वचनेस्थास्यामिवचनमनुष्ठास्यामि ॥ १७ ॥ एवमुक्ता पुत्रेणेतिशेषः ॥ १८ ॥ अंगीकृतभर्तृसेवापिसपत्नीदुःखस्मरणात्पुनारामानुगमनमभिलषति आसामित्यादि वन्यांवनेभवाम् ॥ १९ ॥ यदितेइत्याद्यर्थंपूर्वान्वयि तांतथारुदतींदृष्ट्वापिस्वयमरुदन्वचोब्रवीत् रोदनेकातर्यप्रकटनेनमातुःपुनरप्यनुगमनप्रत्याशाप्रसंगात् ॥ २० ॥ प्रभवतिदंडादौसमर्थोभवति ॥ २१ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

धीमतेति सनाथाइतिशेषः अथसपत्नीमध्यवासोदुष्करइत्यत्रपरिहारमाह भरतइति ॥ २२ ॥ भवतीमिति अतःकैकेयीकोपोऽकिंचित्करइतिभावः यथामयिनिष्क्रांतेश्रमंनाप्नुयात्तथाकुरु यथाचैनंराजानंशोकोनविनाशयेत्तथाचकुरु ॥ २३ ॥ २४ ॥ द्विजस्यगायत्रीजपवत्स्त्रियाभर्तृशुश्रूषैवपरंनित्यानान्यत्किंचिदस्त्युततद्विरोध्यन्यदाचर्यमाणंप्रत्यवायजनकमपीत्याह व्रते त्यादि नित्याकरणजप्रत्यवायानर्थंसांगाप्यनित्यधर्मकृतिःपरिहर्तुंनशक्नोतीतिभावः ॥ २५ ॥ २६ ॥ नित्यानुष्ठानेसत्यनित्याकरणेपिनपरलोकनाशइत्याह अपियेति निर्नमस्काराभर्तृव्य

नत्वनाथावयंराज्ञालोकनाथेनधीमता ॥ भरतश्चापिधर्मात्मासर्वभूतप्रियंवदः ॥ २२ ॥ भवतीमनुवर्तेतसहिधर्मरतःसदा ॥ यथामयितुनिष्क्रांतेपु त्रशोकेनपार्थिवः ॥ २३ ॥ श्रमंनावाप्नुयात्किंचिदप्रमत्तातथाकुरु ॥ दारुणश्चाप्ययंशोकोयथैनंनविनाशयेत् ॥ २४ ॥ राज्ञोवृद्धस्यसततंहितंचर समाहिता ॥ व्रतोपवासनिरतायानारीपरमोत्तमा ॥ २५ ॥ भर्तारंनानुवर्तेतसाचपापगतिर्भवेत् ॥ भर्तुःशुश्रूषयानारीलभतेस्वर्गमुत्तमम् ॥ २६ ॥ अपियानिर्नमस्कारानिवृत्तादेवपूजनात् ॥ शुश्रूषामेवकुर्वीतभर्तुःप्रियहितेरता ॥ २७ ॥ एषधर्मःस्त्रियानित्योवेदेलोकेश्रुतःस्मृतः ॥ अग्निकार्येषु चसदासुमनोभिश्चदेवताः ॥ २८ ॥ पूज्यास्तेमत्कृतेदेविब्राह्मणाश्चैवसत्कृताः ॥ एवंकालंप्रतीक्षस्वममागमनकांक्षिणी ॥ २९ ॥ नियतानियताहा राभर्तृशुश्रूषणेरता ॥ प्राप्स्यसेपरमंकामंमयिपर्यागतेसति ॥ ३० ॥ यदिधर्मभृतांश्रेष्ठोधारयिष्यतिजीवितम् ॥ एवमुक्तातुरामेणबाष्पपर्याकुले क्षणा ॥ ३१ ॥ कौसल्यापुत्रशोकार्तारामंवचनमब्रवीत् ॥ ३१ ॥ गमनेसुकृतांबुद्धिंनतेशक्नोमिपुत्रक ॥ ३२ ॥

तिरिक्तदेवादेर्नमस्काराद्युपचाररहिता देवपूजनात्विष्ण्वादिदेवपूजनात् सापिस्वर्गंलभतेइतिप्राक्तनेनान्वयः एतमेवार्थंनियमविधिद्वारेणद्रढयति शुश्रूषामेवेति तत्पीतिजनकंकर्मैवेत्यर्थः तदेवाह प्रियंहितेरतेति हितपदेनपश्चाद्युक्तेनैतद्ध्वनयति आपाततोऽप्रियमपिहितंकुर्यात्आपाततःप्रियमप्यहितंत्यजेदिति ॥ २७ ॥ तत्रमानमाह एषभर्तृसेवारूपोधर्मःस्त्रियानित्यइतिवेदे श्रुतः लोकेस्मृतौस्मृतः तर्हिकिंकर्मांतरंसर्वथात्याज्यंनेत्याह अग्नीत्यादि भर्तृसंमतेषुअग्निकार्येषुचतेष्वेव चएवकारार्थः ॥ २८ ॥ एवंभर्तृसेवातत्परतया कालंममागमनकालम् ॥ २९ ॥ कामंऐहिकविषयसुखम् ॥ ३० ॥ तस्यपुत्रमात्रासाध्यत्वादाह यदीति अनेनदशरथमरणस्यसन्निहितत्वंसूचितम् ॥ ३१ ॥ सुकृतांसुष्ठुकृतनिश्चयाम् ॥ ३२ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

कालइष्टवियोगादिजनकः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ आनृण्यतां स्वार्थेष्यञ् ॥ ३५ ॥ मेवचआविद्धआच्छिद्यत्वांसंचोदयति वनायेतिशेषः इतियत् अतःकृतांतस्यगतिर्दुर्विभाव्या ॥ ३६ ॥ श्ल क्ष्णेननिर्मलेन चारुणामनोहरेण साम्नासांत्वेनवचनेन शुक्लेनेतिपाठांतरं अदर्शनासहिष्णुत्वात्प्रत्यागमनकालइदानीमेवभवेदितिप्रार्थयते अपीति येनकालेनप्रत्यागतंप्रत्यागमनंभवेत्सइत्यर्थः अपीदानीमितिलोकोक्त्योवाच ॥ ३७ ॥ परमेणआदरवता धर्मशीलत्वाद्देवर्षिरक्षणोद्यतत्त्वाच्चभगवत्संकल्पेनैवतथाज्ञानंतस्याइतिबोध्यं स्वस्त्ययनंमंगलमभिकांक्षितुंशीलमस्यस्याःसा

विनिवर्तयितुंवीरनूनंकालोदुरत्ययः॥ गच्छपुत्रत्वमेकाग्रोभद्रंतेऽस्तुसदाविभो॥३३॥ पुनस्त्वयिनिवृत्तेतु भविष्यामिगतक्लमा॥ प्रत्यागतेमहाभागेकृतार्थेचरितव्रते॥ ३४॥ पितुरानृण्यतांप्राप्तेस्वपिष्येपरमंसुखम्॥ कृतांतस्यगतिःपुत्रदुर्विभाव्यासदाभुवि॥ ३५॥ यस्त्वांसंचोदयतिमेवचआविद्धराघव॥ गच्छेदानींमहाबाहोक्षेमेणपुनरागतः॥ ३६॥ नंदयिष्यसिमांपुत्रसाम्नाश्लक्ष्णेनचारुणा॥ अपीदानींसकालःस्याद्वनात्प्रत्यागतंपुनः॥ यत्त्वांपुत्रकपश्येयंजटावल्कलधारिणम्॥ ३७॥ तथाहिरामंवनवासनिश्चितंददर्शदेवीपरमेणचेतसा॥ उवाचरामंशुभलक्षणंवचोबभूवचस्वस्त्ययनाभिकांक्षिणी॥ ३८॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेचतुर्विंशःसर्गः॥ २४॥ ॥ ७॥ ॥सावि नीयतमायासमुपस्पृश्यजलंशुचि॥ चकारमातारामस्यमंगलानिमनस्विनी॥ १॥ नशक्यतेवारयितुंगच्छेदानींरघूत्तम॥ शीघ्रंचविनिवर्तस्ववर्तस्वचसतांक्रमे॥ २॥ यंपालयसिधर्मंत्वंप्रीत्याचनियमेनच॥ सवैराघवशार्दूलधर्मस्त्वामभिरक्षतु॥३॥ येभ्यःप्रणमसेपुत्रदेवेष्वायतनेषुच॥ तेचत्वामभिरक्षंतुवनेसहमहर्षिभिः॥ ४॥ यानिदत्तानितेस्त्राणिविश्वामित्रेणधीमता॥ तानित्वामभिरक्षंतुगुणैःसमुदितंसदा॥ ५॥ पितृशुश्रूषयापुत्रमातृशुश्रूषयातथा॥ सत्येनचमहाबाहोचिरंजीवाभिरक्षितः॥ ६॥

॥ ३८ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेचतुर्विंशःसर्गः ॥ २४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ मंगलकरणमेवाह सेति आयासंतज्जनकंशोकं उपस्पृश्यआचम्य मंगलानिमंगलवचनानि ॥ १ ॥ सतांक्रमेसतांमार्गे ॥ २ ॥ ३ ॥ देवेष्वायतनेषुदेवालयेषु प्रणमसेच चाद्रक्षितुमिच्छसिच तेचदेवाः चाद्दृषयः ॥ ४ ॥ गुणैःसद्गुणैः ॥ ५ ॥ मातृशुश्रूषयेति मातात्रकैकेयी ॥ ६ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

समिदादिपदेनतदधिष्ठात्र्योदेवताउपलक्ष्यंते क्षुपाःह्रस्वशाखास्तरवः शिफायुक्तवृक्षाःक्षुपाइत्यन्ये ह्रदाइतिजलाशयमात्रोपलक्षणं त्वांरक्षंत्वित्यग्रिमेणसंबंधः ॥ ७ ॥ पतंगाःपक्षिणःस्व स्तिइत्यस्यकुर्वंत्वित्यग्रिमेणसंबंधः ॥ ८ ॥ धाताविराट् विधातासृष्टिविधायकः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ नक्षत्राणिरेवत्यादिनक्षत्राधिष्ठात्र्योदेवताः ग्रहाःसूर्यादयःग्रहदेवताःत

समित्कुशपवित्राणिवेद्यश्चायतनानिच ॥ स्थंडिलानिचविप्राणांशैलावृक्षाःक्षुपाह्रदाः ॥ ७ ॥ पतंगाःपन्नगाःसिंहास्त्वांरक्षंतुनरोत्तम ॥ स्वस्तिसा ध्याश्चविश्वेचमरुतश्चमहर्षिभिः ॥ ८ ॥ स्वस्तिधाताविधाताचस्वस्तिपूषाभगोर्यमा ॥ लोकपालाश्चतेसर्वेवासवप्रमुखास्तथा ॥ ९ ॥ ऋतवःषट्चते सर्वेमासाःसंवत्सराःक्षपाः ॥ दिनानिचमुहूर्ताश्चस्वस्तिकुर्वंतुतेसदा ॥ १० ॥ श्रुतिःस्मृतिश्चधर्मश्चपातुत्वांपुत्रसर्वतः ॥ स्कंदश्चभगवान्देवःसोमश्चस बृहस्पतिः ॥ ११ ॥ सप्तर्षयोनारदश्चतेत्वांरक्षंतुसर्वतः ॥ तेचापिसर्वतःसिद्धादिशश्चसदिगीश्वराः ॥ १२ ॥ स्तुतामयावनेतस्मिन्पांतुत्वांपुत्रनित्यशः शैलाःसर्वेसमुद्राश्चराजावरुणएवच ॥ १३ ॥ द्यौरंतरिक्षंपृथिवीवायुश्चसचराचरः ॥ नक्षत्राणिचसर्वाणिग्रहाश्चसहदैवतैः ॥ १४ ॥ अहोरात्रेत थासंध्येपांतुत्वांवनमाश्रितम् ॥ ऋतवश्चापिषट्चान्येमासाःसंवत्सरास्तथा ॥ १५ ॥ कलाश्चकाष्ठाश्चतथातवशर्मदिशंतुते ॥ महावनेपिचरतोमुनि वेषस्यधीमतः ॥ १६ ॥ तथादेवाश्चदैत्याश्चभवंतुसुखदाःसदा ॥ राक्षसानांपिशाचानांरौद्राणांक्रूरकर्मणाम् ॥ १७ ॥ क्रव्यादानांचसर्वेषांमाभूत्पु त्रकतेभयम् ॥ प्लवगावृश्चिकादंशामशकाश्चैववकानने ॥ १८ ॥ सरीसृपाश्चकीटाश्चमाभूवन्गहनेतव ॥ महाद्विपाश्चसिंहाश्चव्याघ्राऋक्षाश्चदंष्ट्रि णः ॥ १९ ॥ महिषाःशृंगिणोरौद्रानतेद्रुह्यंतुपुत्रक ॥ नृमांसभोजनारौद्रायेचान्येसर्वजातियाः ॥ २० ॥ मात्वांहिंसिषुःपुत्रमयासंपूजितास्त्विह ॥ आगमास्तेशिवाःसंतुसिध्यंतुचपराक्रमाः ॥ २१ ॥

त्तदधिदेवताः पुनरुक्तिरत्रपुत्रप्रेमपारवश्यान्नदोषाय पाठांतरेप्ययमेवार्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ सर्वक्रव्यादसंबंधिभयंपुत्रकतेमाभूदित्यन्वयः ॥ १८ ॥ प्लवगाःवानराः दंशावन मक्षिकाः गहनेतवमाभूवन्मासंतु ऋक्षाभल्लूकाः ॥ १९ ॥ तेतुभ्यं सर्वजातियाःसर्वजातीयाः सर्वजातयइतिपाठेक्रूरजंतवइतिफलितार्थः ॥ २० ॥ आगमाःमार्गाः तेझटितित्वदागमनयो ग्याभवंत्वित्यभिप्रायेणैवमुक्तिः ॥ २१ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

सर्वसंपत्तयःवनवासापेक्षिताःफलमूलादिरूपाः संत्वितिशेषः पार्थिवेभ्यःपृथिवीभवसत्त्वेभ्यः ॥ २२ ॥ देवेभ्यःयेचतेपरिपंथिनस्तेभ्यश्चस्वस्त्यस्तुइतियोजना ॥ २३ ॥ ऋषिमुखाच्युतानिर्ग
ता त्वयागृहीताश्चेतिशेषः ॥ २४ ॥ भूतकर्तृब्रह्म जगत्कारणंब्रह्मेत्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ उपसंपादयामास होमा इतिशेषः अनामयमारोग्यमुद्दिश्येतिशेषः ॥ २९ ॥ बाह्यं

सर्वसंपत्तयोरामस्वस्तिमान्गच्छपुत्रक ॥ स्वस्तितेऽस्त्वांतरिक्षेभ्यःपार्थिवेभ्यःपुनःपुनः ॥ २२ ॥ सर्वेभ्यश्चैवदेवेभ्योयेचतेपरिपंथिनः ॥ शुक्रःसोम
श्चसूर्यश्चधनदोयमस्तथा ॥ २३ ॥ पांतुत्वामर्चिताराममदंडकारण्यवासिनम् ॥ अग्निर्वायुस्तथाधूमोमंत्राश्चर्षिमुखच्युताः ॥ २४ ॥ उपस्पर्शनका
लेतुपांतुत्वांरघुनंदन ॥ सर्वलोकप्रभुर्ब्रह्माभूतकर्तृतथर्षयः ॥ २५ ॥ येचशेषाःसुरास्तेतुरक्षंतुवनवासिनम् ॥ इतिमाल्यैःसुरगणान्गंधैश्चापियशस्वि
नी ॥ २६ ॥ स्तुतिभिश्चानुरूपाभिरानर्चायतलोचना ॥ ज्वलनंसमुपादायब्राह्मणेनमहात्मना ॥ २७ ॥ हावयामासविधिनाराममंगलकारणात् ॥
घृतंश्वेतानिमाल्यानिसमिधश्चैवसर्षपान् ॥ २८ ॥ उपसंपादयामासकौसल्यापरमांगना ॥ उपाध्यायःसविधिनाहुत्वाशांतिमनामयम् ॥ २९ ॥
हुतहव्यावशेषेणबाह्यंबलिमकल्पयत् ॥ मधुदध्यक्षतघृतैःस्वस्तिवाच्यंद्विजांस्ततः ॥ ३० ॥ वाचयामासरामस्यवनेस्वस्त्ययनक्रियाम् ॥ ततस्तस्मै
द्विजेंद्रायराममातायशस्विनी ॥ ३१ ॥ दक्षिणांप्रददौकाम्यांराघवंचेदमब्रवीत् ॥ यन्मंगलंसहस्राक्षेसर्वदेवनमस्कृते ॥ ३२ ॥ वृत्रनाशेसमभवत्तत्ते
भवतुमंगलम् ॥ यन्मंगलंसुपर्णस्यविनताऽकल्पयत्पुरा ॥ ३३ ॥ अमृतंप्रार्थयानस्यतत्तेभवतुमंगलम् ॥ अमृतोत्पादनेदैत्यान्घ्नतोवज्रधरस्ययत्
॥ ३४ ॥ अदितिर्मंगलंप्रादात्तत्तेभवतुमंगलम् ॥ त्रिविक्रमान्प्रक्रमतोविष्णोरतुलतेजसः ॥ ३५ ॥ यदासीन्मंगलंरामतत्तेभवतुमंगलम् ॥ ऋषयः
सागराद्वीपावेदालोकादिशश्चताः ॥ ३६ ॥ मंगलानिमहाबाहोदिशंतुशुभमंगलम् ॥ इतिपुत्रस्यशेषाश्चकृत्वाशिरसिभामिनी ॥ ३७ ॥

बलिंहोमस्थानाद्बहिर्भूतंलोकपालादिबलिम् स्वस्तिवाच्यंस्वस्तिवाचनमुद्दिश्यमध्वादिभिरुपलक्षितान्द्विजान्कृत्वा ॥ ३० ॥ रामस्यवनेस्वस्त्यस्त्वित्येवंरूपांवनेस्वस्त्ययनक्रियांवाचयामासे
त्यन्वयः ॥ ३१ ॥ काम्यांइच्छाविषयाम् ॥ ३२ ॥ वृत्रनाशेतद्रूपनिमित्ते ॥ ३३ ॥ प्रार्थयानस्य आर्षत्वान्मुगभावः अनेनभाविमहद्युद्धंतत्रजयश्चसूचितः ॥ ३४ ॥ विक्रमःपादविक्षेपः
॥ ३५ ॥ ३६ ॥ शुभमंगलंमंगलानामपिमंगलम् इतिउक्त्वेतिशेषः पुत्रस्यशिरसिशेषाअक्षताः शेषाइत्यक्षतनामेतिकतकः ॥ ३७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

समालंभोविलेपनम् सिद्धार्थादृष्टवीर्यां विशल्यकरणीमित्यन्वर्थनामिकामौषधींगुलकीकृत्यशुभांरक्षांचकार रक्षाहेतुत्वेनहस्तेवबंधेत्यर्थः ॥ ३८ ॥ तांमंत्रैरतिशयितांकर्तुंजजाप मंत्रा निनिशेषः उवाचापि मंत्राननिशेषः जपोत्तरंस्पष्टमपिमंत्रानुच्चारयामासेत्यर्थः एतच्चतन्मंत्रार्थानुसंधानेनरामस्यस्वप्रसादार्थम् प्रहृष्टेवेतिहर्षापारमार्थ्यद्योतीइवशब्दः ॥ ३९ ॥ तदेवाह वाङ्मात्रेणेति संसज्जमानयाआंतरखेदगद्गदया आनम्येतिउच्चत्वात्पुत्रस्य ॥ ४० ॥ यद्वा वाल्मीकेरपिवर्णनीयमयीभावात्उवाचेत्युक्तावपिपुनरवददित्युक्तिर्नदोषाय ॥ ४१ ॥ संधितंराज

गंधैश्चापिसमालभ्यराममायतलोचना॥ औषधींचसुसिद्धार्थांविशल्यकरणींशुभाम्॥ ३८॥ चकाररक्षांकौसल्यामंत्रैरभिजजापच॥ उवाचा पिप्रहृष्टेवसादुःखवशवर्तिनी ॥ ३९ ॥ वाङ्मात्रेणनभावेनवाचासंसज्जमानया ॥ आनम्यमूर्ध्निचाघ्रायपरिष्वज्ययशस्विनी॥ ४०॥ अवदत्पुत्र मिष्टार्थोगच्छरामयथासुखम्॥ अरोगंसर्वसिद्धार्थमयोध्यांपुनरागतम्॥ ४१ ॥ पश्यामित्वांसुखंवत्ससंधितंराजवर्त्मसु॥ मंगलैरुपसंपन्नोवन वासादिहागतः॥ वध्वाश्चममनित्यंत्वंकामान्संवर्धयाहिभो॥ ४२ ॥ मयार्चितादेवगणाःशिवादयोमहर्षयोभूतगणाःसुरोरगाः॥ अभिप्रयातस्य वनंचिरायतेहितानिकांक्षंतुदिशश्चराघव ॥ ४३ ॥ अतीवचाश्रुप्रतिपूर्णलोचनासमाप्यचस्वस्त्ययनंयथाविधि॥ प्रदक्षिणंचापिचकारराघवंपुनः पुनश्चापिनिरीक्ष्यसस्वजे ॥४४॥ तयाहिदेव्याचकृतप्रदक्षिणोनिपीड्यमातुश्चरणौपुनःपुनः ॥ जगामसीतानिलयंमहायशाःसराघवःप्रज्वलितस्त याश्रिया ॥ ४५॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेपंचविंशतितमःसर्गः॥ २५॥ ॥७॥ ॥ अभिवाद्यतुकौ सल्यांरामःसंप्रस्थितोवनम्॥ कृतस्वस्त्ययनोमात्राधर्मिष्ठेवर्त्मनिस्थितः॥१॥ विराजयन्राजसुतोराजमार्गंनरैर्वृतम्॥हृदयान्याममंथेवजनस्य गुणवत्तया ॥ २॥ वैदेहीचापितत्सर्वंनशुश्रावतपस्विनी ॥ तदेवहृदितस्याश्चयौवराज्याभिषेचनम् ॥ ३॥

वर्त्मसु प्राप्तराज्यमितियावत् मंगलैराजोचितवस्त्राभरणैः वध्वाःसीतायाः संवर्धसंवर्धय याहिभोगच्छभो भोइतिनिपातआमंत्रणे ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ मात्राप्रदक्षिणकरणंरक्षार्थम् ॥ ४४ ॥ निपीड्यनमस्कृत्य तयाश्रियामातृकृतमंगलजशोभया ॥ ४५ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेपंचविंशःसर्गः ॥ २५ ॥ ॥ ७ ॥ धर्मिष्ठेअतिशयेनधर्मवति ॥ १ ॥ आममंथक्षोभयतिस्म तत्रहेतुर्गुणवत्ता ॥ २ ॥ तत्सर्वंवनगमनवृत्तांतम् तस्याश्चतस्यास्तु हृदितदेवयौवराज्याभिषेचनंस्थितमभूदितिशेषः ॥ ३ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

देवकार्यंदेवपूजाम् देवकार्यकरणेहेतुःकृतज्ञत्वंराजधर्माभिज्ञत्वंच देवैरेवंराज्यप्रदानोपकृतत्वेनकृतज्ञतयातत्पूजा ॥ ४ ॥ क्रियासीतायैकथमिदमन्याय्यंस्वमातापितृकृतंकथयामीतिलज्जयाऽवाङ्मुखइव ॥ ५ ॥ वेपमानाभर्तुर्विगतहर्षत्वावाङ्मुखत्वादिदर्शनात्कंपमाना ॥ ६ ॥ सोढुंगूढंकर्तुम् शोकंअन्येषांप्राकृतानां शोकजनकंवस्तुशोकरूपकार्याजनकंकर्तुंनशशाकततस्तदंतरंसशोकस्तच्छोकजनकंवस्तुविवृततांप्रकटकार्यत्वंगतः यद्वा सरामोविवृताभिप्रायंगतः शुद्धमुक्तस्वभावोपिमायाख्यप्रकृ[...]तारसीतासान्निध्याद्बुद्धविक्षेपशक्तिरिवजातइत्यर्थः अनेनहिनात्वेनप्रियायाअग्रेनकिंचित्पुंसोगोप्यमितिलोकव्यवहारोदर्शितः ॥ ७ ॥ प्रस्विन्नंप्राप्तदुःखजस्वेदम् अमर्षणंशोकधारणाक्षममिव यत्तुसीतायादुःखेनक[...]थमेषकालंनयिष्यतीतिधिया

देवकार्यंस्मसाकृत्वाकृतज्ञाहृष्टचेतना॥ अभिज्ञाराजधर्माणांराजपुत्रीप्रतीक्षती॥ ४॥ प्रविवेशाथरामस्तुस्ववेश्मसुविभूषितम्॥ प्रहृष्टजनसंपूर्णंह्रियाकिंचिदवाङ्मुखः॥५॥ अथसीतासमुत्पत्यवेपमानाचतंपतिम्॥ अपश्यच्छोकसंतप्तंचिंताव्याकुलितेंद्रियम्॥ ६॥ तांदृष्ट्वासहिधर्मात्मानशशाकमनोगतम्॥ तंशोकंराघवःसोढुंततोविवृततांगतः॥ ७॥ विवर्णवदनंदृष्ट्वातंप्रस्विन्नममर्षणम्॥ आहदुःखाभिसंतप्ताकिमिदानीमिदंप्रभो॥ ८॥ अद्यबार्हस्पतःश्रीमान्युक्तःपुष्येणराघव॥ प्रोच्यतेब्राह्मणैःप्राज्ञैःकेनत्वमसिदुर्मनाः॥ ९॥ नतेशतशलाकेनजलफेननिभेनच॥ आवृतंवदनंवल्गुच्छत्रेणाभिविराजते॥ १०॥ व्यजनाभ्यांचमुख्याभ्यांशतपत्रनिभेक्षणम्॥ चंद्रहंसप्रकाशाभ्यांवीज्यतेनतवाननम्॥ ११॥ वाग्मिनोबंदिनश्चापिप्रहृष्टास्त्वांनरर्षभ॥ स्तुवंतोनाद्यदृश्यंतेमंगलैःसूतमागधाः॥ १२॥ नतेक्षौद्रंचदधिचब्राह्मणावेदपारगाः॥ मूर्ध्निमूर्धाभिषिक्तस्यददतिस्मविधानतः॥ १३॥ नत्वांप्रकृतयःसर्वाःश्रेणीमुख्याश्चभूषिताः॥ अनुव्रजितुमिच्छंतिपौरजानपदास्तदा॥ १४॥

दुःखितइतिविवर्णवदनत्वादिकमिति तदनुचितंभगवति कथमपिदुःखासंबंधात्तादृशधियोप्यभावाच्च व्यसनेषुमनुष्याणांभृशंभवतिदुःखितइत्यादावपिदुःखितइवेत्येवार्थइतिममाभाति॥८॥ बार्हस्पतोबृहस्पतिदेवताकः युक्तःचंद्रेणेतिशेषः युक्तस्तेनपुष्येणाभिषेकइतिब्राह्मणैःप्रोच्यतेइत्यन्वयः तज्जन्यसंतोषंविहायदुर्मनाःकेनासि ॥ ९ ॥ शतंशलाकायस्मिंश्छत्रेतेनच्छत्रेणावृतंसन्नविराजतइतियोजना वल्गुसुंदरम् ॥ १० ॥ व्यजनाभ्यांवालव्यजनाभ्याम् शतपत्रंपद्मंतत्समेक्षणम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ क्षौद्रंचदधिच तीर्थोदकमिश्रितमितिशेषः मूर्धाभिषिक्तस्यशिरःस्नातस्य ॥ १३॥ श्रेणीमुख्याःपरिषन्मुख्याः सर्वत्र तत्कुतइतिशेषः ॥१४॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

पुष्परथःलीलागमनप्रयोजनोरथोनतुयुद्धार्हइत्यर्थः तादृशरथोनिर्जिगमिषोराज्ञोपेभवतितस्मिन्सत्यामि च्छायामारोहतिनोचेदपतोगच्छति ॥ १५ ॥ हस्तीकृष्णमेघप्रभोगिरिप्रभश्च ॥ १६ ॥ भद्रासनंपुरस्कृत्यपूजायुक्तंयथाभवतितथागृहीत्वायांतंतेपुरःसरंअग्रगंसेवकंनपश्यामि ॥ १७ ॥ यदाभिषेकःसज्जःइदानींतस्मिन्नेवैतस्मिन्वर्तमानकालेउक्तराजचिह्नाभावोमुखवर्णश्चापूर्वः कदाप्यननुभूतोहर्षकालेहर्षाभावश्चेतिइदंकिमित्यर्थः ॥ १८ ॥ विलपंतींदुःखेनभाषमाणाम् तत्रभवान्पूज्यस्तातोदशरथः अत्रभवत्तत्रभवच्छब्दौपूज्यार्थौ ॥ १९ ॥ उत्कटाप्रियश्रवणेन

चतुर्भिर्वेगसंपन्नैर्हयैःकांचनभूषणैः॥ मुख्यःपुष्परथोयुक्तःकिंनगच्छतितेग्रतः ॥ १५ ॥ नहस्तीचाग्रतःश्रीमान्सर्वलक्षणपूजितः॥ प्रयाणेलक्ष्यते वीरकृष्णमेघगिरिप्रभः॥ १६ ॥ नचकांचनचित्रंतेपश्यामिप्रियदर्शन॥ भद्रासनंपुरस्कृत्ययांतंवीरपुरःसरम्॥ १७॥ अभिषेकोयदासज्जःकिमिदा नीमिदंतव॥ अपूर्वोमुखवर्णश्चनप्रहर्षश्चलक्ष्यते॥ १८ ॥ इतीवविलपंतींतांप्रोवाचरघुनंदनः॥ सीतेतत्रभवांस्तातःप्रव्राजयतिमांवनम्॥ १९ ॥ कुलेमहतिसंभूतेधर्मज्ञेधर्मचारिणि॥ शृणुजानकियेनेदंक्रमेणाद्यागतंमम॥ २० ॥ राज्ञासत्यप्रतिज्ञेनपित्रादशरथेनवै॥ कैकेय्यैममात्रेतुपुरा दत्तौमहावरौ॥ २१ ॥ तयाद्यममसज्जेस्मिन्नभिषेकेनृपोद्यते ॥ प्रचोदितःससमयोधर्मेणप्रतिनिर्जितः॥ २२ ॥ चतुर्दशहिवर्षाणिवस्तव्यंदंडकेम या॥ पित्रामेभरतश्चापियौवराज्येनियोजितः॥ २३ ॥ सोहंत्वामागतोद्रष्टुंप्रस्थितोविजनंवनम्॥ भरतस्यसमीपेतेनाहंकत्थ्यःकदाचन॥ २४॥ ऋद्धियुक्ताहिपुरुषानसहंतेपरस्तवम्॥ तस्मान्नतेगुणाःकत्थ्याभरतस्याग्रतोमम॥ २५॥

सीतायाअत्यंतमोहोमाभूदितिविविधगुणकीर्तनेनसंबोधयति कुलेइत्यादि येनक्रमेणहेतुनाइदंप्रव्राजनमागतंतच्छृणु ॥ २०॥ २१ ॥ नृपेणोद्यतेप्रस्ताविते ममाभिषेकेसज्जेसतितयाद्यससम यःप्राचीनोवरसंकेतःप्रचोदितःप्रवर्तितस्तेनप्रवर्तनेनराजाधर्मेणधर्ममार्गेणप्रतिनिर्जितःस्ववशःकृतः ॥ २२ ॥ अस्तुप्रकृतेकिंतत्राह चतुर्दशेत्यादि पित्रावरनिर्जितपितृनियोगेनआद्यवरपालन रूपेण भरतश्चद्वितीयवरपालनरूपपितृनियोगेनयौवराज्येनियोजितःमयेतिशेषः ज्येष्ठाज्ञांविनातस्यतल्लाभासंभवात् ॥ २३ ॥ अथसीतायागृहेऽवस्थितौसुखजनकबुद्धिरुपदिश्यते भरत स्येत्यादिना नकत्थ्योनश्लाघनीयः ॥ २४ ॥ तेप्रसिद्धाःममगुणाः ॥२५ ॥

T

अर्हतेनानुवक्तव्योविशेषेणकदाचनेतिप्राचीनःपाठःकतकेनदर्शितः अर्हमस्मत्स्वरूपंतेत्वयाविशेषेणविशिष्यकदाचनकदापिनानुवक्तव्यः सखीभिर्वार्ताप्रसंगइतिशेषः भरतस्यामतइत्यनुकर्षः तत्रहेतुरनुकूलतयेति मत्स्वरूपवर्णनंचतस्यप्रतिकूलमितिभावः नापित्वंतेनभर्तव्याविशेषेणकदाचनेतिआधुनिकपाठस्तुनतथाचमत्कारी विशेषेणनभर्तव्याकिंतुबं[illegible]साधारण्येनेत्यर्थेऽनुकूलतयेत्युत्तरार्धस्यतथोपयोगाभावात् ॥ २६ ॥ तदनुकूलाचरणंकिमर्थमतआह तस्माइति नृपतिनादशरथेन सत्वयादि[illegible]षतःप्रसाद्यः चोर्हतौ यतोनृपतिः ॥ २७ ॥ २८ ॥ यातेगते ॥ २९ ॥

अर्हतेनानुवक्तव्योविशेषेणकदाचन ॥ अनुकूलतयाशक्यंसमीपेतस्यवर्तितुम् ॥ २६ ॥ तस्मैदत्तंनृपतिनायौवराज्यंसनातनम् ॥ सप्रसाद्यस्त्वयासीतेनृपतिश्चविशेषतः ॥ २७ ॥ अहंचापिप्रतिज्ञांतांगुरोःसमनुपालयन् ॥ वनमद्यैवयास्यामिस्थिरीभवमनस्विनि ॥ २८ ॥ यातेचमयिकल्याणिवनंमुनिनिषेवितम् ॥ व्रतोपवासपरयाभवितव्यंत्वयानघे ॥ २९ ॥ कल्यमुत्थायदेवानांकृत्वापूजांयथाविधि ॥ वंदितव्योदशरथःपितामममजनेश्वरः ॥ ३० ॥ माताचममकौसल्यावृद्धासंतापकर्शिता ॥ धर्ममेवाग्रतःकृत्वात्वत्तःसंमानमर्हति ॥ ३१ ॥ वंदितव्याश्चतेनित्यंयाःशेषामममातरः ॥ स्नेहप्रणयसंभोगैःसमाहिममातरः ॥ ३२ ॥ भ्रातृपुत्रसमौचापिद्रष्टव्यौचविशेषतः ॥ त्वयाभरतशत्रुघ्नौप्राणैःप्रियतरौमम ॥ ३३ ॥ विप्रियंचनकर्तव्यंभरतस्यकदाचन ॥ सहिराजाचवैदेहिदेशस्यचकुलस्यच ॥ ३४ ॥ आराधिताहिशीलेनप्रयत्नैश्चोपसेविताः ॥ राजानःसंप्रसीदंतिप्रकुप्यंतिविपर्यये ॥ ३५ ॥ औरस्यानपिपुत्रान्हित्यजंत्यहितकारिणः ॥ समर्थान्संप्रगृह्णंतिजनानपिनराधिपाः ॥ ३६ ॥ सात्वंवसेहकल्याणिराज्ञःसमनुवर्तिनी ॥ भरतस्यरताधर्मेसत्यव्रतपरायणा ॥ ३७ ॥

कल्यंउषसि ॥ ३० ॥ त्वयिगतेत्वन्मातुर्नमस्कारेणकिंफलंसतितुत्वत्प्रातिकूल्याकरणेतत्फलमितिचेत्तत्राह धर्ममेवाग्रतःकृत्वाधर्मएवतत्फलंमुख्यंबुद्धौकृत्वातत्संमानःकार्यइतिभावः ॥ ३१ ॥ स्नेहेनमातृत्वप्रयुक्तेनप्रणयेन प्रकृष्टःस्नेहःप्रणयः संभोगःसेवाअन्नपानादिविशेषप्रदानम् ॥ ३२ ॥ भ्रात्रापुत्रेणचसमौ प्राणैःप्राणेभ्यःप्रियतरौ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ विपर्ययेशीलादिविपर्यये ॥ ३५ ॥ जनान्प्राकृतान् संबंधलेशहीनानितियावत् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

यथाकस्यचिन्मद्वचसोव्यलीकंव्यलीकत्वंअनृतत्वंनकुरुषेतथेदमपिमेवचःकार्यंअनुष्ठेयमित्यर्थः वचसोनृतत्वकरणंचाननुष्ठानेभवति ॥ ३८ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामा
यणतिलकेवा०आ०अ०षड्विंशःसर्गः ॥ २६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एवंरामेणगृहवासेनियुक्ताममापिवनवासएवधर्मतोन्यायप्राप्तइतिसीताह एवमित्यादि प्रणयात्स्नेहादेवसंक्रुद्धाकथं
ममपृथक्स्थितिमादिशतीत्यमर्षवती ॥ १ ॥ सएवामर्षोदर्श्यते किमिति लघुतयामयिक्षुद्रत्वालंबनेनइदंकिभाषसे किंच हेनरवरोत्तमत्वयायदुक्तंतच्छ्रुत्वामेममअपहास्यंअतिशयितोहासो
जायते ॥ २ ॥ यत्त्वयेरितंतत्वीराणांअनर्हमयशस्यंचातोनश्रोतव्यंश्रोतुमयोग्यम् ॥ ३ ॥ कुतएवंतत्राह आर्यपुत्रेत्यादि पित्रादयः स्वानिपुण्यानिस्वस्यकर्मफलानिभुंजानाःस्वंस्वंभाग्यं

अहंगमिष्यामिमहावनंप्रियेत्वयाहिवस्तव्यमिहैवभामिनि ॥ यथाव्यलीकंकुरुषेनकस्यचित्तथात्वयाकार्यमिदंवचोमम ॥ ३८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्री
म० वा० आ० अ० षड्विंशःसर्गः ॥ २६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एवमुक्तातुवैदेहीप्रियार्हाप्रियवादिनी ॥ प्रणयादेवसंक्रुद्धाभर्तारमिदमब्रवीत् ॥ १ ॥
किमिदंभाषसेरामवाक्यंलघुतयाध्रुवम् ॥ त्वयायदपहास्यंमेश्रुत्वानरवरोत्तम ॥ २ ॥ वीराणांराजपुत्राणांशस्त्रास्त्रविदुषांनृप ॥ अनर्हमयशस्यंच
नश्रोतव्यंत्वयेरितम् ॥ ३ ॥ आर्यपुत्रपितामाताभ्रातापुत्रस्तथास्नुषा ॥ स्वानिपुण्यानिभुंजानाःस्वंस्वंभाग्यमुपासते ॥ ४ ॥ भर्तुर्भाग्यंतुनार्येकाप्रा
प्नोतिपुरुषर्षभ ॥ अतश्चैवाहमादिष्टावनेवस्तव्यमित्यपि ॥ ५ ॥ नपितानात्मजोवात्मानमातानसखीजनः ॥ इहप्रेत्यचनारीणांपतिरेकोगतिःसदा
॥ ६ ॥ यदित्वंप्रस्थितोदुर्गंवनमद्यैवराघव ॥ अग्रतस्तेगमिष्यामिमृद्नंतीकुशकंटकान् ॥ ७ ॥ ईर्ष्यारोषंबहिष्कृत्यभुक्तशेषमिवोदकम् ॥ नयमांवी
रविस्रब्धःपापंमयिनविद्यते ॥ ८ ॥

स्वानुष्ठितंकर्मैवोपासतेउपजीवंतिनपुत्राद्यनुष्ठितं तत्रतेषांसहाधिकाराभावात् ॥ ४ ॥ एकानारीतुभर्त्रासहाधिकाराद्भर्तुर्भाग्यंभर्त्रनुष्ठितंकर्मफलंप्राप्नोति अतस्तववनवासादेशेनैवत्वत्पितृ
भ्यांसर्वकर्मणिसहाधिकारादहमपिवनेवस्तव्यमित्यादिष्टैव तथैवममापिगुरुत्वात्सआदेशोनुल्लंघ्यएवेतिभावः ॥ ५ ॥ यदेवमतोनपित्रादिरिहलोकेप्रेत्यपरलोकेचनारीणांगतिःकिंतुएकःपतिरे
वसदागतिः ॥ ६ ॥ अतोयदित्वमिति मृद्नंतीकुशेत्यनेनपश्चाभेवगमिष्यामीतिनचतेदुःखंदास्यामीतिचध्वनितम् ॥ ७ ॥ स्त्रियावनगमनसाहसंकथमित्यक्षांतिरीर्ष्यातांस्ववाक्योल्लंघनेनरोषंच
बहिष्कृत्यत्यक्त्वाविस्रब्धोनिःशंकोमांनय तत्रहेतुगर्भंविशेषणं वीरेति स्ववीरत्वस्यलोकेख्यापनायअन्यथाकुतस्तत्त्यागइतिध्वनिरत्र त्यागप्रयोजकंपापंचमयिनविद्यते ननुभुक्तभोगया
त्वयावनेकिंप्रयोजनमतआह भुक्तशेषमुदकमिव यथादुष्प्रापपानीयकांतारयायिनापीतशेषंकमंडलुनिष्ठमुदकमवश्यंनेयमेवतथाहमपित्वयानेयैव तरुणत्वादितिगूढहासोक्तिः ॥ ८ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अतोपिमेवनगमनमेवोचितमित्याह प्रासादाग्रे स्थितापेक्षयेतिशेषः विमानैर्वावैहायसगतेनवा आकाशगमनेनउपलक्षितानिमाद्यष्टसिद्ध्यपेक्षयेतिशेषः सर्वावस्थागताभर्तुः अपीतिशेषः विष्णोरभक्तिकावस्थासर्वावस्थेतिगीयतइत्यभिधानात् तांगतस्यातएवआईषद्भर्तुः भर्तुरित्यंतमेकंपदं अथवापृथक्पदे श्रत्यक्तधर्माननुष्ठानरूपांतांगतापीतियोजना सकलभर्तृधर्मरहितस्यापिपत्युःपादच्छायापादसेवनमेवेतरधर्मापेक्षयास्त्रियाविशिष्यतेअधिकंभवति श्रुतिस्मृत्योःसर्वपरित्यागेनभर्तृसेवायाएवस्त्रीणांनित्यत्वबोधनादितिभावः ॥९॥ मद्गुरूपदेशोप्येवमेवेत्याह अनुशिष्टेत्यादि विविधाश्रयंनानाविधावस्थभर्तृनित्याश्रयमनुशिष्टास्मि अतोभर्तरिमयायथोपदिष्टंवर्तितव्यं तथासंप्रतिनोवक्तव्यास्मिनोपदेष्टव्यास्मि ॥१०॥ यदेवमतोहमिति गमिष्यामि त्व

प्रासादाग्रेविमानैर्वावैहायसगतेनवा॥ सर्वावस्थागताभर्तुःपादच्छायाविशिष्यते॥९॥अनुशिष्टास्मिमात्राचपित्राचविविधाश्रयम्॥ नास्मिसंप्रतिवक्तव्यावर्तितव्यंयथामया॥ १०॥ अहंदुर्गंगमिष्यामिवनंपुरुषवर्जितम्॥ नानामृगगणाकीर्णंशार्दूलगणसेवितम्॥ ११॥ सुखंवने निवत्स्यामियथैवभवनेपितुः॥ अचिंतयंतीत्रीन्लोकांश्चिंतयंतीपतिव्रतम्॥१२॥ शुश्रूषमाणातेनित्यंनियताब्रह्मचारिणी॥ सहरंस्येत्वयावी[illegible]नेषुमधुगंधिषु॥ १३॥ त्वंहिकर्तुंवनेशक्तोरामसंपरिपालनम्॥ अन्यस्यापिजनस्येहकिंपुनर्ममम्मानद॥ १४॥ साहंत्वयागमिष्यामिवनमद्यनसंशयः॥ नाहंशक्यामहाभागनिवर्तयितुमुद्यता॥१५॥फलमूलाशनानित्यंभविष्यामिनसंशयः॥नतेदुःखंकरिष्यामिनिवसंतीत्वयासदा॥ १६॥ अग्रतस्तेगमिष्यामिभोक्ष्येभुक्तवतित्वयि॥ इच्छामिपरतःशैलान्पल्वलानिसरांसिच॥ १७॥ द्रष्टुंसर्वत्रनिर्भीतात्वयानाथेनधीमता॥ हंसकारंडवाकीर्णाःपद्मिनीःसाधुपुष्पिताः॥ १८॥ इच्छेयंसुखिनीद्रष्टुंत्वयावीरेणसंगता॥ अभिषेकंकरिष्यामितासुनित्यमनुव्रता॥ १९॥

द्गमनमन्वितिशेषः ॥ ११ ॥ त्रीन्लोकानचिंतयंतीत्रैलोक्यैश्वर्यमप्यगणयंती पतिव्रतंपत्यासहवासरूपंव्रतं चिंतयंतीअपेक्षमाणा ॥ १२ ॥ ब्रह्मचारिणीतपश्चरणशीला नियतात्वदुपदिष्टनियमयुक्ता मधुगंधिषुमकरंदसुरभिषु ॥ १३ ॥ अन्यस्यापिजनस्यजीवसमूहस्य ॥ १४ ॥ ननिवर्तयितुंशक्या न्यायप्राप्तानुगमनत्वात् त्वच्छक्तिरूपत्वादितिगूढोभिप्रायः उद्यता वनंगंतुमितिशेषः ॥ १५ ॥ दुःखंनकरिष्यामि विशिष्टान्नपानादीच्छयेतिशेषः त्वयासहशक्तिरूपत्वात्सदावसंतीदुःखमयकार्यापियथापूर्वंनकदापिदुःखंकृतवतीएवमग्रेपिनकरिष्यामीतिभावः॥१६॥ सरांसिचेत्यस्यद्रष्टुमित्यनेनान्वयः ॥ १७॥ कारंडवाःजलकुक्कुटाः ॥ १८ ॥ अभिषेकंकरिष्यामि तासु पद्मिनीषुइतिशेषः ॥ १९॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

वर्षसहस्राणिशतंवात्वयासहवसंतीतेषांव्यतिक्रमंवनवासदुःखंनवेत्स्यामिकिंतुक्षणमिवतावंतंकालंनेष्यामीतिभावः ॥ २० ॥ स्वर्गोपिनमेमतः त्वयाविनेतिशेषः तदेवविवृणोति स्वर्गेपिचेति ॥ २१ ॥ मृगैरायुतंमृगैरासमंताद्युतंयुक्तं वानरवारणैश्चयुक्तमितिशेषः संमताततवेतिशेषः त्वदाज्ञावर्तिनीतियावत् ॥ २२ ॥ त्वयावियुक्तामित्यादि त्वद्वियोगेमरणविषयनिश्चितमतिं याच नांमामिकांवनानुगमनयाचनांसाधुकुरुष्वचरितार्थांसंपादय मयाक्रियमाणादतानुगमनात्तेगुरुताभारोनभविष्यति ॥ २३ ॥ तथान्याययुक्तंननिनीषतिस्मननेतुमैच्छत् अतएवास्यानिवर्तने

सहत्वयाविशालाक्षरंस्येपरमनंदिनी॥ एवंवर्षसहस्राणिशतंवापित्वयासह॥ २०॥ व्यतिक्रमंनवेत्स्यामिस्वर्गोपिहिनमेमतः॥ स्वर्गेपिचविनावा सोभवितायदिराघव॥ त्वयाविनानरव्याघ्रनाहंतदपिरोचये॥२१॥ अहंगमिष्यामिवनंसुदुर्गमंमृगायुतंवानरवारणैश्च॥वनेनिवत्स्यामियथापि तुर्गृहेतवैवपादावुपगृह्यसंमता॥ २२॥ अनन्यभावामनुरक्तचेतसंत्वयावियुक्तांमरणायनिश्चिताम्॥ नयस्वमांसाधुकुरुष्वयाचनांनातोमयाते गुरुताभविष्यति॥ २३॥ तथाब्रुवाणामपिधर्मवत्सलांनचस्मसीतांनृवरोनिनीषति॥ उवाचचैनांबहुसन्निवर्तनेवनेनिवासस्यचदुःखितांप्रति ॥ २४॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेसप्तविंशःसर्गः॥ २७॥ ॥७॥ सएवंब्रुवतींसीतांधर्मज्ञांधर्मवत्सलः॥ ननेतुंकुरुतेबुद्धिंवनेदुःखानिचिंतयन्॥ १॥ सांत्वयित्वाततस्तांतुबाष्पदूषितलोचनाम्॥ निवर्तनार्थेधर्मात्मावाक्यमेतदुवाचह॥ २॥ सीतेमहाकु लीनासिधर्मेचनिरतासदा॥इहाचरस्वधर्मंत्वंयथामेमनसःसुखम्॥ ३॥ सीतेयथात्वांवक्ष्यामितथाकार्यंत्वयाऽबले॥ वनेदोषाहिबहवोवसत स्तान्निबोधमे॥ ४॥ सीतेविमुच्यतामेषावनवासकृतामतिः॥ बहुदोषंहिकांतारंवनमित्यभिधीयते॥ ५॥

निवर्तनरूपप्रयोजननिमित्तंवनवासस्यदुःखतांदुःखजनकतांप्रति सत्संभवत् बहुहेतुजातमुवाचेत्यर्थः॥ २४॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्ये अयोध्याकांडेसप्तविंशःसर्गः॥ २७॥ ॥७॥ ॥ सइति ननेतुंकुरुतेबुद्धिंननेतुंकुरुतेइव॥ १॥ २॥ महाकुलीनेत्याद्युक्तिःस्ववाक्यांगीकारप्रयोजना इहैवस्थित्वायथामेममनसःसुखं भवतितथामदागमनमुद्दिश्यस्वधर्मंचरधर्ममेवाचर॥ ३॥ हियतोवनेबहवोदोषाःक्लेशाअतोमदुक्तंकार्यमित्यन्वयः॥ ४॥ कांतारंगहनत्वाद्दुष्प्रवेशंवनंबहुदोषमित्यभिधीयतइतियोजना सी तेइतिकलत्रनामग्रहणमपिदुःखाकुलचित्तत्वनाटनेननदोषाय॥ ५॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

हितबुद्ध्याएतदभिधीयतेनतुत्वद्धरणादिप्रयासोपाधिनेत्यर्थः सदासर्वकालंसुखंवनेनास्ति सुखंसुखदंनभवतिकिंतुदुःखंदुःखदमेवेत्येवजानामिनिश्चिनोमि ॥ ६ ॥ गिरिनिर्झरागिरिनद्यस्तन्निन दैःसंभूताःप्रभूताः गिरिनिर्दरिवासिनांसिहानांनिनदाःश्रोतुंदुःखाअतोवनंदुःखंदुःखजनकम् ॥ ७ ॥ विस्रब्धाःनिःशंकाः दृष्ट्वामनुष्यंदृष्ट्वासमभिवर्ततेहंतुंसमुखमायांति ॥ ८ ॥ सग्राहकत्वंपंक वत्त्वंचदुस्तरत्वेहेतुः नित्यंग[illegible]स्यस्ययुक्तमितिशेषः ॥ ९ ॥ ककवाकुर्वनकुक्कुटः सरठइत्यन्ये निरपाःनिर्गतोदकाः ऋक्पूरित्यप्समासांतः ॥ १० ॥ स्वयंभग्नासुस्वयंपतितशीर्णपर्णमयशय्यास्वि

हितबुद्ध्याखलुवचोमयैतदभिधीयते॥ सदासुखंनजानामिदुःखमेवसदावनम्॥ ६॥ गिरिनिर्झरसंभूतागिरिनिर्दरिवासिनाम्॥ सिंहानांनिनदा दुःखाःश्रोतुंदुःखमतोवनम्॥ ७॥ क्रीडमानाश्चविस्रब्धामत्ताःशून्येतथामृगाः॥ [illegible]त्वासमभिवर्ततेसीतेदुःखमतोवनम्॥ ८॥ सग्राहाःसरितश्चैवपं कवत्यस्तुदुस्तराः॥ मत्तैरपिगजैर्नित्यमतोदुःखतरंवनम्॥ ९॥ लताकंटकसंकीर्णा[illegible]ककवाकूपनादिताः॥ निरपाश्चसुदुःखाश्चमार्गादुःखमतोवन म्॥ १०॥ सुप्यतेपर्णशय्यासुस्वयंभग्नासुभूतले॥ रात्रिषुश्रमखिन्नेनतस्माद्दुःखमतोवनम्॥ ११॥ अहोरात्रंचसंतोषःकर्तव्योनियतात्मना॥ फ लैर्वृक्षावपतितैःसीतेदुःखमतोवनम्॥ १२॥ उपवासश्चकर्तव्योयथाप्राणेनमैथिलि॥ जटाभारश्चकर्तव्योवल्कलांबरधारणम्॥ १३॥ देवतानां पितॄणांचकर्तव्यंविधिपूर्वकम्॥ प्राप्तानामतिथीनांचनित्यशःप्रतिपूजनम्॥ १४॥ कार्यस्त्रिरभिषेकश्चकालेकालेचनित्यशः॥ चरतांनियमेनैवत स्माद्दुःखतरंवनम्॥ १५॥ उपहारश्चकर्तव्यःकुसुमैःस्वयमाहृतैः॥ आर्षेणविधिनावेद्यांसीतेदुःखमतोवनम्॥ १६॥ यथालब्धेनकर्तव्यःसंतोषस्तेन मैथिलि॥ यथाहारैर्वनचरैःसीतेदुःखमतोवनम्॥ १७॥ अतीववातस्तिमिरंबुभुक्षाचास्तिनित्यशः॥ भयानिचमहांत्यत्रअतोदुःखतरंवनम्॥ १८॥

तियावत् श्रमखिन्नेनदिवाफलाद्यानयनश्रमखिन्नेनसुप्यते वनवासिनाजनेनेतिशेषः तेननतवापिसश्रमस्तदेवशयनंचेतिसममेवेतिध्वनितम् ॥ ११ ॥ वृक्षावपतितैःवृक्षेभ्यःस्वयमेवपतितैः अहो रात्रंप्रातःसायम् ॥ १२ ॥ यथाप्राणेनयथाबलानुसारेण केशसंस्काराभावाज्जटाभारकरणम् ॥ १३ ॥ प्रतिपूजनंकार्यं तेनतदर्थसामग्रीसंपादनक्लेशोध्वनितः ॥ १४ ॥ कालेकालेप्रातःका लादौनियमेनैवचरतांकालक्षेपंकुर्वतांत्रिरभिषेकःकार्यः त्रिषवणस्नानंकर्तव्यमित्यर्थः ॥ १५ ॥ उपहारःपूजा आर्षोविधिरुंछादिवृत्तिः वेद्यामित्यनेनतत्करणदुःखंध्वनितम् ॥ १६ ॥ तेनव न्यपदार्थेन यथाहारैःयथालब्धाहारैः ॥ १७ ॥ तिमिरंरात्रिष्वितिशेषः ॥ १८ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

बहुरूपाःसरीसृपाःसंतितेचमार्गमध्येदर्पाच्चरंति ॥ १९ ॥ निलयनंवासस्थानं नदीवत्कुटिलगतयः ॥ २० ॥ अबलेइत्यनेनतन्निवारणासामर्थ्यंध्वनितम् ॥ २१ ॥ व्याकुलशाखाप्रत्वंयथा योगंद्रुमेषुकुशकाशयोश्चबोध्यम् ॥ २२ ॥ २३ ॥ भेतव्येभेतव्यविषये ॥ २४ ॥ अलंगत्वा नगंतव्यमित्यर्थः विमृशन्दोषान्विचारयन् तान्दोषानिहस्थोपिपश्यामीवातोबहुदोषकरंवनमि तिब्रवीमीतिशेषः ॥ २५ ॥ रामेणयदावनेनेतुंमतिर्नकृताबभूवतदासीतातस्यवचनंनचकारनांगीचकारततोहेतोरिदमब्रवीत् ॥ २६ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मी

सरीसृपाश्चबहवोबहुरूपाश्चभामिनि ॥ चरंतिपथितेदर्पात्ततोदुःखतरंवनम् ॥ १९ ॥ नदीनिलयनाःसर्पानदीकुटिलगामिनः ॥ तिष्ठंत्यावृत्यपंथान मतोदुःखतरंवनम् ॥ २० ॥ पतंगावृश्चिकाकीटादंशाश्चमशकैःसह ॥ बाधंतेनित्यमबलेसर्वंदुःखमतोवनम् ॥ २१ ॥ द्रुमाःकंटकिनश्चैवकुशाःका शाश्चभामिनि ॥ वनेव्याकुलशाखाग्रास्तेनदुःखमतोवनम् ॥ २२ ॥ कायक्लेशाश्चबहवोभयानिविविधानिच ॥ अरण्यवासेवसतोदुःखमेवसदा वनम् ॥ २३ ॥ क्रोधलोभौविमोक्तव्यौकर्तव्यातपसेमतिः ॥ नभेतव्यंचभेतव्येदुःखंनित्यमतोवनम् ॥ २४ ॥ तदलंतेवनंगत्वाक्षेमंनहिवनंतव ॥ वि मृशन्निवपश्यामिबहुदोषकरंवनम् ॥ २५ ॥ वनंतुनेतुंनकृतामतिर्यदाबभूवरामेणतदामहात्मना ॥ नतस्यसीतावचनंचकारतंततोब्रवीद्रामिदं सुदुःखिता ॥ २६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेअष्टाविंशःसर्गः ॥ २८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एततुवचनंश्रुत्वा सीतारामस्यदुःखिता ॥ प्रसक्ताश्रुमुखीमंदमिदंवचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ येत्वयाकीर्तितादोषावनेवस्तव्यतांप्रति ॥ गुणानित्येवतान्विद्धितवस्नेहपुरस्कृता ॥ २ ॥ मृगाःसिंहागजाश्चैवशार्दूलाःशरभास्तथा ॥ चमराःसृमराश्चैवयेचान्येवनचारिणः ॥ ३ ॥ अदृष्टपूर्वरूपत्वात्सर्वेतेतवराघव ॥ रूपं दृष्ट्वाऽपसर्पेयुस्तवसर्वेहिबिभ्यति ॥ ४ ॥

कीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेअष्टाविंशःसर्गः ॥ २८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एतदिति ॥ १ ॥ वनेवस्तव्यतांवासंप्रतित्वयायेदोषाःकीर्तितास्तान्मांप्रतिगुणानेवविद्धियतोहंतवस्नेहेनपुर स्कृतात्वन्निष्ठस्नेहविषया अनेनत्वत्स्नेहविषयस्यदोषपदार्थोनकोपीतिभावः यद्वा यतस्त्वद्विषयकस्नेहेनायगाइत्यर्थः ॥ २ ॥ तदेवाह मृगाइत्यादि ॥ ३ ॥ अदृष्टपूर्वंतावकंरूपंयेषांतत्त्वात् रूपंदृष्ट्वेति स्थानेहृषीकेशतवप्रकीर्त्येतिन्यायाद्येषामन्यकर्तृकत्वत्स्मरणेनभयंतेषांसाक्षात्त्वद्दर्शनेभयमित्यर्थसिद्धमितिध्वनितं तवसर्वेहिबिभ्यति अनेनयद्भीषोदेतिसूर्यइत्यर्थोध्वनितः ॥ ४ ॥

गुरुजनाज्ञया इयंसीताममसुताच्छायेवानुगतासदेतिसूचितपित्राद्याज्ञयाउक्तरीत्यात्वत्पित्राद्याज्ञया त्वद्वियोगेनहेतुना॥ ५ ॥ आद्योपिलौकोक्तौ ॥ ६ ॥ एवंविधंपतिहीनायाजीवनमशक्य मित्येवंरूपंत्वयादर्शितंभरतानुकूलतयात्रवासस्थित्युपदेशेनातोहंत्वयासहयास्यामि त्वदुपदिष्टभरतानुकूल्येनस्थातुमशक्यत्वादितिभावः केचित्तु एवंविधंवनवासदुःखंकामंत्वयाममदर्शितं यद्यपितथापितादृशवनेपतिहीनाप्रबलभर्तृहीनानजीवितुंशक्ष्यतिनतुमादृशीप्रबलभर्तृकेतिअहंवनंयास्याम्येवेतिभावइत्याहुः ॥ ७ ॥ अथापिवनस्यसदोषत्वेपि वनेत्वयावस्तव्यंकिलेतिब्रा ह्मणानांसत्यंवचनंपूर्वंपितृगेहेनिवसंत्यामयाश्रुतमतोऽवश्यंभावित्वान्ममवनवासस्यनदोषगणनेतिभावः ॥ ८ ॥ तदेवपुनर्द्रढयति लक्षणिभ्यइति सामुद्रिकलक्षणविद्भ्यः वचनंवनवाससंपादक लक्षणसत्ताविषयकंवचनम् नित्यमेवइतःप्रागपि ॥ ९ ॥ सवनवासस्यादेशोब्राह्मणोक्तोमयाप्राप्तव्यःकिलभाविनोन्यथाभावाभावात् तस्मात्त्वयासहयास्यामि इदमन्यथान कथमप्यन्य

त्वयाचसहगंतव्यंमयागुरुजनाज्ञया॥ त्वद्वियोगेनमेरामत्यक्तव्यमिहजीवितम्॥ ५॥ नहिमांत्वत्समीपस्थामपिशक्रोपिराघव॥ सुराणामीश्वरः शक्तःप्रधर्षयितुमोजसा ॥ ६॥ पतिहीनातुयानारीनसाशक्ष्यतिजीवितुम्॥ काममेवंविधंरामत्वयाममनिदर्शितम्॥ ७॥ अथापिचमहाप्राज्ञब्रा ह्मणानांमयाश्रुतम्॥ पुरापितृगृहेसत्यंवस्तव्यंकिलमेवने॥ ८॥ लक्षणिभ्योद्विजातिभ्यःश्रुत्वाहंवचनंगृहे॥ वनवासकृतोत्साहानित्यमेवमहाबल ॥ ९॥ आदेशोवनवासस्यप्राप्तव्यःसमयाकिल॥ सात्वयासहभर्त्राहंयास्यामिप्रियनान्यथा ॥ १०॥ कृतादेशाभविष्यामिगमिष्यामित्वयासह॥ कालश्चायंसमुत्पन्नःसत्यवाग्भवतुद्विजः ॥ ११॥ वनवासेहिजानामिदुःखानिबहुधाकिल॥ प्राप्यंतेनियतंवीरपुरुषैरकृतात्मभिः॥ १२॥ कन्यया चपितुर्गेहेवनवासःश्रुतोमया॥ भिक्षिण्याःशमवृत्तायाममातुरिहाग्रतः॥ १३॥

थानभविष्यतीत्यर्थः अत्राज्ञापर्यायादेशशब्देनब्राह्मणोक्तिस्त्वदाज्ञैवतवसर्वांतर्यामित्वादितिसूचितम् किंचावतारकरणसमकालिकोयंतवादेशोद्यतनरात्रिशेषकालिकश्चादेशइतिध्वनितम् ॥ १० ॥ तदेवाह कृतेति कृतादेशाअनुष्ठिताज्ञा अन्यथाप्रतिज्ञाताचरणाभावेदोषाभावोममापितवैवस्यादितिभावः अतस्त्वयासहगमिष्यामि समुत्पन्नःसंप्राप्तः पूर्वकल्पितवनवासस्येतिशे षःद्विजइतिजात्यभिप्रायेण अत्रद्विजपदेनरावणोपि तेनयच्छ्लेतद्वीपेतेनोक्तंलक्ष्मीनिमित्तंत्वत्तोमेवधोस्त्विततत्सत्यंभवत्वित्यपिगूढंसूचितम् ॥ ११ ॥ इतितात्त्विकमर्थमुक्त्वापुनर्लौकानुसारे णाह वनेत्यादि हिरेवार्थे किलेतिनिश्चये वनवासेबहुधादुःखानिसंतीतिनिश्चितंजानाम्येवतथापितान्यकृतात्मभिरजितेंद्रियैःपुरुषैःस्त्रीसाहित्यवशात्प्राप्यंते अत्रपुरुषप्रकरणाभावेपितदुक्ति स्त्वयापिसाबुद्धिर्वनवासदुःखंदृष्ट्वाननिवर्तनीयेतिध्वनयितुम् ॥ १२ ॥ ननुलक्षणज्ञानांभ्रमोभवेत्तत्राह कन्ययाचेति भिक्षिण्याःशमवृत्तायाःशमवदाचारायास्तापस्याः तपोयुक्तत्वेनतस्या भ्रमोनसंभवतीतिभावः अत्रत्यमिहेत्युत्तरश्लोकान्वयि ॥ १३ ॥

T

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

इहअस्मिन्गृहेपूर्वमेवत्त्वंमेमयाबहुतिथंबहुवारंवनवासस्यलीलार्थंवनगमनंप्रतिप्रसादितःअतस्त्वयासहवनगमनंमेकांक्षितम् हिनिश्चयेन इतिजानीहीतिशेषः ॥१४॥हेराघवतेभद्रम् अहंगमनं प्रतिकृतक्षणास्मिकृतानुमतिकास्मि वनेवासोयस्यतादृशस्यशूरस्यतवचर्याशुश्रूषाममरोचतेहि तादृशस्यशूरस्यतवचर्यारक्षोवधादिरूपाममरोचतेतत्संबंधेनैवशोभतेसंपद्यतेहियतइतिगूढम् ॥ १५ ॥ प्रेमभावाद्भर्तारमनुगच्छंतीविकल्मषाभविष्यामीत्यन्वयः त्वयाविनात्रस्थितौहिलोकःकल्मषंसंभावयिष्यतीतिभावः ॥ १६ ॥ प्रेत्यभावेमृत्वाशरीरांतरपरिग्रहेपि परलोकेपीति यावत् त्वयासहसंगमःकल्याणःदिव्यसुखहेतुः अतइहसंगमस्यकल्याणत्वंकैमुतिकन्यायसिद्धमितिभावः प्रेत्यसंगमसत्त्वेमानमाह ब्राह्मणानांमुखात्पुण्याकिलश्रुतिर्यतउक्तार्थप्रतिपादिकाश्रू

प्रसादितश्चवैपूर्वंत्वंमेबहुतिथंप्रभो॥ गमनंवनवासस्यकांक्षितंहिसहत्वया॥१४॥कृतक्षणाहंभद्रंतेगमनंप्रतिराघव ॥ वनवासस्यशूरस्यममच र्याहिरोचते॥१५॥शुद्धात्मन्प्रेमभावाद्धिभविष्यामिविकल्मषा॥भर्तारमनुगच्छंतीभर्ताहिपरदैवतम्॥ १६॥प्रेत्यभावेहिकल्याणःसंगमोमेसदा त्वया॥श्रुतिर्हिश्रूयतेपुण्याब्राह्मणानांयशस्विनाम्॥१७॥इहलोकेचपितृभिर्यास्त्रीयस्यमहाबल॥अद्भिर्दत्तास्वधर्मेणप्रेत्यभावेपितस्यसा॥ १८॥ एवमस्मात्स्वकांनारींसुवृत्तांहिपतिव्रताम्॥नाभिरोचयसेनेतुंत्वंमांकेनेहहेतुना॥ १९॥ भक्तांपतिव्रतांदीनांमांसमांसुखदुःखयोः॥नेतुमर्हसिका कुत्स्थसमानसुखदुःखिनीम्॥ २०॥ यदिमांदुःखितामेवंवनंनेतुंनचेच्छसि॥ विषमग्निंजलंवाहमास्थास्येमृत्युकारणात्॥ २१॥ एवंबहुविधंतं सायाचतेगमनंप्रति॥ नानुमेनेमहाबाहुस्तांनेतुंविजनंवनम्॥ २२॥एवमुक्तातुसाचिंतांमैथिलीसमुपागता॥ स्नापयंतीवगामुष्णैरश्रुभिर्नयन च्युतैः॥ २३॥ चिंतयंतींतदातांतुनिवर्तयितुमात्मवान्॥क्रोधाविष्टांतुवैदेहींकाकुत्स्थोबहुसांत्वयत्॥ २४॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआ दिकाव्येअयोध्याकांडेएकोनत्रिंशःसर्गः॥ २९॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥

यते ॥ १७ ॥ तांश्रुतिंपठति इहेति यास्त्रीपितृभिःपितृपितामहमात्रादिभिर्यस्याद्भिःस्वधर्मेणस्वस्वजातीयकन्यादानधर्मेणदत्तासाइहलोकेचतस्यैवप्रेत्यभावेपितस्यैवभवतीति ॥ १८ ॥ एवंश्रुतिन्यायतोनित्यसंबंधेसतीत्यर्थः अस्मान्नगरात् स्वकांस्वीयाम् सुवृत्तामित्यस्यविवरणंपतिव्रतामिति ॥ १९ ॥ सुखदुःखयोःसमाम् अस्यैवविवरणंसमानसुखदुःखिनीम् नेतुम् वनमिति शेषः ॥ २० ॥ नचेच्छसि नैवेच्छसीत्यर्थः ॥ २१ ॥ अननुमतौहेतुर्विजनत्वंश्वश्रूप्रभृतिरक्षकजनरहितत्वम् ॥ २२ ॥ एवमुक्ताअननुमतिबोधकवाक्यमुक्ता स्नापयंतीवेत्युक्त्यातस्याअपिवास्तवदुःखाभावोध्वनितः रामवाक्यस्यनाट्यतयाज्ञानात् ॥ २३ ॥ सांत्वयत् सांत्ववाक्यान्युवाचेत्यर्थः ॥ २४ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीये आदिकाव्येअयोध्याकांडेएकोनत्रिंशःसर्गः ॥ २९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

वनवासनिमित्तार्थम् वनवासनिमित्तानुमतिसिद्ध्यर्थम् ॥ १॥ उत्तमसंविग्नाअतिभीतासैवप्रणयात्स्नेहात् अभिमानोत्यंतमिष्टत्वेनरहसिकोपप्रीत्यादिप्रयुक्तसकलवचनार्हइत्येवंरूपः परिचि
क्षेपसोपहासवचनमुक्तवती ॥ २ ॥ पुरुषविग्रहंआकारेणपुरुषंक्रिययातुस्त्रियमेवत्वांजामातरंप्राप्यमेपिताकिममन्यततवतत्त्वंनज्ञातवानित्यर्थः यदिजानीयान्मांतुभ्यंनप्रयच्छेदितिशेषः
॥ ३ ॥ यदिमांविहायभवान्वनगमनआरंवक्ष्यतिप्राप्स्यति वहप्रापणेऽस्यरूपम् तदायदिदंलोकोवदतिरामेयत्तेजस्तत्तपतिदिवाकरेनास्तीवेतितदज्ञानादिवगदितमनृतंभविष्यतीतिशेषः बते
तिखेदे खेदातिशयव्यंजकतयाचन्यूनपदत्वादिनदोषः ॥ ४ ॥ किंहिकृत्वाकिममसिविचार्येत्यर्थः विषण्णःप्राप्तविषादः ॥ ५ ॥ द्युमत्सेनसुतंसत्यवंतमनुव्रतांतत्पत्नींसावित्रीमिवमांविद्धि॥६॥

सांत्व्यमानातुरामेणमैथिलीजनकात्मजा ॥ वनवासनिमित्तार्थंभर्तारमिदमब्रवीत् ॥ १ ॥ सातमुत्तमसंविग्नासीताविपुलवक्षसम् ॥ प्रणयाच्चा
भिमानाच्चपरिचिक्षेपराघवम् ॥ २॥ किंत्वाऽमन्यतवैदेहःपितामेमिथिलाधिपः॥ रामजामातरंप्राप्यस्त्रियंपुरुषविग्रहम् ॥ ३ ॥ अनृतंबतलोकोय
मज्ञानाद्यदिवक्ष्यति ॥ तेजोनास्तिपरंरामेतपतीवदिवाकरे॥४॥ किंहिकृत्वाविषण्णस्त्वंकुतोवाभयमस्तिते॥ यत्परित्यक्तुकामस्त्वंमामनन्यपराय
णाम् ॥ ५॥ द्युमत्सेनसुतंवीरंसत्यवंतमनुव्रताम्॥ सावित्रीमिवमांविद्धित्वमात्मवशवर्तिनीम् ॥ ६ ॥ नत्वहंमनसात्वन्यंद्रष्टास्मित्वदृतेऽनघ ॥ त्व
याराघवगच्छेयंयथान्याकुलपांसनी ॥ ७॥ स्वयंतुभार्यांकौमारींचिरमध्युषितांसतीम्॥ शैलूषइवमांरामपरेभ्योदातुमिच्छसि ॥ ८ ॥ यस्यपथ्यं
चरामात्थयस्यचार्थेऽवरुध्यसे॥ त्वंतस्यभववश्यश्चविधेयश्चसदानघ॥ ९॥ समामनादायवनंनत्वंप्रस्थितुमर्हसि ॥ तपोवायदिवारण्यंस्वर्गोवा
स्यात्त्वयासह॥ १०॥ नचमेभवितातत्रकश्चित्पथिपरिश्रमः॥ पृष्ठतस्तवगच्छंत्याविहारशयनेष्विव ॥ ११ ॥

यथान्याकुलपांसनीअन्यंपश्यतिएवमहंमनसाप्यन्यंनद्रष्टास्मिअतस्त्वदृतेत्वांविनानात्रस्थास्येऽतोहेराघवत्वयासहगच्छेयम् ॥ ७ ॥ एवमप्यननुमतिमेवदृष्ट्वापुनराक्षिपति स्वयंत्विति कौमा
रीम् अन्यापूर्वेणविवाहितामन्यापूर्वांचचिरमध्युषितामनेनतरुणीत्वमुक्तम् शैलूषइवजायाजीवइव ॥ ८ ॥ तदेवदर्शयति यस्यभरतस्य मांपथ्यंचरामिष्टानुवर्तिनीमात्थसंप्रत्येवकथितवान
सि पथ्यंचरामित्यत्रमुमार्षः यस्यचभरतस्यार्थेतदभिषेकरूपप्रयोजननिमित्तम् अवरुध्यसेनिरुद्धाभिषेकोसि तस्यत्वमेववश्यइष्टानुवर्तीविधेयोनियोज्यश्चभवनाहंतदिष्टानुवर्तिनीतद्विधेया
चेहवसामीत्याशयः ॥ ९ ॥ १० ॥ विहारशयनेषुसुमायाइवारण्येगच्छंत्यानमेपरिश्रमइतियोजना ॥ ११ ॥

तूलैरजिनैःप्रियकादिमृगाजिनैश्चसमःस्पर्शोयेषांतादृशाभविष्यंतीतिशेषः ॥ १२ ॥ अवकरिष्यतिविक्षेप्स्यतिव्याप्स्यतीतियावत् परार्ध्यंअत्युत्तमम् ॥ १३ ॥ वनांतःवनमध्ये शिश्ये त्वया सहेतिशेषः कुथाश्चित्रकंबलास्तद्रूपास्तरणयुक्तेषुमंचेषुसुमायाममततःशाद्वलशयनात्किंसुखतरंस्यात्किमधिकंसुखंस्यात् नकिमपीत्यर्थः ॥ १४ ॥ स्वयमाहृत्यंदास्यसेइत्यनेनस्वस्यतदाहरणप्रयुक्तश्रमाभावःसूचितः ॥ १५ ॥ मातुरित्यादिकर्मणःशेषत्वविवक्षयाषष्ठी आर्तवानितत्तदृतुभवानि ॥ १६ ॥ ततःउक्तहेतोः ॥१७॥ त्वत्सांहित्येननरकोपिस्वर्गस्तद्राहित्येनस्वर्गोनरक

कुशकाशशरेषीकायेचकंटकिनोद्रुमाः॥ तूलाजिनसमस्पर्शामार्गेममसहत्वया॥ १२ ॥ महावातसमुद्भूतंयन्मामवकरिष्यति॥ रजोरमणतन्मन्ये परार्ध्यमिवचंदनम्॥१३॥ शाद्वलेषुयदाशिश्येवनांतर्वनगोचरा॥ कुथास्तरणयुक्तेषुकिंस्यात्सुखतरंततः॥१४॥ पत्रंमूलंफलंयत्तुअल्पंवायदिवा बहु॥ दास्यसेस्वयमाहृत्यतन्मेऽमृतरसोपमम्॥ १५॥ नमातुर्नपितुस्तत्रस्मरिष्यामिनवेश्मनः॥ आर्तवान्युपभुंजानापुष्पाणिचफलानिच॥१६॥ नचतत्रततःकिंचिद्द्रष्टुमर्हसिविप्रियम्॥ मत्कृतेनचतेशोकोनभविष्यामिदुर्भरा॥१७॥यस्त्वयासहसस्वर्गोनिरयोयस्त्वयाविना॥इतिजानन्परांप्रीतिंगच्छराममयासह॥ १८॥ अथमामेवमव्यग्रांवनंनैवनयिष्यसे॥ विषमद्यैवपास्यामिमावशंद्विषतांगमम्॥१९॥पश्चादपिहिदुःखेनममनैवास्तिजीवितम्॥ उज्झितायास्त्वयानाथतदैवमरणंवरम्॥२०॥इमंहिसहितुंशोकंमुहूर्तमपिनोत्सहे॥ किंपुनर्दशवर्षाणित्रीणिचैकंचदुःखिता॥२१॥ इतिसाशोकसंतप्ताविलप्यकरुणंबहु॥ चुक्रोशपतिमायस्ताभृशमालिंग्यसस्वरम् ॥ २२॥ साविद्धाबहुभिर्वाक्यैर्दिग्धैरिवगजांगना॥ चिरसंनियतंबाष्पंमुमोचाग्निमिवारणिः॥ २३॥ तस्याःस्फटिकसंकाशंवारिसंतापसंभवम्॥ नेत्राभ्यांपरिसुस्रावपंकजाभ्यामिवोदकम्॥२४॥तत्सितामलचंद्राभंमुखमायतलोचनम्॥ पर्यशुष्यतबाष्पेणजलोद्धृतमिवांबुजम्॥ २५॥

इतिममनिश्चयंजानन् ॥ १८ ॥ कैकेयीवन्मथितसिद्धांतमाह अथेति अव्यग्रांवनवासेदोषाननगणयंतीम् द्विषतांभरतादीनाम् ॥१९॥ पश्चात्त्वद्गमनोत्तरकालम् अतस्तदैवत्वद्वियोगकालएव ॥ २० ॥ किमितिविगृह्यकथनेनवनवासकालसंख्यायाअतिदुस्तरत्वंध्वनयति ॥ २१ ॥ आयस्ताआयासंप्राप्ता सस्वरंसशब्दम् ॥२२॥ दिग्धैर्विषलिप्तबाणैः चिरसंनियतंबहुकालंसन्निरुद्धम् ॥ २३ ॥ २४ ॥ सितापूर्णमासीतत्संबंधीअमलोराह्वाद्यनुपरक्तोयश्चंद्रस्तत्सदृशम् जलोद्धृतंजलमुद्धृतंयस्मात् आहितारन्यादिः ॥ २५॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

स्वयंभोःब्रह्मणःस्वव्यतिरिक्तत्स्ववस्त्वंतराभावेनपूर्णबलत्वेनचयथाभयाभावस्तद्वदेवममापिसर्वतोभयाभा

परिविश्वासयनूउज्जीवयन् ॥ २६ ॥ तवदुःखेनत्वद्वियोगदुःखेन प्राप्तमपीतिशेषः ॥ २८ ॥ यत्स्रष्टासिनिश्चितासिमयासार्धंवनवासायगंतुमितिशेषः यद्वा स्रष्टा

वः ॥ २७ ॥ सर्वंसमपमांतरमभिप्रायमविज्ञायततएवहेतोस्तववनवासंनरोचयेनांगीकृतवानितःप्रागितिशेषः ॥ २९ ॥ सर्वथात्वांसहनेष्यामीत्याह धर्मस्त्विति वानप्रस्थधर्मइत्यर्थः तंपूर्वाचरितधर्मम् त्वंचय

सिअवतीर्णासिअतस्त्वंमयाविहातुंनशक्या आत्मवतआत्मज्ञेनयथाप्रीतिर्दयाहातुमशक्या ॥ ३१ ॥ ननुयदितवने

थासूर्यंसुवर्चलाऽनुवर्ततेतथामामनुवर्तस्व ॥ ३० ॥ ममतुगमनंनिश्चितमेवेत्याह नखल्विति अहंवनंनगच्छेयमितिनकिंतुसर्वथागच्छेयमेवयतस्तत्पितुर्वचनंमांनयति

॥ २६ ॥ नदेवितवदुःखेनस्वर्गमप्यभिरोचये ॥ नहिमेस्तिभयं

तांपरिष्वज्यबाहुभ्यांविसंज्ञामिवदुःखिताम् ॥ उवाचवचनंरामःपरिविश्वासयंस्तदा ॥ २८ ॥ यत्स्रष्टासिमयासार्धंवन

किंचित्स्वयंभोरिवसर्वतः ॥ २७ ॥ तवसर्वमभिप्रायमविज्ञायशुभानने ॥ वासंनरोचयेऽरण्येशक्तिमानपिरक्षणे ॥ तंचाहमनुवर्तिष्येयथासूर्यंसुवर्चला

वासायमैथिलि ॥ नविहातुंमयाशक्याप्रीतिरात्मवतायथा ॥ २९ ॥ धर्मस्तुगजनासोरुसद्भिराचरितःपुरा ॥ ३१ ॥ एषधर्मश्चसुश्रोणिपितुर्मातुश्चवश्यता ॥ आज्ञांचाहं

॥ ३० ॥ नखल्वहंनगच्छेयंवनंजनकनंदिनि ॥ वचनंतन्नयतिमांपितुःसत्योपबृंहितम् ॥ ३३ ॥ यत्रत्रयंत्रयोलोकाः

व्यतिक्रम्यनाहंजीवितुमुत्सहे ॥ ३२ ॥ अस्वाधीनंकथंदैवंप्रकारैरभिराध्यते ॥ स्वाधीनंसमतिक्रम्यमातरंपितरंगुरुम् ॥ तथाबलकराःसीतेयथासेवापितु

पवित्रंतत्समंभुवि ॥ नान्यदस्तिशुभापांगेतेनेदमभिराध्यते ॥ ३४ ॥ नसत्यंदानमानौवायज्ञोवाप्याप्तदक्षिणः ॥ ३६ ॥ देवगंधर्वगोलोकान्ब्रह्मलोकांस्तथापरा

र्मता ॥ ३५ ॥ स्वर्गोधनंबाधान्यंवाविद्याःपुत्राःसुखानिच ॥ गुरुवृत्त्यनुरोधेननकिंचिदपिदुर्लभम् ॥ तथावर्तितुमिच्छामिसहिधर्मःसनातनः ॥ ३८ ॥

न् ॥ प्राप्नुवंतिमहात्मानोमातापितृपरायणाः ॥ ३७ ॥ समापितायथाशास्तिसत्यधर्मपथेस्थितः ॥ ३२ ॥ अस्वाधीनमप्रत्यक्षत्वात्

च्छातदापितृवचउल्लंघ्यापितिष्ठेत्याह एषधर्मइति एतत्पदार्थःपितुर्मातुश्चवश्यताइष्टानुवर्तिता अतोहंतदाज्ञांव्यतिक्रम्यजीवितुंनोत्सहेइतिमयानिश्चितम् ॥ ३२ ॥ अस्वाधीनमप्रत्यक्षत्वात् अनेनतदाराधनेनलो

तादृशंदैवंप्रकारैर्भावनामात्रसाध्याराधनप्रकारैःस्वाधीनंप्रत्यक्षदृश्यमानत्वात् ॥ ३३ ॥ यत्रपित्राद्याराधनेसतित्रयंधर्मार्थकामरूपंभवतित्रयोलोकाश्चाराधिताभवंति अनेनतदाराधनेनलो

न्यत्रैलोक्येनास्तितेनभुविस्थितैरिदमाराध्यते ॥ ३४ ॥ बलकराःपरलोकबलकरास्तद्धितावहाइतियावत् ॥ ३५ ॥ तस्मात्त्रायतेतत्तेनसंसारतारकमित्यर्थः अ

कत्रयांतर्गतसकलदेवताराधनफलंदर्शितम् अतस्तत्सममन्यत्पवित्रंपुण्यजनकम् यद्वा पविर्महाभयरूपःसंसारः पविर्वज्रंमहाभयमित्यभिधानात् ॥ ३६ ॥ गुरुवृत्तिःगुरुचित्तवृत्तिः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ मामाम् ॥ ३८ ॥

यतोवनेवसिष्यामीतिदृढनिश्चयेनत्वंमामनुयातुंनिश्चिताअतस्त्वांदंडकावनंनेतुंममयाअमतिस्तद्विरुद्धायामतिरासीत्साइदानींसन्नाविशीर्णा ॥३९॥ सात्वंहियतोऽधुनावनायवनममनायदिष्टा मयाअनुज्ञाताऽतोमांमनुगच्छस्व सहधर्मचरीभवेत्यनेनवनवाससाध्यस्यस्वधर्मस्यरक्षोवधजस्यत्वयाविनाऽसंभवइतिसूचितम् ॥ ४० ॥ व्यवसायंभर्त्रनुसरणनिश्चयंअनुक्रांताप्रकर्षेणप्राप्ता प्रीत्यतिशयात्संबोधनद्वयम् ॥४१॥ क्रियाःदानादिक्रियाः इदानीमेवंदृढनिश्चये ॥४२॥ रत्नानिउत्तमवस्तूनि भोजनमाशंसमानेभ्योभिक्षुकेभ्योभोजनंदेहि ॥ ४३ ॥ क्रीडार्थाउपस्कराःस्व र्णमयपुत्रिकाद्युपकरणानि ॥ ४४ ॥ शयनीयानिममचचात्वस्य अन्यानियानिचवस्तूनीतिशेषः ब्राह्मणानामनंतरंब्राह्मणदानोत्तरमवशिष्टानिभृत्यवर्गेभ्योदेहीत्यर्थः ॥४५॥ अनुकूलमिष्टं

ममसन्नामतिःसीतेनेतुंत्वांदंडकावनम् ॥ वसिष्यामीतिसात्वंमामनुयातुंसुनिश्चिता ॥ ३९ ॥ साहिदिष्टानवद्यांगिवनायमदिरेक्षणे ॥ अनुगच्छस्व मांभीरुसहधर्मचरीभव ॥ ४० ॥ सर्वथासदृशंसीतेममस्वस्यकुलस्यच ॥ व्यवसायमनुक्रांताकांतेत्वमतिशोभनम् ॥ ४१ ॥ आरभस्वशुभश्रोणिव नवासक्षमाःक्रियाः ॥ नेदानींत्वदृतेसीतेस्वर्गोपिममरोचते ॥ ४२ ॥ ब्राह्मणेभ्यश्चरत्नानिभिक्षुकेभ्यश्चभोजनम् ॥ देहिचाशंसमानेभ्यःसंत्वरस्वचमा चिरम् ॥ ४३ ॥ भूषणानिमहार्हाणिवरवस्त्राणियानिच ॥ रमणीयाश्चयेकेचित्क्रीडार्थाश्चाप्युपस्कराः ॥ ४४ ॥ शयनीयानियानानिममचान्यानि यानिच ॥ देहिस्वभृत्यवर्गस्यब्राह्मणानामनंतरम् ॥ ४५ ॥ अनुकूलंतुसाभर्तुर्ज्ञात्वागमनमात्मनः ॥ क्षिप्रंप्रमुदितादेवीदातुमेवप्रचक्रमे ॥ ४६ ॥

॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेत्रिंशःसर्गः ॥ ३० ॥ ॥ ५ ॥ ॥ एवंश्रुत्वासंवादंलक्ष्मणःपूर्वमागतः ॥ वाष्पपर्या कुलमुखःशोकंसोढुमशक्नुवन् ॥ १ ॥ सभ्रातुश्चरणौगाढंनिपीड्यरघुनंदनः ॥ सीतामुवाचातियशांराघवंचमहाव्रतम् ॥ २ ॥ यदिगंतुंकृतावुद्धिर्वनं मृगगजायुतम् ॥ अहंत्वाऽनुगमिष्यामिवनमग्रेधनुर्धरः ॥ ३ ॥ मयासमेतोऽरण्यानिरम्याणिविचरिष्यसि ॥ पक्षिभिर्मृगयूथैश्चसंघुष्टानिसमंततः ॥ ४ ॥

गमनंवनानुगमनम् ॥ ४६ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेत्रिंशःसर्गः ॥ ३० ॥ ॥ ५ ॥ ॥ संवादंरामसीतयोरितिशे षः पूर्वमागतःकौसल्यागृहाद्रामसीतासंवादप्रवृत्तेःपूर्वमेवागतःशोकंस्वस्यवनगमनमंगीकरोतिनवेतिशंकयासंभावितरामविरहजम् ॥ १ ॥ भ्रातुश्चरणौगाढंनिपीड्यप्रणम्येतियावत् अतियशा मुत्कृष्टकीर्तिमतींसीतांचक्षुरादिभिःप्रार्थयन् महाव्रतंवनवासलक्षणमहाव्रतकृतनिश्चयंरामंतुउवाच चस्त्वर्थे स्वाभिमतप्राप्तौसीताशरणगमनमेवमद्गमनमंगीकारयत्येवंमुख्यउपायइतिमत्वात त्प्रार्थना ॥ २ ॥ बुद्धिर्युवाभ्यामितिशेषः त्वात्वांवनंगतारं अनुगमिष्यामि अनुःसहार्थे गमनकालेचायतएवधनुर्धरोगमिष्यामि ॥ ३ ॥ ४ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

नन्विहैवभोगान्भुक्त्वास्थातव्यमित्यत्राह नेति आक्रमणमारोहः ॥ ५ ॥ ६ ॥ पूर्वमेवभवतानुज्ञातः तस्मादपरितापःसंस्त्वमप्यनुविधायमां प्रतिसंहारयक्षिप्रमाभिषेचनिकींक्रियामित्युक्तेः किंचपूर्वंअवतरणसमयेइत्यप्यर्थः ॥७॥ एतत्प्रतिषेधप्रयोजनं संशयःपूर्वंकेनाभिप्रायेणानुमतिरिदानींकेनाभिप्रायेणप्रतिषेधइतिसंदेहः ॥ ८ ॥ प्राग्गामिनंवनंप्रतिप्रथमगमनाभिप्रायवंतं याचमानं तत्रानुमतिमितिशेषः ॥ ९ ॥ वश्यविधेयांवसकृद्व्याख्यातौ ॥१०॥ कोभजिष्यतीति भरिष्यतीतिपाठांतरं एवंचमातृसेवार्थमेवप्रतिषिद्ध्यते अलंकारप्रतिसंहारोक्तिश्चउत्सवार्थधृत।

नदेवलोकाक्रमणंनामरत्वमहंवृणे ॥ ऐश्वर्यंचापिलोकानांकामयेनत्वयाविना ॥ ५॥ एवंब्रुवाणःसौमित्रिर्वनवासायनिश्चितः ॥ रामेणबहुभिःसांत्वैर्निषिद्धःपुनरब्रवीत् ॥ ६ ॥ अनुज्ञातस्तुभवतापूर्वमेवयदस्म्यहम् ॥ किमिदानींपुनरपिक्रियतेमेनिवारणम् ॥ ७ ॥ यदर्थंप्रतिषेधोमेक्रियतेगंतुमिच्छतः ॥ एतदिच्छामिविज्ञातुंसंशयोहिममानघ ॥ ८ ॥ ततोब्रवीन्महातेजारामोलक्ष्मणमग्रतः ॥ स्थितंप्राग्गामिनंधीरंयाचमानंकृतांजलिम् ॥ ॥ ९ ॥ स्निग्धोधर्मरतोधीरःसततंसत्पथेस्थितः ॥ प्रियःप्राणसमोवश्योविधेयश्चसखाचमे ॥ १० ॥ मयाद्यसहसौमित्रेत्वयिगच्छतितद्वनम् ॥ कोभजिष्यतिकौसल्यांसुमित्रांवायशस्विनीम् ॥ ११ ॥ अभिवर्षतिकामैर्यःपर्जन्यःपृथिवीमिव ॥ सकामपाशपर्यस्तोमहातेजामहीपतिः ॥ १२ ॥ साहिराज्यमिदंप्राप्यनृपस्याश्वपतेःसुता ॥ दुःखितानांसपत्नीनांनकरिष्यतिशोभनम् ॥ १३ ॥ नस्मरिष्यतिकौसल्यांसुमित्रांचसुदुःखिताम् ॥ भरतोराज्यमासाद्यकैकेय्यांपर्यवस्थितः ॥ १४ ॥ तामार्यांस्वयमेवेहराजानुग्रहणेनवा ॥ सौमित्रेभरकौसल्यामुक्तमर्थममुंचर ॥ १५ ॥ एवंमयिचतेभक्तिर्भविष्यतिसुदर्शिता ॥ धर्मज्ञगुरुपूजायांधर्मश्चाप्यतुलोमहान् ॥ १६ ॥ एवंकुरुष्वसौमित्रेमत्कृतेरघुनंदन ॥ अस्माभिर्विप्रहीणायामातुर्नोनभवेत्सुखम् ॥ १७ ॥ एवमुक्तस्तुरामेणलक्ष्मणःश्लक्ष्णयागिरा ॥ प्रत्युवाचतदारामंवाक्यज्ञोवाक्यकोविदम् ॥ १८ ॥

धिकालंकारविषया मदनुविधानंचमदिष्टाप्रतिबंधरूपमितिभावः ॥ ११ ॥ कामैरिष्टान्नपानैः ननुभर्तैवास्यारक्षकस्तत्राह सइति सकामपाशेनपर्यस्तः कैकेय्यनुरागेणबद्धइत्यर्थः ॥ १२ ॥ ॥ १३ ॥ पुत्रत्वाद्भरतोरक्षिष्यतीत्यत्राह नस्मरिष्यतीति कैकेय्यांतन्नियोगेसपत्नीतिरस्कारविषयकेपर्यवस्थितःप्रतिष्ठितः ॥ १४ ॥ तर्हिमयापिकथंरक्षणंकर्तुंशक्यमतआह राजानुग्रहणेनवा दशरथानुग्रहसंपादनेनेत्यर्थः ॥ १५ ॥ मयिभक्तिःमदाज्ञायाःपालनात् गुरुःकौसल्यादिः ॥ १६ ॥ विप्रहीणायावियुक्तायाः नःअस्माकम् ॥ १७ ॥ १८ ॥

T

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

मातृसेवायांभरतएवास्तीत्याह तवैवेति अनेनरामोक्तानुपपत्तिपरिहारः अप्रमेयबलराममातुरसेवायांममममहानर्थइतिमत्वाभरतएवतांपूजयिष्यतीत्यर्थः ॥ १९ ॥ तदेवकालांतरभवंभयंदर्श यति यदीति दुःस्थःदुर्मार्गस्थःराज्यंप्राप्येत्यन्वयः दुर्मनसाकैकेय्यनुरोधाद्दुष्टमनसा ॥ २० ॥ त्रैलोक्यमपितत्पक्षंवधिष्यामीत्यनुकर्षः किंतुसेत्युत्तरश्लोकान्वयि ॥ २१ ॥ किंचस्वात्मभरणे कौसल्यायाःकस्याप्यपेक्षानेत्याह किंतुसाकौसल्येत्यादि कुतस्तस्याएवंशक्तिस्तत्राह यस्याइति यस्याउपजीविनांउपजीविभिःसहस्रंग्रामाणांप्राप्तंवर्तते ॥ २२ ॥ यदेवंतदिति ॥ २३ ॥ यदेवमतोममानुचरंकुरुष्वमत्सेवामनुमन्यस्व इहमत्सेवानुमतौवैधर्म्यंवैपरीत्यसाधकंनविद्यते त्वदुक्तहेतोरन्यथासिद्धेर्दर्शितत्वात् तवार्थःफलमूलाद्याहरणरूपस्त्वयासंविनाप्रकल्प्यतेप्रसि

तवैवतेजसावीरभरतःपूजयिष्यति ॥ कौसल्यांचसुमित्रांचप्रयतोनास्तिसंशयः ॥ १९ ॥ यदिदुःस्थोनरक्षेतभरतोराज्यमुत्तमम् ॥ प्राप्यदुर्मनसावीरगर्वेणचविशेषतः ॥ २० ॥ तमहंदुर्मतिंक्रूरंवधिष्यामिनसंशयः ॥ तत्पक्षानपितान्सर्वांस्त्रैलोक्यमपिकिंतुसा ॥ २१ ॥ कौसल्याबिभृयादार्यासहस्रंमद्विधानपि ॥ यस्याःसहस्रंग्रामाणांसंप्राप्तमुपजीविनाम् ॥ २२ ॥ तदात्मभरणेचैवममममातुस्तथैवच ॥ पर्याप्तामद्विधानांचभरणायमनस्विनी ॥ २३ ॥ कुरुष्वमामनुचरंवैधर्म्यंनेहविद्यते ॥ कृतार्थोहंभविष्यामितवचार्थःप्रकल्प्यते ॥ २४ ॥ धनुरादायसगुणंखनित्रपिटकाधरः ॥ अग्रतस्तेगमिष्यामिपंथानंतवदर्शयन् ॥ २५ ॥ आहरिष्यामितेनित्यंमूलानिचफलानिच ॥ वन्यानिचतथान्यानिस्वाहार्हाणितपस्विनाम् ॥ २६ ॥ भवांस्तुसहवैदेह्यागिरिसानुषुरंस्यसे ॥ अहंसर्वंकरिष्यामिजाग्रतःस्वपतश्चते ॥ २७ ॥ रामस्त्वनेनवाक्येनसुप्रीतःप्रत्युवाचतम् ॥ व्रजापृच्छस्वसौमित्रेसर्वमेवसुहृज्जनम् ॥ २८ ॥ येचराज्ञोददौदिव्येमहात्मावरुणःस्वयम् ॥ जनकस्यमहायज्ञेधनुषीरौद्रदर्शने ॥ २९ ॥ अभेद्येकवचेदिव्येतूणीचाक्षय्यसायकौ ॥ आदित्यविमलाभौद्वौखड्गौहेमपरिष्कृतौ ॥ ३० ॥ सत्कृत्यनिहितंसर्वमेतदाचार्यसद्मनि ॥ सर्वमायुधमादायक्षिप्रमाव्रजलक्ष्मण ॥ ३१ ॥

द्धाति अहंचतेनकृतार्थोभवामि अतउभयहितंमदनुगमनमितिभावः ॥ २४ ॥ तदेवदर्शयति धनुरित्यादिना श्वापदादिभ्योरक्षार्थंधनुर्ग्रहः पिटकाफलमूलाद्याहरणयोग्यावंशपेटी ॥ २५ ॥ स्वाहार्हाणिहोमयोग्यानिहविर्भूतानि स्वाहाराणीतिपाठेसुष्ठुआहारयोग्यानि ॥ २६ ॥ स्वपतश्चेत्यनेनरात्रौस्वस्यनिर्निद्रत्वंध्वनयति ॥ २७ ॥ अनेनवाक्येनस्वपतश्चेत्यंतेन व्रजअनुव्रज आपृच्छस्वसुहृज्जनानामाज्ञांगृहाण ॥ २८ ॥ महायज्ञेतुष्टोवरुणोराज्ञोजनकस्यधनुरादिकंददौ तच्चजनकेनास्माकंयौतकत्वेनदत्तंतत्सर्वमाचार्यसद्मनिआचार्यसत्कृत्यनिहितंतदादायक्षिप्र माव्रजआगच्छ अत्रैवमनुवादादेवतत्रजनकायवरुणकर्तृकधनुरादिदानंरामलक्ष्मणाभ्यांचतत्कर्तृकतद्दानंबोध्यम् ॥ २९ ॥ ३० ॥ आयुधमितिजात्या ॥ ३१ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

सलक्ष्मणः ॥ ३२ ॥ राजशार्दूलःक्षत्रियश्रेष्ठः ॥ ३३ ॥ ममकांक्षितेमदभीष्टप्रयोजननिमित्तसंपादनोचितकालेआगतः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ इहमत्समीपे गुरुषुदृढभक्त्योपेताः एतेनपूर्णविद्य तयादानपात्रत्वंसूचितम् ॥ ३६ ॥ वसिष्ठपुत्रंसुयज्ञमानयेत्यनेनमूलप्रभेदेदशरथस्यवसिष्ठःपुरोहितस्तत्पुत्रस्यतत्पुत्रइतिन्यायेनसुयज्ञस्यविशि[illegible]ननियोगः अस्यैवगृहेआयुधस्थापनमि तिशेषः ॥ ३७ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेएकत्रिंशःसर्गः ॥ ३१ ॥ ॥७॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ अग्न्यगारंअग्निहो

ससुहृज्जनमामंत्र्यवनवासायनिश्चितः॥इक्ष्वाकुगुरुमागम्यजग्राहायुधमुत्तमम् ॥ ३२ ॥तद्दिव्यंराजशार्दूलःसत्कृतंमाल्यभूषितम्॥ रामायदर्शयामाससौमित्रिःसर्वमायुधम्॥३३॥तमुवाचात्मवान्रामःप्रीत्यालक्ष्मणमागतम्॥कालेत्वमागतःसौम्यकांक्षितेममलक्ष्मण॥ ३४ ॥ अहंप्रदातुमिच्छामियदिदंमामकंधनम् ॥ ब्राह्मणेभ्यस्तपस्विभ्यस्त्वयासहपरंतप ॥३५॥ वसंतीहदृढंभक्त्यागुरुषुद्विजसत्तमाः॥ तेषामपिचमेभूयःसर्वेषांचोपजीविनाम्॥ ३६ ॥वसिष्ठपुत्रंतुसुयज्ञमार्यत्वमानयाशुप्रवरंद्विजानाम्॥ अपिप्रयास्यामिवनंसमस्तानभ्यर्च्यशिष्टानपरान्द्विजातीन् ॥ ३७॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेएकत्रिंशःसर्गः ॥ ३१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततःशासनमाज्ञायभ्रातुःप्रियकरंहितम् ॥ गत्वासप्रविवेशाशुसुयज्ञस्यनिवेशनम् ॥ १ ॥ तंविप्रमग्न्यगारस्थंवंदित्वालक्ष्मणोब्रवीत्॥ सखेभ्यागच्छपश्यत्वंवेश्मदुष्करकारिणः ॥ २ ॥ ततःसंध्यामुपास्थायगत्वासौमित्रिणासह ॥ ऋद्धंसप्राविशल्लक्ष्म्यारम्यंरामनिवेशनम् ॥३॥ तमागतंवेदविदंप्रांजलिःसीतयासह॥सुयज्ञमभिचक्रामराघवोग्निमिवार्चितम् ॥४ ॥ जातरूपमयैर्मुख्यैरंगदैःकुंडलैःशुभैः॥ सहेमसूत्रैर्मणिभिःकेयूरैर्वलयैरपि ॥ ५॥ अन्यैश्वरत्नैर्बहुभिःकाकुत्स्थःप्रत्यपूजयत्॥ सुयज्ञंसतदोवाचरामःसीताप्रचोदितः॥ ६ ॥

त्रशाला हेसखेरामस्यवेश्मआगच्छ दुष्करकारिणोरामस्यग्रामराज्यत्यागपूर्वंवनंजिगमिषोःकृत्यंचपश्येतिशेषः ॥ २ ॥ संध्यांमाध्याह्निकीम् ॥ ३ ॥ अभिचक्रामप्रत्युत्थानादिकृतवान् अर्चितमग्निमिव होमकालेइतिशेषः ॥ ४ ॥ अंगदंबाहुमूलधार्यभूषणं केयूरंतदधोभागस्थं सहेमसूत्रैर्मणिभिःस्वर्णसूत्रस्यूतैर्मुक्तादिरत्नमालाभिः ॥ ५ ॥ सीताप्रचोदितःसीतयासुयज्ञपत्न्यै सखीत्वाद्दिव्याभरणदानायप्रचोदितः ॥ ६ ॥

T

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

हेमसूत्रंउरोभूषणविशेषः हारयसेवकद्वाराप्रापय रशनाकांची सामदनुगामिनीसखीतवभार्यायाइतिशेषः ॥ ७ ॥ तुभ्यंभार्यायैच गच्छती तुमभावआर्षः ॥ ८ ॥ त्वयित्वद्गेहेप्रतिष्ठापयितुं दानपूर्वकंप्रापयितुं ॥ ९ ॥ शत्रुंजयोनामतथाप्रसिद्धंयंगजंमातुलोममददौतंगजंतेददामि निष्कसहस्रेणस्वनामांकितनिष्कसहस्रदक्षिणया ॥ १० ॥ ११ ॥ ब्रह्मात्रिदशेश्वरमिवनियोक्तृनियोज्ययोःपरापरप्रभुत्वेदृष्टांतः ॥ १२ ॥ कौशिकोविश्वामित्रः आहूयार्चय अनंतरंरत्नैस्तर्पय ॥ १३ ॥ १४ ॥ तैत्तिरीयाणांतैत्तिरीयशाखाध्येतॄणामाचार्यः योद्विजःकौसल्यामाशीर्भिःप

हारंचहेमसूत्रंचभार्यायैसौम्यहारय॥ रशनांचाथसासीतादातुमिच्छतितेसखी॥ ७॥ अंगदानिचचित्राणिकेयूराणिशुभानिच॥ प्रयच्छतिसखी तुभ्यंभार्यायैगच्छतीवनम्॥ ८॥ पर्यंकमग्र्यास्तरणंनानारत्नविभूषितम्॥ तमपीच्छतिवैदेहीप्रतिष्ठापयितुंत्वयि॥ ९॥ नागःशत्रुंजयोनाममातुलोयंददौमम॥ तंतेनिष्कसहस्रेणददामिद्विजपुंगव॥ १०॥ इत्युक्तःसतुरामेणसुयज्ञःप्रतिगृह्यतत्॥ रामलक्ष्मणसीतानांप्रयुयोजाशिषःशिवाः॥ ११॥ अथभ्रातरमव्यग्रंप्रियरामःप्रियंवदम्॥ सौमित्रिंतमुवाचेदंब्रह्मेवत्रिदशेश्वरम्॥ १२॥ अगस्त्यंकौशिकंचैवतावुभौब्राह्मणोत्तमौ॥ अर्चयाहूय सौमित्रेरत्नैःसस्यमिवांबुभिः॥ १३॥ तर्पयस्वमहाबाहोगोसहस्रेणराघव॥ सुवर्णरजतैश्चैवमणिभिश्चमहाधनैः॥ १४॥ कौसल्यांचयआशीर्भिर्भक्तःपर्युपतिष्ठति॥ आचार्यस्तैत्तिरीयाणामभिरूपश्चवेदवित्॥ १५॥ तस्ययानंचदासीश्चसौमित्रेसंप्रदापय॥ कौशेयानिचवस्त्राणियावत्तुष्यतिसद्विजः॥ १६॥ सूतश्चित्ररथश्चार्यःसचिवःसुचिरोषितः॥ तोषयैनंमहार्हैश्चरत्नैर्वस्त्रैर्धनैस्तथा॥ १७॥ पशुकाभिश्चसर्वाभिर्गवांदशशतेनच॥ येचमेकठकालापाबहवोदंडमाणवाः॥ १८॥ नित्यस्वाध्यायशीलत्वान्नान्यत्कुर्वंतिकिंचन॥ अलसाःस्वादुकामाश्चमहतांचापिसंमताः॥ १९॥ तेषामशितियानानिरत्नपूर्णानिदापय॥ शालिवाहसहस्रंचद्वेशतेभद्रकांस्तथा॥ २०॥

र्युपतिष्ठतिसेवते अभिरूपःश्लाघ्यगुणः ॥ १५ ॥ यावत्यावताधनेनतुष्यतितावद्दापय कौशेयानिकृमिकोशोत्थानि ॥ १६ ॥ चित्ररथनामासुमंत्रादन्यःसूतः सुचिरोषितःचिरकालवृद्धः ॥ १७ ॥ पशुकाअजादयोयज्ञपशवोमहिष्यादयश्च कठकालापाःकठकालापसंबंधिशाखाध्यायिनः दंडमाणवादंडप्रधानामाणवाउपकुर्वाणब्रह्मचारिणः ॥ १८ ॥ अन्यद्व्रतोपवासादिअलसाःभिक्षादौ स्वादुकामाःसदन्नकामाः तेषांदानयोग्यत्वायाह महतामिति तपोहिस्वाध्यायइतिश्रुतेर्नित्यतपस्वित्वेनमहतांसंमताः ॥ १९ ॥ यानानिउष्ट्राः शालीन्वहंतीतिताद्दशबलीवर्दानांसहस्रं भद्रकांस्तदाख्यान्धान्यविशेषांश्चणकमुद्गादिरूपान्व्यंजनार्हान्दापय ॥ २० ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

व्यंजनार्थं द्विधिघृतार्थं उपाकुरुदेहि मेखलीनांब्रह्मचारिणां दीर्घआर्षः समुपस्थितः विवाहार्थमितिशेषः ॥ २१ ॥ सहस्रंगवांनिष्काणांवा नोस्माकमेवाकौसल्यायाममदक्षिणांमयातदा श्रितब्रह्मचारिवर्गस्यदापितांनंदेत्तथातानर्चयेत्यन्वयः ॥ २२ ॥ २३ ॥ बाष्पगलान्बाष्पगद्गदान् ॥ २४ ॥ उपजीवनंजीवनसाधनम् ॥ २५ ॥ एकैकंप्रत्येकं यावन्ममागमनमशून्यंकार्यंपर्या येणैकशःस्थित्वापूर्ववद्रक्षणीयमित्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ कृपणेभ्यःदीनेभ्यः तत्रगार्ग्यःगर्गगोत्रः ॥ २९ ॥ क्षतेनखननेनवृत्तिर्जीविकायस्यक्षीणवृत्तिरितिवा उंछवृत्तिरितिपाठांतरं

व्यंजनार्थंचसौमित्रेगोसहस्रमुपाकुरु ॥ मेखलीनांमहासंघःकौसल्यांसमुपस्थितः ॥ २१ ॥ तेषांसहस्रंसौमित्रेप्रत्येकंसंप्रदापय ॥ अंबायथानो नंदेच्चकौसल्याममदक्षिणाम् ॥ २२ ॥ तथाद्विजातींस्तान्सर्वान्लक्ष्मणार्चयसर्वशः ॥ ततःपुरुषशार्दूलस्तद्धनंलक्ष्मणःस्वयम् ॥ २३ ॥ यथोक्तंब्राह्म णेंद्राणामददाद्धनदोयथा ॥ अथाब्रवीद्बाष्पगलांस्तिष्ठतश्चोपजीविनः ॥ २४ ॥ सम्प्रदायबहुद्रव्यमेकैकस्योपजीवनम् ॥ लक्ष्मणस्यचयद्वेश्मगृहं चयदिदंमम ॥ २५ ॥ अशून्यंकार्यमेकैकंयावदागमनंमम ॥ इत्युक्त्वादुःखितंसर्वंजनंतमुपजीविनम् ॥ २६ ॥ उवाचेदंधनाध्यक्षंधनमानीयतांम म ॥ ततोस्यधनमाजह्रुःसर्वएवोपजीविनः ॥ २७ ॥ सराशिःसुमहांस्तत्रदर्शनीयोह्यदृश्यत ॥ ततःसपुरुषव्याघ्रस्तद्धनंसहलक्ष्मणः ॥ २८ ॥ द्विजे भ्योबालवृद्धेभ्यःकृपणेभ्योह्यदापयत् ॥ तत्रासीत्पिंगलोगार्ग्यस्त्रिजटोनामवैद्विजः ॥ २९ ॥ क्षतवृत्तिर्वनेनित्यंफालकुद्दाललांगली ॥ तंवृद्धंतरुणी भार्याबालानादायदारकान् ॥ ३० ॥ अब्रवीद्ब्राह्मणंवाक्यंस्त्रीणांभर्ताहिदेवता ॥ अपास्यफालंकुद्दालंकुरुष्ववचनंमम ॥ ३१ ॥ रामंदर्शयधर्मज्ञंय दिकिंचिदवाप्स्यसे ॥ सभार्यायावचःश्रुत्वाशाटीमाच्छाद्यदुश्छदाम् ॥ ३२ ॥ सप्राातिष्ठतपंथानंयत्ररामनिवेशनम् ॥ भृग्वंगिरःसमंदीप्त्यात्रिज टंजनसंसदि ॥ ३३ ॥ आपंचमायाःकक्ष्यायानैतंकश्चिद्वारयत् ॥ सराममासाद्यतदात्रिजटोवाक्यमब्रवीत् ॥ ३४ ॥

फालंहलावयवविशेषस्तत्सदृशंमृत्खननार्थंलोहमयमत्रविवक्षितंकुद्दालकंखननसाधनं लांगलंहलाकारोदंडःफलापाकर्षणार्थः दारकाःपुत्राः ॥ ३० ॥ स्त्रीणांभर्ताहिदेवतेतिपाठेयद्यपिदेव तात्वादाज्ञानर्हस्तथापिप्रीत्यामद्वचनंकुरुष्वेत्यर्थः ॥ ३१ ॥ यदीत्यस्यदर्शयसितदासर्वंथेतिशेषः दुश्छदांअतिजीर्णत्वादाच्छादनायोग्याम् ॥ ३२ ॥ यत्ररामनिवेशनं यस्मिन्पथ्याश्रितेराम वेशनंप्राप्यतेतंपंथानमास्थायप्रातिष्ठत दीप्त्याब्रह्मवर्चसेन ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

प्रत्यवेक्षस्वमां मयिकृपांकुर्वित्यर्थः ॥ ३५ ॥ परिहाससमन्वितंक्रीडाप्रयोजनव्यवहारविशेषसमन्वितं अस्येकमितिपाठेतावदेवशिष्टमस्तीत्यर्थः अप्येकमितिपाठेगवामसंख्यातानांमध्येएक मपिसहस्रंमयानविश्राणितंदत्तमतोत्रैवस्थित्वादंडेनयावद्गवाकीर्णयावंतंदेशंपरिक्षिपसिपरिगृह्णासितावत्तावद्देशावस्थितागाअवाप्स्यसे ब्राह्मणस्यगोग्रहणचापलकौतुकदर्शनार्थमेतद्भगवद्व चनं संभ्रांतस्त्वरितः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ सर्वप्राणेनसर्वबलेन आविद्धभ्रामयित्वा वेगतःवेगेन सदंडस्तस्यकराच्च्युतःसरयूपारंतीर्त्वाऽतिक्रम्योक्षाणसन्निधौउक्षणांवृषभाणांसन्निधिर्यत्र आर्षआ नङ् तादृशेगोव्रजेपपात आतस्मात्सरयूतटात्परपारस्थसरयूमभिव्याप्ययागावःस्थितास्ताआनयामास त्रिजटाश्रमंप्रतिनाययामासचेतिशेषः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ अयंदंडपरिक्षेपवचन

निर्धनोबहुपुत्रोस्मिराजपुत्रमहाबल ॥ क्षतवृत्तिर्वनेनित्यंप्रत्यवेक्षस्वमामिति ॥ ३५ ॥ तमुवाचततोरामःपरिहाससमन्वितम् ॥ गवांसहस्रमप्ये कंनचविश्राणितंमया ॥ ३६ ॥ परिक्षिपसिदंडेनयावत्तावदवाप्स्यसे ॥ सशाटींपरितःकट्यांसंभ्रांतःपरिवेष्ट्यताम् ॥ ३७ ॥ आविध्यदंडंचिक्षेपस र्वप्राणेनवेगतः ॥ सतीर्त्वासरयूपारंदंडस्तस्यकराच्च्युतः ॥ ३८ ॥ गोव्रजेबहुसाहस्रेपपातोक्षाणसन्निधौ ॥ तंपरिष्वज्यधर्मात्माआवाप्यसरयूतटात् ॥ ३९ ॥ आनयामासतागावस्त्रिजटस्याश्रमंप्रति ॥ उवाचचतदारामस्तंगार्ग्यमभिसांत्वयन् ॥ ४० ॥ मन्युर्नखलुकर्तव्यःपरिहासोह्ययंमम ॥ ४१ ॥ इदंहितेजस्तवयद्दुरत्ययंतदेवजिज्ञासितुमिच्छतामया ॥ इदंभवानर्थमभिप्रचोदितोवृणीष्वकिंचेदपरंव्यवस्यसि ॥ ४२ ॥ ब्रवीमिसत्येननतेस्मयं त्रणाधनंहियद्यन्ममविप्रकारणात् ॥ भवत्सुसम्यक्प्रतिपादनेनमयार्जितंचैवयशस्करंभवेत् ॥ ४३ ॥ ततःसभार्यस्त्रिजटोमहामुनिर्गवामनीकंप्र तिगृह्यमोदितः ॥ यशोबलप्रीतिसुखोपबृंहिणीस्तथाशिषःप्रत्यवदन्महात्मनः ॥ ४४ ॥

रूपःपरिहासएवेत्यर्थः ॥ ४१ ॥ इदंहीति इदंदूरपरिक्षेपजनकंतेजःशक्तिस्तववृद्धस्यापियत्तदेवजिज्ञासितुंज्ञातुं स्वार्थेसन्आर्षः इच्छताइममर्थंदंडप्रक्षेपरूपमर्थंभवान्प्रचोदितोसि अपरंगो भ्योन्यदपिकिंचिद्बहुमूल्यमपिवस्तुवरीतुंव्यवस्यसिचेत्तदपिवृणीष्व ॥ ४२ ॥ इदमुपचारमात्रमितिनमंतव्यमित्याह ब्रवीमीति यंत्रणासंकोचः हियतःममयद्यद्धनंतद्विप्रकारणात्विप्रप्रयो जनसंपादनार्थं कथंतथात्वमतआह भवत्सुविप्रेषुसम्यग्यथाशास्त्रंप्रतिपादनेनदानेनतत्फलरूपेणहेतुनादानरूपफलार्थंमयार्जितंधनंमेयशस्करंभवेत्नतुभूमिनिक्षेपफलकम् ॥ ४३ ॥ मोदितः संजातमोदः यशआदीनांउपबृंहिणीर्विवर्धनीर्महात्मनोरामस्यतदाआशिषःप्रत्यवदत् ॥ ४४ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

धर्मबलैर्धर्मयुक्तपराक्रमैः चिराद्यथार्हकृतैःसंमानवचोभिःसुहृज्जनीयैःप्रचोदितःप्रेरितःप्रेरितदानव्यापारः ॥ ४५ ॥ सुहृद्भृत्यजनःतद्युक्तः अर्शआद्यजंतमेतत् दरिद्रःसन्भिक्षाचरणकर्ता संभ्रमआदरः ॥ ४६ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेद्वात्रिंशःसर्गः ॥ ३२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ दत्वेति ॥ १ ॥ आयुधेइतिजात्यभिप्रायेण सीतयालंकृतेपूजार्थंचंदनादिभिः ॥ २ ॥ विमानशिखराणिसप्तभूमिकगृहाग्रभागाः प्रासादस्त्रिभूमिकः हर्म्यंराजगृहम् उदासीनःअरक्षितृत्वेननिरुत्सुकः व्यलोकयत् राममि

सचापिरामःप्रतिपूर्णपौरुषोमहाधनंधर्मबलैरुपार्जितम् ॥ नियोजयामाससुहृज्जनेचिराद्यथार्हसंमानवचःप्रचोदितः ॥ ४५ ॥ द्विजःसुहृद्भृत्यजनोथवातदादरिद्रभिक्षाचरणश्चयोभवेत् ॥ नतत्रकश्चिन्नबभूवतर्पितोयथार्हसंमाननदानसंभ्रमैः ॥ ४६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेद्वात्रिंशःसर्गः ॥ ३२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ दत्वातुसहवैदेह्याब्राह्मणेभ्योधनंबहु ॥ जग्मतुःपितरंद्रष्टुंसीतयासहराघवौ ॥ १ ॥ ततोगृहीतेप्रेष्याभ्यामशोभेतांतदायुधे ॥ मालादामभिरासक्तेसीतयासमलंकृते ॥ २ ॥ ततःप्रासादहर्म्याणिविमानशिखराणिच ॥ अभिरुह्यजनःश्रीमानुदासीनोव्यलोकयत् ॥ ३ ॥ नहिरथ्याःसुशक्यंतेगंतुंबहुजनाकुलाः ॥ आरुह्यतस्मात्प्रासादाद्दीनाःपश्यंतिराघवम् ॥ ४ ॥ पदातिसानुजंदृष्ट्वाससीतंचजनास्तदा ॥ ऊचुर्बहुजनावाचःशोकोपहतचेतसः ॥ ५ ॥ यंयांतमनुयातिस्मचतुरंगबलंमहत् ॥ तमेकंसीतयासार्धमनुयातिस्मलक्ष्मणः ॥ ६ ॥ ऐश्वर्यस्यरसज्ञःसन्कामानांचाकरोमहान् ॥ नेच्छत्येवानृतंकर्तुंवचनंधर्मगौरवात् ॥ ७ ॥ यानशक्यापुराद्रष्टुंभूतैराकाशगैरपि ॥ तामद्यसीतांपश्यंतिराजमार्गगताजनाः ॥ ८ ॥ अंगरागोचितांसीतांरक्तचंदनसेविनीम् ॥ वर्षमुष्णंचशीतंचनेष्यत्याशुविवर्णताम् ॥ ९ ॥ अद्यनूनंदशरथःसत्त्वमाविश्यभाषते ॥ नहिराजाप्रियंपुत्रंविवासयितुमर्हति ॥ १० ॥ निर्गुणस्यापिपुत्रस्यकथंस्याद्विनिवासनम् ॥ किंपुनर्यस्यलोकोयंजितोवृत्तेनकेवलम् ॥ ११ ॥

तिशेषः ॥ ३ ॥ यतोबहुजनाकुलत्वाद्रथ्यागंतुंनसुखेनशक्यंतेतस्मात्प्रासादमारुह्यप्रासादात्तत्रप्रासादेसंस्थाय ॥ ४ ॥ दीनत्वेहेतुमाह पदातिमिति ॥ ५ ॥ ६ ॥ रसज्ञःसुखज्ञःकामानांभोग्यवस्तूनाम् वचनंपितृवचनम् ॥ ७ ॥ भूतैःप्राणिभिः वनप्रयाणानुमत्यर्थंराजसन्निधौगमनसमये ॥ ८ ॥ ९ ॥ सत्त्वंपिशाचम् राजास्वस्वभावेवर्तमानःह्रियतःनपुत्रंविवासयितुमर्हति ॥ १० ॥ तदेवाह निर्गुणस्यापीति वृत्तेनचरित्रेण तस्मात्पिशाचग्रस्तएवेतिभावः ॥ ११ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

उपघातःपीडनम् पाठांतरे आनृशंस्यमहिंसा अनुक्रोशोदया श्रुतंअनुष्ठानपर्यवसायिशास्त्राध्ययनम् शीलंसत्स्वभावः दमोबाह्येंद्रियनिग्रहः शमश्चित्तनिग्रहः॥१२॥तस्मात्तस्यषड्गुणवत्त्वात् मनुष्याणामित्युपलक्षणंप्राणिमात्रस्यवस्तुमात्रस्यच धर्मएवांतःसारोयस्यसः ॥ १३ ॥जगत्पालकत्वादपितस्योपघातेनंजगत्पीडितमित्याह पीडयेति पुष्पफलोपगःपुष्पफलसहितः मूलस्येवेत्यनेनसर्वजगदधिष्ठानत्वमस्यसूचितम् ॥१४॥ पिसएवार्थः ॥ १५ ॥ सपत्न्यःपत्नीसहिताःतेरामोपघातमसहंतोवयम् येनमार्गेण ॥१६॥ एकदुःखसुखाःसमानदुःखसुखाः ॥१७॥ समुद्धृतनि

औदकानीव सत्त्वानिग्रीष्मेसलिलसंक्षयात्॥ १३ ॥ पीडयापीडितंसर्वंजगदस्यजगत्पतेः॥ मूलस्येवोपघातेनवृक्षःपुष्पफलोपगः॥ १४ ॥ मूलंह्येषमनुष्याणां धर्मसारोमहाद्युतिः॥ पुष्पंफलंचपत्रंचशाखाश्चास्येतरेजनाः॥ १५ ॥ तेलक्ष्मणइवक्षिप्रंसपत्न्यःसहबांधवाः॥ गच्छंतमनुगच्छामोयेनगच्छति राघवः॥ १६ ॥ उद्यानानिपरित्यज्यक्षेत्राणिचगृहाणिच॥ एकदुःखसुखारामममनुगच्छामधार्मिकम्॥ १७ ॥ समुद्धृतनिधानानिपरिध्वस्ताजिराणिच॥ उपात्तधनधान्यानिहृतसाराणिसर्वशः॥ १८ ॥ रजसाभ्यवकीर्णानिपरित्यक्तानिदैवतैः॥ मूषकैःपरिधावद्भिरुद्बिलैरावृतानिच ॥ १९ ॥ अपेतोदकधूमानिहीनसंमार्जनानिच॥ प्रणष्टबलिकर्मेज्यामंत्रहोमजपानिच॥ २० ॥ दुष्कालेनेवभग्नानिभिन्नभाजनवंतिच ॥ अस्मत्त्यक्तानि कैकेयीवेश्मानिप्रतिपद्यताम्॥ २१ ॥ वनंनगरमेवास्तुयेनगच्छतिराघवः॥ अस्माभिश्चपरित्यक्तंपुरंसंपद्यतांवनम्॥ २२ ॥ बिलानिदंष्ट्रिणःसर्वे सानूनिमृगपक्षिणः॥ त्यजंत्वस्मद्भयाद्गीतागजाःसिंहावनान्यपि॥ २३॥ अस्मत्त्यक्तंप्रपद्यंतुसेव्यमानंत्यजंतुच ॥ तृणमांसफलादानंदेशंव्यालमृगद्विजम्॥ २४॥ प्रपद्यतांहिकैकेयीसपुत्रासहबांधवैः॥ राघवेणवयंसर्वेवनेवत्स्यामनिर्वृताः॥ २५॥

धानानिनिक्षेपाः अजिरमंगणंपरिध्वस्तंमार्जनादिरहितंयेषु धनंगवादिअनिक्षिप्तभूषणादिचउपात्तंगृहीतंयेभ्योऽतएवहृतसाराणि ॥ १८ ॥ उद्बिलैःउद्भिन्नबिलैः ॥ १९ ॥ अपेतोदकत्वादिनामनुष्यराहित्यंसूच्यते ॥ २० ॥ दुष्कालोराजिकदैविकक्षोभकालः ॥ २१ ॥ येनवनेनहेतुना ॥ २२ ॥ दंष्ट्रिणःसर्पाः मृगपक्षिणोगिरिस्थाः ॥ २३ ॥ अस्मत्त्यक्तंपुरमितिशेषः सेव्यमानंअस्माभिःसेव्यमानंवनमित्यर्थः कर्तारोत्रपूर्वोक्तादंष्ट्र्यादयः तृणमांसफलानामादानंयस्मात्तम् व्यालमृगद्विजंतद्वंतम् अर्शआद्यच् तादृशंदेशमिमंकैकेयीप्रपद्यतामित्यन्वयः ॥ २४ ॥ २५ ॥ धानत्वादिधर्मकाणिगृहाणिकैकेयीप्रतिपद्यतामित्यन्वयः

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

नविचक्रेनविकारंप्राप्तम् ॥ २६ ॥ पुनःतद्वार्ताश्रवणानंतरमपि मातुःकैकेय्याः ॥ २७ ॥ २८ ॥ आर्तंखिन्नम् अभिजनंदेशम् तत्स्थजनमितियावत् प्रतीक्षमाणःपश्यन्नपि निदेशमाज्ञाम् ॥ २९ ॥ तत्पूर्वंसःस्वाकारणार्थागमनकालःपूर्वोयस्यार्तरूपत्ववतस्तादृशम् तदारभ्यार्तरूपमितियावत् सुमंत्रंप्रेक्ष्यप्रतिहारणार्थंस्वागमननिवेदनार्थंव्यतिष्ठतद्वार्येवेतिशेषः ॥ ३० ॥ तदेवसुमंत्रमाह पितुरिति ॥ ३१ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेत्रयस्त्रिंशःसर्गः ॥ ३३ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ निरुदरइतिपाठे तनुमध्य

इत्येवंविविधावाचोनानाजनसमीरिताः ॥ शुश्रावराघवःश्रुत्वानविचक्रेऽस्यमानसम् ॥ २६ ॥ सतुवेश्मपुनर्मातुःकैलासशिखरप्रभम् ॥ अभिचक्रामधर्मात्मामत्तमातंगविक्रमः ॥ २७ ॥ विनीतवीरपुरुषंप्रविश्यतुनृपालयम् ॥ ददर्शावस्थितंदीनंसुमंत्रमविदूरतः ॥ २८ ॥ प्रतीक्षमाणोभिजनंतदार्तमनार्तरूपःप्रहसन्निवाथ ॥ जगामरामःपितरंदिदृक्षुःपितुर्निदेशंविधिवच्चिकीर्षुः ॥ २९ ॥ तत्पूर्वमैक्ष्वाकसुतोमहात्मारामोगमिष्यन्वनमार्तरूपम् ॥ व्यतिष्ठतप्रेक्ष्यतदासुमंत्रंपितुर्महात्माप्रतिहारणार्थम् ॥ ३० ॥ पितुर्निदेशेनतुधर्मवत्सलोवनप्रवेशेकृतबुद्धिनिश्चयः ॥ सराघवःप्रेक्ष्यसुमंत्रमब्रवीन्निवेदयस्वागमनंनृपायमे ॥ ३१ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअ० त्रयस्त्रिंशः ॥ ३३ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ततःकमलपत्राक्षःश्यामोनिरुपमोमहान् ॥ उवाचरामस्तंसूतंपितुराख्याहिमामिति ॥ १ ॥ सरामप्रेषितःक्षिप्रंसंतापकलुषेंद्रियम् ॥ प्रविश्यनृपतिंसूतोनिःश्वसंतंददर्शह ॥ २ ॥ उपरक्तमिवादित्यंभस्मच्छन्नमिवानलम् ॥ तटाकमिवनिस्तोयमपश्यज्जगतीपतिम् ॥ ३ ॥ आबोध्यचमहाप्राज्ञःपरमाकुलचेतनम् ॥ राममेवानुशोचंतंसूतःप्रांजलिरब्रवीत् ॥ ४ ॥ तंवर्धयित्वाराजानंपूर्वंसूतोजयाशिषा ॥ भयविक्लवयावाचामंदयाश्लक्ष्णयाब्रवीत् ॥ ५ ॥ अयंसपुरुषव्याघ्रोद्वारितिष्ठतितेसुतः ॥ ब्राह्मणेभ्योधनंदत्वासर्वंचैवोपजीविनाम् ॥ ६ ॥ सत्वांपश्यतुभद्रंतेरामःसत्यपराक्रमः ॥ सर्वान्सुहृदआपृच्छ्यत्वामिदानींदिदृक्षते ॥ ७ ॥ गमिष्यतिमहारण्यंतंपश्यजगतीपते ॥ वृतंराजगुणैःसर्वैरादित्यमिवरश्मिभिः ॥ ८ ॥

उपरक्तंराहुग्रस्तम् पुनरपश्यदितिवाल्मीकेःप्रयोगोवर्णनीयमयीभावेनत इत्यर्थः श्यामःश्यामवर्णस्तरुणश्च अत्रकवेरपिकरुणारसमग्नत्वेनवर्णितस्यैवपुनःपुनःकथनमदोषाय ॥ १ ॥ २ ॥ स्यापिशोकग्रस्तत्वात् ॥ ३ ॥ आबोध्यमहाराजइतिसंबोध्य राममेवउद्दिश्यशोचंतम् ॥ ४ ॥ वर्धयित्वासंपूज्य भयविक्लवयारामोवनप्रयाणोद्युक्तइतीदंपरमनिष्टंकथंराज्ञेवदिष्यामीतिभये नविक्लवयाकातरया अश्लक्ष्णयेतिच्छेदः ॥ ५ ॥ उपजीविनांचतेभ्यश्चदत्वा सर्वंधनंदत्वेत्यनेनसर्वथातिष्ठासाभावोध्वन्यते ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

सदृशस्थः निष्पंकोनिष्पापः निष्पंदइतिपाठेनिश्चलइत्यर्थः ॥ ९ ॥ इहमद्वेश्मनियेकेचिन्मामकादाराःस्त्रियःसंतितान्दारानिहानय ॥१०॥ अतीत्यअतिवेगेनप्राप्यह्वयति आह्वयति वोयुष्मा कंराजाअवैधव्यदत्वात् नतुप्रजानांतासांदुःखदत्वात् आगम्यतामितिपदम् ॥ ११ ॥ प्रचक्रमुःगच्छंतिस्म तद्भवनंतस्यराज्ञोभवनम् ॥ १२ ॥ अर्धसप्तशताः एकदेशिसमासः सप्तशतस्यार्धसं ख्यायासांताइत्यर्थः अर्शआद्यजंतः अतएवाग्रेवक्ष्यतित्रयःशतशतार्धाहीति ताम्रलोचनाः रामप्रयाणश्रवणजदुःखजातरोदनेनेतिशेषः कौसल्यांपरिवार्येत्यनेनप्राग्लक्ष्मणोक्तंतस्याःसर्वप्र

ससत्यवाक्योधर्मात्मागांभीर्यात्सागरोपमः॥ आकाशइवनिष्पंकोनरेंद्रःप्रत्युवाचतम्॥ ९ ॥सुमंत्रानयमेदारान्येकेचिदिहमामकाः ॥ दारैःपरि वृतःसर्वैर्द्रष्टुमिच्छामिराघवम्॥ १० ॥सोंतःपुरमतीत्यैवस्त्रियस्तावाक्यमब्रवीत् ॥ आर्योह्वयतिवोराजागम्यतांतत्रमाचिरम्॥ ११ ॥ एवमुक्ताः स्त्रियःसर्वाःसुमंत्रेणनृपाज्ञया ॥ प्रचक्रमुस्तद्भवनंभर्तुराज्ञायशासनम्॥ १२ ॥ अर्धसप्तशतास्तत्रप्रमदास्ताम्रलोचनाः॥ कौसल्यांपरिवार्याथ शनैर्जग्मुर्धृतव्रताः॥ १३ ॥आगतेषुचदारेषुसमवेक्ष्यमहीपतिः ॥ उवाचराजातंसूतंसुमंत्रानयमेसुतम्॥ १४॥ ससूतोराममादायलक्ष्मणंमैथि लींतथा ॥ जगामाभिमुखस्तूर्णंसकाशंजगतीपतेः॥ १५ ॥ सराजापुत्रमायांतंदृष्ट्वाचारात्कृतांजलिम् ॥ उत्पपातासनात्तूर्णमार्तःस्त्रीजनसंवृतः ॥ १६ ॥ सोऽभिदुद्राववेगेनरामंदृष्ट्वाविशांपतिः॥ तमसंप्राप्यदुःखार्तःपपातभुविमूर्छितः॥ १७॥ तंरामोभ्यपतत्क्षिप्रंलक्ष्मणश्चमहारथः॥ विसं ज्ञमिवदुःखेनसशोकंनृपतिंतथा ॥ १८ ॥ स्त्रीसहस्रनिनादश्चसंजज्ञेराजवेश्मनि ॥ हाहारामेतिसहसाभूषणध्वनिमिश्रितः॥ १९ ॥ तंपरिष्वज्यबा हुभ्यांतावुभौरामलक्ष्मणौ॥ पर्यंकेसीतयासार्धंरुदंतःसमवेशयन् ॥ २० ॥ अथरामोमुहूर्तस्यलब्धसंज्ञंमहीपतिम्॥ उवाचप्रांजलिर्बाष्पशोका र्णवपरिप्लुतम्॥ २१ ॥ आपृच्छेत्वांमहाराजसर्वेषामीश्वरोसिनः॥ प्रस्थितंदंडकारण्यंपश्यत्वंकुशलेनमाम्॥ २२॥

श्वीत्वंध्वनितम् ॥ १३ ॥ समवेक्ष्यदारानितिशेषः ॥ १४ ॥ १५ ॥ आराद्दूरतः उत्पपातआलिंगनार्थम् ॥ १६ ॥ तंआलिलिंगिषितंरामंअप्राप्यमध्येएवदुःखितःपपात ॥ १७ ॥ अभ्यपत दभ्यागतवान् विसंज्ञमिवविसंज्ञमेव ॥ १८ ॥ भूषणध्वनिमिश्रितःउरःशिरस्ताडनादिनाचंचलतरभ्रश्यद्भूषणध्वनिमिलितः मूर्छितइतिपाठेपिसएवार्थः व्याप्तइत्यर्थोवा ॥ १९॥ तौसीतयासा र्धंतंराजानंबाहुभ्यांपरिष्वज्ययथापीडानभवतितथालिंगितमुत्थाप्यपर्यंकेसमवेशयन्स्थापितवंतः ॥ २० ॥ मुहूर्तस्य संबंधसामान्येषष्ठी मुहूर्तेनलब्धसंज्ञमित्यर्थः ॥ २१ ॥ कुशलेनमांपश्य सौम्येनचक्षुषामामनुगृहाणेत्यर्थः ॥ २२ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

वनंप्रतिप्रस्थितंमांसीताचान्वेतुगच्छत्विति। लक्ष्मणंचप्रस्थितमनुजानीहीत्यर्थः ननुलक्ष्मणसीतयोःकुतोवनवासकष्टप्राप्तिर्नह्यसौवरनिर्बंधस्तयोरतआह कारणैरिति हेतुभिः तथ्यैःव्यवहारदशायासत्यैः नचेच्छतः इहस्थातुमितिशेषः ॥ २३ ॥ अनुजानीहि अनुज्ञांदेहि प्रजापतिर्ब्रह्माआत्मजान्सनकादीन्तपांसिचरितुमुद्युक्तान्यथानुज्ञांदत्तवांस्तद्वदित्यर्थः ॥ २४ ॥ वनवासायजगतीपतेःस्वस्यानुज्ञामनुमतिंप्रतीक्षमाणंप्रार्थयमानं अव्यग्रंलेशतोपिविषादरहितंराघवंप्रेक्ष्यउवाच ॥२५॥ हेराघवयतोहंकैकेय्यावरदानेनमोहितोनिरुत्तरतयाशोकपरवशोजातोऽतोराज्यानर्हः अतोमांनिगृह्यबद्ध्वाऽयोध्यायांत्वमेवस्वभुजवैभवेनराजाभव प्रवृत्तमभिषेकंसमापयेतियावत् ॥ २६ ॥ २७ ॥ भवान्वर्षसहस्रायपतिर्भवतुअतःपरमप्यनेककालंराजाभवेत्यर्थः त्वयायो

लक्ष्मणंचानुजानीहिसीताचान्वेतुमांवनम् ॥ कारणैर्बहुभिस्तथ्यैर्वार्यमाणौनचेच्छतः ॥ २३ ॥ अनुजानीहिसर्वान्नःशोकमुत्सृज्यमानद ॥ लक्ष्मणंमांचसीतांचप्रजापतिरिवात्मजान् ॥ २४ ॥ प्रतीक्षमाणमव्यग्रमनुज्ञांजगतीपतेः ॥ उवाचराजासंप्रेक्ष्यवनवासायराघवम् ॥ २५ ॥ अहंराघवकैकेय्यावरदानेनमोहितः ॥ अयोध्यायांत्वमेवाद्यभवराजानिगृह्यमाम् ॥ २६ ॥ एवमुक्तोनृपतिनारामोधर्मभृतांवरः ॥ प्रत्युवाचांजलिंकृत्वापितरंवाक्यकोविदः ॥ २७ ॥ भवान्वर्षसहस्रायपृथिव्यान्नृपतेपतिः ॥ अहंत्वरण्येवत्स्यामिनमेराज्यस्यकांक्षिता ॥ २८ ॥ नवपंचचवर्षाणिवनवासेविहृत्यते ॥ पुनःपादौग्रहीष्यामिप्रतिज्ञांतेनराधिप ॥ २९ ॥ रुदन्नार्तःप्रियंपुत्रंसत्यपाशेनसंयुतः ॥ कैकेय्याचोद्यमानस्तुमिथोराजातमब्रवीत् ॥ ३० ॥ श्रेयसेवृद्धयेतातपुनरागमनायच ॥ गच्छस्वारिष्टमव्यग्रःपंथानमकुतोभयम् ॥ ३१ ॥ नहिसत्यात्मनस्तातधर्माभिमनसस्तव ॥ सन्निवर्तयितुंबुद्धिःशक्यतेरघुनंदन ॥ ३२ ॥ अद्यत्विदानींरजनींपुत्रमागच्छसर्वथा ॥ एकाहंदर्शनेनापिसाधुतावच्चराम्यहम् ॥ ३३ ॥

वरोदत्तस्तमनृतंकर्तुमहंनयोग्यस्तवनरकपातप्रसंगादतोहमरण्येवत्स्यामि मेराज्यस्यकांक्षिताइच्छान ॥२८॥ प्रतिज्ञांतेप्रतिज्ञासमाप्तौतेपादौग्रहीष्यामीत्यन्वयः ॥ २९॥ कैकेय्याअद्यैवगमनमनुमन्यस्वेतिमिथोरहसिचोद्यमानः ॥३०॥ श्रेयसेपरलोकहिताय वृद्धयेइहलोकेऽभ्युदयाय अरिष्टंपापदुःखभिन्नंपुण्यंसुखंचतेऽस्तुअव्यग्रःसन्अकुतोभयंपंथानं गच्छस्वेत्यार्षम् ॥ ३१ ॥ सत्यात्मनःसत्यप्रतिष्ठितस्वभावस्य धर्माभिमनसःधर्मसंपादनाभिनिविष्टमनसः ॥ ३२ ॥ प्रातरेववैकैकेय्याप्रस्थितस्यमात्राद्यनुनयदानादिनाआचतुर्थप्रहरंव्यापृतस्यतुर्ययामेराजानुमत्यर्थमागतस्यराज्ञातत्कालसमीपमेवप्रवत्स्यमानरजनीसहवासःप्रार्थ्यते अद्येत्यादि इदानीमितिसमीपलक्षकं रजनीमावससर्वथामागच्छ किमर्थंतत्राह चरामित्वयासहभोक्ष्यामि ॥ ३३ ॥

४३

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

साधयिष्यस्यिगमिष्यसि ॥३४॥ मत्प्रियार्थंममपरलोकहितार्थम् ॥३५॥तदेवदर्शयति नचेत्यादि छन्नयागूढक्रूराभिप्राययाचलितोस्मिभ्रंशितोस्मित्वदभिषेकमनोरथात् भस्माग्निकल्पयाभ
स्मच्छन्नाग्नितुल्यया ॥ ३६ ॥ वंचनासामान्येनप्रतिश्रुतवरयोर्भरताभिषेकत्वद्विवासनरूपविशेषपर्यवसायित्वरूपायामेलब्धायतोऽनयावृत्तसादिन्याकुलोचितचारित्रनाशिन्याऽभिप्रचोदि
तोस्मि एवमितिशेषः अतोयावंचनामयालब्धातांनिस्तर्तुमिच्छसीतियावत् ॥३७॥ एतदाश्चर्यतमंन अपानृतकथंअपगतानृतवचनं एतच्चनाश्चर्यं यतोज्येष्ठोगुणैर्वयसाचसुतोसि ॥३८॥ आ

मातरंमांचसंपश्यन्वसेमामद्यशर्वरीम् ॥ तर्पितःसर्वकामैस्त्वंश्वःकाल्येसाधयिष्यसि ॥ ३४ ॥ दुष्करंक्रियतेपुत्रसर्वथाराघवप्रिय ॥ त्वयाहिमत्प्रि
यार्थंतुवनमेवमुपाश्रितम् ॥ ३५ ॥ नचैतन्मेप्रियंपुत्रशपेसत्येनराघव ॥ छन्नयाचलितस्त्वस्मिस्त्रियाभस्माग्निकल्पया ॥ ३६ ॥ वंचनायातुलब्धा
मेतांत्वंनिस्तर्तुमिच्छसि ॥ अनयावृत्तसादिन्याकैकेय्याभिप्रचोदितः ॥ ३७ ॥ नचैतदाश्चर्यतमंयत्त्वंज्येष्ठःसुतोमम ॥ अपानृतकथंपुत्रपितरंकर्तु
मिच्छसि ॥ ३८ ॥ अथरामस्तदाश्रुत्वापितुरार्तस्यभाषितम् ॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्रादीनोवचनमब्रवीत् ॥ ३९ ॥ प्राप्स्यामियानद्यगुणान्कोमेश्व
स्तान्प्रदास्यति ॥ अपक्रमणमेवातःसर्वकामैरहंवृणे ॥ ४० ॥ इयंसराष्ट्रासजनाधनधान्यसमाकुला ॥ मयाविसृष्टावसुधाभरतायप्रदीयताम्
॥ ४१ ॥ वनवासकृताबुद्धिर्नचमेद्यचलिष्यति ॥ यस्तुयुद्धेवरोदत्तःकैकेय्यैवरदत्वया ॥ ४२ ॥ दीयतांनिखिलेनैवसत्यस्त्वंभवपार्थिव ॥ अहंनिदेशं
भवतोयथोक्तमनुपालयन् ॥ ४३ ॥ चतुर्दशसमावत्स्येवनेवनचरैःसह ॥ माविमर्शोवसुमतीभरतायप्रदीयताम् ॥ ४४ ॥

र्तस्यपितुर्भाषितंश्रुत्वाएकाहदर्शनेनापीत्युक्तरूपं दीनःकैकेय्याअद्यगच्छेतिनियोगस्यावश्यानुष्ठेयत्वप्रतिज्ञानात्तावन्मात्रपितृमनोरथपूरणाशक्त्याप्राप्तशोकइव ॥ ३९ ॥ तर्पितःसर्वकामैरित्य
स्योत्तरमाह प्राप्स्यामीति गुणान्मृष्टान्नादीन् अतःसर्वकामैःसर्वकामप्रतिनिधित्वेनापक्रमणंइतोगमनमेववृणेइत्यर्थः यद्वाऽद्यप्रयाणेसतीमान्गुणान्प्रतिज्ञापालनजधर्मरूपान्प्राप्स्यामिश्वो
गमनेकस्तान्दास्यति प्रत्युताधर्मएव अतःसर्वकामैरित्यादिप्राग्वदेव ॥ ४०॥४१ ॥ अद्यवनवासकृतातदर्थाबुद्धिर्नचलिष्यति अतोगमनानुज्ञामेवकुर्वित्याशयः अतिदानशूरस्यभवतोऽनुचित
मप्येतदित्याह यइति ॥४२॥ निखिलेनअद्यैवमत्प्रस्थापनात् निदेशंशासनम् ॥४३ ॥ वनचरैस्तपस्विभिः माविमर्शःभरतायराज्यदानेमास्तुसंदेहः सर्वथातस्मैवसुमतीदीयताम् ॥४४ ॥

T

कथमेवमत आह नहीति आत्मनि स्वमनसि सुखं स्वीयं नाप्रियं चोद्दिश्य राज्यं न कांक्षे अपितु तव निदेशं यथावत्कर्तुमेव कांक्षितं इच्छामि ॥ ४५ ॥ क्षुभ्यति मर्यादां त्यजति ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ अनृतं अनृतयुक्तं एवं सत्यं सत्ययुक्तं तव प्रत्यक्षं तव सन्निधौ सत्येन सुकृतेन ते त्वया च शपे शपथं करोमीत्यर्थः ॥ ४८ ॥ क्षणमपि इह पुरे इति शेषः स त्वमिमं मन्मनसं भवं शोकं धारयस्व विपर्ययः इहावस्थितिरूपं प्रतिज्ञातार्थविपरीतानुष्ठानम् ॥ ४९ ॥ ५० ॥ उत्कंठां दर्शनादिविषयोत्कंठाजन्यं दुःखम् ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ येन त्वया ॥ ५४ ॥ केवलाकृत्स्ना चिराय वनं सेवितुं गमि

नहिमेकांक्षितंराज्यंसुखमात्मनिवाप्रियम्॥ यथानिदेशंकर्तुंवैतवैवरघुनंदन॥ ४५॥ अपगच्छतुतेदुःखंमाभूर्बाष्पपरिप्लुतः॥ नहिक्षुभ्यतिदुर्धर्षः समुद्रःसरितांपतिः॥४६॥ नैवाहंराज्यमिच्छामिनसुखंनचमेदिनीम्॥ नैवसर्वानिमान्कामान्नस्वर्गंनचजीवितुम्॥४७॥ त्वामहंसत्यमिच्छामि नानृतंपुरुषर्षभ॥ प्रत्यक्षंतवसत्येनसुकृतेनचतेशपे॥४८॥ नचशक्यंमयाताततस्थातुंक्षणमपिप्रभो॥सशोकंधारयस्वेमंनहिमेस्तिविपर्ययः॥४९॥ अर्थितोह्यस्मिकैकेय्यावनंगच्छेतिराघव॥ मयाचोक्तंव्रजामीतितत्सत्यमनुपालये॥५०॥ माचोत्कंठांकृतादेववनेरंस्यामहेवयम्॥ प्रशांतहरि णाकीर्णनानाशकुनिनादिते॥५१॥ पिताहिदैवतंतातदेवतानामपिस्मृतम्॥ तस्माद्दैवतमित्येवकरिष्यामिपितुर्वचः॥५२॥ चतुर्दशसुवर्षेषुगतेषु नृपसत्तम॥पुनर्द्रक्ष्यसिमांप्राप्तंसंतापोयंविमुच्यताम्॥५३॥येनसंस्तंभनीयोयंसर्वोबाष्पकलोजनः॥सत्वंपुरुषशार्दूलकिमर्थंविक्रियांगतः॥५४॥ पुरंचराष्ट्रंचमहीचकेवलामयाविसृष्टाभरतायदीयताम्॥अहंनिदेशंभवतोनुपालयन्वनंगमिष्यामिचिरायसेवितुम्॥ ५५ ॥ मयाविसृष्टांभरतो महीमिमांसशैलखंडांसपुरोपकाननाम्॥ शिवासुसीमास्वनुशास्तुकेवलंत्वयायदुक्तंनृपतेतथास्तुतत्॥ ५६ ॥ नमेतथापार्थिवदीयतेमनोमहत्सु कामेषुनचात्मनःप्रिये॥ यथानिदेशेतवशिष्टसंमतेव्यपैतुदुःखंतवमत्कृतेऽनघ॥ ५७॥

ष्यामि ॥ ५५ ॥ शिवासुसीमास्विति स्थित इति शेषः मया विना तेनात्र पुरे स्थातुमशक्यत्वादिति भावः केवलमनुशास्तु रक्षणमात्रं करोतु न तु राजत्वाभिमानो राज्यसुखं वा तस्येति ध्वनितं अनेन राज्ञो जीवनं भरतस्य नंदिग्रामवासश्च ध्वनितः शिवासु सीमासु रममाण इत्यापाततोर्थः त्वया यदुक्तं कैकेय्यै प्रतीति शेषः ॥ ५६ ॥ यथा शिष्टसंमते तव निदेशे मया मनो दीयते तथा महत्सु कामेषु काम्यवस्तुषु मनः संकल्पात्मकं मे मया न दीयते न च नाप्यात्मनोंतःकरणस्य प्रिये ऽतो मत्कृते दुःखं व्यपैतु ॥ ५७॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

त्वामनृतेनयोजय राज्यादिकंचिंतितंमद्विषयंचितावंतंत्वामपिनवर्णीयनवरिष्यामिइति[illegible]व्रतं तथातेव्रतंकैकेयीवरदानसंकल्पःसत्यमस्तु अत्रचिंतितंत्वामित्यनेनाचिंतयातवमरणेपिमया नस्थेयं मरणादपिपरलोकनाशकानृतत्वस्यातिकष्टत्वंसूचितं तेनतवमरणेनमेदुःखंना[illegible]नृतत्वकरणेइतिसूचितम् ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ तापस्त्वग्दाहोत्पादकः दुःखमंतर्व्यथोत्पादक म् ॥ ६० ॥ समेतामिलिताः तांकैकेयीं हाहाइतिशब्दःकृतोयेनतथाभूतंसर्वपरि[illegible]जातम् ॥ ६१ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिका

तद्यथैवानघराज्यमव्ययंनसर्वकामान्वसुधांनमैथिलीम् ॥ [illegible]मनृतेनयोजयन्वृणीयसत्यंव्रतमस्तुतेतथा ॥ ५८ ॥ फलानिमूलानिचभक्षयन्वनेगिरींश्चपश्यन्सरितःसरांसिच ॥ वनंप्रविश्यैववि[illegible]सुखीभविष्यामितवास्तुनिर्वृतिः ॥ ५९ ॥ एवंसराजाव्यसनाभिपन्नस्तापेनदुःखेनचपीड्यमानः ॥ आलिंग्यपुत्रंसुविनष्टसंज्ञोभूमिंग[illegible]किंचित् ॥ ६० ॥ देव्यःसमस्तारुरुदुःसमेतास्तांवर्जयित्वानरदेवपत्नीम् ॥ रुदन्सुमित्रोपिजगाममूर्छांहाहाकृतंतत्रबभूवसर्वम् ॥ ६१ ॥ [illegible]श्रीम० वा० आ० अयोध्याकांडेचतुस्त्रिंशःसर्गः ॥ ३४ ॥ ॥ ७ ॥

॥ ततोनिर्धूयसहसाशिरोनिःश्वस्यचासकृत् ॥ पाणिंपाणौ[illegible]दंतान्कटकटाय्यच ॥ १ ॥ लोचनेकोपसंरक्तेवर्णपूर्वोचितंजहत् ॥ कोपाभिभूतःसहसासंतापमशुभंगतः ॥ २ ॥ मनःसमीक्षमाणश्चसूतोदशरथस्यच ॥ कंपयन्निवकैकेय्याहृदयंवाक्शरैःशितैः ॥ ३ ॥ वाक्यवज्रैरनुपमैर्निर्भिदन्निवचाशुभैः ॥ कैकेय्याःसर्वमर्माणिसुमंत्रःप्रत्यभाषत ॥ ४ ॥ यस्यास्तवपतिस्त्यक्तोराजादशरथःस्वयम् ॥ भर्तासर्वस्यजगतःस्थावरस्यचरस्यच ॥ ५ ॥ नह्यकार्यतमंकिंचित्तवदेवीहविद्यते ॥ पतिघ्नींत्वामहंमन्येकुलघ्नीमपिचांततः ॥ ६ ॥ यन्महेंद्रमिवाजय्यंदुष्प्रकंप्यमिवाचलम् ॥ महोदधिमिवाक्षोभ्यंसंतापयसिकर्मभिः ॥ ७ ॥ मावमंस्था[illegible]भर्तारंवरदंपतिम् ॥ भर्तुरिच्छाहिनारीणांपुत्रकोट्याविशिष्यते ॥ ८ ॥

व्येअयोध्याकांडेचतुस्त्रिंशःसर्गः ॥ ३४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ [illegible]सपरिकरस्यराज्ञःपरमशोकेप्राप्तेसुमंत्रःकैकेयींप्रत्याह ततइति शिरोनिर्धूननादिकोपविकाराभिनयः कटकटाय्यकटकटाशब्दवतःकृत्वा ॥ १ ॥ कोपसंरक्ते कृत्वेतिशेषः वर्णं[illegible]कांतिं पूर्वोचितंपूर्वकालस्थितंराजमंत्रिणउचितंच ॥ २ ॥ दशरथस्यमनःसमीक्षमाणः कैकेयीविषयस्नेहरहितंजानन् ॥ ३ ॥ ४ ॥ यस्यास्तवययात्वया ॥ ५ ॥ अतोनहीति हेदेवितवकि[illegible]कर्तुमशक्यंनकिंचिद्विद्यते इहसंसारे अंततःसर्वांते त्वत्कृत्यसाध्यफलविचारेइत्यर्थः पतिघ्नीमिति रामगमनेराजमरणस्यावश्यकत्वादितिभावः रामस्यविवासनात्राज्ञोमरणाच्चकुल[illegible] ॥ ६ ॥ अचलमिवदुष्प्रकंप्यं कर्मभिःक्रूरैःसंतापयसि राजानमितिशेषः ॥ ७ ॥ भर्तुरिच्छाभर्तुरिच्छाविषयानुसरणम् ॥ ८ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

यथावयःवयःक्रममनतिक्रम्य नृपक्षयेराजभूतपितृक्षये राज्यानिप्राप्नुवंतिज्येष्ठक्रमेणेतियावत् तमिममनादिप्रवृत्तमाचारमिक्ष्वाकुकुलनाथेदशरथेजीवत्येवलोपयितुमिच्छसीतियोजना ॥ ९ ॥ १० ॥ विषयेदेशेतादृशंब्राह्मणवासानर्हम् अमर्यादंअतिक्रमितज्येष्ठराज्यादिव्यवहारंकरिष्यसीत्यनेनाद्यापिरामंनिवर्तयेतिसूचयति ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ यस्यास्तेईदृशंघोरंवृत्तमस्तितयात्वयातदाचरंत्याहेतुभूतयापृथिवीयन्नविदृतानविदीर्णातदाश्चर्यमिवपश्यामि ॥ १४ ॥ किंच महाब्रह्मर्षिभिःसृष्टाःप्रयुक्ताः ज्वलंतःअग्निवद्भस्मकरणसमर्थाःभीमदर्शनाःभीमंफलंदृश्यतेयेषुतादृशाधिगितिवाग्रूपादंडाःत्वांनहिंसंति इदमप्याश्चर्यमित्यनुकर्षः स्थितांकृतनिश्चयाम् अनेनसर्वेत्वांधिक्कुर्वंतीतिध्वनयति ॥ १५ ॥ अथान्यापदेशेनराजानंनिंदति आम्रमिति प

यथावयोहिराज्यानिप्राप्नुवंतिनृपक्षये॥ इक्ष्वाकुकुलनाथेऽस्मिंस्तंलोपयितुमिच्छसि ॥ ९ ॥ राजाभवतुतेपुत्रोभरतःशास्तुमेदिनीम्॥ वयंतत्रगमिष्यामोयत्ररामोगमिष्यति ॥ १० ॥ नचतेविषयेकश्चिद्ब्राह्मणोवस्तुमर्हति ॥ तादृशंत्वममर्यादमद्यकर्मकरिष्यसि ॥ ११ ॥ नूनंसर्वेगमिष्यामोमार्गंरामनिषेवितम्॥ त्यक्तायाबांधवैःसर्वैर्ब्राह्मणैःसाधुभिःसदा॥ १२ ॥ काप्रीतीराज्यलाभेनतवदेविभविष्यति॥ तादृशंत्वममर्यादंकर्मकर्तुंचिकीर्षसि॥ १३॥ आश्चर्यमिवपश्यामियस्यास्तेवृत्तमीदृशम्॥ आचरंत्यानविदृतासद्योभवतिमेदिनी॥ १४॥ महाब्रह्मर्षिसृष्टावाज्वलंतोभीमदर्शनाः॥ धिग्वाग्दंडानहिंसंतिरामप्रव्राजनेस्थिताम्॥ १५॥ आम्रंछित्त्वाकुठारेणनिंबंपरिचरेत्तुकः॥ यश्चैनंपयसासिंचेन्नैवास्यमधुरोभवेत्॥ १६॥ आभिजात्यंहितेमन्येयथामातुस्तथैवच॥ नहिनिंबात्स्रवेत्क्षौद्रंलोकेनिगदितंवचः॥ १७॥ तवमातुरसद्ग्राहंविद्मपूर्वंयथाश्रुतम् ॥ पितुस्तेवरदःकश्चिद्दौवरमनुत्तमम्॥ १८॥

रिचरेत्आलवालादिकरणेनरोपयेदाम्रस्थानेतंचपुनःपयसासिंचेत् अस्यैवंनिंबसेवांकुर्वतःप्रीतयेसमधुरोनभवेत् अतोवृथैवेदंकैकेय्यनुवर्तनंराज्ञइत्याशयः ॥ १६ ॥ इदानींकैकेय्यामर्मवचनान्यप्याह आभिजात्यमिति यथातेमातुराभिजात्यंप्रशस्तमातापितृजत्वोचितव्यवहाररूपंतथैवतेतवमन्ये कारणानुसारित्वात्कार्यस्येतिभावः तदुपपादयतिदृष्टांतेन नहीति निंबात्क्षौद्रंनस्रवेदितिवचोलोकप्रसिद्धंकिलेत्यर्थः ॥ १७ ॥ ननुमेमातुःकथमाभिजात्यक्षतिस्तत्राह तवेति असद्ग्राहंघोरपापकर्माभिनिवेशम् पूर्ववृद्धेभ्योयथायेनप्रकारेणश्रुतंतथासंप्रतिविद्मस्मराम तदेवाह पितुरित्यादि कश्चिद्द्विजः ॥ १८ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तस्माद्वरदानात्सर्वभूतानांव्यक्ताव्यक्तवाचांरुतंशब्दंतद्बोध्यमर्थंसंजज्ञेजानीतेस्म तेनसर्वभूतरुतज्ञत्वेनतिर्यग्गतानांतिर्यक्स्रोतसांपशुपक्ष्यादीनांवचोविदितंज्ञातार्थंभवति ॥ १९ ॥ ततस्तत एवहेतोःशयनेशयानस्यतेपितुःभूरिवर्चसःसुवर्णकांतेर्जृंभस्यजृंभाख्यस्यपक्षिणोभावोऽभिप्रायःविरुतात्तदीयशब्दाद्विदितः अथसतेपितातत्रशयनेशयानएवतद्भावपरिज्ञानजसंतोषेणबहुधा द्विस्त्रिर्बहुप्रकारेणचाहसत् ॥ २० ॥ तत्रशयनेशयानातेजननीमामयंहसतीतिक्रुद्धासतीमृत्युरूपंपाशमिच्छंतीहेनृपतेतेहासंहासकारणंज्ञातुमिच्छामीतितेपितरमब्रवीत् वरंतेइतिपाठे तेजन नीमामयंहसतीतिबुद्ध्याक्रुद्धाभवत् ततोराज्ञात्वद्विषयोयंनहासःकिंतुवरबलान्मेसर्वरुतज्ञानसामर्थ्यमस्तिअतःकिंचिज्जंतुंविदिततद्भावोऽहासिषमित्युक्तेतद्वरस्वरूपंतद्दातारंचजिज्ञासामीत्यर्थः ॥ २१ ॥ हासंतत्कारणम् वरमितिपाठेतद्दातारम् ॥ २२ ॥ सर्वथाशंसजीववामावाचियस्त्ववातस्मिन्नवगतेइतःपरंमांकदापिनहसिष्यसि त्वत्कर्तृकमत्कर्मकभाविहासाभावंनिश्चेष्यामीत्यर्थः

सर्वभूतरुतंतस्मात्संजज्ञेवसुधाधिपः ॥ तेनतिर्यग्गतानांचभूतानांविदितंवचः ॥ १९ ॥ ततोजृंभस्यशयनेविरुताद्भूरिवर्चसः ॥ पितुस्तेविदितोभा वःसतत्रबहुधाहसत् ॥ २० ॥ तत्रतेजननीक्रुद्धामृत्युपाशमभीप्सती ॥ हासंतेनृपतेसौम्यजिज्ञासामीतिचाब्रवीत् ॥ २१ ॥ नृपश्चोवाचतांदेवींहासं शंसामितेयदि ॥ ततोमेमरणंसद्योभविष्यतिनसंशयः ॥ २२ ॥ मातातेपितरंदेवीपुनःकेकयमब्रवीत् ॥ शंसमेजीववामावानमांत्वंप्रहसिष्यसि ॥ २३ ॥ प्रियया चतथोक्तःसकेकयःपृथिवीपतिः ॥ तस्मैतंवरदायार्थंकथयामासतत्त्वतः ॥ २४ ॥ ततःसवरदःसाधूराजानंप्रत्यभाषत ॥ म्रियतांध्वंसतांवेयं माशंसीस्त्वंमहीपते ॥ २५ ॥ सतच्छ्रुत्वावचस्तस्यप्रसन्नमनसोनृपः ॥ मातरंतेनिरस्याशुविजहारकुबेरवत् ॥ २६ ॥ तथात्वमपिराजानंदुर्जनाचरिते पथि ॥ असद्ग्राहमिमंमोहात्कुरुषेपापदर्शिनी ॥ २७ ॥ सत्यश्चात्रप्रवादोयंलौकिकःप्रतिभातिमा ॥ पितॄन्समनुजायंतेनरामातरमंगनाः ॥ २८ ॥ नै वंभवगृहाणेदंयदाहवसुधाधिपः ॥ भर्तुरिच्छामुपास्येहजनस्यास्यगतिर्भव ॥ २९ ॥

॥ २३ ॥ तस्मैवरदायकृषयेतमर्थंकथननिर्बंधरूपंकथयामासेत्यन्वयः ॥ २४ ॥ ततःसाधुःसवरदःप्रत्यभाषत ध्वंसतांवास्वपित्रादिसमीपंगच्छतुवा माकृथाइतिपाठेअस्यावचइतिशेषः ॥ २५ ॥ निरस्यभद्रेत्वमितोगच्छेतितेमातरंपरित्यज्य ॥ २६ ॥ तथात्वमपिदुर्जनाचरितेपथिस्थितेतिशेषः अतइमंराजानंमोहान्मोहमुत्पाद्यअसद्ग्राहंअसत्कार्यग्राहकंकुरुषे ॥ २७ ॥ क न्यानांमातृतुल्यत्वंन्यायप्राप्तमित्याह सत्यमिति मामाम् नराःपुत्ररूपाःसमनुजायंतेपितृस्वभावानुवर्तिनोजायंते ॥ २८ ॥ नैवंभवमातृवन्माभव यद्वसुधाधिपआहतद्गृहाणरामाभिषेकरूपंव चः नेयेतिपाठेविधेयाभवेत्यर्थः भर्तुरिच्छांतद्विषयंउपास्यतदनुवर्तिनीभूत्वास्यजनस्यास्मदादेर्गतिःशरणंभव ॥ २९ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

प्रोत्साहिताप्रेरिता असद्धर्मकनिष्ठाभिषेकपूर्वंज्येष्ठस्यविवासनरूपंउपादधयाहृय उपावहेतिपाठेप्ययमेवार्थः ॥ ३० ॥ तवमिथ्याप्रतिज्ञातंलीलयोक्तंवरद्वयदानरूपंवचोतोराजानकरिष्यति तत् ॥ ३१ ॥ अतोज्येष्ठत्वादिगुणकोरामोऽभिषिच्यतां तदभिषेकेऽनुमतिःक्रियतां कर्मण्यःकर्मणिसाधुः ॥ ३२ ॥ विपक्षेबाधकमाह परिवादइति परिवादःअपवादः चरिष्यतिप्रचरिष्यति ॥ ३३ ॥ राघवाद्रामादन्यःपुरवरेवसन्तेक्षमोनुकूलोनहिभवेदित्यर्थः भरतस्त्वप्रतिकूलएवभविष्यतीतिभावः ॥ ३४ ॥ अतोरामेहीति पूर्ववृत्तंपूर्वराजाचारम् ॥ ३५ ॥ भूयोत्यर्थं ॥ ३६ ॥

मात्वंप्रोत्साहितापापैर्देवराजसमप्रभम् ॥ भर्तारंलोकभर्तारमसद्धर्ममुपादध ॥ ३० ॥ नहिमिथ्याप्रतिज्ञातंकरिष्यतितवानघः ॥ श्रीमान्दशरथोराजादेविराजीवलोचनः ॥ ३१ ॥ ज्येष्ठोवदान्यःकर्मण्यःस्वधर्मस्यापिरक्षिता ॥ रक्षिताजीवलोकस्यबलीरामोभिषिच्यताम् ॥ ३२ ॥ परिवादोहितेदेविमहान्लोकेचरिष्यति ॥ यदिरामोवनंयातिविहायपितरंनृप म् ॥ ३३ ॥ स्वराज्यंराघवःपातुभवत्वंविगतज्वरा ॥ नहितेराघवादन्यःक्षमःपुरवरेवसन् ॥ ३४ ॥ रामेहियौवराज्यस्थेराजादशरथोवनम् ॥ प्रवेक्ष्यतिमहेष्वासःपूर्ववृत्तमनुस्मरन् ॥ ३५ ॥ इतिसांत्वैश्चतीक्ष्णैश्चकैकेयींराजसंसदि ॥ भूयःसंक्षोभयामाससुमंत्रस्तुकृतांजलिः ॥ ३६ ॥ नैवसाक्षुभ्यतेदेवीनचस्मपरिदूयते ॥ नचास्यामुखवर्णस्यलक्ष्यतेविक्रियातदा ॥ ३७ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवा० आ० अयो० पंचत्रिंशःसर्गः ॥ ३५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततःसुमंत्रमैक्ष्वाकःपीडितोत्रप्रतिज्ञया ॥ सबाष्पमतिनिःश्वस्यजगादेदंपुनर्वचः ॥ १ ॥ सूतरत्नसुसंपूर्णाचतुर्विधबलाचमूः ॥ राघवस्यानुयात्रार्थंक्षिप्रंप्रतिविधीयताम् ॥ २ ॥ रूपाजीवाश्चवादिन्योवणिजश्चमहाधनाः ॥ शोभयंतुकुमारस्यवाहिनीःसुप्रसारिताः ॥ ३ ॥

सांत्वैःनक्षुभ्यते तीक्ष्णैःनपरिदूयते ॥ ३७ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेपंचत्रिंशःसर्गः ॥ ३५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एवंसुमंत्रेणराजप्रतिज्ञायामिथ्यात्वोक्तावपिराजातस्यावास्तवत्वंजानन्रामस्यवनएवसुखवासोपायमादिशति ततइति कैकेय्यनंगीकारानंतरं प्रतिज्ञयाकैकेयीमुद्दिश्यकृतयावास्तव्याइदंवक्ष्यमाणम् ॥ १ ॥ चतुर्विधबलारथादिचतुर्विधबलवतीचमूःसेना अनुयात्रार्थंसेवार्थंप्रतिविधीयतांनियुज्यतांप्रस्थाप्यताम् ॥ २ ॥ वादिन्यःपरचित्ताकर्षकवचनचतुराः रूपाजीवावेश्यासुप्रसारिताःसुप्रसारितापणाः ॥ ३ ॥

T

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

यैर्मल्लैः वीर्यतःवीर्यपरीक्षयारमतेइत्यर्थः ॥ ४ ॥ नागराजनाः अरण्येकोविदाःअरण्यमर्मज्ञाः ॥ ५ ॥राज्यंराज्यस्थितिंदेशस्थितिम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ आप्तदक्षिणाःउक्तदक्षिणाः ॥८॥ पालयि
ष्यतीतिसोपालंभोक्तिः संसाध्यतांप्रस्थाप्यताम् ॥ ९ ॥ स्वरश्चव्यरुध्यतरुद्धोजातः भयकार्यमेतत् ॥ १० ॥ ११ ॥ मंडःसुरासारांशः निरास्वाद्यंनिर्गतास्वाद्यतमम् शून्यंअवस्तुकम् ॥१२॥
॥ १३ ॥ हेअहितेमामांधुरिदासवत्वरहेतुकरामविवासनभरताभिषेकरूपभारेनियुज्यतंचभारंवहंतंमांकिंतुदसिव्यथयसि हेअनार्येयदिदानीमारब्धंकृत्यंसार्वभौमभोगसहितस्यप्रस्थापनप्र

येचैनमुपजीवंतिरमतेयैश्चवीर्यतः ॥ तेषांबहुविधंदत्वातानप्यत्रनियोजय ॥ ४ ॥ आयुधानिचमुख्यानिनागराःशकटानिच ॥ अनुगच्छंतुकाकु
त्स्थंव्याधाश्चारण्यकोविदाः ॥ ५ ॥ निघ्नन्मृगान्कुंजरांश्चपिबंश्चारण्यकंमधु ॥ नदीश्चविविधाःपश्यन्नराज्यंसंस्मरिष्यति ॥ ६ ॥ धान्यकोशश्चयःक
श्चिद्धनकोशश्चमामकः ॥ तौराममनुगच्छेतांवसंतंनिर्जनेवने ॥ ७ ॥ यजन्पुण्येषुदेशेषुविसृजंश्चाप्तदक्षिणाः ॥ ऋषिभिश्चापिसंगम्यप्रवत्स्यतिसु
खंवने ॥ ८ ॥ भरतश्चमहाबाहुरयोध्यांपालयिष्यति ॥ सर्वकामैःपुनःश्रीमान्रामःसंसाध्यतामिति ॥ ९ ॥ एवंब्रुवतिकाकुत्स्थेकैकेय्याभयमागतम्
मुखंचाप्यगमच्छोषंस्वरश्चापिव्यरुध्यत ॥ १० ॥ साविषण्णाचसंत्रस्तामुखेनपरिशुष्यता ॥ राजानमेवाभिमुखीकैकेयीवाक्यमब्रवीत् ॥ ११ ॥ रा
ज्यंगतधनंसाधोपीतमंडांसुरामिव ॥ निरास्वाद्यतमंशून्यंभरतोनाभिपत्स्यते ॥ १२ ॥ कैकेय्यांमुक्तलज्जायांवदंत्यामतिदारुणम् ॥ राजादशरथो
वाक्यमुवाचायतलोचनाम् ॥ १३ ॥ वहंतंकिंतुदसिमांनियुज्यधुरिमाहिते ॥ अनार्येकृत्यमारब्धंकिंतुपूर्वमुपारुधः ॥ १४ ॥ तस्यैतत्क्रोधसंयुक्तमु
क्तंश्रुत्वावरांगना ॥ कैकेयीद्विगुणंक्रुद्धाराजानमिदमब्रवीत् ॥ १५ ॥ तवैववंशेसगरोज्येष्ठपुत्रमुपारुधत् ॥ असमंजइतिख्यातंतथाऽयंगंतुमर्हति
॥ १६ ॥ एवमुक्तोधिगित्येवराजादशरथोब्रवीत् ॥ व्रीडितश्चजनःसर्वःसाचतन्नावबुध्यत ॥ १७ ॥

तिबंधरूपंतत्तादृशंगमनंपूर्वमेववनवासप्रार्थनकालेएवनोपारुधःसर्वंत्यक्त्वाकेवलोयात्वितिकिंनप्रार्थितवत्यसि ततएतन्निरोधेतवसामर्थ्यंनास्तीतिभावः क्रुद्धदीनोक्तित्वात्सर्वदोषपरिहारः
॥ १४ ॥ द्विगुणंक्रुद्धाप्रकारांतरेणमत्प्रयोजननाशयतीत्याशयेन ॥ १५ ॥ पूर्वमनुक्तमपिकेवलत्वंवनगमनत्वादेवसिद्धमितिदृष्टांतबलेनाह तवैवेति उपारुधत्राज्यभोगेभ्यइतिशेषः ॥ १६ ॥
एवमुक्तःअसमंजतुल्यतयागमनेउक्तःस्वप्रतिश्रुतातिरिक्तप्रलापात्राज्ञोधिगित्युक्तिः जनःकैकेयीसेवकजनः सर्वस्वामिन्याअसंबद्धप्रलापात् नावबुध्यतक्रोधवशादितिभावः ॥ १७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तद्वद्गमनस्यनात्रप्रसंगइतिमहामात्रआह तत्रेति महामात्रःप्रधानः ॥ १८ ॥ सरय्वांअप्सुप्रक्षिपन्नरमतेतेनकारणेनदुर्मतिःसः नतादृशोयमितिभावः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ तंप्रकृती नामहितंपुत्रंतत्याजेत्यन्वयः ॥ २३ ॥ शीघ्रंयानमारोप्यस्वेच्छयागमनेविलंबकरणसंभवात्सपरिच्छदंवनयोग्यफालपिटकादिपरिच्छदसहितम् तान्विवासनाधिकारिणःअन्वशात्उक्तवान् ॥ २४ ॥ यथापापकर्मकृत्यथोक्तपापकर्मकृत्सःफालसहितंपिटकंगृहीत्वाकंदाद्यर्थंसर्वादिशःसर्वदिक्षुगिरिदुर्गाणिअनुचरन्भ्रममाप्तःकंदाद्यलोकयत् सर्वादिशस्त्वनुचरन्नतिष्ठत्पापकर्मकृदि

तत्रवृद्धोमहामात्रःसिद्धार्थोनामनामतः॥शुचिर्बहुमतोराज्ञःकैकेयीमिदमब्रवीत्॥ १८॥ असमंजोगृहीत्वातुक्रीडतःपथिदारकान् ॥ सरय्वांप्र क्षिपन्नप्सुरमतेतेनदुर्मतिः॥ १९॥ तंदृष्ट्वानागराःसर्वेक्रुद्धाराजानमब्रुवन्॥असमंजंवृणीष्वैकमस्मान्वाराष्ट्रवर्धन॥२०॥तानुवाचततोराजाकिं निमित्तमिदंभयम्॥ताश्चापिराज्ञासंपृष्टावाक्यंप्रकृतयोऽब्रुवन्॥ २१॥ क्रीडतस्त्वेषनःपुत्रान्बालानुद्भ्रांतचेतसः॥ सरय्वांप्रक्षिपन्मौर्ख्यादतुलांप्री तिमश्नुते॥ २२॥ सतासांवचनंश्रुत्वाप्रकृतीनांनराधिपः॥तंतत्याजाहितंपुत्रंतासांप्रियचिकीर्षया॥२३॥ तंयानंशीघ्रमारोप्यसभार्यंसपरिच्छदम् यावज्जीवंविवास्योयमितितानन्वशात्पिता॥ २४॥ सफालपिटकंगृह्यगिरिदुर्गाण्यलोकयत्॥ दिशःसर्वास्त्वनुचरन्सयथापापकर्मकृत्॥ २५॥ इ त्येनमत्यजद्राजासगरोवैसुधार्मिकः॥ रामःकिमकरोत्पापंयेनैवमुपरुध्यते॥ २६॥ नहिकंचनपश्यामोराघवस्यागुणंवयम्॥दुर्लभोह्यस्यनिरयः शशांकस्येवकल्मषम्॥ २७॥ अथवादेवित्वंकंचिद्दोषंपश्यसिराघवे॥ तमद्यब्रूहितत्त्वेनतदारामोविवास्यते॥२८॥ अदुष्टस्यहिसंत्यागःसत्पथेनि रतस्यच॥ निर्दहेदपिशक्रस्यद्युतिंधर्मविरोधवान्॥ २९॥ तदलंदेविरामस्यश्रियाविहतयात्वया॥ लोकतोपिहितेरक्ष्यःपरिवादःशुभानने ॥ ३०॥ श्रुत्वातुसिद्धार्थवचोराजाश्रांततरस्वरः॥ शोकोपहतयावाचाकैकेयीमिदमब्रवीत्॥ ३१॥

तिपाठेगिरिदुर्गाणिवासार्थमेवविलोकयन्सर्वादिशश्चकंदाद्यर्थमनुचरन्अतिष्ठत् यावज्जीवम् निजापराधाद्वनेइतिशेषः ॥ २५ ॥ प्रकृतेतदप्रसंगइत्याह रामःकिमिति ॥ २६ ॥ अगुणंदोषंव्य सनरूपम् निरयःपापम् कल्मषंमालिन्यम्॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ त्वयाविहतयारामस्यश्रियातेनकिंचित्फलमितिशेषः भरतस्यत्वदनुरूपमतित्वाभावात्तदलंतथाश्रमेण ह्रियतोलोकतःप्रा प्तःपरिवादश्चतेरक्ष्यःपरिहार्योभवति एवंचलोकापवादमात्रमस्यफलंनान्यत्किंचिदितिभावः ॥ ३० ॥ ३१ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

एतद्वचःसिद्धार्थवचः ह्रियतःकृपणंमार्गमास्थाययेयंत्वयाकुचेष्टारूपाचेष्टाकृतासासाधुपथादपेता ॥ ३२ ॥ सर्वैंचअयोध्यावासिनोजनाः राज्ञाभरतेनच चस्त्वर्थे ॥ ३३ ॥ ॥ इतिश्री रामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेषट्त्रिंशःसर्गः ॥ ३६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ रामोधीरोदात्तत्वेनकैकेयीपरितोषायाह महामात्रेति महामात्रःसिद्धार्थः विनीतवत्विनीतःसन् ॥ १ ॥ अनुयात्रेणअनुयात्रावतासैन्येन त्यक्तसंगस्यसर्वतः असंगोह्ययमात्मेतिश्रुतेः ॥ २ ॥ असंगतंचेदंससैन्यस्यवनगमनमित्याह योहीति कक्ष्यागजमध्यबंध

एतद्वचोनेच्छसिपापरूपेहितंनजानासिममात्मनोथवा॥आस्थायमार्गंकृपणंकुचेष्टाचेष्टाहितेसाधुपथादपेता॥३२॥अनुव्रजिष्याम्यहमद्यरामंराज्यंपरित्यज्यसुखंधनंच॥सर्वेचराज्ञाभरतेनचत्वंयथासुखंभुंक्ष्वचिरायराज्यम्॥३३॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवा०आ०अ०षट्त्रिंशःसर्गः॥३६॥ महामात्रवचःश्रुत्वारामोदशरथंतदा॥ अभ्यभाषतवाक्यंतुविनयज्ञोविनीतवत्॥१॥त्यक्तभोगस्यमेराजन्वनेवन्येनजीवतः॥ किंकार्यमनुयात्रेणत्यक्तसंगस्यसर्वतः॥ २ ॥ योहिदत्वाद्विपश्रेष्ठंकक्ष्यायांकुरुतेमनः॥रज्जुस्नेहेनकिंतस्यत्यजतःकुंजरोत्तमम् ॥ ३ ॥ तथाममसतांश्रेष्ठकिंध्वजिन्याजगत्पते ॥ सर्वाण्येवानुजानामिचीराण्येवानयंतुमे ॥ ४ ॥ खनित्रपिटकेचोभेसमानयतगच्छत॥ चतुर्दशवनेवासंवर्षाणिवसतोमम ॥ ५॥ अथचीराणिकैकेयीस्वयमाहृत्यराघवम्॥ उवाचपरिधत्स्वेतिजनौघेनिरपत्रपा ॥ ६ ॥सचीरेपुरुषव्याघ्रःकैकेय्याःप्रतिगृह्यते ॥ सूक्ष्मवस्त्रमवक्षिप्यमुनिवस्त्राण्यवस्तह ॥ ७ ॥ लक्ष्मणश्चापितत्रैवविहायवसनेशुभे ॥ तापसाच्छादनेचैवजग्राहपितुरग्रतः ॥ ८ ॥ अथात्मपरिधानार्थंसीताकौशेयवासिनी ॥ संप्रेक्ष्यचीरंसंत्रस्तापृषतीवागुरामिव ॥ ९ ॥

नरज्जुः ॥ ३ ॥ ध्वजिन्याकक्ष्यातुल्यया अनुजानामिमातृप्रीतयेभरतायददामि चीराणिवनोपयुक्तवासांसिआनयंतुकैकेयीदास्यः ॥ ४ ॥ चतुर्दशवर्षाणिवनेवसतोममफलाद्यानयनसाधने उभेखनित्रपिटकेभोकैकेयीदास्यःसमानयतगच्छतशीघ्रंतदानयनायेतिशेषः ॥ ५ ॥ एतत्पर्यंतंमंथराप्रेरितंसिद्धंकृत्वाब्राह्मणशापप्राप्तलोकासूयाविषयत्वसंपादकंकर्मकैकेय्यारभते अथेति सचशापोध्यात्मरामायणेस्पष्टः ॥ ६ ॥ सरामःचीरेअंतरीयोत्तरीयरूपे अवक्षिप्यपरित्यज्य अवस्तधृतवान् वसआच्छादने ॥ ७ ॥ ८ ॥ अथात्मनःपरिधानार्थंतयादत्तंचीरंसीतासंप्रेक्ष्यवागुरांसंप्रेक्ष्यपृषतीमृगीवसंत्रस्तासेवाभूत् ॥ ९ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

व्यपत्रपमाणेवलज्जमानेव कैकेय्याःसकाशात्तेकुशचीरेप्रगृह्य भर्तुरीदृश्यवस्थेतिसुतरांदुर्मनाइव ॥ १० ॥ अतएवाश्रुपूर्णनेत्रा ॥ ११ ॥ अकुशलाअपरिचयाच्चीरबंधनेऽनिपुणा मुमोहबं
धनस्थलनिश्चयंनप्रापेव ॥ १२ ॥ कृत्वाकंठे अनेनेदृश्यांराजकुमार्यामस्याईदृशोव्यवहारइतिकैकेय्यांतत्रत्यजनस्यात्यंतमसूयासूचिता ॥ १३ ॥ कौशेयस्योपरीति तस्याःकौशेयत्यागप्र
सक्त्यभावात् ॥ १४ ॥ सीतायाश्चीरंबध्नंतमुत्तमंरामंसंप्रेक्ष्येत्यन्वयः ॥ १५ ॥ परमायत्ताःपरमखिन्नाः यत्तःखेदोपस्करयोः एवंत्वद्वत्इयंनियुक्तान ॥ १६ ॥ विजनंवनंगतस्ययावदाग

साव्यपत्रपमाणेवप्रगृह्यचसुदुर्मनाः ॥ कैकेय्याःकुशचीरेतेजानकीशुभलक्षणा ॥ १० ॥ अश्रुसंपूर्णनेत्राचधर्मज्ञाधर्मदर्शिनी ॥ गंधर्वराजप्रति
मंभर्तारमिदमब्रवीत् ॥ ११ ॥ कथंनुचीरंबध्नंतिमुनयोवनवासिनः ॥ इतिह्यकुशलासीतासामुमोहमुहुर्मुहुः ॥ १२ ॥ कृत्वाकंठेस्मसाचीरमेकमादा
यपाणिना ॥ तस्थौह्यकुशलातत्रव्रीडिताजनकात्मजा ॥ १३ ॥ तस्यास्तत्क्षिप्रमागत्यरामोधर्मभृतांवरः ॥ चीरंबबंधसीतायाःकौशेयस्योपरिस्वयम्
॥ १४ ॥ रामंप्रेक्ष्यतुसीतायाबध्नंतंचीरमुत्तमम् ॥ अंतःपुरचरानार्योमुमुचुर्वारिनेत्रजम् ॥ १५ ॥ ऊचुश्चपरमायत्तारामंज्वलिततेजसम् ॥ वत्सनै
वंनियुक्तेयंवनवासेमनस्विनी ॥ १६ ॥ पितुर्वाक्यानुरोधेनगतस्यविजनंवनम् ॥ तावद्दर्शनमस्यानःसफलंभवतुप्रभो ॥ १७ ॥ लक्ष्मणेनसहायेनवनं
गच्छस्वपुत्रक ॥ नेयमर्हतिकल्याणीवस्तुंतापसवद्वने ॥ १८ ॥ कुरुनोयाचनांपुत्रसीतातिष्ठतुभामिनी ॥ धर्मनित्यःस्वयंस्थातुंनहीदानींत्वमिच्छसि
॥ १९ ॥ तासामेवंविधावाचःशृण्वन्दशरथात्मजः ॥ बबंधैवतथाचीरंसीतयातुल्यशीलया ॥ २० ॥ चीरेगृहीतेतुतयासबाष्पोनृपतेर्गुरुः ॥ निवार्य
सीतांकैकेयींवसिष्ठोवाक्यमब्रवीत् ॥ २१ ॥ अतिप्रवृत्तेदुर्मेधेकैकेयिकुलपांसनि ॥ वंचयित्वातुराजानंनप्रमाणेऽवतिष्ठसि ॥ २२ ॥ नगंतव्यंवनंदे
व्यासीतयाशीलवर्जिते ॥ अनुष्ठास्यतिरामस्यसीताप्रकृतमासनम् ॥ २३ ॥

मनंतावदस्यादर्शनंनोस्तुतेनचनोजीवनंसफलंभवतु ॥ १७ ॥ १८ ॥ तिष्ठतु अत्रैवेतिशेषः हियद्यपिधर्मनित्यस्त्वमिदानींस्वयंस्थातुंनेच्छसितथापीयंतिष्ठतु ॥ १९ ॥ तुल्यशीलयाअनंगीकृ
तनगरस्थित्यासीतयाप्रेरितःसन्चीरंबबंधेत्यन्वयः ॥ २० ॥ चीरेगृहीते समीक्ष्येतिशेषः सबाष्पइतिपाठे पाठांतरंतुसम्यगेव ॥ २१ ॥ अतिप्रवृत्तेमर्यादातिक्रमेणप्रवृत्ते यावद्वरस्तावत्प्रमाणेनअ
वतिष्ठसि कुतः अस्यावनगमनस्यत्वयाऽवृतत्वादितिभावः सप्रमाणेवेतिपाठस्तद्व्याख्यानंचनप्रकृतोपयोगीतिचिंत्यम् ॥ २२ ॥ अतएवनगंतव्यमिति रामस्यप्रकृतंप्रस्तुतमासनंसीताअनुष्ठास्य
तिअधिष्ठास्यतिराज्यंकरिष्यति यावद्रामागमनमित्यर्थः ॥ २३ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

ननुस्त्रियाःकथंराज्याधिष्ठानमतआह आत्माहीति दारसंग्रहवर्तिनांगृहस्थानांसर्वेषामात्मादाराःअर्धोवाएषआत्मनोयत्पत्नीतिश्रुतेः अनेनस्त्रीपुरुषोपाध्योःपरस्परावयवमेलनंसूचितम् अतएव लोकेपिसर्वतस्तयोःपरस्परप्रियत्वंदृश्यते ॥२४॥ अथयास्यति त्वन्निर्बंधादितिशेषः वयंमदाद्याब्राह्मणाः अत्रयत्ररामोत्रस्थातुमेनमनुगमिष्यामः॥२५॥अंतपालाःशुद्धांतरक्षकाः राष्ट्रांतस्थितदंडनायकाइत्यन्ये उपजीव्यंजीवनसाधनंधनंतेनसहितंराष्ट्रंसपरिच्छदंदासीदासादिसहितंपुरंचयास्यति॥२६॥भरतश्चपूर्वजमनुवत्स्यतितत्सदृशावस्थयैवस्थास्यति दशरथजातस्यतत्त्वभावतायाएवौचित्यमितिभावः ॥२७॥ पादपैःसहेत्यनेनाटवीभूतामितिद्योत्यते ॥२८ ॥२९ ॥ सर्वथैवतवभरतराज्यप्रयासोव्यर्थइत्याह नहीति अदत्तांप्रीतिपूर्वमदत्तांकिंतुत्वन्निर्बंधनेनदत्तां

आत्माहिदाराःसर्वेषांदारसंग्रहवर्तिनाम्॥ आत्मेयमितिरामस्यपालयिष्यतिमेदिनीम्॥ २४॥ अथयास्यतिवैदेहीवनंरामेणसंगता॥ वयमत्रानुयास्यामःपुरंचेदंगमिष्यति॥ २५ ॥ अंतपालाश्चयास्यंतिसदारोयत्रराघवः ॥ सहोपजीव्यंराष्ट्रंचपुरंचसपरिच्छदम्॥ २६॥ भरतश्चसशत्रुघ्नश्चीरवासावनेचरः॥ वनेवसंतंकाकुत्स्थमनुवत्स्यतिपूर्वजम् ॥२७॥ ततःशून्यांगतजनांवसुधांपादपैःसह ॥ त्वमेकाशाधिदुर्वृत्ताप्रजानामहितेस्थिता॥ २८॥ नहितद्भविताराष्ट्रंयत्ररामोनभूपतिः॥ तद्वनंभविताराष्ट्रंयत्ररामोनिवत्स्यति॥ २९॥ नह्यदत्तांमहींपित्राभरतःशास्तुमिच्छति ॥ त्वयिवापुत्रवद्वस्तुंयदिजातोमहीपतेः॥ ३०॥ यद्यपित्वंक्षितितलाद्गगनंचोत्पतिष्यसि ॥ पितृवंशचरित्रज्ञःसोऽन्यथानकरिष्यति॥ ३१ ॥ तत्त्वयापुत्रगर्धिन्यापुत्रस्यकृतमप्रियम् ॥ लोकेनहिसविद्येतयोनराममनुव्रतः॥ ३२ ॥ द्रक्ष्यस्यद्यैवकैकेयिपशुव्यालमृगद्विजान् ॥ गच्छतःसहरामेणपादपांश्चतदुन्मुखान्॥ ३३॥ अथोत्तमान्याभरणानिदेविदेहिस्नुषायैव्यपनीयचीरम्॥ नचीरमस्याःप्रविधीयतेतिन्यवारयत्तद्वसनंवसिष्ठः॥ ३४॥

त्वयिवापरंपराप्राप्तधर्मनाशिकायांअतःपरंपुत्रवद्वस्तुंनार्हति कुतस्तत्राह यदीति महीपतेर्दशरथाज्जातोयदि पितॄन्समनुजायंतेनराइतिन्यायादित्याशयः यदिइत्यसंदेहेसंदिग्धवचनंवेदाश्चेत्प्रमाणमितिवत् यद्वा कैकेय्याधिक्कारांतरमिदम् ॥ ३० ॥ पितृवंशचरित्रंज्येष्ठेविद्यमानेकनिष्ठस्यराज्यानर्हत्वरूपंतज्ज्ञः ॥ ३१ ॥ पुत्रगर्धिन्यापुत्रराज्याभिलाषवत्या लोकेसनविद्येततत्त्वानसंभावितायोराममंनानुव्रतः ॥ ३२ ॥ तत्रप्रत्यक्षंमानमाह द्रक्ष्यसीति पादपांश्चेतिकिमुवक्तव्यंमनुष्यानितिशेषः ॥ ३३ ॥ एवंवसिष्ठोभाव्यर्थजातमुक्त्वाप्रकृतमनुष्ठेयमुपदिशति अथेति प्रविधीयतेइतिच्छेदः इकारलोपआर्षः दातुंयुज्यतेइत्यर्थः इत्युक्त्वातद्वसनंपरिधानंन्यवारयत्जानक्याइतिशेषः ॥ ३४ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

रक्षितुंशुश्रूषार्थम् ॥ ३५ ॥ विधानैःउपकरणैः ॥ ३६ ॥ तस्मिन्गुरौतथाजल्पत्य

दानयोग्यत्वमुपपादयति एकस्येति प्रतिकर्मप्रसाधनव्यापारःसनित्यंयस्याःसा अतएवविभूषितावसत्वरण्येस्वभर्तृशुश्रूषार्थम् ॥ ३५ ॥ विधानैःउपकरणैः ॥ ३६ ॥ तस्मिन्गुरौतथाजल्पत्य
पिभर्तुःप्रतिकारकामावेषादिभिस्तदवस्थासदृशावस्थासंपादनकामासतीचीरपरिग्रहाद्विनिवृत्तभावानैवबभूवस्म ॥ ३७ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआ
दिकाव्येअयोध्याकांडेसप्तत्रिंशःसर्गः ॥ ३७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तस्यामिति तद्वरानंतर्गतायामीदृशमनिष्टव्यवहारमनिवारयंस्तूष्णींतिष्ठतीतिजनाक्रोशः ॥ १ ॥ तेनप्रणादेनजनाक्रो
शेन तांभार्यांकैकेयीम् ॥ २ ॥ ३ ॥ वनस्यवनगमनयोग्यचीरस्य कस्यापिकिंचित्करोति काकुः अपितुनेत्यर्थः किंचिद्राज्यप्रतिबंधादि विसंज्ञाअपरिचिताशक्यार्थानुष्ठानप्रसंगतःप्राप्तमोहा

एकस्यरामस्यवनेनिवासस्त्वयावृतःकेकयराजपुत्रि ॥ विभूषितेयंप्रतिकर्मनित्यावसत्वरण्येसहराघवेण ॥ ३५ ॥ यानैश्चमुख्यैःपरिचारकैश्चसु
संवृतागच्छतुराजपुत्री ॥ वस्त्रैश्चसर्वैःसहितैर्विधानैर्नेयंवृतातेवरसंप्रदाने ॥ ३६ ॥ तस्मिंस्तथाजल्पतिविप्रमुख्येगुरौनृपस्याप्रतिमप्रभावे ॥ नैव
स्मसीताविनिवृत्तभावाप्रियस्यभर्तुःप्रतिकारकामा ॥ ३७ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेसप्तत्रिंशःसर्गः ॥ ३७ ॥
तस्यांचीरंवसानायांनाथवत्यामनाथवत् ॥ प्रचुक्रोशजनःसर्वोधिक्त्वांदशरथंत्विति ॥ १ ॥ तेनतत्रप्रणादेनदुःखितःसमहीपतिः ॥ सनिःश्वस्यो
ष्णमैक्ष्वाकस्तांभार्यामिदमब्रवीत् ॥ २ ॥ सुकुमारीचबालाचसततंचसुखोचिता ॥ नेयंवनस्ययोग्येतिसत्यमाहगुरुर्मम ॥ ३ ॥ इयंहिकस्यापकरो
तिकिंचित्तपस्विनीराजवरस्यपुत्री ॥ याचीरमासाद्यवनस्यमध्येजाताविसंज्ञाश्रमणीवकाचित् ॥ ४ ॥ चीराण्यपास्याज्जनकस्यकन्यानेयंप्रति
ज्ञाममदत्तपूर्वा ॥ यथासुखंगच्छतुराजपुत्रीवनंसमग्रासहसर्वरत्नैः ॥ ५ ॥ आजीवनार्हेणमयानृशंसाकृताप्रतिज्ञानियमेनतावत् ॥ त्वयाहिबा
ल्यात्प्रतिपन्नमेतत्तन्मादहेद्वेणुमिवात्मपुष्पम् ॥ ६ ॥ रामेणयदितेपापेकिंचित्कृतमशोभनम् ॥ अपकारःकइहतेवैदेह्यादर्शितोऽधमे ॥ ७ ॥

सर्वरत्नैःसहितावनंयथासुखंगच्छत्वित्यन्वयः ॥ ५ ॥ अ
श्रमणीवभिक्षुकीव ॥ ४ ॥ अपास्यात्त्यजतु इयंप्रतिज्ञाचीरवासिनीसीतावनंयात्वितित्वदीयाप्रतिज्ञानममदत्तपूर्वानमयापूर्वमनुमतावरदानसमयेअतोयथासुखंगच्छत्वित्यन्वयः ॥ ५ ॥ अ
जीवनार्हेणमुमूर्षुणा अनेनमतिभ्रंशःसूच्यते नृशंसाअतिक्रूराप्रतिज्ञारामवनवासविषयानियमेनशपथपूर्वंसातावत्कृता यदेतत्त्हियतोधिकंसीताचीरग्रहणंत्वयाप्रतिपन्नंआरब्धंतद्बाल्यादज्ञा
नादेवनात्रतेसामर्थ्यं तस्माद्वेणुमात्मपुष्पमिवत्वत्कृतातिप्रवृत्तिस्त्वांमादहेत्मानाशयतु यद्वा एषातवप्रवृत्तिस्तववैधव्यप्राप्तयेमांदहेत्नाशयेत् ॥ ६ ॥ अशोभनमपराधः वैदेह्यातेकोऽपकारः
चीरग्रहणपूर्वकवनवासप्रयोजनकोदर्शितःसंपादितः ॥ ७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥८॥ नेतव एवंरामविवासनंचीरादिवैशिष्ट्येनरामवनगमनंपर्याप्तंसकलनरकानुभवायालम् नेत्वयाकृतैःएभिरपिकृपणैरनिर्वाच्यदुःखप्रदैःसीताप्रव्राजनादिरूपैःपातकैःकिंकिमनुभविष्यसि वानजानामीतिशेषः ॥ ९ ॥ अभिषेकायमयाकृतनिश्चयंपश्चात्तत्प्रतिबंधेत्वयाकृतेमत्प्रेरणयेहागतंरामंप्रतियत्त्वमब्रवीर्जटाचीरधरोवनंगच्छेतितत्त्वयोक्तंशृण्वतामयातावदेवप्रतिज्ञातंतथा स्त्वित्यनुमतंनतुसीताप्रव्राजनादि ॥१०॥ एतत्स्योक्तंतदतिक्रम्यअधिकार्थेप्रवृत्तत्वान्निरयंगंतुमर्हसि कोत्रमेऽतिक्रमोतआह मैथिलीमिति ईक्षसेवांछसि सऐक्षतबहुस्यांप्रजायेयेत्यादाविच्छा

मृगीवोत्फुल्लनयनामृदुशीलामनस्विनी ॥ अपकारंकमिवतेकरोतिजनकात्मजा ॥ ८ ॥ ननुपर्याप्तमेवंतेपापेरामविवासनम् ॥ किमेभिःकृपणै भूयःपातकैरपितेकृतैः॥ ९ ॥ प्रतिज्ञातंमयातावत्त्वयोक्तंदेविशृण्वता॥ रामंयदभिषेकायत्वमिहागतमब्रवीः॥ १० ॥ तत्त्वेतत्समतिक्रम्यनिरयंगं तुमिच्छसि॥ मैथिलीमपियाहित्वमीक्षसेचीरवासिनीम्॥ ११ ॥ एवंब्रुवंतंपितरंरामःसंप्रस्थितोवनम्॥ अवाक्शिरसमासीनमिदंवचनमब्रवी त्॥ १२ ॥ इयंधार्मिककौसल्याममामातायशस्विनी॥ वृद्धाचाक्षुद्रशीलाचनचत्वांदेवगर्हते॥ १३ ॥ मयाविहीनांवरदप्रपन्नांशोकसागरम्॥ अदृ ष्टपूर्वव्यसनांभूयःसंमंतुमर्हसि॥ १४ ॥ इमांमहेंद्रोपमजातगर्धिनींतथाविधातुंजननींममार्हसि ॥ यथावनस्थेमयिशोककर्शितानजीवितंन्यस्य यमक्षयंव्रजेत्॥ १५ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा० आदिकाव्येअयोध्याकांडेअष्टत्रिंशःसर्गः॥ ३८ ॥ ॥ ५ ॥ ॥रामस्यतुवचःश्रुत्वामुनिवेषधरं चतम्॥ समीक्ष्यसहभार्याभीराजाविगतचेतनः॥ १ ॥ नैनंदुःखेनसंतप्तःप्रत्यवैक्षतराघवम्॥ नचैनमभिसंप्रेक्ष्यप्रत्यभाषतदुर्मनाः॥ २ ॥ समुहूर्त मिवासंज्ञोदुःखितश्चमहीपतिः॥ विललापमहाबाहूराममेवानुचिंतयन्॥ ३ ॥ मन्येखलुमयापूर्वंविवत्साबहवःकृताः॥ प्राणिनोहिंसितावापित न्मामिदमुपस्थितम्॥ ४ ॥

र्थस्येक्षतेर्दर्शनात् ॥११॥ एवंब्रुवंतंसीतायथासुखंगच्छत्विति ब्रुवंतम् संप्रस्थितःएवंवादात्तयासहगमनेकृतानुमतिकत्वात्तयांगंतुंप्रवृत्तः ॥ १२ ॥ नचगर्हते त्वदाज्ञयामयिवनंगच्छत्यपीतिशेषः सत्यरक्षणंधर्मइतिज्ञात्वेतिभावः ॥ १३ ॥ प्रपन्नांप्राप्ताम् भूयःसंमंतुंप्रधानपत्नीत्वात्क्रियमाणसंमानामपिभूयोधिकंसंमंतुमर्हसि संसंतुंतस्याःसंमानंकर्तुं मत्प्रार्थनयेतिशेषः ॥ १४ ॥ जातगर्धिनींत्वत्समीपेजातोमद्दर्शनविषयोगर्धोभिलाषोयस्यास्ताम् न्यस्यत्यक्त्वा ॥१५॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेअष्टत्रिंशःसर्गः॥३८ ॥ रामस्येति विगतचेतनोऽभूदितिशेषः ॥ १ ॥ नप्रत्यवैक्षतद्रष्टुंनाशक्नोत् ॥ २ ॥ ३ ॥ विवत्साइति धेनवइतिशेषः ॥ ४ ॥

T

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

कैकेय्याक्लिश्यमानस्यापिममयतोमृत्युर्नविद्यतेतस्मान्निर्नदृश्यतेऽतःकालेऽनागतेदेहाज्जीवितंनैवच्यवतइतिजानेइतिशेषः ॥५॥ आच्छाद्यतेऽनेनेत्याच्छादःतापसानामाच्छादोयस्यतादृशमाल जंपश्यामियस्तस्यमेमृत्युर्नविद्यतइत्यन्वयः ॥ ६ ॥ जनःकैकेयीव्यतिरिक्तःसर्वोपि इमांनिकृतिवरलक्षणशाठ्यंसंश्रित्येत्यस्यस्थितायाइतिशेषः ॥ ७ ॥ ८ ॥ नेत्राभ्यांउपलक्षितः ॥ ९ ॥ औ पवाह्यंवाहनमात्रोपयुक्तंयुद्धानर्हमित्यर्थः युक्त्वायोजयित्वा योज्येतिपाठेप्येवमेव परंदक्षिणस्यामितिशेषः ॥ १० ॥ साधुर्वीरोरामःपित्रामात्राचवनंनिर्वास्यतेयत्अतःगुणवतांपुंसांगुणानां

नत्वेवानागतेकालेदेहाच्च्यवतिजीवितम् ॥ कैकेय्याक्लिश्यमानस्यमृत्युर्ममनविद्यते ॥५॥ योहंपावकसंकाशंपश्यामिपुरतःस्थितम् ॥ विहायवस नेसूक्ष्मेतापसाच्छादमात्मजम् ॥ ६ ॥ एकस्याःखलुकैकेय्याःकृतेऽयंक्लिश्यतेजनः ॥ स्वार्थेप्रयतमानायाःसंश्रित्यनिकृतिंत्विमाम् ॥ ७ ॥ एवमुक्त्वातु वचनंबाष्पेणविहतेंद्रियः ॥ रामेतिसकृदेवोक्त्वाव्याहर्तुंनशशाकसः ॥ ८ ॥ संज्ञांतुप्रतिलभ्यैवमुहूर्तात्समहीपतिः ॥ नेत्राभ्यामश्रुपूर्णाभ्यांसुमंत्रमि दमब्रवीत् ॥ ९ ॥ औपवाह्यंरथंयुक्त्वात्वमायाहिहयोत्तमैः ॥ प्रापयैनंमहाभागमितोजनपदात्परम् ॥ १० ॥ एवंमन्येगुणवतांगुणानांफलमुच्यते ॥ पित्रामात्राचयत्साधुर्वीरोनिर्वास्यतेवनम् ॥ ११ ॥ राज्ञोवचनमाज्ञायसुमंत्रःशीघ्रविक्रमः ॥ योजयित्वाययौतत्ररथमश्वैरलंकृतम् ॥ १२ ॥ तंरथं राजपुत्रायसूतःकनकभूषितम् ॥ आचचक्षेऽञ्जलिंकृत्वायुक्तंपरमवाजिभिः ॥ १३ ॥ राजासत्वरमाहूयव्यापृतंवित्तसंचये ॥ उवाचदेशकालज्ञोनि श्चितंसर्वतःशुचिः ॥ १४ ॥ वासांसिचवराहार्णिभूषणानिमहांतिच ॥ वर्षाण्येतानिसंख्यायवैदेह्याःक्षिप्रमानय ॥ १५ ॥ नरेंद्रेणैवमुक्तस्तुगत्वाको शगृहंततः ॥ प्रायच्छत्सर्वमाहृत्यसीतायैक्षिप्रमेवतत् ॥ १६ ॥ सासुजातासुजातानिवैदेहीप्रस्थितावनम् ॥ भूषयामासगात्राणितैर्विचित्रैर्विभूष णैः ॥ १७ ॥ व्यराजयतवैदेहीवेश्मतत्सुविभूषिता ॥ उद्यतोंऽशुमतःकालेखंप्रभेवविवस्वतः ॥ १८ ॥

फलंएवंनिर्वासनरूपमुच्यतेशास्त्रेणेतिमन्येइतिदुःखातिशयादुक्तिः उत्प्रेक्षालंकारः ॥ ११ ॥ रथंयोजयित्वातत्ररामसन्निधौययौ ॥ १२ ॥ आचचक्षेरथउपस्थितइत्युक्तवान् ॥ १३ ॥ वित्त संचयेव्यापृतंधनाध्यक्षमित्यर्थः निश्चितंवचउवाचेत्यन्वयः सर्वतःशुचिःइहामुत्रानृणः ॥ १४ ॥ एतानिवर्षाणिचतुर्दशवर्षाणि एतेनएतावानेववनवासोनाधिकइतिपुनर्दार्ढ्यायध्वनितम् ॥ १५ ॥ प्रायच्छत्धनाध्यक्षः सममेवेतिपाठेवचनसमकालमेवेत्यर्थः ॥ १६ ॥ सुजाताअयोनिजा सुजातानिसामुद्रिकोक्तलक्षणवंतिगात्राणीत्यन्वयः ॥ १७ ॥ उद्यतःउदयंप्राप्नुवतः कालेप्रातःकाले अनेनलेशतोपिविषादराहित्यंतस्याःसूचितम् ॥ १८ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

कृपणंअनाचरंतींक्षुद्राचारहीनांतांभर्तृशुश्रूषापरांसीताम् ॥ १९ ॥ सततंप्रियैःसत्कृताअपिविनिपातगतंकच्छ्रगतंभर्तारंयाःशुश्रूषितुंनानुमन्यंतेताःसर्वलोकेपरलोकेइहलोकेचासत्यःअसतीत्वेन गणिताः ॥ २० ॥ नारीणांप्रकृतत्वादसतीनां यत्पुराअनापदवस्थायांसुखंभर्तृदत्तमनुभूयतस्यअल्पामपिरोगदारिद्र्यादिलक्षणामापदंप्राप्यदृष्ट्वातंदुष्यंतिदूषयंतिनानादूषणयुक्तत्वेनवदंति नैतावदेवप्रजहत्यपि ॥ २१ ॥ असत्यशीलाःअसत्यवचनशीलाःविकृताःविकृतोपेताक्ष्यादिव्यापाराःदुर्गाःदुष्टाभिसरणादिगतिशीलाःअहृदयाःस्वभर्तरिविरसाः असत्यःकुलटाः पापेपरपुरुषप्रसंगादौसंकल्पोमनोव्यापारोयासांक्षणमात्रविरागिणःक्षणमात्रविरागिण्यइत्यर्थः अल्पनिमित्ततःक्षणमात्रेणत्यक्तानुरागाःअविश्वसनीयस्नेहाइतियावत् विरागिणइत्यत्रङीबभावआर्षः

तांभुजाभ्यांपरिष्वज्यश्वश्रूर्वचनमब्रवीत्॥ अनाचरंतींकृपणंमूर्ध्न्युपाघ्रायमैथिलीम्॥१९॥ असत्यःसर्वलोकेऽस्मिन्सततंसत्कृताःप्रियैः॥भर्तारंनाभिमन्यंतेविनिपातगतंस्त्रियः॥२०॥ एषस्वभावोनारीणामनुभूयपुरासुखम्॥ अल्पामप्यापदंप्राप्यदुष्यंतिप्रजहत्यपि॥ २१ ॥ असत्यशीलाविकृतादुर्गाअहृदयाःसदा॥ असत्यःपापसंकल्पाःक्षणमात्रविरागिणः॥२२॥ नकुलंनकृतंविद्यानदत्तंनापिसंग्रहः॥ स्त्रीणांगृह्णातिहृदयमनित्यहृदयाहिताः ॥ २३ ॥ साध्वीनांतुस्थितानांतुशीलेसत्येश्रुतेस्थिते॥ स्त्रीणांपवित्रंपरमंपतिरेकोविशिष्यते॥ २४॥ सत्वयानावमंतव्यःपुत्रःप्रव्राजितोवनम्॥ तवदेवसमस्त्वेषनिर्धनःसधनोपिवा॥ २५॥ विज्ञायवचनंसीतातस्याधर्मार्थसंहितम्॥ कृत्वांजलिमुवाचेदंश्वश्रूमभिमुखेस्थिता ॥ २६ ॥ करिष्येसर्वमेवाहमार्यायदनुशास्तिमाम्॥ अभिज्ञास्मियथाभर्तुर्वर्तितव्यंश्रुतंचमे॥ २७॥ नमामसज्जनेनार्यासमानयितुमर्हति ॥ धर्माद्विचलितुंनाहमलंचंद्रादिवप्रभा॥ २८ ॥

ताअसत्यइतिविधेयम् ॥२२॥ कुलंप्रशस्तं कृतमुपकारः विद्यागुरूपदिष्टधर्मविद्या दत्तंभूषणादिदानं संग्रहःदृष्टेपिदोषेस्वीकारः यद्वा संग्रहोबंधनादि एतत्सर्वमपिस्त्रीणामसतीनांहृदयंनगृह्णातिपापप्रवृत्तेर्नप्रतिबध्नाति नञूबाहुल्यमप्रतिबंधदार्ढ्यप्रतिपादनाय कामातुराणांनभयंनलज्जेतिन्यायात् कुलाद्युचितंकृत्यंपृष्ठेकृत्वालोकगर्हितकृत्येएवप्रवर्तंते कुतः यतोऽनित्यहृदयाःअव्यवस्थितचित्ताः ॥२३॥ साध्वीनांतुपतिव्रतानांतु शीलेसच्चरित्रे सत्येसत्यवचने श्रुतेगुरुजनोपदेशे स्थितेस्वकुलोचितंमर्यादावस्थितौतु तुरेवार्थे एष्वेवस्थितानांस्त्रीणांपरमंपवित्रंउत्तमंपुण्यसाधनंपतिरेकएव अतएवस्त्रियाःसर्वधर्मसाधनेभ्योविशिष्यते ॥ २४ ॥ यदेवमतःकिमतआह सइति देवसमःदेवतुल्यः एषःपतिः ॥ २५॥ २६ ॥ यथाभर्तुःभर्तृविषयेवर्तितव्यंतथाअभिज्ञास्मि किंच तथाश्रुतंमेस्वमातापितृभ्यामितिशेषः ॥ २७ ॥ असज्जनेनअसतीजनेनसमानयितुंसमानांकर्तुमार्यानार्हति नाहमलंनसमर्था ॥ २८ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

विद्यतेवादनसमर्थाइतिगमनसमर्थइतिचशेषः शतात्मजेतिबहुव्रीहिः शतपुत्रा ॥ २९ ॥ अमितस्यऐहिकामुष्मिकसकलसुखस्य कर्मणिषष्ठी ॥ ३० ॥ एवंगताभर्तापरमपूज्यइतिज्ञानवती श्रे
ष्ठाश्रुतधर्मेतिपाठे श्रेष्ठाभ्यःश्वश्रूमातृप्रमुख्याभ्यःश्रुतःपरावरःसामान्यविशेषरूपोधर्मोयया श्रेष्ठेइतिपाठःकथंचित् किमवमन्येयंकस्मादवमंस्यामि ॥ ३१ ॥ शुद्धसत्त्वाशुद्धचित्ता पुत्रादेर्वनगम
नेनदुःखं सीतावाक्यश्रवणेनचहर्षः ॥ ३२ ॥ अभिप्रेक्ष्यदृष्ट्वा अतिसत्कृतांसर्वजनैरितिशेषः ॥ ३३ ॥ वनवासस्यवनवासकालस्य ॥ ३४ ॥ सुप्तायाःसुप्तायाइवचतुर्दशघटीवद्गमिष्यंति स
मयंभ्रातृभार्यासहितंसमग्रश्रेयस्कंच पुनरपिसुहृद्भिर्वृतंराजत्वेन ॥ ३५ ॥ अभिनीतार्थंनिर्णीतार्थं त्रयःशतानित्रीणिशतानिशतार्धंचसंख्यायासांताः त्रेत्रयसादेशआर्षः एवंभूतायामातरः

नातंत्रीविद्यतेवीणानाचक्रोविद्यतेरथः॥ नापतिःसुखमेधेतया स्यादपिशतात्मजा॥ २९॥ मितंददातिहिपितामितंभ्रातामितंसुतः॥ अमितस्यतु
दातारंभर्तारंकानपूजयेत्॥ ३०॥ साहमेवंगताश्रेष्ठाश्रुतधर्मपरावरा॥ आर्येकिमवमन्येयंस्त्रियाभर्ताहिदैवतम्॥ ३१॥ सीतायावचनंश्रुत्वाकौ
सल्याहृदयंगमम्॥ शुद्धसत्त्वामुमोचाश्रुसहसादुःखहर्षजम्॥ ३२॥ तांप्रांजलिरभिप्रेक्ष्यमातृमध्येऽतिसत्कृताम्॥ रामःपरमधर्मात्मामातरंवा
क्यमब्रवीत्॥ ३३॥ अंबमादुःखिताभूत्वापश्येस्त्वंपितरंमम॥ क्षयोपिवनवासस्यक्षिप्रमेवभविष्यति॥ ३४॥ सुप्तायास्तेगमिष्यंतिनववर्षाणिपं
चच॥ समग्रमिहसंप्राप्तंमांद्रक्ष्यसिसुहृद्वृतम्॥ ३५॥ एतावदभिनीतार्थमुक्त्वासजननींवचः॥ त्रयःशतशतार्धाहिददर्शावेक्ष्यमातरः॥ ३६॥ ता
श्चापिसतथैवार्तामातॄर्दशरथात्मजः॥ धर्मयुक्तमिदंवाक्यंनिजगादकृतांजलिः॥ ३७॥ संवासात्परुषंकिंचिदज्ञानादपियत्कृतम्॥ तन्मेसमुपजा
नीतसर्वाश्चामंत्रयामिवः॥ ३८॥ वचनंराघवस्यैतद्धर्मयुक्तंसमाहितम्॥ शुश्रुवुस्ताःस्त्रियःसर्वाःशोकोपहतचेतसः॥ ३९॥ जज्ञेऽथतासांसन्नादः
क्रौंचीनामिवनिःस्वनः॥ मानवेंद्रस्यभार्याणामेवंवदतिराघवे॥ ४०॥ मुरजपणवमेघघोषवद्दशरथवेश्मबभूवयत्पुरा॥ विलपितपरिदेवनाकुलं
व्यसनगतंतदभूत्सुदुःखितम्॥ ४१ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेएकोनचत्वारिंशःसर्गः॥ ३९॥ ॥ ७॥

संतिताःअवेक्ष्यविविच्यददर्शेत्यर्थः तथामातरश्चतंददृशुरितिशेषः ॥ ३६ ॥ तथैवकौसल्यावदेवार्तास्तामातॄःप्रतिइदंजगादेत्यन्वयः ॥ ३७ ॥ संवासःसहवासः परुषमुक्तमितिशेषः अज्ञानाद
पियत्कृतंपरुषंकर्मसमुपजानीतक्षांतमित्यनुजानीतेत्यर्थः ॥ ३८ ॥ समाहितंधीरम् ॥ ३९ ॥ अथरामवचःश्रवणानंतरं सन्नादःशोकजःशब्दः ॥ ४० ॥ मेघोवाद्यविशेषःमुरजपणवाएवमेघाइ
निरूपकंवा विलपितंरामगुणकैकेयीदुर्गुणप्रतिपादकंवाक्यं परिदेवनंरोदनं व्यसनगतंप्राप्तेष्टवियोगम् ॥ ४१ ॥ ॥ इ०रामा०वा०आ०अयोध्याकांडेएकोनचत्वारिंशःसर्गः ॥ ३९ ॥ ॥ ७ ॥

T

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

उपसंगृह्यपादपतनपूर्वकंप्रणम्य दीनाःमातापित्रोःशोकदर्शनाद्दीनाइव ॥ १ ॥ समनुज्ञाप्यकृतानुमतिकंकृत्वा शोकसंमूढःमातृदुःखदर्शनात्सइव ॥ २ ॥ अन्वक्षंअनुपदंरामेणकौसल्यावंदनानंतरम् भ्रातुःजननीमितिशेषः कौसल्यामभ्यवादयत् पुनःकौसल्यावंदनानंतरम् मातुःसुमित्रायाः अपिनाऽन्यासांच ॥ ३॥४ ॥ अत्रत्यसुहृज्जनेस्वनुरक्तोपित्वंमयावनवासायसृष्टोऽनुमतः वनंगच्छतिभ्रातरिरामेप्रमादमनवधानंमाकार्षीः भ्रातरीत्यनेनसोदरवदेवायंद्रष्टव्यइतिसूचितम् ॥५॥ कनीयसोज्येष्ठानुवर्तनंपरमोधर्मइत्याह व्यसनीवेति राज्याभावेन ॥६ ॥ इदंज्येष्ठानुवर्तनरूपम् धर्मांतरमपिक्षत्रोचितमाह दानमित्यादि मृधेषुयुद्धेषुतनुत्यागस्तनावनास्थापूर्वकंयुद्धकरणम् ॥७॥ असौएवंस्वपुत्रंलक्ष्मणमुक्त्वासंसिद्धंवनंगतुंनिश्चितमनस्कंप्रियराघवंप्रियरूपंराघवं

अथरामश्चसीताचलक्ष्मणश्चकृतांजलिः॥ उपसंगृह्यराजानंचक्रुर्दीनाःप्रदक्षिणम्॥१॥ तंचापिसमनुज्ञाप्यधर्मज्ञःसहसीतया॥राघवःशोकसंमूढोजननीमभ्यवादयत्॥ २॥ अन्वक्षंलक्ष्मणोभ्रातुःकौसल्यामभ्यवादयत्॥ अपिमातुःसुमित्रायाजग्राहचरणौपुनः ॥ ३॥ तंवंदमानंरुदतीमातासौमित्रिमब्रवीत्॥ हितकामामहाबाहुंमूर्ध्न्युपाघ्रायलक्ष्मणम्॥४॥ सृष्टस्त्वंवनवासायस्वनुरक्तःसुहृज्जने ॥ रामेप्रमादंमाकार्षीःपुत्रभ्रातरिगच्छति॥ ५॥ व्यसनीवासमृद्धोवागतिरेषतवानघ॥ एषलोकेसतांधर्मोयज्ज्येष्ठवशगोभवेत्॥ ६॥ इदंहिवृत्तमुचितंकुलस्यास्यसनातनम्॥ दानंदीक्षाचयज्ञेषुतनुत्यागोमृधेषुहि॥ ७॥लक्ष्मणंत्वेवमुक्त्वासौसंसिद्धंप्रियराघवम्॥ सुमित्रागच्छगच्छेतिपुनःपुनरुवाचतम्॥८॥ रामंदशरथंविद्धिमांविद्धिजनकात्मजाम्॥ अयोध्यामटवींविद्धिगच्छतातयथासुखम्॥ ९॥ ततःसुमंत्रःकाकुत्स्थंप्रांजलिर्वाक्यमब्रवीत्॥ विनीतोविनयज्ञश्चमातलिर्वासवंयथा॥१०॥रथमारोहभद्रंतेराजपुत्रमहायशः॥ क्षिप्रंत्वांप्रापयिष्यामियत्रमांरामवक्ष्यसे॥ ११॥ चतुर्दशहिवर्षाणिवस्तव्यानिवनेत्वया॥ तान्युपक्रमितव्यानियानिदेव्याप्रचोदितः॥ १२॥ तंरथंसूर्यसंकाशंसीताहृष्टेनचेतसा॥ आरुरोहवरारोहाकृत्वालंकारमात्मनः॥१३॥

गच्छगच्छेतिपुनःपुनरुवाच शकुनसंपत्तयेइतिभावः तंलक्ष्मणंपुनरुवाचेत्यनुकर्षः ॥ ८ ॥ तद्वचनमाह राममिति एवंचपितृमातृनगरस्मरणेनमनश्चांचल्यंमाकुर्वितिध्वनितम् रामस्यपितृवत्सेव्यत्वम् सीतायांमातृवद्भावकरणम् अटव्याअयोध्यावत्पाल्यत्वम् तेनतत्रत्यजंतूनामनुद्वेगकरणंचध्वनितम् ॥ ९ ॥ १०॥ यत्रयद्देशप्रापणेमांवक्ष्यसेनियोजयसितंदेशंक्षिप्रंप्रापयिष्यामिनेहरजन्यांवस्तव्यमितिशेषः ॥११॥ कुतस्तत्राह चतुर्दशेति यानिचतुर्दशवर्षाणिवनेवस्तव्यानितान्यद्यैवोपक्रमितव्यानिआरंभणीयानि यतोदेव्याकैकेय्याअद्यैववनंगच्छेतिप्रेरितोस्मि ॥१२॥ हृष्टेनचेतसेत्यनेनांगिरामनउत्साहमित्युक्तोमुख्यःशकुनोध्वनितः ॥ १३ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अलंकारकरणोपायमुक्तंस्मारयति वनवासंहीति यानिददौतानिरथोपस्थेविन्यस्येत्यन्वयः अयिमश्लोकेतथैवेतिपदस्वरसात् ॥ १४ ॥ भ्रातृभ्यांभ्रात्रोरित्यर्थः सचर्मचर्मपिनद्धंपेटकम् क
ठिनंखनित्रम् प्रविन्यस्यस्थापयित्वा ॥ १५ ॥ अथोअनंतरंआरुरुहतुः ॥ १६ ॥ संमतान्संमतसर्वलक्षणान् ॥ १७ ॥ चिररात्रायेत्यव्ययम् चिरकालावस्थित्यर्थमित्यर्थः नगरेविद्यमान
स्यसर्वमनुष्यस्यबलस्यअश्वगजादेर्मूर्च्छाजनस्यतिर्यग्जंतुरूपस्यचमूर्च्छावभूवेत्यर्थः ॥ १८ ॥ तदेवप्रपंचयति तदिति समाकुलमितिकर्तव्यतामूढंचतत्संभ्रांतंरामानुगमनायत्वरायुक्तम् म

वनवासंहिसंख्यायवासांस्याभरणानिच ॥ भर्तारमनुगच्छंत्यैसीतायैश्वशुरोददौ ॥ १४ ॥ तथैवायुधजातानिभ्रातृभ्यांकवचानिच ॥ रथोपस्थेप्र
विन्यस्यसचर्मकठिनंचयत् ॥ १५ ॥ अथोज्वलनसंकाशंचामीकरविभूषितम् ॥ तमारुरुहतुस्तूर्णंभ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ १६ ॥ सीतातृतीयानारु
ढान्दृष्ट्वारथमचोदयत् ॥ सुमंत्रःसंमतानश्वान्वायुवेगसमान्जवे ॥ १७ ॥ प्रयातेतुमहारण्यंचिररात्रायराघवे ॥ बभूवनगरेमूर्च्छाबलमूर्च्छाज
नस्यच ॥ १८ ॥ तत्समाकुलसंभ्रांतंमत्तसंकुपितद्विपम् ॥ ॥ हयसिंजितनिर्घोषंपुरमासीन्महास्वनम् ॥ १९ ॥ ततःसबालवृद्धासापुरीपरमपीडिता ॥
राममेवाभिदुद्राव घर्मार्तःसलिलंयथा ॥ २० ॥ पार्श्वतःपृष्ठतश्चापिलंबमानास्तदुन्मुखाः ॥ बाष्पपूर्णमुखाःसर्वेतमुचुर्भृशनिःस्वनाः ॥ २१ ॥ संयच्छ
वाजिनांरश्मीन्सूतयाहिशनैःशनैः ॥ मुखंद्रक्ष्यामरामस्यदुर्दर्शनोभविष्यति ॥ २२ ॥ आयसंहृदयंनूनंराममातुरसंशयम् ॥ यद्देवगर्भप्रतिमेवनं
यापिनभिद्यते ॥ २३ ॥ कृतकृत्याहिवैदेहीछायेवानुगतापतिम् ॥ नजहातिरताधर्मेमेरुमर्कप्रभायथा ॥ २४ ॥ अहोलक्ष्मणसिद्धार्थःसततंप्रियवा
दिनम् ॥ भ्रातरंदेवसंकाशंयस्त्वंपरिचरिष्यसि ॥ २५ ॥ महत्येषाहितेबुद्धिरेषचाभ्युदयोमहान् ॥ एषस्वर्गस्यमार्गश्चयदेनमनुगच्छसि ॥ २६ ॥ एवं
वदंतस्तेसोढुंनशेकुर्बाष्पमागतम् ॥ नरास्तमनुगच्छंतिप्रियमिक्ष्वाकुनंदनम् ॥ २७ ॥ अथराजावृतःस्त्रीभिर्दीनाभिर्दीनचेतनः ॥ निर्जगामप्रियं
पुत्रंद्रक्ष्यामीतिब्रुवन्गृहात् ॥ २८ ॥

त्तारामवियोगेनसंकुपिताद्विपायस्मिन् हयानांदुःखेनसिंजितानांशब्दवतांपर्याकुलप्राणिभूषणानांनिर्घोषोयस्मिन् ॥ १९ ॥ परमपीडितारामवियोगदुःखेनेतिशेषः ॥ २० ॥ तंसुमंत्रभ्
॥ २१ ॥ २२ ॥ देवगर्भप्रतिमेस्कंदतुल्ये यद्वा देवगर्भोदेवनिधिर्हिरण्यगर्भस्तत्प्रतिमे यातिगच्छतिसति ॥ २३ ॥ मेरुमित्यादि नित्यंतत्प्रदक्षिणसंचारात् ॥ २४ ॥ यस्त्वंभ्रातरंपरिचरिष्यसि
सत्वंसिद्धार्थःकृतार्थः ॥ २५ ॥ तदेवाह महतीत्यादि अभ्युदयऐहिकः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

करेणूनां तत्पालकत्वद्धकरिणीनाम् ॥ २९ ॥ सन्नः खिन्नः ग्रहेणराहुणा ॥ ३० ॥ अचिंत्यात्माअहंममताभिमानराहित्येनतद्बुद्धिरज्ञेयस्वरूपः एतेनसर्वथाममताराहित्यंसूचितम् तदेवस्वस्य ध्वनयन्नाह त्वरितंवाह्यतामिति ॥ ३१ ॥ तंसुमंत्रम् आहेतिशेषः उभयंनाशकत् एवंचनातिमंदंनातिवेगमवाहयदित्यर्थः ॥ ३२ ॥ अभ्यवहितंरथनेम्युद्धतम् ॥ ३३ ॥ रुदिताश्रुपरिद्यूनंअ नुत्साहवत् ॥३४॥ आयासः खेदः चलितैस्तिर्यग्भूतैः पंकजैः वर्षसंभूतोदकैरितिबोध्यम् अपादानस्यैवकरणत्वविवक्षा ॥३५॥ एकचित्तगतंदुःखेनैकचित्ततांप्राप्तम् ॥३६॥ सीदंतंमूर्छंतम् ॥३७॥

शुश्रुवेचाग्रतः स्त्रीणांरुदतीनांमहास्वनः ॥ यथानादः करेणूनांबद्धेमहतिकुंजरे ॥ २९ ॥ पिताहिराजाकाकुत्स्थः श्रीमान्सन्नस्तदाबभौ ॥ परिपूर्णः शशीकालेग्रहेणोपप्लुतोयथा ॥ ३० ॥ सचश्रीमानचिंत्यात्मारामोदशरथात्मजः ॥ सूतंसंचोदयामासत्वरितंवाह्यतामिति ॥ ३१ ॥ रामोयाहीतितंसूतंतिष्ठेतिस्वजनस्तथा ॥ उभयंनाशकत्सूतः कर्तुमध्वनिचोदितः ॥ ३२ ॥ निर्गच्छतिमहाबाहौरामेपौरजनाश्रुभिः ॥ पतितैरभ्यवहितंप्रणनाशमहीरजः ॥ ३३ ॥ रुदिताश्रुपरिद्यूनंहाहाकृतमचेतनम् ॥ प्रयाणेराघवस्यासीत्पुरंपरमपीडितम् ॥ ३४ ॥ सुस्रावनयनैः स्त्रीणामस्रमायाससंभवम् ॥ मीनसंक्षोभचलितैः सलिलंपंकजैरिव ॥ ३५ ॥ दृष्ट्वातुनृपतिः श्रीमानेकचित्तगतंपुरम् ॥ निपपातैवदुःखेनकृत्तमूलइवद्रुमः ॥ ३६ ॥ ततोहलहलाशब्दोजज्ञेरामस्यपृष्ठतः ॥ नराणांप्रेक्ष्यराजानंसीदंतंभृशदुःखितम् ॥ ३७ ॥ हारामेतिजनाः केचिद्राममातेतिचापरे ॥ अंतःपुरसमृद्धंचक्रोशंतंपर्यदेवयन् ॥ ३८ ॥ अन्वीक्षमाणोरामस्तुविषण्णंभ्रांतचेतसम् ॥ राजानंमातरंचैवददर्शानुगतौपथि ॥ ३९ ॥ सबद्धइवपाशेनकिशोरोमातरंयथा ॥ धर्मपाशेनसंयुक्तः प्रकाशंनाभ्युदैक्षत ॥ ४० ॥ पदातिनौचयानार्हावदुःखार्हौसुखोचितौ ॥ दृष्ट्वासंचोदयामासशीघ्रंयाहीतिसारथिम् ॥ ४१ ॥

अंतःपुरसमृद्धंअंतःपुरसहितंक्रोशंतंउच्चैःशब्देनरुदंतंराजानंदृष्ट्वाकेचिन्नराहारामेतिकेचिद्धाराममातेतिपर्यदेवयन्शुशुचुः उपलक्षणमेतत्केचिद्धाराजन्नित्यपि राममातेत्यार्षं ॥ ३८ ॥ अनुपश्चाद्भागेईक्षमाणोरामोमातरंराजानंचस्वमनुगतौददर्श ॥ ३९ ॥ पाशेननिबद्धः किशोरोऽश्वबालोमातरंयथानपश्यतिएवंधर्मपाशेनसंयुक्तः संबद्धइव नित्यमुक्तस्वभावत्वादेवमुक्तिः प्रकाशंनाभ्युदैक्षतसंकुचितदर्शनव्यापारोभूदित्यर्थः ॥ ४० ॥ यानार्हत्वादिगुणविशिष्टौपितरौदृष्ट्वेत्यन्वयः ॥ ४१ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

दुःखजंदुःखंजायतेऽस्मात्तादृशम् अन्यत्रापिदृश्यतइतिडः दुःखदमितिपाठांतरम् लोकदृष्ट्येदं सहितुम् तीषसहेतिवेट् दुःखिनौपितरौद्रष्टुंनशक्तइतियावत् तोत्रमंकुशस्तत्पीडितोद्विपोयथास्य
पृष्ठवर्तिवस्तुदर्शनाशक्तस्तद्वत् अस्यचकैकेयीवाक्यमेवांकुशः ॥ ४२॥ वत्सकारणात्प्रत्यगारंवत्सावस्थितिमद्गृहमुद्दिश्यागच्छंतीसवत्साबद्धवत्साधेनुर्यथाधावतिएवंराममाताअधावत एषुस
वत्सेत्याद्यधिककथनंकवेरपिशोकाविष्टत्वान्नदोषाय ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ रामलक्ष्मणसीतार्थंतद्वियोगजशोकवशात्नेत्रजंवारिस्रवंतींमुंचंतींनृत्यंतीमिवेतस्ततःपरिभ्रमंतींअसकृत्प्रैक्षत रामइ
तिशेषः ॥ ४५ ॥ चक्रयोर्युयुत्सुसेनयोरंतरास्थितउदासीनःपुरुषइवसुमंत्रस्यात्मादोलायितोबभूव ॥४६ ॥ नुत्तजवचनातिक्रमेदोषःस्यादतआह नेति उपालब्धोपिमयाबद्धशस्तिष्ठतिष्ठेत्यु

नहितत्पुरुषव्याघ्रोदुःखजंदर्शनंपितुः॥मातुश्चसहितुंशक्तस्तोत्रैर्नुन्नइवद्विपः॥४२॥प्रत्यगारमिवायांतीसवत्सावत्सकारणात्॥बद्धवत्सायथा
धेनूराममाताऽभ्यधावत॥४३॥तथारुदंतींकौसल्यांरथंतमनुधावतीम्॥क्रोशंतींरामरामेतिहासीतेलक्ष्मणेतिच॥४४॥रामलक्ष्मणसीतार्थंस्र
वंतींवारिनेत्रजम्॥असकृत्प्रैक्षतसतांनृत्यंतीमिवमातरम्॥४५॥तिष्ठेतिराजाचुक्रोशयाहियाहीतिराघवः॥सुमंत्रस्यबभूवात्माचक्रयोरिवचां
तरा॥४६॥नाश्रौषमितिराजानमुपालब्धोपिवक्ष्यसि॥चिरंदुःखस्यपापिष्ठमितिरामस्तमब्रवीत्॥४७॥सरामस्यवचःकुर्वन्ननुज्ञाप्यचतंजन
म्॥व्रजतोपिहयान्शीघ्रंचोदयामाससारथिः॥४८॥न्यवर्ततजनोराज्ञोरामंकृत्वाप्रदक्षिणम्॥मनसाप्याशुवेगेननन्यवर्ततमानुषम्॥४९॥
यमिच्छेत्पुनरायातंनैनंदूरमनुव्रजेत्॥इत्यमात्यामहाराजमूचुर्दशरथंवचः॥५०॥

क्तोपिमद्वचनंनाकार्षीरितिपुनर्गमनानंतरंराज्ञोपालब्धोपिनाश्रौषमितिवक्ष्यसि दुःखस्यमद्दुःखस्यहेतुभूतम् पापिष्ठंअतिदुःखजनकत्वात् पापिष्ठंचिरविलंबनमितिहेतोःशीघ्रंगच्छेतिरामस्तमब्र
वीत् ॥ ४७ ॥ तंजनंअनुव्रजत्पौरजनंअनुज्ञाप्यरामेणकृतांपुनःपरावृत्यगमनानुज्ञांप्रापय्यव्रजतोपिस्वतोगच्छतोपि पुनःशीघ्रंशीघ्रगत्यर्थम् ॥ ४८ ॥ राज्ञोजनःराजसंबंधीजनःअवरोधजनःउ
पजीविजनश्चरामंमनसाप्रदक्षिणंकृत्वान्यवर्तत देहमात्रेणेतिशेषः रथस्यशीघ्रगत्वादितिभावः आशुवेगेन्मनसातुनन्यवर्ततमानुषंइतरमनुष्यसमूहःआशुवेगेनमनसापिनन्यवर्तत अपिनादेहेन
चनन्यवर्तत मनसाप्यश्रुवेगैश्चेतिपाठांतरम् अत्रपाठेमनसोऽनिवृत्तेरश्रुवेगोज्ञापकः ॥ ४९ ॥ उत्कटदिदृक्षावतोराज्ञस्तुसचिववचनान्निवृत्तिरित्याह यमिच्छेदिति ॥ ५० ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

व्यवस्थितःअवस्थितः ॥ ५१ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४० ॥ ॥ ५ ॥ ॥ इदानींतस्य याणनिमित्तःसर्वप्रजाशोकउच्यते तस्मिन्निति मातृवेष्टितपित्रुद्देशेनकृतांजलौनिष्क्रामतिनगरान्निर्गच्छतिसति ॥ १ ॥ तदेवाह अनाथस्येति तपस्विनःशोच्यस्य गतिःसकलसुखावाप्ति हेतुः शरणंसर्वापद्भ्योरक्षिता ॥ २ ॥ अभिशस्तःमिथ्याभिशंसनंप्रापितः क्रोधनीयानिप्रजाक्रोधकराणि ॥ ३ ॥ ४ ॥ वनंगंतुमितिशेषः अस्यजनस्येत्युक्त्वाकिंविशिष्यकथनेन सर्वस्य

तेषांवचःसर्वगुणोपपन्नःप्रस्विन्नगात्रःप्रविषण्णरूपः ॥ निशम्यराजाकृपणःसभार्योव्यवस्थितस्तंसुतमीक्षमाणः ॥ ५१ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० आ० अ० चत्वारिंशःसर्गः ॥ ४० ॥ ॥ ५ ॥ ॥ तस्मिंस्तुपुरुषव्याघ्रेनिष्क्रामतिकृतांजलौ ॥ आर्तशब्दोहिसंजज्ञेस्त्रीणामंतःपुरेमहान् ॥ १ ॥ अनाथस्यजनस्यास्यदुर्बलस्यतपस्विनः ॥ योगतिःशरणंचासीत्सनाथःक्वनुगच्छति ॥ २ ॥ नक्रुध्यत्यभिशस्तोपिक्रोधनीयानिवर्जयन् ॥ क्रुद्धान्प्रसादयन्सर्वान्समदुःखःक्वगच्छति ॥ ३ ॥ कौसल्यायांमहातेजायथामातरिवर्तते ॥ तथायोवर्ततेऽस्मासुमहात्माक्वनुगच्छति ॥ ४ ॥ कैकेय्याक्लिश्यमानेनराज्ञासंचोदितोवनम् ॥ परित्राताजनस्यास्यजगतःक्वनुगच्छति ॥ ५ ॥ अहोनिश्चेतनोराजाजीवलोकस्यसंक्षयम् ॥ धर्म्यंसत्यव्रतंरामंवनवासेप्रवत्स्यति ॥ ६ ॥ इतिसर्वामहिष्यस्ताविवत्साइवधेनवः ॥ रुरुदुश्चैवदुःखार्ताःसस्वरंचविचुक्रुशुः ॥ ७ ॥ सतमंतःपुरेघोरमार्तशब्दंमहीपतिः ॥ पुत्रशोकाभिसंतप्तःश्रुत्वाचासीत्सुदुःखितः ॥ ८ ॥ नाग्निहोत्राण्यहूयंतसूर्यश्चांतरधीयत ॥ व्यसृजन्कवलान्नागागावोवत्सान्नपाययन् ॥ ९ ॥ त्रिशंकुर्लोहितांगश्चबृहस्पतिबुधावपि ॥ दारुणाःसोममभ्येत्यग्रहाःसर्वेव्यवस्थिताः ॥ १० ॥

जगतःपरित्रातेतिभगवत्स्वरूपज्ञायाःकस्याश्चिद्वचः ॥ ५ ॥ संक्षयंआधारत्वेनगृहभूतं वनवासेतन्निमित्तं प्रवत्स्यतिप्रवासयति ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ नाहूयंतअग्निहोत्रिभीरामदुःखादिति शेषः अंतरधीयतरामव्यसनात्तद्दृश्यतयादिवसशेषेसत्यप्यंतर्हितोभूत् अकालेदुर्दिनमभूदितिभावः व्यसृजन्त्यक्तवंतः नागाःगजाः नपाययन्नापाययन् अडभावआर्षः दुर्दिनाद्युत्पाता राज्ञोरावणस्यचनाशसूचकाइतिबोध्यम् ॥ ९ ॥ त्रिशंकुर्दक्षिणदिक्स्थः लोहितांगोभौमः गुरुबुधौ अन्येसर्वेग्रहाःशनिशुक्रादयःसोममभ्येत्यराशौवक्रगत्याचंद्रंप्राप्यदारुणाःक्रूरार्चिषः संतोव्यवस्थिताः ॥ १० ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

गतःर्चींषित्यक्तस्वाभाविककांतीनि ग्रहाःशन्यादयः विशाखाःविमार्गस्थाःसधूमाश्चनभसिदृश्यंते ॥ ११ ॥ कालिकामेघपंक्तिःअनिलवेगेनआकाशेउत्थितउदधिरिवदृश्यते नगरंप्रचचाले
त्यनेनभूकंपः ॥ १२ ॥ १३॥ अकस्माद्दैन्यहेतुकारणाभावेपिदैन्यंरामवियोगदैन्यादधिकंदैन्यम् ॥१४ ॥ शोकेनरामवियोगजेनपर्यायसंतप्तःपुनःपुनःसंतप्तः प्रतिज्ञापालनरूपधर्मवत्यपिको
पउत्पातः ॥ १५ ॥ पूर्वंतुकेषांचित्तत्त्वज्ञानांहर्षआसीत्संप्रतितुसर्वोप्यहृष्टः ॥ १६ ॥ १७ ॥ सुताअनर्थिनोऽनपेक्षिणोमातापित्रोरितिशेषः स्त्रीणांभर्तारोऽनर्थिनः भ्रातरोभ्रातॄणामनर्थिनइ
तिशेषः राममेवान्वचिंतयन् तद्ध्यानेनसर्वोजनःसर्वत्रविरक्तोभूदित्याशयः ॥ १८ ॥ १९ ॥ पुरंदरेणरहितासपर्वतासमेरुर्यथामहीचलति तस्यत्रिलोकीपतित्वात् तथारामेणरहिताऽयोध्या
चचाल रक्षकाभावात् ननादच दुःखाच्चक्रंदेत्यर्थः ॥ २० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेएकचत्वारिंशःसर्गः ॥४१॥ ॥७॥
निर्यतस्तस्यरामस्यसंबंधिरजसोरूपंरथ्याधूलेःस्वरूपंयावत्तेनादृश्यततावदात्मनश्चक्षुषीनसंजहार इदंरामरथोद्धतंरजइतिप्रीत्यातत्पश्यन्नेवासीदितिभावः ॥ १ ॥

रामेवनंप्रव्र
नक्षत्राणिगतार्चींषिग्रहाश्चगततेजसः ॥ विशाखाश्चसधूमाश्चनभसिप्रचकाशिरे ॥ ११ ॥ कालिकानिलवेगेनमहोदधिरिवोत्थितः ॥
जितेनगरंप्रचचालतत् ॥ १२ ॥ दिशःपर्याकुलाःसर्वास्तिमिरेणेवसंवृताः ॥ नग्रहोनासिनक्षत्रंप्रचकाशेनकिंचन ॥ १३ ॥ अकस्मान्नागरःसर्वोज
नोदैन्यमुपागमत् ॥ आहारेवाविहारेवानकश्चिदकरोन्मनः ॥ १४ ॥ शोकपर्यायसंतप्तःसततंदीर्घमुच्छ्वसन् ॥ अयोध्यायांजनःसर्वश्चुक्रोशजगती
पतिम् ॥ १५ ॥ बाष्पपर्याकुलमुखोराजमार्गगतोजनः ॥ नहृष्टोलभ्यतेकश्चित्सर्वःशोकपरायणः ॥ १६ ॥ नवातिपवनःशीतोनशशीसौम्यदर्शनः ॥
नसूर्यस्तपतेलोकंसर्वंपर्याकुलंजगत् ॥ १७ ॥ अनर्थिनःसुताःस्त्रीणांभर्तारोभ्रातरस्तथा ॥ सर्वेसर्वंपरित्यज्यराममेवान्वचिंतयन् ॥ १८ ॥ येतुराम
स्यसुहृदःसर्वेतेमूढचेतसः ॥ शोकभारेणचाक्रांताःशयनंनैवभेजिरे ॥ १९ ॥ ततस्त्वयोध्यारहितामहात्मनापुरंदरेणेवमहीसपर्वता ॥ चचालघोरं
भयशोकदीपितासनागयोधाश्वगणाननादच ॥ २० ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेएकचत्वारिंशःसर्गः
॥ ४१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ यावत्तुनिर्यतस्तस्यरजोरूपमदृश्यत ॥ नैवेक्ष्वाकुवरस्तावत्संजहारात्मचक्षुषी ॥ १ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

यावत्प्रियंपुत्रंराजापश्यति रथधूलिदर्शनद्वारेतिशेषः तावत्पुत्रदर्शनेतन्निमित्तंधरण्यांस्थितोस्यदेहोव्यवर्धतेव उत्थायस्थितएवाभूदित्यर्थः ॥ २ ॥ रजसोप्यदर्शनेतच्छरीरंपतितमभूदित्याह नेति रामस्यरजःरामरथोद्धतंरजइत्यर्थः ॥ ३ ॥ तस्येति पतितमुत्थाप्यतस्यदक्षिणंबाहुंधृत्वाकौसल्याऽनुआगात्स्वपुरंप्रतिगम्यमानमनुआसहैवससार कैकेयीत्वस्यवामंपार्श्वमेवकेवलमन्वगात् तथात्वंचराज्ञोस्यांपरमवैरस्यात् ॥ ४ ॥ तदेवाह तामिति ॥५॥ नचबांधवी बंधूनांस्नेहपात्रदास्यादिरूपापिनेत्यर्थः अण्णंतत्वान्ङीप् ॥६॥७॥ नकेवलमैहिकव्यवहारस्यत्यागःकिंतुपारलौकिकस्यापीत्याह अगृह्णामिति यच्चतेपाणिपर्यगृह्णांयच्चत्वामग्निपर्यणयंप्रदक्षिणमनयंअग्निहोत्रसंबंधंवाकार्यंतत्सर्वंअस्मिन्लोकेपाणिग्रहणसाध्यक्रीडादिपरलोकेऽग्निहोत्रादिसाध्यस्वर्गादिचानुजानामित्यजामि ॥ ८ ॥ ननुममत्यागेपिमत्पुत्रादेःकथंत्यागोयेचत्वामनुजीवंतीत्यादिनोक्तस्तत्राह भरतइति यदित्वयाप्रापितंराज्यंप्राप्यभरतःप्रतीतःस्यात्तुष्टःस्यात्तर्हिमेमरणा

यावद्राजाप्रियंपुत्रंपश्यत्यत्यंतधार्मिकम् ॥ तावद्व्यवर्धतेवास्यधरण्यांपुत्रदर्शने ॥ २ ॥ नपश्यतिरजोऽप्यस्ययदारामस्यभूमिपः ॥ तदार्तश्चविषण्णश्चपपातधरणीतले ॥ ३ ॥ तस्यदक्षिणमन्वागात्कौसल्याबाहुमंगना ॥ परंचास्यान्वगात्पार्श्वंकैकेयीसासुमध्यमा ॥ ४ ॥ तांनयेनचसंपन्नोधर्मेणविनयेनच ॥ उवाचराजाकैकेयींसमीक्ष्यव्यथितेंद्रियः ॥ ५ ॥ कैकेयिमामकांगानिमास्प्राक्षीःपापनिश्चये ॥ नहित्वांद्रष्टुमिच्छामिनभार्यानचबांधवी ॥ ६ ॥ येचत्वामनुजीवंतिनाहंतेषांनतेमम ॥ केवलार्थपरांहित्वांत्यक्तधर्मांत्यजाम्यहम् ॥ ७ ॥ अगृह्णांयच्चतेपाणिमग्निपर्यणयंचयत् ॥ अनुजानामितत्सर्वमस्मिन्लोकेपरत्रच ॥ ८ ॥ भरतश्चेत्प्रतीतःस्याद्राज्यंप्राप्यैतदव्ययम् ॥ यन्मेसदद्यात्पित्रर्थंमामांतद्दत्तमागमत् ॥ ९ ॥ अथरेणुसमुध्वस्तंसमुत्थाप्यनराधिपम् ॥ न्यवर्तततदादेवीकौसल्याशोककर्शिता ॥ १० ॥ हत्वेवब्राह्मणंकामात्स्पृष्ट्वाग्निमिवपाणिना ॥ अन्वतप्यतधर्मात्मापुत्रंसंचिंत्यराघवम् ॥ ११ ॥

नंतरंसभरतःपित्रर्थंपितृत्वप्रयुक्तश्राद्धार्थंयद्दद्यात्तत्तद्दत्तंमांमाआगमत् माप्राप्नोत्वित्यर्थः अन्यथातुतंनत्यजामीत्यर्थः कतकस्तु अनुजानामीत्यादिसार्धश्लोकएकंवाक्यम् तत्पूर्वार्धेत्यजामीत्यस्यानुकर्षः तत्तृतीयार्धेयन्मेसदद्यात्पित्रर्थंमामतद्दत्तमागमदितिपाठः सदद्यादितिचावर्तते भरतस्त्वयाप्रापितंराज्यंप्राप्यप्रतीतःविवेकवान्सन्नूयत्प्राप्तंराज्यंतत्सपित्रर्थंपितुर्ममप्रीतिसंपादनाययदिदद्यात्त्यजेत् मांचातद्दत्तंनकृतंतस्मैदत्तंदानंराज्यस्ययेनतादृशंमांप्रीत्यापूर्ववदागमत्प्राप्नुयाच्चेत्तदायसमेदद्यादस्मिन्लोकेविहारशय्याभोजनादिपरत्रचपरलोकेपिंडदानादितत्सर्वंअनुजानामिअंगीकरोमि अन्यथातंत्यजाम्येवेत्यर्थइत्याह ॥ ९ ॥ रेणुसमुध्वस्तंभुविलुंठनाद्रजोव्याप्तम् व्यवर्ततराज्ञासहेतिशेषः ॥ १० ॥ यथापाणिनाऽग्निस्पृष्ट्वास्वकर्तृकदोषेणतत्पीडयानुतप्तोभवतितथास्वकृतमेतद्दुःखमित्यनुतापः ॥ ११ ॥

T

निवृत्यनिवृत्यपुनःपुनरित्यर्थः रथवर्त्मसुसीदतःरथमार्गदर्शनेक्लिश्यतः ग्रस्तस्यराहुणा ॥ १२ ॥ आत्मानंनगरांतंनगरसमीपंप्राप्तंबुद्ध्वापुत्रंचाप्राप्तंबुद्ध्वाऽब्रवीदितिकतकः यद्वा पुत्रंनगरांतंनगरबाह्यदेशंप्राप्तंमत्वेत्यर्थः ॥१३॥१४॥ महार्हाभिःउत्तमरूपालंकारवतीभिः ॥१५॥ क्वचिन्नदीतीरादौ अश्मापाषाणः ॥१६॥ वंदिस्तुत्यादिराहित्येनकृपणइव प्रस्रवणाद्गिरिप्रस्थादिप्रदेशात् ॥१७॥१८॥ सुखसदोचितासुखस्यसदाउचितातादृश्यपिकंटकेष्वाक्रमणेनपादविक्षेपेणक्लांतापीडिता ॥१९॥ श्वापदानांव्याघ्रादीनामासमंतान्नर्दितम् ॥२०॥ सकामाभवेतिवक्रोक्त्याअनप

निवृत्यैवनिवृत्यैवसीदतोरथवर्त्मसु॥ राज्ञोनातिबभौरूपंग्रस्तस्यांशुमतोयथा॥ १२॥ विललापसदुःखार्तःप्रियंपुत्रमनुस्मरन्॥नगरांतमनुप्राप्तं बुद्ध्वापुत्रमथाब्रवीत्॥ १३॥ वाहनानांचमुख्यानांवहतांतंममात्मजम्॥ पदानिपथिदृश्यंतेसमहात्मानदृश्यते॥ १४॥ यःसुखेनोपधानेषुशेतेचंदनरूषितः॥ वीज्यमानोमहार्हाभिःस्त्रीभिर्ममसुतोत्तमः॥१५॥ सनूनंक्वचिदेवाद्यवृक्षमूलमुपाश्रितः॥ काष्ठंवायदिवाश्मानमुपधायशयिष्यते ॥ १६॥ उत्थास्यतिचमेदिन्याःकृपणःपांसुगुंठितः॥ विनिःश्वसन्प्रस्रवणात्करेणूनामिवर्षभः॥ १७॥ द्रक्ष्यंतिनूनंपुरुषादीर्घबाहुंवनेचराः॥ राममुत्थायगच्छंतंलोकनाथमनाथवत्॥ १८॥ सानूनंजनकस्येष्टासुतासुखसदोचिता॥ कंटकाक्रमणक्लांतावनमद्यगमिष्यति॥ १९॥ अनभिज्ञावनानांसानूनंभयमुपैष्यति॥ श्वापदानर्दितंश्रुत्वागंभीरंरोमहर्षणम्॥ २०॥ सकामाभवकैकेयिविधवाराज्यमावस॥ नहितंपुरुषव्याघ्रंविनाजीवितुमुत्सहे॥ २१॥ इत्येवंविलपन्राजाजनौघेनाभिसंवृतः॥ अपस्नातइवारिष्टंप्रविवेशगृहोत्तमम्॥ २२॥ शून्यचत्वरवेश्मांतांसंवृतापणवेदिकाम्॥ क्लांतदुर्बलदुःखार्तानात्याकीर्णमहापथाम्॥ २३॥ तामवेक्ष्यपुरींसर्वांराममेवानुचिंतयन्॥विलपन्प्राविशद्राजागृहंसूर्यइवांबुदम्॥२४॥ महाह्रदमिवाक्षोभ्यंसुपर्णेनहृतोरगम्॥रामेणरहितंवेश्मवैदेह्यालक्ष्मणेनच॥ २५॥ अथगद्गदशब्दस्तुविलपन्वसुधाधिपः॥उवाचमृदुमंदार्थंवचनंदीनमस्वरम्॥ २६॥

कारिणांदुःखदानात्तेकामपूर्तिर्नकदापीतिभावः विधवात्वेहेतुः नहीत्यादि ॥ २१ ॥ अपस्नातःमृतस्नानस्नातः अरिष्टंकश्मलमयम् ॥२२॥ तदेवाह शून्यइति शून्यानिर्मनुष्याश्चत्वराग्रहप्रांतभागाःवेश्मांतावेश्ममध्यभागाश्चयस्याम् सर्वजनानांरामपृष्ठेगतत्वात् संवृतापणवेदिकांसंवृताःआवृताःपण्यस्थापनवेदिकायस्यांसा देवतामितिपाठेपिहितापणदेवतागृहामित्यर्थः क्लांताःगंतुमशक्ताःअतएवदुर्बलाःदुःखार्ताःरामवियोगपीडार्तायस्याम् नात्याकीर्णात्यंतसंमर्दरहितोमहापथोयस्यांताम् ॥२३ ॥२४॥ सुपर्णेनहृतोरगंमहाह्रदमिवेतिरिपूणांनिर्भयप्रवेशद्योतकम् ॥ २५ ॥ मृदुमंदोच्चारणात् अतएवमंदार्थमबुद्धार्थं दीनंशोच्यम् अस्वरंशुद्धकंठध्वनिरहितम् ॥ २६ ॥

T

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

नयंतु येकेचिदत्रमनुष्याइतिशेषः अन्यत्रत्र्यंतरगृहे आश्वासःखेदापगमः ॥ २७ ॥ द्वारदर्शिनोवेत्रिणःकौसल्यायागृहमनयन् तत्रगृहेतैर्विनीतवत्पर्यंकेन्यवेश्यत राजेतिशेषः यद्वा तन्निवेशनोत्तरंराजाविनीतवत्अधोमुखआसेतिशेषः ॥ २८ ॥ कौसल्यायानिवेशनंप्रविष्टस्यस्वापस्थानभूतंशयनंमंचमारुह्यापिलुलितंकलुषंबभूव ॥ २९ ॥ ३० ॥ नौआवांमातापितरावित्यर्थः ॥ ३१ ॥ येबततंकालंतावत्कालंरामपरावृत्तिकालपर्यंतंजीविष्यंतिपुनरागतंरामंपरिष्वजंतोरामंद्रक्ष्यंतितेसुखितानरोत्तमाश्च तेनस्वस्याधमत्वादिव्यंग्यम् ॥३२॥ अथकौसल्यागृहप्रवेशानं

कौसल्यायागृहंशीघ्रंराममातुर्नयंतुमाम् ॥ नह्यन्यत्रममाश्वासोहृदयस्यभविष्यति ॥ २७॥ इतिब्रुवंतंराजानमनयन्द्वारदर्शिनः ॥ कौसल्यायागृहंतत्रन्यवेश्यतविनीतवत् ॥ २८ ॥ ततस्तत्रप्रविष्टस्यकौसल्यायानिवेशनम् ॥ अधिरुह्यापिशयनंबभूवलुलितंमनः ॥ २९ ॥ पुत्रद्वयविहीनंचस्नुषयाचविवर्जितम् ॥ अपश्यद्भवनंराजानष्टचंद्रमिवांबरम् ॥ ३० ॥ ॥ तच्चदृष्ट्वामहाराजोभुजमुद्यम्यवीर्यवान् ॥ उच्चैःस्वरेणप्राक्रोशद्धारामविजहासिनौ ॥ ३१ ॥ सुखितावततंकालंजीविष्यंतिनरोत्तमाः ॥ परिष्वजंतोयेरामंद्रक्ष्यंतिपुनरागतम् ॥ ३२ ॥ अथरात्र्यांप्रपन्नायांकालरात्र्यामिवात्मनः ॥ अर्धरात्रेदशरथःकौसल्यामिदमब्रवीत् ॥ ३३ ॥ नत्वांपश्यामिकौसल्येसाधुमांपाणिनास्पृश ॥ रामंमेऽनुगतादृष्टिरद्यापिननिवर्तते ॥ ३४ ॥ तंराममेवानुविचिंतयंतंसमीक्ष्यदेवीशयनेनरेंद्रम् ॥ उपोपविश्याधिकमार्तरूपाविनिःश्वसंतंविललापकृच्छ्रम् ॥ ३५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणे वा० आ० अयोध्याकांडेद्विचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततःसमीक्ष्यशयनेसन्नंशोकेनपार्थिवम् ॥ कौसल्यापुत्रशोकार्तातमुवाचमहीपतिम् ॥ १ ॥ राघवेनरशार्दूलविषंमुक्त्वाहिजिह्मगा ॥ विचरिष्यतिकैकेयीनिर्मुक्तेवहिपन्नगी ॥ २ ॥ विवास्यरामंसुभगालब्धकामासमाहिता ॥ त्रासयिष्यतिमांभूयोदुष्टाहिरिववेश्मनि ॥ ३ ॥

तरंआत्मनःकालरात्र्यामिवसंहाररात्र्यामिवरात्र्यांप्रपन्नायांमध्यंप्राप्तायाम् ॥ ३३ ॥ मांस्पृश स्वसत्ताज्ञापनार्थमितिभावः कौसल्याऽदर्शनेहेतुमाह राममिति काव्यलिंगमत्रालंकारः दृष्टेर्दर्शनशक्तेरामविषयेसमनस्कायाविलीनत्वात्पदार्थांतरंनस्फुरतीतिव्यंग्यंपरंगुणीभूतम् ॥ ३४ ॥ विनिःश्वसंतंराजानंउपोपविश्यशयनसमीपेउपविश्य ॥ ३५ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेद्विचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सन्नंखिन्नम् ॥ १ ॥ अहिजिह्मगासर्पवत्कुटिलगतिःकुटिलचरित्रा जिह्मतामितिपाठेजिह्मतांकौटिल्यरूपंविषंमुक्त्वेत्यर्थः निर्मुक्तात्यक्तकंचुका ॥ २ ॥ ३ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

भवतुभरतराज्यवरणंअथापिइहैवनगरेरामोभैक्षंचरन्गृहेवसेदितियदिअनयावृतंस्यात्तंवरंदातुंममापिकामकारइष्टाचरणं अपिआत्मजंरामंअस्यादासमपिदातुंवरंममकामकारइष्टमेव तद्वि
योगशोकाभावात् एवंचैवंवरयाचनंममातित्रासनार्थमेवेतिव्यंग्यम् ॥ ४ ॥ कैकेय्याकर्त्र्या रामंस्थानात्स्वस्थानाद्यथेष्टतःस्वेच्छानुसारेणपातयित्वाप्रभ्रश्य पर्वण्याहिताग्निनारक्षसांभाग
स्तुषादिरूपःविद्धःप्रक्षिप्तः इतःपरंतद्दर्शनमसंभावितंरक्षोभिर्नाशादितिव्यंग्यम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ कैकेय्यनुमतेस्थितेनेतिशेषः कान्याऽवस्थारक्षोभक्षणातिरिक्तानकापि जीवनंसर्वथानसंभा

अथास्मिन्नगरेरामश्चरन्भैक्षंगृहेवसेत् ॥ कामकारोवरंदातुमपिदासंममात्मजम् ॥ ४ ॥ पातयित्वातुकैकेय्यारामंस्थानाद्यथेष्टतः ॥ प्रवृद्धोरक्ष
सांभागःपर्वणीवाहिताग्निना ॥ ५ ॥ नागराजगतिर्वीरोमहाबाहुर्धनुर्धरः ॥ वनमाविशतेनूनंसभार्यःसहलक्ष्मणः ॥ ६ ॥ वनेत्वदृष्टदुःखानांकैकेय्य
नुमतेत्वया ॥ त्यक्तानांवनवासायकान्याऽवस्थाभविष्यति ॥ ७ ॥ तेरत्नहीनास्तरुणाःफलकालेविवासिताः ॥ कथंवत्स्यंतिकृपणाःफलमूलैःकृताश
नाः ॥ ८ ॥ अपीदानींसकालःस्यान्ममशोकक्षयःशिवः ॥ सहभार्यंसहभ्रात्रापश्येयमिहराघवम् ॥ ९ ॥ श्रुत्वैवोपस्थितौवीरौकदाऽयोध्याभविष्य
ति ॥ यशस्विनीहृष्टजनासूच्छ्रितध्वजमालिनी ॥ १० ॥ कदाप्रेक्ष्यनरव्याघ्रावरण्यात्पुनरागतौ ॥ भविष्यतिपुरीहृष्टासमुद्रइवपर्वणि ॥ ११ ॥ कदाऽ
योध्यांमहाबाहुःपुरींवीरःप्रवेक्ष्यति ॥ पुरस्कृत्यरथेसीतांवृषभोगोवधूमिव ॥ १२ ॥ कदाप्राणिसहस्राणिराजमार्गेममात्मजौ ॥ लाजैरवकरिष्यंतिप्र
विशंतावरिंदमौ ॥ १३ ॥ प्रविशंतौकदाऽयोध्यांद्रक्ष्यामिशुभकुंडलौ ॥ उदग्रायुधनिस्त्रिंशौसशृंगाविवपर्वतौ ॥ १४ ॥ कदासुमनसःकन्याद्विजातीनां
फलानिच ॥ प्रदिशंतःपुरींहृष्टाःकरिष्यंतिप्रदक्षिणम् ॥ १५ ॥ कदापरिणतौबुद्ध्यावयसाचामरप्रभः ॥ अभ्युपैष्यतिधर्मात्मासुवर्षइवलालयन् ॥ १६ ॥

वितमितिभावः ॥ ७ ॥ रत्नहीनाउत्तमवस्तुहीनाः तरुणौचतरुणीचतरुणाः फलकालेयुवावस्थत्वेनराज्यभोगकाले ॥ ८ ॥ शोकक्षयःशोकस्यक्षयोयस्मिन्सः अपीदानींस्यात् इदानीमेवस्या
त्सकालइत्यर्थः अपीदानीमितिलोकोक्तौवा ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ गोरूपांवधूम् ॥ १२ ॥ १३ ॥ उदग्रायुधनिस्त्रिंशौआयुधंधनुरादि निस्त्रिंशःखड्गः ॥ १४ ॥ कन्याद्विजातीनामितिद्वंद्वः तत्रकन्या
नांसुमनसःपुष्पाणिद्विजानांफलानिचप्रदिशंतःप्रगृह्णंतोहृष्टाभूत्वासकलपौरजनोत्सवायकदापुरींप्रदक्षिणंकरिष्यंति ॥ १५ ॥ बुद्ध्यापरिणतःज्ञानेनवृद्धः वयसाचामरप्रभस्तरुणतरइव दे
वानांसदातरुणत्वात् सुवर्षइवकालिकःकालिकसुवृष्टिरिवजनान्लालयन् त्रिवर्षइवलालयन्नितिपाठेमामितिशेषः मांलालन्नितिपाठेप्रतिक्रीडांकुर्वन्नित्यर्थः ॥ १६ ॥

T

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

कदर्ययाक्षुद्राचारया पातुंकामोयेषांतेषुपातुकामेषु शातिताः कृत्ताः ॥१७॥ वत्सलापुत्रवत्सला सिंहेनगौरिवत्वयाविवत्साकृता उक्तपातकेनेतिशेषः एवंकैकेय्यासिंहाबालवत्सागौरिवबला द्विवत्साकृता ॥१८॥ अतोनहीति गुणैःसर्वकल्याणगुणैः ॥ १९ ॥ कल्प्यते दैवेनेतिशेषः कल्पतइतिपाठेविधतइत्यर्थः ॥२०॥ दीपयतेसंतापयति ॥२१॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेत्रिचत्वारिंशःसर्गः ॥४३॥ ॥७॥ ॥एवंदुःखितांकौसल्यांसुमित्रासमाश्वासयतीत्याह विलपंतीमिति इदंवाक्यमित्यन्वयः ॥१॥

निःसंशयंमयामन्येपुरावीरकदर्यया ॥ पातुकामेषुवत्सेषुमातॄणांशातिताःस्तनाः ॥ १७ ॥ साहंगौरिवसिंहेनविवत्सावत्सलाकृता ॥ कैकेय्यापुरुषव्याघ्रबालवत्सेवगौर्बलात् ॥ १८ ॥ नहितावद्गुणैर्जुष्टंसर्वशास्त्रविशारदम् ॥ एकपुत्राविनापुत्रमहंजीवितुमुत्सहे ॥ १९ ॥ नहिमेजीवितेकिंचित्सामर्थ्यमिहकल्प्यते ॥ अपश्यंत्याःप्रियंपुत्रंलक्ष्मणंचमहाबलम् ॥२०॥ अयंहिमांदीपयतेऽद्यवह्निस्तनूजशोकप्रभवोमहाहितः ॥ महीमिमांरश्मिभिरुत्तमप्रभोयथानिदाघेभगवान्दिवाकरः ॥ २१ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेत्रिचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४३ ॥

विलपंतींतथातांतुकौसल्यांप्रमदोत्तमाम् ॥ इदंधर्मेस्थिताधर्म्यंसुमित्रावाक्यमब्रवीत् ॥ १ ॥ तवार्येसद्गुणैर्युक्तःसपुत्रःपुरुषोत्तमः ॥ किंतेविलपितेनैवंकृपणंरुदितेनवा ॥ २ ॥ यस्तवार्येगतःपुत्रस्त्यक्त्वाराज्यंमहाबलः ॥ साधुकुर्वन्महात्मानंपितरंसत्यवादिनम् ॥ ३ ॥ शिष्टैराचरितेसम्यक्शश्वत्प्रेत्यफलोदये ॥ रामोधर्मेस्थितःश्रेष्ठोनसशोच्यःकदाचन ॥४॥ वर्ततेचोत्तमांवृत्तिंलक्ष्मणोस्मिन्सदानघः ॥ दयावान्सर्वभूतेषुलाभस्तस्यमहात्मनः ॥ ५ ॥ अरण्यवासेयद्दुःखंजानंत्येवसुखोचिता ॥ अनुगच्छतिवैदेहीधर्मात्मानंतवात्मजम् ॥ ६ ॥

कृपणंयथातथारुदितेनवाकिं अयुक्तमेवेत्यर्थः तत्रहेतुः सद्गुणैर्युक्तइति तादृशस्यचनकाप्यपायइतिभावः पुरुषोत्तमइत्यनेनतस्येश्वरत्वंव्यंग्यम् एवंचसर्वव्यापकत्वेनात्रापिसन्निधानाद्विलापादिव्यर्थमितिचव्यंग्यम् ॥ २ ॥ तदेवाह यइति श्लोकद्वयमेकंवाक्यं साधुसिद्धसंकल्पंकुर्वन्गतः वनमितिशेषः सत्यवादिनंतत्त्वेनप्रसिद्धम् ॥ ३ ॥ शश्वत्सर्वथानित्यंप्रेत्यफलस्यआमुष्मिकसुखस्योदयोयस्मात्तत्रधर्मेस्थितोऽतोनशोच्यः ॥४॥ सुसहायसंपत्तेश्चनशोच्यइत्याह वर्ततेचेति उत्तमांवृत्तिंपितृतुल्यशुश्रूषाव्यापारंवर्ततेवर्तयतेकरोतीतियावत् लाभःसुखमेव ॥ ५ ॥ एववैदेह्यप्यनुगच्छतितेनलाभएवतस्य अनेनसर्वभूतदयावत्त्वेनलक्ष्मणस्यसर्वभूताधारभूधारकशेषावतारत्वंधर्मानुगत्याचजानक्याःश्रीत्वंध्वनितम् तेनरामस्यभगवत्त्वंध्वनितम् ॥ ६ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तदेवाह कीर्तीति यःकीर्त्यात्मनासंभूतांपताकांध्वजंलोकेत्रैलोक्येपिभ्रामयतिप्रवर्तयति प्रभुःसर्वभूतपालकोदयया सतवात्मजःसाक्षाद्धर्मस्तद्रूपोयतःसत्यव्रतपरोऽतःकिंनप्राप्तः किंतच्छ्रेयो यन्नप्राप्तः अनेनतदेवव्यंग्यंदृढीकृतं सर्वश्रेयःस्थानत्वस्यभगवदतिरिक्तेऽभावात् ॥७॥ एतदेवध्वनयंतीसकलदेवसेव्यत्वंतस्याह व्यक्तमिति शौचंअपहतपाप्मत्वादिलक्षणं माहात्म्यंसर्वनियंतृत्वंयद्भीषोदेतिसूर्यइतिश्रुतेः ॥८॥ युक्तशीतोष्णःअतएवसुखः सुखस्पर्शइत्यर्थः ॥९॥ चंद्रमाश्चंद्रः ह्लादयिष्यतिसुखयिष्यति ॥१०॥ ब्रह्माब्राह्मणोविश्वामित्रःब्रह्मेवसृष्टिकर्तावा तिमिध्वजः शंबरस्तत्सुतःसुबाहुरित्यर्थइतिकतककृतः तीर्थस्तुकदाचिद्रामोवैजयंतंनगरंनिरुध्यतत्रत्यतिमिध्वजाख्यशंबरपुत्रस्यदानवस्यपुत्रंहतवांस्तेनप्रीतोब्रह्मारामायदिव्यास्त्राणिददावित्येतद्बलात्क

कीर्तिंभूतांपताकांयोलोकेभ्रामयतिप्रभुः॥ धर्मःसत्यव्रतपरःकिंनप्राप्तस्तवात्मजः॥७॥ व्यक्तंरामस्यविज्ञायशौचंमाहात्म्यमुत्तमम्॥ नगात्रमंशुभिःसूर्यःसंतापयितुमर्हति॥८॥ शिवःसर्वेषुकालेषुकाननेभ्योविनिःसृतः॥ राघवंयुक्तशीतोष्णःसेविष्यतिसुखोऽनिलः॥ ९ ॥ शयानमनघंरात्रौपितेवाभिपरिष्वजन्॥ घर्मघ्नःसंस्पृशन्शीतश्चंद्रमाह्लादयिष्यति॥१०॥ ददौचास्त्राणिदिव्यानियस्मैब्रह्मामहौजसे॥ दानवेंद्रंहतंदृष्ट्वातिमिध्वजसुतंरणे॥ ११ ॥ सशूरःपुरुषव्याघ्रःस्वबाहुबलमाश्रितः॥ असंत्रस्तोह्यरण्येसौवेश्मनीववनिवत्स्यते ॥ १२ ॥ यस्येषुपथमासाद्यविनाशंयांतिशत्रवः॥ कथंनपृथिवीतस्यशासनेस्थातुमर्हति॥१३॥ याश्रीःशौर्यंचरामस्ययाचकल्याणसत्त्वता॥ निवृत्तारण्यवासःस्वंक्षिप्रंराज्यमवाप्स्यति॥१४॥ सूर्यस्यापिभवेत्सूर्योह्यग्नेरग्निःप्रभोःप्रभुः॥ श्रियाःश्रीश्चभवेदग्र्याकीर्त्याःकीर्तिःक्षमाक्षमा॥ १५ ॥ दैवतंदेवतानांचभूतानांभूतसत्तमः॥ तस्यकेह्यगुणादेविवनेवाप्यथवापुरे॥ १६ ॥ पृथिव्यासहवैदेह्याश्रियाचपुरुषर्षभः॥ क्षिप्रंतिसृभिरेताभिःसहरामोभिषेक्ष्यते॥ १७ ॥ दुःखजंविसृजत्यश्रुनिष्क्रामंतमुदीक्ष्ययम्॥ अयोध्यायांजनःसर्वःशोकवेगसमाहतः॥ १८ ॥

ल्पयति कतकोक्तंतुनयुक्तं ताटकावधोत्तरंसुबाहुवधात्प्रागेवविश्वामित्रेणास्त्रोपदेशस्यप्रागुक्तत्वात्सुबाहोर्मारीचभ्रातृत्वस्यपूर्वमुक्तत्वेनशंबरपुत्रत्वानौचित्याच्च ॥ ११ ॥ १२ ॥ तस्यशासनेपृथिवीतत्स्थाःप्राणिनःकथंनशासनेस्थास्यंति अतस्तस्यकुतोपिनभयमितिभावः ॥ १३ ॥ यायादृशीश्रीःशरीरशोभायादृशंचशौर्यंयादृशीचकल्याणसत्त्वतादृश्यतेतयाज्ञायतेनिवृत्तवनवासः क्षिप्रमेवस्वंराज्यंप्राप्स्यति ॥ १४ ॥ इदानींसाक्षादेवसर्वांतर्यामित्वंरामस्यदर्शयति सूर्यस्यापीति सर्वस्यापिस्वस्वकार्यजनकत्वंएतदधीनमेवेतिभावः क्षमाक्षमेतिषष्ठीतत्पुरुषः ॥१५॥ अगुणाः दोषजनकाइत्यर्थः ॥ १६ ॥ रामएताभिस्तिसृभिःसहअभिषेक्ष्यते वसिष्ठादिभिरितिशेषः श्रियाविजयलक्ष्म्या ॥ १७ ॥ कालांतरेपिराज्यार्हतांजनानुरागप्रदर्शनेनाह दुःखजमिति यतःअयोध्यायांविद्यमानःसर्वोजनोयंनिष्क्रामंतमुदीक्ष्यदुःखजमश्रुविसृजति अतस्तस्यराज्यमवश्यंभावीतिशेषः ॥ १८ ॥

T.

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अथतस्यवनेविषयसुखंनास्तीतिशोचंतीमाह कुशचीरादिधरमपियंलक्ष्मीरिवसीतानुगतातस्यांकिंदुर्लभं इवशब्दएवार्थे सीतारूपेणलक्ष्मीरेवेतिभावः एतेनसविष्णुरेवेतिध्वनितम्॥१९॥धनु
र्महाणांशूराणांवरःश्रेष्ठः पुरुषोत्तमस्त्वंविनानलक्ष्मणोऽग्रेसरःस्यादितिभावः ॥ २० ॥ द्रष्टासिलुट् ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ रामेरामविषयेशोकःप्रलापादिदुःखंव्यथामास्तु यतस्तस्मिन्नशिवं
अशुभंनदृश्यते ॥ २४ ॥ हेअनघेयस्मात्त्वयाऽशेषोयंजनःत्वत्परिवाररूपत्वात्त्वयासमाश्वास्यःअतोदेवित्वंहृदिविह्वलंदुःखंकिंकरोषि ॥ २५ ॥ २६ ॥ मेघरेखामेघपंक्तिः ॥ २७ ॥ २८॥

लक्ष्मणोव्रजति
कुशचीरधरंवीरंगच्छंतमपराजितम्॥सीतेवानुगतालक्ष्मीस्तस्यकिंनामदुर्लभम्॥१९॥धनुर्ग्रहवरोयस्यबाणखड्गास्त्रभृत्स्वयम्॥ लक्ष्मणोव्रजति
त्यग्रेतस्यकिंनामदुर्लभम्॥२०॥निवृत्तवनवासंतंद्रष्टासिपुनरागतम्॥जहिशोकंचमोहंचदेविसत्यंब्रवीमिते॥२१॥ शिरसाचरण[illegible]तौवंदमा
नमनिंदिते॥पुनर्द्रक्ष्यसिकल्याणिपुत्रंचंद्रमिवोदितम्॥२२॥पुनःप्रविष्टंदृष्ट्वातमभिषिक्तंमहाश्रियम्॥समुत्स्रक्ष्यसिनेत्राभ्यांशीघ्रमानंदजंजल
म्॥२३॥माशोकोदेविदुःखंवानरामेदृश्यतेऽशिवम्॥क्षिप्रंद्रक्ष्यसिपुत्रंत्वंससीतंसहलक्ष्मणम्॥२४॥त्वयाशेषोजनश्चायंसमाश्वास्योयतोऽन
घे॥किमिदानीमिदंदेविकरोषिहृदिविक्लवम्॥२५॥नार्हात्वंशोचितुंदेवियस्यास्तेराघवःसुतः॥नहिरामात्परोलोकेविद्यतेसत्पथेस्थितः॥२६॥
अभिवादयमानंतंदृष्ट्वाससुहृदंसुतम्॥मुदाश्रुमोक्ष्यसेक्षिप्रंमेघरेखेववार्षिकी॥२७॥पुत्रस्तेवरदःक्षिप्रमयोध्यांपुनरागतः॥ कराभ्यांमृदुपीना
भ्यांचरणौपीडयिष्यति॥२८॥अभिवाद्यनमस्यंतंशूरंससुहृदंसुतम्॥मुदास्रैःप्रोक्षसेपुत्रंमेघराजिरिवाचलम्॥२९॥आश्वासयंतीविविधैश्च
वाक्यैर्वाक्योपचारेकुशलाऽनवद्या॥रामस्यतांमातरमेवमुक्त्वादेवीसुमित्राविररामरामा॥३०॥निशम्यतल्लक्ष्मणमातृवाक्यंरामस्यमातुर्नरदेव
पत्न्याः॥सद्यःशरीरेविननाशशोकःशरद्गतोमेघइवाल्पतोयः॥३१॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआ०अ०चतुश्चत्वारिंशःसर्गः॥४४॥

निवर्तितेऽतीवबलात्सुहृद्धर्मेणराजनि॥नैवतेसंन्यवर्ततरा
मस्यानुगतारथम्॥१॥अनुरक्तामहात्मानंरामंसत्यपराक्रमम्॥अनुजग्मुःप्रयांतंतंवनवासायमानवाः॥२॥

अभिवाद्यचरणौस्पृष्ट्वा प्रोक्षसे उक्षसेचने वर्तमानसामीप्येलट् ॥ २९ ॥ वाक्योपचारेवाक्यरचनायां रामारमणीया ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ॥ इतिश्रीरा०रा०आ०अ०चतुश्चत्वारिंशःसर्गः
॥ ४४ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ इदानींदूरमनुगच्छत्पौरजननिवर्तनमाह अन्विति वनवासायप्रयांतमित्यन्वयः॥१॥ सुहृद्धर्मेणयमिच्छेत्पुनरायातंनैवदूरमनुव्रजेदित्युक्तिरूपेण तेअनुरक्ताःपौराः ॥२॥

T

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तदनिवृत्तौहेतुमाह अयोध्येति ॥ ३ ॥ याच्यमानःप्रतिनिवृत्तिमितिशेषः ताभिःप्रकृतिभिःअनुरक्तमप्रजाभिः सत्यंसत्यवंतम् ॥ ४ ॥ स्वाःप्रजाइवस्वपुत्रानिव ॥ ५ ॥ अयोध्यानिवासिनां युष्माकमितिशेषः ॥ ६ ॥ प्रियाणिऐहलौकिकसुखजनकानि हितानिपरलोकसुखजनकानि ॥ ७ ॥ वयसाबालोपिज्ञानवृद्धः वीर्यगुणान्वितोपिमृदुः ॥ ८ ॥ समीक्षितःराज्ञानिश्चितः मया शिष्टैः मत्तोधिकैरितियावत् ईदृशैराजगुणैर्युक्तः हियतः अपिचापिअस्मादपिहेतोः भरतेप्रीतिर्विधीयताम् यतोवोयुष्माकंभर्तृशासनंराजाज्ञाकार्याअवश्यकार्याभवति ॥ ९ ॥ तथाकार्यःअ

अयोध्यानिलयानांहिपुरुषाणांमहायशाः ॥ बभूवगुणसंपन्नःपूर्णचंद्रइवप्रियः ॥ ३ ॥ सयाच्यमानःकाकुत्स्थस्ताभिःप्रकृतिभिस्तदा ॥ कुर्वाणःपि तरंसत्यंवनमेवान्वपद्यत ॥ ४ ॥ अवेक्षमाणःसस्नेहंचक्षुषाप्रपिबन्निव ॥ उवाचरामःसस्नेहंताःप्रजाःस्वाःप्रजाइव ॥ ५ ॥ याप्रीतिर्बहुमानश्चमय्ययो ध्यानिवासिनाम् ॥ मत्प्रियार्थंविशेषेणभरतेसाविधीयताम् ॥ ६ ॥ सहिकल्याणचारित्रःकैकेय्यानंदवर्धनः ॥ करिष्यतियथावद्वःप्रियाणिचहिता निच ॥ ७ ॥ ज्ञानवृद्धोवयोबालोमृदुर्वीर्यगुणान्वितः ॥ अनुरूपःसवोभर्ताभविष्यतिभयापहः ॥ ८ ॥ सहिराजगुणैर्युक्तोयुवराजःसमीक्षितः ॥ अपि चापिमयाशिष्टैःकार्यंवोभर्तृशासनम् ॥ ९ ॥ नसंतप्येद्यथाचासौवनवासंगतेमयि ॥ महाराजस्तथाकार्योममप्रियचिकीर्षया ॥ १० ॥ यथायथादा शरथिर्धर्ममेवाश्रितोभवेत् ॥ तथातथाप्रकृतयोराममंपतिमकामयन् ॥ ११ ॥ बाष्पेणपिहितंदीनंरामःसौमित्रिणासह ॥ चकर्षेवगुणैर्बद्धंजनंपुरनि वासिनम् ॥ १२ ॥ तेद्विजास्त्रिविधंवृद्धाज्ञानेनवयसौजसा ॥ वयःप्रकंपशिरसोदूरादूचुरिदंवचः ॥ १३ ॥ वहंतोजवनारामंभोभोजात्यास्तुरंग माः ॥ निवर्तध्वंनगंतव्यंहिताभवतभर्तरि ॥ १४ ॥ कर्णवंतिहिभूतानिविशेषेणतुरंगमाः ॥ यूयंतस्मान्निवर्तध्वंयाचनांप्रतिवेदिताः ॥ १५ ॥

नुकूलाचरणेनसदासमाश्वासनीयः ॥ १० ॥ धर्मंराजवाक्यपरिपालनरूपम् अकामयन्चित्तेस्वीकृतवंतः अत्यंतधर्मशालित्वात् ॥ ११ ॥ बाष्पेणपिहितंपिहितनेत्रंरज्जुरूपैःस्वगुणैर्बद्धंपुरनिवा सिनंसौमित्रिसहितोरामश्चकर्षेव उत्प्रेक्षालंकारः गुणैरित्यंशेशोकः ॥ १२ ॥ ओजसातपोबलेन एवंत्रिविधंयथातथावृद्धाःतेषांमध्येवयःप्रकंपशिरसःवयसआधिक्यात्कंपयुक्तशिरसःअतिवृ द्धत्वादनुधावनाशक्त्यादूरादिदमूचुः कचित्तुप्रभुग्नशिरसइतिपाठः ॥ १३ ॥ किमूचुस्तदाह वहंतइति रथेनप्रापयंतइत्यर्थः जात्याःउत्तमजातीयाः भर्तरिरामविषयेहिताभवत वनंमानयतेति यावत् ब्राह्मणयाज्ञामतिक्रम्ययुष्मद्गमनंभर्तुरहितमितिभावः ॥ १४ ॥ विशेषेणयूयंकर्णवंतइत्यनुकर्षतस्तस्माद्बधिरवन्नगंतव्यंअपितुयाचनामस्मदीयांप्रतिवेदिताःज्ञातवंतोनिवर्तध्वम् ॥ १५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

उपवास्यः पुरसमीपंप्रापणीयः वः युष्माकंनतु पुरादपनीयवनंवासः प्रापणीयः ॥ १६ ॥ आर्तप्रलापान् आर्तवाक्यानि प्रलपतः कथयतः ॥ १७ ॥ द्विजानांसंगमार्थसन्निकृष्टपदन्यासोभूत्वावनप रायणएवशनैर्जगामनतुनिवृत्तोनापिस्थितः रथेनगमनेब्राह्मणक्लेशेनदोषः प्रतिनिवृत्त्यब्राह्मणाश्वासनेव्रतभंगोभवतीतिधियापद्भ्यांमंदगमनोभूत् यावद्वृद्धसन्निधानमितिभावः ॥ १८ ॥ रथेनप रिमोक्तुंनशशाक अत्यंतंरथवेगालंबनेननिवर्तयितुंनशशाकेत्यर्थः तत्रघृणाचक्षुष्ट्वंहेतुः घृणादया तत्सूचकचक्षुष्मानित्यर्थः ॥ १९ ॥ गच्छंतमेवस्वप्रार्थनानंतरमपिनस्थितंनापिनिवृत्तमित्य र्थः ॥ २० ॥ ब्राह्मण्यंब्राह्मणसमूहः ब्रह्मण्यंब्रह्महितम् द्विजस्कंधाधिरूढाः पात्रारणिद्वारेणेतिशेषः ॥ २१ ॥ वाजपेयसमुत्थानिवाजपेययाजिनोराजवच्छत्रादिसंबंधस्यश्रुतावुक्तेः मेघानि

धर्मतः सविशुद्धात्मावीरः शुभदृढव्रतः ॥ उपवाह्यस्तुवोभर्तानापवाह्यः पुराद्वनम् ॥ १६ ॥ एवमार्तप्रलापांस्तान्वृद्धान्प्रलपतोद्विजान् ॥ अवेक्ष्यसह सारामोरथादवततारह ॥ १७ ॥ पद्भ्यामेवजगामाथससीतः सहलक्ष्मणः ॥ सन्निकृष्टपदन्यासोरामोवनपरायणः ॥ १८ ॥ द्विजातीन्हिपदातींस्ता न्रामश्चारित्रवत्सलः ॥ नशशाकघृणाचक्षुः परिमोक्तुंरथेनसः ॥ १९ ॥ गच्छंतमेवतंदृष्ट्वारामंसंभ्रांतमानसाः ॥ ऊचुः परमसंतप्ताराममवाक्यमिदं द्विजाः ॥ २० ॥ ब्राह्मण्यंकृत्स्नमेतत्त्वांब्रह्मण्यमनुगच्छति ॥ द्विजस्कंधाधिरूढास्त्वामग्नयोप्यनुयांत्वमी ॥ २१ ॥ वाजपेयसमुत्थानिच्छत्राण्येतानि पश्यनः ॥ पृष्ठतोनुप्रयातानिमेघानिवजलात्यये ॥ २२ ॥ अनवाप्तातपत्रस्यरश्मिसंतापितस्यते ॥ एभिश्छायांकरिष्यामः स्वैश्छत्रैर्वाजपेयकैः ॥ २३ ॥ याहिनः सततंबुद्धिर्वेदमंत्रानुसारिणी ॥ त्वत्कृतेसाकृतावत्सवनवासानुचारिणी ॥ २४ ॥ हृदयेष्ववतिष्ठंतेवेदायेनः परंधनम् ॥ वत्स्यंत्यपिगृहेष्वेव दाराश्चारित्ररक्षिताः ॥ २५ ॥ पुनर्ननिश्चयः कार्यस्त्वद्गतौसुकृतामतिः ॥ त्वयिधर्मव्यपेक्षेतुकिंस्याद्धर्मपथेस्थितम् ॥ २६ ॥

वजलात्यये शारदमेघवत्पांडुराणिच्छत्राणीत्यर्थः ॥ २२ ॥ अनवाप्तातपत्रस्यअप्राप्तश्वेतच्छत्रस्य वाजपेयकैः वाजपेययागप्राप्तैः ॥ २३ ॥ वेदमंत्रानुसारिणीतदभ्यासानुसरणशीला त्वत्कृ तेत्वन्निमित्तंवनवासानुसारिणीवेदाभ्यासादिपरित्यज्यवनवासोन्मुखीकृतेत्यर्थः ॥ २४ ॥ अस्माकंत्वयासहवनानुगमनेनकाप्यनुपपत्तिरित्याह हृदयेष्विति येनोस्माकंपरंधनंवेदास्तेऽस्माकंहृ दयेएवावतिष्ठंते चारित्रंपातिव्रत्यम् ॥ २५ ॥ पुनरिति यद्यपित्वद्गतौत्वदनुगमनेऽस्माकंमतिः सुकृतानिश्चिता अतः पुनर्वनगमननिश्चयोऽस्माकंनकार्योस्तिकृतत्वादेवतथापिकिंचिद्ब्रूमइतिशेषः त्व यिधर्मव्यपेक्षेब्राह्मणवचनरूपधर्मनिरपेक्षेसतिकिंभूतंधर्मपथेस्थितंस्यात्नकिमपि सर्वेधर्ममार्गंव्यतिक्रमेयुः ॥ २६ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तस्मात् अस्माभिर्हंसशुक्लशिरोरुहैः पलितकेशैः शिरोभिः साष्टांगप्रणामेन महीपतनपांसुलैः महीपतनेन पांसुलैः रजोव्याप्तैर्देहैश्च याचितस्त्वं निभृताचारनिश्चलधर्मानुष्ठान निवर्तस्व अत्र ब्राह्मणैर्नमस्कारः क्षत्रियस्य कथमिति न शंक्यम् तत्त्वज्ञतया भगवदवतारत्वदृष्ट्या नमस्कारेणादोषात् यद्वा राज्ञो विष्णवंशत्वेन नतौ न दोष इत्याहुः ॥ २७ ॥ एवमपि गच्छंतमेव दृष्ट्वाहुः बहूनामिति ये द्विजा इहागतास्तेषां बहूनां यज्ञाः इह काले वितताः संति तेषां समाप्तिस्त्वन्निवर्तनायत्ता अनिवृत्तौ सर्वयज्ञविघ्नकर्तृत्वं त्वय्यापत्स्यतीति भावः ॥ २८ ॥ न केवलमस्मत्प्रार्थनैवापि तु सर्वभूतप्रार्थनाऽपीत्याहुः भक्तीति जंगमाजंगमानि सर्वाण्यपि भूतानि भक्तिमंति स्नेहवंति तेषु त्वन्निवृत्तिं याचमानेषु भक्तेषु त्वमपि भक्तिं स्नेहं प्रदर्शय निवर्त्स्येति शेषः ॥ २९ ॥ तेषां याच्ञाप्रकारमाह मूलैः स्थावरत्वादुत्कृत्य

याचितो नो निवर्तस्व हंसशुक्लशिरोरुहैः ॥ शिरोभिर्निभृताचार महीपतनपांसुलैः ॥ २७ ॥ बहूनां विततायज्ञा द्विजानां य इहागताः ॥ तेषां समाप्तिरायत्ता तव वत्स निवर्तने ॥ २८ ॥ भक्तिमंतीह भूतानि जंगमाजंगमानि च ॥ याचमानेषु तेषु त्वं भक्तिं भक्तेषु दर्शय ॥ २९ ॥ अनुगंतुमशक्तास्त्वां मूलैरुद्धतवेगिनः ॥ उन्नता वायुवेगेन विक्रोशंतीव पादपाः ॥ ३० ॥ निश्चेष्टाहारसंचारा वृक्षैकस्थाननिश्चिताः ॥ पक्षिणोपि प्रयाचंते सर्वभूतानुकंपनम् ॥ ३१ ॥ एवं विक्रोशतां तेषां द्विजातीनां निवर्तने ॥ ददृशे तमसा तत्र वारयंतीव राघवम् ॥ ३२ ॥ ततः सुमंत्रोपि रथाद्विमुच्य श्रांतान्हयान्संपरिवर्त्य शीघ्रम् ॥ पीतोदकांस्तोयपरिप्लुतांगानचारयद्वै तमसाविदूरे ॥ ३३ ॥ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकांडे पंचचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४५ ॥

ततस्तु तमसातीरं रम्यमाश्रित्य राघवः ॥ सीतामुद्वीक्ष्य सौमित्रिमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १ ॥

तं हतवेगा अतस्त्वामनुगंतुमशक्ता उन्नता उच्छ्रिताः पादपाः वायुवेगेन वायुवेगजशाखाचलनशब्दैर्विक्रोशंतीव त्वन्निवर्तनायेति शेषः ॥ ३० ॥ चेष्टा गात्रचलनादिरूपा आहारार्थसंचारश्च तेभ्यो निर्गतास्तद्रहिताः वृक्षरूपैकस्थाने एव निश्चिता निश्चयेन स्थिताः न त्वाहारायापि भुवमवतीर्णाः एवं मरणपर्यंतव्यापारेण त्वां याचंते निवृत्तिमिति शेषः ॥ ३१ ॥ निवर्तने निवर्तननिमित्तम् विक्रोशतां तेषामनुग्रहाय मार्गे तिर्यक्प्रवाहत्वाद्राघवं वारयंतीव तमसा ददृशे दृष्टा ॥ ३२ ॥ संपरिवर्त्य श्रमापनुत्तये कृतविलुंठनान्विधाय तोयपरिप्लुतांगान्स्नापितांस्तमसाया अविदूरे अचारयत् भक्षिततृणानकारयत् ॥ ३३ ॥ ॥ इति श्रीरामाभिरामे श्रीरामीये रामायणतिलके वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकांडे पंचचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सीतामुद्वीक्ष्य सौमित्रिमब्रवीदित्यनेन सीतोद्देश्यकतोप्यस्य वचसो ध्वनिता ॥ १ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

हेसौमित्रेवनवासस्यवनवाससंबंधिनिशानांमध्येऽद्यप्रवृत्ताइयंनिशावनंवनवासंप्रतिपूर्वाप्रहिताप्राप्ता वनवासकालस्यैतन्निशामारभ्यगणनीयत्वात्अतस्त्वमुत्कंठितुमद्यप्रभृतिपुरौत्सुक्येनायोध्यादिस्मरणंकर्तुंनार्हसि ॥२॥ यथायोगंस्वस्वनिलयमायद्भिरागच्छद्भिर्मृगद्विजैर्निलीनानिसशब्दमंतर्लीनतयाव्याप्तानिअतएवशून्यानिअरण्यानिरुदंतीवअस्माद्दृष्ट्वाखिन्नानीववर्ततेतानिपश्य ॥३॥ सस्त्रीपुंसास्त्रीपुंसैःसहिता अद्यअद्यप्रभृति ॥४॥ कुतस्तत्राह अनुरक्ताइति बहुभिर्गुणैरितिसर्वान्वयि ॥ ५ ॥ नौअस्मदर्थेंअस्मन्निमित्तंअभीक्ष्णंमुहुर्मुहुःरुदंतौपितरौअंधौनभवेता

इयमद्यनिशापूर्वासौमित्रेप्रहितावनम्॥ वनवासस्यभद्रंतेनचोत्कंठितुमर्हसि ॥ २ ॥ पश्यशून्यान्यरण्यानिरुदंतीवसमंततः॥ यथानिलयमायद्भिर्निलीनानिमृगद्विजैः ॥ ३ ॥ अद्यायोध्यातुनगरीराजधानीपितुर्मम ॥ सस्त्रीपुंसागतानस्मान्शोचिष्यतिनसंशयः ॥ ४ ॥ अनुरक्ताहिमनुजाराजानंबहुभिर्गुणैः॥ त्वांचमांचनरव्याघ्रशत्रुघ्नभरतौतथा ॥ ५ ॥ पितरंचानुशोचामिमातरंचयशस्विनीम् ॥ अपिनांधौभवेतांनौरुदंतौतावभीक्ष्णशः ॥ ६ ॥ भरतःखलुधर्मात्मापितरंमातरंचमे॥ धर्मार्थःकामसहितैर्वाक्यैराश्वासयिष्यति ॥ ७ ॥ भरतस्यानृशंसत्वंसंचिंत्याहंपुनःपुनः॥ नानुशोचामिपितरंमातरंचमहाभुज ॥ ८ ॥ त्वयाकार्यंनरव्याघ्रमामनुव्रजताकृतम्॥ अन्वेष्टव्याहिवैदेह्यारक्षणार्थंसहायता ॥ ९ ॥ अद्भिरेवहिसौमित्रेवत्स्याम्यद्यनिशामिमाम्॥ एतद्धिरोचतेमह्यंवन्येपिविविधेसति ॥ १० ॥ एवमुक्त्वातुसौमित्रिंसुमंत्रमपिराघवः॥अप्रमत्तस्त्वमश्वेषुभवसौम्येत्युवाचह॥ ११ ॥ सोऽश्वान्सुमंत्रःसंयम्यसूर्येऽस्तंसमुपागते॥ प्रभूतयवसान्कृत्वाबभूवप्रत्यनंतरः॥ १२॥ उपास्यतुशिवांसंध्यांदृष्ट्वारात्रिमुपागताम्॥ रामस्यशयनंचक्रेसूतःसौमित्रिणासह॥ १३ ॥

मपिनभवेतामेवातःशोचामितौ ॥६॥ अथवातदनुशोकोस्माकंवृथेत्याह भरतइति ॥७॥ अनृशंसत्वमक्रूरत्वम् ॥८॥ अथलक्ष्मणानुगमनेनसंतुष्टआह त्वयेति मामनुव्रजतात्वयातुयत्कार्यंकर्तव्यंतत्कृतमेव हियतस्त्वदनुव्रजनाभावेवैदेहीरक्षणार्थंसहायतासहायसमूहोन्वेष्टव्यःस्यात् त्वमेकोपिसहायसमूहस्थानीयइतिभावः अतस्त्वस्यैअद्यारभ्यैवसुखाहारादिकंसंपादयेतिशेषः॥ ९॥ अहंतुअत्रतमसातीरेइमांनिशामद्भिरेवकृतप्राणरक्षणोवत्स्यामि प्रथमदिनत्वात्वनवाससंकल्पांगत्वेनेतिशेषः तदेवाह एतद्धीति वन्येसत्यपीत्यन्वयः ॥ १०॥ ११ ॥ संयम्ययथायोग्यंबंधनंकृत्वा प्रभूतयवसान्प्रभूतघासान् प्रत्यनंतरःप्रत्यासन्नः ॥ १२ ॥ शयनंशयनस्थलम् शर्करापांसूत्क्षेपणादिनाचक्रेइत्यन्वयः ॥ १३ ॥

T.

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

वृक्षदलैर्वृक्षपर्णैः सौमित्रिणासार्धंसूतेनकृतांशय्यांवीक्ष्यसभार्यःसंविवेश ॥ १४ ॥ गुणान्कथयामास जागरणार्थमितिभावः ॥ १५ ॥ तांरात्रिमित्यत्यंतसंयोगेद्वितीया उदितोरविःअरुणो
दयकालोजातइत्यर्थः ॥ १६ ॥ गोकुलैराकुलंव्याप्तंतीरंयस्यास्तस्यास्तमसायास्तीरे विदूरतःद्विजसंवेशदेशादतिदूरदेशेऽतिसंधायगमनसौकर्यार्थमवसत् प्रकृतिसाहित्यंतमसातीरवासमात्रे
बोध्यम् ॥ १७ ॥ निशाम्यअवलोक्य निद्राणाइतिशेषः ॥ १८ ॥ अस्मद्व्यपेक्षान्अस्मास्वेवविशेषेणापेक्षावतः अतएवगृहेषुनिर्व्यपेक्षान्निरपेक्षान् श्रमात्सांप्रतंअरुणोदयेपिसुप्तान् ॥ १९ ॥

तांशय्यांतमसातीरेवीक्ष्यवृक्षदलैर्वृताम्॥रामःसौमित्रिणासार्धंसभार्यःसंविवेशह॥१४॥सभार्यंसंप्रसुप्तंतुश्रांतंसंप्रेक्ष्यलक्ष्मणः॥कथयामाससू
तायरामस्यविविधान्गुणान्॥ १५॥ जाग्रतोरेवतांरात्रिंसौमित्रेरुदितोरविः॥ सूतस्यतमसातीरेरामस्यब्रुवतोगुणान्॥ १६ ॥ गोकुलाकुलतीरा
यास्तमसायाविदूरतः॥ अवसत्तत्रतांरात्रिंरामःप्रकृतिभिःसह॥१७॥ उत्थायचमहातेजाःप्रकृतीस्तानिशाम्यच॥अब्रवीद्भ्रातरंरामोलक्ष्मणंपुण्य
लक्षणम्॥ १८॥ अस्मद्व्यपेक्षान्सौमित्रेनिर्व्यपेक्षान्गृहेष्वपि॥ वृक्षमूलेषुसंसक्तान्पश्यलक्ष्मणसांप्रतम्॥ १९॥ यथैतेनियमंपौराःकुर्वंत्यस्मन्नि
वर्तने॥ अपिप्राणान्न्यसिष्यंतिनतुत्यक्ष्यंतिनिश्चयम्॥ २०॥यावदेवतुसंसुप्तास्तावदेववयंलघु॥ रथमारुह्यगच्छामःपंथानमकुतोभयम्॥२१॥
अतोभूयोपिनेदानीमिक्ष्वाकुपुरवासिनः॥ स्वपेयुरनुरक्तामांवृक्षमूलेषुसंश्रिताः॥ २२॥ पौराह्यात्मकृताद्दुःखाद्विप्रमोच्यानृपात्मजैः॥ नतुखल्वा
त्मनायोज्यादुःखेनपुरवासिनः॥ २३॥ अब्रवील्लक्ष्मणोरामंसाक्षाद्धर्ममिवस्थितम्॥रोचतेमेतथाप्राज्ञक्षिप्रमारुह्यतामिति॥ २४ ॥ अथरामो
ब्रवीत्सूतंशीघ्रंसंयुज्यतांरथः॥ गमिष्यामिततोऽरण्यंगच्छशीघ्रमितःप्रभो॥ २५॥

एतेपौराअस्मन्निवर्तनेयथानियमंयत्नंकुर्वंतितथाजानेअपिप्राणान्न्यसिष्यंतित्यक्ष्यंति नतुअस्मन्निवर्तननिश्चयंत्यक्ष्यंतीत्यर्थः ॥ २० ॥ अतोयावदिति लघुशीघ्रम् ॥ २१ ॥ शीघ्रगमनेहेतु
माह अतइति एतदनंतरमेतेयतोमामनुरक्ताअतोभूयोपिनस्वपेयुरतोयावन्नोत्तिष्ठंतितावच्छीघ्रंगच्छामइत्याशयः ॥ २२ ॥ तत्रहेत्वंतरमाह पौराहीति आत्मकृतात्आत्मनिमित्तकात् आत्म
नाआत्मनिमित्तकेन योज्याःसंयोज्याः ॥ २३ ॥ आरुह्यतां रथइतिशेषः ॥ २४ ॥ ततःसंयोजितेनतेनरथेनेत्यर्थः शीघ्रंगच्छ रथयोजनायेतिशेषः प्रभोसमर्थ ॥ २५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥ २६ ॥ युक्तःसज्जः ॥ २७ ॥ परिच्छदोधनुःकवचादि आकुलावर्तानिबिडावर्ताआवर्तैराकुलामितिवा ॥ २८ ॥ भयदर्शिनामप्यभयंमार्गं राजमार्गमित्यर्थः ॥ २९ ॥ त्वमेवरथमास्था योदङ्मुखःप्रयाहि मत्प्रतिनिवृत्तिबुद्ध्युत्पादनेनजनमोहनायनतुवयं व्रतभंगापत्तेः ॥ ३० ॥ तदेवाह मुहूर्तमिति नविद्युर्वनमेवगतइतिनजानीयुः ॥ ३१ ॥ तथाचक्रे उदङ्मुखतयागत्वामार्गा तरेणनिवृत्तिपूर्वकमागत्य एवंहिरामःप्रतिनिवृत्तइतिपौरभ्रमःसिध्यति महामायाधिष्ठातुर्भगवतइयत्याक्रिययापौरमोहनंनाश्चर्यायेतिमंतव्यं प्रत्यवेदयत्आरोहणार्थमज्ञापयत् ॥ ३२ ॥ सं

सूतस्ततःसंत्वरितःस्यंदनंतैर्हयोत्तमैः॥ योजयित्वातुरामस्यप्रांजलिःप्रत्यवेदयत् ॥ २६॥ अयंयुक्तोमहाबाहोरथस्तेरथिनांवर ॥ त्वरयारोहभद्रंते ससीतःसहलक्ष्मणः॥ २७॥ तंस्यंदनमधिष्ठायराघवःसपरिच्छदः॥ शीघ्रगामाकुलावर्तातमसामतरन्नदीम् ॥ २८ ॥ ससंतीर्यमहाबाहुःश्रीमान् शिवमकंटकम्॥ प्रापद्यतमहामार्गमभयंभयदर्शिनाम् ॥ २९ ॥ मोहनार्थंतुपौराणांसूतंरामोऽब्रवीद्वचः ॥ उदङ्मुखःप्रयाहित्वंरथमारुह्यसारथे ॥ ३० ॥ मुहूर्तंत्वरितंगत्वानिवर्तयरथंपुनः॥ यथानविद्युःपौरामांतथाकुरुसमाहितः॥३१॥ रामस्यतुवचःश्रुत्वातथाचक्रेचसारथिः॥ प्रत्यागम्यच रामस्यस्यंदनंप्रत्यवेदयन् ॥ ३२ ॥ तौसंप्रयुक्तंतुरथंसमास्थितौतदाससीतौरघुवंशवर्धनौ॥ प्रचोदयामासततस्तुरंगमान्ससारथिर्येनपथातपो वनम्॥३३॥ततःसमास्थायरथंमहारथःससारथिर्दाशरथिर्वनंययौ॥उदङ्मुखंतंतुरथंचकारप्रयाणमांगल्यनिमित्तदर्शनात्॥ ३४॥ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेषट्चत्वारिंशःसर्गः॥ ४६॥ ॥ ७॥ ॥ प्रभातायांतुशर्वर्यांपौरास्तेराघवंविना॥ शोको पहतनिश्चेष्टाबभूवुर्हतचेतसः॥ १॥ शोकजाश्रुपरिद्यूनावीक्षमाणास्ततस्ततः॥ आलोकमपिरामस्यनपश्यंतिस्मदुःखिताः ॥ २ ॥

प्रयुक्तंसम्यगानीयदर्शितं समास्थितावारूढौ अभूतामितिशेषः येनपथामार्गेणतपोवनंप्राप्यतइतिशेषः ततस्तेनमार्गेणतुरंगमान्प्रचोदयामास॥ ३३ ॥ उक्तंनिगमयति ततइति प्रयाणापेक्षि तंमांगल्यंशुभंयन्निमित्तंशकुनंतद्दर्शनात्तदनुभवहेतोरुदङ्मुखंरथंचकारस्थापयामास ततआरुह्यदक्षिणाभिमुखतयावनंययौ ॥ ३४ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिल केवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेषट्चत्वारिंशःसर्गः ॥ ४६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ शोकेनोपहताअतएवनिश्चेष्टाःहृतचेतसोमूर्च्छिताः ॥ १ ॥ परिद्यूनाःखिन्नाः आलोकंआलोकसाधनंरथोद्धतधूल्याद्यपि ॥ २ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥३॥ ययानिद्रया निद्रांभगवतींविष्णोरित्यादिनामार्कंडेयेनतस्याभगवन्मायारूपत्वाभिधानात् तदावरणादेवचविष्ण्याविष्टानांभगवददर्शनंप्रसिद्धंश्रुतिशिरःसु पश्यामहइतितङार्षः हेइतिसं
बोधनंवापरस्परम् ॥ ४ ॥ तथाऽवितथाऽमोघाक्रियायस्यसःत्यक्त्वागतइदमनुचितंतस्येतिभावः ॥ ५ ॥ ६ ॥ निधनंप्रायोपवेशेनमरणम् महाप्रस्थानंमरणदीक्षापूर्वकमुत्तराभिमुखागमनम्
तद्रहितानांजीवितंकिमर्थंकस्मैफलायहितम् नकस्माअपीत्यर्थः अतोमरणमेव ॥ ७ ॥ ८ ॥ रामवृत्तांतंपृच्छंतंजनंप्रतिकिंवक्ष्यामः अस्माभीराघवोवनंनीतःप्रापितइतिउत्तरंदेयमिति

तेविषादार्तवदनारहितास्तेनधीमता॥ कृपणःकरुणावाचोवदंतिस्ममनीषिणः ॥३॥ धिगस्तुखलुनिद्रांतांयया ऽपहतचेतसः॥ नाद्यपश्यामहेरामं
पृथूरस्कंमहाभुजम्॥ ४॥ कथंरामोमहाबाहुःसतथावितथक्रियः॥ भक्तंजनमभित्यज्यप्रवासंतापसोगतः॥ ५॥ योनःसदापालयतिपितापुत्रा
निवौरसान्॥ कथंरघूणांसश्रेष्ठस्त्यक्त्वानोविपिनंगतः॥ ६॥ इहैवनिधनंयाममहाप्रस्थानमेववा॥ रामेणरहितानांनोकिमर्थंजीवितंहितम्॥ ७॥
संतिशुष्काणिकाष्ठानिप्रभूतानिमहांतिच॥ तैःप्रज्वाल्यचितांसर्वेप्रविशामोथवावयम्॥ ८॥ किंवक्ष्यामोमहाबाहुरनसूयःप्रियंवदः॥ नीतःसरा
घवोस्माभिरितिवक्तुंकथंक्षमम्॥ ९॥ सानूनंनगरीदीनादृष्ट्वास्मान्राघवंविना॥ भविष्यतिनिरानंदासस्त्रीबालवयोधिका॥ १०॥ निर्यातास्तेन
वीरेणसहनित्यंमहात्मना॥ विहीनास्तेनचपुनःकथंद्रक्ष्यामतांपुरीम्॥ ११॥ इतीवबहुधावाचोबाहुमुद्यम्यतेजनाः॥ विपलंतिस्मदुःखार्ताहृतव
त्साइवाग्र्यगाः॥ १२॥ ततोमार्गानुसारेणगत्वाकिंचित्ततःक्षणम्॥ मार्गनाशाद्विषादेनमहतासमभिप्लुताः॥ १३॥ रथमार्गानुसारेणन्यवर्तंतमन
स्विनः॥ किमिदंकिंकरिष्यामोदैवेनोपहताइति॥ १४॥ तदायथागतेनैवमार्गेणक्लांतचेतसः॥ अयोध्यामगमन्सर्वेपुरींव्यथितसज्जनाम्॥ १५॥

चेदिदंवक्तुंकथंक्षमम् वक्तुमशक्यमयोग्यंचैतत् अन्यच्चनसदुत्तरमितिभावः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ अमेभवाअग्र्याःपुरोगामिन्यस्ताश्चतागाश्चेत्यर्थः यद्वा अग्र्यामुख्याःपुष्टत्वदुग्धव
त्त्वादिगुणागावइवेत्यर्थः गाइत्यार्षम् ॥ १२ ॥ ततःमार्गानुसारेणअतिसंधानप्रवर्तितमार्गानुसारेणकिंचित्क्षणंकिंचित्कालंगत्वाततोमार्गनाशाद्वंचनयामार्गांतरेप्रवृत्त्यारथमार्गादर्शनात् म
हताविषादेनसमभिप्लुताःव्याप्ताः ॥ १३ ॥ किमिदंयद्रथमार्गादर्शनंइतःपरंकिंकरिष्यामःअहोदैवेनोपहतावयमितिवदंतोन्यवर्ततेत्यन्वयः ॥ १४ ॥ व्यथिताःसज्जनायस्यांतां सस्पदेनके
केय्याव्यावृत्तिः ॥ १५ ॥

T

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

क्षयोहर्षक्षयस्तेनव्याकुलमानसाः यद्वाक्षयंगृहंप्रतिव्याकुलंगंतव्यंनवेत्येवंरूपंमानसंयेषांतादृशाः आवर्तयंतअमुंचन् ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ दुःखेनरामवियोगदुःखेनोपहताः कथंगृहंप्रवेष्टव्यमितिदुःखेनविशंतोपिनैवप्रजग्मुःस्ववेश्मपरवेश्मविवेकंनाज्ञासिषुः तथानिरीक्षमाणाअपिस्वजनपरजनविवेकंनप्राप्तवंतः ॥ १९ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरा०वा०आ०अ०सप्तचत्वारिंशःसर्गः ॥४७॥ ॥७॥ ॥ तेषामित्यादिपद्यद्वयमेकंवाक्यम् मुमूर्षयोपलक्षितानांअमनस्विनांदुर्मनसांखिन्नानामितियावत् सत्त्वान्यसवः उद्गतानीवउत्क्रांतानीवमृतप्रायाजा

आलोक्यनगरींतांचक्षयव्याकुलमानसाः॥ आवर्तयंतते ऽश्रूणिनयनैःशोकपीडितैः॥ १६॥ एषारामेणनगरीरहितानातिशोभते॥ आपगागरुडेनेवह्रदादुद्धृतपन्नगा॥ १७॥ चंद्रहीनमिवाकाशंतोयहीनमिवार्णवम्॥ अपश्यन्निहतानंदंनगरंतेविचेतसः॥ १८ ॥ तेतानिवेश्मानिमहाधनानिदुःखेनदुःखोपहताविशंतः॥ नैवप्रजग्मुःस्वजनंपरंवानिरीक्षमाणाःप्रविनष्टहर्षाः॥ १९॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रा०वाल्मी०आ०अ०सप्तचत्वारिंशः सर्गः॥४७॥ ॥७॥ ॥तेषामेवंविषण्णानांपीडितानामतीवच॥ बाष्पविप्लुतनेत्राणांसशोकानांमुमूर्षया॥ १॥ अभिगम्यनिवृत्तानांरामंनगरवासिनम्॥ उद्गतानीवसत्त्वानिबभूवुरमनस्विनाम्॥ २॥ स्वंस्वंनिलयमागम्यपुत्रदारैःसमावृताः॥ अश्रूणिमुमुचुःसर्वेबाष्पेणपिहिताननाः॥ ३॥ नचाहृष्यन्नचामोदन्वणिजोनप्रसारयन्॥ नचाशोभंतपण्यानिनापचन्गृहमेधिनः॥ ४ ॥ नष्टंदृष्ट्वानाभ्यनंदन्विपुलंवाधनागमम्॥ पुत्रंप्रथमजंलब्ध्वाजननीनाप्यनंदत॥ ५॥ गृहेगृहेरुदत्यश्चभर्तारंगृहमागतम्॥ व्यगर्हयंतदुःखार्तावाग्भिस्तोत्रैरिवद्विपान्॥ ६ ॥ किंनुतेषांगृहैःकार्यंकिंदारैःकिंधनेनवा॥ पुत्रैर्वापिसुखैर्वापियेनपश्यंतिराघवम्॥ ७॥

ताइतिभावः ॥ १ ॥ २ ॥ बाष्पेणपिहिताननाः अश्रुव्याप्तमुखाइत्यर्थः ॥ ३ ॥ हर्षःशारीरोमुखविकासादिरूपः मोदआंतरोहर्षः परस्मैपदमार्षम् प्रसारयन्प्रासारयन्नित्यर्थः प्रसारितान्यपिनाशोभंत ॥ ४ ॥ नष्टमिति चिरनष्टधनस्यविपुलस्यागमंलाभंदृष्ट्वापिनाभ्यनंदन् वाशब्दएवार्थे नाभ्यनंदन्नेवेत्यर्थः ॥ ५ ॥ व्यगर्हयंत राघवमप्रतिनिवर्त्यकिमर्थंयूयमागताइत्येवंवाग्रूपैःतोत्रैःअंकुशैः ॥६॥ तेषांरामंविनाआगतानाम् रामंराजानंविनासर्वस्यास्थिरत्वात् किंच भगवंतंराममादरेणापश्यंतोयेगृहपुत्रदारसुखादिष्वासक्त्याप्रतिनिवृत्तास्तेषांपुनःपुनःसंसारप्राप्तिरेवनतुकदापिमोक्षइत्याशयः तस्यमायिकरूपदर्शनेपिचित्तशुद्धिद्वारामोक्षोपयोगिज्ञानाधिकारोभवति ॥ ७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

सत्पुरुषःभाग्यवान्पुरुषःसीताचभाग्यवती योवनेरामंपरिचरन्अनुगच्छति ॥ ८ ॥ सीतालक्ष्मणावेवेतिकिंवाच्यंअचेतनाआपगादयोपिसभाग्यानतुयूयमित्याहुः आपगाइति विगाह्यस्नात्वा
॥ ९ ॥ रम्यकाननाःचारुवृक्षसंघाः अनूपोजलप्रायदेशः ॥ १० ॥ तेशैलादयः अनर्चितुंनशक्ष्यंति अर्चितुमेवशक्ष्यंतीत्यर्थः ॥ ११ ॥ तदेवदर्शयति विचित्रेत्यादि विचित्रैःकुसुमैरापीडः
शिरोभूषणमेषाम् वह्वीर्मंजरीःपुष्पस्तवकान्धर्तुंशीलमेषाम् छांदसोह्रस्वः नगाःवृक्षाः दर्शयिष्यंतिआत्मानमितिशेषः एवंचपुष्पांजलिरूपार्चायांतिशक्ताइतिभावः ॥ १२ ॥ गिरयोदर्शयिष्यं

एकःसत्पुरुषोलोकेलक्ष्मणःसहसीतया॥ योनुगच्छतिकाकुत्स्थंरामंपरिचरन्वने ॥ ८ ॥ आपगाःकृतपुण्यास्ताःपद्मिन्यश्चसरांसिच॥ येषुयास्यति
काकुत्स्थोविगाह्यसलिलंशुचि॥ ९॥शोभयिष्यंतिकाकुत्स्थमटव्योरम्यकाननाः॥ आपगाश्चमहानूपाःसानुमंतश्चपर्वताः॥ १०॥काननंवापिशैलं
वायंरामोऽनुगमिष्यति॥ प्रियातिथिमिवप्राप्तंनैनंशक्ष्यंत्यनर्चितुम्॥ ११॥ विचित्रकुसुमापीडावहुमंजरिधारिणः॥राघवंदर्शयिष्यंतिनगाभ्रमर
शालिनः॥ १२॥ अकालेचापिमुख्यानिपुष्पाणिचफलानिच॥ दर्शयिष्यंत्यनुक्रोशाद्गिरयोराममागतम्॥ १३॥प्रस्रविष्यंतितोयानिविमलानिमही
धराः॥ विदर्शयंतोविविधान्भूयश्चित्रांश्चनिर्झरान्॥ १४॥ पादपाःपर्वताग्रेषुरमयिष्यंतिराघवम्॥ यत्ररामोभयंनात्रनास्तितत्रपराभवः॥ १५॥
सहिशूरोमहाबाहुःपुत्रोदशरथस्यच॥ पुराभवतिनोदूरादनुगच्छामराघवम्॥ १६॥पादच्छायासुखंभर्तुस्तादृशस्यमहात्मनः॥ सहिनाथोजनस्या
स्यसगतिःसपरायणम्॥ १७॥ वयंपरिचरिष्यामःसीतांयूयंचराघवम्॥ इतिपौरस्त्रियोभर्तॄन्दुःखार्तास्तत्तदब्रुवन्॥ १८ ॥युष्माकंराघवोरण्येयो
गक्षेमंविधास्यति॥ सीतानारीजनस्यास्ययोगक्षेमंकरिष्यति॥ १९॥

ति स्वगतवृक्षद्वारेतिशेषः ॥ १३ ॥ १४ ॥ पादपारमयिष्यंति स्वमूलाकीर्यमाणपल्लवकुसुमरचितशय्याभिरितिशेषः यत्ररामःवसतीतिशेषः ॥ १५ ॥ भयाभावादौहेतुःसहिशूरइत्यादि नोस्मा
कमदूरात्पुराभवति यावत्पुरेतिभविष्यतिलट् आसन्नोभविष्यतीत्यर्थः अतोराघवमनुगच्छाम प्रार्थनायांलोट् ॥ १६ ॥ पादच्छाया छायापदेनानुग्रहहेतुभूतासेवालक्ष्यते भर्तूरामचंद्रस्य
पादसेवैवनःपरमसुखंसुखसाधनम् गतिःशरणम् परायणंशाश्वतप्रतिष्ठा ॥ १७ ॥ वयंस्त्रियःयूयंपुरुषाः ॥ १८ ॥ अप्राप्तप्राप्तिर्योगः प्राप्तरक्षणंक्षेमम् ॥ १९ ॥

T

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अप्रतीतेनअसुखेनसोत्कंठितजनेनउत्कंठितजनसहितेनअतएवामनोज्ञेनहृतचेतसाचित्तनाशकेनवासेनकोनुसंप्रीयेतेत्यर्थः ॥ २० ॥ यदिचेदितिसमुदायोयमर्थः अधर्म्यमधर्मयुक्तंअतएवा नाथवन्नाथवद्भिन्नम् जीवितेनार्थःजीवितादभिन्नोऽर्थोपिनपुत्रादिरूपस्तुसुतरांनेत्यर्थः ॥ २१ ॥ पुत्रोरामः परिहरेत्त्यागात्परिहरेत् पुत्रभर्तृत्यागिन्याइतरत्यागःकियानितिभावः ॥ २२ ॥ जीवंत्याःकैकेय्याराज्येतयाभृतकाःपोषिताहिअपिजीवंत्योनवसेमहिनवसेम इममर्थंप्रतिपुत्रैरपिशपामहे ॥ २३ ॥ अधर्म्यांअधर्मयुताम् ॥ २४ ॥ अनालंभंअयज्ञं तत्रहेतुरनायकमिति

कोन्वनेनाप्रतीतेनसोत्कंठितजनेनच ॥ संप्रीयेतामनोज्ञेनवासेनहृतचेतसा ॥ २० ॥ कैकेय्यायदिचेद्राज्यंस्यादधर्म्यमनाथवत् ॥ नहिनोजीवितेनार्थःकुतःपुत्रैःकुतोधनैः ॥ २१ ॥ ययापुत्रश्चभर्ताचत्यक्तावैश्वर्यकारणात् ॥ कंसापरिहरेदन्यंकैकेयीकुलपांसनी ॥ २२ ॥ कैकेय्यानवयंराज्येभृतकाहिवसेमहि ॥ जीवंत्याजातुजीवंत्यःपुत्रैरपिशपामहे ॥ २३ ॥ यापुत्रंपार्थिवेंद्रस्यप्रवासयतिनिर्घृणा ॥ कस्तांप्राप्यसुखंजीवेदधर्म्यांदुष्टचारिणीम् ॥ २४ ॥ उपद्रुतमिदंसर्वमनालंभमनायकम् ॥ कैकेय्यास्तुकृतेसर्वंविनाशमुपयास्यति ॥ २५ ॥ नहिप्रव्रजितेरामेजीविष्यतिमहीपतिः ॥ मृतेदशरथेव्यक्तंविलोपस्तदनंतरम् ॥ २६ ॥ तेविषंपिबतालोड्यक्षीणपुण्याःसुदुःखिताः ॥ राघवंवानुगच्छध्वमश्रुतिंवापिगच्छत ॥ २७ ॥ मिथ्याप्रव्राजितोरामःसभार्यःसहलक्ष्मणः ॥ भरतेसन्निबद्धाःस्मसौनिकेपशवोयथा ॥ २८ ॥ पूर्णचंद्राननःश्यामोगूढजत्रुररिंदमः ॥ आजानुबाहुःपद्माक्षोरामोलक्ष्मणपूर्वजः ॥ २९ ॥ पूर्वाभिभाषीमधुरःसत्यवादीमहाबलः ॥ सौम्यश्चसर्वलोकस्यचंद्रवत्प्रियदर्शनः ॥ ३० ॥ नूनंपुरुषशार्दूलोमत्तमातंगविक्रमः ॥ शोभयिष्यत्यरण्यानिविचरन्समहारथः ॥ ३१ ॥

कृतेतन्निमित्तम् ॥ २५ ॥ विलोपोनाशः ॥ २६ ॥ तेयूयंपुरुषाःस्त्रीकाइतिशेषः आलोड्यपेषयित्वाअश्रुतिंवापियत्रदेशेकैकेय्यानामश्रवणमपिनभवतितादृशंदूरदेशंवागच्छतेत्यर्थः ॥ २७ ॥ मिथ्याप्रव्राजितःमिथ्यावरकल्पनयाप्रव्राजितोभूत् ततःकैकेयीवशगेभरतेराजनिवसंति सौनिकेसूनापशुवधस्थानंतत्रभवेहिंसकेतत्समीपेपशवोयथानिश्चितमरणास्तथासंनिबद्धाःस्मःसन्निविष्टाभवामः ॥ २८ ॥ इदानींतद्गुणवर्णनेनात्मानमाप्याययंति पूर्णेत्यादि ॥ २९ ॥ पूर्वाभिभाषीसौहार्दप्रदर्शनायपरभयापगमायचसर्वत्रपूर्वभाषणशीलः ॥ ३० ॥ ३१ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

मृत्योरिवभयागमे मृत्युहेतुकभयागमइवेत्यर्थः ॥ ३२ ॥ विलपंतीनांदुःखंदृष्ट्वेतिशेषः रविरस्तंजगाम तदीयदुःखदर्शनासहिष्णुतयारविरपिशीघ्रगतिरभूदित्याशयः ॥३३ ॥ नष्टोहोमार्थयो
पिज्वलनसंतापोज्वलनसंगमोयस्यां प्रशांताअध्यायाअध्ययनानिसत्कथाश्चयस्यांसा ॥ ३४ ॥ निराश्रयारामरूपाश्रयराहित्यात् ॥ ३५ ॥ सुतैः तृतीयार्षी सुतेभ्योपितासांसःअधिकोऽभ
वत् ॥ ३६ ॥ वादनंवादित्रं प्रशांतानिगीतोत्सववादित्राणियस्यांसा पिहितआपणानांपण्यवस्तूनामुदयःप्रसारणंयस्यांसा संक्षपितोदकःक्षीणोदकः संक्षुभितोदकइतिपाठेक्षैण्यात्संक्षुभितोद

तास्तथाविलपंत्यस्तुनगरेनागरस्त्रियः॥ चुक्रुशुर्दुःखसंतप्तामृत्योरिवभयागमे॥ ३२॥इत्येवंविलपंतीनांस्त्रीणांवेश्मसुराघवम्॥ जगामास्तंदिन
करोरजनीचाभ्यवर्तत॥ ३३॥ नष्टज्वलनसंतापाप्रशांताध्यायसत्कथा॥ तिमिरेणानुलिप्तेवतदासानगरीबभौ॥ ३४॥ उपशांतवणिक्पण्यानष्ट
हर्षानिराश्रया॥ अयोध्यानगरीचासीन्नष्टतारमिवांबरम्॥ ३५॥ तदास्त्रियोरामनिमित्तमातुरायथासुतेभ्रातरिवाविवासिते॥ विलप्यदीनारुरु
दुर्विचेतसःसुतैर्हितासामधिकोपिसोऽभवत्॥ ३६॥ प्रशांतगीतोत्सवनृत्यवादनाविभ्रष्टहर्षापिहितापणोदया॥ तदात्वयोध्यानगरीबभूवसाम
हार्णवःसंक्षपितोदकोयथा॥ ३७॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेअष्टचत्वारिंशःसर्गः॥ ४८॥ ॥ ७ ॥
रामोपिरात्रिशेषेणतेनैवमहदंतरम्॥ जगामपुरुषव्याघ्रःपितुराज्ञामनुस्मरन्॥ १॥ तथैवगच्छतस्तस्यव्यपायाद्रजनीशिवा॥ उपास्यतुशिवांसं
ध्यांविषयानत्यगाहत॥ २॥ ग्रामान्विकृष्टसीमान्तान्पुष्पितानिवनानिच॥ पश्यन्नतिययौशीघ्रंशनैरिवहयोत्तमैः॥ ३॥शृण्वन्वाचोमनुष्याणांग्रा
मसंवासवासिनाम्॥राजानंधिग्दशरथंकामस्यवशमास्थितम्॥ ४॥

कइत्यर्थः ॥ ३७ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेअष्टचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथरामवृत्तांतमाह
रामोपीति तेनैवयत्ररात्रिशेषेद्विजावंचितास्तेनैव महदंतरंबहुदूरम् ॥ १ ॥ व्यपायात्गता विषयोदेशः ॥ २॥ विशेषेणकृष्टाःसीमांतायेषु अनेनसौराज्यंध्वनितं तान्यतिक्रामन्शनैरिवशीघ्रंय
यौ रमणीयदेशादिदर्शनपारवश्यात्अतिशीघ्रमपिगमनंशनैरिवप्रत्यभादित्यर्थइतितीर्थः शरैरिवेतिपाठः शरसदृशवेगवद्भिरश्वोत्तमैरित्यर्थइतिकतकः ॥३॥ग्रामाःमहांतः संवासाःस्वल्पग्रामाः
शृण्वन्ययावित्यन्वयः तावाचआह राजानंधिगित्यादि आस्थितंप्राप्तम् ॥ ४ ॥

T

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

पापापापकर्मारब्धशरीरा पापानुबंधिनीपापकर्मनिरता तीक्ष्णाक्रूरदर्शना संभिन्नमर्यादात्यक्तमर्यादा ॥५॥ ईदृशंअनेककल्याणगुणवंतं सानुक्रोशंसदयम् ॥ ६ ॥ प्रजानां प्रियमितिशेषः यद्वा प्रजाविषयेऽनघंपापरहितम् ॥ ७ ॥ कोसलानतिअतिक्रम्यययौ ॥ ८ ॥ शिववारिवहांशिवानिवारीणिवहंतीम् ॥ ९ ॥ गोभिर्युतान्यनूपानिजलप्रायदेशायस्यां सागरंगमामित्यनेनयमुनावत्तस्याअपिपृथक्सागरप्रवेशंसूचयति ॥ १०॥ स्यंदिकांतदाख्याम् ॥ ११ ॥ सःअतीतस्यंदिकः महींस्यंदिकासीमांकोसलदेशरूपांराष्ट्रवतांअवांतरजनपदावतींवैदेहीमन्वदर्शयत् इक्ष्वाकवेमनुनादत्तकोसलदेशस्यदक्षिणसीमांकथयामासेत्यर्थः यद्यपीक्ष्वाक्वादयःसार्वभौमास्तथापितेषांस्वराजधानीत्वात्स्यंदःकोसलदेशएव सार्वभौमत्वंतुतद्देशसिंहासनाधिष्ठानात्सकलराजपा

हान्नृशंसाग्घकैकेयीपापापापानुबंधिनी॥ तीक्ष्णासंभिन्नमर्यादातीक्ष्णकर्मणिवर्तते ॥ ५॥ यापुत्रमीदृशंराज्ञःप्रवासयतिधार्मिकम्॥ वनवासेमहाप्राज्ञंसानुक्रोशंजितेंद्रियम्॥ ६॥ अहोदशरथोराजानिःस्नेहःस्वसुतंप्रति॥ प्रजानामनघंरामंपरित्यक्तुमिहेच्छति॥ ७॥ एतावाचोमनुष्याणांग्रामसंवासवासिनाम्॥ शृण्वन्नतिययौवीरःकोसलान्कोसलेश्वरः॥ ८॥ ततोवेदश्रुतिंनामशिववारिवहांनदीम्॥ उत्तीर्याभिमुखःप्रायादगस्त्याध्युषितांदिशम्॥ ९ ॥ गत्वातुसुचिरंकालंततःशीतवहांनदीम्॥ गोमतींगोयुतानूपामतरत्सागरंगमाम्॥ १०॥ गोमतींचाप्यतिक्रम्यराघवःशीघ्रगैर्हयैः॥ मयूरहंसाभिरुतांततारस्यंदिकांनदीम्॥ ११॥ समहींमनुनाराज्ञादत्तामिक्ष्वाकवेपुरा॥ स्फीतांराष्ट्रवतींरामोवैदेहीमन्वदर्शयत्॥ १२॥ सूत ३ इत्येवचाभाष्यसारथिंतमभीक्ष्णशः ॥ हंसमत्तस्वरःश्रीमानुवाचपुरुषोत्तमः ॥ १३ ॥ कदाहंपुनरागम्यसरय्वाःपुष्पितेवने ॥ मृगयांपर्यटिष्यामिमात्रापित्राचसंगतः॥ १४॥ नात्यर्थमभिकांक्षामिमृगयांसरयूवने॥ रतिर्ह्येषाऽतुलालोकेराजर्षिगणसंमता॥ १५॥

लनीयाज्ञत्वमेवेत्यलम् ॥ १२ ॥ सूत३प्लुतः शृणुइत्यादिः आभाष्यसंबोध्य हंसमत्तस्वरःमत्तहंसस्वरः ॥ १३ ॥ अथपरिगृहीतमनुष्यदेहस्यतद्देहग्रहणानुरूपोऽभिनयःकदेति आगम्यअतिक्रांतंस्वदेशमितिशेषः ॥ १४ ॥ ननुमृगयायाः स्त्रीद्यूतमृगयामद्यवाक्पारुष्योग्रदंडताः अर्थस्यदूषणंचेतिराज्ञांव्यसनसप्तकमित्युक्तेर्व्यसनानांनिषेधाच्चकथंतदिच्छेत्यतआह नात्यर्थमिति प्रजान्यार्याचितादिवैमुख्यापादकतयाअत्यंतरतेरेवतस्यांनिषेधात् ननुसर्वथैवनिषेधोऽस्त्वतआह एषारतिःक्रीडालोकेराजर्षिगणसंमताऽतोऽतुला नसर्वथानिषिद्धेत्यर्थः गजादयोनहंतव्यामृगयायांमहेषुभिरित्यादिनास्याअप्यनुमतत्वमितिभावः ॥ १५ ॥

T

राजर्षीणांहीतिश्लोकः पुनरुक्तार्थकइवकतकासंमतश्चेतिबोध्यम् एवंहितद्याख्या हियतःअस्मिम्लोकेराजर्षीणांवनेमृगयारत्यर्थमासीत् अतोहमपिकालेश्राद्धादिकालेमनुजैर्मनुपुत्रैःसदा चारपरैरपिकृतांस्वीकृतांधन्विनांचंचललक्ष्येषुइषुसिद्ध्यर्थमभिकांक्षितांनात्यर्थमभिकांक्षामीतिसंबंधः ॥ १६ ॥ तंतमर्थमभिप्रेत्यविषयीकृत्यमधुरयागिरासूतंप्रतिवाक्यमुदीरयन्सऐक्ष्वाको रामस्तमध्वानंययावितिसंबंधः ॥१७॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेएकोनपंचाशःसर्गः॥४९॥ ॥७॥ ॥ अथज न्मभूमिप्रयुक्तस्नेहेननिर्गमनकालेशिष्टाचारपरिप्राप्ततयाचस्वदेशमापृच्छतिस्वस्वरूपगोपनाय विशालानिति यात्वातदंतंगत्वा ॥ १ ॥ हेपुरिश्रेष्ठेत्वांत्वत्संबंधिदैवतानिचआपृच्छेप्रार्थयामि

राजर्षीणांहिलोकेऽस्मिन्रत्यर्थंमृगयावने॥ कालेकृतांतांमनुजैर्धन्विनामभिकांक्षिताम्॥ १६॥ सतमध्वानमैक्ष्वाकःसूतंमधुरयागिरा ॥ तंतम र्थमभिप्रेत्यययौवाक्यमुदीरयन्॥१७॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेएकोनपंचाशःसर्गः॥४९॥ ॥७॥ ॥वि शालान्कोसलान्रम्यान्यात्वालक्ष्मणपूर्वजः॥ अयोध्यामुन्मुखोधीमान्प्रांजलिर्वाक्यमब्रवीत्॥ १॥ आपृच्छेत्वांपुरिश्रेष्ठेकाकुत्स्थपरिपालिते॥ दै वतानिचयानित्वांपालयंत्यावसंतिच॥ २॥ निवृत्तवनवासस्त्वामनृणोजगतीपतेः॥ पुनर्द्रक्ष्यामिमात्राचपित्राचसहसंगतः॥ ३॥ ततोरुचिरता म्राक्षोभुजमुद्यम्यदक्षिणम्॥ अश्रुपूर्णमुखोदीनोऽब्रवीज्जानपदंजनम्॥ ४॥ अनुक्रोशोदयाचैवयथार्हंमयिवःकृतः॥ चिरंदुःखस्यपापीयोगम्य तामर्थसिद्धये॥ ५॥ तेऽभिवाद्यमहात्मानंकृत्वाचापिप्रदक्षिणम्॥ विलपंतोनराघोरंव्यतिष्ठंश्चक्वचित्क्वचित्॥ ६॥ तथाविलपतांतेषामतृप्तानांचरा घवः॥ अचक्षुर्विषयंप्रायाद्यथार्कःक्षणदामुखे॥७॥ ततोधान्यधनोपेतान्दानशीलजनान्शिवान्॥ अकुतश्चिद्भयान्रम्यांश्चैत्ययूपसमावृतान्॥८

॥ २ ॥ प्रार्थनाप्रकारमाह निवृत्तेति ॥ ३ ॥ जानपदंजनंस्वदर्शनार्थंतत्रागतम् तेषामश्रुपूर्णमुखत्वात्लोकव्यवहारानुसारेणनटइवस्वयमप्यश्रुपूर्णमुखः ॥ ४ ॥ अनुक्रोशःआदरोनुतापोवा दयाकारुण्यम् यथायोग्यंमयिवःयुष्माकंयुष्माभिरितियावत् कृतःकृताच दुःखस्य चिरमनुभवइतिशेषः पापीयःअशोभनम् अतोयुष्माभिर्गम्यताम् वयमप्यर्थसिद्धयेपित्रनुज्ञातार्थसिद्ध येअवतारप्रयोजनार्थसिद्धयेइतिव्दत्स्थम् गच्छामइतिशेषः व्याख्यानांतरंत्वप्रयोजकत्वान्नोक्तम् ॥ ५ ॥ तेएवंरामेणबोधिताः ॥ ६ ॥ अतृप्तानांदर्शनतृप्तिरहितानाम् क्षणदामुखेसायंकालेऽ र्कोयथातथाअचक्षुर्विषयंदेशंगतः ॥ ७ ॥ तदेवाहवाल्मीकिः ततइति दानशीलाजनायेषुतान् चैत्यैर्दैवताधिष्ठानवृक्षैर्यूपैश्चसमावृतान् ॥ ८ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

गोकुलैराकुलतयासेवितान्॥ ९॥नरेंद्राणांरक्षणीयान् ग्रामशङ्इतिशेषः नरेंद्ररक्षणयोग्यैकैकग्रामान्इतरनरेंद्रराज्यतुल्यैकैकग्रामानितियावत् ॥ १० ॥ मध्येनमध्यगत्यानरेंद्राणामितरेषांभोज्यं राज्यंदेशंययौ स्वदेशत्वाभावेनतज्जनानुयानशंकाभावात्शनैर्देशसौभाग्यंपश्यन्अगमदित्यर्थः ॥ ११ ॥ तत्रअयोध्याराज्याद्दक्षिणराज्ये ॥ १२ ॥ कालेक्रीडाकालेसेविताअंभःपूर्णकूदाय स्यांताम् ॥ १३॥ नागपत्नीभिर्गंधर्वपत्नीभिश्चसेविताम् सततंशिवामित्यनेनमहानिशायामपितस्यांस्नानाद्यधिकारःसूचितः तदुक्तंभारते भुक्त्वावायदिवाऽभुक्त्वारात्रौवायदिवादिवा नकालनि

उद्यानाम्रवणोपेतान्संपन्नसलिलाशयान्॥ तुष्टपुष्टजनाकीर्णान्गोकुलाकुलसेवितान् ॥ ९ ॥ रक्षणीयान्नरेंद्राणांब्रह्मघोषाभिनादितान्॥ रथेनपुरुषव्याघ्रःकोसलानत्यवर्तत॥ १० ॥ मध्येनमुदितंस्फीतंरम्योद्यानसमाकुलम्॥ राज्यंभोज्यंनरेंद्राणांययौधृतिमतांवरः ॥ ११ ॥ तत्रत्रिपथगांदिव्यांशीततोयामशैवलाम्॥ ददर्शराघवोगंगांरम्यामृषिनिषेविताम् ॥ १२ ॥ आश्रमैरविदूरस्थैःश्रीमद्भिःसमलंकृताम्॥ कालेऽप्सरोभिर्हृष्टाभिःसेवितांभोह्रदांशिवाम्॥ १३॥ देवदानवगंधर्वैःकिन्नरैरुपशोभिताम्॥ नागगंधर्वपत्नीभिःसेवितांसततंशिवाम् ॥ १४॥ देवाक्रीडशताकीर्णांदेवोद्यानयुतांनदीम्॥ देवार्थमाकाशगतांविख्यातांदेवपद्मिनीम् ॥ १५ ॥ जलाघाताट्टहासोग्रांफेननिर्मलहासिनीम ॥ क्वचिद्वेणीकृतजलांक्वचिदावर्तशोभिताम्॥ १६॥ क्वचित्स्तिमितगंभीरांक्वचिद्वेगसमाकुलाम्॥ क्वचिद्गंभीरनिर्घोषांक्वचिद्भैरवनिःस्वनाम् ॥ १७ ॥ देवसंघाप्लुतजलांनिर्मलोत्पलसंकुलाम्॥ क्वचिदाभोगपुलिनांक्वचिन्निर्मलवालुकाम्॥ १८॥ हंससारससंघुष्टांचक्रवाकोपशोभिताम्॥ सदामत्तैश्चविहगैरभिपन्नामनिंदिताम्॥ १९॥ क्वचित्तीररुहैर्वृक्षैर्मालाभिरिवशोभिताम्॥ क्वचित्फुल्लोत्पलच्छन्नांक्वचित्पद्मवनाकुलाम्॥ २०॥

यमःकश्चिद्गंगांप्राप्यसरिद्वरामिति ॥ १४ ॥ देवानामाक्रीडैःक्रीडापर्वतैर्हिमवतउभयतीरवर्तिभिर्युक्ताम् देवार्थंदेवानांस्नानपानादिप्रयोजनाय तत्प्रार्थनयाआकाशगताम् देवपद्मिनींदेवभोग्यहेमपद्मवतीम् ॥ १५॥ शिलामयस्थलेयोजलाघातशब्दस्तद्रूपाट्टहासेनोग्राम् पाठांतरेजलेनाधूताःप्रक्षालिताःगुहायाःगुहामुखानिययाताम् फेनरूपोयोनिर्मलोहासोमंदहासस्तद्वतीम् एवमादिनास्त्रीरूपेणवर्णनंप्रवाहरूपायागंगायाइतिबोध्यम् वेणीकृतजलांद्वित्रिजलसंयोगात् ॥ १६ ॥ स्तिमितानिश्चलासाचासौगंभीराचताम् गंभीरनिर्घोषांमृदंगादिवत् भैरवनिःस्वनाम् अशन्यादिवत् ॥ १७ ॥ आभोगपुलिनांविशालसैकताम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

T

कुड्मलरूपैः कुमुदखंडैः समूहैरित्यर्थः पुष्परजसाध्वस्तांसंयुक्ताम् समदामिवमदसहितांप्रमदामिवस्थिताम् ॥ २१ ॥ व्यपेतोदूरीकृतोमलसंघातःपापसंघातोययाताम् व्यपेतजलसंघातामिति पाठेतीरेकूरप्रवाहरहितामित्यर्थः मणिर्मुक्तामणिः अनेनातिस्वच्छशुभ्रजलत्वंदिग्गजाद्यालोडनेपिनिर्मलत्वमित्यतिशयोक्तिरलंकारः वरवारणैरुत्तमगजैः ॥ २२ ॥ देवराजानस्तेउपवाह्याये षांतैश्चवरगजैः औपवाह्यैरितिपाठेतेषांक्रीडार्थयानभूतैरित्यर्थः ॥ २३ ॥ भूषणान्येवाह फलेत्यादि द्विजैःपक्षिभिः विष्णुपादस्पर्शेनब्रह्मलोकाद्ब्रह्मांडबाह्यजलदेशाच्चच्युतांअपापांकर्मना

क्वचित्कुमुदखंडैश्चकुड्मलैरुपशोभिताम् ॥ नानापुष्परजोध्वस्तांसमदामिवचक्वचित् ॥ २१ ॥ व्यपेतमलसंघातांमणिनिर्मलदर्शनाम् ॥ दिशागजैर्वनगजैर्मत्तैश्चवरवारणैः ॥ २२ ॥ देवराजोपवाह्यैश्चसन्नादितवनांतराम् ॥ प्रमदामिवयत्नेनभूषितांभूषणोत्तमैः ॥ २३ ॥ फलपुष्पैःकिसलयैर्वृतांगुल्मैर्द्विजैस्तथा ॥ विष्णुपादच्युतांदिव्यामपापांपापनाशिनीम् ॥ २४ ॥ शिंशुमारैश्चनक्रैश्चभुजंगैश्चसमन्विताम् ॥ शंकरस्यजटाजूटाद्भ्रष्टांसागरतेजसा ॥ २५ ॥ समुद्रमहिषींगंगांसारसक्रौंचनादिताम् ॥ आससादमहाबाहुःशृंगवेरपुरंप्रति ॥ २६ ॥ तामूर्मिकलिलावर्तामन्ववेक्ष्यमहारथः ॥ सुमंत्रमब्रवीत्सूतमिहैवाद्यवसामहे ॥ २७ ॥ अविदूरादयंनद्याबहुपुष्पप्रवालवान् ॥ सुमहानिंगुदीवृक्षोवसामोऽत्रैवसारथे ॥ २८ ॥ प्रेक्षामिसरितांश्रेष्ठांसंमान्यसलिलांशिवाम् ॥ देवमानवगंधर्वमृगपन्नगपक्षिणाम् ॥ २९ ॥ लक्ष्मणश्चसुमंत्रश्चबाढमित्येवराघवम् ॥ उक्त्वातमिंगुदीवृक्षंतदोपययतुर्हयैः ॥ ३० ॥ रामोऽभियायतंरम्यंवृक्षमिक्ष्वाकुनंदनः ॥ रथादवतरत्तस्मात्सभार्यःसहलक्ष्मणः ॥ ३१ ॥ सुमंत्रोप्यवतीर्याथमोचयित्वाहयोत्तमान् ॥ वृक्षमूलगतंराममुपतस्थेकृतांजलिः ॥ ३२ ॥

शादिवत्केनापिप्रकारेणपापजनकत्वाभाववतीमितिकतकस्तन्न पापजनकत्वसंभावनायाएवाभावात् वस्तुतोऽपापांपापवज्जंतुरहिताम् तत्रहेतुः पापनाशिनींदर्शनमात्रेणतादृशीम् ॥ २४ ॥ शिशुमारोजलकपिरितिवैजयंतीकोशकर्ता नक्रैर्मकरैः सागरतेजसाभगीरथतपसा ॥ २५ ॥ शृंगवेरपुरंप्रस्थितामितिशेषः ॥ २६ ॥ ऊर्मिभिःकलिलाःसंपृक्ताआवर्तायस्यांसाताम् इहगंगातीरे ॥ २७ ॥ नद्यविदूरत्वंबहुपुष्पप्रवालवत्त्वेहेतुः इंगुदीतापसतरुः ॥ २८ ॥ देवादीनांसंमान्यंसलिलंयस्यास्ताम् अनेनगंगाजलंप्रवाहादन्यत्रानीतमपिसकलपापक्षयसमर्थमितिध्वनितम् ॥ २९ ॥ तत्रगंगातीरेस्थितंइंगुदीवृक्षंहयैर्ययतुः ॥ ३० ॥ तंअभियाय तत्समीपंगत्वेतियावत् अवतरत्अवातरत् ॥ ३१ ॥ उपतस्थेसमीपेसेवार्थंप्राप्तः ॥ ३२ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

आत्मसमःप्राणसमः निषादजात्यःतज्जातौभवः बलवान्प्राणतःसेनातश्च स्थपतिर्निषादाधिपतिः निषादजात्यःस्थपतिरित्यनेननिषादस्थपतियाजयेदित्यत्रकर्मधारयइतिसूचितम् यद्यपीदृश सख्यंहीनप्रेष्यंहीनसख्यमित्यादिनोपपातकेषुगणितंतथापितद्विप्रविषयम् राज्ञामाटविकबलेनप्रयोजनवत्त्वात् षड्विधबलसंग्रहस्यराजधर्मत्वाच्चतत्सख्यमेवेतिदिक् अत्रेदंबोध्यम् निषादगुह विषयेरामस्यात्मसमःसखेत्येवंवदतावाल्मीकिनारामसमत्वरामसमानख्यातित्वोक्त्याभगवद्भक्तत्वेननिषादत्वेपिपूर्वकृतश्रवणादिमत्त्वेनतस्यतत्त्वज्ञत्वंसूचितम्॥३३॥ उपागतःरामसमीपंप्राप्तः विषयंस्वदेशम् ॥ ३४ ॥ समागच्छत्तूक्ष्मालिंगनादिनासंगतोऽभूत्॥ ३५ ॥ आर्तःरामीयवल्कलादिधारणदर्शनेनतप्तः इदमस्मत्पुरम् ॥ ३६ ॥ ईदृशवचनेकारणमाह ईदृशंहीति अन्ने

तत्रराजागुहोनामरामस्यात्मसमःसखा॥निषादजात्योबलवान्स्थपतिश्चेतिविश्रुतः॥३३॥सश्रुत्वापुरुषव्याघ्रंरामंविषयमागतम्॥वृद्धैःपरिवृ तोऽमात्यैर्ज्ञातिभिश्चाप्युपागतः॥३४॥ततोनिषादाधिपतिंदृष्ट्वादूरादुपस्थितम्॥सहसौमित्रिणारामःसमागच्छद्गुहेनसः॥३५॥तमार्तःसंपरि ष्वज्यगुहोराघवमब्रवीत्॥यथायोध्यातथेदंतेरामकिंकरवाणिते॥३६॥ईदृशंहिमहाबाहोकःप्राप्स्यत्यतिथिंप्रियम्॥ततोगुणवदन्नाद्यमुपादा यपृथग्विधम्॥३७॥अर्घ्यंचोपानयच्छीघ्रंवाक्यंचेदमुवाचह॥स्वागतंतेमहाबाहोतवेयमखिलामही॥३८॥वयंप्रेष्याभवान्भर्तासाधुराज्यंप्र शाधिनः॥भक्ष्यंभोज्यंचपेयंचलेह्यंचैतदुपस्थितम्॥३९॥शयनानिचमुख्यानिवाजिनांखादनंचते॥गुहमेवंब्रुवाणंतुराघवःप्रत्युवाचह॥४०॥ अर्चिताश्चैवहृष्टाश्चभवतासर्वदावयम्॥पद्भ्यामभिगमाच्चैवस्नेहसंदर्शनेनच॥४१॥भुजाभ्यांसाधुवृत्ताभ्यांपीडयन्वाक्यमब्रवीत्॥दिष्ट्यात्वां गुहपश्यामिह्यरोगंसहबांधवैः॥४२॥अपितेकुशलंराष्ट्रेमित्रेषुचवनेषुच॥यत्त्विदंभवताकिंचित्प्रीत्यासमुपकल्पितम्॥४३॥

नभगवत्स्वरूपज्ञत्वमात्मनोध्वनितम् अन्नाद्यंअन्नमोदनस्तदाद्यम् भोज्यादीत्यर्थः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ नोराज्यंभक्ष्यादिकंचप्रशाधिस्वीकुरु ॥ ३९ ॥ वाजिनांखादनंघासादि ॥ ४० ॥ महाप्रभुरपिसन्स्वगृहादिहदूरंयत्पद्भ्यामागतोसियच्चतवेयमखिलामहीत्यनेनस्नेहंदर्शयसितेनत्वयावयमर्चिताएवहृष्टाश्चवयमित्युवाचेत्यर्थः सर्वदावयमर्चिताइत्यनेनमद्धानमेवममेमहतीपू जातच्चसर्वदातवास्तेइत्यप्यर्थोगर्भितः अतएववयंत्वयिसदाहृष्टाः ॥४१॥ अतएवपुनरालिंगतिअत्यंतप्रेमास्पदत्वंबोधयितुंभुजाभ्यामिति ॥ ४२ ॥ वनेषुचेतितस्याटविकत्वाद्वनकुशलप्रश्नः क्वचिद्वनेष्वितिपाठः ॥ ४३ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अनुजानामिअंगीकृत्यददामि प्रतिग्रहे भोगफलके ॥ ४४ ॥ धर्मैप्रणिहितंपित्राज्ञापालनलक्षणेधर्मेसावधानम् अत्रतद्दत्तस्याग्रहेप्रतिग्रहेअप्रतिग्रहीतृत्वरूपक्षत्रधर्मोपन्यासेनअन्नभोजनायोग्यत्वेव्रतस्थत्वरूपहेतूपन्यासेनचतदन्नस्यभोजनयोग्यत्वंसूचयतातस्यतत्त्वज्ञत्वंसूचितम् अन्यथानिषादत्वेनाभोज्यान्नतयातमेवहेतुमुपन्यसेत्सवाकथंपक्वान्नमाहरेत् एतेनतत्त्वज्ञःसर्वोपि भोज्यान्नएवेतिध्वनितम् ॥ ४५ ॥ एतेअश्वाः ॥ ४६॥ प्रतिपानंजात्याश्वानांराजौपवाह्यानांघासदानानंतरंयत्पाय्यतेक्षीरादितत्प्रतिपानम् यच्चघृतशर्करादियुतयवचूर्णादिखाद्यतेतत्खादनम्

सर्वंतदनुजानामिनहिवर्तेप्रतिग्रहे॥ कुशचीराजिनधरंफलमूलाशनंचमाम्॥ ४४॥ विद्धिप्रणिहितंधर्मेतापसंवनगोचरम्॥ अश्वानांखादनेनाहमर्थीनान्येनकेनचित्॥ ४५॥ एतावतात्रभवताभविष्यामिसुपूजितः॥ एतेहिदयितताराज्ञःपितुर्दशरथस्यमे ॥ ४६ ॥ एतैःसुविहितैरश्वैर्भविष्याम्यहमर्चितः॥ अश्वानांप्रतिपानंचखादनंचैवसोन्वशात्॥ ४७ ॥ गुहस्तत्रैवपुरुषांस्त्वरितंदीयतामिति ॥ ततश्चीरोत्तरासंगःसंध्यामन्वास्यपश्चिमाम्॥४८॥ जलमेवाददेभोज्यंलक्ष्मणेनाहृतंस्वयम्॥ तस्यभूमौशयानस्यपादौप्रक्षाल्यलक्ष्मणः॥४९॥ सभार्यस्यततोभ्येत्यतस्थौवृक्षमुपाश्रितः॥ गुहोपिसहसूतेनसौमित्रिमनुभाषयन्॥ अन्वजाग्रत्ततोराममप्रमत्तोधनुर्धरः॥५०॥तथाशयानस्यततोयशस्विनोमनस्विनोदाशरथेर्महात्मनः॥ अदृष्टदुःखस्यसुखोचितस्यसातदाव्यतीतासुचिरेणशर्वरी॥ ५१॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेपंचाशःसर्गः॥ ५०॥ ॥छ॥ ॥तंजाग्रतमदंभेनभ्रातुरर्थायलक्ष्मणम्॥ गुहःसंतापसंतप्तोराघवंवाक्यमब्रवीत्॥१॥इयंतातसुखाशय्यात्वदर्थमुपकल्पिता ॥ प्रत्याश्वसिहिसाध्वस्यांराजपुत्रयथासुखम् ॥ २ ॥ उचितोयंजनःसर्वःक्लेशानांत्वंसुखोचितः ॥ गुप्त्यर्थंजागरिष्यामःकाकुत्स्थस्यवयंनिशाम्॥ ३॥

॥ ४७ ॥ त्वरितंदीयतामित्यन्वशादित्यन्वयः ॥ ४८ ॥ जलमेवाददे तीर्थप्राप्तिनिमित्तकोपवासस्यावश्यकत्वात् ॥ ४९ ॥ अभ्येत्यततोन्यत्रसमीपदेशेआगत्यतस्थावित्यनेनतस्यनिद्राभावः सूचितः अन्वजाग्रदित्यार्षं अजागरीदित्यर्थः ॥ ५० ॥ सुचिरेणशर्वरीतिनिद्रागमनाच्चिरत्वप्रतिभासस्तस्याम् ॥ ५१ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेपंचाशःसर्गः ॥ ५० ॥ ॥छ॥ ॥ एवंरामेशयानेतद्रक्षार्थंजाग्रल्लक्ष्मणगुहसंवादः तमित्यादि अदंभेनअकृत्रिमानुरागेण भ्रातुरर्थायभ्रातूरक्षार्थं राघवंरघुकुलजम् संतापसंतप्तोरामस्यभूशय्यादिजेनसंतापेनपीडितः ॥ १ ॥ इयमिति प्रत्याश्वसिहिविश्रांतोभव ॥ २ ॥ अयंजनःआटविकः ॥ ३ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

नहिरामादिति सर्वात्मभूतात् ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ अविदितमज्ञातम् ।किंच चतुरंगमिति परकीयमितिशेषः तादृशमपिपरकीयंबलंसंतरेमहियुद्धेनजयेम ॥ ७ ॥ ततोवाच ततउवाचेतिच्छेदः आर्षःसंधिः अत्रदेशेवयंनभीताः यतोधर्ममेवानुपश्यतात्वयारक्ष्यमाणाभवामः ॥ ८ ॥ तथापिजागरणेकारणमाह कथमिति जीवितंविशिष्टसुखजीवितजनकंभोजनादि ॥ ९ ॥ १० ॥ मंत्रो गायत्र्यादिः तपःकृच्छ्रादि पराक्रमैःतज्जन्यैर्ऋष्यशृंगाद्यानयनाश्वमेधाद्यनुष्ठानैः एकोमुख्यः तत्रहेतुः सदृशलक्षणःपुरुषोत्तमसदृशलक्षणः दशरथसदृशलक्षणइत्यापाततोर्थः ॥ ११ ॥विधवा

नहिरामात्प्रियतमोममास्तेभुविकश्चन ॥ ब्रवीम्येवचतेसत्यंसत्येनैवचतेशपे ॥ ४ ॥ अस्यप्रसादादाशंसेलोकेऽस्मिन्सुमहद्यशः ॥ धर्मावाप्तिंचविपुलामर्थकामौचपुष्कलौ ॥ ५ ॥ सोहंप्रियसखंरामंशयानंसहसीतया ॥ रक्षिष्यामिधनुष्पाणिःसर्वथाज्ञातिभिःसह ॥ ६ ॥ नमेऽस्त्यविदितंकिंचिद्वनेऽस्मिंश्चरतःसदा ॥ चतुरंगंह्यतिबलंसुमहत्संतरेमहि ॥ ७ ॥ लक्ष्मणस्तुततोवाचरक्ष्यमाणास्त्वयानघ ॥ नात्रभीतावयंसर्वेधर्ममेवानुपश्यता ॥ ८ ॥ कथंदाशरथौभूमौशयानेसहसीतया ॥ शक्यानिद्रामयालब्धुंजीवितंवासुखानिवा ॥ ९ ॥ योनदेवासुरैःसर्वैःशक्यःप्रसहितुंयुधि ॥ तंपश्यसुखसंसुप्तंतृणेषुसहसीतया ॥ १० ॥ योमंत्रतपसालब्धोविविधैश्चपराक्रमैः ॥ एकोदशरथस्यैषपुत्रःसदृशलक्षणः ॥ ११ ॥ अस्मिन्प्रव्रजितेराजानचिरंवर्तयिष्यति ॥ विधवामेदिनीनूनंक्षिप्रमेवभविष्यति ॥ १२ ॥ विनद्यसुमहानादंश्रमेणोपरताःस्त्रियः ॥ निर्घोषोपरतंतातमन्येराजनिवेशनम् ॥ १३ ॥ कौसल्याचैवराजाचतथैवजननीमम ॥ नाशंसेयदिजीवंतिसर्वेतेशर्वरीमिमाम् ॥ १४ ॥ जीवेदपिहिमेमाताशत्रुघ्नस्यान्ववेक्षया ॥ तद्दुःखंयदिकौसल्यावीरसूर्विनशिष्यति ॥ १५ ॥ अनुरक्तजनाकीर्णासुखालोकप्रियावहा ॥ राजव्यसनसंसृष्टासापुरीविनशिष्यति ॥ १६ ॥

विगतपतिका ॥ १२ ॥ श्रमेणोपरताराजभवनेऽयोध्यानगरेच भविष्यंतीतिशेषः निर्घोषोपरतंउपरतनिर्घोषंभवतीतिमन्ये ॥ १३ ॥ जीवंतीतिनाशंसेनसंभावयामि यदिवाजीवंतिएतावत्पर्यंतंतद्देमांशर्वरीमेवजीविष्यंतिनाग्रे अन्नपानाद्यभावादितिसंभावयामीतिशेषः ॥ १४ ॥ जीवेदपि एतद्राज्याःपरमपीतिशेषः यदियत् वीरसूःकौसल्याएकपुत्रत्वाद्विनशिष्यत्येव तदतिदुःखमित्यर्थः ॥ १५ ॥ अनुरक्तैःरामानुरक्तैर्जनैराकीर्णाव्याप्ता सुखालोकरूपंप्रियमावहतिसासदासुखवल्लोका इदानींराजव्यसनेनदशरथमरणदुःखेनसंसृष्टायुक्ता ॥ १६ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

राजव्यसनमेवदर्शयति कथमिति ॥१७॥ मातापिभर्तृपुत्रवियोगात्सत्यप्येकपुत्रसन्निधौ ॥ १८ ॥ मनोरथंरामराज्याभिषेकमनवाप्य अतिक्रांतमतिक्रांतंनष्टंनष्टमितिक्रोशान्नातिशेषः अ
त्यागतंरामंराज्येऽनिक्षिप्यैवमेपिताविनशिष्यतीत्यन्वयः ॥१९॥ तस्मिन्कालेमरणकालेउपस्थितेयेदत्तंमृतंपितरंरघुकुलजंसर्वप्रेतकार्येषुसंस्करिष्यंतितेसिद्धार्थाःभाग्यवंतःप्राप्तराज्याश्च भ
रतादयइतिशेषः क्रोधात्तन्नामायहणम् ॥ २०॥ २१ ॥ २२ ॥ विचरिष्यंति भरतादयइतिशेषः ॥ २३ ॥ अपिजीवेदितिसंभावनेलिङ् अपिच अपिपश्यामअपिद्रक्ष्यामः ॥ २४ ॥ सत्य

कथंपुत्रंमहात्मानंज्येष्ठपुत्रमपश्यतः॥ शरीरंधारयिष्यंतिप्राणाराज्ञोमहात्मनः॥ १७॥ विनष्टेनृपतौपश्चात्कौसल्याविनशिष्यति॥ अनंतरंचमाता
पिममनाशमुपैष्यति॥ १८॥ अतिक्रांतमतिक्रांतमनवाप्यमनोरथम्॥ राज्येराममनिक्षिप्यपितामेविनशिष्यति॥ १९ ॥ सिद्धार्थाःपितरंवृत्तंत
स्मिन्कालेह्युपस्थिते॥ प्रेतकार्येषुसर्वेषुसंस्करिष्यंतिराघवम्॥ २० ॥रम्यचत्वरसंस्थानांसंविभक्तमहापथाम्॥ हर्म्यप्रासादसंपन्नांगणिकावर
शोभिताम्॥ २१ ॥रथाश्वगजसंबाधांतूर्यनादनिनादिताम्॥ सर्वकल्याणसंपूर्णांहृष्टपुष्टजनाकुलाम् ॥ २२ ॥ आरामोद्यानसंपन्नांसमाजोत्स
वशालिनीम्॥ सुखिताविचरिष्यंतिराजधानींपितुर्मम॥ २३ ॥ अपिजीवेद्दशरथोवनवासात्पुनर्वयम्॥ प्रत्यागम्यमहात्मानमपिपश्यामसुव्रत
म्॥ २४ ॥ अपिसत्यप्रतिज्ञेनसार्धंकुशलिनोवयम्॥ निवृत्तेवनवासेऽस्मिन्नयोध्यांप्रविशेमहि॥ २५ ॥ परिदेवयमानस्यदुःखार्तस्यमहात्मनः॥
तिष्ठतोराजपुत्रस्यशर्वरीसाऽत्यवर्तत ॥ २६ ॥ तथाहिसत्यंब्रुवतिप्रजाहितेनरेंद्रसूनौगुरुसौहृदाद्गुहः॥ मुमोचबाष्पंव्यसनाभिपीडितोज्वरातुरो
नागइवव्यथातुरः॥ २७॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवा०आ०अ०एकपंचाशःसर्गः॥५१॥ ॥७॥ ॥प्रभातायांतुशर्वर्यांपृथुवक्षामहायशाः॥
उवाचरामःसौमित्रिंलक्ष्मणंशुभलक्षणम्॥ १ ॥भास्करोदयकालोसौगताभगवतीनिशा॥ असौसुकृष्णोविहगःकोकिलस्तातकूजति॥ २॥

प्रतिज्ञेनरामेण ॥२५॥ परिदेवयमानस्येति इत्थमित्यादिः तिष्ठतःजाग्रतः ॥ २६ ॥ गुरौरामे सौहृदादित्युभयान्वयि अतिस्नेहाज्ज्वरातुरोगुहः व्यथातुरोनागोगजइव ॥ २७॥ ॥इति
श्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेएकपंचाशःसर्गः ॥ ५१ ॥ ॥७॥ ॥ प्रभातायामिति ॥ १ ॥ सुकृष्णोविहगःकाकःकोकिलपाल
कत्वाच्चकोकिलपदेनोक्तः काकेतिनामग्रहणस्यप्रातर्निंद्यत्वादेवमुक्तिः ॥ २ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥ ३ ॥ विज्ञायतरणसाधनंशीघ्रमानेयमित्येवंरामवचनतात्पर्यंज्ञात्वागुहंसूतंचामंत्र्यआमंत्रणेनैवतत्तात्पर्यंबोधयित्वायथापूर्वंभ्रातुरग्रतोऽतिष्ठत् ॥ ४ ॥ सतुगुहस्तुरामस्यवचनंतरामजाह्नवीमित्येवंनिशम्यतात्पर्यतोज्ञात्वाप्रतिगृह्यनमस्कारपूर्वंप्रतिगृह्यसचिवानाहूयतन्मध्येकंचित्प्रतिअब्रवीत् ॥ ५ ॥ अस्यवाहनसंयुक्तां अस्यजलंनिरस्यनावंतीरंप्रापयतीत्यस्यवाहनमरित्रम् मयूरव्यंसकादित्वात्समासः कर्णग्राहःकर्णधारः सुखेनप्रतारःप्रतरणंययातां दृढांदृढसंधिबंधां तीर्थेऽवतारमार्गेउपाहरसमीपंप्रापय ॥ ६ ॥ उपोह्यसमीपंप्रापय्य ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

बर्हिणानांचनिर्घोषःश्रूयतेनदतांवने ॥ तरामजाह्नवींसौम्यशीघ्रगांसागरंगमाम् ॥३॥ विज्ञायरामस्यवचःसौमित्रिर्मित्रनंदनः ॥ गुहमामंत्र्यसूतंचसोतिष्ठद्भ्रातुरग्रतः ॥ ४ ॥ सतुरामस्यवचनंनिशम्यप्रतिगृह्यच ॥ स्थपतिस्तूर्णमाहूयसचिवानिदमब्रवीत् ॥ ५ ॥ अस्यवाहनसंयुक्तांकर्णग्राहवतींशुभाम् ॥ सुप्रतारांदृढांतीर्थेशीघ्रंनावमुपाहर ॥ ६ ॥ तंनिशम्यगुहादेशंगुहामात्योगतोमहान् ॥ उपोह्यरुचिरांनावंगुहायप्रत्यवेदयत् ॥ ७ ॥ ततःसप्रांजलिर्भूत्वागुहोराघवमब्रवीत् ॥ उपस्थितेयंनौर्देवभूयःकिंकरवाणिते ॥ ८ ॥ तवामरसुतप्रख्यतर्तुंसागरगामिनीम् ॥ नौरियंपुरुषव्याघ्रशीघ्रमारोहसुव्रत ॥ ९ ॥ अथोवाचमहातेजारामोगुहमिदंवचः ॥ कृतकामोऽस्मिभवताशीघ्रमारोप्यतामिति ॥ १० ॥ ततःकलापान्सन्नह्यखड्गौबद्ध्वाचधन्विनौ ॥ जग्मतुर्येनतांगंगांसीतयासहराघवौ ॥ ११ ॥ राममेवंतुधर्मज्ञमुपागत्यविनीतवत् ॥ किमहंकरवाणीतिसूतःप्रांजलिरब्रवीत् ॥ १२ ॥ ततोऽब्रवीद्दाशरथिःसुमंत्रंस्पृशन्करेणोत्तमदक्षिणेन ॥ सुमंत्रशीघ्रंपुनरेवयाहिराज्ञःसकाशेभवचाप्रमत्तः ॥ १३ ॥ निवर्तस्वेत्युवाचैनमेतावद्धिकृतंमम ॥ रथंविहायपद्भ्यांतुगमिष्यामोमहावनम् ॥ १४ ॥

आरोप्यतांखनित्रपिटकवैदेहीवस्त्राभरणादिकमितिशेषः ॥ १० ॥ सन्नह्यकवचम् कलापान्तूणीरान् येनअवतरणमार्गेणनावमारुह्यतामनिर्वाच्यगुणांगंगांलोकास्तरंतितमवतारंतर्तुंजग्मतुः ॥ ११ ॥ एवंतुएवंभूतंतुरथादिनिरपेक्षंगच्छंतंतु ॥ १२ ॥ उत्तमश्चासौदक्षिणश्चतेनस्पर्शादिव्यापारेउत्तमेनस्पर्शमात्रेणसकलदुःखहारकत्वाद्दक्षिणेनेदृशेनकरेणदक्षिणकरेण ॥ १३ ॥ गमनप्रत्याशानिवृत्तयेपुनःसावधारणांनिवृत्तिमाह निवर्तस्वेति एतावत्पर्यंतंराजाज्ञयायानेनगमनंकृतं हिअतःपरंममानेनप्रयोजनं यतोरथंविहायपद्भ्यामेवमहावनंगमिष्यामोऽतस्त्वंसर्वथानिवर्तस्व ॥ १४ ॥

अभ्यनुज्ञातं प्रतिनिवृत्त्यैइतिशेषः ॥ १५ ॥ तदादौलोकदृष्ट्याशोकापनुदंवचनम ह नातीति भ्रातृभार्यस्यतवप्राकृतवत्क्षुद्रवद्वनेवासोयेनदैवेनकृतस्तदिदंदैवमिहलोकेकेनाप्यतिक्रांतंलं
घितंन अतोहृदयेमाशुचइत्यर्थः यद्वा तेवनवासोजातइतियदिदंइहलोकेअयोध्यास्थलोकमध्येकेनापिपुरुषेणनह्रदिअत्यंतंक्रांतंस्वीकृतंसर्वासंमतमेवातोऽस्मदादीन्दोषेणमागृह्णीयाइति
तात्पर्यम् ॥ १६ ॥ किंच यदित्वामीदृशंव्यसनमागतंतदाब्रह्मचर्यादिंनिष्फलमितिमन्ये ॥ १७ ॥ इदानींरामंभगवंतंमत्वाह सहेति गतिमुत्कर्षंएकस्यैवत्रिलोकीजेतुर्ज्येनपितृवाक्य
परिपालनेनचत्रीन्लोकान्जयन्निव एवंचतवायंवनवासोपिमहाफलएव ॥ १८ ॥ वयंतुसर्वथापीडिताइत्याह वयमिति उपवंचिताः केचिद्राज्ञावविदितगमनेन अहंवलान्निवर्तनेन ए

आत्मानंत्वभ्यनुज्ञातमवेक्ष्यार्तःससारथिः ॥ सुमंत्रःपुरुषव्याघ्रमैक्ष्वाकमिदमब्रवीत् ॥ १५ ॥ नातिक्रांतमिदंलोकेपुरुषेणेहकेनचित् ॥ तवसभ्रातृभार्यस्यवासःप्राकृतवद्वने ॥ १६ ॥ नमन्येब्रह्मचर्येवास्वधीतेवाफलोदयः ॥ मार्दवार्जवयोर्वापित्वांचेद्व्यसनमागतम् ॥ १७ ॥ सहराघववैदेह्याभ्रात्राचैववनेवसन् ॥ त्वंगतिंप्राप्स्यसेवीरत्रीन्लोकांस्तुजयन्निव ॥ १८ ॥ वयंखलुहतारामयत्त्वयाप्युपवंचिताः ॥ कैकेय्यावशमेष्यामःपापायादुःखभागिनः ॥ १९ ॥ इतिब्रुवन्नात्मसमंसुमंत्रःसारथिस्तथा ॥ दृष्ट्वादूरगतंरामंदुःखार्तोरुरुदेचिरम् ॥ २० ॥ ततस्तुविगतेबाष्पेसूतंस्पृष्टोदकंशुचिम् ॥ रामस्तुमधुरंवाक्यंपुनःपुनरुवाचतम् ॥ २१ ॥ इक्ष्वाकूणांत्वयातुल्यंसुहृदंनोपलक्षये ॥ यथादशरथोराजामांनशोचेत्तथाकुरु ॥ २२ ॥ शोकोपहतचेताश्चवृद्धश्चजगतीपतिः ॥ कामभारावसन्नश्चतस्मादेतद्ब्रवीमिते ॥ २३ ॥ यद्यथाज्ञापयेत्किंचित्समहात्मामहीपतिः ॥ कैकेय्याःप्रियकामार्थंकार्यंतदविकांक्षया ॥ २४ ॥ एतदर्थंहिराज्यानिप्रशासतिनराधिपाः ॥ यदेषांसर्वकृत्येषुमनोनप्रतिहन्यते ॥ २५ ॥

वंसर्वैत्यक्ताः ॥ १९ ॥ आत्मसममतिवुद्धिमन्मंत्रियोग्यं दूरगतमितिपाठेदूरदेशावस्थानवंतंनिश्चित्यतत्समीपेदुःखार्तश्चिरंरुरोद ॥ २० ॥ स्पृष्टोदकमाचामंतं शुचिंपवित्रम् ॥ २१ ॥
सुहृदंव्यसनापनोदकं यतएवमतोयथेत्यादि ॥ २२ ॥ कामभारावसन्नःकामवेगेनपीडितः यद्वावसन्नःमदभिषेकादिमनोरथसमूहः तस्मादेतदुक्तंवक्ष्यमाणंच ॥ २३ ॥ कैकेय्याःप्रियोयःकामोविषयोभरताभिषेकादिस्तदर्थंयथायेनप्रकारेणयद्वस्तुआज्ञापयेत्तत्अविकांक्षयाऽस्मदादीनामविशंकयाकार्यंसादरमनुष्ठेयम् ॥ २४ ॥ एतच्छब्दार्थमाह यदेषामिति प्रशासतीत्यभ्यस्तत्वादत् सर्वकृत्येष्वपिकामक्रोधप्रवृत्तेष्वपि ॥ २५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

यत्कार्यंप्रतियथायेनप्रकारेणअलीकमप्रियं ताम्यतिग्लायति ॥ २६ ॥ अभिवाद्यमत्प्रतिनिधितयामदीयनमस्कारंकृत्वा ॥ २७ ॥ इदंपदार्थमाह नचेति वनेवत्स्यामहेतिवेतिसंधिरार्षः व त्स्यामहेइतिवानानुशोचामीतिसंबंधः ॥ २८ ॥ पुनरागतानस्मान्पुनस्त्वद्रक्ष्यसीतिसंबंधः पुनःपुनरभीक्ष्णंद्रक्ष्यसिवा ॥ २९ ॥ सहिताःममर्मातेतिशेषः पुनःपुनरभीक्ष्णंपूर्वोक्तवाक्यमुक्त्वा कौसल्यामित्युपलक्षणं सर्वाःप्रति कैकेयींचारोग्यंअहमरोगोऽदुःखइतिब्रूहि कैकेयीमितिनव्यंग्योक्तिःकिंतुदैवकृतत्वेनास्याअनपराधित्वमित्याशयेन ॥ ३० ॥ अथआरोग्यकथनानंतरं

यद्यथासमहाराजोनालीकमधिगच्छति॥ नचताम्यतिशोकेनसुमंत्रकुरुतत्तथा॥ २६॥ अदृष्टदुःखंराजानंवृद्धमार्यंजितेंद्रियम् ॥ ब्रूयास्त्वमभि वाद्यैवममहेतोरिदंवचः॥ २७॥ नचाहमनुशोचामिलक्ष्मणोनचशोचति॥ अयोध्यायाश्च्युताश्चेतिवनेवत्स्यामहेतिवा॥२८॥ चतुर्दशसुवर्षेषुनि वृत्तेषुपुनःपुनः॥लक्ष्मणंमांचसीतांचद्रक्ष्यसेशीघ्रमागतान्॥ २९॥ एवमुक्त्वातुराजानंमातरंचसुमंत्रमे ॥ अन्याश्चदेवीःसहिताःकैकेयींचपुनःपु नः॥ ३०॥ आरोग्यंब्रूहिकौसल्यामथपादाभिवंदनम्॥ सीतायाममचार्यस्यवचनाल्लक्ष्मणस्यच ॥ ३१ ॥ ब्रूयाश्चापिमहाराजंभरतंक्षिप्रमानय आगतश्चापिभरतःस्थाप्योनृपमतेपदे॥ ३२॥ भरतंचपरिष्वज्ययौवराज्येऽभिषिच्यच ॥ अस्मत्संतापजंदुःखंनत्वामभिभविष्यति॥ ३३॥ भरत श्चापिवक्तव्योयथाराजनिवर्तसे॥ तथामातृषुवर्तेथाःसर्वास्वेवाविशेषतः॥ ३४॥ यथाचतवकैकेयीसुमित्राचाविशेषतः॥तथैवदेवीकौसल्याम ममाताविशेषतः॥ ३५॥ तातस्यप्रियकामेनयौवराज्यमवेक्षता॥ लोकयोरुभयोःशक्यंनित्यदासुखमेधितुम् ॥ ३६॥ निवर्त्यमानोरामेणसुमंत्रः प्रतिबोधितः॥ तत्सर्ववचनंश्रुत्वास्नेहात्काकुत्स्थमब्रवीत्॥ ३७॥

सर्वान्प्रतिआर्यस्यज्येष्ठस्यममसीतायालक्ष्मणस्यचवचनात्पादाभिवंदनंब्रूहि ॥ ३१ ॥ एवंपितरंमातरंप्रतिसंदिश्यपुनःपितरंप्रतिसंदिशति ब्रूयाइति महाराजंदशरथंनृपमतेराजसंमते पदे राज्ये ॥ ३२ ॥ अथसुमंत्रंप्रत्याह भरतंचेति अभिषिच्यअभिषेचय्य ॥ ३३ ॥ राजनिदशरथे ॥ ३४ ॥ अविशेषतः शत्रुघ्नसंबंधात्कैकेय्यविशेषतःकैकेय्यविशेषेत्यर्थः एवंममामाता पिकैकेय्यविशेषाद्द्रष्टव्येत्यर्थः ॥ ३५ ॥ अवेक्षताअंगीकुर्वता उभयोर्लोकयोरिहपरलोकयोः नित्यदासर्वदा छांदसोदाप्रत्ययः सुखंवर्धयितुंशक्यं तेनतथावर्तस्वयेनलोकद्वयेपिसुखंभवती तिव्यंग्य पर्यायोक्तमत्रालंकारः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

उपचारःस्वामिभृत्योचितःसत्कारः तेननब्रूयाःब्रूयाम् छांदसमेतत् अपितुस्नेहात्विक्लवंवाक्यंब्रवीमितद्वाक्यंभक्तिमानितिज्ञात्वाक्षंतुमर्हसीतिसंबंधः ॥ ३८ ॥ पुत्रशोकःपुत्रवियोग[illegible]
॥ ३९ ॥ मेरथंमत्प्रवर्त्यैरथंदूरात्दृष्ट्वा तद्दादर्शनकालेस[illegible]मपि अपिःसंभावने सरामंसंभावयमानोजनःपुरीचनिकटगतंरथंविनारामंदृष्ट्वाविदीर्येतापि अपिःसंभावनायाम् ॥४०॥ सूताव
शेषंहतवीररथंदृष्ट्वास्वसैन्यमिव ॥ ४१ ॥ दूरेपिनिवसंतंत्वांमानसेनव्यापारेणाग्रतःपुरःस्थितंत्वांचितयंत्योरथेनागतप्रायोरामइतिचिंतयंत्यःप्रजाजनाअद्यएकस्यममगमनदिनेनूनंनिश्चये
ननिराहाराःकृतानिराहारसंकल्पवत्यःकृताः मरिष्यंतीतियावत् ॥ ४२ ॥ तस्यैवयुक्त्यासाधनंकरोति दृष्टमित्यादिना संकुलंआर्तनादादि ॥ ४३ ॥ सरथंमामेवनिशाम्येत्यन्वयः ॥ ४४ ॥ पु

यदहंनोपचारेणब्रूयाःस्नेहादविक्लवम् ॥ भक्तिमानितितत्तावद्वाक्यंत्वंक्षंतुमर्हसि ॥ ३८ ॥ कथंहित्वद्विहीनोहंप्रतियास्यामितांपुरीम् ॥ तवतातवि
योगेनपुत्रशोकातुरामिव ॥ ३९ ॥ सराममपितावन्मेरथंदृष्ट्वातदाजनः ॥ विनारामंरथंदृष्ट्वाविदीर्येतापिसापुरी ॥ ४० ॥ दैन्यंहिनगरीगच्छेद्दृष्ट्वाशू
न्यमिमंरथम् ॥ सूतावशेषंस्वंसैन्यंहतवीरमिवाहवे ॥ ४१ ॥ दूरेपिनिवसंतंत्वांमानसेनाग्रतःस्थितम् ॥ चिंतयंत्योऽद्यनूनंत्वांनिराहाराःकृताःप्रजाः
॥ ४२ ॥ दृष्टंतद्वैत्वयारामयादृशंत्वत्प्रवासने ॥ प्रजानांसंकुलंवृत्तंत्वच्छोकक्लांतचेतसाम् ॥ ४३ ॥ आर्तनादोहियःपौरैरुन्मुक्तस्त्वत्प्रवासने ॥ सरथंमां
निशाम्यैवकुर्युःशतगुणंततः ॥ ४४ ॥ अहंकिंचापिवक्ष्यामिदेवींतवसुतोमया ॥ नीतोसौमातुलकुलंसंतापंमाकृथाइति ॥ ४५ ॥ असत्यमपिनैवाहं
ब्रूयांवचनमीदृशम् ॥ कथमप्रियमेवाहंब्रूयांसत्यमिदंवचः ॥ ४६ ॥ ममतावन्नियोगस्थास्त्वद्बंधुजनवाहिनः ॥ कथंरथंत्वयाहीनंप्रवाक्ष्यंतिहयो
त्तमाः ॥ ४७ ॥

नारामंविनास्वगमनेऽनुपपत्तिमाह अहमिति अपिच अहंदेवींकिंवक्ष्यामि देवींकौसल्याम् तवसुतोमयामातुलकुलंप्रापितइतिब्रूहितत्राह ईदृशंवचनंप्रियमपिअसत्यंनैवाहंब्रूयाम् वनंप्रापि
तइत्येवतर्हिब्रूहितत्राह इदंसत्यमपिअप्रियमेवअतःकथंब्रूयाम् सत्यंब्रूयात्प्रियंब्रूयान्नब्रूयात्सत्यमप्रियमितिस्मृतेः तस्मात्तवमातरंप्रतिवक्तुंयोग्यस्योत्तरस्याभावादहंनगमिष्यामीतिभावः एतदे
वध्वनयन्वक्ष्यति तन्नशक्ष्याम्यहंगंतुमिति यत्तुकतकेनासत्यमपिमातुलकुलगमनंवक्ष्यामिनतुसत्यमपिवनगमनमप्रियत्वादित्युक्तम् तत्तुतन्नशक्ष्यामीत्यादिनोक्तवचसांनगरगमनाभावप्रतिपा
दकत्वस्यैवलाभाच्चित्यम् ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ रथोपिनेतुमशक्यइत्यनुपपत्त्यंतरमाह ममेति एतेऽश्वाममनियोगस्थामत्प्रेरणमात्राधीनामत्प्रेरणयात्वद्बंधुजनवहनशीलाएवनत्वन्यवहनशीलाना
पित्वद्बंधुरहितरथवहनशीलाः अतस्त्वयाहीनंरथमेतेकथंप्रवाक्ष्यंतिनकथमपिवहंति अतोरथनयनंदुःशक्यमितिभावः ॥ ४७ ॥

T

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

उपसंहरति तन्नेति॥४८॥ त्यक्तमात्रेत्यागक्षणएव ॥४९॥ भविष्यंतिसंभावितानि रथेनसाधनेनाहमेवरथीभूत्वाप्रतिबाधिष्ये ॥५०॥ ननुसूतेनत्वयाकथंरथिकृत्यंकर्तुंशक्यंतत्राह त्वत्कृतेनेति नकेवलमहंसूतः किंतुप्रधानभूतोमंत्री सूतत्वंतुत्वत्कृतानुग्रहरूपफलेनतदर्थफलस्यापिहेतुत्वांगीकारान्मयांगीकृतमितिशेषः तत्फलंचत्वदीयरथचर्ययात्वदनुग्रहकृतंसुखंमयाप्राप्तमिदानींत्वत्कृतेनत्वदंगीकृतवनानुगमनानुग्रहेणवनवासकृतंसुखंराज्यचिंतादुःखाभावान्महत्सुखमाशंसेप्रार्थयामि एतेनत्वदवतारंज्ञात्वैवत्वद्रथचर्यासौभाग्यायसूतत्वंमयांऽगीकृतमितिध्वनितम् ॥ ५१ ॥

तन्नशक्ष्याम्यहंगंतुमयोध्यांत्वदृतेऽनघ॥ वनवासानुयानायमामनुज्ञातुमर्हसि॥ ४८ ॥ यदिमेयाचमानस्यत्यागमेवकरिष्यसि॥ सरथोऽग्निंप्रवेक्ष्यामित्यक्तमात्रइहत्वया॥ ४९ ॥ भविष्यंतिवनेयानितपोविघ्नकराणिते ॥ रथेनप्रतिबाधिष्येतानिसर्वाणिराघव ॥ ५० ॥ त्वत्कृतेनमयाप्राप्तंरथचर्याकृतंसुखम्॥ आशंसेत्वत्कृतेनाहंवनवासकृतंसुखम्॥ ५१ ॥ प्रसीदेच्छामितेऽरण्येभवितुंप्रत्यनंतरः॥ प्रीत्याभिहितमिच्छामिभवमेप्रत्यनंतरः॥ ५२ ॥इमेपिचहयावीरयदितेवनवासिनः॥ परिचर्यांकरिष्यंतिप्राप्स्यंतिपरमांगतिम्॥ ५३ ॥ तवशुश्रूषणंमूर्ध्नाकरिष्यामिवनेवसन्॥ अयोध्यांदेवलोकंवासर्वथाप्रजहाम्यहम्॥ ५४ ॥ नहिशक्याप्रवेष्टुंसामयाऽयोध्यात्वयाविना॥ राजधानीमहेंद्रस्ययथादुष्कृतकर्मणा॥ ५५ ॥ वनवासेक्षयंप्राप्तेममैषहिमनोरथः॥ यदनेनरथेनैवत्वांवहेयंपुरींपुनः ॥ ५६ ॥ चतुर्दशहिवर्षाणिसहितस्यत्वयावने॥ क्षणभूतानियास्यंतिशतसंख्यानिचान्यथा॥ ५७॥ भृत्यवत्सलतिष्ठंतंभर्तृपुत्रगतेपथि॥ भक्तंभृत्यंस्थितंस्थित्यानमांत्वंहातुमर्हसि ॥ ५८ ॥ एवंबहुविधंदीनंयाचमानंपुनःपुनः॥ रामोभृत्यानुकंपीतुसुमंत्रमिदमब्रवीत्॥ ५९ ॥

प्रत्यनंतरःप्रत्यासन्नोऽनुकूलइतियावत् प्रत्यनंतरोभवेतित्वयाप्रीत्याभिहितंवाक्यंश्रोतुमिच्छामि ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ देवलोकंवेत्यनेनत्वद्भक्तानांभक्त्यंतरायभूतदेवलोकप्राप्तिरपिहेयैवेतिसूचितं ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ वनवासेक्षयंप्राप्तेवनवासकालेसमाप्तेपुरींवहेयंप्रापयेयमितियत्एषमेमनोरथः ॥५६॥ अन्यथात्वयारहितस्यस्थितिपक्षे ॥ ५७॥ भर्तृपुत्रगतेराजपुत्राश्रितेपथियथाभृत्येनस्थातव्यंतथात्वद्विषयेतिष्ठंतंसर्वभृत्यमध्येभक्तिमंतंभृत्यंस्थित्याभृत्ययोग्ययास्थित्यासर्वदास्थितंनियुक्तंकार्यविषयेकदाप्यपराधरहितमितियावत् ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥ ६० ॥ रामोवनंगतइतिप्रत्ययंनिश्चयंकैकेयीगच्छेदित्यन्वयः ॥ ६१ ॥ अतिशंकाअन्यथाशंकातांनकुर्यात् ॥ ६२ ॥ इत्येषमेप्रथमःकल्पोमुख्यंप्रयोजनत्वद्गमनस्येत्यन्वयः
समंताद्रक्षितमीदृशंपुत्रराज्यंतज्जन्यंसुखंप्राप्नुयादितिचममत्वद्गमनस्यप्रयोजनं भरतानयनस्यत्वदधीनत्वात् ॥ ६३॥६४॥६५॥ सजनेवनेवासोनयोग्यइत्युक्तिरत्रैववनेस्थेयमितिकदाचिद्गुहः
प्रार्थयेत्तत्प्रतिबंधाय आश्रमेजनपदरहितेवासोयोग्योतस्तद्गतआश्रमवासे...विधिर्जटा...धारणादिरूपइदानींकर्तव्यइत्यन्वयः ॥ ६६ ॥ सोहंनियमंवन्याहारभूशयनादिरूपंगृहीत्वासीता

जानामिपरमांभक्तिमहंतेभर्तृवत्सल॥ शृणुचापियदर्थंत्वांप्रेषयामिपुरीमितः॥६०॥ नगरींत्वांगतंदृष्ट्वाजननीमेयवीयसी॥कैकेयीप्रत्ययंगच्छेदि
तिरामोवनंगतः॥६१॥विपरीतेतुष्टिहीनावनवासंगतेमयि॥राजानंनातिशंकेतमिथ्यावादीतिधार्मिकम्॥ ६२ ॥ एषमेप्रथमःकल्पोयदंबामेयवी
यसी॥ भरतारक्षितंवत्तंपुत्रराज्यमवाप्स्यते॥ ६३ ॥ ममप्रियार्थंराज्ञश्चसुमंत्रत्वंपुरींव्रज॥ संदिष्टश्चापियानर्थांस्तांस्तान्ब्रूयास्तथातथा॥ ६४॥ इ
त्युक्त्वावचनंसूतंसांत्वयित्वापुनःपुनः॥ गुहंवचनमक्लीबोरामोहेतुमदब्रवीत्॥६५॥ नेदानींगुहयोग्योयंवासोमेसजनेवने॥ अवश्यमाश्रमेवासःक
र्तव्यस्तद्गतोविधिः॥६६॥सोहंगृहीत्वानियमंतपस्विजनभूषणम्॥ हितकामःपितुर्भूयःसीतायालक्ष्मणस्यच॥६७॥ जटाःकृत्वागमिष्यामिन्यग्रोध
क्षीरमानय॥ तत्क्षीरंराजपुत्रायगुहःक्षिप्रमुपाहरत्॥ ६८ ॥ लक्ष्मणस्यात्मनश्चैवरामस्तेनाकरोज्जटाः॥ दीर्घबाहुर्नरव्याघ्रोजटिलत्वमधारयत्
॥६९॥ तौतदाचीरसंपन्नौजटामंडलधारिणौ॥ अशोभेतामृषिसमौभ्रातरौरामलक्ष्मणौ॥७०॥ ततोवैखानसंमार्गमास्थितःसहलक्ष्मणः॥ व्र
तमादिष्टवान्रामःसहायंगुहमब्रवीत्॥ ७१ ॥

यालक्ष्मणस्यचानुमत्यातपस्विजनभूषणंजटाःकृत्वागमिष्यामिअतोन्यग्रोधक्षीरमानय भूयोतिशयेनपितुर्हितकामस्तत्प्रतिज्ञारक्षणेन यत्तुसीतायाहितकामइति तन्न जटाधारणेनसीताहि
यालक्ष्मणस्यचानुमत्यातपस्विजनभूषणंजटाःकृत्वागमिष्यामिअतोन्यग्रोधक्षीरमानय
तापसिद्धेः अनुमतिस्त्वपेक्षितैव अन्यथासंन्यासबुद्ध्यापरमदुःखापत्तेः ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ लक्ष्मणस्याकरोत् तेनापिरामवदवस्थानस्यसंकल्पितत्वात् ॥६९॥ ७० ॥ वैखानसंमार्गंवानप्रस्थाश्र
मधर्मंआस्थितःप्राप्तुंकृतबुद्धिःसन्व्रतंवानप्रस्थव्रतंआदिष्टवानंगीकृतवान् अत्रगंगारूपतीर्थप्राप्त्यभावमेप्रयागरूपतीर्थप्राप्तौतदपेपितृमरणश्रवणेपियन्मुंडनाकरणंरामलक्ष्मणयोस्तेनानेनपरकृति
रूपार्थवादेनक्षत्रियाणांतीर्थादिषुमुंडननिषेधंप्रतीमइत्यलं सहायंगंगातरणादिकृतसहायम् ॥ ७१ ॥

T

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

किमब्रवीत्तदाह अप्रमत्तइति दुःखेनारक्षारक्षणंयस्यतद्दुरारक्षंअतिशयेनदुरारक्षंदुरारक्षतमं दुरारक्ष्यतममितिपाठेअतिशयेनदुःखेनरक्षितुंयोग्यतममित्यर्थः ॥ ७२ ॥७३ ॥७४ ॥ स्थितामिमांनावंपरिगृह्यहस्तेगृहीत्वासीतामारोपयअन्वक्षंपश्चात्त्वमारोह ॥७५॥ अप्रतिकूलयन्अनुकूलयन् ॥ ७६ ॥ ७७॥ ब्रह्मवत्क्षत्रियवत्ब्राह्मणक्षत्रियार्हं ब्रह्मक्षत्रदेवताकमित्यर्थोवा आत्मनोहितमुद्दिश्यजजाप सुत्रामाणमृचानावमारोहेदितिस्मृतेःक्षत्रियाधिकारेपाठात्ब्रह्मक्षत्रदेवताकत्वंचास्यब्राह्मणेउक्तमितिकतकः दैवींनावमित्यादिर्ब्रह्मक्षत्रसाधारणोमंत्रइत्यन्ये ॥ ७८ ॥

अप्रमत्तोवलेकोशेदुर्गेजनपदेतथा॥ भवेथागुहराज्यंहिदुरारक्षतमंमतम्॥ ७२॥ ततस्तंसमनुज्ञाप्यगुहमिक्ष्वाकुनंदनः ॥ जगामतूर्णमव्यग्रःसभार्यःसहलक्ष्मणः॥ ७३॥ सतुदृष्ट्वानदीतीरेनावमिक्ष्वाकुनंदनः॥तितीर्षुःशीघ्रगांगंगामिदंवचनमब्रवीत्॥७४॥आरोहत्वंनरव्याघ्रस्थितांनावमिमांशनैः॥ सीतांचारोपयान्वक्षंपरिगृह्यमनस्विनीम्॥ ७५ ॥ सभ्रातुःशासनंश्रुत्वासर्वमप्रतिकूलयन् ॥ आरोप्यमैथिलींपूर्वमारुरोहात्मवांस्ततः ॥ ७६॥ अथारुरोहतेजस्वीस्वयंलक्ष्मणपूर्वजः॥ ततोनिषादाधिपतिर्गुहोज्ञातीनचोदयत्॥ ७७॥ राघवोपिमहातेजानावमारुह्यतांततः ॥ ब्रह्मवत्क्षत्रवच्चैवजजापहितमात्मनः॥ ७८॥ आचम्यचयथाशास्त्रंनदींतांसहसीतया ॥ प्रणमत्प्रतिसंतुष्टोलक्ष्मणश्चमहारथः॥७९॥ अनुज्ञायसुमंत्रंचसबलंचैवतंगुहम्॥ आस्थायनावंरामस्तुचोदयामासनाविकान्॥८०॥ ततस्तैश्चालितानौकाकर्णधारसमाहिता॥ शुभस्फ्यवेगाभिहताशीघ्रंसलिलमत्यगात्॥८१॥ मध्यंतुसमनुप्राप्यभागीरथ्यास्त्वनिंदिता ॥ वैदेहीप्रांजलिर्भूत्वातांनदीमिदमब्रवीत् ॥ ८२॥ पुत्रोदशरथस्यायंमहाराजस्यधीमतः॥ निदेशंपालयत्वेनंगंगेत्वदभिरक्षितः॥ ८३॥ चतुर्दशहिवर्षाणिसमग्राण्युष्यकानने॥ भ्रात्रासहमयाचैवपुनःप्रत्यागमिष्यति॥८४॥ ततस्त्वांदेविसुभगेक्षेमेणपुनरागता॥ यक्ष्येप्रमुदितागंगेसर्वकामसमृद्धिनी॥८५॥

प्रणमत् अडभावआर्षः ॥ ७९ ॥ ८० ॥ कर्णधारेणनाविकेनसमाहितासज्जीकृता स्फ्यमरित्रंतेनवेगादभिहताप्रणुन्ना ॥ ८१ ॥ गंगायामहादेवतात्वात्स्त्रीदेवतात्वाच्चसीताप्रार्थितवतीत्याह मध्यमिति ॥ ८२ ॥ पालयतुपारयतु समापयत्वितियावत् रलयोःसमानश्रुतित्वात् ॥ ८३ ॥ पुनःप्रत्यागमिष्यतिस्वदेशंयदीतिशेषः ॥ ८४ ॥ सर्वकामसमृद्धिनीसर्वकामसमृद्धंसर्वकामपूरणमस्याअस्तिदातव्यत्वेनेत्यर्थः ॥ ८५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

समक्षसेव्यामोषि अव्याक्षूमौसंघातेच तत्त्वंचास्याबालकांडेनिरूपितम् ॥ ८६ ॥ प्रशे[illegible]स्तौमि शिवेनक्षेमेण ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ मांसभूतौदनेनयक्ष्ये महाबलिदानेनेतिशेषः ॥ ८९ ॥ तीर्थानिप्रयागादीनि आयतनानिकाश्यादीनि ॥ ९० ॥ ९१ ॥ दक्षिणाभर्तुरनुकूला ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ संरक्षणार्थं सीतायाइतिशेषः भवसावधानइतिशेषः ॥ ९४ ॥ यदेवमतोऽग्रतइति एवंचकार्यवशाल्लघोरप्यग्रतोगमनमदोषायेतिध्वनितं मार्गेएवलघोरग्रतोगमनमदोषायेत्यन्ये एवंरूव्यविश्वसनीयेतिचध्वनितम् ॥ ९५ ॥ नःअस्माकं सीतयापिपातिव्रत्यमहिम्नेतरर

त्वंहित्रिपथगेदेविब्रह्मलोकंसमक्षसे ॥ भार्याचोदधिराजस्यलोकेस्मिन्संप्रदृश्यसे ॥ ८६ ॥ सात्वांदेविनमस्यामिप्रशंसामिचशोभने ॥ प्राप्तराज्येनरव्याघ्रेशिवेनपुनरागते ॥ ८७ ॥ गवांशतसहस्रंचवस्त्राण्यन्नंचपेशलम् ॥ ब्राह्मणेभ्यःप्रदास्यामितवप्रियचिकीर्षया ॥ ८८ ॥ सुराघटसहस्रेणमांसभूतौदनेनच ॥ यक्ष्येत्वांप्रीयतांदेविपुरींपुनरुपागता ॥ ८९ ॥ यानित्वत्तीरवासीनिदैवतानिचसंतिहि ॥ तानिसर्वा[illegible]क्ष्यामितीर्थान्यायतनानिच ॥ ९० ॥ पुनरेवमहाबाहुर्मयाभ्रात्राचसंगतः ॥ अयोध्यांवनवासात्तुप्रविशत्वनघोऽनघे ॥ ९१ ॥ तथासंभाषमाणासासीतागंगामनिंदिता ॥ दक्षिणादक्षिणंतीरंक्षिप्रमेवाभ्युपागमत् ॥ ९२ ॥ तीरंतुसमनुप्राप्यनावंहित्वानरर्षभः ॥ प्रातिष्ठतसहभ्रात्रावैदेह्याचपरंतपः ॥ ९३ ॥ अथाब्रवीन्महाबाहुःसुमित्रानंदवर्धनम् ॥ भवसंरक्षणार्थायसजनेविजनेपिवा ॥ ९४ ॥ अवश्यंरक्षणंकार्यमद्विधैर्विजनेवने ॥ अग्रतोगच्छसौमित्रेसीतात्वामनुगच्छतु ॥ ९५ ॥ पृष्ठतोनुगमिष्यामिसीतांत्वांचानुपालयन् ॥ अन्योन्यस्यहिनोरक्षाकर्तव्यापुरुषर्षभ ॥ ९६ ॥ नहितावदतिक्रांताऽसुकराकाचनक्रिया ॥ अद्यदुःखंतुवैदेहीवनवासस्यवेत्स्यति ॥ ९७ ॥ प्रणष्टजनसंबाधंक्षेत्रारामविवर्जितम् ॥ विषमंचप्रपातंचवनमद्यप्रवेक्ष्यति ॥ ९८ ॥ श्रुत्वारामस्यवचनंप्रतस्थेलक्ष्मणोग्रतः ॥ अनंतरंचसीतायाराघवोरघुनंदनः ॥ ९९ ॥

क्षणम् ॥ ९६ ॥ कुतएवमतियत्नोऽतआह नहीति असुकरादुष्कराकाचनकापिक्रियाऽतिक्रांतानकिंतुइतःप्रभृतिदुष्करक्रियारंभइतिभावः यद्वा काचनक्रियाअपायलक्षणाअतिक्रांताअस्मानतिक्रम्यप्राप्ताचेत्ततोरक्षासुकरानहि प्रवृत्तंप्रवृत्तमेवेतिन्यायादित्यर्थः अद्येत्यादिसार्धश्लोकएकंवाक्यम् ॥ ९७ ॥ दुःखज्ञानेहेतुः प्रणष्टेति क्षेत्रंशाल्यादिक्षेत्रं विषमंनिम्नोन्नतंप्रपातंगर्तादितियुक्तम् ॥ ९८ ॥ ९९ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥ १०० ॥ वत्सान्वत्सदेशान् ॥ १०१ ॥ ऋश्यादयोहरिणभेदाः कालेसायंकाले मांसस्यचवन्याहारांतर्गतत्वान्नदोषः मृगयाधर्मकत्वाच्चनमृगहननेदोषः बुभुक्षितौहत्वातानादायगतावित्यने नभोजनमर्थसिद्धमेवेतिनोक्तम् ॥ १०२ ॥ ॥इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेद्विपंचाशःसर्गः ॥ ५२ ॥ ॥छ॥ ॥ सतमिति ॥ १ ॥ आजनपदादितिच्छेदः आइतियातेत्यनेनसंबध्यते अस्मज्जनपदाद्बहिर्देशेऽद्यइयंयारात्रिरायाताप्राप्तायेयंवनवासरात्रिषुप्रथमासुमंत्रेणरहिताचतामिमांप्राप्यनोत्कंठितुंनगरादिस्मर्तुम् ॥ २ ॥

गतंतुगंगापरपारमाशुरामंसुमंत्रःसततंनिरीक्ष्य ॥ अध्वप्रकर्षाद्विनिवृत्तदृष्टिर्मुमोचबाष्पंव्यथितस्तपस्वी ॥ १०० ॥ सलोकपालप्रतिमप्रभावस्ती र्त्वामहात्मावरदोमहानदीम् ॥ ततःसमृद्धान्शुभसस्यमालिनःक्षणेनवत्सान्मुदितानुपागमत् ॥ १०१ ॥ तौतत्रहत्वाचतुरोमहामृगान्वराहमृश्यंपृष तंमहारुरुम् ॥ आदायमेध्यंत्वरितंबुभुक्षितौवासायकालेययतुर्वनस्पतिम् ॥ १०२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयो ध्याकांडेद्विपंचाशःसर्गः ॥ ५२ ॥ ॥छ॥ ॥ सतंवृक्षंसमासाद्यसंध्यामन्वास्यपश्चिमाम् ॥ रामोरमयतांश्रेष्ठइतिहोवाचलक्ष्मणम् ॥ १ ॥ अद्ये यंप्रथमारात्रिर्याताजनपदाद्बहिः ॥ यासुमंत्रेणरहितातांनोत्कंठितुमर्हति ॥ २ ॥ जागर्तव्यमतंद्रिभ्यामद्यप्रभृतिरात्रिषु ॥ योगक्षेमौहिसीतायावर्तें तेलक्ष्मणावयोः ॥ ३ ॥ रात्रिंकथंचिदेवेमांसौमित्रेवर्तयामहे ॥ अपवर्तामहेभूमावास्तीर्यस्वयमर्जितैः ॥ ४ ॥ सतुसंविश्यमेदिन्यांमहार्हशयनो[illegible] तः ॥ इमाःसौमित्रयेरामोव्याजहारकथाःशुभाः ॥ ५ ॥ ध्रुवमद्यमहाराजोदुःखंस्वपितिलक्ष्मण ॥ कृतकामातुकैकेयी[illegible]भवितुमर्हति ॥ ६ ॥ साहि देवीमहाराजंकैकेयीराज्यकारणात् ॥ अपिनच्यावयेत्प्राणान्दृष्ट्वाभरतमागतम् ॥ ७ ॥ अनाथश्चहिवृद्धश्चमयाचैवविनाकृतः ॥ किंकरिष्यतिका मात्माकैकेय्यावशमागतः ॥ ८ ॥ इदंव्यसनमालोक्यराज्ञश्चमतिविभ्रमम् ॥ कामएवार्थधर्माभ्यांगरीयानितिमेमतिः ॥ ९ ॥

नविद्यतेतंद्रीययोस्ताभ्यां इडभावोऋत्वत्वंचार्षं क्वचित्तुअतंद्राभ्यामित्येवपाठः आवयोर्वर्तेतेऽस्मदायत्तावित्यर्थः अप्राप्तप्राप्तिर्योगः लब्धपरिपालनंक्षेमः ॥ ३ ॥ कथंचिदेवेमांउटजादिनिर्मा णाभावात् स्वयमर्जितैस्तृणपर्णादिभिरितिशेषः अपवर्तामहेयथाकथंचिच्छयनंकुर्मः ॥ ४ ॥ कथाःवार्ताः ॥ ५ ॥ कृतकामासंपन्नमनोरथा ॥ ६ ॥ राज्यकारणात्महाराज्यपदाभिषेकका रणात्प्राणानपिनच्यावयेत् अपितुच्यावयेदित्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

चि तुष्टा

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

कामस्यगरीयस्त्वंसाधयति कोहीत्यादिना अत्यज्ञोपिकः पुमान्मामिवछंदानुवर्तिनंआज्ञाकारिणंपुत्रंप्रमदायाःकृतेप्रमदातोषनिमित्तत्यजेत् ॥ पुनःसवज्ञाराजा [illegible]
भावः ॥१०॥एवंवादोहिभगवतोलक्ष्मणमतिपरीक्षार्थंअयोध्यांत्वंप्रविशेतिलक्ष्मणंप्रतिवक्तुंतदाशयंज्ञातुंचनवास्तवइतिबोध्यम॥११॥एकंमुख्यंसुखंअनुभवितेतिशेषः ईदृशोभविष्यति सुख
मेकइतिवापाठः एकएवराजाभविष्यतीत्यर्थइतितीर्थः ॥ १२ ॥ ोभरतःकाममनुवर्तते सयथाराजादशरथोविपदमापन्नएवंविपदमापद्यतेप्राप्नोतीत्यर्थः अन्येतुराजादशरथोयथाराजत्वमा
पन्नस्तथाभरतोराजत्वमापद्यतेइत्यर्थमाहुः ॥ १३ ॥ १४ ॥ मत्कृतेममदुःखसंपादननिमित्तम् ॥ १५ ॥ माता तवेतिशेषः कालेप्रातःकाले उत्थाप्येत्यर्थः ॥१६॥ नाथोरक्षकः ॥१७॥ क्षुद्रक

कोह्यविद्वानपिपुमान्प्रमदायाःकृतेत्यजेत् ॥ छंदानुवर्तिनंपुत्रंतातोमामिवलक्ष्मण ॥१०॥ सुखीबतसभार्यश्चभरतःकैकयीसुतः ॥ मुदितान्कोसला
नेकोयोभोक्ष्यत्यधिराजवत् ॥ ११ ॥ सहिराज्यस्यसर्वस्यसुखमेकंभविष्यति ॥ तातेतुवयसातीतेमयिचारण्यमाश्रिते ॥१२॥ अर्थधर्मौपरित्यज्ययः
काममनुवर्तते ॥ एवमापद्यतेक्षिप्रंराजादशरथोयथा ॥१३॥ मन्येदशरथांतायममप्रव्राजनायच ॥ कैकेयीसौम्यसंप्राप्ताराज्यायभरतस्यच ॥१४॥
अपीदानींतुकैकेयीसौभाग्यमदमोहिता ॥ कौसल्यांचसुमित्रांचसाप्रबाधेतमत्कृते ॥१५॥ मातास्मत्कारणाद्देवीसुमित्रादुःखमावसेत् ॥ अयोध्या
मितएवत्वंकालेप्रविशलक्ष्मण ॥१६॥ अहमेकोगमिष्यामिसीतयासहदंडकान् ॥ अनाथायाहिनाथस्त्वंकौसल्यायाभविष्यसि ॥१७॥ क्षुद्रकर्माहि
कैकेयीद्वेषादन्यायमाचरेत् ॥ परिदद्याद्धिधर्मज्ञगरंतेममभातरम् ॥१८॥ नूनंजात्यंतरेतातस्त्रियःपुत्रैर्वियोजिताः ॥ जनन्याममसौमित्रेतदप्येतदुप
स्थितम् ॥१९॥ मयाहिचिरपुष्टेनदुःखसंवर्धितेनच ॥ विप्रयुज्यतकौसल्याफलकालेधिगस्तुमाम् ॥ २० ॥ मास्मसीमंतिनीकाचिज्जनयेत्पुत्रमीदृ
शम् ॥ सौमित्रेयोहमंबायादद्मिशोकमनंतकम् ॥ २१ ॥ मन्येप्रीतिविशिष्टासामत्तोलक्ष्मणसारिका ॥ यत्तस्याःश्रूयतेवाक्यंशुकपादमरेर्दश ॥२२॥

र्माकैकेयीद्वेषादन्यायमाचरेत् हिनिश्चितम् तदेवाह हेधर्मज्ञतेममचमातरंसुमित्रांकौसल्यांचोद्दिश्यगरंविषंहितुदद्यात् ॥ १८ ॥ जात्यंतरेजन्मांतरे एतत्पुत्रवियोगदुःखम् ॥ १९ ॥ फलकाले
सुखानुभवकाले ॥ २० ॥ कुतइत्यतःसौमित्रेइति ॥ २१ ॥ हेलक्ष्मणअंबयापालिताकृतवचनशिक्षाचसारिकामत्तोंऽबायांप्रीतिविशिष्टाअधिकप्रीतियुक्ताइतिमन्ये यद्यस्मात्तस्याःसारिका
याःसकाशात्एवंशत्रुनिग्रहविषयंशुकपादमरेर्दशेतिवाक्यंश्रूयते कौसल्ययेतिशेषः अस्मत्तस्तुतदपिनेतिभावः अत्रेदंवाक्यंअरेर्बिडालस्यपादंहेशुकदशेत्यर्थकतयालोकप्रसिद्धंअरेर्मत्पालयि
तुःकौसल्यायाःशत्रोःपादंदशेत्यर्थकतयारामेणयोजितमितिवक्रोक्तिरलंकारः ॥ २२ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अपुत्रायाः पुत्रकृतप्रयोजनरहितायाः ॥ २३ ॥ शेतेइदानीमितिशेषः ॥२४ ॥ नन्वेवंहृदयेशोकस्तर्हिमयासर्वनिवारणसहायेनोक्तंराज्यमेवकुतोनांगीकृतमितिचेन्न राज्यकरणेत्वदपेक्षापिमे नकिंत्वधर्मभयादेवमयातन्नांगीकृतमित्याह एकइत्यादि तरेयम् निरस्ताराातिकांकर्तुंशक्तइत्यर्थः ननुवीर्यमकारणंपरलोकहितेपितुधर्मएवेतिशेषः ॥२५॥ अधर्मात्कैकेय्यैपितृदत्तवरपालन प्रतिज्ञाक्षतिरूपाद्धर्माद्भीतः अतएवपरलोकस्यचनाशाद्भीतइतिशेषः ॥२६ ॥ अन्यच्चएतज्जातीयम् विजनेइत्यनेनस्वविलापेनलोकदुःखाभावोध्वनितः अश्रुपूर्णमुखत्वंनटवल्लोकव्यवहारा नुसारेणेतिबोध्यम् ॥ २७ ॥ २८ ॥ आयुधिनामिति च्छेदः ॥ २९ ॥ औपयिकंयुक्तम् यतस्त्वत्परितापेनसीतायाममचविषादोभवति ॥३० ॥ अथगंतव्यमितियदुक्तंतदुत्तरंसीतावदहमप्यव

शोचंत्याश्चाल्पभाग्यायानकिंचिदुपकुर्वता ॥ पुत्रेणकिमपुत्रायामयाकार्यमरिंदम ॥ २३ ॥ अल्पभाग्याहिमेमाताकौसल्यारहितामया ॥ शेतेपर मदुःखार्तापतिताशोकसागरे ॥ २४ ॥ एकोह्यहमयोध्यांचपृथिवींचापिलक्ष्मण ॥ तरेयमिषुभिःक्रुद्धोननुवीर्यमकारणम् ॥ २५ ॥ अधर्मभयभीतश्च परलोकस्यचानघ ॥ तेनलक्ष्मणनाद्याहमात्मानमभिषेचये ॥ २६ ॥ एतदन्यच्चकरुणंविलप्यविजनेबहु ॥ अश्रुपूर्णमुखोदीनोनिशितूष्णीमुपावि शत् ॥ २७ ॥ विलापोपरतंरामंगतार्चिषमिवानलम् ॥ समुद्रमिवनिर्वेगमाश्वासयतलक्ष्मणः ॥ २८ ॥ ध्रुवमद्यपुरीरामअयोध्यायुधिनांवर ॥ नि ष्प्रभात्वयिनिष्क्रांतेगतचंद्रेवशर्वरी ॥ २९ ॥ नैतदौपयिकंरामयदिदंपरितप्यसे ॥ विषादयसिसीतांचमांचैवपुरुषर्षभ ॥ ३० ॥ नचसीतात्वयाहीना नचाहमपिराघव ॥ मुहूर्तमपिजीवावोजलान्मत्स्याविवोद्धृतौ ॥ ३१ ॥ नहितातंनशत्रुघ्नंनसुमित्रांपरंतप ॥ द्रष्टुमिच्छेयमद्याहंस्वर्गंचापित्वया विना ॥ ३२ ॥ ततस्तत्रसुखासीनौनातिदूरेनिरीक्ष्यताम् ॥ न्यग्रोधेसुकृतांशय्यांभेजातेधर्मवत्सलौ ॥ ३३ ॥ सलक्ष्मणस्योत्तमपुष्कलंवचोनिशम्य चैवंवनवासमादरात् ॥ समाःसमस्ताविदधेपरंतपःप्रपद्यधर्मंसुचिरायराघवः ॥ ३४ ॥

र्जनीयइतिवक्तुमात्मनःसीतासाधर्म्यमाह नचेति त्वयाहीनासीतात्वयाहीनोहंचजलादुद्धृतौमत्स्याविवनजीवावोनजीवावइति जीवावइत्यस्यावृत्त्यानञ्द्वयान्वयः जीवनाभावस्यसर्वथास त्यत्वप्रतिपादनायद्विरुक्तिः ॥३१॥ अत्रनोत्कंठितुमर्हसीत्यस्योत्तरम् नहीति नञ्त्रयस्यनेच्छेयंनेच्छेयंनेच्छेयमितिप्रकारेणइच्छेयमितिपदावृत्त्यान्वयः स्वर्गंचाप्यद्यप्राप्तंद्रष्टुंत्वयाविनानेच्छे यंकिमुतगंतुमितिभावः ॥३२॥ ततोलक्ष्मणवचनानंतरम् तत्रतस्मिन्नेवन्यग्रोधमूलेसमासीनौसीताराामौ न्यग्रोधमूलेस्वावस्थानदेशादतिसमीपेलक्ष्मणेनसुकृतांसम्यग्रचितांशय्यांभेजाते वत्स लाचवत्सलश्चवत्सलौ पुमान्स्त्रियेत्येकशेषः ॥३३॥ सरामः लक्ष्मणस्यवनवासंप्रत्यादराद्रुच्यमानमेवंभूतमतएवोत्तमपुष्कलमत्यंतश्रेष्ठंवचोनिशम्यसुचिरायस्वयंवनवासरूपंधर्मंप्रपद्यांगीकृत्य समस्ताःसमाःवनवासंप्रतिविदधे लक्ष्मणस्यानुमतिमितिशेषः ॥ ३४ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

भयंतत्कार्यंइतस्ततईक्षणरूपंसंभ्रमंचनोपेयतुः ॥ ३५ ॥ ॥इति[illegible]प्राभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्यअयोध्याकांड[illegible]

तेइति ॥ १ ॥ गंगामभियमुनाप्रवर्ततेतद्देशंप्रयागम् गंगायाअतिपुण्यत्वव्यननायैवमुक्तिः ॥२॥ भूमिभागाःभूमिप्रदेशाः तेपश्यंतोजग्मुरितिसंबंधः ॥ ३ ॥ यथायथासुखम् जनानुमानशंका

भावात्क्षेमेणउपविश्योत्थायचशनैःशनैःस्वेच्छानुरोधेनसंपश्यन्समपश्यन् निर्वृत्तमात्रेऽर्धमंडलकाले ॥ ४ ॥ भगवतोग्नेःकेतुंलिंगंधूमंपश्य यदेवमतोऽत्रमुनिःसन्निहितइतिमन्ये ॥५॥ संभेदं

ततस्तुतस्मिन्विजनेमहाबलौमहावनेराघववंशवर्धनौ॥ नतौभयंसंभ्रममभ्युपेयतुर्यथैवसिंहौगिरिसानुगोचरौ॥३५॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०
आ०अयोध्याकांडेत्रिपंचाशःसर्गः॥ ५३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तेतुतस्मिन्महावृक्षेउषित्वारजनींशुभाम्॥ विमलेऽभ्युदितेसूर्येतस्माद्देशात्प्रतस्थिरे
॥ १ ॥ यत्रभागीरथींगंगांयमुनाऽभिप्रवर्तते॥ जग्मुस्तंदेशमुद्दिश्यविगाह्यसुमहद्वनम्॥ २ ॥ तेभूमिभागान्विविधान्देशांश्चापिमनोहरान्॥ अदृ
ष्टपूर्वान्पश्यंतस्तत्रतत्रयशस्विनः॥ ३ ॥ यथाक्षेमेणसंपश्यन्पुष्पितान्विविधान्द्रुमान्॥ निर्वृत्तमात्रेदिवसेरामःसौमित्रिमब्रवीत्॥ ४ ॥ प्रयागम
भितःपश्यसौमित्रेधूममुत्तमम्॥ अग्नेर्भगवतःकेतुंमन्येसन्निहितोमुनिः॥ ५ ॥ नूनंप्राप्ताःस्मसंभेदंगंगायमुनयोर्वयम्॥ तथाहिश्रूयतेशब्दोवारि
णोर्वारिघर्षजः॥६॥दारूणिपरिभिन्नानिवनजैरुपजीविभिः॥ छिन्नाश्चाप्याश्रमेचैतेदृश्यंतेविविधाद्रुमाः॥ ७ ॥ धन्विनौतौसुखंगत्वालंबमानेदि
वाकरे॥ गंगायमुनयोःसंधौप्रापतुर्निलयंमुनेः॥८॥ रामस्त्वाश्रममासाद्यत्रासयन्मृगपक्षिणः॥ गत्वामुहूर्तमध्वानंभरद्वाजमुपागमत्॥ ९ ॥ तत
स्त्वाश्रममासाद्यमुनेर्दर्शनकांक्षिणौ॥ सीतयानुगतौवीरौदूरादेवावतस्थतुः॥ १० ॥ सप्रविश्यमहात्मानमृषिंशिष्यगणैर्वृतम्॥ संशितव्रतमेकाग्रं
तपसालब्धचक्षुषम्॥ ११ ॥

संगमम् वारिणोर्गंगायमुनाजलयोः वारिघर्षौविजातीयवारिसंबंधः घट्टइतिपाठेप्येवमेव ॥६॥ येषांदारूणिभिन्नानितेद्रुमादृश्यंतइत्यन्वयः ॥ ७ ॥ धन्विनांविततावितिपाठेतेषांमध्येविततौमु
ख्याविवितियावत् संधौअंतर्वेदिदेशे निलयंआवासंतत्समीपदेशम् ॥८॥ आश्रमंतत्समीपवनप्रदेशम् त्रासयन्धनुर्धरत्वादिस्वरूपमात्रेणकेवलंत्रासयन् भरद्वाजंतदाश्रमम् ॥ ९॥ आश्रमंभरद्वा
जस्य दूरादेवावतस्थतुः कार्यवशनिर्गतशिष्यद्वाराविज्ञापनपूर्वकानुमतिलाभार्थमितिभावः ॥१०॥ सःतथालब्धानुमतिः प्रविश्यउटजमितिशेषः संशितव्रतंतीक्ष्णव्रतम् तपसालब्धचक्षुषंत्रै
कालिकसर्वजगद्वृत्तांताभिज्ञम् ॥ ११ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

दृष्ट्वाअवसरंज्ञात्वासौमित्रिणासार्धमभ्यवंददितिशेषः सीतयाचनमस्कारंकारितवान् तदाह अभ्यवादयत्॥१२॥तत्रमूलफलाशनाइत्यंतेनस्ववृत्तांतसहितमात्मानंभरद्वाजायन्यवेदयत॥१३॥ ॥१४॥१५॥ धर्ममेववानप्रस्थधर्ममेव मूलफलग्रहणंमांसस्याप्युपलक्षणम् ॥१६॥ गांमधुपर्कांगंमहोक्षम् अन्नमत्रादनीयमात्रम् अतएवमूलफलाश्रयानितिवक्ष्यति रसाःपानीयविशेषाः वासंवासस्थानम्॥१८॥ आगतंआगततेजोविशेषात्मर्यादारक्षणायमध्येमध्येस्थित्वानिकटंप्राप्तंरामंमृगपक्षिभिर्मुनिभिश्चसहस्वागतेनाभ्यर्च्यमुनिभिःसहमुनिःरामंसमंततआसीनोभवदिति

हुताग्निहोत्रंदृष्ट्वैवमहाभागःकृतांजलिः ॥ रामःसौमित्रिणासार्धंसीतयाचाभ्यवादयत्॥ १२ ॥ न्यवेदयतचात्मानंतस्मैलक्ष्मणपूर्वजः ॥ पुत्रौदशरथस्यावांभगवन्रामलक्ष्मणौ॥ १३ ॥ भार्याममेयंकल्याणीवैदेहीजनकात्मजा॥ मांचानुयाताविजनंतपोवनमनिंदिता॥ १४॥ पित्राप्रव्राज्यमानंमांसौमित्रिरनुजःप्रियः॥अयमन्वगमद्भ्रातावनमेवधृतव्रतः॥१५॥ पित्रानियुक्ताभगवन्प्रवेक्ष्यामतपोवनम्॥धर्ममेवाचरिष्यामस्तत्रमूलफलाशनाः॥ १६॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाराजपुत्रस्यधीमतः॥ उपानयतधर्मात्मागामर्घ्यमुदकंततः॥ १७॥ नानाविधानन्नरसान्वन्यमूलफलाश्रयान्॥ तेभ्योददौतप्ततपावासंचैवाभ्यकल्पयत्॥१८॥ मृगपक्षिभिरासीनोमुनिभिश्चसमंततः॥ राममागतमभ्यर्च्यस्वागतेनागतंमुनिः॥१९॥ प्रतिगृह्यतुतामर्चामुपविष्टंसराघवम्॥ भरद्वाजोब्रवीद्वाक्यंधर्मयुक्तमिदंतदा॥२०॥चिरस्यखलुकाकुत्स्थपश्याम्यहमुपागतम् ॥ श्रुतंतवमयाचैवविवासनमकारणम्॥ २१ ॥ अवकाशोविविक्तोयंमहानद्योःसमागमे ॥पुण्यश्चरमणीयश्चवसत्विहभवान्सुखम् ॥ २२ ॥ एवमुक्तस्तुवचनंभरद्वाजेनराघवः॥ प्रत्युवाचशुभंवाक्यंरामःसर्वहितेरतः॥ २३ ॥ भगवन्नितआसन्नःपौरजानपदोजनः ॥ सुदर्शमिहमांप्रेक्ष्यमन्येहमिममाश्रमम् ॥ २४ ॥ आगमिष्यतिवैदेहींमांचापिप्रेक्षकोजनः॥ अनेनकारणेनाहमिहवासंनरोचये॥ २५॥

योजना मृगपक्षिणामर्चाचप्रदक्षिणगमनादिरूपावर्णिता ॥ १९ ॥२०॥ चिरस्यचिरकालस्य इहाश्रमेआगतंत्वांपश्यामि अनेनपूर्वमपिकदाचिदागमनंध्वनितम् पूर्वरामावतारकालिकमागमनंमनसिनिधायवैषोक्तिः पश्यामिचक्षुषाएवंरूपंपश्यामि यःकेवलंध्यानगोचरएवसोप्येवंभूतइत्याश्चर्यंव्यंग्यम् अकारणंनिर्निमित्तम् ॥२१॥ २२ ॥ २३ ॥ इतआसन्नःएतदाश्रमाददूरवर्तीपौरजानपदोजनःमांसुदर्शंसुखेनद्रष्टुंशक्यंप्रेक्ष्यज्ञात्वावैदेहींमांचप्रेक्षकोजनःवैदेह्यादिदर्शनार्थीजनस्तदर्थमिममाश्रममागमिष्यतीत्यहंमन्येइत्यन्वयः ॥ २४ ॥ २५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

यत्रयस्मिन्नाश्रमस्थाने तादृशमेकांतेवर्तमानंपश्य ज्ञात्वानिर्दिशेत्यर्थः अत्रभगवन्नित्यादिश्लोकत्रयस्यतीर्थैनवास्तवस्त्वर्थोरावणवधार्थंगूढमवतीर्णमांमाप्रकटीकुरु [illegible]
दर्शविष्णुंमांज्ञात्वावैदेहींचमांलक्ष्मींप्रेक्ष्यज्ञात्वातांमांचप्रेक्षकःसन्निहागमिष्यति अतएवंविधंप्रकटवासंनरोचयेऽतोयत्रवैदेहीरमतेतंआश्रयतीत्याश्रमंजगत्तस्यस्थानंसर्वोत्तमंमांत्वमेवैकांतेप
श्यमत्स्वरूपंनप्रकटयेत्यंतेनव्याख्यातं तदुक्तं मुनिनारामस्वरूपप्रकटनस्यसर्ववेद्यंयथाभवतितथाप्राक्काप्यकरणात् अक्षरमर्यादयापितादृशार्थालाभाच्च पौरजानपदोजनइतिपदस्वार
स्याच्चेतिसुधियोविभावयंतु ॥ २६ ॥ एतदिति राघवस्यार्थग्राहकंतदुक्तस्योजनप्रतिपादकंतद्वक्ष्यमाणमब्रवीत् ॥ २७ ॥ दशक्रोशेइतिसमन्यंतं इतोमदाश्रमात् ॥ २८ ॥ २९॥ यावतायदा

एकांतेपश्यभगवन्नाश्रमस्थानमुत्तमम् ॥ रमतेयत्रवैदेहीसुखार्हाजनकात्मजा ॥ २६ ॥ एतच्छ्रुत्वाशुभंवाक्यंभरद्वाजोमहामुनिः ॥ राघवस्यतुत
द्वाक्यमर्थग्राहकमब्रवीत् ॥ २७ ॥ दशक्रोशइतस्तातगिरिर्यस्मिन्निवत्स्यसि ॥ महर्षिसेवितःपुण्यःपर्वतःशुभदर्शनः ॥ २८ ॥ गोलांगूलानुचरितो
वानरर्क्षनिषेवितः ॥ चित्रकूटइतिख्यातोगंधमादनसन्निभः ॥ २९ ॥ यावताचित्रकूटस्यनरःशृंगाण्यवेक्षते ॥ कल्याणानिसमाधत्तेनमोहेकुरुतेम
नः ॥ ३० ॥ ऋषयस्तत्रबहवोविहृत्यशरदांशतम् ॥ तपसादिवमारूढाःकपालशिरसासह ॥ ३१ ॥ प्रविविक्तमहंमन्येतंवासंभवतःसुखम् ॥ इह
वावनवासायवसराममयासह ॥ ३२ ॥ सरामंसर्वकामैस्तंभरद्वाजःप्रियातिथिम् ॥ सभार्यंसहचभ्रात्राप्रतिजग्राहहर्षयन् ॥ ३३ ॥ तस्यप्रयागे
रामस्यतंमहर्षिमुपेयुषः ॥ प्रपन्नारजनीपुण्याचित्राःकथयतःकथाः ॥ ३४ ॥ सीतातृतीयःकाकुत्स्थःपरिश्रांतःसुखोचितः ॥ भरद्वाजाश्रमेरम्येतांरात्रि
मवसत्सुखम् ॥ ३५ ॥ प्रभातायांतुशर्वर्यांभरद्वाजमुपागमत् ॥ उवाचनरशार्दूलोमुनिंज्वलिततेजसम् ॥ ३६ ॥ शर्वरींभगवन्नद्यसत्यशीलतवा
श्रमे ॥ उषिताःस्मोहवसतिमनुजानांतुनोभवान् ॥ ३७ ॥

शृंगाण्यवेक्षते तदेतिशेषः समाधत्तेमनःपापाकर्तुमाशास्ते ॥ ३० ॥ तदुपपादयति ऋषयइति बहुदिनमृतनृकपालवत्शुक्लंशिरस्तेनसहतेनविद्यमानेनोपलक्षितास्तपसाशरदांशतंविहृत्यअतिवार्ध
केपितपसाक्रीडित्वादिवंस्वर्गमारूढाःकेचित्तुकपालशिरसेतिशरीरोपलक्षणंसशरीराःस्वर्गंगताइत्याहुः तन्न धर्मपुत्रादीनामपिकियद्दूरमेवधर्मवैभवदर्शनायैतच्छरीरेणगमनंततस्तन्निरासपूर्वक
मेवस्वर्गगमनश्रवणादितिकतकः ॥ ३१ ॥ वनवासायवनवासंनियमसिद्ध्ये इहवेतिशिष्टाचारमात्रम् ॥ ३२ ॥ रामंतद्व्रजन्त्यांतत्रवसंतंप्रतिजग्राहअतिथियोग्यसत्कारैर्वशीकृतवान् ॥ ३३ ॥
रजनीप्रपन्नाप्राप्ता ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ इहाश्रमेशर्वरीमुषिताःस्म अहअथेत्यर्थे वसतिंगंतव्यांचित्रकूटरूपांतद्गमनंप्रत्यनुजानातु ॥ ३७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

भरद्वाजः तथारामेणप्रार्थितइतिशेषः व्रजइत्यनुजगाविति शेषः ॥ ३८ ॥ औपयिकमुचितं नगाःवृक्षाः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ विचरंति इदंशात्रंतं सरितोनद्यःप्रस्रवणास्तनुतरजलप्रवाहास्त युताःप्रस्थाःसानूनि दरीपाषाणनिर्भेदः कंदरागिरिगुहाः निर्झराःघनप्रवाहाः तान्द्रक्ष्यसीत्यन्वयः ॥ ४२ ॥ एतेकुंजरादयः सीतयासार्धंचरतस्तवेत्यन्वयः ॥ ४३ ॥ कोयष्टिभःटिट्टिभः ॥ ४४ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेचतुष्पंचाशःसर्गः ॥५४॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथभरद्वाजेनमार्गोपदेशः उषित्वेति ॥ १ ॥ औरसा

राञ्यांतुतस्यांव्युष्टायांभरद्वाजोब्रवीदिदम् ॥ मधुमूलफलोपेतंचित्रकूटंव्रजेतिह ॥ ३८ ॥ वासमौपयिकंमन्येतवराममहाबल ॥ नानानगगणोपेतःकिन्नरोरगसेवितः ॥ ३९ ॥ मयूरनादाभिरतोगजराजनिषेवितः ॥ गम्यतांभवताशैलश्चित्रकूटःसविश्रुतः ॥ ४० ॥ पुण्यश्चरमणीयश्चबहुमूलफलायुतः ॥ तत्रकुंजरयूथानिमृगयूथानिचैवहि ॥ ४१ ॥ विचरंतिवनांतेषुतानिद्रक्ष्यसिराघव ॥ सरित्प्रस्रवणप्रस्थान्दरीकंदरनिर्झरान् ॥ ४२ ॥ चरतःसीतयासार्धंनंदिष्यतिमनस्तव ॥ ४३ ॥ प्रहृष्टकोयष्टिभकोकिलस्वनैर्विनोदयंतंचसुखंपरंशिवम् ॥ मृगैश्चमत्तैर्बहुभिश्चकुंजरैःसुरम्यमासाद्यसमावसाश्रयम् ॥ ४४ ॥ इत्यार्षेश्रीमृ०वा० आ०अयोध्याकांडेचतुष्पंचाशःसर्गः ॥५४॥ ॥७॥ ॥ उषित्वारजनींतत्रराजपुत्रावरिंदमौ ॥ महर्षिमभिवाद्याथजग्मतुस्तंगिरिंप्रति ॥ १ ॥ तेषांस्वस्त्ययनंचैवमहर्षिःसचकारह ॥ प्रस्थितान्प्रेक्ष्यतांश्चैवपितापुत्रानिवौरसान् ॥ २ ॥ ततःप्रचक्रमेवक्तुंवचनंसमहामुनिः ॥ भरद्वाजोमहातेजारामंसत्यपराक्रमम् ॥ ३ ॥ गंगायमुनयोःसंधिमादायमनुजर्षभ ॥ कालिंदीमनुगच्छेतांनदींपश्चान्मुखाश्रिताम् ॥ ४ ॥ अथासाद्यतुकालिंदींप्रतिस्रोतःसमागताम् ॥ तस्यास्तीर्थंप्रचरितंप्रकामंप्रेक्ष्यराघव ॥ ५ ॥ तत्रयूयंप्लवंकृत्वातरतांशुमतींनदीम् ॥ ततोन्यग्रोधमासाद्यमहांतंहरितच्छदम् ॥ ६ ॥ परीतंबहुभिर्वृक्षैःश्यामंसिद्धोपसेवितम् ॥ तस्मिन्सीतांजलिंकृत्वाप्रयुंजीताशिषांक्रियाम् ॥ ७ ॥

न्पुत्रान्पितेवतान्प्रस्थितान्प्रेक्ष्यतेषांस्वस्त्ययनंचकार चैवौपादपूरणार्थौ ॥ २ ॥ प्रचक्रमेमार्गोपदेशार्थमितिशेषः ॥ ३ ॥ पश्चान्मुखाश्रितांगंगाजलवेगाभिघातेनकिंचिद्दूरंपश्चान्मुखंगतामिति तीर्थः संधिःसंगमतीर्थं संगमात्पश्चिमप्रदेशएवाश्रितस्त्वप्रयुक्तव्यवहारां संगमपूर्वभागेतुगंगायाएवव्यवहारइतिभावइतिकतकः अन्येतु पश्चान्मुखयागंगयाश्रितांकालिंदीमनुगच्छेतामित्यर्थः अतएवाग्रेकालिंदीमासाद्येत्युक्तिरित्याहुः ॥ ४ ॥ अथशुद्धांकालिंदींप्रतिस्रोतोयथाभवतितथासमागतांविपरीतप्रवाहामासाद्यतस्यास्तीर्थमवतरणप्रदेशंप्रचरितंगमनागमनाभ्यामतिक्षुण्णंदृष्ट्वा ॥ ५ ॥ प्लवंतरणसाधनं अंशुमतींसूर्यतनयां ॥ ६ ॥ श्यामंश्यामनामकं आशिषांक्रियांकरणंप्रयुंजीतअस्माकंपुनरागमनंभवत्वितिसीतादक्षंनत्यादिनाप्रार्थयेत् ॥ ७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

वसेद्वातिक्रमेतवेत्येकवचनंसीताभिप्रायकं श्रमेवसेत् अन्यथापेग च्छेदित्यर्थः ततःकालिंदीदक्षिणतीरवर्तिन्यमोधात्॥८॥यामुनैर्यमुनातीरजैः॥९॥ मार्दवयुक्तः वालुकोपेतत्वात् कंटकपाषा णादिरहितत्वाच्च दावैर्विवर्जितःवनाग्निरहितः॥१०॥ तथेत्युक्त्वात्वदुपदिष्टमार्गेणैवगमिष्यामइत्युक्त्वा ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ काष्ठसंघाटःकाष्ठसंघातस्तद्रूपंमहाप्लवंउडुपम् ॥ १४ ॥ उशी

समासाद्यचतंवृक्षंवसेद्वातिक्रमेतवा॥ क्रोशमात्रंततोगत्वानीलंप्रेक्ष्यचकाननम्॥८॥ सल्लकीबदरीमिश्रंरामवन्यैश्चयामुनैः॥ सपंथाश्चित्रकूट स्यगतस्यबहुशोमया॥ ९॥ रम्योमार्दवयुक्तश्चदावैश्चैवविवर्जितः॥ इतिपंथानमादिश्यमहर्षिःसंन्यवर्तत॥ १०॥ अभिवाद्यतथेत्युक्त्वारामेणवि निवर्तितः॥ उपावृत्तेमुनौतस्मिन्रामोलक्ष्मणमब्रवीत्॥ ११॥ कृतपुण्याःस्मभद्रंतेमुनिर्यन्नोऽनुकंपते॥ इतितौपुरुषव्याघ्रौमंत्रयित्वामनस्विनौ॥ १२॥ सीतामेवाग्रतःकृत्वाकालिंदींजग्मतुर्नदीम्॥ अथासाद्यतुकालिंदींशीघ्रस्रोतस्विनींनदीम्॥१३॥ चिंतामापेदिरेसद्योनदीजलतितीर्षवः॥ तौकाष्ठसंघाटमथोचक्रतुःसुमहाप्लवम्॥ १४॥ शुष्कैर्वंशैःसमाकीर्णमुशीरैश्चसमावृतम्॥ ततोवेतसशाखाश्चजंबुशाखाश्चवीर्यवान्॥ १५॥ चकारलक्ष्मणश्छित्त्वासीतायाःसुखमासनम्॥ तत्रश्रियमिवाचिंत्यांरामोदाशरथिःप्रियाम्॥ १६॥ ईषत्संलज्जमानांतामध्यारोपयतप्लवम्॥ पार्श्वेतत्रचवैदेह्यावसनेभूषणानिच॥ १७॥ प्लवेकठिनकाजंचरामश्चक्रेसमाहितः॥ आरोप्यसीतांप्रथमंसंघाटंपरिगृह्यतौ॥ १८॥ ततःप्रतेरतुर्यत्तौप्रीतौदशरथात्मजौ॥ कालिंदीमध्यमायातासीतात्वेनामवंदत॥ १९॥ स्वस्तिदेवितरामित्वांपारयेन्मेपतिर्व्रतम्॥ यक्ष्येत्वांगोसहस्रेणसुराघट शतेनच॥ २०॥ स्वस्तिप्रत्यागतेरामेपुरीमिक्ष्वाकुपालिताम्॥ कालिंदीमथसीतातुयाचमानाकृतांजलिः॥ २१॥ तीरमेवाभिसंप्राप्तादक्षिणंवरव र्णिनी॥ ततःप्लवेनांशुमतींशीघ्रगामूर्मिमालिनीम्॥ २२॥ तीरजैर्बहुभिर्वृक्षैःसंतेरुर्यमुनांनदीम्॥ तेषुतेप्लवमुत्सृज्यप्रस्थाययमुनावनात्॥ २३॥ श्यामंन्यग्रोधमासेदुःशीतलंहरितच्छदम्॥ न्यग्रोधंसमुपागम्यवैदेहीचाभ्यवंदत॥ २४॥ नमस्तेस्तुमहावृक्षपारयेन्मेपतिर्व्रतम्॥ कौसल्यांचैवप श्येमसुमित्रांचयशस्विनीम्॥ २५॥

रैर्नलदैः वेतसैरित्यर्थइतिकतकोक्तमयुक्तम् ॥ १५ ॥ अचिंत्यांअचिंत्य प्रभावाम् ॥ १६ ॥ सःरामः ॥ १७ ॥ कठिनंखनित्रं काजंपेटकं द्वंद्वेएकवद्भावः कठिनकंखनित्रं आजंअजचर्मपिनद्धंपेटकमित्यर्थमन्ये संघाटंप्लवम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ पतिःव्रतंचतुर्दशवर्षा वधिकंपारयेत्समापयेत् ॥ २० ॥ स्वस्तिप्रत्यागतेयक्ष्यइतिसबंधः ॥ २१ ॥ उक्तमेवोपसंहरति ततइति ॥ २२ ॥ तीरजैर्वृक्षैरुपलक्षितां यमुनातीरसंबंधिवनात् ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

पर्यंगच्छत्परितोगच्छत् प्रदक्षिणंचकारेतियावत् ॥ २६ ॥ विधेयामनुकूलांसीतामायान्तींप्रार्थयंतीमवलोक्याब्रवीदित्यन्वयः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ साऽबलासीतापप्रच्छकोयंवृक्षइत्यादि रमणीयान्रम्यान् कुसुमोत्करान्पादपान्कुसुमस्तोमविशिष्टवृक्षावयवान् ॥ ३० ॥ सीतावचनेनसंरब्धस्त्वरावानानयामासेत्यन्वयः आनयामासेत्यानिन्येइत्यर्थेआर्षम् विचित्रेत्यादिनदीविशेषणम् ॥ ३१ ॥ नदींयमुनाम् चेरतुःभुक्तवंतौ ॥ ३२ ॥ वप्रंतीरम् ॥ ३३ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेपंचपंचाशःसर्गः ॥ ५५ ॥

इतिसीतांजलिंकृत्वापर्यगच्छन्मनस्विनी ॥ अवलोक्यततःसीतामायान्तींमनिंदिताम् ॥ २६ ॥ दयितांचविधेयांचरामोलक्ष्मणमब्रवीत् ॥ सीतामादायगच्छत्वमग्रतोभरतानुज ॥ २७ ॥ पृष्ठतोनुगमिष्यामिसायुधोद्विपदांवर ॥ यद्यत्फलंप्रार्थयतेपुष्पंवाजनकात्मजा ॥ २८ ॥ तत्तत्प्रयच्छवैदेह्यायत्रास्यारमतेमनः ॥ एकैकंपादपंगुल्मंलतांवापुष्पशालिनीम् ॥ २९ ॥ अदृष्टरूपांपश्यंतीरामंपप्रच्छसाऽबला ॥ रमणीयान्बहुविधान्पादपान्कुसुमोत्करान् ॥ ३० ॥ सीतावचनसंरब्धआनयामासलक्ष्मणः ॥ विचित्रवालुकजलांहंससारसनादिताम् ॥ ३१ ॥ रेमेजनकराजस्यसुताप्रेक्ष्यतदानदीम् ॥ क्रोशमात्रंततोगत्वाभ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ बहून्मेध्यान्मृगान्हत्वाचेरतुर्यमुनावने ॥ ३२ ॥ विहृत्यतेबर्हिणपूगनादितेशुभेवनेवारणवानरायुते ॥ समंनदीवप्रमुपेत्यसत्वरंनिवासमाजग्मुरदीनदर्शनाः ॥ ३३ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआ० अयोध्याकांडेपंचपंचाशःसर्गः ॥ ५५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथरात्र्यांव्यतीतायामवसुप्तमनंतरम् ॥ प्रबोधयामासशनैर्लक्ष्मणंरघुपुंगवः ॥ १ ॥ सौमित्रेश्शृणुवन्यानांवल्गुव्याहरतांस्वनम् ॥ संप्रतिष्ठामहेकालःप्रस्थानस्यपरंतप ॥ २ ॥ प्रसुप्तस्तुततोभ्रात्रासमयेप्रतिबोधितः ॥ जहौनिद्रांचतंद्रांचप्रसक्तंचपरिश्रमम् ॥ ३ ॥ ततउत्थायतेसर्वेस्पृष्ट्वानद्याःशिवंजलम् ॥ पंथानमृषिभिर्जुष्टंचित्रकूटस्यतंययुः ॥ ४ ॥ ततःसंप्रस्थितःकालेरामःसौमित्रिणासह ॥ सीतांकमलपत्राक्षीमिदंवचनमब्रवीत् ॥ ५ ॥ आदीप्तानिववैदेहिसर्वतःपुष्पितान्नगान् ॥ स्वैःपुष्पैःकिंशुकान्पश्यमालिनःशिशिरात्यये ॥ ६ ॥

अथावसुप्तमवस्वमबोधानंतरमपिईषत्सुप्तम् एतेनचतुर्दशवर्षपर्यंतंलक्ष्मणःस्वापहीनोऽनाहारश्चेतिलोकप्रवादोऽपास्तः ॥ १ ॥ वन्यानांशुकपिकादीनांस्वनंश्शृणु प्रस्थानस्यकालोजातोऽतःसंप्रतिष्ठामहेगच्छामः संप्रतीक्षामहेकालमितिपाठेप्रस्थानकालंजानीमइत्यर्थः ॥ २ ॥ समयेप्रबोधसमये तंद्रांआलस्यम् ॥ ३ ॥ नद्याःकालिंद्याजलंस्पृष्ट्वास्नानाद्यंतंनित्यकृत्यंकृत्वा ॥ ४ ॥ ५ ॥ आदीप्तानिवज्वलितानिव मालिनःस्वैःपुष्पैर्मालावतइवस्थितान् शिशिरात्ययेवसंते ॥ ६ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

शक्ष्यामजीवितुम् जीवनसाधनफलादिसंपत्तेः ॥ ७ ॥ आढकचतुष्टयंद्रोणस्तत्प्रमाणमधुपूर्णानिमधूनिमधुपटलानि मधुकारीभिःमधुमक्षिकाभिः नगवृक्ष ॥ ८॥ नत्यूह...
कटेपुष्पैःकृतेनसंस्तरेणआच्छादनेनसंकटेनिबिडेवनोद्देशे ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ संपन्नसरसोदकंस्वादूदकसहितम् ॥ १३ ॥ सुतरांआजीवोजीवनोपायोयस्मिन् ॥ १४ ॥ अयंवासो

पश्यद्रोणप्रमाणानिलंबमानानिलक्ष्मण ॥ मधूनिमधु
पश्यभल्लातकान्बिल्वान्नरैरनुपसेवितान् ॥ फलपुष्पैरवनतान्नूनंशक्ष्यामजीवितुम् ॥ ७ ॥ पश्यद्रोणप्रमाणानिलंबमानानिलक्ष्मण ॥ मधूनिमधु
कारीभिःसंभृतानिनगेनगे ॥ ८ ॥ एषक्रोशतिनत्यूहस्तंशिखीप्रतिकूजति ॥ ९ ॥ रमणीयेवनोद्देशेपुष्पसंस्तरसंकटे ॥ ९ ॥ मातंगयूथानुसृतंपक्षिसंघानु
नादितम् ॥ चित्रकूटमिमंपश्यप्रवृद्धशिखरंगिरिम् ॥ १० ॥ समभूमितलेरम्येद्रुमैर्बहुभिरावृते ॥ पुण्येरंस्यामहेतातचित्रकूटस्यकानने ॥ ११ ॥
ततस्तौपादचारेणगच्छंतौसहसीतया ॥ रम्यमासेदतुःशैलंचित्रकूटंमनोरमम् ॥ १२ ॥ तंतुपर्वतमासाद्यनानापक्षिगणायुतम् ॥ बहुमूलफलंरम्यं
संपन्नसरसोदकम् ॥ १३ ॥ मनोज्ञोयंगिरिःसौम्यनानाद्रुमलतायुतः ॥ बहुमूलफलोरम्यःस्वाजीवःप्रतिभातिमे ॥ १४ ॥ मुनयश्चमहात्मानोवसंत्य
स्मिन्शिलोच्चये ॥ अयंवासोभवेत्तातवयमत्रवसेमहि ॥ १५ ॥ इतिसीताचरामश्चलक्ष्मणश्चकृतांजलिः ॥ अभिगम्याश्रमंसर्वेवाल्मीकिमभिवा
दयन् ॥ १६ ॥ तान्महर्षिःप्रमुदितःपूजयामासधर्मवित् ॥ आस्यतामितिचोवाचस्वागतंतंनिवेद्यच ॥ १७ ॥ ततोब्रवीन्महाबाहुर्लक्ष्मणंलक्ष्मणाग्र
जः ॥ सन्निवेद्ययथान्यायमात्मानमृषयेप्रभुः ॥ १८ ॥ लक्ष्मणानयदारूणिदृढानिचवराणिच ॥ कुरुष्वावसथंसौम्यवासेमेऽभिरतंमनः ॥ १९ ॥ त
स्यतद्वचनंश्रुत्वासौमित्रिर्विविधान्द्रुमान् ॥ आजहारततश्चक्रेपर्णशालामरिंदमः ॥ २० ॥ तांनिष्ठितांबद्धकटांदृष्ट्वारामःसुदर्शनाम् ॥ शुश्रूषमाण
मेकाग्रमिदंवचनमब्रवीत् ॥ २१ ॥ ऐणेयंमांसमाहृत्यशालांयक्ष्यामहेवयम् ॥ २२ ॥

तितत्त्वम् ॥ १६॥ तंरामंप्रतिस्वागतंस्वागतप्रश्नंनिवेद्यविज्ञाप्य ॥ १७ ॥ आत्मानंसंनिवेद्यअमुकपुत्रःअमुकहेतोरागतोस्मीत्युक्त्वा ॥ १८॥ १९ ॥ २० ॥ निष्ठितांअंतर्बहिःकाष्ठभित्त्यासुप्रतिष्ठा
भवेत्वासयोग्योभवेत् ॥ १५ ॥ वाल्मीकिमभिवादयन्अभ्यवादयन् चित्रकूटेस्थितएववाल्मीकीरामराज्यप्राप्तिसमयेतमसातीरंगतइतिनविरोधइतिप्राञ्चः प्राचेतसादयंवाल्मीकिरन्यएवे
पिताम् बद्धकटांबद्धकवाटाम् छांदसोवर्णलोपः यद्वा बद्धच्छदिषम् बद्धःकटोवर्षावारकोयस्यामित्यर्थात् एकाग्रंलक्ष्मणम् ॥ २१ ॥ शालांपर्णशालाधिष्ठातृदेवताम् ॥ २२ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

वास्तुशमनंवास्तुशांतिः चिरजीविभिःचिरजीवित्वेच्छावद्भिः॥२३॥ पशुवधदोषशंकांवारयति कर्तव्यइति यज्ञार्थपशुहिंसानदोषइतिभावः शास्त्रदृष्टःशास्त्रबोधितःधर्मशास्त्रबोधितकर्तव्यत्व रूपः ॥२४॥ ऐणेयंमृगमांसम् एतच्छालांएनांशालांतदधिष्ठातृशिखिपर्जन्यादिपंचाशद्देवताः ॥२५॥ अयंसौम्योमुहूर्तः दिवसश्चायंध्रुवसंज्ञकः ॥२६॥ निष्टप्तंनितरांतप्तंछिन्नशोणितंउपरत रुधिरस्यंदम् ॥२७॥ सर्वःसर्वकर्मार्हः समस्तांगःशिरःपादादिसर्वांगोपेतः श्रितःपक्वः ॥ २८॥ गुणवान्कर्मापेक्षितप्रायत्यादिगुणवान् ॥२९॥ सत्रावसानिकान्यागसमाप्तिप्रयोजनान्मंत्रान्गृ

कर्तव्यंवास्तुशमनंसौमित्रेचिरजीविभिः॥ मृगंहत्वानयक्षिप्रंलक्ष्मणेहशुभेक्षण॥२३॥ कर्तव्यःशास्त्रदृष्टोहिविधिर्धर्ममनुस्मर॥भ्रातुर्वचनमाज्ञा यलक्ष्मणःपरवीरहा॥ २४॥ चकारचयथोक्तंहितंरामःपुनरब्रवीत्॥ऐणेयंश्रपयस्वैतच्छालांयक्ष्यामहेवयम्॥ २५॥ त्वरसौम्यमुहूर्तोयंध्रुवश्चदिव सोप्ययम्॥ सलक्ष्मणःकृष्णमृगंहत्वामेध्यंप्रतापवान्॥ २६॥ अथचिक्षेपसौमित्रिःसमिद्धेजातवेदसि॥ तत्तुपक्वंसमाज्ञायनिष्टप्तंछिन्नशोणितम्॥ ॥ २७॥ लक्ष्मणःपुरुषव्याघ्रमथराघवमब्रवीत्॥ अयंसर्वःसमस्तांगःश्रितःकृष्णमृगोमया॥ २८॥ देवतादेवसंकाशयजस्वकुशलोह्यसि॥ रामः स्नात्वातुनियतोगुणवान्जपकोविदः॥ २९॥ संग्रहेणाकरोत्सर्वान्मंत्रान्सत्रावसानिकान्॥ इष्ट्वादेवगणान्सर्वान्विवेशावसथंशुचिः॥ ३०॥ बभू वचमनोह्लादोरामस्यामिततेजसः॥ वैश्वदेवबलिंकृत्वारौद्रंवैष्णवमेवच॥ ३१॥ वास्तुसंशमनीयानिमंगलानिप्रवर्तयन्॥ जपंचन्यायतःकृत्वा स्नात्वानद्यांयथाविधि॥ ३२॥ पापसंशमनंरामश्चकारबलिमुत्तमम्॥ वेदिस्थलविधानानिचैत्यान्यायतनानिच॥ आश्रमस्यानुरूपाणिस्थाप यामासराघवः॥३३॥ तांवृक्षपर्णच्छदनांमनोज्ञांयथाप्रदेशंसुकृतांनिवाताम्॥ वासायसर्वेविविशुःसमेताःसभांयथादेवगणाःसुधर्माम्॥३४॥

हीत्वासंग्रहेणवास्तुशांत्याद्यकरोत्॥ ३०॥ एवंगृहाधिष्ठितदेवतापूजामुक्त्वापुनःस्नानपूर्वकंवैश्वदेवादिप्रकारमाह वैश्वदेवेत्यादि॥ ३१॥ वास्तुसंशमनीयानिवास्तुदोषशमनार्थं मंगलानि मंगलपाठादीनि॥ ३२॥ पापसंशमनंपापशमनसाधनंबलिंवैश्वदेवबलिमित्युपसंहारेणवादः वेदिस्थलानांबलिहरणवेदिस्थलानांअष्टदिग्वर्तिनांविधानानि चैत्यंगणपत्यायतनम् आयत नानिविष्ण्वादेःअनुरूपाणिसूक्ष्ममार्गेणेतियावत्॥ ३३॥ वृक्षपर्णैःकृतंछदनंछादनंयस्यांताम्॥ ३४॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

मृगपक्षिजुष्टांतांनदीमासाद्यदृष्टः ॥ ३५ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेषट्पंचाशःसर्गः ॥ ५६ ॥ ॥५६॥ ॥ एवंरामव्यापारमुक्त्वाविसृष्टसुमंत्रव्यापारमाह कथयित्वेति रामेदक्षिणतीरस्थेसुमंत्रेणसहदुःखार्तोगुहश्चिरंरामगुणान्कथयित्वारामभद्रेदृष्टिपथादतिक्रांतेतेनसहस्वगृहंजगाम ॥ १ ॥ भरद्वाजाभिगमनं रामादीनांभरद्वाजमुद्दिश्यगमनम् सभाजनंभरद्वाजेनेतिशेषः सहासनमितिपाठांतरम् तत्रस्थैःश्रृंगवेरपुरस्थैर्गुहप्रेषितचारैःकरणभूतैस्तन्मुखेनाभिलक्षितंज्ञातंकृत्वागुहानुज्ञातःसुमंत्रोययावित्यन्वयः गंगोत्तरणतृतीयदिवसेभरद्वाजाश्रमात्प्रतिनिवृत्तदूतमुखात्तावत्पर्यंततद्वृत्तंज्ञात्वातद्दिनएवश्रृंगवेरपुरात्सुमंत्रस्यप्रतिनिवृत्तिरितिबोध्यम् अतएवरामस्यनिर्गमदिनाद्दिनेषष्ठेर्धरात्रके हाहा

सुरम्यमासाद्यतुचित्रकूटंनदींचतांमाल्यवतींसुतीर्थाम्॥ ननंदहृष्टोमृगपक्षिजुष्टांजहौचदुःखंपुरविप्रवासात्॥३५॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेषट्पंचाशःसर्गः॥५६॥ ॥५६॥ ॥कथयित्वातुदुःखार्तःसुमंत्रेणचिरंसह॥ रामेदक्षिणकूलस्थेजगामस्वगृहंगुहः॥ १ ॥ भरद्वाजाभिगमनंप्रयागेचसभाजनम्॥ आगिरेर्गमनंतेषांतत्रस्थैरभिलक्षितम्॥ २ ॥ अनुज्ञातःसुमंत्रोथयोजयित्वाहयोत्तमान्॥ अयोध्यामेवनगरींप्रययौगाढदुर्मनाः॥ ३ ॥ सवनानिसुगंधीनिसरितश्चसरांसिच॥ पश्यन्यत्तोययौशीघ्रंग्रामाणिनगराणिच॥ ४ ॥ ततःसायाह्नसमयेद्वितीयेऽहनिसारथिः॥ अयोध्यांसमनुप्राप्यनिरानंदांददर्शह॥ ५॥सशून्यामिवनिःशब्दांदृष्ट्वापरमदुर्मनाः॥ सुमंत्रश्चिंतयामासशोकवेगसमाहतः॥ ६॥ कच्चिन्नसगजासाश्वासजनासजनाधिपा॥ रामसंतापदुःखेनदग्धाशोकाग्निनापुरी ॥ ७॥ इतिचिंतापरःसूतोवाजिभिःशीघ्रयायिभिः॥ नगरद्वारमासाद्यत्वरितःप्रविवेशह॥ ८॥ सुमंत्रमभिधावंतःशतशोथसहस्रशः॥ क्वरामइतिपृच्छंतःसूतमभ्यद्रवन्नराः ॥ ९ ॥ तेषांशशंसगंगायामहमापृच्छ्यराघवम्॥ अनुज्ञातोनिवृत्तोस्मिधार्मिकेणमहात्मना॥ १०॥

लक्ष्मणहासीतेहारामेतिमृतोनृपइतिपाद्मंसंगच्छते दिनद्वयेनश्रृंगवेरपुरेरामागमनंतद्द्वितीयदिनेगंगोत्तरणंतदादिनत्रयंसुमंत्रस्यतत्रस्थितिःतत्रतृतीयदिवसेमध्याह्नेप्रयागतआगतचारेभ्योरामवृत्तांतंलब्ध्वाततःप्रस्थायमध्येवस्थानंततःषष्ठेपराह्णेऽयोध्याप्रवेशःसुमंत्रस्यतदर्धरात्रेराज्ञोमरणमिति ॥ २ ॥ अनुज्ञातः गुहेनेतिशेषः ॥ ३ ॥ यत्तःसावधानः शीघ्रमतिवेगेन ॥ ४ ॥ द्वितीयेहनिश्रृंगवेरपुरतःप्रतिनिवृत्तिदिवसात् ॥ ५ ॥ शून्यामिवशून्यनगरीमिव ॥ ६ ॥ चिंताप्रकारमाह कच्चिदिति नशब्दोवितर्के ॥ ७ ॥ ८ ॥ अभ्यद्रवन्सूतसंमुखमाजग्मुः ॥ ९ ॥ गंगायांश्रृंगवेरपुरेरामेणानुज्ञातस्तमापृच्छ्यनिवृत्तोस्मि ततःपरंवृत्तांतंनजानामीतिशशंस ॥ १० ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तीर्णाःगंगामुत्तीर्यगताः ॥ ११ ॥ द्वंद्वंद्वंसंघशस्तिष्ठतांतेषांजनानांयेइहरथेरामंनपश्यामस्तेहताःखलुइतिवचःशुश्राव ॥ १२ ॥ दानादिव्यवहारेषुधार्मिकंरामंवयमंतरादानादिव्यवहारमध्ये जातुपुनर्नद्रक्ष्यामइतिचशुश्राव ॥ १३ ॥ पित्रैवरामेणपरिपालितंनगरंअस्यजनस्यकिंसमर्थमुचितंकिंप्रियंतत्करंवस्तुकिमिहामुत्रसुखावहंवस्त्विति चिंताव्यामंबभूवेतिशेषः ॥ १४ ॥ अनुअनंतरम् वातायनगतानांस्त्रीणांराममुद्दिश्यअभितप्तानांपरिदेवनांअंतरापणंआपणमध्येगच्छन्शुश्राव ॥ १५ ॥ १६ ॥ कक्ष्याद्वाराणि ॥ १७ ॥ हाहाकारःकृतोयाभिस्ताः हर्म्यंधनिकगृहम् वि

तेतीर्णाइतिविज्ञायबाष्पपूर्णमुखानराः ॥ अहोधिगितिनिःश्वस्यहारामेतिविचुक्रुशुः ॥ ११ ॥ शुश्रावचवचस्तेषांद्वंद्वंद्वंचतिष्ठताम् ॥ हताःस्मखलुयेनेहपश्यामइतिराघवम् ॥ १२ ॥ दानयज्ञविवाहेषुसमाजेषुमहत्सुच ॥ नद्रक्ष्यामःपुनर्जातुधार्मिकंराममंतरा ॥ १३ ॥ किंसमर्थजनस्यास्यकिंप्रियंकिंसुखावहम् ॥ इतिरामेणनगरंपित्रेवपरिपालितम् ॥ १४ ॥ वातायनगतानांचस्त्रीणामन्वंतरापणम् ॥ राममेवाभितप्तानांशुश्रावपरिदेवनाम् ॥ १५ ॥ सराजमार्गमध्येनसुमंत्रःपिहिताननः ॥ यत्रराजादशरथस्तदेवोपययौगृहम् ॥ १६ ॥ सोवतीर्यरथाच्छीघ्रंराजवेश्मप्रविश्यच ॥ कक्ष्याःसमाभिचक्राममहाजनसमाकुलाः ॥ १७ ॥ हर्म्यैर्विमानैःप्रासादैरवेक्ष्याथसमागतम् ॥ हाहाकारकृतानार्योरामादर्शनकर्शिताः ॥ १८ ॥ आयतैर्विमलैर्नेत्रैरश्रुवेगपरिप्लुतैः ॥ अन्योन्यमभिवीक्षंतेव्यक्तमार्ततराःस्त्रियः ॥ १९ ॥ ततोदशरथस्त्रीणांप्रासादेभ्यस्ततस्ततः ॥ रामशोकाभितप्तानांमंदंशुश्रावजल्पितम् ॥ २० ॥ सहरामेणनिर्यातोविनाराममिहागतः ॥ सूतःकिंनामकौसल्यांक्रोशंतींप्रतिवक्ष्यति ॥ २१ ॥ यथाचमन्येदुर्जीवमेवंनसुकरंध्रुवम् ॥ आच्छिद्यपुत्रेनिर्यातेकौसल्यायत्रजीवति ॥ २२ ॥

मानंसप्तभूमिकंगृहम् प्रासादोराजगृहम् त्रिभूमिकंगृहमित्यन्ये तदुपलक्षितामयोध्यांसमागतमवेक्ष्येत्यन्वयः यद्वा तैःकरणैरवेक्ष्यतत्रारोहणपूर्वकमवेक्ष्येत्यन्वयः ॥ १८ ॥ अन्योन्यंअव्यक्तंयथाभवतितथावीक्षंते इतिकर्तव्यतामौढ्यादितिशेषः ॥ १९ ॥ प्रासादेभ्यःसुमंत्रस्यराजवेश्मप्रवेशंदृष्ट्वाप्रासादेभ्योवतीर्णानामित्यर्थः मंदंराजसान्निध्यान्मंदत्वम् ॥ २० ॥ किंनामप्रतिवक्ष्यति अतिघोरत्वान्नकिमपिवक्तुंशक्यमितिभावः ॥ २१ ॥ अथप्रत्येकंराममातॄणांदुःखप्रलापः यथाचेति यथाजीवंजीवनंदुःखजनकंमन्ये एवंध्रुवंनिश्चयेनसुकरंसुकरनाशंनेतिमन्ये यत्र यतःपुत्रेरामेआच्छिद्यन्यायप्राप्तमभिषेकमाच्छिद्यत्यक्त्वानिर्यातेसत्यपिकौसल्याजीवति मन्येइत्येकैकव्यक्त्यपेक्षयैकवचनम् ॥ २२ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

सत्यरूपंपरमार्थरूपंतत्स्त्रीणांवाक्यंनिशामयन्शोकेनप्रदीप्तइवसन्राजगृहंविवेश अत्रश्लोकद्वयेतीर्थकतकादिव्याख्यानात्यंतसमंजसेत्युपेक्षिता ॥ २३ ॥ सइति परिद्यूनंम्लानम् ॥२४॥ प्रत्यवेदयत् विस्तरेणप्रतिपादनमग्रेभविष्यति ॥ २५ ॥ २६ ॥ आविद्धंदुःखाभिहतम् ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ अद्येति इमंदुःखसाधनंपुत्रप्रवासनरूपमनयंकृत्वाअद्यकिमित्यपत्रपसिलज्जसे यन्नप्रतिभाषसेतस्मा च्छोकंविधूयोत्तिष्ठ तेसुकृतंसत्यपरिपालनरूपंपुण्यमस्तु किंच एवंशोकेत्वयाक्रियमाणेतवसहायतासहायसमूहः परिजनःसर्वोपिनस्यात्तत्व च्छोकेनसर्वोपिनश्येदित्यर्थः

सत्यरूपंतुतद्वाक्यंराजस्त्रीणांनिशामयन् ॥ प्रदीप्तइवशोकेनविवेशसहसागृहम् ॥ २३ ॥ सप्रविश्याष्टमींकक्ष्यांराजानंदीनमातुरम् ॥ पुत्रशोकपरिद्यूनमपश्यत्पांडुरेगृहे ॥ २४ ॥ अभिगम्यतमासीनंराजानमभिवाद्यच ॥ सुमंत्रोरामवचनंयथोक्तंप्रत्यवेदयत् ॥ २५ ॥ सतूष्णीमेवतच्छ्रुत्वाराजाविद्रुतमानसः ॥ मूर्च्छितोन्यपतद्भूमौरामशोकाभिपीडितः ॥ २६ ॥ ततोंतःपुरमाविद्धंमूर्च्छितेपृथिवीपतौ ॥ उच्छ्रित्यबाहूचुक्रोशन्नृपतौपतितेक्षितौ ॥ २७ ॥ सुमित्रयातुसहिताकौसल्यापतितंपतिम् ॥ उत्थापयामासतदावचनंचेदमब्रवीत् ॥ २८ ॥ इमंतस्यमहाभागदूतंदुष्करकारिणः ॥ वनवासादनुप्राप्तंकस्मान्नप्रतिभाषसे ॥ २९ ॥ अद्येममनयंकृत्वाव्यपत्रपसिराघव ॥ उत्तिष्ठसुकृतंतेस्तुशोकेनस्यात्सहायता ॥ ३० ॥ देवयस्याभयाद्रामंनानुपृच्छसिसारथिम् ॥ नेहतिष्ठतिकैकेयीविश्रब्धंप्रतिभाष्यताम् ॥ ३१ ॥ सातथोक्त्वामहाराजंकौसल्याशोकलालसा ॥ धरण्यांनिपपाताशुबाष्पविप्लुतभाषिणी ॥ ३२ ॥ विलपंतींतथादृष्ट्वाकौसल्यांपतितांभुवि ॥ पतिंचावेक्ष्यताःसर्वाःसमंताद्रुरुदुःस्त्रियः ॥ ३३ ॥ ततस्तमंतःपुरनादमुत्थितंसमीक्ष्यवृद्धास्तरुणाश्चमानवाः ॥ स्त्रियश्चसर्वारुरुदुःसमंततःपुरंतदासीत्पुनरेवसंकुलम् ॥ ३४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेसप्तपंचाशःसर्गः ॥ ५७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ प्रत्याश्वस्तोयदाराजामोहात्प्रत्यागतस्मृतिः ॥ तदाजुहावतंसूतंरामवृत्तांतकारणात् ॥ १ ॥

॥ ३० ॥ कैकेयीभयान्नपृच्छामीतिचेत्तत्राह देवेति विश्रब्धंनिःशंकम् ॥ ३१ ॥ विप्लुतभाषिणीगद्गदभाषिणी ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलके वाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेसप्तपंचाशःसर्गः ॥ ५७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ प्रत्याश्वस्तइति प्रत्याश्वस्तःकृतोपचारः मोहात्मोहंपरित्यज्यप्रत्यागतस्मृतिःप्रत्यागतसंज्ञः प्रत्यागतःपुनरितिपाठेप्ययमेवार्थः रामवृत्तांतकारणात्आजुहावरामवृत्तांतंप्रष्टुम् ॥ १ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥ २ ॥ नवमहंनवोनूतनोपग्रहोयद्ग्रहणंयस्यतंद्विपमिवविनिःश्वसंतंअस्वस्थंस्वीयमध्येनस्थितंकुंजरमिवध्यायंतम् ॥ ३ ॥ रजसामार्गरजसा परमार्तवत्परमार्तोहिंवचउवाच ॥४॥ वत्स्यति वनवा सकालस्यबहुदीर्घत्वाद्भविष्यप्रयोगः ॥ ५ ॥ दुःखस्यानुचितोपिदुःखंप्राप्तः शयनमुत्तमम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ व्यालैरजगरैः मृगैर्व्याघ्रादिभिः ॥ ८ ॥ रथादवरुह्यकथंपादैर्गतौ ॥९ ॥ अश्विनाविव मंदरं मंदरस्यकार्ष्ण्यमात्राद्वनसादृश्यम् ॥ १० ॥ ११ ॥ आसितादयोभावेनिष्ठांताः एतेनआसनादिव्यापारश्रवणेन ययातिरिवसाधुषु स्वर्गात्पतन्ययातिर्मांसाधुषुपातयेतींद्रंप्रार्थयित्वाय

तदासूतोमहाराजंकृतांजलिरुपस्थितः॥ राममेवानुशोचंतंदुःखशोकसमन्वितम्॥ २॥ वृद्धंपरमसंतप्तंनवग्रहमिवद्विपम् ॥ विनिःश्वसंतंध्यायंत मस्वस्थमिवकुंजरम्॥३॥ राजातुरजसासूतंध्वस्तांगंसमुपस्थितम्॥ अश्रुपूर्णमुखंदीनमुवाचपरमार्तवत्॥ ४॥ क्वनुवत्स्यतिधर्मात्मावृक्षमूलमु पाश्रितः॥ सोत्यंतसुखितःसूतकिमशिष्यतिराघवः॥५॥दुःखस्यानुचितोदुःखंसुमंत्रशयनोचितः ॥ भूमिपालात्मजोभूमौशेतेकथमनाथवत्॥ ६॥ यंयांतमनुयांतिस्मपदातिरथकुंजराः॥ सवत्स्यतिकथंरामोविजनंवनमाश्रितः॥७॥ व्यालैर्मृगैराचरितंकृष्णसर्पनिषेवितम्॥ कथंकुमारौवैदेह्या सार्धंवनमुपाश्रितौ॥८॥ सुकुमार्यातपस्विन्यासुमंत्रसहसीतया॥ राजपुत्रौकथंपादैरवरुह्यरथाद्गतौ॥ ९ ॥ सिद्धार्थःखलुसूतत्वंयेनदृष्टौममात्म जौ॥ वनांतंप्रविशंतौतावश्विनाविवमंदरम्॥१०॥ किमुवाचवचोरामःकिमुवाचचलक्ष्मणः ॥ सुमंत्रवनमासाद्यकिमुवाचचमैथिली ॥ ११ ॥ आसितंशयितंभुक्तंसूतरामस्यकीर्तय॥ जीविष्याम्यहमेतेनययातिरिवसाधुषु॥ १२॥ इतिसूतोनरेंद्रेणचोदितःसज्जमानया॥ उवाचवाचाराजा नंसबाष्पपरिबद्धया॥ १३॥ अब्रवीन्मेमहाराजधर्ममेवानुपालयन्॥ अंजलिंराघवःकृत्वाशिरसाभिप्रणम्यच॥ १४॥ सूतमद्वचनात्तस्यतातस्य विदितात्मनः॥ शिरसावंदनीयस्यवंद्यौपादौमहात्मनः॥ १५॥

थासाधुषुपतितस्तद्वार्तयासुखजीवनोजातःएवंस्वर्गतुल्यात्पुत्रसंयोगाद्भ्रष्टस्यमेभवल्लक्षणसाधुसमागमात्पुत्रवार्ताश्रवणेनजीविष्यामीतिभावः ॥ १२ ॥ सज्जमानयास्खलंत्या बाष्पपरिबद्धया कंठगतबाष्पनिरुद्धया ॥१३॥ हेमहाराजराघवोधर्ममेवानुपालयंस्तत्पालनाद्धेतोरब्रवीद्वक्ष्यमाणंवचः तदाह हेसूतमत्प्रतिनिधित्वेनराज्ञोऽजलिंकृत्वातथैवशिरसानत्वाविदितात्मनःलोकेधर्मि ष्ठत्वेनप्रसिद्धस्यशिरसावंदनयोग्यस्यराज्ञःपादौमद्वचनाद्रामोभिवादयतइत्युक्त्वामत्प्रतिनिधित्वेनवंद्यौ ॥ १४ ॥ १५ ॥

ततःसर्वमंतःपुरंत्वयामद्वचनस्तु्रामोवःसर्वाअविशेषेणारोग्यंपृच्छतीतिवाच्यं यथार्हंयथायोग्यंतासांमदभिवादनंचवाच्यम् ॥ १६ ॥ ततोममसाताकौसल्यामद्वचनात्कुशलंप्रणामंधर्मेऽप्रमादं चवक्तव्या किंचैनामिदंवक्ष्यमाणंविशिष्यब्रूयाः किंतदित्याह धर्मेत्यादि ॥ १७ ॥ १८ ॥ अभिमानःप्रधानमहिषीत्वप्रयुक्तोऽहंकारः मानस्तत्प्रयुक्तइतरतिरस्कारकश्चित्तविकारः मातृष्वि त्यस्यमदीयास्वितिशेषः अनुगतोराजायस्यास्तांकैकेयींहेअंबआर्यांश्लाघ्यांकारय धारयेतिपाठेप्ययमेवार्थः तयासहमाविरोत्सीरित्यर्थः ॥ १९ ॥ भरतेचराजवद्वृत्तिःकार्या तत्रहेतुः अज्ये ष्ठाअपिराजानोहिनिश्चयेनपूज्याइतियावत् राजधर्ममनुस्मर अर्थज्येष्ठाहीतिपाठेअर्थेनराज्यरूपार्थेनज्येष्ठाहियतोऽतःपूज्याइतिशेषः इतिराजधर्ममनुस्मरेति कतककृत्तुराजानमनुराज्ञः

सर्वमंतःपुरंवाच्यंसूतमद्वचनात्त्वया ॥ आरोग्यमविशेषेणयथार्हमभिवादनम् ॥ १६ ॥ माताचममकौसल्याकुशलंचाभिवादनम् ॥ अप्रमादंच वक्तव्याब्रूयाश्चैनामिदंवचः ॥ १७ ॥ धर्मनित्यायथाकालमग्न्यगारपराभव ॥ देविदेवस्यपादौचदेववत्परिपालय ॥ १८ ॥ अभिमानंचमानंचत्य क्त्वावर्तस्वमातृषु ॥ अनुराजानमार्यांचकैकेयीमंबकारय ॥ १९ ॥ कुमारेभरतेवृत्तिर्वर्तितव्याचराजवत् ॥ अप्यज्येष्ठाहिराजानोराजधर्ममनुस्म र ॥ २० ॥ भरतःकुशलंवाच्योवाच्योमद्वचनेनच ॥ सर्वास्वेवयथान्यायंवृत्तिंवर्तस्वमातृषु ॥ २१ ॥ वक्तव्यश्चमहाबाहुरिक्ष्वाकुकुलनंदनः ॥ पितरं यौवराज्यस्थोराज्यस्थमनुपालय ॥ २२ ॥ अतिक्रांतवयाराजामास्मैनंव्यपरोरुधः ॥ कुमारराज्येजीवस्वतस्यैवाज्ञाप्रवर्तनात् ॥ २३ ॥ अब्रवीच्चा पिमांभूयोभृशमश्रूणिवर्तयन् ॥ मातेवममसातातेद्रष्टव्यापुत्रगर्धिनी ॥ २४ ॥ इत्येवंमांमहाबाहुर्ब्रुवन्नेवमहायशाः ॥ रामोराजीवपत्राक्षोभृश मश्रूण्यवर्तयत् ॥ २५ ॥ लक्ष्मणस्तुसुसंक्रुद्धोनिःश्वसन्वाक्यमब्रवीत् ॥ केनायमपराधेनराजपुत्रोविवासितः ॥ २६ ॥

पश्चात् आर्यांकैकेयीमभिवादयेत्यर्थः कैकेयीमभिवादयेतिपाठः कुमारेचेत्यादिप्राग्वत् कैकेय्यावरबलेनाधिकत्वात्भरतस्यचराजदत्तार्थवत्त्वेनज्येष्ठत्वात्तयोरभिवादनमंबायायुक्तं तद्वैमु ख्यनिवृत्तयेचराजधर्ममनुस्मरेत्याह ॥ २० ॥ भरतोमद्वचनेनकुशलंवाच्यः सर्वासुमातृषुन्यायमनतिक्रम्यवृत्तिंवर्तस्वेतिवाच्यः ॥ २१ ॥ वक्तव्यश्चेति भरतइतिशेषः राज्यस्थंप्रधानराज्य स्थम् ॥ २२ ॥ व्यपरोरुधःराज्याद्भ्रंशयेत्यर्थः तस्यैवाज्ञाप्रवर्तनात्मदनुमहायतस्यैवाज्ञांप्रवर्तयन्कुमारराज्येजीवस्वतोषंकुरु ॥ २३ ॥ अब्रवीदित्यादिवाक्यंभरतंप्रत्येव अब्रवीदित्यादिश्लो कद्वयंप्रक्षिप्तमितिकतकः ॥ २४ ॥ २५ ॥ अथलक्ष्मणवाक्यमाह लक्ष्मणइति केनेत्यादिसार्धसप्तश्लोकास्तद्वचः ॥ २६ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

येनविवासनेनवयंपीडितास्तद्विवासनंराज्ञातुकार्यंवाकार्यमिव कार्यंकृतम् कैकेय्यालघुशासनंआश्रुत्यप्रतिज्ञायकृतम् यद्वा तद्विवासनंकृतंकार्यंकर्तुंयोग्यंवाभवतुअकार्यमकर्तुंयोग्यंवाभव तुअस्माकंतुपीडासर्वथैवेत्यर्थः ॥२७॥ उक्तमेवार्थंप्रकारांतरेणाह यदीति यदियद्रामःप्रव्राजितस्तल्लोभरूपेणकारणेनकैकेय्याकारितम् यद्वा कैकेय्यैप्रतिश्रुतवरदाननिमित्तकंवाभवतु सर्वथा दुष्कृतंकृतंअनुचितंकृतम् एतद्यतिरिक्तंवरयेतिसुवचत्वात् वरदानकालेविशिष्यनियोगाभावाच्च पतित्वेनभार्याशिक्षणेसमर्थाधिकाराच्च ॥ २८ ॥ ननुदैवप्रेरणयेदंजातमितिनदोषोराज्ञइत्या शंक्यनिरपराधपुत्रत्यागेदोषस्त्ववश्यंराज्ञइत्याह इदमिति ईश्वरस्यकृतेईश्वरप्रेरणायांसत्यांयथाकामंईश्वरेच्छामनतिक्रम्येदंतावत्कृतंभवतुनामतथापितुरामस्यपरित्यागेहेतुभूतंदोषंनपश्यामि

राज्ञातुखलुकैकेय्यालघुचाश्रुत्यशासनम्॥ कृतंकार्यमकार्यंवावयंयेनाभिपीडिताः ॥ २७॥ यदिप्रव्राजितोरामोलोभकारणकारितम्॥ वरदान निमित्तंवासर्वथादुष्कृतंकृतम्॥ २८॥ इदंतावद्यथाकाममीश्वरस्यकृतेकृतम्॥ रामस्यतुपरित्यागेनहेतुमुपलक्षये ॥ २९॥ असमीक्ष्यसमारब्धं विरुद्धंबुद्धिलाघवात्॥ जनयिष्यतिसंक्रोशंराघवस्यविवासनम्॥ ३०॥ अहंतावन्महाराजेपितृत्वंनोपलक्षये॥ भ्राताभर्ताचबंधुश्चपिताचमम राघवः॥ ३१॥ सर्वलोकप्रियंत्यक्त्वासर्वलोकहितेरतम्॥ सर्वलोकोनुरज्येतकथंचानेनकर्मणा॥३२॥ सर्वप्रजाभिरामंहिरामंप्रव्राज्यधार्मिकम्॥ सर्वलोकविरोधेनकथंराजाभविष्यति॥ ३३॥ जानकीतुमहाराजनिःश्वसंतीतपस्विनी ॥ भूतोपहतचित्तेवविष्ठिताविस्मृतास्थिता ॥ ३४॥ अदृ ष्टपूर्वव्यसनाराजपुत्रीयशस्विनी ॥ तेनदुःखेनरुदतीनैवमांकिंचिदब्रवीत् ॥ ३५॥ उद्वीक्षमाणाभर्तारंमुखेनपरिशुष्यता ॥ मुमोचसहसावाष्पंप्र यांतमुपवीक्ष्यसा॥ ३६॥

अतःकेवलंबुद्धिलाघवात्असमीक्ष्यउचितानुचितमनवेक्ष्यविरुद्धंधर्मशास्त्रविरुद्धमारब्धंरामविवासनंसंक्रोशंइहपरत्रचदुःखंजनयिष्यत्येव निर्हेतुकपुत्रदारत्यागस्योपपातकेषुगणनादितिभा वः॥२९॥३०॥गुरोरप्यवलिप्तस्यकार्याकार्यमजानतः उत्पथप्रतिपन्नस्यपरित्यागोविधीयतेइतिवचनार्थंत्वदिनिधायाह अहमिति भर्तास्वामीपिताचेति ज्येष्ठोभ्रातापितुःसमइत्युक्तेः वस्तुतस्तु केवलमायिकत्वाल्लक्ष्मणादिशरीराणांतेषामेवमुक्तौनदोषइतिबोध्यम् ॥ ३१ ॥ सर्वलोकप्रियंरामंत्यक्त्वास्थितेत्वयिप्राक्सर्वलोकहितेरतेसंप्रतिसर्वलोकाहितेअरतेवाअनेनक्रूरेणकर्मणासर्व लोकःकथमनुरज्येत सर्वलोकहितेरतमितिपाठेरामविशेषणंसर्वलोकप्रियत्वेहेतुतयेतिबोध्यम् ॥३२॥ कथंराजाभविष्यति पितेतिशेषः इत्येवंराजानंब्रूहीतिलक्ष्मणोऽवोचदित्यर्थः ॥ ३३ ॥ विस्मृताविस्मृतसर्वप्रयोजनेवस्थिता आश्चर्यमन्यमानेवविष्ठितास्थिता ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

लक्ष्मणबाहुपालितःलक्ष्मणेनसेव्यमानः अब्रवीत् उक्तमितिशेषः निरीक्षतेराज्ञस्तवरथंमांच ॥ ३७ ॥ इतिश्रीरामाभि० अयो० अष्टपंचाशःसर्गः ॥ ५८ ॥ ॥ ५ ॥ एवं
रामवृत्तांतमुक्त्वाप्रत्यागतिसमयानुभूतस्वदेशपुरवृत्तांतमाह ममत्विति ममाश्वाःमन्नियम्याश्वाःनप्रावर्तंतयथापूर्वंरथवहनोन्मुखानाभूवन्नित्यर्थः जात्याश्वस्वभाववर्णनेनस्वभावोक्तिरत्रालं
कारः ॥१॥ तद्दुःखंतद्वियोगदुःखम् ॥ २ ॥ बहून्रामस्यगंगोत्तरणदिनादिदिनत्रयं यद्यपिभरद्वाजाश्रमाच्चारप्रतिनिवृत्तिमत्तृतीयदिवसएवसुमंत्रप्रस्थानंतथापितद्दिनेऽल्पावशिष्टदिनपर्यंतंस्थि
त्यावहूनित्युक्तं किमर्थंतत्रस्थितिस्तत्राह शब्दापयेदिति तत्समीपचरद्गुहमनुष्यमुखेनाकारयेदित्यर्थः॥३॥कैकेयीनिमित्तंरामविवासनंसर्वक्षोभकरमभूदित्याह विषयेतेइति तवदेशेपुष्पमपिन
विकसितं अंकुरःशाखासुपल्लवोद्भेदः कोरकाःपुष्पमुकुलानि तैःसहिताःवृक्षाः अत्रसर्वत्रहेत्वंशेचोत्प्रेक्षावोध्या ॥ ४ ॥ उपतप्तोदकाःशुष्कोदकाः पलाशःपर्णम् ॥ ५ ॥ सत्त्वानिप्राणिनःनस
र्पंतिनप्रसरंतीत्यादावाहारार्थमपीतिशेषः यतस्तत्प्राणिजातंरामशोकाभिभूतंतद्वनंमार्गस्थमत्यंतंपक्षिशब्दवन्निष्कूजमिवपक्षिशब्दरहितम् ॥ ६ ॥ लीनंसंकुचितंपुष्करपत्रंनलिनीदलंयासुताः
संतप्तपद्माःशुष्कपद्माः पद्मिन्यःसरांसि विहंगमाअत्रजलपक्षिणः ॥ ७ ॥ स्थलजानिमाल्यानिपुष्पाणि यथापुरंयथापूर्वम् ॥ ८ उद्यानानिपुष्पवाटिकाः आरामान्कृत्रिमवनानि अनेनम
नुष्याणांसर्वशोत्यंतदुःखवत्त्वंकैमुतिकन्यायेनैवप्रतिपादितंबोध्यम् ॥ ९ ॥ तदेवाह प्रविशंतमिति ॥ १० ॥ देवेतिसंबुद्धिः राजरथंराज्ञस्तवरथं अश्रुमुखःअभूदितिशेषः ॥ ११ ॥

तथैवरामोश्रुमुखःकृतांजलिःस्थितोब्रवील्लक्ष्मणबाहुपालितः॥तथैवसीतारुदतीतपस्विनीनिरीक्षतेराजरथंतथैवमाम्॥३७॥ ॥इ०श्री०म०वा०
आ०अ०अष्टपंचाशःसर्गः॥५८॥ ॥५॥ ॥ममत्वश्वानिवृत्तस्यनप्रावर्तंतवर्त्मनि॥उष्णमश्रुविमुंचंतोरामेसंप्रस्थितेवनम्॥१॥उभाभ्यांराजपु
त्राभ्यामथकृत्वाहमंजलिम्॥प्रस्थितोरथमास्थायतद्दुःखमपिधारयन्॥२॥गुहेनसार्धंतत्रैवस्थितोस्मिदिवसान्बहून्॥आशयायदिमांरामःपु
नःशब्दापयेदिति॥३॥विषयेतेमहाराजमहाव्यसनकर्शिताः॥अपिवृक्षाःपरिम्लानाःसपुष्पांकुरकोरकाः॥४॥उपतप्तोदकानद्यःपल्वलानिसरां
सिच॥परिशुष्कपलाशानिवनान्युपवनानिच॥५॥नचसर्पंतिसत्त्वानिव्यालानप्रसरंतिच॥रामशोकाभिभूतंतन्निष्कूजमिवतद्वनम्॥६॥लीन
पुष्करपत्राश्चनद्यश्चकलुषोदकाः॥संतप्तपद्माःपद्मिन्योलीनमीनविहंगमाः॥७॥जलजानिचपुष्पाणिमाल्यानिस्थलजानिच॥नातिभांत्यल्पगंधी
निफलानिचयथापुरम्॥८॥अत्रोद्यानानिशून्यानिप्रलीनविहगानिच॥नचाभिरामानारामान्पश्यामिमनुजर्षभ॥९॥प्रविशंतमयोध्यायांनक
श्चिदभिनंदति॥नरारामपश्यंतोनिःश्वसंतिमुहुर्मुहुः॥१०॥देवराजरथंदृष्ट्वाविनाराममिहागतम्॥दूरादश्रुमुखःसर्वोराजमार्गगतोजनः॥११॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥१२॥ अव्यक्तमितिच्छेदः रामप्रवासजनितपीडयार्ताःपरस्परंसम्यक्नेक्षंतेइत्यर्थः ॥ १३ ॥ अन्योन्यंशत्रूणांतथामित्राणांउदासीनजनस्यचार्ततयार्तत्वगुणसाम्येनविशेषंनोपलक्षयेइत्यन्वयः यद्यपिरामस्यस्वतोऽमित्रासंभवः कैकेयीकुब्जयोस्तत्त्वस्यदैववशात्संभवेपितयोरार्तत्वभावः तथाप्यनयोःशत्रुत्वमनयोर्मित्रत्वमयमुदासीनइतिभेदोनज्ञायतइतितात्पर्यम् ॥ १४ ॥ आर्तस्वरपरिम्लानविनिःश्वसितनिःस्वना दीर्घशब्दवन्निःश्वासयुक्तेतियावत् ॥१५॥ पुत्रहीनापुत्रवियुक्ताकौसल्येव अनेनसर्वेषांरामेपुत्रवत्प्रेमध्वनितम् ॥१६॥१७॥ राजासर्वथात्वयामहदकार्यंकृतमितिसुमंत्राभिप्रायंतदीयात्युक्तिवचनैर्निर्णीयांगीकारेणोत्तरमाह कैकेय्येति पापाभिजनभावयापापकुलजयापापदेशजयापापाभिप्रायया च कुलेप्यभिजनोजन्मभूम्यामित्यमरः वि

हर्म्यैर्विमानैःप्रासादैरवेक्ष्यरथमागतम् ॥हाहाकारकृतानार्योरामादर्शनकर्शिताः॥१२॥ आयतैर्विमलैर्नेत्रैरश्रुवेगपरिप्लुतैः॥ अन्योन्यमभिवीक्षंतेव्यक्तमार्ततराःस्त्रियः॥ १३ ॥ नामित्राणांनमित्राणामुदासीनजनस्यच॥अहमार्ततयाकंचिद्विशेषंनोपलक्षये॥१४॥ अप्रहृष्टमनुष्याचदीननागतुरंगमा॥ आर्तस्वरपरिम्लानविनिःश्वसितनिःस्वना॥ १५॥ निरानंदामहाराजरामप्रव्राजनातुरा ॥ कौसल्यापुत्रहीनेवअयोध्याप्रतिभातिमे ॥ १६ ॥ सूतस्यवचनंश्रुत्वावाचापरमदीनया॥ बाष्पोपहतयासूतमिदंवचनमब्रवीत्॥ १७॥ कैकेय्याविनियुक्तेनपापाभिजनभावया॥ मयानमंत्रकुशलैर्वृद्धैःसहसमर्थितम्॥ १८॥ नसुहृद्भिर्नचामात्यैर्मंत्रयित्वासनैगमैः॥ मयायमर्थःसंमोहात्स्त्रीहेतोःसहसाकृतः॥ १९ ॥ भवितव्यतयानूनमिदंवाव्यसनंमहत्॥ कुलस्यास्यविनाशायप्राप्तंसूतयदृच्छया॥ २० ॥ सूतयद्यस्तितेकिंचिन्मयापिसुकृतंकृतम्॥ त्वंप्रापयाशुमांरामंप्राणाःसंत्वरयंतिमाम्॥ २१ ॥ यद्यद्यापिममैवाज्ञानिवर्तयतुराघवम्॥ नशक्ष्यामिविनारामंमुहूर्तमपिजीवितुम्॥ २२॥ अथवापिमहाबाहुर्गतोदूरंभविष्यति॥ मामेवरथमारोप्यशीघ्रंरामायदर्शय॥ २३॥ वृत्तदंष्ट्रोमहेष्वासःक्वासौलक्ष्मणपूर्वजः॥ यदिजीवामिसाध्वेनंपश्येयंसीतयासह॥ २४॥

नियुक्तेनरामप्रव्राजनेइतिशेषः नसमर्थितंनविचारितम् ॥ १८ ॥ नञोऽनेकधाप्रयोगःशोकेनचित्तवैक्लव्यात् सहसाझटित्यविचारेणैव ॥ १९ ॥ भवितव्यतयांअवश्यप्रापकदुरदृष्टवशात् वा इतिवैशब्दसमानार्थम् यदृच्छयादैवेच्छया ॥ २० ॥ यदियदिवाअथवेतियावत् सुकृतंप्रियम् संत्वरयंतिनिष्क्रमितुमिच्छंतीतियावत् ॥ २१ ॥ मदाज्ञयाभवान्गत्वाराघवंनिवर्तयतु ननुभरतायत्वयाराज्यस्यदत्तत्वात्त्वदाज्ञयामयाकथंगंतव्यंतत्राह अद्यापिममैवाज्ञा यावद्भरतागमनमितिभावः निवृत्तौहेतुर्नेत्यादि ॥ २२ ॥ पुनरपिरामनिवर्तनस्याशक्यत्वात्स्वनयनमेवाह अथवापीति ॥ २३ ॥ वृत्तदंष्ट्रःकुंदकुड्मलाकारदंष्ट्रः यदिजीवामीतितत्समीपगमनपर्यंतमपिजीवनेसंदेहइतिभावः ॥ २४ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अतोन्वित्यतःशब्दार्थमाह इमामिति एवमत्यंतसन्निहितमरणकाले उत्तमलोकदस्वस्मरणाभ्याससंपादनायभगवतात्मवियोगःपितुःसंपादितइतितत्त्वम् ॥२५॥२६॥ आपत [illegible]
सुदुष्पारंशोकसागरमवगाढःप्रविष्टः अब्रवीत् शोकंसागरत्वेनावर्णयदित्यर्थः ॥ २७॥ तदाह रामेत्यादि रामशोकरूपोमहानावेगोवैपुल्यंयस्य सीताविरहरूपपारगतःतत्पारसंबंधः श्वसितरूप
ऊर्मियुक्तोमहावर्तोयस्यसः बाष्पवेगरूपनदीजलैःआविलः ॥ २८ ॥ शोचितॄणांप्रकीर्णकेशाएवशैवालंयत्र कैकेय्येववडवामुखंयत्र ॥ २९ ॥ अश्रुवेगप्रभवःषष्ठीतत्पुरुषः अश्रुवेगोत्पादकइ

अतोनुकिंदुःखतरंयोहमिक्ष्वाकुनंदनम् ॥ इमामवस्थामापन्नोनेहपश्यामिराघवम् ॥ २५ ॥ हारामरामानुजहाहावैदेहितपस्विनि ॥ नमांजानीतदुःखेनम्रियमाणमनाथवत् ॥ २६ ॥ सतेनराजादुःखेनभृशमर्पितचेतनः ॥ अवगाढःसुदुष्पारंशोकसागरमब्रवीत् ॥ २७ ॥ रामशोकमहावेगःसीताविरहपारगः ॥ श्वसितोर्मिमहावर्तोबाष्पवेगजलाविलः ॥ २८ ॥ बाहुविक्षेपमीनोसौविक्रंदितमहास्वनः ॥ प्रकीर्णकेशशैवालःकैकेयीवडवामुखः ॥ २९ ॥ ममाश्रुवेगप्रभवःकुब्जावाक्यमहाग्रहः ॥ वरवेलोनृशंसायारामप्रव्राजनायतः ॥ ३० ॥ यस्मिन्बतनिमग्नोहंकौसल्येराघवंविना ॥ दुस्तरोजीवतादेविमयायंशोकसागरः ॥ ३१ ॥ अशोभनंयोहमिहाद्यराघवंदिदृक्षमाणोनलभेसलक्ष्मणम् ॥ इतीवराजाविलपन्महायशाःपपाततूर्णंशयनेसमूर्च्छितः ॥ ३२ ॥ इतिविलपतिपार्थिवेप्रनष्टेकरुणतरंद्विगुणंचरामहेतोः ॥ वचनमनुनिशम्यतस्यदेवीभयमगमत्पुनरेवराममाता ॥ ३३ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० आ० अयोध्याकांडेएकोनषष्टितमःसर्गः ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥ ॥ ततोभूतोपसृष्टेववेपमानापुनःपुनः ॥ धरण्यांगतसत्त्वेवकौसल्यासूतमब्रवीत् ॥ १ ॥ नयमांयत्रकाकुत्स्थःसीतायत्रचलक्ष्मणः ॥ तान्विनाक्षणमप्यद्यजीवितुंनोत्सहेत्यहम् ॥ २ ॥ निवर्तयरथंशीघ्रंदंडकान्नयमामपि ॥ अथतान्नानुगच्छामिगमिष्यामियमक्षयम् ॥ ३ ॥ बाष्पवेगोपहतयासवाचासज्जमानया ॥ इदमाश्वासयन्देवींसूतःप्रांजलिरब्रवीत् ॥ ४ ॥

त्यर्थः नृशंसायाःकैकेय्याःवरएववेलामर्यादायस्य यतःरामप्रवाजनसमुद्रात्कालकूटमिवजातेतिकतकः अन्येतुरामप्रव्राजनमेवआयतंविस्तारोयस्यसरामप्रव्राजनायतइत्यर्थमाहुः ॥३०॥
॥ ३१॥ दिदृक्षमाणोयद्राघवंद्रष्टुंनलभेतदशोभनंममहत्पापम् पापजन्यंतदर्शनमितियावत् ॥३२ ॥ रामहेतोरितिविलपतिपार्थिवेप्रनष्टेमूर्च्छितेसतितस्यकरुणतरंवचनंनिशम्यदेवीद्विगुणं
भयमुपागमत्भर्तृवियोगदुःखस्यापारस्यसंभावनया ॥ ३३ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेएकोनषष्टितमःसर्गः ॥ ५९ ॥
ततइति भूतोपसृष्टेवभूताविष्टेव गतसत्त्वेवगतासुरिव धरण्यांपतितेतिशेषः ॥ १ ॥ २ ॥ अथयदि ॥ ३॥ ४ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

संभ्रममावेगम् ॥ ५ ॥ रामस्यपादौपरिचरन्परलोकमाराधयतिसंपादयति ॥ ६ ॥ अभीतेतिच्छेदः विस्रंभःप्रणयः॥७॥कृतंवनवासकृतंदैन्यमित्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ बालेवेति दुःखापरिज्ञाने नोपमा तस्यादेहाद्यभिमानाभावान्नाधिजंदुःखमितिभावः अबालचंद्रेत्यादिच्छेदः रामारामेरामरूपेआरामेइत्यर्थः भिन्नपदेवा॥१० ॥रामहीनाऽयोध्यायथावनंतथाभवेदित्यन्वयः॥११॥ नदीनांगतिरामनगरवृक्षांश्चदृष्ट्वारामंवालक्ष्मणंवापृच्छतिपृष्ट्वाचजानाति अयोध्यातःक्रोशमात्रेविद्यमानंविहारंसंश्रितायथारमतेस्मतथैववनेपिअरमतेत्यर्थः॥ १२ ॥ १३॥ इदमेवसीतायाः

त्यजशोकंचमोहंचसंभ्रमंदुःखजंतथा॥ व्यवधूयचसंतापंवनेवत्स्यतिराघवः॥ ५॥ लक्ष्मणश्चापिरामस्यपादौपरिचरन्वने॥ आराधयतिधर्मज्ञः परलोकंजितेंद्रियः॥ ६॥ विजनेपिवनेसीतावासंप्राप्यगृहेष्विव॥ विस्रंभंलभतेऽभीतारामेविन्यस्तमानसा॥ ७॥नास्यादैन्यंकृतंकिंचित्सुसूक्ष्ममपिलक्ष्यते॥ उचितेवप्रवासानांवैदेहीप्रतिभातिमे॥ ८॥ नगरोपवनंगत्वायथास्मरमतेपुरा॥ तथैवरमतेसीतानिर्जनेषुवनेष्वपि॥९॥ बालेवरमतेसीताबालचंद्रनिभानना॥ रामारामेह्यदीनात्माविजनेपिवनेसती॥ १०॥ तद्गतंहृदयंयस्यास्तदधीनंचजीवितम्॥ अयोध्याहिभवेदस्यारामहीनातथावनम्॥११॥ परिपृच्छतिवैदेहीग्रामांश्चनगराणिच॥ गतिंदृष्ट्वानदीनांचपादपान्विविधानपि॥ १२॥ रामंवालक्ष्मणंवापिदृष्ट्वाजानातिजानकी॥ अयोध्याक्रोशमात्रेतुविहारमिवसंश्रिता॥ १३॥ इदमेवस्मराम्यस्याःसहसैवोपजल्पितम्॥ कैकेयीसंश्रितंजल्पंनेदानींप्रतिभातिमास्॥ १४॥ ध्वंसयित्वातुतद्वाक्यंप्रमादात्पर्युपस्थितम्॥ ह्लादनंवचनंसूतोदेव्यामधुरमब्रवीत्॥ १५॥ अध्वनावातवेगेनसंभ्रमेणातपेनच॥ नविगच्छतिवैदेह्याश्चंद्रांशुसदृशीप्रभा॥ १६॥ सदृशंशतपत्रस्यपूर्णचंद्रोपमप्रभम्॥ वदनंतद्वदान्यायावैदेह्यानविकंपते॥ १७॥ अलक्तरसरक्ताभावलक्तरसवर्जितौ॥ अद्यापिचरणौतस्याःपद्मकोशसमप्रभौ॥ १८॥

संबंधिइदमेवप्रस्तुतवृत्तांतजातमेवस्मरामि कैकेयीसंश्रितंकैकेयीमुद्दिश्यप्रवृत्तम् सहसाहठेन सीतयातस्याःपरमदुःखकारिणीत्वात्मांप्रतियत्तद्विषयंजल्पंवाक्यमुपजल्पितमुक्तंतदिदानींमांनप्रतिभात्येवइत्येवंरूपेणप्रमादात्पर्युपस्थितंमुखान्निर्गतंकैकेयीविषयंसीतावाक्यंध्वंसयित्वाव्यवहारांतरेणानुक्तप्रायमिवकृत्वादेव्याःकौसल्यायाह्लादनंमधुरंवचनंसूतोऽब्रवीदित्याहकविः॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ वदान्यायाःदात्र्याःवल्गुवाचश्च वदान्योवल्गुवागपि नविकंपतेम्लानतांनयाति ॥ १७ ॥ अलक्तरसवर्जितावपितद्रसरक्तकांती स्वभावरक्ततयापद्मकोशसमप्रभौनतुमार्गगतिप्रयुक्तकाठिन्यभाजौ ॥ १८ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

नूपुरेणोत्कृष्टातिरस्कृताहंसादिलीलाययासैव खेलंविलासयुतं अर्शआव्रजतं तद्रागेणभर्तृप्रीतियोजकभूषणानुरागेणान्यस्तानिअत्यक्तानिभूषणानियया ॥ १९ ॥ ... प्राप्नोतीतिवा ॥ २० ॥ अतस्तेरामादयोनशोच्याः तेतवात्माप्यतएवनशोच्यः नराजापि तेषांसुखश्रवणेनतस्यापिजीवनसंभवात् इतोपिनशोच्यांशइत्याह इदंहीत्यादि प्राप्तमपिराज्यंमहाबलोपिपरित्यज्यपितृवचनमपालयदित्येवमादिरामचरितं स्वार्थमुद्दिश्यभर्तारमपिपरित्यज्यातिघोरंकृतवतीकैकेयीत्यादि इदंरामचरितंशाश्वतंप्रतिष्ठास्यतीत्यनेनतन्नामवदेवास्यसुस्थिरत्वंवदतातस्येश्वरत्वंध्वनितं नह्यन्यचरित्रंशाश्वतंप्रतिष्ठांलभते ॥ २१ ॥ महर्षिभिर्यातें ॥ २२ ॥ तथापीति सूतेननिवार्यमाणासूतोक्तंगृहीतवत्यपिनविरराम दुःखप्राबल्यादितिशेषः ॥ २३ ॥

नूपुरोत्कृष्टलीलेवखेलंगच्छतिभामिनी ॥ इदानीमपिवैदेहीतद्रागान्यस्तभूषणा ॥ १९ ॥ गजंवावीक्ष्यसिंहंवाव्याघ्रंवावनमाश्रिता ॥ नाहारयतिसंत्रासंबाहूरामस्यसंश्रिता ॥ २० ॥ नशोच्यास्तेनचात्मातेशोच्योनापिजनाधिपः ॥ इदंहिचरितंलोकेप्रतिष्ठास्यतिशाश्वतम् ॥ २१ ॥ विधूयशोकंपरिहृष्टमानसामहर्षियातेपथिसुव्यवस्थिताः ॥ वनेरतावन्यफलाशनाःपितुःशुभांप्रतिज्ञांप्रतिपालयंतिते ॥ २२ ॥ तथापिसूतेनसुयुक्तवादिनानिवार्यमाणासुतशोककर्शिता ॥ नचैवदेवीविररामकूजितात्प्रियेतिपुत्रेतिचराघवेतिच ॥ २३ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेषष्टितमःसर्गः ॥ ६० ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ वनंगतेधर्मरतेरामेरमयतांवरे ॥ कौसल्यारुदतीचार्ताभर्तारमिदमब्रवीत् ॥ १ ॥ यद्यपित्रिषुलोकेषुप्रथितंतेमहद्यशः ॥ सानुक्रोशोवदान्यश्चप्रियवादीचराघवः ॥ २ ॥ कथंनरवरश्रेष्ठपुत्रौतौसहसीतया ॥ दुःखितौसुखसंवृद्धौकथंदुःखंसहिष्यतः ॥ ३ ॥ सानूनंतरुणीश्यामासुकुमारीसुखोचिता ॥ कथमुष्णंचशीतंचमैथिलीविसहिष्यते ॥ ४ ॥ भुक्त्वाशनंविशालाक्षीसूपदंशान्वितंशुभम् ॥ वन्यंनैवारमाहारंकथंसीतोपभोक्ष्यते ॥ ५ ॥ गीतवादित्रनिर्घोषंश्रुत्वाशुभसमन्विता ॥ कथंक्रव्यादसिंहानांशब्दंश्रोष्यत्यशोभनम् ॥ ६ ॥

इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेषष्टितमःसर्गः ॥ ६० ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ परमपतिव्रतापिकौसल्यादुःखातिशयात्पूर्वंजानत्यपिनेताश्रयव्यवहारवल्लोकाश्रयेणराजानमुपालभते वनमिति आर्ताखिन्ना स्वार्तेतिपाठेसुतरामार्ता रुदतीवेतिपाठेइवएवार्थे यद्वा उक्तार्थध्वननायेवशब्दः ॥ १ ॥ अनुक्रोशादिविशिष्टोराघवइतितेमहद्यशःप्रथितमितियोजना ॥ २ ॥ अथापि हेनरवरश्रेष्ठसीतयासहतौपुत्रौकथंत्यक्तवानितिशेषः अथतान्शोचति दुःखितावित्यादि दुःखंप्राप्तावित्यर्थः ॥ ३ ॥ तरुणीअतिक्रांतकौमारा श्यामाप्राप्तयौवना ॥ ४ ॥ सूपदंशान्वितंशोभनव्यंजनसहितं नैवारंनीवारसंबंधिनम् ॥ ५ ॥ ६ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

महेंद्रध्वजसंकाशःतद्वत्सर्वलोकस्योत्सवदः ॥ ७ ॥ पद्मवर्णपद्मदलवर्णं पद्मनिःश्वासंपद्मपत्रगंधिनिःश्वासम् ॥ ८ ॥ यद्यतस्तमपश्यंत्याइदंसहस्रधानफलतिनविशीर्यतेऽतस्तद्वज्रसारंवज्रवत्क ठिनंनूनमित्युत्प्रेक्षा ॥ ९ ॥ त्वयाव्यपोह्यदृढैरविचार्ययत्करुणंशोचनीयंकर्मानुचितवरदानरूपंकृतंतेनहेतुनाममबांधवाःकैकेय्यानिरस्ताःसुखार्हाअपिकृपणाःसंतोवनेधावंति यद्वा व्यपोह्य अनादृत्यराज्याद्भ्रंशयवात्वयानिरस्तावनेपरिधावंतीतियत्तदकरुणंक्रूरंकर्मत्वयाकृतमित्यर्थः ॥ १० ॥ ननुचतुर्दशवर्षानंतरंतवपुत्रस्यैवराज्यंभविष्यतितत्राह यदीति तावत्पर्यंतंवनेजीवन मेवनसंभाव्यतेतथापियदिजीवन्पुनरेष्यतितथापिभरतोराज्यंजह्यादितिनोपलक्ष्यते नसंभाव्यतइत्यर्थः ॥ ११ ॥ अथापिकदाचिद्भरतोजह्यात्तथापिरामस्तन्नांगीकरिष्यतीतिसदृष्टांतमाह

महेंद्रध्वजसंकाशःक्वनुशेतेमहाभुजः ॥ भुजंपरिघसंकाशमुपाधायमहाबलः ॥ ७ ॥ पद्मवर्णंसुकेशांतंपद्मनिःश्वासमुत्तमम् ॥ कदाद्रक्ष्यामिरामस्यवदनंपुष्करेक्षणम् ॥ ८ ॥ वज्रसारमयंनूनंहृदयंमेनसंशयः ॥ अपश्यंत्यानतंयद्वैफलतीदंसहस्रधा ॥ ९ ॥ यत्त्वयाकरुणंकर्मव्यपोह्यममबांधवाः ॥ निरस्ताःपरिधावंतिसुखार्हाःकृपणावने ॥ १० ॥ यदिपंचदशेवर्षेराघवःपुनरेष्यति ॥ जह्याद्राज्यंचकोशंचभरतोनोपलक्ष्यते ॥ ११ ॥ भोजयंतिकिलश्राद्धेकेचित्स्वानेवबांधवान् ॥ ततःपश्चात्समीक्षंतेकृतकार्याद्विजोत्तमान् ॥ १२ ॥ तत्रयेगुणवंतश्चविद्वांसश्चद्विजातयः ॥ नपश्चात्तेऽभिमन्यंतेसुधामपिसुरोपमाः ॥ १३ ॥ ब्राह्मणेष्वपिवृत्तेषुभुक्तशेषंद्विजोत्तमाः ॥ नाभ्युपेतुमलंप्राज्ञाःशृंगच्छेदमिवर्षभाः ॥ १४ ॥ एवंकनीयसाभ्रात्राभुक्तंराज्यंविशांपते ॥ भ्राताज्येष्ठोवरिष्ठश्चकिमर्थंनावमन्यते ॥ १५ ॥ नपरेणाहृतंभक्ष्यंव्याघ्रःखादितुमिच्छति ॥ एवमेवनरव्याघ्रःपरलीढंनमन्यते ॥ १६ ॥

भोजयंतीत्यादिना केचिच्छ्राद्धकर्तारोवयोगुणैरधिकान्विप्रान्श्राद्धेनिमंत्र्यवयोगुणहीनानपिस्वान्बांधवान्श्राद्धेभोजयंति ततःकृतकार्याःसंतोनिमंत्रितान्द्विजर्षभान्पश्चाद्दिष्टपंक्तौभोजयितुंसमीक्षंतेविचारयंति ॥ १२ ॥ तत्रनिमंत्रितेषुयगुणवंतःश्राद्धापेक्षितगुणवंतस्तेसुरोपमाःपश्चात्पंक्तौसुधासदृशंस्वाद्वन्नमपिनानुमन्यते ॥ १३ ॥ ननुकुतोनानुमन्यंतेब्राह्मणशेषभोजनेशूद्रशेषभोजनवद्दोषाभावादतआह ब्राह्मणेष्वपीति ब्राह्मणेषुवृत्तेषुभुक्तवत्सुतद्भुक्तशेषमपियतोद्विजोत्तमाःप्राज्ञाश्चातस्तद्भोजनमभ्युपेतुमंगीकर्तुंनालं अवमाननात् ऋषभाःस्वशृंगच्छेदमिवशृंगस्थानीयोहिसतांमानः ॥ १४ ॥ दार्ष्टांतिकेयोजयति एवमिति कनीयोभुक्तत्वात्स्वयंज्येष्ठोवयसागुणैश्चवरिष्ठःसंस्तेनत्यक्तमपिराज्यंकिमर्थंनावमंस्यते सर्वथातिरस्करिष्यत्येवेत्यर्थः मद्दर्शनानुरोधेनागतोमज्जीवनपर्यंतमेवस्थास्यतितूष्णींनपुनाराज्यंकरिष्यतीत्यर्थः ॥ १५ ॥ परेणाहृतंक्रोष्ट्रादिनाखादितशेषं परलीढंपरास्वादितं नमन्यतेनमंस्यते ॥ १६ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

एतानिहविरादीनिएकत्राध्वरेविनियोगाद्यातयामानिपुनरध्वरेअध्वरांतरेविनियुक्तानिनकुर्वंति जीर्णंचपरिभुक्तंचयातयाममिदद्वयमित्यमरः यद्यपिमंत्राःकृष्ण [illegible]
यातया[illegible]षोनेत्युक्तंतथापितज्जीर्णत्वरूपयातयामत्वदोषाभावपरंनतुविनियुक्तविनियोगपरं ब्रह्मयज्ञेषुयेदर्भाविनियुक्तानतेऽन्यतइत्यनेनविनियुक्तविनियोगनिषेधस्यन्यायेनसर्वत्रला
भादित्याहुः॥१७॥ तथैवान्येनात्तमुपभुक्तपूर्वमिदंराज्यंरामोभिमंतुमंगीकर्तुंनालं नष्टसोमंभुक्तसोमंअध्वरंतत्स्थंसोमरूपंहविः॥१८॥वालधेःपुच्छस्य ॥१९॥शार्दूलवद्बलवत्त्वमेवदर्शयति नै
तस्येति सहिताःसुरासुरैःसहिताः लोकाःप्रतियोधाः किमर्थंतर्हिमामाक्रम्यराज्यंनकृतवांस्तत्राह अधर्मंत्विति अधर्मंतुमत्वानतथाकृतवानितिभावः नन्वेवंतस्यधर्मनिष्ठताकथमतआह
इहेति योधर्मात्माइहमनुष्यलोकेलोकंधर्मेणयोजयेत् एवंधर्मप्रवर्तकस्यतस्यधर्मनिष्ठताअनुक्तिसिद्धैवेतिभावः यद्वा तुरप्यर्थे अधर्ममधर्मप्रवृत्तमपिलोकंदंडादिनायोधर्मेणयोजयेत्सकथंस्व

हविराज्यंपुरोडाशःकुशायूपाश्चखादिराः॥ नैतानियातयामानिकुर्वंतिपुनरध्वरे॥ १७॥ तथाह्यात्तमिदंराज्यंहृतसारांसुरामिव ॥ नाभिमंतुमलं
रामोनष्टसोममिवाध्वरम्॥ १८॥ नैवंविधमसत्कारंराघवोमर्षयिष्यति॥ बलवानिवशार्दूलोवालधेरभिमर्शनम्॥१९॥ नैतस्यसहितालोकाभयं
कुर्युर्महामृधे॥ अधर्मंत्विहधर्मात्मालोकंधर्मेणयोजयेत्॥ २०॥ नन्वसौकांचनैर्बाणैर्महावीर्योमहाभुजः॥ युगांतइवभूतानिसागरानपिनिर्दहेत्
॥ २१॥ सताहृशःसिंहबलोवृषभाक्षोनरर्षभः॥ स्वयमेवहतःपित्राजलजेनात्मजोयथा॥ २२॥ द्विजातिचरितोधर्मःशास्त्रेदृष्टःसनातनैः॥ यदितेध
र्मेनिरतेत्वयापुत्रेविवासिते॥ २३॥ गतिरेकापतिर्नार्याद्वितीयागतिरात्मजः॥ तृतीयाज्ञातयोराजंश्चतुर्थीनैवविद्यते॥ २४॥ तत्रत्वंममनैवासिरा
मश्चवनमाहितः॥ नवनंगंतुमिच्छामिसर्वथाहाहतात्वया॥ २५॥

यमधर्मंकुर्यादित्यर्थः॥ २०॥ रामेऽशक्तिशंकापिनेत्याह नन्विति कांचनैःकांचनभूषितपुंखैःयुगांतेयुगांतकालेईश्वरइवभूतानिसमुद्रांश्चनिर्दहेत्नाशयेच्छोषयेच्च ॥२१॥पित्रात्वयास्वयमेव
स्वपुत्रोहतःभ्रष्टराज्यःकृतः जलजेनमत्स्येन सयथात्मजानेवभक्षयतितद्वदित्यर्थः॥ २२॥ एवंचाहमेवहतेत्याहश्लोकत्रयेण द्विजातीत्यादि सनातनैर्ऋषिभिःशास्त्रेवेदेदृष्टस्त्रैवर्णिकैर्द्विजा
तिभिश्चरितोधर्मोयदितेससत्यःस्यात्तर्हिपुत्रोनविवासितःस्यादितिशेषः एवंधर्ममुपेक्ष्यधर्मनिरतेपुत्रेत्वयाविवासितेसति॥ २३॥ शास्त्रेणोच्यमानाःस्त्रियास्तिस्रोगतयः तत्रतासुप्रथमगतिभूत
स्त्वंममनास्येव सपत्नीवशत्वात् नास्तीतिपाठेआर्षत्वंबोध्यं द्वितीयगतिभूतोरामश्चवनमाहितःवनंप्रतिप्रहितस्त्वया नचतत्प्राप्तयेवनंगंतुमिच्छामि सपतिकात्वात् तृतीयाज्ञातयस्त्वसंनिहिताः
तस्मात्सर्वथाहतात्वया॥ २४॥ २५॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

सुतश्चभार्याचभरतकैकेय्यौप्रहृष्टौ ॥ २६ ॥ दारुणशब्दसंहितांदारुणशब्दयुक्तां स्वदुष्कृतंवक्ष्यमाणम् ॥ २७ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेएकषष्टितमःसर्गः ॥ ६१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एवंकौसल्याक्रूरवचोभीतस्यराज्ञोंजलिपर्यंतदैन्यंदृष्ट्वाराजानमनुनयति एवंत्विति चिंतयामासअनयोच्यमानंसर्वंसत्यंकिमिहकर्तव्यमितिविचारयामास ॥ १ ॥ मोहव्याकुलितेंद्रियोजातइतिशेषः ॥ २ ॥ चिंतामुपागमत्पुत्रविश्लेषजदुःखसाधनंकर्ममेमेतिचिंतामाप ॥ ३ ॥ प्रत्यभात्प्रतिभातं दुष्कृतंकर्ममुनिकुमारवधरूपं

हतंत्वयाराष्ट्रमिदंसराज्यंहताःस्मसर्वाःसहमंत्रिभिश्च ॥ हतासपुत्रास्मिहताश्चपौराःसुतश्चभार्याचतवप्रहृष्टौ ॥ २६ ॥ इमांगिरंदारुणशब्दसंहितांनिशम्यरामेतिमुमोहदुःखितः ॥ ततःसशोकंप्रविवेशपार्थिवःस्वदुष्कृतंचापिपुनस्तथास्मरत् ॥ २७ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०अयोध्याकांडेएकषष्टितमःसर्गः ॥ ६१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एवंतुक्रुद्धयाराजारामसमात्रासशोकया ॥ श्रावितःपरुषंवाक्यंचिंतयामासदुःखितः ॥ १ ॥ चिंतयित्वासचनृपोमोहव्याकुलितेंद्रियः ॥ अथदीर्घेणकालेनसंज्ञामापपरंतपः ॥ २ ॥ ससंज्ञामुपलभ्यैवदीर्घमुष्णंचनिःश्वसन् ॥ कौसल्यांपार्श्वतोदृष्ट्वाततश्चिंतामुपागमत् ॥ ३ ॥ तस्यचिंतयमानस्यप्रत्यभात्कर्मदुष्कृतम् ॥ यदनेनकृतंपूर्वमज्ञानाच्छब्दवेधिना ॥ ४ ॥ अमनास्तेनशोकेनरामशोकेनचप्रभुः ॥ द्वाभ्यामपिमहाराजःशोकाभ्यामभितप्यते ॥ ५ ॥ दह्यमानस्तुशोकाभ्यांकौसल्यामाहदुःखितः ॥ वेपमानोंजलिंकृत्वाप्रसादार्थमवाङ्मुखः ॥ ६ ॥ प्रसादयेत्वांकौसल्येरचितोयंमयांजलिः ॥ वत्सलाचानृशंसाचत्वंहिनित्यंपरेष्वपि ॥ ७ ॥ भर्तातुखलुनारीणांगुणवान्निर्गुणोपिवा ॥ धर्मंविमृशमानानांप्रत्यक्षंदेविदैवतम् ॥ ८ ॥ सात्वंधर्मपरानित्यंदृष्टलोकपरावरा ॥ नार्हसेविप्रियंवक्तुंदुःखितापिसुदुःखितम् ॥ ९ ॥ तद्वाक्यंकरुणंराज्ञःश्रुत्वादीनस्यभाषितम् ॥ कौसल्याव्यसृजद्बाष्पंप्रणालीवनवोदकम् ॥ १० ॥ सामूर्ध्निबद्ध्वारुदतीराज्ञःपद्ममिवांजलिम् ॥ संभ्रमादब्रवीत्त्रस्तात्वरमाणाक्षरंवचः ॥ ११ ॥

शब्दमेवलक्ष्यदेशस्थंप्राप्यविध्यतीतिशब्दवेधी ॥ ४ ॥ अमनादुर्मनाः तेनशोकेनमुनिकुमारवधजेनशोकेन ॥ ५ ॥ अवाङ्मुखःस्वकृततदप्रियस्मरणाल्लज्जया ॥ ६ ॥ परेष्वपिशत्रुष्वपि ॥ ७ ॥ विमृशमानानांजानतीनाम् ॥ ८ ॥ दृष्टौलोकेपरावरावुत्कर्षापाकर्षौययासा अपकृष्टाअपिभर्तारमेवंनवदंतीतिभावः ॥ ९ ॥ प्रणालीप्रासादादौजलनिर्गममार्गः नवोदकंवर्षजलम् ॥ १० ॥ स्वानुनयायराज्ञाकृतंराज्ञोंजलिंपाणिभ्यांगृहीत्वापद्ममिवमूर्ध्निबद्ध्वारुदतीत्रस्ताअहमपिकैकेयीवत्पतिशोककारिवचनादिकंप्राप्तवतीतिभीतासंभ्रमाद्राज्ञिअत्यादरात्वचआह ॥ ११ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

भूमौनिपतितास्मिसाष्टांगंप्रणमामि हेदेवत्वयायाचिताहंअनुनीताहंहतास्मि ईश्वरेप्सितवैपरीत्यस्यान्याय्यत्वात् अतस्त्वयाक्षंतव्या [illegible]
स्त्रीनभवतियाउभयोर्लोकयोःश्लाघनीयेनपत्यासंप्रसाद्यते ॥१३॥ किमपिअत्यनुचितंभाषितंतत्क्षंतव्यमितिशेषः ॥१४॥ शोकएवमाद्यनुचितव्यवहारप्रवर्तकइत्याह शोकइत्यादि॥१५॥सुसू
क्ष्मोपिशोकःसोढुंनशक्यतेकिंपुनर्महानितिशेषः ॥[illegible] स्वशोकस्यमहत्त्वंदर्शयति वनेति पंचरात्रइत्यस्यगतइतिशेषः तत्रप्रथमातमसातीरे द्वितीयागुहपुरे तृतीयागंगातीरे चतुर्थीप्रयागे पंच
मीयमुनातीरे षष्ठीचित्रकूटे तद्दिनेसुमंत्रस्यायोध्याप्राप्तिः अतएवाग्रेषष्ठीतिदशरथोक्तिः अथवाद्यदिनेरः पूर्णदिनंस्वनिकटेस्थितत्वेनस्वदेशेतमसातीरेएवस्थितत्वेनतद्दिनमगणय्यकौसल्यया

प्रसीदशिरसायाचेभूमौनिपतितास्मिते॥ याचितास्मिहतादेवक्षंतव्याहंनहित्वया ॥ १२ ॥ नैषाहिसास्त्रीभवतिश्लाघनीयेनधीमता॥ उभयोर्लो
कयोर्लोकेपत्यायासंप्रसाद्यते॥ १३॥ जानामिधर्मंधर्मज्ञत्वांजानेसत्यवादिनम्॥ पुत्रशोकार्तयातत्तुमयाकिमपिभाषितम्॥ १४॥ शोकोनाश
यतेधैर्यंशोकोनाशयतेश्रुतम्॥ शोकोनाशयतेसर्वंनास्तिशोकसमोरिपुः॥ १५॥ शक्यमापतितःसोढुंप्रहारोरिपुहस्ततः॥ सोढुमापतितःशोकःसुसू
क्ष्मोपिनशक्यते॥ १६॥ वनवासायरामस्यपंचरात्रोत्रगण्यते॥ यःशोकहतहर्षायाःपंचवर्षोपमोमम ॥ १७ ॥ तंहिचिंतयमानायाःशोकोयंहृदि
वर्धते॥ नदीनामिववेगेनसमुद्रसलिलंमहत्॥ १८॥ एवंहिकथयंत्यास्तुकौसल्यायाःशुभंवचः॥ मंदरश्मिरभूत्सूर्योरजनीचाभ्यवर्तत॥ १९॥ अथ
प्रह्लादितोवाक्यैर्देव्याकौसल्ययानृपः॥ शोकेनचसमाक्रांतोनिद्रायावशमेयिवान्॥ २०॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्ये
अयोध्याकांडेद्विषष्टितमःसर्गः॥ ६२॥ ॥ ७ ॥ ॥ प्रतिबुद्धोमुहूर्तेनशोकोपहतचेतनः॥ अथराजादशरथःसचिंतामभ्यपद्यत॥ १ ॥

द्यपंचरात्रोगण्यतइत्युक्तम् राजातुतमपिगृहीत्वाषष्ठीतिवक्ष्यति यत्तुकतकेननिर्गमनात्सप्तरात्रःसुमंत्रागमनदिनेइत्युक्तम् तदज्ञानात् गंगोत्तरणदिनात्तृतीयेहनिचारप्रतिनिवृत्त्युत्तरंसायाह्नेत
द्दिनेएवसुमंत्रप्रस्थानस्यवक्तुंशक्यत्वात् रामस्यनिर्गमदिनाद्दिनेषष्ठेइतिपूर्वलिखितपाद्मविरोधाच्च॥ १७॥ नदीनांवेगेनसमुद्रसलिलमिवेत्युत्प्रेक्षामात्रंनतुतस्यतेनवृद्धिरित्याहुः परेतुमहत्समुद्रस
लिलंवेगेनचंद्रोदयवृद्धिवेगेननदीनांत्वदितवृद्धयांतरेयथावर्धतइत्यर्थः समुद्रगामिनदीनांचंद्रोदयकालिकसमुद्रवृद्ध्यावृद्धेःकियद्दूरमद्याप्युपलंभादित्याहुः॥ १८॥शुभंवचःअतिदुःखितायाअपि
पत्यनुनयपरत्वाद्वचसःशुभत्वम् ॥१९॥२०॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेद्विषष्टितमःसर्गः ॥६२॥ ॥७॥ ॥ प्रतिबुद्धइति॥१॥
वासवोपमंतंदशरथम् उपसर्गःउपप्लवःशोकइतियावत् आसुरंतमःअसुरस्यराहोःसंबंधितमआवरणशक्तिर्यथासूर्यमावृणोतितद्वत् ॥२॥ आत्मनोदुष्कृतंस्मृत्वाऽसितापांगीविवक्षुरभवत्॥३॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

षष्ठींरजनींप्राप्येतिशेषः ॥ ४ ॥ ५ ॥ तदेवलभतेनह्यभतएवेतिच ॥ ६ ॥ अर्थानामैहिकानांकर्मणांपारलौकिकानामारंभेआरंभकालेफलंप्रतियोगुरुलाघवंगौरवंलाघवंचदोषंवाऽदोषंगुणंवान जानातिकेनचिदल्पेनहत्यादिनामहदनिष्टंकेनचिन्महतापियागादिनाऽल्पफलंतथाइदंकर्माल्पदोषंबहुगुणंइदंचबहुदोषमल्पगुणमित्येवंनजानातिसबालइत्युच्यतेनस्तनंधयः ॥७॥ छित्त्वा पला शोपरोधनिवृत्त्यर्थमितिशेषः पुष्पंदृष्ट्वापुष्पमहत्त्वंदृष्ट्वाफलमहत्त्वमनुमायेत्यर्थः गृध्नुःलिप्सुः शोचतिस्वतर्कितफलाभावात् ॥८॥ दृष्टांतंदार्ष्टांतिकेयोजयति अविज्ञायेति फलंक्रियमाणक

रामलक्ष्मणयोश्चैवविवासाद्वासवोपमम् ॥ आपेदेउपसर्गस्तंतमःसूर्यमिवासुरम् ॥ २ ॥ सभार्येहिगतेरामेकौसल्यांकोसलेश्वरः ॥ विवक्षुरसिता पांगींस्मृत्वादुष्कृतमात्मनः ॥ ३ ॥ सराजारजनींषष्ठींरामेप्रव्राजितेवनम् ॥ अर्धरात्रेदशरथः सोऽस्मरद्दुष्कृतंकृतम् ॥ ४ ॥ सराजापुत्रशोकार्तःस्मृ त्वादुष्कृतमात्मनः ॥ कौसल्यांपुत्रशोकार्तामिदंवचनमब्रवीत् ॥ ५ ॥ यदाचरतिकल्याणिशुभंवायदिवाशुभम् ॥ तदेवलभतेभद्रेकर्ताकर्मजमा त्मनः ॥ ६ ॥ गुरुलाघवमर्थानामारंभेकर्मणांफलम् ॥ दोषंवायोनजानातिसबालइतिहोच्यते ॥ ७ ॥ कश्चिदाम्रवणंछित्त्वापलाशांश्चनिषिंचति ॥ पुष्पंदृष्ट्वाफलेगृध्नुःसशोचतिफलागमे ॥ ८ ॥ अविज्ञायफलंयोहिकर्मत्वेवानुधावति ॥ सशोचेत्फलवेलायांयथाकिंशुकसेवकः ॥ ९ ॥ सोहमाम्रव णंछित्त्वापलाशांश्चन्यषेचयम् ॥ रामंफलागमेत्यक्त्वापश्चाच्छोचामिदुर्मतिः ॥ १० ॥ लब्धशब्देनकौसल्येकुमारेणधनुष्मता ॥ कुमारःशब्दवेधीति मयापापमिदंकृतम् ॥ ११ ॥ तदिदंमेऽनुसंप्राप्तंदेविदुःखंस्वयंकृतम् ॥ संमोहादिहबालेनयथास्याद्भक्षितंविषम् ॥ १२ ॥

र्मणोभाविफलंअविज्ञायाविचार्यकर्मत्वेवकर्मैवतुलौकिकंवैदिकंवाअनुधावतिअनुतिष्ठति शोचेत्तप्येदित्यर्थः ॥ ९ ॥ अस्तुप्रकृतेकिंतत्राह सोहमिति फलागमेरामकृतस्वोत्तरक्रिययालभ्य पारलौकिकफलप्राप्तिसमयेरामाभिषेकजसुखप्राप्तिसमयेवा ॥१०॥ यदाचरतीत्याद्युक्तविषयमाह लब्धेति कुमारोऽजकुमारःशब्दवेधीतिलब्धः शब्दोयेनतादृशेनमया शब्दवेधीत्येवंलब्ध कीर्तिनेतियावत् कुमारेणजीवत्पितृकेण इदंवक्ष्यमाणम् ॥ ११ ॥ तदिदंतत्फलमिदंदुःखम् अज्ञानकृतकर्मणःकथमेवंफलंतत्राह संमोहादिति अज्ञानेनापिभक्षितंविषंयथाबालमपिहंतितद्व दित्यर्थः ॥ १२ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

शब्दवेध्यंशब्दवेधित्वमित्यर्थेंआर्षं इदंफलंएवंदुष्टफलमितिमयाप्यविज्ञातम् अयंभावः यथान्यःप्राकृतःपुरुषःपलाशैःपलाशपुष्पैर्मोहितस्तत्फलंनजानातितथाऽहमपिशब्दवेधित्वंलोकपू
ज्यंज्ञात्वातत्फलमेवंक्रूरमितिनज्ञातवानिति कतकस्तुयथापलाशपुष्पैरन्योमोहितोभवतितथाहंकैकेयीवाक्यैरितिशेषः अथाज्ञानकृतस्यापिविषपानवदावश्यकंफलमित्युपसंहरति एवमि
ति शब्दवेधित्वरूपंसामर्थ्यंप्राप्ययत्कर्माविज्ञातंसत्कृतंतस्यकर्मणइदंफलंकैकेयीवाक्यकृतोमोहइत्यर्थइत्याह ॥१३॥ तादृशदुष्कर्मप्राप्तिःकदेत्यत्राह देवीति ॥१४॥ प्रावृषंवर्णयति अपास्ये
ति भौमान्रसानपास्यनिरस्यशोषयित्वेतियावत् तेनैवहेतुनाजगत्तम्वापरेताचरितांअतएवभीमांदिशंदक्षिणांदिशंआचरतेगच्छति आविशतइतिपाठांतरम् उपास्येतिपाठेपिसेवित्वेत्यर्थद्वा

यथान्यःपुरुषःकश्चित्पलाशैर्मोहितोभवेत् ॥ एवंमयाप्यविज्ञातंशब्दवेध्यमिदंफलम् ॥ १३ ॥ देव्यनूढात्वमभवोयुवराजोभवाम्यहम् ॥ ततःप्रावृड
नुप्राप्तामदकामविवर्धिनी ॥ १४ ॥ अपास्यहिरसान्भौमांस्तप्त्वाचजगदंशुभिः ॥ परेताचरितांभीमांरविराचरतेदिशम् ॥ १५ ॥ उष्णमंतर्दधेसद्यः
स्निग्धाददृशिरेघनाः ॥ ततोजहृषिरेसर्वेभेकसारंगबर्हिणः ॥ १६ ॥ क्लिन्नपक्षोत्तराःस्नाताःकृच्छ्रादिवपतत्रिणः ॥ वृष्टिवातावधूताग्रान्पादपानभि
पेदिरे ॥ १७ ॥ पतितेनांभसाच्छन्नःपतमानेनचासकृत् ॥ आबभौमत्तसारंगस्तोयराशिरिवाचलः ॥ १८ ॥ पांडुरारुणवर्णानिस्रोतांसिविमलान्य
पि ॥ सुस्रुवुर्गिरिधातुभ्यःसभस्मानिभुजंगवत् ॥ १९ ॥ तस्मिन्नतिसुखेकालेधनुष्मानिषुमान्रथी ॥ व्यायामकृतसंकल्पःसरयूमन्वगांनदीम् ॥ २० ॥
निपानेमहिषंरात्रौगजंवाभ्यागतंमृगम् ॥ अन्यद्वाश्वापदंकिंचिज्जिघांसुरजितेंद्रियः ॥ २१ ॥ अथांधकारेत्वश्रौषंजलेकुंभस्यपूर्यतः ॥ अचक्षुर्विष
येघोषंवारणस्येवनर्दतः ॥ २२ ॥ ततोहंशरमुद्धृत्यदीप्तमाशीविषोपमम् ॥ शब्दंप्रतिगजप्रेप्सुरभिलक्ष्यमपातयम् ॥ २३ ॥

राशोषयित्वेत्यत्रैवपर्यवसानंबोध्यम् ॥१५॥सारंगाहरिणाश्चातकावा ॥१६॥क्लिन्नाःपक्षोत्तराःपक्षोपरिभागायेषाम् अतएवकृच्छ्रात्कृच्छ्राद्याचरणनिमित्तंस्नाताइव वृष्टियुक्तवातेनकंपिता
ग्रान् ॥ १७ ॥ पतमानेनपतता मत्ताःसारंगायस्मिंस्तादृशोऽचलस्तोयराशिरिवाबभौ ॥ १८ ॥ गिरिधातुभ्यःधातुरूपहेतुभ्यः क्वचित्पांडुरधातुसंयोगात्पांडुराणि क्वचिदरुणधातुसंयोगादरुणा
निक्वचित्सभस्मानिभस्मसंबंधाद्भुजंगवत्कुटिलानीतिशेषः ॥ १९ ॥ व्यायामोमृगयाविहारः ॥ २० ॥ जिघांसुरन्वगामित्यन्वयः ॥ २१ ॥ पूर्यतः शत्रंतत्त्वमार्षम् ॥ २२ ॥ शब्दंप्रतिशब्दं
लक्ष्यंकृत्वा यद्वा शब्दावगतवेध्यंप्रति गजप्रेप्सुर्गजरूपंवध्यंप्राप्तुमिच्छुः तज्जिघांसयाशरमुद्धृत्यअभिलक्ष्यंसंमुखमपातयम् ॥ २३ ॥

T

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

यत्रनिशितंबाणममुंचंतत्रवनौकसआरण्यकमनुष्यस्यबाणाभिहतमर्मणस्तोयेपततोहाहेतिव्यक्तावागुपसिप्रादुरासीत्तत्रभूमौतस्मिन्निपतितेसतिमानुषीवागभूत् ॥ २४ ॥ २५ ॥ तामेववा
णीमाह कथमित्यादि अस्मद्विधेतपस्विन्यजातशत्रौ प्रविविक्तांनिर्जनाम् रात्रौअपररात्रे उदाहारइत्यत्रदीर्घआर्षः ॥ २६ ॥ न्यस्तदंडस्यत्यक्तपरपीडस्य ॥ २७ ॥ जटाभारेत्यादिनाहंतुर
पिलाभाभावःसूचितः ॥ २८ ॥ ममवधेनकःपुमानर्थी मनुष्यमांसेननकस्यापिप्रयोजनमितिव्यर्थएवमद्वधइतिभावः परलोकनाशकत्वात्केवलानर्थसंहितंइहलोकेचफलरहितम् ॥ २९ ॥क

तस्मिन्नि अमुंचंनिशितंबाणमहमाशीविषोपमम् ॥ तत्रवागुपसिव्यक्ताप्रादुरासीद्वनौकसः ॥ २४ ॥ हाहेतिपततस्तोयेबाणाद्व्यथितमर्मणः ॥ तस्मिन्नि पतितेभूमौवागभूत्तत्रमानुषी ॥ २५ ॥ कथमस्मद्विधेशस्त्रंनिपतेच्चतपस्विनि ॥ प्रविविक्तांनदींरात्रावुदाहारोहमागतः ॥ २६ ॥ इषुणाभिहतः केनकस्यवापकृतंमया ॥ ऋषेर्हिन्यस्तदंडस्यवनेवन्येनजीवतः ॥ २७ ॥ कथंनुशस्त्रेणवधोमद्विधस्यविधीयते ॥ जटाभारधरस्यैववल्कलाजिनवा ससः ॥ २८ ॥ कोवधेनममार्थीस्यात्किंवास्यापकृतंमया ॥ एवंनिष्फलमारब्धंकेवलानर्थसंहितम् ॥ २९ ॥ नकश्चित्साधुमन्येतयथैवगुरुतल्पग म् ॥ नेमंतथानुशोचामिजीवितक्षयमात्मनः ॥ ३० ॥ मातरंपितरंचोभावनुशोचामिमद्वधे ॥ तदेतन्मिथुनंवृद्धंचिरकालभृतंमया ॥ ३१ ॥ मयिपं चत्वमापन्नेकांवृत्तिंवर्तयिष्यति ॥ वृद्धौचमातापितरावहंचैकेषुणाहतः ॥ ३२ ॥ केनस्मनिहताःसर्वेसुबालेनाकृतात्मना ॥ तांगिरंकरुणंश्रुत्वामम धर्मानुकांक्षिणः ॥ ३३ ॥ कराभ्यांसशरंचापंव्यथितस्यापतद्भुवि ॥ तस्याहंकरुणांश्रुत्वाऋषेर्विलपतोनिशि ॥ ३४ ॥ संभ्रांतःशोकवेगेनभृशमासं विचेतनः ॥ तंदेशमहमागम्यदीनसत्त्वःसुदुर्मनाः ॥ ३५ ॥ अपश्यमिषुणातीरेसरय्वास्तापसंहतम् ॥ अवकीर्णजटाभारंप्रविद्धकलशोदकम् ॥ ३६ ॥ पांसुशोणितदिग्धांगंशयानंशल्यवेधितम् ॥ समामुद्वीक्ष्यनेत्राभ्यांत्रस्तमस्वस्थचेतनम् ॥ ३७ ॥ इत्युवाचवचःक्रूरंदिधक्षन्निवतेजसा ॥ किंतवाप कृतंराजन्वनेनिवसतामया ॥ ३८ ॥ जिहीर्षुरंभोगुर्वर्थंयदहंताडितस्त्वया ॥ एकेनखलुबाणेनमर्मण्यभिहतेमयि ॥ ३९ ॥

एकेनेषुणावृद्धौहतौअहंचहतः मद्वधेनतयोर्वधस्यसिद्ध
चित्इहलोकेपरत्रवा यथागुरुतल्पगंनसाधुमन्यंतेएवमेनंनमन्येतकोपीत्यर्थः आत्मनइमंजीवितक्षयंनानुशाचोमि ॥ ३० ॥ ३१ ॥ एकेनेषुणावृद्धौहतौअहंचहतः मद्वधेनतयोर्वधस्यसिद्ध
त्वादित्याशयः ॥ ३२ ॥ अकृतात्मनाअजितेंद्रियेण धर्मानुकांक्षिणःधर्मप्रतीक्षाशीलस्यममकराभ्यामित्यन्वयः ॥ ३३ ॥ करुणंकरुणाजनकंवचःश्रुत्वाविलपतः लालप्यतइतिपाठेतुयङंता
च्छताआर्षः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ प्रविद्धंध्वस्तंपर्यस्तंवा ॥ ३६ ॥ त्रस्तंनेत्राभ्यामुद्वीक्ष्य ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

जनयितापिता नूनंनिश्चयेनमत्प्रतीक्षौ ॥४०॥ कृतामाशांपुत्रोजलमानेष्यतीत्येवंरूपाम् ममागमनात्तृष्णांपिपासांचचिरंधारयिष्यतः तपसःश्रुतस्यवेत्यत्रमामकस्यपित्र्यस्यचेतिशेषः फल योगःफलसंबंधोनास्ति ॥४१॥ अपरिक्रमःसंचाराक्षमोंऽधत्वात् ॥४२॥ अशक्तिर्वृद्धत्वात् वातादिनाभिद्यमानंनगंवृक्षमन्योनगइवमांत्रातुमशक्तः त्वमेवमेपितुराचक्ष्व ॥४३॥ एधितोवर्धि तोवह्निर्वनमिवत्वांनदहेत् मादहत्वित्यर्थः एकपदीसूक्ष्ममार्गः यतःययाएकपद्यामेपितुराश्रमःप्राप्यतेसेयमेकपदी ॥४४॥ तयागत्वातथाप्रसादययथात्वांनशपेत् मांविशल्यंकुरु तेशरोमेमर्म ॥४५॥रुणद्धिपीडयति मृदुसिकताप्रायम् सोत्सेधमुच्छ्रायवत्तीरम् अंबुरयोनदीवेगइव॥४६॥४७॥ ममचिंतांलक्षयामासेत्यन्वयः एवंचिंतयाशल्यंनोद्धरतीतिज्ञातवान् परमार्थःशास्त्रतत्त्वम्

द्वावंधौनिहतौवृद्धौमाताजनयिताचमे॥ तौनूनंदुर्बलावंधौमत्प्रतीक्षौपिपासितौ॥ ४० ॥ चिरमाशांकृतांकष्टांतृष्णांसंधारयिष्यतः॥ ननूनंतपसो वास्तिफलयोगःश्रुतस्यवा॥ ४१ ॥ पितायन्मांनजानीतेशयानंपतितंभुवि॥ जानन्नपिचकिंकुर्यादशक्तश्चापरिक्रमः ॥ ४२ ॥ भिद्यमानमिवाश क्तिस्त्रातुमन्योनगोनगम्॥ पितुस्त्वमेवमेगत्वाशीघ्रमाचक्ष्वराघव॥ ४३॥ नत्वामनुदहेत्क्रुद्धोवनमग्निरिवैधितः॥ इयमेकपदीराजन्यतोमेपितुरा श्रमः॥ ४४॥ तंप्रसादयगत्वात्वंनत्वासंकुपितःशपेत्॥ विशल्यंकुरुमांराजन्मर्ममेनिशितःशरः॥४५॥ रुणद्धिमृदुसोत्सेधंतीरमंबुरयोयथा॥ सश ल्यःक्लिश्यतेप्राणैर्विशल्योविनशिष्यति॥ ४६ ॥ इतिमामविशच्चिंतातस्यशल्यापकर्षणे॥ दुःखितस्यचदीनस्यममशोकातुरस्यच॥ ४७॥ लक्षया मासस ऋषिश्चिंतांमुनिसुतस्तदा॥ ताम्यमानंसमांकृच्छ्रादुवाचपरमार्थवित्॥ ४८॥ सीदमानोविवृत्तांगोचेष्टमानोगतःक्षयम्॥संस्तभ्यशोकंधै र्येणस्थिरचित्तोभवाम्यहम्॥ ४९ ॥ ब्रह्महत्याकृतंतापंहृदयादपनीयताम् ॥ नद्विजातिरहंराजन्माभूत्तेमनसोव्यथा॥ ५० ॥ शूद्रायामस्मिवैश्येन जातोनरवराधिप॥ इतीववदतःकृच्छ्राद्बाणाभिहतमर्मणः॥ ५१ ॥ विघूर्णतोविचेष्टस्यवेपमानस्यभूतले॥ तस्यत्वाताम्यमानस्यतंबाणमहमुद्धर म्॥ ५२ ॥ समामुद्वीक्ष्यसंत्रस्तोजहौप्राणांस्तपोधनः॥ ५३॥

परमार्तवदितिपाठेपरमार्तःसन्नित्यर्थः॥४८॥क्षयंशक्तिक्षयंगतःप्राप्तः विवृत्तांगःपरावृत्तनेत्रः अचेष्टमानःहस्तपादादिचेष्टारहितः धैर्येणशोकंसंस्तभ्याहंस्थिरचित्तोभवामि ममचित्तेमोहोना स्तीत्यर्थः अतोयद्ब्रवीमितत्शृणुइत्यर्थः शोकंब्रह्महत्याभिजंसंस्तभ्यत्यक्त्वा अधुनास्थिरचित्तोभवेतिपाठांतरेऽर्थः॥४९॥अतोब्रह्महत्याकृतंतापंभयम् अर्धर्चादिस्तापशब्दः ॥५०॥वैश्येनशूद्रा यांजातःकरणः इतीवइत्येवंजातीयकम्॥५१॥आताम्यमानस्यताम्यतः व्यथयासंकुचितांगस्येतियावत् उद्धरम् अडभावआर्षः॥५२॥ संत्रस्तःप्राणहरत्वात् तपोधनस्तत्कुमारः॥ ५३ ॥

रुच्छ्रंमर्मव्रणंप्राप्यविलप्यचसंततमुच्छ्वसंतंसरयूतीरेमृत्वाशयानंवीक्ष्याहंभृशंविषण्णोभवमितिकौसल्यांप्रतिउक्तानुवादः ॥५४॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेत्रिषष्टितमःसर्गः ॥ ६३ ॥ ॥७॥ ॥ वधमिति राघवोदशरथःवधंस्मृत्वापुत्रंप्रतिविलपन्नेवकौसल्यामिदमब्रवीदवदत् ॥ १ ॥ संकुलितेंद्रियःक्षुभितेंद्रियःकथंनुसुकृतंभवेदितिअचिंतयम् ॥ २ ॥ ततःएवंचिंतानंतरम् यथाख्यातपथंमुनिकुमारोपदिष्टंमार्गंप्राप्यारुह्यआश्रमंगतः ॥ ३ ॥ तत्राश्रमेअपरिणायकौसंचारयितृपुरुषांतररहितौ ॥ ४ ॥ तन्निमित्ताभिःपुत्रनिमित्ताभिःकथाभिर्हेतुभिरपरिश्रमावासीनौ पुत्रोजलमानेष्यतीत्येवंरूपांतामाशांउपासीनौसेवमानौ मत्कृतेमत्कृतदुष्कर्मनिमित्तम् तामाशांप्रतिहीनावपितांसेव

जलार्द्रगात्रंतुविलप्यकृच्छ्रंमर्मव्रणंसंततमुच्छ्वसंतम् ॥ ततःसरय्वांतमहंशयानंसमीक्ष्यभद्रेसुभृशंविषण्णः ॥ ५४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० आ० अयोध्याकांडेत्रिषष्टितमःसर्गः ॥ ६३ ॥ ॥७॥ ॥ वधमप्रतिरूपंतुमहर्षेस्तस्यराघवः ॥ विलपन्नेवधर्मात्माकौसल्यामिदमब्रवीत् ॥ १ ॥ तदज्ञानान्महत्पापंकृत्वासंकुलितेंद्रियः ॥ एकस्त्वचिंतयंबुद्ध्याकथंनुसुकृतंभवेत् ॥ २ ॥ ततस्तंघटमादायपूर्णंपरमवारिणा ॥ आश्रमंतमहंप्राप्ययथाख्यातपथंगतः ॥ ३ ॥ तत्राहंदुर्बलावंधौवृद्धावपरिणायकौ ॥ अपश्यंतस्यपितरौलूनपक्षाविवद्विजौ ॥ ४ ॥ तन्निमित्ताभिरासीनौकथाभिरपरिश्रमौ ॥ तामाशांमत्कृतेहीनावुपासीनावनाथवत् ॥ ५ ॥ शोकोपहतचित्तश्चभयसंत्रस्तचेतनः ॥ तच्चाश्रमपदंगत्वाभूयःशोकमहंगतः ॥ ६ ॥ पदशब्दंतुमेश्रुत्वामुनिर्वाक्यमभाषत ॥ किंचिरायसिमेपुत्रपानीयंक्षिप्रमानय ॥ ७ ॥ यन्निमित्तमिदंतातसलिलेक्रीडितंत्वया ॥ उत्कंठितातेमातेयंप्रविशक्षिप्रमाश्रमम् ॥ ८ ॥ यद्व्यलीकंकृतंपुत्रमात्रातेयदिवामया ॥ नतन्मनसिकर्तव्यंत्वयाताततपस्विना ॥ ९ ॥ त्वंगतिस्त्वगतीनांचचक्षुस्त्वंहीनचक्षुषाम् ॥ समासक्तास्त्वयिप्राणाःकथंत्वंनाभिभाषसे ॥ १० ॥ मुनिमव्यक्तयावाचातमहंसज्जमानया ॥ हीनव्यंजनयाप्रेक्ष्यभीतचित्तइवाब्रुवम् ॥ ११ ॥

मानावपश्यमितिपूर्वेणान्वयः उदासीनाविितिपाठेऽनाथवदुदासीनौदुःखिताविव ॥ ५ ॥ तौदृष्ट्वाशोकोपहतचित्तइत्यादि भूयःअधिकम् ॥ ६ ॥ चिरायसिविलंबयसि ॥७॥ यन्निमित्तंयेनहेतुनाएतावत्कालंत्वयासलिलेक्रीडितंतेनतेमाताउत्कंठितासशोकस्मरणवत्यभूत् यन्नदत्तमितिपाठेयत्त्वयाशीघ्रंजलमावयोर्नदत्तंतत्त्वयासलिलेक्रीडितंतेनतेमातोत्कंठितेत्यन्वयः ॥ ८ ॥ व्यलीकमप्रियम् ॥ ९ ॥ अगतीनांत्वंगतिः हीनचक्षुषांत्वंचक्षुः अतोयन्नभाषसेतत्कथंकस्मात् ॥ १० ॥ सुतपदशब्दइवश्रुतधियासज्जमानयागद्गदयाअतएवहीनव्यंजनयाव्यंजनाक्षरव्यक्तिरहितयाअतएवाव्यक्तयावाचावदंतंमुनिंप्रेक्ष्यभीतचित्तइवाहंतादृश्यैववाचाऽब्रुवमित्यन्वयः ॥ ११ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

मनसइति मनसःकर्मभीतिरूपंवाग्बलमाश्रित्यचेष्टाभिरभीतिसाध्यव्यवहारैरभिअभितःसंस्तभ्यभीताकारतामाच्छाद्यअभीतइवाचचक्षे॥१२॥महात्मनस्तवपुत्रोनाहमितियोजना सज्जनाव मतंसज्जनगर्हितम् मयाभवताचेतिशेषः ॥ १३ ॥ तदेवाहभगवन्निति निपानेआगतंश्वापदंव्याघ्रादिगजंवाजिघांसुरित्यन्वयः ॥१४॥ अयंशब्दहेतुःपदार्थइत्यर्थः द्विपइतिमत्वाहंस्थितस्ततो मयासबाणेनहतः ॥ १५ ॥ गतप्राणंगतकल्पप्राणम् ॥ १६ ॥ तस्यैवत्वत्पुत्रस्यैववचनाद्बाणउद्धृतइत्यन्वयः ॥ १७ ॥ अंधौमातापितरौकोतःपरंरक्षिष्यतीतिभगवंतौशोचन्विलप्यचस्वर्गमा स्थितइत्यन्वयः ॥१८॥ युष्मद्रक्षकेपुत्रेएवंगतेसतिशेषंकर्तव्यंयत्स्यात्तत्तत्रमह्यंभगवान्प्रसीदतुतदुद्दिश्यमामाज्ञापयत्वित्यन्वयः युष्मद्रक्षणमपिमयाकर्तुंशक्यमितिभावः ॥१९॥एवमज्ञान

मनसःकर्मचेष्टाभिरभिसंस्तभ्यवाग्बलम्॥ आचचक्षेत्वहंतस्मैपुत्रव्यसनजंभयम्॥ १२॥ क्षत्रियोहंदशरथोनाहंपुत्रोमहात्मनः॥ सज्जनावमतं दुःखमिदंप्राप्तंस्वकर्मजम्॥ १३॥ भगवंश्चापहस्तोहंसरयूतीरमागतः॥ जिघांसुःश्वापदंकिंचिन्निपानेवागतंगजम्॥ १४॥ ततःश्रुतोमयाशब्दो जलेकुंभस्यपूर्यतः॥ द्विपोयमितिमत्वाहंबाणेनाभिहतोमया॥१५॥ गत्वातस्यास्ततस्तीरमपश्यमिषुणाहृदि॥ विनिर्भिन्नंगतप्राणंशयानंभुवितापसम्॥ १६॥ ततस्तस्यैववचनादुपेत्यपरितप्यतः॥ समयासहसाबाणउद्धृतोमर्मतस्तदा॥ १७॥ सचोद्धृतेनबाणेनसहसास्वर्गमास्थितः॥ भगवंतावुभौशोचन्नंधाविितिविलप्यच॥ १८॥ अज्ञानाद्भवतःपुत्रःसहसाभिहतोमया॥ शेषमेवंगतेयत्स्यात्तत्प्रसीदतुमेमुनिः॥ १९॥ सतच्छ्रुत्वावचः क्रूरंमयातदघशंसिना॥ नाशकत्तीव्रमायासंसकर्तुंभगवानृषिः॥ २०॥ सबाष्पपूर्णवदनोनिःश्वसन्शोकमूर्छितः॥ मामुवाचमहातेजाःकृतांजलिमुपस्थितम्॥ २१॥ यद्येतदशुभंकर्मनस्ममेकथयेःस्वयम्॥ फलेन्मूर्धास्मतेराजन्सद्यःशतसहस्रधा॥ २२॥ क्षत्रियेणवधोराजन्वानप्रस्थेविशेषतः॥ ज्ञानपूर्वंकृतःस्थानाच्च्यावयेदपिवज्रिणम्॥ २३॥ सप्तधातुभवेन्मूर्धामुनौतपसितिष्ठति॥ ज्ञानाद्विसृजतःशस्त्रंतादृशेब्रह्मवादिनि॥ २४॥

कृतत्वबोधनात्शेषायुःपर्यंतरक्षणस्यापिकर्तव्यताबोधनाच्चमांदैवान्नभस्मसादकरोदित्याह सइति तीव्रमायासंभस्मीभावफलकशापदानम् ॥२०॥ २१॥ स्मशब्दौवाक्यालंकारे फलेत्वि शीर्येत् ॥२२॥ ज्ञानपूर्वत्वेसद्योनर्थप्राप्तिःस्यादित्याह क्षत्रियेणेति विशेषतःअंधत्वानाथत्वादेःज्ञानपूर्वंकृतोयद्ययंवधःस्यात्तदातच्छ्रवणजोमत्कोपोवज्रिणमपिस्थानात्च्यावयेत्पातयेत्किमु त्वादृशमित्यर्थः ॥ २३ ॥ पुत्रकोपेनापितत्कालनाशाभावोऽज्ञानादेवेत्याह सप्तधात्विति स्वापेक्षयातपोन्यूनत्वात्सप्तधेति ब्रह्मवादिनिब्रह्मवादिसमे ब्रह्मचारिणीतिपाठांतरम् ॥ २४ ॥

T

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

जीवसेजीवसि तेतवयस्मादिदंकर्माज्ञानात्कृतंतेनजीवसि हिःपादपूरणार्थः यदिज्ञानपूर्वंकृतमिदंस्यात्तदाराघवाणांकुलमेवनस्यात्कुतोभवान्जीवेदितिशेषः॥२५॥ पश्चिमदर्शनमंतदर्शनंद्रष्टु मिच्छावोतस्तंदेशंनयेतिमामभाषत ॥ २६ ॥ २७ ॥ अहंतंदेशंनीत्वातंपुत्रमस्पर्शयम् ॥ २८॥ तंतदवस्थमात्मनःपुत्रमासाद्यस्पृष्ट्वास्यशरीरेनिपेततुः पितैनमुवाचच ॥२९॥ कुपितोजातको पः॥ ३० ॥ नन्वहमितिपाठः अप्रियइतिच्छेदइतिकतकः नत्वहमितिपाठः अहंयदितवप्रियोनतथापिमातरंपश्येतिसंबंधइतितीर्थः॥३१॥ अन्यद्वापुराणम् वैश्याच्छूद्रयांजातत्वेनसंकरत्वा

अज्ञानाद्धिकृतंयस्मादिदंतेतेनजीवसे॥ अपिह्यकुशलंनस्याद्राघवाणांकुतोभवान्॥ २५॥ नयनौनृपतंदेशमितिमांचाभ्यभाषत॥ अद्यतंद्रष्टुमिच्छावःपुत्रंपश्चिमदर्शनम्॥ २६॥ रुधिरेणावसिक्तांगंप्रकीर्णाजिनवाससम्॥ शयानंभुविनिःसंज्ञंधर्मराजवशंगतम्॥ २७ ॥ अथाहमेकस्तंदेशंनीत्वातौभृशदुःखितौ॥ अस्पर्शयमहंपुत्रंतंमुनिंसहभार्यया॥ २८ ॥ तौपुत्रमात्मनःस्पृष्ट्वातमासाद्यतपस्विनौ ॥ निपेततुःशरीरेऽस्यपिताचैनमुवाचह॥ २९ ॥ नाभिवादयसेमाद्यनचमामभिभाषसे॥ किंचशेषेतुभूमौत्वंवत्सकिंकुपितोह्यसि॥ ३० ॥ नन्वहंतेप्रियःपुत्रमातरंपश्यधार्मिकीम्॥ किंचनालिंगसेपुत्रसुकुमारवचोवद॥ ३१ ॥ कस्यवापररात्रेऽहंश्रोष्यामिहृदयंगमम्॥ अधीयानस्यमधुरंशास्त्रंवान्यद्विशेषतः॥ ३२॥ कोमांसंध्यामुपास्यैवस्नात्वाहुतहुताशनः॥ श्लाघयिष्यत्युपासीनःपुत्रशोकभयार्दितम्॥ ३३ ॥ कंदमूलफलंहृत्वायोमांप्रियमिवातिथिम्॥ भोजयिष्यत्यकर्मण्यमप्रग्रहमनायकम्॥ ३४॥ इमामंधांचवृद्धांचमातरंतेतपस्विनीम्॥ कथंपुत्रभरिष्यामिकृपणांपुत्रगर्धिनीम्॥ ३५ ॥ तिष्ठमामागमःपुत्रयमस्यसदनंप्रति॥ श्वोमयासहगंतासिजनन्याचसमेधितः ॥ ३६ ॥ उभावपिचशोकार्तावनाथौकृपणौवने॥ क्षिप्रमेवगमिष्यावस्त्वयाहीनौयमक्षयम्॥ ३७॥

द्वेदप्रसंगोनोक्तः ॥३२॥ संध्यामिति तंत्रमार्गेणेतिशेषः हुतहुताशनःनमस्कारेणमंत्रेणपंचयज्ञान्समापयेदित्युक्तरीत्या श्लाघयिष्यतिश्लाघनमुद्वर्तनंतत्पूर्वकंस्नापयिष्यति नाप्सुश्लाघमानःस्नायादितिब्रह्मचारिप्रकरणस्थापस्तंबस्मृतौतथाव्याख्यानात् ॥ ३३ ॥ कंदंजलोद्भवपद्मादीनाम् मूलंस्थलोद्भवानामितितीर्थः अकर्मण्यंकर्मानुष्ठानाक्षमम् अप्रग्रहंनीवारादिसंग्रहरहितम् अनाथकंपालकहीनमित्यर्थंतीर्थः कर्मणिसाधुंकर्मण्यमित्यतिथिविशेषणम् भोजयिष्यति कर्मण्यमित्येवचपाठः अप्रग्रहंयष्टिग्रहणपूर्वकमार्गप्रदर्शकरहितम् अतएवानायकंस्नानादिकर्मप्रवर्तकहीनमित्यर्थंकतकः ॥ ३४ ॥ भरिष्यामि स्वयमंधइतिशेषः ॥ ३५ ॥ मामेत्याबाधेद्विर्वचनम् मामुद्दिश्यतिष्ठमागमःमागच्छेतिवा समेधितःसंगतः ॥ ३६ ॥ यमक्षयंयमगृहम् ॥३७॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

यमगृहगमनेस्वप्रयोजनमाह ततइति धर्मराजोमेक्षमतां पुत्रवियोगजनकंपूर्वकृतापराधं अयंमेपुत्रःपितरौबिभृयात्पालयतु ॥ ३८ ॥ ननुत्वयाया[illegible]
यमगृहगमनेस्वप्रयोजनमाह ततइति धर्मराजोमेक्षमतां पुत्रवियोगजनकंपूर्वकृतापराधं अयंमेपुत्रःपितरौबिभृयात्पालयतु ॥ ३८ ॥ ननुत्वयाया[illegible] लोकपालोपमःईदृशस्यअनाथस्यअभयदक्षिणांपुत्रदानेन तदभावेनमहाभयप्राप्तेरितिभावः कतकस्तुयतोऽयंमेपुत्रःपितरौबिभृयात्अतोस्यधर्मराजोभवान्क्षमतांशस्त्रघातजन्यदुर्मरणजन कंपापंक्षमतामेवंमयाप्रार्थितोदुर्मरणजांदुर्गतिदूरीकृत्यत्वांस्वर्गंनयिष्यति ईदृशस्यतपस्विनोममैकांपुत्रतारणरूपाभयदक्षिणांलोकपालत्वाद्दातुमर्हतीत्यर्थमाह ॥ ३९ ॥ अथमृतस्यपुनर्लाभ मशक्यंमत्वाविश्वामित्रइवत्रिशंकुंस्वमहिम्नासुतंस्वर्गंप्रापयति अपापोसीत्यादि अपापस्त्वंपुत्रपापकर्मणाऽनेनक्षत्रियेणयथानिहतोसितेनहननेनप्रायश्चित्तरूपेणशुद्धःसत्येनमदीयेनास्त्रयोधि

ततोवैवस्वतंदृष्ट्वातंप्रवक्ष्यामिभारतीम् ॥ क्षमतांधर्मराजोमेबिभृयात्पितरावयम् ॥ ३८ ॥ दातुमर्हतिधर्मात्मालोकपालोमहायशाः ॥ ईदृशस्यम माक्षय्यामेकामभयदक्षिणाम् ॥ ३९ ॥ अपापोसियथापुत्रनिहतःपापकर्मणा ॥ तेनसत्येनगच्छाशुयेलोकास्त्वस्त्रयोधिनाम् ॥ ४० ॥ यांहिशूराग तिंयांतिसंग्रामेष्वनिवर्तिनः ॥ हतास्त्वभिमुखाःपुत्रगतिंतांपरमांव्रज ॥ ४१ ॥ यांगतिंसगरःशैब्योदिलीपोजनमेजयः ॥ नहुषोधुंधुमारश्चप्राप्तास्तां गच्छपुत्रक ॥ ४२ ॥ यागतिःसर्वभूतानांस्वाध्यायात्तपसश्चया ॥ भूमिदस्याहिताग्नेश्चएकपत्नीव्रतस्यच ॥ ४३ ॥ गोसहस्रप्रदातॄणांगुरुसेवाभृताम पि ॥ देहन्यासकृतांयाचतांगतिंगच्छपुत्रक ॥ ४४ ॥ नहित्वस्मिन्कुलेजातोगच्छत्यकुशलांगतिम् ॥ सतुयास्यतियेनत्वंनिहतोममबांधवः ॥ ४५ ॥ एवंसकृपणंतत्रपर्यदेवयतासकृत् ॥ तथोक्त्वाकर्तुमुदकंप्रवृत्तःसहभार्यया ॥ ४६ ॥ सतुदिव्येनरूपेणमुनिपुत्रःस्वकर्मभिः ॥ स्वर्गमध्यारुहत्क्षिप्रंशक्रे णसहधर्मवित् ॥ ४७ ॥ आबभाषेचतौवृद्धौशक्रेणसहतापसः ॥ आश्वस्यचमुहूर्तंतुपितरंवाक्यमब्रवीत् ॥ ४८ ॥

नांलोकान्गच्छ ॥ ४० ॥ उक्तमेवार्थंपुनराह या नांशूराणांलोकान्गच्छेत्यर्थः यद्वा हेपुत्रपापेनकर्मणाशस्त्रवधलक्षणेननिहतोयथायद्यपित्वमसितथापितेनमदीयेनसत्येनापापो भूत्वाऽस्त्रयोधिनांलोकान्गच्छ ॥ ४० ॥ उक्तमेवार्थंपुनराह या नांशूराणांलोकान्गच्छेत्यर्थः मिति ॥ ४१ ॥ तमेवार्थंविशेषतआह यांगतिमिति ॥ ४२ ॥ सर्वभूतानांगतिराश्रयोब्रह्म एकपत्नीव्रतारामादयः ॥ ४३ ॥ गुरुसेवाभृतःतत्सेवाकर्तारः देहन्यासकृतःमहाप्रस्थानादिनापरलोका र्थंतनुत्यजः ॥ ४४ ॥ अस्मिन्कुलेमदीयेनित्यतपस्विकुले यास्यति अकुशलांगतिमित्यनुकर्षः ॥ ४५ ॥ उदकंसंस्कारपूर्वकम् ॥ ४६ ॥ स्वर्गमध्यारुहत् तेनसत्येनाशुगच्छेतिवचनानंतरमे वेतिशेषः शक्रेणसहेत्यनेनमुनिपुत्रंस्वर्गंनेतुंशक्रःसमागतइतिध्वनितम् ॥ ४७ ॥ आरुह्यपुनःशक्रेणसहागत्याबभाषेइत्यन्वयः अस्यैवप्रपंचआश्वस्येत्यादि अत्रवक्तुःशोकप्रस्ततयाबभाषेऽब्र वीदितिपौनरुक्त्यंनदोषाय ॥ ४८ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

भवतोरिति अनेनमातापित्तृसेवाधर्मांतराभावेपिसैवेंद्रसालोक्यदेतिध्वनितं मूलंसमीपम् ॥ ४९ ॥ वपुष्मतापुष्पकादिवत्प्रशस्ताकारेण ॥५०॥ ५१ ॥ जहिप्राणैर्वियोजय ॥ ५२ ॥ यदज्ञानान्निहतोऽतःशप्स्येनतुप्रत्यक्षमेवभस्मीकरोमि सुदुःखमतिदारुणमितिक्रियाविशेषणे ॥५३ ॥ दुःखंमरणपर्यवसायिसांप्रतंवर्तते त्वन्निमित्तमितिशेषः कालंकरिष्यसिमृत्युंप्राप्स्यसि॥५४॥ ब्रह्महत्यातत्समंपापम् ॥ ५५ ॥ एतादृशोभावःपुत्रशोकेनमरणरूपः यथातत्तद्वस्तुदक्षिणांदातारं यथासादक्षिणान्यतःप्राप्ताभवतितद्वत् ॥ ५६ ॥ देहंदेही ॥५७ ॥ शब्दवेध्यनुकर्षिणाप्रथमं

स्थानमस्मिमहत्प्राप्तोभवतोःपरिचारणात्॥ भवंतावपिचक्षिप्रंममममूलमुपैष्यथः ॥ ४९ ॥ एवमुक्त्वातुदिव्येनविमानेनवपुष्मता॥ आरुरोहदिवं क्षिप्रंमुनिपुत्रोजितेंद्रियः॥ ५० ॥ सकृत्वाऽथोदकंतूर्णंतापसःसहभार्यया॥ मामुवाचमहातेजाःकृतांजलिमुपस्थितम्॥ ५१ ॥ अद्यैवजहिमांराजन्मरणेनास्तिमेव्यथा॥ यःशरेणैकपुत्रंमांत्वमकार्षीरपुत्रकम्॥ ५२ ॥ त्वयापिचयदज्ञानान्निहतोमेसबालकः ॥ तेनत्वामपिशप्स्येहंसुदुःखमतिदारुणम् ॥ ५३ ॥ पुत्रव्यसनजंदुःखंयदेतन्ममसांप्रतम् ॥ एवंत्वंपुत्रशोकेनराजन्कालंकरिष्यसि ॥ ५४ ॥ अज्ञानात्तुहतोयस्मात्क्षत्रियेणत्वयामुनिः॥ तस्मात्त्वांनाविशत्याशुब्रह्महत्यानराधिप ॥ ५५ ॥ त्वामप्येतादृशोभावःक्षिप्रमेवगमिष्यति॥ जीवितांतकरोघोरोदातारमिवदक्षिणाम्॥ ॥ ५६॥ एवंशापंमयिन्यस्यविलप्यकरुणंबहु॥ चितामारोप्यदेहंतन्मिथुनंस्वर्गमभ्ययात्॥ ५७ ॥ तदेतच्चिंतयानेनस्मृतंपापंमयास्वयम्॥ तदाबाल्यात्कृतंदेविशब्दवेध्यनुकर्षिणा॥ ५८ ॥ तस्यायंकर्मणोदेविविपाकःसमुपस्थितः॥ अपथ्यैःसहसंभुक्तेव्याधिरन्नरसेयथा॥ ५९ ॥ तस्मान्मामागतंभद्रेतस्योदारस्यतद्वचः॥ इत्युक्त्वासरुदंस्त्रस्तोभार्यामाहतुभूमिपः ॥ ६० ॥ यदहंपुत्रशोकेनसंत्यजिष्यामिजीवितम् ॥ चक्षुर्भ्यांत्वांनपश्यामि कौसल्येत्वंहिमांस्पृश ॥ ६१ ॥ यमक्षयमनुप्राप्ताद्रक्ष्यंतिनहिमानवाः॥ यदिमांसंस्पृशेद्रामःसकृदन्वारभेतवा॥६२॥

शब्दवेधिनापश्चाद्विद्धशल्यानुकर्षणमपिकृतवता पापंमुनिकुमारवधरूपं तीर्थस्तुशब्दवेध्यानुशिक्षिणेतिपाठंशब्देनवेद्धुंयोग्यंशब्दवेध्यंतदनुशिक्षितुंशीलंयस्यतेनेत्यर्थंचाह तदसमंजसमिति स्पष्टमेव ॥ ५८ ॥ विपाकःफलं अपथ्यैर्व्यंजनैःसहभुक्तेऽन्नरसेव्याधिर्यथोपतिष्ठते व्याधिमन्नरसोयथेतिपाठेउपस्थापयतीतिशेषः ॥ ५९॥ उदारस्यश्रेष्ठस्य तद्वचःतद्वचःफलं त्रस्तोमरणभयादितिशेषः रुदन्जीवितंत्यक्ष्यामीतिभार्यामाहेतिसंबंधः ॥ ६० ॥ चक्षुर्भ्यांनपश्यामि मुमूर्षुत्वादितिभावः ॥ ६१ ॥ नहिद्रक्ष्यंतीति इहविद्यमानान्स्वेष्टबंधूनितिशेषः इतःपरंत्वत्स्पर्शादिकंमेदुर्लभमितिभावः यदिमामद्यरामःसकृदपिस्पृशेत् अन्वारभेत्किंचिद्द्वारावास्पृशेत् ॥ ६२ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

यदिवाधनंकोशंयौवराज्यंवालभेततदाजीवेयंराघवेयन्मयाकृतंविवासनरूपंतन्मेवृत्तस्यसदृशंन ॥ ६३ ॥ अनेनरामेणयन्मयिकृतंराज्यंत्यक्त्वामद्वचःपरिपालनरूपंतत्तस्यैवसदृश अनन्वया-
न्वालंकारः मत्सदृशोऽन्यायकृत्रामसदृशउचितकर्ताचभुविनाभूदस्तिभविष्यतिवान्यइत्याह दुर्वृत्तमपीति ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ स्तोकमल्पंवारिआतपोयथाशुष्कंकरोति येद्र-

धनंवायौवराज्यंवाजीवेयमितिमेमतिः॥ नतन्मेसदृशंदेवियन्मयाराघवेकृतम्॥ ६३ ॥ सदृशंतत्तुतस्यैवयदनेनकृतंमयि॥ दुर्वृत्तमपिकःपुत्रंत्यजे-
द्भुविविचक्षणः॥ ६४॥ कश्चप्रव्राज्यमानोवानासूयेत्पितरंसुतः॥ चक्षुषात्वांनपश्यामिस्मृतिर्ममविलुप्यते॥ ६५॥ दूतावैवस्वतस्यैतेकौसल्येत्वर-
यंतिमाम्॥ अतस्तुकिंदुःखतरंयदहंजीवितक्षये॥ ६६॥ नहिपश्यामिधर्मज्ञंरामंसत्यपराक्रमम्॥ तस्यदर्शनजःशोकःसुतस्याप्रतिकर्मणः॥ ६७ ॥
उच्छोषयतिवैप्राणान्वारिस्तोकमिवातपः॥ नतेमनुष्यादेवास्तेयेचारुशुभकुंडलम् ॥ ६८ ॥ मुखंद्रक्ष्यंतिरामस्यवर्षेपंचदशेपुनः॥ पद्मपत्रेक्षणंसु-
भ्रुसुदंष्ट्रंचारुनासिकम्॥ ६९ ॥ धन्याद्रक्ष्यंतिरामस्यताराधिपसमंमुखम्॥ सदृशंशारदस्येंदोःफुल्लस्यकमलस्यच॥ ७० ॥ सुगंधिममरामस्यध-
न्याद्रक्ष्यंतियेमुखम्॥ निवृत्तवनवासंतमयोध्यांपुनरागतम्॥ ७१ ॥ द्रक्ष्यंतिसुखिनोरामंशुक्रंमार्गगतंयथा ॥ कौसल्येचित्तमोहेनहृदयंसीदतेत-
राम्॥ ७२ ॥ वेदयेनचसंयुक्तान्शब्दस्पर्शरसानहम्॥ चित्तनाशाद्विपद्यंतेसर्वाण्येवेंद्रियाणिहि॥ ७३॥ क्षीणस्नेहस्यदीपस्यसंरक्तारश्मयोयथा॥
अयमात्मभवःशोकोमामनाथमचेतनम्॥ ७४ ॥ संसाधयतिवेगेनयथाकूलंनदीरयः॥ हाराघवमहाबाहोहाममायासनाशन ॥ ७५ ॥ हापि-
तृप्रियमेनाथहाममासिगतःसुत ॥ हाकौसल्येनपश्यामिहासुमित्रेतपस्विनि॥ ७६ ॥ हानृशंसेममामित्रेकैकेयिकुलपांसनि॥ इतिमातुश्चरामस्य
सुमित्रायाश्चसन्निधौ॥ राजादशरथःशोचन्जीवितांतमुपागमत्॥ ७७॥

क्ष्यंतिनतेमनुष्याःकिंतुदेवांशाएव ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ शुक्रंमार्गगतंयथा मौढ्यादिविहायस्वोच्चमार्गगतंशुक्रमिवेत्यर्थइतितीर्थः कतकस्तुशुकंमार्गगतंयथेतिपाठः हस्तात्पंजराद्वा-
न्यदेशगतंपुनश्चमार्गेयथास्थानंगतंप्राप्तंशुकंक्रीडाशुकमिवेत्यर्थइत्याह चित्तमोहेनदुःखातिशयप्राप्तमूर्छया सीदतेतरामतिशयेनशीर्यतीव ॥ ७२ ॥ वेदयेजानामि संयुक्तानिंद्रियसंयुक्तान्
॥ ७३ ॥ संरक्ताभस्मतांप्राप्तायथादीपस्यरश्मयोविपद्यंतेतथेंद्रियाणीत्यर्थः ॥ ७४ ॥ संसाधयतिनाशयति ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥ ७८ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेचतुःषष्टितमःसर्गः ॥ ६४ ॥ ॥ ७॥ ॥ अथेति ॥ १ ॥ परमसंस्काराःव्याकरणादि शिक्षावंतःपरमालंकारावा मागधाःवंशावलीकीर्तकाः मंगलाइतिपाठेपिमंगलपाठकास्तएव उत्तमश्रुताःउत्तमंश्रुतंवंशपरंपराश्रवणमेषांतेमागधाः श्रुतिशीलागायकाःतंत्रीनादविभाजनशीलागायकाः पृथक्पृथक्निगदंतः स्वस्वमार्गानुसारेणेतिशेषः ॥ २ ॥ उदात्तंउच्चैःस्वरेणाभिहिताआशिषोयैस्तेषाम् प्रासादानामाभोगेषुमध्येषुविस्तीर्णः प्रतिध्वनिनेतिशेषः ॥ ३ ॥ पाणिवादकाःपाणिवादनशीलाः अपदानानिराज्ञांवृत्ताद्भुतकर्माणिउदाहृत्यतदनुगतंपाणिवादान्यवादयन् ॥ ४ ॥ सस्वनुः फणादित्वात्पक्षेएत्वाभ्यासलोपाभावः येराजकुलगोचराःराजकुलवा

तथातुदीनःकथयन्नराधिपःप्रियस्यपुत्रस्यविवासनातुरः॥ गतेऽर्धरात्रेभृशदुःखपीडितस्तदाजहौप्राणमुदारदर्शनः ॥ ७८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा०आ०अ०चतुःषष्टितमःसर्गः॥ ६४॥ ॥ ७॥ ॥ अथरात्र्यांव्यतीतायांप्रातरेवापरेऽहनि ॥ बंदिनःपर्युपातिष्ठंस्तत्पार्थिवनिवेशनम्॥ १ ॥ सूताःपरमसंस्कारामागधाश्चोत्तमश्रुताः ॥ गायकाःश्रुतिशीलाश्चनिगदंतःपृथक्पृथक् ॥ २॥ राजानंस्तुवतांतेषामुदात्ताभिहिताशिषाम्॥ प्रासादाभोगविस्तीर्णःस्तुतिशब्दोह्यवर्तत॥ ३ ॥ ततस्तुस्तुवतांतेषांसूतानांपाणिवादकाः॥ अपदानान्युदाहृत्यपाणिवादान्यवादयन्॥ ४ ॥ तेनशब्देनविहगाःप्रतिबुद्धाश्चसस्वनुः॥ शाखास्थाःपंजरस्थाश्चयेराजकुलगोचराः॥ ५॥ व्याहृताःपुण्यशब्दाश्चवीणानांचापिनिःस्वनाः॥ आशीर्गेयंचगाथानांपूरयामासवेश्मतत्॥ ६ ॥ ततःशुचिसमाचाराःपर्युपस्थानकोविदाः॥ स्त्रीवर्षवरभूयिष्ठाउपतस्थुर्यथापुरा॥ ७॥ हरिचंदनसंपृक्तमुदकंकांचनैर्घटैः॥ आनिन्युःस्नानशिक्षाज्ञायथाकालंयथाविधि ॥ ८॥ मंगलालंभनीयानिप्राशनीयान्युपस्करान्॥ उपानिन्युस्तथापुण्याःकुमारीबहुलाःस्त्रियः॥ ९॥

सयोग्यायेशुकादयः ॥ ५ ॥ तैःपूर्वश्लोकोक्तैःशुकादिभिर्व्याहृताःपुण्यशब्दाःकाशीगंगादिरूपाः गाथानांकेवलगायकानामाशीर्गेयमाशीर्वादप्रधानंगानम् यद्वा गाथाराज्ञांचरित्रादिप्रतिपादिकास्तासामाशीर्वादघटितंगानमित्यर्थः ॥ ६॥ पर्युपस्थानंपरिचर्या स्त्रीभिःवर्षवरैःषंढैश्चभूयिष्ठाः षंढोवर्षवरस्तुल्यौ परिचारकाइतिशेषः ॥ ७ ॥ स्नानशिक्षाज्ञाःस्नानविधिज्ञाः यद्वाऽरुणोदयात्पूर्वमेवउषसिस्नानार्थंजलाद्यानेतव्यमितिशिक्षाज्ञाः ॥ ८ ॥ मंगलालंभनीयानिमंगलार्थमालंभनीयानिस्पर्शनीयानिगवादीनि आलंभःस्पर्शहिंसयोः प्राशनीयानिगंगोदकादीनि दंतधावनानंतरंगंडूषत्वेनप्राशनीयानियानिनारिकेलोदकजीरकोदकानिच उपस्कारादर्पणवस्त्राभरणादयः कुमारीबहुलाःकुमार्योबहुलायासुताः स्त्रियोवरनार्यः ॥ ९ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

आभिहारिकंप्रातःसमयेराज्ञोयदभिहर्तव्यंमंगलार्थमानेतव्यम् तत्सर्वंसर्वलक्षणयुक्तम् सर्वंविधिवदर्चितंयथायोग्यंबहूकृतम् सुगुणंचतल्लक्ष्मीवच्च ॥ १० ॥ परिसमुत्सुकम् राजदर्शनंप्रतीति शेषः तस्थौ ततोनुपसंप्राप्तंअप्राप्तराजदर्शनमतएवकिंस्विदित्युपशंकितमभूत् ॥ ११ ॥ शयनंप्रतिअनंतराःआसन्नाःकौसल्यादिव्यतिरिक्ताःप्रत्यबोधयन्प्रतिबोधनोचितमृदुविनीतवचनैःस्प र्शैश्च ॥ १२ ॥ उचितवृत्ताःस्पर्शनादिव्यापारोचिताः किंचिदपिजीवच्चेष्टादि ॥ १३ ॥ स्वप्नशीलज्ञाःस्वप्नभावज्ञाः संचलनाडिषुहृदयकरमूलनाडिषुचेष्टांनोपलेभिरे ततोवेपथुयुक्ताराज्ञ प्राणेषुशंकिताआसन् ॥ १४ ॥ प्रतिस्रोतइति स्रोतोभिमुखस्थितवेतसादितृणाग्राणांसदृशंकंपंसंचकाशिरेप्रकाशितवत्यः प्राप्ताइतियावत् संदेहमानानांसंदिहानानाम् ॥ १५ ॥ यदाशंकि

सर्वलक्षणसंपन्नंसर्वंविधिवदर्चितम् ॥ सर्वंसुगुणलक्ष्मीवत्तदभूदाभिहारिकम् ॥ १० ॥ ततःसूर्योदयंयावत्सर्वंपरिसमुत्सुकम् ॥ तस्थावनुपसंप्राप्तंकिंस्विदित्युपशंकितम् ॥ ११ ॥ अथयाःकोसलेंद्रस्यशयनंप्रत्यनंतराः ॥ ताःस्त्रियस्तुसमागम्यभर्तारंप्रत्यबोधयन् ॥ १२ ॥ अथाप्युचितवृत्तास्ताविनयेननयेनच ॥ नह्यस्यशयनंस्पृष्ट्वाकिंचिदप्युपलेभिरे ॥ १३ ॥ ताःस्त्रियःस्वप्नशीलज्ञाश्चेष्टांसंचलनादिषु ॥ तावेपथुपरीताश्चराज्ञःप्राणेषुशंकिताः ॥ १४ ॥ प्रतिस्रोतस्तृणाग्राणांसदृशंसंचकाशिरे ॥ अथसंदेहमानानांस्त्रीणांदृष्ट्वाचपार्थिवम् ॥ १५ ॥ यत्तदाशंकितंपापंतदाजज्ञेविनिश्चयः ॥ कौसल्याचसुमित्राचपुत्रशोकपराजिते ॥ १६ ॥ प्रसुप्तेनप्रबुद्ध्येतेयथाकालसमन्विते ॥ निष्प्रभासाविवर्णाचसन्नाशोकेनसन्नता ॥ १७ ॥ नव्यराजतकौसल्यातारेवतिमिरावृता ॥ कौसल्यानंतरंराज्ञःसुमित्रातदनंतरम् ॥ १८ ॥ नस्मविभ्राजतेदेवीशोकाश्रुलुलितानना ॥ तेचदृष्ट्वातदासुप्तेउभेदेव्यौचतंनृपम् ॥ १९ ॥ सुप्तमेवोद्गतप्राणमंतःपुरमदृश्यत ॥ ततःप्रचुक्रुशुर्दीनाःसस्वरंतावरांगनाः ॥ २० ॥

तंपापंमरणंपूर्वंराज्ञेतिशेषः तस्यनिश्चयोजज्ञेजातः ॥ १६ ॥ यथाकालसमन्वितेमृतेइव यद्वाऽयथाकालसमन्वितेबह्वीषुरात्रिषुदुःखतोजागरणात्अयथाकालेप्रत्युषसिनिद्रयासमन्वितेइत्य र्थः शोकेनसन्नाउपहता सन्नतासुप्तिवशसंकुचितहस्तपादादिकरणा ॥ १७ ॥ कौसल्येति अत्रसुप्तेतिशेषः ॥ १८ ॥ नविभ्राजतेनविशेषेणभ्राजते तत्रहेतुः शोकेत्यादि तेउभेदेव्यौप्रश्वासादि नासुप्तेदृष्ट्वानृपंचतंसुप्तमेवसंतंतदवस्थायामेवोद्गतप्राणंलक्षणतोदृष्ट्वासर्वमेवांतःपुरमुद्गतप्राणंतत्कल्पमदृश्यत अमन्यतेतिपाठेंतःपुरंकर्तृ नृपमुद्गतप्राणममन्यतेत्यर्थः तीर्थस्तुअदृश्यतेत्येततत्पर स्परमपश्यदित्यर्थंव्याचष्टे ॥ १९ ॥ २० ॥

T

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

स्थानाद्वासस्थानात्प्रच्युतोयूथपोमहागजोयासांताःकरेणवइवप्रचुक्रुशुरित्यन्वयः ॥ २१ ॥ २२ ॥ हाभर्तेति हाभर्तरितीत्यर्थः अयोध्याजनपदवाचीकोशलशब्दस्तालव्यमध्यः कौसल्या पितृदेशवाचीतुदंत्यमध्यः ॥ २३ ॥ शांतगुणेउपशांतजीवनधर्मे ॥२४॥ २५ ॥ ताभिःकैकेयीप्रभृतिभिःपश्चादंतःपुरंप्रविष्टाभिःस्वनादेनप्रथमप्रविष्टानांस्त्रीणांप्रबलवान्नादोऽनुद्भुतःयुक्तःअभूदि तिशेषः ॥ २६ ॥ येनानुद्रवणेनस्फीतीकृतोवर्धितःसनादोभूयोधिकंतद्गेहंसमनादयत्व्याप्तवान् तीर्थस्तु येनस्थिरीकृतंभूयइतिपठित्वायेननादेनस्थिरीकृतंमुखरितंतद्गहंकर्तृभूयोत्यर्थंसमना

करेणवइवारण्येस्थानप्रच्युतयूथपाः॥ तासामाक्रंदशब्देनसहसोद्गतचेतने॥ २१॥ कौसल्याचसुमित्राचत्यक्तनिद्रेबभूवतुः॥ कौसल्याचसुमित्रा चदृष्ट्वास्पृष्ट्वाचपार्थिवम्॥ २२॥ हाभर्तेतिपरिक्रुश्यपेततुर्धरणीतले॥ साकोसलेंद्रदुहिताचेष्टमानामहीतले॥ २३॥ नभ्राजतेरजोध्वस्तातारेवगगन च्युता॥ नृपेशांतगुणेजातेकौसल्यांपतितांभुवि॥ २४॥ अपश्यंस्ताःस्त्रियःसर्वाहतांनागवधूमिव॥ ततःसर्वानरेंद्रस्यकैकेयीप्रमुखाःस्त्रियः॥ २५॥ रुदत्यःशोकसंतप्तानिपेतुर्गतचेतनाः॥ ताभिःसबलवान्नादःक्रोशंतीभिरनुद्रुतः॥ २६॥ येनस्फीतीकृतोभूयस्तद्गृहंसमनादयत्॥ तत्परित्रस्तसंभ्रां तपर्युत्सुकजनाकुलम्॥ २७॥ सर्वतस्तुमुलाक्रंदंपरितापार्तबांधवम्॥ सद्योनिपतितानंदंदीनंविक्लवदर्शनम्॥ बभूवनरदेवस्यसद्मदिष्टांतमीयुषः ॥ २८॥ अतीतमाज्ञायतुपार्थिवर्षभंयशस्विनंतंपरिवार्यपत्नयः॥ भृशंरुदंत्यःकरुणंसुदुःखिताःप्रगृह्यबाहूव्यलपन्ननाथवत्॥ २९॥ ॥इत्यार्षेश्री मद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेपंचषष्टितमःसर्गः॥ ६५॥ ॥ ७॥ ॥तमग्निमिवसंशांतमंबुहीनमिवार्णवम्॥ गतप्रभमि वादित्यंस्वर्गस्थंप्रेक्ष्यभूमिपम्॥ १॥ कौसल्याबाष्पपूर्णाक्षीविविधंशोककर्शिता॥ उपगृह्यशिरोराज्ञःकैकेयींप्रत्यभाषत॥ २॥ सकामाभवकैके यिभुंक्ष्वराज्यमकंटकम्॥ त्यक्त्वाराजानमेकाग्रानृशंसेदुष्टचारिणि॥ ३॥

दयत्अनददित्यर्थमाह पर्युत्सुकजनाकुलंपूर्ववृत्तांतज्ञानायपर्युत्सुकजननिबिडम् ॥ २७ ॥ दिष्टांतंकालधर्मंउपेयुषःप्राप्तस्यसद्मपरित्रस्तसंभ्रांतत्वादिगुणविशिष्टंबभूव ॥ २८ ॥ अतीतंमृतं पत्नयःपत्न्यः बाहूप्रगृह्यअभिलृत्य अनाथवत्अनाथार्हम् ॥ २९ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेपंचषष्टितमःसर्गः ॥ ६५ ॥ तमिति ॥ १ ॥ राज्ञःशिरउपगृह्यअंकेकृत्वेत्यर्थः ॥ २ ॥ एकाग्रापुत्रराज्यैकाग्रचित्ता ॥ ३ ॥

राज्यस्याकंटकत्वंदर्शयति विहायेति विपथेकांतारे सार्थहीनासहायभूतपथिकसंघरहिता ॥ ४ ॥ आत्मनोदैवतंभर्तारंपरित्यज्यत्यक्तधर्मणःत्यक्तःस्त्रीधर्मोययातादृश्याःकैकेय्याअन्यत्रअ
न्यापुत्रराज्येकाजीवितुमिच्छेत् परिष्वज्येतिपाठेभर्तारंपरिष्वज्यतेनसहभोगान्भुक्त्वातंकालांतरेपरित्यज्येतिशेषः ॥५॥ एवंसाहसकरणेहेतुमाह नेति किंपाकोनिंबः कतकस्तुकिंपाकोविषभे
दस्तंकोपादिनाभक्षयन्आत्महत्यादोषंनबुध्यतेतद्वदित्यर्थइत्याह तत्रलुब्धइतिनात्यंतंसमंजसं धनलोभादिनापरस्यविषभक्षणंकारयन्यथाहत्यादोषंनबुध्यतइतिवक्तुमुचितं यत्कैकेय्यारा

विहायमांगतोरामोभर्ताचस्वर्गतोमम ॥ विपथेसार्थहीनेवनाहंजीवितुमुत्सहे ॥ ४ ॥ भर्तारंतुपरित्यज्यकास्त्रीदैवतमात्मनः ॥ इच्छेज्जीवितुमन्यत्र
कैकेय्यास्त्यक्तधर्मणः ॥ ५ ॥ नलुब्धोबुध्यतेदोषान्किंपाकमिवभक्षयन् ॥ कुब्जानिमित्तंकैकेय्याराघवाणांकुलंहतम् ॥ ६ ॥ अनियोगेनियुक्तेनरा
ज्ञारामंविवासितम् ॥ सभार्यंजनकःश्रुत्वापरितप्स्यत्यहंयथा ॥ ७ ॥ समामनाथांविधवांनाद्यजानातिधार्मिकः ॥ रामःकमलपत्राक्षोजीवन्नाश
मितोगतः ॥ ८ ॥ विदेहराजस्यसुतातथाचारुतपस्विनी ॥ दुःखस्यानुचितादुःखंवनेपर्युद्विजिष्यति ॥ ९ ॥ नदतांभीमघोषाणांनिशासुमृगपक्षिणा
म् ॥ निशम्यमानासंत्रस्ताराघवंसंश्रयिष्यति ॥ १० ॥ वृद्धश्चैवाल्पपुत्रश्चवैदेहीमनुचिंतयन् ॥ सोपिशोकसमाविष्टोनूनंत्यक्ष्यतिजीवितम् ॥ ११ ॥
साहमद्यैवदिष्टांतंगमिष्यामिपतिव्रता ॥ इदंशरीरमालिंग्यप्रवेक्ष्यामिहुताशनम् ॥ १२ ॥ तांततःसंपरिष्वज्यविलपंतींतपस्विनीम् ॥ व्यपनिन्युःसु
दुःखार्तांकौसल्यांव्यावहारिकाः ॥ १३ ॥

घवाणांकुलंहतंतत्कुब्जानिमित्तंप्रेरकतया ॥६॥ अनियोगेअनुचितनियोगे वरव्याजात्कैकेय्यानियुक्तेनराज्ञासभार्यंरामंविवासितंश्रुत्वाजनकोहमिवपरितप्स्यति ॥७॥ जीवन्नेवनाशमदर्श
नंगतः जीवनाशमितोगतइतिपाठे राज्ञोजीवनाशोयथाभवतितथागतइत्यर्थः ॥ ८ ॥ चारुतपस्विनी भर्तृसेवनादित्याशयः पर्युद्वेगोभयं वनेदुःखंप्राप्येतिशेषः ॥ ९ ॥ निशम्यमाना नादमि
तिशेषः निशम्यनादमितिपाठांतरम् ॥ १० ॥ अल्पपुत्रश्चेति जनकइतिशेषः अल्पपुत्रइत्यस्यकन्यामात्रसंततिरित्यर्थइतितीर्थः ॥ ११ ॥ दिष्टांतंमरणं शरीरालिंगनपूर्वकमग्निप्रवेशेहेतुः प
तिव्रतेति ॥ १२ ॥ व्यावहारिकाःव्यवहारेबाह्याभ्यंतरसकलराज्यकृत्येनियुक्ताःअमात्याःव्यपनिन्युःअंतःपुराध्यक्षस्त्रीद्वाराभर्त्रालिंगनाद्विमोच्यान्यतोनिन्युरित्यर्थः ॥ १३ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तैलद्रोणीतैलपूर्णकटाहः आदिष्टावसिष्ठादिभिराज्ञप्ताअमात्यास्तस्यांनृपंसंवेश्यस्थापयित्वाऽनंतरंकर्तव्यानिदुःखपरिपालनादीनिकर्माणिचक्रुः ॥ १४ ॥ पुत्रेणविनासंकालनंप्रेतनिर्हरणंकर्तुमीषुः यतःसर्वज्ञाःततोहेतोस्तैलद्रोण्यांभूपंरक्षंति ॥ १५ ॥ शायितंज्ञात्वाहामृतोयमितिपर्यदेवयन् ॥ १६ ॥ नेत्राणांप्रस्रवणमश्रुप्रवाहोयेषुमुखेषुतैः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ तवप्रभुःतवजी

तैलद्रोण्यांतदामात्याःसंवेश्यजगतीपतिम् ॥ राज्ञःसर्वाण्यथादिष्टाश्चक्रुःकर्माण्यनंतरम् ॥ १४ ॥ नतुसंकालनंराज्ञोविनापुत्रेणमंत्रिणः ॥ सर्वज्ञाःकर्तुमीषुस्तेततोरक्षंतिभूमिपम् ॥ १५ ॥ तैलद्रोण्यांशायितंतंसचिवैस्तुनराधिपम् ॥ हामृतोयमितिज्ञात्वास्त्रियस्ताःपर्यदेवयन् ॥ १६ ॥ बाहूनुद्धृत्यकृपणानेत्रप्रस्रवणैर्मुखैः ॥ रुदत्यःशोकसंतप्ताःकृपणंपर्यदेवयन् ॥ १७ ॥ हामहाराजरामेणसंततंप्रियवादिना ॥ विहीनाःसत्यसंधेनकिमर्थंविजहासिनः ॥ १८ ॥ कैकेय्यादुष्टभावायाराघवेणविवर्जिताः ॥ कथंसपत्न्यावत्स्यामःसमीपेविधवावयम् ॥ १९ ॥ सहिनाथःसचास्माकंतवचप्रभुरात्मवान् ॥ वनंरामोगतःश्रीमान्विहायनृपतिश्रियम् ॥ २० ॥ त्वयातेनचवीरेणविनाव्यसनमोहिताः ॥ कथंवयंनिवत्स्यामःकैकेय्याचविदूषिताः ॥ २१ ॥ ययाचराजारामश्चलक्ष्मणश्चमहाबलः ॥ सीतयासहसंत्यक्ताःसाकमन्यंनहास्यति ॥ २२ ॥ तावाष्पेणचसंवीताःशोकेनविपुलेनच ॥ व्यचेष्टंतनिरानंदाराघवस्यवरस्त्रियः ॥ २३ ॥ निशानक्षत्रहीनेवस्त्रीवभर्तृविवर्जिता ॥ पुरीनाराजतायोध्याहीनाराज्ञामहात्मना ॥ २४ ॥ बाष्पपर्याकुलजनाहाहाभूतकुलांगना ॥ शून्यचत्वरवेश्मांतानबभ्राजयथापुरम् ॥ २५ ॥ गतेतुशोकात्त्रिदिवंनराधिपेमहीतलस्थासुनृपांगनासुच ॥ निवृत्तचारःसहसागतोरविःप्रवृत्तचारारजनीह्युपस्थिता ॥ २६ ॥ ऋतेतुपुत्राद्दहनंमहीपतेर्नारोचयंस्तेसुहृदःसमागताः ॥ इतीवतस्मिन्शयनेन्यवेशयन्विचिंत्यराजानमचिंत्यदर्शनम् ॥ २७ ॥

वनस्यप्रभुः ॥ २० ॥ विदूषिताःराज्यगर्वात्तिरस्कृताः ॥ २१ ॥ २२ ॥ राघवस्यदशरथस्य ॥ २३ ॥ नअराजतेतिच्छेदः ॥ २४ ॥ शून्यचत्वरवेश्मांतासंमार्जनालेपवल्ल्यादिशून्यचत्वराद्यंता यथापुरंयथापूर्वम् ॥ २५ ॥ राज्ञिशोकात्पुत्रशोकात्त्रिदिवंस्वर्गंगतेनृपांगनासुचशोकादेवमहीतलस्थासुमहीतलेलुठंतीषु निवृत्तचारःनिवृत्तकिरणप्रचारः प्रवृत्तचाराप्रवृत्ततमःप्रचारा ॥ २६ ॥ सुहृदोवसिष्ठाद्याः पर्युषितदाहनिषेधवचनानितुविप्रविषयाणीतिनविरोधः तस्मिन्शयनेतैलद्रोण्याम् ॥ २७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

आकंठंधारारूपेणप्रवहद्भिरस्रैरुपलक्षिताःकंठायेषांतैराकुलामार्गाश्चत्वराश्चयस्यांसा ॥ २८ ॥ २९ ॥ एकःश्लोकोत्रसर्गेकतकसंख्ययाभ्रष्टइतिज्ञायते ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीये रामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेषट्षष्टितमःसर्गः ॥ ६६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ संजाताक्रंदाअतएवनिरानंदा विद्यमानास्रकंठैर्जनैराविलाआकुला अवततादुःखव शाद्दीर्घीभूता ॥ १ ॥ रा[illegible]जकर्तारःराज्ञोशेषकार्यकर्तारः ॥ २ ॥ ३ ॥ पृथग्वाचंराजकार्यविषयेभिन्नभिन्नप्रस्थानावाचोब्रुवन् एवंचकार्यसिद्धेरयोगाद्वसिष्ठमेवाभिमुखाबभूवुः ॥ ४ ॥ पुत्र

गतप्रभाद्यौरिवभास्करंविनाव्यपेतनक्षत्रगणेवशर्वरी॥पुरीबभासेरहितामहात्मनाकंठास्रकंठाकुलमार्गचत्वरा॥२८॥नराश्चनार्यश्चसमेत्यसंघ शोविगर्हमाणाभरतस्यमातरम्॥तदानगर्यांनरदेवसंक्षयेवभूवुरार्तानचशर्मलेभिरे॥ २९॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्ये अयोध्याकांडेषट्षष्टितमःसर्गः॥ ६६॥ ॥ ७॥ ॥ आक्रंदितानिरानंदासास्रकंठजनाविला॥अयोध्यायामवनतासाव्यतीयायशर्व री॥ १ ॥ व्यतीतायांतुशर्वर्यामादित्यस्योदयेततः॥ समेत्यराजकर्तारःसभामीयुर्द्विजातयः॥ २॥ मार्कंडेयोथमौद्गल्योवामदेवश्चकश्यपः॥कात्याय नोगौतमश्चजाबालिश्चमहायशाः॥ ३ ॥ एतेद्विजाःसहामात्यैःपृथग्वाचमुदीरयन्॥ वसिष्ठमेवाभिमुखाःश्रेष्ठंराजपुरोहितम्॥ ४ ॥ अतीताशर्वरी दुःखंयानोवर्षशतोपमा॥ अस्मिन्पंचत्वमापन्नेपुत्रशोकेनपार्थिवे ॥ ५ ॥ स्वर्गस्थश्चमहाराजोरामश्चारण्यमाश्रितः॥ लक्ष्मणश्चापितेजस्वीरामे णैवगतःसह॥ ६॥ उभौभरतशत्रुघ्नौकेकयेषुपरंतपौ॥पुरेराजगृहेरम्येमातामहनिवेशने॥ ७॥ इक्ष्वाकूणामिहाद्यैवकश्चिद्राजाविधीयताम्॥ अ राजकंहिनोराष्ट्रंविनाशंसमवाप्नुयात्॥ ८॥ नाराजकेजनपदेविद्युन्मालीमहास्वनः॥ अभिवर्षतिपर्जन्योमहींदिव्येनवारिणा॥ ९॥

शोकेना[illegible]पार्थिवेपंचत्वंमरणमापन्नेसतिदुःखंयथातथावर्षशतोपमाशर्वरीअतीतेतिसंबंधः ॥ ५ ॥ ६ ॥ केकयेषुतदाख्यदेशेषु अवांतरभेदापेक्षयाबहुवचनमितिकतकः वस्तुतोंगाइत्या दिवद्बहुवचनं[illegible]त्वजनपदवाचीत्यन्ये राजगृहेराजगृहाख्येपुरे ॥ ७ ॥ इक्ष्वाकूणांउक्तेक्ष्वाकूणांमध्ये विपक्षेबाधकमाह,अराजकंहीति हियतोराजकंनोराष्ट्रंविनाशमवाप्नुयादतःकश्चिद्रा जाविधीयताम् राजकंसद्भिराष्ट्रंनोनाशंनावाप्नुयाद्यथेतिकतकसंमतःपाठः नोस्माकंराष्ट्रंराजकंराजयुतंसन्नाशंनाप्नुयाद्यथातथाकश्चिद्राजाविधीयतामित्यन्वयःहिर्वाक्यालंकारे ॥८॥ ९॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

बीजमुष्टिर्न प्रकीर्यते बीजानामारोपो न क्रियते फलकाले लुंटाकशंकया पितुर्वशे पुत्रो भार्या वा पत्युर्वशे न वर्तते अतिक्रमे दंडयितृभावात् ॥ १० ॥ धनाद्यभावश्च परिपालकाभावात् इदमुक्तरूपमत्याहितं महद्भयम् अराजके प्रथमं प्राप्नोति अत्याहितं महाभीतिरित्यमरः अन्यत्सत्यं पितापुत्रपतिभार्यारूपप्रधानसत्यादन्यत् क्रयविक्रयादिलक्षणं कुतः ॥ ११ ॥ सभां न कारयंति न्यायविचारायेति शेषः कल्पयंतीति पाठांतरम् उद्यानानीत्यादौ नयांतीत्यनुकर्षः वस्त्राद्यपहारभयात् नकारयंति वा भयादेव पुण्यगृहाणि पुण्यसंपादकगृहाणि विप्राद्यर्थानि ॥ १२ ॥ सत्रं यत्र सर्वे ऋत्वि

नाराजके जनपदे बीजमुष्टिः प्रकीर्यते ॥ नाराजके पितुः पुत्रो भार्या वा वर्तते वशे ॥ १० ॥ अराजके धनं नास्ति नास्ति भार्याप्यराजके ॥ इदमत्याहितं चान्यत्कुतः सत्यमराजके ॥ ११ ॥ नाराजके जनपदे कारयंति सभां नराः ॥ उद्यानानि च रम्याणि हृष्टाः पुण्यगृहाणि च ॥ १२ ॥ नाराजके जनपदे यज्ञशीला द्विजातयः ॥ सत्राण्यन्वासते दांता ब्राह्मणाः संशितव्रताः ॥ १३ ॥ नाराजके जनपदे महायज्ञेषु यज्वनः ॥ ब्राह्मणा वसुसंपूर्णा विसृजंत्याप्तदक्षिणाः ॥ १४ ॥ नाराजके जनपदे प्रहृष्टनटनर्तकाः ॥ उत्सवाश्च समाजाश्च वर्धंते राष्ट्रवर्धनाः ॥ १५ ॥ नाराजके जनपदे सिद्धार्था व्यवहारिणः ॥ कथाभिरभिरज्यंते कथाशीलाः कथाप्रियैः ॥ १६ ॥ नाराजके जनपदे तूद्यानानि समागताः ॥ सायाह्ने क्रीडितुं यांति कुमार्यो हेमभूषिताः ॥ १७ ॥ नाराजके जनपदे धनवंतः सुरक्षिताः ॥ शेरते विवृतद्वाराः कृषिगोरक्षजीविनः ॥ १८ ॥ नाराजके जनपदे वाहनैः शीघ्रवाहिभिः ॥ नरा निर्यांत्यरण्यानि नारीभिः सह कामिनः ॥ १९ ॥ नाराजके जनपदे बद्धघंटा विषाणिनः ॥ अटंति राजमार्गेषु कुंजराः षष्टिहायनाः ॥ २० ॥ नाराजके जनपदे शरान्संततमस्यताम् ॥ श्रूयते तलनिर्घोष इष्वस्त्राणामुपासने ॥ २१ ॥

जाः सर्वे च यजमानाः नान्वासते नानुतिष्ठंति ॥ १३ ॥ वसुसंपूर्णाः बहुधनाः आप्तदक्षिणाः शास्त्रेण यथाप्राप्तदक्षिणाः यज्वनो ऋत्विजः प्रति न विसृजंति ॥ १४ ॥ नर्तकः सूत्रधारः नटाश्च प्रहृष्टाय त्वतादृशा उत्सवा देवाद्युत्सवाः समाजास्तत्तद्राष्ट्रकार्यसिद्धिप्रयोजनाः समूहाः ते उभयेऽपि दृष्टादृष्टशांतिद्वारा राष्ट्रवर्धना भवंति तेन वर्धंते ॥ १५ ॥ व्यवहारिणः कमप्यर्थमुद्दिश्यान्योन्यं विवदमानाः सिद्धार्थाः निर्णीतार्थाः यद्वा व्यवहारिणः पण्यजीविनः असिद्धार्था अनिष्पन्नप्रयोजनाः कथाशीलाः पुराणादिकथाश्रवणशीलाः कथाप्रियैः कथाकथनप्रियैः पौराणिकैरुक्ताभिः कथाभिर्न रज्यंते वक्तृश्रोतॄणां स्वास्थ्याभावात् ॥ १६ ॥ समागताः मिलिताः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ विषाणिनः प्रशस्तदंताः ॥ २० ॥ उपासने अभ्यासे ॥ २१ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥ २२ ॥ एकोऽसहायएवचरतीत्येकचरोयतिः वशीजितेंद्रियः आत्मनामनसा आत्मानंब्रह्म ॥ २३ ॥ २४ ॥ प्रतिमंडिताःभूषिताः प्रतिमंडितैरितिपाठांतरम् ॥ २५ ॥ संवदंतउपतिष्ठंते संधिस्त्वार्षः ॥ २६ ॥ कल्प्यंतेप्रवर्त्यंते ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ प्रज्ञानंअनुमापकः तेषांराज्यकर्तॄणांनोस्माकंयोराजाध्वजःअस्मासुराज्यभारप्रतिष्ठाज्ञापकःसइतोदेवत्वंगतः एवंचास्मानितःपरं केपिजनानमंस्यंतीतिभावः ॥ ३० ॥ स्वकंजीवनमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ येसंभिन्नमर्यादाउल्लंघितस्वजातिवर्णाश्रममर्यादाः अतएवपूर्वंराजदंडनिपीडितानास्तिकाःसंतितेपीदानींछिन्नसंशया

नाराजकेजनपदेवणिजोदूरगामिनः॥ गच्छंतिक्षेममध्वानंबहुपण्यसमाचिताः॥ २२ ॥नाराजकेजनपदेचरत्येकचरोवशी॥ भावयन्नात्मनात्मानंयत्रसायंगृहोमुनिः॥ २३॥ नाराजकेजनपदेयोगक्षेमःप्रवर्तते॥ नचाप्यराजकेसेनाशत्रून्विषहतेयुधि ॥ २४॥ नाराजकेजनपदेहृष्टैःपरमवाजिभिः॥ नराःसंयांतिसहसारथैश्चप्रतिमंडिताः॥ २५॥ नाराजकेजनपदेनराःशास्त्रविशारदाः॥ संवदंतोपतिष्ठंतेवनेषूपवनेषुवा॥२६॥ नाराजकेजनपदेमाल्यमोदकदक्षिणाः॥ देवताभ्यर्चनार्थायकल्प्यंतेनियतैर्जनैः॥ २७॥ नाराजकेजनपदेचंदनागुरुरूषिताः॥ राजपुत्राविराजंतेवसंतइवशालिनः॥ २८॥ यथाह्यनुदकानद्योयथावाप्यतृणंवनम्॥ अगोपालायथागावस्तथाराष्ट्रमराजकम्॥ २९॥ ध्वजोरथस्यप्रज्ञानंधूमोज्ञानंविभावसोः॥ तेषांयोनोध्वजोराजासदेवत्वमितोगतः॥ ३० ॥नाराजकेजनपदेस्वकंभवतिकस्यचित्॥ मत्स्याइवजनानित्यंभक्षयंतिपरस्परम्॥ ३१॥ येहिसंभिन्नमर्यादानास्तिकाश्छिन्नसंशयाः॥ तेपिभावायकल्पंतेराजदंडनिपीडिताः॥ ३२॥ यथादृष्टिःशरीरस्यनित्यमेवप्रवर्तते॥ तथानरेंद्रोराष्ट्रस्यप्रभवःसत्यधर्मयोः ॥ ३३ ॥ राजासत्यंचधर्मश्चराजाकुलवतांकुलम्॥ राजामातापिताचैवराजाहितकरोनृणाम्॥ ३४ ॥ यमोवैश्रवणःशक्रोवरुणश्चमहाबलः॥ विशिष्यंतेनरेंद्रेणवृत्तेनमहताततः॥ ३५॥

राजदंडशंकारहिताःस्तोभावायप्रभुत्वायकल्पंते ॥ ३२ ॥ दृष्टिश्चक्षुःयथाशरीरस्यहितसाधनेअहितनिवारणेचनित्यमेवप्रवर्तते तथाराजाराष्ट्रस्यसत्यधर्मयोःप्रभवःप्रवर्तकोराजाप्रजानांहितसाधनेऽहितनिवारणेचानित्यमेवप्रवर्तते ॥ ३३ ॥ राजासत्यंचधर्मश्च सत्यधर्मयोःप्रवर्तकइत्यर्थः कुलवतांक्षेत्रबीजशुद्धिमताम् कुलंतत्प्रवर्तकः ॥ ३४ ॥ यमादयोमहताव्रत्तेनयुक्तेनराज्ञाविशिष्यंतेअतिशय्यंतेतिरस्क्रियंते यमस्यदंडमात्रंकुबेरस्यधनदत्वमेवेंद्रस्यपालनमेववरुणस्यसदाचारेनियमनमेव गुणचतुष्टयवताराज्ञातेतिरस्क्रियंतेइतिभावः ॥ ३५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

साध्वसाधुंनीविभजन्व्यवस्थापयन्राजाचेन्नस्यात्तदाहोसूर्याभावेतमइवतमसीवनकिंचनकर्तव्याकर्तव्येप्रज्ञायेतप्रतीयेत तमइतिप्रथमासप्तम्यर्थे अकारांततमशब्दस्यतमेइतिसप्तम्यंतंवा तमस्यपितमंतथेतिद्विरूपकोशात् ॥ ३६ ॥ राजनिजीवत्यपितववचनंवयंनातिक्रमाम अतइदानीमपित्वमेवगतिरितिवसिष्ठंप्रतिसर्वेषामुक्तिः ॥ ३७ ॥ सत्वंनोस्माकंदत्तंकृत्यंनृपंविना प्रभु ष्टमितिशेषः तादृशंराष्ट्रंचेदंतंविनारण्यभूतंसमीक्ष्येक्ष्वाकुसुतंभरतंतथान्यंवाकंचिद्राजानमभिषेचय ॥३८ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिका व्येअयोध्याकांडेसप्तषष्टितमःसर्गः ॥ ६७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ मित्रामात्यजनाःसुमंत्रादयः ब्राह्मणामार्कंडेयादयः ॥१॥ यद्यस्माद्राज्ञाकैकेयीवचनाद्दत्तराज्योभरतोमातुलकुलेवसति ॥ २ ॥

अहोतमइवेदंस्यान्नप्रज्ञायेतकिंचन ॥ राजाचेन्नभवेल्लोकेविभजन्साध्वसाधुनी ॥ ३६ ॥ जीवत्यपिमहाराजेतवैववचनंवयम् ॥ नातिक्रमामहे सुवेलांप्राप्येवसागरः ॥ ३७ ॥ सनःसमीक्ष्यद्विजवर्यदत्तंनृपंविनाराष्ट्रमरण्यभूतम् ॥ कुमारमिक्ष्वाकुसुतंतथान्यंत्वमेवराजानमिहाभिषेचय ॥ ३८ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेसप्तषष्टितमःसर्गः ॥ ६७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तेषांतद्वचनंश्रुत्वावसिष्ठःप्रत्युवाचह ॥ मित्रामात्यजनान्सर्वान्ब्राह्मणांस्तानिदंवचः ॥ १ ॥ यदसौमातुलकुलेदत्तराज्यःपरंसुखी ॥ भरतोवसतिभ्रात्राशत्रुघ्नेनमुदान्वितः ॥ २ ॥ तच्छीघ्रंजवनादूतागच्छंतुत्वरितंहयैः ॥ आनेतुंभ्रातरौवीरौकिंसमीक्षामहेवयम् ॥ ३ ॥ गच्छंत्वितिततःसर्वेवसिष्ठंवाक्यमब्रुवन् ॥ तेषांतद्वचनंश्रुत्वा वसिष्ठोवाक्यमब्रवीत् ॥ ४ ॥ एहिसिद्धार्थविजयजयंताशोकनंदन ॥ श्रूयतामितिकर्तव्यंसर्वानिवब्रवीमिवः ॥ ५ ॥ पुरंराजगृहंगत्वाशीघ्रंशीघ्रजवैर्हयैः ॥ त्यक्तशोकैरिदंवाच्यःशासनाद्भरतोमम ॥ ६ ॥ पुरोहितस्त्वांकुशलंप्राहसर्वेचमंत्रिणः ॥ त्वरमाणश्चनिर्याहिकृत्यमात्ययिकंत्वया ॥ ७ ॥ माचास्मैप्रोषितंरामंमाचास्मैपितरंमृतम् ॥ भवंतःशंसिषुर्गत्वाराघवाणामितःक्षयम् ॥ ८ ॥

अतस्तावानेतुंदूतागच्छंतु वयंकिंसमीक्षामहेविचारयामहे राज्ञैवभरतराज्यस्यनिश्चितत्वादितिभावः ॥ ३ ॥ मंत्रिणोवसिष्ठवाक्यमनुजानंति गच्छंत्विति ॥ ४ ॥ सिद्धार्थादयोमंत्रिसमान नामानोदूतानमंत्रिणइत्याहुः अन्येतुमंत्रिणोदूताश्चेमेइत्याहुः इतिकर्तव्यंगतैर्युष्माभिरनुष्ठेयकृत्यजातम् ॥ ५ ॥ शीघ्रजवैरतिवेगैः ममशासनाद्भरतोवाच्यइत्यन्वयः ॥ ६ ॥ कथंवाच्यस्त दाह पुरोहितइति अत्ययंअसह्यकालातिक्रमंतदेवात्ययिकं अतिक्रमेएतीत्यव्ययं कालातिक्रमे एतिनश्यतीतिवाच्योऽर्थः विनयादित्वात्ठक् तादृशंकृत्यमस्तिअतस्त्वरमाणोनिर्याहिइति वाच्यमित्यनुकर्षः ॥ ७ ॥ इतःस्त्रीरूपान्मूलात्क्षयंमाशंसिषुःमाकथयंतु ॥ ८ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

राज्ञः केकयराजस्य ॥ ९ ॥ दत्तपथ्यशनाःदत्तंपथ्यशनसाधनंद्रव्यंयेषांतेतथा बाह्लिकात्समम्याअलुक् जग्मुः स्त्रीपुत्रादेःस्वप्रयाणकथनार्थं संमतान्वेगवत्त्वेनेतिशेषः ॥ १० ॥ प्रास्थानिक
कार्यशेषंप्रस्थानप्रयोजनकंकार्यशेषंविशिष्टपाथेयादिसंपादनलक्षणंकृत्वाऽनंतरंययुः ॥ ११ ॥ अपरतालस्यतदाख्यदेशस्यन्यंतेनपश्चिमभागेन प्रलंबाख्यदेशस्योत्तरंभागंप्रतिनिषेवमाणांमा
लिनींनदींमध्येनातीत्यजग्मुः अपरतालप्रलंबौपर्वताविति कतकतीर्थौ अयोध्यायाःपश्चिमाभिमुखंगच्छंतस्तयोरन्योन्यंपूर्वापरस्थयोरपरतालप्रलंबयोर्मध्येनमालिनींनिषेवमाणाउदङ्मुखाः
कियद्दूरंगत्वाततःप्रलंबस्योत्तरभागेनपश्चिमाभिमुखाजग्मुरित्यर्थंतीर्थआह ॥ १२ ॥ तेप्रत्यगुदीचींदिशंयांतस्तंपंचालदेशमासाद्यआग्नेयीदिङ्मुखप्रवाहांगंगांहस्तिनापुरसमीपेतीर्त्वाप्रत्यङ्मु

कौशेयानिचवस्त्राणिभूषणानिवराणिच॥क्षिप्रमादायराज्ञश्चभरतस्यचगच्छत॥ ९॥ दत्तपथ्यशनादूताजग्मुःस्वंस्वंनिवेशनम्॥ केकयांस्तेगमि
ष्यंतोहयानारुह्यसंमतान्॥ १० ॥ ततःप्रास्थानिकंकृत्वाकार्यशेषमनंतरम्॥ वसिष्ठेनाभ्यनुज्ञातादूताःसंत्वरितंययुः॥ ११ ॥ न्यंतेनापरतालस्यप्र
लंबस्योत्तरंप्रति॥ निषेवमाणास्तेजग्मुर्नदींमध्येनमालिनीम्॥ १२ ॥ तेहास्तिनपुरेगंगांतीर्त्वाप्रत्यङ्मुखाययुः॥ पंचालदेशमासाद्यमध्येनकुरुजां
गलम्॥ १३ ॥ सरांसिचसुफुल्लानिनदीश्चविमलोदकाः॥ निरीक्षमाणाजग्मुस्तेदूताःकार्यवशाद्द्रुतम्॥ १४ ॥ तेप्रसन्नोदकांदिव्यांनानाविहगसे
विताम्॥ उपातिजग्मुर्वेगेनशरदंडांजलाकुलाम्॥ १५ ॥ निकूलवृक्षमासाद्यदिव्यंसत्योपयाचनम्॥ अभिगम्याभिवाद्यंतंकुलिंगांप्राविशन्पुरी
म्॥ १६॥ अभिकालंततःप्राप्यतेजोभिभवनाच्च्युताः॥ पितृपैतामहींपुण्यांतेरुरिक्षुमतींनदीम्॥ १७ ॥ अवेक्ष्यांजलिपानांश्चब्राह्मणान्वेदपारगा
न्॥ ययुर्मध्येनबाह्लीकान्सुदामानंचपर्वतम्॥ १८ ॥

खाःसंतोमध्येनकुरुजांगलंकुरुजांगलस्यमध्यमार्गमाश्रित्यययुः ॥ १३ ॥ १४ ॥ शरदंडांतदाख्यांनदींउपगम्यातिजग्मुःअतिचक्रमुः ॥ १५ ॥ निकूलवृक्षंशरदंडापश्चिमतीरवृक्षं दिव्यंविशि
ष्टदेवताधिष्ठितं सत्योपयाचनंतन्नामकं अन्वर्थनामकत्वादिष्टदातारंअतएवाभिवाद्यंसर्वैर्नमस्कार्यंवृक्षमभिगम्यप्रदक्षिणीकृत्यकुलिंगाख्यांनगरींप्राविशन् ॥ १६ ॥ अभिकालतेजोभिभवनौ
ग्रामौ ततोयोधिवनच्युताइतिपाठांतरं पितृपैतामहीमित्यार्षं इक्ष्वाकूणांपितृपितामहसंबंधिनीमिक्षुमतींतेरुः ॥ १७ ॥ अंजलिपानान्अंजलिमात्रप्रमाणजलाहारानइक्षुमतीतीरस्थान्बाह्ली
कान्जनपदान्इत्येके तद्देशस्थानंजलिपानान्ब्राह्मणानवेक्ष्येत्यन्वयः अंजलिनापिबंतितादृशान्वेदपारगान्ब्राह्मणान्दृष्ट्वेत्यनेनबाह्लीकदेशस्यात्यनाचारत्वंसूचितं यत्रवेदपारगाब्राह्मणाअ
पिईदृशाःकाकथाऽन्येषामिति तथाभारतेकर्णपर्वणि बाह्लीकानामतेदेशानतत्रदिवसंवसेदितिपरे ॥ १८ ॥

T

विष्णोःपदंसुदामपर्वतस्थंविष्णुपदांकितस्थानम् विपाशाशाल्मल्यौनद्यौ तेप्रेक्ष्येत्यनुकर्षः ॥ १९ ॥ २० ॥ विकृष्टेनविप्रकृष्टेनातिदूरेणेत्यर्थः सतानिरुपद्रवेण गिरिव्रजंकेकयराजगृहापरनामकम् समरात्रेणगत्वावैदूतास्तेश्रांतवाहनाइतिकचित्पाठस्तुदृश्यते ॥२१॥ भर्तुरिति भर्तुर्नियोक्तुर्वसिष्ठस्यप्रियार्थंशीघ्रगमनेनप्रीतिसंपादनार्थम् यद्वा भर्तुर्दशरथस्यप्रियार्थंशीघ्रानीतभरतकृतौर्ध्वदेहिकेनपरलोकप्राप्तेः कुलस्यप्रजाकुलस्यरक्षणार्थम् भर्तुर्दशरथस्ययोवंशोवंशपरंपरागतराज्यंतस्यपरिग्रहार्थंभरतेनस्वीकारार्थम् अहेडमानाःउपेक्षारहिताः हेडृअनादरे अतएवत्वरयायुक्तादूताराज्यामेवतत्पुरंयाताः ॥ २२ ॥ अत्रकतकोक्तसंख्यारीत्याषट्श्लोकास्त्रुटिताः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेअ

विष्णोःपदंप्रेक्षमाणाविपाशांचापिशाल्मलीम् ॥ नदीर्वापीतटाकानिपल्वलानिसरांसिच ॥ १९ ॥ पश्यंतोविविधांश्चापिसिंहान्व्याघ्रान्मृगान्द्विपान् ॥ ययुःपथातिमहताशासनंभर्तुरीप्सवः ॥ २० ॥ तेश्रांतवाहनादूताविकृष्टेनसतापथा ॥ गिरिव्रजंपुरवरंशीघ्रमासेदुरंजसा ॥ २१ ॥ भर्तुःप्रियार्थंकुलरक्षणार्थंभर्तुश्चवंशस्यपरिग्रहार्थम् ॥ अहेडमानास्त्वरयास्मदूताराज्यांतुतेतत्पुरमेवयाताः ॥ २२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेअष्टषष्टितमःसर्गः ॥६८॥ ॥ ७ ॥ ॥ यामेवरात्रिंतेदूताःप्रविशंतिस्मतांपुरीम् ॥ भरतेनापितांरात्रिंस्वप्नोदृष्टोऽयमप्रियः ॥ १ ॥ व्युष्टामेवतुतांरात्रिंदृष्ट्वातंस्वप्नमप्रियम् ॥ पुत्रोराजाधिराजस्यसुभृशंपर्यतप्यत ॥ २ ॥ तप्यमानंतमाज्ञायवयस्याःप्रियवादिनः ॥ आयासंविनयिष्यंतःसभायांचक्रिरेकथाः ॥ ३ ॥ वादयंतितदाशांतिंलासयंत्यपिचापरे ॥ नाटकान्यपरेस्माहुर्हास्यानिविविधानिच ॥ ४ ॥ सतैर्महात्माभरतःसखिभिःप्रियबोधिभिः ॥ गोष्ठीहास्यानिकुर्वद्भिर्नप्राहृष्यतराघवः ॥ ५ ॥ तमब्रवीत्प्रियसखोभरतंसखिभिर्वृतम् ॥ सुहृद्भिःपर्युपासीनःकिंसखेनानुमोदसे ॥ ६ ॥ एवंब्रुवाणंसुहृदंभरतःप्रत्युवाचह ॥ शृणुत्वंयन्निमित्तंमेदैन्यमेतदुपागतम् ॥ ७ ॥

ष्टषष्टितमःसर्गः ॥ ६८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ यामिति यामेवरात्रिंप्राप्यदूताःपुरींप्रविशंतिस्मेतियोजना अयंवक्ष्यमाणः ॥ १ ॥ व्युष्टांप्रभातरूपांतांरात्रिंप्राप्याप्रियंस्वप्नंदृष्ट्वापर्यतप्यतेत्यन्वयः प्रातःकालित्वत्वेनशीघ्रफलतास्वप्नस्यसूचिता ॥ २ ॥ आयासंदुःस्वप्नदर्शनजंदुःखंविनयिष्यंतःअपनेष्यंतः ॥ ३ ॥ अन्येतद्दूरीकुर्वंतोवीणादिवादयंति अपरेशांतितस्यखेदशांतिमुद्दिश्यलासयंतिनर्तयंतिवेश्याः शांतिलोलयंतीतिपाठे तस्यशांतितूष्णीमवस्थानंलोलयंतिचालयंति श्लोकाद्यर्थप्रश्नव्याजेनेत्यर्थः अपरेहास्यानिहास्यरसप्रधानानिविविधानिनाटकान्याहुः ॥ ४ ॥ गोष्ठीहास्यानिगोष्ठ्युचितानिहास्यानिनर्माणि ॥ ५ ॥ प्रियसखः सखिमात्रस्यप्रियत्वाविवादाद्योगतिर्ज्ञेया अत्यंतप्रियइति नानुमोदसे गानादितिशेषः ॥ ६ ॥ ७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

गोमयेह्रदेगोमयपूर्णेह्रदे ॥ ८ ॥ ९ ॥ तिलोदनंतिलमिश्रमोदनं अन्वगाहतेत्यंतःप्रथमःस्वप्नः ॥ १० ॥ स्वप्नांतरमाह स्वप्नेपीति तमसासमावृतामेवोपरुद्धांतिरोहितां यद्वाऽसुररक्षोभिरुपरुद्धाम् ॥ ११ ॥ औपवाह्यस्यराजवाहनस्यनागस्यदंतिनः विषाणंदंतः ज्वलिताअग्नयोऽकस्माच्छांतादृष्टाः ॥ १२ ॥ अवदीर्णांविदीर्णां ॥ १३ ॥ कृष्णाश्चपिंगलाश्चप्रमदाः ॥ १४ ॥ १५ ॥ रक्तवासिनीरक्तवस्त्राप्रहसंतीव ॥ १६ ॥ इमांभयावहांरात्रिंप्राप्यएवमेतद्दृष्टं अहंमरिष्यामीतिविपरिणामः ॥ १७ ॥ दृष्टदुःस्वप्नफलंनिगमयति नरइत्यादि धूम्राग्रंधूमशिखा ॥ १८ ॥

स्वप्नेपितरमद्राक्षंमलिनंमुक्तमूर्धजम् ॥ पतंतमद्रिशिखरात्कलुषेगोमयेह्रदे ॥ ८ ॥ प्लवमानश्चमेदृष्टःसतस्मिन्गोमयेह्रदे ॥ पिबन्नंजलिनातैलंहसन्निवमुहुर्मुहुः ॥ ९ ॥ ततस्तिलोदनंभुक्त्वापुनःपुनरधःशिराः ॥ तैलेनाभ्यक्तसर्वांगस्तैलमेवान्वगाहत ॥ १० ॥ स्वप्नेपिसागरंशुष्कंचंद्रंचपतितंभुवि ॥ उपरुद्धांचजगतींतमसेवसमावृताम् ॥ ११ ॥ औपवाह्यस्यनागस्यविषाणंशकलीकृतम् ॥ सहसाचापिसंशांताज्वलिताजातवेदसः ॥ १२ ॥ अवदीर्णांचपृथिवींशुष्कांश्चविविधान्द्रुमान् ॥ अहंपश्यामिविध्वस्तान्सधूमांश्चैवपर्वतान् ॥ १३ ॥ पीठेकार्ष्णायसेचैवनिषण्णंकृष्णवाससम् ॥ प्रहरंतिस्मराजानंप्रमदाःकृष्णपिंगलाः ॥ १४ ॥ त्वरमाणश्चधर्मात्मारक्तमाल्यानुलेपनः ॥ रथेनखरयुक्तेनप्रयातोदक्षिणामुखः ॥ १५ ॥ प्रहसंतीवराजानंप्रमदारक्तवासिनी ॥ प्रकर्षंतीमयादृष्टाराक्षसीविकृतानना ॥ १६ ॥ एवमेतन्मयादृष्टमिमांरात्रिंभयावहाम् ॥ अहंरामोथवाराजालक्ष्मणोवामरिष्यति ॥ १७ ॥ नरोयानेनयःस्वप्नेखरयुक्तेनयातिहि ॥ अचिरात्तस्यधूम्राग्रंचितायांसंप्रदृश्यते ॥ १८ ॥ एतन्निमित्तंदीनोहंनवचःप्रतिपूजये ॥ शुष्यतीवचमेकंठोनस्वस्थमिवमेमनः ॥ १९ ॥ नपश्यामिभयस्थानंभयंचैवोपधारये ॥ भ्रष्टश्चस्वरयोगोमेछायाचापगताममम ॥ २० ॥ जुगुप्सइवचात्मानंनचपश्यामिकारणम् ॥ २१ ॥

एतदुक्तंनिमित्तंस्वप्नरूपंदृष्ट्वेतिशेषः वचःयुष्माकंनप्रतिपूजये नप्रतिपेप्रियेइतिपाठेयुष्माकंवचःश्रुत्वा नयेनभृशंप्रीतोभवामीत्यर्थः यङंताल्लुङितिकतकः ॥ १९ ॥ भयस्थानंभयकारणम् उपधारयेअवशतोबिभर्मि छायाकांतिः अपगतापूर्वरूपंत्यक्तवती मलिनेत्यर्थः ॥ २० ॥ आत्मानंजुगुप्सइवकिमर्थंममजन्मेत्येवमादिरूपेण कारणंजुगुप्साकारणं जुगुप्सन्निवेतिपाठे जुगुप्सन्निवतिष्ठामितत्कारणंचनपश्यामीत्यर्थः ॥ २१ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

पुरापूर्वमतर्कितांअनेकरूपांदुःस्वप्नगतिनिशम्यहिदुःस्वमंस्मृत्वाहिस्मृत्वैव चिंतायाअविषयदर्शनमपिराजानंविचिंत्यराजदर्शनविषयांचिंतांप्राप्यमहद्भयंमेतद्दयान्नयातीत्यर्थः ॥ २२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवा • आ ० अयोध्याकांडेएकोनसप्ततितमःसर्गः ॥ ६९ ॥ ॥७॥ ॥ असह्याद्रुःसह्याःपरिखाःपरिखाप्रदेशवर्तिप्राकारयंत्रसमूहोयस्यतत् असह्यपरिघमितिपाठांतरम् ॥ १ ॥ राज्ञाकेकयेनराजपुत्रेणयुधाजितासमागम्यवसिष्ठादिदत्तपदार्थपुरःसरतयासंगमपूर्वंयथोचितंव्यवहारंकृत्वाताभ्यामर्चिताःराज्ञःस्वीयस्यभरतस्यपादौगृहीत्वानमस्कृत्यभरतंवचऊचुः राज्ञःकेकयराजस्यैवेत्यन्ये ॥ २ ॥ मंत्रिणःप्राड्विरितिविपरिणामः आत्ययिकंकालातिक्रमासहं कृत्यमस्तीतिशेषः ॥ ३ ॥ मातुलस्यच चान्मातामहस्यच ॥ ४ ॥ अत्र

इमांचदुःस्वप्नगतिंनिशम्यहित्वनेकरूपामवितर्कितांपुरा ॥ भयंमहत्तद्धृदयान्नयातिमेविचिंत्यराजानमचिंत्यदर्शनम् ॥ २२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेएकोनसप्ततितमःसर्गः ॥ ६९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ भरतेब्रुवतिस्वप्नंदूतास्तेक्लांतवाहनाः ॥ प्रविश्यासह्यपरिखंरम्यंराजगृहंपुरम् ॥ १ ॥ समागम्यचराज्ञातेराजपुत्रेणचार्चिताः ॥ राज्ञःपादौगृहीत्वाचतमूचुर्भरतंवचः ॥ २ ॥ पुरोहितस्त्वांकुशलंप्राहसर्वेचमंत्रिणः ॥ त्वरमाणश्चनिर्याहिकृत्यमात्ययिकंत्वया ॥ ३ ॥ इमानिचमहार्हाणिवस्त्राण्याभरणानिच ॥ प्रतिगृह्यविशालाक्षमातुलस्यचदापय ॥ ४ ॥ अत्रविंशतिकोट्यस्तुनृपतेर्मातुलस्यते ॥ दशकोट्यस्तुसंपूर्णास्तथैवचनृपात्मज ॥ ५ ॥ प्रतिगृह्यतुतत्सर्वंस्वनुरक्तःसुहृज्जने ॥ दूतानुवाचभरतःकामैःसंप्रतिपूज्यतान् ॥ ६ ॥ कच्चित्सकुशलीराजापितादशरथोमम ॥ कच्चिदारोग्यतारामेलक्ष्मणेचमहात्मनि ॥ ७ ॥ आर्याचधर्मनिरताधर्मज्ञाधर्मवादिनी ॥ अरोगाचापिकौसल्यामातारामस्यधीमतः ॥ ८ ॥ कच्चित्सुमित्राधर्मज्ञाजननीलक्ष्मणस्यया ॥ शत्रुघ्नस्यचवीरस्यअरोगाचापिमध्यमा ॥ ९ ॥ आत्मकामासदाचंडीक्रोधनाप्राज्ञमानिनी ॥ अरोगाचापिमेमाताकैकेयीकिमुवाचह ॥ १० ॥ एवमुक्तास्तुतेदूताभरतेनमहात्मना ॥ ऊचुःसंप्रश्रितंवाक्यमिदंतंभरतंतदा ॥ ११ ॥ कुशलास्तेनरव्याघ्रयेषांकुशलमिच्छसि ॥ श्रीश्चत्वांवृणुतेपद्मायुज्यतांचापितेरथः ॥ १२ ॥

आहृतद्रव्येविंशतिकोट्यःतत्संख्याकवस्त्राभरणानिनृपतेर्मातामहस्यतदर्धंमातुलस्य ॥ ५ ॥ सुहृज्जनेमातुलादिरूपे प्रदाप्येतिशेषः कामैःअभिमतवस्तुजातैः ॥ ६ ॥ अथक्रमेणकुशलंपृच्छतिराजेत्यादि ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ मातुःस्वभावानुवादपूर्वंतस्याअरोग्यंपृच्छति आत्मकामेति आत्मप्रयोजनकामाप्राज्ञमानिनीआत्मानंप्राज्ञांमन्यतेसा ॥ १० ॥ संप्रश्रितंसविनयंसंक्षिप्तंच ॥ ११ ॥ येषांकुशलमिच्छसितेषांकुशलमेव त्वरयाह्वानेनशंकानकार्या पद्मापद्मवतीश्रीस्त्वांवृणुतेतथाशोभात्वयिदृश्यते येनसर्वामंगलशंकाव्यावृत्तिरतोयात्रायैरथोयुज्यताम् ॥ १२ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

दूतामांसंत्वरयंतीत्युक्तामहाराजमापृच्छेगमनानुज्ञायैइतिदूतानभ्यभाषतेत्यन्वयः ॥ १३ ॥ संचोदितःशीघ्रंगच्छेत्येवंप्रेरितः ॥ १४ ॥ मेस्मरिष्यसीतिशेषत्वविवक्षायांषष्ठी मामित्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ सुप्रजाःशुभप्रजावती ॥ १७ ॥ तौचकुशलंब्रूयाइतिसंबंधः ॥ १८ ॥ तस्मैभरतायेत्यन्वयः चित्रान्कंबलान् चित्राणिअजिनानिमृगाणाम् ॥ १९ ॥ अतिसंवृद्धान्यत्नेनव र्धितान् व्याघ्रवीर्यबलोपमांस्तदुपमवीर्यबलवतः बलान्वितानितिपाठांतरम् ॥ २० ॥ निष्कमुरोभूषणं धनमुक्तरूपम् ॥ २१ ॥ अमात्यान्स्वीयान् अश्वपतिःकेकयः ॥ २२ ॥ ऐरावतानइ

भरतश्चापितान्दूतानेवमुक्तोभ्यभाषत॥ आपृच्छेहंमहाराजंदूताःसंत्वरयंतिमाम् ॥ १३॥ एवमुक्तातुतान्दूतान्भरतःपार्थिवात्मजः॥ दूतैःसंचो दितोवाक्यंमातामहमुवाचह ॥ १४॥ राजन्पितुर्गमिष्यामिसकाशंदूतचोदितः॥ पुनरप्यहमेष्यामियदामेत्वंस्मरिष्यसि ॥ १५॥ भरतेनैवमुक्तस्तु नृपोमातामहस्तदा॥ तमुवाचशुभंवाक्यंशिरस्याघ्रायराघवम् ॥ १६॥ गच्छताताताानुजानेत्वांकैकेयीसुप्रजास्त्वया॥ मातरंकुशलंब्रूयाःपितरंचप रंतप ॥ १७॥ पुरोहितंचकुशलंयेचान्येद्विजसत्तमाः॥ तौचतातमहेष्वासौभ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ १८ ॥ तस्मैहस्त्युत्तमांश्चित्रान्कंबलानजिनानि च॥ सत्कृत्यकेकयोराजाभरतायददौधनम् ॥ १९ ॥ अंतःपुरेतिसंवृद्धान्व्याघ्रवीर्यबलोपमान्॥ दंष्ट्रायुक्तान्महाकायान्शुनश्चोपायनंददौ॥ २०॥ रुक्मनिष्कसहस्रेद्वेषोडशाश्वशतानिच॥ सत्कृत्यकेकयीपुत्रंकेकयोधनमाविशन्॥ २१॥ तदामात्यानभिप्रेतान्विश्वास्यांश्चगुणान्वितान् ॥ ददा वश्वपतिःशीघ्रंभरतायानुयायिनः॥ २२॥ ऐरावतानैंद्रशिरान्नागान्वैप्रियदर्शनान् ॥ खरान्शीघ्रान्सुसंयुक्तान्मातुलोस्मैधनंददौ ॥ २३॥ सदत्तं केकयेंद्रेणधनंतन्नाभ्यनंदत ॥ भरतःकेकयीपुत्रोगमनत्वरयातदा॥ २४॥ बभूवह्यस्यहृदयेचिंतासुमहतीतदा ॥त्वरयाचापिदूतानांस्वप्नस्यापिच दर्शनात्॥ २५॥ सस्ववेश्माभ्यतिक्रम्यनरनागाश्वसंकुलम्॥ प्रपेदेसुमहच्छ्रीमान्राजमार्गमनुत्तमम् ॥ २६॥ अभ्यतीत्यततापश्यदंतःपुरमनुत्त मम्॥ ततस्तद्भरतःश्रीमानाविवेशानिवारितः॥ २७॥ समातामहमापृच्छ्यमातुलंचयुधाजितम्॥ रथमारुह्यभरतःशत्रुघ्नसहितोययौ॥ २८॥

रावत्पर्वतभवान्ऐरावतकुलोद्भवान्वा ऐंद्रशिरानिंद्रशिरनामकदेशभवान्नागान्गजान् ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५॥ सइति सःमातामहादिभ्योलब्धधनःयात्रापरिकरसन्नाहनायस्ववेश्माभिगम्य कृतयात्रापरिकरस्ततोभ्यतिक्रम्यनिर्गत्यनरादिसंकुलंराजमार्गंप्रपेदे सुमहतीश्रीःसुमहच्छ्रीस्तद्वान् ॥ २६ ॥ अभ्यतीत्यस्वगृहाद्राजगृहपर्यंतंराजमार्गमतीत्येत्यर्थः ॥ २७ ॥ मातुलंचचेन मातामहीमातुलान्यौ ॥ २८ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

मंडलाकाराणिचक्राणियेषांतान् कतकस्तुमंडलाकारतयारथप्रवर्तनसाधकंचक्रंमंडलचक्रंचतुर्दिक्चक्रमध्यस्थंतयेषांतान् कांच्यादौचतथेदानींप्रसिद्धमित्याह ॥ २९ ॥ बलेनस्वीयेनमातुलीयेनच आर्यकस्यमातामहस्य सभार्यकःस्वात्मसमैरितिपाठांतरं भार्यासहितइत्यर्थः॥३०॥ ॥इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवा०आ०अयोध्याकांडेसप्ततितमःसर्गः॥७०॥ सुदामांतदाख्यांनदीं इदंमार्गांतरंचतुरंगबलगमनोचितं दूतास्तुशीघ्रंतन्नगरप्राप्तयेकांतारमार्गेणगताः इदंचदूतमार्गोक्तनद्यादीनामिहानुक्तेरन्येषामुक्तेश्चज्ञायते ॥ १ ॥ दूरंपारंपरतीरंयस्यास्तांह्रादिनींतदाख्यांनदीं प्रत्यक्स्रोतस्तरंगिणींपश्चिमप्रवाहांनदीं ततःशतद्रूंतत्संज्ञिकाम् ॥२ ॥ ऐलधानेतदाख्यग्रामे नदींतद्ग्रामवर्तिनीं ऐलधानीमितिपाठेतदाख्यामित्यर्थःकतकः अपरपर्वताज

रथान्मंडलचक्रांश्चयोजयित्वापरंशतम् ॥ उष्ट्रगोश्वखरैर्भृत्याभरतंयांतमन्वयुः ॥ २९ ॥ बलेनगुप्तोभरतोमहात्मासहार्यकस्यात्मसमैरमात्यैः ॥ आदायशत्रुघ्नमपेतशत्रुर्गृहाद्ययौसिद्धइवेंद्रलोकात् ॥ ३० ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेसप्ततितमःसर्गः ॥७०॥ ॥ ७१ ॥ ॥सप्राङ्मुखोराजगृहादभिनिर्यायवीर्यवान् ॥ ततःसुदामांद्युतिमान्संतीर्यावेक्ष्यतांनदीम् ॥ १ ॥ ह्रादिनींदूरपारांच प्रत्यक्स्रोतस्तरंगिणीम् ॥ शतद्रूमतरच्छ्रीमान्नदीमिक्ष्वाकुनंदनः ॥ २ ॥ ऐलधानेनदींतीर्त्वाप्राप्यचापरपर्वतान् ॥ शिलामाकुर्वतींतीर्त्वाआग्नेयंशल्यकर्षणम् ॥ ३ ॥ सत्यसंधःशुचिर्भूत्वाप्रेक्षमाणःशिलावहाम् ॥ अभ्यगात्समहाशैलान्वनंचैत्ररथंप्रति ॥४॥ सरस्वतींचगंगांचयुग्मेनप्रतिपद्यच ॥ उत्तरान्वीरमत्स्यानांभारुंडंप्राविशद्वनम् ॥ ५ ॥ वेगिनींचकुलिंगाख्यांह्रादिनींपर्वतावृताम् ॥ यमुनांप्राप्यसंतीर्णोबलमाश्वासयत्तदा ॥ ६ ॥ शीतीकृत्वातुगात्राणिक्लांतानाश्वास्यवाजिनः ॥ तत्रस्नात्वाचपीत्वाचप्रायादादायचोदकम् ॥ ७ ॥

नपदविशेषाः अपरपर्यटानितिपाठांतरं शिलांतदाख्यनदीं आकुर्वतीनामकंनद्यंतरमितिकतकः शिलामासमंतात्कुर्वतींशिलाकर्षणस्वभावामित्यर्थइतितीर्थः स्वमध्यपतितंवस्तुशिलारूपंकुर्वतीमित्यर्थः तरणंचतद्वर्तिशिलाप्रायकाष्ठनौकयेत्यन्ये आग्नेयंआग्नेयदिग्गतंशल्यकर्षणंतदोषध्युपेतंदेशं तत्रचशिलावहानदीतिकतकः आग्नेयंशल्यकर्तनमितिग्रामद्वयंतन्मध्येशिलावहानदीतितीर्थः॥३॥ महाशैलानतीत्यचैत्ररथंवनमभ्यगात् चैत्ररथंयातुंमहाशैलानत्यगादितिपाठांतरेऽर्थः ॥४ ॥ सरस्वती इयमत्रपश्चिमप्रवाहा गंगापदेनात्रसुचक्षुसीताद्यन्यतमाःपश्चिमप्रवाहायाह्याः एतास्तिस्रोगंगाप्रवाहाएवेतिपुराणप्रसिद्धम् तांयुग्मेनसंगमेनप्रतिपद्यप्राप्यवीरमत्स्यानांदेशानामुत्तरान्देशान्प्राप्यभारुंडाख्यंवनंप्राविशत् उत्तरमितिपाठेवनविशेषणंतत् ॥५॥ ततोवेगिनीत्वादिविशेषवतींकुलिंगाख्यांनदींसंतीर्णोयमुनांप्राप्यबलमाश्वासयत् ॥६॥ गात्राणिवाजिनां शीतीकृत्वास्नपनादिना आश्वास्यछायायांघासादिदानेन उदकमादायतीर्थबुद्ध्या ॥ ७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अनभीक्ष्णोपसेवितंबहुधाजनैरनुपसेवितं भद्रेणप्रशस्तेनरथेन भद्रजातीयेनगजेनवा ॥ ८ ॥ अंशुधानेग्रामेमहानदींगंगांदुष्प्रतरांज्ञात्वाप्राग्वटेपुरेआगत्यतत्रतांतीर्त्वाकुटिकोष्टिकांआयात्तां तीर्त्वाधर्मवर्धनंग्राममगात् ॥ ९ ॥१०॥ तोरणंदक्षिणार्धेनतोरणग्रामस्यदक्षिणभागेनजंबूप्रस्थाख्यंग्राममागतः वरूथंतदाख्यम् ॥११ ॥ उज्जिहानायास्तन्नामकनगर्याः प्रियकास्तन्नामानो वृक्षाः॥१२॥ सालांस्तुप्रियकानितिपाठेसालशब्दोवृक्षपर्यायः सतांस्त्विति पाठेसभरतइत्यर्थः शीघ्रान्वाजिनआस्थायरथेसंयोज्यअनुज्ञाप्यमयाशीघ्रंगम्यतेभवद्भिर्मंदमागंतव्यमित्येवं उज्जि

राजपुत्रोमहारण्यमनभीक्ष्णोपसेवितम् ॥ भद्रोभद्रेणयानेनमारुतःखमिवात्यगात् ॥ ८ ॥ भागीरथींदुष्प्रतरांसोंशुधानेमहानदीम् ॥ उपायाद्राघवस्तूर्णंप्राग्वटेविश्रुतेपुरे ॥ ९ ॥ सगंगांप्राग्वटेतीर्त्वासमायात्कुटिकोष्टिकाम् ॥ सबलस्तांसतीर्त्वाथसमगाद्धर्मवर्धनम् ॥ १० ॥ तोरणंदक्षिणार्धेनजंबूप्रस्थंसमागमत् ॥ वरूथंचययौरम्यंग्रामंदशरथात्मजः ॥ ११ ॥ तत्ररम्येवनेवासंकृत्वासौप्राङ्मुखोययौ ॥ उद्यानमुज्जिहानायाःप्रियकायत्र पादपाः ॥ १२ ॥ सतांस्तुप्रियकान्प्राप्यशीघ्रानास्थायवाजिनः ॥ अनुज्ञाप्याथभरतोवाहिनींत्वरितोययौ ॥ १३ ॥ वासंकृत्वासर्वतीर्थेतीर्त्वाचोत्तरगांनदीम् ॥ अन्यानदीश्चविविधैःपार्वतीयैस्तुरंगमैः ॥ १४ ॥ हस्तिपृष्ठकमासाद्यकुटिकामप्यवर्तत ॥ ततारचनरव्याघ्रोलोहित्येचकपीवतीम् ॥ १५ ॥ एकसालेस्थाणुमतींविनतेगोमतींनदीम् ॥ कलिंगनगरेचापिप्राप्यसालवनंतदा ॥ १६ ॥ भरतःक्षिप्रमागच्छत्सुपरिश्रांतवाहनः ॥ वनंचसमतीत्याशुशर्वर्यामरुणोदये ॥ १७ ॥ अयोध्यांमनुनाराज्ञानिर्मितांसददर्शह ॥ तांपुरींपुरुषव्याघ्रःसप्तरात्रोषितःपथि ॥ १८ ॥ अयोध्यामग्रतोदृष्ट्वासारथिंचेदमब्रवीत् ॥ एषानातिप्रतीतामेपुण्योद्यानायशस्विनी ॥ १९ ॥ अयोध्यादृश्यतेदूरात्सारथेपांडुमृत्तिका ॥ यज्विभिर्गुणसंपन्नैर्ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ॥ २० ॥ भूयिष्ठमृद्धैराकीर्णाराजर्षिवरपालिता ॥ अयोध्यायांपुराशब्दःश्रूयतेतुमुलोमहान् ॥ २१ ॥

हानायाअर्वाक्स्वदेशत्वेनभयाभावात् ॥ १३ ॥ सर्वतीर्थेतदाख्यग्रामे पार्वतीयैःपर्वतोद्भवैः स्वार्थिकाणंतमित्याहुः ॥ १४ ॥ हस्तिपृष्ठकंग्रामः कुटिकानदी लोहित्येग्रामेकपीवतींनदीम् ॥ १५ ॥ हस्तिपृष्ठेतिएकसालेतिश्लोकद्वयंप्रक्षिप्तमितिकतकः ॥ १६ ॥ भरतइति ॥ १७ ॥ १८ ॥ नातिप्रतीतानातिहृष्टिता प्रतीतोहृषितःख्यातइतिवैजयंती ॥ १९ ॥ पांडुमृत्तिकासुधाधवलितत्वाच्चिरानंदत्वाच्चपांडुमृत्तिकारूपकं यज्वादिभिर्व्याप्तापिराजपालितापिपांडुमृत्तिकासमूहइवनिःसारा ॥ २० ॥ २१ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

सायाह्नेउद्यानानिप्रविश्यरात्रौक्रीडित्वोपरतैर्नरैःप्रातःसमंताद्विप्रधावद्भिर्यानिपूर्वमत्यंतंप्रकाशंतेतान्यद्यकामिभिःपरित्यक्तानि अनुमांलक्ष्मीकृत्यरुदंतीव ममान्यथामहारण्यानीवप्रकाशंते ॥ २२ ॥ २३ ॥ यानैःशिबिकादिभिः अभियांतःप्रविशंतः ॥ २४ ॥ मत्तप्रमुदितानिमत्तप्रमुदितभृंगकोकिलादिमंतितादृशस्त्रीपुरुषवंतिच रत्यर्थसंयोगेविविधकुसुमलतागृहदीर्घिकाक्रीडपर्वतादियुक्ततयायान्यत्यंतगुणवंतिअत्यंतमनुकूलानितान्यद्यनिरानंदानिपश्यामि ॥ २५ ॥ यतोविक्रोशद्भिरिवद्रुमैरुपलक्षितानि ॥ २६ ॥ अद्यापिउदितेपिसूर्येअस्मासुप्रत्यासन्नेष्वपि कलमव्य

समंतान्नरनारीणांतमद्यनश्रृणोम्यहम् ॥ उद्यानानिहिसायाह्नेक्रीडित्वोपरतैर्नरैः ॥ २२ ॥ समंताद्विप्रधावद्भिःप्रकाशंतेममान्यथा ॥ तान्यद्यानुरुदंतीवपरित्यक्तानिकामिभिः ॥ २३ ॥ अरण्यभूतेवपुरीसारथेप्रतिभातिमाम् ॥ नह्यत्रयानैर्दृश्यंतेनगजैर्नचवाजिभिः ॥ निर्यांतोवाभियांतोवानरमुख्यायथापुरा ॥ २४ ॥ उद्यानानिपुराभांतिमत्तप्रमुदितानिच ॥ जनानांरतिसंयोगेष्वत्यंतगुणवंतिच ॥ २५ ॥ तान्येतान्यद्यपश्यामिनिरानंदानिसर्वशः ॥ स्रस्तपर्णैरनुपथंविक्रोशद्भिरिवद्रुमैः ॥ २६ ॥ नाद्यापिश्रूयतेशब्दोमत्तानांमृगपक्षिणाम् ॥ सरक्तांमधुरांवाणींकलंव्याहरतांबहु ॥ २७ ॥ चंदनागुरुसंपृक्तधूपसंमूर्छितोमलः ॥ प्रवातिपवनःश्रीमान्किंनुनाद्ययथापुरा ॥ २८ ॥ भेरीमृदंगवीणानांकोणसंघट्टितःपुनः ॥ किमद्यशब्दोविरतःसदादीनगतिःपुरा ॥ २९ ॥ अनिष्टानिचपापानिपश्यामिविविधानिच ॥ निमित्तान्यमनोज्ञानितेनसीदतिमेमनः ॥ ३० ॥ सर्वथाकुशलंसूतदुर्लभंममबंधुषु ॥ तथाह्यसतिसंमोहेहृदयंसीदतीवमे ॥ ३१ ॥ विषण्णःश्रांतहृदयस्त्रस्तःसंलुलितेंद्रियः ॥ भरतःप्रविवेशाशुपुरीमिक्ष्वाकुपालिताम् ॥ ३२ ॥ द्वारेणवैजयंतेनप्राविशच्छ्रांतवाहनः ॥ द्वाःस्थैरुत्थायविजयंपृष्टस्तैःसहितोययौ ॥ ३३ ॥ सत्वनेकाग्रहृदयोद्वास्थंप्रत्यर्च्यतंजनम् ॥ सूतमश्वपतेःक्लांतमब्रवीत्तत्रराघवः ॥ ३४ ॥

कम् ॥ २७ ॥ संमूर्छितोव्याप्तः ॥ २८ ॥ कोणोभेर्यादिवादनदंडस्तेनसंघट्टितस्तदाघातजनितोयःपुरासदाअदीनगतिरनुभूतःसकिंविरतः ॥ २९ ॥ अनिष्टानिअनिष्टसूचकानि पापानिक्रूराणि काकादयः पापंस्यात्क्रूरपाप्मनोः अमनोज्ञानिअशुभसूचकानिनिमित्तानिवामाक्षिस्पंदादीनि ॥ ३० ॥ असतिसंमोहेतत्कारणे ॥ ३१ ॥ विषण्णोदीनःश्रांतहृदयःखिन्नचित्तःसंलुलितानिक्षुभितानिइंद्रियाणियस्यसः ॥ ३२ ॥ वैजयंतेनइंद्रप्रासादद्वारतुल्यद्वारेणतन्नामकेनवा विजयंपृष्टःकृतविजयप्रश्नः विजयमुक्तइतिपाठांतरम् ॥ ३३ ॥ अनेकाग्रहृदयःव्याकुलहृदयः द्वाःस्थंजनंप्रत्यर्च्यसोपचारंनिवर्त्य अश्वपतेःकेकयस्य ॥ ३४ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

आनीतःदूतद्वारेतिशेषः कारणेनविनाकारणोक्तिंविना अतएवमेहृदयमशुभाशंकि शीलंधैर्यादिस्वभावः पततिगलति ॥ ३५ ॥ श्रुताःकथास्वितिशेषः तांस्तादृशान् ॥ ३६ ॥ तानाकारा नाह संमार्जनेत्यादि ईदृशानिकुटुंबिभवनान्युपलक्षयेइतिसंबंधः असंयतकवाटानि अनाशितकुटुंबानीतिवक्ष्यमाणत्वेनतद्बंधनसामर्थ्याभावात् ॥ ३७ ॥ धूपसंमोदनेनपरिमलेनहीनानीति शेषःअनाशितकुटुंबानिअभोजितकुटुंबानि प्रभाशोभा ॥ ३८ ॥ अलक्ष्मीकानिविचित्रध्वजतोरणाद्यभावात् ॥ ३९ ॥ देवतार्चाःप्रतिमाः प्रविद्धाःनिरस्तपूजनाः यज्ञगोष्ठास्तथाविधाःप्र

किमहंत्वरयानीतःकारणेनविनाऽनघ॥ अशुभाशंकिहृदयंशीलंचपततीवमे ॥ ३५ ॥ श्रुतानुयादृशाःपूर्वंनृपतीनांविनाशने॥ आकारांस्तानहंस र्वानिहपश्यामिसारथे॥ ३६॥ संमार्जनविहीनानिपरुषाण्युपलक्षये॥ असंयतकवाटानिश्रीविहीनानिसर्वशः॥३७॥ बलिकर्मविहीनानिधूपसं मोदनेनच॥ अनाशितकुटुंबानिप्रभाहीनजनानिच॥ ३८॥ अलक्ष्मीकानिपश्यामिकुटुंबिभवनान्यहम्॥ अपेतमाल्यशोभानिअसंमृष्टाजिराणि च॥३९॥ देवागाराणिशून्यानिनभांतीहयथापुरा॥ देवतार्चाःप्रविद्धाश्चयज्ञगोष्ठास्तथैवच॥४०॥ माल्यापणेषुराजंतेनाद्यपण्यानिवातथा॥दृश्यं तेवणिजोप्यद्यनयथापूर्वमत्रवै ॥ ४१ ॥ ध्यानसंविग्नहृदयानष्टव्यापारयंत्रिताः॥ देवायतनचैत्येषुदीनाःपक्षिमृगास्तथा॥ ४२॥ मलिनंचाश्रुपू र्णाक्षंदीनंध्यानपरंकृशम्॥ सस्त्रीपुंसंचपश्यामिजनमुत्कंठितंपुरे ॥ ४३ ॥ इत्येवमुक्त्वाभरतःसूतंतंदीनमानसः॥ तान्यनिष्टान्ययोध्यायांप्रेक्ष्यराज गृहंययौ॥ ४४॥ तांशून्यशृंगाटकवेश्मरथ्यांरजोरुणद्वारकवाटयंत्राम्॥ दृष्ट्वापुरीमिंद्रपुरीप्रकाशांदुःखेनसंपूर्णतरोबभूव ॥ ४५ ॥ बभूवपश्यन्म नसोऽप्रियाणियान्यन्यदानास्यपुरेबभूवुः॥ अवाक्शिरादीनमनानहृष्टःपितुर्महात्माप्रविवेशवेश्म॥ ४६॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीये आदिकाव्येअयोध्याकांडेएकसप्ततितमःसर्गः॥ ७१॥ ॥ ६५॥ ॥ अपश्यंस्तुततस्तत्रपितरंपितुरालये॥ जगामभरतोद्रष्टुंमातरंमातुरालये॥ १॥ अनुप्राप्तंतुतंदृष्ट्वाकैकेयीप्रोषितंसुतम्॥ उत्पपाततदाहृष्टात्यक्त्वासौवर्णमासनम्॥ २॥

विद्धाःयज्ञरहिताः ॥ ४० ॥ माल्यापणेषुमाल्यविक्रयापणेषु पण्यानिमाल्यरूपाणि ॥ ४१ ॥ नष्टेनव्यापारेणक्रयविक्रयादिव्यापारेणयंत्रिताःनिरुद्धापणाः ॥ ४२॥ मलिनत्वादिगुणकं स्त्रीपुंसंपश्यामि॥ ४३ ॥ ४४ ॥ शृंगाटकंचतुष्पथः रजसारुणानिधूसराणिद्वारकवाटानिद्वारयंत्राणिचयस्याम्॥ ४५ ॥ अन्यदाराजजीवने ॥ ४६ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामी येरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेएकसप्ततितमःसर्गः ॥ ७१ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ अपश्यन्निति ॥ १ ॥ २ ॥

स्वगृहंस्वमातृगृहम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ आर्यकवेश्मनःमातामहगृहाच्च्युतस्यचलितस्यतेमार्गेकतिचित्कतिरात्र्योलग्नास्तद्वक्तुमर्हसीत्यन्वयः रथेनशीघ्रमागच्छतस्तवाध्वनिश्रमोनखलुतद्वद ॥ ५॥ आर्यकोमातामहःमातुलश्चकुशलीनवेति इतःप्रवासादारभ्यमातुलगृहेसुखंनवेत्येतत्सर्वंवक्तुमर्हसि ॥ ६ ॥ ७॥ च्युतस्यचलितस्य सप्तमीरात्रिः एतद्दिनात्पूर्वारात्रिःसप्तमीत्यर्थः तेनसप्तरात्रोषितःपथीत्यनेननविरोधः ॥ ८ ॥ परिश्रांतंपरिश्रांतवाहनम् ॥ ९ ॥ १० ॥ शून्यःपित्रेतिशेषः तेशयनीयःशयनार्हः ॥ ११ ॥ द्रष्टुमिच्छन्निहागतः प्रायेणेहतस्यावस्थानात् ॥ १२ ॥ अं

सप्रविश्यैवधर्मात्मास्वगृहंश्रीविवर्जितम् ॥ भरतःप्रेक्ष्यजग्राहजनन्याश्चरणौशुभौ ॥ ३ ॥ तंमूर्ध्निसमुपाघ्रायपरिष्वज्ययशस्विनम्॥ अंकेभरतमारोप्यप्रष्टुंसमुपचक्रमे॥ ४॥ अद्यतेकतिचिद्रात्र्यश्च्युतस्यार्यकवेश्मनः॥ अपिनाध्वश्रमःशीघ्रंरथेनापततस्तव॥५॥ आर्यकस्तेसुकुशलीयुधाजिन्मातुलस्तव॥ प्रवासाच्चसुखंपुत्रसर्वंमेवक्तुमर्हसि ॥ ६ ॥ एवंपृष्टस्तुकैकेय्याप्रियंपार्थिवनंदनः ॥ आचष्टभरतःसर्वंमात्रेराजीवलोचनः॥ ७॥ अद्यमेसप्तमीरात्रिश्च्युतस्यार्यकवेश्मनः॥ अंबायाःकुशलीतातोयुधाजिन्मातुलश्चमे ॥ ८ ॥ यन्मेधनंचरत्नंचददौराजापरंतपः॥ परिश्रांतंपथ्यभवत्ततोहंपूर्वमागतः॥ ९ ॥ राज्यवाक्यहरैर्दूतैस्त्वर्यमाणोहमागतः॥ यदहंप्रष्टुमिच्छामितदंबावक्तुमर्हति ॥ १० ॥ शून्योयंशयनीयस्तेपर्यंकोहेमभूषितः॥ नचायमिक्ष्वाकुजनःप्रहृष्टःप्रतिभातिमे ॥ ११ ॥ राजाभवतिभूयिष्ठमिहांबायानिवेशने॥ तमहंनाद्यपश्यामिद्रष्टुमिच्छन्निहागतः॥ १२॥ पितुर्ग्रहीष्येपादौचतंममाख्याहिपृच्छतः॥ आहोस्विदंबाज्येष्ठायाःकौसल्यायानिवेशने॥ १३॥ तंप्रत्युवाचकैकेयीप्रियवद्घोरमप्रियम्॥ अजानंतंप्रजानंतीराज्यलोभेनमोहिता॥ १४॥ यागतिःसर्वभूतानांतांगतिंतेपितागतः ॥ राजामहात्मातेजस्वीयायजूकःसतांगतिः ॥ १५ ॥ तच्छ्रुत्वाभरतोवाक्यंधर्माभिजनवाञ्छुचिः ॥ पपातसहसाभूमौपितृशोकबलार्दितः ॥ १६ ॥ हाहतोस्मीतिकृपणंदीनांवाचमुदीरयन् ॥ निपपातमहाबाहुर्बाहूविक्षिप्यवीर्यवान्॥ १७॥ ततःशोकेनसंवीतःपितुर्मरणदुःखितः॥ विललापमहातेजाभ्रांताकुलितचेतनः॥ १८॥

बानांमध्येयाज्येष्ठातस्याःनिवेशनेतिष्ठतीतिशेषः ॥ १३ ॥ अजानंतमिति राजवृत्तांतमितिशेषः प्रियवत्प्रजानंतीतियोजना तत्रहेतूराज्यलोभेनेति ॥ १४ ॥ यायजूकोयज्ञशीलः ॥ १५ ॥ धर्माभिजनवान्धर्मयुक्तवंशवान् ॥ १६ ॥ बाहूविक्षिप्यभूमावाहत्य ॥ १७ ॥ शोकेनसंवीतआवृतचित्तः मरणदुःखितःमरणश्रवणेनसंजातदुःखः भ्रांताअनवस्थिताआकुलिताखिन्नाचेतनायस्यसतादृशोविललाप ॥ १८ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

विलापंदर्शयति एतदिति पुराभातिस्म ॥ १९ ॥ अपूशुष्कःआपःशुष्कायस्मिन्कालाग्निनासः अपूशुष्कमिवसागरमितिपाठेसागरस्वरूपमित्यर्थः शुष्कापइतिपाठांतरम् ॥ २० ॥ श्रीमद्व दनंवस्त्रेणाच्छाद्यकंठेनकंठस्वरेणसहबाष्पंनेत्रजलमुत्सृज्यभूमौपतित्वाविललापेतिशेषः ॥ २१ ॥ सालस्यसालवृक्षस्य स्कंधंशाखाम् ॥ २२ ॥ २३ ॥ राजन्नत्रेतिराजपुत्रेतिवापाठः सदसि संमताः सभ्याः ॥ २४ ॥ शीलंसद्वृत्तम् श्रुतिःश्रुतम् तपश्चांद्रायणादितदनुगा शीलश्रुतिमनोनुगेतिपाठेतदुभयपरिशीलनविषयंयन्मनःसंकल्पात्मकंतदनुगाबुद्धिरध्यवसायात्मिका अर्कस्य

एतत्सुरुचिरंभातिपितुर्मेशयनंपुरा॥ शशिनेवामलंरात्रौगगनंतोयदात्यये॥ १९ ॥ तदिदंनविभात्यद्यविहीनंतेनधीमता॥ व्योमेवशशिनाहीनम पूशुष्कइवसागरः॥ २० ॥ बाष्पमुत्सृज्यकंठेनस्वात्मनापरिपीडितः॥ प्रच्छाद्यवदनंश्रीमद्वस्त्रेणजयतांवरः॥ २१ ॥ तमार्तंदेवसंकाशंसमीक्ष्यपति तंभुवि॥ निकृत्तमिवसालस्यस्कंधंपरशुनावने॥ २२ ॥ मातामातंगसंकाशंचंद्रार्कसदृशंसुतम्॥ उत्थापयित्वाशोकार्तंवचनंचेदमब्रवीत्॥ २३ ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठकिंशेषेराजन्नत्रमहायशः॥ त्वद्विधानहिशोचंतिसंतःसदसिसंमताः॥ २४ ॥ दानयज्ञाधिकाराहिशीलश्रुतितपोनुगा॥ बुद्धिस्तेबुद्धिसं पन्नप्रभेवार्कस्यमंदिरे॥ २५ ॥ सरुदित्वाचिरंकालंभूमौपरिविवृत्यच॥ जननींप्रत्युवाचेदंशोकैर्बहुभिरावृतः॥ २६ ॥ अभिषेक्ष्यतिरामंतुराजायज्ञं नुयक्ष्यते॥ इत्यहंकृतसंकल्पोहृष्टोयात्रामयासिषम्॥ २७ ॥ तदिदंह्यन्यथाभूतंव्यवदीर्णंमनोमम॥ पितरंयोनपश्यामिनित्यंप्रियहितेरतम्॥ २८ ॥ अंबकेनात्यगाद्राजाव्याधिनामय्यनागते ॥ धन्यारामादयःसर्वेयैःपितासंस्कृतःस्वयम् ॥ २९ ॥ ननूनंमांमहाराजःप्राप्तंजानातिकीर्तिमान्॥ उप जिघ्रेत्तुमांमूर्ध्नितातःसन्नाम्यसत्वरम्॥ ३० ॥ क्वसपाणिःसुखस्पर्शस्तातस्याक्लिष्टकर्मणः॥ योहिमांरजसाध्वस्तमभीक्ष्णंपरिमार्जति॥ ३१ ॥ यो मेभ्रातापितावंधुर्यस्यदासोस्मिसंमतः॥ तस्यमांशीघ्रमाख्याहिरामस्याक्लिष्टकर्मणः॥ ३२ ॥ पिताहिभवतिज्येष्ठोधर्ममार्यस्यजानतः॥ तस्यपादौ ग्रहीष्यामिसहीदानींगतिर्मम॥ ३३ ॥

मंदिरेअर्कमंडले तदेवहितस्यगृहम् तीर्थस्तुमंदरइतिपाठंमत्वाऽत्युन्नतमंदरपर्वतेऽर्कप्रभा याश्चिरावस्थानादेवमुक्तिरितिव्याचख्यौ ॥ २५ ॥ २६ ॥ यक्ष्यतेकरिष्यति यात्रामयासिषंयात्रामकार्षं अयाचिषमितिपाठेमातामहायेतिशेषः ॥ २७ ॥ अन्यथाभूतंचिंतितविपरीतंजातम् ॥ २८ ॥ रामेणौर्ध्वदेहिकंकृतमितिमन्वानआह धन्याइत्यादि ॥ २९ ॥ पुनःशोचति नेति प्राप्तंइहागतम् सन्नाम्य मूर्धानमितिशेषः ॥ ३० ॥ परिमार्जतिपरिमार्ष्टि ॥ ३१ ॥ आख्याहि आगतमितिशेषः ॥ ३२ ॥ धर्मंजानतआर्यस्यश्रेष्ठस्यविवेकिनःपुरुषस्यज्येष्ठोज्येष्ठभ्रातापिताभवति अतस्तस्यपादौग्रहीष्यामि यतःसइदानींममगतिः ॥ ३३ ॥

T

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥ ३४ ॥ पश्चिमंसंदेशंअंत्यकालिकम् ॥ ३५ ॥ विलपन्परलोकंगतःनतुकिंचिदपिसंदेशमवोचदित्यर्थः ॥ ३६ ॥ इमांवाचंसिद्धार्थास्त्वित्यादिवक्ष्यमाणाम् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ एवंद्वितीयेति राजमरणापेक्षयारामवनगमनरूपाप्रियस्यद्वितीयत्वम् ॥ ३९ ॥ क्वचेदानींगतइतिशेषः समागतोमिलितः ॥ ४० ॥ विप्रियंरामविवासनरूपम् प्रियशंसयाप्रियशंकयाएतच्छ्रवणेभरत

धर्मविद्धर्मशीलश्चमहाभागोदृढव्रतः॥ आर्येकिमब्रवीद्राजापितामेसत्यविक्रमः॥ ३४ ॥ पश्चिमंसाधुसंदेशमिच्छामिश्रोतुमात्मनः॥ इतिपृष्टाय थातत्त्वंकैकेयीवाक्यमब्रवीत् ॥ ३५ ॥ रामेतिराजाविलपन्हासीतेलक्ष्मणेतिच ॥ समहात्मापरंलोकंगतोगतिमतांवरः॥ ३६॥ इतोमांपश्चिमांवा चंव्याजहारपितातव ॥ कालधर्मपरिक्षिप्तःपाशैरिवमहागजः॥ ३७ ॥ सिद्धार्थास्तुनराराममागतंसहसीतया॥ लक्ष्मणंचमहाबाहुंद्रक्ष्यंतिपुनरागतम् ॥ ३८ ॥ तच्छ्रुत्वाविषसादैवंद्वितीयाप्रियशंसनात्॥ विषण्णवदनोभूत्वाभूयःपप्रच्छमातरम्॥ ३९॥ क्वचेदानींसधर्मात्माकौसल्यानंदवर्धनः॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्रासीतयाचसमागतः ॥ ४० ॥ तथापृष्टायथान्यायमाख्यातुमुपचक्रमे ॥ मातास्ययुगपद्वाक्यंविप्रियंप्रियशंसया॥ ४१ ॥ सहि राजसुतःपुत्रचीरवासामहावनम्॥ दंडकान्सहवैदेह्यालक्ष्मणानुचरोगतः॥ ४२ ॥ तच्छ्रुत्वाभरतस्त्रस्तोभ्रातुश्चारित्रशंकया॥ स्वस्यवंशस्यमाहा त्म्यात्प्रष्टुंसमुपचक्रमे ॥ ४३ ॥ कच्चिन्नब्राह्मणधनंहृतंरामेणकस्यचित्॥ कच्चिन्नाढ्योदरिद्रोवातेनापापोविहिंसितः॥ ४४॥ कच्चिन्नपरदारान्वारा जपुत्रोभिमन्यते॥ कस्मात्सदंडकारण्येभ्रातारामोविवासितः॥ ४५ ॥ अथास्यचपलामातातत्स्वकर्मयथातथम्॥ तेनैवस्त्रीस्वभावेनव्याहर्तुमुप चक्रमे ॥ ४६ ॥ एवमुक्तातुकैकेयीभरतेनमहात्मना॥ उवाचवचनंहृष्टावृथापंडितमानिनी ॥ ४७ ॥ नब्राह्मणधनंकिंचिद्धृतंरामेणकस्यचित् ॥ कश्चिन्नाढ्योदरिद्रोवातेनापापोविहिंसितः॥ ४८॥ नरामःपरदारान्सचक्षुर्भ्यामपिपश्यति॥ मयातुपुत्रश्रुत्वैवरामस्येहाभिषेचनम्॥ ४९ ॥

स्यसुखंभविष्यतीतितर्केण युगपद्राजमरणकथनसमकालमेव ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ चारित्रशंकयारामस्यधर्मच्युतिशंकयात्रस्तःस्ववंशस्यमाहात्म्यंअसदाचाराभावपूर्वकंसदाचारनिरतत्वंअस दाचारत्यागित्वंचतत्संस्मृत्य प्रष्टुंदंडकारण्यगमनकारणमितिशेषः ॥ ४३ ॥ कस्यचिद्धेतोरितिशेषः अपापोनिरपराधः ॥ ४४ ॥ भ्रूणहेवविवासितइतिपाठेसर्वशाखाध्यायी भ्रूणस्तंस्यहंते त्यर्थइतितीर्थःभ्रूणोगर्भइत्यन्ये ॥ ४५ ॥ स्त्रीस्वभावेनधर्माधर्महिताहितोचितानुचितविवेकशून्यतारूपेण ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ इहराज्ये ॥ ४९ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तेराज्यंरामस्यचविवासनंतेपितायाचितइतिसंबंधः स्ववर्त्तिस्वस्यसत्यस्थितिलक्षणां तथाकरोत्तुभ्यंराज्यंदत्तवानित्यर्थः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ परिद्यूनःक्षीणःविलपन्वा धर्मज्ञरामस्येवपित्राज्ञा पालनरूपधर्मज्ञ ॥ ५२ ॥ माशोकंकुर्विंतिशेषः ॥ ५३ ॥ अनामयंनिरुपद्रवंराज्यंचैतत्त्वदधीनम् ॥ ५४ ॥ संकाल्यप्रेतसंस्कारेणसंस्कृत्य ॥ ५५ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेद्विसप्ततितमःसर्गः ॥ ७२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथसर्वानर्थमूलत्वंमातुस्तद्वचनादेवज्ञात्वातामुपालभतेश्रुत्वेति वृत्तंअत्ययः ॥ १ ॥ हतस्य

याचितस्तेपिताराज्यंरामस्यचविवासनम् ॥ सस्ववृत्तिंसमास्थायपितातेतत्तथाकरोत् ॥ ५० ॥ रामस्तुसहसौमित्रिःप्रोषितःसहसीतया ॥ तमपश्यन्प्रियंपुत्रंमहीपालोमहायशाः ॥ ५१ ॥ पुत्रशोकपरिद्यूनःपंचत्वमुपपेदिवान् ॥ त्वयात्विदानींधर्मज्ञराजत्वमवलंब्यताम् ॥ ५२ ॥ त्वत्कृतेहिमया सर्वमिदमेवंविधंकृतम् ॥ माशोकंमाचसंतापंधैर्यमाश्रयपुत्रक ॥ ५३ ॥ त्वदधीनाहिनगरीराज्यंचैतदनामयम् ॥ ५४ ॥ तत्पुत्रशीघ्रंविधिनाविधिज्ञैर्वसिष्ठमुख्यैःसहितोद्विजेंद्रैः ॥ संकाल्यराजानमदीनसत्त्वमात्मानमुर्व्यामभिषेचयस्व ॥ ५५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेद्विसप्ततितमःसर्गः ॥ ७२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ श्रुत्वाचसपितुर्वृत्तंभ्रातरौचविवासितौ ॥ भरतोदुःखसंतप्तइदंवचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ किंनुकार्यंहतस्येहममराज्येनशोचतः ॥ विहीनस्याथपित्राचभ्रात्रापितृसमेनच ॥ २ ॥ दुःखेमेदुःखमकरोर्व्रणेक्षारमिवाददाः ॥ राजानंप्रेतभावस्थंकृत्वारामंचतापसम् ॥ ३ ॥ कुलस्यत्वमभावायकालरात्रिरिवागता ॥ अंगारमुपगुह्यस्मपितामेनावबुद्धवान् ॥ ४ ॥ मृत्युमापादितोराजात्वयामेपापदर्शिनि ॥ सुखंपरिहृतंमोहात्कुलेस्मिन्कुलपांसनि ॥ ५ ॥ त्वांप्राप्यहिपितामेऽद्यसत्यसंधोमहायशाः ॥ तीव्रदुःखाभिसंतप्तोवृत्तोदशरथोनृपः ॥ ६ ॥ विनाशितोमहाराजःपितामेधर्मवत्सलः ॥ कस्मात्प्रव्राजितोरामःकस्मादेववनंगतः ॥ ७ ॥ कौसल्याचसुमित्राचपुत्रशोकाभिपीडिते ॥ दुष्करंयदिजीवेतांप्राप्यत्वांजननींमम ॥ ८ ॥

त्वयाऽपारदुःखंप्रापितस्य ॥ २ ॥ दुःखेदुःखकरणेदृष्टांतः व्रणेक्षारमिव क्षारंखरमूत्रसहितचूर्णम् ॥ ३ ॥ कालरात्रिःसंहाररात्रिः मेपितांगारमुपगुह्यालिंग्यनावबुद्धवान् स्मेतिलोकोक्तौ ॥ ४ ॥ मेराजेतियोजना अस्मिन्कुलेसुखंत्वयापरिहृतम् ॥ ५ ॥ वृत्तोऽतीतः ॥ ६ ॥ कस्माद्विनाशितःकस्मात्प्रव्राजितः सवाकस्माद्वनंगतःनिष्प्रयोजनमेवेत्यर्थः ॥ ७ ॥ नकेवलंपितृभ्रातृपीडाअपितुमात्रोरपीत्याह कौसल्येत्यादि ममजननींत्वामेवमृत्युंप्राप्ययदिजीवेतांतदपिदुष्करंदुर्लभमेव ॥ ८ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

आर्योरामः गुरुषुकर्तव्यांवृत्तिंजानातितादृशः ॥ ९ ॥ राममात्रापिनकश्चिदपराधस्त्वयिकृतइत्याह तथेति दीर्घदर्शिनीत्वत्तोदूरकालभाव्यनर्थंजानती त्वयिधर्मंत्वच्चित्तानुवर्तनरूपंधर्ममा स्थाययथाभगिन्यांवर्ततेतथात्वयिवर्ततइत्यर्थः ॥ १० ॥ तस्यास्तादृशधर्मयुक्तायाः चीरपर्यायंवल्कलंवासोयस्यतम् ॥ ११ ॥ किंकारणंफलंपश्यसि ॥ १२ ॥ अहंराघवंप्रतियथायादृ शःयादृशभक्तिमान्तथालुब्धायाराज्यलुब्धायास्तेनविदितोमन्ये तत्रहेतुः तथाहितितएवराज्यार्थंमहानयमनर्थःपितृनाशराज्यार्हज्येष्ठवनवासादिरूपआनीतःसंपादितः ॥ १३ ॥ उक्तानर्थ मात्रमेवत्वद्दुश्चेष्टाफलंनतुत्वदिष्टसिद्धिरित्याह अहंहीति नकथमपीतिभावः ॥ १४ ॥ नकेवलंममैवरामशक्त्यपेक्षाकिंतुपितुरपीत्याह तंहीति मेरुःस्वजनितमेरुवनंयथास्वरक्षणार्थमाश्रितः

नन्वार्योपिचधर्मात्मात्वयिवृत्तिमनुत्तमाम् ॥ वर्ततेगुरुवृत्तिज्ञोयथामातरिवर्तते ॥ ९ ॥ तथाज्येष्ठाहिमेमाताकौसल्यादीर्घदर्शिनी ॥ त्वयिधर्मंस मास्थायभगिन्यामिववर्तते ॥ १० ॥ तस्याःपुत्रंमहात्मानंचीरवल्कलवाससम् ॥ प्रस्थाप्यवनवासायकथंपापेनशोचसे ॥ ११ ॥ अपापदर्शिनंशूरंकृतात्मानंयशस्विनम् ॥ प्रव्राज्यचीरवसनंकिंनुपश्यसिकारणम् ॥ १२ ॥ लुब्धायाविदितोमन्येनतेहंराघवंयथा ॥ तथाह्यनर्थोराज्यार्थंत्वयानीतोमहामयम् ॥ १३ ॥ अहंहिपुरुषव्याघ्रावपश्यन्रामलक्ष्मणौ ॥ केनशक्तिप्रभावेणराज्यंरक्षितुमुत्सहे ॥ १४ ॥ तंहिनित्यंमहाराजोबलवंतंमहौजसम् ॥ उपाश्रितोभूद्धर्मात्मामेरुर्मेरुवनंयथा ॥ १५ ॥ सोहंकथमिमंभारंमहाधुर्यसमुद्यतम् ॥ दम्योधुरमिवासाद्यसहेयंकेनचौजसा ॥ १६ ॥ अथवामेभवेच्छक्तिर्योगैर्बुद्धिबलेनवा ॥ सकामांनकरिष्यामित्वामहंपुत्रगर्धिनीम् ॥ १७ ॥ नमेविकांक्षाजायेतत्यक्तुंत्वांपापनिश्चयाम् ॥ यदिरामस्यनावेक्षात्वयिस्यान्मातृवत्सदा ॥ ॥ १८ ॥ उत्पन्नातुकथंबुद्धिस्तवेयंपापदर्शिनी ॥ साधुचारित्रविभ्रष्टेपूर्वेषांनोविगर्हिता ॥ १९ ॥

अन्यथापरैराक्रमणीयएवस्यात् एवंराजाइहामुत्रार्थसिद्ध्येराममाश्रितः ॥ १५ ॥ सोहंज्येष्ठरामैकबलः भारंराज्यभारं महाधुर्येणसमुद्यतंधृतंधुरमासाद्यदम्योवत्सतरइवकथंसहेयं केनचौजसाबलेनसहेयंरामंविनेतिशेषः तर्हित्वंषंढकल्पस्तत्राह अथवेति शक्तिःराज्यभरणसामर्थ्यं योगैःयोगःसंहननोपायध्यानसंगतियुक्तिष्वित्युक्तयोगैर्बुद्धियुक्तमहाप्राणत्वलक्षणबलेनयद्यपि भवेत्संभावितैवाथापिपुत्रगर्धिनींपुत्रराज्याभिलाषवतींत्वांसकामांपूर्णकामनांनकरिष्यामि अन्यथात्वमिबाहमपिलोकेदूषितःस्यामितिभावः ॥१७ ॥ किंच त्यजेदेकंकुलस्यार्थेइतिन्याये नतवविवासनमेवसांप्रतंतथापिरामस्यत्वयिमातृवद्व्यवहारात्तन्नकर्तुंशक्यमित्याह नेति त्वांत्यक्तुंविकांक्षाइच्छाभावोनैवजायेतयदिरामस्यमातृवदवेक्षात्वयिनस्यात् ॥१८ ॥ इयंबुद्धिःकनिष्ठस्याभिषेकबुद्धिः ॥ १९ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अस्याबुद्धेः पूर्वगर्हितत्वमेवदर्शयति अस्मिन्निति अस्मदीयेकुलेसर्वेषांज्येष्ठोभिषिच्यते नत्वापेक्षिकज्येष्ठः अपरेभ्रातरस्तस्मिन्समाहितास्तदधीनाःप्रवर्तंते एवंकिलनःसर्वेषामाचारइतिशेषः स्मरतिचमनुः ज्येष्ठएवतुगृह्णीयात्सकलंपैतृकंधनं अन्येतमनुजीवेयुर्यथैवपितरंतथेति ॥ २० ॥ राजधर्मंनावेक्षसेनजानासि राजवृत्तस्यराजधर्मस्यशाश्वतीमव्यभिचरितांगतिंफलमपिनजानासि सिद्धमिति ॥ २१ ॥ एतद्राज्ञांसर्वराज्ञांसमं यद्राजपुत्रेषुज्येष्ठस्याभिषेकः इक्ष्वाकूणांतत्ज्येष्ठाभिषेचनंविशेषतःस्यात्संभाव्यते राज्ञांसर्वमितिपाठेसर्वमित्यत्र च्छांदसीषष्ठ्यर्थेद्वितीया सर्वेषा मित्यर्थः ॥ २२ ॥ धर्मेणैकेनरक्षारक्षणंयेषांतेषांधर्मैकरक्षाणां धर्ममेकंरक्षंतितेषांवा कुलक्रमागतचारित्रेणशोभावतांयत्चारित्रविषयकंशौटीर्यंगर्वस्तदद्यत्वांप्राप्यत्वत्संबंधान्निवर्तितमित्य

गतिंवानवि

अस्मिन्कुलेहिसर्वेषांज्येष्ठोराज्येऽभिषिच्यते ॥ अपरेभ्रातरस्तस्मिन्प्रवर्तंतेसमाहिताः ॥ २० ॥ नहिमन्येनृशंसेत्वंराजधर्ममवेक्षसे ॥ गतिंवानविजानासिराजवृत्तस्यशाश्वतीम् ॥ २१ ॥ सततंराजपुत्रेषुज्येष्ठोराजाभिषिच्यते ॥ राज्ञामेतत्समंतत्स्यादिक्ष्वाकूणांविशेषतः ॥ २२ ॥ तेषांधर्मैकरक्षाणांकुलचारित्रशोभिनाम् ॥ अद्यचारित्रशौटीर्यंत्वांप्राप्यविनिवर्तितम् ॥ २३ ॥ तवापिसुमहाभागेजनेंद्रकुलपूर्वके ॥ बुद्धिमोहःकथमयंसंभूतस्त्वयिगर्हितः ॥ २४ ॥ नतुकामंकरिष्यामितवाहंपापनिश्चये ॥ ययाव्यसनमारब्धंजीवितांतकरंमम ॥ २५ ॥ एषत्विदानीमेवाहमप्रियार्थंतवानघे ॥ निवर्तयिष्यामिवनाद्भ्रातरंस्वजनप्रियम् ॥ २६ ॥ निवर्तयित्वारामंचतस्याहंदीप्ततेजसः ॥ दासभूतोभविष्यामिसुस्थितेनांतरात्मना ॥ २७ ॥ इत्येवमुक्त्वाभरतोमहात्माप्रियेतरैर्वाक्यगणैस्तुदंस्ताम् ॥ शोकार्दितश्चापिननादभूयःसिंहोयथामंदरकंदरस्थः ॥ २८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआ० अयोध्याकांडेत्रिसप्ततितमःसर्गः ॥ ७३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

र्थः ॥ २३ ॥ तथात्वय्यपिमहाकुलप्रसूतायामेवंविधबुद्धिकारणंनपश्यामीत्याह तवापीति हेसुमहाभागे तदुपपादकंविशेषणंजनेंद्रकुलपूर्वकइति जनेंद्रःकैकेयकुलकूटस्थःपूर्वकःकारणंयस्यास्तथाभूतेऽतोमहाकुलप्रसूतायास्तवगर्हितोयंबुद्धिमोहस्त्वयिकथंसंभूतइत्यन्वयः जनेंद्राःकुलपूर्वगाइतिपाठेतवपितृवंशराजानोपिकुलपूर्वंकुलज्येष्ठंगच्छंतिराजत्वेनतादृशाइत्यर्थः शेषं प्राग्वत् ॥ २४ ॥ सर्वथात्वद्बुद्धिमहंनानुवर्तिष्येइत्याह नत्विति ॥ २५ ॥ नकेवलंत्वदिष्टाकरणंकिंत्वनिष्टमपिकरिष्यामीत्याह एषइति अप्रियार्थंतत्संपादनार्थम् ॥ २६ ॥ दासभूतोदासत्वंप्राप्तः मद्राज्येच्छोस्तवानिष्टसंपादनार्थमित्याशयः नकेवलंत्वत्कोपादेवैतदाचरणमपितुपरमार्थतएवेत्याह सुस्थितेनेति सुखप्रतिष्ठेनचित्तेनेत्यर्थः ज्येष्ठानुवर्तनस्यैवशास्त्रतःपरमहितत्वादितिभावः ॥ २७ ॥ प्रियेतरैःदुःखकरैः ॥ २८ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेत्रिसप्ततितमःसर्गः ॥ ७३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥

तामिति ॥१॥ भ्रंशास्वभ्रष्टाभव वनंगच्छेत्यर्थः मृतंभर्तारमुद्दिश्यरुदतीमाभव धर्मत्यागेनभार्यापतिभावस्यनष्टत्वादितिभावः केचित्तु परित्यक्तधर्मणस्तेपुत्रजीवनमसंभावितमतोमामांमृतंद ष्ट्वारुदतीभवेत्यर्थः तवपुत्रमरणकृतःशोकोस्त्वितिभावइत्याहुः ॥ २ ॥ अदूषयत्त्वत्संबंधिकिंगुणादिकमदूषयत् तुल्यंयुगपत् ॥ ३ ॥ तस्माद्भ्रूणहत्यांशाखाध्येतृब्रह्महत्यांप्राप्तासि उत्तमक्ष त्रियस्यराज्ञोभर्तुर्वधाद्रामादीनांविवासनाच्चेतिभावः नरकंगच्छ प्राप्तकालेलोट् नरकएवतेन्यायप्राप्तइत्यर्थः ॥ ४॥ ईदृशंभर्तृमरणरामविवासनरूपं घोरेणकर्मणा कर्मणोघोरत्वंचसामान्य विषयवरद्वयस्येदृशविशेषविषयत्वकरणं सर्वलोकप्रियंरामंहित्वाविवास्य भयंकैकेयीपुत्रोयंतद्वदेवदुष्टस्वभावइतिलोककलंकरूपं यद्वा त्वद्दोषतोरामोमांत्यक्ष्यतीतिभयं यद्वा महापातक

तांतथागर्हयित्वातुमातरंभरतस्तदा॥ रोषेणमहताविष्टःपुनरेवाब्रवीद्वचः॥ १ ॥ राज्याद्भ्रंशस्वकैकेयिनृशंसेदुष्टचारिणि॥ परित्यक्तासिधर्मेणमामृ तंरुदतीभव॥ २ ॥ किंनुतेदूषयद्रामोराजावाभृशधार्मिकः॥ ययोर्मृत्युर्विवासश्चत्वत्कृतेतुल्यमागतौ॥ ३ ॥ भ्रूणहत्यामसिप्राप्ताकुलस्यास्यविना शनात्॥ कैकेयिनरकंगच्छमाचतातसलोकताम्॥ ४ ॥ यत्त्वयाहीदृशंपापंकृतंघोरेणकर्मणा ॥ सर्वलोकप्रियंहित्वाममाप्यापादितंभयम्॥ ५॥ त्वत्कृतेमेपितावृत्तोरामश्चारण्यमाश्रितः॥अयशोजीवलोकेचत्वयाहंप्रतिपादितः॥६॥मातृरूपेममामित्रेनृशंसेराज्यकामुके॥नतेहमभिभाष्योऽ स्मिदुर्वृत्तेपतिघातिनि॥ ७॥ कौसल्याचसुमित्राचयाश्चान्यामममातरः॥दुःखेनमहताविष्टास्त्वांप्राप्यकुलदूषिणीम्॥८॥ नत्वमश्वपतेःकन्याध र्मराजस्यधीमतः॥ राक्षसीतत्रजातासिकुलप्रध्वंसिनीपितुः॥ ९ ॥ यत्त्वयाधार्मिकोरामोनित्यंसत्यपरायणः ॥ वनंप्रस्थापितोवीरःपितापित्रिदि वंगतः॥ १० ॥ यत्प्रधानासितत्पापंमयिपित्राविनाकृते॥भ्रातृभ्यांचपरित्यक्तेसर्वलोकस्यचाप्रिये॥ ११॥ कौसल्यांधर्मसंयुक्तांवियुक्तांपापनिश्च य॥ कृत्वाकंप्राप्स्यसेह्यद्यलोकंनिरयगामिनी॥ १२॥ किंनावबुध्यसेक्रूरेनियतंबंधुसंश्रयम्॥ ज्येष्ठंपितृसमंरामंकौसल्यायात्मसंभवम्॥ १३॥

युतायास्तवसंसर्गेणपंचमपातकित्वरूपभयम् ॥ ५ ॥ तदेवाह त्वदिति जीवलोकेचचात्परलोकेच प्रतिपादितःप्रापितः ॥६॥ नतेहमभिभाष्यः मत्संभाषणंत्वयानकार्यमित्यर्थः ॥७॥८॥ नत्व मश्वपतेःकन्या तत्कुलोचिताकन्यानभवसीत्यर्थः पितुरित्यस्यममेतिशेषः यद्वा स्वपितुःकुलस्यप्रध्वंसिनीदुश्चरित्रत्वव्यवस्थापिका ॥ ९ ॥ पितामम गतःगमितः ॥१०॥ यत्प्रधानायत्पापप्र धाना तत्पापंतत्पापफलं पितृभ्रातृरहितेऽतएवत्वन्निमित्तंसर्वलोकाप्रियेमयिवृत्तंतद्राहित्यरूपंसर्वलोकाप्रियत्वरूपंच ॥ ११ ॥ हेपापनिश्चये वियुक्तांपतिपुत्रवियुक्तांकृत्वा कंलोकंकंनरक लोकम् ॥ १२ ॥ बंधुसंश्रयंबंधूनामाश्रयभूतं कौसल्यायाआत्मसंभवंऔरसं संधिस्त्वार्षः एवंगुणविशिष्टंकिनावबुध्यसेनजानासीत्यर्थः ॥ १३ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अस्त्वौरसस्ततःकितत्राह अंगेत्यादि अंगानिमुखवक्षउदरपाणिपादरूपाणि प्रत्यंगानिनेत्रांगुल्यादीनि एतेनांगादंगात्संभवसीतिश्रुतौवीप्सयांगप्रत्यंगग्रहणंसूचितं एतेनतस्यसर्वांगतेजःसंभूतत्वंद
र्शितं यदेतद्रेतस्तत्सर्वेभ्योंगेभ्यस्तेजःसंभूतमितिश्रुतेः स्त्रियारक्तमेवरेतः हृदयंहृदयपुंडरीकंआत्माधिष्ठानं अनेनहृदयादधिजायसेइतिश्रुत्यर्थउक्तः यदेवंतस्मान्मातुरौरसःपुत्रःप्रियतरः आत्मावै
पुत्रनामासीतिश्रुतेः निरुपाधिप्रेमास्पदत्वंचात्मनःसर्वलोकसिद्धमेव बांधवाःपितृमात्रादयःप्रियाएवनतुप्रियतराः एवंचौरसवियोगदुःखमतिदुःसहमितिभावः प्रियत्वान्नतुबांधवइतिपाठंमत्वा
तीर्थेनेत्थंव्याख्यातं प्रियत्वादेवनबांधवःबंधुदत्तपुत्रादिवन्नभवतीति तत्रनार्थसामंजस्यमितिकतकसंमतपाठएवज्यायान् ॥१४॥ अत्रार्थेइतिहासमाह अन्यदेति कस्मिंश्चित्पूर्वकालेइत्यर्थः

अंगप्रत्यंगजःपुत्रोहृदयाच्चाभिजायते ॥ तस्मात्प्रियतरोमातुःप्रियाएवतुबांधवाः॥१४॥अन्यदाकिलधर्मज्ञासुरभिःसुरसंमता॥ वहमानौददर्शो
र्व्यांपुत्रौविगतचेतसौ १५॥ तावर्धदिवसंश्रांतौदृष्ट्वापुत्रौमहीतले॥ रुरोदपुत्रशोकेनबाष्पपर्याकुलेक्षणम्॥१६॥ अधस्ताद्व्रजतस्तस्याःसुरराज्ञो
महात्मनः॥ बिंदवःपतितागात्रेसूक्ष्माःसुरभिगंधिनः॥१७॥ निरीक्षमाणस्तांशक्रोददर्शसुरभिंस्थिताम्॥ आकाशेविष्ठितांदीनांरुदतींभृशदुःखि
ताम्॥ १८॥ तांदृष्ट्वाशोकसंतप्तांवज्रपाणिर्यशस्विनीम्॥ इंद्रःप्रांजलिरुद्विग्नःसुरराजोब्रवीद्वचः॥१९॥ भयंकच्चिन्नचास्मासुकुतश्चिद्विद्यतेमहत्॥
कुतोनिमित्तःशोकस्तेब्रूहिसर्वहितैषिणि ॥ २० ॥ एवमुक्तातुसुरभिःसुरराजेनधीमता॥ प्रत्युवाचततोधीरावाक्यंवाक्यविशारदा ॥ २१ ॥ शांतंपा
पंनवःकिंचित्कुतश्चिदमराधिप॥ अहंतुमग्नौशोचामिस्वपुत्रौविषमेस्थितौ॥ २२॥ एतौदृष्ट्वाकृशौदीनौसूर्यरश्मिप्रतापितौ॥ वध्यमानौबलीवर्दौ
कर्षकेणदुरात्मना॥ २३ ॥ ममकायात्प्रसूतौहिदुःखितौभारपीडितौ॥ यौदृष्ट्वापरितप्येहंनास्तिपुत्रसमःप्रियः॥ २४॥

सुरभिःकामधेनुः किलेत्यैतिह्ये धर्मज्ञाःपुराविदोवृद्धाएवंवदंतिकिलेत्यर्थः वहमानौहलम् ॥ १५ ॥ अर्धदिवसंदिवसस्यार्धंव्याप्यवहनेनश्रांतौदृष्ट्वा पुत्रौस्वांगजौ कुतोपिहेतोर्भुवंगतौ वक्ष्य
तिचममकायात्प्रसूताविति ॥ १६ ॥ सुरराज्ञःसुरराजस्य अनित्यत्वान्नटच् ॥ १७ ॥ १८॥१९॥ अस्मासुअमरेषु कुतोनिमित्तःकिंनिमित्तकः कुतइत्याद्यादित्वात्प्रथमार्थेतसिल् नचास्मासुइ
तिनञ्जिकाकुर्द्रष्टव्यः ॥ २० ॥२१॥ किंचिदपिभयंकुतोपिहेतोर्युष्माकंनास्ति शांतंपापमित्यादिकंअनुचितश्रवणजदोषनिवर्तकोवचनविशेषोयुष्मद्दुःखजनकंपापंशांतमित्यर्थकः किंतुअहं
मग्नौदुःखमग्नौविषमेदेशेस्थितौकर्षकेणप्रतोदादिनावध्यमानौताड्यमानौदृष्ट्वाशोचामि ॥ २२ ॥ २३ ॥ नास्तिपुत्रसमःप्रियइतिसुरभिवचनोपसंहारः ॥ २४ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अथेंद्रव्यापारमाह यस्याइति पुत्रसहस्रैः साक्षात्पुत्रसंतानपतितैः तांरुदतींदृष्ट्वाइंद्रोपिसुतात्परमधिकंकिमपिनमन्यते ॥२५॥ इहसंसारे भूयसींसर्वोत्कृष्टाम् ॥ २६ ॥ समंसर्वप्राण्यनुग्रहेवैष म्यरहितमप्रतिमंसर्वोत्तमंवृत्तंचरित्रंयस्याः श्रीमत्याःइष्टदानैश्वर्यशक्तिमत्याः गुणमुख्यायाःसत्यरूपमुख्यगुणवत्याःलोकधारणकाम्यया प्रवृत्तायाइतिशेषः स्वभावपरिचेष्टयाआहारनिद्रा भयमैथुनानिसामान्यमेतत्पशुभिर्नराणामितिसामान्यप्राप्तमिथुनीभावलक्षणया ॥ २७ ॥ यस्याःपुत्रसहस्राणिसंतानपरंपराद्वारेणसंतिसापिशोचतिकिंपुनर्मानुषीएकपुत्राकौसल्यारामंविना वर्तयिष्यतिजीविष्यति शोकेनविशिष्टासतीतिशेषः इदंकिंवक्तव्यमित्यर्थः ॥२८॥ विवत्साविवत्सेव यदेवंतस्मादिति ॥२९ ॥ अपचितिंपूजां पितुरिमांवक्ष्यमाणौर्ध्वदेहिकक्रियारूपांपूजां

यस्याःपुत्रसहस्रैस्तुकृत्स्नंव्याप्तमिदंजगत्॥ तांदृष्ट्वारुदतींशक्रोनसुतान्मन्यतेपरम्॥ २५॥ इंद्रोप्यश्रुनिपातंतंस्वगात्रेपुण्यगंधिनम्॥ सुरभिंमन्य तेदृष्ट्वाभूयसींतामिहेश्वरः॥ २६॥ समाप्रतिमवृत्तायालोकधारणकाम्यया॥ श्रीमत्यागुणमुख्यायाःस्वभावपरिचेष्टया॥२७॥ यस्याःपुत्रसहस्रा णिसापिशोचतिकामधुक्॥ किंपुनर्याविनारामंकौसल्यावर्तयिष्यति॥ २८ ॥ एकपुत्राचसाध्वीचविवत्सेयंत्वयाकृता॥ तस्मात्त्वंसततंदुःखंप्रेत्य चेहचलप्स्यसे॥ २९॥ अहंत्वपचितिंभ्रातुःपितुश्चसकलामिमाम्॥ वर्धनंयशसश्चापिकरिष्यामिनसंशयः॥३०॥ आनाय्यचमहाबाहुंकोशलेंद्रं महाबलम्॥ स्वयमेवप्रवेक्ष्यामिवनंमुनिनिषेवितम्॥ ३१॥ नत्वहंपापसंकल्पेपापेपापंत्वयाकृतम्॥ शक्तोधारयितुंपौरैरश्रुकंठैर्निरीक्षितः॥३२॥ सात्वमग्निंप्रविशवास्वयंवाविशदंडकान्॥ रज्जुंबद्ध्वाथवाकंठेनहितेन्यत्परायणम्॥३३॥अहमप्यवनींप्राप्तेरामेसत्यपराक्रमे॥ कृतकृत्योभविष्या मिविप्रवासितकल्मषः॥ ३४॥ इतिनागइवारण्येतोमरांकुशतोदितः॥ पपातभुविसंक्रुद्धोनिःश्वसन्निवपन्नगः॥३५॥ संरक्तनेत्रःशिथिलांबरस्त थाविधूतसर्वाभरणःपरंतपः॥ बभूवभूमौपतितोनृपात्मजःशचीपतेःकेतुरिवोत्सवक्षये॥ ३६॥ ॥इ०म०आ०अ०चतुःसप्ततितमःसर्गः॥ ७४॥

करिष्यामीत्यपकर्षः ॥३०॥ अथयशोवर्धनंभ्रातृपूजांचाह आनाय्येत्यादि महाबाहुंरामं वनंप्रवेक्ष्यामि तद्व्रतसमाप्तयेतत्प्रतिनिधित्वयेतिभावः ॥३१॥ पापंज्येष्ठविवासनपूर्वकंकनिष्ठराज्यरूपम् ॥३२॥ अस्यमरणांतमेवप्रायश्चित्तमित्याह सेति बुद्धिपूर्वकृतमहापापेत्यर्थः कंठेरज्जुंबद्ध्वेत्यस्यम्रियस्वेतिशेषः परायणंगतिः॥३३॥ विप्रवासितकल्मषःदूरीकृतकलंकः ॥३४ ॥ इतीत्यस्यविलप्येतिशेषः नागइवारण्यस्तोमरेतिपाठांतरं संक्रुद्धःपन्नगइवश्वसन्नित्यन्वयः पाठांतरेअरण्येतत्संबंधिनिबंधनस्थानेतोमरांकुशतोदितोनागइवेत्यर्थः भुविपपातभरतइतिशेषः ॥ ३५॥ शचीपतेःकेतुरिंद्रध्वजउत्सवक्षयेउत्सवांते ॥ ३६ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेचतुःसप्ततितमःसर्गः ॥ ७४ ॥ ॥ ९ ॥

दीनांस्वमनीषितभंगतः ॥ १ ॥ अमात्याःभरतागमनंश्रुत्वाप्राप्ताःसुमंत्रादयः अभ्यकुत्सयत्लोकस्येवस्वस्यापिकैकेयीकृतव्यवहारेपरमानिष्टताख्यापनायोक्तरीत्यैवसर्वलोकसमक्षंजगर्हइत्य र्थः अथप्रयोजकत्वानुमंतृत्वाद्यपिस्वस्यप्रकृतविषयेनास्तीतिमंत्रिणःप्रत्यापयति राज्यमित्यादि मातरंनैवमंत्रये अपिरेवार्थे राज्यग्रहणार्थंनप्रेरयामि तत्रहेतूराज्यंनकामयेइति ॥ २ ॥ यो भिषेकोराज्ञासमीक्षितश्चिंतितः अज्ञानेहेतुमाह विप्रकृष्टेइति अतिदूरतरेइत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ तथैवप्राग्वदेव ॥ ५ ॥ दीर्घदर्शिनंऐहिकामुष्मिककर्मणःकालांतरभाविफलज्ञानक्षमबुद्धिमं तम् अतएवतंद्रष्टुमिच्छामि ॥ ६ ॥ ७ ॥ चारि[illegible]सुमंत्रादयः येनमार्गेणनिवेशनंप्राप्यतइतिशेषः ॥ ८ ॥ कौसल्यांस्वगृहात्प्रस्थिताम् ॥ ९ ॥ समेत्यआलिंग्य तादृशसमयेप्यालिंगनकर

दीर्घकालात्समुत्थायसंज्ञांलब्ध्वासवीर्यवान् ॥ नेत्राभ्यामश्रुपूर्णाभ्यांदीनामुद्वीक्ष्यमातरम् ॥ १ ॥ सोऽमात्यमध्येभरतोजननीमभ्यकुत्सयत् ॥ राज्यंनकामयेजातुमंत्रयेनापिमातरम् ॥ २ ॥ अभिषेकंनजानामियोभूद्राज्ञासमीक्षितः ॥ विप्रकृष्टेह्यहंदेशेशत्रुघ्नसहितोभवम् ॥ ३ ॥ वनवासंनजानामिरामस्याहंमहात्मनः ॥ विवासनंचसौमित्रेःसीतायाश्चयथाभवत् ॥ ४ ॥ तथैवक्रोशतस्तस्यभरतस्यमहात्मनः ॥ कौसल्याशब्दमाज्ञायसुमित्रांचेदमब्रवीत् ॥ ५ ॥ आगतःक्रूरकार्यायाःकैकेय्याभरतःसुतः ॥ तमहंद्रष्टुमिच्छामिभरतंदीर्घदर्शिनम् ॥ ६ ॥ एवमुक्त्वासुमित्रांतांविवर्णवदनाकृशा ॥ प्रतस्थेभरतोयत्रवेपमानाविचेतना ॥ ७ ॥ सतुराजात्मजश्चापिशत्रुघ्नसहितस्तदा ॥ प्रतस्थेभरतोयेनकौसल्यायानिवेशनम् ॥ ८ ॥ ततःशत्रुघ्नभरतौकौसल्यांप्रेक्ष्यदुःखितौ ॥ पर्यष्वजेतांदुःखार्तापतितांनष्टचेतनाम् ॥ ९ ॥ रुदंतौरुदतीदुःखात्समेत्यार्यामनस्विनी ॥ भरतंप्रत्युवाचेदंकौसल्याभृशदुःखिता ॥ १० ॥ इदंतेराज्यकामस्यराज्यंप्राप्तमकंटकम् ॥ संप्राप्तंबतकैकेय्याशीघ्रंक्रूरेणकर्मणा ॥ ११ ॥ प्रस्थाप्यचीरवसनंपुत्रंमेवनवासिनम् ॥ कैकेयीकंगुणंतत्रपश्यतिक्रूरदर्शिनी ॥ १२ ॥ क्षिप्रंमामपिकैकेयीप्रस्थापयितुमर्हति ॥ हिरण्यनाभोयत्रास्तेसुतोमेसुमहायशाः ॥ १३ ॥

णयोग्यंविशेषणम् मनस्विनीति ॥ १० ॥ राज्यंप्राप्तम् भुंक्ष्वेतिशेषः राज्यप्राप्तिप्रकारमाह क्रूरेणरामविवासनरूपेणकर्मणा कैकेय्याः तयेत्यर्थेशेषत्वविवक्षायाम् संप्राप्तंराजतः ततश्चत्व याप्राप्तमितिभावः ॥ ११ ॥ त्वमपिमेपुत्रइतितवराज्यदानेनकिमपिमेदुःखमपितुचीरवसनंवनचारिणंचीरवसनत्वादिवनचारिवेषंमेपुत्रंरामंत्वदागमनादपिपूर्वंशीघ्रंवनंप्रतिप्रस्थाप्यराजा नंमारितवतीकैकेयीतत्रतादृशप्रस्थापनेकंगुणंपश्यतिइतिनजानेइतिदुःखमितिशेषः स्थितेतुरामेसएवपितृवाक्यात्त्वामेवाभिषिच्यरक्षेदतोव्यर्थोयंतत्प्रयासइतिभावः ॥ १२ ॥ मामपिप्रस्था पयितुमर्हति मांप्रतितस्याःदुःखहेतुत्वप्रकृतेरितिभावः हिरण्यनाभः हिरण्यवर्णनाभियुक्तः इदमसाधारणरामलक्षणम् ॥ १३ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

कैकेयीचित्तानुवृत्तेस्तवराजसंस्कारेऽधिकारोनास्तीतिध्वनयंत्याह अथवेति अग्निहोत्रमिति राजदेहस्याप्युपलक्षणम् कैकेयीवर्त्मगमने भरतोमेयेतकार्यंनकुर्यादितिराज्ञानिषेधादितिभावः ॥ १४॥ अथवातवातत्पक्षत्वेराजसंस्कारादिकृत्वापश्चान्मांतत्रनयेत्याह कामंवेति तप्स्यनेतप्यतेचेत्यपिबोध्यम् ॥ १५ ॥ समाचितंव्याप्तम् निर्यातितंदत्तं निर्यातनंवैरशुद्धौदानेन्यासार्पणे मतम् ॥ १६ ॥ व्रणेप्राचीनेसूचिनाप्रतुद्येवसंभर्त्सितः कैकेयीपक्षत्वधियागर्हितोविव्यथे पितृभ्रातृवियोगखिन्नेनाश्वासार्थमागतस्थलेपिखेदहेतुवचनश्रवणादितिभावः ॥ १७ ॥ असंज्ञइति च्छेदः ॥ १८ ॥ विलपमानांइदंतेराज्यकामस्येत्यादिभाषमाणाम् ॥ १९ ॥ अजानंतंअत्रत्यवृत्तांतमितिशेषः राघवेतद्विषयेममत्वदिपूर्वंस्थितांविपुलांप्रीतिंजानास्येव इदानींतुततोधिका

अथवास्वयमेवाहंसुमित्रानुचरासुखम् ॥ अग्निहोत्रंपुरस्कृत्यप्रस्थास्येयेनराघवः ॥ १४॥ कामंवास्वयमेवाद्यतत्रमांनेतुमर्हसि॥ यत्रासौपुरुषव्याघ्रस्तप्स्यतेमेसुतस्ततः॥ १५॥ इदंहितववि‍स्तीर्णंधनधान्यसमाचितम्॥ हस्त्यश्वरथसंपूर्णंराज्यंनिर्यातितंतया ॥ १६ ॥ इत्यादिबहुभिर्वाक्यैः क्रूरैःसंभर्त्सितोनघः॥ विव्यथेभरतोतीवव्रणेतुद्येवसूचिना॥१७॥ पपातचरणौतस्यास्तदासंभ्रांतचेतनः॥ विलप्यबहुधाऽसंज्ञोलब्धसंज्ञस्तदाभवत्॥ १८॥ एवंविलपमानांतांप्रांजलिर्भरतस्तदा॥ कौसल्यांप्रत्युवाचेदंशोकैर्बहुभिरावृताम्॥ १९॥ आर्येकस्मादजानंतंगर्हसेमामकल्मषम्॥ विपुलांचममप्रीतिंस्थितांजानासिराघवे॥ २०॥ कृतशास्त्रानुगाबुद्धिर्माभूत्तस्यकदाचन ॥ सत्यसंधःसतांश्रेष्ठोयस्यार्योनुमतेगतः॥२१॥प्रैष्यंपापीयसांयातुसूर्यंचप्रतिमेहतु॥ हंतुपादेनगांसुप्तांयस्यार्योनुमतेगतः ॥ २२ ॥ कारयित्वामहत्कर्मभर्ताभृत्यमनर्थकम्॥ अधर्मोयोस्यसोस्यास्तुयस्यार्योनुमतेगतः॥ २३॥ परिपालयमानस्यराज्ञोभूतानिपुत्रवत्॥ ततस्तुद्रुह्यतांपापंयस्यार्योनुमतेगतः॥२४॥ बलिषड्भागमुद्धृत्यनृपस्यारक्षितुःप्रजाः॥अधर्मोयोस्यसोस्यास्तुयस्यार्योनुमतेगतः॥२५॥संश्रुत्यचतपस्विभ्यःसत्रेवैयज्ञदक्षिणाम्॥तांचापलपतांपापंयस्यार्योनुमतेगतः॥ २६॥

पितृबुद्धेरपितत्रैवोपसंहारात् ॥ २० ॥ इममर्थंपरबुद्धेरप्रत्यक्षत्वात्शपथैःप्रत्यापयति कृतेति सत्यसंधत्वादिगुणविशिष्टआर्योरामोयस्यानुमतेसंमतेसतिवनंगतःतस्यकृतशास्त्रानुगागुरुशिक्षितश्रुतिस्मृतिमार्गगाबुद्धिर्माभूत् इतोधिकानर्थाभावादयंपरमःशपथः अतःपरंप्रपंचः सामान्येनशपथकरणमपिविशेषतःस्वस्मिन्नपिपर्यवस्यतीतिबोध्यम् ॥ २१ ॥ प्रैष्यंप्रेष्यत्वंप्रति मेहतु अभिमुखंमूत्रादिकरोतु ॥ २२ ॥ योंभर्ताभृत्यंमहत्कर्मकारयित्वाअनर्थकंभृतिरहितंकरोतितस्ययोऽधर्मःसोस्यास्तुइत्यन्वयः ॥२३ ॥ ततस्तस्मै आद्यादित्वाच्चतुर्थ्यर्थेतसिः यस्यानुमतेगतस्तस्यास्त्वितिशेषः ॥ २४ ॥ बलिःकरस्तद्रूपंषड्भागमुद्धृत्यादायप्रजाअरक्षितुर्योऽधर्मःसोस्यास्तु ॥ २५ ॥ सत्रेयागे संश्रुत्यप्रतिज्ञाय अपलपतांतपस्विभ्योऋत्विग्भ्यः ॥ २६ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

सतांधर्मंअपराङ्मुखतयायुद्धम् ॥ २७ ॥ सुसूक्ष्मार्थंशास्त्रंवेदः धीमताआचार्येणेतिशेषः ब्रह्मोज्झत्वरूपंपापंप्रामोत्वित्यर्थः ॥ २८ ॥ व्यूढौविशालौबाहूअंसौचयस्यतंरामंराज्यस्थम् अतए
वासीनंसिंहासनेमाद्राक्षीत् तादृशरामदर्शनभाग्यरहितोभवतु ज्येष्ठानुवर्तनरहितोभवत्वित्यर्थः तावत्पर्यंतंजीवनंमाभूदितिवा ॥ २९ ॥ कृसरंतिलमुद्गतंडुलात्मकम् छागंछागमांसम् वृथाश्रा
द्धादिनिमित्तंविनाअश्नातुअशनजंपापंप्रामोतु ॥ ३० ॥ गवामिति अंगमितिशेषः परिवदेतअपवदेत् मित्रेमित्राय ॥ ३१ ॥ विश्वासात्अयंक्कापिनप्रकटयिष्यतीतिविश्वासात् मिथःरहसि

हस्त्यश्वरथसंबाधेयुद्धेशस्त्रसमाकुले॥ मास्मकार्षीत्सतांधर्मंयस्यार्योऽनुमतेगतः॥ २७॥ उपदिष्टंसुसूक्ष्मार्थंशास्त्रंयत्नेनधीमता॥ सनाशयतुदुष्टात्मा
यस्यार्योऽनुमतेगतः॥ २८॥ माचतंव्यूढबाह्वंसंचंद्रभास्करतेजसम्॥ द्राक्षीद्राज्यस्थमासीनंयस्यार्योऽनुमतेगतः॥ २९॥ पायसंकृसरंछागंवृथासो
श्नातुनिर्घृणः॥ गुरूंश्चाप्यवजानातुयस्यार्योऽनुमतेगतः॥ ३०॥ गवांस्पृशतुपादेनगुरून्परिवदेतच॥ मित्रेद्रुह्येतसोत्यर्थंयस्यार्योऽनुमतेगतः॥ ३१॥
विश्वासात्कथितंकिंचित्परिवादंमिथःक्कचित्॥ विवृणोतुसदुष्टात्मायस्यार्योऽनुमतेगतः॥ ३२॥ अकर्ताचाकृतज्ञश्चत्यक्तश्चनिरपत्रपः॥ लोकेभव
तुविद्विष्टोयस्यार्योऽनुमतेगतः॥ ३३॥ पुत्रैर्दासैश्चभृत्यैश्चस्वगृहेपरिवारितः॥ सएकोमृष्टमश्नातुयस्यार्योऽनुमतेगतः॥ ३४॥ अप्राप्यसदृशान्दारान
नपत्यःप्रमीयताम्॥ अनवाप्यक्रियांधर्म्यांयस्यार्योऽनुमतेगतः॥ ३५॥ मात्मनःसंततिंद्राक्षीत्स्वेषुदारेषुदुःखितः॥ आयुःसमग्रमप्राप्ययस्यार्योऽनु
मतेगतः॥ ३६॥ राजस्त्रीबालवृद्धानांवधेयत्पापमुच्यते॥ भृत्यत्यागेचयत्पापंतत्पापंप्रतिपद्यताम्॥ ३७॥ लाक्षयामधुमांसेनलोहेनचविषेणच॥
सदैवबिभृयाद्भृत्यान्यस्यार्योऽनुमतेगतः॥ ३८॥ संग्रामेसमुपोढेचशत्रुपक्षभयंकरे॥ पलायमानोवध्येतयस्यार्योऽनुमतेगतः॥ ३९॥

मिथोन्योन्यरहस्ययोः किंचित्परिवादंकस्यचित्सुरापानादिदोषम् ॥ ३२ ॥ अकर्ताप्रत्युपकाराकर्ता अतएवाकृतज्ञःअतएवत्यक्तःसज्जनैः त्यक्तात्मेतिपाठेसज्जनैस्त्यक्तआत्मास्वरूपंयस्येत्ये
वार्थः उद्बंधनादिनात्यक्तदेहइत्यर्थंतीर्थः अतएवलोकेविद्विष्टश्चभवतु ॥ ३३ ॥ एकोमृष्टमश्नातुइतरेष्वभोजितेषु ॥ ३४ ॥ प्रमीयतांम्रियताम् धर्म्यांक्रियांअग्निहोत्रादिकाम् म्रियतामि
त्यनुकर्षः ॥ ३५ ॥ दुःखितइत्यस्यभवत्वितिशेषः अप्राप्येत्यस्यम्रियतामितिशेषः ॥ ३६ ॥ राजस्त्रीत्यादौयस्यार्यइत्याद्यनुषंगः ॥ ३७ ॥ लाक्षयेति पतनीयतासंपादकवस्तुविक्रयेणेत्यर्थः
भृत्यान्भरणीयान्पुत्रदारादीन् ॥ ३८ ॥ समुपोढेप्राप्ते ॥ ३९ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

चीरंजीर्णमलिनवस्त्रं ब्रह्महाभवत्वितिशेषः तादृशीनिषिद्धाचरणाप्रव्रज्याभवत्वितिवाभावः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ अपात्रवर्षीअपात्रेदाता ॥ ४२ ॥ दस्युभिर्विप्रलुप्यंतां त्यागभोगविहीनानिभ वंत्वितिभावः ॥ ४३ ॥ उभेसंध्येव्याप्येतिशेषः ॥४४॥ ४५ ॥ देवतानामिति देवतादिशुश्रूषारहितस्ययत्पापंतत्पापंसप्रतिपद्यतामित्यर्थः ॥४६॥ सतांकीर्त्याःसद्भिःक्रियमाणश्लाघायाः भ्र श्यतु सामाभूत्तस्येत्यर्थः ॥ ४७ ॥ अनर्थेस्त्रीवशत्वाद्यनर्थे ॥ ४८ ॥ समायात्प्राप्नुयात् ॥ ४९ ॥ अर्थिनामाशामितिसंबंधः आशंसमानानांस्तुवतां ऊर्ध्वचक्षुषांदातृमुखनिरीक्षकाणाम्

कपालपाणिःपृथिवीमटतांचीरसंवृतः॥भिक्षमाणोयथोन्मत्तोयस्यार्योनुमतेगतः ॥ ४० ॥ मद्यप्रसक्तोभवतुस्त्रीष्वक्षेषुचनित्यशः॥ कामक्रोधाभिभूतश्चयस्यार्योनुमतेगतः॥ ४१ ॥ मास्याधर्मेमनोभूयादधर्मंसनिषेवताम् ॥ अपात्रवर्षीभवतुयस्यार्योनुमतेगतः ॥ ४२ ॥ संचितान्यस्यवित्तानिविविधानिसहस्रशः॥ दस्युभिर्विप्रलुप्यंतांयस्यार्योनुमतेगतः ॥ ४३ ॥ उभेसंध्येशयानस्ययत्पापंपरिकल्प्यते॥ तच्चपापंभवेत्तस्ययस्यार्योनुमतेगतः॥ ४४ ॥ यदग्निदायकेपापंयत्पापंगुरुतल्पगे॥ मित्रद्रोहेचयत्पापंतत्पापंप्रतिपद्यताम्॥ ४५॥ देवतानांपितॄणांचमातापित्रोस्तथैवच ॥ मास्मकार्षीत्सशुश्रूषांयस्यार्योनुमतेगतः ॥ ४६ ॥ सतांलोकात्सतांकीर्त्याःसज्जुष्टात्कर्मणस्तथा॥ भ्रश्यतुक्षिप्रमद्यैवयस्यार्योनुमतेगतः॥ ४७॥ अपास्यमातृशुश्रूषामनर्थेसोवतिष्ठताम्॥ दीर्घबाहुर्महावक्षायस्यार्योनुमतेगतः ॥ ४८ ॥ बहुभृत्योदरिद्रश्चज्वररोगसमन्वितः॥ समायात्सततंक्लेशंयस्यार्योनुमतेगतः॥४९॥ आशामाशंसमानानांदीनानामूर्ध्वचक्षुषाम्॥ अर्थिनांवितथांकुर्याद्यस्यार्योनुमतेगतः॥५०॥ माययारमतांनित्यंपुरुषःपिशुनोशुचिः॥ राज्ञोभीतस्त्वधर्मात्मायस्यार्योनुमतेगतः॥ ५१॥ ऋतुस्नातांसतींभार्यामृतुकालानुरोधिनीम्॥ अतिवर्ततदुष्टात्मायस्यार्योनुमतेगतः॥५२॥ विप्रलुप्तप्रजातस्यदुष्कृतंब्राह्मणस्ययत्॥ तदेतत्प्रतिपद्येतयस्यार्योनुमतेगतः॥५३॥ ब्राह्मणायोद्यतांपूजांविहंतुकलुषेंद्रियः॥ बालवत्सांचगांदोग्धुर्यस्यार्योनुमतेगतः॥ ५४॥ धर्मदारान्परित्यज्यपरदारान्निषेवताम्॥ त्यक्तधर्मरतिर्मूढोयस्यार्योनुमतेगतः॥ ५५॥

॥ ५० ॥ माययावंचनया राज्ञोभीतइति भयकारणंपिशुनत्वाद्येव ॥ ५१ ॥ ऋतुकालानुरोधिनींऋतुस्नानकालत्वात्स्वसन्निहिताम् ॥ ५२ ॥ विप्रलुप्तप्रयातस्यअन्नाद्यदानेनप्रनष्टसंतानस्य स्त्रीद्वेषाद्वातथाभूतस्य यद्वा विप्रलुप्ताविवर्जिताप्रजाताजातापत्याजायायेनतस्य ॥ ५३ ॥ विहंतुविघ्नयतु बालवत्सांदोग्धुःशास्त्रोक्तदोहनाधिकंदोग्धुः ॥ ५४ ॥ परदारान्निषेवतांयत्पापंतत्पापंप्रतिपद्यतां मूढः भूयादितिशेषः ॥ ५५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

एकःयत्पापद्वयंतदेक[illegible]भतामित्यर्थः ॥ ५६ ॥ विप्रलंभेनवंचनयायोजयन् अप्रयच्छन्नितियावत् ॥५७॥ भक्त्याशिवविष्ण्वादिदेवताभक्त्या मार्गतत्तदुपोद्बलकशैववैष्णवादिशास्त्रमाश्रित्यायमुत्कृष्टोयं[illegible]पंयच्चतयोर्विवादंपश्यतःशृण्वतःपापंतेनपापेनसयुज्येतेत्यर्थः तस्यपापेनेतिपाठे तेषांयत्पापंतेनयस्यानुमतेगतस्तस्ययोगःसंबंधोभूयादित्यर्थः भावचयुज्येतेतिप्रयोगः अयंपरस्त्वयंनेतिसंरक्षाभिनिवेशिनः यातुधानाभवंत्येवपिशाचाश्चनसंशयइतिशिवपुराणोक्तेः योब्रह्मविष्णुरुद्राणांभेदंयुक्तिनिवेशतः साधयेदुद्दरव्याधियुक्तोभवतिमानवइतिकर्मविपाकशास्त्रोक्तेश्च अत्रविवदमानानांजयोपायंज्ञात्वातदकथयतःपापमितितीर्थव्याख्या द्वयोःसाम्यस्थापनपूर्वकंतेषांकलहशमनमकुर्वतःकलहप्रियस्ययत्पापमितिकतकव्याख्या

पानीयदूषकेपापंतथैवविषदायके॥ यत्तदेकःसलभतांयस्यार्योनुमतेगतः॥ ५६॥ तृषार्तेसतिपानीयेविप्रलंभेनयोजयन्॥ यत्पापंलभतेतत्स्याद्यस्यार्योनुमतेगतः॥ ५७॥ भक्त्याविवदमानेषुमार्गमाश्रित्यपश्यतः॥ तेनपापेनयुज्येतयस्यार्योनुमतेगतः॥ ५८ ॥ एवमाश्वासयन्नेवदुःखार्तोनुपपातह॥ विहीनांपतिपुत्राभ्यांकौसल्यांपार्थिवात्मजः॥५९॥ तदातंशपथैःकष्टैःशपमानमचेतनम्॥भरतंशोकसंतप्तंकौसल्यावाक्यमब्रवीत्॥६०॥ ममदुःखमिदंपुत्रभूयःसमुपजायते॥ शपथैःशपमानोहिप्राणानुपरुणत्सिमे॥ ६१॥ दिष्ट्यानचलितोधर्मादात्मातेसहलक्षणः॥ वत्ससत्यप्रतिज्ञोहिसतांलोकानवाप्स्यसि॥ ६२॥ इत्युक्त्वाचांकमानीयभरतंभ्रातृवत्सलम्॥ परिष्वज्यमहाबाहुंरुरोदभृशदुःखिता॥ ६३ ॥ एवंविलपमानस्यदुःखार्तस्यमहात्मनः॥ मोहाच्चशोकसंरंभाद्बभूवलुलितंमनः॥ ६४ ॥ लालप्यमानस्यविचेतनस्यप्रनष्टबुद्धेःपतितस्यभूमौ॥ मुहुर्मुहुर्निःश्वसतश्चदीर्घंसातस्यशोकेनजगामरात्रिः॥ ६५ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेपंचसप्ततितमःसर्गः॥ ७५ ॥ ॥७५॥

॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ भूयःअभ्यधिकंदुःखम् हियत्एवंकष्टैःशपथैःशपमानोमेप्राणानुपरुणत्सिपीडयसे ॥ ६१ ॥ अथविशुद्धभावंज्ञात्वानुगृह्णाति दिष्ट्येति आत्माअंतःकरणम् लक्षणैःशुभलक्षणैःसहितःसहलक्षणस्तेआत्मेत्यर्थः हेवत्सहियदिसत्यप्रतिज्ञोभविष्यसितदासतांलोकानवाप्स्यसि कैकेय्ययेकृतांरामानयनप्रतिज्ञांसत्यांकुर्वितिव्यंग्यम् ॥६२ ॥ एवमनुगृह्यपुत्रोचितकृत्येनाश्वासयति इत्युक्त्वेति॥ ६३ ॥ शोकसंरंभात्शोकाधिक्यात् ततएवमोहः विलुलितंक्षुभितम् ॥६४॥दीर्घंयथाभवतितथारात्रिः रात्रिशेषः पाठांतरेघर्मंउष्णंयथाभवतितथा॥६५॥ अत्रैकश्लोकोधिकइतिकतकसंख्ययाज्ञायते ॥ ॥ इतिश्रीरामा॰श्रीरामी॰वा॰आ॰अयो॰पंचसप्ततितमःसर्गः ॥ ७५॥ ॥७५॥ ॥७५॥

तमिति वसिष्ठःभरतागमनंश्रुत्वाआगतइतिशेषः ॥ १ ॥ संयानंप्रेतनिर्हारम् ॥ २ ॥ धरणींगतःवसिष्ठंसाष्टांगंनमस्कृत्वेत्यर्थः धारणांगतइतिपाठेधैर्यंप्राप्तइत्यर्थः कारयामासतत्करणार्थंमंत्रिणःप्रेरयामासेत्यर्थः ॥ ३ ॥ बहुदिवसतैलावस्थानोपाधिनाआपीतवर्णवदनंयस्यतम् ॥ ४ ॥ दशरथमिति उद्दिश्येतिशेषः ॥ ५ ॥ व्यवसितंमनीषितं प्रोषितेदेशांतरगते ॥ ६ ॥ रामेणहीन मिमंदुःखितंजनंहित्वाक्वयास्यसीत्यन्वयः ॥ ७ ॥ तेतवअस्मिन्पुरेअयोध्यायां योगक्षेमंप्रजानां अव्यग्रंपरित्यक्तदुःखपारवश्यंयथातथा स्वःस्वर्गम् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अविचारितंप्राचीनवैभवादिस्मरणरहितंयथातथा ॥ ११ ॥ ऋत्विजोयज्ञकर्मणिवृताः पुरोहितःसर्वहितप्रवर्तकः तदुक्तम् मंत्रेचधर्मकृत्येचशांतिकर्मणिपौष्टिके अध्वरेयश्चकुशलःसस्याद्राजपुरोहितइति उपनीयवेदाध्यापकआचार्यः ॥ १२ ॥ अग्न्यगाराद्बहिष्कृताःअंतःशवसत्त्वाद्बहिःप्रदेशेप्रतिष्ठापिताः याजकैरुपद्रष्टृभिः हूयंतेस्म ॥ १३ ॥ १४ ॥ हिरण्यंरजतं स्वर्णरजतपुष्पाणीतियावत् ॥ १५ ॥ निर्यासोगुग्गुल्वादिः सरलपद्मकेकाष्ठभेदः देवदारूणिदेवदारुकाष्ठानि क्षेपयंतिचिताग्नावितिशेषः ॥ १६ ॥

तमेवंशोकसंतप्तंभरतंकैकयीसुतम् ॥ उवाचवदतांश्रेष्ठोवसिष्ठःश्रेष्ठवागृषिः ॥ १ ॥ अलंशोकेनभद्रंतेराजपुत्रमहायशः ॥ प्राप्तकालंनरपतेःकुरुसंयानमुत्तमम् ॥ २ ॥ वसिष्ठस्यवचःश्रुत्वाभरतोधरणींगतः ॥ प्रेतकृत्यानिसर्वाणिकारयामासधर्मवित् ॥ ३ ॥ उद्धृत्यतैलसंसेकात्सतुभूमौनिवेशितम् ॥ आपीतवर्णवदनंप्रसुप्तमिवभूमिपम् ॥ ४ ॥ संवेश्यशयनेचाग्र्येनानारत्नपरिष्कृते ॥ ततोदशरथंपुत्रोविललापसुदुःखितः ॥ ५ ॥ किंतेव्यवसितंराजन्प्रोषितेमय्यनागते ॥ विवास्यरामंधर्मज्ञंलक्ष्मणंचमहाबलम् ॥ ६ ॥ क्वयास्यसेमहाराजहित्वेमंदुःखितंजनम् ॥ हीनंपुरुषसिंहेनरामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ ७ ॥ योगक्षेमंतुतेव्यग्रंकोस्मिन्कल्पयितापुरे ॥ त्वयिप्रयातेस्वस्तातरामेचवनमाश्रिते ॥ ८ ॥ विधवापृथिवीराजंस्त्वयाहीनानराजते ॥ हीनचंद्रेवरजनीनगरीप्रतिभातिमाम् ॥ ९ ॥ एवंविलपमानंतंभरतंदीनमानसम् ॥ अब्रवीद्वचनंभूयोवसिष्ठस्तुमहामुनिः ॥ १० ॥ प्रेतकार्याणियान्यस्यकर्तव्यानिविशांपतेः ॥ तान्यव्यग्रंमहाबाहोक्रियतामविचारितम् ॥ ११ ॥ तथेतिभरतोवाक्यंवसिष्ठस्याभिपूज्यतत् ॥ ऋत्विक्पुरोहिताचार्यांस्त्वरयामाससर्वशः ॥ १२ ॥ येत्वग्नयोनरेंद्रस्यअग्न्यगाराद्बहिष्कृताः ॥ ऋत्विग्भिर्याजकैश्चैवतेहूयंतेयथाविधि ॥ १३ ॥ शिबिकायामथारोप्यराजानंगतचेतनम् ॥ बाष्पकंठाविमनसस्तमूचुःपरिचारकाः ॥ १४ ॥ हिरण्यंचसुवर्णंचवासांसिविविधानिच ॥ प्रकिरंतोजनामार्गंनृपतेरग्रतोययुः ॥ १५ ॥ चंदनागुरुनिर्यासान्सरलंपद्मकंतथा ॥ देवदारूणिचाहृत्यक्षेपयंतितथापरे ॥ १६ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तत्रचितादेशेगत्वातंचितामध्येसंवेशयामासुःस्थापयामासुः ॥ १७ ॥ जेपुःपैतृमेधिकमंत्रान् तस्यपरलोकशुद्ध्यर्थमितिशेषः तदृत्विजःतद्यज्ञप्रवर्तकाः ॥ १८ ॥ १९ ॥ प्रसव्यमप्रदक्षिणं अग्निचितंअग्निचितवंतं अश्वमेधांतयज्ञकर्तारं स्त्रियश्चप्रसव्यंचक्रुरित्यन्वयः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ दशाहं अत्यंतसंयोगेद्वितीया दुःखमाशौचं भूमौशयानाइतिशेषः इदंब्रह्मचर्यमात्रोपलक्षणं ननुद्वादशाहेनभूपालःक्षत्रियःषोडशेहनीतिस्मृतेःकथंक्षत्रियस्यदशाहेनाशौचात्ययइतिचेन्न क्षत्रियस्तुदशाहेनस्वकर्मनिरतःशुचिरितिपराशरोक्तेरितिदिक् ॥ २३ ॥ ॥ इतिश्रीरामा

गंधानुच्चावचांश्चान्यांस्तत्रगत्वाथभूमिपम् ॥ तत्रसंवेशयामासुश्चितामध्येतमृत्विजः ॥ १७ ॥ तदाहुताशनंहुत्वाजेपुस्तस्यतदृत्विजः ॥ जगुश्चतेयथाशास्त्रंतत्रसामानिसामगाः ॥ १८ ॥ शिबिकाभिश्चयानैश्चयथार्हंतस्ययोषितः ॥ नगरान्निर्ययुस्तत्रवृद्धैःपरिवृतास्तथा ॥ १९ ॥ प्रसव्यंचापितंचक्रुर्ऋत्विजोग्निचितंनृपम् ॥ स्त्रियश्चशोकसंतप्ताःकौसल्याप्रमुखास्तदा ॥ २० ॥ क्रौंचीनामिवनारीणांनिनादस्तत्रशुश्रुवे ॥ आर्तानांकरुणंकालेक्रोशंतीनांसहस्रशः ॥ २१ ॥ ततोरुदंत्योविवशाविलप्यचपुनःपुनः ॥ यानेभ्यःसरयूतीरमवतेरुर्नृपांगनाः ॥ २२ ॥ कृत्वोदकंतेभरतेनसार्धंनृपांगनामंत्रिपुरोहिताश्च ॥ पुरंप्रविश्याश्रुपरीतनेत्राभूमौदशाहंव्यनयंतदुःखम् ॥ २३ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेषट्सप्ततितमःसर्गः ॥ ७६ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ततोदशाहेतिगतेकृतशौचोनृपात्मजः ॥ द्वादशेहनिसंप्राप्तेश्राद्धकर्माण्यकारयत् ॥ १ ॥ ब्राह्मणेभ्योधनंरत्नंददावन्नंचपुष्कलम् ॥ बास्तिकंबहुशुक्लंचगाश्चापिबहुशस्तदा ॥ २ ॥ दासीर्दासांश्चयानानिवेश्मानिसुमहांतिच ॥ ब्राह्मणेभ्योददौपुत्रोराज्ञस्तस्यौर्ध्वदेहिकम् ॥ ३ ॥ ततःप्रभातसमयेदिवसेचत्रयोदशे ॥ विललापमहाबाहुर्भरतःशोकमूर्च्छितः ॥ ४ ॥ शब्दापिहितकंठश्चशोधनार्थमुपागतः ॥ चितामूलेपितुर्वाक्यमिदमाहसुदुःखितः ॥ ५ ॥

भिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेषट्सप्ततितमःसर्गः ॥ ७६ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ततइति दशाहेतिगतेएकादशेह्नि कृतशौचःअनुष्ठितप्रेतविमुक्तिदैकादशाहश्राद्धः श्राद्धकर्माणिद्वितीयमासिकादिसपिंडीकरणांतश्राद्धानि ॥ १ ॥ बास्तिकंछागसमूहं आर्षेष्ठक् बस्तोजः शुक्लंरजतं शुक्लोयोगांतरेश्वेतेशुक्लंचरजतेमतम् ॥ २ ॥ ऊर्ध्वदेहोद्भवमौर्ध्वदेहिकंपारलौकिककम् ॥ ३ ॥ त्रयोदशेत्रयोदशेहनिशोधनार्थमुपागतोविललापेत्यन्वयः दशाहाभ्यंतरेऽस्थिसंचयनंकृत्वासकलश्राद्धानंतरंत्रयोदशेहनिचिताभस्मोद्धारपूर्वकंस्थलशुद्धिःकर्तव्येतिक्षत्रियधर्मइतिवाल्मीक्युक्तेर्ज्ञायतेइतिकतकः तीर्थस्तु शोधनंअस्थिसंचयनमित्याह शब्देनरोदनशब्देनपिहितआवृतःकंठोयस्य चितामूलेइदंवाक्यमाह ॥ ४ ॥ ५ ॥

तदेवाह तातेति निसृष्टःदत्तः प्रव्रजितेप्रव्राजिते अहंशून्येत्यक्तःनिरवलंबतयानिरस्तः ॥ ६ ॥ यस्याअनाथायागतिरवलंबःपुत्रइत्यर्थः ॥ ७ ॥ भस्मारुणंभस्मयुतंअतिदाहादरुणंच दग्धास्थि दग्धान्यस्थीनियस्मिन् स्थानमंडलंचितास्थानमंडलं पितुःशरीरनिर्वाणंशरीरनाशस्थानं तद्दृष्ट्वानिष्टनन्अत्यंतंविलपन्विषसाद ॥ ८॥ दीनःदुःखितोभूत्वापपात उत्थाप्यमानःपुरुषैः यंत्रबद्धो ध्वजोयंत्रध्वजःसइवपपात शक्रयंत्रध्वजस्याकाशस्थस्यभूमौपातायोगात् गृहाद्यलंकारार्थंध्वजयंत्ररूपेणध्वजसदृशरूपेणनिर्मितइत्यर्थइतिकतकः उत्पाततःपतितेनतेनोपमेत्यन्ये ॥ ९ ॥

तातयस्मिन्निसृष्टोहंत्वयाभ्रातरिराघवे॥ तस्मिन्वनंप्रव्रजितेशून्येत्यक्तोस्म्यहंत्वया ॥ ६ ॥ यस्यागतिरनाथायाःपुत्रःप्रव्राजितोवनम् ॥ तामंबां तातकौसल्यांत्यक्त्वात्वंक्वगतोनृप ॥७॥ दृष्ट्वाभस्मारुणंतच्चदग्धास्थिस्थानमंडलम्॥ पितुःशरीरनिर्वाणंनिष्टनन्विषसादह ॥८॥ सतुदृष्ट्वारुदन्दीनःपपातधरणीतले॥ उत्थाप्यमानःशक्रस्ययंत्रध्वजइवोच्छ्रितः ॥ ९॥ अभिपेतुस्ततःसर्वेतस्यामात्याःशुचिव्रतम्॥ अंतकालेनिपतितंययातिमृषयोयथा॥ १०॥ शत्रुघ्नश्चापिभरतंदृष्ट्वाशोकपरिप्लुतम् ॥ विसंज्ञोन्यपतद्भूमौभूमिपालमनुस्मरन्॥ ११ ॥ उन्मत्तइवनिश्चित्तोविललापसुदुःखितः॥ स्मृत्वापितुर्गुणांगानितानितानितदातदा॥ १२॥ मंथराप्रभवस्तीव्रःकैकेयीग्राहसंकुलः॥ वरदानमयोक्षोभ्योमज्जयच्छोकसागरः॥ १३॥ सुकुमारंचबालंचसततंलालितंत्वया॥ क्वतातभरतंहित्वाविलपंतंगतोभवान् ॥ १४॥ ननुभोज्येषुपानेषुवस्त्रेष्वाभरणेषुच॥ प्रवारयतिसर्वान्नस्तन्नःकोद्यकरिष्यति॥ १५॥ अवदारणकालेतुपृथिवीनावदीर्यते॥ विहीनायात्वयाराज्ञाधर्मज्ञेनमहात्मना॥ १६॥ पितरिस्वर्गमापन्नेरामेचारण्यमाश्रिते॥ किंमेजीवितसामर्थ्यंप्रवेक्ष्यामिहुताशनम् ॥ १७ ॥ हीनोभ्रात्राचपित्राचशून्यामिक्ष्वाकुपालिताम्॥ अयोध्यांनप्रवेक्ष्यामिप्रवेक्ष्यामितपोवनम्॥ १८॥ तयोर्विलपितंश्रुत्वाव्यसनंचाप्यवेक्ष्यतत्॥ भृशमार्ततराभूयःसर्वएवानुगामिनः॥ १९॥

अंतकालेपुण्यक्षयकाले ॥ १० ॥ ११ ॥ गुणांगानिउपलालनगुणस्यांगभूतानिविचित्रवस्त्राभरणादिदानादिकर्माणिस्मृत्वाविललाप ॥ १२ ॥ वरदानमयत्वादक्षोभ्यः अमज्जयत्अस्मानितिशेषः ॥ १३ ॥ १४ ॥ नन्विति बहून्याभरणादीनिदिव्यवस्तून्युपस्थाप्यांगएषुकिंतेऽपेक्षितंगृहाणेतिप्रकर्षेणास्मदिष्टवरणंकारयतिभवान् तदद्यनःकःकरिष्यति त्वयिगतेइतिशेषः ॥ १५ ॥ यात्वयाविहीनासापृथिवी अवदारणकालेतुतस्मिन्नपिं नावदीर्यते ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ अनुगामिनोऽनुचराआर्ततराअभूवन्नितिशेषः ॥ १९ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

व्यचेष्टेतांव्यलुठेतां विश्रांतावितिपाठेविशेषेणश्रांतावित्यर्थः ॥ २० ॥ प्रकृतिमान्सत्त्वप्रकृतिः वैद्यः सर्वज्ञभिषजौवैद्यौ ॥ २१ ॥ वृत्तस्यकृतदाहस्य सावशेषास्थिनिचयेअस्थिसंचयनाख्य
कर्मणआशौचांतराकृतस्याप्यवशेषोभूशुद्धिभस्मोद्धारलक्षणस्तेनसहितःसावशेषस्तस्मिन्कर्तव्येसतिइत्यर्थः एतेनत्रयोदशेह्न्यस्थिसंचयनंस्मृतिविरुद्धमित्यपास्तम् ॥ २२ ॥ त्रीणिद्वंद्वानि
बुभुक्षापिपासेशोकमोहौजरामृतीजन्ममरणेसुखदुःखेलाभालाभौचेतितीर्थः अस्तिजायतेवर्धतेऽपक्षीयतेविपरिणमतेविनश्यतीत्येवंरूपाणीतिकतकः भूतेषुप्राणिषु एवंभवितुमतिशोकाक्रां
ततयाभवितुम् ॥ २३ ॥ सर्वभूतभवाभवौउत्पत्तिविनाशौ ॥ २४॥२५॥ परिमृद्नंतौमार्जयंतौ तनयौराजपुत्रौ अपराःक्रियाःभस्मोद्धारादिक्रियाउद्दिश्येतिशेषः ॥ २६ ॥ ॥ इतिश्रीराम

ततोविषण्णौश्रांतौचशत्रुघ्नभरतावुभौ ॥ धरायांस्मव्यचेष्टेतांभग्नशृंगाविवर्षभौ ॥ २० ॥ ततःप्रकृतिमान्वैद्यःपितुरेषांपुरोहितः ॥ वसिष्ठोभरतंवा
क्यमुत्थाप्यतमुवाचह ॥ २१ ॥ त्रयोदशोयंदिवसःपितुर्वृत्तस्यतेविभो ॥ सावशेषास्थिनिचयेकिमिहत्वंविलंबसे ॥ २२ ॥ त्रीणिद्वंद्वानिभूतेषुप्रवृ
त्तान्यविशेषतः ॥ तेषुचापरिहार्येषुनैवंभवितुमर्हसि ॥ २३ ॥ सुमंत्रश्चापिशत्रुघ्नमुत्थाप्याभिप्रसाद्यच ॥ श्रावयामासतत्त्वज्ञःसर्वभूतभवाभवौ
॥ २४॥ उत्थितौतौनरव्याघ्रौप्रकाशेतेयशस्विनौ ॥ वर्षातपपरिग्लानौपृथगिंद्रध्वजाविव ॥ २५॥ अश्रूणिपरिमृद्नंतौरक्ताक्षौदीनभाषिणौ ॥ अमा
त्यास्त्वरयंतिस्मतनयौचापराःक्रियाः ॥ २६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेसप्तसप्ततितमःसर्गः ॥ ७७ ॥ ॥ ७ ॥
अथयात्रांसमीहंतंशत्रुघ्नोलक्ष्मणानुजः ॥ भरतंशोकसंतप्तमिदंवचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ गतिर्यःसर्वभूतानांदुःखेकिंपुनरात्मनः ॥ सरामःसत्त्वसंपन्न
स्त्रियाप्रव्राजितोवनम् ॥ २ ॥ बलवान्वीर्यसंपन्नोलक्ष्मणोनामयोप्यसौ ॥ किंनमोचयतेरामंकृत्वापिपितृनिग्रहम् ॥ ३ ॥

॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेसप्तसप्ततितमःसर्गः ॥ ७७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ यात्रांरामसमीपयात्रांसमीहंतंसमीहमानं विचारयंतमित्यर्थः ॥ १ ॥ दुः
खेदुःखजनकसंकटेप्राप्तेयःसर्वभूतानांगतिःस्मरणमात्रेणसर्वदुःखनाशकः आत्मनःस्वस्यआवयोश्चगतिरितिकिंवक्तव्यं अनेनातिसंकटेभगवत्स्मरणमेवदुःखनाशेसमर्थंनान्यदितिसूचितं सरा
मःस्त्रियाप्रव्राजितःसचगतइत्येतदनुचितंतेनकृतं सामर्थ्येसतीतिशेषः ॥ २ ॥ किंवारामोराज्यलोभात्पित्राज्ञामुल्लंघितवानितिअयशोभयादेवंकरोतुलक्ष्मणःसर्वथानुचितंकृतवानित्याह बलवा
निति लक्ष्मणोनामअनुचितकर्तृत्वेनशोच्यःयोपिअस्मद्भ्राताअसौपितृनिग्रहंकृत्वारामंममोचयत्तस्मवमप्रसायम् ॥ ३ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

कथंपितृनिग्रहउचितस्तत्राह पूर्वमिति योसंज्ञानार्यावशंगतःसन्उत्पथंअन्यायमार्गंआरूढःप्राप्तःअतःलक्ष्मणःस्वयंनयानयौन्यायान्यायौअभिषेकविषयौसमीक्ष्यविचार्यगुरोरप्यवलिप्तस्येतिशास्त्रानुसारेणवनप्रव्राजनात्पूर्वमेवतत्प्रसंगकालएवनिग्राह्योनेदमनुचितमितिभावः ॥ ४ ॥ प्राग्द्वारेशत्रुघ्नाधिष्ठितद्वारेकुब्जादैवादागताभूत् ॥५॥ राजवस्त्राणिराजार्हवस्त्राणि॥६॥वानरीकुरूपत्वात् अत्रगुरुलघुप्रयुक्तश्छंदोभंगआर्षः पाठांतरेचःपादपूरणे ॥ ७ ॥ अकरुणंनिर्दयम् ॥८॥ वनेरामस्तिष्ठतीतिशेषः यथामति निग्रहमितिशेषः ॥९॥ धृतव्रतःकर्तव्यत्वेनअवधृतव्रत

पूर्वमेवतुनिग्राह्यःसमवेक्ष्यनयानयौ॥उत्पथंयःसमारूढोनार्याराजावशंगतः॥४॥इतिसंभाषमाणेतुशत्रुघ्नेलक्ष्मणानुजे ॥ प्राग्द्वारेभूत्तदाकुब्जा सर्वाभरणभूषिता॥ ५॥ लिप्ताचंदनसारेणराजवस्त्राणिबिभ्रती॥ विविधंविविधैस्तैस्तैर्भूषणैश्चविभूषिता ॥६॥ मेखलादामभिश्चित्रैरन्यैश्चवरभूषणैः॥ बभासेबहुभिर्बद्धारज्जुभिरिववानरी ॥७॥तांसमीक्ष्यतदाद्वाःस्थोभृशंपापस्यकारिणीम्॥ गृहीत्वाकरुणंकुब्जांशत्रुघ्नायन्यवेदयत्॥८॥ यस्याःकृतेवनेरामोन्यस्तदेहश्चवःपिता॥सेयंपापानृशंसाचतस्याःकुरुयथामति॥ ९॥ शत्रुघ्नश्चतदाज्ञायवचनंभृशदुःखितः॥ अंतःपुरचरान्सर्वान्नित्युवाचधृतव्रतः॥ १०॥ तीव्रमुत्पादितंदुःखंभ्रातॄणांमेतथापितुः॥ यथासेयंनृशंसस्यकर्मणःफलमश्नुताम्॥ ११॥ एवमुक्त्वाचतेनाशुसखीजनसमावृता॥ गृहीताबलवत्कुब्जासातद्गृहमनादयत्॥ १२॥ ततःसुभृशसंतप्तस्तस्याःसर्वःसखीजनः॥ क्रुद्धमाज्ञायशत्रुघ्नंव्यपलायतसर्वशः॥१३॥ अमंत्रयतकृत्स्नश्चतस्याःसर्वःसखीजनः॥ यथायंसमुपक्रांतोनिःशेषंनःकरिष्यति॥ १४॥ सानुक्रोशांवदान्यांचधर्मज्ञांचयशस्विनीम्॥ कौसल्यांशरणंयामःसाहिनोस्तिध्रुवागतिः॥ १५॥ सचरोषेणसंवीतःशत्रुघ्नःशत्रुशासनः॥ संचकर्षतदाकुब्जांक्रोशंतींपृथिवीतले ॥ १६॥ तस्यांत्वाकृष्यमाणायांमंथरायांततस्ततः॥ चित्रंबहुविधंभांडंपृथिव्यांतद्व्यशीर्यत॥ १७॥ तेनभांडेनविस्तीर्णंश्रीमद्राजनिवेशनम्॥अशोभततदाभूयःशारदंगगनंयथा॥ १८॥ सबलीबलवत्क्रोधाद्गृहीत्वापुरुषर्षभः॥ कैकेयीमभिनिर्भर्त्स्यबभाषेपरुषंवचः॥ १९॥

इत्यर्थः द्रुतंवचइतिपाठांतरम्॥ १०॥ अश्नुतांप्राप्नुतांतथाकर्तव्यंमयेतिशेषः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ समुपक्रांतःआरब्धपराक्रमः ॥ १४ ॥ अतःसानुक्रोशामिति सानोस्माकंध्रुवागतिरस्तिअतस्तांशरणंयामइत्यमंत्रयतेत्यन्वयः ॥ १५ ॥ पृथिवीतले पातयित्वेतिशेषः ॥ १६ ॥ भांडंभूषणमात्रेपि ॥ १७॥ १८ ॥ गृहीत्वाकुब्जां कैकेयीमभिनिर्भर्त्स्य कुब्जामोचनार्थमागतामितिशेषः निर्भर्त्सनमत्रहस्तेनदूरीकरणम् ॥ १९ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

परुषैःमर्मग्राहिभिः अतएवदुःखैः पुत्रंशरणमागताकुब्जामोचनार्थमितिशेषः ॥२०॥ यतःसर्वभूतानामवध्याःअतःक्षम्यतामित्यब्रवीत् ॥२१॥ मातृघातकंमांप्रतियदिरामोनासूयेत्नकुप्येत् तदाहमिमांमातरमपिहन्याम् ॥ २२ ॥ जानातिज्ञास्यतेनाभिभाषिष्यतेस्त्रीघातिनाविति मत्वाइत्यब्रवीदितिपूर्वेणसंबंधः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ शत्रुघ्नविक्षेपः शत्रुघ्नेनेतस्ततःकर्षणंतेनप्रनष्ट ज्ञानांविलग्नांयंत्रादिनासंयनाम् ॥२६॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेअष्टसप्ततितमःसर्गः ॥७८॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥

तैर्वाक्यैःपरुषैर्दुःखैःकैकेयीभृशदुःखिता ॥ शत्रुघ्नभयसंत्रस्तापुत्रंशरणमागता ॥ २० ॥ तंप्रेक्ष्यभरतःक्रुद्धंशत्रुघ्नमिदमब्रवीत् ॥ अवध्याःसर्वभूतानांप्रमदाःक्षम्यतामिति ॥ २१ ॥ हन्यामहमिमांपापांकैकेयींदुष्टचारिणीम् ॥ यदिमांधार्मिकोरामोनासूयेन्मातृघातकम् ॥ २२ ॥ इमामपिहतांकुब्जांयदिजानातिराघवः ॥ त्वांचमांचैवधर्मात्मानाभिभाषिष्यतेध्रुवम् ॥ २३ ॥ भरतस्यवचःश्रुत्वाशत्रुघ्नोलक्ष्मणानुजः ॥ न्यवर्तततततोदोषात्तांमुमोचचमूर्च्छिताम् ॥ २४ ॥ सापादमूलेकैकेय्यामंथरानिपपातह ॥ निःश्वसंतीसुदुःखार्ताकृपणंविललापह ॥ २५ ॥ शत्रुघ्नविक्षेपविमूढसंज्ञांसमीक्ष्यकुब्जांभरतस्यमाता ॥ शनैःसमाश्वासयदार्तरूपांक्रौंचींविलग्नामिववीक्षमाणाम् ॥ २६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेअष्टसप्ततितमःसर्गः ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ततःप्रभातसमयेदिवसेथचतुर्दशे ॥ समेत्यराजकर्तारोभरतंवाक्यमब्रुवन् ॥ १ ॥ गतोदशरथःस्वर्गंयोनोगुरुतरोगुरुः ॥ रामंप्रव्राज्यवैज्येष्ठंलक्ष्मणंचमहाबलम् ॥ २ ॥ त्वमद्यभवनोराजाराजपुत्रमहायशः ॥ संगत्यानापराध्नोतिराज्यमेतदनायकम् ॥ ३ ॥ आभिषेचनिकंसर्वमिदमादायराघव ॥ प्रतीक्षतेत्वांस्वजनःश्रेणयश्चनृपात्मज ॥ ४ ॥ राज्यंगृहाणभरतपितृपैतामहंध्रुवम् ॥ अभिषेचयचात्मानंपाहिचास्मान्नरर्षभ ॥ ५ ॥ आभिषेचनिकंभांडंकृत्वासर्वंप्रदक्षिणम् ॥ भरतस्तंजनंसर्वंप्रत्युवाचधृतव्रतः ॥ ६ ॥

रक्षासाधनत्वाद्राजागुरुःतत्राप्ययंगुरुतरः ज्येष्ठंराज्यार्हम् ॥ २ ॥ यतएतद्राज्यमनायकंततोराजाभव ननुज्येष्ठेविद्यमानेकथमहंराजातत्राह संगत्याज्येष्ठस्यवनवासंप्रतिपितुराज्ञासंगत्यातवच राज्यंप्रतितदाज्ञासंगत्याराज्यंकुर्वन्नपिभवान्नापराध्नोति धर्मविरोधज्येष्ठविरोधलोकविरोधान्नप्रामोति पित्राज्ञायाउभाभ्यामपिपालनीयत्वादितिबहवः एतद्राज्यंअनायकमपिअमात्यादीनांसंगत्यैकमत्येनदैवगत्यावानापराध्नोतिननश्यतिअतोनोराजाभवेत्यर्थंतीर्थआह ॥ ३ ॥ आभिषेचनिकंअभिषेचनप्रयोजनंवस्तुजातंरामाभिषेकायविततं स्वजनोमंत्र्यादिः श्रेणयःपौराः ॥ ४ ॥ ५ ॥ भांडंउपकरणम् ॥ ६ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

राजताराजत्वम् ॥ ७ ॥ पूर्वोज्येष्ठः अरण्येवत्स्यामिरामप्रतिनिधित्वेनेतिशेषः ॥ ८ ॥ आनयिष्यामि इडार्थः ॥ ९ ॥ रामहेतोःरामाभिषेकार्थम् ॥ १०॥ पुरस्कृतंअग्रतःकृतम्ः अध्वरात्म
हायज्ञशालायाः स्वाग्निहोत्रगृहमित्यर्थः ॥ ११ ॥ मातृगंधिनींकेवलमातृव्यपदेशांमातृसंज्ञामात्रामित्यर्थइतितीर्थः कतकस्तुपुत्रगृद्धिनीमितिपांक्तःपाठः पुत्रगंधिनीमित्यर्थइत्याह ॥ १२॥
शिल्पिनःखनकाः यत्रपथोऽभावःतत्रपंथागमनमार्गःक्रियताम् विषमाणिचनिम्नोन्नतानिचसमानिक्रियंताम् रथादिसुखगत्यर्थमितिभावः पथिविद्यमानेषुदुर्गेषुविशेषेणजनान्चारयंतीतिप
थिदुर्गविचारकाः पथिदुर्गविशारदाइतिपाठे तत्रवर्तमानदुर्गेचोरादिभीत्यागंतुमशक्यप्रदेशेरक्षणविशारदाइत्यर्थः॥ १३॥एवंसंभाषमाणंतंप्रतिसर्वोपिजनःश्रीमच्छुभमनुत्तमंवाक्यमुवाच॥ १४॥

ज्येष्ठस्यराजतानित्यमुचिताहिकुलस्यनः॥ नैवंभवंतोमांवक्तुमर्हंतिकुशलाजनाः ॥ ७ ॥ रामःपूर्वोहिनोभ्राताभविष्यतिमहीपतिः॥ अहंत्वरण्येव
त्स्यामिवर्षाणिनवपंचच ॥ ८ ॥ युज्यतांमहतीसेनाचतुरंगमहाबला ॥ आनयिष्याम्यहंज्येष्ठंभ्रातरंराघवंवनात्॥ ९॥ आभिषेचनिकंचैवसर्वमेतदु
पस्कृतम् ॥ पुरस्कृत्यगमिष्यामिरामहेतोर्वनंप्रति ॥ १० ॥ तत्रैवतंनरव्याघ्रमभिषिच्यपुरस्कृतम् ॥ आनयिष्यामिवैरामंहव्यवाहमिवाध्वरात् ॥ ११ ॥
नसकामांकरिष्यामिस्वामिमांपुत्रगृद्धिनीम् ॥वनेवत्स्याम्यहंदुर्गेरामोराजाभविष्यति ॥ १२ ॥ क्रियतांशिल्पिभिःपंथाःसमानिविषमाणिच ॥ र
क्षिणश्चानुसंयांतुपथिदुर्गविचारकाः॥ १३॥एवंसंभाषमाणंतंरामहेतोर्नृपात्मजम् ॥ प्रत्युवाचजनःसर्वःश्रीमद्वाक्यमनुत्तमम् ॥ १४ ॥ एवंतेभाष
माणस्यपद्माश्रीरुपतिष्ठताम् ॥ यस्त्वंज्येष्ठेनृपसुतेपृथिवींदातुमिच्छसि ॥ १५ ॥ अनुत्तमंतद्वचनंनृपात्मजाःप्रभाषितंसंश्रवणेनिशम्यच ॥ प्रहर्ष
जास्तंप्रतिबाष्पबिंदवोनिपेतुरार्याननेत्रसंभवाः ॥ १६ ॥

तदेवाह एवमिति एवंरामराज्यविषयंभाषमाणस्यतेपद्मातदाख्यापद्मचिह्नाचश्रीरुपतिष्ठताम् ज्येष्ठानुसरणादितिभावः तदेवाह यस्त्वमिति ज्येष्ठेज्येष्ठायपृथिवींदातुमिच्छसिअतःश्रीस्त्वामुपति
ष्ठताम् ॥ १५ ॥ संश्रवणेरामानयनप्रतिज्ञाविषयेऽनुत्तमंनृपात्मजेनप्रभाषितंतद्वचनंनिशम्यस्थितानांजनानांप्रतिभरतमुद्दिश्यप्रहर्षजाआर्याननेत्रसंभवाःहर्षयुक्तमुखस्थनेत्रजबिंदवोनिपेतुरि
तितीर्थः अत्रआननपदमधिकम् कतकस्तु नृपात्मजःप्रभाषितमितिसविसर्गपाठः नृपात्मजोजनैःप्रभाषितमनुत्तमंतद्वचनंआशीर्वचनंसंश्रवणेसम्यक्श्रवणविषयेप्राप्तंनिशम्यश्रुत्वाहृष्टोभूदिति
शेषः अथतंप्रतितंजनंलक्षीकृत्य कर्मप्रवचनीयत्वाद्वितीया आर्यस्यपूज्यस्यभरतस्यार्यंपूज्यंयदाननंमुखम् जनाशीर्वादश्रवणजसंतोषेणपूज्यत्वंमुखस्य तद्वर्तिनेत्रसंभवाःअतएवप्रहर्षजाबिं
दवोनिपेतुः अनुक्तभरतसौमुख्यकथनंचास्यश्लोकस्यप्रयोजनमित्याह अत्रकतकपाठस्तद्व्याख्याचज्यायसी ॥ १६ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

इदंवचनंरामानयनवचनम् वियातःविशेषेणयातोगतःशोकोयेषांते जनाइतिविशेष्यम् विधूतशोकाइतिपाठांतरम् हेनरवरतववचनात्रामेत्वयिचभक्तिमान्शिल्पिवर्गःपंथानंकर्तुंव्यादिष्टः जनोरक्षकजनश्चरक्षणंकर्तुंव्यादिष्टः ॥ १७ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेएकोनाशीतितमःसर्गः ॥ ७९ ॥ ॥ ७॥ ॥ भूमिप्रदेशज्ञाःअतःसजलनिर्जलादिभूमिप्रदेशज्ञाः सूत्रकर्मविशारदाःशिबिरादिनिर्माणेसूत्रग्रहणकुशलाः निर्जलेष्वगाधवापीकूपादिनिर्माणंसूत्रकर्मैतिकतकः खनकाःस्वकर्मणिखननेभिरताः परसेनयावष्टंभेपिखननेदक्षाः अतएवशूराः यंत्रकाःजलप्रवाहादियंत्रणसमर्थाः ॥ १ ॥ कर्मांतिकाःवेतनजीविनः स्थपतयोरथादिकर्तारः प्रधानवर्धकयः यंत्रकोविदाःक्षेपणीयादियंत्रकर

ऊचुस्तेवचनमिदंनिशम्यहृष्टाःसामात्याःसपरिषदोवियातशोकाः॥ पंथानंनरवरभक्तिमान्जनश्चव्यादिष्टस्तववचनाच्चशिल्पिवर्गः॥१७॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेएकोनाशीतितमःसर्गः॥ ७९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथभूमिप्रदेशज्ञाःसूत्रकर्मविशारदाः॥ स्वकर्माभिरताःशूराःखनकायंत्रकास्तथा॥१॥ कर्मांतिकाःस्थपतयःपुरुषायंत्रकोविदाः॥ तथावर्धकयश्चैवमार्गिणोवृक्षतक्षकाः॥ २॥ सूपकाराःसुधाकारावंशचर्मकृतस्तथा॥ समर्थायेचद्रष्टारःपुरतश्चप्रतस्थिरे॥ ३॥ सतुहर्षात्तमुद्देशंजनौघोविपुलःप्रयान्॥ अशोभतमहावेगःसागरस्येवपर्वणि॥ ४॥ तेस्ववारंसमास्थायवर्त्मकर्मणिकोविदाः॥ करणैर्विविधोपेतैःपुरस्तात्संप्रतस्थिरे॥ ५॥ लतावल्लीश्चगुल्मांश्चस्थाणूनश्मनएवच॥ जनास्तेचक्रिरेमार्गंछिंदंतोविविधान्द्रुमान्॥६॥ अवृक्षेषुचदेशेषुकेचिद्वृक्षानरोपयन्॥ केचित्कुठारैष्टंकैश्चदात्रैश्छिंदन्क्वचित्क्वचित्॥ ७॥ अपरेवीरणस्तंबान्बलिनोबलवत्तराः॥ विधमंतिस्मदुर्गाणिस्थलानिचततस्ततः॥८॥

णकुशलाः पथदर्शनकोविदाइतिपाठांतरम् वर्धकयस्तक्षाणः मार्गिणःतत्तद्वनमार्गविशेषरक्षानियुक्ताः वृक्षतक्षकाःमार्गावरोधिवृक्षच्छेत्तारः ॥ २ ॥ सूपकाराःसूदाः सुधाअवलेपः वंशचर्मकृतः वंशदलैःकटशूर्पादिकृतः चर्मकृतःअवस्थानार्थमश्वपृष्ठारोप्यमाणपल्ययनादिकृतः समर्थाद्रष्टारःपूर्वानुभूतमार्गामार्गद्रष्टारः॥ ३ ॥ सत्विति एवंमार्गसन्नाहप्रवृत्तौजनौघोरामदर्शनकौतुकजहर्षान्महावेगःमहावेगवान्प्रयान्गच्छन्पर्वणिसागरस्यमहावेगोजलौघइवाशोभत ॥ ४ ॥ तेमार्गशोधकाः स्ववारंस्वसमूहंसमास्थाय वारसंघातसंचयाइत्यमरः विविधोपेतैर्नानाप्रकारयुक्तैः पिटकखनित्रदात्रादिकरणैर्युक्ताइतिशेषः ॥ ५ ॥ लताःशाखाः स्थाणून्शंकून् अपसारयंतइतिशेषः ॥ ६ ॥ अरोपयन्छायार्थमितिशेषः टंकःपाषाणभेदनः छिंदन् अडभावआर्षः ॥ ७ ॥ बलिनःरूढमूलान्वीरणस्तंबान् विधमंतिहस्ताभ्यामेवनिःसारयंति दुर्गाणिस्थलानिउन्नतान्प्रदेशान्विधमंतिखननेनसमीकुर्वंति ॥ ८ ॥

कूपान्मार्गमभ्यवर्तिनः तादृशमायतंश्वभ्रंगर्तंचपांसुभिरपूयन् ॥ ९ ॥ बंधनीयान्सेतून् क्षोद्यान्क्षोदनीयान्शर्कराभूयिष्ठप्रदेशान् संचुक्षुदुः चूर्णयामासुः भेदनीयान्जलनिर्गमार्थंभेद्यान् ॥ १० ॥ परिवाहान्अल्पप्रवाहान्बंधनेनबहूदकान्चक्रुः ॥ ११ ॥ खानयामासुःअखनन् उदपानान्कूपवाप्यादीन् वेदिकाभिःपरितोलंकृतान् ॥ १२ ॥ ससुधाकुट्टिमतलःतत्रतत्रसच्छाय जलाशयसमीपेविश्रमार्थंनिवासायससुधातलःसुधानिबद्धभूदेशःसकुट्टिमतलश्च कुट्टिमोस्त्रीनिबद्धाभूः क्वचित्सुधाभिःक्वचिन्मृत्तिकाभिरेवबद्धचत्वरइत्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ अथमार्गकरणानंतरंअधिकृताःमार्गशिबिरादिनिवेशाधिकारिणः यथाज्ञमियथाभरताज्ञापनम् शिबिरादिनिवेशेअनुचरानाज्ञाप्ययोयादृशोभरतस्याभिमतोनिवेशस्तंतथाकृत्वाभूयोधिकभूषाभिःशोभयामासुःवितानकनककलशरत्नध्वजादिभिर्भूषयामासुः निवेशःशिबिरं भूषणोपमंमार्गस्यालंकारसदृशं अतिरमणीयमितियावत् ॥ १५ ॥ १६ ॥ निवेशान्शिबिराणि॥ १७ ॥ बहुपांसु

अपरेपूरयन्कूपान्पांसुभिःश्वभ्रमायतम् ॥ निम्नभागांस्तथैवाशुसमांश्चक्रुःसमंततः ॥ ९ ॥ बबंधुर्बंधनीयांश्चक्षोद्यान्संचुक्षुदुस्तथा ॥ बिभिदुर्भेदनीयांश्चतांस्तान्देशान्नरास्तदा ॥ १० ॥ अचिरेणतुकालेनपरिवाहान्बहूदकान् ॥ चक्रुर्बहुविधाकारान्सागरप्रतिमान्बहून् ॥ ११ ॥ निर्जलेषुचदेशेषुखानयामासुरुत्तमान् ॥ उदपानान्बहुविधान्वेदिकापरिमंडितान् ॥ १२ ॥ ससुधाकुट्टिमतलःप्रपुष्पितमहीरुहः ॥ मत्तोद्घुष्टद्विजगणःपताकाभिरलंकृतः ॥ १३ ॥ चंदनोदकसंसिक्तोनानाकुसुमभूषितः ॥ बह्वशोभतसेनायाःपंथाःसुरपथोपमः ॥ १४ ॥ आज्ञाप्याथयथाज्ञप्तियुक्तास्तेधिकृतानराः ॥ रमणीयेषुदेशेषुबहुस्वादुफलेषुच ॥ १५ ॥ योनिवेशस्त्वभिप्रेतोभरतस्यमहात्मनः ॥ भूयस्तंशोभयामासुर्भूषाभिर्भूषणोपमम् ॥ १६ ॥ नक्षत्रेषुप्रशस्तेषुमुहूर्तेषुचतद्विदः ॥ निवेशान्स्थापयामासुर्भरतस्यमहात्मनः ॥ १७ ॥ बहुपांसुचयाश्चापिपरिखापरिवारिताः ॥ तत्रेंद्रनीलप्रतिमाःप्रतोलीवरशोभिताः ॥ १८ ॥ प्रासादमालासंयुक्ताःसौधप्राकारसंवृताः ॥ पताकाशोभिताःसर्वेसुनिर्मितमहापथाः ॥ १९ ॥ वितर्दिभिरिवाकाशेविटंकाग्रविमानकैः ॥ समुच्छ्रितैर्निवेशास्तेबभुःशक्रपुरोपमाः ॥ २० ॥

चयाइत्यनेनशर्करादिराहित्यसूचनं परिखाःसगर्ताःपर्यंतभित्तयः तत्रपरिखाव च्छेदेनेत्यर्थः इंद्रनीलमणिनिर्मिताःप्रतिमाश्चित्रप्रतिमायेषुनिवेशेषु इंद्रकीलप्रतिमाइतिपाठेइंद्रकीलपर्वतसदृश इत्यर्थः एवमुच्चाःपरिखाइतियावत् प्रतोलीरथ्या ॥ १८ ॥ सौधसदृशैःप्राकारैःसंवृताः ॥ १९ ॥ आकाशेवितर्दिभिरिवविविधधिष्ण्यैरिवस्थितैरुपलक्षिताः विटंककपोतपालिकातद्युक्तायैर्विमानकैःसप्तभूमिकगृहैरत्युन्नतैरुपलक्षिताइत्यर्थइतिकतकः विसर्पद्भिरिवाकाशेइतिपाठांतरं तदोर्ध्वमूर्ध्वंगच्छद्भिरिवेत्यर्थःकथंचिद्योज्यः ॥ २० ॥

T

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

जाह्नवींसमासाद्यअभिव्याप्यप्रवर्तितोनरेंद्रमार्गोव्यराजतइत्यन्वयः ॥ २१ ॥२२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेअशीतितमःसर्गः ॥ ८० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ नांदीमुखींभरताभिषेकायवसिष्ठेनकरिष्यमाणनांदीमुखाद्यभ्युदयप्राग्वर्तिनी रामानयनाभ्युदयप्रारंभयुक्तानांदीमुखीतिकश्चित् रात्रिअल्पावशेषां दृष्ट्वेति शेषः सविशेषज्ञाः राजनिराजपुत्रेचापेक्षितविशेषस्तवंजानंतिताादृशाः मंगलसंस्तवैःमंगलप्रतिपादकैः ॥ १ ॥ सुवर्णकोणःसुवर्णदंडः यामदुंदुभिःयामावसानसूचकोदुंदुभिः उच्चावचानुच्चावचस्वरान्वाद्यान्वाद्यविशेषान्दध्मुः नांद्यानूइतिपाठः मंगलादीनित्यर्थइतितीर्थः ॥ २ ॥ शोकैःशोकोत्पादनैः अरंधयत्हिनस्तिस्म रधपाकहिंसनयोः ॥ ३ ॥ ४ ॥ कैकेय्याहेतुनामद्विषयेजायमानंलोकस्यसूतमागधादेरपकृतमनुचितंकर्मपश्य एवंरूपाणिदुःखानिदुःखकराणिमयिविसृज्यराजागतः ॥ ५ ॥ तस्ययोगतस्तस्येत्यर्थः अकर्णिकाअकर्णधारा अकंटकेतिपाठः कंटकोनाविकस्तद्रहितेत्यर्थइतिकतकः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ राजधर्मवित्राजपुरोहितकर्तव्यधर्मवेत्ता अतःस्वकृत्यंस्वयंसंपादयतीत्याह सभामित्यादि ॥ ९ ॥ तद्विशेषणंशातकुंभमयीत्यादि सगणःसशिष्यगणः ॥ १० ॥ स्वस्यास्तरणसंवृतंस्वस्तिकाकारमंडलवदास्तरणसंवृतंपीठमध्यास्ततोदूतानन्वशशासच ॥ ११ ॥

जाह्नवींतुसमासाद्यविविधद्रुमकाननाम् ॥ शीतलामलपानीयांमहामीनसमाकुलाम् ॥ २१ ॥ सचंद्रतारागणमंडितंयथानभःक्षपायाममलंविराजते ॥ नरेंद्रमार्गःसतदाव्यराजतक्रमेणरम्यःशुभशिल्पिनिर्मितः ॥ २२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआ० अ० अशीतितमःसर्गः ॥ ८० ॥ ॥ ७ ॥ ततोनांदीमुखींरात्रिंभरतंसूतमागधाः ॥ तुष्टुवुःसविशेषज्ञाःस्तवैर्मंगलसंस्तवैः ॥ १ ॥ सुवर्णकोणाभिहतःप्राणदद्यामदुंदुभिः ॥ दध्मुःशंखांश्चशतशोवाद्यांश्चोच्चावचस्वरान् ॥ २ ॥ सतूर्यघोषःसुमहान्दिवमापूरयन्निव ॥ भरतंशोकसंतप्तंभूयःशोकैररंधयत् ॥ ३ ॥ ततःप्रबुद्धोभरतस्तंघोषंसन्निवर्त्यच ॥ नाहंराजेतिचोक्त्वातंशत्रुघ्नमिदमब्रवीत् ॥ ४ ॥ पश्यशत्रुघ्नकैकेय्यालोकस्यापकृतंमहत् ॥ विसृज्यमयिदुःखानिराजादशरथोगतः ॥ ५ ॥ तस्यैषाधर्मराजस्यधर्ममूलामहात्मनः ॥ परिभ्रमतिराजश्रीर्नौरिवाकर्णिकाजले ॥ ६ ॥ योहिनःसुमहान्नाथःसोपिप्रव्राजितोवने ॥ अनयाधर्ममुत्सृज्यमात्रामेराघवःस्वयम् ॥ ७ ॥ इत्येवंभरतंवीक्ष्यविलपंतमचेतनम् ॥ कृपणारुरुदुःसर्वाःसुस्वरंयोषितस्तदा ॥ ८ ॥ तथातस्मिन्विलपतिवसिष्ठोराजधर्मवित् ॥ सभामिक्ष्वाकुनाथस्यप्रविवेशमहायशाः ॥ ९ ॥ शातकुंभमयींरम्यांमणिहेमसमाकुलाम् ॥ सुधर्मामिवधर्मात्मासगणःप्रत्यपद्यत ॥ १० ॥ सकांचनमयंपीठंस्वस्त्यास्तरणसंवृतम् ॥ अध्यास्तसर्ववेदज्ञोदूतानन्वशशासच ॥ ११ ॥

गणवल्लभाःसेनानायकाः आत्ययिकंकालविलंबासहिष्णु ॥ १२ ॥ सराजपुत्रंराजपुत्रैरितरैःसहितंशत्रुघ्नं युधाजिन्नामाकश्चिन्मंत्री येचहिताजनास्तांश्चानयत ॥ १३ ॥ हलहलेतिशब्दानुकरणम् ॥१४॥१५॥ ह्रदइवसभा ह्रदोत्रसामुद्रः भिन्नलिंगत्वेपिसद्दयोर्हेगाभावात्चंद्रइवमुखमितिवन्नदुष्टोपमा तिमिरनेकयोजनायामविस्तारोमत्स्यः नागाजलगजाःसर्पाश्च मणयोमुक्ताद्याः शर्कराःसुवर्णखनिमृत्तिकाः सभायांजलस्थानेसभातेजः एतदेवध्वनयतास्तिमितजलइत्युक्तं चित्रस्थतिमिनागसंवृतत्वंमणयश्चस्तंभादिषुविद्यंतेएव शंखाश्चित्रेषुस्वर्णशर्करास्थाने कुट्टिमादौस्वर्णलेपः प्रकारांतरेणजलादिवर्णनेतुकवेर्न्यूनतादोषः ममतुविभक्तिपरिणामेनैषामेवसभायामप्यन्वयान्नदोषः एतेनवसिष्ठोजलंतिमिनागौभरतशत्रुघ्नौमण्यादयोऽमात्यपौरजा

ब्राह्मणान्क्षत्रियान्योधानमात्यान्गणवल्लभान् ॥ क्षिप्रमानयताव्यग्राःकृत्यमात्ययिकंहिनः ॥ १२ ॥ सराजपुत्रंशत्रुघ्नंभरतंचयशस्विनम् ॥ युधाजितंसुमंत्रंचयेचतत्रहिताजनाः ॥ १३ ॥ ततोहलहलाशब्दोमहान्समुदपद्यत ॥ रथैरश्वैर्गजैश्चापिजनानामुपगच्छताम् ॥ १४ ॥ ततोभरतमायांतंशतक्रतुमिवामराः ॥ प्रत्यनंदन्प्रकृतयोयथादशरथंतथा ॥ १५ ॥ ह्रदइवतिमिनागसंवृतःस्तिमितजलोमणिशंखशर्करः ॥ दशरथसुतशोभितासभासदशरथेवबभूवसापुरा ॥ १६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेएकाशीतितमःसर्गः ॥ ८१ ॥ ॥ ७ ॥ तामार्यगणसंपूर्णांभरतःप्रग्रहांसभाम् ॥ ददर्शबुद्धिसंपन्नःपूर्णचंद्रांनिशामिव ॥ १ ॥ आसनानियथान्यायमार्याणांविशतांतदा ॥ वस्त्रांगरागप्रभयाद्योतितासासभोत्तमा ॥ २ ॥ साविद्वज्जनसंपूर्णासभासुरुचिरातथा ॥ अदृश्यतघनापायेपूर्णचंद्रेवशर्वरी ॥ ३ ॥ राज्ञस्तुप्रकृतीःसर्वाःससंप्रेक्ष्यचधर्मवित् ॥ इदंपुरोहितोवाक्यंभरतंमृदुचाब्रवीत् ॥ ४ ॥ तातराजादशरथःस्वर्गतोधर्ममाचरन् ॥ धनधान्यवतींस्फीतांप्रदायपृथिवींतव ॥ ५ ॥

नपदाइतिकतकोक्तमपास्तं दशरथसुतशोभितासभापुरासदशरथासभैवबभाविवितियोजना पितृसमानाकारत्वात्पुत्रस्येदानीमपिसदशरथेवेत्युत्प्रेक्षा पुरायथेत्यंशेउपमेतितयोरत्रसंसृष्टिः ॥ १६ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेएकाशीतितमःसर्गः ॥ ८१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ प्रग्रहाप्रकृष्टैर्वसिष्ठादिभिर्ग्रहःपरिग्रहोधिष्ठानंयस्यांसा निशापक्षेप्रकृष्टगुर्वादिग्रहवतीम् ॥ १ ॥ आर्याणांत्रैवर्णिकानां आसनानिविशतांआसनेषूपविशताम् ॥ २ ॥ घनापायेशरदि ॥ ३ ॥ सवसिष्ठः संप्रेक्ष्यचचात्कृतानुमतिकांश्चकृत्वा ॥ ४ ॥ धर्मसत्यपरिपालनरूपम् ॥ ५ ॥

सतांधर्मंजीवतोवाक्यकरणादित्येवंरूपम् ॥ ६ ॥ निहतकंटकंरामस्यवनवासदानात्तथा ॥ ७ ॥ उदीच्यादयस्तत्तद्दिशिप्रत्येकंसिंहासनाधीश्वरायेचकेवलाःसिंहासनरहिताः चाप्राच्याअप रांताःद्वीपवासिनः सामुद्राःपोतवणिजः कोट्योसंख्यातानिरत्नानिहरंतु कोट्योपरांताइतिपाठांतरम् कोट्योरत्नानिअनेककोटिसंख्यरत्नानि यद्वा परांतास्तत्तद्दिगंतवासिनः सामुद्राःसमुद्रद्वीप वासिनः ॥ ८ ॥ धर्मज्ञःज्येष्ठाभिषेकरूपधर्मज्ञः धर्मकांक्षयाज्येष्ठानुवर्तनरूपधर्मलिप्सया मनसाजगामसस्मार ॥ ९ ॥ जगर्हेसर्वज्ञोपिकथमेवमनुचितेमांप्रवर्तयसीत्युक्तवानित्यर्थः ॥ १० ॥

रामस्तथासत्यवृत्तिःसतांधर्ममनुस्मरन् ॥ नाजहात्पितुरादेशंशशीज्योत्स्नामिवोदितः ॥ ६ ॥ पित्राभ्रात्राचतेदत्तंराज्यंनिहतकंटकम् ॥ तद्भुंक्ष्वमुदितामात्यःक्षिप्रमेवाभिषेचय ॥ ७ ॥ उदीच्याश्चप्रतीच्याश्चदाक्षिणात्याश्चकेवलाः ॥ कोट्यापरांताःसामुद्रारत्नान्युपहरंतुते ॥ ८ ॥ तच्छ्रुत्वाभरतोवाक्यंशोकेनाभिपरिप्लुतः ॥ जगाममनसारामंधर्मज्ञोधर्मकांक्षया ॥ ९ ॥ सबाष्पकलयावाचाकलहंसस्वरोयुवा ॥ विललापसभामध्येजगर्हेचपुरोहितम् ॥ १० ॥ चरितब्रह्मचर्यस्यविद्यास्नातस्यधीमतः ॥ धर्मेप्रयतमानस्यकोराज्यंमद्विधोहरेत् ॥ ११ ॥ कथंदशरथाज्जातोभवेद्राज्यापहारकः ॥ राज्यंचाहंचरामस्यधर्मंवक्तुमिहार्हसि ॥ १२ ॥ ज्येष्ठःश्रेष्ठश्चधर्मात्मादिलीपनहुषोपमः ॥ लब्धुमर्हतिकाकुत्स्थोराज्यंदशरथोयथा ॥ १३ ॥ अनार्यजुष्टमस्वर्ग्यंकुर्यांपापमहंयदि ॥ इक्ष्वाकूणामहंलोकेभवेयंकुलपांसनः ॥ १४ ॥ यद्धिमात्राकृतंपापंनाहंतदपिरोचये ॥ इहस्थोवनदुर्गस्थंनमस्यामिकृतांजलिः ॥ १५ ॥ राममेवानुगच्छामिसराजाद्विपदांवरः ॥ त्रयाणामपिलोकानांराघवोराज्यमर्हति ॥ १६ ॥ तद्वाक्यंधर्मसंयुक्तंश्रुत्वासर्वेसभासदः ॥ हर्षान्मुमुचुरश्रूणिरामेनिहितचेतसः ॥ १७ ॥ यदित्वार्यंनशक्ष्यामिविनिवर्तयितुंवनात् ॥ वनेतत्रैववत्स्यामियथार्योलक्ष्मणस्तथा ॥ १८ ॥ सर्वोपायंतुवर्तिष्येविनिवर्तयितुंबलात् ॥ समक्षमार्यमिश्राणांसाधूनांगुणवर्तिनाम् ॥ १९ ॥ विष्टिकर्मांतिकाःसर्वेमार्गशोधकदक्षकाः ॥ प्रस्थापितामयापूर्वंयात्राचममरोचते ॥ २० ॥

विद्यास्नातस्यसर्वविद्यानंतरभाविस्नानयुतस्यरामस्य मद्विधःचरितब्रह्मचर्यादिः ॥ ११ ॥ रामस्य त्वमितिशेषः हेभगवन्नेवंविज्ञायधर्मंन्याय्यंवक्तुंइहसभायामर्हसि नेदृशमन्याय्यमित्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ ननुत्वन्मात्राप्रयासेनराज्यसंपादनादस्माभिरेवमुक्तमतआह यद्धीति वनदुर्गस्थंवनरूपदुर्गस्थम् ॥ १५ ॥ द्विपदांमनुष्याणांवरःश्रेष्ठोराजास्यराज्यस्येतिशेषः ॥ १६ ॥ मध्येकविवाक्यम् तद्वाक्यमिति ॥ १७ ॥ सर्वथात्वस्यराज्यंचितानास्तीतिप्रतिपादकंपुनर्भरतवाक्यम् यदित्विति ॥ १८ ॥ आर्यास्त्रैवर्णिकास्तेचतेमिश्राःपूज्यास्तेषांयुष्माकंसमक्षमित्यन्वयः ॥ १९ ॥ विष्टयोभृतिविनाकर्मकराः कर्मांतिकाउक्ताः ॥ २० ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

 ॥ २१ ॥ २२ ॥ अदिशत्आज्ञापयतिस्म इष्टवत्इष्टार्हं इष्टानुरूपमितियावत् ॥ २३ ॥ निवर्तनेनिवर्तननिमित्तं बलस्ययात्रांसमाज्ञप्तांश्रुत्वाप्रकृतयोबलाध्यक्षाश्चप्रहृष्टाइत्यन्वयः ॥२४॥ यात्रागमनंरामयात्रार्थंगमनम् ॥ २५ ॥ गोरथैःशकटैरित्यर्थः ॥ २६ ॥ सज्जंगमनायसन्नद्धं गुरुर्वसिष्ठः ॥ २७ ॥ २८ ॥ गुरुंरामंप्रसादयिष्यन्निवृत्तये ॥ २९ ॥ बलस्ययोगायबलसंमे

एवमुक्त्वातुधर्मात्माभरतोभ्रातृवत्सलः॥ समीपस्थमुवाचेदंसुमंत्रंमंत्रकोविदम्॥ २१ ॥तूर्णमुत्थायगच्छत्वंसुमंत्रममशासनात् ॥ यात्रामाज्ञापयक्षिप्रंबलंचैवसमानय ॥ २२ ॥ एवमुक्तःसुमंत्रस्तुभरतेनमहात्मना ॥ प्रहृष्टःसोदिशत्सर्वंयथासंदिष्टमिष्टवत् ॥ २३ ॥ ताःप्रहृष्टाःप्रकृतयोबलाध्यक्षाबलस्यच ॥ श्रुत्वायात्रांसमाज्ञप्तांराघवस्यनिवर्तने ॥ २४ ॥ ततोयोधांगनाःसर्वाभर्तॄन्सर्वान्गृहेगृहे ॥ यात्रागमनमाज्ञायत्वरयंतिस्महर्षिताः॥ २५॥ तेहयैर्गोरथैःशीघ्रंस्यंदनैश्चमनोजवैः॥ सहयोषिद्बलाध्यक्षाबलंसर्वमचोदयन् ॥ २६ ॥सज्जंतुतद्बलंदृष्ट्वाभरतोगुरुसन्निधौ ॥ रथंमेत्वरयस्वेतिसुमंत्रंपार्श्वतोब्रवीत् ॥ २७॥ भरतस्यतुतस्याज्ञांपरिगृह्यप्रहर्षितः॥ रथंगृहीत्वोपययौयुक्तंपरमवाजिभिः॥ २८ ॥ सराघवःसत्यधृतिःप्रतापवान्ब्रुवन्सुयुक्तंदृढसत्यविक्रमः॥गुरुंमहारण्यगतंयशस्विनंप्रसादयिष्यन्भरतोब्रवीत्तदा॥ २९॥तूर्णंत्वमुत्थायसुमंत्रगच्छबलस्ययोगायबलप्रधानान् ॥ आनेतुमिच्छामिहितंवनस्थंप्रसाद्यरामंजगतोहिताय॥३०॥ससूतपुत्रोभरतेनसम्यगाज्ञापितःसंपरिपूर्णकामः॥शशाससर्वान्प्रकृतिप्रधानान्बलस्यमुख्यांश्चसुहृज्जनंच ॥३१॥ततःसमुत्थायकुलेकुलेतेराजन्यवैश्याव्टषलाश्चविप्राः॥अयूयुजन्नुष्ट्ररथान्खरांश्चनागान्हयांश्चैवकुलप्रसूतान् ॥ ३२ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०अ०द्व्यशीतितमःसर्गः॥८२॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततःसमुत्थितःकल्यमास्थायस्यंदनोत्तमम् ॥ प्रययौभरतःशीघ्रंरामदर्शनकाम्यया ॥ १ ॥ अग्रतःप्रययुस्तस्यसर्वेमंत्रिपुरोहिताः॥ अधिरुह्यहयैर्युक्तान्रथान्सूर्यरथोपमान् ॥२॥नवनागसहस्राणिकल्पितानियथाविधि॥ अन्वयुर्भरतंयांतमिक्ष्वाकुकुलनंदनम् ॥ ३ ॥ षष्टीरथसहस्राणिधन्विनोविविधायुधाः॥ अन्वयुर्भरतंयांतंराजपुत्रंयशस्विनम् ॥ ४ ॥

लनाय बलप्रधानान्आज्ञापयेतिशेषः ॥ ३० ॥ संपरिपूर्णकामस्तस्यापिरामदर्शनेउत्कटेच्छत्वात् ॥ ३१ ॥ कुलेकुलेगृहेगृहे कुलंजनपदेगृहे कुलप्रसूतानुत्तमान् ॥ ३२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेद्व्यशीतितमःसर्गः ॥ ८२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ कल्यंप्रातःकाले ॥ १ ॥ २ ॥ यथाविधिकल्पितानिगजसंनहनोक्तविधिनाकृतसंनाहानि ॥ ३ ॥ ४ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

समारूढानि सादिभिरितिशेषः ॥ ५ ॥ कैकेयीचस्वकृतेःपुत्रंप्रत्यहिततयाजातत्वान्मयाकिंकृतमितिखिन्नापुनःप्रकृतिमापन्नाहर्षेणययौ अतएवमध्यमत्वाप[illegible]
प्रत्येकापेक्षया सौहार्दादेकयानेनैवतिसृणांगमनंवा ॥ ६ ॥ आर्यसंघाताःत्रैवर्णिकसमूहाः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९॥ परिष्वजानापरिष्वजमानाः नगरेंचरंतीतिनागरिकाः॥चरतीतिठक् ॥१०॥ तत्रनग
रेसंमताःप्रसिद्धाः नैगमावणिजःप्रकृतयःश्रेणयः ॥११॥ श्रेणीर्विविच्याह मणिकाराइति शाणादौमणिशोधकाः सूत्रकर्मविशेषज्ञास्तंतुवायाः शस्त्रोपजीविनःशस्त्रनिर्माणोपजीविनः॥१२॥

शतंसहस्राण्यश्वानांसमारूढानिराघवम्॥ अन्वयुर्भरतंयांतंराजपुत्रंयशस्विनम्॥५॥ कैकेयीचसुमित्राचकौसल्याचयशस्विनी॥ रामानयनसं
तुष्टाययुर्यानेनभास्वता ॥ ६ ॥ प्रयाताश्चार्यसंघातारामंद्रष्टुंसलक्ष्मणम्॥ तस्यैवचकथाश्चित्राःकुर्वाणाहृष्टमानसाः ॥ ७ ॥ मेघश्यामंमहाबाहुं
स्थिरसत्त्वंदृढव्रतम्॥ कदाद्रक्ष्यामहेरामंजगतःशोकनाशनम्॥८ ॥ दृष्टएवहिनःशोकमपनेष्यतिराघवः॥ तमःसर्वस्यलोकस्यसमुद्यन्निवभास्क
रः॥ ९ ॥ इत्येवंकथयंतस्तेसंप्रहृष्टाःकथाःशुभाः॥ परिष्वजानाश्चान्योन्यंययुर्नागरिकास्तदा॥ १०॥ येचतत्रापरेसर्वेसंमतायेचनैगमाः ॥ रामंप्र
तिययुर्हृष्टाःसर्वाःप्रकृतयःशुभाः॥ ११ ॥ मणिकाराश्चयेकेचित्कुंभकाराश्चशोभनाः॥ सूत्रकर्मविशेषज्ञायेचशस्त्रोपजीविनः ॥ १२॥ मायूरकाः
क्राकचिकावेधकारोचकास्तथा॥ दंतकाराःसुधाकारायेचगंधोपजीविनः॥१३॥ सुवर्णकाराःप्रख्यातास्तथाकंबलकारकाः॥ स्नापकोष्णोदकावै
द्याधूपिकाःशौंडिकास्तथा॥ १४॥ रजकास्तुन्नवायाश्चग्रामघोषमहत्तराः॥ शैलूषाश्चसहस्त्रीभिर्यांतिकैवर्तकास्तथा॥ १५॥ समाहितावेदविदो
ब्राह्मणावृत्तसंमताः॥गोरथैर्भरतंयांतमनुजग्मुःसहस्रशः॥१६॥सुवेषाःशुद्धवसनास्ताम्रमृष्टानुलेपिनः॥सर्वेतेविमलैर्यानैःशनैर्भरतमन्वयुः॥१७

मायूरकाःलीलामयूरग्राहिणः इदमुपलक्षणंशुकादिकग्राहिणां यद्वा मयूरपिच्छैःछत्रादिव्यंजनकारिणः क्रकचःकरपत्रंतेनजीवंतितेक्राकचिकाः वेधकामणिमुक्तादिवेधकर्तारः रोचकाःका
चकुप्यादिकर्तारइतिकतकः दंतकाराःगजदंतादिभिःसमुद्गकादिकर्तारःदंतलेखकाश्च सुधाकाराःसुधालेपकाराः गंधोपजीविनःगंधद्रव्यविक्रयिकाः॥१३॥ स्नापकाःउष्णोदकस्नापकाः उष्णो
दकाःअंगमर्दकाः उष्णोदकंसमुल्लेखोद्वाहनोद्वर्तनेषुच धूपकाःधूपक्रियायाजीविनः शौंडिकाःमद्यकृतः शुंडाकरिकरेमद्ये ॥ १४ ॥ तुन्नवायाःसूच्यासीवनकर्तारः ग्रामेघोषेचवर्तमानामहत्त
राः शैलूषाःनटाः कैवर्तकाःकैवर्तकारवाइतिपाठेकारवाःकर्माराः ॥ १५ ॥ गोरथैःशकटैः ॥ १६ ॥ गोरोचनकुंकुमादिसंबंधात्ताम्रवर्णंमृष्टंसंपूर्णमनुलेपोनुलेपनंयेषांते ॥ १७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

प्रहर्षःकायिकरोमांचादिरूपः मोदोमानसः ॥ १८ ॥ शृंगवेरपुरंप्रतिशृंगवेरपुरइत्यर्थः ॥ १९ ॥ अप्रमादेनसावधानतया ॥ २० ॥ २१ ॥ अनुत्थितांगमनेऽनुद्योगाम् ॥ २२ ॥ अद्यविश्रांताः श्वःप्रतरिष्यामइत्यभिप्रायेण इतिमदभिप्रायज्ञापनेननिवेशयतेत्यर्थः ॥ २३ ॥ और्ध्वदेहनिमित्तार्थंएतच्छरीरपातोत्तरकालिकदेहभवसुखप्रयोजनायेत्यर्थः यद्वा एतद्देहपातादूर्ध्वंजातदेहो निमित्तंयस्यपरलोकस्यसऊर्ध्वदेहनिमित्तःपरलोकः स्वार्थिकोण् तदर्थमित्यर्थः मध्येमिलितनद्यंतरेएवमनुक्त्यागंगायास्तर्पणेनपितृस्वर्गप्राप्तिकरत्वंसूचितम् ॥ २४ ॥ स्वेनस्वेनच्छंदेनस्वस्वे

प्रहृष्टमुदितासेनासान्वयात्कैकयीसुतम्॥भ्रातुरानयनेयांतंभरतंभ्रातृवत्सलम्॥ १८॥तेगत्वादूरमध्वानंरथयानाश्वकुंजरैः॥समासेदुस्ततोगंगांशृंगवेरपुरंप्रति॥ १९॥ यत्ररामसखावीरोगुहोज्ञातिगणैर्वृतः॥निवसत्यप्रमादेनदेशंतंपरिपालयन्॥ २०॥ उपेत्यतीरंगंगायाश्चक्रवाकैरलंकृतम्॥व्यवतिष्ठतसासेनाभरतस्यानुयायिनी ॥ २१ ॥ निरीक्ष्यानुत्थितांसेनांतांचगंगांशिवोदकाम्॥भरतःसचिवान्सर्वानब्रवीद्वाक्यकोविदः ॥ २२॥निवेशयतमेसैन्यमभिप्रायेणसर्वतः॥विश्रांताःप्रतरिष्यामःश्वइमांसागरंगमाम्॥ २३ ॥ दातुंचतावदिच्छामिस्वर्गतस्यमहीपतेः॥और्ध्वदेहनिमित्तार्थमवतीर्योदकंनदीम्॥ २४॥तस्यैवंब्रुवतोमात्यास्तथेत्युक्तासमाहिताः॥न्यवेशयंस्तांछंदेनस्वेनस्वेनपृथक्पृथक्॥ २५॥निवेश्यगंगामनुतांमहानदींचमूंविधानैःपरिबर्हशोभिनीम्॥उवासरामस्यतदामहात्मनोविचिंतमानोभरतोनिवर्तनम्॥ २६॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेत्र्यशीतितमःसर्गः॥ ८३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ततोनिविष्टांध्वजिनींगंगामन्वाश्रितांनदीम्॥निषादराजोदृष्ट्वैवज्ञातीन्सपरितोब्रवीत्॥ १॥महतीयमितःसेनासागराभाप्रदृश्यते॥नास्यांतमवगच्छामिमनसापिविचिंतयन्॥ २॥ यदानुखलुदुर्बुद्धिर्भरतःस्वयमागतः॥सएषहिमहाकायःकोविदारध्वजोरथे॥ ३॥

च्छया ॥ २५ ॥ गंगामनुगंगांलक्षीकृत्येत्यर्थः परिबर्होयात्रोपयुक्तपटवेश्माद्युपकरणजातं विधानैर्वासव्यवस्थाकल्पनैः रामस्यनिवर्तनंचिंतमानः चिंतयमानइत्यर्थः ॥ २६ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेत्र्यशीतितमःसर्गः ॥८३॥ ॥ ७ ॥ ॥ गंगामनुआश्रितां निविष्टांकचित्कार्येभिनिवेशवतीम् ॥ १ ॥ इतःइहगंगातीरे नास्याअंतमित्यर्थेसंधिरार्षः ॥ २ ॥ यदानुखलुयस्माद्धेतोर्दुर्बुद्धिर्भरतःस्वयमागतस्ततोमहतीसेनाप्रदृश्यतइत्यन्वयः रामपीडार्थंप्रवृत्तइत्याशयेनदुर्बुद्धितावादः भरतागमनचिह्नमाह सइति महाकायःमहाप्रमाणःइक्ष्वाकुकुलचिह्नभूतःकोविदारध्वजोरथेदृश्यतेःतोभरतएवायमितिभावः ॥ ३ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

नन्वायातुभरतःकिमस्माकमतआह बंधयिष्यतीति स्वामात्यैरितिशेषः वधिष्यतीतिवा अनुतंतःपश्वाद्रामंवधिष्यति इतिमन्येइतिशेषः ॥ ४ ॥ ननुरामवधेऽस्यकिंफलमतमाह संपन्नामिति संपूर्णामित्यर्थः सार्वकालिकीमितियावत् तस्यराज्ञःरामस्य सुदुर्लभांतस्मिन्जीवतिदुष्प्रापाम् अतोरामंहंतुंसमधिगच्छतिवुद्धिप्रामोति ॥५॥ नन्वेवमपितवकाभीतिरतआह भर्तेत्यादि एवं चतत्पक्षत्वादस्माकंभीतिरितिभावः अस्माभिश्वसखित्वादेवरामेष्टंकर्तव्यमतोनास्माभिरेतेगंगांतारयितव्याअतोयूयंतस्यरामस्यअर्थकामाःप्रयोजनेच्छवःसन्नद्धाःअत्रगंगानूपेमत्सन्निधौतिष्ठत ॥ ६ ॥ सर्वेमामकादाशास्तुगंगांनदीमेवान्वाश्रिताः नदीरक्षाःनदीतरणमार्गविघ्नवंतःमांसमूलफलाशनाःएतद्भीत्यातीरेआगंतुमशक्यतयानावारोपितमांसाद्यशनाःवलवंतःसंतस्तिष्ठंतु ॥ ७॥

बंधयिष्यतिवापाशैरथवास्मान्वधिष्यति ॥ अनुदाशरथिंरामंपित्राराज्याद्विवासितम् ॥ ४ ॥ संपन्नांश्रियमन्विच्छंस्तस्यराज्ञःसुदुर्लभाम् ॥ भरतःकैकयीपुत्रोहंतुंसमुपगच्छति ॥ ५ ॥ भर्ताचैवसखाचैवरामोदाशरथिर्मम ॥ तस्यार्थकामाःसन्नद्धागंगानूपेत्रतिष्ठत ॥ ६ ॥ तिष्ठंतुसर्वदाशाश्व गंगामन्वाश्रितानदीम् ॥ बलयुक्तानदीरक्षामांसमूलफलाशनाः ॥ ७ ॥ नावांशतानांपंचानांकैवर्तानांशतंशतम् ॥ सन्नद्धानांतथायूनांतिष्ठंत्वित्यभ्यचोदयत् ॥ ८ ॥ यदितुष्टस्तुभरतोरामस्येहभविष्यति ॥ इयंस्वस्तिमतीसेनागंगामद्यतरिष्यति ॥ ९ ॥ इत्युक्त्वोपायनंगृह्यमत्स्यमांसमधूनिच ॥ अभिचक्रामभरतंनिषादाधिपतिर्गुहः ॥ १० ॥ तमायांतंतुसंप्रेक्ष्यसूतपुत्रःप्रतापवान् ॥ भरतायाचचक्षेऽथसमयज्ञोविनीतवत् ॥ ११ ॥ एषज्ञातिसहस्रेणस्थपतिःपरिवारितः ॥ कुशलोदंडकारण्येवृद्धोभ्रातुश्वतेसखा ॥ १२ ॥ तस्मात्पश्यतुकाकुत्स्थत्वांनिषादाधिपोगुहः ॥ असंशयंविजानीतेयत्रतौरामलक्ष्मणौ ॥ १३ ॥ एतत्तुवचनंश्रुत्वासुमंत्राद्भरतःशुभम् ॥ उवाचवचनंशीघ्रंगुहःपश्यतुमामिति ॥ १४ ॥ लब्ध्वानुज्ञांसंप्रहृष्टोज्ञातिभिःपरिवारितः ॥ आगम्यभरतंप्रह्वोगुहोवचनमब्रवीत् ॥ १५ ॥ निष्कुटश्चैवदेशोयंवंचिताश्चापितेवयम् ॥ निवेदयामतेसर्वेस्वकेदाशगृहेवस ॥ १६ ॥

वलवत्तामेवाह नावामिति पंचशतसंख्याकनावांप्रत्येकंसन्नद्धानांयुद्धसन्नाहवतांयूनांयुद्धाहर्णांकैवर्तानांशतंशतमारुह्यतिष्ठंत्वित्यभ्यचोदयत् ॥ ८ ॥ एवंस्थितैरपियुद्धेत्वरानकार्येत्याह यदीति यदिरामविषयेतुष्टस्तदेयंसेनास्वस्तिमतीतरिष्यति अन्यथानौकासुस्थित्वाएतान्निहन्मइतिभावः यदादुष्टइतिपाठेऽदुष्टइतिच्छेदः ॥ ९॥ अभिचक्रामदर्शनार्थम् ॥ १० ॥ ११ ॥ स्थपतिःप्रभुः दंडकारण्येकुशलःनिग्रहानुग्रहसमर्थःचारैस्तत्रत्यवृत्तांतज्ञः ॥ १२ ॥ अपिचानेनप्रयोजनमस्तीत्याह असंशयमिति ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अयंदेशोनिष्कुटःगृहारामकल्पः वयंवंचिताः प्रस्थानसमयेऽप्रेषितनियोगदेशत्वात् इयमुपचारोक्तिः सर्वंराज्यंतेनिवेदयामवयंत्वदीयाअतःस्वीयदाशगृहेवस ॥ १६ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

वन्यंनीवारश्यामाकादि ॥ १७ ॥ स्वाशितासुष्ठुभोजितावत्स्यतीत्याशंसेप्रार्थये वसत्वेनामितिपाठांतरम् तत्राशंसेइतिपुनरुक्तम् ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेचतुरशीतितमः सर्गः ॥ ८४ ॥ ॥७॥ ॥ एवमिति हेत्वर्थसंहितंहेत्वर्थाभ्यामुपपत्तिप्रयोजनाभ्यांसंयुक्तम् ॥ १ ॥ ऊर्जितः महांस्तेऽयंकामः कामनाविषयोमत्सत्कारः ममकृतएवखलु कथंतत्राह योमेइति तवश्रद्धयैवसर्वंकृतमित्यर्थः ॥ २ ॥ पंथानंदर्शयन्गंतव्यपथिसंमुखंहस्तंकुर्वन्पुनःपुनरब्रवीदित्यन्वयः आदरेणवारं

अस्तिमूलफलंचैतन्निषादैःस्वयमर्जितम् ॥ आर्द्रशुष्कंयथामांसंवन्यंचोच्चावचंतथा ॥ १७ ॥ आशंसेस्वाशितासेनावत्स्यत्वेनांविभावरीम् ॥ अर्चितोविविधैःकामैःश्वःससैन्योगमिष्यसि ॥ १८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेचतुरशीतितमः सर्गः ॥ ८४ ॥

एवमुक्तस्तुभरतोनिषादाधिपतिंगुहम् ॥ प्रत्युवाचमहाप्राज्ञोवाक्यंहेत्वर्थसंहितम् ॥ १ ॥ ऊर्जितःखलुतेकामःकृतोममगुरोःसखे ॥ योमेत्वमीदृशींसेनामभ्यर्चयितुमिच्छसि ॥ २ ॥ इत्युक्त्वासमहातेजागुहंवचनमुत्तमम् ॥ अब्रवीद्भरतःश्रीमान्पंथानंदर्शयन्पुनः ॥ ३ ॥ कतरेणगमिष्यामिभरद्वाजाश्रमंपथा ॥ गहनोयंभृशंदेशोगंगानूपोदुरत्ययः ॥ ४ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाराजपुत्रस्यधीमतः ॥ अब्रवीत्प्रांजलिर्भूत्वागुहोगहनगोचरः ॥ ५ ॥ दाशास्त्वनुगमिष्यंतिदेशज्ञाःसुसमाहिताः ॥ अहंचानुगमिष्यामिराजपुत्रमहाबल ॥ ६ ॥ कच्चिन्नदुष्टोव्रजसिरामस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ इयंतेमहतीसेनाशंकांजनयतीवमे ॥ ७ ॥ तमेवमभिभाषंतमाकाशइवनिर्मलः ॥ भरतःश्लक्ष्णयावाचागुहंवचनमब्रवीत् ॥ ८ ॥ माभूत्सकालोयत्कष्टंनमांशंकितुमर्हसि ॥ राघवःसहिमेभ्राताज्येष्ठःपितृसमोमतः ॥ ९ ॥ तंनिवर्तयितुंयामिकाकुत्स्थंवनवासिनम् ॥ बुद्धिरन्यानमेकार्यागुहसत्यंब्रवीमिते ॥ १० ॥ सतुसंहृष्टवदनःश्रुत्वाभरतभाषितम् ॥ पुनरेवाब्रवीद्वाक्यंभरतंप्रतिहर्षितः ॥ ११ ॥

वारंकथनम् गुहंवचनमुत्तमंनिषादाधिपतिंपुनरितिद्वितीयचतुर्थपादौपाठांतरे ॥ ३ ॥ कतरेणपथा गहनोदुष्प्रवेशः ॥ ४ ॥ गहनगोचरःगहनंवनंगोचरोदेशोयस्यसः ॥५॥ दाशास्त्विति अतोगहनविषयानकाचिच्छंकेतिभावः ॥ ६ ॥ अपितुअक्लिष्टकर्मणोरामस्यविषयेदुष्टोदुष्टभावोनव्रजसिकच्चिद्रामद्रोहंकर्तुंनव्रजसिकच्चिदित्यर्थः ननुकातेदोषशंकातत्राह इयंतेइति रामसंदर्शनमात्रायगमनेएतावत्सेनायाव्यर्थत्वान्ममसंदेहइतिभावः ॥ ७ ॥ आकाशइवेत्युपमयात्रैकालिकमलसंबंधाभावोदर्शितः ॥ ८ ॥ यत्यत्रकाले कष्टंत्वदाशंकितंरामद्रोहरूपंजायतेसकालोमाभूत् हियतोराघवोज्येष्ठोभ्रातापितृसमोऽतोमांशंकितुंनार्हसि ॥ ९ ॥ तदेवाह तमिति मेमयि नतेकार्येतिपाठांतरम् ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ चरिष्यतिप्रचरिष्यति ॥ १३ ॥ नष्टप्रभोमंदीभूतरश्मिः ॥ १४ ॥ गुहेनपरिरक्षितइतिपाठेपरिहृतचोरबाधइत्यर्थः ॥ १५ ॥ अनर्हस्यदुःखानर्हस्य धर्मप्रेक्षस्यधर्मदृष्टेः तादृशोवाग
गोचरः उपस्थितःप्राप्तः ॥ १६ ॥ दहनःशोकाग्निः राघवंभरतम् वनदाहकोग्निर्वनदाहाग्निर्दावाग्निस्तेनसंतप्तंशुष्कम् गूढोग्निःकोटरसंसक्तोग्निः ॥ १७ ॥ स्वेदंप्रस्रुतः कर्तरिनिष्ठा गत्यर्थत्वात्
॥ १८ ॥ दुःखेपर्वतरूपकम् रामविषयध्यानान्येवनिर्दरशैलाःविदारणरहितशिलासमूहायस्मिन् निःशेषतोदीर्णशिलासमूहायस्मिन्नितिवा विनिःश्वसितमेवगैरिकादिधातुर्यस्मिन् श्वाससंपर्केण

धन्यस्त्वंनत्वयातुल्यंपश्यामिजगतीतले ॥ अयत्नादागतंराज्यंयस्त्वंत्यक्तुमिहेच्छसि ॥ १२ ॥ शाश्वतीखलुतेकीर्तिर्लोकाननुचरिष्यति ॥ यस्त्वंकृ
च्छ्रगतंरामंप्रत्यानयितुमिच्छसि ॥ १३ ॥ एवंसंभाषमाणस्यगुहस्यभरतंतदा ॥ बभौनष्टप्रभःसूर्योरजनीचाभ्यवर्तत ॥ १४ ॥ सन्निवेश्यसतांसे
नांगुहेनपरितोषितः ॥ शत्रुघ्नेनसमंश्रीमाञ्छयनंपुनरागमत् ॥ १५ ॥ रामचिंतामयःशोकोभरतस्यमहात्मनः ॥ उपस्थितोह्यनर्हस्यधर्मप्रेक्ष्यस्यता
दृशः ॥ १६ ॥ अंतर्दाहेनदहनःसंतापयतिराघवम् ॥ वनदाहाग्निसंतप्तंगूढोग्निरिवपादपम् ॥ १७ ॥ प्रस्रुतःसर्वगात्रेभ्यःस्वेदंशोकाग्निसंभवम् ॥ यथा
सूर्याग्निसंतप्तोहिमवान्प्रस्रुतोहिमम् ॥ १८ ॥ ध्याननिर्दरशैलेनविनिःश्वसितधातुना ॥ दैन्यपादपसंघेनशोकायासाधिशृंगिणा ॥ १९ ॥ प्रमोहानं
तसत्त्वेनसंतापौषधिवेणुना ॥ आक्रांतोदुःखशैलेनमज्जताकैकयीसुतः ॥ २० ॥ विनिःश्वसन्वैभृशदुर्मनास्ततःप्रमूढसंज्ञःपरमापदंगतः ॥ शमंनले
भेहृदयज्वरार्दितोनरर्षभोयूथहतोयथर्षभः ॥ २१ ॥ गुहेनसार्धंभरतःसमागतोमहानुभावःसजनःसमाहितः ॥ सुदुर्मनास्तंभरतंतदापुनःशनैःस
माश्वासयदग्रजंप्रति ॥ २२ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेपंचाशीतितमःसर्गः ॥ ८५ ॥ ॥ ६ ॥

भूषणानामन्यवर्णजननात् दैन्यंकरणानांस्वस्वविषयप्रवृत्तिवैमुख्यंसएवपादपसंघोयस्मिन् शोकजाआयासाश्चित्तश्रांतयःताएवअधिअधिरूढानिशृंगाणितद्वता ॥ १९ ॥ प्रमोहाएवअनंतस
त्त्वानिवन्यप्राणिनोयस्मिंस्तेन संतापःअंतर्बहिःकरणसंतापएवओषधयोवेणवश्चयस्मिन् मज्जतामग्नंकुर्वतासकरणग्राममात्मानमधोनयता एवंभूतेनदुःखरूपशैलेनाक्रांतोभूदितिशेषः ॥ २० ॥
प्रकर्षेणमूढासंज्ञाचेतनतायस्य यूथहृतःयूथभ्रष्टः ॥ २१ ॥ समाहितःएकाग्रचित्तः सजनःसपरिवारःगुहेनसार्धंसमागतोमिलितोभरतोऽग्रजंप्रतिसुदुर्मनाबभूव तादृशंतंभरतंगुहःपुनराश्वास
यत् ॥ २२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येआयोध्याकांडेपंचाशीतितमःसर्गः ॥ ८५ ॥ ॥ ६ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

सद्भावंज्येष्ठानुवर्तनरूपंसाधुत्वम् ॥ १॥ तदेवाह तमिति भ्रातृगुप्त्यर्थंजाग्रतंविनिद्रम् गुणैःस्नेहसौशील्यादिगुणैःक्षत्रगुणैश्चयुक्तम् ॥ २ ॥ इयंतातेत्यादिरुक्तानुवादःपूर्वमेवव्याख्यातः ॥ ३ ॥

आचचक्षेऽथसद्भावंलक्ष्मणस्यमहात्मनः॥ भरतायाप्रमेयायगुहोगहनगोचरः॥ १ ॥ तंजाग्रतंगुणैर्युक्तंवरचापेषुधारिणम् ॥ भ्रातृगुप्त्यर्थमत्यंत महंलक्ष्मणमब्रुवम् ॥ २ ॥ इयंतातसुखाशय्यात्वदर्थमुपकल्पिता ॥ प्रत्याश्वसिहिशेष्वास्यांसुखंराघवनंदन ॥ ३ ॥ उचितोयंजनःसर्वोदुःखानांत्वं सुखोचितः ॥ धर्मात्मंस्तस्यगुप्त्यर्थंजागरिष्यामहेवयम् ॥४॥ नहिरामात्प्रियतरोममास्तिभुविकश्चन ॥ मोत्सुकोभूर्ब्रवीम्येतदथसत्यंतवाग्रतः ॥ ५॥ अस्यप्रसादादाशंसेलोकेस्मिन्सुमहद्यशः ॥ धर्मावाप्तिंचविपुलामर्थकामौचकेवलौ ॥ ६ ॥ सोहंप्रियसखंरामंशयानंसहसीतया ॥ रक्षिष्यामिध नुष्पाणिःसर्वैःस्वैर्ज्ञातिभिःसह ॥ ७॥ नहिमेऽविदितंकिंचिद्वनेस्मिंश्चरतःसदा ॥ चतुरंगंह्यपिबलंप्रसहेमवयंयुधि ॥८ ॥ एवमस्माभिरुक्तेनलक्ष्मणे नमहात्मना ॥ अनुनीतावयंसर्वेधर्ममेवानुपश्यता ॥ ९ ॥ कथंदाशरथौभूमौशयानेसहसीतया ॥ शक्यानिद्रामयालब्धुंजीवितानिसुखानिवा ॥ १० ॥ योनदेवासुरैःसर्वैःशक्यःप्रसहितुंयुधि ॥ तंपश्यगुहसंविष्टंतृणेषुसहसीतया ॥ ११ ॥ महतातपसालब्धोविविधैश्चपरिश्रमैः ॥ एकोदशरथ स्यैषपुत्रःसदृशलक्षणः ॥ १२ ॥ अस्मिन्प्रव्राजितेराजानचिरंवर्तयिष्यति ॥ विधवामेदिनीनूनंक्षिप्रमेवभविष्यति ॥ १३ ॥ विनद्यसुमहानादंश्रमे णोपरताःस्त्रियः ॥ निर्घोषोविरतोनूनमद्यराजनिवेशने ॥ १४ ॥ कौसल्याचैवराजाचतथैवजननीमम ॥ नाशंसेयदितेसर्वेजीवेयुःशर्वरीमिमाम् ॥ १५ ॥ जीवेदपिचमेमाताशत्रुघ्नस्यान्ववेक्षया ॥ दुःखितायाहिकौसल्यावीरसूर्विनशिष्यति ॥ १६ ॥ अतिक्रांतमतिक्रांतम नवाप्यमनोरथम् ॥ राज्येराममनिक्षिप्यपितामेविनशिष्यति ॥ १७॥ सिद्धार्थापितरंवृत्तंतस्मिन्कालेह्युपस्थिते ॥ प्रेतकार्येषुसर्वेषुसंस्करिष्यंतिभूमिपम् ॥ १८ ॥ रम्य चत्वरसंस्थानांसुविभक्तमहापथाम् ॥ हर्म्यप्रसादसंपन्नांसर्वरत्नविभूषिताम् ॥ १९ ॥ गजाश्वरथसंबाधांतूर्यनादविनादिताम् ॥ सर्वकल्याणसं पूर्णांहृष्टपुष्टजनाकुलाम् ॥ २० ॥ आरामोद्यानसंपूर्णांसमाजोत्सवशालिनीम् ॥ सुखिताविचरिष्यंतिराजधानींपितुर्मम ॥ २१ ॥

तस्यरामस्य ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥२२॥२३॥२४॥२५॥पंचविंशतिश्लोकाअत्रसर्गे ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेषडशीतितमःसर्गः ॥८६॥ ॥८७॥ भृशमप्रियंज टाधारणरूपंयत्रतत्रैव यत्रक्षणेइत्यर्थः ध्यानंजगामस्वाभिलषितकार्यसंकटंजातमितिचिंतांप्रापेत्यर्थः ॥१॥ सुकुमारत्वादिगुणेनजटादिकंधृतम् अतोनिवृत्तिर्दुर्लभेतिचिंतांजगाम ॥२॥ ततो

अपिसत्यप्रतिज्ञेनसार्धंकुशलिनावयम्॥ निवृत्तसमयेह्यस्मिन्सुखिताःप्रविशेमहि ॥ २२॥ परिदेवयमानस्यतस्यैवंहिमहात्मनः॥ तिष्ठतोराजपुत्रस्यशर्वरीसात्यवर्तत॥ २३॥ प्रभातेविमलेसूर्येकारयित्वाजटाउभौ॥ अस्मिन्भागीरथीतीरेसुखंसंतारितौमया ॥ २४॥ जटाधरौतौद्रुमचीरवाससौमहाबलौकुंजरयूथपोपमौ॥ वरेषुधीचापधरौपरंतपौव्यपेक्षमाणौसहसीतयागतौ॥ २५॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेषडशीतितमःसर्गः॥८६॥ ॥८७॥ ॥गुहस्यवचनंश्रुत्वाभरतोभृशमप्रियम् ॥ ध्यानंजगामतत्रैवयत्रतच्छ्रुतमप्रियम्॥ १ ॥ सुकुमारोमहासत्त्वःसिंहस्कंधोमहाभुजः॥ पुंडरीकविशालाक्षस्तरुणःप्रियदर्शनः॥ २॥ प्रत्याश्वस्यमुहूर्तंतुकालंपरमदुर्मनाः ॥ ससादसहसातोत्रैर्हृदिविद्धइवद्विपः॥३॥ भरतंमूर्छितंदृष्ट्वाविवर्णवदनोगुहः॥ बभूवव्यथितस्तत्रभूमिकंपेयथाद्रुमः॥ ४॥ तदवस्थंतुभरतंशत्रुघ्नोनंतरस्थितः॥ परिष्वज्यरुरोदोच्चैर्विसंज्ञःशोककर्शितः॥५॥ ततःसर्वाःसमापेतुर्मातरोभरतस्यताः ॥ उपवासकृशादीनाभर्तृव्यसनकर्शिताः ॥ ६ ॥ ताश्चतंपतितंभूमौरुदत्यःपर्यवारयन्॥ कौसल्यात्वनुसृत्यैनंदुर्मनाःपरिषस्वजे॥७॥ वत्सलास्वंयथावत्समुपगुह्यतपस्विनी॥ परिपप्रच्छभरतंरुदतीशोकलालसा॥८॥ पुत्रव्याधिर्नतेकच्चिच्छरीरंप्रतिबाधते ॥ अस्यराजकुलस्याद्यत्वदधीनंहिजीवितम् ॥ ९ ॥ त्वांदृष्ट्वापुत्रजीवामिरामेसभ्रातृकेगते॥ वृत्तेदशरथेराज्ञिनाथएकस्त्वमद्यनः॥१०॥ कच्चिन्नलक्ष्मणेपुत्रश्रुतंतेकिंचिदप्रियम्॥ पुत्रेवाह्येकपुत्रायाःसहभार्येवनंगते॥११॥समुद्वीक्ष्य तंसमाश्वस्यरुदन्नेवमहायशाः॥ कौसल्यांपरिसांत्व्येदंगुहंवचनमब्रवीत्॥ १२॥

मुहूर्तंकालंपरमदुर्मनाःपरमखिन्नः प्रत्याश्वस्यपुनश्चसहसादुःखवेगेनससादअवशोभूत् तोत्रैरंकुशैः हृदिहृदयदेशे ॥ ३ ॥ ४ ॥ तदवस्थंअचेतनावस्थम् अनंतरस्थितःसमीपस्थितः ॥५॥६ ॥ अनुसृत्यसमीपंप्राप्य ॥ ७॥ स्वंवत्संस्वपुत्रंयथातथोपगुह्य ॥ ८ ॥ व्याधिःपित्तप्रकोपादिलक्षणोभ्रममूर्छादिः ॥ ९॥ १० ॥ भ्रममूर्छादिःकारणांतरंपृच्छति कच्चिदिति अप्रियंप्राणात्ययरूपम् एकपुत्रायाममेतिशेषः ॥ ११ ॥ मुहूर्तंविसंज्ञःसन्पश्चात्समाश्वस्येत्यर्थः परिसांत्व्यत्वच्छंकितंकिमपिनास्तिकिंतुतयोर्जटाधारणश्रवणजदुःखेनमूर्छितोस्मिइत्युक्त्वा ॥१२ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥ १३ ॥ दृष्टःलक्ष्मणवद्भरतस्यापिपूर्णभ्रातृभक्तिदर्शनेनतुष्टः यद्विधंयादृशंव्यवहारंरामेप्रतिपेदेकृतवांस्तमब्रवीद्रामकृतंचइत्यन्वयः ॥ १४ ॥ तमेवाह अन्नमित्यादि ॥ १५ ॥ प्रत्यनुज्ञासीत्मदनुग्रहार्थंकेवलमंगीकृत्यपुनर्मह्यमेवदत्तवान् क्षत्रधर्ममप्रतिग्रहरूपम् नप्रत्यगृह्णात्अभ्यवहारायनस्वीकृतवान् ॥१६॥ तमेवधर्ममाह नहीति नन्वेवंभरद्वाजादिदत्तांगीकारःकथमितिचेन्न मधुपर्कादिनाराजपूजायाब्राह्मणंप्रतिविधानेनतद्दत्तांगीकारस्यस्वाभ्युदयफलकत्वेनचतस्ययुक्तत्वात् गुहस्यनिषादत्वेनराजपूजानधिकारात् अस्वदेश्यत्वेनकरग्रहणायोग्यत्वाच्चतदीयानं

भ्रातामेक्वावसद्रात्रिंक्सीताक्चलक्ष्मणः॥ अस्वपच्छयनेकस्मिन्किंभुक्त्वागुहशंसमे॥ १३॥ सोब्रवीद्भरतंहृष्टोनिषादाधिपतिर्गुहः ॥ यद्विधंप्रतिपेदेचरामेप्रियहितेतिथौ॥ १४॥ अन्नमुच्चावचंभक्ष्याःफलानिविविधानिच॥ रामायाभ्यवहारार्थंबहुशोपहृतंमया॥ १५॥ तत्सर्वंप्रत्यनुज्ञासीद्रामःसत्यपराक्रमः॥ नहितत्प्रत्यगृह्णात्सक्षत्रधर्ममनुस्मरन्॥ १६॥ नह्यस्माभिःप्रतिग्राह्यंसखेदेयंतुसर्वदा॥ इतितेनवयंसर्वेअनुनीतामहात्मना ॥ १७॥ लक्ष्मणेनयदानीतंपीतंवारिमहात्मना॥ औपवास्यंतदाकार्षीद्राघवःसहसीतया॥ १८॥ ततस्तुजलशेषेणलक्ष्मणोप्यकरोत्तदा॥ वाग्यतास्तेत्रयःसंध्यांसमुपासंतसंहिताः॥ १९॥ सौमित्रिस्तुततःपश्चादकरोत्स्वास्तरंशुभम्॥ स्वयमानीयबर्हींषिक्षिप्रंराघवकारणात्॥ २०॥ तस्मिन्समाविशद्रामःस्वास्तरेसहसीतया॥ प्रक्षाल्यचतयोःपादौव्यपाक्रामत्सलक्ष्मणः॥ २१॥ एतत्तदिंगुदीमूलमिदमेवचतत्तृणम्॥ अस्मिन्रामश्चसीताचरात्रिंतांशयितावुभौ॥ २२॥ नियम्यपृष्ठेतुतलांगुलित्रवान्शरैःसुपूर्णाविषुधीपरंतपः॥ महद्धनुःसज्जमुपोह्यलक्ष्मणोनिशामतिष्ठत्परितोस्यकेवलम्॥ २३॥ ततस्त्वहंचोत्तमबाणचापधृत्स्थितोभवंतत्रसयत्रलक्ष्मणः॥ अतंद्रितैर्ज्ञातिभिरात्तकार्मुकैर्महेंद्रकल्पंपरिपालयंतदा॥ २४॥ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेसप्ताशीतितमःसर्गः॥ ८७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥

गीकारइतिनदोषः यद्यपिगुहस्यतत्त्वज्ञत्वेनास्त्येवभगवत्पूजाधिकारस्तथापिव्रतस्थत्वात्तद्भोजनमितितत्त्वम् ॥ १७॥ औपवास्यमुपवासम् स्वार्थेष्यञ् ॥१८॥ अकरोत्स्नानक्रियामितिशेषः त्रयःसुमंत्रेण संहिताःसमाहितचित्ताः ॥ १९ ॥ ततःपश्चात्संध्यावंदनोत्तरम् बर्हींषिदर्भान् स्वास्तरंशयनम् ॥२०॥ व्यपाक्रामच्छयनप्रदेशाद्बहिर्दूरमितिशेषः ॥ २१ ॥ २२ ॥ इषुधीपृष्ठेबद्ध्वा तलयोःकरतलयोरंगुलित्राणवान् सज्जंधनुरुपोह्यधृत्वाअस्यपरितोभ्रमन्नतिष्ठत् केवलंनिद्रारहितः ॥ २३ ॥ परिपालयंपर्यपालयम् ॥ २४ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेसप्ताशीतितमःसर्गः ॥ ८७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तदिति ॥ १ ॥ इहभूमौ शर्वरीशयिता अधिकरणेनिष्ठा एतद्देशावच्छिन्नशयनाधिकरणंशर्वरीत्यर्थः इदमस्यविमर्दितमंगानामितिशेषः विमर्दनाधिकरणमित्यर्थः ॥ २ ॥ उक्तविशेषणदश
रथेनहेतुनाजातोनोर्व्यांस्वप्तुमर्हति ॥ ३ ॥ अजिनेनराजार्हकंदलीचमूर्वादिमृगाजिनविशेषरूपेणोत्तरेणमंचोत्तरच्छदेनसंस्तीर्णे तानिचाजिनानिशीतोष्णयोरुष्णशीते वरास्तरणानांकार्पासव
स्त्ररत्नकंबलाद्यास्तरणानांसंचयःसमूहोयत्रपर्यंके शीतकालेऔष्ण्यार्थंतद्बाहुल्यम् ॥ ४ ॥ प्रासादाग्रविमानेषुविमानाकारप्रासादाग्रगृहेषु वलभीकूटागारम् हैमानिराजतानिचभौमानिभूतला
नियेषु ॥ ५ ॥ शुकसंघरुतेषुतद्युतवत्सु ॥ ६ ॥ प्रासादवराणांप्रासादश्रेष्ठानांमध्येवर्येषुश्रेष्ठेषु तेषूषित्वाकथंभूमौशेतइतिसंबंधः ॥ ७ ॥ वराभरणानांपरिचारिकानूपुराद्याभरणानांनिःस्वनैर्गीतादिश

तच्छ्रुत्वानिपुणंसर्वंभरतःसहमंत्रिभिः ॥ इंगुदीमूलमागम्यरामशय्यामवैक्षत ॥ १ ॥ अब्रवीज्जननीःसर्वाइहतस्यमहात्मनः ॥ शर्वरीशयिताभूमा
विदमस्यविमर्दितम् ॥ २ ॥ महाराजकुलीनेनमहाभागेनधीमता ॥ जातोदशरथेनोर्व्यांनरामःस्वप्तुमर्हति ॥ ३ ॥ अजिनोत्तरसंस्तीर्णेवरास्तरण
संचये ॥ शयित्वापुरुषव्याघ्रःकथंशेतेमहीतले ॥ ४ ॥ प्रासादाग्रविमानेषुवलभीषुचसर्वदा ॥ हैमराजतभौमेषुवरास्तरणशालिषु ॥ ५ ॥ पुष्पसंच
यचित्रेषुचंदनागुरुगंधिषु ॥ पांडुराभ्रप्रकाशेषुशुकसंघरुतेषुच ॥ ६ ॥ प्रासादवरवर्येषुशीतवत्सुसुगंधिषु ॥ उषित्वामेरुकल्पेषुकृतकांचनभित्तिषु ॥ ७ ॥
गीतवादित्रनिर्घोषैर्वराभरणनिःस्वनैः ॥ मृदंगवरशब्दैश्चसततंप्रतिबोधितः ॥ ८ ॥ बंदिभिर्वंदितःकालेबहुभिःसूतमागधैः ॥ गाथाभिरनुरूपाभिः
स्तुतिभिश्चपरंतपः ॥ ९ ॥ अश्रद्धेयमिदंलोकेनसत्यंप्रतिभातिमा ॥ मुह्यतेखलुमेभावःस्वप्नोयमितिमेमतिः ॥ १० ॥ ननूनंदैवतंकिंचित्कालेनबल
वत्तरम् ॥ यत्रदाशरथीरामोभूमावेवमशेतसः ॥ ११ ॥ यस्मिन्विदेहराजस्यसुताचप्रियदर्शना ॥ दयिताशयिताभूमौस्नुषादशरथस्यच ॥ १२ ॥
इयंशय्याममभ्रातुरिदमावर्तितंशुभम् ॥ स्थंडिलेकठिनेसर्वंगात्रैर्विमृदितंतृणम् ॥ १३ ॥ मन्येसाभरणासुप्तासीतास्मिन्शयनेशुभा ॥ तत्रतत्रहि
दृश्यंतेसक्ताःकनकबिंदवः ॥ १४ ॥

द्यैःस्तुतिभिश्चप्रतिबोध्यमानःकथंभूमौकेवलंशेतइतिसंबंधः ॥ ८ ॥ ९ ॥ इदंरामस्यभूशयनम् लोकेअत्रत्यजनेषुतन्मध्येतन्मुखाच्छ्रुतमपिअश्रद्धेयमेव तदेवविवृणोति मामांसत्यंनप्रतिभाति
तस्मात्एतद्विषयेभावोंतःकरणंमुह्यते ममभोहइत्यर्थः अथवास्वप्नोयंभवितुमर्हतीतिमतिः स्वप्नेह्यसंभावितमपिसंभाव्यते ॥ १० ॥ कालेनकालतोबलवत्तरंकिंचित्किमपिदैवतंनास्तीतिनूनंमन्ये
यत्रकालेप्राप्तेसतिरामोपिभूमावशेत ॥ ११ ॥ यस्मिन्कालेदशरथदयिताप्रियास्नुषाभूमौशयितातततोनबलवत्किंचित् ॥ १२ ॥ १३ ॥ कनकबिंदवःभूषणावयवकनकशकलानीतिकतकः ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ भर्तुःशय्याकोमलावाकठिनावास्त्रीणांसुखैवमन्ये यतःसुकुमारीत्यादि ॥ १६ ॥ ममकृतेकैकेयीप्रवृत्तेः स्वानुमतिराहित्येपिस्वमुद्दिश्यजातत्वादितिभावः ॥ १७ ॥ १८॥ १९॥ विषमेकालेसंकटकाले ॥ २० ॥ यापतिंअनुअनुसृत्यवनंगतासासिद्धार्था वयंसंशयिताःरामसेवाविषयसंशयमापन्नाः कालांतरप्रार्थनीयसेवत्वात् इदानीमस्मत्सेवानुमतौसंशयादितिभावः ॥ २१ ॥ अकर्णधारानौरिवशून्याप्रवृत्तिशून्या ॥ २२ ॥ कश्चिन्मादृशः ॥ २३ ॥ शून्यसंवरणारक्षांसंवरणानांप्राकाराणामासमंताद्रक्षयाशून्यांहीनाम् अनावृतत्वंरक्षकाभावात् ॥ २४ ॥

उत्तरीयमिहासक्तंसुव्यक्तंसीतयातदा॥ तथाह्येतेप्रकाशंतेसक्ताःकौशेयतंतवः॥ १५॥ मन्येभर्तुःसुखाशय्यायेनबालातपस्विनी ॥ सुकुमारीसती दुःखंनविजानातिमैथिली ॥ १६॥ हाहतोस्मिनृशंसोस्मियत्सभार्यःकृतेमम ॥ ईदृशींराघवःशय्यामधिशेतेह्यनाथवत् ॥ १७ ॥ सार्वभौमकुले जातःसर्वलोकसुखावहः॥ सर्वप्रियकरस्त्यक्त्वाराज्यंप्रियमनुत्तमम् ॥ १८॥ कथमिंदीवरश्यामोरक्ताक्षःप्रियदर्शनः॥ सुखभागीनदुःखार्हःशयितोभुविराघवः॥ १९ ॥ धन्यःखलुमहाभागोलक्ष्मणःशुभलक्षणः॥ भ्रातरंविषमेकालेयोराममनुवर्तते॥ २० ॥ सिद्धार्थाखलुवैदेहीपतिंयानुगता वनम्॥ वयंसंशयिताःसर्वेहीनास्तेनमहात्मना ॥ २१ ॥ अकर्णधारापृथिवीशून्येवप्रतिभातिमे ॥ गतेदशरथेस्वर्गंरामेचारण्यमाश्रिते ॥ २२ ॥ न चप्रार्थयतेकश्चिन्मनसापिवसुंधराम्॥ वनेनिवसतस्तस्यबाहुवीर्याभिरक्षिताम् ॥ २३ ॥ शून्यसंवरणारक्षामयंत्रितहयद्विपाम् ॥ अनावृतपुरद्वारांराजधानीमरक्षिताम्॥ २४॥ अप्रहृष्टबलांन्यूनांविषमस्थामनावृताम्॥ शत्रवोनाभिमन्यंतेभक्ष्यान्विषकृतानिव ॥ २५॥ अद्यप्रभृतिभूमौ तुशयिष्येहंतृणेषुवा॥ फलमूलाशनोनित्यंजटाचीराणिधारयन्॥ २६॥ तस्याहमुत्तरंकालंनिवत्स्यामिसुखंवने ॥ तत्प्रतिश्रुतमार्यस्यनैवमिथ्या भविष्यति ॥ २७॥ वसंतंभ्रातुरर्थायशत्रुघ्नोमानुवत्स्यति॥ लक्ष्मणेनसहायोध्यामार्योमेपालयिष्यति॥ २८॥ अभिषेक्ष्यंतिकाकुत्स्थमयोध्यायां द्विजातयः॥ अपिमेदेवताःकुर्युरिमंसत्यंमनोरथम्॥ २९॥

अप्रहृष्टंबलंयस्याम् अतएवशून्यांक्षीणबलांनाभिमन्यंतेस्वीकर्तुंनेच्छंति अत्रतद्बाहुवीर्यरक्षितत्वंहेतुः ॥ २५॥ अतस्तमेवराज्यार्हमानेष्यामि यदिसव्रतभंगःकथंकार्यइतिवदेत्तदातत्प्रतिनिधितयाऽहंव्रतमनुष्ठास्येइत्याह अद्येत्यादि॥२६॥तस्यव्रतसंकल्पंस्वयंगृहीत्वातत्परिपालनार्थमुत्तरंकालंचतुर्दशवर्षपर्यंतमहंवनेवत्स्यामि एवंसतिनार्यस्यतत्प्रतिश्रुतंमिथ्याभविष्यति ॥२७॥ वसंतमिति ॥ २८॥ २९ ॥

T

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

प्रसाद्येति प्रपत्स्यतेनिवृत्तिविषयेप्रसादमितिशेषः उपेक्षितुंनार्हति भक्तवत्सलत्वादितिभावः ॥ ३० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेअष्टाशीतितमःसर्गः ॥ ८८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ व्युष्यउषित्वा काल्यमुषःकाले उषःपर्यायौकल्यकाल्यावुभावपीतिज्ञायते ॥ १ ॥ २ ॥ आर्यंविचिंतयन्नहमपियथात्वंतथैवजागर्मिन स्वपिमीत्येवमब्रवीदित्यन्वयः ॥ ३ ॥ ४ ॥ शर्वरीमवात्सीः अत्यंतसंयोगेद्वितीया ॥ ५ ॥ रामस्यानुवंशोरामाधीनः ॥ ६ ॥ तेत्वयापूजिताः ॥ ७ ॥ प्रतिप्रविश्यततोनिवृत्तिपूर्वकंप्रविश्य ॥ ८ ॥

प्रसाद्यमानःशिरसामयास्वयंबहुप्रकारंयदिनप्रपत्स्यते॥ततोनुवत्स्यामिचिरायराघवंवनेचरंनार्हतिमामुपेक्षितुम् ॥ ३० ॥ ॥ इ० वा० आ० अ अष्टाशीतितमःसर्गः ॥ ८८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ व्युष्यरात्रिंतुतत्रैवगंगाकूलेसराघवः ॥ काल्यमुत्थायशत्रुघ्नमिदंवचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ शत्रुघ्नोत्थायकिंशेषेनिषादाधिपतिंगुहम् ॥ शीघ्रमानयभद्रंतेतारयिष्यतिवाहिनीम् ॥ २ ॥ जागर्मिनाहंस्वपिमितथैवार्यंविचिंतयन् ॥ इत्येवमब्रवीद्भ्राताशत्रुघ्नोविप्रचोदितः ॥ ३ ॥ इतिसंवदतोरेवमन्योन्यंनरसिंहयोः ॥ आगम्यप्रांजलिःकालेगुहोवचनमब्रवीत् ॥ ४ ॥ कच्चित्सुखंनदीतीरेऽवात्सीःकाकुत्स्थशर्वरीम् ॥ कच्चिच्चसहसैन्यस्यतवनित्यमनामयम् ॥ ५ ॥ गुहस्यतत्तुवचनंश्रुत्वास्नेहादुदीरितम् ॥ रामस्यानुवशोवाक्यंभरतोपीदमब्रवीत् ॥ ६ ॥ सुखानःशर्वरीधीमन्पूजिताश्चापितेवयम् ॥ गंगांतुनौभिर्बह्वीभिर्दाशाःसंतारयंतुनः ॥ ७ ॥ ततोगुहःसंत्वरितःश्रुत्वाभरतशासनम् ॥ प्रतिप्रविश्यनगरंतंज्ञातिजनमब्रवीत् ॥ ८ ॥ उत्तिष्ठतप्रबुध्यध्वंभद्रमस्तुहिवःसदा ॥ नावःसमुपकर्षध्वंतारयिष्यामिवाहिनीम् ॥ ९ ॥ तेतथोक्ताःसमुत्थायत्वरिताराजशासनात् ॥ पंचनावांशतान्येवसमानिन्युःसमंततः ॥ १० ॥ अन्याःस्वस्तिकविज्ञेयामहाघंटाधराधराः ॥ शोभमानाःपताकिन्योयुक्तवाहाःसुसंहताः ॥ ११ ॥ ततःस्वस्तिकविज्ञेयांपांडुकंबलसंवृताम् ॥ सनंदिघोषांकल्याणींगुहोनावमुपाहरत् ॥ १२ ॥

॥ ९ ॥ नावांपंचशतानिसमानिन्युः ॥ १० ॥ अन्याःपंचशतनौकाभ्योन्याः स्वस्तिकविज्ञेयाःस्वस्तिकाख्ययालोकप्रसिद्धाराजार्हनौभेदाः महाघंटांधारयंतितामहाघंटाधराःपताकास्ताधारयंतीत्यर्थः शोभमानाःस्वर्णादिरूपितचित्रैःशोभमानाः पताकिन्यःवह्वरित्रवत्यः अरित्रंनावाकर्षणदंडः युक्तवाहाःनौवहनेनाविकवत्यः युक्तवाताइतिपाठेयुक्तगतयः सुसंहताःदृढसंधिबंधाः ॥ ११ ॥ सनंदिघोषांउपरिप्रतिष्ठितमंगलवादित्रघोषसहितां ततःइतरस्वस्तिकाभ्योविलक्षणांस्वस्तिकाख्यां पांडुकंबलोराजास्तरणकंबलःतद्वतींराजार्हांनावंगुहःस्वयमेवोपाहरत् ॥ १२ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥१३॥ तत्पूर्वंसमातृकभरतारोहात्पूर्वंअनंतरंतेषांतासांचानंतरं राजदाराःअनुचरप्रभुस्त्रियः शकटानिआपणाःपण्यानिइतरनौषुआरोपिताइतिशेषः ॥ १४ ॥ आवासंउषितावासंआदीपय तामग्निसात्कुर्वतां अयंसेनाधर्मः तीर्थंनद्यवतारमवगाहतामहमहमिकयाविशतां भांडानिउपकरणानि ॥१५॥ आशुगाःशीघ्राः ॥१६॥नारीणामित्यादौतृतीयार्थस्यशेषत्वविवक्षायांषष्ठी नारीभिःपूर्णाइत्यार्थः यानानिशकटादीनि युग्याअश्वाश्वतरबलीवर्दाद्याः महाधनंबहुमूल्यं यद्वा महाधनंजीवाजीवरूपनानाप्रकारम् ॥१७॥ तंजनमवरोप्यनिवृत्तानावःसमारुह्यदाशबंधुभिःक्रीडार्थंकांडचित्राणिकांडेजलेचित्राणिचित्रगमनानिलघुत्वात्क्रियंतेस्मेत्यर्थः कांडोस्त्रीदंडबाणार्ववर्गावसरवारिषुइत्यमरः ॥ १८ ॥ सवैजयंताःसध्वजाः ॥ १९ ॥ प्लवाःवेणुतृणादिनिर्मिताः कुंभामहांतः घटाःस्वल्पाः विपरीतंवा ॥ २० ॥ मैत्रेमुहूर्तेउदयात्तृतीयमुहूर्ते नाडीद्वयंमुहूर्तः रौद्रःसार्पस्तथामैत्रःपैत्रोवासवएवच आर्योवैश्यस्तथाब्राह्मःप्राजोरौद्राग्निरेवच ऐंद्रोथनिर्ऋतिश्चैव्रवारुणोयमसाधकौ एतेक्रमेणविज्ञेयामुहूर्तादशपंचचेत्युक्तेः ॥ २१ ॥ यथोपजोषंयथासुखंआश्वासयित्वाविश्राम्यनिवेशयित्वाप्रयागवनेस्थापयित्वा ॥ २२ ॥ देवपुरोहितस्य भरद्वाजोह्युतथ्यभार्यायांममतायांबृहस्पतेर्जातइतिपुराणेप्रसिद्धं तंचभर्तृभियात्यक्तुकामांममतांदेवाऊचुः उतथ्यस्यक्षेत्रजत्वेनबृहस्पतेरौरसत्वेनभरद्वाजानममुंभरेतितस्माद्भरद्वाजइतितस्य नाम ॥ २३ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेएकोननवतितमःसर्गः ॥ ८९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

तामारुरोहभरतःशत्रुघ्नश्चमहाबलः ॥ कौसल्याचसुमित्राचयाश्चान्याराजयोषितः ॥ १३ ॥ पुरोहितश्चतत्पूर्वंगुरवोब्राह्मणाश्चये ॥ अनंतरंराजदारास्तथैवशकटापणाः ॥ १४ ॥ आवासमादीपयतांतीर्थंचाप्यवगाहताम् ॥ भांडानिचाददानानांघोषस्तुदिवमस्पृशत् ॥ १५ ॥ पताकिन्यस्तुतानावःस्वयंदाशैरधिष्ठिताः ॥ वहंत्योजनमारूढंतदासंपेतुराशुगाः ॥ १६ ॥ नारीणामभिपूर्णास्तुकाश्चित्काश्चित्तुवाजिनाम् ॥ काश्चित्तत्रवहंतिस्मयानयुग्यंमहाधनम् ॥ १७ ॥ तास्तुगत्वापरंतीरमवरोप्यचतंजनम् ॥ निवृत्ताःकांडचित्राणिक्रियंतेदाशबंधुभिः ॥ १८ ॥ सवैजयंतास्तुगजागजारोहैःप्रचोदिताः ॥ तरंतःस्मप्रकाशंतेसपक्षाइवपर्वताः ॥ १९ ॥ नावश्चारुरुहुस्त्वन्येप्लवैस्तेरुस्तथापरे ॥ अन्येकुंभघटैस्तेरुरन्येतेरुश्चबाहुभिः ॥ २० ॥ सापुण्याध्वजिनीगंगांदासैःसंतारितास्वयम् ॥ मैत्रेमुहूर्तेप्रययौप्रयागवनमुत्तमम् ॥ २१ ॥ आश्वासयित्वाचचमूंमहात्मानिवेशयित्वाचयथोपजोषम् ॥ द्रष्टुंभरद्वाजमृषिप्रवर्यमृत्विक्सदस्यैर्भरतःप्रतस्थे ॥ २२ ॥ सब्राह्मणस्याश्रममभ्युपेत्यमहात्मनोदेवपुरोहितस्य ॥ ददर्शरम्योटजवृक्षदेशंमहद्वनंविप्रवरस्यरम्यम् ॥ २३ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेएकोननवतितमःसर्गः ॥ ८९ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

जगाम द्रष्टुमितिशेषः अवस्थाप्यआश्रमोपरोधनिवृत्तयेइतिशेषः ॥ १ ॥ पद्भ्यामितिविनयप्रदर्शनार्थम् ॥ २ ॥ ततःसंदर्शनेआश्रमप्रवेशानंतरमृषिदर्शनावसरे अनुपुरोहितंपुरोहितस्यपश्चात् ॥ ३ ॥ शिष्यान्प्रतिअर्घ्यमानयतेतिब्रुवन् ॥ ४ ॥ अबुध्यत वसिष्ठेनसहागमनादितिशेषः ॥ ५ ॥ ताभ्यांवसिष्ठभरताभ्यां आनुपूर्व्यात्क्रमेण प्रथमंब्राह्मणस्यपश्चात्क्षत्रियस्य कुलेगृहे ॥ ६ ॥ वृत्तंअतीतं अतएवराजानंनउदाहरत्राजकुशलंनपृष्टवान् ॥ ७ ॥ शरीरादित्रयस्ययथायोगंतपःसाधनत्वात्तदनामयप्रश्नः मृगपक्षिणामभयावस्थानद्वाराधर्मसाधनत्वाच्छिष्यवत्प्रियत्वाच्चतद

भरद्वाजाश्रमंगत्वाक्रोशादेवनरर्षभः ॥ जनंसर्वमवस्थाप्यजगामसहमंत्रिभिः ॥ १ ॥ पद्भ्यामेवतुधर्मज्ञोन्यस्तशस्त्रपरिच्छदः ॥ वसानोवाससी क्षौमेपुरोधायपुरोहितम् ॥ २ ॥ ततःसंदर्शनेतस्यभरद्वाजस्यराघवः ॥ मंत्रिणस्तानवस्थाप्यजगामानुपुरोहितम् ॥ ३ ॥ वसिष्ठमथदृष्ट्वैवभरद्वाजो महातपाः ॥ संचचालासनात्तूर्णंशिष्यानर्घ्यमितिब्रुवन् ॥ ४ ॥ समागम्यवसिष्ठेनभरतेनाभिवादितः ॥ अबुध्यतमहातेजाःसुतंदशरथस्यतम् ॥ ५ ॥ ताभ्यामर्घ्यंचपाद्यंचदत्वापश्चात्फलानिच ॥ आनुपूर्व्याच्चधर्मज्ञःपप्रच्छकुशलंकुले ॥ ६ ॥ अयोध्यायांबलेकोशेमित्रेष्वपिचमंत्रिषु ॥ जानन्दशरथं वृत्तंनराजानमुदाहरत् ॥ ७ ॥ वसिष्ठोभरतश्चैनंपप्रच्छतुरनामयम् ॥ शरीरेग्निषुशिष्येषुवृक्षेषुमृगपक्षिषु ॥ ८ ॥ तथेतितुप्रतिज्ञायभरद्वाजोमहाय शाः ॥ भरतंप्रत्युवाचेदंराघवस्नेहबंधनात् ॥ ९ ॥ किमिहागमनेकार्यंतवराज्यंप्रशासतः ॥ एतदाचक्ष्वसर्वंमेनहिमेशुध्यतेमनः ॥ १० ॥ सुषुवेयम मित्रघ्नंकौसल्यानंदवर्धनम् ॥ भ्रात्रासहसभार्योयश्चिरंप्रव्राजितोवनम् ॥ ११ ॥ नियुक्तःस्त्रीनिमित्तेनपित्रायोसौमहायशाः ॥ वनवासीभवेतीह समाःकिलचतुर्दश ॥ १२ ॥ कच्चिन्नतस्यापापस्यपापंकर्तुमिहेच्छसि ॥ अकंटकंभोक्तुमनाराज्यंतस्यानुजस्यच ॥ १३ ॥ एवमुक्तोभरद्वाजंभरतःप्र त्युवाचह ॥ पर्यश्रुनयनोदुःखाद्वाचासंसज्जमानया ॥ १४ ॥

नामयप्रश्नः ॥ ८ ॥ तथेतिप्रतिज्ञायअनामयमित्युक्त्वा राघवोरामः ॥ ९ ॥ नशुध्यतेनविश्वसिति ॥ १० ॥ अविश्वासबीजमाह सुषुवेइति कौसल्यायंसुषुवे चिरंचिरकालमुद्दिश्यप्रव्राजितः ॥ ११ ॥ वनवासीभवेतिनियुक्तः ॥ १२ ॥ इहवने तस्यरामस्य तस्यानुजस्यलक्ष्मणस्यच पापंकर्तुमिहेच्छसीत्यन्वयः तत्रहेतुरकंटकंअसपत्नम् ॥ १३ ॥ पर्यश्रुनयनःपरिस्रुतनयनः ॥ संस ज्जमानयास्खलंत्या ॥ १४ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

मामेवंपापप्रसक्तंयदिभगवान्सर्वज्ञोमन्यतेतदाहतोस्मिव्यर्थजन्मास्मि दोषंप्रव्राजनदोषंमत्तोमद्रूपानिमित्ततोनेतिअहमाशंकेस्वानुभवतोजानामि . अतोमामेवंमानुशाधिमैवंकर्णकठोरंब्रूहि ॥ १५ ॥ ननुकथमपलापःक्रियतेअतआह नचेति मदंतरेमद्विषये यत्तुमयाविनेत्यर्थइतितन्न अंतरेणेत्यव्ययस्यैवतदर्थत्वात् ममत्ववसरवाचीअंतरशब्दइतिनदोषः यन्मेमातावोचत्मद भिषेकरामवनवासादितन्मेनेष्टं तदेवविवृणोति नाहमिति एतेनमातृकृतव्यापारेण नचतद्वचनमाददेअंगीकरोमि इदानीमपीतिशेषः ॥ १६ ॥ अथस्वागमनकारणमाह अहंत्विति प्रसादक उपयातः प्रसादयितुमागतइत्यर्थः ॥ १७ ॥ एवंगतंएवंबुद्धिं कसंप्रतिकस्मिन्प्रदेशे ॥ १८ ॥ याचितोभरतायप्रसन्नोभवेतिप्रार्थितः प्रसादात्प्रसादंप्राप्य ॥ १९ ॥ एतदुक्तरूपंवचस्त्वयियुक्तंत

हतोस्मियदिमामेवंभगवानपिमन्यते॥ मत्तोनदोषमाशंकेमैवंमामनुशाधिहि॥ १५॥ नचैतदिष्टंमातामेयदवोचन्मदंतरे॥ नाहमेतेनतुष्टश्चनतद्व चनमाददे॥ १६ ॥ अहंतुतंनरव्याघ्रमुपयातःप्रसादकः ॥ प्रतिनेतुमयोध्यायांपादौचास्याभिवंदितुम् ॥ १७ ॥ तंमामेवंगतंमत्वाप्रसादंकर्तुमर्ह सि॥ शंसमेभगवन्रामःक्वसंप्रतिमहीपतिः॥ १८॥ वसिष्ठादिभिर्ऋत्विग्भिर्याचितोभगवांस्ततः॥ उवाचतंभरद्वाजःप्रसादाद्भरतंवचः॥ १९ ॥ त्व य्येतत्पुरुषव्याघ्रयुक्तंराघववंशजे॥ गुरुवृत्तिर्दमश्चैवसाधूनांचानुयायिता॥ २०॥ जानेचैतन्मनस्थंतेदृढीकरणमस्त्विति ॥ अपृच्छंत्वांतवात्यर्थं कीर्तिसमभिवर्धयन्॥ २१ ॥ जानेचरामंधर्मज्ञंससीतंसहलक्ष्मणम्॥ अयंवसतितेभ्राताचित्रकूटेमहागिरौ॥ २२॥ श्वस्तुगंतासितंदेशंवसाद्यस हमंत्रिभिः ॥ एतंमेकुरुसुप्राज्ञकामंकामार्थकोविद ॥ २३ ॥ ततस्तथेत्येवमुदारदर्शनःप्रतीतरूपोभरतोब्रवीद्वचः॥ चकारबुद्धिंचमहाश्रमेतदानि शानिवासायनराधिपात्मजः॥ २४॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेनवतितमःसर्गः॥ ९०॥ ॥ ७ ॥

वोचितं तदेवसमर्थयति गुर्वीति गुरुवृत्तिर्गुरुसेवा यतोगुरुसेवादित्रयंराघववंशजेप्रायोदृष्टमितिशेषः यद्वा एतत्त्रयंत्वयियुक्तमित्यन्वयः ॥ २० ॥ दृढीकरणंअन्यथाभावान्निवृत्तिः बहूनाम येउक्तोह्यर्थोनान्यथाकर्तुंशक्यते मुख्यप्रयोजनमाह कीर्तिसमभिवर्धयन् असर्वज्ञजनंप्रतीतिशेषः हेतौशता कीर्त्यभिवृद्धिहेतवेऽपृच्छमित्यर्थः ॥२१ ॥ अथरामःक्वेतिप्रश्नस्योत्तरमाह जा नेचेति ॥ २२ ॥ एतंअद्यवासरूपं कामार्थकोविदवांछितार्थप्रदानसमर्थ ॥ २३ ॥ प्रतीतरूपःप्रसिद्धयशाः रूपंयशस्याभिरूप्येवर्णेचैवनिरूपणेइतिकोशात् तदाश्रमेभरद्वाजाश्रमे ॥ २४ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेनवतितमःसर्गः ॥ ९० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

कृतबुद्धिंकृतनिश्चयं आतिथ्येनविशिष्टभोजनोपेतातिथिसत्काररूपहेतुना फलमपिहेतुः ॥ १॥ वनेयद्दुपपद्यतेतेनातिथ्यंकृतंनन्वित्यब्रवीदित्यन्वयः ॥२॥ वनवासित्वेनदरिद्रत्वादेतदधिकाति
थ्यकरणेऽसामर्थ्यमन्यतइत्याशयेनप्रहसन्निवेति येनकेनचिदपितुष्येःतुष्टोभवेरितिमन्ये वन्येनाप्यातिथ्येनप्रीतियुक्तइतिजाने ॥ ३ ॥ अथापि सेनायाइत्यादि ममप्रीतिर्यथारूपाममेच्छा
यादृशीतथारूपांतांत्वमर्होंसि अंगीकर्तुमितिशेषः ॥ ४ ॥ बलंदूरेनिक्षिप्यएकाकीकिमर्थमागतः अयमेवार्थोव्यतिरेकमुखेनदर्श्यते कस्मादिति ॥ ५ ॥ अत्रोत्तरमाह भरतइति भगवद्भयाद्भ

कृतबुद्धिंनिवासायतत्रैवसमुनिस्तदा ॥ भरतंकेकयीपुत्रमातिथ्येनन्यमंत्रयत् ॥ १ ॥ अब्रवीद्भरतस्त्वेनंनन्विदंभवताकृतम् ॥ पाद्यमर्घ्यमथातिथ्यं
वनेयदुपपद्यते ॥ २ ॥ अथोवाचभरद्वाजोभरतंप्रहसन्निव ॥ जानेत्वांप्रीतिसंयुक्तंतुष्येस्त्वंयेनकेनचित् ॥ ३ ॥ सेनायास्तुतवैवास्याःकर्तुमिच्छामि
भोजनम् ॥ ममप्रीतिर्यथारूपात्वमर्होमनुजर्षभ ॥ ४ ॥ किमर्थंचापिनिक्षिप्यदूरेबलमिहागतः ॥ कस्मान्नेहोपयातोसिसबलःपुरुषर्षभ ॥ ५ ॥ भ
रतःप्रत्युवाचेदंप्रांजलिस्तंतपोधनम् ॥ नसैन्येनोपयातोस्मिभगवन्भगवद्भयात् ॥ ६ ॥ राज्ञाहिभगवन्नित्यंराजपुत्रेणवातथा ॥ यत्नतःपरिहर्तव्यावि
षयेषुतपस्विनः ॥ ७ ॥ वाजिमुख्यामनुष्याश्चमत्ताश्चवरवारणाः ॥ प्रच्छाद्यभगवन्भूमिंमहतीमनुयांतिमाम् ॥ ८ ॥ तेवृक्षानुदकंभूमिमाश्रमेषूटजां
स्तथा ॥ नहिंस्युरितितेनाहमेकएवागतस्ततः ॥ ९ ॥ आनीयतामितःसेनेत्याज्ञप्तःपरमर्षिणा ॥ तथानुचक्रेभरतःसेनायाःसमुपागमम् ॥ १० ॥ अग्निशा
लांप्रविश्याथपीत्वापःपरिमृज्यच ॥ आतिथ्यस्यक्रियाहेतोर्विश्वकर्माणमाह्वयत् ॥ ११ ॥ आह्वयेविश्वकर्माणमहंत्वष्टारमेवच ॥ आतिथ्यंकर्तुमि
च्छामितत्रमेसंविधीयताम् ॥ १२ ॥ आह्वयेलोकपालांस्त्रीन्देवान्शक्रपुरोगमान् ॥ आतिथ्यंकर्तुमिच्छामितत्रमेसंविधीयताम् ॥ १३ ॥

गवद्दाश्रमपीडाप्रसंगभयादित्यर्थः ॥ ६ ॥ विषयेषुदेशेषुपरिहर्तव्याःतदाश्रमवर्तिवृक्षोदकादिबाधाप्रसंगनिमित्तमनुपरोध्याः ॥ ७ ॥ तदेवाह वाजीत्यादि ॥ ८ ॥ ९ ॥ परमर्षिणाश्रुतभरतवच
सा समुपागमंसमीपानयनम् ॥ १० ॥ पीत्वापःपरिमृज्येति हृदयंगमाभिःद्विरोष्ठौपरिमृज्येत्सकृदाचम्येत्युक्तरीत्याचम्य आतिथ्यक्रियाहेतोःआतिथ्यसंपादननिमित्तं विश्वकर्मास्त्वष्टिकर्तृवि
शेषः ॥ ११ ॥ आह्वानप्रकारमाह आह्वयेइति त्वष्टारंतक्षणादिव्यापारोपेतंविश्वकर्माणं संविधीयतांविश्वकर्मसाध्यगृहादिसर्वंसिद्धंक्रियताम् ॥ १२ ॥ त्रीन्यमवरुणकुबेरानितितीर्थः का
र्यविशेषेष्वेषामपिनियोगोबोध्यः ॥ १३ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अंतरिक्षेनदीआकाशगंगा ॥१४॥ तासांकृत्यमाह अन्याइति मैरेयंमद्यभेदः धात्रीधातकीप्रभृतिनिर्मितः सुरागौडीमाध्वीपैष्टीचेतित्रिविधा सुनिष्ठितांसुनिष्पादिताम् इक्षुकांडरसोपमंतद्वन्म धुरम् ॥ १५ ॥ हहाहाहाः छंदोवशात्ह्रस्वपाठः ॥ १६ ॥ १७ ॥ सपरिच्छदाःसालंकाराः नृत्यगीताद्यपेक्षितपरिकरोपेताश्च ब्राह्मणमितिपाठेबृहस्पतियाउपतिष्ठंतीत्यनुकर्षइतिकतकः ताः सर्वाभामिनीराह्वयेइतिसंबंधः ॥ १८ ॥ कुरुषुउत्तरकुरुषुयद्दिव्यंवनंचैत्ररथाख्यम् दिव्यत्वोपपादकंवासोभूषणान्येवपत्राणियद्वृत्तिवृक्षाणांतद्दिव्यनार्यएवफलानियत्रततइहैवतुइहवनेएवा गच्छतुइतिशेषः इहैनुवैइतिपाठांतरम् तद्देवताधिष्ठानाद्दिदमेववनंतथाभवत्वित्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ पादपप्रच्युतानिवृक्षेभ्यःस्वयंजातानि ॥ २१ ॥ शिक्षास्वरसमायुक्तंशिक्षाप्रतिपाद्यवर्णो

प्राक्स्रोतसश्चयानद्यस्तिर्यक्स्रोतसएवच ॥ पृथिव्यामंतरिक्षेचसमायांत्वद्यसर्वशः ॥ १४ ॥ अन्याःस्रवंतुमैरेयंसुरामन्याःसुनिष्ठिताम् ॥ अपराश्चोदकंशीतमिक्षुकांडरसोपमम् ॥१५॥ आह्वयेदेवगंधर्वान्विश्वावसुहहाहुहून् ॥ तथैवाप्सरसोदेवगंधर्वैश्चापिसर्वशः ॥१६॥ घृताचीमथविश्वाचींमिश्रकेशीमलंबुषाम् ॥ नागदत्तांचहेमांचसोमामद्रिकृतस्थलीम् ॥१७॥ शक्रंयाश्चोपतिष्ठंतिब्रह्माणंयाश्चभामिनीः ॥ सर्वास्तुंबुरुणासार्धमाह्वयेसपरिच्छदाः ॥ १८ ॥ वनंकुरुषुयद्दिव्यंवासोभूषणपत्रवत् ॥ दिव्यनारीफलंशश्वत्तत्कौबेरमिहैवतु ॥ १९ ॥ इहमेभगवान्सोमोविधत्तामन्नमुत्तमम् ॥ भक्ष्यंभोज्यंचचोष्यंचलेह्यंचविविधंबहु ॥ २० ॥ विचित्राणिचमाल्यानिपादपप्रच्युतानिच ॥ सुरादीनिचपेयानिमांसानिविविधानिच ॥ २१ ॥ एवंसमाधिनायुक्तस्तेजसाप्रतिमेनच ॥ शिक्षास्वरसमायुक्तंसुव्रतश्चाब्रवीन्मुनिः ॥ २२ ॥ मनसाध्यायतस्तस्यप्राङ्मुखस्यकृतांजलेः ॥ आजग्मुस्तानिसर्वाणिदैवतानिपृथक्पृथक् ॥ २३ ॥ मलयंदर्दुरंचैवततःस्वेदनुदोनिलः ॥ उपस्पृश्यववौयुक्त्यासुप्रियात्मासुखंशिवः ॥ २४ ॥ ततोभ्यवर्षंतघनादिव्याःकुसुमवृष्टयः ॥ देवदुंदुभिघोषश्चदिक्षुसर्वासुशुश्रुवे ॥ २५ ॥ प्रववुश्चोत्तमावातानन्नृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ प्रजगुर्देवगंधर्वावीणाःप्रमुमुचुःस्वरान् ॥ २६ ॥

च्चारणलक्षणोपेतम् तथाव्याकरणोपदिश्यमानप्रकृतिप्रत्ययस्वरोपेतम् स्वरेत्युपलक्षणम् एकःशब्दःसम्यक्ज्ञातःसुप्रयुक्तःस्वर्गेलोकेकामधुग्भवतीत्युक्तेः समाधितेजस्तपोभिर्युक्तएवंगुणोपेतमाह्वानवाक्यमब्रवीदित्यर्थः महर्षेस्तपोबलात्स्वर्गेकामधुक्त्वेनप्रसिद्धादपिवचनादिहैवसर्वंसिद्धमितिभावः ॥ २२ ॥मनसाध्यायतःमनसाध्यानपूर्वककृताह्वानस्यतानिआहूतानि ॥ २३॥ मलयदर्दुरौचंदनपर्वतौ उपस्पृश्यस्पृष्ट्वायुक्त्यायथोचितवृत्त्या शैत्यमांद्यसौरभयोगेनसुप्रियात्मासुप्रियस्वरूपः अतएवशिवःसुखदःईदृशोऽनिलःसुखंववौ ॥ २४ ॥ घनामेघाः ॥ २५ ॥ वीणावाद्यमानाइतिशेषः स्वरान्षड्जादीन् ॥ २६ ॥

T

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

लयोवृत्तगीतानुगततालप्रमाणम् ॥ २७ ॥ भरतस्येदं भारतंसैन्यंविश्वकर्मणोविधानंददर्श ॥ २८ ॥ तदेवविधानंदर्शयति बभूवेत्यादि छन्नाबभूवेत्यनुकर्षः शाद्वलंकोमलतृणमत्र ॥ २९ ॥ तस्मिन्पंचयोजनमितेदेशे फलभूषिताःकपित्थादयोबभूवुरित्यन्वयः ॥ ३० ॥ वनंचैत्ररथम् नदी जातावेकवचनम् तीरजैर्वृक्षैः ॥ ३१ ॥ चतुःशालानिशुभ्राणिगृहाणिजातानीतिशेषः तथागजादीनांशालाश्चजाताः तोरणानिपुरद्वाराणि ॥ ३२ ॥ सितमेघनिभंसुधालेपेन शुक्लमाल्यैःकृतआकारोयस्य दिव्यैर्गंधैर्गंधवज्जलैरुक्षितंसिक्तम् ॥ ३३ ॥ यानंशिबिकादि ॥ ३४ ॥ धौतत्वेनप्रक्षालितत्वेननिर्मलानिभाजनानियस्मिन् ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ वेश्मसंविधिर्वेश्मसंविधानम् ॥ ३७ ॥ राजासनंसिंहासनम् राजवद्राजयोग्यम् तदभ्यवर्ततप्रदक्षिणीकृतवान् ॥ ३८ ॥

सशब्दोघांचभूमिंचप्राणिनांश्रवणानिच ॥ विवेशोच्चावचःश्लक्ष्णःसमोलयगुणान्वितः ॥ २७ ॥ तस्मिन्नेवंगतेशब्देदिव्येश्रोत्रसुखेनृणाम् ॥ ददर्शभारतंसैन्यंविधानंविश्वकर्मणः ॥ २८ ॥ बभूवहिसमाभूमिःसमंतात्पंचयोजनम् ॥ शाद्वलैर्बहुभिश्छन्नानीलवैदूर्यसन्निभैः ॥ २९ ॥ तस्मिन्बिल्वाःकपित्थाश्चपनसाबीजपूरकाः ॥ आमलक्योबभूवुश्चचूताश्चफलभूषिताः ॥ ३० ॥ उत्तरेभ्यःकुरुभ्यश्चवनंदिव्योपभोगवत् ॥ आजगामनदीसौम्यातीरजैर्बहुभिर्वृता ॥ ३१ ॥ चतुःशालानिशुभ्राणिशालाश्चगजवाजिनाम् ॥ हर्म्यप्रासादसंयुक्ततोरणानिशुभानिच ॥ ३२ ॥ सितमेघनिभं[illegible]राजवेश्मसुतोरणम् ॥ शुक्लमाल्यकृताकारंदिव्यगंधसमुक्षितम् ॥ ३३ ॥ चतुरस्रमसंबाधंशयनासनयानवत् ॥ दिव्यैःसर्वरसैर्युक्तंदिव्यभोजनवस्त्रवत् ॥ ३४ ॥ उपकल्पितसर्वान्नंधौतनिर्मलभाजनम् ॥ कॢप्तसर्वासनंश्रीमत्स्वास्तीर्णशयनोत्तमम् ॥ ३५ ॥ प्रविवेशमहाबाहुरनुज्ञातोमहर्षिणा ॥ वेश्मतद्रत्नसंपूर्णंभरतःकैकयीसुतः ॥ ३६ ॥ अनुजग्मुश्चतंसर्वेमंत्रिणःसपुरोहिताः ॥ बभूवुश्चमुदायुक्तास्तंदृष्ट्वावेश्मसंविधिम् ॥ ३७ ॥ तत्रराजासनंदिव्यंव्यजनंछत्रमेवच ॥ भरतोमंत्रिभिःसार्धमभ्यवर्ततराजवत् ॥ ३८ ॥ आसनंपूजयामासरामायाभिप्रणम्यच ॥ [illegible]व्यजनमादायन्यषीदत्स[illegible]चिवासने ॥ ३९ ॥

नतुतत्रोपविष्टइत्याह आसनंपूजयामासेति रामचंद्रीयमेतदितिबुद्ध्यारामायप्रणम्यआसनोपरिप्रतिष्ठितंरामंध्यात्वेतिशेषः वालव्यजनमादायरामसेवाशेषतयेतिशेषः सचिवासनेसचिवार्थकॢप्तासनेसिंहासनाधस्तले अत्रेदंबोध्यम् भरतेनवाचोक्तमपिराज्यानभिलाषंलोकानश्रद्दध्युरतःक्रिययापिसर्वलोकप्रत्यायनायमहर्षिणातपोव्ययेनापीदृशमातिथ्यकरणम् किंचपुष्पादिभिःपूजेवेयमपिक्रियाविष्णोरंशभूतभरततुष्टयेइतितत्करणम् किंचभरतंप्रतित्वंदुष्टबुद्ध्यागतोसिकिमितिप्रश्नेतस्यऋषेरसर्वज्ञत्वासामर्थ्यादिशंकावारणायस्वसामर्थ्यदर्शनम् अपिचभगवदेकचित्तानांस्वर्गसुखमिहापिभवतीतिभगवद्रामप्रीतिमाहात्म्यंप्रदर्शयितुंतद्दर्शनेनचतेषांतत्राधिकांप्रीतिमुत्पादयितुंतथाकरणंमुनेरितिदिक् ॥ ३९ ॥

T.

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

आनुपूर्व्यायथोचितोपवेशनप्रकारेण प्रशास्ताशिबिररक्षकः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ उभयतःकूलंउभयोःकूलयोः पांडुमृत्तिकालेपनाःसुधालिप्ताः ब्राह्मणस्यभरद्वाजस्य ॥ ४२ ॥ आगुरागतव त्यः ॥ ४३ ॥ सुवर्णमणिमुक्तेनेतिसमाहारद्वंद्वः ॥ ४४ ॥ गृहीतोदर्शनादिनात्मवशीकृतः सोन्मादःउद्धूतसंतोषसहितइत्यर्थः नंदनमिद्रवनम् ॥ ४५ ॥ नारदादयोगंधर्वराजाःकांत्यासूर्यसमाय युः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ प्रयागेप्रयागक्षेत्रे ॥ ४८ ॥ बिल्वाबिल्ववृक्षामार्दंगिकामृदंगवादकरूपधराः एवंबिभीतकाःशम्याख्यतालग्राहकाः वक्ष्यौतालविशेषेचशमेतालक्रियांतरे शम्यायद्वायु

आनुपूर्व्यान्निषेदुश्चसर्वेमंत्रिपुरोहिताः॥ ततःसेनापतिःपश्चात्प्रशास्ताचन्यषीदत॥ ४०॥ ततस्तत्रमुहूर्तेननद्यःपायसकर्दमाः॥ उपातिष्ठंतभरतंभरद्वाजस्यशासनात्॥ ४१॥ आसामुभयतःकूलंपांडुमृत्तिकलेपनाः॥ रम्याश्चावसथादिव्याब्राह्मणस्यप्रसादजाः॥ ४२॥ तेनैवचमुहूर्तेनदिव्याभरणभूषिताः॥ आगुर्विंशतिसाहस्राब्रह्मणाप्रहिताःस्त्रियः॥४३॥ सुवर्णमणिमुक्तेनप्रवालेनचशोभिताः॥ आगुर्विंशतिसाहस्राःकुबेरप्रहिताःस्त्रियः॥४४॥ याभिर्गृहीतःपुरुषःसोन्मादइवलक्ष्यते॥ आगुर्विंशतिसाहस्रानंदनादप्सरोगणाः॥ ४५॥ नारदस्तुंबुरुर्गोपःप्रभयासूर्यवर्चसः॥ एतेगंधर्वराजानोभरतस्याग्रतोजगुः॥ ४६॥ अलंबुषामिश्रकेशीपुंडरीकाथवामना॥ उपानृत्यंतभरतंभरद्वाजस्यशासनात्॥ ४७॥ यानिमाल्यानिदेवेषु यानिचैत्ररथेवने॥ प्रयागेतान्यदृश्यंतभरद्वाजस्यतेजसा॥ ४८॥ बिल्वामार्दंगिकाआसन्शम्याग्राहाबिभीतकाः॥ अश्वत्थानर्तकाश्चासन्भरद्वाजस्यतेजसा॥ ४९॥ ततःसरलतालाश्चतिलकाःसतमालकाः॥ प्रहृष्टास्तत्रसंपेतुःकुब्जाभूत्वाथवामनाः॥ ५०॥ शिंशपामलकीजंबूर्याश्चान्याःकाननेलताः॥ प्रमदाविग्रहंकृत्वाभरद्वाजाश्रमेऽवसन्॥ ५१॥ सुरांसुरापाःपिबतपायसंचबुभुक्षिताः॥ मांसानिचसुमेध्यानिभक्ष्यंतांयोयदिच्छति॥ ५२॥ उच्छोद्यस्नापयंतिस्मनदीतीरेषुवल्गुषु॥ अप्येकमेकंपुरुषंप्रमदाःसप्तचाष्टच॥ ५३॥ संवाहंत्यःसमापेतुर्नार्योविपुललोचनाः॥ परिमृज्य तदान्योन्यंपाययंतिवरांगनाः॥ ५४॥

धेइति ॥ ४९ ॥ सरलोदेवदारुविशेषः ॥ ५० ॥ शिंशपादयोयेस्त्रीलिंगशब्दवाच्यावृक्षाः लतामल्लिकामालत्यादयः मुनेस्तपोमाहात्म्यादेववृक्षादीनांतत्तद्रूपतापत्तिःपुनर्लतादिरूपप्रत्यापत्तिश्चेतिमंतव्यं ॥ ५१ ॥ तत्रप्रमदारूपंधृत्वाकिंकुर्युस्तत्राह सुरामिति एवमूचुरितिशेषः ॥५२॥ उच्छोद्यउद्वर्तनंकृत्वाएकमेकंपुरुषं अत्रैकंबहुव्रीहिवदितिबहुव्रीहिवद्भावाभावआर्षः ॥५३॥ संवाहंत्यःपादसंवाहनादिकुर्वत्यः परिमृज्यजलार्द्रमंगंवस्त्रादिनापरिमृज्यअलंकृत्यचपाययंति मध्वादिकमितिशेषः ॥ ५४ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

सुरभेःसुताद्वषभाः तेषांहयादीनांभोज्यं तांस्तत्तत्पालकाःअभोजयन्नित्यर्थः ॥ ५५ ॥ इक्ष्वाकुवरयोधानांवाहनानिचोदयंतःभक्षणायप्रेरयंतः तानृइक्ष्वादीन्भोजयंतिस्म ॥ ५६ ॥ मत्ताम दकरद्रव्यसेवया प्रमत्तामधुपानेनकार्याकार्यविवेकशून्या मुदितास्रक्चंदनरूयादिभोगेन ॥ ५७ ॥ सैन्याःसेनासमवेताः उदीरयन्उदैरयन् ॥ ५८ ॥ तांवाचमाह नैवेति नगमिष्यामेत्यार्षः सलोपः भरतस्यकुशलमस्तु यत्संगत्याभूमौस्वर्गसुखलाभः ॥ ५९ ॥ हस्त्यश्वारोहास्तद्बंधकाश्च पादातरूपयोधाः चेनरथिकसंग्रहः तंविधिंधतादृशसत्कारं अनाथाअपरतंत्राइदेत्यर्थइतिक

हयान्गजान्खरानुष्ट्रांस्तथैवसुरभेःसुतान् ॥ अभोजयन्वाहनपास्तेषांभोज्यंयथाविधि ॥ ५५ ॥ इक्षूंश्चमधुलाजांश्चभोजयंतिस्मवाहनान् ॥ इक्ष्वाकुवरयोधानांचोदयंतोमहाबलाः ॥ ५६ ॥ नाश्वबंधोश्वमाजानन्नगजंकुंजरग्रहः ॥ मत्तप्रमत्तमुदितासाचमूस्तत्रसंबभौ ॥ ५७ ॥ तर्पिताःसर्वकामैश्वरक्तचंदनरूषिताः ॥ अप्सरोगणसंयुक्ताःसैन्यावाचमुदीरयन् ॥ ५८ ॥ नैवायोध्यांगमिष्यामोनगमिष्यामदंडकान् ॥ कुशलंभरतस्यास्तु रामस्य[illegible]तथासुखम् ॥ ५९ ॥ इतिपादातयोधाश्चहस्त्यश्वारोहबंधकाः ॥ अनाथास्तंविधिंलब्ध्वावाचमेतामुदीरयन् ॥ ६० ॥ संप्रहृष्टाविनेदुस्ते तत्रतत्र सहस्रशः ॥ भरतस्यानुयातारःस्वर्गोयमितिचाब्रुवन् ॥ ६१ ॥ नृत्यंतश्चहसंतश्चगायंतश्चैवसैनिकाः ॥ समंतात्परिधावंतोमाल्योपेताःसहस्रशः ॥ ६२ ॥ ततोभुक्तवतांतेषांतदन्नममृतोपमम् ॥ दिव्यानुद्वीक्ष्यभक्ष्यांस्तानभवद्भक्षणेमतिः ॥ ६३ ॥ प्रेष्याश्चेट्यश्चवध्वश्चबलस्थाश्चापिसर्वशः ॥ बभूवुस्तेभृशंप्रीताःसर्वेचाहतवाससः ॥ ६४ ॥ कुंजराश्चखरोष्ट्राश्चगोश्वाश्चमृगपक्षिणः ॥ बभूवुःसुभृतास्तत्रनातोह्यन्यमकल्पयन् ॥ ६५ ॥ नाशुक्लवासास्तत्रासीत्क्षुधितोमलिनोपिवा ॥ रजसाध्वस्तकेशोवानरःकश्चिददृश्यत ॥ ६६ ॥

तकः अयाचकाइत्यर्थइत्यन्ये वक्तॄणामतिहर्षयुक्ततयाकवेरपिवर्णनीयमयीभावात्पुनरुक्तिर्नदोषाय ॥ ६० ॥ विनादःप्रहृष्टानांशब्दविशेषः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ अभवद्भक्षणेमतिः कृमानाम पिभक्ष्यसौष्ठवात्पुनराकांक्षाभूदित्यर्थः ॥ ६३ ॥ प्रेष्याःसेवकाः चेट्योदास्यः बलस्थाःसेनास्थाः अहतवाससःनूतनवस्त्रपरीधानाः ॥ ६४ ॥ अतोमुनिदत्तादन्यपदार्थंनाकल्पयन् नाभुंजन्नित्यर्थः नान्योह्यन्यमकल्पयदितिपाठेहिरप्यर्थे अन्योपिसेनामंतर्गतोपि मार्गस्थःप्रसंगात्तद्देशमागतः अन्यंऋषिकल्पितादन्यंपदार्थंनाकल्पयत्नभुक्तवानित्यर्थः अनेनात्याधिक्यंसामग्र्याः सूचितम् ॥ ६५ ॥ ६६ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

एतैराजादिभिःपूर्णालौहीः निष्ठानंव्यंजनंज्ञेयमितिहलायुधः आम्रादिफलसंबंधिक्वथितरससिद्धैरितिआजादिविशेषणंगंधरसान्वितैरितिच वार्यापीडेकाथरसेनिर्यूहोनागदंतकेइतिवैजयंती निष्ठानंव्यंजनंज्ञेयमितिहलायुधः ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ वन स्वर्णरजतादिपात्रीर्ददृशुरित्यन्वयः लोहशब्दःपंचलोहसाधारणः पात्रीणांविशेषणंशोभार्थम् कल्पितपुष्पध्वजयुक्ताःअभितःशुक्लस्यान्नस्यौदनस्यचपूर्णाःपात्रीर्ददृशुः ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ वन पार्श्वेषुचैत्ररथवनवत्प्रतिभासमानवनप्रदेशेषुपंचयोजनमितेषुतत्रत्याःकूपाःपायसकर्दमावभूवुः तत्रत्यागावश्चकामदुघावभूवुः ॥ ६९ ॥ निषादादिवलतृप्त्यर्थंप्रतापमात्रेणसंस्कार्याःप्रतप्ता स्तथापिठरःकपालंतेषुसंस्कृताःपक्काःपैठरास्तैर्मृगादिसंबंधिमांसचयैर्वृताः ॥ ७० ॥ पात्रीणांअन्नाधाराणाम् स्थालीनांव्यंजनस्थालीनाम् पात्राणिभोजनपात्राणीतिकतकः पात्राणांहस्त प्रक्षालनाद्युपयुक्तानाम् स्थालीनांक्षुद्रजनपानपात्राणामितितीर्थः ॥ ७१ ॥ कुंभ्यःस्थाल्यःजलपानपात्रविशेषाः करंभ्योदधिमंथनपात्राणि यौवनस्थस्यमथनोत्तरंयामांतरितस्यसुपक्वस्य

आजैश्चापिचवाराहैर्निष्ठानवरसंचयैः॥ फलनिर्यूहसंसिद्धैःसूपैर्गंधरसान्वितैः ॥६७॥ पुष्पध्वजवतीःपूर्णाःशुक्लस्यान्नस्यचाभितः॥ ददृशुर्विस्मि तास्तत्रनरालौहीःसहस्रशः ॥६८॥ वभूवुर्वनपार्श्वेतुकूपाःपायसकर्दमाः॥ ताश्चकामदुघागावोद्रुमाश्चासन्मधुश्च्युतः ॥६९॥ वाप्योमैरेयपूर्णाश्च [illegible]मांसचयैर्वृताः॥ प्रतप्तपैठरैश्चापिमार्गमायूरकौकुटैः ॥७०॥ पात्रीणांचसहस्राणिस्थालीनांनियुतानिच ॥ न्यर्बुदानिचपात्राणिशातकुंभ [illegible]नेच॥७१॥ स्थाल्यःकुंभ्यःकरंभ्यश्चदधिपूर्णाःसुसंस्कृताः॥ यौवनस्थस्यगौरस्यकपित्थस्यसुगंधिनः ॥७२॥ ह्रदाःपूर्णारसालस्यदध्नःश्वेत स्यचापरं॥ वभूवुःपयसश्चान्येशर्कराणांचसंचयाः॥ ७३॥ कल्कांश्चूर्णकषायांश्चस्नानानिविविधानिच ॥ ददृशुर्भाजनस्थानितीर्थेषुसरितांनराः ॥७४॥ शुक्लानंशुमतश्चापिदंतधावनसंचयान्॥ शुक्लांश्चंदनकल्कांश्चसमुद्गेष्ववतिष्ठतः॥ ७५॥

तथारसालस्यतक्रविशेषस्य अपक्वतक्रंस च केशरादिसंबंधात्गौरस्यपीतवर्णस्य पीतोगौरोहरिद्राभः कपित्थस्यतक्रस्य सुगंधिनःतादृशद्रव्यसंयुक्तस्य ॥ ७२ ॥ ह्रदाःपूर्णाइतिपूर्वान्वयि तथारसालस्यतक्रविशेषस्य अपक्वतक्रंस व्योषंचतुर्जातंगुडार्द्रकम् सजीरकंरसालंस्यान्मंजिकाशिखरिण्यपीतिवैजयंती तक्रमत्रनिर्जलम् व्योषंशुंठीमरीचिपिप्पल्यः चतुर्जातम् त्रिगंधमेलात्वक्पत्रैश्चतुर्जातंसकेसरैरितिशार्ङ्गधरे पत्रंतजपत्रम् गुडःखंडशर्करा आर्द्रकंप्रसिद्धम् तस्यचपूर्णाह्रदाः श्वेतस्यदध्नश्चापरेपयसोन्येपूर्णाह्रदाइत्यनुषंगः शर्कराणांचसंचयाःराशयः ॥ ७३ ॥ कल्कान्आमलकादीनाम् चूर्णकषाया न्सुरभिचूर्णानि कषायोथसुरभौलोहितेपिच चूर्णकषायानलदादिचूर्णक्वथितकषायाइतिकतकः स्नानानिस्नानार्थानिउष्णोदकानितदर्थान्यन्यद्रव्याणिच सरितांतीर्थेषुस्नानघटेषु ॥ ७४ ॥ शुक्लान्निर्मलानंशुमतःअग्रेकूर्चवतोदंतधावनानांअपामार्गादिकाष्ठानांसंचयान् चंदनकल्कान्घृष्टचंदनान् समुद्गेषुसंपुटेषुददृशुरितिसंबंधः ॥ ७५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

पादुकोपानहम् पादुकादार्वादिनिर्मिताः उपानहश्चर्मादिकृताः समाहारेटच्समासांतः ॥ ७६ ॥ आंजनीःअंजनयुक्तकरंडिकाः कंकतान्केशमार्जनानि कूर्चान्श्मश्रुप्रसाधकान् मर्मत्राणानि कवचानि ॥ ७७ ॥ भुक्तजरणार्थंयत्पीयतेतत्प्रतिपानं खरादीनामवगाहनयोग्यसुखावताराम्पद्मोत्पलसहितान्ह्रदान्ददृशुरितिसंबंधः ॥७८॥ आकाशेत्याद्यर्धपूर्वान्वयि उपाधिविशेषान्नी लवर्णानित्यर्थः सुखेनाप्लवःस्नानंयेषुतान् यवसंतृणम् ॥७९ ॥ निर्वापार्थंभक्षणार्थं स्वप्नकल्पंमर्त्यदुर्लभं द्रागुत्पन्नविचित्रपदार्थत्वात् ॥ ८० ॥८१॥ ताःसर्वाअप्सरसः अनुज्ञाप्यदत्तानुमति

दर्पणान्परिमृष्टांश्चवाससांचापिसंचयान्॥ पादुकोपानहंचैवयुग्मान्यत्रसहस्रशः॥ ७६॥ आंजनीःकंकतान्कूर्चांश्छत्राणिचधनूंषिच ॥ मर्मत्राणानिचित्राणिशयनान्यासनानिच॥ ७७॥ प्रतिपानह्रदान्पूर्णान्खरोष्ट्रगजवाजिनाम्॥ अवगाह्यसुतीर्थांश्चह्रदान्सोत्पलपुष्करान्॥ ७८॥ आकाशवर्णप्रतिमान्स्वच्छतोयान्सुखाप्लवान्॥ नीलवैदूर्यवर्णांश्चमृदून्यवससंचयान्॥७९॥ निर्वापार्थंपशूनांतेददृशुस्तत्रसर्वशः॥ व्यस्मयंतमनुष्यास्तेस्वप्नकल्पंतदद्भुतम्॥ ८० ॥ दृष्ट्वातिथ्यंकृतंतावद्भरद्वाजमहर्षिणा॥ इत्येवंरममाणानांदेवानामिवनंदने॥ ८१ ॥ भरद्वाजाश्रमेरम्येसारात्रिर्व्यत्यवर्तत॥ प्रतिजग्मुश्चताःसर्वागंधर्वाश्चयथागतम्॥ भरद्वाजमनुज्ञाप्यताश्चसर्वावरांगनाः ॥ ८२ ॥ तथैवमत्तामदिरोत्कटानरास्तथैवदिव्यागुरुचंदनोक्षिताः॥ तथैवदिव्याविविधाःस्रगुत्तमाःपृथग्विकीर्णामनुजैःप्रमर्दिताः ॥ ८३ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येऽयोध्याकांडेएकनवतितमःसर्गः ॥ ९१ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ततस्तांरजनींव्युष्यभरतःसपरिच्छदः॥ कृतातिथ्योभरद्वाजंकामादभिजगामह ॥ १ ॥ तमृषिःपुरुषव्याघ्रंप्रेक्ष्यप्रांजलिमागतम्॥ हुताग्निहोत्रोभरतंभरद्वाजोऽभ्यभाषत॥ २॥ कच्चिदत्रसुखारात्रिस्तवास्मद्विषयेगता ॥ समग्रस्तेजनःकच्चिदातिथ्येशंसमेनघ॥ ३ ॥

कंकृत्वा ॥८२ ॥ स्वमार्दववदेतद्दूषिकृतमातिथ्यंमिथ्यानेतिदर्शयति तथैवेति मत्ताःहृष्टाः मदिरयाउत्कटाःप्रमत्ताः मत्तेशौंडोत्कटक्षीबाः तथैवअनुभवकालइववर्ततइतिशेषः स्रक्षूत्तमाःस्रगुत्तमाःउपभोगवशात्प्रकीर्णाःप्रमर्दिताश्च ॥ ८३ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेएकनवतितमःसर्गः ॥ ९१ ॥ ॥ ५ ॥ व्युष्य उषित्वा सपरिच्छदःसपरिवारः कामाद्ग्रामप्राप्तिकामात् ॥ १ ॥ २ ॥ अस्मद्विषयेअस्मदाश्रमे सुखासुखरूपा आतिथ्येतेजनःसमग्रःसम्यक्तृप्तिकःअभूदितिशेषः अनेनहितपएवमहत्त्वेष्टसाधनंनतुराज्यादीतिऋषिणाबोधितोभरतः ॥ ३ ॥

T

जनसमूहस्यबहुत्वात्सर्वेषांस्वदर्शनेनकृतकृत्यत्वायाश्रमान्निष्क्रांतमृषिमुवाच ॥४॥ बलवदत्यंतं बलवान्सेनासहितः ॥ ५ ॥ क्लमोग्लानिः संतापोदेहौष्ण्यं अपिप्रेष्यानुपादायप्रेष्यानप्यादाय तैरपिसहेत्यर्थः सुभिक्षाःसुसमृद्धान्नपानाः सुप्रतिश्रयाःशोभनावासाः ॥ ६ ॥ आमंत्रयेपृच्छामि कामंअधिकं मैत्रेणस्निग्धेन ॥ ७॥ तस्यरामस्यकियान्कियद्दूरदेशेकतमस्तस्यमार्गइतिशंस ॥ ८ ॥ ९ ॥ अर्धतृतीययोजनेषुसार्धयोजनद्वयेतीतेइत्यर्थः निर्दराःविदीर्णाःपाषाणाः वर्ततइतिशेषः ॥ १० ॥ मंदाकिनीतदाख्याकाचिन्नदीचित्रकूटोत्तरपार्श्वंप्राप्यतिष्ठतीतिशेषः॥ ११॥

तमुवाचांजलिंकृत्वाभरतोभिप्रणम्यच॥ आश्रमादुपनिष्क्रांतमृषिमुत्तमतेजसम् ॥ ४ ॥ सुखोषितोस्मिभगवन्समग्रबलवाहनः॥ बलवत्तर्पितश्चाहंबलवान्भगवंस्त्वया॥ ५॥ अपेतक्लमसंतापाःसुभिक्षाःसुप्रतिश्रयाः॥ अपिप्रेष्यानुपादायसर्वेस्मसुसुखोषिताः॥ ६॥ आमंत्रयेहंभगवन्कामंत्वामृषिसत्तम॥ समीपंप्रस्थितंभ्रातुर्मैत्रेणेक्षस्वचक्षुषा॥ ७॥ आश्रमंतस्यधर्मज्ञधार्मिकस्यमहात्मनः॥ आचक्ष्वकतमोमार्गःकियानितिचशंसमे ॥ ८ ॥ इतिपृष्टस्तुभरतंभ्रातुर्दर्शनलालसम्॥ प्रत्युवाचमहातेजाभरद्वाजोमहातपाः॥ ९ ॥ भरतार्धतृतीयेषुयोजनेष्वजनेवने॥ चित्रकूटगिरिस्तत्ररम्यनिर्दरकाननः॥ १० ॥ उत्तरंपार्श्वमासाद्यतस्यमंदाकिनीनदी॥ पुष्पितद्रुमसंछन्नारम्यपुष्पितकानना॥ ११ ॥ अनंतरंतत्सरितश्चित्रकूटंचपर्वतम्॥ तयोःपर्णकुटींताततत्रतौवसतोध्रुवम्॥ १२॥ दक्षिणेनचमार्गेणसव्यदक्षिणमेवच॥ गजवाजिसमाकीर्णांवाहिनींवाहिनीपते॥ १३॥ वाहयस्वमहाभागततोद्रक्ष्यसिराघवम्॥ प्रयाणमितिचश्रुत्वाराजराजस्ययोषितः॥ १४॥ हित्वायानानियानार्हाब्राह्मणंपर्यवारयन्॥ वेपमानाकृशादीनासहदेव्यासुमित्रया॥ १५॥ कौसल्यातत्रजग्राहकराभ्यांचरणौमुनेः॥ असमृद्धेनकामेनसर्वलोकस्यगर्हिता॥ १६॥ कैकेयीतत्रजग्राहचरणौसव्यपत्रपा॥ तंप्रदक्षिणमागम्यभगवंतंमहामुनिम्॥ १७॥ अदूराद्भरतस्यैवतस्थौदीनमनास्तदा॥ तत्रपप्रच्छभरतंभरद्वाजोमहामुनिः॥ १८॥

तस्याअनंतरंतत्परपार्श्वेचित्रकूटंपर्वतंतयोरामलक्ष्मयोःपर्णकुटींचद्रक्ष्यसि तत्रपर्वतेवसतः ध्रुवंनिश्चयेन ॥ १२ ॥ दक्षिणेनैवमार्गेणयमुनायादक्षिणतीरमार्गेणैवगत्वाकिंचिद्दूरंततः पश्चात्सव्यदक्षिणंतस्यमार्गस्यशाखामार्गयोःसव्यभागवर्तीयोदक्षिणदिग्गामीमार्गोस्तितंमार्गंवाहिनींवाहयस्वनत्वन्यंशाखामार्गं तस्याल्पत्वात्वनमार्गत्वाच्च ॥१३ ॥ राजराजस्यदशरथस्य ॥१४॥ ब्राह्मणंभरद्वाजंपर्यवारयन्नमस्कारार्थंस्त्रियइतिशेषः वेपमानत्वादिगुणविशिष्टाकौसल्या ॥ १५ ॥ असमृद्धेनफलसमृद्धिरहितेनकामेनमनोरथेनोपलक्षिताइत्यादिकैकेयीविशेषणम् ॥ १६ ॥ सव्यपत्रपाअतएवसलज्जा ॥१७ ॥ दीनमनाः अप्राप्तमनोरथत्वात् कैकेयीविशेषणम् ॥ १८ ॥

विशेषंतत्तन्नामरूपम् ॥ १९ ॥ शोकानशनकर्शितांशोकवशप्राप्तानशनेनकृशीकृताम् ॥ २० ॥ यांपश्यसिएषेत्यन्वयः सिंहवद्विक्रांतगमनशीलम् ॥ २१ ॥ धातारंउपेंद्रम् ॥ २२ ॥ कर्णि
कारोवृक्षविशेषः ॥ २३ ॥ देववर्णिनौदेवतुल्यरूपौ ॥ २४ ॥ यस्याःकैकेय्याःजीवनाशंगतौताद्दशापदंप्राप्तौ ॥ २५ ॥ दृप्तांगर्वितां अकृतप्रज्ञांअशिक्षितबुद्धिं आर्यरूपिणींसतीमिवप्रतिभा

विशेषंज्ञातुमिच्छामिमातॄणांतवराघव ॥ एवमुक्तस्तुभरतोभरद्वाजेनधार्मिकः ॥ १९ ॥ उवाचप्रांजलिर्भूत्वावाक्यंवचनकोविदः ॥ यामिमांभग
वन्दीनांशोकानशनकर्शिताम् ॥ २० ॥ पितुर्हिमहिषींदेवींदेवतामिवपश्यसि ॥ एषातंपुरुषव्याघ्रंसिंहविक्रांतगामिनम् ॥ २१ ॥ कौसल्यासुषुवे
रामंधातारमदितिर्यथा ॥ अस्यावामभुजंश्लिष्टायासातिष्ठतिदुर्मनाः ॥ २२ ॥ इयंसुमित्रादुःखार्तादेवीराज्ञश्चमध्यमा ॥ कर्णिकारस्यशाखेवशी
र्णपुष्पावनांतरे ॥ २३ ॥ एतस्यास्तौसुतौदेव्याःकुमारौदेववर्णिनौ ॥ उभौलक्ष्मणशत्रुघ्नौवीरौसत्यपराक्रमौ ॥ २४ ॥ यस्याःकृतेनरव्याघ्रौजीवना
शमितोगतौ ॥ राजपुत्रविहीनश्चस्वर्गंदशरथोगतः ॥ २५ ॥ क्रोधनामकृतप्रज्ञांदृप्तांसुभगमानिनीम् ॥ ऐश्वर्यकामांकैकेयीमनार्यामार्यरूपिणीम्
॥ २६ ॥ ममैतांमातरंविद्धिनृशंसांपापनिश्चयाम् ॥ यतोमूलंहिपश्यामिव्यसनंमहदात्मनः ॥ २७ ॥ इत्युक्त्वानरशार्दूलोबाष्पगद्गदयागिरा ॥ विनिः
श्वस्यसताम्राक्षःक्रुद्धोनागइवश्वसन् ॥ २८ ॥ भरद्वाजोमहर्षिस्तंब्रुवंतंभरतंतदा ॥ प्रत्युवाचमहाबुद्धिरिदंवचनमर्थवित् ॥ २९ ॥ नदोषेणावगंत
व्याकैकयीभरतत्वया ॥ रामप्रव्राजनंह्येतत्सुखोदर्कंभविष्यति ॥ ३० ॥ देवानांदानवानांचऋषीणांभावितात्मनाम् ॥ हितमेवभविष्यद्धिरामप्र
व्राजनादिह ॥ ३१ ॥ अभिवाद्यतुसंसिद्धःकृत्वाचैनंप्रदक्षिणम् ॥ आमंत्र्यभरतःसैन्यंयुज्यतामितिचाब्रवीत् ॥ ३२ ॥ ततोवाजिरथान्युक्त्वादिव्या
न्हेमविभूषितान् ॥ अध्यारोहत्प्रयाणार्थंबहून्बहुविधोजनः ॥ ३३ ॥ गजकन्यागजाश्चैवहेमकक्ष्याःपताकिनः ॥ जीमूताइवघर्मांतेसघोषाःसंप्रत
स्थिरे ॥ ३४ ॥ विविधान्यपियानानिमहांतिचलघूनिच ॥ प्रययुःसुमहार्हाणिपादैरपिपदातयः ॥ ३५ ॥

समानाम् ॥ २६ ॥ यतोमूलंयन्मूलम् ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ दोषेणदुष्टकृत्यकर्तृत्वेन सुखोदर्कंदेवानामृषीणांचसुखफलम् ॥ ३० ॥ तदेवाह देवानामित्यादि भविष्यदितिशत्रंतं जानी
हीतिशेषः एवंदेवादिकृतोऽयंमंथराद्वाराकैकेय्याबुद्धिमोहइतिभावः अतएवनैषादोषभागितिबोध्यं देवादीनांसुखदत्वात् ॥ ३१ ॥ संसिद्धःप्राप्ताशीर्वादरूपानुग्रहः स्वमातृकृत्यस्यज्ञातिहिताव
हत्वाच्च युज्यतांगमनायसंनह्यताम् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ गजकन्याःकरेणवः सघोषाःघंटाघोषसहिताः ॥ ३४ ॥ सुमहार्हाणियानान्यारुह्यतद्योग्याःप्रययुः पदातयस्तुपादैरेवप्रययुः ॥ ३५ ॥

यानप्रवेकैःयानोत्तमैः ॥ ३६ ॥ चंद्रार्कतरुणाभासांतरुणचंद्रार्कसदृशीं कचिद्व्रागेस्फटिकादिनिर्मितांकचिद्व्रागेपद्मरागादिनिर्मितामितियावत् नियुक्तांवाहकैरितिशेषः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ गंगायाःपरवेलायांपश्चिमतीरेस्थितासेनागिरिषुनदीषुचवर्तमानवनान्यतिक्रम्यप्रयाताबभूवेतिशेषः ॥ ३९ ॥ सेति ॥ ४० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीये

अथयानप्रवेकैस्तुकौसल्याप्रमुखाःस्त्रियः॥ रामदर्शनकांक्षिण्यःप्रययुर्मुदितास्तदा ॥ ३६ ॥ चंद्रार्कतरुणाभासांनियुक्तांशिविकांशुभाम् ॥ आस्थायप्रययौश्रीमान्भरतःसपरिच्छदः॥ ३७॥ साप्रयातामहासेनागजवाजिसमाकुला॥ दक्षिणांदिशमावृत्यमहामेघइवोत्थितः ॥ ३८ ॥ वनानिचव्यतिक्रम्यजुष्टानिमृगपक्षिभिः॥ गंगायाःपरवेलायांगिरिष्वथनदीष्वपि ॥ ३९ ॥ सासंप्रहृष्टद्विपवाजियूथावित्रासयंतीमृगपक्षिसंघान्॥ महद्वनंतत्प्रविगाहमानाररराजसेनाभरतस्यतत्र॥४०॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेद्विनवतितमःसर्गः॥९२॥

तयामहत्यायायिन्याध्वजिन्यावनवासिनः॥ अर्दितायूथपामत्ताःसयूथाःसंप्रदुद्रुवुः ॥ १ ॥ ऋक्षाःपृषतमुख्याश्चरुरवश्चसमंततः॥ दृश्यंतेवनवाटेषुगिरिष्वपिनदीषुच॥ २ ॥ ससंप्रतस्थेधर्मात्माप्रीतोदशरथात्मजः॥ वृतोमहत्यानादिन्यासेनयाचतुरंगया ॥ ३ ॥ सागरौघनिभासेनाभरतस्यमहात्मनः॥ महींसंछादयामासप्रावृषिद्यामिवांबुदः॥ ४ ॥ तुरंगौघैरवततावारणैश्चमहाबलैः ॥ अनालक्ष्याचिरंकालंतस्मिन्कालेबभूवसा॥ ५॥ सगत्वादूरमध्वानंसंपरिश्रांतवाहनः॥ उवाचवचनंश्रीमान्वसिष्ठंमंत्रिणांवरम्॥ ६॥ यादृशंलक्ष्यतेरूपंयथाचैवमयाश्रुतम्॥ व्यक्तंप्राप्ताःस्मतंदेशंभरद्वाजोयमब्रवीत्॥ ७॥ अयंगिरिश्चित्रकूटस्तथामंदाकिनीनदी॥ एतत्प्रकाशतेदूरान्नीलमेघनिभंवनम्॥८॥ गिरेःसानूनिरम्याणिचित्रकूटस्यसंप्रति॥ वारणैरवमृद्यंतेमामकैःपर्वतोपमैः॥ ९ ॥

आदिकाव्येअयोध्याकांडेद्विनवतितमःसर्गः ॥ ९२ ॥ ॥ॐ॥ ॥ यायिन्यागच्छंत्या यूथपाःयूथनाथाः ॥ १ ॥ पृषताःसबिंदवोरुरवोऽबिंदवः अर्दितादृश्यंतइत्यर्थः ॥ २ ॥ नादिन्याघोषवत्या ॥ ३ ॥ ४ ॥ तस्मिन्कालेमार्गगमनकाले सामही ॥ ५ ॥ मंत्रिणांमंत्रविदांवरंश्रेष्ठम् ॥ ६ ॥ भरद्वाजोयंदेशंचित्रकूटंयादृशमब्रवीत्यथाचास्माभिःश्रुतंतथैवास्यदेशस्यरूपं लक्ष्यते तस्माद्व्यक्तंतंदेशंप्राप्ताःस्म छांदसोविसर्गलोपः ॥ ७ ॥ प्राप्तिमेवविवृणोति अयमिति ॥ ८ ॥ अवमृद्यंतेपीड्यंते ॥ ९ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अतएवैतेनगावृक्षाःगजानामाघातेनचलितशाखाःपर्वतसानुषुकुसुमानिमुंचंति ॥ १० ॥ ११ ॥ प्रचोदिताःसैनिकैः वायुप्रविद्धाःवायुप्रेरिताः मेघजालाःमे[illegible]समूहाः मेघराज्यइतिपाठां
तरम् ॥ १२ ॥ अमीभटाःमेघप्रकाशैःफलकैःशस्त्रनिवारणचर्मभिरुपलक्षिताः दाक्षिणात्यानराइवशिरस्सुकुसुमापीडान्कुसुमनिर्मितभूषणविशेषान्कुर्वंतिधारयंतीतितीर्थः अमीवृक्षाःनि
बिडप्रत्ययपलाशभूयिष्ठतयामेघवदवभासमानैःफलकैर्महास्कंधशाखाभिरुपलक्षिताःदाक्षिणात्याःदक्षिणदिग्भवाःशशिप्रभान्सुरभीन्कुसुम[illegible]न्स्तबकशेखरान्कुर्वंति दाक्षिणात्याःशशिप्र

मुंचंतिकुसुमान्येतेनगाःपर्वतसानुषु ॥ नीलाइवातपापायेतोयंतोयधराघनाः ॥ १० ॥ किन्नराचरितंदेशंपश्यशत्रुघ्नपर्वते ॥ हयैःसमंतादाकीर्णम
करैरिवसागरम् ॥ ११ ॥ एतेमृगगणाभांतिशीघ्रवेगाःप्रचोदिताः ॥ वायुप्रविद्धाःशरदिमेघजालाइवांबरे ॥ १२ ॥ कुर्वंतिकुसुमापीडान्शिरःसुसु
रभीनमी ॥ मेघप्रकाशैःफलकैर्दाक्षिणात्यानरायथा ॥ १३ ॥ निष्कूजमिवभूत्वेदंवनंघोरप्रदर्शनम् ॥ अयोध्येवजनाकीर्णासंप्रतिप्रतिभातिमे
॥ १४ ॥ खुरैरुदीरितोरेणुर्दिवंप्रच्छाद्यतिष्ठति ॥ तंवहत्यनिलःशीघ्रंकुर्वन्निवममप्रियम् ॥ १५ ॥ स्यंदनांस्तुरगोपेतान्सूतमुख्यैरधिष्ठितान् ॥ एतान्सं
पततःशीघ्रंपश्यशत्रुघ्नकानने ॥ १६ ॥ एतान्वित्रासितान्पश्यबर्हिणःप्रियदर्शनान् ॥ एव[illegible]शैलमधिवासंपतत्रिणाम् ॥ १७ ॥ अतिमात्रमयं
देशोमनोज्ञःप्रतिभातिमे ॥ तापसानांनिवासोयंव्यक्तंस्वर्गपथोनघ ॥ १८ ॥ मृगामृ[illegible]हिताबहवःपृषतावने ॥ मनोज्ञरूपालक्ष्यंतेकुसुमैरिव
चित्रिताः ॥ १९ ॥ साधुसैन्याःप्रतिष्ठंतांविचिन्वंतुचकाननम् ॥ यथातौपुरुषव्याघ्रौ[illegible]रामलक्ष्मणौ ॥ २० ॥ भरतस्यवचःश्रुत्वापुरुषाःशस्त्रपा
णयः ॥ विविशुस्तद्वनंशूराधूमाग्रंददृशुस्ततः ॥ २१ ॥ तेसमालोक्यधूमाग्रमूचुर्भरतमागताः ॥ नामनुष्येभवत्यग्निर्व्यक्तमत्रैवराघवौ ॥ २२ ॥

भानितिपाठइतिकतकः ॥ १३ ॥ इदंवनंपूर्वंनिष्कूजंजनशब्दरहितंअतएवघोरदर्शनंभूत्वासांप्रतमस्मदागमनेजनाकीर्णायोध्येवभाति पाठांतरेजनाकीर्णमिदंवनमयोध्येवभाति ॥ १४ ॥ वह
तिअपनयति ममप्रियंकुर्वन्निव चित्रकूटदर्शनेननिरोधनिवर्तकत्वादितिभावः ॥ १५ ॥ संपततःगच्छतः ॥ १६ ॥ १७ ॥ व्यक्तंस्पष्टं स्वर्गपथःस्वर्गप्रदेशः ॥ १८ ॥ पृषतानांसबिंदुत्वात्कुसुमै
श्चित्रिताइवेत्युक्तिः ॥ १९ ॥ साधुयथोचितंप्रतिष्ठंतांगच्छंतु गमनफलंविचिन्वंत्वित्यादि ॥ २० ॥ धूमाग्रंधूमशिखां तेनवह्निमनुमायतत्संपादकत्वेनराघवावनुमायभरतमूचुः ॥ २१ ॥ ना
मनुष्येवनदाहाभावविशिष्टतयाप्रत्यक्षंदृश्यमानेइतिशेषः तस्मान्मनुष्यकारणकवह्न्यनुपपत्त्याअत्रैवराघवावितिजानीमः ॥ २२ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

राजभीत्यानिश्चयेनतथावक्तुमशक्नुवंतःपक्षांतरमाहुः अथेति अत्रनतौतथाप्यन्येतपस्विनोत्रभविष्यंति तन्मुखात्तद्वासस्थानलाभोभविष्यतीतिभावः ॥ २३ ॥ साधुसंमतंन्यायवित्संमतं तेषांवचनंश्रुत्वातत्रप्रदेशेरामावस्थितिंनिश्चित्यसर्वान्सैन्यानुवाच ॥ २४ ॥ वचनमाह यत्ताइति यत्ताःसावधानाः कोलाहलमकुर्वंतः धृतिरित्यशोकमंत्रिणोनामांतरम् ॥ २५ ॥ २६ ॥ अपिच याचमूर्भरतेनव्यवस्थिताभरतेनव्यवस्थापितासावासायअग्रतोभूमिनिरीक्षमाणा नचिरेणशीघ्रम् ॥ २७ ॥ ॥इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअ

अथनात्रनरव्याघ्रौराजपुत्रौपरंतपौ॥ अन्येरामोपमाःसंतिव्यक्तमत्रतपस्विनः ॥ २३ ॥ तच्छ्रुत्वाभरतस्तेषांवचनंसाधुसंमतम्॥सैन्यानुवाचसर्वांस्तानमित्रबलमर्दनः॥ २४ ॥ यत्ताभवंतस्तिष्ठंतुनेतोगंतव्यमग्रतः॥ अहमेवगमिष्यामिसुमंत्रोधृतिरेवच ॥ २५ ॥ एवमुक्तास्ततःसैन्यास्तत्रतस्थुःसमंततः॥ भरतोयत्रधूमाग्रंतत्रदृष्टिंसमादधत्॥२६॥व्यवस्थितायाभरतेनसा[निरी]क्षमाणापिचभूमिमग्रतः॥ बभूवहृष्टानचिरेणजानतीप्रियस्यरामस्यसमागमंतदा॥ २७॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिक[ाव्ये]अयोध्याकांडेत्रिनवतितमःसर्गः॥ ९३ ॥ ॥ ॥दीर्घकालोषितस्तस्मिन्गिरौगिरिवरप्रियः॥ वैदेह्याःप्रियमाकांक्षन्स्वंचचित्तंविलोभयन्॥ [१ ॥ अ]थदाशरथिश्चित्रंचित्रकूटमदर्शयत्॥ भार्याममरसंकाशःशचीमिवपुरंदरः॥ २॥ नराज्यभ्रंशनंभद्रेनसुहृद्भिर्विनाभवः॥ मनोमेबाधतेदृष्ट्वारमणीयमिमंगिरिम् ॥ ३ ॥ पश्येममचलंभद्रेनानाद्विजगणायुतम्॥ शिखरैःखमिवोद्विद्धैर्धातुमद्भिर्विभूषितम्॥ ४॥ केचिद्रजतसंकाशाःकेचित्क्षतजसन्निभाः ॥ पीतमांजिष्ठवर्णाश्चकेचिन्मणिवरप्रभाः॥ ५॥पुष्यार्ककेतकाभाश्चकेचिज्ज्योतीरसप्रभाः॥ विराजंतेऽचलेंद्रस्यदेशाधातुविभूषिताः॥ ६॥

योध्याकांडेत्रिनवतितमःसर्गः ॥ ९३ ॥ ॥ ॥ ॥ अथकविस्तत्रस्थितरामवृत्तांतंवर्णयति दीर्घेत्यादि प्रियंसंतोषंआकांक्षन्इच्छन्स्वानुरोधेनघोरंवनमागतायाश्चित्तखेदस्योपशमनीयतयाचित्रकूटरामणीयकदर्शनेनतच्चित्तमुपलालयन्स्वंचचित्तंवनवासादिखिन्नंतथाकुर्वन्चित्रकूटमदर्शयदित्यन्वयः ॥ १ ॥ २ ॥ विनाभवःविनावस्थानम् मेमनोनबाधतइत्यन्वयः दृष्ट्वास्थितस्येतिशेषः ॥ ३ ॥ खमिवोद्विद्धैः शीलितादिवत्कर्तरिनिष्ठा खस्यवेधकैरित्यर्थः अभ्रंलिहैरितियावत् ॥ ४ ॥ क्षतजंरुधिरम् पीतवर्णामांजिष्ठवर्णाश्च ॥ ५ ॥ पुष्यःपुष्परागः अर्कःस्फटिकः केतकानिकेतकपुष्पाणि ज्योतिर्नक्षत्रम् रसःपारदरसः ॥ ६ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

द्वीपीमहाव्याघ्रः तरक्षुःक्षुद्रव्याघ्रः अदुष्टैस्तपस्विवैभवाद्धिंसादिदोषरहितैः ॥७॥ असनःपीतसारः प्रियालःराजादनम् धवांकोलभव्यतिनिशावृक्षविशेषाः ॥ ८ ॥ अरिष्टोनिंबः धन्वनइन्द्र यवः बीजप्रचुरफलविशेषादाडिमादयः ॥ ९ ॥ पुष्यतिवर्धयति ॥ १० ॥ कामहर्षणान् देशानितिशेषः तत्ररममाणान्किन्नरान्पश्य ॥ ११ ॥ खड्गान्किन्नराणामितिशेषः तथाविद्याधरीणां क्रीडोद्देशान्पश्य तासांशाखावसक्तान्यंबराणिचपश्य ॥ १२ ॥ जलप्रपातैःउच्चप्रदेशात्पतद्भिर्जलप्रवाहैरुद्भेदैर्भुवमुद्भिद्यनिर्गतैर्निष्पंदैरल्पनिर्झरैः स्रवद्भिरित्युभयविशेषणंप्रवहद्भिरित्यर्थकम्

नानामृगगणैर्द्वीपितरक्ष्वृक्षगणैर्वृतः ॥ अदुष्टैर्भात्ययंशैलोबहुपक्षिसमाकुलः ॥ ७ ॥ आम्रजंब्वसनैर्लोध्रैःप्रियालैःपनसैर्धवैः ॥ अंकोलैर्भव्यति निशैर्बिल्वतिंदुकवेणुभिः ॥ ८ ॥ काश्मर्यारिष्टवरणैर्मधूकैस्तिलकैरपि ॥ बदर्यामलकैर्नीपैर्वेत्रधन्वनबीजकैः ॥ ९ ॥ पुष्पवद्भिःफलोपेतैश्छायावद्भि र्मनोरमैः ॥ एवमादिभिराकीर्णःश्रियंपुष्यत्ययंगिरिः ॥ १० ॥ शैलप्रस्थेषुरम्येषुपश्येमान्कामहर्षणान् ॥ किन्नरान्द्वंद्वशोभद्रेरममाणान्मनस्विनः ॥ ११ ॥ शाखावसक्तान्खड्गांश्चप्रवराण्यंबराणिच ॥ पश्यविद्याधरस्त्रीणांक्रीडोद्देशान्मनोरमान् ॥ १२ ॥ जलप्रपातैरुद्भेदैर्निष्पंदैश्चक्वचित्क्वचित् ॥ स्रवद्भिर्भात्ययंशैलःस्रवन्मदइवद्विपः ॥ १३ ॥ गुहासमीरणोगंधान्नानापुष्पभवान्बहून् ॥ घ्राणतर्पणमभ्येत्यकंनरंनप्रहर्षयेत् ॥ १४ ॥ यदीहशरदो नेकास्त्वयासार्धमनिंदिते ॥ लक्ष्मणेनचवत्स्यामिनमांशोकःप्रधर्षति ॥ १५ ॥ बहुपुष्पफलेरम्येनानाद्विजगणायुते ॥ विचित्रशिखरेह्यस्मिन्रत वानस्मिभामिनि ॥ १६ ॥ अनेनवनवासेनममप्राप्तंफलद्वयम् ॥ पितुश्चानृण्यताधर्मेभरतस्यप्रियंतथा ॥ १७ ॥ वैदेहिरमसेकच्चिच्चित्रकूटेमयास ह ॥ पश्यंतीविविधान्भावान्मनोवाक्कायसंमतान् ॥ १८ ॥ इदमेवामृतंप्राहूराज्ञिराजर्षयःपरे ॥ वनवासंभवार्थायप्रेत्यमेप्रपितामहाः ॥ १९ ॥

॥ १३ ॥ गुहासमीरणःगुहाद्वारप्रवृत्तःसमीरणः घ्राणतर्पणम् कुर्वाणइतिशेषः अभ्येत्यप्राप्य ॥ १४ ॥ शरदःसंवत्सरान् ॥ १५ ॥ रतवान्रतिमान् रतिःप्रीतिः ॥ १६ ॥ धर्मेसत्यपालनलक्षणे ॥ १७ ॥ मनोवाक्कायसंमतान्तत्रियान्वर्णनेवाक्प्रियता भावाःपदार्थाः संयतेतिपाठेसम्यक्नियमितकरणत्रयेत्यर्थः संयताइतिबहुवचनांतपाठेभावानित्यस्यविशेषणं लिंगव्यत्ययआर्षइति तीर्थस्तत्रनकंचिद्युक्तमर्थंपश्यामः ॥ १८ ॥ इदमेवनियमसहितंवनेवस्थानमेव अमृतंप्राहुःमोक्षसाधनंप्राहुः मेप्रपितामहामन्वादयः वनवासेप्रेत्यैतच्छरीरत्यागोत्तरंभवार्थायभवःशिवोहिर ण्यगर्भस्तल्लोकप्राप्तिरूपायार्थायप्रयोजनायाहुरित्येके भवार्थायसंसारक्लेशनिवृत्तयेइतिकतकोव्याचष्टे ॥ १९ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अभितइतिपदम् ॥ २० ॥ अचलेंद्रसंबंध्योषध्यःस्वकांतिसंपदाशोभमानाअग्निशिखाइवनिशिभांति ॥ २१ ॥ क्षयनिभाःगृहसदृशाः अतिनिबिडबहुपलाशवृक्षकत्वात् उद्यानसन्निभाःचं पकमालत्यादिबाहुल्यात् एकशिलाःअनेकजनावस्थानक्षमैकशिलायुक्ताः ॥ २२ ॥ कूटोयभागः ॥ २३ ॥ कुष्ठमुत्पलमितितीर्थः स्थगरःपुत्रजीवकः भूर्जःभूर्जपत्रवृक्षः एतेषांपत्राण्युत्तर च्छदायेषांतान्कामिनांस्वास्तरान्आस्तरणानि कुशेशयंपद्मंतद्दलैरासमंताद्युतान्पश्य ॥ २४ ॥ फलानि भुक्तानीतिशेषः ॥ २५ ॥ वस्वौकसाराकुबेरनगरी नलिनीशक्रनगरी वस्वौकसारा

शिलाःशैलस्यशोभंतेविशालाःशतशोऽभितः॥ बहुलाबहुलैर्वर्णैर्नीलपीतसितारुणैः॥ २०॥ निशिभांत्यचलेंद्रस्यहुताशनशिखाइव॥ ओषध्यः स्वप्रभालक्ष्म्याभ्राजमानाःसहस्रशः॥ २१॥ केचित्क्षयनिभादेशाःकेचिदुद्यानसन्निभाः॥ केचिदेकशिलाभांतिपर्वतस्यास्यभामिनि॥२२॥ भि त्त्वेववसुधांभातिचित्रकूटःसमुत्थितः॥ चित्रकूटस्यकूटोयंदृश्यतेसर्वतःशुभः॥ २३॥ कुष्ठस्थगरपुन्नागभूर्जपत्रोत्तरच्छदान्॥ कामिनांस्वास्तरान्प श्यकुशेशयदलायुतान्॥ २४॥ मृदिताश्चापविद्धाश्चदृश्यंतेकमलस्रजः॥ कामिभिर्वनितेपश्यफलानिविविधानिच॥ २५॥ वस्वौकसारांनलिनी मतीत्यैवोत्तरान्कुरून्॥ पर्वतश्चित्रकूटोसौबहुमूलफलोदकः॥ २६॥ इमंतुकालंवनितेविजह्रिवांस्त्वयाचसीतेसहलक्ष्मणेन॥ रतिंप्रपत्स्येकुलध र्मवर्धिनींसतांपथिस्वैर्नियमैःपरैःस्थितः॥ २७॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेचतुर्नवतितमःसर्गः॥ ९४॥

अथशैलाद्विनिष्क्रम्यमैथिलींकोशलेश्वरः॥ अदर्शयच्छुभजलांरम्यांमंदाकिनींनदीम्॥ १॥ अब्रवीच्चवरारोहांचंद्रचारुनिभाननाम्॥ विदेहराज स्यसुतांरामोराजीवलोचनः॥ २॥ विचित्रपुलिनांरम्यांहंससारससेविताम्॥ कुसुमैरुपसंपन्नांपश्यमंदाकिनींनदीम्॥ ३॥

श्रीदस्यशक्रस्यनलिनीपुरीतिहरिः अतीत्यशोभतेइतिशेषेणान्वयः ॥ २६ ॥ हेवनितेसीतेपरैःश्रेष्ठैःस्वैःस्वीयैर्नियमैःसहसतांपथिस्थितःसन्इमंकालंचतुर्दशवर्षमितंत्वयालक्ष्मणेनचसहविज ह्रिवान्प्राप्तविहारोयदिभविष्यामितदाकुलधर्मवर्धिनींरतिसौख्यंप्रपत्स्येप्राप्स्यामि ॥ २७ ॥ अष्टाविंशतिश्लोकाअत्रेतिकतकः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलके वाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेचतुर्नवतितमःसर्गः ॥ ९४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथनदीप्रदर्शनेनोपलालयति अथेति ॥ १ ॥ वरारोहांउत्तमस्त्रीम् ॥ २ ॥ कुसुमैःपद्मादिभिः ॥ ३ ॥

पुष्पफलयुतैर्द्रुमैस्तीरभवैराजंतींशोभमानां राजराजःकुबेरस्तस्यनलिनींसौगंधिकाख्या ॥ ४ ॥ तीर्थानिअवतारमार्गाः रतिंप्रीतिम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ उपतिष्ठंतेमंत्रैरुपस्थानंकुर्वते एतेपरे मुनयः प्रकाशंते जपपराइतिशेषः ॥ ७ ॥ प्रनृत्तइवनृत्तंकर्तुमुपक्रांतइव अतएवपुष्पांजलिकरणंपादपैः ॥ ८ ॥ मणिनिकाशंमुक्तानिकाशमुदकंयस्यास्ताम् ॥ ९ ॥ अंभसिपोप्लूयमानान्पुनःपुनः

नानाविधैस्तीररुहैर्वृतांपुष्पफलद्रुमैः॥ राजंतींराजराजस्यनलिनीमिवसर्वतः॥ ४॥ मृगयूथनिपीतानिकलुषांभांसिसांप्रतम्॥ तीर्थानिरमणीयानिरतिंसंजनयंतिमे॥ ५॥ जटाजिनधराःकालेवल्कलोत्तरवाससः॥ ऋषयस्त्ववगाहंतेनदींमंदाकिनींप्रिये॥ ६॥ आदित्यमुपतिष्ठंतेनियमादूर्ध्वबाहवः॥ एतेपरेविशालाक्षिमुनयःसंशितव्रताः ॥७॥ मारुतोद्धूतशिखरैःप्रनृत्तइवपर्वतः॥ पादपैःपुष्पपत्राणिसृजद्भिरभितोनदीम्॥ ८॥ क्वचिन्मणिनिकाशोदांक्वचित्पुलिनशालिनीम्॥ क्वचित्सिद्धजनाकीर्णांपश्यमंदाकिनींनदीम्॥ ९॥ निर्धूतान्वायुनापश्यविततान्पुष्पसंचयान्॥ पोप्लूयमानानपरान्पश्यत्वंतनुमध्यमे॥ १०॥ पश्यैतद्वल्गुवचसोरथांगाह्वयनाद्विजाः॥ अधिरोहंतिकल्याणिनिष्कूजंतःशुभागिरः॥ ११॥ दर्शनंचित्रकूटस्यमंदाकिन्याश्चशोभने॥ अधिकंपुरवासाच्चमन्येतवचदर्शनात्॥ १२॥ विधूतकल्मषैःसिद्धैस्तपोदमशमान्वितैः॥ नित्यविक्षोभितजलांविगाहस्वमयासह ॥ १३॥ सखीवच्चविगाहस्वसीतेमंदाकिनींनदीम् ॥ कमलान्यवमज्जंतीपुष्कराणिचभामिनि॥ १४॥ त्वंपौरजनवद्व्यालानयोध्यामिवपर्वतम्॥ मन्यस्ववनितेनित्यंसरयूवदिमांनदीम्॥ १५॥ लक्ष्मणश्चैवधर्मात्मामन्निदेशेव्यवस्थितः॥ त्वंचानुकूलावैदेहिप्रीतिंजनयतीमम॥ १६॥ उपस्पृशंस्त्रिषवणंमधुमूलफलाशनः॥ नायोध्यायैनराज्यायस्पृहयेचत्वयासह॥ १७॥

प्लवमानान्पुष्पसंचयान्पश्य पश्येहाचलमध्यमेइतिपाठः कृशत्वाच्चलनाशक्तमध्यवतीत्यर्थइतिकतकः ॥ १० ॥ रथांगाह्वयनाःचक्रवाकाः रथांगंतद्वाचकःशब्दोह्वयनेनामयेषामितिविग्रहः अधिरोहंतिपुलिनानीतिशेषः ॥ ११ ॥ तवदर्शनाच्चाधिकंअधिकसुखावहम् ॥ १२ ॥ १३ ॥ सखीवन्मंदाकिन्याइतिशेषः कमलपुष्करेरक्तसितपद्मेतानिअवमज्जंतीप्रक्षिपंती ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥ १६ ॥ उपस्पृशन्स्नानंकुर्वन् ॥ १७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

सुपुष्पितांसुपुष्पितवनांतामवगाह्यसुखीनस्यात्सनास्तीत्यन्वयः ॥ १८ ॥ सरितंप्रतिसरितंवर्णयन् नयनयोग्यांजनवन्नीलप्रभम् ॥ १९ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिल

इमांहिरम्यांगजयूथलोडितांनिपी ततोयांगजसिंहवानरैः॥ सुपुष्पितांपुष्पभरैरलंकृतांनसोस्तियःस्यान्नगतक्लमःसुखी ॥ १८॥ इतीवरामोबहुसं गतंवचःप्रियासहायःसरितंप्रतिब्रुवन् ॥ चचाररम्यंनयनांजनप्रभंसचित्रकूटंरघुवंशवर्धनः ॥ १९॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदि काव्येअयोध्याकांडेपंचनवतितमःसर्गः॥९५॥ ॥छ॥ ॥रामस्तुनलिनींरम्यांचित्रकूटंचपर्वतम् ॥ उत्तरेतुगिरेःपादेचित्रकूटस्यराघवः॥ १॥ ददर्शकंदरंरम्यंशिलाधातुसमन्वितम्॥ सुखप्रसेकैस्तरुभिःपुष्पभारावलंबिभिः ॥ २॥ संवृतंचरहस्यंचमत्तद्विजगणायुतम्॥ तद्दृष्ट्वासर्वभूतानां मनोहृष्टिहरंवनम् ॥ ३॥ उवाचसीतांकाकुत्स्थोवनदर्शनविस्मितः॥ वैदेहिरमतेचक्षुस्तवास्मिन्गिरिकंदरे ॥ ४॥ परिश्रमविघातार्थसाधुतावदि हास्यताम्॥ त्वदर्थमिहविन्यस्तात्वियंश्लक्ष्णसमाशिला ॥५॥ यस्याःपार्श्वेतरुःपुष्पैःप्रविष्टइवकेसरैः ॥ राघवेणैवमुक्तासासीताप्रकृतिदक्षिणा ॥ ६ ॥उवाचप्रणयस्निग्धमिदंश्लक्ष्णतरंवचः॥ अवश्यकार्यंवचनंतवमेरघुनंदन ॥ ७ ॥ बहुशोभ्रमितश्चाद्यतवचैवंमनोरथः॥ एवमुक्तावरारो हाशिलांतामुपसर्पह॥ ८॥ सहभर्त्रानवद्यांगीरंतुकामामनस्विनी॥ तामेवंब्रुवतींसीतांरामोवचनमब्रवीत्॥९॥ रम्यंपश्यसिभूतार्थवनंपुष्पितपा दपम्॥ पश्यदेविगिरौरम्येरम्यपुष्पांकितानिमान्॥ १०॥ गजदंतक्षतान्वृक्षान्पश्यनिर्यासवर्षिणः॥ झिल्लिकाविरुतैर्दीर्घैरुदतीवसमंततः॥ ११॥ पुत्रप्रियोसौशकुनिःपुत्रपुत्रेतिभाषते॥ मधुरंकरुणांवाचंपुरेवजननीमम॥ १२॥ विहगोभृंगराजोयंशालस्कंधसमास्थितः॥ संगीतमिवकुर्वा णःकोकिलेनावकूजति ॥ १३ ॥ अयंवाबालकःशंकेकोकिलानांविहंगमः॥ सुखबद्धमसंबद्धंतथाह्येषप्रभाषते ॥ १४ ॥ एषाकुसुमितानूनंपुष्प भारानतालता॥ दृश्यतेमामिवात्यर्थंश्रमाद्देवित्वमाश्रिता॥ १५॥ एवमुक्ताप्रियस्यांकेमैथिलीप्रियभाषिणी॥ भूयस्तरांत्वनिंद्यांगीसमारोहतभा मिनी॥ १६॥ अंकेतुपरिवर्ततीसीतासुरसुतोपमा॥ हर्षयामासरामस्यमनोमनसिजार्पितम्॥ १७॥

केवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेपंचनवतितमःसर्गः॥ ९५॥ ॥छ॥ ॥ अग्रिमाध्यायोमूलमेव ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

सनिघृष्यांगुलिंरामोधौतेमनःशिलोच्चये॥ चकारतिलकंतस्याललाटेरुचिरंतदा॥ १८ ॥ [illegible]
ष्टेनससंध्येवनिशासिता॥ १९॥ केसरस्यचपुष्पाणिकरेणामृद्यराघवः॥ अलकंपूरयामासमैथिल्याःप्रीतमानसः॥ २०॥ अभिरम्यतदातस्यांशि
लायांरघुनंदनः॥ अन्वीयमानोवैदेह्यादेशमन्यंजगामह ॥ २१ ॥ विचरंतीतदासीताददर्शहरियूथपम्॥ वनेबहुमृगाकीर्णेवित्रस्तारामभाश्लि
पत् ॥ २२ ॥ रामस्तांपरिरब्धांगींपरिरभ्यमहाभुजः॥ सांत्वयामासवामोरूमवभर्त्स्याथवानरम् ॥ २३ ॥ मनःशिलायास्तिलकःसीतायाःसोथ
वक्षसि॥ समदृश्यतसंक्रांतोरामस्यविपुलौजसः॥ २४॥ प्रजहासतदासीतागतेवानरपुंगवे॥ दृष्ट्वाभर्तरिसंक्रांतमपांगंसमनःशिलम्॥ २५॥ ना
तिदूरेत्वशोकानांप्रदीप्तमिवकाननम्॥ ददर्शपुष्पस्तबकैस्तर्जद्भिरिववानरैः॥ २६॥ वैदेहीत्वब्रवीद्राममशोककुसुमार्थिनी॥ वयंतदभिगच्छामो
वनमिक्ष्वाकुनंदन ॥ २७ ॥ तस्याःप्रियेस्थितोरामोदेव्यादिव्यार्थरूपया॥ सहितस्तदशोकानांविशोकःप्रययौवनम्॥ २८॥ तदशोकवनंरामःस
भार्योव्यचरत्तदा॥ गिरिपुत्र्यापिनाकीवसहहैमवतंवनम्॥ २९॥ तावन्योन्यमशोकस्यपुष्पैःपल्लवधारिभिः ॥ समलंचक्रतुरुभौकामिनौनीललो
हितौ॥ ३०॥ आबद्धवनमालौतौकृतापीडावतंसकौ॥ भार्यापतीतावचलंशोभयांचक्रतुर्भृशम् ॥ ३१ ॥ एवंसविविधान्देशान्दर्शयित्वाप्रियांप्रि
यः॥ आजगामाश्रमपदंसुसंश्लिष्टमलंकृतम्॥ ३२॥ प्रत्युज्जगामतंभ्राताल्लक्ष्मणोगुरुवत्सलः॥ दर्शयन्विविधंधर्मंसौमित्रिःसुकृतंतदा॥ ३३॥
शुद्धबाणहतांस्तत्रमेध्यान्कृष्णमृगान्दश॥ राशीकृतान्शुष्यमाणानन्यान्कांश्चनकांश्चन॥ ३४॥ तदृष्ट्वाकर्मसौमित्रेर्भ्राताप्रीतोभवत्तदा॥ क्रियं
तांबलयश्चेतिरामःसीतामथान्वशात्॥ ३५॥ अग्रंप्रदायभूतेभ्यःसीताथवरवर्णिनी॥ तयोरुपददद्भ्रात्रोर्मधुमांसंचतद्भृशम्॥ ३६॥ तयोस्तुष्टिम
थोत्पाद्यवीरयोःकृतशौचयोः॥ विधिवज्जानकीपश्चाच्चक्रेसाप्राणधारणम्॥ ३७॥ शिष्टंमांसंनिकृष्टंयच्छोपणायावकल्पितम्॥ तद्रामवचनात्सी
ताकाकेभ्यःपर्यरक्षत॥ ३८॥ तांददर्शतदाभर्ताकाकेनायासितांदृढम्॥ यस्याहारांतरचरःकामचारीविहंगमः॥ ३९॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

काकेनारोध्यमानांतांसामुमोहतदातुरम्॥साचुकोपानवद्यांगीभर्तृप्रणयदर्पिता॥ ४०॥ इतश्चेतश्चतांकाकोवारयंतींपुनःपुनः॥पक्षतुंडनखाग्रै
श्चकोपयामासकोपनाम्॥ ४१॥तस्याःप्रस्फुरमाणौष्ठंभ्रुकुटीपुटसूचितम्॥ मुखमालोक्यकाकुत्स्थस्तंकाकंप्रत्यषेधयत्॥ ४२॥ सधृष्टमानोविह
गोरामवाक्यमचिंतयन्॥ सीतामभिपपातैवततश्चुक्रोधराघवः॥ ४३॥ सोभिमंत्र्यशरैषीकामैषीकास्त्रेणवीर्यवान्॥ काकंतमभिसंधायससर्ज
पुरुषर्षभः॥ ४४॥ सतेनाभिद्रुतःकाकस्त्रींल्लोकान्पर्यगात्ततः॥देवैर्दत्तवरःपक्षीहारांतरचरोलघुः॥ ४५॥यत्रयत्रागमत्काकस्तत्रतत्रददर्शह॥इ
षीकांभूतसंकाशांसरामंपुनरागमत्॥ ४६॥ समूर्ध्नान्यपतत्काकोराघवस्यमहात्मनः॥ सीतायास्तत्रपश्यंत्यामानुषीमैरयद्गिरम्॥ ४७॥ प्रसादंकु
रुमेरामप्राणैःसामग्र्यमस्तुमे॥ अस्त्रस्यास्यप्रभावेणशरणंनलभेक्वचित्॥ ४८॥ तंकाकमब्रवीद्रामःपादयोःशिरसागतम्॥ सानुक्रोशतयाधीमा
निदंवचनमर्थवत्॥ ४९॥ मयारोषपरीतेनसीताप्रियहितार्थिना॥ अस्त्रमेतत्समाधायत्वद्वधायाभिमंत्रितम्॥ ५०॥ यत्तुमेचरणौमूर्ध्नागतस्त्वं
जीवितेप्सया॥अत्रास्यवेक्षात्वयिमेरक्ष्योहिशरणागतः॥ ५१॥ अमोघंक्रियतामस्त्रमेकमंगंपरित्यज॥ किमंगंशातयतुतेशरैषीकाब्रवीहिमे
॥५२॥एतावद्धिमयाशक्यंतवकर्तुंप्रियंखग॥एकांगहीनंत्वस्त्रेणजीवितंमरणाद्वरम्॥५३॥ एवमुक्तस्तुरामेणसंप्रधार्यसवायसः॥ अभ्यगच्छद्द
योरक्षणस्यागमेकस्यपंडितः॥५४॥ सोब्रवीद्राघवंकाकोनेत्रमेकंत्यजाम्यहम्॥ एकनेत्रोपिजीवेहंत्वत्प्रसादान्नराधिप॥ ५५॥ रामानुज्ञातमस्त्रं
तत्काकस्यनयनेपतत्॥ वैदेहीविस्मितातत्रकाकस्यनयनेहते॥ ५६॥ निपत्यशिरसाकाकोजगामाशुयथेप्सितम्॥ लक्ष्मणानुचरोरामश्चकारानं
तरक्रियाः॥ ५७॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेअयंप्रक्षिप्तःसर्गः॥१॥ ॥९॥ ॥तांतदादर्शयि
त्वातुमैथिलींगिरिनिम्नगाम्॥ निषसादगिरिप्रस्थेसीतांमांसेनच्छंदयन्॥ १॥

मांसेनच्छंदयन्मांसविशेषप्रदर्शनेनलालयन्सांत्वयन् गिरिनिम्नगांमंदाकिनीम्॥ १॥

तेनलालनप्रकारमाह इदमिति एवमित्यस्यब्रुवन्नितिशेषः ॥ २ ॥ आसतःगिरिप्रदेशेआसीनस्य उपयायिनोरामसमीपेआगच्छतोभरतस्यसैन्यरेणुःसैन्यशब्दश्चप्रादुरास्तामित्यूर्ध्वम्
एतस्मिन्नंतरेसेनाशब्दप्रवृत्तिसमये ॥ ४ ॥ सराघवोरामः सैन्यसमुद्भूतंतदुत्पादितम् ॥ ५॥ सनिःस्वनमितिपाठेसइतिपदम् ॥ ६ ॥ भीमंभयंकरंयत्स्तनितंमेघशब्दस्तद्वद्गंभीरंयथाभवतितथा
योयंस्वनःश्रूयतेऽस्यकारणंपश्येतियोजना ॥ ७ ॥ यत्सहसामृगाःप्रद्रुताःदिशस्तस्यकारणं तथासिंहैर्वित्रासितानिगजयूथानिवा अथतैर्वित्रासितामहिषावादिशःप्रद्रुतास्तत्कारणंचपश्य वा

इदंमेध्यमिदंस्वादुनिष्टप्तमिदमग्निना॥ एवमास्तेसधर्मात्मासीतयासहराघवः॥ २ ॥ तथातत्रासतस्तस्यभरतस्योपयायिनः॥ सैन्यरेणुश्चशब्दश्च प्रादुरास्तांनभस्पृशौ॥ ३॥ एतस्मिन्नंतरेत्रस्ताःशब्देनमहताततः ॥अर्दितायूथपामत्ताःस्वयूथाद्दुद्रुवुर्दिशः ॥ ४॥ सतंसैन्यसमुद्भूतंशब्दंशुश्रावराघवः॥ तांश्चविप्रद्रुतान्सर्वान्यूथपानन्ववैक्षत॥५॥तांश्चविप्रद्रुतान्दृष्ट्वातंचश्रुत्वामहास्वनम्॥ उवाचरामःसौमित्रिंलक्ष्मणंदीप्ततेजसम्॥ ६॥ हंत लक्ष्मणपश्येहसुमित्रासुप्रजास्त्वया॥ भीमस्तनितगंभीरंतुमुलःश्रूयतेस्वनः॥७॥गजयूथानिवारण्येमहिषावामहावने॥ वित्रासितामृगाःसिंहैःसहसाप्रद्रुतादिशः॥ ८॥राजावाराजपुत्रोवामृगयामटतेवने ॥ अन्यद्वाश्वापदंकिंचित्सौमित्रेज्ञातुमर्हसि ॥ ९॥ सुदुश्चरोगिरिश्चायंपक्षिणामपि लक्ष्मण ॥ सर्वमेतद्यथातत्त्वमभिज्ञातुमिहार्हसि ॥ १० ॥ सलक्ष्मणःसंत्वरितःसालमारुह्यपुष्पितम् ॥ प्रेक्षमाणोदिशःसर्वाःपूर्वांदिशमवैक्षत ॥ ११ ॥ उदङ्मुखःप्रेक्षमाणोददर्शमहतींचमूम्॥ गजाश्वरथसंबाधांयत्तैर्युक्तांपदातिभिः॥ १२ ॥तामश्वरथसंपूर्णांरथध्वजविभूषिताम्॥ शशंससेनांरामायवचनंचेदमब्रवीत्॥ १३॥ अग्निंसंशमयत्वार्यःसीताचभजतांगुहाम्॥ सज्जंकुरुष्वचापंचशरांश्चकवचंतथा ॥ १४ ॥ तंरामःपुरुषव्याघ्रोलक्ष्मणंप्रत्युवाचह॥ अंगावेक्षस्वसौमित्रेकस्येमांमन्यसेचमूम् ॥ १५॥

शब्दौचार्थे ॥ ८ ॥ तत्कारणमुन्नयन्स्वयमाह राजावेति राजादिर्मृगयामटतेज्ञातुमर्हसि अन्यद्वाश्वापदंदुष्टजंतुः वनंक्षोभयतीतिशेषः ॥ ९ ॥ १० ॥ सालोवृक्षः ॥११॥ यत्तैःसज्जैः ॥१२॥
सेनांशशंस सेनांश्रुतशब्दकारणमुक्तवान् ॥ १३ ॥ अग्निंसंशमयतु परसेनादर्शनजक्षोभकालिकोयंव्यापारःसर्वजनसिद्धः गुहांअंतर्गृहं शरांश्चगृहाणेतिशेषः ॥ १४ ॥ तंयुद्धसन्नाहवादिनं
रामोविमृश्यकारित्वादाह अंगेति यामिमांचमूंभयहेतुंमन्यसेसाकस्येत्यवेक्षस्वेत्यर्थः ॥ १५ ॥

T

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

रुषितः क्रुद्धः ॥ १६ ॥ अभिषेचनंराज्यंप्राप्य संपन्नंअकंटकम् ॥१७॥ तच्चिह्नमाह एषइति यएषवृक्षोमहान्संप्रकाशतेतत्समीपेतंलक्ष्मीकत्यरथेकोविदारध्वजोविराजते ॥१८॥ भजंतिएतं देशमागच्छंति सादिनोगृहीनसादिचिह्नांगजारोहाः ॥ १९॥ अतोगृहीतधनुषाविति ॥२०॥ अपिनौवशमागच्छेदितिकामप्रवेदनेलिङ् महद्व्यसनंत्वयाप्राप्तमित्युत्तरेणान्वयः ॥२१॥ यन्नि

एवमुक्तस्तुरामेणलक्ष्मणोवाक्यमब्रवीत्॥ दिधक्षन्निवतांसेनांरुषितःपावकोयथा॥ १६॥ संपन्नंराज्यमिच्छंस्तुव्यक्तंप्राप्याभिषेचनम्॥ आवां हंतुंसमभ्येतिकैकेय्याभरतःसुतः ॥ १७ ॥ एषवैसुमहाञ्छ्रीमान्विटपीसंप्रकाशते॥ विराजत्युज्ज्वलस्कंधःकोविदारध्वजोरथे ॥ १८॥ भजंत्येते यथाकाममश्वानारुह्यशीघ्रगान्॥ एतेभ्राजंतिसंहृष्टागजानारुह्यसादिनः॥१९॥ गृहीतधनुषावावांगिरिंवीरश्रयावहे॥ अथवेहैवतिष्ठावःसन्न द्धावुद्यतायुधौ॥ २०॥ अपिनौवशमागच्छेत्कोविदारध्वजोरणे॥ अपिद्रक्ष्यामिभरतंयत्कृतेव्यसनंमहत्॥ २१ ॥ त्वयाराघवसंप्राप्तंसीतयाचम यातथा॥ यन्निमित्तंभवान्राज्याच्च्युतोराघवशाश्वतात्॥ २२॥ संप्राप्तोयमरिर्वीरभरतोवध्यएवहि॥ भरतस्यवधेदोषंनाहंपश्यामिराघव ॥२३॥ पूर्वापकारिणंहत्वानह्यधर्मेणयुज्यते ॥ पूर्वापकारीभरतस्त्यागेधर्मश्चराघव ॥ २४॥ एतस्मिन्निहतेकृत्स्नामनुशाधिवसुंधराम्॥ अद्यपुत्रंहतंसं ख्येकैकेयीराज्यकामुका ॥ २५॥ मयापश्येत्सुदुःखार्ताहस्तिभिन्नमिवद्रुमम्॥ कैकेयींचवधिष्यामिसानुबंधांसबांधवाम् ॥ २६॥ कलुषेणाद्यम हतामेदिनीपरिमुच्यताम्॥ अद्येमंसंयतंक्रोधमसत्कारंचमानद ॥ २७॥ मोक्ष्यामिशत्रुसैन्येषुकक्षेष्विवहुताशनम्॥ अद्यैवचित्रकूटस्यकाननं निशितैःशरैः ॥ २८ ॥ छिंदञ्छत्रुशरीराणिकरिष्येशोणितोक्षितम्॥ शरैर्निर्भिन्नहृदयान्कुंजरांस्तुरगांस्तथा॥२९॥ श्वापदाःपरिकर्षंतुनरांश्चनि हतान्मया॥ शराणांधनुषश्चाहमनृणोस्मिन्महावने॥ ३०॥ ससैन्यंभरतंहत्वाभविष्यामिनसंशयः॥ ३१॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकी येआदिकाव्येअयोध्याकांडेषण्णवतितमःसर्गः॥ ९६॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥

मित्तंयस्माद्धेतोः ॥ २२ ॥ बध्यत्वेअयमेवहेतुः ॥ २३ ॥ त्यागेवधे ॥ २४ ॥ संख्येयुद्धेमयापश्येदित्युत्तरेणान्वयः मृधमास्कंदनंसंख्यंसमीकंसांपरायिकम् ॥ २५॥ सानुबंधांसकुटुम्बाम् ॥ २६ ॥ कलुषेणपापेनकैकेयीरूपेण असत्कारंकैकेयीकृतम् ॥ २७॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ भरतलक्ष्मणयोःसमतयारामोपकरणत्वाल्लक्ष्मणस्यभरतविषयेएवंवादः रामस्यतूभयोरपिस्वो पकरणत्वान्नकापिक्रोधइतितत्त्वमत्र ॥ ३१ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेषण्णवतितमःसर्गः ॥ ९६ ॥ ॥७॥

अथतत्क्रोधमपनयतिभगवान्सर्वभूतभावज्ञस्तदागमनप्रयोजनकथनेन सुसंरब्धमिति भरतंप्रतिसुसंरब्धंअत्यंतंयुद्धोद्योगवंतम् ॥ १ ॥ अत्रभरतविषये ॥ २ ॥ पितुःसत्यपालयिष्यामीतिप्र तिज्ञायसापवादेनपित्राभरतायदत्तंरामोपह्रतवानित्येवंरूपापवादसहितेन ॥ ३ ॥ ॥ येनाशे कृतइतिशेषः ॥ ४ ॥ एतदुक्तार्थजातमुद्दिश्यप्रतिश्रृणोमिप्रतिजाने ॥ ५ ॥ तमेवार्थंशपथेनद्रढय ति भ्रातॄणामिति संग्रहार्थंसम्यक्पालनार्थं अतएवतेषांसुखार्थंच ॥ ६ ॥ दुर्लभेतिनापितुसुलभैवाकिंतुतांनेच्छामिशक्रत्वमपिनेच्छेयंइमांमहीमेवनेच्छामिइति नेत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ मन्येन

सुसंरब्धंतुभरतंलक्ष्मणंक्रोधमूर्छितम् ॥ रामस्तुपरिसांत्व्याथवचनंचेदमब्रवीत् ॥ १ ॥ किमत्रधनुषाकार्यमसिनावासचर्मणा ॥ महाबलेमहोत्साहेभरतेस्वयमागते ॥ २ ॥ पितुःसत्यंप्रतिश्रुत्यहत्वाभरतमाहवे ॥ किंकरिष्यामिराज्येनसापवादेनलक्ष्मण ॥ ३ ॥ यद्द्रव्यंबांधवानांवामित्राणांवाक्षयेभवेत् ॥ नाहंतत्प्रतिगृह्णीयांभक्ष्यान्विषकृतानिव ॥ ४ ॥ धर्ममर्थंचकामंचपृथिवींचापिलक्ष्मण ॥ इच्छामिभवतामर्थेएतत्प्रतिश्रृणोमिते ॥ ५ ॥ भ्रातॄणांसंग्रहार्थंचसुखार्थंचापिलक्ष्मण ॥ राज्यमप्यहमिच्छामिसत्येनायुधमालभे ॥ ६ ॥ नेयंममममहीसौम्यदुर्लभासागरांबरा ॥ नहीच्छेयमधर्मेणशक्रत्वमपिलक्ष्मण ॥ ७ ॥ यद्विनाभरतंत्वांचशत्रुघ्नंवापिमानद ॥ भवेन्ममसुखंकिंचिद्भस्मतत्कुरुतांशिखी ॥ ८ ॥ मन्येहमागतोयोध्यांभरतोभ्रातृवत्सलः ॥ ममप्राणैःप्रियतरःकुलधर्ममनुस्मरन् ॥ ९ ॥ श्रुत्वाप्रव्राजितंमांहिजटावल्कलधारिणम् ॥ जानक्यासहितंवीरत्वयाचपुरुषोत्तम ॥ १० ॥ स्नेहेनाक्रांतहृदयःशोकेनाकुलितेंद्रियः ॥ द्रष्टुमभ्यागतोह्येषभरतोनान्यथागतः ॥ ११ ॥ अंबांचकेकयींरुष्यभरतश्चाप्रियंवदन् ॥ प्रसाद्यपितरंश्रीमान्राज्यंमेदातुमागतः ॥ १२ ॥ प्राप्तकालंयथैषोस्मान्भरतोद्रष्टुमर्हति ॥ अस्मासुमनसाप्येषनाहितंकिंचिदाचरेत् ॥ १३ ॥ विप्रियंकृतपूर्वंतेभरतेनकदानुकिम् ॥ ईदृशंवाभयंतेद्यभरतंयद्विशंकसे ॥ १४ ॥

मिति द्रष्टुमभ्यागतइतिमन्येइत्यन्वयः आगतोमातुलगृहादितिशेषः कुलधर्मंज्येष्ठस्यराज्यमित्येवंरूपम् ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ रुष्यतद्विषयरोषंकृत्वेत्यर्थः प्रसाद्यत्वद्दत्तंराज्यंमयाप्राप्तंतन्म यारामायदीयतेअतोनतेसत्यभ्रंशदोषइतितदनुमन्यस्वेतिप्रसाद्य ॥ १२ ॥ यथैषभरतस्तथाएतत्कर्तृकमस्मद्दर्शनयोग्यत्वंप्राप्तकालंउचितम् ॥ १३ ॥ कृतपूर्वंयत्अद्यभरतंशंकसे ईदृशंवाभयंभयजनकंवाक्यंकृतपूर्वंउक्तपूर्वंवायदद्यभरतंशंकसेइत्यन्वयः ॥ १४ ॥

T

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अतस्तेत्वयाभरतोऽप्रियंनिष्ठुरंनवाच्यः यतोभरतस्याप्रियेअप्रियवचनेकृतेउक्तेअहमपिअप्रियमुक्तःस्यांत्वया ॥ १५ ॥ आत्मनःप्राणंप्राणसमंभ्रातरमित्यन्वयः ॥ १६ ॥ इमांवाचंभरतवध विषयाम् प्रदीयतामितिवक्ष्यामीत्यन्वयः ॥ १७ ॥ ननुत्वदुक्तेपिसनदद्यात्तत्राह उच्यमानइति प्रयच्छेत्युच्यमानइत्यर्थः राज्यलिप्साचेत्तद्देवदापयिष्यामिकिंभ्रातृवधेनेत्याशयः ॥ १८ ॥ लज्जयागात्राणिप्रविवेशेव अत्यंतसंकुचितोभूदित्यर्थः तस्यरामस्यहितेरतः ॥ १९ ॥ एवमनुचितोक्तिलज्जापरिहारायोचितंवाक्यमाह तदिति भरतप्रसंगस्तुत्वदाशयपरिज्ञानायैवकेवलमु

नहितेनिष्ठुरंवाच्योभरतोनाप्रियंवचः॥ अहंह्यप्रियमुक्तःस्यांभरतस्याप्रियेकृते ॥ १५॥ कथंनुपुत्राःपितरंहन्युःकस्यांचिदापदि॥भ्रातावाभ्रातरंह न्यात्सौमित्रेप्राणमात्मनः॥१६॥यदिराज्यस्यहेतोस्त्वमिमांवाचंप्रभाषसे॥वक्ष्यामिभरतंदृष्ट्वाराज्यमस्मैप्रदीयताम्॥१७॥ उच्यमानोहिभरतोम यालक्ष्मणतद्वचः॥ राज्यमस्मैप्रयच्छेतिबाढमित्येवमंस्यते॥ १८॥ तथोक्तोधर्मशीलेनभ्रात्रातस्यहितेरतः॥ लक्ष्मणःप्रविवेशेवस्वानिगात्राणि ल ज्जया॥ १९॥ तद्वाक्यंलक्ष्मणःश्रुत्वाव्रीडितःप्रत्युवाचह॥ त्वांमन्येद्रष्टुमायातःपितादशरथःस्वयम्॥२०॥ व्रीडितंलक्ष्मणंदृष्ट्वाराघवःप्रत्युवाचह॥ एषमन्येमहाबाहुरिहास्मान्द्रष्टुमागतः॥ २१॥ अथवानौध्रुवंमन्येमन्यमानःसुखोचितौ॥ वनवासमनुध्यायगृहायप्रतिनेष्यति॥ २२॥ इमांवा प्येषवैदेहीमत्यंतसुखसेविनीम्॥ पितामेराघवःश्रीमान्वनादादाययास्यति॥२३॥ एतौतौसंप्रकाशेतेगोत्रवंतौमनोरमौ॥ वायुवेगसमौवीरौज वनौतुरगोत्तमौ॥ २४॥ सएषसुमहाकायःकंपतेवाहिनीमुखे॥ नागःशत्रुंजयोनामवृद्धस्तातस्यधीमतः॥ २५॥ नतुपश्यामितच्छत्रंपांडुरंलोक विश्रुतम्॥ पितुर्दिव्यंमहाभागसंशयोभवतीहमे॥ २६॥ वृक्षाग्रादवरोहत्वंकुरुलक्ष्मणमद्वचः॥ इतीवरामोधर्मात्मासौमित्रिंतमुवाचह ॥ २७॥ अवतीर्यतुसालाग्रात्तस्मात्ससमितिंजयः॥ लक्ष्मणःप्रांजलिर्भूत्वातस्थौरामस्यपार्श्वतः॥ २८॥

पन्यस्तइत्याशयः ॥ २० ॥ एवंपितृप्रसंगोलक्ष्मणस्यव्रीडापरिहारमूलइतिज्ञात्वातदेवानुकुर्वन्नाह व्रीडितमिति एषःलक्ष्मणप्रस्तावितःपिता ॥ २१ ॥ नौसुखोचितौमन्यमानः वनवासंअनु ध्यायकष्टंविचिंत्य ॥ २२ ॥ इमांसीताम् ॥ २३ ॥ गोत्रवंतौप्रशस्तनामानौप्रशस्तकुलौवा गात्रवंतावितिपाठेप्रशस्तशरीरौ जवनौवेगवंतौ ॥ २४ ॥ पितुरागमनेचिह्नांतरमाह सएषइति कं पतेचलतिआगच्छति अयंशत्रुंजयोरामेणसुयज्ञायदत्तादन्यएव अतएवतातस्यशत्रुंजयइत्युक्तम् ॥ २५ ॥ इहछत्रविषये ॥ २६ ॥ इतीवइत्येव सौमित्रिंवृक्षाग्रस्थितम् अथवृक्षावरोहण माज्ञापयति वृक्षाग्रादिति मद्वचःकुरु शंकांविहायमद्वचसासालावरोहणंकुर्वित्यर्थः ॥ २७ ॥ अवतीर्येति रामाज्ञयेत्यादिः ॥ २८ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

रामा[illegible]मस्यसंमर्दोनभवेदितिसंदिष्टाआज्ञप्तासेनाशैलस्यसमंताद्दूरभागेवासमकल्पयत् ॥ २९ ॥ अध्यर्धंसार्धयोजनम् ॥ [illegible] ॥ धर्मंपुरस्कृत्यदर्पंविधूय प्रणीताशिक्षितासेना ॥ ३१ ॥ ॥ २ ॥

श्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेसप्तनवतितमःसर्गः ॥ ९७ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ पादवतांचरप्राणिनांवरःश्रेष्ठोविभुर्भरतः गुरुवर्तकंगुरुशु

भरतेनाथसंदिष्टासंमर्दोनभवेदिति ॥ समंतात्तस्यशैलस्यसेनावासमकल्पयत् ॥ २९ ॥ अध्यर्धमिक्ष्वाकुचमूर्योजनंपर्वतस्यह ॥ पार्श्वंन्यविशदा वृत्यगजवाजिनराकुला ॥ ३० ॥ साचित्रकूटेभरतेनसेनाधर्मंपुरस्कृत्यविधूयदर्पम् ॥ प्रसादनार्थंरघुनंदनस्यविरोचतेनीतिमताप्रणीता ॥ ३१ ॥

॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेसप्तनवतितमःसर्गः ॥ ९७ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ निवेश्यसेनांतुविभुःपद्भ्यांपादवतांवरः ॥ अभिगंतुंसकाकुत्स्थमियेषगुरुवर्तकम् ॥ १ ॥ निविष्टमात्रेसैन्येतुयथोद्देशंविनीतवत् ॥ भरतोभ्रातरंवाक्यंशत्रुघ्नमिदमब्रवीत् ॥ २ ॥ क्षिप्रंवनमिदंसौम्यनरसंघैःसमंततः ॥ लुब्धैश्चसहितैरेभिस्त्वमन्वेषितुमर्हसि ॥ ३ ॥ गुहोज्ञातिसहस्रेणशरचापासिपाणिना ॥ समन्वेषतुकाकुत्स्थावस्मिन्परिवृतः स्वयम् ॥ ४ ॥ अमात्यैःसहपौरैश्चगुरुभिश्चद्विजातिभिः ॥ सहसर्वंचरिष्यामिपद्भ्यांपरिवृतःस्वयम् ॥ ५ ॥ यावन्नरामंद्रक्ष्यामिलक्ष्मणंवामहाबलम् ॥ वैदेहींवामहाभागांनमेशांतिर्भविष्यति ॥ ६ ॥ यावन्नचंद्रसंकाशंतद्द्रक्ष्यामिशुभाननम् ॥ भ्रातुःपद्मविशालाक्षंनमेशांतिर्भविष्यति ॥ ७ ॥ सिद्धार्थःखलुसौमित्रिर्यश्चंद्रविमलोपमम् ॥ मुखंपश्यतिरामस्यराजीवाक्षंमहाद्युति ॥ ८ ॥ यावन्नचरणौभ्रातुःपार्थिवव्यंजनान्वितौ ॥ शिरसाप्रग्रहीष्यामिनमेशांतिर्भविष्यति ॥ ९ ॥ यावन्नराज्येराज्यार्हःपितृपैतामहेस्थितः ॥ अभिषिक्तोजलक्लिन्नोनमेशांतिर्भविष्यति ॥ १० ॥ कृतकृत्यामहाभागा वैदेहीजनकात्मजा ॥ भर्तारंसागरांतायाःपृथिव्यायानुगच्छति ॥ ११ ॥ सुशुभश्चित्रकूटोसौगिरिराजसमोगिरिः ॥ यस्मिन्वसतिकाकुत्स्थःकुबेरइवनंदने ॥ १२ ॥

शुश्रूषापरम् ॥ १ ॥ यथोद्देशंअमुकस्यामुकदिशिवासइतिस्वाम्युपदिष्टप्रदेशमनतिक्रम्यनिविष्टेसैन्येइत्यर्थः विनीतवत् विनीतार्हे ॥ २ ॥ लुब्धाःनिषादाः एभिःआसन्नैर्गुहभृत्यैः ॥ ३ ॥ ज्ञातिसहस्रेणपरिवृतइत्यन्वयः ॥ ४ ॥ चरिष्यामिअहमन्वेषयन्निति शेषः पौरैःसहवर्तमानैरमात्यैर्द्विजातिभिःसहवर्तमानैर्गुरुभिश्चपरिवृतः ॥ ५ ॥ ६ ॥ शुभाननमितिकर्मधारयः शांतिर्दुःखशांतिः ॥ ७ ॥ चंद्रविमलोपमंविमलचंद्रसदृशम् ॥ ८ ॥ पार्थिवव्यंजनैरेखाध्वजकुलिशातपत्रादि तावन्मेनशांतिरित्यन्वयः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ गिरिराजसमःहिमवत्सदृशः ॥ १२ ॥

कृतकार्यंकृतार्थं स्थावरत्वमोचकरामपादरजोंव्याप्तत्येतिभावः दुर्गंदुष्प्रवेशम् व्यालाःसर्पाः ॥ १३ ॥ १४ ॥ मध्येनेत्येनवंतम् तद्योगेतामीनिद्वितीया द्रुमजालानांमध्येइत्यर्थः ॥ १५ ॥ अग्नेर्ध्वजंधूमम् रामाश्रमगतस्यांतेइतिपाठेतदाश्रमगतस्यसालस्यांतेउपरिबद्धंउच्छ्रितंध्वजंकोविदारध्वजंदृष्ट्वेत्यर्थः धूमदर्शनस्यपूर्वमेवजातत्वेनतस्यानिर्णायकत्वादितिकतकः ॥ १६॥ तंध्वजम् ॥ १७ ॥ पुण्यजनास्तपस्विनः पुनर्निवेश्यअन्वेषणनियोजितामपिचमूंस्थापयित्वा गुहेनेतिप्रधानजनोपलक्षणम् ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेअष्टनवतितमःसर्गः ॥ ९८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ निविष्टायामिति शत्रुघ्नमितिप्रतियोगेद्वितीया शत्रुघ्नस्यरामाश्रमप्रत्यासत्तिचिह्नादिदर्शयन्नित्यर्थः

कृतकार्यमिदंदुर्गवनंव्यालनिषेवितम् ॥ यदध्यास्तेमहाराजोरामःशस्त्रभृतांवरः ॥ १३ ॥ एवमुक्त्वामहाबाहुर्भरतःपुरुषर्षभः ॥ पद्भ्यामेवमहातेजाः प्रविवेशमहद्वनम् ॥ १४ ॥ सतानिद्रुमजालानिजातानिगिरिसानुषु ॥ पुष्पिताग्राणिमध्येनजगामवदतांवरः ॥ १५ ॥ सगिरेश्चित्रकूटस्यसालमारुह्यसत्वरम् ॥ रामाश्रमगतस्याग्नेर्ददर्शध्वजमुच्छ्रितम् ॥ १६ ॥ तंदृष्ट्वाभरतःश्रीमान्मुमोदसहबांधवः ॥ अत्ररामइतिज्ञात्वागतःपारमिवांभसः ॥ १७ ॥ सचित्रकूटेतुगिरौनिशम्यरामाश्रमंपुण्यजनोपपन्नम् ॥ गुहेनसार्धंत्वरितोजगामपुनर्निवेश्यैवचमूंमहात्मा ॥ १८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०अ०अष्टनवतितमःसर्गः ॥ ९८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ निविष्टायांतुसेनायामुत्सुकोभरतस्ततः ॥ जगामभ्रातरंद्रष्टुंशत्रुघ्नमनुदर्शयन् ॥ १ ॥ ऋषिंवसिष्ठंसंदिश्यमातॄर्मेशीघ्रमानय ॥ इतित्वरितमग्रेसजगामगुरुवत्सलः ॥ २ ॥ सुमंत्रस्त्वपिशत्रुघ्नमदूरादन्ववर्तत ॥ रामदर्शनजस्तर्षोभरतस्येवतस्यच ॥ ३ ॥ गच्छन्नेवाथभरतस्तापसालयसंस्थिताम् ॥ भ्रातुःपर्णकुटींश्रीमानुटजंचददर्शह ॥ ४ ॥ शालायास्त्वग्रतस्तस्याददर्शभरतस्तदा ॥ काष्ठानिचावभग्नानिपुष्पाण्यपचितानिच ॥ ५ ॥ सलक्ष्मणस्यरामस्यददर्शाश्रममेयुषः ॥ कृतंवृक्षेष्वभिज्ञानंकुशचीरैःक्वचित्क्वचित् ॥ ६ ॥

॥ १ ॥ आनयेतिसंदिश्यस्वयंत्वरितःसन्नग्रेजगाम नतुमातॄःप्रतीक्ष्यस्थितइत्यर्थः ॥ २ ॥ रामदर्शनजस्तर्षःरामदर्शनमुद्दिश्यजनितोभिलाषः सभरतवत्तस्यचशत्रुघ्नस्यसुमंत्रस्यच अतःशत्रुघ्नंभरतमनुधावंतंअदूरात्तत्समीपंयथाभवतितथान्वपद्यतअन्वधावत् ॥ ३ ॥ तापसानामालयैःसहसंस्थिताम् यद्वा तापसालयसमानसंस्थानांपर्णकुटींपर्णप्राधान्येननिर्मितांकुटींशालांइयंदर्शनार्थमागततपस्व्यादिसंव्यवहारप्रयोजनाउटजबहिःस्था उटजंसभित्तिकवाटंदारुबद्धंगृहंसीतानिवेशार्थंकृतम् ॥ ४ ॥ तस्याःशालायाःपर्णकुटीसंज्ञायाः अवभग्नानिहोमार्थंअपचितानिवल्यर्थंसंपादितानि ॥ ५ ॥ एयुषः आङ्पूर्वादिणःक्वसुः कुशैर्वल्कलैश्चमार्गपरिज्ञानार्थंकृतंअभिज्ञानंचिह्नंददर्श ॥ ६ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri.

शीतकारणाच्छीतनिवृत्तिकारणात्तद्रूपप्रयोजनार्थंमृगादीनांकरीषैःकृतान्संचयान्ददर्श चैत्रशुक्लदशम्यांप्रस्थानेनतत्रकालेवैशाखांतमपररात्रेशीतस्यजायमानत्वात् ॥७॥ एवमेतान्पदार्था न्पश्यन्गच्छन्नेवशत्रुघ्नमब्रवीत् ॥ ८ ॥ मंदाकिनीमितइति आश्रमइतिशेषः ॥ ९ ॥ यतउच्चैर्बद्धानिचीराणितस्मात्विकालेमार्गस्यस्पष्टदर्शनायोग्येकालेजलाहरणाद्यर्थंगंतुमिच्छतालक्ष्म णेनाभिज्ञानकृतःकृताभिज्ञानःआश्रमपंथाअयमेवभवेत् ॥ १० ॥ अभिज्ञानकरणकारणंवनमार्गंदर्शयति इतश्चेति इदंचेतिपाठांतरम् उदात्तदंतानांमहादंतानाम् परिक्रांतंपरिक्रमणंस्यात्

ददर्शभवनेतस्मिन्महतःसंचयान्कृतान् ॥ मृगाणांमहिषाणांचकरीषैःशीतकारणान् ॥ ७ ॥ [illegible]च्छन्नेवमहाबाहुर्द्युतिमान्भरतस्तदा ॥ शत्रुघ्नंचाब्रवीद्धृष्टस्तानमात्यांश्चसर्वशः ॥ ८ ॥ मन्येप्राप्ताःस्मतंदेशंभरद्वाजोयमब्रवीत् ॥ नातिदूरेहिमन्येहंनदींमंदाकिनीमितः ॥ ९ ॥ उच्चैर्बद्धानिचीराणिलक्ष्मणेनभवेदयम् ॥ अभिज्ञातकृतःपंथाविकालेगंतुमिच्छता ॥ १० ॥ इतश्चोदात्तदंतानांकुंजराणांतरस्विनाम् ॥ शैलपार्श्वेपरिक्रांतमन्योन्यमभिगर्जताम् ॥ ११ ॥ यमेवाधातुमिच्छंतितापसाःसततंवने ॥ तस्यासौदृश्यतेधूमःसंकुलः[illegible]वर्त्मनः ॥ १२ ॥ अत्राहंपुरुषव्याघ्रंगुरुसत्कारकारिणम् ॥ आर्यंद्रक्ष्यामिसंहृष्टंमहर्षिमिवराघवम् ॥ १३ ॥ अथगत्वामुहूर्तंतुचित्रकूटंसराघवः ॥ मंदाकिनीमनुप्राप्तस्तंजनंचेदमब्रवीत् ॥ १४ ॥ जगत[illegible] पुरुषव्याघ्रआस्तेवीरासनेरतः ॥ जनेंद्रोनिर्जनंप्राप्यधिङ्मेजन्मसजीवितम् ॥ १५ ॥ मत्कृतेव्यसनंप्राप्तोलोकनाथोमहाद्युतिः ॥ सर्वान्कामान्परित्यज्यवनेवसतिराघवः ॥ १६ ॥ इतिलोकसमाकृष्टःपादेष्वद्यप्रसादयन् ॥ रामंतस्यपतिष्यामिसीतायालक्ष्मणस्यच ॥ १७ ॥ एवंसविलपंस्तस्मिन्वनेदशरथात्मजः ॥ ददर्शमहतींपुण्यांपर्णशालांमनोरमाम् ॥ १८ ॥ सालतालाश्वकर्णानांपर्णैर्बहुभिरावृताम् ॥ विशालांमृदुविस्तीर्णांकुशैर्वेदिमिवाध्वरे ॥ १९ ॥

गमनमार्गइतियावत् तत्रगमननिवृत्त्यर्थंचेदमभिज्ञानकरणमितिभावः ॥ ११ ॥ तापसावनेयमाधातुंसायंप्रातर्होमार्थमिच्छंतितस्यायंदृश्यतेधूमः ॥ १२ ॥ १३॥ सराघवःभरतःमंदाकिनीमनुचित्रकूटंप्राप्तइत्यन्वयः तंजनममात्यादिजनम् ॥१४॥ वीरासनेयोगिनामासने ॥ १५ ॥ १६॥ इतिलोकेनसमाकृष्टःनिंदितोयस्मादतोमेजन्मधिक् सोहमेतदपयशःपरिहारायरामंप्रसादयन्रामप्रसादहेतवेतस्यरामस्यपादेषु पूजायांबहुवचनम् सीतायालक्ष्मणस्यचपादयोःपतिष्यामि स्वापराधप्रसादनायकनीयःस्वपिप्रणामोलोकप्रसिद्धइतिकतकः अन्यस्तुभरद्वाजाज्ज्यासीतायाश्चपुनःपुनरितिपाठंकल्पयति ॥ १७ ॥ १८ ॥ सालाःवटपलाशादिदृढविशालपर्णवंतोवृक्षाः अश्वकर्णोवृक्षविशेषः १९ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

भासाधनैःअतिगुरुकार्यसाधनैः सारोबलेस्थिरांशेच ॥ २० ॥ भोगवतीनागलोकः ॥ २१ ॥ महारजतवासोभ्यां स्वर्णमयकोशाभ्यां चर्मफलकम् ॥ २२ ॥ कांचनभूषितैर्गोधांगुलित्रैरुपल
क्षितामितिशेषः सिंहगुहामिवपर्णशालांददर्शेत्यन्वयः ॥ २३॥ प्रागुदक्प्रवणांईशानभागेनिम्नाम् ॥ २४॥ निरीक्ष्येति अग्निमितिशेषः गुरुंरामंददर्श कृष्णाजिनेत्याद्युच्यमानविशेषणंरामम्
॥ २५ ॥ अभितःसमीपेददर्श ॥ २६ ॥ २७ ॥ शाश्वतंब्रह्माणंहिरण्यगर्भम् ॥२८ ॥ अभ्यधावतधावन्निवत्वरयाजगाम अत्रभरतस्येवकवेरपिवर्णनीयमयीभावेनातिहर्षाविष्टत्वादत्रप्रकरणे

शोभितांदी
शक्रायुधनिकाशैश्चकार्मुकैर्भारसाधनैः॥ रुक्मपृष्ठैर्महासारैःशोभितांशत्रुबाधकैः ॥ २० ॥ अर्करश्मिप्रतीकाशैर्घोरैस्तूणगतैःशरैः॥ शोभितांदी
प्तवदनैःसर्पैर्भोगवतीमिव ॥ २१ ॥ महारजतवासोभ्यामसिभ्यांचविराजिताम् ॥ रुक्मबिंदुविचित्राभ्यांचर्मभ्यांचापिशोभिताम् ॥ २२ ॥ गो
धांगुलित्रैरासक्तैश्चित्रकांचनभूषितैः॥ अरिसंघैरनाधृष्यांमृगैःसिंहगुहामिव ॥ २३ ॥ प्रागुदक्प्रवणांवेदिंविशालांदीप्तपावकाम् ॥ ददर्शभरतस्त
त्रपुण्यांरामनिवेशने ॥ २४ ॥ निरीक्ष्यसमुहूर्तंतुददर्शभरतोगुरुम् ॥ उटजेराममासीनंजटामंडलधारिणम् ॥ २५ ॥ कृष्णाजिनधरंतंतुचीरवल्क
लवाससम् ॥ ददर्शराममासीनमभीतःपावकोपमम् ॥ २६॥ सिंहस्कंधंमहाबाहुंपुंडरीकनिभेक्षणम् ॥ पृथिव्याःसागरांतायाभर्तारंधर्मचारिणम्
॥ २७॥ उपविष्टंमहाबाहुंब्रह्माणमिवशाश्वतम् ॥ स्थंडिलेदर्भसंस्तीर्णेसीतयालक्ष्मणेनच ॥ २८ ॥ तंदृष्ट्वाभरतःश्रीमान्दुःखमोहपरिप्लुतः॥ अभ्य
धावतधर्मात्माभरतःकैकयीसुतः॥ २९ ॥ दृष्ट्वैवविललापार्तोबाष्पसंदिग्धयागिरा ॥ अशक्नुवन्वारयितुंधैर्याद्वचनमब्रुवन् ॥ ३० ॥ यःसंसदिप्रकृ
तिभिर्भवेद्युक्तउपासितुम् ॥ वन्यैर्मृगैरुपासीनःसोयमास्तेममाग्रजः ॥ ३१ ॥ वासोभिर्बहुसाहस्रैर्योमहात्मापुरोचितः ॥ मृगाजिनेसोयमिहप्रव
स्तेधर्ममाचरन् ॥ ३२ ॥ आधारयद्योविविधाश्चित्राःसुमनसःसदा ॥ सोयंजटाभारमिमंसहतेराघवःकथम् ॥ ३३ ॥ यस्ययज्ञैर्यथादिष्टैर्युक्तोधर्म
स्यसंचयः॥ शरीरक्लेशसंभूतंसधर्मंपरिमार्गते ॥ ३४ ॥ चंदनेनमहार्हेणयस्यांगमुपसेवितम् ॥ मलेनतस्यांगमिदंकथमार्यस्यसेव्यते ॥३५॥

विलापप्र
द्विरुक्तिर्नदोषाय ॥२९ ॥ दृष्ट्वैवदर्शनमात्रेणैवार्तःखिन्नःसन् तांचार्तिंधैर्याद्वारयितुमशक्नुवन् अतएवबाष्पसंदिग्धवर्णयागिरावागिंद्रियेणवचनमब्रुवन्नव्यक्तंवदन्विललाप ॥३०॥ विलापप्र
कारमाह यःसंसदीति ॥ ३१ ॥ बहुसहस्रद्रव्यमूल्यैर्वासोभिरलंकर्तुंयःपुरेउचितःसमृगाजिनेअंतरीयोत्तरीयरूपेमृगचर्मणीप्रवस्ते धर्मंपितृवचनपरिपालनरूपम् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ यथादिष्टै
र्यथाविहितैःऋत्विक्क्लेशसाध्यैर्यस्यधर्मसंचयोयुक्तःसस्वशरीरक्लेशेनसंभूतमुत्पन्नंधर्मंमार्गते ॥ ३४ ॥ मलेनदंडवन्निषवणाप्लवमात्रान्मलस्थितिरंगे ॥ ३५॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥ ३६ ॥ पादावप्राप्येतिदुःखातिशयवशात् ॥ ३७ ॥ ततएवपुनर्नोवाच ॥ ३८ ॥ ततःबाष्पावरुद्धकंठत्वात् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ राजसुतौरामलक्ष्मणौ ॥ ४१ ॥ अश्रूण्यमुंचन्प्रविहायहर्षं पूर्वंतद्दर्शनजसंतोषःपश्चात्तद्दुःखदर्शनजदुःखादश्रुपाताश्च ॥ ४२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेनवनवतितमःसर्गः ॥ ९९ ॥ ॥ ७ ॥ जटिलमिति अद्यप्रभृतिभूमौतुशयिष्ये जटाचीराणिधारयन्नित्यष्टाशीतितमेभरतोक्तेर्भरतस्यजटिलत्वं यद्यपिनवतितमेसर्गेवसानोवाससीक्षौमेइतिभरद्वाजदर्शनवेलायांश्रूयतेतथापिगुह

मन्निमित्तमिदंदुःखंप्राप्तोरामःसुखोचितः ॥ धिग्जीवितंनृशंसस्यममलोकविगर्हितम् ॥ ३६ ॥ इत्येवंविलपन्दीनःप्रस्विन्नमुखपंकजः ॥ पादावप्राप्यरामस्यपपातभरतोरुदन् ॥ ३७ ॥ दुःखाभितप्तोभरतोराजपुत्रोमहाबलः ॥ उक्त्वार्येतिसकृद्दीनंपुनर्नोवाचकिंचन ॥ ३८ ॥ बाष्पैःपिहितकंठश्च प्रेक्ष्यरामंयशस्विनम् ॥ आर्येत्येवाभिसंक्रुश्यव्याहर्तुंनाशकत्ततः ॥ ३९ ॥ शत्रुघ्नश्चापिरामस्यववंदेचरणौरुदन् ॥ तावुभौचसमालिंग्यरामोप्यश्रूण्यवर्तयत् ॥ ४० ॥ ततःसुमंत्रेणगुहेनचैवसमीयतूराजसुतावरण्ये ॥ दिवाकरश्चैवनिशाकरश्चयथांबरेशुक्रबृहस्पतिभ्याम् ॥ ४१ ॥ तान्पार्थिवान्वारणयूथपार्हान्समागतांस्तत्रमहत्यरण्ये ॥ वनौकसस्तेभिसमीक्ष्यसर्वेत्वश्रूण्यमुंचन्प्रविहायहर्षम् ॥ ४२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेनवनवतितमःसर्गः ॥ ९९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ जटिलंचीरवसनंप्रांजलिंपतितंभुवि ॥ ददर्शरामोदुर्दर्शंयुगांतेभास्करंयथा ॥ १ ॥ कथंचिदभिविज्ञायविवर्णवदनंकृशम् ॥ भ्रातरंभरतंरामःपरिजग्राहपाणिना ॥ २ ॥ आघ्रायरामस्तंमूर्ध्निपरिष्वज्यचराघवम् ॥ अंके भरतमारोप्यपर्यपृच्छतसादरम् ॥ ३ ॥ क्वनुतेभूत्पितातातयदरण्यंत्वमागतः ॥ नहित्वंजीवतस्तस्यवनमागंतुमर्हसि ॥ ४ ॥ चिरस्यबतपश्यामिदूराद्भरतमागतम् ॥ दुष्प्रतीकमरण्येस्मिन्किंतातवनमागतः ॥ ५ ॥

ग्रामेप्रतिज्ञातस्यभरद्वाजाश्रमनिर्गमनानंतरंधारणमितिनविरोधः युगांतेभास्करंयथेति भुविपतितमितिशेषः ॥ १ ॥ २ ॥ पर्यपृच्छतसमाहितइतिपाठेसमाहितःकुशलप्रश्नद्वाराधर्मबोधनेसावधानचित्तः ॥ ३ ॥ हेतातततेपिताक्वाभूत् इहपरत्रवेत्यर्थः कुतएवंसंशयस्तत्राह नहीति जीवतस्तस्यसेवांहित्वेतिशेषः नार्हसिमदसन्निधौतवैवपितृशुश्रूषायाअवश्यकर्तव्यत्वादितिभावः ॥ ४ ॥ दूरान्मातामहदेशात्चिरस्यागतंभरतंपश्यामि बतेतिहर्षे दुष्प्रतीकमितिभरतविशेषणंवनविशेषणंच आद्येकार्श्यवैवर्ण्यादिनादुर्ज्ञेयाकारंवनमपिभीषणतया तथाईदृशंवनंकिमागतःकिमागमनप्रयोजनमीदृशारण्येइत्यर्थः अरण्यंगजाद्युपभोग्यं तद्वदितिवनमप्यादियुतंमनुष्यभोग्यम् ॥ ५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अथभरतागमनंराजाज्ञयावास्यात्राजमरणेदुःखाद्वा तत्रावमुपन्यस्यति कच्चिन्नुइति भरतेप्राणान्धारयति अथवालोकांतरंगतः यत्त्वमिहागतइत्यनुकर्षः ॥ ६ ॥ अंत्यमेवपक्षमवलंब्याह नतेराज्यंभ्रष्टमिति मूलप्रभोरत्ययाद्राज्यभ्रंशकम् अनिश्चयाल्लोकप्रतारणायवापुनर्जीवनपक्षमवलंब्याह कच्चिच्छुश्रूषसइति ॥ ७ ॥ धर्मनिश्चितःधर्मैनिश्चितंनिश्चयोयस्यसः ॥ ८ ॥ उपाध्यायोवसिष्ठः ॥ ९ ॥ नंदति मद्वनवासत्वद्राज्यलाभाभ्यामितिव्यंग्यम् ॥ १० ॥ कुलपुत्रोमहाकुलप्रसूतस्तेपुरोहितस्तावकसकलहितकृत्यानुष्ठाता एतेनवसिष्ठपुत्रःकश्चिदुक्तः ॥ ११ ॥ विधिज्ञःसकलहोमविधिज्ञः युक्तोनियुक्तः कालेहोमकाले वेदयतेहुतंहोष्यमाणंचाग्निम् ॥ १२ ॥ वैद्याःविद्यासुसर्वासुनिपुणास्तान्ब्राह्मणानभिमन्यसेबहुमन्यसे ब्राह्मणसामान्यविषयःप्रश्नोये

कच्चिन्नुद्धरतेतातराजायत्त्वमिहागतः ॥ कच्चिन्नदीनःसहसाराजालोकांतरंगतः ॥ ६ ॥ कच्चित्सौम्यनतेराज्यंभ्रष्टंबालस्यशाश्वतम् ॥ कच्चिच्छुश्रूषसेतातपितुःसत्यपराक्रम ॥ ७ ॥ कच्चिद्दशरथोराजाकुशलीसत्यसंगरः ॥ राजसूयाश्वमेधानामाहर्ताधर्मनिश्चितः ॥ ८ ॥ सकच्चिद्ब्राह्मणोविद्वान्धर्मनित्योमहाद्युतिः ॥ इक्ष्वाकूणामुपाध्यायोयथावत्तातपूज्यते ॥ ९ ॥ तातकच्चिच्चकौसल्यासुमित्राचप्रजावती ॥ सुखिनीकच्चिदार्याचदेवीनंदतिकैकयी ॥ १० ॥ कच्चिद्विनयसंपन्नःकुलपुत्रोबहुश्रुतः ॥ अनसूयुरनुद्रष्टासत्कृतस्तेपुरोहितः ॥ ११ ॥ कच्चिदग्निषुतेयुक्तोविधिज्ञोमतिमानृजुः ॥ हुतंचहोष्यमाणंचकालेवेदयतेसदा ॥ १२ ॥ कच्चिद्देवान्पितॄन्भृत्यान्गुरून्पितृसमानपि ॥ वृद्धांश्चतातवैद्यांश्चब्राह्मणांश्चाभिमन्यसे ॥ १३ ॥ इष्वस्त्रवरसंपन्नमर्थशास्त्रविशारदम् ॥ सुधन्वानमुपाध्यायंकच्चित्त्वंतातमन्यसे ॥ १४ ॥ कच्चिदात्मसमाःशूराःश्रुतवंतोजितेंद्रियाः ॥ कुलीनाश्चेंगितज्ञाश्चकृतास्तेतातमंत्रिणः ॥ १५ ॥ मंत्रोविजयमूलंहिराज्ञांभवतिराघव ॥ सुसंवृतोमंत्रिधुरैरमात्यैःशास्त्रकोविदैः ॥ १६ ॥ कच्चिन्निद्रावशंनैषिकच्चित्कालेवबुध्यसे ॥ कच्चिच्चापररात्रेषुचिंतयस्यर्थनैपुणम् ॥ १७ ॥ कच्चिन्मंत्रयसेनैकःकच्चिन्नबहुभिःसह ॥ कच्चित्तेमंत्रितोमंत्रोराष्ट्रंनपरिधावति ॥ १८ ॥

भविष्यति यद्वा वैद्यान्चिकित्साप्रवीणान्ब्राह्मणानित्यर्थः अपूतोह्येषोमेध्योयोभिषज्यतीतिश्रुत्युक्तनिंदातुशास्त्रानभिज्ञचिकित्साप्रवृत्तपरा शास्त्राभिज्ञस्यभैषज्यंमहतेपुण्याय तज्जीविकापरोवानिषेधइतिदिक् ॥ १३ ॥ इषुरमंत्रोबाणप्रयोगः अस्त्रंसमंत्रःसः वरशब्दउभयसंबद्धः अर्थशास्त्रंराजनीतिशास्त्रंतत्रविशारदंपंडितंसुधन्वानंतन्नामानमुपाध्यायंधनुर्वेदाचार्यम् ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥ मंत्रिधुरैःमंत्रिश्रेष्ठैः शास्त्रकोविदैर्नीतिशास्त्रज्ञैः सुसंवृतःसुतरांगुप्तः ॥ १६ ॥ अर्थनैपुणमर्थप्राप्त्युपायम् ॥ १७ ॥ नैकःएकेनमंत्रेक्रियमाणेस्वकार्याभिनिवेशेनगुणागुणयोर्याथार्थ्यग्रहणंनास्त्यतिबहुभिर्मंत्रणेप्रथममैकमत्यमेवनघटेतमंत्रभेदश्चभवेदितिभावः राष्ट्रंनपरिधावतिलोकैर्नज्ञायतइत्यर्थः ॥ १८ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

लघुमूलमल्पयत्नसाध्यं महोदयंमहाफलं नदीर्घयसिनविलंबयसि ॥ १९ ॥ पार्थिवाःसामंतास्तेमंत्रितानिसर्वकार्याणिसुकृतानिनिष्पन्नान्येवकृतरूपाणिकृतकल्पानिवाविदंति नकर्तव्यानिभाविवेनेत्यर्थः ॥ २० ॥ येत्वदीयामंत्रास्त्वयामात्यैश्चापरिकीर्तिताअपियुक्त्यार्थापत्त्यातर्कैस्तत्साध्यैरनुमानैर्वा यद्वा तर्कास्तत्कारणानुमापकाःयुक्तयःसाक्षात्तदनुमापिकाः परैर्नबुध्यंतेकिलकिंचपरकृतंमंत्रितंत्वयात्वदमात्यैर्वाबुध्यतेकिल ॥ २१ ॥ सहस्रैरत्यक्तैरपीतिशेषः पंडितपरिग्रहेहेतुमाह पंडितइति अर्थकृच्छ्रेषुअर्थसंकटेषुनिःश्रेयसंकुर्यात् अव्यभिचरितनिस्तारोपायबोधनेनेतिशेषः ॥ २२ ॥ सहायतासहायकार्यक्षमता ॥ २३ ॥ विचक्षणोऽभ्यस्तनीतिशास्त्रः ॥ २४ ॥ मुख्यामहांतः ॥ २५ ॥ उपधाउत्कोचस्तमतीतान्तदग्राहिणः यद्वोपाधिप्रयु

कच्चिदर्थंविनिश्चित्यलघुमूलंमहोदयम् ॥ क्षिप्रमारभसेकर्मनदीर्घयसिराघव ॥ १९ ॥ कच्चित्तुसुकृतान्येवकृतरूपाणिवापुनः ॥ विदुस्तेसर्वकार्याणिनकर्तव्यानिपार्थिवाः ॥ २० ॥ कच्चिन्नतर्कैर्युक्त्यावायेचाप्यपरिकीर्तिताः ॥ त्वयावातववामात्यैर्बुध्यतेतातमंत्रितम् ॥ २१ ॥ कच्चित्सहस्रैर्मूर्खाणामेकमिच्छसिपंडितम् ॥ पंडितोह्यर्थकृच्छ्रेषुकुर्यान्निःश्रेयसंमहत् ॥ २२ ॥ सहस्राण्यपिमूर्खाणांयद्युपास्तेमहीपतिः ॥ अथवाप्ययुतान्येवनास्तितेषुसहायता ॥ २३ ॥ एकोप्यमात्योमेधावीशूरोदक्षोविचक्षणः ॥ राजानंराजपुत्रंवाप्रापयेन्महतींश्रियम् ॥ २४ ॥ कच्चिन्मुख्यामहत्स्वेवमध्यमेषुचमध्यमाः ॥ जघन्याश्चजघन्येषुभृत्यास्तेतातयोजिताः ॥ २५ ॥ अमात्यानुपधातीतान्पितृपैतामहान्शुचीन् ॥ श्रेष्ठाञ्छ्रेष्ठेषुकच्चित्त्वंनियोजयसिकर्मसु ॥ २६ ॥ कच्चिन्नोग्रेणदंडेनभृशमुद्वेजिताःप्रजाः ॥ राष्ट्रेतवावजानंतिमंत्रिणःकैकयीसुत ॥ २७ ॥ कच्चित्त्वांनावजानंतियाजकाःपतितंयथा ॥ उग्रप्रतिग्रहीतारंकामयानमिवस्त्रियः ॥ २८ ॥

क्तसंश्रयरहितान् अतएवपितृपैतामहान् शुचीन्बाह्यांतरेंद्रियशुद्धान् ॥ २६ ॥ उद्वेजिताःप्रजामंत्रिणश्चराष्ट्रेतवत्वांनावजानंतिनावमन्यंते ॥ २७ ॥ याजकाःकिंचित्पापानुसंधानेनपतितमिवत्वामयाज्योयमितिमत्वानावजानंतिकिल तत्रदृष्टांतः उग्रेत्यादि स्त्रियःकुलस्त्रियः उग्राख्यहीनजातीयस्त्रीप्रतिग्रहीतारं तांचकामयानंकामयमानंतस्यामत्यंतासक्तंयथावजानंतीत्यर्थइतिकतकः उग्रप्रतीतिपाठः उग्रेणकर्मणाबलात्कारादिनाप्रतिग्रहीतारंकामयानंकामुकंस्त्रियइवयाजकाःपतितमिवचनावजानंतिप्रजाइतिशेषः प्रजातिक्रमणमुग्रकरग्रहणंचत्वयिनास्तिकच्चिदितिभावइतितीर्थः परेतुउग्रप्रतिग्रहीतारं उग्रःशिवस्त [illegible] कर्मविपाकशास्त्रेउक्तेरित्याहुः ॥ २८ ॥

उपायकुशलंसामाद्युपायचतुरं वैद्यंविद्याविदंराजनीतिशास्त्रज्ञंभृत्यंसंदूषणेरतं येनकेनापिहेतुनाआप्तभृत्यविघटनेरतं शूरंमरणनिर्भयं ऐश्वर्यकामंराज्याभिलाषिणं योनहंतिसवध्यतेहन्यतइत्यर्थइतितीर्थः उपायकुशलंराज्ञःसकाशादर्थग्रहणार्थंव्याधिवर्धनोपायकुशलंवैद्यंभिषजंस्वामिसंदूषणेरतंभृत्यंसेवकंचराजानमपरिच्छिद्यतदैश्वर्यकामंशूरंसेवकरूपंप्रभुंचयोनहंतिसराजातैरेवभिषजादिभिर्हन्यतेइत्यर्थैकतकआह ॥ २९ ॥ शूराःपरयोधाभिभवनसमर्थाः धृतिमान्विपदिप्रशस्तधैर्यः दक्षश्चतुरः ॥ ३० ॥ मुख्याःगणमुख्याः दृष्टापदानाःदृष्टंद्वित्रिवारानुभूतंअपदानंपूर्ववृत्तंपौरुषंयेषांते विक्रांताःशूराः ॥ ३१ ॥ भक्तंदैनंदिनदेयान्नं वेतनंप्रतिमासदेयम् ॥ ३२ ॥ भृताःभृतिजीविनोभृत्याः॥३३ ॥ कुलपुत्राःज्ञातयः प्रधानतःप्रधानाः॥ ३४ ॥ प्रतिभानवान्प्रत्युत्पन्नमतिः यथोक्तवादीयथोक्तसंदेशप्रतिसंदेशवक्ता पंडितःपरिच्छेत्ता दूतंचैवप्रकुर्वीतसर्वशास्त्रविशारदं इंगिताकारचेष्टाज्ञंशुचिदक्षंकुलोद्भवमितिमनोः॥ ३५ ॥ कच्चिदष्टादशे

उपायकुशलंवैद्यंभृत्यंसंदूषणेरतम् ॥ शूरमैश्वर्यकामंचयोनहंतिसहन्यते॥२९॥ कच्चिद्धृष्टश्चशूरश्चधृतिमान्मतिमाञ्छुचिः॥ कुलीनश्चानुरक्तश्चदक्षःसेनापतिःकृतः॥ ३० ॥ बलवंतश्चकच्चित्तेमुख्यायुद्धविशारदाः॥ दृष्टापदानाविक्रांतास्त्वयासत्कृत्यमानिताः॥ ३१॥ कच्चिद्बलस्यभक्तंचवेतनंचयथोचितम्॥ संप्राप्तकालंदातव्यंददासिनविलंबसे ॥ ३२ ॥ कालातिक्रमणेह्येवभक्तवेतनयोर्भृताः॥ भर्तुरप्यतिकुप्यंतिसोनर्थःसुमहान्कृतः॥ ३३ ॥ कच्चित्सर्वेनुरक्तास्त्वांकुलपुत्राःप्रधानतः॥ कच्चित्प्राणांस्तवार्थेषुसंत्यजंतिसमाहिताः ॥ ३४ ॥ कच्चिज्जानपदोविद्वान्दक्षिणःप्रतिभानवान्॥ यथोक्तवादीदूतस्तेकृतोभरतपंडितः॥ ३५॥ कच्चिदष्टादशान्येषुस्वपक्षेदशपंचच॥ त्रिभिस्त्रिभिरविज्ञातैर्वेत्सितीर्थानिचारणैः॥३६॥ कच्चिद्व्यपास्तानहितान्प्रतियातांश्चसर्वदा॥ दुर्बलाननवज्ञायवर्तसेरिपुसूदन॥ ३७॥

ति तानिच मंत्री १ पुरोहितः २ युवराजा ३ सेनापतिः ४ दौवारिकः ५ अंतःपुराधिकृतः ६ बंधनागाराधिकृतः ७ धनाध्यक्षः ८ राजाज्ञयाआज्ञाप्येषुवक्ता ९ प्राड्विवाकसंज्ञोव्यवहारप्रष्टा १० धर्मासनाधिकृतः ११ व्यवहारनिर्णेतासभ्याख्यः १२ सेनायाजीवितभृतिदानाध्यक्षः १३ कर्मांतिवेतनग्राहिणः १४ नगराध्यक्षः १५ राष्ट्रांतपालःअयमेवाटविकः १६ दुष्टानांदंडनाधिकारी १७ जलगिरिवनस्थलदुर्गपालाः १८ एतान्येवस्वपक्षेमंत्रिपुरोहितयुवराजान्हित्वाचपंचदश एकैकस्मिन्विषयेत्रिभिस्त्रिभिरभिज्ञातैः परस्परमितरैश्चाभिज्ञातैः एतान्यष्टादशतीर्थानिवेत्सिकच्चित् योनौजलावतारेचमंत्र्याद्यष्टादशस्वपि पुण्यक्षेत्रेतथापात्रेतीर्थंस्यादर्शनेष्वपीति स्वदेशेप्येतैर्न्यायतोव्यवहारःप्रवर्त्यतेनवेतिविचारणीयंपरदेशेचेतिभावः ॥ ३६ ॥ व्यपास्तान्निष्कासितान् प्रतियातान्पुनरागतान् दुर्बलान्दुर्बलानपि अनवज्ञायेति दुर्बलोयमहितःकिमस्माकंकरिष्यतीत्युपेक्षांनकरोषिकच्चित् ॥ ३७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

लोकायतिकान्चार्वाकमतानुचारिणःप्रत्यक्षमात्रप्रमाणकान् अपरेलोकायतिकाःशुष्कतर्कवावदूकाः ब्राह्मणत्वेपितदपरिग्रहेहेतुमाह अनर्थेति परलोकतत्साधनाभावरूपानर्थप्रतिपादनकुशलाः अतएवबालाःअज्ञाः वेदज्ञसन्निधावितिशेषः पंडितमानिनःस्वयूथ्येष्वेवकेवलमात्मनःपंडितान्मन्यंतेनान्यत्र॥३८॥ द्वितीयलोकायतानांत्यागेहेतुमाह धर्मेत्यादि मुख्येषुमुख्यप्रमाणभूतेषु आन्वीक्षिकीतर्कविद्या शुष्कतर्कविद्याजनितांबुद्धिमवलंब्यनिरर्थंनिष्प्रयोजनंवदंति यथात्मनोज्ञानाश्रयत्वंईशोजगन्निमित्तकारणंनित्यज्ञानादिगुणकश्चेत्यादिश्रुतिविरुद्धवादाभिप्रायमिदम्॥ ३९ ॥ सत्यनामामयोध्येत्यन्वर्थनामाम् ॥४०॥ आर्यैरुक्तत्रैवर्णिकैः ॥४१॥ समुदितांसिद्धां स्फीतांसमृद्धाम् ॥४२॥ चैत्यशतैरश्वमेधांतयागानेकचयनप्रदेशैः कच्चिच्चैत्यशतैरिरिति

कच्चिन्नलोकायतिकान्ब्राह्मणांस्तातसेवसे॥ अनर्थकुशलाह्येतेबालाःपंडितमानिनः॥ ३८॥ धर्मशास्त्रेषुमुख्येषुविद्यमानेषुदुर्बुधाः॥ बुद्धिमान्वीक्षिकींप्राप्यनिरर्थंप्रवदंतिते॥ ३९॥ वीरैरध्युषितांपूर्वमस्माकंतातपूर्वकैः॥ सत्यनामांदृढद्वारांहस्त्यश्वरथसंकुलाम्॥ ४० ॥ ब्राह्मणैःक्षत्रियैर्वैश्यैःस्वकर्मनिरतैःसदा॥ जितेंद्रियैर्महोत्साहैर्वृतामार्यैःसहस्रशः॥ ४१ ॥ प्रासादैर्विविधाकारैर्वृतांवैद्यजनाकुलाम्॥ कच्चित्समुदितांस्फीतामयोध्यांपरिरक्षसे॥ ४२॥ कच्चिच्चैत्यशतैर्जुष्टःसुनिविष्टजनाकुलः॥ देवस्थानैःप्रपाभिश्चतटाकैश्चोपशोभितः॥ ४३॥ प्रहृष्टनरनारीकःसमाजोत्सवशोभितः॥ सुकृष्टसीमापशुमान्हिंसाभिरभिवर्जितः॥ ४४॥ अदेवमातृकोरम्यःश्वापदैःपरिवर्जितः॥ परित्यक्तोभयैःसर्वैःखनिभिश्चोपशोभितः॥ ४५॥ विवर्जितोनरैःपापैर्ममपूर्वैःसुरक्षितः॥ कच्चिज्जनपदःस्फीतःसुखंवसतिराघव॥ ४६॥ कच्चित्तेदयिताःसर्वेकृषिगोरक्ष्यजीविनः॥ वार्तायांसांप्रतंतातलोकोयंसुखमेधते॥ ४७॥ तेषांगुप्तिपरीहारैःकच्चित्तेभरणंकृतम्॥रक्ष्याहिराज्ञाधर्मेणसर्वेविषयवासिनः॥ ४८ ॥

पाठः सुनिविष्टैःसुप्रतिष्ठितैर्जनैराकुलोनिबिडः ॥ ४३ ॥ प्रभिन्नरनारीकइतिपाठे प्रभेदःसंतोषः सुकृष्टाःसीमास्तत्तत्क्षेत्रप्रांतदेशाःपशवश्चयस्मिन्सतथा ॥ ४४ ॥ अदेवमातृकइति नदीमातृकइत्यर्थः नद्यंबुजीवनोदेशोनदीमातृकउच्यते वृष्टिनिष्पाद्यसस्यस्तुविज्ञेयोदेवमातृकइति खनिःस्वर्णरत्नाद्याकरः ईदृशोजनपदःसर्वैर्भयैःपरित्यक्तःकच्चिदस्ति॥ ४५ ॥ सचसुखंवसतिकच्चिदित्यर्थः ॥ ४६ ॥ कृषिगोरक्ष्यजीविनोवैश्याः वार्ता कृषिगोरक्ष्यवाणिज्यक्रेयंवार्तेत्युदाहृतं तत्रसांप्रतंवर्ततेइतिशेषः लोकोजीवलोकःकृष्यादौस्थितःसुखमेधतेकच्चित् ॥ ४७ ॥ गुप्तिपरीहारैःगुप्तिरिष्टप्रापणंपरीहारोऽनिष्टपरिहारस्तैस्तेषांकृष्यादिजीविनांभरणंकृतंकच्चिदितितीर्थः गुप्तपरीहारैरितिपाठः गुप्त्यर्थनियुक्तैराजमनुष्यैःक्रियमाणतस्कराद्यनर्थपरिहारैस्तेत्वयाभरणंकृतंकच्चिदितिकतकः ॥ ४८ ॥

ताःस्त्रियःसुरक्षितास्त्वयेत्यर्थः नश्रद्दधास्यासामिति वचनादिकंवास्तवमितिशेषः गुह्यमप्रकाश्यवृत्तांतमिष्टेतिमत्वानभाषसेकच्चित् ॥४९॥ नागवनंगजोत्पत्तिस्थानभूतंवनम् धेनुकाधेनवः स्वार्थेकः गणिकाःकरिण्यः वेश्याकरिण्योर्गणिका करिण्यादिसंपादनविषयेतृप्तिनामोषिकच्चित् ॥५०॥ भूषितंसभायांस्थित्वात्मानमितिशेषः तथामहापथेचात्मानंदर्शयसे ॥५१॥ कर्मांताःकर्मकराःअविशंकयानिर्भयतयातेप्रत्यक्षानकिल वाअथवासर्वेतेउत्सृष्टाःपरित्यक्तदर्शनान अत्रकर्मकरविषयेमध्यमेवनातिदर्शनादर्शनयोर्मध्यरीत्याकरणमेव कारणमर्थप्राप्तिकारणम् ॥५२॥ ॥५३॥ आयोधनागमः व्ययोभोगबलरक्षाद्यर्थंत्यागः अपात्रेषुनटगायकादिषु ॥५४॥ अभ्यागतोऽतिथिर्यःकश्चित् व्ययःआयात्न्यूनइतिशेषः ॥ ५५॥ आर्यःसाधुःशुद्धात्मापिसन्अपकर्मणास्तेयागम्यागमनादिदोषेणक्षारितोऽभिशस्तःशास्त्रकुशलैर्धर्मशास्त्रकुशलैरदृष्टएवानिर्णीतदोषएव लोभाद्धनलोभात्कुचिरपिनबध्यतेनदंड्यतेकच्चित् ॥ ५६ ॥ गृहीतःपालकैर्धनस्वामिनावा सकारणोदृष्टःचोरत्वेनग्रहणकारणैर्युक्तोदृष्टः पृष्टःप्रश्नेनापिनिश्चितचौर्यः धनलोभाच्चोरेणैवोत्कोचतयादीयमानधनलोभात्पालकैर्नमुच्यतेकच्चित् ॥ ५७ ॥ आढ्यस्यधनिकस्यदुर्बलस्यदरिद्रस्यचव्यसनेविवादरूपसंकटेराजकीयैकनिवर्त्यैप्राप्तेतवामात्याविरागाःसंतःविगतधनरागाःसंतः अर्थंतयोर्व्यवहारंपश्यंतिकच्चित् ॥५८॥ मिथ्याभिशस्तानांराज्ञाविचार्यानिवर्तितमिथ्याभियोगानांप्रजानांयान्यश्रूणिपतंति पादन्यासानीतिपाठांतरम् तदाजायंतेइतिशेषः आर्षंनपुंसकत्वम् तानिप्रीत्यर्थंराज्यभोगजप्रीतिमात्रार्थंराज्यमनुशासतोराज्ञःपुत्रादीन्घ्नंति ॥ ५९॥

कच्चित्स्त्रियःसांत्वयसेकच्चित्तास्तेसुरक्षिताः॥ कच्चिन्नश्रद्दधास्यासांकच्चिद्गुह्यंनभाषसे॥४९॥ कच्चिन्नागवनंगुप्तंकच्चित्तेसंतिधेनुकाः॥ कच्चिन्नगणिकाश्वानांकुंजराणांचतृप्यसि॥ ५० ॥ कच्चिद्दर्शयसेनित्यंमानुषाणांविभूषितम्॥ उत्थायोत्थायपूर्वाह्णेराजपुत्रमहापथे॥ ५१ ॥ कच्चिन्नसर्वेकर्मांताःप्रत्यक्षास्तेऽविशंकया॥ सर्वेवापुनरुत्सृष्टामध्यमेवात्रकारणम् ॥ ५२ ॥ कच्चिद्दुर्गाणिसर्वाणिधनधान्यायुधोदकैः॥ यंत्रैश्चप्रतिपूर्णानितथाशिल्पिधनुर्धरैः॥ ५३ ॥ आयस्तेविपुलःकच्चित्कच्चिदल्पतरोव्ययः॥ अपात्रेषुनतेकच्चित्कोशोगच्छतिराघव॥ ५४॥ देवतार्थेचपित्रर्थेब्राह्मणाभ्यागतेषुच॥ योधेषुमित्रवर्गेषुकच्चिद्गच्छतितेव्ययः॥ ५५॥ कच्चिदार्योपिशुद्धात्माक्षारितश्चापकर्मणा॥ अदृष्टःशास्त्रकुशलैर्नलोभाद्बध्यतेशुचिः ॥५६॥ गृहीतश्चैवपृष्टश्चकालेदृष्टःसकारणः॥ कच्चिन्नमुच्यतेचोरोधनलोभान्नरर्षभ॥५७॥ व्यसनेकच्चिदाढ्यस्यदुर्बलस्यचराघव ॥ अर्थंविरागाःपश्यंतितवामात्याबहुश्रुताः॥ ५८ ॥ यानिमिथ्याभिशस्तानांपतंत्यश्रूणिराघव॥ तानिपुत्रपशून्घ्नंतिप्रीत्यर्थमनुशासतः॥ ५९ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

वैद्याःभिषजः दानमभिमतवस्तुनः मनःस्नेहयुतम् वाक्सांत्वयुता एतैस्त्रिभिःप्रत्येकंबुभूषसेप्राप्नुमिच्छसिवशीकर्तुमिच्छसिसंभावयितुमिच्छसिवाकच्चित् ॥ ६० ॥ चैत्यान् ...
वैद्याःभिषजः दानमभिमतवस्तुनः मनःस्नेहयुतम् वाक्सांत्वयुता एतैस्त्रिभिःप्रत्येकंबुभूषसेप्राप्नुमिच्छसिवशीकर्तुमिच्छसिसंभावयितुमिच्छसिवाकच्चित् ॥ ६० ॥ प्री
क्षान्देवतावासभूतान् सिद्धार्थान्विद्यावृत्ततपोभिःकृतार्थितजन्मनोब्राह्मणान् ॥ ६१ ॥ कच्चिदर्थेनेति धर्मार्जनयोग्यपूर्वाह्णेअर्थार्जनेनधर्मबाधः तथातद्योग्यमध्याह्नेधर्मार्जनेनतद्बाधः प्री
तिलोभेनकामेनविषयसंतोषलोभरूपेणकामेनतदुभयकालसेवितेनतयोर्बाधइतितीर्थः अर्थप्राप्तिरूपेणहेतुनाधर्मंनबाधसे धर्मंहित्वार्थेनगृद्धासीत्यर्थः धर्मेणधर्मप्राप्तिहेतुनाअर्थंकुटुंबनिर्वा
हापेक्षितमर्थंनबाधसे उभयमपिविषयसंतोषलोभेनगणिकाद्यासक्त्याबाधसेनेत्यर्थइतिकतकः ॥ ६२ ॥ विभज्यसेवसे कालेपूर्वाह्णतदुत्तरकालसार्धयामोत्तररात्रिरूपेणक्रमेण धर्मार्थका

चैत्यांश्चस
कच्चिद्वृद्धांश्चबालांश्चवैद्यान्मुख्यांश्चराघव ॥ दानेनमनसावाचात्रिभिरेतैर्बुभूषसे ॥ ६० ॥ कच्चिद्गुरूंश्चवृद्धांश्चतापसान्देवतातिथीन् ॥ चैत्यांश्चस
र्वान्सिद्धार्थान्ब्राह्मणांश्चनमस्यसि ॥ ६१ ॥ कच्चिदर्थेनवाधर्ममर्थंधर्मेणवापुनः ॥ उभौवाप्रीतिलोभेनकामेननविबाधसे ॥ ६२ ॥ कच्चिदर्थंचकामं
चधर्मंचजयतांवर ॥ विभज्यकालेकालज्ञसर्वान्वरदसेवसे ॥ ६३ ॥ कच्चित्तेब्राह्मणःशर्मसर्वशास्त्रार्थकोविदः ॥ आशंसतेमहाप्राज्ञपौरजानपदैः
सह ॥ ६४ ॥ नास्तिक्यमनृतंक्रोधंप्रमादंदीर्घसूत्रताम् ॥ अदर्शनंज्ञानवतामालस्यंपंचवृत्तिताम् ॥ ६५ ॥ एकचिंतनमर्थानामनर्थज्ञैश्चमंत्रणम् ॥
निश्चितानामनारंभंमंत्रस्यापरिरक्षणम् ॥ ६६ ॥ मंगलाद्यप्रयोगंचप्रत्युत्थानंचसर्वतः ॥ कच्चित्त्वंवर्जयस्येतान्राजदोषांश्चतुर्दश ॥ ६७ ॥

मसेवाकाले ॥ ६३ ॥ शर्मसुखमाशंसतेप्रार्थयते ॥ ६४ ॥ प्रमादोऽनवधानता दीर्घसूत्रश्चिरक्रियस्तद्भावः अवश्यकर्तव्यस्यविचारादिनाकालविलंबनम् ज्ञानवतांविदुषामदर्शनम् आलस्यं
नित्यकृत्यालस्यम् पंचवृत्तितांचक्षुरादिपंचेंद्रियपरवशताम् ॥ ६५ ॥ अर्थानांराज्यप्रयोजनानामेकेनचिंतनम् अनर्थज्ञैर्विपरीतदर्शिभिः निश्चितानांमंत्रिभिःसहकर्तव्यत्वेननिश्चितानामना
रंभम् ॥ ६६ ॥ मंगलस्यादौप्रातःकालेअप्रयोगमननुष्ठानम् सर्वतःप्रत्युत्थानंसर्वदिगवस्थितरिपूद्देशेनयुगपद्दंडयात्रामित्यर्थइतितीर्थः कंचनप्रत्युत्थानायोग्यंपुरुषमुद्दिश्यापिप्रभावमुक्त्वाचा
पल्यादासनाच्चलनमित्यर्थइतिकतकः ॥ ६७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

दशवर्गादीन्बुद्ध्वायथावदनुमन्यसे तेषुत्याज्यांशमुपादेयांशंचज्ञात्वानुजानासीतितृतीयस्थेनसंबंधः दशवर्गस्तु मृगयाक्षौ २ दिवास्वापः ३ परिवादः ४ स्त्रियो ५ मदः ६ तौर्यत्रिकं ९ वृथाट्याच १० कामजोदशकोगणइतिमनूक्तः तौर्यत्रिकंनृत्यगीतवाद्यम् वृथाट्यावृथापर्यटनम् पंचवर्गस्तु औदकंपार्वतंवार्क्षमैरिणंधान्वनंतथा इतिदुर्गंपंचविधंपंचवर्गउदाहृतः ईरिणंसर्वसस्यशून्यप्रदेशः तत्संबंधिदुर्गमैरिणं तस्यापिपरैर्गंतुमशक्यत्वात् धान्वनंउष्णकालेदुर्गंभवति चतुर्वर्गस्तु सामदानंचभेदश्चदंडश्चेतिचतुर्गणः सप्तवर्गस्तु स्वाम्यमात्यश्चराष्ट्रंचदुर्गंकोशौबलंसुहृत् परस्परोपकारीदंराज्यंसप्तांगमुच्यते अष्टवर्गस्तु पैशुन्यंसाहसंद्रोहमीर्ष्यासूयार्थदूषणं वाग्दंडयोश्चपारुष्यंक्रोधजोपिगणोष्टकइति कृषिवाणिज्यदुर्गसेतुकुंजरबंधनखन्याकरकरादानशून्यनिवेशनान्यष्टवर्गइतितीर्थः त्रिवर्गोधर्मार्थकामाः उत्साहप्रभुमंत्रशक्तित्रयंवा तिस्रोविद्याःत्रयीवार्तादंडनीतिः त्रयीवेदत्रयी वार्ताकृष्यादि दंडनीतिर्नीतिशास्त्रम् ॥ ६८ ॥ इंद्रियाणांजयंजयोपायं सचयोगाभ्यासएव षाड्गुण्यंषड्गुणाः संधिर्नाविग्रहोयानमासनंद्वैधमाश्रयइति द्वैधंशत्रुवर्ग्याणामुपजापः दैवमानुषंदैवंमानुषंचव्यसनमित्यर्थः हुताशनोजलंव्याधिर्दुर्भिक्षोमरकस्तथेत्येतद्दैवं मरकोमरणनिमित्तंमार्यादि मानुषंतु आयुक्तकेभ्यश्चोरेभ्यःपरेभ्योराजवल्लभात् पृथिवीपतिलोभाच्चव्यसनंमानुषंविदुरिति आयुक्तकाअधिकारिणः कृत्यंतु अलब्धवेतनोलु

दशपंचचतुर्वर्गान्सप्तवर्गंचतत्त्वतः॥ अष्टवर्गंत्रिवर्गंचविद्यास्तिस्रश्चराघव ॥ ६८॥

इंद्रियाणांजयंबुद्ध्वाषाड्गुण्यंदैवमानुषम्॥ कृत्यंविंशतिवर्गंचतथाप्रकृतिमंडलम्॥ ६९॥

ब्धोमानीचाप्यवमानितः क्रुद्धश्चकोपितोऽकस्मात्तथाभीतश्चभीषितः भेद्याःशत्रौतुचत्वारोनृपकृत्यमिदंस्मृतं विंशतिवर्गस्तु असंधेयोविग्राह्यएव सच बालो १ वृद्धो २ दीर्घरोगी ३ तथाज्ञातिबहिष्कृतः ४ भीरुको ५ भीरुजनको ६ लुब्धो ७ लुब्धजनस्तथा ८ विरक्तप्रकृति ९ श्चैवविषयेष्वतिसक्तिमान् १० अनेकचित्तमंत्रश्च ११ देवब्राह्मणनिंदकः १२ दैवोपहतक १३ श्चैवदैवचिंतकएवच १४ दुर्भिक्षव्यसनोपेतो १५ बलव्यसनसंयुतः १६ अदेशस्थो १७ बहुरिपु १८ र्युक्तोकालेनयश्च १९ सत्यधर्मरतश्चैव २० विंशतिःपुरुषाअमी एतैःसंधिनकुर्वीतविग्रहीस्यात्तुकेवलमिति कतकस्तु राज्यस्त्रीस्थानदेशानांज्ञातिधनयोश्चयस्यापहारस्तेषट् ६ मदमानदेशपीडावंतस्त्रयः ९ ज्ञानार्थशक्तिधर्माणांयेषांविघातस्तेचत्वारः १३ दैवचिंतकः १४ रिपुमित्रावमंतारौ १६ बंधुविनाशनंयस्य १७ लोकानुग्रहरहितः १८ दूषितमंडलः १९ एकार्थाभिनिवेशित्वंयस्य २० एतेविग्राह्याएवेत्याह प्रकृतयश्चमंडलंचप्रकृतिमंडलं प्रकृतिवर्गस्तु अमात्योराष्ट्रदुर्गाणिकोशोदंडश्चपंचमः एताःप्रकृतयस्तज्ज्ञैर्विजिगीषोरुदाहृताइति मंडलंद्वादशराजमंडलं तत्रविजिगीषुर्मध्ये अरिर्मित्रमरेर्मित्रंमित्रमित्रमतःपरं मित्रारिमित्रमित्रंचविजिगीषोःपुरःसराः पार्ष्णिग्राहस्ततःपश्चादाक्रंदस्तदनंतरं आसारावनयोश्चैवविजिगीषोस्तुपृष्ठतः आसारौपार्ष्णिग्राहासाराक्रंदासाराविति आसारपृष्ठभागस्थौमध्यमोदासीनाविति अरेश्चविजिगीषोश्चमध्यमोभूम्यनंतरः अनुग्रहेसंहतयोर्व्यस्तयोर्निग्रहेप्रभुरिति मंडलाद्बहिरेतेषामुदासीनोबलाधिकः अनुग्रहेसंहतानांव्यस्तानांचवधेप्रभुरिति ॥ ६९ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

यात्रायानं तच्चपंचविधं विगृह्यसंधायतथासंभूयाथप्रसंगतः उपेक्ष्यचेतिनिपुणैर्यानंपंचविधंस्मृतं बलवत्तयापार्ष्णिग्राहादिभिर्विगृह्यअन्यत्रशत्रौयानंविगृह्ययानम् १ तैःसंधायान्यत्रयानं संधाययानं २ सामंतैःसहयानंसंभूययानं ३ अन्योद्देशेनयात्राप्रसंगमुत्पाद्यान्यंप्रतियानंप्रसंगयानं ४ बलवत्तयाशत्रुमुपेक्ष्यतस्यमित्रेषुयानमुपेक्ष्ययानं ५ दंडविधानंदंडःसेनातद्विधानं व्यूहरचनाभेदः दंडोधर्मेमानभेदेलकुटेमदसैन्ययोः द्वियोनीसंधिविग्रहाविति संधिविग्रहयानेत्यादिषड्गुणानांमध्येसंधिविग्रहौद्वयोर्योनी तत्रद्वैधीभावसमाश्रयौसंधियोनिकौयानासनेविग्रहयोनिकेइतिभेदः तत्रद्वैधीभावोनाम बलिनोर्द्विषतोर्मध्येवाचात्मानंसमर्पयन् द्वैधीभावेनवर्तेतकाकाक्षिवदलक्षितमिति अरिभिःपीड्यमानस्यबलवदाश्रयणंसमाश्रयःकालप्रतीक्षयातूष्णीम

यात्रादंडविधानंचद्वियोनीसंधिविग्रहौ॥ कच्चिदेतान्महाप्राज्ञयथावदनुमन्यसे ॥ ७० ॥ मंत्रिभिस्त्वंयथोद्दिष्टंचतुर्भिस्त्रिभिरेववा॥ कच्चित्समस्तैर्व्यस्तैश्चमंत्रंमंत्रयसेबुध॥ ७१॥ कच्चित्तेसफलावेदाःकच्चित्तेसफलाःक्रियाः॥ कच्चित्तेसफलादाराःकच्चित्तेसफलंश्रुतम्॥ ७२॥ कच्चिदेषैवतेबुद्धिर्यथोक्तामम राघव॥ आयुष्याचयशस्याचधर्मकामार्थसंहिता॥ ७३॥ यांवृत्तिंवर्ततेतातोयांचनःप्रपितामहः॥ तांवृत्तिंवर्तसेकच्चिद्याचसत्पथगा शुभा॥ ७४॥ कच्चित्स्वादुकृतंभोज्यमेकोनाश्नासिराघव॥ कच्चिदाशंसमानेभ्योमित्रेभ्यःसंप्रयच्छसि॥ ७५॥राजातुधर्मेणहिपालयित्वामहीपतिर्दंडधरःप्रजानाम्॥ अवाप्यकृत्स्नांवसुधांयथावदितश्च्युतःस्वर्गमुपैतिविद्वान्॥ ७६॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०अ०शततमःसर्गः॥ १०० ॥

वस्थानमासनम्॥ ७० ॥ यथोद्दिष्टंनीतिशास्त्रोक्तमंत्रविचारमार्गमनतिक्रम्येत्यर्थः यथोद्दिष्टैरितिपाठेपंत्रिलक्षणलक्षितैरित्यर्थः व्यस्तैरेकैकशः एवंहितत्तन्मनःपरिज्ञानंभवति त्रिभिश्चतुर्भिरित्यनेनबहुभिर्नैकेनेतिसूचितम्॥ ७१ ॥ वेदाःसफलास्तद्विहितकर्मप्रवृत्त्या क्रियाराजकार्याणितत्तदुद्देश्यफलयुक्तानि यद्वा क्रियाःसंपादितधनादीनिक्रियास्तेषांसफलत्वंचदानभोगाभ्यां दाराणांसफलत्वंधर्मरतिप्रजाभिः श्रुतसाफल्यंविनीतत्वम्॥ ७२॥ उक्ताएषाबुद्धिर्यथाममतथैवतवापिवर्ततेकच्चित् कच्चिदेष्वेवेतिपाठांतरम्॥ ७३॥ सत्पथगाशिष्टानुष्ठानमार्गगा॥ ७४॥ स्वादुकृतंस्वादुतयाकृतंसिद्धं आशंसमानेभ्यःस्नेहवद्यपेक्षयेच्छद्भ्यः मित्रेभ्यःस्निग्धेभ्यः॥ ७५॥ महीपतिःराजाक्षत्रियः इतश्च्युतःएतद्देहलोकाभ्याम्॥ ७६ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेशततमःसर्गः॥ १०० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

एवंकच्चित्प्रश्नानंतरंस्वस्यराजत्वाभावंसूचयितुंतदुत्तरमप्रयच्छंतंभरतंप्रतिरामेणागमनप्रयोजनप्रश्नः तंत्विति समाज्ञायकुशलप्रश्नव्याजेनसर्वधर्मान्ज्ञापयित्वा यद्वा प्राप्तराज्यपरित्यागेनज टादिधारणेनगुरौस्वस्मिन्भक्तियुक्तंज्ञात्वा ॥१॥ यस्मात्त्वमिमंदेशंचीरजटाजिनीभूत्वाआगतोसितस्मादेवंरूपेणागमनंकिंकारणकमितित्वयाप्रस्पष्टंव्याहृतंश्रोतुमहमिच्छेयम् ॥२ ॥ एतस्यैव श्लोकस्यव्याख्यानं यदिति ॥ ३ ॥ प्रगृह्यबलवत्यथातथाशोकंनिगृह्येत्यर्थः ॥ ४ ॥ पूर्वपृष्टमेवार्थंकनुतेभूत्पितेत्येवंरूपंभंग्यंतरेणपुनःपृष्टंज्ञात्वातदुत्तरमाह आर्येति परित्यज्यअस्मान्सर्वा

तंतुरामःसमाज्ञायभ्रातरंगुरुवत्सलम् ॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्राप्रष्टुंसमुपचक्रमे ॥ १ ॥ किमेतदिच्छेयमहंश्रोतुंप्रव्याहृतंत्वया ॥ यस्मात्त्वमागतोदे शमिमंचीरजटाजिनी ॥ २ ॥ यन्निमित्तमिमंदेशंकृष्णाजिनजटाधरः ॥ हित्वाराज्यंप्रविष्टस्त्वंतत्सर्वंवक्तुमर्हसि ॥ ३ ॥ इत्युक्तःकेकयीपुत्रःकाकुत्स्थे नमहात्मना ॥ प्रगृह्यबलवद्भूयःप्रांजलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ ४ ॥ आर्यंतातःपरित्यज्यकृत्वाकर्मसुदुष्करम् ॥ गतःस्वर्गंमहाबाहुःपुत्रशोकाभिपीडितः ॥ ५ ॥ स्त्रियानियुक्तःकैकेय्याममममात्रापरंतप ॥ चकारसामहत्पापमिदमात्मयशोहरम् ॥ ६ ॥ साराज्यफलमप्राप्यविधवाशोककर्शिता ॥ पतिष्य तिमहाघोरेनरकेजननीमम ॥ ७ ॥ तस्यमेदासभूतस्यप्रसादंकर्तुमर्हसि ॥ अभिषिंचस्वचाद्यैवराज्येनमघवानिव ॥ ८ ॥ इमाःप्रकृतयःसर्वाविध वामातरश्चयाः ॥ त्वत्सकाशमनुप्राप्ताःप्रसादंकर्तुमर्हसि ॥ ९ ॥ तथाऽनुपूर्व्यायुक्तश्चयुक्तंचात्मनिमानद ॥ राज्यंप्राप्नुहिधर्मेणसकामान्सुहृदःकुरु ॥ १० ॥ भवत्वविधवाभूमिःसमग्रापतिनात्वया ॥ शशिनाविमलेनेवशारदीरजनीयथा ॥ ११ ॥ एभिश्चसचिवैःसार्धंशिरसायाचितोमया ॥ भ्रा तुःशिष्यस्यदासस्यप्रसादंकर्तुमर्हसि ॥ १२ ॥

निमंचलोकमितिशेषः आर्यंपरित्यज्येतिपाठेविवास्येत्यर्थः सुदुष्करंकर्मज्येष्ठार्हराज्यंकनिष्ठसात्कृत्वा ॥ ५ ॥ ममममात्राकैकेय्यानियुक्तइतिपूर्वश्लोकान्वयिसाचकारेत्यन्वयः सुमहदितिपा ठेसेत्यध्याहारः ॥ ६ ॥ ७ ॥ एवंपितृमरणेश्रुतेतदुचितकृत्येकृतेततःपरंयद्वक्तव्यंतत्संक्षेपेणाधुनैवब्रूतेभरतः तस्यमेइति कैकेयीपुत्रत्वात्प्राप्तापवादस्य राज्येनराज्यनिमित्तम् ॥ ८ ॥ यस्मान्मातरो वयंचसर्वेत्वत्प्रसादनार्थमागताः ॥ ९ ॥ यतश्चत्वमानुपूर्व्याज्येष्ठत्वलक्षणयायुक्तोयतश्चात्मनित्वयिअभिषेचनंयुक्तंतस्माद्धर्मेणराज्यंप्राप्नुहि ॥ १० ॥ रजनीयथातादृशीभूमिःशशिनेवत्व यायुताऽविधवाभवत्वित्यन्वयः पतिनेत्यार्षं विमलेनेहेतिपाठांतरम् ॥ ११ ॥ १२ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

शाश्वतंपरंपराप्राप्तंसचिवमंडलंतत्प्रार्थनंपूर्वंसदापूजितंसफलंकृतंतदिदानीमतिक्रमितुंनार्हसि ॥ १३ ॥ १४ ॥ मत्तमथाप्यकस्मात्प्राप्तदुःखेननिःश्वसंतंमातंगमिवस्थितंभरतमित्यन्वयः ॥ १५ ॥ पापंपित्राज्ञाभंगरूपम् ॥ १६ ॥ बाल्यादज्ञानात् ॥ १७ ॥ कथंकैकेयीगर्हणमज्ञानमूलंतत्राह कामकारइति स्वच्छंदाचरणमित्यर्थः स्वेच्छयानियोजनमितियावत् गुरूणांपित्रादीनां उपपन्नेषुसंमतेषुदारेषुपुत्रेषुचकामकारोविधीयतइतिसंबंधः ॥ १८ ॥ ततःकिमतआह वयमिति भार्याःपुत्राःशिष्याश्चलोकेसाधुभिर्यथासमाख्याताइच्छाविनियोगार्हतयातथास्य

तदिदंशाश्वतंपित्र्यंसर्वंसचिवमंडलम् ॥ पूजितंपुरुषव्याघ्रनातिक्रमितुमर्हसि ॥ १३ ॥ एवमुक्त्वामहाबाहुःसबाष्पःकैकयीसुतः ॥ रामस्यशिरसापादौजग्राहभरतःपुनः ॥ १४ ॥ तंमत्तमिवमातंगंनिःश्वसंतंपुनःपुनः ॥ भ्रातरंभरतंरामःपरिष्वज्येदमब्रवीत् ॥ १५ ॥ कुलीनःसत्त्वसंपन्नस्तेजस्वीचरितव्रतः ॥ राज्यहेतोःकथंपापमाचरेन्मद्विधोजनः ॥ १६ ॥ नदोषंत्वयिपश्यामिसूक्ष्ममप्यरिसूदन ॥ नचापिजननींबाल्यात्त्वंविगर्हितुमर्हसि ॥ १७ ॥ कामकारोमहाप्राज्ञगुरूणांसर्वदानघ ॥ उपपन्नेषुदारेषुपुत्रेषुचविधीयते ॥ १८ ॥ वयमस्ययथालोकेसंख्याताःसौम्यसाधुभिः ॥ भार्याःपुत्राश्चशिष्याश्चत्वमपिज्ञातुमर्हसि ॥ १९ ॥ वनेवाचीरवसनंसौम्यकृष्णाजिनांबरम् ॥ राज्येवापिमहाराजोमांवासयितुमीश्वरः ॥ २० ॥ यावत्पितरिधर्मज्ञगौरवंलोकसत्कृते ॥ तावद्धर्मकृतांश्रेष्ठजनन्यामपिगौरवम् ॥ २१ ॥ एताभ्यांधर्मशीलाभ्यांवनंगच्छेतिराघव ॥ मातापितृभ्यामुक्तोहंकथमन्यत्समाचरे ॥ २२ ॥ त्वयाराज्यमयोध्यायांप्राप्तव्यंलोकसत्कृतम् ॥ वस्तव्यंदंडकारण्येमयावल्कलवाससा ॥ २३ ॥ एवमुक्त्वामहाराजोविभागंलोकसन्निधौ ॥ व्यादिश्यचमहाराजोदिवंदशरथोगतः ॥ २४ ॥ सचप्रमाणंधर्मात्माराजालोकगुरुस्तव ॥ पित्रादत्तंयथाभागमुपभोक्तुंत्वमर्हसि ॥ २५ ॥

राज्ञोवयंसर्वेइतित्वमपिज्ञातुमर्हसि ॥ १९ ॥ प्रकृतेकितत्राह वनेइत्यादि ॥ २० ॥ प्रकृतमंबागर्हाभावमुपसंहरति यावदिति तावत्तावत्परिमाणकमित्यर्थः अतःकैकेय्याअप्यस्मन्नियोजनेतथैवाधिकारइतिभावः ॥ २१ ॥ समाचरेसमाचरिष्यामि ॥ २२ ॥ त्वयाराज्यंप्राप्तव्यं मयादंडकेवस्तव्यम् ॥ २३ ॥ एवंविभागंलोकसंनिधौमंत्रिपुरोहितादिजनसंनिधौउक्त्वातानेवंविभागंकुरुतेतिव्यादिश्यचआज्ञाप्यचदिवंगतइत्यन्वयः ॥ २४ ॥ यथाभागंपितृकल्पितचतुर्दशवर्षपर्यंतं अनेनतदनंतरमहंभोक्ष्यामीतिसूचितं मात्रापिचतुर्दशवर्षपर्यंतंवनवासएवदत्तोनतुसर्वथामेराज्यत्यागःपित्रापितावदेवानुमतमितिभावः ॥ २५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

पितामहात्माब्रह्मणातुल्यः अव्ययंसर्वलोकेश्वरत्वंब्रह्मत्वं पित्रननुमतमितिशेषः नहितमित्यन्वयः ननुपितृमरणश्रवणोत्तरंशोकमुल्लंघ्याभिषेकप्रत्याख्यानमेवकुतइतिचेच्छृणु भरतस्याभिषे
ककरणप्रत्याशावारणायकैकेय्यालोकानांचान्यथासंभावनावारणायशोककालेपिधैर्यमवलंब्यतत्करणंशोककालेप्येवंधैर्यंकर्तव्यमितिलोकोपदेशायेतिममप्रतिभाति तीर्थस्तु पूर्वंनस्वर्ग
गतःमृतकल्पःविधवास्तत्कल्पाइत्यर्थंमत्वामरणनिश्चयाभावेनराज्यस्वीकारायैवराजानंमृतकल्पंवदतीतिबुद्ध्याशोकाकरणपूर्वकमभिषेकप्रत्याख्यानंकृतवान् स्ववाक्येदिवंगतइत्यत्राप्येवमे
वेत्याह कतकस्तु गतःस्वर्गमितिभरतेनोक्तेपिपितृमरणोचितसर्वकार्यकरणेकृतेभरतस्तस्यमेइत्याद्युक्तवान् कविस्तु. संक्षेपेणादावुक्तापेविस्तरेणवदतीतिप्राय:कवेःस्वभावइत्याह ॥ २६ ॥

यद्ब्रवीन्मांनरलोकसत्कृतःपितामहात्माविबुधाधिपोपमः॥ तदेवमन्येपरमात्मनोहितंनसर्वलोकेश्वरभावमव्ययम्॥२६॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रा
मायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेएकाधिकशततमःसर्गः॥१०१॥ ॥छ॥ ॥रामस्यवचनंश्रुत्वाभरतःप्रत्युवाचह॥ किंमेधर्माद्विही
नस्यराजधर्मःकरिष्यति॥ १॥ शाश्वतोयंसदाधर्मःस्थितोस्मासुनरर्षभ॥ ज्येष्ठेपुत्रेस्थितेराजानकनीयान्भवेन्नृपः॥ २॥ ससमृद्धांमयासार्धमयो
ध्यांगच्छराघव॥ अभिषेचयचात्मानंकुलस्यास्यभवायनः॥३॥ राजानंमानुषंप्राहुर्देवत्वेसंमतोमम॥यस्यधर्मार्थसहितंवृत्तमाहुरमानुषम्॥४॥
केकयस्थेचमयितुत्वयिचारण्यमाश्रिते॥ धीमान्स्वर्गंगतोराजायायजूकःसतांमतः॥ ५॥

इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेएकाधिकशततमःसर्गः ॥१०१॥ ॥छ॥ ॥ अथभरतःपितृवृत्तांतप्रश्नोत्तरमुक्त्वाकच्चित्प्रश्नोत्तरमाह
रामस्येति धर्माद्राज्यायोग्यत्वेनराजधर्माद्राज्याद्विहीनस्यत्वत्पृष्टराजधर्मैर्मेकोपयुक्तः अनुपनीतयागवत् अतोऽनवसरदुःस्थोमयिकच्चिदादिप्रश्नइतिभावः ॥ १ ॥ कुतस्तेउक्तधर्माभावोऽत
आह शाश्वतइति शाश्वतःकुलक्रमागतः अस्मासुअस्मत्पूर्वेषु सदासर्वदा यथेतिपाठेयथाशास्त्रंस्थितःप्रतिष्ठितः अयंकस्तत्राह ज्येष्ठेइति एवंचकनीयस्त्वान्मेनराजत्वमितिभावः ॥ २ ॥ य
देवमतःसइति गच्छआगच्छ भवायअभ्युदयाय ॥ ३ ॥ ननुदेवत्वप्रापकंतपोविहायकिंमेराज्येनतत्राह राजानमिति सर्वेजनायद्यपिराजानंमानुषंप्राहुस्तथापिममसदेवत्वेसंमतः तत्रहेतुमाह
यस्येति अमानुषंमनुष्येऽसंभावितमित्यर्थः ॥ ४ ॥ उक्तमपिराजमरणंरामेणविषयांतरोत्तरदानादश्रुतमिवमत्वापुनस्तदेवाह केकयस्थेइति सतांमतःसद्भिःपूज्यमानः ॥ ५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥ ६ ॥ कृतोदकाविति कृतसपिंडीकरणांतसर्वकृत्यौ ॥ ७ ॥ तर्हि किंकृतकरणेनेत्यतआह प्रियेणेति भवान्प्रियोज्येष्ठत्वादितिभावः ॥ ८ ॥ प्रकारांतरेणापिप्रियत्वमेवोपपादयति त्वामेवेति तवशोकरुग्णइत्यनेनत्वच्छोकएवतदवसादहेतुरितिदर्शितम् ॥ ९॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेद्व्युत्तरशततमःसर्गः॥१०२॥ ॥७॥

निष्क्रांतमात्रेभवतिसहसीतेसलक्ष्मणे ॥ दुःखशोकाभिभूतस्तुराजात्रिदिवमभ्यगात् ॥ ६ ॥ उत्तिष्ठपुरुषव्याघ्रक्रियतामुदकंपितुः ॥ अहंचायंचशत्रुघ्नःपूर्वमेवकृतोदकौ ॥ ७ ॥ प्रियेणकिलदत्तंहिपितृलोकेषुराघव ॥ अक्षय्यंभवतीत्याहुर्भवांश्चैवपितुःप्रियः ॥८॥ त्वामेवशोचंस्तवदर्शनेप्सुस्त्वय्येवसक्तामनिवर्त्यबुद्धिम् ॥ त्वयाविहीनस्तवशोकरुग्णस्त्वांसंस्मरन्नेवगतःपिताते ॥ ९ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेद्व्युत्तरशततमःसर्गः ॥ १०२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥तांश्रुत्वाकरुणांवाचंपितुर्मरणसंहिताम् ॥ राघवोभरतेनोक्तांबभूवगतचेतनः ॥ १ ॥ तंतुवज्रमिवोत्सृष्टमाहवेदानवारिणा ॥ वाग्वज्रंभरतेनोक्तममनोज्ञंपरंतपः ॥ २ ॥ प्रगृह्यरामोबाहूवैपुष्पितांगइवद्रुमः ॥ वनेपरशुनाकृत्तस्तथाभुविपपात ह ॥ ३ ॥ तथाहिपतितंरामंजगत्यांजगतीपतिम् ॥ कूलघातपरिश्रांतंप्रसुप्तमिवकुंजरम् ॥ ४ ॥ भ्रातरस्तेमहेष्वासंसर्वतःशोककर्शितम् ॥ रुदंतःसहवैदेह्यासिषिचुःसलिलेनवै ॥ ५ ॥ सतुसंज्ञांपुनर्लब्ध्वानेत्राभ्यामश्रुमुत्सृजन् ॥ उपाक्रामतकाकुत्स्थःकृपणंबहुभाषितुम् ॥ ६ ॥ सरामःस्वर्गतंश्रुत्वापितरंपृथिवीपतिम् ॥ उवाचभरतंवाक्यंधर्मात्माधर्मसंहितम् ॥ ७ ॥ किंकरिष्याम्ययोध्यायांतातेदिष्टांगतिंगते ॥ कस्तांराजवराद्धीनामयोध्यांपालयिष्यति ॥ ८ ॥ किंनुतस्यमयाकार्यंदुर्जातेनमहात्मनः ॥ योमृतोममशोकेनसमयानचसंस्कृतः ॥ ९ ॥ अहोभरतसिद्धार्थोयेनराजात्वयानघ ॥ शत्रुघ्नेनचसर्वेषुप्रेतकृत्येषुसत्कृतः ॥ १० ॥ निष्प्रधानामनेकाग्रांनरेंद्रेणविनाकृताम् ॥ निवृत्तवनवासोपिनायोध्यांगंतुमुत्सहे ॥ ११ ॥

करुणांशोकावहाम् ॥ १ ॥ तंभरतोक्तंवाग्वज्रंरणेइंद्रोत्सृष्टवज्रतुल्यंश्रुत्वा ॥ २ ॥ बाहूप्रगृह्यअतिशिथिलौकृत्वाउद्धृत्यवानिष्पीड्यवाभुविपपात भरतादिदर्शनेनहर्षात्पुष्पितांगद्रुमसादृश्यम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ सिषिचुःमोहशांतयेसर्वगात्राणिजलेनसिषिचुः ॥ ५ ॥ कृपणंभाषितुं लोकानुसारेणविलपितुमित्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ दिष्टांगतिंदैवकल्पितांगतिंस्वमुक्तनातिसृष्टांवा ॥ ८ ॥ दुर्जातेनदुष्टथाजन्मना ॥ ९ ॥ सत्कृतःसंस्कारकर्मणापूजितः ॥ १० ॥ निष्प्रधानांप्रधानहीनां अतएवानेकाग्रांबहुनायकां अत्रोभयत्रहेतुर्नरेंद्रेणविनाकृतामिति ॥ ११ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अनुशासिष्यति हिताहितविषयप्रवृत्तिनिवृत्तीकारयिष्यति ॥ १२ ॥ सुवृत्तंशोभननियोगाचरणम् कुतःपुरुषात् ॥ १३ ॥ अभ्येत्यअभिमुखोभूत्वा ॥१४॥ स्वर्गतिरूपंदुःखम् ॥ १५॥१६॥ निःसारितसारस्यतस्यनि क्रियतामितिअब्रुवन् ॥ १७॥१८॥१९॥ इंगुदीपिण्याकंतपस्विभोज्यतापसतरुफलपिण्याकं अनिःसारिततैलंपिष्ठाचूर्णीकृतमिंगुदीबीजमत्रपिण्याकत्वेनोपचर्यते

समाप्तवनवासंमामयोध्यायांपरंतप ॥ कोनुशासिष्यतिपुनस्तातेलोकांतरंगते ॥ १२ ॥ पुराप्रेक्ष्यसुवृत्तंमांपितायान्याहसांत्वयन् ॥ वाक्यानितानि श्रोष्यामिकुतःकर्णसुखान्यहम् ॥ १३ ॥ एवमुक्त्वाथभरतंभार्यामभ्येत्यराघवः ॥ उवाचशोकसंतप्तःपूर्णचंद्रनिभाननाम् ॥ १४ ॥ सीतेमृतस्तेश्व शुरःपितृहीनोसिलक्ष्मण ॥ भरतोदुःखमाचष्टेस्वर्गतिंपृथिवीपतेः ॥ १५ ॥ ततोबहुगुणंतेषांबाष्पंनेत्रेष्वजायत ॥ तथाब्रुवतिकाकुत्स्थेकुमाराणांय शस्विनाम् ॥ १६ ॥ ततस्तेभ्रातरःसर्वेभृशमाश्वास्यदुःखितम ॥ अब्रुवन्जगतीभर्तुःक्रियतामुदकंपितुः ॥ १७ ॥ सासीतास्वर्गतंश्रुत्वाश्वशुरंतंमहा नृपम् ॥ नेत्राभ्यामश्रुपूर्णाभ्यांनशशाकेक्षितुंप्रियम् ॥ १८ ॥ सांत्वयित्वातुतांरामोरुदतींजनकात्मजाम् ॥ उवाचलक्ष्मणंतत्रदुःखितोदुःखितं वचः ॥ १९ ॥ आनयेंगुदिपिण्याकंचीरमाहरचोत्तरम् ॥ जलक्रियार्थंतातस्यगमिष्यामिमहात्मनः ॥ २० ॥ सीतापुरस्ताद्व्रजतुत्वमेनामभितोव्रज ॥ अहंपश्चाद्गमिष्यामिगतिर्ह्येषासुदारुणा ॥ २१ ॥ ततोनित्यानुगस्तेषांविदितात्मामहामतिः ॥ मृदुर्दांतश्चकांतश्चरामेचदृढभक्तिमान् ॥ २२ ॥ सुमं त्रस्तैर्नृपसुतैःसार्धमाश्वास्यराघवम् ॥ अवतारयदालंब्यनदींमंदाकिनींशिवाम् ॥ २३ ॥ तेसुतीर्थांततःकृच्छ्रादुपगम्ययशस्विनः ॥ नदींमंदाकिनीं रम्यांसदापुष्पितकाननाम् ॥ २४ ॥ शीघ्रस्रोतसमासाद्यतीर्थंशिवमकर्दमम् ॥ सिषिचुस्तूदकंराज्ञेतत३एतद्भवत्विति ॥ २५ ॥

पिंद्धत्वात् उत्तरमुत्तमंनवीनंचीरम् ॥ २०॥ अभितःपश्चात् एषागतिःसुदारुणाशोकादिकालिकी तदुक्तम् सर्वेकनिष्ठप्रथमाइतरेतुस्त्रियोपतइतिआशौचस्नानप्रकरणे ॥२१॥ नित्यानुगःकुल क्रमादागतानुचरः विदितात्माज्ञातात्मस्वरूपः तेषांकुमाराणाम् ॥२२॥ अवतारयत्अवातारयत् ॥ २३ ॥ तेसीतादयः ॥२४॥ अकर्दमंतीर्थंअवतारमार्गं तत३एतद्भवत्वित्युच्चार्यसिषिचुर्ददुः ततेत्येतत्पितुर्नामगोत्ररूपोपलक्षणंबोध्यं संबोधनेप्लुतकरणादसंधिः केचित्तुततेत्युक्तौनामाद्युच्चारणस्यनप्रयोजनमस्मादेवाचारादित्याहुः ॥ २५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

एतदेवविवृणोति प्रगृह्येति याम्यांदक्षिणां यत्त्वाधुनिकनिबंधेषुसुमंतुनाऽऽलिखितंवचनंक्षत्रियाणामुदङ्मुखजलदानबोधकंतन्निर्मूलं एतदाचारविरोधात् निकृष्टक्षत्रियपरंवा रुदन्नित्यनेन पित्रादिविषयेरोदनेननिषेधइतिसूचितम् ॥ २६ ॥ २७ ॥ प्रत्युत्तीर्यतीरमागत्यनिर्वापंचकारपिंडंददौ नचयदाकदाचित्पितुर्मरणश्रवणेपुत्रस्यदशाहाशौचतायाःस्मृतिसूक्तत्वेनकथंकृतक्रियस्य पितुःप्रथमदिनएवपिंडदानमितिवाच्यं तस्याःस्मृतेःक्षत्रियेतरविषयत्वात्कलिविषयत्वाद्वानदोषः ॥ २८ ॥ ऐंगुदंइंगुदीबीजसंबंधि बदरैःबदरफलैः ॥२९ ॥ ननुराज्ञेकथंपिण्याकपिंडदानंतत्रा

प्रगृह्यतुमहीपालोजलपूरितमंजलिम् ॥ दिशंयाम्यामभिमुखोरुदन्वचनमब्रवीत् ॥ २६ ॥ एतत्तेराजशार्दूलविमलंतोयमक्षयम् ॥ पितृलोकगत स्याद्यमद्यमुपतिष्ठतु ॥ २७ ॥ ततोमंदाकिनीतीरंप्रत्युत्तीर्यसराघवः ॥ पितुश्चकारतेजस्वीनिर्वापंभ्रातृभिःसह ॥ २८ ॥ ऐंगुदंबदरैर्मिश्रंपिण्याकं दर्भसंस्तरे ॥ न्यस्यरामःसुदुःखार्तोरुदन्वचनमब्रवीत् ॥ २९ ॥ इदंभुंक्ष्वमहाराजप्रीतोयदशनावयम् ॥ यदन्नःपुरुषोभवतितदन्नास्तस्यदेवताः ॥ ३० ॥ ततस्तेनैवमार्गेणप्रत्युत्तीर्यसरित्तटात् ॥ आरुरोहनरव्याघ्रोरम्यसानुंमहीधरम् ॥ ३१ ॥ ततःपर्णकुटीद्वारमासाद्यजगतीपतिः ॥ परिजग्राह पाणिभ्यामुभौभरतलक्ष्मणौ ॥ ३२ ॥ तेषांतुरुदतांशब्दात्प्रतिशब्दोभवद्गिरौ ॥ भ्रातॄणांसहवैदेह्यासिंहानांनर्दतामिव ॥ ३३ ॥ महाबलानांरुदतां कुर्वतामुदकंपितुः ॥ विज्ञायतुमुलंशब्दंत्रस्ताभरतसैनिकाः ॥ ३४ ॥ अब्रुवंश्चापिरामेणभरतःसंगतोध्रुवम् ॥ तेषामेवमहान्शब्दःशोचतांपितरंमृ तम् ॥ ३५ ॥ अथवाहान्परित्यज्यतंसर्वेभिमुखाःस्वनम् ॥ अप्येकमनसोजग्मुर्यथास्थानंप्रधाविताः ॥ ३६ ॥ हयैरन्येगजैरन्येरथैरन्येस्वलंकृतैः ॥ सु कुमारास्तथैवान्येपद्भिरेवनराययुः ॥ ३७ ॥ अचिरप्रोषितंरामंचिरविप्रोषितंयथा ॥ द्रष्टुकामोजनःसर्वोजगामसहसाऽऽश्रमम् ॥ ३८ ॥ भ्रातॄणांत्व रितास्तेतुद्रष्टुकामाःसमागमम् ॥ ययुर्बहुविधैर्यानैःखुरनेमिसमाकुलैः ॥ ३९ ॥ साभूमिर्बहुभिर्यानैरथनेमिसमाहता ॥ मुमोचतुमुलंशब्दंद्यौरि वाभ्रसमागमे ॥ ४० ॥

ह यदशनाइति यदशनाइत्यस्यतदशनाअस्मत्पितरइति शेषः तत्रसामान्येनार्थांतरन्यासमाह यदन्नइति ॥ ३० ॥ प्रत्युत्तीर्यपरावृत्य ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ प्रतिशब्दःप्रतिध्वनिः प्रतिश्रुत्वेतिपाठेप्ययमेवार्थः ॥ ३३ ॥ त्रस्ताःकाविपत्प्रादुरभूरितिभीताः ॥ ३४ ॥ ततोनिश्चित्याब्रुवन्निति ॥ ३५ ॥ स्वनमभिमुखाःस्वनोत्पत्तिदिशमभिमुखाः यथास्थानंयथोचितंप्रधावितास्त्वरितागच्छंतिस्म ॥ ३६ ॥ कैस्तत्राह हयैरित्यादि सुकुमाराइतिपूर्वा न्वयि अन्येतेभ्योभिन्नाः ॥ ३७ ॥ आश्रममितिपदम् ॥ ३८ ॥ खुरसमाकुलयानाःपश्वादयः नेमिसमाकुलानिरथशकटादीनि ॥ ३९ ॥ समाहताअभिहताआक्रांतेतियावत् ॥ ४० ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तेनशब्देन गंधेनआवासयंतोमदगंधेनदिङ्मुखानिसुरभीकुर्वंतः ॥ ४१ ॥ गोकर्णस्सृमरौमृगविशेषौ ॥ ४२ ॥ रथाङ्गश्चक्रवाकः नत्यूहोजलकुक्कुटः प्लवाबकविशेषाः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ पर्यष्वजतपरिष्वंगयोग्यानितिशेषः ॥ ४७ ॥ तदेवाह सतत्रेति ॥ ४८ ॥ अनुविनादयन्प्रतिध्वनयन् ॥ ४९ ॥ अत्रकतकरीत्याश्लोकद्वयंगतम् ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेत्र्युत्तरशततमःसर्गः ॥ १०३ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ दशरथस्यदारानित्यन्वयः तर्षितःसाभिलाषः ॥ १ ॥ तीर्थमवतारमार्गं

तेनवित्रासितानागाःकरेणुपरिवारिताः॥ आवासयंतोगंधेनजग्मुरन्यद्वनंततः ॥ ४१ ॥ वराहमृगसिंहाश्चमहिषाःसृमरास्तथा॥ व्याघ्रगोकर्णगवयावित्रेसुःपृषतैःसह॥ ४२॥ रथाङ्गहंसानत्यूहाःप्लवाःकारंडवाःपरे॥ तथापुंस्कोकिलाःक्रौंचाविसंज्ञाभेजिरेदिशः॥ ४३ ॥ तेनशब्देनवित्रस्तैराकाशंपक्षिभिर्वृतम्॥ मनुष्यैरावृताभूमिरुभयंप्रबभौतदा॥ ४४॥ ततस्तंपुरुषव्याघ्रंयशस्विनमकल्मषम्॥ आसीनंस्थंडिलेरामंददर्शसहसाजनः ॥ ४५॥ विगर्हमाणःकैकेयींमंथरासहितामपि॥ अभिगम्यजनोरामंबाष्पपूर्णमुखोभवत् ॥ ४६ ॥ तान्नरान्बाष्पपूर्णाक्षान्समीक्ष्याथसुदुःखितान्॥ पर्यष्वजतधर्मज्ञःपितृवन्मातृवच्चसः॥ ४७ ॥ सतत्रकांश्चित्परिषस्वजेनरान्नराश्चकेचित्तुतमभ्यवादयन् ॥ चकारसर्वान्सवयस्यबांधवान्यथार्हमासाद्यतदानृपात्मजः ॥ ४८ ॥ ततःसतेषांरुदतांमहात्मनांभुवंचखंचानुविनादयन्स्वनः ॥ गुहागिरीणांचदिशश्चसंततंमृदंगघोषप्रतिमोविशुश्रुवे॥ ४९॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेत्र्युत्तरशततमःसर्गः॥ १०३॥ ॥ ९॥ ॥वसिष्ठःपुरतःकृत्वादारान्दशरथस्यच॥ अभिचक्रामतंदेशंरामदर्शनतर्षितः ॥ १ ॥ राजपत्न्यश्चगच्छंत्योमंदंमंदाकिनींप्रति ॥ ददृशुस्तत्रतत्तीर्थंरामलक्ष्मणसेवितम्॥ २॥ कौसल्याबाष्पपूर्णेनमुखेनपरिशुष्यता॥ सुमित्रामब्रवीद्दीनांयाश्चान्याराजयोषितः॥३॥ इदंतेषामनाथानांक्लिष्टमक्लिष्टकर्मणाम्॥ वनेप्राक्कलनंतीर्थंयेतेनिर्विषयीकृताः॥ ४ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ येतेप्रसिद्धारामादयोनिर्विषयीकृताराज्यान्निष्काशितास्तेषांवनेवसतां प्राक्कलनं बहुव्रीहिरयं प्रथमपरिग्रहवत् तीर्थंपुण्यतीर्थं गंगायमुनापरपारभवंइदमेव प्राक्केवलमितिपाठ आधुनिककल्पितः नापितत्रार्थसामंजस्यमितिकतकः तत्रापिपाठेप्राक्परिगृहीतमितिशेषः प्राक्परिगृहीतंतीर्थंजलानयनादिव्यवहारोपयोगीमार्गःइदमेवेतिकेवलंनिश्चितमित्यर्थोवक्तुंशक्यः केवलंनिश्चितेक्लीबंवाच्यवच्चैककृत्स्नयोरिति ॥ ४ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥ ५ ॥ जघन्यंहीनमपिजलाहरणादिकंतेपुत्रःकृतवानथाप्यसौनगर्हितः कुतस्तत्राह गुणैर्ज्यैष्ठत्वसौभ्रात्रधार्मिकत्वादिभिर्विशिष्टस्यभ्रातुर्यदर्थरहितंप्रयोजनरहितंतदेवगर्हितंभवति तीर्थस्तु भ्रातुर्यदर्थसहितंप्रयोजनसहितं तद्गुणैःप्रयोजनैर्विहितंकल्पितंतत्सर्वगुणफलकमित्यर्थसहितं विहितमितिपाठंचाह ॥ ६ ॥ क्लेशानामनुभूयमानानांतथायथानुभवमुचितोनेत्यतथोचितस्ते यंपुत्रोनीचार्हौयोनर्थौदुःखजनकःसमाचारोनुष्ठानंयस्मिंस्तत्तथासज्जंप्रस्तुतंयथोक्तंकर्ममुंचतु रामस्यप्रत्यावर्तिष्यमाणत्वादितिभावः एकःशत्रुघ्नस्तुभरतसंगादेतत्कर्मनकरोत्येवायमपिमुंच

इतःसुमित्रेपुत्रस्तेसदाजलमतंद्रितः॥ स्वयंहरतिसौमित्रिर्ममपुत्रस्यकारणात्॥ ५ ॥ जघन्यमपितेपुत्रःकृतवान्नतुगर्हितः ॥ भ्रातुर्यदर्थरहितंसर्वं तद्गर्हितंगुणैः॥ ६ ॥ अद्यायमपितेपुत्रःक्लेशानामतथोचितः॥ नीचानर्थसमाचारंसज्जंकर्मप्रमुंचतु ॥ ७ ॥ दक्षिणाग्रेषुदर्भेषुसाददर्शमहीतले ॥ पितुरिंगुदिपिण्याकंन्यस्तमायतलोचना॥ ८ ॥ तंभूमौपितुरार्तेनन्यस्तंरामेणवीक्ष्यसा॥ उवाचदेवीकौसल्यासर्वादशरथस्त्रियः॥ ९ ॥ इदमिक्ष्वाकुनाथस्यराघवस्यमहात्मनः॥ राघवेणपितुर्दत्तंपश्यतैतद्यथाविधि ॥ १० ॥ तस्यदेवसमानस्यपार्थिवस्यमहात्मनः॥ नैतदौपयिकंमन्येभुक्तभोगस्यभोजनम्॥ ११ ॥ चतुरंतांमहींभुक्त्वामहेंद्रसदृशोभुवि ॥ कथमिंगुदिपिण्याकंसभुंक्तेवसुधाधिपः ॥ १२ ॥ अतोदुःखतरंलोकेनकिंचित्प्रतिभातिमे॥ यत्ररामःपितुर्दद्यादिंगुदीक्षोदमृद्धिमान्॥ १३ ॥ रामेणेंगुदिपिण्याकंपितुर्दत्तंसमीक्ष्यमे॥ कथंदुःखेनहृदयंनस्फोटतिसहस्रधा ॥ १४॥ श्रुतिस्तुखल्वियंसत्यालौकिकीप्रतिभातिमे ॥ यदन्नःपुरुषोभवतितदन्नास्तस्यदेवताः॥ १५ ॥ एवमार्तासपत्न्यस्ताजग्मुराश्वास्यतांतदा॥ ददृशुश्चाश्रमेरामंस्वर्गच्युतमिवामरम्॥ १६ ॥ तंभोगैःसंपरित्यक्तंरामंसंप्रेक्ष्यमातरः॥ आर्तामुमुचुरश्रूणिसस्वरंशोककर्शिताः ॥ १७ ॥ तासांरामःसमुत्थायजग्राहचरणांबुजान्॥ मातॄणांमनुजव्याघ्रःसर्वासांसत्यसंगरः॥ १८ ॥ ताःपाणिभिःसुखस्पर्शैर्मृद्वंगुलितलैःशुभैः॥ प्रममार्जूरजःपृष्ठाद्रामस्यायतलोचनाः॥१९॥

त्विति अपेरर्थः ॥ ७ ॥ न्यस्तंरामेण ॥ ८ ॥ स्त्रियःप्रतीतिशेषः ॥ ९ ॥ १० ॥ औपयिकंउचितंनभवतीतिमन्ये तत्रहेतुर्भुक्तभोगस्येति भुक्ताभोगायेनतस्य ॥ ११ ॥ चतुरंतांचतुःसमुद्रावसानाम् ॥ १२ ॥ क्षोदंपिष्टम् ॥ १३ ॥ नस्फोटतिनस्फुटतिनविशीर्णंभवति ॥ १४ ॥ श्रुतिरित्याद्याश्वासनप्रकारः सत्यासत्यार्था लौकिकीलोकविदितालोकप्रसिद्धा ॥ १५ ॥ एवंश्रुतिस्त्वित्यादिप्रकारेण ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ पृष्ठात्पृष्ठदेशात् पृष्ठंतुचरमंतनोः ॥ १९ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

आसक्तम् भावेनिष्ठा स्नेहासंगोपेतम् ॥ २० ॥ वद्वतिरेवर्तितवत्यः ॥ २१ ॥ उपसंगृह्यसस्पृष्ट्वा ॥ २२ ॥ वनेत्यादि वनवासकृतदीनत्ववतीमितियावत् ॥ २३ ॥ २४ ॥ परिक्लिष्टंपरिम्लदितंउत्पलंरक्तोत्पलं ध्वस्तमभिभूतम् ॥ २५ ॥ तेमुखंप्रेक्ष्यस्थितामितिशेषः मनसिसंक्रांतोव्यसनारणिसंभवःशोकःअग्निराश्रयंगृहमिवकाष्ठानीववामांदहति आशयमितिपाठेपिआशयोगृ

सौमित्रिरपिताःसर्वामातॄःसंप्रेक्ष्यदुःखितः ॥ अभ्यवादयदासक्तंशनैरामादनंतरम् ॥ २० ॥ यथारामेतथातस्मिन्सर्वावद्वतिरेस्त्रियः ॥ वर्त्तिंदशरथाज्जातेलक्ष्मणेशुभलक्षणे ॥ २१ ॥ सीतापिचरणांस्तासामुपसंगृह्यदुःखिता ॥ श्वश्रूणामश्रुपूर्णाक्षीसंबभूवाग्रतःस्थिता ॥ २२ ॥ तांपरिष्वज्यदुःखार्तामातादुहितरंयथा ॥ वनवासकृतांदीनांकौसल्यावाक्यमब्रवीत् ॥ २३ ॥ वैदेहराजन्यसुतास्नुषादशरथस्यच ॥ रामपत्नीकथंदुःखंसंप्राप्ताविजने वने ॥ २४ ॥ पद्ममातपसंतप्तंपरिक्लिष्टमिवोत्पलम् ॥ कांचनंरजसाध्वस्तंक्लिष्टंचंद्रमिवांबुदैः ॥ २५ ॥ मुखंतेप्रेक्ष्यमांशोकोदहत्यग्निरिवाश्रयम् ॥ भृशंमनसिवैदेहिव्यसनारणिसंभवः ॥ २६ ॥ ब्रुवंत्यामेवमार्तायांजनन्यांभरताग्रजः ॥ पादावासाद्यजग्राहवसिष्ठस्यचराघवः ॥ २७ ॥ पुरोहितस्याग्निसमस्यतस्यवैबृहस्पतेरिंद्रइवामराधिपः ॥ प्रगृह्यपादौसुसमृद्धतेजसःसहैवतेनोपविवेशराघवः ॥ २८ ॥ ततोजघन्यंसहितैःस्वमंत्रिभिःपुरप्रधानैश्चतथैवसैनिकैः ॥ जनेनधर्मज्ञतमेनधर्मवानुपोपविष्टोभरतस्तदाग्रजम् ॥ २९ ॥ उपोपविष्टस्तुतदातिवीर्यवांस्तपस्विवेषेणसमीक्ष्यराघवम् ॥ श्रियाज्वलंतंभरतःकृतांजलिर्यथामहेंद्रःप्रयतःप्रजापतिम् ॥ ३० ॥ किमेषवाक्यंभरतोद्यराघवंप्रणम्यसत्कृत्यचसाधुवक्ष्यति ॥ इतीवतस्यार्यजनस्यतत्त्वतोबभूवकौतूहलमुत्तमंतदा ॥ ३१ ॥ सराघवःसत्यधृतिश्चलक्ष्मणोमहानुभावोभरतश्चधार्मिकः ॥ वृताःसुहृद्भिश्चविरेजिरेऽध्वरेयथासदस्यैःसहितास्त्रयोऽग्नयः ॥ ३२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेचतुरुत्तरशततमः सर्गः ॥ १०४ ॥ ९ ॥

हमेव आशय्यतेत्रेतिव्युत्पत्तेः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ ततइति वसिष्ठरामोपवेशनानंतरंजघन्यंजघनभागंपृष्ठभागमाश्रितःसन्उपोपविष्टोबभूवेत्यन्वयः ॥ २९ ॥ उपोपविष्टइत्यादिजनाभिप्रायानुभाषणम् ॥ ३० ॥ किमिति किंसाधुवक्ष्यतिवदिष्यतीतियोजना ॥ ३१ ॥ त्रयोग्नयःशत्रुघ्नस्याप्राधान्येनपरिहरणात् ॥ ३२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेचतुरुत्तरशततमःसर्गः ॥ १०४ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

पूर्वसर्गेतोक्तरीत्यासुहृद्गणवृतत्वं शोचतांपितृमरणदुःखेन ॥१॥ मंदाकिन्यांतत्तीरे हुतंप्रातरौपासनहोमं जप्यंगायत्रीजपं द्वारमितिपाठेउटजद्वारमित्यर्थइतिकेचित्तन्न उत्तरसर्गेमंदाकिनीती
रेराममुवाचेत्युक्तेः तस्माद्राममितिपाठः रामाधिष्ठितनदीतीरमित्यर्थउचितः ॥२॥३॥ माताकैकेयीप्रथमंराज्ञाराज्यदानेनसांत्विताकृताश्वासाअनंतरंतयाममेदंराज्यंदत्तंतद्राज्यमकंटकंउक्तप्र
कारेणपितृवचनस्यापिपरिपालनात्प्रत्यूहरहितम् ॥४॥ जलागमेवर्षाकालेंबुवेगेनभिन्नःसेतुरिव इदंमहदयोध्यादेशीयंराज्यखंडंभरतखंडाख्यंराज्यंत्वदन्येनदुरावरंआवरितुमशक्यम् ॥ ५॥
ननुत्वयावीरेणसुरक्ष्यमेतत्तत्राह गतिमिति अश्वगतिमनुगंतुंखरोयथानशक्तः तार्क्ष्यगत्यनुगमनेयथेतरपक्षिणोऽशक्तास्तथानवगतिंत्वदीयांराज्यपालनशक्तिमनुगंतुंमेनशक्तिः इवशब्दोयथा

ततःपुरुषसिंहानांवृतानांतैःसुहृद्गणैः॥ शोचतामेवरजनीदुःखेनव्यत्यवर्तत ॥ १ ॥ रजन्यांसुप्रभातायांभ्रातरस्तेसुहृद्वृताः ॥ मंदाकिन्यांहुतंजप्यं
कृत्वाराममुपागमन्॥ २ ॥ तूष्णींतेसमुपासीनानकश्चित्किंचिदब्रवीत्॥ भरतस्तुसुहृन्मध्येरामंवचनमब्रवीत् ॥ ३॥ सांत्वितामामिकामातादत्तं
राज्यमिदंमम॥ तद्ददामितवैवाहंभुंक्ष्वराज्यमकंटकम् ॥ ४ ॥ महतेवांबुवेगेनभिन्नःसेतुर्जलागमे॥ दुरावरंत्वदन्येनराज्यखंडमिदंमहत्॥ ५॥ ग
तिंखरइवाश्वस्यतार्क्ष्यस्येवपतत्रिणः॥ अनुगंतुंनशक्तिर्मेगतिंतवमहीपते॥ ६॥ सुजीवंनित्यशस्तस्ययःपरैरुपजीव्यते॥ रामतेनतुदुर्जीवंयःपरा
नुपजीवति ॥७॥ यथातुरोपितोवृक्षःपुरुषेणविवर्धितः॥ ह्रस्वकेनदुरारोहोरूढस्कंधोमहाद्रुमः ॥८॥ सयदापुष्पितोभूत्वाफलानिनविदर्शयेत्॥ स
तांनानुभवेत्प्रीतिंयस्यहेतोःप्ररोपितः॥ ९ ॥ एषोपमामहाबाहोतदर्थंवेत्तुमर्हसि॥ यत्रत्वमस्मान्वृषभोभर्ताभृत्यान्नशाधिहि॥ १० ॥

र्थे निपातानामनेकार्थत्वात् ॥ ६ ॥ यःपरैर्नित्यशउपजीव्यतेतस्यसुजीवंशोभनंजीवनमित्यर्थः भावघञंतंक्लीबमपिक्वचित् घञजपाःपुंसीतितुप्रायिकमितिबोध्यं तस्येत्यर्थेतेनेत्यार्षं दुर्जीवं
दुःखंजीवनं तस्मात्तवराज्यकरणमेवोचितमितिभावः ॥ ७ ॥ लोकरक्षणार्थंदशरथेनोत्पाद्यवर्धितःसकलगुणसंपन्नोयदिलोकरक्षणंनकरिष्यसितदाव्यर्थस्तत्प्रयासइत्यमुमर्थमुपमानप्रदर्शन
मुखेनाह यथात्विति यथावृक्षःफलार्थिनापुंसारोपितःकृतबीजावापोऽनंतरंशनैर्वर्धितः तत्रवृद्ध्यतिशयमाह ह्रस्वकेनवामनेनदुरारोहोऽतएवरूढस्कंधोमहाद्रुमोथपुष्पितोभूत्वायदाफलानिन
दर्शयतितदासःतदारोपकःपुमान्यस्यफलस्यहेतोःसद्रुमःप्रभावितःउत्पादितःसतांप्रीतिंस्वाभिमतफलप्राप्तिजांप्रीतिंनानुभवेत्तथात्वमितिएषोपमात्वयिभवति यत्ररक्षणकालेवृषभःश्रेष्ठस्त्वंभ
र्तापालनसमर्थोऽस्मान्भृत्यान्नशाधिनशिक्षयसिअतस्तदर्थंतस्याउपमायाअर्थंराजप्रयासानर्थक्यरूपंवेत्तुमर्हसि ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तस्यवचःसाध्वित्यनुमन्यंतेतियोजना अन्वमन्यंतेत्यर्थः ॥ १३ ॥ दुःखितंप्रेक्ष्यदुःखेनैवंवक्तीत्यालोच्य कृतात्माशिक्षितबुद्धिः
श्रेणयोनानाजातीयसंघाः अग्र्याःप्रधानाः ॥ ११ ॥ १२ ॥ तस्यवचःसाध्वित्यनुमन्यंतेतियोजना अन्वमन्यंतेत्यर्थः ॥ १३ ॥ दुःखितंप्रेक्ष्यदुःखेनैवंवक्तीत्यालोच्य कृतात्माशिक्षितबुद्धिः आत्मवान्धीरः ॥ १४ ॥ आश्वासनप्रकारोनात्मनइति आत्मनोजीवस्यकामकारःस्वेच्छयायत्किंचित्प्रवर्तनसामर्थ्यंननास्तिहियतोयंपुरुषोनीश्वरःईश्वरपरतंत्रस्वातंत्र्यरहितःतस्मादेनमितश्चास्मा
देहाच्चलोकाच्चइतरतःपरस्माद्देहाच्चलोकाच्चकृतांतःकालोंतर्यामिरूपःकर्मानुरूपंकर्षतिएवंचममवनवासेनराजानापिकैकेयीकारणंकिंतुदेवादीनामदृष्टमित्यांतरोभावः ॥ १५ ॥ इदानींराज
मरणशोकावकाशोपिनास्तीत्याह सर्वेइति निचयाःसंग्रहाःनाशांताः समुच्छ्रयाविद्यादिकृतमौन्नत्यं तस्मान्नश्वरत्वेननिश्चितेकःशोकइतिभावः ॥ १६ ॥ यथाफलानांपतनमशक्यपरिहारं

तथानुयानेकाकुत्स्थमत्तानर्दंतुकुंजराः॥ अंतःपुरगता
श्रेणयस्त्वांमहाराजपश्यंत्वग्र्याश्चसर्वशः॥ प्रतपंतमिवादित्यंराज्यस्थितमरिंदमम्॥ ११ ॥ तथानुयानेकाकुत्स्थमत्तानर्दंतुकुंजराः॥ अंतःपुरगता नार्योनंदंतुसुसमाहिताः॥ १२॥ तस्यसाध्वनुमन्यंतनागराविविधाजनाः॥ भरतस्यवचःश्रुत्वारामंप्रत्यनुयाचतः॥ १३॥ तमेवंदुःखितंप्रेक्ष्यविल पंतंयशस्विनम्॥ रामःकृतात्माभरतंसमाश्वासयदात्मवान्॥ १४॥ नात्मनःकामकारोहिपुरुषोयमनीश्वरः॥ इतश्चेतरतश्चैनंकृतांतःपरिकर्षति ॥ १५॥ सर्वेक्षयांतानिचयाःपतनांताःसमुच्छ्रयाः॥ संयोगाविप्रयोगांतामरणांतंचजीवितम्॥ १६॥ यथाफलानांपकानांनान्यत्रपतनाद्भयम्॥ एवंनरस्यजातस्यनान्यत्रमरणाद्भयम्॥ १७॥ यथागारंदृढस्थूणंजीर्णंभूत्वोपसीदति॥ तथावसीदंतिनराजरामृत्युवशंगताः॥ १८॥ अत्येतिरज नीयातुसानप्रतिनिवर्तते॥ यात्येवयमुनापूर्णंसमुद्रमुदकार्णवम्॥ १९॥ अहोरात्राणिगच्छंतिसर्वेषांप्राणिनामिह॥ आयूंषिक्षपयंत्याशुग्रीष्मे जलमिवांशवः॥ २०॥ आत्मानमनुशोचत्वंकिमन्यमनुशोचसि॥ आयुस्तुहीयतेयस्यस्थितस्याथगतस्यच॥ २१॥ सहैवमृत्युर्व्रजतिसहमृत्युर्नि षीदति॥ गत्वासुदीर्घमध्वानंसहमृत्युर्निवर्तते॥ २२॥

एवंमरणमपितथा तस्मान्नृपस्यतस्यनशोच्यता ॥ १७ ॥ तदेवदृष्टांतांतरेणोपपादयति यथेति ॥ १८ ॥ अतीतरजन्यप्रतिनिवृत्तौदृष्टांतोयमुनायात्येवनप्रतिनिवर्ततइत्यर्थः उदकार्णवमित्य त्रोदकपदमधिकम् ॥ १९ ॥ गच्छंतीतिशत्रंतं अंशवोरविकिरणाः आशयेइतिपाठेजलाशयेइत्यर्थः ॥ २० ॥ यदेवमतस्त्वमात्मानंप्रतिअनुशोचमृत्युर्दुर्वारआयातिकामेगतिरिहामुत्रेतिचिंतय अन्यंराजानं तदेवशोच्यत्वमाह आयुरिति आयुस्तुयस्य यस्यकस्यापिहीयतइत्यर्थः ॥ २१ ॥ तदेवाह सहेति मृत्युःसहव्रजतिसहनिषीदतिसहगत्वासहनिवर्तते अंतर्यामिणएवमृत्युरूपत्वात् अतोऽपरिहार्यःसइतिभावः ॥ २२ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

वलयोजराकृताः किंहिकृत्वाकिंबलंप्राप्यप्रभावयेत्प्रभुत्वंभावयेत् यद्वा किंकृत्वाकमुपायंकृत्वाएतत्सर्वपरिहारेसमर्थोभवेदित्यर्थः ॥ २३ ॥ आयुःक्षयकारकत्वेनानिष्टसाधनरव्युदयादौइ ष्टसाधनत्वबुद्ध्याऽतिमूढामनुष्याइत्याह नंदंतीति ॥ २४ ॥ नवंनवमिवइतःप्रागप्राप्तमिवऋतुमुखंऋतुप्रारंभःपरिवर्तःपुनःपुनःप्राप्तिस्तंदृष्ट्वाहृष्यंतिनजानंतितत्परिवर्तनेनप्राणिनांनाशइतीत्यन्व यः आत्ममुखमितिपाठेस्वस्वाभिमुखंऋतूनांपरिवर्तंदृष्ट्वाहृष्यंतीत्यर्थः ॥२५॥ काष्ठंकाष्ठंपोतद्वयम् ॥२६॥विनाभवःविप्रयोगइतियावत् ॥२७॥ अत्रसंसारेकश्चिदपिप्राणीयथाभावंयथाप्राप्तं स्वभावंमृतिजनिलक्षणंनसमतिवर्ततेनलंघयति तेनहेतुनाप्रेतस्य संबंधसामान्येषष्ठी प्रेतमनुशोचतोऽस्यतस्मिन्स्वीयप्रेतभावनिवर्तनेसामर्थ्यंनास्ति ॥२८॥ पूर्वगतिसमानगतित्वेदृष्टांतः यथेति

गात्रेषुवलयःप्राप्ताःश्वेताश्चैवशिरोरुहाः ॥ जरयापुरुषोजीर्णःकिंहिकृत्वाप्रभावयेत् ॥ २३ ॥ नंदंत्युदितआदित्येनंदंत्यस्तमितेहनि ॥ आत्मनोनाव बुध्यंतेमनुष्याजीवितक्षयम् ॥ २४ ॥ हृष्यंत्यृतुमुखंदृष्ट्वानवंनवमिवागतम् ॥ ऋतूनांपरिवर्तेनप्राणिनांप्राणसंक्षयः ॥ २५ ॥ यथाकाष्ठंचकाष्ठंच समेयातांमहार्णवे ॥ समेत्यतुव्यपेयातांकालमासाद्यकंचन ॥ २६ ॥ एवंभार्याश्चपुत्राश्चज्ञातयश्चवसूनिच ॥ समेत्यव्यवधावंतिध्रुवोह्येषांविना भवः ॥ २७ ॥ नात्रकश्चिद्यथाभावंप्राणीसमतिवर्तते ॥ तेनतस्मिन्नसामर्थ्यंप्रेतस्यास्त्यनुशोचतः ॥ २८ ॥ यथाहिसार्थंगच्छंतंब्रूयात्कश्चित्पथिस्थि तः ॥ अहमप्यागमिष्यामिपृष्ठतोभवतामिति ॥ २९ ॥ एवंपूर्वैर्गतोमार्गःपितृपैतामहैर्ध्रुवः ॥ तमापन्नःकथंशोचेद्यस्यनास्तिव्यतिक्रमः ॥ ३० ॥ वयसः पतमानस्यस्रोतसोवानिवर्तिनः ॥ आत्मासुखेनियोक्तव्यःसुखभाजःप्रजाःस्मृताः ॥ ३१ ॥ धर्मात्मासुशुभैःकृत्स्नैःक्रतुभिश्चाप्तदक्षिणैः ॥ सनशोच्यः पितातातस्वर्गतःसत्कृतःसताम् ॥ ३२ ॥ सजीर्णमानुषंदेहंपरित्यज्यपिताहिनः ॥ दैवीमृद्धिमनुप्राप्तोब्रह्मलोकविहारिणीम् ॥ ३३ ॥

पुरतोगच्छंतंसार्थंपथिस्थितःपथिकः ॥२९ ॥ उक्तायाःलोकस्थितेःप्रकृतोपयोगमाह एवमिति पैतृपितामहैः वृद्धिरार्षी पितृपैतामहैरित्यर्थः पितृपैतामहइतिपाठेतत्संबंधीमार्गइत्यर्थः ध्रुवः अवश्यंप्राप्यः यस्यमार्गस्यव्यतिक्रमोलंघनंनास्तितमापन्नःस्वयमपितंप्राप्तःपित्रादीन्कथंशोचेत् ॥ ३० ॥ स्रोतसोवागंगादिप्रवाहस्येवानिवर्तिनःप्रत्यावृत्तिरहितस्यपतमानस्यगच्छतोवयसः नाशंदृष्ट्वेतिशेषः आत्मासुखेतत्साधनेधर्मेनियोक्तव्यः कुतःयतःप्रजाःसुखभाजःसुखसाधनाप्तिनिमित्तजन्मभाजःस्मृताः ॥ ३१ ॥ यदेवमतोधर्मात्मेति उपसंहरति नसइति सतांसत्कृतःसद्भिः पूज्यमानः ॥ ३२ ॥ ब्रह्मलोकविहारिणींतल्लोकेविहारार्हां दैवीमृद्धिंदेवसंबंधिनींतपआदिसमृद्धिम् ॥ ३३ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

श्रुतवानधीतात्मविद्यः तद्विधोयद्विधश्वासीतिपाठेश्रुतवान्बुद्धिमत्तरश्वयद्विधोसितद्विधोभवान्नशोचितुमर्हतीत्यर्थइतिनीर्थः ब्रह्मलोकंप्रामस्यात्यंतंशोकोनुचितइतिभावः॥३४॥ बहुविधावश रथमरणमद्विवासनादिविषयभेदेनबहुप्रकाराः शोकोमानसःविलापरुदितेतत्कार्ये॥ ३५॥ स्वस्थःशोकरहितः माशोकस्त्वांप्ररिभवत्वितिशेषः यात्वागत्वातांपुरीमयोध्यामावस कुतएवंनियोग स्तत्राह तथेति वशिनासत्यवशवतासत्याधीनत्ववता ॥३६॥ यत्रयस्मिन्कृत्ये तत्रैवप्रवृत्तःसन्नितिशेषः ॥३७॥ त्यागस्यान्याय्यत्वेहेतुः सदामान्यइत्यादि ॥ ३८॥ कर्मणातदुचितव्यापारेण

तंतुनैवंविधःकश्चित्प्राज्ञःशोचितुमर्हति॥ त्वद्विधोमद्विधश्चापिश्रुतवान्बुद्धिमत्तरः॥ ३४॥ एतेबहुविधाःशोकाविलापरुदितेतदा॥ वर्जनीयाहिधीरेणसर्वावस्थासुधीमता॥ ३५॥ सस्वस्थोभवमाशोकोयात्वाचावसतांपुरीम्॥ तथापित्रानियुक्तोसिवशिनावदतांवर॥ ३६॥ यत्राहमपितेनैवनियुक्तःपुण्यकर्मणा॥ तत्रैवाहंकरिष्यामिपितुरार्यस्यशासनम्॥ ३७॥ नमयाशासनंतस्यत्यक्तुंन्याय्यमरिंदम॥ सत्वयापिसदामान्यःसवैबंधुःसनःपिता॥ ३८॥ तद्वचःपितुरेवाहंसंमतंधर्मचारिणाम्॥ कर्मणापालयिष्यामिवनवासेनराघव॥ ३९॥ धार्मिकेणानृशंसेननरेणगुरुवर्तिना॥ भवितव्यंनरव्याघ्रपरलोकंजिगीषता॥ ४०॥ आत्मानमनुतिष्ठस्वंस्वभावेननरर्षभ॥ निशाम्यतुशुभंवृत्तंपितुर्दशरथस्यनः॥ ४१॥ इत्येवमुक्त्वावचनंमहात्मापितुर्निदेशप्रतिपालनार्थम्॥ यवीयसंभ्रातरमर्थवच्चप्रभुर्मुहूर्ताद्विररामरामः॥ ४२॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेपंचोत्तरशततमःसर्गः॥ १०५॥ ॥छ॥ ॥एवमुक्त्वातुविरतेरामेवचनमर्थवत्॥ ततोमंदाकिनीतीरेरामप्रकृतिवत्सलम्॥ १॥ उवाचभरतश्चित्रंधार्मिकोधार्मिकंवचः॥ कोहिस्यादीदृशोलोकेयादृशस्त्वमरिंदम॥ २॥ नत्वांप्रव्यथयेद्दुःखंप्रीतिर्वानप्रहर्षयेत्॥ संमतश्चापिवृद्धानांतांश्चपृच्छसिसंशयान्॥ ३॥

॥ ३९॥ नरेण नृपेणेतिपाठःक्षत्रियेणेत्यर्थइतिकतकः परलोकंजिगीषताधार्मिकत्वादिस्वभाववताभवितव्यम्॥ ४०॥ नःपितुर्वृत्तंशुभंनिशाम्यपर्यालोच्यतेनसउत्तमांगतिंगतइतिज्ञात्वात्वं स्वभावेनधार्मिकत्वादिलक्षणेनोपलक्षितःआत्मानंआत्मनःपरलोकहितमनुतिष्ठंचितयेत्यर्थः ॥४१॥४२॥ ॥इतिश्रीरा०श्रीरामा०वा०आदि०अयोध्याकांडेपंचोत्तरशततमःसर्गः॥१०५॥ अथभरतःक्षात्रधर्मावष्टंभेनरामप्रत्यावृत्तिंप्रार्थयते एवमुक्त्वेति॥ १॥ चित्रंउक्तियुक्तिविशेषोपपन्नत्वाल्लोकस्यविस्मयजनकम् कोहिस्यान्नकोपीत्यर्थः यादृशोयादृशमाहात्म्यवान्॥२॥ वृद्धानांसंमतोपिधर्मविषयेरामवदेववर्तितव्यमितिदृष्टांतभूतोपिलोकमर्यादामनुसरंस्तान्वृद्धान्संशयान्संशयास्पदधर्मान्पृच्छसि एवंचसर्वज्ञात्मकामत्वात्तवनदुःखमितिभावः॥ ३॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

यथामृतस्तथाजीवन् अस्ययथाजीवंस्तथामृतइतिवाक्यशेषआर्थिकोबोध्यः यथामृतस्त्यक्तदेहआत्मादेहपुत्रादिभिरसंबद्धस्तथाजीवन्नपितैरसंबद्धः नित्यशुचिसुखचिदात्मनोनित्याशुचिदुःखजडेनदेहेनतदीयैश्चासंबंधात् यथाचजीवन्स्वकर्मानुरूपंसंसरतितथामृतोपिस्वकर्मानुरूपंपरत्र किंचयथाजीवन्सर्वैःसंबद्धस्तथामृतोपि सर्वात्मत्वादस्य किंचयथाऽसतिअविद्यमानेनरागोजायतेतथासतिविद्यमानेपिरागोनयुक्तः यथावासतिसाधौद्वेषोनयुक्तस्तथाऽसतिअसाधावपिद्वेषोनयुक्तः किंचयथाऽसतिप्रपंचेऽनुरागस्तथासतिब्रह्मणियुक्तः किंचसतिब्रह्मणितन्निष्ठस्ययथानबंधोमुक्तिश्चभवतितथालोकसंग्रहार्थमसन्निष्ठस्यापिनबंधोमुक्तिश्चभवति यस्यत्वादृशस्यएषउक्तार्थविषयकोबुद्धिलाभःस्यात्सराजयोगीकेनपरितप्यते नकेनापिहेतुनेत्यर्थः॥४॥ परावरज्ञःसप्रपंचात्मतत्त्वज्ञः विषीदितुमित्यार्षं विषत्तुमित्यर्थः॥५॥ अमरईश्वरःसयथाशुद्धसत्त्वोपाधिस्तद्वच्छुद्धसत्त्वप्रधानः अत्रोपमाशब्दप्रयोगोलोकप्रतारणाय सत्त्वोपाधिरीश्वरस्त्व

यथामृतस्तथाजीवन्यथासतितथासति॥ यस्यैषबुद्धिलाभःस्यात्परितप्येतकेनसः॥ ४ ॥ परावरज्ञोयश्चस्याद्यथात्वंमनुजाधिप॥ सएवव्यसनंप्राप्यनविषीदितुमर्हति॥५॥ अमरोपमसत्त्वस्त्वंमहात्मासत्यसंगरः॥ सर्वज्ञःसर्वदर्शीचबुद्धिमांश्चासिराघव॥ ६॥ नत्वामेवंगुणैर्युक्तंप्रभवाभवकोविदम्॥ अविषह्यतमंदुःखमासादयितुमर्हति॥७॥ प्रोषितेमयियत्पापंमात्रामत्कारणात्कृतम्॥ क्षुद्रयातदनिष्टंमेप्रसीदतुभवान्मम॥८॥ धर्मबंधेनबद्धोस्मितेनेमांनेहमातरम्॥ हन्मितीव्रेणदंडेनदंडार्हांपापकारिणीम्॥९॥ कथंदशरथाज्जातःशुभाभिजनकर्मणः॥ जानन्धर्ममधर्मंचकुर्यांकर्मजुगुप्सितम्॥१०॥ गुरुःक्रियावान्वृद्धश्चराजाप्रेतःपितेतिच॥ तातंनपरिगर्हेहंदैवतंचेतिसंसदि॥ ११ ॥ कोहिधर्मार्थयोर्हीनमीदृशंकर्मकिल्बिषम्॥ स्त्रियःप्रियचिकीर्षुःसन्कुर्याद्धर्मज्ञधर्मवित्॥ १२ ॥ अंतकालेहिभूतानिमुह्यंतीतिपुराश्रुतिः॥ राज्ञैवंकुर्वतालोकेप्रत्यक्षासाश्रुतिःकृता॥ १३ ॥

मेवेतिभावः सर्वज्ञःसर्वविषयकज्ञानरूपोपाधिवृत्तिमान् सर्वदर्शीसर्वसाक्षी बुद्धिमान्सर्वबुद्धिप्रवर्तकोंतर्यामीतियावत्॥६॥प्रभवाभवकोविदंभूतानामुत्पत्तिनाशज्ञं आसादयितुमवसादयितुंएवंचत्वामेवंविधंयद्यपिदुःखंनपीडयतितथापिमादृशंपीडयत्येवेतिस्वस्थोभव माशोकइत्यस्योत्तरमेतत्पर्यंतम् ॥ ७ ॥ मत्कारणान्मद्राज्यनिमित्ततःमेऽनिष्टंमदसंमतमेवअतोभवान्प्रसीदतुमद्दत्तंराज्यंपरिगृह्णात्वितियावत् ॥ ८ ॥ धर्मबंधेनधर्मरूपेणबंधनेन इहईदृशापराधविषये इमांसर्वांतर्यामिणस्तवद्वेषिणीं अतएवदंडार्हाम् ॥ ९ ॥ १० ॥ मातृवत्पिताप्यन्याय्यकारीत्याहगुरुरिति क्रियावान्कृतश्रेष्ठक्रतुः प्रेतःसन्श्राद्धादौ ॥ ११ ॥ एवंगुरुत्वादिहेतुभिर्यद्यप्यहंनपरिगर्हेतथापिवस्तुतोगर्ह्यएवेत्याह कोहीति कोहिधर्मवित् धर्मार्थयोर्हीनंताभ्यांहीनंकामप्रधानम् ॥ १२ ॥ अंतकालेमृतिकालेमुह्यंतिविपरीतबुद्धिप्राप्नुवंति पुराश्रुतिःपुरातनीगाथा प्रत्यक्षासत्या ॥ १३ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

क्रोधाद्विषमद्यैवपास्यामीत्युक्तिसूचितात् कैकेयीक्रोधात्तत्क्रोधभयादितियावत् मोहात्कैकेयीविषयात् साहसात्अविमृश्यकारित्वात् तातस्ययदतिक्रांतं भावेनिष्ठा ज्येष्ठाभिषेकलक्षण
साध्वर्थाननुष्ठानंतत्साध्वर्थमभिसंधायराजोक्तार्थेष्वकृतमस्यसाधुत्वमितिविचार्यप्रत्याहरतुनिवर्तयतु ॥ १४ ॥ तदेवोपपादयति पितुर्हीति अतिक्रांतमतिक्रमस्तंसाधुमन्यते तद्विपरीत्याचरणे
नसाधुयथातथासंपादयति तदपत्यंमतंअपतनहेतुत्वादपत्यशब्दवाच्यम् ॥ १५ ॥ अपत्यमस्तुअन्वर्थापत्यमस्तु माभवान्दुष्कृतंपितुरनुमन्यतामितिशेषः तदेवाह अतीति यत्तत्कृतंदशरथकृ
तंकर्मतदतिधर्ममतिक्रम्यप्रवृत्तं अतएवलोकेधीरैर्विगर्हितं अतस्तदनुमननमनुचितमिति पितृवचसःपरिपाल्यत्वेयुक्तंधर्मवदभिषेकवचनमेवपरिपालयेतिव्यंग्यम् ॥ १६ ॥ सर्वांस्त्रातुमिदंस
र्वंमदुक्तंभवाननुमन्यतामितिभावः ॥ १७ ॥ पित्रुक्तवनवासस्यगर्हितत्वमेवाह क्वचेति ॥ १८ ॥ ननुवानप्रस्थाश्रमःक्षत्रियस्याप्यस्तितत्राह एषहीति येनाभिषेचनेनपालनंतद्रूपधर्मसंपाद

साध्वर्थमभिसंधायक्रोधान्मोहाच्चसाहसात् ॥ तातस्ययदतिक्रांतंप्रत्याहरतुतद्भवान् ॥ १४ ॥ पितुर्हिसमतिक्रांतंपुत्रोयःसाधुमन्यते ॥ तदपत्यंम
तंलोकेविपरीतमतोन्यथा ॥ १५ ॥ तदपत्यंभवानस्तुमाभवान्दुष्कृतंपितुः ॥ अतियत्तत्कृतंकर्मलोकोधीरविगर्हितम् ॥ १६ ॥ कैकेयींमांचतातंच
सुहृदोबांधवांश्चनः ॥ पौरजानपदान्सर्वांस्त्रातुंसर्वमिदंभवान् ॥ १७ ॥ क्वचारण्यंक्वचक्षात्रंक्वजटाःक्वचपालनम् ॥ ईदृशंव्याहतंकर्मनभवान्कर्तु
मर्हति ॥ १८ ॥ एषहिप्रथमोधर्मःक्षत्रियस्याभिषेचनम् ॥ येनशक्यंमहाप्राज्ञप्रजानांपरिपालनम् ॥ १९ ॥ कश्चप्रत्यक्षमुत्सृज्यसंशयस्थमलक्षण
म् ॥ आयतिस्थंचरेद्धर्मंक्षत्रबंधुरनिश्चितम् ॥ २० ॥ अथक्लेशजमेवत्वंधर्मंचरितुमिच्छसि ॥ धर्मेणचतुरोवर्णान्पालयन्क्लेशमाप्नुहि ॥ २१ ॥ चतु
र्णामाश्रमाणांहिगार्हस्थ्यंश्रेष्ठमुत्तमम् ॥ आहुर्धर्मज्ञधर्मज्ञास्तंकथंत्यक्तुमिच्छसि ॥ २२ ॥

नंप्रथमआद्योधर्मइत्यर्थः एवंचसआश्रमोराज्यपरिपालनोत्तरंवार्धकेउचितोनापिसमुख्योधर्मइतिभावः ॥ १९ ॥ तस्यामुख्यत्वमेवदर्शयति कश्चेति प्रत्यक्षंप्रत्यक्षसुखसाधनंधर्मंप्रजापालनरू
पमुत्सृज्यसंशयस्थमप्रत्यक्षत्वात्कोहितद्वेदयद्यमुष्मिन्लोकेस्तिवानवेतिश्रुत्याभिनीयमानसंदेहास्पदं अलक्षणमसुखलक्षणम् आयतिस्थमुत्तरवयःप्राप्यं अनिश्चितंअनित्यानुष्ठानं नहिप्र
जापालनवत्क्षत्रियस्यनित्यप्राप्तोयंधर्मः नित्यत्वेतद्रहितदशरथादेःपापित्वप्रसंगः तंक्षत्रबंधुःक्षत्राणांबंधुरितिसमासेनक्षत्रियकुलसंमतइत्यर्थः निंदायांबंधुचूप्रत्ययांतस्तुनिंद्यक्षत्रियादिवा
चीतिकतकः कश्चरेन्नकोपीत्यर्थः अन्येतुक्षत्रबंधुरपिनिंद्यक्षत्रियोपिराज्यानर्होपीदृशंधर्मंनचरेत्किंपुनर्वाच्यंराज्याधिकारीत्यर्थमाहुः ॥ २० ॥ ननुशरीरक्लेशसाध्यधर्मएवांतरंगस्तत्राह अ
थेति पक्षांतरेऽथेतिशब्दः ॥ २१ ॥ ननूत्तमत्वेनश्रुतत्वात्तदाश्रमकरणंयुक्तमतआह चतुर्णामिति सर्वेषांगृहस्थपाल्यत्वादितिभावः ॥ २२ ॥

श्रुतेनविद्यया बालोऽवरः जन्मनातत्संपाद्येनस्थानेनकनिष्ठभ्रातृत्वेनचबालः ॥ २३ ॥ हीनोबुद्धिगुणःसत्त्वंयस्यसः तेनहीनसत्त्वगुणइत्यर्थः हीनस्थानेनचोपलक्षितः अतएवबालः त्वया विनावर्तयितुंजीवितुमपिनोत्सहेकिंपुनाराज्यंपालयितुमित्यर्थः ॥२४॥२५॥ सहसंभूय मंत्रविदितिसंबोधनम् ॥ २६ ॥ पालनेराज्यपरिपालननिमित्तं तरसाबलेन लोकान्शत्रुलोकान्मरुद्भि रिवास्माभिःसहवासवइवत्वंविजित्यतांपालयेतिशेषः ॥ २७ ॥ ऋणानीति जायमानोवैब्राह्मणस्त्रिभिर्ऋणवाजायतेइतिश्रुतौब्राह्मणपदमुपलक्षणमितिभावः अत्रायोध्यायां स्थित्वेतिशे

श्रुतेनवालःस्थानेनजन्मनाभवतोत्यहम् ॥ सकथंपालयिष्यामिभूमिंभवतितिष्ठति॥ २३॥ हीनबुद्धिगुणोबालोहीनस्थानेनचाप्यहम् ॥ भवताच विनाभूतोनवर्तयितुमुत्सहे॥ २४ ॥ इदंनिखिलमप्यग्र्यंराज्यंपित्र्यमकंटकम्॥ अनुशाधिस्वधर्मेणधर्मज्ञःसहबांधवैः॥ २५॥ इहैवत्वाभिषिंचंतुस र्वाःप्रकृतयःसह॥ ऋत्विजःसवसिष्ठाश्चमंत्रविन्मंत्रकोविदाः॥ २६ ॥ अभिषिक्तस्त्वमस्माभिरयोध्यांपालनेव्रज ॥ विजित्यतरसालोकान्मरुद्भि रिववासवः॥ २७॥ ऋणानित्रीण्यपाकुर्वन्दुर्हृदःसाधुनिर्दहन्॥ सुहृदस्तर्पयन्कामैस्त्वमेवात्रानुशाधिमाम्॥ २८॥ अद्यार्यमुदिताःसंतुसुहृदस्ते भिषेचने॥ अद्यभीताःपलायंतुदुष्प्रदास्तेदिशोदश॥ २९॥ आक्रोशंममसातुश्चप्रमृज्यपुरुषर्षभ॥ अद्यतत्रभवंतंचपितरंरक्षकिल्बिषात् ॥ ३० ॥ शिरसात्वाभियाचेहंकुरुष्वकरुणांमयि॥ बांधवेषुचसर्वेषुभूतेष्विवमहेश्वरः ॥ ३१ ॥ अथवापृष्ठतःकृत्वावनमेवभवानितः॥ गमिष्यतिगमिष्या मिभवतासार्धमप्यहम्॥३२॥ तथाभिरामोभरतेनताम्यताप्रसाद्यमानःशिरसामहीपतिः॥ नचैवचक्रेगमनायसत्त्ववान्मतिंपितुस्तद्वचनेप्रतिष्ठि तः॥ ३३॥ तदद्भुतंस्थैर्यमवेक्ष्यराघवेसमंजनोहर्षमवापदुःखितः॥ नयात्ययोध्यामितिदुःखितोभवत्स्थिरप्रतिज्ञत्वमवेक्ष्यहर्षितः॥ ३४॥

षः ॥ २८ ॥ दुष्प्रदाःदुःखप्रदाः ॥ २९ ॥ आक्रोशंनिंदां तत्रभवंतंपूज्यम् ॥ ३० ॥ त्वात्वां मयिबांधवेषुचकरुणांकुर्वितिसंबंधः ॥३१॥ पृष्ठतःकृत्वातिरस्कृत्य मत्प्रार्थनामितिशेषः इतोपिव नमेवजनसंबाधभयेनास्माद्वनादपिवनांतरमित्यर्थः ॥ ३२ ॥ ताम्यताग्लायता गमनायअयोध्यांप्रतीतिशेषः ॥ ३३ ॥ तत्स्थैर्यंपितृवचनस्थितिस्थैर्यं दुःखहर्षयोर्युगपत्प्रवृत्तौनिमित्तंस्वयमेव व्याकरोतिकविर्नयातीति ॥ ३४ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

नैगमाः पुरेभवाः निगमोनिश्चयेवेदेपुरेपथिवणिक्पथेइति तद्यूथवल्लभास्तद्गणमुख्याः विसंज्ञाविचित्ताश्चताअश्रुकलाअश्रुप्रचुराश्च ॥ ३५ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेषडुत्तरशततमः सर्गः ॥ १०६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ रामोराजनियोगपालनमेवपरमोधर्मोबहूनांसुखसाधनत्वापित्याशयेनावददित्याह पुनरिति ॥ १ ॥ इदंउक्तवाक्यं उपपन्नंयुक्तिमत् तत्रहेतुः जातइत्यादि ॥ २ ॥ इदानींत्वयाराज्यस्यमयावनवासस्यचाकरणेराज्ञःप्रतिज्ञाहानिकृतोमहानधर्मइत्याह पुरेति तवपुत्र्यांजनिष्यतेतस्मैराज्यंदास्यामीतिप्रतिज्ञातवानित्यर्थः ॥ ३ ॥ ननुस्त्रीषुनर्मविवाहेचवृत्त्यर्थेप्राणसंकटे गोब्राह्मणार्थेहिंसायांनानृतंस्याज्जुगुप्सितमितिस्मृतेः कौसल्यायांविद्यमानायांकैकेयीविवाहस्यनर्मविवा

तमृत्विजोनैगमयूथवल्लभास्तथाविसंज्ञाश्रुकलाश्चमातरः ॥ तथाब्रुवाणंभरतंप्रतुष्टुवुःप्रणम्यरामंचययाचिरेसह ॥ ३५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेषडुत्तरशततमः सर्गः ॥ १०६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ पुनरेवंब्रुवाणंतंभरतंलक्ष्मणाग्रजः ॥ प्रत्युवाच ततः श्रीमान्ज्ञातिमध्येसुसत्कृतः ॥ १ ॥ उपपन्नमिदंवाक्यंयस्त्वमेवमभाषथाः ॥ जातः पुत्रोदशरथात्कैकेय्यांराजसत्तमात् ॥ २ ॥ पुराभ्रातःपितानःसमातरंतेसमुद्वहन् ॥ मातामहेसमाश्रौषीद्राज्यशुल्कमनुत्तमम् ॥ ३ ॥ देवासुरेचसंग्रामेजनन्यैतवपार्थिवः ॥ संप्रहृष्टोददौराजावरमाराधितःप्रभुः ॥ ४ ॥ ततःसासंप्रतिश्राव्यतवमातायशस्विनी ॥ अयाचतनरश्रेष्ठंद्वौवरौवरवर्णिनी ॥ ५ ॥ तवराज्यंनरव्याघ्रममप्रव्राजनंतथा ॥ तच्चराजातथातस्यैनियुक्तःप्रददौवरम् ॥ ६ ॥ तेनपित्राहमप्यत्रनियुक्तःपुरुषर्षभ ॥ चतुर्दशवनेवासंवर्षाणिवरदानिकम् ॥ ७ ॥ सोहंवनमिदंप्राप्तोनिर्जनंलक्ष्मणान्वितः ॥ सीतयाचाप्रतिद्वंद्वःसत्यवादेस्थितःपितुः ॥ ८ ॥ भवानपितथेत्येवपितरंसत्यवादिनम् ॥ कर्तुमर्हसिराजेंद्रक्षिप्रमेवाभिषिंचनात् ॥ ९ ॥

हत्वात्तत्प्रतिज्ञाहानिर्नदोषायेत्यतआह देवासुरेचेति देवासुरेतत्संबंधिनि एवंचउपकारप्रत्युपकाररूपत्वादेतदनृतेमहान्दोषइतिभावः वरंवरद्वयम् ॥ ४ ॥ ततोहेतोःसंप्रतिश्राव्यप्रतिज्ञांकारयित्वा ॥ ५ ॥ याचनप्रकारमाह तवेति नियुक्तःवरबलेननियोजितः तच्चरंतद्रूपवरम् ॥ ६ ॥ अत्रदंडकाख्येवने चतुर्दशवर्षाणिवरदानिकंवरदाननिमित्तकंवासम् नियुक्तःतंप्रतिप्रेरितइत्यर्थः अत्रायमप्यर्थः देवेभ्योमद्दत्तवरदाननिमित्तकम् अंतर्यामिणातथाप्रेरणात् अतएवात्रदंडकारण्ये एतत्प्रसंगेनैवतत्प्रयोजननिष्पत्तेरिति ॥ ७ ॥ ननुवनेरक्षआदिभ्योनानादुःखसंभावनेत्यतोऽप्रतिद्वंद्वइति समाधिकबलशत्रुहीनः सर्वेपिमत्तोहीनबलाएवेतिनतद्भयावकाशइतिव्यंग्योर्थः आपाततस्तुअप्रतिद्वंद्वःस्पर्द्धारहितइति ॥ ८ ॥ तथेत्येवतथैवेतिपितृनियुक्तएवेति अर्हसीत्यार्षं अर्हसीतीतिपाठांतरंअतएवसंबोधनंराजेंद्रेति ॥ ९ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

ऋणात्कैकेयीसंबंध्यृणात् मत्कृतेमत्प्रीत्यर्थं त्राहीत्यार्षं अभिनंदयनतुनिंदय तत्कृतस्यार्थस्यबहूपकारकत्वादितिव्यंग्यम् ॥ १० ॥ स्वोक्तस्यावश्यकत्वेसंमतिमाह श्रूयतेइति गयेषुगयाप्रदे शेषुयजमानेनयागंकुर्वता पितॄन्प्रतिपितृप्रीतिमुद्दिश्य ॥ ११ ॥ तांश्रुतिमाह पुन्नाम्नइति पुदितिनरकनाम त्रायतेःकःप्रत्ययः व्युत्पत्त्यंतरमाह पितॄनिति पितॄन्पातिइत्यर्थेपुत्रस्यपृषोदरादि त्वात्साधुत्वम् पितॄनुद्दिश्यकृतेष्टापूर्तादिनास्वर्लोकप्रापणेनतेषांरक्षणमित्याहुः ॥ १२ ॥ गयांपितृस्वर्गसाधनंगयाक्षेत्रम् एषाचपितॄणांपरलोकसाधनंपुत्रेणावश्यंकार्यमित्यर्थेसंमतिः ॥१३ ॥

ऋणान्मोचयराजानंमत्कृतेभरतप्रभुम् ॥ पितरंत्राहिधर्मज्ञमातरंचाभिनंदय ॥ १० ॥ श्रूयतेधीमतातातश्रुतिर्गीतायशस्विना ॥ गयेनयजमाने नगयेष्वेवपितॄन्प्रति ॥ ११ ॥ पुन्नाम्नोनरकाद्यस्मात्पितरंत्रायतेसुतः ॥ तस्मात्पुत्रइतिप्रोक्तःपितॄन्यःपातिसर्वतः ॥ १२ ॥ एष्टव्यावहवःपुत्रागुणवंतो बहुश्रुताः ॥ तेषांवैसमवेतानामपिकश्चिद्गयांव्रजेत् ॥ १३ ॥ एवंराजर्षयःसर्वेप्रतीतारघुनंदन ॥ तस्मात्त्राहिनरश्रेष्ठपितरंनरकात्प्रभो ॥ १४ ॥ अयोध्यांगच्छभरतप्रकृतीरुपरंजय ॥ शत्रुघ्नसहितोवीरसहसर्वैर्द्विजातिभिः ॥ १५ ॥ प्रवेक्ष्येदंडकारण्यमहमप्यविलंबयन् ॥ आभ्यांतुसहितोवीरवैदेह्यालक्ष्मणेनच ॥ १६ ॥ त्वंराजाभरतभवस्वयंनराणांवन्यानामहमपिराजराण्मृगाणाम् ॥ गच्छत्वंपुरवरमद्यसंप्रहृष्टःसंहृष्टस्त्वहमपिदंडकान्प्रवेक्ष्ये ॥ १७ ॥ छायांतेदिनकरभाःप्रवाधमानंवर्षत्रंभरतकरोतुमूर्ध्निशीताम् ॥ एतेषामहमपिकाननद्रुमाणांछायांतामतिशयिनींशनैःश्रयिष्ये ॥ १८ ॥ शत्रुघ्नस्त्वतुलमतिस्तुतेसहायःसौमित्रिर्ममविदितःप्रधानमित्रम् ॥ चत्वारस्तनयवरावयंनरेंद्रंसत्यस्थंभरतचराममाविषीद ॥ १९ ॥ ॥इत्यार्षे श्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेसप्तोत्तरशततमःसर्गः ॥ १०७ ॥ ॥छ॥ ॥ आश्वासयंतंभरतंजावालिर्ब्राह्मणोत्तमः ॥ उवाचरामंधर्मज्ञंधर्मापेतमिदंवचः ॥ १ ॥

एवंपितृपरलोकसाधनम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ वन्यानामिति अनेनभाविवानरराजाधिपत्यादिसूचितम् ॥ १७ ॥ दिनकरभाइतिद्वितीयाबहुवचनम् वर्षत्रंछत्रम् शीतांछायामित्यन्वयः ॥ १८ ॥ सौमित्रिर्लक्ष्मणः चराम विधौलोट् संपादयामेत्यर्थः ॥ १९ ॥ ॥इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेसप्ताधिकशततमःसर्गः ॥ १०७ ॥ भरताश्वासनंकुर्वंतंरामम् धर्मापेतंधर्ममार्गविरुद्धम् लोकायतिकमतावलंबनमितियावत् वचउवाचेत्यन्वयः ॥ १ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

साधुसम्यग्युक्तिमदिदंवचइतिपूर्वान्वय्येतत् इदंशब्दार्थोराघवेत्यादि प्राकृतस्यपामरस्यनरस्येवनिरर्थिकाएवंबुद्धिःपितृवचःपालनीयमित्येवंरूपा आर्यबुद्धेस्तपस्विनस्तेमाभूत् ॥ २ ॥ कुतोमाभूदित्यत्रपितापुत्रसंबंधस्यैवमिथ्यात्वादित्याह कइति कस्यपुरुषस्यकेनचित्संबंधात् किमाप्यंकिंप्राप्यं नकिमपीत्यर्थः संबंधाभावादितिभावः संबंधाभावेहेतुमाह एकोहीति ॥ ३ ॥ यःसज्जेतसउन्मत्तइवज्ञेयः ॥ ४ ॥ ५ ॥ आवासमात्रंपांथानामिव अतोनात्रसज्जनाःसज्जंते ॥ ६ ॥ पित्र्यंराज्यमित्यास्तिकमतावलंबिरामाभिप्रायेणोक्तिः कापथंवनमार्गं आस्तिकसेव्यंमार्गंच ॥ ७ ॥ एकवेणीधरत्वंविरहिणीलक्षणं त्वात्वाम् ॥ ८ ॥ ९ ॥ उक्तंसंबंधाभावमुपसंहरति नतेइति मिथ्यापितृवचनाभिनिवेशंमुक्त्वाराज्यंकुर्वितियदुच्यतेतत्कुरु अन्यःत्वज्जनकाद

साधुराघवमाभूत्तेबुद्धिरेवंनिरर्थिका ॥ प्राकृतस्यनरस्येवह्यार्यबुद्धेस्तपस्विनः ॥ २ ॥ कःकस्यपुरुषोबंधुःकिमाप्यंकस्यकेनचित् ॥ एकोहिजायतेजंतुरेकएवविनश्यति ॥ ३ ॥ तस्मान्मातापिताचेतिरामसज्जेतयोनरः ॥ उन्मत्तइवसज्ञेयोनास्तिकश्चिद्धिकस्यचित् ॥ ४ ॥ यथाग्रामांतरंगच्छन्नरःकश्चिद्बहिर्वसेत् ॥ उत्सृज्यचतमावासंप्रतिष्ठेतापरेहनि ॥ ५ ॥ एवमेवमनुष्याणांपितामाताग्रहंवसु ॥ आवासमात्रंकाकुत्स्थसज्जंतेनात्रसज्जनाः ॥ ६ ॥ पित्र्यंराज्यंसमुत्सृज्यसनार्हसिनरोत्तम ॥ आस्थातुंकापथंदुःखंविषमंबहुकंटकम् ॥ ७ ॥ समृद्धायामयोध्यायामात्मानमभिषेचय ॥ एकवेणीधराहित्वानगरीसंप्रतीक्षते ॥ ८ ॥ राजभोगाननुभवन्महार्हान्पार्थिवात्मज ॥ विहरत्वमयोध्यायांयथाशक्रस्त्रिविष्टपे ॥ ९ ॥ नतेकश्चिद्दशरथस्त्वंचतस्यनकश्चन ॥ अन्योराजात्वमन्यस्तुतस्मात्कुरुयदुच्यते ॥ १० ॥ बीजमात्रंपिताजंतोःशुक्रंशोणितमेवच ॥ संयुक्तमृतुमन्मात्रापुरुषस्येहजन्मतत् ॥ ११ ॥ गतःसनृपतिस्तत्रगंतव्यंयत्रतेनवै ॥ प्रवृत्तिरेषाभूतानांत्वंतुमिथ्याविहन्यसे ॥ १२ ॥

न्यःसंप्रतिराजाएवंक्षणभंगवादेनान्यत्वंगूढाशयतयोक्तं नन्वेवमपितत्संताननिविष्टतयाकश्चित्संबंधोभवेत् अन्यथापितरंविनापिपुत्रोत्पत्तिःस्यादितिचेन्न तावतापिनिमित्तकारणत्वमेवनोपादानत्वं तेनयूकालिक्षादेरिवतवापितेननकश्चित्संबंधइत्याशयः ॥ १० ॥ बीजमात्रंनिमित्तकारणमात्रं मात्रपदेनोपादानत्वव्यावृत्तिः तर्ह्युपादानंकितत्राह ऋतुमन्मात्रेति ऋतुमत्यामात्रेत्यर्थे पुंवद्भावः यत्तादृश्यामात्रागर्भेधृतंसंयुक्तंपरस्परमिलितंशुक्रंशोणितंच तदिहलोकेपुरुषस्यशरीरस्यजन्मउपादानकारणंभवतीत्यर्थः एवंचशुक्रशोणितयोगात्आकृष्टपंचभूतसमूहएवपुरुषश्चेतनोनतस्यकेनचित्संबंधइत्याशयः ॥ ११ ॥ गतइति यत्रयेषुभूतेषुगंतव्यंतत्रतेषुगतोलयंप्राप्तः त्वमपितथैवलयंप्राप्स्यसीतिस्थिरस्यकस्यचिदभावात्कःकेनसंबंधइतिभावः उक्ताएषाभूतसमूहरूपस्यतेषुलयप्राप्तिरूपाप्रवृत्तिर्मर्त्यानांस्वभावप्राप्तेतिशेषः अतस्त्वंमिथ्याविहन्यसेराज्यरूपात्पुरुषार्थादितिशेषः ॥ १२ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

नन्वर्थविघातेपिधर्मोमेभविष्यतीत्यत्राह अर्थेत्यादि अर्थेप्रत्यक्षसिद्धपुरुषार्थेप्राप्तेतंपरित्यज्ययेयेआस्तिकाधर्मपरास्तांस्तान्शोचामि धर्मफलभोक्तुरभावादितिभावः तदेवाह तेहीति प्रेत्यां
तसमयंप्राप्यविनाशंभेजिरेनत्वत्रोपार्जितधर्मस्यतत्रावस्थितिरस्ति प्राप्यविनाशंप्रतिपेदिरेइतिपाठांतरम् ॥ १३ ॥ नन्वेवंश्राद्धाद्याचारासंगतिस्तत्राह अष्टकेति तदादियत्पितृदेवत्यंश्राद्धकर्म
इतितत्रप्रसृतःप्रवृत्तोयंजनस्तस्यान्नस्यस्वभोगसाधनस्यउपद्रवंनाशंकेवलंकरोतिपश्यविचारय तामेवविचार्यायुक्तिमाह मृतोहीति ॥ १४ ॥ ननुतैरत्राभोजनेपितदुद्देशेनदत्तंलोकांतरेतमुप
तिष्ठतीत्येतमर्थंभोक्त्रभावेनदूषितमपियुक्त्यंतरेणदूषयति यदीति प्रवसतामुद्देशंकृत्वाश्राद्धंदद्यात् प्राप्तकालेलिङ् तद्दानमेवोचितमित्यर्थः नतुतत्पथ्यशनंतस्मैदीयमानंपथ्यशनंपाथेयंन्याय्यं
भवेत् भारवहनेनदुःखदत्वादितिभावः एतेनैवन्यायेनदेवार्थदानमपिव्यर्थमित्युपपादितम् ॥ १५ ॥ एवंवैदिकाचारंप्रदूष्यतत्प्रतिपादकागमाप्रामाण्यमाह दानेति यजस्वदेवपूजांकुरु देहिअन्ना

अर्थधर्मपरायेयेतांस्तान्शोचामिनेतरान् ॥ तेहिदुःखमिहप्राप्यविनाशंप्रेत्यलेभिरे ॥ १३ ॥ अष्टकापितृदेवत्यमित्ययंप्रसृतोजनः ॥ अन्नस्योप
द्रवंपश्यमृतोहिकिमशिष्यति ॥ १४ ॥ यदिभुक्तमिहान्येनदेहमन्यस्यगच्छति ॥ दद्यात्प्रवसतांश्राद्धंनतत्पथ्यशनंभवेत् ॥ १५ ॥ दानसंवननाह्येतेग्रंथा
मेधाविभिःकृताः ॥ यजस्वदेहिदीक्षस्वतपस्तप्यस्वसंत्यज ॥ १६ ॥ सनास्तिपरमित्येतत्कुरुबुद्धिंमहामते ॥ प्रत्यक्षंयत्तदातिष्ठपरोक्षंपृष्ठतःकुरु ॥ १७ ॥
सतांबुद्धिंपुरस्कृत्यसर्वलोकनिदर्शिनीम् ॥ राज्यंसत्वंनिगृह्णीष्वभरतेनप्रसादितः ॥ १८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयो
ध्याकांडेअष्टोत्तरशततमःसर्गः ॥ १०८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ जाबालेस्तुवचःश्रुत्वारामःसत्यपराक्रमः ॥ उवाचपरयासूक्त्याबुद्ध्याविप्रतिपन्नया ॥ १ ॥

दिदानं दीक्षस्वयागार्थं तपश्चांद्रायणादि संत्यजप्रव्रजेत्येवंपरावेदादयोग्रंथाः दानसंवननाःदानायवशीकरणोपायभूताः मेधाविभिःवार्तादिनाजीवनेक्लेशंपश्यद्भिः पामरप्रतारणायानायासेन
धनग्रहणायकृताअतोनतेप्रमाणमितिभावः ॥ १६ ॥ परंऐहिकात्परंपरलोकप्रयोजनंकिंचिद्धर्माख्यंनास्तीतिबुद्धिंकुरु परोक्षंअनुमानशब्दादिगम्यंपृष्ठतःकुरुत्यज ॥ १७ ॥ सतांप्रत्यक्ष
सिद्धस्यैवसत्यत्वंवदतां तएवहिसाधवोनतुशब्दप्रमाणकादेःसत्यत्वंवदंतइतिभावः भिन्नेपदेवा सत्वं तामुक्तामित्यर्थोवा सर्वलोकनिदर्शिनींसर्वलोकसंमतामित्यर्थः ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्री
रामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेअष्टोत्तरशततमःसर्गः ॥ १०८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तदेतत्खंडयतिरामः जाबालेरिति सत्यपराक्रमःसत्यप्रधानःप
राक्रमोयस्यसः सत्यात्मनांवरइतिपाठेसत्यस्वभावानांश्रेष्ठइत्यर्थः विप्रतिपन्नयाजाबाल्युक्तार्थेप्रतिपत्तिरहितयाबुद्ध्यायुक्तःसन् सूक्त्यावेदलक्षणसुवचनालंबनेनोवाच ॥ १ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

प्रियकामार्थंप्रीतिहेतुकामभोगसंपादनार्थं अकार्यंपरमार्थतःकर्तुमनर्हं कार्यसंकाशम् प्रमाणाभासयुक्तत्वात् अपथ्यंदुःखोदर्कं ॥ २ ॥ निर्मर्यादःउत्पथवर्ती भिन्नचारित्रदर्शनःसाधुसंमतचारित्रप्रतिपादकशास्त्राद्विपरीतव्यवहारप्रतिपादकलोकायतिकादिशास्त्रप्रसक्तः सत्सुमानंपूजांनलभते ॥ ३ ॥इदानींवेदोक्ताचारएवपुंसामिहामुत्रसंमानहेतुरित्याह कुलीनमिति पुरुषमानिनं अधीरमितियावत् चारित्रंवेदानुमताचारः तत्संपन्नःसन्कुलीनत्वादिख्यातिंव्यापयति असंपन्नश्चाकुलीनत्वादीतिभावः ॥ ४ ॥ किंचत्वत्संमताचारांगीकारेसर्वथानर्थप्राप्तिरेवेत्याह अनार्य इत्यादि आर्यसंस्थानस्तत्सदृशःशुचिःशुचिरिवभासमानइतिशेषः लक्षण्यवल्लक्षणयुक्तवद्भासमानोभवति त्वदुक्ताचारव्यवहर्तेतिशेषः ॥ ५ ॥ यदिअहंत्वदुपदिष्टंलोकसंकरकारकमधर्ममार्गं धर्मवेषेणयुक्तोभिपत्स्येतदाविधिविवर्जितांश्रुत्याद्युक्तविधानरहितांक्रियांकृत्वाततएवशुभंहित्वाऽशुभंप्राप्नुयामितिशेषः ॥ ६॥ तामेवाशुभप्राप्तिंदर्शयति कश्चेतयानइति चेतनइत्यर्थः लोक

भवान्मेप्रियकामार्थंवचनंयदिहोक्तवान्॥ अकार्यंकार्यसंकाशमपथ्यंपथ्यसन्निभम्॥ २ ॥ निर्मर्यादस्तुपुरुषःपापाचारसमन्वितः॥ मानंनलभतेसत्सुभिन्नचारित्रदर्शनः ॥ ३ ॥ कुलीनमकुलीनंवावीरंपुरुषमानिनम् ॥ चारित्रमेवव्याख्यातिशुचिंवायदिवाशुचिम् ॥ ४ ॥ अनार्यस्त्वार्यसंस्थानःशौचाद्धीनस्तथाशुचिः॥ लक्षण्यवदलक्षण्योदुःशीलःशीलवानिव॥ ५ ॥ अधर्मंधर्मवेषेणयद्यहंलोकसंकरम्॥ अभिपत्स्येशुभंहित्वाक्रियांविधिविवर्जिताम्॥ ६॥ कश्चेतयानःपुरुषःकार्याकार्यविचक्षणः॥ बहुमन्येतमांलोकेदुर्वृत्तंलोकदूषणम्॥ ७ ॥ कस्ययास्याम्यहंवृत्तंकेनवास्वर्गमाप्नुयाम्॥ अनयावर्तमानोहंवृत्त्याहीनप्रतिज्ञया॥८॥कामवृत्तोन्वयंलोकःकृत्स्नःसमुपवर्तते॥यद्वृत्ताःसंतिराजानस्तद्वृत्ताःसंतिहिप्रजाः॥ ९ ॥ सत्यमेवानृशंसंचराजवृत्तंसनातनम्॥ तस्मात्सत्यात्मकंराज्यंसत्येलोकःप्रतिष्ठितः॥ १० ॥

दूषणंपरलोकदूषणमार्गालंबनम ॥ ७ ॥ अनयात्वदुपदिष्टयावृत्त्या हीनासत्यपरिपालनविषयिणीप्रतिज्ञायस्यांतयावर्तमानः केनसाधनेनस्वर्गमाप्नुयांनकेनापि किंचेदंत्वदुपदिष्टंवृत्तंकस्यकिंसंबंधिअहंयास्यामियत्पित्रादिषुनकस्यापि पित्रादिवृत्तानुसरणमेवचयेनास्यपितरोयाताइतिशास्त्रविहितमितिभावः ॥ ८ ॥ किंच त्वदुपदिष्टमार्गेतिष्ठन्नहंप्रथमतःकामवृत्तोयथेष्टचारी स्याम् तदनुअयंकृत्स्नोलोकस्तथासमुपवर्ततेइत्यर्थः एवंनिर्बंधेकारणमाह यद्वृत्ताइति ॥९॥ तस्मात्त्वदुपदिष्टस्यमार्गस्यसर्वलोकनाशकत्वेनशास्त्रीयमार्गालंबनमेवोचितमित्याह सत्यमिति अनृशंसंभूतानुकंपाप्रधानंसनातनंअनादिशास्त्रसिद्धंराजवृत्तंच सत्यमेवसत्यवचनमेवमुख्योराजाचारइत्यर्थः यतोराजवृत्तंसत्यात्मकंतस्मात्तेषांराज्यमपिसत्यात्मकंसत्यैकप्रतिष्ठितंनकेवलंराज्यमेवापितुसर्वोपिलोकःसत्येप्रतिष्ठितः ॥ १० ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

सत्यमेवहिमेनिरे सत्यलोकांतसकललोकप्रदमितिशेषः परमक्षयंब्रह्मलोकम् ॥११॥ अनृतवादिनोनरात्तथोद्विजंतेयथासर्पात् सत्यंपरंश्रेष्ठंयस्यसः धर्मःसर्वस्यमूलमुच्यते ॥१२॥ लोकेईश्वरः सत्यमेव सत्यपदवाच्यइतिप्रसिद्धइत्यर्थः तथासद्भिराश्रितोधर्मःसत्येसत्यपदवाच्येईश्वरेप्रतिष्ठितः आदौतस्यैवधर्मोपदेष्टृत्वादित्यर्थः सत्येपद्माप्रतिष्ठितेतिपाठांतरम् पद्मालक्ष्मीः सत्यमूलानि सर्वाणिइत्यनेनजगदुपादानप्रवर्तकत्वेनसर्वाधिष्ठानत्वेनचतत्सिद्धिर्दर्शिता तस्यैवतत्त्वेहेतुमाह सत्यात्परंपदंनास्ति अनेनतदितरस्यसर्वस्यमिथ्यात्वमचेतनत्वंचदर्शितम् एतेनचेतनानधिष्ठितामा यैवजगदुपादानकारणमितिनिरस्तम् चेतनाधिष्ठानंविनातत्परिणामासंभवात् तस्याःपरिणामित्वेनमिथ्यात्वेनचेतनाधिष्ठानत्वासंभवाच्च ॥१३॥ एवंनास्तिकंप्रतिईश्वरंप्रसाध्यवेदप्रामाण्यंसा धयति दत्तमित्यादि दत्तादीनिप्रतिपादयंतोवेदाः सत्यप्रतिष्ठानाःसत्यादीश्वरात्श्वासप्रश्वासवत्आविर्भूताइतिवक्तृदोषशंकाकलंकराहित्येनतत्प्रतिपादितदानादीनांफलसंवाददर्शनेनचसर्वत्रा

ऋषयश्चैवदेवाश्चसत्यमेवहिमेनिरे॥ सत्यवादीहिलोकेस्मिन्परंगच्छतिचाक्षयम्॥ ११ ॥ उद्विजंतेयथासर्पान्नरादनृतवादिनः॥ धर्मःसत्यपरो लोकेमूलंसर्वस्यचोच्यते॥ १२॥ सत्यमेवेश्वरोलोकेसत्येधर्मःसदाश्रितः॥ सत्यमूलानिसर्वाणिसत्यान्नास्तिपरंपदम्॥ १३॥ दत्तमिष्टंहुतंचैवत सानिचतपांसिच॥ वेदाःसत्यप्रतिष्ठानास्तस्मात्सत्यपरोभवेत्॥ १४॥ एकःपालयतेलोकमेकःपालयतेकुलम्॥ मज्जत्येकोहिनिरयएकःस्वर्गेमहीय ते॥ १५॥ सोहंपितुर्निदेशंतुकिमर्थंनानुपालये॥ सत्यप्रतिश्रवःसत्यंसत्येनसमयीकृतम्॥ १६॥ नैवलोभान्नमोहाद्वानचाज्ञानात्तमोन्वितः॥ सेतुंसत्यस्यभेत्स्यामिगुरोःसत्यप्रतिश्रवः॥ १७॥ असत्यसंधस्यसतश्चलस्यास्थिरचेतसः॥ नैवदेवानपितरःप्रतीच्छंतीतिनःश्रुतम्॥ १८॥

प्रामाण्यशंकारहिताः किंतुस्वतःप्रमाणभूताएवेतिभावः तस्मात्सत्यस्येश्वरवाचकवाच्यत्वेनतदभेदात् सत्यपरःसत्यपालनतत्परोभवेदित्यर्थः॥१४॥ वेदोक्तधर्माधर्मफलस्यप्रत्यक्षमनुभूयमान त्वेनतत्प्रामाण्यंसिद्धमित्याह एकइति लोकंराज्यम् कुलंस्वकुलमात्रम् एतेनपालनसाधनधर्मफलतारतम्यस्यवेदोक्तस्यानुभवोदर्शितः निरयोत्रदुःखम् स्वर्गश्चसुखम् तेनधर्माधर्मफलानुभ वोदर्शितः ॥ १५ ॥ सोहंउक्तरीत्याएवंविवेकवानित्यर्थः ननुस्त्रीवशतयापितृकृतेनियोगेकिमियतानिर्बंधनेनतत्राह सत्येति यतोमेपितासत्यप्रतिश्रवःसत्यप्रतिज्ञःस्वप्रतिज्ञातसत्यांगीकारवान् समयीसदाचारवान् अतस्तेनसत्येनसत्यपरिपालनेनहेतुनासत्यमेवमांप्रतिकृतम् उक्तमित्यर्थः ॥ १६ ॥ अतोलोभाद्राज्यस्य मोहादुक्तस्यविस्मरणात् प्रतिज्ञात्यागेदोषस्याज्ञानाद्वा त्वदुक्त वाक्यात्शास्त्रादावश्रद्धारूपतमोयुक्तोवा पूर्वंसत्यप्रतिश्रवःशपथपूर्वकंकृतप्रतिज्ञःसन्नैवभेत्स्यामिनभेत्स्यामिनचभेत्स्यामीतित्रिवारोक्त्यासर्वथादार्ढ्यंसूचितम् ॥१७॥ एवंसत्येदृढस्थितौहे तुमाह असत्यसंधस्यप्रतिज्ञाविषयसत्यहीनस्य चलस्यचंचलस्वभावस्य तस्यैवविवरणमस्थिरेत्यादि [illegible] युक्तस्यदेवादयोहव्यकव्यादिनगृह्णंतीतिनःश्रुतम् ॥ १८ ॥

प्रत्यगात्मनोजीवानुद्दिश्यप्रवृत्तमित्यर्थैप्रत्यगात्ममित्यार्षत्वात्साधुः इमंसत्यंसत्यपालनरूपंधर्मंअहंध्रुवंसर्वधर्मेषुमुख्यंपश्यामि अयंभारःवनवासेजटावल्कलादिभारःसत्यपालनरूपोवापूर्वैः सत्पुरुषैराचीर्णस्तदर्थंमयाप्यभिनंद्यतेआद्रियते॥ १९॥ ननुस्वधर्मोराज्यपालनमेवकिमितिनाभिनंद्यतेतत्राह क्षात्रमिति धर्मसंहितंधर्मवत्प्रतिभासमानंवस्तुतोऽधर्मंक्षुद्रादिभिःसेवितमीदृशं क्षात्रधर्मंपित्राज्ञाभंगेनराज्यकरणरूपंअहंत्यक्ष्ये नतुन्याय्यंक्षात्रधर्ममितिभावः॥ २०॥ अस्यपापस्यशरीरसाध्यत्वेपिकायिकवाचिकमानसिकसकलपापप्रसक्तिरित्याह कायेनेति आदौम नसाएवंकर्मकरिष्यइतितत्पापंसंप्रधार्य ततोजिह्वयाऽनृतंधर्मजनकंततोभिन्नमनृतंतत्कर्मकर्तव्यत्वेनजिह्वयातत्सहायभूतेषुपुरुषेषुआह ततःकायेनकुरुते अतःपापंकर्मक्रियारूपंपापंत्रिविधं कायिकवाचिकमानसिकरूपत्रिविधजनकमित्यर्थः तेनकायिकंपापंबहुदुःखजनकमितिभावः कलौतुपापसंकल्पादितोनदोषइत्युक्तंभागवते नानुद्वेष्टिकलिंसम्राट्सारंगइवसारभुक् कुशला

प्रत्यगात्ममिमंधर्मसत्यंपश्याम्यहंध्रुवम्॥ भारःसत्पुरुषैश्चीर्णस्तदर्थमभिनंद्यते॥ १९॥ क्षात्रंधर्ममहंत्यक्ष्येत्यधर्मंधर्मसंहितम्॥ क्षुद्रैर्नृशंसैर्लुब्धै श्चसेवितंपापकर्मभिः॥ २०॥ कायेनकुरुतेपापंमनसासंप्रधार्यतत्॥ अनृतंजिह्वयाचाहत्रिविधंकर्मपातकम्॥ २१॥ भूमिःकीर्तिर्यशोलक्ष्मीःपु रुषंप्रार्थयंतिहि॥ सत्यंसमनुवर्ततेसत्यमेवभजेत्ततः॥ २२॥ श्रेष्ठंह्यनार्यमेवस्याद्यद्भवानवधार्यमाम्॥ आहयुक्तिकरैर्वाक्यैरिदंभद्रंकुरुष्वह ॥ २३॥ कथंह्यहंप्रतिज्ञायवनवासमिमंगुरोः॥ भरतस्यकरिष्यामिवचोहित्वागुरोर्वचः॥ २४॥ स्थिरामयाप्रतिज्ञाताप्रतिज्ञागुरुसंनिधौ॥ प्रहृष्ट मानसादेवीकैकेयीचाभवत्तदा॥ २५॥ वनवासंवसन्नेवशुचिर्नियतभोजनः॥ मूलपुष्पफलैःपुण्यैःपितॄन्देवांश्चतर्पयन्॥ २६॥

न्याशुसिद्ध्यंतिनेतराणिकृतानियत् सम्राटपरीक्षित् सारमाह कुशलानिपुण्यानिआशुसंकल्पमात्रात्सिध्यंति यथामानसपूजा इतराणिपापानिसंकल्पमात्रान्नफलंति यत्यतस्तानिकृतान्ये वफलंतीतितदर्थः॥ २१॥ अथसत्यस्यसर्वार्थसाधनत्वमाह भूमिरिति प्रार्थयंतीति सत्यवंतमितिशेषः समनुवर्ततेइति शिष्टाइतिशेषः यदेवंततःसत्यमेवभजेदित्यर्थः॥ २२॥ यद्भवान्अव धार्ययुक्तत्वेननिश्चित्यमांप्रतियुक्तिरैवकरःकरणंयेषांतैर्वाक्यैरिदंभद्रंराज्यंहनिश्चयेनकुरुष्वस्वीकुरुष्वेतिश्रेष्ठंहीश्रेष्ठमिवाहतदनार्यमन्याय्यमेवस्याद्भवेत्॥ २३॥ अनार्यत्वमेवदर्शयन्राज्यं त्वंप्रतिगृह्णीष्वभरतेनप्रसादितइत्यस्योत्तरमाह कथमिति गुरोःपुरतइमंगुर्वाज्ञमंगुरोर्वचोहित्वेत्यन्वयः॥ २४॥ कैकेयीचेति एवंचतस्याहर्षदस्यपुनरहर्षदत्वमत्यंतमनुचितमितिभावः॥ २५॥ तर्पयन्प्रतिज्ञांपालयिष्यामीतिशेषः॥ २६॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

संतुष्टपंचवर्गःमूलादिभिस्तुष्टपंचेंद्रियवर्गः लोकयात्रांपितृवचनपालनव्यवहारम् प्रवाहयेप्रवाहरूपेणप्रवर्तयामीत्यर्थः अकुहःअकपटशीलः श्रद्दधानःआस्तिकः ॥ २७ ॥ शुभकरणेहेतुरग्निरित्यादि यच्छुभंकर्मकर्तव्यम् तेषांशुभकर्मणांतत्तल्लोकप्राप्तिःफलमितिभावः ॥ २८ ॥ शतमिति अनेनपूर्वोक्तंसमर्थितम् अतीतानागतइंद्रादीनांतत्तत्फलानुभवेनतत्तद्वेदभागप्रामाण्यंदर्शितंच ॥ २९ ॥ नास्तिकवाक्यहेतुंनास्तिपरलोकइतिवचनोपपादकम् यदिभुक्तमिहान्येनेत्याद्युक्तशुष्कतर्करूपम् अमृष्यमाणोजाबालिमिनिशेषः तस्यजाबालेः अनेननास्तिकवृत्तयोब्राह्मणाअपिराज्ञोवश्यंवाग्दंडेनदंड्याइतिसूचितम् ॥ ३० ॥ पराक्रमःचांद्रायणादितपः यतइमानित्रिदिवस्यपंथानमाहुःसंतः ॥ ३१ ॥ यतश्चतेनसद्वचनेनैवमर्थमेकोदयंमुख्यफलवंतंयथावद

संतुष्टपंचवर्गोहंलोकयात्रांप्रवाहये॥ अकुहःश्रद्दधानःसन्कार्याकार्यविचक्षणः ॥ २७ ॥ कर्मभूमिमिमांप्राप्यकर्तव्यंकर्मयच्छुभम् ॥ अग्निर्वायुश्चसोमश्चकर्मणांफलभागिनः॥ २८ ॥ शतंक्रतूनामाहृत्यदेवराट्त्रिदिवंगतः॥ तपांस्युग्राणिचास्थायदिवंप्राप्तामहर्षयः॥ २९ ॥ अमृष्यमाणःपुनरुग्रतेजानिशम्यतन्नास्तिकवाक्यहेतुम्॥ अथाब्रवीत्तंनृपतेस्तनूजोविगर्हमाणोवचनानितस्य ॥ ३० ॥ सत्यंचधर्मंचपराक्रमंचभूतानुकंपांप्रियवादितांच॥ द्विजातिदेवातिथिपूजनंचपंथानमाहुस्त्रिदिवस्यसंतः॥ ३१ ॥ तेनैवमाज्ञाययथावदर्थमेकोदयंसंप्रतिपद्यविप्राः॥ धर्मंचरंतःसकलंयथावत्कांक्षंतिलोकागममप्रमत्ताः॥ ३२ ॥ निंदाम्यहंकर्मकृतंपितुस्तद्यस्त्वामगृह्णाद्विषमस्थबुद्धिम् ॥ बुद्ध्यानयैवंविधयाचरंतंसुनास्तिकंधर्मपथादपेतम्॥ ३३ ॥ यथाहिचोरःसतथाहिबुद्धस्तथागतंनास्तिकमत्रविद्धि ॥ तस्माद्धियःशक्यतमःप्रजानांसनास्तिकेनाभिमुखोबुधःस्यात्॥ ३४ ॥

ज्ञायश्रुत्वा संप्रतिपद्यश्रुत्यनुकूलतर्कैर्निर्णीय तंधर्ममप्रमत्ताःसावधानायथावच्चरंतःलोकागमंतत्तल्लोकप्राप्तिमकांक्षंति ॥ ३२ ॥ अतोनिंदामीति अनयानुपदोक्तया एवंविधयाप्रत्यक्षैकप्रमाणवादिचार्वाकमतानुसारिण्या चरंतंलोकनाशायाटंतम् अतएवनास्तिकत्वादिगुणयुक्तम् विषमस्थबुद्धिंअवैदिकदुर्मार्गप्रतिष्ठितबुद्धिंत्वांयोमेपिताऽगृह्णात्याजकत्वेनांगीकृतवान्तत्पितुःकर्म निंदामि ॥ ३३ ॥ बौद्धादयोराज्ञश्चोरवद्दंड्याइत्याह यथाहीति बुद्धोबुद्धमतानुसारी तथाचोरवद्दंड्यइतिहिप्रसिद्धं नास्तिकंचार्वाकम् तथागतंतत्सदृशंचोरवद्दंड्यंविद्धि नास्तिकविशेषस्तथागतःतमपिचोरवद्दंड्यमितिशेषइत्यन्ये वेदप्रामाण्यापहर्तृत्वेनतेषामपिचोरत्वात् हिनिश्चयेन तस्मात्प्रजानामनुग्रहायराज्ञाचोरवदेवदंडयितुंशक्यतमोयःसचोरवदेवदंड्यः दंडायोग्येतुबुधोब्राह्मणोनास्तिकेअभिमुखोनस्यात् तत्संभाषणादिनकुर्वीतेत्यर्थः तुल्यन्यायाद्दंडासमर्थोब्राह्मणोपितद्विमुखःस्यादितिसूचितम् ॥ ३४ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अथवेदोक्तधर्मैशिष्टाचारंप्रमाणयति यतःत्वत्तोन्येइतिशेषः त्वदन्येद्विजाजनाः पूर्वतरेश्रेष्ठाः आर्षमिदं यद्वाइतिपाठेनाध्याहारापेक्षा तस्यैवयतइत्यर्थकत्वात् बहूनिशुभानिचक्रुः इमंलोकंपरंचलोकंछित्त्वाऐहिकामुष्मिकफलकामनांत्यक्त्वापिवेदोक्तोयंधर्मइत्येतावतैवकर्माणिचक्रुरितितात्पर्यं तस्माद्येद्विजाःस्वस्तिअहिंसासत्यादिकं कृतंतपोदानपरोपकारादि हुतंयज्ञादिकुर्वंतेवेदप्रामाण्यादेव ॥३५॥ तथाधर्मैरताःनिष्ठावंतोयेतेप्रधानाःश्रेष्ठाःमुनयोवसिष्ठाद्याऋषयःपूज्याभवंतिलोके नत्वादृशाइत्यर्थः ॥३६॥ इतिधिकृतोजाबालिःस्वविषयकोपशमनायाह इतीति पथ्यंपरमार्थम् ॥३७॥ तदेवाह नेति किंचनपरलोकादिनास्तिइतिनकिंतुअस्त्येव कालंपारलौकिकव्यवहारकालं कालेलौकिकव्यवहारकाले एवंचसर्वमतज्ञेनकालविशेषेन्यथावा

त्वत्तोजनाःपूर्वतरेद्विजाश्चशुभानिकर्माणिबहूनिचक्रुः॥ छित्त्वासदेमंचपरंचलोकंतस्माद्विजाःस्वस्तिकृतंहुतंच ॥३५॥ धर्मैरताःसत्पुरुषैःसमेतास्तेजस्विनोदानगुणप्रधानाः ॥ अहिंसकावीतमलाश्चलोकेभवंतिपूज्यामुनयःप्रधानाः ॥ ३६ ॥ इतिब्रुवंतंवचनंसदोषंरामंमहात्मानमदीनसत्त्वम्॥उवाचपथ्यंपुनरास्तिकंचसत्यंवचःसानुनयंचविप्रः॥ ३७॥ ननास्तिकानांवचनंब्रवीम्यहंननास्तिकोहंनचनास्तिकिंचन॥ समीक्ष्यकालंपुनरास्तिकोभवंभवेयकालेपुनरेवनास्तिकः॥ ३८॥ सचापिकालोयमुपागतःशनैर्यथामयानास्तिकवागुदीरिता ॥ निवर्तनार्थंतवरामकारणात्प्रसादनार्थंचमयैतदीरितम्॥३९॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ० अयोध्याकांडेनवोत्तरशततमःसर्गः॥ १०९॥ ॥ ७॥ क्रुद्धमाज्ञायरामंतुवसिष्ठःप्रत्युवाचह॥ जाबालिरपिजानीतेलोकस्यास्यगतागतिम्॥ १॥ निवर्तयितुकामस्तुत्वामेतद्वाक्यमब्रवीत्॥ इमांलोकसमुत्पत्तिंलोकनाथनिबोधमे॥२॥

व्यवहारेपिनतस्यनास्तिकत्वंभवतीतिभावः ॥ ३८ ॥ सचापिकालः लौकिकव्यवहारप्रयोजनइत्यर्थः तत्प्रयोजनमाह निवर्तनार्थमिति निवर्तनरूपंप्रयोजनमुद्दिश्य कारणात्त्वदीयास्तिकत्वाद्यतिशयस्यलोकेतिप्रसिद्धिसंपादनरूपकारणान्नास्तिकवागुक्ता तादृशींवाणींश्रुत्वाक्रुद्धस्यतवप्रसादनार्थंचैतन्ननास्तिकानामित्यादिउदीरितम् ॥ ३९॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेनवोत्तरशततमःसर्गः॥१०९॥ ॥७॥ ॥ अथवसिष्ठोभगवतोजाबालिविषयकोपनाटनंशमयितुमभिषेकस्वीकारशेषतयाब्रह्माणमारभ्यज्येष्ठाभिषेकरूपंकुलाचारंकथयति क्रुद्धमित्यादि गतागतिंपरलोकगमनंततःपुनरिहागतिंच अनेनास्तिकतामूलंजाबाल्युक्तौ ॥ १ ॥ लोकनाथेत्यनेनलोकनाथावतारत्वंध्वनयति ॥ २ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

सर्वमिति पूर्वाह्नांतेपद्दतंसर्वंजगत्पराहादौसलिलमेवसंविग्रहहिरण्यगर्भात्मनावस्थितमभूत् तत्रसलिलांतःपृथिवीनिर्मितासलिलरूपेणभगवतास्वेच्छया ब्रह्माविराड्रूपःदेवतैःसहअग्निर्वा गभूत्वामुखंप्राविशदित्याद्युपदिष्टरीत्या ॥ ३ ॥ ततःसःत्रिमूर्तेर्विराजोविष्ण्वात्मकोंशोवराहरूपोभूत्वावसुंधरांप्रोज्जहार तस्यैवविराजोरजःप्रधानःसृष्टिव्यापारवानंशोब्रह्माइतिव्यवह्रियमाणः सर्वंजगत्पुत्रैःसहनिजानुग्रहप्राप्तसृष्ट्यादिशक्तिमद्भिर्दक्षादिभिःसहअसृजत् ॥ ४ ॥ नन्वसावेवसर्वादिर्नेत्याह आकाशप्रभवइति आकाशपदेनकारणोपाधिकंब्रह्मेश्वराख्यं ब्रह्मेतित्रिमूर्तेर्महे

सर्वंसलिलमेवासीत्पृथिवीतत्रनिर्मिता ॥ ततःसमभवद्ब्रह्मास्वयंभूर्दैवतैःसह ॥ ३ ॥ सवराहस्ततोभूत्वाप्रोज्जहारवसुंधराम् ॥ असृजच्चजगत्सर्वंस हपुत्रैःकृतात्मभिः ॥ ४ ॥ आकाशप्रभवोब्रह्माशाश्वतोनित्यअव्ययः ॥ तस्मान्मरीचिःसंजज्ञेमरीचेःकश्यपःसुतः ॥ ५ ॥ विवस्वान्कश्यपाज्जज्ञेमनुर्वै वस्वतःस्वयम् ॥ सतुप्रजापतिःपूर्वमिक्ष्वाकुस्तुमनोःसुतः ॥ ६ ॥ यस्येयंप्रथमंदत्तासमृद्धामनुनामही ॥ तमिक्ष्वाकुमयोध्यायांराजानंविद्धिपूर्वकम् ॥ ७ ॥ इक्ष्वाकोस्तुसुतःश्रीमान्कुक्षिरित्येवविश्रुतः ॥ कुक्षेरथात्मजोवीरविकुक्षिरुदपद्यत ॥ ८ ॥ विकुक्षेस्तुमहातेजाबाणःपुत्रःप्रतापवान् ॥ बाण स्यचमहाबाहुरनरण्योमहातपाः ॥ ९ ॥ नानावृष्टिर्बभूवास्मिन्नदुर्भिक्षःसतांवरे ॥ अनरण्येमहाराजेतस्करोवापिकश्चन ॥ १० ॥ अनरण्यान्महारा जपृथूराजाबभूवह ॥ तस्मात्पृथोर्महातेजास्त्रिशंकुरुदपद्यत ॥ ११ ॥ ससत्यवचनाद्वीरःसशरीरोदिवंगतः ॥ त्रिशंकोरभवत्सूनुर्धुंधुमारोमहायशाः ॥ १२ ॥ धुंधुमारान्महातेजायुवनाश्वोव्यजायत ॥ युवनाश्वसुतःश्रीमान्मांधातासमपद्यत ॥ १३ ॥ मांधातुस्तुमहातेजाःसुसंधिरुदपद्यत ॥ सुसंधे रपिपुत्रौद्वौध्रुवसंधिःप्रसेनजित् ॥ १४ ॥ यशस्वीध्रुवसंधेस्तुभरतोरिपुसूदनः ॥ भरतात्तुमहाबाहोरसितोनापजायत ॥ १५ ॥

णं अस्मिन्शाश्वतत्वनित्यत्वाव्ययत्वान्यापेक्षिकाणि तस्माद्विराजोब्रह्मणः ॥ ५ ॥ तत्रमन्वंतामानसीसृष्टिः मनोःक्षेत्रेइक्ष्वाकुः ॥ ६ ॥ तस्यसाक्षात्क्षत्रियत्वात्समृद्धाचतुःसमुद्रवसनामही सर्वाभूर्दत्तापित्रामनुनेतिशेषः ॥ ७ ॥ विश्रुतःप्रसिद्धः ॥ ८ ॥ ९ ॥ सतांवरेश्रेष्ठेअस्मिन्अनरण्येराज्यंकुर्वतिनानावृष्टिर्नतन्मूलोवादुर्भिक्षः ॥ १० ॥ ११ ॥ सत्रिशंकुःसत्यवचनात्स्वीयात्भगव तोविश्वामित्रस्यसत्यप्रतिज्ञानाच्च ॥ १२ ॥ धुंधुमाराद्युवनाश्वइति त्रिशंकुसुतोयुवनाश्वइत्यन्यत्रश्रूयमाणंकल्पांतरविषयं यद्वान्यत्रत्रिशंकुसुतइत्यस्यततपौत्रइत्यर्थः ॥ १३ ॥ पुत्रौद्वावि ति तत्रध्रुवसंधिर्ज्येष्ठः तत्पुत्रावलंबनेनायोध्याराज्यपरंपरावचनेनज्येष्ठस्यैवाभिषेकइतिसूचितम् ॥ १४ ॥ १५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

यस्यअसितस्य एतेप्रतिशत्रवउदपद्यंत सोभवदित्यन्वयः ॥ १६ ॥ तान्हैहयादिचतुर्विधशत्रून् युद्धेस्वसैन्यंप्रतिव्यूह्यावस्थितोपिशत्रुबाहुल्यात्तज्जयोशक्यइतिवुद्ध्याप्रवासितःसंजातप्रवासो बभूव शत्रुजयोद्देशेनहिमवद्गिरितपसेजगामेत्यन्वयः ॥ १७ ॥ इतिश्रुतिःप्रसिद्धिः तत्रचेत्यादिबालकांडेव्याख्यातप्रायम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ तेनैवसहजातइति

यस्यैतेप्रतिराजानउदपद्यंतशत्रवः ॥ हैहयास्तालजंघाश्चशूराश्चशशविंदवः ॥ १६ ॥ तांस्तुसर्वान्प्रतिव्यूह्ययुद्धेराजाप्रवासितः ॥ सचशैलवरेरम्ये बभूवाभिरतोमुनिः ॥ १७ ॥ द्वेचास्यभार्येगर्भिण्यौवभूवतुरितिश्रुतिः ॥ तत्रचैकामहाभागाभार्गवंदेववर्चसम् ॥ १८ ॥ ववंदेपद्मपत्राक्षीकांक्षिणी पुत्रमुत्तमम ॥ एकागर्भविनाशायसपत्न्यैगरलंददौ ॥ १९ ॥ भार्गवश्च्यवनोनामहिमवंतमुपाश्रितः ॥ तमृषिंसाभ्युपागम्यकालिंदीत्वभ्यवादयत् ॥ २० ॥ सतामभ्यवदत्प्रीतोवरेप्सुंपुत्रजन्मनि ॥ पुत्रस्तेभवितादेविमहात्मालोकविश्रुतः ॥ २१ ॥ धार्मिकश्चसुभीमश्चवंशकर्तारिसूदनः ॥ श्रुत्वा प्रदक्षिणंकृत्वामुनिंतमनुमान्यच ॥ २२ ॥ पद्मपत्रसमानाक्षंपद्मगर्भसमप्रभम् ॥ ततःसागृहमागम्यपत्नीपुत्रमजायत ॥ २३ ॥ सपत्न्यातुगरस्तस्यै दत्तोगर्भजिघांसया ॥ गरेणसहतेनैवतस्मात्ससगरोभवत् ॥ २४ ॥ सराजासगरोनामयःसमुद्रमखानयत् ॥ इष्ट्वापर्वणिवेगेनत्रासयानइमाःप्र जाः ॥ २५ ॥ असमंजस्तुपुत्रोभूत्सगरस्येतिनःश्रुतम् ॥ जीवन्नेवसपित्रातुनिरस्तःपापकर्मकृत् ॥ २६ ॥ अंशुमानपिपुत्रोभूदसमंजस्यवीर्यवान् ॥ दिलीपोंशुमतःपुत्रोदिलीपस्यभगीरथः ॥ २७ ॥ भगीरथात्ककुत्स्थश्चकाकुत्स्थायेनतुस्मृताः ॥ काकुत्स्थस्यतुपुत्रोभूद्रघुर्येनतुराघवाः ॥ २८ ॥ रघो स्तुपुत्रस्तेजस्वीप्रवृद्धःपुरुषादकः ॥ कल्माषपादःसौदासइत्येवंप्रथितोभुवि ॥ २९ ॥ कल्माषपादपुत्रोभूच्छंखणस्त्वितिनःश्रुतम् ॥ यस्तुतद्वीर्यमासा द्यसहसैन्योव्यनीनशत् ॥ ३० ॥ शंखणस्यतुपुत्रोभूच्छूरःश्रीमान्सुदर्शनः ॥ सुदर्शनस्याग्निवर्णअग्निवर्णस्यशीघ्रगः ॥ ३१ ॥ शीघ्रगस्यमरुःपुत्रोमरोः पुत्रःप्रशुश्रुवः ॥ प्रशुश्रुवस्यपुत्रोभूदंवरीषोमहामतिः ॥ ३२ ॥ अंवरीषस्यपुत्रोभून्नहुषःसत्यविक्रमः ॥ नहुषस्यचनाभागःपुत्रःपरमधार्मिकः ॥ ३३ ॥

शेषः ॥ २४ ॥ अखानयत्स्वपुत्रैरितिशेषः इष्ट्वादीक्षितोभूत्वा वेगेनखननवेगेन त्रासयानःउद्वेजयन् ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ येनकूटस्थेनककुत्स्थेन येनरघुणाराघवपदवाच्याः ॥ २८ ॥ रघोःपुत्रःप्रवृद्धादिनामचतुष्टयेनप्रसिद्धः ॥ २९ ॥ कल्माषपादपुत्रःशंखणनामा यःशंखणस्तुतत्प्रसिद्धंवीर्यपराक्रमंयुद्धेप्राप्यदैवात्सहसैन्योव्यनीनशत्नष्टोभूत्स्वार्थेणिरितिकतकः तीर्थस्तु यःशंखणस्तद्वीर्यंवसिष्ठवीर्यंआसाद्यतच्छापात्राक्षसत्वंप्राप्यकल्माषपादोराक्षसभावेनस्वसैन्यंस्वपुत्रंशंखणंचभक्षितवानितिकथेत्याह ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अजोनाभागज्येष्ठपुत्रः ॥ ३४ ॥ दायादःसुतः दायादौसुतबांधवौ तत्तस्मात्त्वंकंराज्यंगृहाण ॥ ३५ ॥ पूर्वजेविद्यमानेऽवरःकनिष्ठोनाभिषिच्यतेअपितुज्येष्ठएवाभिषिच्यते ॥ ३६ ॥ कुल
धर्मंकुलक्रमागतंज्येष्ठाभिषेकधर्मंविहंतुंनार्हसि प्रभूतराष्ट्रांप्रभूतावांतरदेशाम् ॥ ३७ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेदशोत्तर
शततमःसर्गः ॥११०॥ ॥ ९ ॥ ॥ मनुमारभ्यत्वत्पर्यंतंज्येष्ठेनैवराज्यंपाल्यतेइतिन्यायेननिवर्त्यमानस्यापितदनंगीकारमालोच्यपितृवचनादपिमद्वचनंगरीयइतिवाक्यमुपक्रमते वसिष्ठ

अजश्चसुव्रतश्चैवनाभागस्यसुतावुभौ॥ अजस्यचैवधर्मात्माराजादशरथःसुतः॥ ३४॥ तस्यज्येष्ठोसिदायादोरामइत्यभिविश्रुतः ॥ तद्गृहाणस्व
कंराज्यमवेक्षस्वजगन्नृप ॥ ३५ ॥ इक्ष्वाकूणांहिसर्वेषांराजाभवतिपूर्वजः ॥ पूर्वजेनावरःपुत्रोज्येष्ठोराजाभिषिच्यते॥ ३६॥ सराघवाणांकुलध
र्ममात्मनःसनातनंनाद्यविहंतुमर्हसि ॥ प्रभूतरत्नामनुशाधिमेदिनींप्रभूतराष्ट्रांपितृवन्महायशाः ॥ ३७॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीये
आदिकाव्येअयोध्याकांडेदशोत्तरशततमःसर्गः॥ ११०॥ ॥ ९ ॥ ॥ वसिष्ठःसतदारामममुक्ताराजपुरोहितः॥ अब्रवीद्धर्मसंयुक्तंपुन
रेवापरंवचः॥ १ ॥ पुरुषस्येहजातस्यभवंतिगुरवःसदा॥ आचार्यश्चैवकाकुत्स्थपितामाताचराघव ॥ २ ॥ पिताह्येनंजनयतिपुरुषंपुरुषर्षभ॥ प्र
ज्ञांददातिचाचार्यस्तस्मात्सगुरुरुच्यते॥ ३॥ सतेहंपितुराचार्यस्तवचैवपरंतप ॥ ममत्वंवचनंकुर्वन्नातिवर्तेःसतांगतिम् ॥ ४ ॥ इमाहितेपरिषदो
ज्ञातयश्चनृपास्तथा॥ एषुताततचरन्धर्मंनातिवर्तेःसतांगतिम् ॥ ५ ॥ वृद्धायाधर्मशीलायामातुर्नार्हस्यवर्तितुम्॥ अस्याहिवचनंकुर्वन्नातिवर्तेःस
तांगतिम्॥ ६ ॥ भरतस्यवचःकुर्वन्याचमानस्यराघव॥ आत्मानंनातिवर्तेस्त्वंसत्यधर्मपराक्रम ॥ ७ ॥ एवंमधुरमुक्तःसगुरुणाराघवःस्वयम्॥ प्र
त्युवाचसमासीनंवसिष्ठंपुरुषर्षभः॥८॥

इति ॥ १ ॥ गुरवःउपास्याः ॥ २ ॥ जनयतिशरीरमात्रेणप्रज्ञांददाति उपनयनसंस्कारपूर्ववेदविषयांप्रज्ञांददाति तस्मादाचार्यएवगुरुसमवायेगुरुरुच्यते तदुक्तमापस्तंबेन आचार्यःश्रेष्ठोगुरू
णांसहिविद्यातस्तंजनयतित च्छ्रेष्ठंजन्मशरीरमेवमातापितरौजनयतःशीर्यत्स्वभावंसर्वयोनिसुलभंप्राकृतंमलजंशरीरमिति ॥ ३ ॥ नातिवर्तेःनातिवर्तेथाः सद्गतिभ्रंशोनभवतीत्यर्थः ॥ ४॥ परि
षदःत्वत्संबंधिन्यःश्रेणयः ज्ञातयोबांधवाः नृपाःसेवकनृपाः एषुरक्षारूपंधर्मंचरन्ननुतिष्ठन्नित्यर्थः ॥ ५ ॥ मातुःशुश्रूषणेवचनकरणेचअवर्तितुंनार्हसीत्यर्थः पितुःशतगुणंमातागौरवेणातिरिच्य
तइतिस्मृतेरित्याशयः ॥ ६ ॥ आत्मानंत्वांप्रतिराज्यप्रत्यर्पणपूर्वंप्रतिनिवृत्तियाचमानस्यभरतस्यवचःकुर्वन्नित्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

मातापितरौयद्वृत्तंतनयेकुरुतःयादृशंपुत्रस्योपकारंकुरुतस्ताभ्यांकृतमुपकाररूपंवस्तुयत्तन्नसुप्रतिकरं अशक्यप्रत्युपकारमित्यर्थः ॥ ९ ॥ तदेवाह यथाशक्तिप्रदानेनबालस्यजीवनार्थपदार्थ भोजनशक्त्यनुरोधतःक्षीरान्नादिप्रदानेन उच्छादनंउद्वर्तनंतिलपिष्टादिना संवर्धनंक्रीडनं एतैर्यत्ताभ्यांकृतंतन्नसुप्रतिकरमित्यन्वयः॥१०॥ जनयिताउत्पादकःपितानतुगौणः पितायदाज्ञापय द्वनवासरूपं एवंचभवदाज्ञातःपूर्वंतेनाज्ञादानात्मयाचावश्यमितिप्रतिज्ञानात् भवदाज्ञयापितदन्यथाकरणमधुनाऽत्यंतमनुचितमितिभावः ॥ ११ ॥ प्रत्यनंतरंसमीपवर्तिनम् ॥ १२ ॥ आर्यं प्रत्युपवेक्ष्यामि आर्यमुद्दिश्यप्रत्युपवेशनकर्मकरिष्यइत्यर्थः तच्चोपरोद्धव्यस्यगृहद्वारसमीपेकुशेषुयावत्कार्यसिद्धिनिराहारतयाअवगुंठिताननस्यएकपार्श्वेनैवपार्श्वांतरपरिवृत्तिराहित्येनश

यन्मातापितरौवृत्तंतनयेकुरुतःसदा॥ नसुप्रतिकरंतत्तुमात्रापित्राचयत्कृतम्॥९॥ यथाशक्तिप्रदानेनस्वापनोच्छादनेनच॥ नित्यंचप्रियवादेनत थासंवर्धनेनच॥ १०॥ सहिराजादशरथःपिताजनयितामम॥ आज्ञापयन्मांयत्तस्यनतन्मिथ्याभविष्यति॥ ११॥ एवमुक्तेनरामेणभरतःप्रत्यनं तरम्॥ उवाचविपुलोरस्कःसूतंपरमदुर्मनाः॥ १२॥ इहतुस्थंडिलेशीघ्रंकुशानास्तरसारथे ॥ आर्यंप्रत्युपवेक्ष्यामियावन्मेसंप्रसीदति ॥ १३ ॥ नि राहारोनिरालोकोधनहीनोयथाद्विजः॥ शयेपुरस्ताच्छालायांयावन्मांप्रतियास्यति ॥ १४ ॥ सतुराममवेक्षंतंसुमंत्रंप्रेक्ष्यदुर्मनाः॥ कुशोत्तरमुप स्थाप्यभूमावेवास्थितःस्वयम्॥ १५॥ तमुवाचमहातेजारामोराजर्षिसत्तमः॥ किंमांभरतकुर्वाणंतातप्रत्युपवेक्ष्यसे ॥ १६ ॥ ब्राह्मणोह्येकपार्श्वे ननरान्रोद्धुमिहार्हति॥ नतुमूर्धाभिषिक्तानांविधिःप्रत्युपवेशने॥ १७॥ उत्तिष्ठनरशार्दूलहित्वैतद्दारुणंव्रतम्॥ पुरवर्यामितःक्षिप्रमयोध्यांयाहिरा घव॥ १८॥ आसीनस्त्वेवभरतःपौरजानपदंजनम्॥ उवाचसर्वतःप्रेक्ष्यकिमार्यंनानुशासथ॥१९॥

यनमिति ॥ १३ ॥ एतदुत्तरंनिराहारइत्यादिपद्यंप्रक्षिप्तमितिकतकस्वरसः धनहीनःअधमर्णेनधनहीनःकृतोद्विजःउत्तमर्णोयथास्वधनग्रहणायाधमर्णद्वारिशेतेतद्वदहंशयेयावन्मांमद्वचनमं गीकृत्यप्रतियास्यतिअयोध्यामित्यर्थस्तस्य ॥ १४ ॥ सतुभरतःराममवेक्षंतंप्रतीक्षमाणंसुमंत्रंप्रेक्ष्यतदनुरोधात्कुशानयनेविलंबमानमितियावत् कुशोत्तरंकुशास्तरणंस्वयमेवोपस्थाप्यआस्ती र्यभूमावेवास्थितः प्रत्युपवेशनमनुष्ठितवानित्यर्थः ॥ १५ ॥ किंकुर्वाणंकिमन्याय्यंकुर्वाणम् ॥ १६ ॥ ब्राह्मणःधनादिनावियोजितइतिशेषः एकपार्श्वेनेतिप्रत्युपवेशधर्मोपलक्षणं अनेनक्ष त्रियाणामेतत्करणेप्रायश्चित्तमितिसूचितम् ॥ १७ ॥ तस्मादुत्तिष्ठेति ॥ १८ ॥ आसीनएवप्रत्युपविष्टएव नानुशासथनानुशिष्टेत्यर्थः इतिउवाचेत्यन्वयः ॥ १९ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

काकुत्स्थंरामंप्रतिराघवोभवान्भरतःसम्यग्वदतीतिजानीमः ॥ २० ॥ एषोपिमहाभागोरामःपितुर्वचसितिष्ठतितदपिसम्यगेव यदेवमतएवेत्यर्थः अत्रभगवतास्वव्यावर्तननिश्चयेनागतानामपि
पौरादीनामंतर्यामिविधयास्वानुकूलवचनप्रयोगःकारितः भरतस्यतुयशःख्यापनायज्येष्ठेकनिष्ठेनैवंवर्तितव्यमितिलोकव्यवहारबोधनायचतथाप्रवर्तनमितिप्रतिभाति ॥२१॥ रामोवचनमब्र
वीदिति भरतंप्रतीतिशेषः धर्मचक्षुषांधर्मदर्शिनां निबोधश्शृणु ॥२२॥ उभयंत्वद्विषयंमद्विषयंचवचनंश्रुत्वासंपश्यविचारय विचारेणापिकर्तव्यंनिश्चेतुमशक्तश्चेन्मयोक्तंकुरुइतिशेषः तत्स्वोक्त
माह उत्तिष्ठेति क्षत्रियाविहितप्रत्युपवेशनप्रायश्चित्तमाह मांचस्पृशतथोदकं उदकस्पर्शआचमनार्थः ॥ २३ ॥ ॥ परिषदःसभ्याः ॥ २४ ॥ नयाचेनयाचितवान् नानुशासामिनानुशिष्टवान्

तेतदोचुर्महात्मानंपौरजानपदाजनाः ॥ काकुत्स्थमभिजानीमःसम्यग्वदतिराघवः ॥ २० ॥ एषोपिहिमहाभागःपितुर्वचसितिष्ठति ॥ अतएवनश
क्ताःस्मव्यावर्तयितुमंजसा ॥ २१ ॥ तेषामाज्ञायवचनंरामोवचनमब्रवीत् ॥ एवंनिबोधवचनंसुहृदांधर्मचक्षुषाम् ॥ २२ ॥ एतच्चैवोभयंश्रुत्वास
म्यक्संपश्यराघव ॥ उत्तिष्ठत्वंमहाबाहोमांचस्पृशतथोदकम् ॥ २३ ॥ अथोत्थायजलंस्पृष्ट्वाभरतोवाक्यमब्रवीत् ॥ शृण्वंतुमेपरिषदोमंत्रिणःशृणु
युस्तथा ॥ २४ ॥ नयाचेपितरंराज्यंनानुशासामिमातरम् ॥ एवंपरमधर्मज्ञंनानुजानामिराघवम् ॥ २५ ॥ यदित्ववश्यंवस्तव्यंकर्तव्यंचपितुर्वचः ॥ अ
हमेवनिवत्स्यामिचतुर्दशवनेसमाः ॥ २६ ॥ धर्मात्मातस्यसत्येनभ्रातुर्वाक्येनविस्मितः ॥ उवाचरामःसंप्रेक्ष्यपौरजानपदंजनम् ॥ २७ ॥ विक्रीत
माहितंक्रीतंयत्पित्राजीवतामम ॥ नतल्लोपयितुंशक्यंमयावाभरतेनवा ॥ २८ ॥ उपाधिर्नमयाकार्योवनवासेजुगुप्सितः ॥ युक्तमुक्तंचकैकेय्यापि
त्रामेसुकृतंकृतम् ॥ २९ ॥ जानामिभरतंक्षांतंगुरुसत्कारकारिणम् ॥ सर्वमेवात्रकल्याणंसत्यसंधेमहात्मनि ॥ ३० ॥

शवार्थः नानुजानामिवनवासायेतिशेषः नाभिजानामीतिपाठेवनवासोयुक्तमितिशेषः ॥ २५ ॥ अहमेवप्रतिनिधित्वेनेतिशेषः ॥ २६ ॥ तस्यभ्रातुःभरतस्य ॥ २७ ॥ यज्जीवतापित्राविक्री
तंमूल्यंगृहीत्वादत्तं आहितंआधिरूपेणन्यस्तं क्रीतंमूल्यंदत्वागृहीतं एवंचेदंराज्यंकैकेय्यैआधिरूपेणदत्तंविक्रीतंवेतिभावः ॥ २८ ॥ उपाधिःप्रतिनिधिः जुगुप्सितत्वंचस्वस्यतत्समर्थत्वात्
असमर्थेहिकर्तरिसविहितः उक्तौकृतौचयुक्तत्वंवररूपऋणापाकरणार्थत्वाद्बहूपकारकत्वाच्चातस्तस्याःमातुस्तस्यपितुश्चवचनमवश्यमेवकार्यमितिशेषः अयुक्तवादित्वेहिगुरोरप्यवलिप्तस्ये
त्यादिन्यायविषयत्वंस्यादितिभावः ॥ २९ ॥ अत्रभरते सर्वमेवकल्याणंराज्यपरिपालनादिरूपं संभावयामीतिशेषः ॥ ३० ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥ २१ ॥ तद्वचनंकैकेयीवचनं मोचयानेनमोचयमानेन एवंमदुक्तकरणेनत्वमपिपितरमनृतान्मोचयेतिध्वनितम् ॥ ३२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीये आदिकाव्येअयोध्याकांडेएकादशोत्तरशततमःसर्गः ॥ १११ ॥ ॥ ७ ॥ भ्रातृभ्यामित्यार्षीतृतीया भ्रात्रोःसंगममित्यर्थः संगमंप्रेक्ष्यविस्मिताइत्यन्वयः समुपेताःस्वार्थरावणवध संपत्तयेतत्रस्थलेसमवेतामहर्षयोनारदाद्याः ॥ १ ॥ अंतर्हिताःतयोःसंगमंद्रष्टुमागताअदृश्यरूपाआकाशस्थाः ॥ २ ॥ धर्मविक्रमौधर्ममार्गवर्तिनौ- उभयोःसंभाषांसंभाषणंश्रुत्वोभाभ्यांस्पृह

अनेनधर्मशीलेनवनात्प्रत्यागतःपुनः॥ भ्रात्रासहभविष्यामिपृथिव्याःपतिरुत्तमः॥ ३१ ॥ वृतोराजाहिकैकेय्यामयातद्वचनंकृतम्॥ अनृतान्मोचयानेनपितरंतंमहीपतिम्॥ ३२॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेएकादशोत्तरशततमःसर्गः॥ १११॥ ॥७॥ तमप्रतिमतेजोभ्यांभ्रातृभ्यांरोमहर्षणम्॥ विस्मिताःसंगमंप्रेक्ष्यसमुपेतामहर्षयः॥१॥ अंतर्हितामुनिगणाःस्थिताश्चपरमर्षयः॥ तौभ्रातरौमहाभागौकाकुत्स्थौप्रशशंसिरे॥ २॥ सदार्यौराजपुत्रौद्वौधर्मज्ञौधर्मविक्रमौ ॥ श्रुत्वावयंहिसंभाषामुभयोःस्पृहयामहे॥ ३॥ ततस्त्वृषिगणाःक्षिप्रंदशग्रीववधैषिणः॥भरतंराजशार्दूलमित्यूचुःसंगतावचः॥ ४॥ कुलेजातमहाप्राज्ञमहावृत्तमहायशः॥ ग्राह्यंरामस्यवाक्यंतेपितरंयद्यवेक्षसे॥ ५॥ सदानृणमिमंरामंवयमिच्छामहेपितुः॥ अनृणत्वाच्चकैकेय्याःस्वर्गंदशरथोगतः॥ ६॥ एतावदुक्त्वावचनंगंधर्वाःसमहर्षयः॥ राजर्षयश्चैवतथासर्वेस्वांस्वांगतिंगताः॥७॥ ह्लादितस्तेनवाक्येनशुशुभेशुभदर्शनः॥ रामःसंहृष्टवदनस्तानृषीनभ्यपूजयत्॥ ८॥ त्रस्तगात्रस्तुभरतःसवाचासज्जमानया॥ कृतांजलिरिदंवाक्यंराघवंपुनरब्रवीत्॥ ९॥ रामधर्ममिमंप्रेक्ष्यकुलधर्मानुसंततम्॥ कर्तुमर्हसिकाकुत्स्थममभातुश्चयाचनाम्॥ १०॥

यामहेप्रीताभवामः यद्वा तादृशसंभाषणंश्रोतुंपुनःपुनर्वांछामहेइति ॥ ३ ॥ संगताऐकमत्यंप्राप्ताः ॥ ४ ॥ पितरंयद्यवेक्षसेपितुःसुखंयदीच्छसीत्यर्थः ॥ ५ ॥ सदानृणंसतास्वकृतसमीचीनानुष्ठानेनआसर्वतोऽनृणमित्यर्थः अनृणत्वात् रामप्रतिज्ञयेतिशेषः यदिरामःइदानींविपरीतंकुर्यात्प्रतिनिधिद्वारावानुतिष्ठेत्तदातेपितुःपुनःस्वर्गाद्भ्रंशएवेतिध्वनिः ॥ ६ ॥ ७ ॥ अभ्यपूजयत्संम्यक्पूजांधर्मतोरक्षितवंतइत्युक्तवानित्यर्थः ॥ ८ ॥ त्रस्तगात्रउद्विग्नगात्रः स्रस्तेतिपाठांतरम् ॥ ९ ॥ रामइमंधर्मंज्येष्ठस्यराज्यमित्येवंरूपंकुलेकुलधर्मबुद्ध्याऽनुसंततंसंबद्धं धर्ममथप्रेक्ष्यकालधर्मांश्चसंततमितिपाठेधर्ममुक्तं अथअथवा कालधर्मान्कालकृतस्वशक्तिमन्निष्ठतदभावलक्षणान्प्रेक्ष्यविचार्यममभातुःकौसल्यायाश्चयाचनांकर्तुमर्हसि ॥ १० ॥

अथकालकृतांस्वस्यरक्षणाशक्तिंदर्शयति रक्षितुमिति एकोऽसहायः रक्तानुरक्तान् ॥ ११ ॥ ह्रियतस्त्वामेवप्रतीक्षंते ॥ १२ ॥ अतइदंराज्यंप्रतिपद्यस्वीकृत्यकस्मिंश्चित्स्थापयहि ह्रिर्वाक्यालंकारे ह्रियतःसत्वद्दत्तराज्योलोकपालनेशक्तिमान्भवति शक्तिमानसीतिपाठेअयंमदीयइतिस्वीकारमात्रेणलोकस्यसमस्तस्यपालनेशक्तिमानसि रामस्यराज्यमित्येतावल्लोकपरिपालनेपेक्षितसहायतयेत्यर्थः ॥ १३ ॥ एवंउक्तप्रकारम् ॥ १४ ॥ स्वयमंकेकृत्वेत्यन्वयः ॥ १५ ॥ इयंबुद्धिर्मद्वनवासविरोधिनीस्वीयत्वेनांगीकृत्यस्थापनविषया आगताजाता सास्वजास्वाभाविकी गुरुसेवयाप्राप्तोयोऽविनयःशिक्षातज्जन्याच इतराचसर्वादुष्टेतिभावः अथयात्वयास्वस्याशक्तिरुक्तापालनेसानास्त्येवेत्याह भृशमिति ॥१६ ॥ अमात्याःप्रधानमंत्रिणः मंत्रिणउपमंत्रिणः

रक्षितुंसुमहद्राज्यमहमेकस्तुनोत्सहे ॥ पौरजानपदांश्चापिरक्तानुरंजयितुंतदा ॥ ११ ॥ ज्ञातयश्चापियोधाश्चमित्राणिसुहृदश्चनः ॥ त्वामेवहिप्रतीक्षंतेपर्जन्यमिवकर्षकाः ॥ १२ ॥ इदंराज्यंमहाप्राज्ञस्थापयप्रतिपद्यहि ॥ शक्तिमान्सहिकाकुत्स्थलोकस्यपरिपालने ॥ १३ ॥ एवमुक्त्वापतद्भ्रातुःपादयोर्भरतस्तदा ॥ भृशंसंप्रार्थयामासराघवेतिप्रियंवदन् ॥ १४ ॥ तमंकेभ्रातरंकृत्वारामोवचनमब्रवीत् ॥ श्यामंनलिनपत्राक्षंमत्तहंसस्वरःस्वयम् ॥ १५ ॥ आगतात्वामियंबुद्धिःस्वजावैनयिकीचया ॥ भृशमुत्सहसेतातरक्षितुंपृथिवीमपि ॥ १६ ॥ अमात्यैश्चसुहृद्भिश्चबुद्धिमद्भिश्चमंत्रिभिः ॥ सर्वकार्याणिसंमंत्र्यमहांत्यपिहिकारय ॥ १७ ॥ लक्ष्मीश्चंद्रादपेयाद्वाहिमवान्वाहिमंत्यजेत् ॥ अतीयात्सागरोवेलांनप्रतिज्ञामहंपितुः ॥ १८ ॥ कामाद्वाताललोभाद्वामात्रातुभ्यमिदंकृतम् ॥ नतन्मनसिकर्तव्यंवर्तितव्यंचमातृवत् ॥ १९ ॥ एवंब्रुवाणंभरतःकौसल्यासुतमब्रवीत् ॥ तेजसादित्यसंकाशंप्रतिपच्चंद्रदर्शनम् ॥ २० ॥ अधिरोहार्यपादाभ्यांपादुकेहेमभूषिते ॥ एतेहिसर्वलोकस्ययोगक्षेमंविधास्यतः ॥ २१ ॥

कारयराजाज्ञयेतिशेषः ॥ १७ ॥ अथमातृयाचनयापिइदानींपरावृत्तिरशक्येत्याह लक्ष्मीरित्यादि पितुःप्रतिज्ञांनत्यजेयमितिशेषः ॥ १८ ॥ कामात्त्वद्गतस्नेहात् लोभात्त्वद्व्याजेनराज्यकरणलोभात् तुभ्यंमात्रातवमात्रा षष्ठ्यर्थेआर्षीचतुर्थी यदिदंकृतंतत्तवानिष्टमपिअनिष्टमितिमनसिनकर्तव्यम् मदाज्ञयेतिशेषः अतस्तस्यांमातृवदेववर्तितव्यंशुश्रूषितव्यम् तदर्हमितिवतिः कामात्देवानामिच्छातः लोभाद्वालोभादेव तेषांदेवलोकराज्यलोभात् तवमात्रादैवैरेवमंथराद्वाराइदंकृतंकारितमितिगूढोर्थः शेषंप्राग्वत् ॥१९॥प्रतिपच्चंद्रदर्शनमित्यनेनतद्वदादरणीयदर्शनत्वंवर्धिष्णुत्वंचिरमदर्शनंचसूचितम् ॥२०॥ एतेउटजसन्निहिते अधिरोहेत्यनेनभद्रासनस्थानीयपादुकयोःप्रतिनिधिभूतयोरारोहणेनराज्यप्रतिपत्तिःकारिता एषाचप्रार्थनावसिष्ठनियोगानंतरंबोध्या भरद्वाजंप्रतिएतेप्रयच्छसंहृष्टःपादुकेहेमभूषितेइतिवसिष्ठोक्तित्वेनवक्ष्यमाणत्वात्प्रतिनिधित्वमेवाह एतेहीत्यादिना ॥ २१ ॥

T

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

सरामःपादुकेऽधिरुह्यव्यवमुच्यपुनस्ततोवरुह्यभरतायप्रायच्छत् एतेनप्रतिनिधिदानद्वाराराज्यरक्षानियोगःकृतः प्रतिपन्नस्थापयेतिचिरंभरतप्रार्थनंचसाधितम् अधिरोहणेनशक्तिविशेषस्यतत्रस्थापनम् यद्दर्शनेनसर्वज्ञत्वसंपत्तिरितिबोध्यम् तदुक्तंपाद्मे ज्ञात्वातदाज्ञांताभ्यांचभरतःक्षितिमन्वशादिति ताभ्यांपादुकाभ्यांतद्दर्शनमात्रेणेदृशेविषयेभगवतएवमाज्ञेतिज्ञात्वातथाव्यवहारमकरोदित्यर्थः भरतस्तुपांचजन्यावतारत्वादाच्छादितसार्वज्ञ्यइत्यनेनसूचितम् भगवत्स्पर्शेनाचेतनेपिसार्वज्ञ्यदानशक्तिमत्त्वमितिभगवन्माहात्म्यातिशयद्वारारामस्येश्वरत्वंचसूचितम् ॥ २२ ॥ जटाचीरधरइत्यादिनाराज्यकृतभोगाभावःसूचितः ॥ २३ ॥ २४ ॥ राज्यतंत्रंराज्यव्यापारंन्यस्यत्वद्बुद्ध्याविनिवेश्य चतुर्दशेवर्षेसंपूर्णेपंचदशवर्षाद्यदिवसेयदित्वांनद्रक्ष्यामितदाग्निप्रवेक्ष्यामि

सोधिरुह्यनरव्याघ्रःपादुकेव्यवमुच्यच ॥ प्रायच्छत्सुमहातेजाभरतायमहात्मने ॥ २२ ॥ स्वपादुकेसंप्रणम्यरामंवचनमब्रवीत् ॥ चतुर्दशहिवर्षाणिजटाचीरधरोह्यहम् ॥ २३ ॥ फलमूलाशनोवीरभवेयंरघुनंदन ॥ तवागमनमाकांक्षन्वसन्वैनगराद्बहिः ॥ २४ ॥ तवपादुकयोर्न्यस्यराज्यतंत्रंपरंतप ॥ चतुर्दशेहिसंपूर्णेवर्षेहनिरघूत्तम ॥ २५ ॥ नद्रक्ष्यामियदित्वांतुप्रवेक्ष्यामिहुताशनम् ॥ तथेतिचप्रतिज्ञायतंपरिष्वज्यसादरम् ॥ २६ ॥ शत्रुघ्नंचपरिष्वज्यवचनंचेदमब्रवीत् ॥ मातरंरक्षकैकेयींमारोषंकुरुतांप्रति ॥ २७ ॥ मयाचसीतयाचैवशप्तोसिरघुनंदन ॥ इत्युक्त्वाश्रुपरिताक्षोभ्रातरंविससर्जह ॥ २८ ॥ सपादुकेतेभरतःस्वलंकृतेमहोज्वलेसंपरिगृह्यधर्मवित् ॥ प्रदक्षिणंचैवचकारराघवंचकारचैवोत्तमनागमूर्धनि ॥ २९ ॥ अथानुपूर्व्यात्प्रतिपूज्यतंजनंगुरूंश्चमंत्रीन्प्रकृतीस्तथानुजौ ॥ व्यसर्जयद्राघववंशवर्धनःस्थितःस्वधर्मेहिमवानिवाचलः ॥ ३० ॥ तंमातरोबाष्पगृहीतकंठ्योदुःखेननामंत्रयितुंहिशेकुः ॥ सचैवमातॄरभिवाद्यसर्वारुदन्कुटींस्वांप्रविवेशरामः ॥ ३१ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीरा०वा०आ०अ०द्वादशाधिकशततमः सर्गः ॥ ११२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततःशिरसिकृत्वातुपादुकेभरतस्तदा ॥ आरुरोहरथंहृष्टःशत्रुघ्नसहितस्तदा ॥ १ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ शप्तोसि रोषाकरणायेतिशेषः ॥ २८ ॥ संपरिगृह्य शिरसेतिशेषः उत्तमनागमूर्धनिराजोपवाह्यगजमस्तके तत्कालाभिषिक्तराजाधिरोहणधियेतिशेषः सर्वलोकप्रख्यापनार्थमेतत् ॥ २९ ॥ ३० ॥ सर्वाःसकैकेयीकाः अनेनकैकेय्यादोषराहित्यंसूचितम् रुदन्रुदन्निव ॥ ३१ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेद्वादशोत्तरशततमःसर्गः ॥ ११२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ . ॥ ततइति पूर्वंसर्वलोकज्ञानायगजमस्तकेस्थापयित्वापुनःसादरंततआदायस्वमस्तकेकृत्वेत्यर्थः यद्वा शिरसीत्यस्यगजशिरसीत्येवार्थः ॥ १ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

मंत्रेगाढकार्यविचारेनिश्चलत्वेनपूजिताइत्यर्थः ॥२॥ मंदाकिनींचित्रकूटोत्तरपार्श्ववर्तिनीम् प्रदक्षिणमिति उत्तरपार्श्वस्थांमंदाकिनींप्राप्यप्राङ्मुखतयागमनात्सिद्धंतस्यप्रदक्षिणकरणम् ॥३॥ पार्श्वेनउत्तरपार्श्वेन ॥ ४ ॥ यत्रयमुनादक्षिणकूले अतएवचित्रकूटस्यादूरात् अनेनयमुनादक्षिणतटेपिक्वचिद्भरद्वाजाश्रमइतिज्ञायते अतएवाग्रेभरद्वाजामंत्रणोत्तरंततस्तेयमुनांतीर्त्वेतिव क्ष्यति संप्रतितत्रस्थितिस्तुरामभरतयोःसंवादंशिष्यद्वाराझटितिश्रोतुमितिबोध्यम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ कृत्यंकर्तव्यंकृतमपि अपिःप्रश्ने कृत्यमेवाह रामेणचेति ॥ ७ ॥ ८ ॥ गुरुणावसिष्ठेनमात्राच

वसिष्ठोवामदेवश्चजाबालिश्चदृढव्रतः ॥ अग्रतःप्रययुःसर्वेमंत्रिणोमंत्रपूजिताः ॥ २ ॥ मंदाकिनींनदींरम्यांप्राङ्मुखास्तेययुस्तदा ॥ प्रदक्षिणंचकुर्वाणाश्चित्रकूटंमहागिरिम् ॥ ३ ॥ पश्यन्धातुसहस्राणिरम्याणिविविधानिच ॥ प्रययौतस्यपार्श्वेनससैन्योभरतस्तदा ॥ ४ ॥ अदूराच्चित्रकूटस्यददर्शभरतस्तदा ॥ आश्रमंयत्रसमुनिर्भरद्वाजःकृतालयः ॥ ५ ॥ सतमाश्रममागम्यभरद्वाजस्यवीर्यवान् ॥ अवतीर्यरथात्पादौववंदेकुलनंदनः ॥ ६ ॥ ततोहृष्टोभरद्वाजोभरतंवाक्यमब्रवीत् ॥ अपिकृत्यंकृतंतातरामेणचसमागतम् ॥ ७ ॥ एवमुक्तःसतुततोभरद्वाजेनधीमता ॥ प्रत्युवाचभरद्वाजंभरतोधर्मवत्सलः ॥ ८ ॥ सयाच्यमानोगुरुणामयाचदृढविक्रमः ॥ राघवःपरमप्रीतोवसिष्ठंवाक्यमब्रवीत् ॥ ९ ॥ पितुःप्रतिज्ञांतामेवपालयिष्यामितत्वतः ॥ चतुर्दशहिवर्षाणियाप्रतिज्ञापितुर्मम ॥ १० ॥ एवमुक्तोमहाप्राज्ञोवसिष्ठःप्रत्युवाचह ॥ वाक्यज्ञोवाक्यकुशलंराघवंवचनंमहत् ॥ ११ ॥ एतेप्रयच्छसंहृष्टःपादुकेहेमभूषिते ॥ अयोध्यायांमहाप्राज्ञयोगक्षेमकरोभव ॥ १२ ॥ एवमुक्तोवसिष्ठेनराघवःप्राङ्मुखःस्थितः ॥ पादुकेहेमविकृतेममराज्यायतेददौ ॥ १३ ॥ निवृत्तोहमनुज्ञातोरामेणसुमहात्मना ॥ अयोध्यामेवगच्छामिगृहीत्वापादुकेशुभे ॥ १४ ॥ एतच्छ्रुत्वाशुभंवाक्यंभरतस्यमहात्मनः ॥ भरद्वाजःशुभतरंमुनिर्वाक्यमुदाहरत् ॥ १५ ॥ नैतच्चित्रंनरव्याघ्रेशीलवृत्तविदांवरे ॥ यदार्यंत्वयितिष्ठेत्तुनिम्नोत्सृष्टमिवोदकम् ॥ १६ ॥

परमप्रीतःसत्यपरिपालनविषयेइतिशेषः याकैकेयीनिमित्तंममपितुःप्रतिज्ञाचतुर्दशवर्षाणिरामेणवनेवस्तव्यमितितामेवपितुःप्रतिज्ञांपालयिष्यामीतिसंबंधः ॥ ९ ॥ १० ॥ एवमुक्तःरामेणेतिशेषः ॥ ११ ॥ प्रयच्छप्रतिनिधित्वेनेतिशेषः अप्राप्तप्राप्तिर्योगः प्राप्तस्यपरिपालनंक्षेमः तत्करोभवेति एतद्द्वाराभरतेसार्वज्ञ्यसंपादनेनेतिशेषः ॥ १२ ॥ हेमविकृतेहेम्नाविचित्रतयाकृते ममराज्यायममराज्यरक्षाशक्त्यनुग्रहार्थमित्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ यदार्यंशोभनचरित्रंत्वयितिष्ठेदितियत्तदुत्सृष्टमुदकंनिम्नेतिष्ठेदितिवन्नचित्रम् निम्नेतिलुप्तसप्तम्यंतम् ॥ १६ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥ १७ ॥ उक्तवाक्यंउक्तरीत्येतिशेषः आमंत्रयितुमारेभेआमंत्रणंकृतवान् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ यमुनांतीर्त्वागंगांददृशुरिति यमुनांतीर्त्वातस्मिन्नेवदिनेभरद्वाजंदृष्ट्वागंगांददृशुरित्यर्थइति कश्चित् तत्तुपूर्वोक्तरीत्याऽसामंजस्याद्धेयम् जलस्यशिवत्वंरम्यत्वंचदर्शनमात्रेणसकलपापापहंतृत्वंमधुरत्वंच ॥ २१ ॥ २२ ॥ शृंगवेरपुरादितिनिर्गत्येतिशेषः ॥ २३ ॥ विध्वस्ताविध्वस्तशोभा निराकारानिरलंकारा ॥ २४ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेत्रयोदशाधिकशततमःसर्गः ॥११३॥ ॥ ७ ॥ उप

अनृणःसमहाबाहुःपितादशरथस्तव ॥ यस्यत्वमीदृशःपुत्रोधर्मात्माधर्मवत्सलः ॥ १७ ॥ तमृषिंतुमहाप्राज्ञमुक्तवाक्यंकृतांजलिः ॥ आमंत्रयितुमारेभेचरणावुपगृह्यच ॥ १८ ॥ ततःप्रदक्षिणंकृत्वाभरद्वाजंपुनःपुनः ॥ भरतस्तुययौश्रीमानयोध्यांसहमंत्रिभिः ॥ १९ ॥ यानैश्चशकटैश्चैवहयैर्नागैश्चसाचमूः ॥ पुनर्निवृत्ताविस्तीर्णाभरतस्यानुयायिनी ॥ २० ॥ ततस्तेयमुनांदिव्यांनदींतीर्त्वोर्मिमालिनीम् ॥ ददृशुस्तांपुनःसर्वेगंगांशिवजलांनदीम् ॥ २१ ॥ तांरम्यजलसंपूर्णांसंतीर्यसहबांधवः ॥ शृंगवेरपुरंरम्यंप्रविवेशससैनिकः ॥ २२ ॥ शृंगवेरपुराद्भूयअयोध्यांसंददर्शह ॥ अयोध्यांतुतदादृष्ट्वापित्राभ्रात्राविवर्जिताम् ॥ २३ ॥ भरतोदुःखसंतप्तःसारथिंचेदमब्रवीत् ॥ सारथेपश्यविध्वस्ताअयोध्यानप्रकाशते ॥ निराकारानिरानंदादीनाप्रतिहतस्वना ॥ २४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेत्रयोदशाधिकशततमःसर्गः ॥ ११३ ॥ ॥ ७ ॥ स्निग्धगंभीरघोषेणस्यंदनेनोपयान्प्रभुः ॥ अयोध्यांभरतःक्षिप्रंप्रविवेशमहायशाः ॥ १ ॥ बिडालोलूकचरितामालीननरवारणाम् ॥ तिमिराभ्याहतांकालीमप्रकाशांनिशामिव ॥ २ ॥ राहुशत्रोःप्रियांपत्नींश्रियाप्रज्वलितप्रभाम् ॥ ग्रहेणाभ्युदितेनैकांरोहिणीमिवपीडिताम् ॥ ३ ॥ अल्पोष्णक्षुब्धसलिलांघर्मतप्तविहंगमाम् ॥ लीनमीनझषग्राहांकृशांगिरिनदीमिव ॥ ४ ॥

यानुपगच्छन् ॥ १ ॥ बिडालादिभिश्चरितांतत्संचारवतीम् आसमंताल्लीनानिश्लिष्टानिलग्नानिनराणांवारणानिकवाटानियस्याम् तिमिरेणालक्ष्यतांप्राप्तांअतएवकालींततएवाप्रकाशांनिशामिवस्थितामयोध्यांप्रविवेशेत्यन्वयः ॥ २ ॥ राहुशत्रोश्चंद्रस्यश्रियादिव्यैश्वर्येणयुक्ताम् अतएवप्रज्वलितप्रभाम् अभ्युदितेनग्रहेणराहुणापीडितभर्तृकाम् अतएवैकामसहायांरोहिणीमिवस्थिताम् ॥ ३ ॥ आतपवशादल्पोष्णंक्षुब्धंकलुषंचसलिलंयस्यास्तां झषोमत्स्यविशेषः क्षुब्धेत्यार्षम् ॥ ४ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

विधूमामतएवहेमाभांअग्नेःसमुत्थितां[illegible]खामिवपूर्वरामस्थितिसमयेजाज्वल्यमानरूपतयास्थितांपश्चाद्रामविवासनकालेहविरभ्युक्षितांपयोहोमीयपयःसिक्तामतएवविप्रलयंगतां[illegible]
वस्थिताम् अध्वराग्नेःसमुत्थितामितिपाठोबहुसंमतस्तत्राप्यर्थःप्राग्वदेव शिखामित्यस्यचावृत्तिः ॥५॥६ ॥ समुत्थितांप्रबलमारुतेनसमुत्थितांअतएवसफेनांसस्वनामूर्मिमिव भूत्वातत्सदृशंरूपं
प्राप्यपश्चात्प्रशांतमारुतेनोदल्पंधूतांकंपितामतएवनिःस्वनांसागरस्यजलोर्मिमिवस्थिताम् ॥ ७ ॥ यज्ञायुधैःस्फ्यादिभिः अभिरूपैःप्रशस्तैः सुत्याकालेयागकाले निर्वृत्तेसमाप्तेसति ॥ ८ ॥
गोष्ठोव्रजंतत्रस्थिताम् गोवृषेणश्रेष्ठगवांवृषभेण यद्वा गवांप्रियेणवृषेणत्यक्तांअतएवार्तांतत्रोत्सुकांनवंतृणमचरंतीमभक्षयंतींगवांतरुणवृषाणांपत्नीमिवस्थिताम् गवांपंक्तिमिवेतिपाठांतरम् प

विधूमामिवहेमाभांशिखामग्नेःसमुत्थिताम् ॥ हविरभ्युक्षितांपश्चाच्छिखांविप्रलयंगताम् ॥ ५ ॥ विध्वस्तकवचांरुग्णगजवाजिरथध्वजाम् ॥ ह
तप्रवीरामापन्नांचमूमिवमहाहवे ॥ ६ ॥ सफेनांसस्वनांभूत्वासागरस्यसमुत्थिताम् ॥ प्रशांतमारुतोद्धूतांजलोर्मिमिवनिःस्वनाम् ॥ ७ ॥ त्यक्तां
यज्ञायुधैःसर्वैरभिरूपैश्चयाजकैः ॥ सुत्याकालेसुनिर्वृत्तेवेदिंगतरवामिव ॥ ८ ॥ गोष्ठमध्येस्थितामार्तामचरंतींनवंतृणम् ॥ गोवृषेणपरित्यक्तांगवां
पत्नीमिवोत्सुकाम् ॥ ९ ॥ प्रभाकराद्यैःसुस्निग्धैःप्रज्वलद्भिरिवोत्तमैः ॥ वियुक्तांमणिभिर्जात्यैर्नवांमुक्तावलीमिव ॥ १० ॥ सहसाचरितांस्थानान्महींपु
ण्यक्षयोद्गताम् ॥ संवृतद्युतिविस्तारांतारामिवदिवश्च्युताम् ॥ ११ ॥ पुष्पनद्धांवसंतांतेमत्तभ्रमरशालिनीम् ॥ द्रुतदावाग्निविप्लुष्टांक्लांतांवनलता
मिव ॥ १२ ॥ संमूढनिगमांसर्वांसंक्षिप्तविपणापणाम् ॥ प्रच्छन्नशशिनक्षत्रांद्यामिवांबुधरैर्वृताम् ॥ १३ ॥ क्षीणपानोत्तमैर्भग्नैःशरावैरभिसंवृता
म् ॥ हतशौंडामिवध्वस्तांपानभूमिमसंस्कृताम् ॥ १४ ॥ वृक्णभूमितलांनिम्नांवृक्णपात्रैःसमावृताम् ॥ उपयुक्तोदकांभग्नांप्रपांनिपतितामिव ॥ १५ ॥
विपुलांविततांचैवयुक्तपाशांतरस्विनाम् ॥ भूमौबाणैर्विनिकृत्तांपतितांज्यामिवायुधात् ॥ १६ ॥

त्नीमित्यस्यपंक्तिमित्यर्थंतीर्थआहृतांचैत्यम् ॥ ९ ॥ प्रभाकराद्यैःपद्मरागाद्यैः स्फटिकाद्यैरितिकतकोक्तंतुनयुक्तम् ॥ १० ॥ स्थानात्सहसाचरितांचलिताम् पुण्यक्षयेतिलुप्तसप्तम्यंतम् पुण्य
क्षयेसतिमहींप्राप्ताम् संवृतोद्युतिविस्तारोयस्यास्ताम् ॥ ११ ॥ द्रुतदावाग्निविप्लुष्टांवेगवद्दावाग्निनाव्याप्ताम् ॥ १२ ॥ संमूढाःशोकाकुलचित्तानिगमावणिजोयस्याम् यद्वा संमूढोजनसं
चाररहितोनिगमःपंथायस्याम् निगमोनिश्चयेवेदेपुरेपथिवणिक्पथे संक्षिप्ताविपणापणाःपण्यवीथयोस्याम् ॥ १३ ॥ क्षीणपानोत्तमैःक्षीणमद्यैः भग्नैःशरावैःसंवृताम् हतशौंडांहतमद्यपाम्
॥ १४ ॥ वृक्णभूमितलांभिन्नचत्वरां भिन्नपात्रैर्युक्ताम् भग्नांभग्नस्तंभाम् उपयुक्तोदकांसमाप्तोदकाम् ॥ १५ ॥ विपुलांविशालाम् विततांधनुष्यातता [illegible] युक्तपाशांधनुष्कोट्योर्ज्यावंधनार्थपा
शयुताम् तरस्विनांबाणैर्विनिकृतांछिन्नाम् आयुधाद्धनुषःपतिताम् ॥ १६ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

सहसाबलात्कारेणवाहितांप्रधावितां प्रतिसैन्येननिहतामतएवपातिताम् ॥ १७ ॥ १८ ॥ यथापुरंयथापूर्वंननिशाम्यतेखलु अत्रकिंकुर्मइतियोजना ॥ १९ ॥ मदकरोगंधःमदगंधः मूर्छितो व्याप्तः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ ममभ्रात्रासहेतिशेषः ॥ २४ ॥ अर्जुनीशारदीशुक्लपक्षसंबंधिनीवा सासारावेगवद्वृष्टिधारासहिता महोत्सवइवग्रीष्मेंबुदइवच ॥ २५ ॥ उन्नतगा

सहसायुद्धशौंडेनहयारोहेणवाहिताम्॥ निहतांप्रतिसैन्येनवडवामिवपातिताम् ॥ १७ ॥ भरतस्तुरथस्थःसन्श्रीमान्दशरथात्मजः॥ वाहयंतंरथश्रेष्ठंसारथिंवाक्यमब्रवीत्॥ १८॥ किंनुखल्वद्यगंभीरोमूर्छितोननिशाम्यते॥ यथापुरमयोध्यायांगीतवादित्रनिःस्वनः॥ १९॥ वारुणीमदगंधश्च माल्यगंधश्चमूर्छितः॥ चंदनागुरुगंधश्चनप्रवातिसमंततः॥ २० ॥ यानप्रवरघोषश्चसुस्निग्धहयनिःस्वनः॥ प्रमत्तगजनादश्चमहांश्चरथनिःस्वनः ॥ २१ ॥ नेदानींश्रूयतेपुर्यामस्यांरामेविवासिते॥ चंदनागुरुगंधांश्चमहार्हाश्चवनस्रजः॥ २२॥ गतेरामेहितरुणाःसंतप्तानोपभुंजते॥ बहिर्यात्रांनगच्छंतिचित्रमाल्यधरानराः॥२३॥ नोत्सवाःसंप्रवर्ततेरामशोकार्दितेपुरे॥ साहिनूनंममभ्रात्रापुरस्यास्यद्युतिर्गता॥२४॥ नहिराजत्ययोध्येयंसासारेवार्जुनीक्षपा॥ कदानुखलुमेभ्रातामहोत्सवइवागतः॥ २५॥ जनयिष्यत्ययोध्यायांहर्षंग्रीष्मइवांबुदः॥ तरुणैश्चारुवेषैश्चनरैरुन्नतगामिभिः ॥ २६॥ संपतद्भिरयोध्यायांनाभिभांतिमहापथाः॥ इतिब्रुवन्सारथिनादुःखितोभरतस्तदा॥ २७॥ अयोध्यांसंप्रविश्यैवविवेशवसतिंपितुः ॥ तेन हीनांनरेंद्रेणसिंहहीनांगुहामिव॥२८॥तदातदंतःपुरमुज्झितप्रभंसुरैरिवोत्कृष्टमभास्करंदिनम्॥ निरीक्ष्यसर्वत्रविभक्तमात्मवान्मुमोचबाष्पंभरतःसुदुःखितः॥ २९॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेचतुर्दशाधिकशततमःसर्गः॥ ११४॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥

मिभिःसंतोषादुद्धतगामिभिः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ सुरैरुत्कृष्टंकृतशोकमभास्करंदिनमिव एवंहिश्रूयते पुरादेवासुरेयुद्धेऽसुरैर्देवाःपराजितारात्रुणाचभानुःपातितस्तदादिवारात्रविभागरहितेकालेस्वस्वलोकाद्ब्रह्मलोकंगतैर्देवैःप्रार्थितस्यब्रह्मणोनियोगादत्रिःसप्तरात्रंसूर्याधिपत्यंचकारेतितीर्थः देवैरुत्कृष्टंभास्करहीनंदिनं कविकल्पितमत्रोपमानमितिकतकः विभक्तंविगतसंस्कारं भक्तंसेवितंसंस्कृतंतद्भिन्नमितियावत्॥ २९॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेचतुर्दशोत्तरशततमःसर्गः॥ ११४ ॥ ॥ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

ततइति ॥ १ ॥ अत्रअयोध्यायां तेनसहागमनकारि... धि... त्वेनादुःखंपितृभ्रातृवियोगजंदुःखमितियावत् ॥ २ ॥ तदेवाह गतश्चेति ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ बंधुलुब्धस्यबंधुजनपरिपालनेऽधि कस्पृहावतः आर्यश्रेष्ठं नानुमन्येतत्वद्वचनमितिशेषः ॥ ६ ॥ यथाभिलषितंस्वाभिलषितमनतिक्रम्यप्रवृत्तम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ नंदिग्रामोयतोभवेत्येनमार्गेणसप्राप्तोभवेत्तेनययुः ॥ १० ॥

ततोनिक्षिप्यमातॄस्ताअयोध्यायांदृढव्रतः ॥ भरतःशोकसंतप्तोगुरूनिदमथाब्रवीत् ॥ १ ॥ नंदिग्रामंगमिष्यामिसर्वानामंत्रयेऽत्रवः ॥ तत्रदुःखमिदंस र्वंसहिष्येराघवंविना ॥ २ ॥ गतश्चाहोदिवंराजावनस्थःसगुरुर्मम ॥ रामंप्रतीक्षेराज्यायसहिराजामहायशाः ॥ ३ ॥ एतच्छ्रुत्वाशुभंवाक्यंभरतस्य महात्मनः ॥ अब्रुवन्मंत्रिणःसर्वेवसिष्ठश्चपुरोहितः ॥ ४ ॥ सुभृशंश्लाघनीयंचयदुक्तंभरतत्वया ॥ वचनंभ्रातृवात्सल्यादनुरूपंतवैवतत् ॥ ५ ॥ नित्ये तेबंधुलुब्धस्यतिष्ठतोभ्रातृसौहृदे ॥ मार्गमार्यंप्रपन्नस्यनानुमन्येतकःपुमान् ॥ ६ ॥ मंत्रिणांवचनंश्रुत्वायथाभिलषितंप्रियम् ॥ अब्रवीत्सारथिंवा क्यंरथोमेयुज्यतामिति ॥ ७ ॥ प्रहृष्टवदनःसर्वामातॄःसमभिभाष्यच ॥ आरुरोहरथंश्रीमान्शत्रुघ्नेनसमन्वितः ॥ ८ ॥ आरुह्यतुरथंक्षिप्रंशत्रुघ्नभर तावुभौ ॥ ययतुःपरमप्रीतौवृतौमंत्रिपुरोहितैः ॥ ९ ॥ अग्रतोगुरवःसर्वेवसिष्ठप्रमुखाद्विजाः ॥ प्रययुःप्राङ्मुखाःसर्वेनंदिग्रामोयतोभवेत् ॥ १० ॥ बलंचतदनाहूतंगजाश्वरथसंकुलम् ॥ प्रययौभरतेयातेसर्वेचपुरवासिनः ॥ ११ ॥ रथस्थःसतुधर्मात्माभरतोभ्रातृवत्सलः ॥ नंदिग्रामंययौतूर्णंशि रस्यादायपादुके ॥ १२ ॥ भरतस्तुततःक्षिप्रंनंदिग्रामंप्रविश्यसः ॥ अवतीर्यरथात्तूर्णंगुरूनिदमभाषत ॥ १३ ॥ एतद्राज्यंममभ्रात्रादत्तंसंन्यासमुत्त मम् ॥ योगक्षेमवहेचेमेपादुकेहेमभूषिते ॥ १४ ॥ भरतःशिरसाकृत्वासंन्यासंपादुकेततः ॥ अब्रवीद्दुःखसंतप्तःसर्वंप्रकृतिमंडलम् ॥ १५ ॥

तद्दानाहूतंभरतेनाकृताह्वानमपि ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ एतदयोध्याराज्यं ममभ्रात्रासंन्यासवत्समीचीनवस्तुनिक्षेपवन्मयिदत्तंस्थापितं कालांतरेग्रहणायविश्वस्तपुरुषेरक्षणार्थंवस्तुस्थापनं न्यासोनिक्षेपइतिच न्यासस्यापिराज्यस्यरक्षणंभगवत्पादुकाधीनमेवनमदधीनमित्याह योगेत्यादि इत्युवाचेतिपूर्वेणान्वयः ॥ १४ ॥ पादुकेसंन्यासंपादुकात्मकंसद्वस्तुन्यासं वेदाःप्रमाण मितिवत्साधु शिरसाकृत्वाप्रणम्येतियावत् ॥ १५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

राज्येपक्षि
इमौपादुकारूपौआर्यपादाविति पादशब्दःपूजावाची विधेयाभिप्रायेणचेमावितिपुंल्लिगनिर्देशः शैत्यंहियत्साप्रकृतिर्जलस्येति तत्परमपूज्यरामभावनाविषयेइमेपादुकेइत्यर्थः
तोममगुरोर्धर्मव्यवहारोऽनयोरेवस्थितोतआभ्यांपादुकाभ्यांछत्रंधारयत एतत्सन्निधानादेवतत्तद्व्यवहारेधर्मव्यवहारांशज्ञानंममेतिभावः ॥ १६ ॥ अयंराज्यरूपःसंन्यासोनिक्षेपोनिक्षिप्तः रा
घवागमनंप्रतितावत्पर्यंतम् ॥ १७ ॥ संयोजयित्वाचरणयोःपादुके ॥ १८ ॥ समागतोमिलितः निवेद्यप्रत्यर्प्य गुरुवर्तितांगुरूचितशुश्रूषाम् ॥ १९ ॥ २० ॥ अवसत् धीरःधीमान् ॥ २१ ॥

छत्रंधारयतक्षिप्रमार्यपादाविमौमतौ ॥ आभ्यांराज्येस्थितोधर्मःपादुकाभ्यांगुरोर्मम ॥१६॥ भ्रात्रातुमयिसंन्यासोनिक्षिप्तःसौहृदादयम् ॥तमि
मंपालयिष्यामिराघवागमनंप्रति ॥ १७ ॥ क्षिप्रंसंयोजयित्वातुराघवस्यपुनःस्वयम् ॥ चरणौतौतुरामस्यद्रक्ष्यामिसहपादुकौ ॥१८॥ ततोनिक्षि
प्तभारोहंराघवेणसमागतः॥ निवेद्यगुरवेराज्यंभजिष्येगुरुवर्तिताम् ॥ १९ ॥ राघवायचसंन्यासंदत्वेमेवरपादुके ॥ राज्यंचेदमयोध्यांचधूतपापोभ
वाम्यहम् ॥ २० ॥ सवल्कलजटाधारीमुनिवेषधरःप्रभुः ॥ नंदिग्रामेवसद्वीरःससैन्योभरतस्तदा ॥ २१ ॥ सवालव्यजनंछत्रंधारयामाससस्वयम् ॥
भरतःशासनंसर्वंपादुकाभ्यांनिवेदयन् ॥ २२ ॥ ततस्तुभरतःश्रीमानभिषिच्यार्यपादुके ॥ तदधीनस्तदाराज्यंकारयामाससर्वदा ॥ २३ ॥ तदाहिय
त्कार्यमुपैतिकिंचिदुपायनंचोपहृतंमहार्हम् ॥ सपादुकाभ्यांप्रथमंनिवेद्यचकारपश्चाद्भरतोयथावत् ॥ २४ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकी
येआदिकाव्येअयोध्याकांडेपंचदशाधिकशततमःसर्गः ॥ ११५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥प्रतियातेतुभरतेवसन्रामस्तदावने ॥ लक्षयामाससो
द्वेगमथौत्सुक्यंतपस्विनाम् ॥ १ ॥

॥ आर्यपादुकेअभिषिच्यतयोःराज्याभिषेकंकृत्वा तदधीनःपादुकाधीनः ॥ २३ ॥
वालव्यजनेनसहितंछत्रं सभरतः सर्वशासनंताभ्यांनिवेदयन्उक्तविशेषणंछत्रंस्वयमेवधारयामास ॥ २२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीये
यत्कार्यंराज्यविषयं पश्चाद्यथावत्कोशागारस्थमुपायनंचकार प्रजान्यायकार्यंचयथावच्छास्त्रानतिक्रमेणचकार ॥ २४ ॥
आदिकाव्येअयोध्याकांडेपंचदशाधिकशततमःसर्गः ॥ ११५ ॥ ॥७॥ ॥ सोद्वेगंसभयमौत्सुक्यंआश्रमांतरगमनौत्सुक्यं ॥ १ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

पुरस्तात्पूर्वेयेतापसाः चित्रकूटस्थआश्रमे संधिरार्षः र॰ ॰ाश्रित्यनिरताःनितरांरताःसानंदास्तानुत्सुकानलक्षयत् अत्रेदंबोध्यम् चैत्रशुक्लदशम्यांपुष्येरामवनप्रस्थानम् ततःपूर्णिमायामर्धरा त्रेदशरथमरणम् ततःपक्षेणभरतागमनमयोध्यायांततऔर्ध्वदेहिकेनपक्षोगतः एवंवैशाखेगतेज्येष्ठेभरतस्यचित्रकूटंप्रतिप्रस्थानम् अथेवर्षाकालेसन्निहितेसतिकार्तिक्यंतंचित्रकूटेवासोराम स्य तदनंतरंतापसौत्सुक्यलक्षणम् नतुभरतनिवृत्त्यनंतरमेवैतदिति अतएवपाद्मेभरतस्यायोध्यांप्रतिनिवृत्त्यनंतरमुक्तम् राघवश्चित्रकूटाद्रौसानुजोरमतस्त्रिया कदाचिदंकेवैदेह्यानिद्राणेरघुनं दने १ ऐंद्रःकाकःसमागम्यजानकींवीक्ष्यकामुकः विददारनखैस्तीक्ष्णैःपीनोन्नतपयोधरम् २ तद्दृष्ट्वाराघवःक्रुद्धःकुशंजग्राहपाणिना ब्राह्मेणास्त्रेणसंयोज्यचिक्षेपध्वांक्षमारणे ३ तंदृष्ट्वाघो रसंकाशंज्वलत्कालानलोपमम् दृष्ट्वाकाकःप्रदुद्रावनिनदन्दारुणस्वनम् ४ वायसस्त्रिषुलोकेषुबभ्रामभयपीडितः यत्रयत्रययौकाकःशरणार्थीचवायसः ५ तत्रतत्रतदस्त्रंतुप्रविवेशभयावहम् ब्रह्माणमिंद्ररुद्रंमांशरणार्थीजगामसः६ तंदृष्ट्वावायसंभीतंदेवतानररक्षिम नशक्ताःस्मवयंत्रातुंराघवास्त्राद्भयंकरात् ७इत्यब्रूममहादेवाअन्यथास्त्रंदहेत्त्वनः पुनश्चागाद्विधिंकाकोदययाविधिराह तम् ८ भोभोबलिभुजांश्रेष्ठतमेवशरणंव्रज सएवरक्षकःश्रीशःशरणागतवत्सलः ९ इत्युक्तःसोथबलिभुग्ब्रह्मणारघुनंदनम् उपेत्यसहसाभूमौनिपपातभयातुरः १० प्राणसंशयमापन्नंदृ

येतत्रचित्रकूटस्यपुर॰॰॰त्तापसाश्रमे॥राममाश्रित्यनिरतास्तानलक्षयदुत्सुकान्॥ २ ॥नयनैर्भ्रुकुटीभिश्चरामंनिर्दिश्यशंकिताः ॥ अन्योन्यमुप जल्पंतःशनैश्चक्रुर्मिथःकथाः॥ ३ ॥तेषामौत्सुक्यमालक्ष्यरामस्त्वात्मनिशंकत॥कृतांजलिरुवाचेदमृषिंकुलपतिंततः ॥ ४ ॥ नकच्चिद्भगवन्किंचि त्पूर्ववृत्तमिदंमयि॥दृश्यतेविकृतंयेनविक्रि॰ ॰तेतपस्विनः॥५॥

ष्ट्वासीतातुवायसम् त्राहित्राहीतिभर्तारमुवाचदयिताविभुम् ११ तच्छिरःपादयोस्तस्ययुयुजेचाथजानकी तमुत्थाप्यकरेणाथकृपापीयूषसागरः १२ ररक्षासौनिजास्त्रायतदेकाक्षिददौतदा वायसोपिमुहुर्नत्वासीतायैराघवायच १३ स्वर्लोकंप्रययौहृष्टोराघवेणाभिपालितः ततोरामोमहातेजावैदेह्यालक्ष्मणेनच १४ उवासचित्रकूटाद्रौस्तूयमानोमहर्षिभिरिति ॥ २ ॥ कथमल क्षयत्तत्राह नयनैरित्यादि निर्दिश्यप्रदर्श्य शंकिताःरामःकिमंस्यतइतिभीताः नयनादिभिःप्रदर्श्यान्योन्यमुपजल्पंतःआव्हयंतः शनैरुपांशुकथाश्चक्रुःअयंरामइहसस्त्रीकआस्तेराक्षसाश्चैतद्द्वे षेणेहसंचरंतोऽस्मान्बाधंतेऽतोन्यत्रगंतव्यमित्येवंरूपाःकथाश्चक्रुः ॥ ३ ॥ शंकतअशंकतेत्यर्थः एतदाश्रमत्यागकारणमात्मनिष्ठंदोषमशंकतेत्यर्थः अतएवकृतांजलिःसन्कुलपतिंऋषिसंघस्वा मिनमाश्रमस्वामिनंवा कुलमन्वयसंघातगृहोत्पत्त्याश्रमेषुच ॥ ४ ॥ मयिपूर्ववृत्तंपूर्वराजवृत्तंनदृश्यतेकच्चित् विकृतंवादृश्यतेकच्चित् येनतपस्विनोविक्रियंते इदंतपस्विविक्रियारूपंकिंचि त्कारणंभवतितन्निवेदयतुभवानितिशेषः ॥ ५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अवरजस्यलक्ष्मणस्यनानुरूपंचरितंअयुक्ताचरणंप्रमादाज्जातंकिंचिदृषिभिर्नदृष्टंकच्चित् ॥ ६ ॥ वःशुश्रूषमाणाअर्घ्यपाद्यादिनायुष्मान्सेवमानाअधुनामच्छुश्रूषानुरोधात्प्रमदोचितांयुष्मासु युक्तांवृत्तिंशुश्रूषाविषयांसीतानवर्ततेकच्चित् ॥ ७ ॥ तपसाचवृद्धइत्यनुकर्षः वेपमानइवकथंवारामोमंस्यतइतिकंपः जरयावाकंपः इवएवार्थे ॥ ८ ॥ सत्त्वंस्वभावः ॥ ९॥ त्वन्निमित्तंत्वत्तो हेतोः इदंभयंरक्षोभ्यःसमागतमितिभावः ॥ १० ॥ कथंतत्राह रावणेति उत्पाट्यसंपीड्य ॥ ११ ॥ जितकाशीजिताहवःजितभयोवात्वांचनमृष्यतेपीडयितुमिच्छति ॥ १२ ॥ विप्रकुर्वंतिअ

प्रमादाच्चरितंकिंचित्कच्चिन्नावरजस्यमे॥ लक्ष्मणस्यर्षिभिर्दृष्टंनानुरूपंमहात्मनः ॥ ६॥ कच्चिच्छुश्रूषमाणावःशुश्रूषणपरामयि॥ प्रमदाभ्युचितां वृत्तिंसीतायुक्तांनवर्तते॥ ७॥ अथर्षिर्जरयावृद्धस्तपसाचजरांगतः॥ वेपमानइवोवाचरामंभूतदयापरम् ॥ ८॥ कुतःकल्याणसत्त्वायाःकल्याणा भिरतेःसदा ॥ चलनंतातवैदेह्यास्तपस्विषुविशेषतः ॥ ९ ॥ त्वन्निमित्तमिदंतावत्तापसान्प्रतिवर्तते ॥ रक्षोभ्यस्तेनसंविग्नाःकथयंतिमिथःकथाः ॥ १०॥ रावणावरजःकश्चित्खरोनामेहराक्षसः॥ उत्पाट्यतापसान्सर्वान्जनस्थाननिवासिनः॥ ११॥ धृष्टश्चजितकाशीचनृशंसःपुरुषादकः॥ अव लिप्तश्चपापश्चत्वांचतातनमृष्यते॥ १२॥ त्वंयदाप्रभृतिह्यस्मिन्नाश्रमेतातवर्तसे॥ तदाप्रभृतिरक्षांसिविप्रकुर्वंतितापसान्॥ १३॥ दर्शयंतिहिबीभ त्सैःक्रूरैर्भीषणकैरपि॥ नानारूपैर्विरूपैश्चरूपैरसुखदर्शनैः॥ १४॥ अप्रशस्तैरशुचिभिःसंप्रयुज्यचतापसान्॥ प्रतिघ्नंत्यपरान्क्षिप्रमनार्याःपुरतःस्थि तान्॥ १५॥ तेषुतेष्वाश्रमस्थानेष्वबुद्धमवलीयच॥ रमंतेतापसांस्तत्रनाशयंतोल्पचेतसः॥ १६ ॥ अवक्षिपंतिस्रुग्भांडानग्नीन्सिंचंतिवारिणा ॥ कलशांश्चप्रमर्दंतिहवनेसमुपस्थिते ॥ १७॥ तैर्दुरात्मभिराविष्टानाश्रमान्प्रजिघांसवः॥ गमनायान्यदेशस्यचोदयंत्यृषयोद्यमाम्॥ १८॥ तत्पुरारा मशारीरीमुपहिंसांतपस्विषु॥ दर्शयंतिहिदुष्टास्तेत्यक्ष्यामइममाश्रमम्॥ १९॥

पकुर्वंति ॥ १३ ॥ तमपकारंदर्शयति दर्शयंतीति बीभत्सैर्जुगुप्सितरूपैरात्मानंदर्शयंतिइत्यन्वयः ॥ १४ ॥ अप्रशस्तैःपापजनकैरशुचिभिःपदार्थैस्तापसान्संप्रयुज्यविप्रकुर्वंति अपरानपिमृदू न्प्रतिघ्नंत्यपिपीडयंत्यपि ॥ १५ ॥ अबुद्धंअविदितंयथाभवतितथानिद्रादौअवलीयचनिर्भयमाश्लिष्यचतदालिंगनेनाल्पचेतसोविचेतसस्तापसान्नाशयंतोरमंते ॥ १६ ॥ स्रुग्भांडान्स्रुगादि यज्ञसंभारान्अवक्षिपंतिअवस्कंदयंति कलशानुदकपात्राणि प्रमर्दोभंगः हवनेहोमकर्मणिसमुपस्थितेप्रवृत्ते ॥ १७ ॥ प्रजिघांसवःपरित्यक्तुमि च्छवःमिथोमिलिताः ॥ १८ ॥ शारीरीमुपहिं सांप्राणवियोगरूपांपुरादर्शयंतिदर्शयिष्यतिअतइममाश्रमंत्यक्ष्यामः ॥ १९ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अश्वस्यनविद्यतेश्वःसं योय[illegible]मर्हेर्षः पृषोदरादित्वात्साधु एतेनरक्षोभयनिवारणक्षमत्वंतस्यदर्शितम् ॥ २० ॥ पुराप्रवर्ततेप्रवर्तयिष्यति अतस्तवनित्ययुक्तस्यापिसदासावधानस्यापिर
क्षोनिग्रहेसमर्थस्यापिसकलत्रस्यापि [illegible]नुगर्भमेतत् [illegible]हाश्रमेसंदेहःसंदेहवानेववासः अर्शआद्यच् दुःखोदुःखजनकः अतस्तवाप्यत्रावस्थानमनुचितमितिव्यंग्यमतस्त्वमपिसहास्माभिरितोग
च्छेत्यन्वयः ॥ २१ ॥·॥ २२ ॥ अवबद्धुंअहंरक्षांसिनिवारयिष्यामिमाभैष्टेत्यादिवचनैर्निवारयितुंनशशाक तत्रहेतुःसमुत्सुकमिति कार्यशेषस्यस्वीयान्यदेशगमनसाध्यत्वाच्च ॥२३॥ अभि
नंद्यस्तुत्वासमाधायस्ववियोगखिन्नंसमाश्वास्य कुलैर्ऋषिसंघैः ॥ २४॥ रामस्तस्माद्देशादपयांतमृषिगणमनुगमनादनुव्रजनेनसंसाध्यप्रस्थाप्यकुलपतिमृषिमभिवाद्यसम्यक्प्रीतैस्तैरनुमतःकृ

॥ बहुमूलफलंचित्रमविदूरादितोवनम् ॥ अश्वस्याश्रममेवाहंश्रयिष्येसगणःपुनः ॥ २० ॥ खरस्त्वय्यपिचायुक्तंपुरारामप्रवर्तते ॥ सहास्माभिरितो गच्छयदिवुद्धिःप्रवर्तते ॥ २१ ॥ सकलत्रस्यसंदेहोनित्यंयुक्तस्यराघव ॥ समर्थस्यापिसहितोवासोदुःखमिहाद्यते ॥ २२ ॥ इत्युक्तवंतंरामस्तंराजपुत्रस्तपस्विनम् ॥ नशशाकोत्तरैर्वाक्यैरवबद्धुंसमुत्सुकम् ॥ २३ ॥ अभिनंद्यसमापृच्छ्यसमाधायचराघवम् ॥ सजगामाश्रमंत्यक्त्वाकुलैःकुलपतिःसह ॥ २४ ॥ रामःसंसाध्यऋषिगणमनुगमनाद्देशात्तस्मात्कुलपतिमभिवाद्यऋषिम् ॥ सम्यक्प्रीतैस्तैरनुमतउपदिष्टार्थःपुण्यंवासायस्वनिलयमुपसंपेदे ॥ २५ ॥ आश्रमंत्वृषिविरहितंप्रभुःक्षणमपिनजहौसराघवः ॥ राघवंहिसततमनुगतास्तापसाश्चार्षचरितेधृतगुणाः ॥ २६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेषोडशाधिकशततमःसर्गः ॥ ११६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ राघवस्त्वपयातेषुसर्वेष्वनुविचिंतयन् ॥ नतत्रारोचयद्वासंकारणैर्बहुभिस्तदा ॥ १ ॥ इहमेभरतोदृष्टोमातरश्चसनागराः ॥ साचमेस्मृतिरन्वेतितान्नित्यमनुशोचतः ॥ २ ॥ स्कंधावारनिवेशेनतेनतस्यमहात्मनः ॥ हयहस्तिकरीषैश्चउपमर्दःकृतोभृशम् ॥ ३ ॥

तानुमतिकउपदिष्टार्थःरक्षःसंदेहादत्रावस्थानमनुचितमितिकृतोपदेशःपुण्यंस्वनिलयंस्ववासायोपसंपेदे॥२५॥क्षणमपिनजहौ सीतारक्षणार्थमितिभावःआर्षंऋषिसंबंधिचरितंवृत्तंयस्यतादृशे
राघवेधृतगुणाःनिश्चितनिजरक्षासामर्थ्यगुणाःकेचित्तापसाःसततंनिरंतरंराघवमनुगताहिअनुगताएवनाश्रमांतरंजग्मुः ॥ २६ ॥ ॥ इतिश्रीरा०रा०वा०आ०अ०षोडशाधिकशततमःसर्गः
॥ ११६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अनुविचिंतयन्वक्ष्यमाणलक्षणमुपाधिम् ॥ १ ॥ तमेवाह इहेति मेमया संबंधसामान्येषष्ठी सामेस्मृतिर्मांनित्यमनुशोचतस्तानन्वेतिविषयीकरोति एवंचतादृशतत्स्मरणे
नममापिशोकोवर्धतइतिभावः ॥ २ ॥ राजधानीतोनिर्गतायाःसेनायानिवासस्थानंस्कंधावारः तस्यभरतस्यतेनपुरतोदृश्यमानेन अनेनस्मृत्युद्बोधकमुक्तम् उपमर्दःभूमेरशुचिता ॥ ३ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥ ४ ॥ सरामः तमत्रितमपिजगत्कारणमपिरामंलोकव्यवहारानुसरणेनपुत्रवत् अंगीचकारआलिंगनमूर्धाघ्राणादिभिः ॥५॥ स्वयमादिश्यविज्ञाप्यास्यसर्वमातिथ्यंसुसत्कृतंकृत्वासमसांत्वयत् ॥ ४ ॥ अनंतरंवैदेहींप्रति प्रीतियुक्तेनचक्षुषापश्यत् ॥६॥ तंदेशमनुप्राप्तांवृद्धांपत्नीमनसूयानाम्नींतापसीत्वादिगुणयुक्तांवाचासत्कृतांसर्वैःसत्कृतांवाआमंत्र्यसंबोध्यसांत्वयामासप्रीत्यासीतांदर्शयामास अनंतरंवैदेहींप्रति गृह्णीष्वेत्यब्रवीदित्यर्थः ॥ ७ ॥८॥ तामाचचक्षेतद्वैभवंकथितवान् तदेवदर्शयति दशेत्यादि ॥ ९ ॥ मूलफले ऋषीणांजीवनायेतिशेषः जाह्नवीगंगाचप्रवर्तिता दशवर्षमनावृष्ट्याभूमेर्निर्जल

तस्मादन्यत्रगच्छामइतिसंचिंत्यराघवः ॥ प्रातिष्ठतसवैदेह्यालक्ष्मणेनचसंगतः ॥४॥ सोत्रेराश्रममासाद्यतंववंदेमहायशाः ॥ तंचापिभगवानत्रिः पुत्रवत्प्रत्यपद्यत ॥५॥ स्वयमातिथ्यमादिश्यसर्वमस्यसुसत्कृतम् ॥ सौमित्रिंचमहाभागंसीतांचसमसांत्वयत् ॥६॥ पत्नींचतमनुप्राप्तांवृद्धामामं त्र्यसत्कृताम् ॥ सांत्वयामासधर्मज्ञःसर्वभूतहितेरतः ॥७॥ अनसूयांमहाभागांतापसींधर्मचारिणीम् ॥ प्रतिगृह्णीष्ववैदेहीमब्रवीदृषिसत्तमः ॥८॥ रामायचाचचक्षेतांतापसींधर्मचारिणीम् ॥ दशवर्षाण्यनावृष्ट्यादग्धेलोकेनिरंतरम् ॥ ९ ॥ ययामूलफलेसृष्टेजाह्नवीचप्रवर्तिता ॥ उग्रेणतपसा युक्तानियमैश्चाप्यलंकृता ॥ १० ॥ दशवर्षसहस्राणिययातप्तंमहत्तपः ॥ अनसूयाव्रतैस्तातप्रत्यूहाश्चनिबर्हिताः ॥ ११ ॥ देवकार्यनिमित्तंचययासं त्वरमाणया ॥ दशरात्रंकृतारात्रिःसेयंमातेवतेनघ ॥ १२ ॥ तामिमांसर्वभूतानांनमस्कार्यांतपस्विनीम् ॥ अभिगच्छतुवैदेहीवृद्धामक्रोधनांसदा ॥ १३ ॥ एवंब्रुवाणंतमृषिंतथेत्युक्त्वासराघवः ॥ सीतामालोक्यधर्मज्ञामिदंवचनमब्रवीत् ॥ १४ ॥ राजपुत्रिश्रुतंत्वेतन्मुनेरस्यसमीरितम् ॥ श्रेयोर्थमात्मनःशीघ्रमभिगच्छतपस्विनीम् ॥ १५ ॥ अनसूयेतियालोकेकर्मभिःख्यातिमागता ॥ तांशीघ्रमभिगच्छत्वमभिगम्यांतपस्विनीम् ॥ १६ ॥

त्वात्तेषांस्नानार्थंमंत्रसिद्धिवैभवेनावाहितास्वाश्रमेइतिशेषः ॥ १० ॥ अनसूयाव्रतैस्तत्कृतैर्व्रतैः प्रत्यूहाःऋषीणांतपोविघ्नाः ॥ ११ ॥ देवकार्यनिमित्तमिति मांडव्यऋषिणाप्रातर्विधवाभवे तिकस्यांचिदृषिपत्न्यामनसूयासख्यांशप्तायांप्रातरेवमाभूदितितयाप्रतिशापेदत्तेतत्प्रतिशापेनव्याकुलैर्देवैःप्रार्थिताऽनसूयादशरात्रावधिकालंएकरात्रित्वेनकृत्वादेवकार्यंकृतवतीसख्यावैधव्यं चपरिहृतवतीतिगाथेतिकतकः सेयंमातेवतेपूज्येतिशेषः ॥ १२ ॥ अभिगच्छतुदर्शनार्थमितिशेषः ननुवैदेह्याअल्पवयस्त्वेनव्यवहारानभिज्ञत्वात्क्वचिद्व्यवहारेस्खलनेऽनर्थःस्यादतआहाक्रो धनांसदेति ॥ १३ ॥ १४ ॥ अस्यमुनेःसमीरितंवचनंयतःश्रुतमतआत्मनःश्रेयोर्थमित्यादि ॥ १५ ॥ तामनसूयेत्यन्वर्थनाम्नीं अभिगम्यामक्रोधनत्वात् ॥ १६ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥१७॥शिथिलांश्लथसंधिबंधाम् वलितांसंजातवलिं वृद्धामितिसर्वोपपादकंविशेषणं प्रवातेकदलीमिववेपमानांगींस्थिताम्॥१८॥समुदाहरत्अभिवादनांगत्वेनेतिशेषः॥१९॥अनामयमिति तपस्विनांस्वायत्तकुशलतयारोग्यप्रश्नएवोचितइतिभावः॥ २० ॥धर्मचारिणींभर्तृसमानधर्मचारणीम् दिष्ट्यादैवयोगेन ॥ २१ ॥ मानंराजसुताहंकथंवनंगच्छेयमित्येवंरूपम् वनेअवरुद्धं वनवासेपित्रानियुक्तम ॥ २२ ॥ शुभोनुकूल[…]अशुभःप्रतिकूलः प्रियःलौकिकालौकिकनिमित्ततोऽप्रियत्वानास्पदम् ॥ २३ ॥ आर्यस्वभावःपूज्यस्वभावः ॥ २४ ॥ अतोविशिष्टंभर्तुर्विशि

सीतात्वेतद्वचःश्रुत्वारा[…]स्ययश[…]स्विनी॥ तामत्रिपत्नींधर्मज्ञामभिचक्राममैथिली॥ १७॥ शिथिलांवलितांवृद्धांजरापांडुरमूर्धजाम्॥ सततंवेप
मानांगींप्रवातेकद[…]मिव॥ १८॥ तांतुसीतामहाभागामनसूयांपतिव्रताम्॥ अभ्यवादयदव्यग्रास्वंनामसमुदाहरत्॥ १९॥ अभिवाद्यचवैदेही
तापसींतांदमान्विताम्॥ बद्धांजलिपुटाहृष्टापर्यपृच्छदनामयम्॥ २०॥ ततःसीतांमहाभागांदृष्ट्वातांधर्मचारिणीम्॥ सांत्वयंत्यब्रवीद्वृद्धादिष्ट्या
धर्ममवेक्षसे॥ २१॥ […]क्त्वाज्ञातिजनंसीतेमानवृद्धिंचमानिनि॥ अवरुद्धंवनेरामंदिष्ट्यात्वमनुगच्छसि॥ २२॥ नगरस्थोवनस्थोवाशुभोवाय
दिवाशुभः॥ यासांस्त्रीणांप्रियोभर्तातासांलोकामहोदयाः॥ २३॥ दुःशीलःकामवृत्तोवाधनैर्वापरिवर्जितः॥ स्त्रीणामार्यस्वभावानांपरमंदैवतंप
तिः॥ २४॥ नातोविशिष्टंपश्यामिबांधवंविमृशंत्यहम्॥ सर्वत्रयोग्यंवैदेहितपःकृतमिवाव्ययम्॥ २५॥ नत्वेवमनुगच्छंतिगुणदोषमसत्स्त्रियः॥
कामवक्तव्यहृदयाभर्तृनाथाश्चरंतियाः॥ २६॥ प्राप्नुवंत्ययशश्चैवधर्मभ्रंशंचमैथिलि॥ अकार्यवशमापन्नाःस्त्रियोयाःखलुतद्विधाः॥ २७॥ त्वद्वि
धास्तुगुणैर्युक्तादृष्टलोकपरावराः॥ स्त्रियःस्वर्गेचरिष्यंतियथापुण्यकृतस्तथा॥ २८॥ तदेवमेतंत्वमनुव्रतासतीपतिप्रधानासमयानुवर्तिनी॥ भव
स्वभर्तुःसहधर्मचारिणीयशश्चधर्मंचततःसमाप्स्यसि॥ २९॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेसप्तदशाधिकश
ततमःसर्गः॥ ११७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥

ष्टम् बांधवमिष्टबंधुम् सर्वत्रयोग्यमिहामुत्रचेष्टसाधनतयाभजनयोग्यम् तपःकृतम् भावेनिष्ठा तपोनुष्ठानमितियावत् ॥ २५ ॥ याःकामवक्तव्यहृदयाःकामाधीनहृदयाः गृह्याधीनौतुवक्त
व्यौ भर्तृनाथाःभर्तॄणांनाथभूतास्तन्नियंत्र्यः यद्वा भर्तॄन्भोगार्थंनाथंतेयाचंतेताः चरंतिस्वेच्छयाइतस्ततोयांति ॥ २६ ॥ तद्विधाःउक्तनिकृष्टगुणवत्यः ॥ २७ ॥ दृष्टोलोकःपरोवरश्चयाभि
स्ताः ॥ २८ ॥ समयआचारः ॥ २९ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअयोध्याकांडेसप्तदशोत्तरशततमःसर्गः ॥ ११७ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अनसूयाअसूयारहिता अनसूययाअन्वर्थतन्नाम्न्या वचःअनसूयायाः ॥ १ ॥ अनुभाषसेशिक्षयसि नार्यागुरुःपतिरितियथाभवत्योपदिष्टंएतद्विदितंएतद्विषयकंज्ञानंममापि ॥ २ ॥ तदेवद र्शयति यद्यपीति एषभर्तायद्यप्यनार्यःपूज्यचरित्रहीनःवृत्तिवर्जितःजीवनरहितोदरिद्रश्चभवेत्तथापिमयामद्विधयाअत्रभर्तरिअद्वैधंप्रकारद्वयरहितंयथाभवतितथावर्तव्यंवर्तितव्यम् प्रीति प्रकारेणैववर्तितव्यमित्यर्थः ॥ ३ ॥ गुणश्लाघ्यत्वादिविशिष्टेसात्वत्तिरितिकिंपुनर्वक्तव्यम् मातृवत्पितृवत्प्रियःमयीतिशेषः प्रियःप्रीतिमान्ममेतिवाशेषः प्रीतिविषयइत्यर्थः मातृवर्तीपितृप्रि यइतिपाठेमातृवर्तीमातृसेवारतःपितुःप्रीतिविषयइत्यर्थइतितीर्थः ॥ ४ ॥ अन्यासामपिनृपनारीणांसुमित्रादीनांविषयेपीत्यर्थः तथाअन्यासामपिविषयेमदतिरिक्तस्त्रीमात्रविषयेपितामेवव

सात्वेवमुक्तावैदेहीत्वनसूयानसूयया॥ प्रतिपूज्यवचोमंदंप्रवक्तुमुपचक्रमे॥१॥ नैतदाश्चर्यमार्यायांयन्मांत्वमनुभाषसे॥ विदितंतुममाप्येतद्यथा नार्याःपतिर्गुरुः॥ २॥ यद्यप्येषभवेद्भर्ताअनार्योवृत्तिवर्जितः॥ अद्वैधमत्रवर्तव्यंतथाप्येषमयाभवेत्॥ ३ ॥ किंपुनर्योगुणश्लाघ्यःसानुक्रोशोजि तेंद्रियः॥ स्थिरानुरागोधर्मात्मामातृवत्पितृवत्प्रियः॥ ४॥ यांवृत्तिंवर्ततेरामःकौसल्यायांमहाबलः॥ तामेवनृपनारीणामन्यासामपिवर्तते॥ ५॥ सकृद्दृष्टास्वपिस्त्रीषुनृपेणनृपवत्सलः॥ मातृवद्वर्ततेवीरोमानमुत्सृज्यधर्मवित्॥ ६ ॥ आगच्छंत्याश्चविजनंवनमेवंभयावहम्॥ समाहितंहिमेश्व श्र्वाहृदयेयत्स्थिरंमम॥ ७॥ पाणिप्रदानकालेचयत्पुरात्वग्निसन्निधौ॥ अनुशिष्टंजनन्यामेवाक्यंतदपिमेधृतम्॥ ८॥ नविस्मृतंतुमेसर्ववाक्यैःस्वै धर्मचारिणि॥ पतिशुश्रूषणान्नार्यास्तपोनान्यद्विधीयते॥ ९ ॥ सावित्रीपतिशुश्रूषांकृत्वास्वर्गेमहीयते॥ तथावृत्तिश्चयातात्वंपतिशुश्रूषयादिवम् ॥ १० ॥ वरिष्ठासर्वनारीणामेषाचदिविदेवता॥ रोहिणीनविनाचंद्रंमुहूर्तमपिदृश्यते॥ ११ ॥

त्तिंकुरुतेइत्यर्थः नृपनारीणामित्यनेनैवसुमित्रादीनांलाभादित्यन्ये ॥ ५ ॥ नृपेणदशरथेन मानंअहंमहाप्रभुरित्यभिमानंत्यक्त्वेत्यर्थः अन्यमतेउक्तार्थेसत्यत्वप्रत्यायनायैतदुक्तिरितिबोध्यम् ॥ ६ ॥ यन्मेश्वश्र्वासमाहितंत्वदुक्तार्थकमेववाक्यंशिक्षितंतन्मेहृदिस्थिरंवर्तते ॥ ७ ॥ तदपिमेधृतंमात्रनुशासनमपिमेत्वद्वृतमेवास्ति ॥ ८ ॥ यच्चस्वैरात्मीयैर्बंधुवर्गैःपतिशुश्रूषणादिप्रकारैर्बोधि तमर्थजातंतच्चमेनविस्मृतंतुइत्यर्थः ॥ ९ ॥ सावित्रीसत्यवतःस्त्री तथावृत्तिःसावित्रीसमानवृत्तिः त्वंअनसूया यातेत्युक्तिःपातिव्रत्यमहिम्नास्वर्गस्यहस्तगतत्वादितितीर्थः तपोर्थमिहवर्तमाना पिपतिसेवयामूर्त्यंतरेणदिवंयातेत्यर्थइतिकतकः ॥ १० ॥ रोहिणीविनाचंद्रंमुहूर्तमपिनदृश्यते पूर्वकृतपतिशुश्रूषावशादेवंपतिसाहित्यंप्राप्तमितिभावः ॥ ११ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

प्रवराःस्त्रियोऽरुंधत्यादयः ॥ १२ ॥ हर्षयंत्युतहर्षयंत्यपीत्यर्थः उताप्यर्थविकल्पयोः ॥ १३ ॥ तद्बलंसंश्रित्यआश्रित्य छंदयेवरंवृणीष्वेतिप्रार्थयामि ॥ १४ ॥ १५ ॥ विस्मिताजाताश्चर्याअ ह्येतपसोमाहात्म्यंय समापिव नेसामर्थ्यं मंदविस्मयामंदस्मिता कृतंभवत्याअनुग्रहेणैवसर्वंमेपूर्णंनकिंचित्कर्तव्यमस्तीतिभावः ॥ १६ ॥ तयालोभरहितवाचा प्रहर्षंलोभराहित्यजंस्वनि ष्टम् तेत्वद्विषयम् ॥ १७ ॥ अंगरागःउद्वर्तनेनांगानिरंजयतीत्यंगरागःकेशरचंदनादिजः अनुलेपनंतुकर्पूरागुरुकस्तुरीकंकोलैर्यक्षकर्दमइत्युक्तप्रकारोदिव्यगंधद्रव्यकल्कइतितीर्थः कतकस्तु अं

एवंविधाश्चप्रवराःस्त्रियोभ तद्दृढव्रताः ॥ देव ांकेमहीयंतेपुण्येनस्वेनकर्मणा ॥ १२ ॥ ततोनसूयासंहृष्टाश्रुत्वोक्तंसीतयावचः ॥ शिरस्याघ्रायचोवाचमैथिलींहर्षयंत्युत ॥ १३ ॥ नियमैर्विविधैराप्तंतपोहिमहदस्तिमे ॥ तत्संश्रित्यबलंसीतेछंदयेत्वांशुचिव्रते ॥ १४ ॥ उपपन्नंचयुक्तंचवचनंतवमैथिलि ॥ प्रीताचास्म्युचितांसीतेकरवाणिप्रियंचकिम् ॥ १५ ॥ तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वाविस्मितामंदविस्मया ॥ कृतमित्यब्रवीत्सीतातपोबलसमन्विताम् ॥ १६ ॥ सात्वेवमुक्ताधर्मज्ञातयाप्रीततराभवत् ॥ सफलंचप्रहर्षंतेहंतसीतेकरोम्यहम् ॥ १७ ॥ इदंदिव्यंवरंमाल्यंवस्त्रमाभरणानिच ॥ अंगरागंचवैदेहिमहार्हमनुलेपनम् ॥ १८ ॥ मयादत्तमिदंसीतेतवगात्राणिशोभयेत् ॥ अनुरूपमसंक्लिष्टंनित्यमेवभविष्यति ॥ १९ ॥ अंगरागेणदिव्येनलिप्तांगीजनकात्मजे ॥ शोभयिष्यसिभर्तारंयथाश्रीर्विष्णुमव्ययम् ॥ २० ॥ सावस्त्रमंगरागंचभूषणानिस्रजस्तथा ॥ मैथिलीप्रतिजग्राहप्रीतिदानमनुत्तमम् ॥ २१ ॥ प्रतिगृह्यचतत्सीताप्रीतिदानंयशस्विनी ॥ श्लिष्टांजलिपुटाधीरासमुपास्ततपोधनाम् ॥ २२ ॥ तथासीतामुपासीनामनसूयादृढव्रता ॥ वचनंप्रष्टुमारेभेकथांकांचिदनुप्रियाम् ॥ २३ ॥ स्वयंवरेकिलप्राप्तात्वमनेनयशस्विना ॥ राघवेणेतिमेसीतेकथाश्रुतिमुपागता ॥ २४ ॥ तांकथांश्रोतुमिच्छामिविस्तरेणचमैथिलि ॥ यथाभूतंचकार्त्स्न्येनतन्मेत्वंवक्तुमर्हसि ॥ २५ ॥

गरागंअंगरंजनकरंअनुलेपनंदिव्यगंधद्रव्यकल्कमित्यर्थइत्याह इदमेवयुक्तम् ॥ १८ ॥ शोभयेत्शोभयिष्यति अनुरूपंत्वदेकोचितम् नित्यमेवासंक्लिष्टंउपभोगेपिअशुचित्वमृदितत्वादिदोषरहितंभविष्यति ॥ १९ ॥ शोभयिष्यसीत्यनेनत्वत्पूजयाभर्तुरपिपूजाकृतेतिसूचितम् ॥ २० ॥ क्षत्रियत्वात्प्रतिग्रहानधिकारेणप्रीतिदानमित्युक्तम् लक्ष्म्युद्देशेनब्राह्मणादिभ्योदत्तमक्षयंचेत् साक्षाल्लक्ष्म्यैप्रीत्यादत्तंतथेतिकिंवक्तव्यमितिदेव्यैतद्दानमनसूयायाइतिबोध्यम् ॥ २१ ॥ श्लिष्टांजलिपुटारचितांजलिपुटा ॥ २२ ॥ अनुअनंतरंप्रियांकांचित्कथांश्रोतुकामावचनंप्रष्टुमारेभे ॥ २३ ॥ अनेनरामेण श्रुतिमम श्रोत्रपथम् ॥ २४ ॥ विस्तरेणचविस्तरेणैव ॥ २५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥ २६ ॥ २७ ॥ क्षेत्रमंडलंयज्ञयोग्यक्षेत्रम् चयनप्रकरणेषड्गवेनकृषतीतिश्रुतेः कृषतस्तस्यपुरःजगतींभुवंभित्त्वोत्थिता एतावन्मात्रेणाहंनृपतेर्जनकस्यसुता ॥ २८ ॥ मुष्टिविक्षेपतत्परः या जाताओषधयोदेवेभ्यइत्यादिमंत्रोक्तप्रकारेणौषधिमुष्टिविकिरणतत्परइतितीर्थः निम्नोन्नतसमीकरणायमृत्तिकामुष्टिविक्षेपतत्परइतिकतकः ॥ २९ ॥ अत्रचौत्वर्थे ॥ ३० ॥ प्रतिमामानुषीप्रतिमयास्वरूपेणमानुषीमनुष्यवाक्कुल्यावागंतरिक्षेउक्ता तांवाचमाह एवमिति एतन्ममेयंतनयेत्येतत् एवमर्थवदेव यतोहेनरपतेधर्मेणन्यायेनएषात्वत्क्षेत्रजातत्वात्तवतनयैव ॥ ३१ ॥ मा

एवमुक्तातुसासीतातापसींधर्मचारिणीम् ॥ श्रूयतामितिचोक्त्वावैकथयामासतांकथाम् ॥ २६ ॥ मिथिलाधिपतिर्वीरोजनकोनामधर्मवित् ॥ क्षत्रकर्मण्यभिरतोन्यायतःशास्तिमेदिनीम् ॥ २७ ॥ तस्यलांगलहस्तस्यकृषतःक्षेत्रमंडलम् ॥ अहंकिलोत्थिताभित्त्वाजगतींनृपतेःसुता ॥ २८ ॥ समांदृष्ट्वानरपतिर्मुष्टिविक्षेपतत्परः ॥ पांसुगुंठितसर्वांगींविस्मितोजनकोभवत् ॥ २९ ॥ अनपत्येनचस्नेहादंकमारोप्यचस्वयम् ॥ ममेयंतनयेत्युक्त्वास्नेहोमयिनिपातितः ॥ ३० ॥ अंतरिक्षेचवागुक्ताप्रतिमामानुषीकिल ॥ एवमेतन्नरपतेधर्मेणतनयातव ॥ ३१ ॥ ततःप्रहृष्टोधर्मात्मापितामेमिथिलाधिपः ॥ अवाप्तोविपुलामृद्धिंमामवाप्यनराधिपः ॥ ३२ ॥ दत्ताचास्मीष्टवद्देव्यैज्येष्ठायैपुण्यकर्मणे ॥ तयासंभाविताचास्मिस्निग्धयामातृसौहृदात् ॥ ३३ ॥ पतिसंयोगसुलभंवयोदृष्ट्वातुमेपिता ॥ चिंतामभ्यगमद्दीनोवित्तनाशादिवाधनः ॥ ३४ ॥ सदृशाच्चापकृष्टाच्चलोकेकन्यापिताजनात् ॥ प्रधर्षणमवाप्नोतिशक्रेणापिसमोभुवि ॥ ३५ ॥ तांधर्षणामदूरस्थांसंदृश्यात्मनिपार्थिवः ॥ चिंतार्णवगतःपारंनाससादाप्लवोयथा ॥ ३६ ॥ अयोनिजांहिमांज्ञात्वानाध्यगच्छत्सचिंतयन् ॥ सदृशंचानुरूपंचमहीपालःपतिंमम ॥ ३७ ॥

मवाप्ययज्ञभूमेरितिशेषः मल्लाभोत्तरंतस्यमहतीसमृद्धिर्जातेतिभावः ॥ ३२ ॥ इष्टवद्देव्यैइष्टायैदेव्यैराज्ञ्यै इष्टमितिभावेक्तः इष्टमिच्छातद्वत्यैविषयतासंबंधेनेत्यक्षरार्थः आर्षवासाधुत्वमुक्तार्थे यद्वासंतानेच्छावत्यैदेव्यैइत्यर्थः पुण्यकर्मणेइतिदेवीविशेषणम् तृतीयांतःपाठःक्वचित् संभावितासंवर्धिता ॥ ३३ पतिसंयोगसुलभंपाणिग्रहणोचितम् ॥ ३४ ॥ सदृशादपकृष्टाच्चवरवर्गजनात्कन्यायाःपिताइंद्रसमोपिभुविस्थितोलोकेप्रधर्षणमसंमानादिरूपंक्लेशमाप्नोति किमुताधिकादितिशेषः ॥ ३५ ॥ अदूरस्थांनिकटप्राप्तांधर्षणांकन्यानिमित्ततिरस्क्रियांआत्मनिसंदृश्यसंभाव्यप्लवःपोतः ॥ ३६ ॥ सदृशंकुलविद्यादिना अभिरूपंवयःसौंदर्यादिना वरमितिशेषः ॥ ३७ ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ अथऋषिदर्शितवर्त्मनारामस्यदंडकारण्यप्रवेशमाह प्रविश्येति ऋषिदर्शितवर्त्मनेतिशेषः दंडकारण्यंतत्संज्ञकंमहारण्यं दंडकस्यराज्ञोदेशःशुक्रशापवशादरण्यमभूत्त तःप्रभृतिदंडकारण्यसंज्ञातस्य प्रायेणमहाराष्ट्रदेशोयं आत्मवान्स्वायत्तचित्तः दुर्धर्षोद्विषद्भिरप्रधृष्यः दुर्धर्षमितिपाठेरक्षोयुतत्वादशक्यप्रवेशमित्यर्थः मंडलंसमूहः ॥ १ ॥ आश्रममंडलंव र्णयति कुशेति परिक्षिप्तंव्याप्तं ब्राह्मीलक्ष्मीःब्रह्मविद्याभ्यासजनितस्तेजोविशेषः तत्समावृतत्वादेवगगनेप्रदीप्तं दुर्दर्शंरक्षआदिभिर्द्रष्टुमशक्यंसूर्यमंडलंयथातथाभुविस्थितम्॥ २॥ शरण्यंवा सायार्हंसर्वत्राणार्हंच सुसंमृष्टाजिरंअलंकृतप्रांगणम् ॥ ३ ॥ अप्सरसांगणैरुपनृत्तंउपसमीपेकृतनर्तनं अतिमनोरमदेशत्वात् अतएवतैःपूजितंच अग्निशरणैरग्निहोत्रगृहैःस्रुगादिभिर्यज्ञोपकर

श्रीगणेशायनमः॥ प्रविश्यतुमहारण्यंदंडकारण्यमात्मवान्॥ रामोददर्शदुर्धर्षस्तापसाश्रममंडलम्॥ १ ॥ कुशचीरपरिक्षिप्तंब्राह्म्यालक्ष्म्यासमा वृतम्॥ यथाप्रदीप्तंदुर्दर्शंगगनेसूर्यमंडलम्॥ २ ॥ शरण्यंसर्वभूतानांसुसंमृष्टाजिरंसदा ॥ मृगैर्बहुभिराकीर्णंपक्षिसंघैःसमावृतम्॥ ३ ॥ पूजितंचो पनृत्तंचनित्यमप्सरसांगणैः॥ विशालैरग्निशरणैःस्रुग्भांडैरजिनैःकुशैः॥ ४ ॥ समिद्भिस्तोयकलशैःफलमूलैश्चशोभितम् ॥ आरण्यैश्चमहावृक्षैःपु ण्यैःस्वादुफलैर्वृतम्॥ ५ ॥ बलिहोमार्चितंपुण्यंब्रह्मघोषनिनादितम्॥ पुष्पैश्चान्यैःपरिक्षिप्तंपद्मिन्याचसपद्मया॥ ६ ॥ फलमूलाशनैर्दांतैश्चीरकृष्णा जिनांबरैः॥ सूर्यवैश्वानराभैश्चपुराणैर्मुनिभिर्युतम्॥ ७ ॥ पुण्यैश्चनियताहारैःशोभितंपरमर्षिभिः॥ तद्ब्रह्मभवनप्रख्यंब्रह्मघोषनिनादितम्॥ ८ ॥ ब्र ह्मविद्भिर्महाभागैर्ब्राह्मणैरुपशोभितम्॥ तद्दृष्ट्वाराघवःश्रीमांस्तापसाश्रममंडलम्॥ ९ ॥ अभ्यगच्छन्महातेजाविज्यंकृत्वामहद्धनुः॥ दिव्यज्ञानो पपन्नास्तेरामंदृष्ट्वामहर्षयः॥ १० ॥ अभिजग्मुस्तदाप्रीतावैदेहींचयशस्विनीम्॥ तेतुसोममिवोद्यंतंदृष्ट्वावैधर्मचारिणम् ॥ ११ ॥

णैश्चशोभितम् ॥ ४ ॥ आरण्यैररण्यभवैः ॥ ५ ॥ बलिहोमार्चितंवैश्वदेवहोमबलिहरणैःसत्कृतं ब्रह्मघोषोवेदघोषस्तेननिनादितंसंजातनिनादं पद्मिनीसरः सपद्मयापद्मपुष्पयुक्तया ॥ ६ ॥ पुराणैर्वृद्धैः ॥ ७ ॥ ब्रह्मभवनंब्रह्मलोकः ब्रह्मघोषोवेदघोषः ॥ ८ ॥ ब्रह्मविद्भिःसर्वत्रब्रह्मानन्यत्वज्ञानवद्भिः ब्राह्मणैरुक्तलक्षणैरन्वर्थब्राह्मणैस्तादृशैर्युक्तत्वादेवब्रह्मभवनप्रख्यत्वमाश्रमस्य ॥ ९ ॥ विज्यंअवरोपितगुणं आश्रमवर्तिमृगादित्रासनिवृत्त्यर्थमितिभावः दिव्यज्ञानोपपन्नाःआदिगुर्ववतारोरामोरावणादीन्हनिष्यतीत्येवंज्ञानयुक्ताःतेरामंसीतांचचाल्लक्ष्मणंचदृष्ट्वाप्रीता अभिजग्मुःआभिमुख्येनजग्मुः उद्यंतंसोममिवतद्वत्प्रियदर्शनं सोमोस्माकंब्राह्मणानांराजेतिश्रुतेःस्वकुलरक्षकसोमराजमिवस्वरक्षकंधर्मचारिणंरामंदृष्ट्वालक्ष्मणंयशस्विनींपातिव्रत्ययशोव तींरक्षःकुलसंहारजयशोवतींचसीतांदृष्ट्वा अतएवाग्रेरक्षणप्रार्थनोपपद्यते मंगलानिआशीर्वादान्मत्यगृह्णन्संरक्षकेष्टदेवताबुद्ध्याप्रतिगृहीतवंतः ॥ १० ॥ ११ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥ १२ ॥ रूपसंहननं अंगान्यभूषितान्येवप्रेक्षणीयैर्विभूषणैः येनभूषितवद्भांतितद्रूपमितिकथ्यतइतिलक्षितंरूपंतद्युक्तंसंहननंआपादकेशंसुश्लिष्टसंधिबंधः अंगप्रत्यंगकानांचसन्निवेशोयथोचितं सुश्लिष्टसंधिबंधोयस्तत्सौंदर्यमिहोच्यतेइत्युक्तलक्षणंसौंदर्यं लक्ष्मींकांतिलावण्यं मुक्ताफलेषुच्छायायास्तरलत्वमिवांतरा प्रतिभातियदंगेषुलावण्यंतन्निगद्यते सौकुमार्यंपरचित्तयाहितालक्षणंमार्दवंवा विस्मितानामद्भुतवस्तुदर्शनवतांयआकारोमुखप्रसादविस्फारितेक्षणत्वादिरूपस्तथाविधाकाराविस्मितचित्ताइतियावत् वनवासिनइतिरामविशेषणं तादृशस्यापीदृशंरूपादीत्याश्चर्यम् ॥ १३ ॥ तदेवाह वैदेहीमिति अनिमेषैर्निमेषरहितैः आश्चर्यभूतान्रूपादिभिर्विस्मयप्रापकान्सर्वेतेवनवासिनःऋषयोमृगादयश्च तद्दर्शनानंदविच्छेदभयेनचनिमेषराहित्यम् ॥ १४ ॥ अत्राश्रममंडले अतिथिन्यायतःपूजार्हं पर्णशालायांप्रातिस्विक्याम् ॥१५॥ रामस्यसत्कृत्येतिकर्मणःशैषत्वविवक्षायांषष्ठी भवद्दर्शनादिभिर्वयंधन्याइत्यादिप्रियवचनैःसत्कृत्य

लक्ष्मणंचैवदृष्ट्वातुवैदेहींचयशस्विनीम्॥ मंगलानिप्रयुंजानाःप्रत्यगृह्णन्दृढव्रताः॥ १२ ॥ रूपसंहननंलक्ष्मींसौकुमार्यंसुवेषताम्॥ ददृशुर्विस्मिताकारारामस्यवनवासिनः॥ १३ ॥ वैदेहींलक्ष्मणंरामंनेत्रैरनिमिषैरिव॥ आश्चर्यभूतान्ददृशुःसर्वेतेवनवासिनः॥ १४ ॥ अत्रैनंहिमहाभागाःसर्वभूतहितेरताः॥ अतिथिंपर्णशालायांराघवंसन्न्यवेशयन्॥ १५॥ ततोरामस्यसत्कृत्यविधिनापावकोपमाः ॥ आजह्रुस्तेमहाभागाःसलिलंधर्मचारिणः॥ १६॥ मंगलानिप्रयुंजानामुदापरमयायुताः॥ मूलंपुष्पंफलंसर्वमाश्रमंचमहात्मनः॥ १७॥ निवेदयित्वाधर्मज्ञास्तेतुप्रांजलयोब्रुवन्॥ धर्मपालोजनस्यास्यशरण्यश्चमहायशाः॥ १८॥ पूजनीयश्चमान्यश्चराजादंडधरोगुरुः॥ इंद्रस्यैवचतुर्भागःप्रजारक्षतिराघव॥ १९ ॥ राजातस्माद्वरान्भोगानरम्यान्भुंक्तेनमस्कृतः॥ तेवयंभवतारक्ष्याभवद्विषयवासिनः॥ २० ॥

सलिलंसलिलादिपूजाद्रव्यंआजह्रुः रामपूजार्थमितिशेषः ॥ १६ ॥ आश्रमंचस्ववासस्थानभूतम् ॥१७॥ प्रांजलयः निजकुलदेवतावतारत्वात् अन्यथाहिक्षत्रियेब्राह्मणांजलिकरणस्यानौचित्यंस्यात् ॥ १८ ॥ पूजनीयोदेवताबुद्ध्यापालकत्वेनगुरुत्वाद्वा मान्योराजबुद्ध्यासत्कारार्हः तदेवाह राजेत्यादि दंडधरोदुष्टनिग्रहकर्ता सर्वलोकप्रसिद्धंपूजाहेतुमाह इंद्रस्येतिइंद्रस्याशेषयागपूज्यस्यचतुर्भागःचतुर्थांशः यद्वेंद्रस्यपरमात्मनोविष्णोश्चतुर्थांशः एवकारेणनयस्यकस्यापिदेवतासामान्यस्येतिसूचितम् ॥ १९ ॥ नमस्कृतोलोकैरितिशेषः एवंराजमात्रस्याप्येवंविधत्वेसाक्षाद्भगवतस्तवैवंविधत्वमितिकिमुवक्तव्यमितिध्वनिः तेवयंऋषयः रक्ष्यत्वेहेतुर्भवद्विषयवासिनइति विषयोदेशः सार्वभौमत्त्वाद्दंडकारण्यमपितद्देशएवेतिभावः विष्ण्ववतारत्वात्सर्वोदेशस्तवैवेतिगूढोभिप्रायः ॥ २० ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

ननुवनस्थेनबलहीनेनमयाकथंभवंतोरक्ष्यास्तत्राह नगरस्थइति नगरमयोध्या त्वंनोराजारक्षकः राजाजनेश्वरइत्याभ्यामिहामुत्रचत्वमेवरक्षकःसर्वशक्तिसंपन्नस्यनगरवनवासाभ्यामुपच यापचययोरभावादितिध्वनितं ननुमहाप्रभावानांकुतोरक्षकांतरापेक्षेत्यतआह न्यस्तेति त्यक्तभूतनिग्रहाः तत्रहेतुर्जितक्रोधाः तपोनाशभयात् ॥ २१ ॥ अतोरक्षितव्याः गर्भभूताः यथामा तुर्गर्भेप्राप्तोजीवोमात्रारक्ष्यतेतद्वद्रक्ष्याइत्यर्थः अन्यैर्नीवारादिभिर्विविधाहारैः सलक्ष्मणमित्यनेनलक्ष्मणस्याप्याहारभक्षणंस्पष्टमुक्तम् ॥२२ ॥ अन्येसिद्धाःसंकल्पसिद्धाः न्यायोधर्मस्तदनु रुद्धंवृत्तंचरित्रंयेषांते यथान्यायंईश्वरार्हपदार्थोपस्थापनेनेश्वरंतर्पयामासुः ॥२३॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेप्रथमःसर्गः ॥ १ ॥

नगरस्थोवनस्थोवात्वंनोराजाजनेश्वरः ॥ न्यस्तदंडावयंराजन्जितक्रोधाजितेंद्रियाः ॥ २१ ॥ रक्षणीयास्त्वयाशश्वद्गर्भभूतास्तपोधनाः ॥ एवमु क्त्वाफलैर्मूलैःपुष्पैरन्यैश्चराघवम् ॥ वन्यैश्चविविधाहारैःसलक्ष्मणमपूजयन् ॥ २२ ॥ तथान्येतापसाःसिद्धारामंवैश्वानरोपमाः ॥ न्यायवृत्तायथा न्यायंतर्पयामासुरीश्वरम् ॥ २३ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेप्रथमःसर्गः ॥ १ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ कृतातिथ्यो थरामस्तुसूर्यस्योदयनंप्रति ॥ आमंत्र्यसमुनीन्सर्वान्वनमेवान्वगाहत ॥ १ ॥ नानामृगगणाकीर्णमृक्षशार्दूलसेवितम् ॥ ध्वस्तवृक्षलतागुल्मंदुर्द र्शसलिलाशयम् ॥ २ ॥ निष्कूजमानशकुनिझिल्लिकागणनादितम् ॥ लक्ष्मणानुचरोरामोवनमध्यंददर्शह ॥ ३ ॥ सीतयासहकाकुत्स्थस्तस्मिन्घोर मृगायुते ॥ ददर्शगिरिशृंगाभंपुरुषादंमहास्वनम् ॥ ४ ॥ गभीराक्षंमहावक्त्रंविकटंविकटोदरम् ॥ बीभत्संविषमंदीर्घंविकृतंघोरदर्शनम् ॥ ५ ॥ वसा नंचर्मवैयाघ्रंवसार्द्रंरुधिरोक्षितम् ॥ त्रासनंसर्वभूतानांव्यादितास्यमिवांतकम् ॥ ६ ॥ त्रीन्सिंहांश्चतुरोव्याघ्रान्द्वौवृकौपृषतान्दश ॥ सविषाणंवसा दिग्धंगजस्यचशिरोमहत् ॥ ७ ॥ अवसज्यायसेशूलेविनदंतंमहास्वनम् ॥ सरामंलक्ष्मणंचैवसीतांदृष्ट्वाचमैथिलीम् ॥ ८ ॥

उदयनंप्रतिउदयकाले अन्वगाहतप्राविशत् ॥ १ ॥ ध्वस्तवृक्षलतागुल्मं विराधसंचारवशादितिशेषः दुर्दर्शसलिलाशयंउक्तहेतुवशादेव ॥ २ ॥ निष्कूजमानाःशकुनयोयत्रतत् विराधभया देवं झिल्लिकागणमात्रशब्दयुतंवनमध्यंददर्शेतिसंबंधः ॥ ३ ॥ घोरमृगास्तरक्ष्वादयः पुरुषादंराक्षसम् ॥ ४ ॥ गभीराक्षंमहाकूपवदगाधचक्षुषं विकटंविशालं बीभत्संकुत्सितं विषमंनिम्नोन्न तसंस्थानं विकृतंवक्ष्यमाणधर्मैर्विपरीतवेषं अतएवघोरदर्शनम् ॥ ५ ॥ वसामांसांतर्गतस्नेहः व्यादितास्यंव्यात्तास्यमित्यर्थः ॥ ६ ॥ पृषताबिंदुयुक्तामृगाः ॥ ७ ॥ भक्षणार्थेसिंहादीन्आय सेशूलेऽवसज्यमहास्वनंयथातथाविनदंतम् ॥ ८ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

कालेयुगांतकाले क्रुद्धोंतकःप्रजाअभिउद्दिश्ययथाधावतितथाअभ्यधावत् ॥ ९ ॥ अंकेनकटिप्रदेशेन सभार्यौ भार्याशब्दोयोषिन्मात्रवाची एकयायोषितासहितौ यद्वा विराधस्येदं निंदोक्तिरूपमेववाक्यम् ॥ १० ॥ तदेवाह कथमिति प्रमदयाएकयासहद्वयोर्वासःकथंचेत्यन्वयः ॥ ११ ॥ अतएवाह अधर्मचारिणौमुनिदूषकौ मुनिवेषविरुद्धशरचापासिधारणात्एक भार्यारक्तत्वाच्च अतएवपापौ तयोर्भीत्युत्पादनायविराधःस्वयमेवस्वस्वरूपमाह अहमिति ॥१२॥१३॥ मृधेयुद्धे ॥ १४ ॥ सगर्वितं भावेनिष्ठा सगर्वमितियावत् उद्वेगाद्भयात् ॥१५॥ परि शुष्यताशोकसंकुचितेनमुखेनोपलक्षितइव ॥ १६ ॥ प्रवेशितांविराधेनेतिशेषः ॥ १७ ॥ अस्मासुविषयेयद्दुःखंकैकेय्यावनेसंपादनीयतयाऽभिप्रेतंयत्स्वस्यप्रियंवरवृतंचतत्क्षिप्रमद्यैवसुसंवृत्तं

अभ्यधावत्सुसंक्रुद्धःप्रजाःकालइवांतकः ॥ सकृत्वाभैरवंनादंचालयन्निवमेदिनीम् ॥ ९ ॥ अंकेनादायवैदेहीमपक्रम्यतदाब्रवीत् ॥ युवांजटाचीर धरौसभार्यौक्षीणजीवितौ ॥ १० ॥ प्रविष्टौदंडकारण्यंशरचापासिपाणिनौ ॥ कथंतापसयोर्वांचवासःप्रमदयासह ॥ ११ ॥ अधर्मचारिणौपापौकौ युवांमुनिदूषकौ ॥ अहंवनमिदंदुर्गंविराधोनामराक्षसः ॥ १२ ॥ चरामिसायुधोनित्यमृषिमांसानिभक्षयन् ॥ इयंनारीवरारोहाममभार्याभविष्य ति ॥ १३ ॥ युवयोःपापयोश्चाहंपास्यामिरुधिरंमृधे ॥ तस्यैवंब्रुवतोदुष्टंविराधस्यदुरात्मनः ॥ १४ ॥ श्रुत्वासगर्वितंवाक्यंसंभ्रांताजनकात्मजा ॥ सी ताप्रवेपितोद्वेगात्प्रवातेकदलीयथा ॥ १५ ॥ तांदृष्ट्वाराघवःसीतांविराधांकगतांशुभाम् ॥ अब्रवील्लक्ष्मणंवाक्यंमुखेनपरिशुष्यता ॥ १६ ॥ पश्यसौम्य नरेंद्रस्यजनकस्यात्मसंभवाम् ॥ ममभार्यांशुभाचारांविराधांकेप्रवेशिताम् ॥ १७ ॥ अत्यंतसुखसंवृद्धांराजपुत्रींयशस्विनीम् ॥ यदभिप्रेतमस्मासु प्रियंवरवृतंचयत् ॥ १८ ॥ कैकेय्यास्तुसुसंवृत्तंक्षिप्रमद्यैवलक्ष्मण ॥ यानतुष्यतिराज्येनपुत्रार्थेदीर्घदर्शिनी ॥ १९ ॥ ययाहंसर्वभूतानांप्रियःप्रस्थापितो वनम् ॥ अद्येदानींसकामासायामातामध्यमामम ॥ २० ॥ परस्पर्शात्तुवैदेह्यानदुःखतरमस्तिमे ॥ पितुर्विनाशात्सौमित्रेस्वराज्यहरणात्तथा ॥ २१ ॥

सिद्धं यापुत्रार्थेपुत्रप्रयोजननिमित्तंराज्येनराज्याभिषेकमात्रेणनतुष्यति दीर्घदर्शिनीअस्मन्नाशेनस्वपुत्रस्यचिरंराज्यंपश्यंती ॥ १८ ॥ १९ ॥ ययादीर्घदर्शिन्यासर्वभूतहितोहंवनमपिप्रस्था पितःपितृराज्यदार्ढ्यायययाभेमध्यमामाताकौसल्यातःकनिष्ठत्वात्सुमित्रातोज्येष्ठत्वात्साऽद्यदिवसेइदानीमस्मिन्कालेसकामाजातां कौसल्यापेक्षयाकनिष्ठत्वात्पूर्वंयवीयसीत्युक्तिरपिनासंगता तीर्थस्तुकौसल्यासुमित्राभ्यांकनीयसीइतरदशरथपत्नीभ्योज्येष्ठेत्याह भगवतोपीदृशोक्तिस्तुलक्ष्मणोत्साहवर्धनायेतिशेषः ॥ २० ॥ तदर्थमेवपुनरप्याह परेति पितुर्मरणात्स्वराज्यहरणादधि कदुःखजनकोवैदेहीपरस्पर्शः इतोधिकंदुःखजनकंतुनमेकिंचिदितिदुःखातिशयोव्यंग्यः ॥ २१ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

वाष्पशोकाभ्यांनेत्रचित्तगताभ्यांपरिप्लुतोव्याप्तस्तथाक्रुद्धःकैकेयींप्रतिविराधंप्रतिच रुद्धोनागइवआहितुंडिकेनमंत्ररुद्धःपेटीरुद्धोवासर्पइवेत्यर्थः श्वसन्रामविषाददर्शनेन ॥ २२ ॥ अनाथ इवनाथापेक्षःप्राणीनाथरहितःसन्यथाशोचतितद्वत् कीदृशस्त्वं भूतानांसर्वजीवानांनाथस्त्राता तेनतस्यनाथनिरपेक्षत्वंध्वनितं तदुपपादकमेववासवोपमइत्यपि मयाप्रेष्येण युक्तइतिशेषः ॥ २३ ॥ किंत्वयाशक्यंतत्राह शरेणेति ॥२४ ॥ विराधेमोक्ष्यामि भरतेनराज्याकामनायाःप्रदर्शितत्वात्तमुपेक्ष्य ॥ २५ ॥ भुजबलवेगेनधनुष्कर्षणवेगेनवेगितःआहितवेगःमहींपततुविराधइ

इतिब्रुवतिकाकुत्स्थेवाष्पशोकपरिप्लुतः॥ अब्रवील्लक्ष्मणःक्रुद्धोरुद्धोनागइवश्वसन्॥ २२॥ अनाथइवभूतानांनाथस्त्वंवासवोपमः॥ मयाप्रेष्येण काकुत्स्थकिमर्थंपरितप्यसे॥२३॥ शरेणनिहतस्याद्यमयाक्रुद्धेनरक्षसः॥ विराधस्यगतासोर्हिमहीपास्यतिशोणितम्॥ २४॥ राज्यकामेममक्रो धोभरतेयोबभूवह॥ तंविराधेविमोक्ष्यामिवज्रीवज्रमिवाचले॥ २५॥ ममभुजबलवेगवेगितःपततुशरोस्यमहान्महोरसि॥ व्यपनयतुतनोश्चजी वितंपततुततश्चमहींविघूर्णितः॥ २६॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०अ० द्वितीयःसर्गः॥ २॥ ॥७॥ ॥ अथोवाचपुनर्वाक्यंविराधःपूरयन्वनम्॥ पृच्छतोममहिब्रूतंकौयुवांक्वगमिष्यतः॥ १॥ तमुवाचततोरामोराक्षसंज्वलिताननम्॥ पृच्छंतंसुमहातेजाइक्ष्वाकुकुलमात्मनः॥ २॥ क्षत्रियौ वृत्तसंपन्नौविद्धिनौवनगोचरौ॥ त्वांतुवेदितुमिच्छावःकस्त्वंचरसिदंडकान्॥ ३॥ तमुवाचविराधस्तुरामंसत्यपराक्रमम्॥ हंतवक्ष्यामितेराजन्नि बोधममराघव॥ ४॥ पुत्रःकिलजवस्याहंमाताममशतह्रदा॥ विराधइतिमामाहुःपृथिव्यांसर्वराक्षसाः॥ ५॥ तपसाचाभिसंप्राप्ताब्रह्मणोहिप्रसा दजा॥ शस्त्रेणावध्यतालोकेऽछेद्याभेद्यत्वमेवच॥६॥ उत्सृज्यप्रमदामेनामनपेक्षौयथागतम्॥ त्वरमाणौपलायेथांनवांजीवितमाददे॥ ७॥

तिशेषः ॥ विघूर्णितःसंजातभ्रमणः ॥२६॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेद्वितीयःसर्गः ॥ २ ॥ ॥७॥ ॥ अथेति वनंपूरयन्नित्य स्यशब्देनेतिशेषः युवयोःस्वरूपंपृच्छतेमह्यंब्रूतं लोण्मध्यमद्विवचनं प्रश्नप्रकारः कावित्यादि ॥ १॥ ज्वलिताननंराक्षसत्वान्मुखनिःसृताग्निज्वालया आत्मनःइक्ष्वाकुसंबंधिकुलमुवाचेत्यर्थः ॥ २ ॥ क्षत्रियौ इक्ष्वाकुवंशजावितिशेषः वनगोचरौ बहुव्रीहिः कुतश्चिद्धेतोरितिशेषः ॥३ ॥ निबोधममवचनान्ममस्वरूपमितिशेषः ॥ ४ ॥ जवस्यजवनाम्नः ॥५॥ लोकेप्राणिलोके शस्त्रे णशस्त्रसामान्येन किंच अच्छेद्याभेद्यत्वंप्राणवियोजनायच्छेदभेदाशक्यगात्रत्वंचप्राप्तमित्यर्थः ॥ ६ ॥ यदेवमतउत्सृज्येत्यादि अनपेक्षौप्रमदाशयायुद्धाशयाचरहितौ वांयुवयोः ॥ ७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥८॥ हीनार्थंपरदारस्पर्शलक्षणहीनकर्मकरं अतएवत्वांधिक् मृत्युमन्वेषसेध्रुवंउक्तदुष्कर्मकरणादितिशेषः तंचमृत्युंरणेसम्यक्प्राप्स्यसितिष्ठक्षणमितिशेषः ॥ ९ ॥ अभिसंधाय धनुषीतिशेषः ॥१०॥ ज्यागुणवताज्यारूपरज्जुमताज्याशब्दवतेतिवा सुपर्णानिलाभ्यांतुल्यंगच्छंतितान् ॥ ११ ॥ बर्हिणवाससःबर्हिणोमयूरस्तत्संबंधिबर्हवाससइत्यर्थः शोणितादिग्धाःरक्तलिप्ताः ॥१२॥ सविद्धोपिरामबाणताडितोपिवरदानमाहात्म्यादगतासुर्व्यथामात्रेणवैदेहींहित्वाशूलमुद्यम्याभ्यद्रवत् ॥ १३ ॥ महानादंविनद्यकृत्वा शक्रध्वजोपमंदैर्घ्येणस्थौल्येनच व्यात्ताननोविवृताननः

तंरामःप्रत्युवाचेदंकोपसंरक्तलोचनः ॥ राक्षसंविकृताकारंविराधंपापचेतसम् ॥ ८ ॥ क्षुद्रधिक्त्वांतुहीनार्थंमृत्युमन्वेषसेध्रुवम् ॥ रणेप्राप्स्यसिसंतिष्ठनमेजीवन्विमोक्ष्यसे ॥ ९ ॥ ततःसज्यंधनुःकृत्वारामःसुनिशितान्शरान् ॥ सुशीघ्रमभिसंधायराक्षसंनिजघानह ॥ १० ॥ धनुषाज्यागुणवता सप्तबाणान्मुमोचह ॥ रुक्मपुंखान्महावेगान्सुपर्णानिलतुल्यगान् ॥ ११ ॥ तेशरीरंविराधस्यभित्त्वाबर्हिणवाससः ॥ निपेतुःशोणितादिग्धाधरण्यांपावकोपमाः ॥ १२ ॥ सविद्धोन्यस्यवैदेहींशूलमुद्यम्यराक्षसः ॥ अभ्यद्रवत्सुसंक्रुद्धस्तदारामंसलक्ष्मणम् ॥ १३ ॥ सविनद्यमहानादंशूलंशक्रध्वजोपमम् ॥ प्रगृह्याशोभततदाव्यात्ताननइवांतकः ॥ १४ ॥ अथतौभ्रातरौदीप्तंशरवर्षंववर्षतुः ॥ विराधेराक्षसेतस्मिन्कालांतकयमोपमे ॥ १५ ॥ सप्रहस्यमहारौद्रःस्थित्वाऽजृंभतराक्षसः ॥ जृंभमाणस्यतेबाणाःकायान्निष्पेतुराशुगाः ॥ १६ ॥ स्पर्शात्तुवरदानेनप्राणान्संरोध्यराक्षसः ॥ विराधःशूलमुद्यम्यराघवावभ्यधावत ॥ १७ ॥ तच्छूलंवज्रसंकाशंगगनेज्वलनोपमम् ॥ द्वाभ्यांशराभ्यांचिच्छेदरामःशस्त्रभृतांवरः ॥ १८ ॥ तद्रामविशिखैश्छिन्नंशूलंतस्यापतद्भुवि ॥ पपाताशनिनाच्छिन्नंमेरोरिवशिलातलम् ॥ १९ ॥ तौखड्गौक्षिप्रमुद्यम्यकृष्णसर्पाविवोद्यतौ ॥ तूर्णमापेततुस्तस्यतदाप्रहरतांबलात् ॥ २० ॥ सवध्यमानःसुभृशंभुजाभ्यांपरिगृह्यतौ ॥ अप्रकंप्यौनरव्याघ्रौरौद्रःप्रस्थातुमैच्छत ॥ २१ ॥

॥१४॥ कालांतकयमाःप्राणतनुमनःसंहारप्रधानाःसंहाररुद्रस्यमूर्तयस्तत्सदृशे ॥१५॥ प्रहस्यशस्त्रावध्येमयिवृथैषांबाणपातइतिहासः तेबाणाःरामलक्ष्मणविसृष्टाःजृंभणेनशरीरलग्नाअपिकायान्निर्जग्मुः आशुगाःशीघ्रगाइत्यर्थेकेवलंयौगिकम् ॥१६॥ स्पर्शात्तुवरदानेन वरदानसंबंधादित्यर्थः संरोध्यधृत्वा परमदुःखंप्राप्तोपीतिशेषः ॥ १७ ॥ तच्छूलंकरस्थमूलभागमेवेतिशेषः गगने ज्वलनोपमं शिखाभागावच्छेदेनेतिभावः ॥ १८ ॥ अशनिर्वज्रम् ॥ १९ ॥ तदाआपतनकालएवप्रहरतामित्यर्थः ॥ २० ॥ भुजाभ्यांपरिगृह्य एकैकेनैकैकम् ॥ २१ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तस्याभिप्रायंकाननांतर्नयनविषयम् ॥ २१ ॥ यथेच्छतितथावहतुयथास्येष्टंभवतितथावहतु अनेननिर्भयत्वंदर्शितं तत्रहेतुमाह अयमेवेति ॥ १३ ॥ स्कंधगतौचकारस्कंधावारोपयामास ॥ २४ ॥ २५ ॥ शिवायुतंशिवाभिर्युतम् ॥ २६ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेतृतीयःसर्गः ॥ ३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सुमहांतौस्व

तस्याभिप्रायमाज्ञायरामोलक्ष्मणमब्रवीत् ॥ वहत्वयमलंतावत्पथानेनतुराक्षसः ॥ २२ ॥ यथाचेच्छतिसौमित्रेतथावहतुराक्षसः ॥ अयमेवहिनः पंथायेनयातिनिशाचरः ॥ २३ ॥ सतुस्वबलवीर्येणसमुत्क्षिप्यनिशाचरः ॥ बालाविवस्कंधगतौचकारातिबलोद्धतः ॥ २४ ॥ तावारोप्यततःस्कंधं राघवौरजनीचरः ॥ विराधोविनदन्घोरंजगामाभिमुखोवनम् ॥ २५ ॥ वनंमहामेघनिभंप्रविष्टोद्रुमैर्महद्भिर्विविधैरुपेतम् ॥ नानाविधैःपक्षिकुलै र्विचित्रंशिवायुतंव्यालमृगैर्विकीर्णम् ॥ २६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेतृतीयःसर्गः ॥ ३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ह्रियमाणौतुकाकुत्स्थौदृष्ट्वासीतारघूत्तमौ ॥ उच्चैःस्वरेणचुक्रोशप्रगृह्यसुमहाभुजौ ॥ १ ॥ एषदाशरथीरामःसत्यवाञ्छीलवाञ्शुचिः ॥ रक्षसारौद्ररूपेणह्रियतेसहलक्ष्मणः ॥ २ ॥ मामृक्षाभक्षयिष्यंतिशार्दूलद्वीपिनस्तथा ॥ मांहरोत्सृजकाकुत्स्थौनमस्तेराक्षसोत्तम ॥ ३ ॥ तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वावैदेह्यारामलक्ष्मणौ ॥ वेगंप्रचक्रतुर्वीरौवधेतस्यदुरात्मनः ॥ ४ ॥ तस्यरौद्रस्यसौमित्रिःसव्यंबाहुंबभंजह ॥ रामस्तुदक्षिणंबाहुंतरसातस्यरक्षसः ॥ ५ ॥ सभग्नबाहुःसंविग्नःपपाताशुविमूर्छितः ॥ धरण्यांमेघसंकाशोवज्रभिन्नइवाचलः ॥ ६ ॥ मुष्टिभिर्बाहुभिःपद्भिःसूदयंतौतुराक्षसम् ॥ उद्यम्योद्यम्यचाप्येनंस्थंडिलेनिष्पिपेषतुः ॥ ७ ॥ सविद्धोबहुभिर्बाणैःखड्गाभ्यांचपरिक्षतः ॥ निष्पिष्टोबहुधाभूमौनममारसराक्षसः ॥ ८ ॥ तंप्रेक्ष्यरामःसुभृशमवध्यमचलोपमम् ॥ भयेष्वभयदःश्रीमानिदंवचनमब्रवीत् ॥ ९ ॥

भुजौप्रगृह्यउद्यम्य ॥ १ ॥ क्रोशनप्रकारमाह एषइति ॥ २ ॥ शार्दूलद्वीपिनःसंबिद्धबिंदुव्याघ्राः मांहरतेनमइत्युक्तीरामलक्ष्मणयोःप्रेमातिशयत्वात् ॥ ३ ॥ वेगंत्वराम् ॥ ४ ॥ बाहुंबभंज नैतावतापिप्राणहानिरितिनवरदानविरोधः अभेद्याच्छेद्यत्वंचप्राणनाशक्षमावयवविशेषपरंबोध्यं बभंजमुष्टिप्रहारेणेतिशेषः अभेद्याच्छेद्यत्ववरस्तुशस्त्रकरणकतद्विषयइत्यन्ये ॥ ५ ॥ संविग्नःखिन्नः ॥ ६ ॥ सूदयंतौहिंसंतौ ॥ ७ ॥ नममारवरदानबलादितिभावः ॥ ८ ॥ भयेषुभयकालेषु अभयदःस्वगुणादिश्रवणस्मरणकीर्तनादिना ॥ ९ ॥

निखनावहेभूमौगर्तेपातयावहे ॥ १० ॥ ११ ॥ प्रदरोगर्तः कंठेआक्रम्यगयमिव ॥ १२ ॥ प्रश्रितंशापांतकालप्राप्तेःप्रश्रयप्राप्तिः ॥ १३ ॥ प्रदरकरणरूपप्राणांतव्यापारात्पूर्वंरामस्त्वमितिन ज्ञातः ॥ १४ ॥ इदानींकथंतेज्ञानंतत्राह कौसल्येत्यादि त्वयाकौसल्यासुप्रजाइतित्वंविदितः कौसल्यापुत्रइतिज्ञातोसीत्यर्थः एवंचकौसल्यायामीश्वरोवतीर्णोवैदेहीचलक्ष्मीर्लक्ष्मणश्चतवां शइतिसूचितम् ॥ १५ ॥ एवंज्ञानेकारणमाह अभिशापादिति तुंबुरुरहंवैश्रवणेनशप्तस्तस्माच्छापाद्राक्षसींतनुंप्रविष्टोऽतोमेज्ञानशक्तिरस्तीत्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ प्रकृतिगांधर्वी प्रकृतक्रो

तपसापुरुषव्याघ्रराक्षसोयंनशक्यते ॥ शस्त्रेणयुधिनिर्जेतुंराक्षसंनिखनावहे ॥ १० ॥ कुंजरस्येवरौद्रस्यराक्षसस्यास्यलक्ष्मण ॥ वनेस्मिन्सुमहच्छ्व्भ्रंखन्यतांरौद्रवर्चसः ॥ ११ ॥ इत्युक्त्वालक्ष्मणंरामःप्रदरःखन्यतामिति ॥ तस्थौविराधमाक्रम्यकंठेपादेनवीर्यवान् ॥ १२ ॥ तच्छ्रुत्वाराघवेणोक्तंराक्षसःप्रश्रितंवचः ॥ इदंप्रोवाचकाकुत्स्थंविराधःपुरुषर्षभम् ॥ १३ ॥ हतोहंपुरुषव्याघ्रशक्रतुल्यबलेनवै ॥ मयातुपूर्वंत्वंमोहान्नज्ञातःपुरुषर्षभ ॥ १४ ॥ कौसल्यासुप्रजास्तातरामस्त्वंविदितोमया ॥ वैदेहीचमहाभागालक्ष्मणश्चमहायशाः ॥ १५ ॥ अभिशापादहंघोरांप्रविष्टोराक्षसींतनुम् ॥ तुंबुरुर्नामगंधर्वःशप्तोवैश्रवणेनहि ॥ १६ ॥ प्रसाद्यमानश्चमयासोब्रवीन्मांमहायशाः ॥ यदादाशरथीरामस्त्वांवधिष्यतिसंयुगे ॥ १७ ॥ तदाप्रकृतिमापन्नोभवान्स्वर्गंगमिष्यति ॥ अनुपस्थीयमानोमांसक्रुद्धोव्याजहारह ॥ १८ ॥ इतिवैश्रवणोराजारंभासक्तमुवाचह ॥ तवप्रसादान्मुक्तोहमभिशापात्सुदारुणात् ॥ १९ ॥ भुवनंस्वंगमिष्यामिस्वस्तिवोस्तुपरंतप ॥ इतोवसतिधर्मात्माशरभंगःप्रतापवान् ॥ २० ॥ अध्यर्धयोजनेतातमहर्षिःसूर्यसन्निभः ॥ तंक्षिप्रमभिगच्छत्वंसतेश्रेयोभिधास्यति ॥ २१ ॥ अवटेचापिमांरामनिक्षिप्यकुशलीव्रज ॥ रक्षसांगतसत्त्वानामेषधर्मःसनातनः ॥ २२ ॥ अवटेयेनिधीयंतेतेषांलोकाःसनातनाः ॥ एवमुक्त्वातुकाकुत्स्थंविराधःशरपीडितः ॥ २३ ॥

धकारणमाह अनुपस्थीयमानःअवसरेष्वसेव्यमानः व्याजहारेत्यस्यराक्षसींतनुंप्रविशेतीतिशेषः ॥ १८ ॥ अनुपस्थानेकारणमाह इतीति उक्तंशापंतत्प्रतीकारंचोवाचेत्यर्थः शापमुक्तिकालजानंदपारवश्यात्पुनरुक्तिर्नदोषाय रंभासक्तंपुरानघेतिपाठेपुनरुक्त्यभावएव ॥ १९ ॥ स्वभुवनंस्वंलोकं भवनमितिपाठांतरम् ॥ २० ॥ अध्यर्धयोजनेसार्धयोजने ॥ २१ ॥ गतसत्त्वानांगतप्राणानां सनातनःपरंपराप्राप्तः अतएवकलिराक्षसेषुयवनेष्वेंतद्धर्मप्रवृत्तिः ॥ २२ ॥ उक्तमेवविवृणोति अवटेइति ॥ २३ ॥

न्यस्तदेहोऽवटनिक्षिप्तदेहः स्वर्गसंप्राप्तःसंप्राप्तस्वर्गइत्यर्थः बभूवतथाभवितुमुद्यतोबभूवेत्यर्थः यद्वा बभूवेत्यर्धेनसंक्षिप्ततयोक्तस्यविस्तरमाह तच्छ्रुत्वेति अवटनिक्षेपेणस्वर्गप्राप्तिंश्रुत्वा ॥२४॥ कुंजरस्येव निखननार्थमिवेत्यर्थः खन्यतामिति शीघ्रमितिशेषः ममार्तार्कितस्यैतन्मरणोपायस्यानेनापिकथनान्निश्चितत्वेनशीघ्रताकार्येत्याशयः ॥ २५ ॥ पादेनकंठेआक्रम्यतस्थौ श्वभ्रादूरपरिलुंठनव्यावृत्त्यर्थम् ॥ २६ ॥ विराधस्यमहात्मनः महात्मनोमहाशरीरस्य गंधर्वत्वप्रत्यापत्त्यभिप्रायेणरामस्वरूपज्ञानाभिप्रायेणचकविनामहात्मनइतिप्रयुक्तंवा ॥ २७॥ मुक्तकंठंश्वभ्रे

बभूवस्वर्गसंप्राप्तोन्यस्तदेहोमहाबलः॥ तच्छ्रुत्वाराघवोवाक्यंलक्ष्मणंव्यादिदेशह ॥ २४ ॥ कुंजरस्येवरौद्रस्यराक्षसस्यास्यलक्ष्मण ॥ वनेस्मिन्सुमहाञ्छ्वभ्रःखन्यतांरौद्रकर्मणः ॥ २५ ॥ इत्युक्त्वालक्ष्मणंरामःप्रदरःखन्यतामिति ॥ तस्थौविराधमाक्रम्यकंठेपादेनवीर्यवान्॥ २६ ॥ ततःखनित्रमादायलक्ष्मणःश्वभ्रमुत्तमम्॥ अखनत्पार्श्वतस्तस्यविराधस्यमहात्मनः॥२७॥ तंमुक्तकंठमुत्क्षिप्यशंकुकर्णंमहास्वनम्॥ विराधंप्राक्षिपच्छ्वभ्रेनदंतंभैरवस्वनम्॥ २८॥ तमाहवेदारुणमाशुविक्रमौस्थिरावुभौसंयतिरामलक्ष्मणौ ॥ मुदान्वितौचिक्षिपतुर्भयावहंनदंतमुत्क्षिप्यबलेनराक्षसम् ॥ २९ ॥ अवध्यतांप्रेक्ष्यमहासुरस्यतौशितेनशस्त्रेणतदानरर्षभौ॥ समर्थ्यचात्यर्थविशारदावुभौबिलेविराधस्यवधंप्रचक्रतुः॥ ३० ॥ स्वयंविराधेनहिमृत्युमात्मनःप्रसह्यरामेणयथार्थमीप्सितः॥ निवेदितःकाननचारिणास्वयंनमेवधःशस्त्रकृतोभवेदिति ॥ ३१ ॥ तदेवरामेणनिशम्यभाषितंकृतामतिस्तस्यबिलप्रवेशने॥ बिलंचतेनातिबलेनरक्षसाप्रवेश्यमानेनवनंविनादितम्॥ ३२ ॥

क्षेपणार्थंरामेणमुक्तकंठाक्रमणम् शंकुवत्कठिनकर्णं उत्क्षिप्यचालयित्वा महास्वनत्वादेवभैरवस्वनत्वंयथातथाधन्योऽहमतिधन्योऽहमितिनदंतंश्वभ्रेप्राक्षिपत् ॥ २८॥ आशुविक्रमौक्षिप्रकारिणौ संयतिस्थिरौदृढचित्तौ आहवेनिर्जितंबलेनोत्क्षिप्यसंचाल्यगर्तेचिक्षिपतुः ॥ २९ ॥ अवध्यतांशस्त्रेणावध्यतांप्रेक्ष्य असह्यतामितिपाठेप्यवध्यतामित्येवार्थः प्रेक्ष्यविचार्यसमर्थ्यबिलंसंपाद्यतत्रबिलेवधंप्रचक्रतुः मृत्पूरणेनेतिशेषः ॥ ३० ॥ उक्तमेवार्थमुपसंहरति स्वयमिति यथार्थंस्वप्रयोजनोचितम् रामेणकर्त्राप्रसह्यस्वयंस्वस्ययोमृत्युरीप्सितस्तमात्मनोमृत्युंप्रसह्यउद्दिश्यप्रपद्येतिपाठेप्ययमेवार्थः काननचारिणाविराधेनमेवधःशस्त्रकृतोनभवेदितिनिवेदितोभूद्रामइतिशेषः ॥ ३१ ॥ तदेवभाषितंविराधोक्तंशस्त्रेणमेनमृत्युरित्येवंरूपम् ॥ ३२ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

प्रहृष्टरूपाविव इवशब्दएवार्थे दिविस्थितौ चंद्रदिवाकराविवमहावनेविजह्रतुः नीलत्वाद्विशालत्वाच्चवनस्याकाशसादृश्यं उभावपिचंद्रवत्कलासंपन्नौसूर्यवत्प्रतापयुतौ ॥ ३३ ॥ ॥ इति श्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेचतुर्थःसर्गः ॥ ४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ समाश्वास्यसमाश्वास्येव विराधाद्भीतामिवेतिशेषः ॥ १ ॥ इदंवनं कष्टंपीडाजनकंदुर्गंविषमंक्रमणायोग्यंच वयंचेतःपूर्वंकदापिवनगोचरानस्मःकदापीदृशंवनंनदृष्टंयस्मात् ॥ २ ॥ अतःशीघ्रंशरभंगंगच्छामहेगच्छामइत्यर्थः इत्युक्तेतिशेषः ॥ ३ ॥ भावितः

प्रहृष्टरूपाविवरामलक्ष्मणौविराधमुर्व्यांप्रदरेनिपात्यतम् ॥ ननंदतुर्वीतभयौमहावनेदिविस्थितौचंद्रदिवाकराविव ॥ ३३ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा० आ० अरण्यकांडेचतुर्थःसर्गः ॥ ४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ हत्वातुतंभीमबलंविराधंराक्षसंवने ॥ ततःसीतांपरिष्वज्यसमाश्वास्यचवीर्यवान् ॥ १ ॥ अब्रवीद्भ्रातरंरामोलक्ष्मणंदीप्ततेजसम् ॥ कष्टंवनमिदंदुर्गंनचस्मोवनगोचराः ॥ २ ॥ अभिगच्छामहेशीघ्रंशरभंगंतपोधनम् ॥ आश्रमंशरभंगस्यराघवोभिजगामह ॥ ३ ॥ तस्यदेवप्रभावस्यतपसाभावितात्मनः ॥ समीपेशरभंगस्यददर्शमहदद्भुतम् ॥ ४ ॥ विभ्राजमानंवपुषासूर्यवैश्वानरप्रभम् ॥ रथप्रवरमारूढमाकाशेविबुधानुगम् ॥ ५ ॥ असंस्पृशंतंवसुधांददर्शविबुधेश्वरम् ॥ संप्रभाभरणंदेवंविरजोंबरधारिणम् ॥ ६ ॥ तद्विधैरेवबहुभिःपूज्यमानंमहात्मभिः ॥ हरितैर्वाजिभिर्युक्तमंतरिक्षगतंरथम् ॥ ७ ॥ ददर्शादूरतस्तस्यतरुणादित्यसन्निभम् ॥ पांडुराभ्रघनप्रख्यंचंद्रमंडलसन्निभम् ॥ ८ ॥ अपश्यद्विमलंछत्रंचित्रमाल्योपशोभितम् ॥ चामरव्यजनेचाग्र्येरुक्मदंडेमहाधने ॥ ९ ॥ गृहीतेवरनारीभ्यांधूयमानेचमूर्धनि ॥ गंधर्वामरसिद्धाश्चबहवःपरमर्षयः ॥ १० ॥ अंतरिक्षगतंदेवंगीर्भिरग्र्याभिरैडयन् ॥ सहसंभाषमाणेतुशरभंगेनवासवे ॥ ११ ॥ दृष्ट्वाशतक्रतुंतत्ररामोलक्ष्मणमब्रवीत् ॥ रामोथरथमुद्दिश्यभ्रातुर्दर्शयताद्भुतम् ॥ १२ ॥ अर्चिष्मंतंश्रियाजुष्टमद्भुतंपश्यलक्ष्मण ॥ प्रतपंतमिवादित्यमंतरिक्षगतंरथम् ॥ १३ ॥

शुद्धआत्मायस्यतस्य समीपेमहदद्भुतंददर्श ॥ ४ ॥ तदेवाह विभ्राजमानमिति वपुषावपुःकांत्या विबुधानुगंदेवानुचरं बहुव्रीहिः ॥ ५ ॥ वसुधामसंस्पृशंतं रथादवरुह्यापीतिशेषः विबुधेश्वरंशक्रं अतिशयप्रभावदाभरणं विरजस्कमंबरंधर्तुंशीलंयस्यतम् ॥ ६ ॥ तद्विधैस्तद्विधाभरणादिमद्भिः हरितैःश्यामवर्णैःतादृशंरथंचददर्श ॥ ७ ॥ पांडुराभ्रस्येवघनाअधिकाप्रख्याकांतिर्यस्यततत् ॥ ८ ॥ चामरव्यजनेबालव्यजने रुक्मंस्वर्णं महाधनेरत्नयुतत्वाद्बहुमूल्ये ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ उक्तलक्षणेवासवेशरभंगेनसंभाषमाणेतुतंशतक्रतुंदृष्ट्वाज्ञात्वारामोब्रवीत् उक्तस्यैवप्रपंचो रामोथेति उद्दिश्यहस्तेननिर्दिश्य दर्शयत अदर्शयतेत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

पुरुबह्वयथातथायज्वभिराहूयतेयागाद्येतिपुरुहूतः नःअस्माभिः ॥ १४ ॥ शतंशतंअष्टदिक्ष्विति शेषः शतशब्दोनंतवाची ॥ १५ ॥ विस्तीर्णविपुलानिअतिशयेनविशालानिउरांसियेषांते आ
यतादीर्घाः शोणांशूनिशोणप्रभानिवसनानियेषां शोणाश्मवसनाइतिपाठेपद्मरागसदृशवसनाइत्यर्थः शोणांश्वित्येवप्राचीनःपाठइतिकतकः ॥ १६ ॥ ज्वलनसन्निभाःदीप्तिमात्रेण ॥ १७ ॥
एतद्धिपंचविंशतिवर्षप्रमाणकं नित्यदेत्यार्षं येइमेदेवाःयथायादृशशुभदर्शनवयस्कादृश्यंतेएतदेवैषांनित्यदावयइतिपूर्वेणसंबंधः ॥ १८ ॥ यावज्जानामिज्ञास्यामितावत्तिष्ठेत्यन्वयः कएषर
थेइंद्रत्वेनानुमितोपिप्रमाणांतरेणापिज्ञातव्यइत्यर्थः ॥ १९ ॥ उक्तानुवादपूर्वंव्यापारांतरोपदेशस्तमेवमित्यादि इहैवस्थीयतामित्येवमुक्त्वेत्यर्थः ॥ २० ॥ अनुज्ञाप्यगमनायकृतानुमतिकं

येहयाःपुरुहूतस्यपुराशक्रस्यनःश्रुताः ॥ अंतरिक्षगतादिव्यास्तइमेहरयोध्रुवम् ॥ १४ ॥ इमेचपुरुषव्याघ्रयेतिष्ठंत्यभितोदिशम् ॥ शतंशतंकुंडलिनो युवानःखड्गपाणयः ॥ १५ ॥ विस्तीर्णविपुलोरस्काःपरिघायतबाहवः ॥ शोणांशुवसनाःसर्वेव्याघ्राइवदुरासदाः ॥ ॥ १६ ॥ उरोदेशेषुसर्वेषांहाराज्व लनसंनिभाः ॥ रूपंबिभ्रतिसौमित्रेपंचविंशतिवार्षिकम् ॥ १७ ॥ एतद्धिकिलदेवानांवयोभवतिनित्यदा ॥ यथेमेपुरुषव्याघ्रादृश्यंतेप्रियदर्शनाः ॥ १८ ॥ इहैवसहवैदेह्यामुहूर्तंतिष्ठलक्ष्मण ॥ यावज्जानाम्यहंव्यक्तंकएषद्युतिमान्रथे ॥ १९ ॥ तमेवमुक्त्वासौमित्रिमिहैवस्थीयतामिति ॥ अभिच क्रामकाकुत्स्थःशरभंगाश्रमंप्रति ॥ २० ॥ ततःसमभिगच्छंतंप्रेक्ष्यरामंशचीपतिः ॥ शरभंगमनुज्ञाप्यविबुधानिदमब्रवीत् ॥ २१ ॥ इहोपयात्यसौ रामोयावन्मांनाभिभाषते ॥ निष्ठांनयततावत्तुततोमांद्रष्टुमर्हति ॥ २२ ॥ जितवंतंकृतार्थंहितदाहमचिरादिमम् ॥ कर्मह्यनेनकर्तव्यंमहदन्यैःसुदु ष्करम् ॥ २३ ॥ अथवज्रीतमामंत्र्यमानयित्वाचतापसम् ॥ रथेनहययुक्तेनययौदिवमरिंदमः ॥ २४ ॥

कृत्वा ॥२१॥ यावदसौमांनाभिभाषतेतावन्मांनिष्ठांस्थानांतरंस्वर्गंवानयतमयासहगच्छत ततोवनचारित्वाद्धेतोर्मामांअद्रष्टुमर्हति द्रष्टुंनार्हतीत्यर्थः अइतिनिषेधार्थमव्ययंपृथक्पदं विपदी
वस्थितेनैवंवैभवस्यदर्शनमनुचितमित्यर्थः ॥ २२ ॥ कृतार्थंनिस्तीर्णविपदं जितवंतंरावणमितिशेषः तदावैभवयुक्तमिमंद्रक्ष्यामीतिशेषः कतकस्त्वेतत्पद्यंप्रक्षिप्तमित्याह तद्वृथैव मद्रीत्याव्या
ख्यानेसर्वसामंजस्यात् रामोयावन्मांनाभिभाषतेतावत्कर्मणोरावणवधस्यनिष्ठांसमाप्तिंनयत ततोमांद्रष्टुमर्हति अन्यैःसुदुष्करंमहत्कर्मतेनकर्तव्यमस्तिरावणवधरूपमतस्तत्करणेनकृतार्थंकृत
देवप्रयोजनंरावणजयिनंद्रष्टास्मिइतितीर्थव्याख्यानेसंप्रत्यदर्शनहेतुस्तुपूर्वोक्तएवोपरितोबोध्यः॥२३॥अथवज्रीति देवैरालापोत्तरंततापसंशरभंगमामंत्र्यमानयित्वासंपूज्यचदिवंययौ॥२४॥

सपरिच्छदःस्त्रीभ्रातृसहितः ॥ २५ ॥ पादौसंगृह्यरामईश्वरोपिब्राह्मणाएवंपूज्याइत्यन्यान्‌शिक्षयितुमेवंचकार तदनुज्ञाताःआसनावस्थानायकृतानुमतिकाः अतएवलब्धवासाःलब्धवास स्थानाः निमंत्रिताःभोजनाद्यर्थं तादृशानिषेदुः ॥ २६ ॥ शक्रोपयानंइंद्रागमनप्रयोजनम् ॥ २७ ॥ निवेदनप्रकारमाह मामेषइति उग्रेणतपसामयाजितंब्रह्मलोकमेषवरदइंद्रोब्रह्माज्ञया मांनिनीषति यद्वा देवेंद्रवेषधारीब्रह्मैवायं अकृतात्मभिःअननुष्ठितभगवदुपासनैः ॥ २८ ॥ तर्हिकिमितिविलंबितंतत्राह अहमिति ज्ञात्वायोगचक्षुषा नगच्छामियोगसिद्ध्यास्वेच्छयादे हत्यागात्‌त्वांप्रियातिथिंअतिप्रियमतिथिम् ॥ २९ ॥ त्वयासमागम्य त्वत्समागमश्चसकृदपिसंवृत्तएतावत्कालपर्यंतानुष्ठितोपासनातोधिकफलदइतिभावः त्रिदिवमवरंपरंच परोब्रह्मलोकः ॥ ३० ॥ समागमस्ययथाधिकफलताभवतितथाकरोति अक्षयाइति केतेलोकास्तत्राह ब्राह्म्याइति उभयत्रष्यञ्‌आर्षः ब्रह्मलोकानाकपृष्ठलोकाश्चजिताःमामकास्तान्प्रनिगृह्णीष्वस्व

प्रयातेतुसहस्राक्षेराघवःसपरिच्छदः॥ अग्निहोत्रमुपासीनंशरभंगमुपागमत्॥ २५॥ तस्यपादौचसंगृह्यरामःसीताचलक्ष्मणः॥ निषेदुस्तदनुज्ञा तालब्धवासानिमंत्रिताः॥ २६॥ ततःशक्रोपयानंतुपर्यपृच्छतराघवः॥ शरभंगश्चतत्सर्वंराघवायन्यवेदयत्॥ २७॥ मामेषवरदोरामब्रह्मलोकं निनीषति॥ जितमुग्रेणतपसादुष्प्रापमकृतात्मभिः॥ २८॥ अहंज्ञात्वानरव्याघ्रवर्तमानमदूरतः॥ ब्रह्मलोकंनगच्छामित्वामदृष्ट्वाप्रियातिथिम् ॥ २९॥ त्वयाहंपुरुषव्याघ्रधार्मिकेणमहात्मना॥ समागम्यगमिष्यामित्रिदिवंचावरंपरम्॥ ३०॥ अक्षयानरशार्दूलजितालोकामयाशुभाः॥ ब्रा ह्म्याश्चनाकपृष्ठ्याश्चप्रतिगृह्णीष्वमामकान्॥ ३१॥ एवमुक्तोनरव्याघ्रःसर्वशास्त्रविशारदः॥ ऋषिणाशरभंगेनराघवोवाक्यमब्रवीत्॥ ३२॥ अ हमेवाहरिष्यामिसर्वांल्लोकान्महामुने॥ आवासंत्वहमिच्छामिप्रदिष्टमिहकानने॥ ३३॥ राघवेणैवमुक्तस्तुशक्रतुल्यबलेनवै॥ शरभंगोमहाप्रा ज्ञःपुनरेवाब्रवीद्वचः॥ ३४॥ इहराममहातेजाःसुतीक्ष्णोनामधार्मिकः॥ वसत्यरण्येनियतःसतेश्रेयोविधास्यति॥ ३५॥

कृतत्वेनांगीकुरुष्व अनेनसर्वकर्मणांभगवदर्पणमकरोदितिसूचितं कामतोकामतोवापियत्करोमिशुभाशुभं तत्सर्वंत्वयिसंन्यस्तंत्वत्प्रयुक्तःकरोम्यहं नाहंकर्तासर्वमेतद्ब्रह्मैवकुरुतेतथा एतद्ब्रह्मा र्पणंप्रोक्तमृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिरितिकौर्मोक्तिः भगवत्यर्पितधर्माणामनंतफलत्वंगीतादिषुस्पष्टमेव मुक्तिपर्यवसायित्वात् ॥ ३१ ॥३२ ॥ अहमेवेति तपसेत्यर्थः त्वद्दत्तप्रतिग्रहेनाहमधिकारी त्यापाततोर्थः वास्तवस्तुऋषेःपरमभक्तस्यानुग्रहायतदर्पितधर्मांगीकारमाहभगवान् अहमेवेति मयिन्यासत्वेनस्थापितानिमांस्त्वदर्जितान्सर्वांल्लोकांस्तुभ्यमहमेवाहरिष्यामिप्रापयिष्यामीत्यु क्त्वाइतरजनप्रतारणायाह आवासंत्विति प्रदिष्टमुपदिष्टम् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ इहारण्येवसति अदूरेइतिशेषः ॥ ३५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

प्रतिस्रोतां आवंतत्त्वमार्षं मंदाकिनींतामिवपुण्यांतन्नामिकांवा चित्रकूटस्थेयमेव प्रतिस्रोतसंक्रुत्वाव्रज पूर्ववाहिन्यांपुरुषेणपश्चिमाभिमुखतयागमनेप्रतिस्रोतस्त्वंभवति पुष्पवल्लघुउडुपवद्वा उडुपंप्लवः पुष्पसदृ्हवहानितिवा ॥ ३६ ॥ एषपंथाइतिमार्गोपदेशः अथऋषिर्भगवत्प्रार्थितस्योत्तरंगत्वास्वाभीष्टंभगवंतंप्रार्थयते मुहूर्तंतातपश्यमां अयंकृतार्थोभवत्वित्यभिध्यानपूर्वंककटाक्षेणेतिशेषः तातेतिगूढंजगज्जनकेत्यर्थमपि गात्राणिगात्रावयवान् ॥३७॥ ततोग्निंसइति वृद्धःशौचक्रियालुप्तःप्रत्याख्यातभिषक्क्रियः आत्मानंघातयेद्यस्तुभृग्वग्न्यनशनांबुभिरित्युक्तेऽग्निप्रवेशेत्येष्टिमार्गेणाग्निंसमाधायमंत्रवत्तदुक्तमंत्रैर्हुत्वाचअग्निप्रवेशोक्तमंत्रैरुपनिषदुक्तैःप्रविवेश ॥ ३८ ॥ तस्येति तस्यशरभंगस्यरोमादीनिवह्निर्ददाहेतिशेषः ॥३९॥ स्वर्गारोहणार्थंदिव्यशरीर

इमांमंदाकिनींरामप्रतिस्रोतामनुव्रज ॥ नदींपुष्पोडुपवहांततस्तत्रगमिष्यसि ॥ ३६ ॥ एषपंथानरव्याघ्रमुहूर्तंपश्यतातमाम् ॥ यावज्जहामिगात्राणिजीर्णांत्वचमिवोरगः ॥ ३७ ॥ ततोग्निंससमाधायहुत्वाचाज्येनमंत्रवत् ॥ शरभंगोमहातेजाःप्रविवेशहुताशनम् ॥ ३८ ॥ तस्यरोमाणिकेशांश्च तदावह्निर्महात्मनः ॥ जीर्णांत्वचंतदस्थीनियच्चमांसंचशोणितम् ॥ ३९ ॥ सचपावकसंकाशःकुमारःसमपद्यत ॥ उत्थायाग्निचयात्तस्माच्छरभंगो व्यरोचत ॥ ४० ॥ सलोकानाहिताग्नीनामृषीणांचमहात्मनाम् ॥ देवानांचव्यतिक्रम्यब्रह्मलोकंव्यरोहत ॥ ४१ ॥ सपुण्यकर्माभुवनेद्विजर्षभःपिता महंसानुचरंददर्शह ॥ पितामहश्चापिसमीक्ष्यतंद्विजंननंदसुस्वागतमित्युवाच ॥ ४२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्य कांडेपंचमःसर्गः ॥ ५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ शरभंगेदिवंप्राप्तेमुनिसंघाःसमागताः ॥ अभ्यगच्छंतकाकुत्स्थंरामंज्वलिततेजसम् ॥ १ ॥ वैखानसावालखिल्याःसंप्रक्षालामरीचिपाः ॥ अश्मकुट्टाश्चबहवःपत्राहाराश्चतापसाः ॥ २ ॥

परिग्रहमग्निप्रवेशस्यपूर्वकृतोपासनस्यचफलभूतमाह सचेति ॥ ४० ॥ आहिताग्निलोकाःकर्मणांपितृलोकइतिश्रुताश्चंद्रप्रदक्षिणाः ऋषिलोकाविद्ययादेवलोकइतिश्रुताःसूर्यप्रदक्षिणाः देवानामाजानदेवानांब्रह्मविष्णुरुद्राणांचलोकाः यान्ध्रुवःप्रदक्षिणंकरोति ततोब्रह्मलोकंतुर्यंव्यरोहतारूढवान् ॥ ४१ ॥ पितामहंब्रह्मादित्रयसमष्टिरूपम् ॥ ४२ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेपंचमःसर्गः ॥ ५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ मुनिसंघाःदंडकारण्यवासिनःसमागतामिलिताःअभ्यगच्छंतस्वरक्षणप्रार्थनार्थमितिशेषः ॥ १ ॥ वैखानसाइति येनखास्तेवैखानसायेवालास्तेवालखिल्याइतिश्रुतेः प्रजापतेर्नखलोमजाः संप्रक्षालाःभगवतःपादप्रक्षालनजामहर्षयः अश्वस्तनिकाःसंप्रक्षालाइत्यन्ये मरीचिपाःरविचंद्रान्यतरकिरणजीवनाः अश्मकुट्टाः अपक्वकुट्टितान्नभक्षकाः ॥ २ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

दंतोलूखलिनःदंतातिरिक्तावहननसाधनरहिताः उन्मज्जकाःकंठदघ्नेजलेस्थित्वातपःकुर्वंतः गात्रशय्याअनास्तरणशायिनः अशय्यानिद्राहीनाःअनवकाशिकाःएकपादस्यस्थित्यवकाशदानर
हिताःएकपादस्थितिमंतइतियावत् ॥३ ॥ आकाशनिलयाःअनावृतप्रदेशस्थायिनः स्थंडिलशायिनःउपलिप्तानास्तीर्णस्थलशयनाः ॥४ ॥ ऊर्ध्ववासिनःगिरिशिखराद्यूर्ध्वप्रदेशेनित्यंवासशा
लिनः व्रतोपवासिनइतिपाठस्तुचिंत्यः तस्यसाधारणधर्मत्वादितिकतकः आर्द्रपटवाससःनित्यमार्द्रवस्त्रवसनशीलाःसजपाःसदाजपपराः तपोनिष्ठाःसदास्वाध्यायाध्ययनशीलाःतपोहिस्वाध्या
यइत्युक्तेः पंचतपोन्विताःग्रीष्मेपंचाग्निमध्यस्थाः ॥ ५ ॥ ब्राह्म्याश्रियाब्रह्मविद्यानुष्ठानजनितब्रह्मवर्चसेन दृढयोगसमाहिताःयोगैकाग्रचित्ताः ॥६॥७॥ किमूचुस्तत्राह त्वमिति इक्ष्वाकुकुल
स्यपृथिव्याश्च चेनसकलत्रैलोक्यस्येतिगूढम् प्रधानत्वेनजगद्धारणकर्तृत्वंनाथत्वेनपालकत्वंगर्भितम् देवानांमघवानिव ॥ ८॥ यशसाविक्रमेणचश्रुतःप्रसिद्धःतेनरूपेणेतिशेषः पितृवचनपाल

दंतोलूखलिनश्चैवतथैवोन्मज्जकाःपरे ॥ गात्रशय्याअशय्याश्चतथैवानवकाशिकाः ॥ ३ ॥ मुनयःसलिलाहारावायुभक्षास्तथापरे ॥ आकाशनि
लयाश्चैवतथास्थंडिलशायिनः ॥ ४ ॥ तथोर्ध्ववासिनोदांतास्तथार्द्रपटवाससः ॥ सजपाश्चतपोनिष्ठास्तथापंचतपोन्विताः ॥ ५॥ सर्वेब्राह्म्याश्रिया
युक्तादृढयोगसमाहिताः ॥ शरभंगाश्रमेराममभिजग्मुश्चतापसाः ॥ ६ ॥ अभिगम्यचधर्मज्ञारामंधर्मभृतांवरम् ॥ ऊचुःपरमधर्मज्ञमृषिसंघाःस
मागताः ॥७॥ त्वमिक्ष्वाकुकुलस्यास्यपृथिव्याश्चमहारथः ॥ प्रधानश्चापिनाथश्चदेवानांमघवानिव ॥८॥ विश्रुतस्त्रिषुलोकेषुयशसाविक्रमेणच ॥
पितृव्रतत्वंसत्यंचत्वयिधर्मश्चपुष्कलः ॥ ९ ॥ त्वामासाद्यमहात्मानंधर्मज्ञंधर्मवत्सलम् ॥ अर्थित्वान्नाथवक्ष्यामस्तच्चनःक्षंतुमर्हसि ॥ १० ॥ अधर्मः
सुमहान्नाथभवेत्तस्यतुभूपतेः ॥ योहरेद्बलिषड्भागंनचरक्षतिपुत्रवत् ॥ ११ ॥

नव्रतंयस्यतद्भावःसत्यंसत्यवचनंच त्वयितिष्ठतीतिशेषः किंचत्वयिस्मृतेधर्मश्चपुष्कलः अंगहीनोपिसकलांगपूर्णोभवतीत्यर्थः प्रमादात्कुर्वतांकर्मप्रच्यवेताध्वरेषुच तद्विष्णोःस्मरणादेवसंपूर्णंस्या
दितिश्रुतिरितिस्मृतेः ॥ ९ ॥ धर्मज्ञंशरणागतरक्षणरूपधर्मज्ञंधर्मवत्सलंधर्मानुष्ठातृप्रियम् त्वामासाद्यशरणंप्राप्यअर्थित्वादर्थिभावेनयत्क्रूरमपिवक्ष्यामस्तत्क्षंतुमर्हसीतियोजना यद्यपिसत्सु
कार्यवतांपुंसामलमेवाग्रतःस्थितिरितिन्यायेनत्वदग्रेऽवस्थानमेवसकलमनोरथपूरकत्वान्नःकार्यसाधनंतथाप्यार्त्यतिशयेनकिंचिद्वक्ष्यमाणंक्षंतव्यमितिभावः ॥१० ॥ जगद्रक्षणतत्परस्यविना
पिकथनंस्वरक्षणेपिप्रवृत्तिरस्त्येवतथाप्यार्त्यतिशयेनलोकरीत्याराजधर्मंबोधयंति अधर्मइति नचरक्षतिविषयवासिनइत्यपकृष्यते बलिषड्भागंकरभागरूपंषष्ठांशम् यद्वा बलयेपूजायैदत्तं
षड्भागंषष्ठांशंप्रजाभिः स्वानिष्टपरिहारायेत्यर्थः ॥ ११ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अथरक्षणेभ्युदयमाह्नः युंजानइति युंजानःप्रजारक्षणेयतमानःसर्वान्देशवासिनःस्वान्प्राणानिवप्राणैरिष्टान्प्राणेभ्योप्यधिकप्रियान्सुतानिवनित्ययुक्तःसदासावधानःरक्षन् ॥ १२ ॥ इहशा श्व तीम् अस्यैवविवरणम् बहुवार्षिकींकीर्तिमैहिकीमामुष्मिकंचब्रह्मलोकरूपंफलंप्राप्नोतितदाह्नः ब्रह्मणइति ॥१३॥ननुषष्ठांशग्रहात्प्रजारक्षणावश्यकत्वेपिवनवासिरक्षणंकुतस्तत्राह यदिति य दितिसामान्येनपुंसकम् प्रजाःवानप्रस्थप्रजाः चतु र्भागश्चतुर्थांशः इदमुपलक्षणंषड्भागस्यापि तत्रोपवासिभिक्षाहारिधर्मात्षड्भागप्राप्तिः तेनधर्मषड्भागप्रतिपादकस्मृत्यविरोधः राजपरि पालितदेशभवफलाद्यशनवतोधर्माच्चतुर्थोंश: तदन्नभोजनादिपुष्टांगधर्मात्त्वर्धंराज्ञः अन्नप्रदातुस्तस्यार्धंकर्तुश्चार्धंनसंशयइतिस्मृतेरितिबोध्यम् ॥१४॥ अथविवक्षितमर्थमाह्नः सोयमिति

युंजानःस्वानिवप्राणान्प्राणैरिष्टान्सुतानिव ॥ नित्ययुक्तःसदारक्षन्सर्वान्विषयवासिनः ॥ १२ ॥ प्राप्नोतिशाश्वतींरामकीर्तिंसबहुवार्षिकीम् ॥ ब्रह्म णःस्थानमासाद्यतत्रचापिमहीयते ॥ १३ ॥ यत्करोतिपरंधर्मंमुनिर्मूलफलाशनः ॥ तत्रराज्ञश्चतुर्भागःप्रजाधर्मेणरक्षतः ॥१४॥ सोयंब्राह्मणभूयि ष्ठोवानप्रस्थगणोमहान् ॥ त्वन्नाथोनाथवद्रामराक्षसैर्हन्यतेभृशम् ॥ १५ ॥ एहिपश्यशरीराणिमुनीनांभावितात्मनाम् ॥ हतानांराक्षसैर्घोरैर्बहूनां बहुधावने ॥ १६ ॥ पंपानदीनिवासानामनुमंदाकिनीमपि ॥ चित्रकूटालयानांचक्रियतेकदनंमहत् ॥ १७ ॥ एवंवयंनमृष्यामोविप्रकारंतपस्विना म् ॥ क्रियमाणंवनेघोरंरक्षोभिर्भीमकर्मभिः ॥ १८ ॥ ततस्त्वांशरणार्थंचशरण्यंसमुपस्थिताः ॥ परिपालयनोरामवध्यमानान्निशाचरैः ॥ १९ ॥ परात्वत्तोगतिर्वीरपृथिव्यांनोपपद्यते ॥ परिपालयनःसर्वान्राक्षसेभ्योनृपात्मज ॥ २० ॥ एतच्छ्रुत्वातुकाकुत्स्थस्तापसानांतपस्विनाम् ॥ इदंप्रोवा चधर्मात्मासर्वानेवतपस्विनः ॥ २१ ॥

ब्राह्मणभूयिष्ठइत्यनेनक्षत्रवैश्यवानप्रस्थसत्तापितचबोधिता त्वंनाथोरक्षकोयस्यसत्वन्नाथःसोप्यनाथवद्वध्यतेऽतस्त्वादृशस्योपेक्षानुचितेतिभावः ॥१५॥स्ववचसोमिथ्यात्वपरिहारायाह्नः एही ति मुनयोमननशीलाः भावितात्मानोनिदिध्यासननिष्ठाः शरीराणिकेवलंहत्वात्यक्तानि बहुधावहुप्रकारैरंगप्रत्यंगच्छेदनादिभिः ॥१६॥सकलदंडकारण्यपीडामाह्नः पंपेत्यादि पंपाचनद्यश्चत त्रनिवासोयेषांतेषाम् पंपारूपानदीवा अनुमंदाकिनीमपीति अनुर्लक्षणेकर्मप्रवचनीयः मंदाकिन्याअत्रत्यपुण्यनद्यास्तीरवासिनाम् मंदाकिन्याविस्तीर्णप्रवाहत्वाद्दुरवगाहतयापृथगुक्तिःरा घवाख्याने ॥ १७ ॥ विप्रकारंदुःखंनमृष्यामःसोढुमशक्ताः ॥ १८ ॥ शरण्यंरक्षणसमर्थम् शरणार्थंरक्षणार्थम् ॥ १९ ॥ त्वत्तःपरागतिस्त्वदन्यस्त्राता ॥२०॥ तपस्विनांतपोबलयुतानांतापसा नामृषीणाम् ॥ २१ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तदेवाह नैवमिति एवंउक्तप्रार्थनारूपंवचः आज्ञाप्यःशिष्यादिरेवेदंकुर्वितिशिक्षणीयः केवलेनोपाध्यंतररहितेनस्वकार्येणपितृवचनपरिपालनात्मकेनहेतुनामयाऽवश्यंवनंप्रवेष्टव्यमेव सचमे वनप्रवेशोराक्षसैःक्रियमाणंभवतामिमंविप्रकारमपाकर्तुमपिभविष्यतीत्यर्थइतितीर्थकतकौ भवच्छत्रुहननंकेवलंमदीयमेवकार्यंबहुधर्मोपचयजनकत्वान्मदिष्टसाधनमेवयद्यपिस्वविप्रकार नाशेभवंतःसमर्थाएवतथापिममधर्मोपचयायैवैषाभवदीयाममप्रेरणेतिभावः अन्वयस्त्वत्रस्फुटएवेत्यन्ये किंचपित्राज्ञापरिपालनार्थमिदंवनंप्रविष्टएवास्मि प्रविष्टेचमयिसोर्थोवश्यंभाव्यए वेतिभवतामेवंप्रार्थनमनवसरमितिभावः ॥२२॥२३॥ तदेवाह भवतामिति यदृच्छयाआगतएवाहंभवतामर्थसिद्ध्यर्थमपिभविष्याम्येवेतिशेषः पितुस्त्वित्यनेनउक्तएवार्थःकविनाश्लोकांतरे णवर्ण्यते इयमपिशैलीकवेरितिकतकतीर्थौ यतःशत्रून्हंतुमिच्छामिअतस्तस्ययदृच्छयावनमागतस्यमेऽयंवनवासोमहाफलोभविष्यतीतिस्वगतोविचारः अथऋषिधैर्यायप्रकाशंप्रतिजानीते

नैवमर्हथमांवक्तुमाज्ञाप्योहंतपस्विनाम्॥ केवलेनस्वकार्येणप्रवेष्टव्यंवनंमया॥ २२ ॥ विप्रकारमपाक्रष्टुंराक्षसैर्भवतामिमम्॥ पितुस्तुनिर्देशक रःप्रविष्टोहमिदंवनम्॥ २३ ॥ भवतामर्थसिद्ध्यर्थमागतोहंयदृच्छया॥ तस्यमेयंवनेवासोभविष्यतिमहाफलः॥ २४ ॥ तपस्विनांरणेशत्रून्हंतुमि च्छामिराक्षसान्॥ पश्यंतुवीर्यमृषयःसभ्रातुर्मेतपोधनाः॥ २५ ॥ दत्वावरंचापितपोधनानांधर्मेधृतात्मासहलक्ष्मणेन॥ तपोधनैश्चापिसहार्यदत्तः सुतीक्ष्णमेवाभिजगामवीरः॥ २६॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०अर०षष्ठःसर्गः॥ ६॥ ॥ ७॥ ॥ रामस्तुसहितोभ्रात्रासीतयाचपरंतपः॥ सुतीक्ष्णस्याश्रमपदंजगामसहतैर्द्विजैः॥ १ ॥ सगत्वादूरमध्वानंनदीस्तीर्त्वाबहूदकाः॥ ददर्शविमलंशैलंमहामेरुमिवोन्नतम्॥ २ ॥ ततस्तदिक्ष्वा कुवरौसततंविविधैर्द्रुमैः॥काननंतौविविशतुःसीतयासहराघवौ॥ ३॥ प्रविष्टस्तुवनंघोरंबहुपुष्पफलद्रुमम्॥ ददर्शाश्रममेकांतेचीरमालापरिष्कृत म्॥ ४॥ तत्रतापसमासीनंमलपंकजधारिणम्॥ रामःसुतीक्ष्णंविधिवत्तपोधनमभाषत ॥ ५ ॥

पश्यंत्वितिसर्वथाहनिष्यामीतियावत्॥२४॥२५॥वरंउक्तवचनात्मना धर्मेधृतात्माधर्मेस्थितचित्तः आर्यैपूज्यंदत्तंयस्यसः तपोधनैःसहसुतीक्षणमभिजगाम ॥२६॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्री रामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेषष्ठःसर्गः॥६॥ ॥७॥ ॥ द्विजैःप्रार्थनार्थमागतैर्वानप्रस्थैः ॥ १ ॥ विमलंपवित्रम् महामेघमिवेतिपाठेस्थितमितिशेषः नैल्यस्थौल्याभ्यांसादृश्यम् उन्नतमितिस्वरूपकथनम् ॥२ ॥३ ॥४ ॥ अत्रततस्तदिक्ष्वाकुवरावित्यादिश्लोकत्रयंप्रक्षिप्तमितिकतकः मलपंकजधारिणंमलस्यसर्वाघस्यशांतयेपंकजेपद्मासने स्थित्वाधारणशीलम् यद्वा पंकजेहृदयपंकजेधारिणमैश्वरयोगधारणशीलमित्यर्थइतिकतकः तीर्थस्तु मलपंकजटाधरमितिपठित्वा मलंउद्वर्तनादिसंस्काराभावाच्छरीरजंपंकोवनसंचारा च्छरीरलग्नइतिभेदइत्याह विधिवदुपगम्येतिशेषः ॥ ५॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तन्माभिवदेति माइतिमाम् उक्तयोगधारणशीलत्वेनवाग्व्यवहाराभावादेवंप्रार्थना सत्यविक्रमअक्षततपःस्वभाव ॥ ६ ॥ सनिरीक्ष्येति उक्तवचनात्समाधितोभ्युत्थायरामंदृष्ट्वेत्यर्थः ॥ ७ ॥
सनाथइवसस्वामिकइव अत्रायमाश्रमोब्रह्मचर्याद्याश्रमव्यवहार्योयंदेहस्त्वयाजीवरूपेणाक्रांतोपिसांप्रतमथबहिश्चक्षुषानुभवन्सनाथइव माययासच्चिदानंदस्यैवैवंशरीररूपेणप्रतिभासमा
नस्यईदृशस्यत्वद्रूपस्यदर्शनेनचित्त[illegible]द्धापूर्वंजीवाभेदेनाहमितिप्रतीत्यागृहीतस्यतद्वैलक्षण्येनेदानींमहाद्भेदनिबंधनसनाथत्वव्यवहारः इवेनजडानामप्यतिरिक्तत्वाभावः[illegible]तइतिध्वनिः॥८
अतस्त्वांप्रतीक्षमाणइति त्वांस्वात्मभूतं[illegible] महायशइतिसंबोधनम् देवलोकंदेवस्यब्रह्मणोलोकम् ॥ ९ ॥ ननुकात्रमदागमनसंभावनातत्राह चित्रेति यदाराज्यभ्रष्टश्चित्रकूटमुपादायप्राप्यस्थि
तोसितदाप्रभृतिमेमयाश्रुतोसि आश्रमोयमित्यस्यव्यंग्येर्थेतु चित्रंविचित्रफल[illegible]हेतुकूटंदुरवगाहत्वात्संसारंप्राप्यराज्यभ्रष्टोविद्यासंसर्गेणस्वाराज्यान्नित्यशुद्धबुद्धमुक्तस्वरूपाद्भ्रष्टस्तद्योगात्संसा

रामोहमस्मिभगवन्भवंतंद्रष्टुमागतः॥ तन्माभिवदधर्मज्ञमहर्षेसत्यविक्रम ॥ ६॥ सनिरीक्ष्यततोधीरोरामंधर्मभृतांवरम् ॥ समाश्लिष्यचबाहु
भ्यामिदंवचनमब्रवीत्॥ ७॥ स्वागतंतेरघुश्रेष्ठरामसत्यभृतांवर॥ आश्रमोयंत्वयाक्रांतःसनाथइवसांप्रतम्॥ ८॥ प्रतीक्षमाणस्त्वामेवनारोहेहंम
हायशः॥ देवलोकमितोवीरदेहंत्यक्त्वामहीतले ॥ ९ ॥ चित्रकूटमुपादायराज्यभ्रष्टोसिमेश्रुतः ॥ इहोपयातःकाकुत्स्थदेवराजःशतक्रतुः॥ १०॥ उ
पागम्यचमेदेवोमहादेवःसुरेश्वरः॥ सर्वांल्लोकान्जितानाहममपुण्येनकर्मणा॥ ११॥ तेषुदेवर्षिजुष्टेषुजितेषुतपसामया॥ मत्प्रसादात्सभार्यस्त्वं
विहरस्वसलक्ष्मणः॥ १२॥ तमुग्रतपसंदीप्तंमहर्षिंसत्यवादिनम्॥ प्रत्युवाचात्मवान्रामोब्रह्माणमिववासवः॥ १३॥ अहमेवाहरिष्यामिस्वयंलो
कान्महामुने॥ आवासंत्वहमिच्छामिप्रदिष्टमिहकानने॥ १४॥ भवान्सर्वत्रकुशलःसर्वभूतहितेरतः॥ आख्यातंशरभंगेनगौतमेनमहात्मना॥ १५॥

रंप्राप्तस्त्वमेवमयाश्रुतिवाक्येभ्यःश्रुतोसिअतस्त्वत्प्रतीक्षयानदेवलोकंगतइतिव्यंग्योर्थः नन्विदानींकृतेदेवलोकारोहणप्रसक्तिस्तत्राह इहेति शरभंगाद्धानानंतरमिहाप्यागतइत्यर्थः ॥ १० ॥ पु
ण्येनकर्मणाजितानित्यनेनश्रवणसंपत्तावपिनिदिध्यासनसंपत्त्यभावोस्योक्तः पूजावचनेषुपौनरुक्त्यंनदोषाय देवादिपदानांप्रवृत्तिनिमित्तभेदस्यस्पष्टत्वान्नपौनरुक्त्यमितिकेचित्॥ ११ ॥ अ
थसर्वंपुण्यमनंतफलत्वायभगवत्यर्पयति तेष्विति ॥ १२ ॥ १३ ॥ अहमेवेति तपसेत्यर्थः त्वत्तःप्रतिग्रहेनाहमधिकारीतिआपाततोर्थः वास्तवस्तुतद्दत्तपुण्यांगीकारेणानुगृह्णातिभगवान्
अहमेवेतिन्यासत्वेनत्वयास्थापितंतुभ्यंप्रापयिष्यामि अहमेवेत्यनेनसर्वकर्मफलदातासर्वोपासनास्वहमेवेतिसूचितम् अथलोकदृष्ट्येतरजनप्रतारणायआवासमिति प्रदिष्टंत्वयेतिशेषः॥ १४॥
गौतमेनगौतमगोत्रेणशरभंगेन सर्वत्रइहपरत्रचकुशलइत्याख्यातम् एवंचानभिज्ञोहमित्युत्तरंदातुमशक्यमित्याशयः ॥ १५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥ १६ ॥ अयमेवअस्मदीयः ॥ १७ ॥ अनेनगुणमुक्त्वादोषमाह इममिति इममाश्रमंदंडकारण्याश्रमं महीयसःअतिशयितमहत्त्ववतोपि अहत्वाहननमकृत्वालोभयित्वारूपकांतिगतिविशेषैःचित्तक्षोभंकृत्वागच्छंतीत्यर्थः अनेनभावीमारीचवृत्तांतःसूचितः अकुतोभयाःतेइव ॥ १८ ॥ अत्रदंडकारण्ये नान्योदोषोभवेदत्रेत्यस्यैवविवरणं मृगेभ्योन्यत्रविद्धिवैइति मृगेभ्योन्यत्रनभयमितिविद्धीत्यर्थः दंडकारण्याभिप्रायेणमुन्युक्तंतदाश्रममात्राभिप्रायंपरिकल्प्यरामोवादीदित्याह तच्छ्रुत्वामृगेभ्योभयविषयंवचनम् ॥ १९ ॥ हन्यांप्राप्तकालेलिङ् प्राप्तमृगहननंकु

एवमुक्तस्तुरामेणमहर्षिर्लोकविश्रुतः॥ अब्रवीन्मधुरंवाक्यंहर्षेणमहतायुतः॥१६॥ अयमेवाश्रमोरामगुणवान्रम्यतामिति॥ ऋषिसंघानुचरितः सदामूलफलैर्युतः॥ १७॥ इममाश्रममागम्यमृगसंघामहीयसः॥ अहत्वाप्रतिगच्छंतिलोभयित्वाकुतोभयाः॥ १८॥ नान्योदोषोभवेदत्रमृगेभ्योन्यत्रविद्धिवै॥ तच्छ्रुत्वावचनंतस्यमहर्षेर्लक्ष्मणाग्रजः॥१९॥उवाचवचनंधीरोविगृह्यसशरंधनुः॥ तानहंसुमहाभागमृगसंघान्समागतान्॥२०॥ हन्यांनिशितधारेणशरेणानतपर्वणा॥ भवांस्तत्राभिषज्येतकिंस्यात्कृच्छ्रतरंततः ॥ २१ ॥ एतस्मिन्नाश्रमेवासंचिरंतुनसमर्थये॥ तमेवमुक्त्वोपरमंरामःसंध्यामुपागमत्॥ २२॥ अन्वास्यपश्चिमांसंध्यांतत्रवासमकल्पयत्॥ सुतीक्ष्णस्याश्रमेरम्येसीतयालक्ष्मणेनच॥२३॥ ततःशुभंतापसयोग्यमन्नंस्वयंसुतीक्ष्णःपुरुषर्षभाभ्याम्॥ताभ्यांसुसत्कृत्यददौमहात्मासंध्यानिवृत्तौरजनींसमीक्ष्य॥ २४ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०अरण्यकांडेसप्तमःसर्गः॥७॥

॥ ८॥

॥रामस्तुसहसौमित्रिःसुतीक्ष्णेनाभिपूजितः॥ परिणाम्यनिशांतत्रप्रभातेप्रत्यबुध्यत॥ १॥ उत्थायचयथाकालंराघवःसहसीतया॥ उपस्पृश्यसुशीतेनतोयेनोत्पलगंधिना ॥ २॥ अथतेऽग्निंसुरांश्चैववैदेहीरामलक्ष्मणौ॥ काल्यंविधिवदभ्यर्च्यतपस्विशरणेवने॥ ३ ॥

र्यां परंत्वेवंकृत्वाऽत्रस्थातुमशक्यमित्याह भवानिति तत्रमृगसंघवधेभवान्मयाभिषज्येत अभिषंगःपराभवः कृतपराभवोयोभवेत्ततःपरंमेकृच्छ्रतरंकिंस्यान्नकिमपि ॥२१॥ यदेवमतएतस्मिन्निति चिरंचिरंकालंवासंनसमर्थयेनेच्छामि मृगसंघवधंविनास्थातुमशक्यंतद्वधेनचभवतांपीडेत्याशयः उपरमंउपरम्य क्वचिदुपरम्येत्येवपाठः संध्यामुपागमत्संध्यांवंदितुमुपागतवान् ॥ २२ ॥ २३ ॥ संध्यानिवृत्तौरजनीमभ्यवहारार्हांसमीक्ष्येतियावत् ॥ २४ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेसप्तमःसर्गः ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ परिणाम्यअतिवाह्य ॥ १ ॥ उपस्पृश्यस्नात्वा उत्पलगंधिना[illegible] ॥ २ ॥ काल्यं[illegible]भ्यर्चनक्रियाविशेषणम् ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ अभ्यनुज्ञातुमिच्छामःत्वत्कर्तृकंगमनानुज्ञानंप्रार्थयामः विशिखैर्वि भूमैः ॥ ७ ॥ अविषह्यातपःसोढुमशक्यातपोयावन्नातएवातिविराजतेतावद्गंतुमि[illegible]इत्यन्वयः अमा
र्गेणान्यायेनागतांलक्ष्मीमैश्वर्यंप्राप्यान्वयवर्जितःअन्वयःसंबंधस्तद्विवर्जितः गुरुसाधुजनसेवारहितोदुष्प्रभुरिवअकुलजइववायावदविषह्यप्रतापोनततःपूर्वंगंतुमिच्छामइत्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥

उदयंतंदिनकरंदृष्ट्वाविगतकल्मषाः॥ सुतीक्ष्णमभिगम्येदंश्लक्ष्णंवचनमब्रुवन्॥ ४॥ सुखोषिताःस्मभगवंस्त्वयापूज्येनपूजिताः ॥ आपृच्छामःप्र
यास्यामोमुनयस्त्वरयंतिनः॥ ५॥ त्वरामहेवयंद्रष्टुंकृत्स्नमाश्रममंडलम् ॥ ऋषीणांपुण्यशीलानांदंडकारण्यवासिनाम्॥ ६॥ अभ्यनुज्ञातुमिच्छा
मःसहैभिर्मुनिपुंगवैः॥ धर्मनित्यैस्तपोदांतैर्विशिखैरिवपावकैः॥ ७॥ अविषह्यातपोयावत्सूर्योनातिविराजते॥ अमार्गेणागतांलक्ष्मींप्राप्येवान्व
यवर्जितः॥ ८॥ तावदिच्छामहेगंतुमित्युक्त्वाचरणौमुनेः॥ ववंदेसहसौमित्रिःसीतयासहराघवः ॥ ९ ॥ तौसंस्पृशंतौचरणावुत्थाप्यमुनिपुंगवः॥
गाढमाश्लिष्यसस्नेहमिदंवचनमब्रवीत्॥ १०॥ अरिष्टंगच्छपंथानंरामसौमित्रिणासह ॥ सीतयाचानयासार्धंछाययेवानुवृत्तया॥ ११ ॥ पश्या
श्रमपदंरम्यंदंडकारण्यवासिनाम् ॥ एषांतपस्विनांवीरतपसाभावितात्मनाम् ॥ १२ ॥ सुप्राज्यफलमूलानिपुष्पितानिवनानिच॥ प्रशस्तमृगयू
थानिशांतपक्षिगणानिच॥ १३॥ फुल्लपंकजखंडानिप्रसन्नसलिलानिच॥ कारंडवविकीर्णानितटाकानिसरांसिच॥ १४॥ द्रक्ष्यसेदृष्टिरम्याणिगि
रिप्रस्रवणानिच॥ रमणीयान्यरण्यानिमयूराभिरुतानिच॥ १५॥ गम्यतांवत्ससौमित्रेभवानपिचगच्छतु॥ आगंतव्यंचतेदृष्ट्वापुनरेवाश्रमंप्रति
॥ १६॥ एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वाकाकुत्स्थःसहलक्ष्मणः॥ प्रदक्षिणंमुनिंकृत्वाप्रस्थातुमुपचक्रमे ॥ १७॥ ततःशुभतरेतूणीधनुषीचायतेक्षणा ॥ ददौसी
तातयोर्भ्रात्रोःखड्गौचविमलौततः॥ १८॥ आबध्यचशुभेतूणीचापेचादायसस्वने॥ निष्क्रांतावाश्रमाद्गंतुमुभौतौरामलक्ष्मणौ ॥ १९॥ शीघ्रंतौरू
पसंपन्नावनुज्ञातौमहर्षिणा॥ प्रस्थितौधृतचापासीसीतयासहराघवौ॥ २०॥ ॥इत्यार्षेश्रीमं०वा०आ०अ० अष्टमःसर्गः॥ ८॥ ॥ ९॥

॥१०॥ अरिष्टंनिरुपद्रवम् ॥ ११ ॥ आश्रमपदमिति जातावेकवचनम् ॥ १२ ॥ उक्तविशेषणविशिष्टानिवनानिसरांसिचद्रक्ष्यसेइत्यन्वयः शांतपक्षिगणत्वंपरस्परविरोधाभावात् ॥१३॥ का
रंडवैर्विकीर्णानिव्याप्तानि ॥१४॥१५ ॥ तेत्वया सकलऋषीणामाश्रमान्दृष्ट्वापुनरपिममाश्रमंप्रत्यागंतव्यमित्यर्थः ॥१६॥ १७ ॥ ततोधनुरादिदानानंतरंविमलौनिशितौखड्गौचददौ ॥ १८॥ का
चापे चापशब्दोद्विलिंगः ॥ १९ ॥ २० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेअष्टमःसर्गः ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

राक्षसवधप्रतिज्ञांपुनरुक्तांकारयितुंतेजोवृद्ध्यर्थंचराक्षसवधमापाततोनिषेधतीसीताअब्रवीत् सीतेतिशेषः हृद्ययायुक्तिमत्त्वेनहृदयंगमया स्निग्धयास्नेहप्रवृत्तया ॥ १ ॥ अधर्ममिति यद्यपि भवान्महान्महापुरुषोथापिसुसूक्ष्मेणविधिनासूक्ष्मेणमार्गेणविचारणेसतिभवान्अधर्मंतुप्राप्यतेप्राप्नोति छांदसःश्यन् अतिदुर्बलमृगवधप्रतिज्ञयावनप्रवेशेसतीत्यर्थः वर्तमानसामीप्येलट् अय मधर्मस्तुकामजाद्व्यसनाद्विनिवृत्तेनत्वयांनिवर्तयितुंशक्यः ॥२ ॥ किंतत्कामजंव्यसनंकश्चायमधर्मोयस्तन्निवृत्त्यानिवर्तनीयइत्याशंकायामाह त्रीण्येवेति कानित्रीणीत्यतोमिथ्येति स्वदेहस्त्री पुत्रादिरागवशान्मिथ्यावाक्यप्रवृत्तिःपुंसस्तत्परमकंव्यसनस्वरूपंतदनंतरंततोपिगुरुतरौअत्यंतगुरुव्यसनभूतौ ॥ ३ ॥ कौतौतत्राह परदारेति विनावैरंरौद्रतारौद्रभावावलंबनं मृगाणामत्यंतदुर्ब लत्वेनतेषुवैरप्रसक्त्यभावादितिभावः एवंव्यसनत्रयंनिरूप्यप्रकृतेऽधर्मप्राप्तिपरिहारायव्यसनंपरिशेषयितुमाह मिथ्येति ॥ ४ ॥ परदाराभिमर्शनमपित्वयिनास्तीत्याह कुतइति कुतोपिहेतोरि

सुतीक्ष्णेनाभ्यनुज्ञातंप्रस्थितंरघुनंदनम् ॥ हृद्ययास्निग्धयावाचाभर्तारमिदमब्रवीत् ॥ १ ॥ अधर्मंतुसुसूक्ष्मेणविधिनाप्राप्यतेमहान् ॥ निवृत्तेनच शक्योयंव्यसनात्कामजादिह ॥ २ ॥ त्रीण्येवव्यसनान्यत्रकामजानिभवंत्युत ॥ मिथ्यावाक्यंतुपरमंतस्माद्गुरुतरावुभौ ॥ ३ ॥ परदाराभिगमनंवि नावैरंचरौद्रता ॥ २ ॥ मिथ्यावाक्यंनतेभूतंनभविष्यतिराघव ॥४॥ कुतोभिलषणंस्त्रीणांपरेषांधर्मनाशनम् ॥ तवनास्तिमनुष्येंद्रनचाभूत्तेकदाचन ॥ ५ ॥ मनस्यपितथारामनचैतद्विद्यतेक्वचित् ॥ स्वदारनिरतश्चैवनित्यमेवनृपात्मज ॥६॥ धर्मिष्ठःसत्यसंधश्चपितुर्निर्देशकारकः ॥ त्वयिधर्मश्चसत्यं चत्वयिसर्वंप्रतिष्ठितम् ॥ ७ ॥ तच्चसर्वंमहाबाहोसत्यंवोढुंजितेंद्रियैः ॥ तववश्येंद्रियत्वंचभूतानांशुभदर्शन ॥८॥ तृतीयंयदिदंरौद्रंपरप्राणाभिहिंस नम् ॥ निर्वैरंक्रियतेमोहात्तच्चतेसमुपस्थितम् ॥ ९ ॥ प्रतिज्ञातस्त्वयावीरदंडकारण्यवासिनाम् ॥ ऋषीणांरक्षणार्थायवधःसंयतिरक्षसाम् ॥ १० ॥

त्यर्थकंकुतइतिपूर्वान्वयि धर्मनाशनंपरेषांस्त्रीणामभिलषणंतत्पूर्वकंतत्स्पर्शादितवनास्तिवर्तमानकालेनाभूत्पूर्वंचततःपरंनभविष्यतिच ॥ ५ ॥ किंबहुनामनस्यपिएतन्नविद्यते अनेनेच्छायाअ पिनिरासः तस्यैवोपपादनं स्वदारेति ॥६ ॥ यतस्त्वंधर्मिष्ठत्वादिगुणःअतस्त्वयिधर्मःप्रतिष्ठितः सर्वंसत्यंचत्वयिप्रतिष्ठितम् ॥ ७ ॥ ननुउक्तव्यसनेमयिनभविष्यतइतिकथंतवनिर्णयोतआह तच्चे ति वोढुंशक्यंअयेपितत्परिपालनंकर्तुंशक्यं यतस्तत्परिपालनकारणंजितेंद्रियत्वंत्वय्यस्तिअतोनभविष्यतइतिनिर्णयः ॥ ८ ॥ तृतीयंतुव्यसनंप्रसक्तमित्याह तृतीयमिति यत्मोहात्निर्वैरंपर प्राणाभिहिंसनंक्रियतेतदिदंरौद्राख्यंमृगयारूपंतृतीयंव्यसनंतेतच्चतत्तुतत्सदृशंतुसमुपस्थितम् राक्षसैःस्वापराधाकरणान्निर्वैरत्वमस्येतिबोध्यम् ॥ ९ ॥ कुतोस्याधर्मस्यममप्राप्तिरतआह प्र तिज्ञातइति ॥ १० ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

ननुप्रतिज्ञामात्रेणकथमधर्मप्राप्तिस्तत्राह एतदिति प्रतिज्ञातरक्षोवधार्थमित्यर्थः दंडकाइतिविश्रुतंप्रसिद्धंवनमित्यर्थः प्रस्थितेनत्वयापूर्वंप्रतिज्ञातत्वात्तत्कर्तव्यमेवेतितत्प्रसक्तिरितिभावः॥ ११॥
ततोहेतोस्त्वांप्रस्थितंदृष्ट्वात्वद्वृत्तंसत्यप्रतिज्ञत्वरूपंचरित्रंदृष्ट्वातवनिःश्रेयसंपारलौकिकंसुखंहितमिहलोकसुखंचिंतयंत्याममममनश्चिताकुलंभवेद्भवति रक्षसांबलवत्त्वेनतेभ्योऽनिष्टसंभावनयैहि
कसुखभंगोपिसंभावितइतिभावः ॥१२॥ यदेवमतोनहिमेइति कारणंतद्गमनारुचौममेति सकाशादितिशेषः ॥ १३ ॥ हियतस्त्वंवनंगतःसर्वान्वनचरान्राक्षसान्दृष्ट्वाश[illegible]व्ययंकश्चित्कुर्याःकरि

एतन्निमित्तंवचनंदंडकाइतिविश्रुतम्॥ प्रस्थितस्त्वंसहभ्रात्राधृतबाणशरासनः॥ ११॥ ततस्त्वांप्रस्थितंदृष्ट्वाममचिंताकुलंमनः॥त्वद्वृत्तंचिंतयं
त्यावैभवेन्निःश्रेयसंहितम्॥ १२॥ नहिमेरोचतेवीरगमनंदंडकान्प्रति॥ कारणंतत्रवक्ष्यामिवदंत्याःश्रूयतांमम॥ १३॥ त्वंहिबाणधनुष्पाणिर्भ्रा
त्रासहवनंगतः॥ दृष्ट्वावनचरान्सर्वान्कच्चित्कुर्याःशरव्ययम्॥ १४॥ क्षत्रियाणामिहधनुर्हुताशस्येंधनानिच॥ समीपतःस्थितंतेजोबलमुच्छ्रयते
भृशम्॥ १५॥ पुराकिलमहाबाहोतपस्वीसत्यवाञ्छुचिः॥ कस्मिंश्चिदभवत्पुण्येवनेरतमृगद्विजे॥ १६॥ तस्यैवतपसोविघ्नंकर्तुमिंद्रःशचीपतिः॥
खड्गपाणिरथागच्छदाश्रमंभटरूपधृक्॥ १७॥ तस्मिंस्तदाश्रमपदेनिहितःखड्गउत्तमः॥ सन्यासविधिनादत्तःपुण्येतपसितिष्ठतः॥ १८॥ सतच्छ
स्त्रमनुप्राप्यन्यासरक्षणतत्परः॥ वनेतुविचरत्येवरक्षन्प्रत्ययमात्मनः॥ १९॥ यत्रगच्छत्युपादातुंमूलानिचफलानिच॥ नविनायातितंखड्गंन्यासर
क्षणतत्परः॥ २०॥ नित्यंशस्त्रंपरिवहन्क्रमेणसतपोधनः॥ चकाररौद्रींस्वांबुद्धिंत्यक्त्वातपसिनिश्चयम्॥ २१॥ ततःसरौद्राभिरतःप्रमत्तोधर्मकर्षि
तः॥ तस्यशस्त्रस्यसंवासाज्जगामनरकंमुनिः॥ २२॥

ष्यसि इदमेवहिंसालक्षणाधर्मप्राप्तौकारणम्॥ १४॥शरमोक्षमकृत्वाऽवस्थानंत्वशक्यमित्याह क्षत्रियाणामिति समीपतःस्थितंधनुर्यत्समीपस्थितंतस्यपुंसस्तेजोबलंतेजसआधिक्यंकरोति
यथावह्नेस्तेजसआधिक्यमिंधनानिकुर्वंते॥ १५॥ अत्रेतिहासमाह पुरेति रतमृगद्विजेइति उपशांतमृगपक्षिके तपस्तेपइतिशेषः॥ १६॥ भटोयोधः॥ १७॥ तदातस्मिन्नाश्रमेपुण्येतपसि
तिष्ठतस्तस्यमुनेः शेषेषष्ठी तस्मैमुनयेसखड्गःन्यासविधिनाकालांतरेआदानायरक्षणार्थंस्थापनकर्मणा॥ १८॥ आत्मनःप्रत्ययंविश्वासंरक्षन्नेवविचरति॥१९॥ तदेवदर्शयति यत्रेति॥२०॥
परिवहन्अरक्षणेऽधर्मकलंकंचपश्यंस्तपसिनिश्चयरूपांस्वांबुद्धिंत्यक्त्वारौद्रींबुद्धिंचकार॥ २१॥ रौद्राभिरतःरौद्रकर्मणिप्रीतिमान् अधर्मेणकर्षितोहीनधर्मःकृतः संवासात्धारणात्॥ २२॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

शस्त्रसंयोगकारणमितिबहुव्रीहिः अग्निसंयोगोयथाकाष्ठानांविकारहेतुस्तद्वच्छस्त्रसंयोगःशस्त्रिणोविकारहेतुः॥२३॥ स्नेहाद्भवद्विषयाद्बहुमानात्त्वत्कर्तृकान्मद्विषयात् किंच बहुमानोनाममदी योयंभर्तेत्येवमभिमानः स्मारये पुरावृत्तमितिशेषः अत्रस्नेहोहेतुः बहुमानाच्चत्वांतुशिक्षयेइत्यर्थः तदेवशिक्षणंकरोति नकथंचनेति यत्तुतीर्थःस्मारयेत्वांनशिक्षयेइतिपठतिव्याचष्टेच तत्तुउत्त रवाक्येकरिष्यमाणशिक्षणेनव्याहतमितिकतकः॥२४॥ साकेत्यत्राह बुद्धिरिति अस्यैवप्रपंचोऽपराधंविनेति हंतुंराक्षसानितिशेषः नमंस्यतेतवयत्नमौचित्येनेतिशेषः लोकान्वीरनकामयेइति पाठेलोकान्हंतुंनेच्छामि राक्षसवदितरप्राणिवधस्याप्येवंसतिप्रसंगादितिभावः॥२५॥ नन्वस्मदपराधाकरणेऽपिआर्तमुनिजनरक्षणार्थमेवतेषांवधोस्त्वित्यतआह क्षत्रियाणामिति क्षत्रियाणां क्षत्रधर्मार्हपदप्रतिष्ठितानामतएववीराणांराज्यरक्षणशेषतयायुद्धादिप्रवृत्तिमतांएतावद्धनुषाकार्ययद्वनेषुवसतांनियतात्मनामार्तानामभिरक्षणम्॥२६॥अस्माकंतुनात्राप्यधिकारइत्याह क्वचे

एवमेतत्पुरावृत्तंशस्त्रसंयोगकारणम्॥ अग्निसंयोगवद्धेतुःशस्त्रसंयोगउच्यते॥२३॥ स्नेहाच्चबहुमानाच्चस्मारयेत्वांतुशिक्षये॥नकथंचनसाकार्या गृहीतधनुषात्वया॥ २४॥ बुद्धिर्वैरंविनाहंतुंराक्षसान्दंडकाश्रितान्॥ अपराधंविनाहंतुंलोकोवीरनमंस्यते॥२५॥ क्षत्रियाणांतुवीराणांवनेषुनिय तात्मनाम्॥धनुषाकार्यमेतावदार्तानामभिरक्षणम्॥२६॥ क्वचशस्त्रंक्वचवनंक्वचक्षात्रंतपःक्वच॥व्याविद्धमिदमस्माभिर्देशधर्मस्तुपूज्यताम्॥२७॥ कदर्यकलुषाबुद्धिर्जायतेशस्त्रसेवनात्॥पुनर्गत्वात्वयोध्यायांक्षत्रधर्मंचरिष्यसि॥ २८॥ अक्षयातुभवेत्प्रीतिःश्वश्रूश्वशुरयोर्मम॥यदिराज्यंहिसंन्य स्यभवेस्त्वंनिरतोमुनिः॥ २९॥ धर्मादर्थःप्रभवतिधर्मात्प्रभवतेसुखम्॥ धर्मेणलभतेसर्वंधर्मसारमिदंजगत्॥३०॥ आत्मानंनियमैस्तैस्तैःकर्षयि त्वाप्रयत्नतः॥ प्राप्यतेनिपुणैर्धर्मोनसुखाल्लभतेसुखम्॥३१॥नित्यंशुचिमतिःसौम्यचरधर्मंतपोवने॥सर्वंतुविदितंतुभ्यंत्रैलोक्यमपितत्त्वतः॥३२॥

ति क्षात्रंदुष्टवधादि तपोजटावल्कलादिधारणपूर्वकमस्माभिरिदानीमनुतिष्ठासितमिदम् व्याविद्धंपरस्परव्याहतम् तस्माद्देशधर्मस्तपोवनधर्मस्तुपूज्यतांसेव्यताम् ॥२७॥ यतःशस्त्रसेवनात्क दर्याणांकृपणानामिवकलुषाबुद्धिर्जायतेधर्मानुष्ठानविरोधिनी अतःशस्त्रसेवनंवनेनकर्तव्यमितिध्वनिः ननुक्षत्रियस्यममयुद्धमेवधर्मोऽतआह पुनरिति सएवतस्यदेशःकालश्चेत्यर्थः ॥२८॥ श स्त्रसेवननिषेधमेवद्रढयति अक्षयेति यदिराज्यंत्यक्त्वावनेनिरतस्त्वंमुनिवृत्तिर्भवेस्तदाममश्वश्रूश्वशुरयोरक्षयाप्रीतिर्भवेत् श्वशुरस्यवनवासोचितधर्मानुष्ठानेनस्वर्गलाभजाप्रीतिःश्वश्र्वास्तुयुद्धा दिराहित्येनसुखवासजाप्रीतिरितिबोध्यम्॥२९॥हिंसालक्षणस्याधर्मत्वान्मुनिधर्मानुष्ठानमेवोचितमित्याह धर्मादिति धर्मात्अहिंसाप्रधानात्॥३०॥सर्वथाधर्मएवसंपाद्यइत्याह आत्मानमि ति आत्मानंस्थूलदेहद्वयमित्यर्थः निपुणैःसमर्थैःसुखंसुखसाधनोधर्मः॥३१॥ उपसंहरति नित्यमिति त्रैलोक्यमपित्रिलोकवर्तिप्रजापुमर्थापुमर्थतत्साधनकलापइत्यर्थः तुभ्यंत्वया॥ ३२॥

अथविनयेनक्षमापयति स्त्रीति माचिरेणविलंबोमास्त्वित्यर्थः अत्रेदंगूढंसीतातात्पर्यं यदिसकलरक्षःक्षयेणसकलत्रिभुवनवर्तिआर्तरक्षणमनपराधिपीडांविहायकर्तुंशक्यंतदाक्षात्रधर्मंचरनोचे
च्छुद्धतपोधर्मंचरेतिधनुषाकार्यमेतावदार्तानामभिरक्षणमित्यनेनेदंध्वनितं क्षत्रियाणांतुवीराणांवनेषुनियतात्मनामितिपूर्वार्धस्यवनेष्वपिवसतांक्षत्रियाणांवीराणामुत्तरार्धोक्तमावश्यकमिति
गूढतात्पर्यं ॥ ३३ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरा०[illegible]ल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेनवमःसर्गः ॥ ९॥ ॥१०॥ ॥ एवंयुद्धस्यापाततःसीतयाधर्मत्वंप्रतिपादितंतद्वाक्याविरोधेनैवधर्म
त्वंप्रतिपादयतिरामः वाक्यमिति संवर्धितइतिपाठेसंवर्धिततेजाः धर्मेस्थितइतिपाठांतरम् ॥ १ ॥ कुलंव्यपदिशंत्याक्षत्रियाणांतुवीराणामित्यादिनाक्षत्रियकुलधर्मंबोधयंत्या ॥ २ ॥ अत्रोत्त

स्त्रीचापलादेतदुपाहृतंमेधर्मंचवक्तुंतवकःसमर्थः ॥ विचार्यबुद्ध्यातुसहानुजेनयद्रोचतेतत्कुरुमाचिरेण ॥ ३३ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०अर
ण्यकांडेनवमःसर्गः ॥ ९ ॥ ॥ १० ॥ ॥ वाक्यमेतत्तुवैदेह्याव्याहृतंभर्तृभक्तया ॥ श्रुत्वाधर्मेस्थितोरामःप्रत्युवाचाथजानकीम् ॥ १ ॥ हि
तमुक्तंत्वयादेविस्निग्धयासदृशंवचः ॥ कुलंव्यपदिशंत्याचधर्मज्ञेजनकात्मजे ॥ २ ॥ किंनुवक्ष्याम्यहंदेवित्वयैवोक्तमिदंवचः ॥ क्षत्रियैर्धार्यतेचापो
नार्तशब्दोभवेदिति ॥ ३ ॥ तेचार्तादंडकारण्येमुनयःसंशितव्रताः ॥ मांसीतेस्वयमागम्यशरण्यंशरणंगताः ॥ ४ ॥ वसंतःकालकालेषुवनेमूलफला
शनाः ॥ नलभंतेसुखंभीरुराक्षसैःक्रूरकर्मभिः ॥ ५ ॥ भक्ष्यंतेराक्षसैर्भीमैर्नरमांसोपजीविभिः ॥ तेभक्ष्यमाणामुनयोदंडकारण्यवासिनः ॥ ६ ॥ अ
स्मानभ्यवपद्येतिमामूचुर्द्विजसत्तमाः ॥ मयातुवचनंश्रुत्वातेषामेवंमुखाच्च्युतम् ॥ ७ ॥ कृत्वावचनशुश्रूषांवाक्यमेतदुदाहृतम् ॥ प्रसीदंतुभवंतोमे
ह्रीरेषातुममातुला ॥ ८ ॥

रमहंकिंनुवक्ष्यामि त्वयैवोत्तरंदत्तमित्यर्थः इदंशब्दार्थःक्षत्रियैरिति रक्षकाभावकृतआर्तानांशब्दोमाभूदित्यर्थंक्षत्रियैश्चापोधार्यतइत्येषोर्थोधनुषाकार्यमेतावदार्तानामभिरक्षणमितिवाक्ये
नोक्तइतिशेषः ॥ ३ ॥ त्वद्वचनस्यायमेवानुष्ठानकालइत्याह तेचेति संशितव्रतास्तीक्ष्णव्रताः स्वयमागम्यशरणंगताइत्यनेननाहंगर्वादिदोषेणरक्षोवधार्थंप्रवर्तेकिंत्वस्मच्छरणागतेषुवैरेणममापि
वैरमर्थादायातमितिनिर्वैरंवधप्रसक्तिर्नमेइत्युक्तम् ॥ ४ ॥ कालकालेषुसर्वकालेष्वित्यर्थः राक्षसैरित्यस्यवध्यमानाइतिशेषः ॥ ५ ॥६ ॥ अभ्यवपद्यअनुगृहाणेतिमामूचुः पद्यतेरार्षंपरस्मैपदं
एवंरक्षेत्येवं तेषांमुखाच्च्युतंवचनंश्रुत्वा ॥ ७ ॥ वचनशुश्रूषांवचनानुपालनलक्षणशुश्रूषांकृत्वा मनसिकृत्वेत्यर्थः चरणशुश्रूषामित्यपिपाठः यदीदृशैरुपस्थितैःअस्माभीरक्षणार्थमुपास्यैरुप
स्थितः रक्षणार्थमितिशेषः एषाममअङ्गीरकीर्तिरतःप्रसीदंतुइत्यर्थः तीर्थस्तु एषाममङ्गीरतःप्रसीदंतुइतिव्याचष्टे ॥ ८ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

किंकरोमिकिंकरवाणीत्यर्थः लोडर्थेलडार्षः ॥ ९ ॥ सर्वैः एवंमयोक्तैस्तैःसर्वैरित्यर्थः ॥ १० ॥ स्मस्मः तत्ररक्षःपीडाविषये रक्षत्वितिभव च्छब्दयोगात्प्रथमपुरुषः पर्वकालेषुदर्शपूर्णमासेष्टि कालेषु ॥ ११ ॥ धर्षयंतिअभिभवंति ॥ १२ ॥ गतिंत्रातारम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ तेनअतिक्लेशार्जिततपोव्ययभयेन ॥ १५ ॥ रक्षकस्त्वम् भवेतिशेषः त्वन्नाथाःत्वंनाथोयेषांते कालृयेंनक त्तरक्षःपीडानिवर्तनेन ॥ १६ ॥ चतुर्दशवर्षपर्यंतंपित्राज्ञयाराज्यत्यागेपिअयेराज्यसंबंधस्यावश्यकत्वा च्छरणागतरक्षणेऽस्येवाधिकारः किंच क्षत्रजातेरेवात्राधिकारोनतुराज्यपदस्थस्यैवेति

यदीदृशैरहंविप्रैरुपस्थेयैरुपस्थितः॥ किंकरोमीतिचमयाव्याहृतंद्विजसंनिधौ॥ ९ ॥ सर्वैरेवसमागम्यवागियंसमुदाहृता ॥ राक्षसैर्दंडकारण्येव हुभिःकामरूपिभिः॥ १० ॥ अर्दिताःस्मभृशंरामभवान्नस्तत्ररक्षतु॥ होमकालेतुसंप्राप्तेपर्वकालेषुचानघ ॥ ११ ॥ धर्षयंतिस्मदुर्धर्षाराक्षसाःपि शिताशनाः॥ राक्षसैर्धर्षितानांचतापसानांतपस्विनाम्॥ १२ ॥ गतिंमृगयमाणानांभवान्नःपरमागतिः ॥ कामंतपःप्रभावेणशक्ताहंतुंनिशाचरा न् ॥ १३ ॥ चिरार्जितंनचेच्छामस्तपःखंडयितुंवयम्॥ बहुविघ्नंतपोनित्यंदुश्चरंचैवराघव ॥ १४ ॥ तेनशापंनमुंचामोभक्ष्यमाणाश्चराक्षसैः॥ त दर्ध्यमानान्रक्षोभिर्दंडकारण्यवासिभिः॥ १५ ॥ रक्षकस्त्वंसहभ्रात्रात्वन्नाथाहिवयंवने॥ मयाचैतद्वचःश्रुत्वाकात्स्न्येंनपरिपालनम् ॥ १६ ॥ ऋ षीणांदंडकारण्येसंश्रुतंजनकात्मजे॥ संश्रुत्यचनशक्ष्यामिजीवमानःप्रतिश्रवम्॥ १७ ॥ मुनीनामन्यथाकर्तुंसत्यमिष्टंहिमेसदा ॥ अप्यहंजीवितं जह्यांत्वांवासीतेसलक्ष्मणाम्॥ १८ ॥ नतुप्रतिज्ञांसंश्रुत्यब्राह्मणेभ्योविशेषतः॥ तदवश्यंमयाकार्यमृषीणांपरिपालनम् ॥ १९ ॥ अनुक्तेनापिवैदे हिप्रतिज्ञायकथंपुनः॥ ममस्नेहाच्चसौहार्दादिदमुक्तंत्वयावचः॥ २० ॥ परितुष्टोस्म्यहंसीतेनह्यनिष्टोनुशास्यते॥ सदृशंचानुरूपंचकुलस्यतवशोभने सधर्मचारिणीमेत्वंप्राणेभ्योपिगरीयसी ॥ २१ ॥ इत्येवमुक्त्वावचनंमहात्मासीतांप्रियांमैथिलराजपुत्रीम् ॥ रामोधनुष्मान्सहलक्ष्मणेनजगाम रम्याणितपोवनानि॥ २२ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०अरण्यकांडेदशमःसर्गः॥ १० ॥ ॥ ५ ॥

तात्पर्यं संश्रुतंप्रतिज्ञातम् जीवमानःजीवन् प्रतिश्रवंप्रति ज्ञाम् ॥ १७ ॥ नशक्ष्यामीत्यत्रहेतुः सत्यमिष्टमित्यादि॥ १८ ॥ यस्मैकस्मैअपिप्रतिज्ञांप्रतिज्ञायनजह्यांकिंपुनर्ब्राह्मणेभ्यइत्यर्थः ॥ १९ ॥ अनुक्तेनापिऋषिभिरितिकार्यमितिचशेषः प्रतिज्ञायक थंपुनर्नकार्यमितिशेषः स्नेहःप्रीतिः सौहार्दंशोभनहृदयता प्रीतौसत्यामपितादृशहृदयत्वाभावेएवमनुशासनादर्शनादुभयमुक्तम्॥ २० ॥ नह्यनिष्टोऽनुशास्यते यस्मिन्यस्यप्रीतिर्नास्तिनासावनु शिष्यते हितंनोपदिश्यतइत्यर्थः सदृशंतवस्नेहस्य त्वदुक्तंवचइतिशेषः कुलस्यानुरूपम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरा०रा०बा०आ०अरण्यकांडेदशमःसर्गः ॥ १० ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अपतइति ॥ १ ॥ २ ॥ जलजाःखगादात्यूहादयः ॥ ३ ॥ यूथबंधान्यूथरूपेणसंबद्धान् पृषतामितिषष्ठी विषाणिनोमहिषानित्यन्वयः ॥ ४ ॥ दिवाकरेलंबमानेसायाह्नइत्यर्थः योजनायतं चतुर्दिक्षुयोजनायतम् ॥ ५ ॥ पद्मपुष्करसंबाधंपद्मानिरक्तानिपुष्करंपुंडरीकंतैःसंबाधःसंमर्दोयस्मिंस्तं पद्मानांपुष्करेजलेसंबाधोनैविद्यंयत्रतमितिकतकः गजयूथैरलंकृतं तीरेजलेचेतिशेषः हंसाराजहंसाः कादंबाःकलहंसाः जलजातिभिःजलेजातिर्जन्मयेषांतैर्मत्स्यादिभिः ॥ ६ ॥ गीतवादित्रनिर्घोषोगीतोपेतवाद्यशब्दः नतुकश्चनेति गीतादिकर्तेत्यर्थः ॥ ७ ॥ धर्मभृतंनामध

अग्रतःप्रययौरामःसीतामध्येसुशोभना ॥ पृष्ठतस्तुधनुष्पाणिर्लक्ष्मणोनुजगामह ॥ १ ॥ तौपश्यमानौविविधान्शैलप्रस्थान्वनानिच ॥ नदीश्चविविधारम्याजग्मतुःसहसीतया ॥ २ ॥ सारसांश्चक्रवाकांश्चनदीपुलिनचारिणः ॥ सरांसिचसपद्मानियुतानिजलजैःखगैः ॥ ३ ॥ यूथबंधांश्चपृषतांमदोन्मत्तान्विषाणिनः ॥ महिषांश्चवराहांश्चगजांश्चद्रुमवैरिणः ॥ ४ ॥ तेगत्वादूरमध्वानंलंबमानेदिवाकरे ॥ ददृशुःसहितारम्यंतटाकंयोजनायतम् ॥ ५ ॥ पद्मपुष्करसंबाधंगजयूथैरलंकृतम् ॥ सारसैर्हंसकादंबैःसंकुलंजलजातिभिः ॥ ६ ॥ प्रसन्नसलिलेरम्येतस्मिन्सरसिशुश्रुवे ॥ गीतवादित्रनिर्घोषोनतुकश्चनदृश्यते ॥ ७ ॥ ततःकौतूहलाद्रामोलक्ष्मणश्चमहारथः ॥ मुनिंधर्मभृतंनामप्रष्टुंसमुपचक्रमे ॥ ८ ॥ इदमत्यद्भुतंश्रुत्वासर्वेषांनोमहामुने ॥ कौतूहलंमहज्जातंकिमिदंसाधुकथ्यताम् ॥ ९ ॥ तेनैवमुक्तोधर्मात्माराघवेणमुनिस्तदा ॥ प्रभावंसरसःक्षिप्रमाख्यातुमुपचक्रमे ॥ १० ॥ इदंपंचाप्सरोनामतटाकंसार्वकालिकम् ॥ निर्मितंतपसाराममुनिनामांडकर्णिना ॥ ११ ॥ सहितेपेतपस्तीव्रंमांडकर्णिर्महामुनिः ॥ दशवर्षसहस्राणिवायुभक्षोजलाशये ॥ १२ ॥ ततःप्रव्यथिताःसर्वेदेवाःसाग्निपुरोगमाः ॥ अब्रुवन्वचनंसर्वेपरस्परसमागताः ॥ १३ ॥ अस्माकंकस्यचित्स्थानमेषप्रार्थयतेमुनिः ॥ इतिसंविग्नमनसःसर्वेतत्रदिवौकसः ॥ १४ ॥ ततःकर्तुंतपोविघ्नंसर्वदेवैर्नियोजिताः ॥ प्रधानाप्सरसःपंचविद्युच्चलितवर्चसः ॥ १५ ॥ अप्सराभिस्ततस्ताभिर्मुनिर्दृष्टपरावरः ॥ नीतोमदनवश्यत्वंदेवानांकार्यसिद्धये ॥ १६ ॥

र्मभृतनामकंधर्मभृन्नामकंवाशरणागतेष्वनुयायिष्वेकम् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ पंचाप्सरसांक्रीडासाधनत्वात्पंचाप्सरोनामत्वेनप्रसिद्धं सर्वकालोदकपूर्त्यादिगुणकंसार्वकालिकम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ अग्निरूपपुरोगमसहिताःसाग्निपुरोगमाःसर्वेप्रव्यथिताअभूवन् ततःसर्वेऽब्रुवन्नित्यर्थः ॥ १३ ॥ इतिसंविग्नमनसोऽभूवन्नितिशेषः ॥ १४ ॥ ततउद्विग्नसर्वदेवैस्तपोविघ्नायनियुक्ताः विद्युच्चलितवर्चसःचलितविद्युत्कांतयः प्रधानाप्सरसः पंचेत्यनेनतत्परिवारभूतान्यसत्ताध्वनिता ताआगताइतिशेषः ॥ १५ ॥ दृष्टपरावरःदृष्टैहिकपारलौकिकधर्माधर्मः ॥ १६ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

निर्मितंतेनैवमुनिना क्रीडार्थमितिशेषः ॥ १७ ॥ तत्रैवनिर्मितेगृहे तपोयोगोयौवनेहेतुः ॥ १८ ॥ भूषणोन्मिश्रःवलयादिभूषणध्वनिमिश्रः ॥ १९ ॥ वचनंतदर्थंआश्चर्यमितिप्रतिजग्राह ॥ २० ॥ एवंकथयमानःआश्चर्यमित्येवंकथयन्ब्राह्म्यालक्ष्म्याब्रह्मविद्यानुष्ठानजलक्ष्म्या ब्रह्मवर्चसेनेतियावत् ॥ २१ ॥ प्रविश्याश्रममंडलमित्यनुषंगः आश्रममंडले उवासेतिशेषः ॥ २२ ॥ तद्वासप्रकारमाह उषित्वेति एकस्याश्रमेइतिशेषः अथपर्यायेणसर्वेषामाश्रमान्जगाम ॥ २३ ॥ किंच येषामृषीणामाश्रमेपूर्वमुषितवान्पुनरपितेषामाश्रमान्जगाम तद्भक्त्यतिशयात् यथा

ताश्चैवाप्सरसःपंचमुनेःपत्नीत्वमागताः ॥ तटाकेनिर्मितंतासांतस्मिन्नंतर्हितंगृहम् ॥ १७ ॥ तत्रैवाप्सरसःपंचनिवसंत्योयथासुखम् ॥ रमयंतितपोयोगान्मुनिंयौवनमास्थितम् ॥ १८ ॥ तासांसंक्रीडमानानामेषवादित्रनिःस्वनः ॥ श्रूयतेभूषणोन्मिश्रोगीतशब्दोमनोहरः ॥ १९ ॥ आश्चर्यमिति तस्यैतद्वचनंभावितात्मनः ॥ राघवःप्रतिजग्राहसहभ्रात्रामहायशाः ॥ २० ॥ एवंकथयमानःसददर्शाश्रममंडलम् ॥ कुशचीरपरिक्षिप्तंब्राह्म्यालक्ष्म्यासमावृतम् ॥ २१ ॥ प्रविश्यसहवैदेह्यालक्ष्मणेनचराघवः ॥ तदातस्मिन्सकाकुत्स्थःश्रीमत्याश्रममंडले ॥ २२ ॥ उषित्वाससुखंतत्रपूज्यमानो महर्षिभिः ॥ जगामचाश्रमांस्तेषांपर्यायेणतपस्विनाम् ॥ २३ ॥ येषामुषितवान्पूर्वंसकाशेसमहास्त्रवित् ॥ क्वचित्परिदशान्मासानेकसंवत्सरंक्वचित् ॥ २४ ॥ क्वचिच्चचतुरोमासान्पंचषट्चपरान्क्वचित् ॥ अपरत्राधिकान्मासानध्यर्धमधिकंक्वचित् ॥ २५ ॥ त्रीन्मासानष्टमासांश्चराघवोन्यवत्सुखम् तत्रसंवसतस्तस्यमुनीनामाश्रमेषुवै ॥ २६ ॥ रमतश्चानुकूल्येनययुःसंवत्सरादश ॥ परिसृत्यचधर्मज्ञोराघवःसहसीतया ॥ २७ ॥ सुतीक्ष्णस्याश्रमपदंपुनरेवाजगामह ॥ सतमाश्रममागम्यमुनिभिःपरिपूजितः ॥ २८ ॥ तत्रापिन्यवसद्रामःकिंचित्कालमरिंदमः ॥ अथाश्रमस्थोविनयात्कदाचित्तंमहामुनिम् ॥ २९ ॥ उपासीनःसकाकुत्स्थःसुतीक्ष्णमिदमब्रवीत् ॥ अस्मिन्नरण्येभगवन्नगस्त्योमुनिसत्तमः ॥ ३० ॥

सुतीक्ष्णाश्रमेपुनरागमनं एकत्रवासाभावादेवाह क्वचिदिति परिदशान्दशत्वसंख्यांपरिगतान् दशसंख्यान्मासानित्यर्थः ॥ २४ ॥ परान्वर्षतोऽधिकान् एवमधिकानित्याद्यपि ॥ २५ ॥ ॥ २६ ॥ रमतःरममाणस्य परिसृत्यसर्वमुन्याश्रमान्अटित्वा परिवृत्येतिपाठांतरं प्रतिश्रुत्येतिपांक्तःपाठः यतःपुनरागंतव्यमितिप्रतिज्ञायगतोऽतःपुनराजगामेत्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ उपासीनःसमीपस्थः ॥ ३० ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

कथाःकथयतांसकाशादितिशेषः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥३३॥ मनोरथाभिनयोयदहमित्यादि ॥ ३४ ॥ एतच्छब्दार्थोगस्त्यमित्यादि ॥ ३५ ॥ अस्मिन्नर्थेमदुपदिदिक्षितार्थे ॥३६॥ योजनादाश्रमादस्मादभिचत्वारिवैततइतिकतकपाठेअस्मादाश्रमाद्योजनादभिअधिकंचत्वारियोजनानीत्यर्थः दक्षिणेनगंतव्यानीति ततस्तद्भ्रातुराश्रमइत्यर्थः पाठांतरेतुचतुर्योजनोत्तरमितिस्पष्टएवार्थः

वसतीतिमयानित्यंकथाःकथयतांश्रुतम्॥ नतुजानामितंदेशंवनस्यास्यमहत्तया॥ ३१ ॥ कुत्राश्रमपदंरम्यंमहर्षेस्तस्यधीमतः॥ प्रसादार्थंभगवतःसानुजःसहसीतया॥ ३२ ॥ अगस्त्यमधिगच्छेयमभिवादयितुंमुनिम्॥ मनोरथोमहानेषहृदिसंपरिवर्तते॥ ३३ ॥ यदहंतंमुनिवरंशुश्रूषेयमपिस्वयम्॥ इतिरामस्यसमुनिःश्रुत्वाधर्मात्मनोवचः ॥ ३४ ॥ सुतीक्ष्णःप्रत्युवाचेदंप्रीतोदशरथात्मजम्॥ अहमप्येतदेवत्वांवक्तुकामःसलक्ष्मणम् ॥ ३५॥ अगस्त्यमभिगच्छेतिसीतयासहराघव॥ दिष्ट्यात्विदानीमर्थेस्मिन्स्वयमेवब्रवीषिमाम् ॥ ३६ ॥ अयमाख्यामितेरामयत्रागस्त्योमहामुनिः॥ योजनान्याश्रमात्तातयाहिचत्वारिवैततः॥दक्षिणेनमहाञ्छ्रीमानगस्त्यभ्रातुराश्रमः॥ ३७ ॥ स्थलीप्रायवनोद्देशेपिप्पलीवनशोभिते॥ बहुपुष्पफलेरम्येनानाविहगनादिते॥ ३८॥ पद्मिन्योविविधास्तत्रप्रसन्नसलिलाशयाः॥ हंसकारंडवाकीर्णाश्चक्रवाकोपशोभिताः॥ ३९ ॥ तत्रैकांरजनींव्युष्यप्रभातेरामगम्यताम्॥ दक्षिणांदिशमास्थायवनखंडस्यपार्श्वतः॥ ४० ॥ तत्रागस्त्याश्रमपदंगत्वायोजनमंतरम्॥ रमणीयेवनोद्देशेबहुपादपशोभिते॥ ४१ ॥रंस्यतेतत्रवैदेहीलक्ष्मणश्चत्वयासह॥ सहिरम्योवनोद्देशोबहुपादपसंयुतः॥ ४२॥ यदिबुद्धिःकृताद्रष्टुमगस्त्यंतंमहामुनिम्॥ अद्यैवगमनेबुद्धिंरोचयस्वमहामते॥ ४३ ॥ इतिरामोमुनेःश्रुत्वासहभ्रात्राभिवाद्यच॥ प्रतस्थेगस्त्यमुद्दिश्यसानुजःसहसीतया॥ ४४ ॥ पश्यन्वनानिचित्राणिपर्वतांश्चाभ्रसन्निभान्॥ सरांसिसरितश्चैवपथिमार्गवशानुगान्॥ ४५॥

॥ ३७ ॥ तद्दाश्रमचिह्नंस्थलीप्रायवनोद्देशत्वादि ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ तत्रागस्त्यभ्रात्राश्रमे इध्मवाहेतिअस्यनाम अगस्त्यःप्राग्दुहितरमुपयेमेधृतव्रताम् यस्यांदृढव्रतोजातइध्मवाहात्मजोमुनिरितिभागवतंतुदेवराच्चसुतोत्पत्तिरितिन्यायेनेत्येके दक्षिणांदिशमायोजनमंतरंअवकाशंगत्वातत्रागस्त्याश्रमंद्रक्ष्यसि ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ मुनेःश्रुत्वेतिवचनमितिशेषः ॥ ४४ ॥ मार्गवशानुगान्मार्गवशात्प्राप्तान् ॥ ४५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥४६॥४७॥ नूनमेतदेवेत्यत्रहेतुमाह यथाहीति यथायादृशचिह्नवत्तयावनंश्रुतंतथैवास्यफलभारेणपुष्पभारेणचसन्नताःसहस्रशोद्रुमाःज्ञाताःज्ञायमानावर्तंते ॥ ४८ ॥ असाधारणलिंगानुभ वमप्याह पिप्पलीनामिति पिप्पलीफलानामित्यर्थः कटुकोदयःकटुकरससंबंध्युदयः ॥४९॥५०॥ कृष्णाभ्रंनीलाभ्रंशिखरंपर्वतशिखरंचोपमायस्य ॥ ५१ ॥ विविक्तेषुनिर्मलेषुएकांतेषुच

सुतीक्ष्णेनोपदिष्टेनगत्वातेनपथासुखम् ॥ इदंपरमसंहृष्टोवाक्यंलक्ष्मणमब्रवीत् ॥ ४६ ॥ एतदेवाश्रमपदंनूनंतस्यमहात्मनः ॥ अगस्त्यस्यमुनेर्भ्रातु र्दृश्यतेपुण्यकर्मणः ॥ ४७ ॥ यथाहीमेवनस्यास्यज्ञाताःपथिसहस्रशः ॥ सन्नताःफलभारेणपुष्पभारेणचद्रुमाः ॥ ४८ ॥ पिप्पलीनांचपक्वानांवनाद स्मादुपागतः ॥ गंधोयंपवनोत्क्षिप्तःसहसाकटुकोदयः ॥ ४९ ॥ तत्रतत्रचदृश्यंतेसंक्षिप्ताःकाष्ठसंचयाः ॥ लूनाश्चपरिदृश्यंतेदर्भावैदूर्यवर्चसः ॥ ५० ॥ एतच्चवनमध्यस्थंकृष्णाभ्रशिखरोपमम् ॥ पावकस्याश्रमस्थस्यधूमाग्रंसंप्रदृश्यते ॥ ५१ ॥ विविक्तेषुचतीर्थेषुकृतस्नानाद्विजातयः ॥ पुण्योपहारंकु र्वंतिकुसुमैःस्वयमर्जितैः ॥ ५२ ॥ ततःसुतीक्ष्णवचनंयथासौम्यमयाश्रुतम् ॥ अगस्त्यस्याश्रमोभ्रातुर्नूनमेषभविष्यति ॥ ५३ ॥ निगृह्यतरसामृ त्युंलोकानांहितकाम्यया ॥ यस्यभ्रात्राकृतेयंदिक्शरण्यापुण्यकर्मणा ॥ ५४ ॥ इहैकदाकिलक्रूरोवातापिरपिचेल्वलः ॥ भ्रातरौसहितावास्तांब्राह्म णघ्नौमहासुरौ ॥ ५५ ॥ धारयन्ब्राह्मणंरूपमिल्वलःसंस्कृतंवदन् ॥ आमंत्रयतिविप्रान्सश्राद्धमुद्दिश्यनिर्घृणः ॥ ५६ ॥ भ्रातरंसंस्कृतंकृत्वाततस्तंमे षरूपिणम् ॥ तान्द्विजान्भोजयामासश्राद्धदृष्टेनकर्मणा ॥ ५७ ॥ ततोभुक्तवतांतेषांविप्राणामिल्वलोब्रवीत् ॥ वातापेनिष्क्रमस्वेतिस्वरेणमहतावद न् ॥ ५८ ॥ ततोभ्रातुर्वचःश्रुत्वावातापिर्मेषवन्नदन् ॥ भित्त्वाभित्त्वाशरीराणिब्राह्मणानांविनिष्पतत् ॥ ५९ ॥ ब्राह्मणानांसहस्राणितैरेवंकामरूपि भिः ॥ विनाशितानिसंहत्यनित्यशःपिशिताशनैः ॥ ६० ॥

स्वयमेवार्जितैः देवपूजार्थमितिशेषः ॥५२॥ ५३॥ मृत्युंतत्तुल्यंदैत्यम् शरण्यावासयोग्यालोकानाम् ॥ ५४ ॥ कोसौमृत्युतुल्योऽसुरोयोऽगस्त्येननिगृहीतोलोकरक्षणायेत्यतस्तदाख्यायिका माह इहेति वनेइत्यर्थः एकदाकस्मिंश्चित्पूर्वकाले ॥५५॥ ब्राह्मणरूपंब्राह्मणसदृशवेषम् संस्कृतंवदन्ब्राह्मणवदितिशेषः एतदुभयंविश्वासार्थम् ॥ ५६ ॥ संस्कृतंकृत्वाश्राद्धोचितपाकसंस्का रसंस्कृतंकृत्वा ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ मेषवन्नदन्मृतसंजीवनीवैभवादुदरांतरितिशेषः विनिष्पतत् विनिर्गतवान् अडभावआर्षः ॥ ५९ ॥ संहत्यसमेत्य ॥ ६० ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

प्रार्थितेनप्रार्थितासुरद्वयसंहारेण महर्षिणागस्त्येन श्राद्धेश्राद्धव्यापारमनुभूयभक्षितः सोऽसुरोवातापिः ॥ ६१ ॥ ततइल्वलःश्राद्धांतेसंपन्नमित्युक्त्वाहस्तोदकंदत्वाभ्रातरंनिष्क्रमस्वेत्यभ्यभाषत ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ मयाजीर्णस्यभुक्तस्येतिशेषः ॥ ६४ ॥ प्रधर्षयितुंहिंसितुम् ॥ ६५ ॥ चक्षुषाचक्षुर्वीक्षणेन अनलकल्पेनाग्नितुल्येन ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ अभि

अगस्त्येनतदादेवैःप्रार्थितेनमहर्षिणा ॥ अनुभूयकिलश्राद्धेभक्षितःसमहासुरः॥ ६१ ॥ ततःसंपन्नमित्युक्त्वादत्वाहस्तेवनेजनम्॥ भ्रातरंनिष्क्रमस्वेतिइल्वलःसमभाषत॥ ६२॥ सतदाभाषमाणंतुभ्रातरंविप्रघातिनम्॥ अब्रवीत्प्रहसन्धीमानगस्त्योमुनिसत्तमः॥ ६३ ॥ कुतोनिष्क्रमितुंशक्तिर्मयाजीर्णस्यरक्षसः॥ भ्रातुस्तुमेषरूपस्यगतस्ययमसादनम्॥६४॥ अथतस्यवचःश्रुत्वाभ्रातुर्निधनसंश्रितम्॥ प्रधर्षयितुमारेभेमुनिंक्रोधान्निशाचरः॥ ६५॥ सोऽभ्यद्रवद्द्विजेंद्रंतंमुनिनादीप्ततेजसा॥ चक्षुषानलकल्पेननिर्दग्धोनिधनंगतः॥ ६६ ॥ तस्यायमाश्रमोभ्रातुस्तटाकवनशोभितः॥ विप्रानुकंपयायेनकर्मेदंदुष्करंकृतम्॥ ६७॥ एवंकथयमानस्यतस्यसौमित्रिणासह ॥ रामस्यास्तंगतःसूर्यःसंध्याकालोऽभ्यवर्तत॥ ६८ ॥ उपास्यपश्चिमांसंध्यांसहभ्रात्रायथाविधि॥ प्रविवेशाश्रमपदंतमृषिंचाभ्यवादयत् ॥ ६९ ॥ सम्यक्प्रतिगृहीतस्तुमुनिनातेनराघवः॥ न्यवसत्तांनिशामेकांप्राश्यमूलफलानिच॥ ७० ॥ तस्यांरात्र्यांव्यतीतायामुदितेरविमंडले॥ भ्रातरंतमगस्त्यस्यआमंत्रयतराघवः॥७१ ॥ अभिवादयेत्वाभगवन्सुखमस्म्युषितोनिशाम्॥ आमंत्रयेत्वांगच्छामिगुरुंतेद्रष्टुमग्रजम्॥७२॥ गम्यतामितितेनोक्तोजगामरघुनंदनः॥ यथोद्दिष्टेनमार्गेणवनंतच्चावलोकयन्॥ ७३॥ नीवारान्पनसान्सालान्वंजुलांस्तिनिशांस्तथा॥ चिरिबिल्वान्मधूकांश्चबिल्वानथचतिंदुकान्॥७४॥पुष्पितान्पुष्पिताग्राभिर्लताभिरुपशोभितान्॥ ददर्शरामःशतशस्तत्रकांतारपादपान्॥ ७५ ॥ हस्तिहस्तैर्विमृदितान्वानरैरुपशोभितान्॥ मत्तैःशकुनिसंघैश्चशतशःप्रतिनादितान्॥ ७६॥ ततोऽब्रवीत्समीपस्थंरामोराजीवलोचनः॥ पृष्ठतोनुगतंवीरंलक्ष्मणंलक्ष्मिवर्धनम्॥ ७७॥ स्निग्धपत्रायथावृक्षायथाक्षांतामृगद्विजाः॥ आश्रमोनातिदूरस्थोमहर्षेर्भावितात्मनः॥ ७८॥ अगस्त्यइतिविख्यातोलोकेस्वेनैवकर्मणा॥ आश्रमोदृश्यतेतस्यपरिश्रांतश्रमापहः ॥ ७९ ॥

वादयेत्वेतिपादेनवाक्षरत्वमार्षम् ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ नीवाराजलकदंबाः वंजुलोऽशोकः तिनिशोधवः चिरिबिल्वोनक्तमालः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ यथाश्रुतास्तथास्निग्धपत्रावृक्षादृश्यंतेइतिशेषः अतोनिकटआश्रमः ॥ ७८ ॥ अगंविंध्यंस्तंभयतीत्यगस्त्यः पृषोदरादिः स्वेनकर्मणाविंध्यस्तंभनकर्मणा परिश्रांतश्रमापहंता ॥ ७९ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

प्राज्यैर्भूरिभिर्धूमैःपाकयज्ञधूमैराकुलंवनंयस्मिन् ॥ ८०॥ ८१॥ यस्यप्रभावाद्राक्षसैरियमगस्त्याश्रमप्रदेशवर्तिनीदक्षिणादिग्दृश्यतेकेवलम् त्रासात्महर्षिभीत्यानोपभुज्यते नस्वदेशत्वेनांगीक्रियतइत्यर्थः ॥ ८२ ॥ निर्वैराःप्राणिषुवैररहिताः प्रशांताःत्यक्तक्रूरकर्माणः ॥८३॥ भगवतोऽगस्त्यस्यमहिम्नाप्रदक्षिणाएतदाश्रमावच्छेदेननिर्वैरत्वादिसंपादनसमर्था क्रूरकर्मभीरक्षोभिर्दुर्धर्षाऽतोनाम्नाचनाम्नापिसंपूर्णादिगेवदक्षिणेतित्रिषुलोकेषुप्रथिता ॥ ८४॥ मेरुस्पर्धयाभास्करमार्गनिरोद्धुंवर्धितुकामोप्यचलोविंध्यस्तस्यागस्त्यस्यसंदेशंमदागमनपर्यंतंमावर्धस्वेत्येवमाज्ञांपा

प्राज्यधूमाकुलवनश्चीरमालापरिष्कृतः॥ प्रशांतमृगयूथश्चनानाशकुनिनादितः॥ ८० ॥ निगृह्यतरसामृत्युंलोकानांहितकाम्यया ॥ दक्षिणादिक्कृतायेनशरण्यापुण्यकर्मणा ॥ ८१ ॥ तस्येदमाश्रमपदंप्रभावाद्यस्यराक्षसैः॥ दिगियंदक्षिणात्रासाद्दृश्यतेनोपभुज्यते ॥ ८२ ॥ यदाप्रभृतिचाक्रांतादिगियंपुण्यकर्मणा ॥ तदाप्रभृतिनिर्वैराःप्रशांतारजनीचराः॥८३॥ नाम्नाचेयंभगवतोदक्षिणादिक्प्रदक्षिणा ॥ प्रथितात्रिषुलोकेषुदुर्धर्षाक्रूरकर्मभिः॥ ८४ ॥ मार्गंनिरोद्धुंसततंभास्करस्याचलोत्तमः॥ संदेशंपालयंस्तस्यविंध्यशैलोनवर्धते ॥ ८५ ॥ अयंदीर्घायुषस्तस्यलोकेविश्रुतकर्मणः॥ अगस्त्यस्याश्रमःश्रीमान्विनीतमृगसेवितः॥ ८६ ॥ एषलोकार्चितःसाधुर्हितेनित्यंरतःसताम्॥ अस्मानधिगतानेषश्रेयसायोजयिष्यति ॥ ८७॥ आराधयिष्याम्यत्राहमगस्त्यंतंमहामुनिम्॥ शेषंचवनवासस्यसौम्यवत्स्याम्यहंप्रभो ॥ ८८ ॥ अत्रदेवाःसगंधर्वाःसिद्धाश्चपरमर्षयः ॥ अगस्त्यंनियताहाराःसततंपर्युपासते ॥ ८९ ॥ नात्रजीवेन्मृषावादीक्रूरोवायदिवाशठः॥ नृशंसःपापवृत्तोवामुनिरेषतथाविधः॥ ९० ॥ अत्रदेवाश्चयक्षाश्चनागाश्चपतगैःसह ॥ वसंतिनियताहाराधर्ममाराधयिष्णवः ॥ ९१ ॥ अत्रसिद्धामहात्मानोविमानैःसूर्यसंनिभैः॥ त्यक्त्वादेहान्नवैर्देहैःस्वर्याताःपरमर्षयः॥ ९२॥ यक्षत्वममरत्वंचराज्यानिविविधानिच ॥ अत्रदेवाःप्रयच्छंतिभूतैराराधिताःशुभैः॥ ९३ ॥

लयन्नवर्धतेऽद्यापीतिशेषः ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ अधिगतान्स्वाश्रमंप्राप्तान्श्रेयसायोजयिष्यति दिव्यशस्त्रादिदानेनेतिगूढोभिसंधिः ॥ ८७॥ प्रभोशुश्रूषणसमर्थेत्यर्थः ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ क्रूरःनिर्दयः शठोगूढविप्रियकारी नृशंसोघातुकः तथाविधःदुर्वृत्तासहिष्णुः ॥ ९० ॥ पतगागरुडादयः धर्मंस्वर्गादिजनकम् ॥९१॥ अत्रआश्रमे सिद्धाःतपसेतिशेषः नवैर्देहैर्दिव्यदेहैः ॥९२ ॥ अत्राश्रमे भूतैःप्राणिभिःकर्तृभिःशुभैःसत्कर्मभिराराधितादेवादयआश्रममाहात्म्यादल्पकालेनैवराज्यादीनिप्रयच्छंतीत्यर्थः ॥ ९३ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥ १४ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेएकादशःसर्गः ॥ ११ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ १ ॥ २ ॥ हितःशुभकारी अनुकूलस्त दिच्छावशवर्ती पूज्यविषयानुरागोभक्तिस्तद्वान्भक्तः यदीतिसंभावनायाम् बहुदिनंवनेवासादस्मच्छ्रवणंतवापिसंभावितमित्यर्थः ॥३॥ भगवंतंद्रष्टुमिच्छामहेतोदर्शनार्थमागताइतिनिवेद्यता मित्यर्थः ॥ ४ ॥ अग्निशरणमग्निहोत्रगृहम् निवेदितुंनिवेदयितुम् ॥५॥ अंजसाशीघ्रम् ॥६॥ संमतइष्टः ॥७॥ द्रष्टुंतदनंतरंकियत्कालंशुश्रूषार्थंसेवार्थंचागतौ ॥ ८ ॥ अनंतरंतत्त्वंवक्तव्यतत्त्वं

आगताःस्माश्रमपदंसौमित्रेप्रविशाग्रतः ॥ निवेदयेहमांप्राप्तमृषयेसहसीतया ॥ १४ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेएकादशःसर्गः॥ ११ ॥ ॥ ७ ॥ ॥सप्रविश्याश्रमपदंलक्ष्मणोराघवानुजः ॥ अगस्त्यशिष्यमासाद्यवाक्यमेतदुवाचह ॥ १ ॥ राजादशरथोनामज्येष्ठस्तस्यसुतोबली ॥ रामःप्राप्तोमुनिंद्रष्टुंभार्ययासहसीतया ॥ २ ॥ लक्ष्मणोनामतस्याहंभ्राताप्यवरजोहितः ॥ अनुकूलश्चभक्तश्चयदितेश्रोत्रमागतः ॥३॥ तेवयंवनमत्युग्रंप्रविष्टाःपितृशासनात् ॥ द्रष्टुमिच्छामहेसर्वेभगवंतंनिवेद्यताम् ॥ ४ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वालक्ष्मणस्य तपोधनः ॥ तथेत्युक्त्वाग्निशरणंप्रविवेशनिवेदितुम् ॥५॥ सप्रविश्यमुनिश्रेष्ठंतपसादुष्प्रधर्षणम् ॥ कृतांजलिरुवाचेदंरामागमनमंजसा ॥६॥ यथोक्तंलक्ष्मणेनैवशिष्योगस्त्यस्यसंमतः ॥ पुत्रौदशरथस्येमौरामोलक्ष्मणएवच ॥ ७ ॥ प्रविष्टावाश्रमपदंसीतयासहभार्यया ॥ द्रष्टुंभवंतमायातौशुश्रूषार्थमरिंदमौ ॥ ८ ॥ यदत्रानंतरंतत्त्वमाज्ञापयितुमर्हसि ॥ ततःशिष्यादुपश्रुत्यप्राप्तंरामंसलक्ष्मणम् ॥ ९ ॥ वैदेहींचमहाभागामिदंवचनमब्रवीत् ॥ दिष्ट्यारामश्चिरस्याद्यद्रष्टुंमांसमुपागतः ॥ १० ॥ मनसाकांक्षितंह्यस्यमयाप्यागमनंप्रति ॥ गम्यतांसत्कृतोरामःसभार्यःसहलक्ष्मणः ॥ ११ ॥ प्रवेश्यतांसमीपंमेकिमयंनप्रवेशितः ॥ एवमुक्तस्तुमुनिनाधर्मज्ञेनमहात्मना ॥ १२ ॥ अभिवाद्याब्रवीच्छिष्यस्तथेतिनियतांजलिः ॥ तदानिष्क्रम्यसंभ्रांतःशिष्योलक्ष्मणमब्रवीत् ॥ १३ ॥

उपश्रुत्य भगवदागमनश्रवणानंदमनुभूयेत्यर्थइतितीर्थः ॥९॥ मांद्रष्टुंसमागतइतियत्तद्दिष्ट्याममभाग्येन किंचांतर्भावितण्यर्थोदृशिः मामात्मानंदर्शयितुम् यद्वनेवसतश्चिरस्यचिरकालस्याग मनेप्यागतस्तद्दिष्ट्यामद्भाग्येनोद्बुद्धेनेत्यर्थः ॥ १० ॥ तदेवाह मनसेति एतदागमनमुद्दिश्यकांक्षितंइच्छाकृतेतियावत् सत्कृतः आचारोपचारव्यवहारैरित्यर्थः ॥११॥ किमसौनप्रवेशितः कस्माद्धेतोर्विलंबःकृतइत्यर्थः ॥ १२ ॥ अभिवाद्यआगमननियोगप्रयुक्तंपुनरभिवादनंकृत्वा तथेतिआनयामीत्येवम् ॥ १३ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

स्वयंप्रविशतु भगवतांवगतवृत्तांतत्वान्नास्यशिष्यमुखापेक्षेतिभावः आश्रमपदंआश्रमप्रांतदेशम् ॥ १४॥ लक्ष्मणःकाकुत्स्थंरामंप्रदर्शयामासशिष्यमितिशेषः तंदृष्टरामंशिष्यःअगस्त्यवचनंउ च्यतइतिवचनंअगस्त्योक्तंवाक्यंप्रश्रितंप्रीतियुक्तंब्रुवन्प्रावेशयदित्यन्वयः॥ १५॥सुसत्कृतंपाद्यार्घ्यादिभिरग्रेगत्यामार्गप्रदर्शनेनचसत्कृतम् ॥ १६॥अगस्त्याश्रमस्थदेवतास्थानदर्शनमाह सतत्रेति तत्राश्रमेसरामः ब्रह्मणोहिरण्यगर्भस्यकल्पितंस्थानम् अग्निरत्ररुद्रः ॥ १७॥ भगःस्थूलमंडलाभिमानी ॥ १८॥ धाताकार्यप्रजापतिः विधाताविश्वकर्मेतिकतकः ॥ १९॥ गायत्रीतिसरस्वतीसा

कोसौरामोमुनिंद्रष्टुमेतुप्रविशतुस्वयम्॥ ततोगत्वाश्रमपदंशिष्येणसहलक्ष्मणः॥ १४ ॥ दर्शयामासकाकुत्स्थंसीतांचजनकात्मजाम्॥ तंशिष्यःप्रश्रितंवाक्यमगस्त्यवचनंब्रुवन् ॥ १५ ॥ प्रावेशयद्यथान्यायंसत्कारार्हंसुसत्कृतम् ॥ प्रविवेशततोरामःसीतयासहलक्ष्मणः ॥ १६ ॥ प्रशांतहरिणाकीर्णमाश्रमंह्यवलोकयन् ॥सतत्रब्रह्मणःस्थानमग्नेःस्थानंतथैवच॥ १७॥ विष्णोःस्थानंमहेंद्रस्यस्थानंचैवविवस्वतः॥ सोमस्थानंभगस्थानंस्थानंकौबेरमेवच ॥ १८॥ धातुर्विधातुःस्थानंचवायोःस्थानंतथैवच ॥ स्थानंचपाशहस्तस्यवरुणस्यमहात्मनः॥ १९॥ स्थानंतथैवगायत्र्यावसूनांस्थानमेवच ॥ स्थानंचनागराजस्यगरुडस्थानमेवच ॥ २०॥ कार्तिकेयस्यचस्थानंधर्मस्थानंचपश्यति ॥ ततःशिष्यैःपरिवृतोमुनिरप्यभिनिष्पतत्॥ २१॥ तंददर्शाग्रतोरामोमुनीनांदीप्ततेजसम्॥ अब्रवीद्वचनंवीरोलक्ष्मणंलक्ष्मिवर्धनम् ॥ २२ ॥ बहिर्लक्ष्मणनिष्क्रामत्यगस्त्योभगवानृषिः॥ औदार्येणावगच्छामिनिधानंतपसामिदम्॥ २३ ॥ एवमुक्कामहाबाहुरगस्त्यंसूर्यवर्चसम्॥ जग्राहापततस्तस्यपादौचरघुनंदनः॥ २४॥ अभिवाद्यतुधर्मात्मातस्थौरामःकृतांजलिः॥ सीतयासहवैदेह्यातदारामःसलक्ष्मणः॥ २५॥ प्रतिगृह्यचकाकुत्स्थमर्चयित्वासनोदकैः॥ कुशलप्रश्नमुक्काचआस्यतामितिसोब्रवीत्॥ २६ ॥ अग्निंहुत्वाप्रदायार्घ्यमतिथीन्प्रतिपूज्यच ॥ वानप्रस्थेनधर्मेणसतेषांभोजनंददौ ॥ २७॥

विद्योरप्युपलक्षणम् ॥ २० ॥ एषांस्थानानिपश्यतीत्यन्वयः एतेनपूजास्थानेएतावतांदेवानांपूजावश्यकीतिसूचितम् अभिनिष्पतत् अडभावआर्षः अभ्युत्थानंकृतवानित्यर्थः ॥ २१॥मुनीनामयतःस्थितमितिशेषः ईदृशंतमगस्त्यंददर्शेत्यन्वयः ॥ २२ ॥ औदार्येणतेजोविशेषजनितौन्नत्येन ॥ २३ ॥ एवमगस्त्यमुक्कालक्ष्मणंप्रतिबोधयित्वा आपततःआश्रमादागच्छतस्तस्यचरणौ षेःपादौजग्राह हस्ताभ्यांमूर्ध्नाचपादौस्पृष्ट्वानमश्चकारेत्यर्थः ॥ २४ ॥ योगरुढिभ्यांरामशब्दद्वयापौनरुक्त्यम् ॥ २५ ॥ प्रतिगृह्यउत्थापनपूर्वकमालिंग्येत्यर्थः ॥ २६ ॥ अर्चनस्यैवविस्तरोपदेशोग्निमिति वैश्वदेवहोमंकृत्वेत्यर्थः अतिथीन्रामादीन् ॥ २७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

आसीनंपश्चादासीनमित्यर्थइतिप्राञ्चः ममतुभाति प्रथममितिभोजनंददावित्यनेनान्वेति अथोपविश्य अतिथिपूजाव्यग्रतयातावत्पर्यंतमनुपवेशनमिति॥२८॥ एवंक्षत्रियपूजानुचितेत्याशं
कांसमाधित्सुःप्रकृतंधर्ममुवाचेत्याह अन्यथेति अन्यथासमुदाचरन् एवमतिथिपूजनमकुर्वन्नित्यर्थः दुःसाक्षीकूटसाक्षी एवंचप्रत्यवायपरिहारायैवअतिथिपूजावश्यकीत्याशयः ॥ २९ ॥
त्वदधिकोऽतिथिश्चनास्तीत्याह राजेति सर्वलोकराजा सर्वलोकनियंतृत्वेनेश्वरत्वंगर्भितम् धर्मचारीधर्माचरणेनतत्प्रवर्तकः ईदृशस्त्वंप्रियातिथिःसन्प्राप्तोऽतःपूजनीयोमान्यश्च मान्यत्वेनेतःप
रंत्वमेवास्माकमाराधनीयइतिसूचितम् ॥ ३० ॥ ३१॥ हेम्नावज्रेणचभूषितम् वैष्णवमिति परशुरामाद्गृहीत्वावरुणहस्तेदत्तंयद्रामेणतद्देववरुणादादायमहेंद्रोगस्त्येनिक्षिप्तवानितिकतकः योगे

प्रथमंचोपविश्याथधर्मज्ञोमुनिपुंगवः॥ उवाचराममासीनंप्रांजलिंधर्मकोविदम् ॥ २८ ॥ अन्यथाखलुकाकुत्स्थतपस्वीसमुदाचरन्॥ दुःसाक्षी
वपरेलोकेस्वानिमांसानिभक्षयेत् ॥ २९ ॥ राजासर्वस्यलोकस्यधर्मचारीमहारथः ॥ पूजनीयश्चमान्यश्चभवान्प्राप्तःप्रियातिथिः ॥ ३० ॥ एवमु
क्त्वाफलैर्मूलैःपुष्पैश्चान्यैश्चराघवम्॥ पूजयित्वायथाकामंततोगस्त्यस्तमब्रवीत्॥ ३१॥ इदंदिव्यंमहच्चापंहेमवज्रविभूषितम् ॥ वैष्णवंपुरुषव्याघ्र
निर्मितंविश्वकर्मणा॥ ३२॥ अमोघःसूर्यसंकाशोब्रह्मदत्तःशरोत्तमः ॥ दत्तोमममहेंद्रेणतुणीचाक्षय्यसायकौ॥ ३३ ॥ संपूर्णौनिशितैर्बाणैर्ज्वल
द्भिरिवपावकैः॥ महाराजतकोशोयमसिर्हेमविभूषितः ॥ ३४ ॥ अनेनधनुषारामहत्वासंख्येमहासुरान् ॥ आजहारश्रियंदीप्तांपुराविष्णुर्दिवौक
साम्॥ ३५॥ तद्धनुस्तौचतूणीचशरंखड्गंचमानद॥ जयायप्रतिगृह्णीष्ववज्रंवज्रधरोयथा॥ ३६ ॥ एवमुक्त्वामहातेजाःसमस्तंतद्वरायुधम्॥ दत्वा
रामायभगवानगस्त्यःपुनरब्रवीत्॥ ३७॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०अरण्यकांडेद्वादशःसर्गः॥ १२॥ ॥७॥ ॥रामप्रीतोस्मिभद्रंतेपरितुष्टो
स्मिलक्ष्मण॥ अभिवादयितुंयन्मांप्राप्तौस्थःसहसीतया॥ १॥अध्वश्रमेणवांखेदोबाधतेप्रचुरश्रमः॥व्यक्तमुत्कंठतेवापिमैथिलीजनकात्मजा॥२॥

नमहेंद्रपदेनात्रवरुणएवेत्यन्ये ॥ ३२ ॥ ब्रह्मणादत्तोब्रह्मदत्तस्तदाख्यश्च तूणीचेतिचेनधनुःशरयोरुभयोरिंद्रदत्तत्वंगम्यते ॥ ३३ ॥ महारजतंसुवर्णम् हेमविभूषितोमुष्टिदेशे ॥ ३४ ॥ ३५ ॥
वज्रंवज्रधरोयथेत्यनेनत्वदीयमेवत्वयास्वीक्रियतइतिध्वनितम् ॥ ३६ ॥ वरायुधंवरस्यविष्णोरायुधंच ॥ ३७॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरा०वा०आदिकाव्येअरण्यकांडेद्वादशःसर्गः
॥ १२ ॥ ॥७॥ ॥रामप्रीतोस्मि लक्ष्मणत्वयिचपरितुष्टोस्मि रामसेवातत्परत्वेनपरितोषः भगवद्विषयप्रीतेरेवभक्तित्वेनत्वद्भक्तोहमितिध्वनितम् स्थइतिअस्तेर्लटिमध्यमपुरुष
द्विवचनम् ॥ १ ॥ अध्वश्रमेणअध्वगमनादिप्रयुक्तखेदादिकार्यकारीश्रमः खेदोदुःखम् प्रचुरश्रमस्तज्जंदुःखंबाधते मैथिलीमितिशेषः अतएवेयंव्यक्तमुत्कंठते क्वचिद्विश्रांतयेइतिशेषः ॥ २ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

नविमानिताइतःप्राक्कृशापिनपीडिता खेदैःखेदजनकैः दुःखैरितिपाठांतरम् प्राज्यदोषंप्रभूतदोषम् ॥३॥४॥ दुष्करकरणप्रतिपादनशेषतयालोकव्यवहारमाह एषेति आसृष्टेःसृष्टिमारभ्य स्थंधनधान्यादियुक्ततयासम्यगवस्थितम् विषमस्थंदरिद्ररोगादिग्रस्तम् ॥ ५ ॥ एकत्रानवस्थानाद्विद्युतांचांचल्यमनुगच्छंती बहुकालागतस्नेहबंधच्छेदेनशस्त्रतैक्ष्ण्यानुगमः निश्चयकार्यकरणे वाय्यादिशैघ्यानुगमः ॥ ६ ॥ श्लाघ्यादोषराहित्यपूर्वकंगुणसंपदासद्भिःप्रशंसनीया व्यपदेश्यापतिव्रतास्वग्रगण्या ॥७॥ अयंदेशोमदाश्रमरूपःआगमनमात्रेणालंकृतः हेराम यत्रदेशेइतःपरं वत्स्यसिसोलंकृतोभविष्यतीतिकिंवक्तव्यमित्यर्थः ॥ ८ ॥९ ॥१० ॥ किंतुकिंचिद्वक्तव्यमस्तीत्यर्थः व्यादिशबोधय आश्रमपदंवासस्थानम् निरतःप्रीतः ॥ ११ ॥ ध्यात्वावासोचितंदेशमि

एषाचसुकुमारीचखेदैश्चनविमानिता॥ प्राज्यदोषंवनंप्राप्ताभर्तृस्नेहप्रचोदिता॥३॥ यथैषारमतेरामइहसीतातथाकुरु॥ दुष्करंकृतवत्येषावनेत्वामभिगच्छती॥४॥एषाहिप्रकृतिःस्त्रीणामासृष्टेरघुनंदन॥समस्थमनुरज्यंतेविषमस्थंत्यजंतिच॥५॥शतह्रदानांलोलत्वंशस्त्राणांतीक्ष्णतांतथा॥ गरुडानिलयोःशैघ्यमनुगच्छंतियोषितः॥६॥ इयंतुभवतोभार्यादोषैरेतैर्विवर्जिता ॥ श्लाघ्याचव्यपदेश्याचयथादेवेष्वरुंधती॥ ७॥ अलंकृतोयंदेशश्चयत्रसौमित्रिणासह॥ वैदेह्याचानयारामवत्स्यसित्वमरिंदम ॥ ८ ॥ एवमुक्तस्तुमुनिनाराघवःसंयतांजलिः॥ उवाचप्रश्रितंवाक्यमृषिंदीप्तमिवानलम्॥ ९ ॥ धन्योस्म्यनुगृहीतोस्मियस्यमेमुनिपुंगवः ॥ गुणैःसभ्रातृभार्यस्यगुरुर्नःपरितुष्यति॥१०॥किंतुव्यादिशमेदेशंसोदकंबहुकाननम् यत्राश्रमपदंकृत्वावसेयंनिरतःसुखम्॥ ११ ॥ततोब्रवीन्मुनिश्रेष्ठःश्रुत्वारामस्यभाषितम्॥ ध्यात्वामुहूर्तंधर्मात्माततोवाचवचःशुभम् ॥ १२ ॥ इतोद्वियोजने तातबहुमूलफलोदकः॥ देशोबहुमृगःश्रीमान्पंचवट्यभिविश्रुतः॥ १३ ॥ तत्रगत्वाश्रमपदंकृत्वासौमित्रिणासह॥ रमस्वत्वंपितुर्वाक्यंयथोक्तमनुपालयन्॥ १४ ॥ विदितोह्येषवृत्तांतोममसर्वस्तवानघ॥ तपसश्चप्रभावेणस्नेहाद्दशरथस्यच॥१५॥ हृदयस्थश्चतेच्छंदोविज्ञाततंपसामया॥इहवासंप्रतिज्ञायमयासहतपोवने॥ १६॥

तिशेषः ततउवाचेत्यर्थेसंधिरार्षः ॥ १२ ॥ तत्रपंचवटसमूहसत्त्वात्पंचवटीतिनाम्नाभिविश्रुतःप्रसिद्धः ॥ १३ ॥ १४ ॥ एषवृत्तांतःपितृवचनपरिपालनायवनवासरूपः तवस्नेहात्तपसःप्रभावेणचविदितः नन्वस्निग्धवृत्तांतंतपसाज्ञातुंयततेकश्चित् दशरथस्यचवृत्तांतःकैकेयीवशत्वप्राणत्यागादिरूपस्ततएवमेविदितः ॥१५॥ यदिहवासंप्रतिज्ञाय आराधयिष्याम्यत्राहमगस्त्यंतंमहामुनिं शेषंचवनवासस्यसौम्यवत्स्याम्यहंप्रभोइत्यनेनममसमीपइहमदाश्रमेवासंप्रतिज्ञाय पुनर्मांप्रतिव्यादिशमेवासमित्येतद्वदसितन्मूलंतेहृदयस्थंछंदःअभिप्रायोमयाज्ञातम् अत्रावस्थानेप्रतिज्ञातराक्षसवधनिर्वाहोनभवतिअत्रराक्षसागमनाभावादित्येवंरूपइतिभावः ॥ १६ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अतस्त्वदभिप्रायज्ञानात्त्वां पंचवटीं गच्छेति ब्रूमि ब्रवीमि नतु शिष्टव्यवहारोचितमपीह तिष्ठेति ब्रवीमीत्यर्थः तद्वनार्थवादमाह सहीति ॥ १७ ॥ १८ ॥ विविक्तः एकांतः पुण्यः पुण्यजनकोरम्यो दृष्टिमनसोः ॥ १९ ॥ परिरक्षणे शक्तस्तापसानामितिशेषः भवानपीत्यनेन स्वस्यापि तापसरक्षणे सामर्थ्यबोधनेन स्वाश्रमे रक्षसामपीडासूचिता अत्र पंचवट्याश्रमे पालयिष्यसि प्रतिज्ञातपालनं निर्वाहं करिष्यसि ॥ २० ॥ अस्य मधूकवनस्योत्तरेणेत्यर्थः न्यग्रोधं तदुपलक्षितमाश्रमं गच्छता ॥ २१ ॥ स्थलं निर्वनं देशं उपारुह्य प्राप्य कस्यचित्पर्वतस्याविदूरतः समीपतः पंचवटीत्येवख्या

अतश्च त्वामहं ब्रूमि गच्छ पंचवटीमिति ॥ सहि रम्यो वनोद्देशो मैथिली तत्र रंस्यते ॥ १७ ॥ स देशः श्लाघनीयश्च नातिदूरे च राघव ॥ गोदावर्याः समीपे च मैथिली तत्र रंस्यते ॥ १८ ॥ प्राज्यमूलफलैश्चैव नानाद्विजगणैर्युतः ॥ विविक्तश्च महाबाहो पुण्यो रम्यस्तथैव च ॥ १९ ॥ भवानपि सदाचारः शक्तश्च परिरक्षणे ॥ अपि चात्र वसन्राम तापसान्पालयिष्यसि ॥ २० ॥ एतदालक्ष्यते वीर मधूकानां महावनम् ॥ उत्तरेणास्य गंतव्यं न्यग्रोधमपि गच्छता ॥ २१ ॥ ततः स्थलमुपारुह्य पर्वतस्याविदूरतः ॥ ख्यातः पंचवटीत्येव नित्यपुष्पितकाननः ॥ २२ ॥ अगस्त्येनैवमुक्तस्तु रामः सौमित्रिणा सह ॥ सत्कृत्यामंत्रयामास तमृषिं सत्यवादिनम् ॥ २३ ॥ तौ तु तेनाभ्यनुज्ञातौ कृतपादाभिवंदनौ ॥ तमाश्रमं पंचवटीं जग्मतुः सह सीतया ॥ २४ ॥ गृहीतचापौ तु नराधिपात्मजौ विषक्ततूणी समरेष्वकातरौ ॥ यथोपदिष्टेन पथा महर्षिणा प्रजग्मतुः पंचवटीं समाहितौ ॥ २५ ॥ ॥ इत्यार्षे मं० रा० आ० अरण्यकांडे त्रयोदशः सर्गः ॥ १३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथ पंचवटीं गच्छन्नंतरा रघुनंदनः ॥ आससाद महाकायं गृध्रं भीमपराक्रमम् ॥ १ ॥ तं दृष्ट्वा तौ महाभागौ वनस्थं राम लक्ष्मणौ ॥ मेनाते राक्षसं पक्षिं ब्रुवाणौ को भवानिति ॥ २ ॥ ततो मधुरया वाचा सौम्यया प्रीणयन्निव ॥ उवाच वत्स मां विद्धि वयस्यं पितुरात्मनः ॥ ३ ॥ स तं पितृसखं मत्वा पूजयामास राघवः ॥ स तस्य कुलमव्यग्रमथ पप्रच्छ नाम च ॥ ४ ॥ रामस्य वचनं श्रुत्वा कुलमात्मानमेव च ॥ आचचक्षे द्विजस्तस्मै सर्वभूतसमुद्भवम् ॥ ५ ॥

तोद्देशः ॥ २२ ॥ सत्कृत्य प्रदक्षिणनमस्कारादिभिः ॥ २३ ॥ २४ ॥ विषक्ते तूणी ययोस्ते पूर्वपदे पुंवत्त्वम् ॥ २५ ॥ ॥ इति श्रीरा० वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकांडे त्रयोदशः सर्गः ॥ १३ ॥ ॥ ७ ॥ अंतरा मध्ये ॥ १ ॥ तं पक्षिणं राक्षसं मेनाते विज्ञातवंतौ तं राक्षसं ब्रुवाणौ परस्परं कथयंतौ को भवानिति पप्रच्छतुरितिशेषः ॥ २ ॥ आत्मनः पितुः श्रीरामस्य तव पितुरित्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ वचनं वंशनामप्रश्नविषयकं वचनमित्यर्थः स्वोत्पत्तिकथनप्रसंगात्सर्वभूतसमुद्भवमाचचक्ष इत्यर्थः आत्मानमात्मनामचेत्यर्थः ॥ ५ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

पूर्वकालेब्रह्मणोऽहरादिकाले तान्प्रजापतीन् ॥ ६ ॥ कर्दमाद्याःसप्तदशप्रजापतयोबभूवुः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ दक्षस्यषष्टिर्दुहितरोबभूवुरित्यन्वयः महायशइतिरामसंबुद्धिः ॥ १ ० ॥ दक्षकन्‍ ‍ नास्तत्सदृशपुत्रा नांकश्यपपत्नीनांनामान्याह अदितिमित्यादि अष्टावित्युपलक्षणम् कश्यपायत्रयोदशेत्यन्यत्रोक्तेः वक्ष्यमाणसंतानोपयोगिन्योष्टावितिवा ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ तन्

पूर्वकालेमहाबाहोयेप्रजापतयोभवन् ॥ तान्मेनिगदतःसर्वानादितःशृणुराघव ॥ ६ ॥ कर्दमःप्रथमस्तेषांविकृतस्तदनंतरम् ॥ शेषश्च संश्रयश्चैवब हुपुत्रश्चवीर्यवान् ॥ ७ ॥ स्थाणुर्मरीचिरत्रिश्चक्रतुश्चैवमहाबल ॥ पुलस्त्यश्चांगिराश्चैवप्रचेताःपुलहस्तथा ॥ ८ ॥ दक्षोविवस्वानपरो रिष्टनेमिश्चरा घव ॥ कश्यपश्चमहातेजास्तेषामासीच्चपश्चिमः ॥ ९ ॥ प्रजापतेस्तुदक्षस्यबभूवुरितिविश्रुताः ॥ षष्टिर्दुहितरोरामयशस्विन्योमहा यशः ॥ १० ॥ क श्यपःप्रतिजग्राहतासामष्टौसुमध्यमाः ॥ अदितिंचदितिंचैवदनूमपिचकालकाम् ॥ ११ ॥ ताम्रांक्रोधवशांचैवमनुंचाप्यनलाम पि ॥ तास्तुकन्या स्ततःप्रीतःकश्यपःपुनरब्रवीत् ॥ १२ ॥ पुत्रांस्त्रैलोक्यभर्तॄन्वैजनयिष्यथमत्समान् ॥ अदितिस्तन्मनारामदितिश्चदनुरेवच ॥ १३ कालकाचमहाबा होशेषास्त्वमनसोभवन् ॥ अदित्यांजज्ञिरेदेवास्त्रयस्त्रिंशदरिंदम ॥ १४ ॥ आदित्यावसवोरुद्राअश्विनौचपरंतप ॥ दितिस्त्वजन यत्पुत्रान्दैत्यां यशस्विनः ॥ १५ ॥ तेषामियंवसुमतीपुरासीत्सवनार्णवा ॥ दनुस्त्वजनयत्पुत्रमश्वग्रीवमरिंदम ॥ १६ ॥ नरकंकालकंचैवकाल काऽपिव्यजायत ॥ क्रौं चींभासींतथाश्येनींधृतराष्ट्रींतथाशुकीम् ॥ १७ ॥ ताम्रातुसुषुवेकन्याःपंचैतालोकविश्रुताः ॥ उलूकान्जनयत्क्रौंचीभासीभा सान्व्यजायत ॥ १८ ॥ श्येनीश्येनांश्चगृध्रांश्चव्यजायतसुतेजसः ॥ धृतराष्ट्रीतुहंसांश्चकलहंसांश्चसर्वशः ॥ १९ ॥ चक्रवाकांश्चभद्रंतेविजज्ञेसा पिभामिनी ॥ शुकीनतां विजज्ञेतुनतायांविनतासुता ॥ २० ॥ दशक्रोधवशारामविजज्ञेप्यात्मसंभवाः ॥ मृगींचमृगमंदांचहरींभद्रमदामपि ॥ २१ ॥ मातंगीमथशार्दूलीं श्वेतांचसुरभींतथा ॥ सर्वलक्षणसंपन्नांसुरसांकद्रुकामपि ॥ २२ ॥

भिलाषवती इदंदितिदनुकालकानांविशेषणम् अमनसस्तथामनोरथहीनाः तत्फलंतासांकन्यासंतानंवक्ष्यति ॥ १४ ॥ अश्विनौचेत्यंतास्त्रयस्त्रिंशत् ॥ १५ ॥ तेषांदितिपुत्राणाम् वनैरर्णवैश्च सहितासवनार्णवा ॥ १६ ॥ १७ ॥ क्रौंच्यादिसंतानमाह उलूकानिति ॥ १८ ॥ १९ ॥ संबोधननाममध्येमध्ये भद्रंतेइतिप्रयोगः हेरामतेभद्रमस्तुशृणि तिशेषः ॥ २० ॥ क्रोधवशाकश्यपषष्ठ पत्नी तस्यादशापत्यान्याह मृगींचेति ॥ २१ ॥ २२ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

स्त्रमराःश्यामकेशपुच्छाः चमराःश्वेतकेशपुच्छाइतिभेदः ॥ २३ ॥ २४ ॥ हरयःसिंहाः गोलांगूलांइतिपूर्वान्वयि ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ गावोगाइत्यर्थः नागाबहुफणाःसर्पास्तदन्येपन्नगा
इतितीर्थः निर्विषानागास्तदन्येपन्नगाइतिकतकः ॥ २८ ॥ जनयदजनयदित्यर्थः ॥ २९ ॥ उरसःबाहुमध्यात् क्वचित्तुबाहुभ्यामितिपाठः ॥ ३० ॥ अनलापिव्यजायतेत्यनेनकश्यपस्याष्टा
नामपिपत्नीनांसंतानान्युक्त्वास्ववंशप्रदर्शनायाह विनताचेत्यादि शुकीपौत्रीशुकीपुत्रीनतातस्याविनतापुत्रीत्यर्थः सुरसाकद्रूश्चनाम्नासुते ॥३१॥नागसहस्रंपन्नगसहस्रमित्यर्थः अतोनोक्तेनवि

अपत्यंतुमृगाःसर्वेमृग्यानरवरोत्तम ॥ ऋक्षाश्चमृगमंदायाःस्त्रमराश्चमरास्तथा ॥ २३ ॥ ततस्त्विरावतींनामजज्ञेभद्रमदासुताम् ॥ तस्यास्त्वैरावतः
पुत्रोलोकनाथोमहागजः ॥ २४ ॥ हर्याश्चहरयोपत्यंवानराश्चतपस्विनः ॥ गोलांगूलाश्चशार्दूलीव्याघ्रांश्चाजनयत्सुतान् ॥ २५ ॥ मातंग्यास्त्वथमा
तंगाअपत्यंमनुजर्षभ ॥ दिशागजंतुकाकुत्स्थश्वेताव्यजनयत्सुतान् ॥ २६ ॥ ततोदुहितरौराम सुरभिर्देव्यजायत ॥ रोहिणींनामभद्रंतेगंधर्वींचयश
स्विनीम् ॥ २७ ॥ रोहिण्यजनयद्गावागंधर्वीवाजिनःसुतान् ॥ सुरसाजनयन्नागान्रामकद्रूश्चपन्नगान् ॥ २८ ॥ मनुर्मनुष्यान्जनयत्कश्यपस्यम
हात्मनः ॥ ब्राह्मणान्क्षत्रियान्वैश्यान्शूद्रांश्चमनुजर्षभ ॥ २९ ॥ मुखतोब्राह्मणाजाताउरसःक्षत्रियास्तथा ॥ ऊरुभ्यांजज्ञिरेवैश्याःपद्भ्यांशूद्राइतिश्रु
तिः ॥ ३० ॥ सर्वान्पुण्यफलान्वृक्षाननलापिव्यजायत ॥ विनताचशुकीपौत्रीकद्रूश्चसुरसास्वसा ॥ ३१ ॥ कद्रूर्नागसहस्रंतुविजज्ञेधरणीधरान् ॥
द्वौपुत्रौविनतायास्तुगरुडोऽरुणएवच ॥ ३२ ॥ तस्माज्जातोहमरुणात्संपातिश्चममाग्रजः ॥ जटायुरितिमांविद्धिश्येनीपुत्रमरिंदम ॥ ३३ ॥ सोहंवा
ससहायस्तेभविष्यामियदीच्छसि ॥ सीतांचताततरक्षिष्येत्वयियातेसलक्ष्मणे ॥ ३४ ॥ जटायुषंतुप्रतिपूज्यराघवोमुदापरिष्वज्यचसन्नतोभवत् ॥
पितुर्हिशुश्रावसखित्वमात्मवान्जटायुषासंकथितंपुनःपुनः ॥ ३५ ॥ सतत्रसीतांपरिदायमैथिलींसहैवतेनातिबलेनपक्षिणा ॥ जगामतांपंचवटीं
सलक्ष्मणोरिपून्दिधक्षन्सवनानिपालयन् ॥ ३६ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेचतुर्दशःसर्गः ॥ १४ ॥ ॥ ७ ॥

रोधः ॥ ३२ ॥ श्येनीपुत्रमिति ननुताम्रापुत्र्यौशुकीश्येन्यौ साश्येनीशुकीपौत्रीपुत्रस्यारुणस्यकथंभार्येतिचेत् तत्संतानपरंपरापतिताअन्यैषाश्येनीत्यदोषः विधिनिषेधयोर्मनुष्याधिकारत्वा
द्वा ॥ ३३ ॥ वाससहायःवासस्थानेसीतारक्षणेसहायभूतः यदीच्छसिउक्तार्थमितिशेषः तदेवाह सीतामिति त्वयियातेमृगयाद्यर्थम् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ परिदायरक्षणार्थं जटायुषेइतिशेषः प
रिधायेतिपाठेपरिवार्येत्यर्थः ॥ ३६ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेचतुर्दशःसर्गः ॥ १४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

व्यालःश्वापदसर्पयोरितिकोशः मृगाहरिणादयः ॥ १ ॥ यंदेशंमुनिरब्रवीत्यथोद्दिष्टंतंदेशमागताःस्मेत्यन्वयः ॥ २ ॥ दृष्टिश्चार्यतां प्रेक्ष्यतामित्यर्थः निपुणआश्रमोचितदेशज्ञ नइतिशेषः स्ववचनंउ तः सीतायाइतिशेषः ॥ ३ ॥ तदेवाह रमतइति त्वंरमसेऽहंरमेइत्यर्थः ॥ ४ ॥ वनरामण्यकंवनस्यरमणीयत्वम् ॥ ५ ॥ संयतांजलिःबद्धांजलिः ॥ ६ ॥ हेकाकुत्स्थत्वयिस्थितेविद्यमानेवर्षशतमपिअहंपरवानेवत्वदधीनएव नकदाचिदपिमेस्वातंत्र्यमित्यर्थः स्वयंतुत्वमयंरुचिरोदेशइतिविचार्यतत्ररुचिरेदेशेक्रियतामितिवद ॥ ७ ॥ विमृशन्पर्यालोचयन् ॥ ८ ॥ हस्तेनस्वहस्तेन ह

ततःपंचवटींगत्वानानाव्यालमृगायुताम् ॥ उवाचलक्ष्मणंरामोभ्रातरंदीप्ततेजसम् ॥ १ ॥ आगताःस्मयथोद्दिष्टंयंदेशंमुनिरब्रवीत् ॥ अयंपंचवटीदेशःसौम्यपुष्पितकाननः ॥ २ ॥ सर्वतश्चार्यतांदृष्टिःकाननेनिपुणोह्यसि ॥ आश्रमःकतरस्मिन्नोदेशेभवतिसंमतः ॥ ३ ॥ रमतेयत्रवैदेहीत्वमहंचैव लक्ष्मण ॥ तादृशोदृश्यतांदेशःसन्निकृष्टजलाशयः ॥ ४ ॥ वनरामण्यकंयत्रजलरामण्यकंतथा ॥ सन्निकृष्टंचयस्मिंस्तुसमित्पुष्पकुशोदकम् ॥ ५ ॥ एवमुक्तस्तुरामेणलक्ष्मणःसंयतांजलिः ॥ सीतासमक्षंकाकुत्स्थमिदंवचनमब्रवीत् ॥ ६ ॥ परवानस्मिकाकुत्स्थत्वयिवर्षशतं स्थिते ॥ स्वयंतुरुचिरे देशेक्रियतामितिमांवद ॥ ७ ॥ सुप्रीतस्तेनवाक्येनलक्ष्मणस्यमहाद्युतिः ॥ विमृशन्रोचयामासदेशंसर्वगुणान्वितम् ॥ ८ ॥ स तंरुचिरमाक्रम्यदेशमाश्रमकर्मणि ॥ हस्तेगृहीत्वाहस्तेनरामःसौमित्रिमब्रवीत् ॥ ९ ॥ अयंदेशःसमःश्रीमान्पुष्पितैस्तरुभिर्वृतः ॥ इहाश्रमपदंरम्यंयथावत्कर्तुमर्हसि ॥ १० ॥ इयमादित्यसंकाशैःपद्मैःसुरभिगंधिभिः ॥ अदूरेदृश्यतेरम्यापद्मिनीपद्मशोभिता ॥ ११ ॥ यथाख्यातमगस्त्येनमुनिनाभावितात्मना ॥ इयंगोदावरीरम्यापुष्पितैस्तरुभिर्वृता ॥ १२ ॥ हंसकारंडवाकीर्णाचक्रवाकोपशोभिता ॥ नातिदूरेनचासन्नेमृगयूथनिपीडिता ॥ १३ ॥ मयूरनादितारम्याःप्रांशवोबहुकंदराः ॥ दृश्यंतेगिरयःसौम्याःफुल्लैस्तरुभिरावृताः ॥ १४ ॥ सौवर्णैराजतैस्ताम्रैर्देशेदेशेतथाशुभैः ॥ गवाक्षिताइवाभांतिगजाःपरमभक्तिभिः ॥ १५ ॥

स्तेलक्ष्मणस्यहस्ते लक्ष्मणंगृहीत्वेत्यर्थः अनेनस्नेहाधिक्यमंतरंगत्वंस्वामित्वंचदर्शितम् ॥ ९ ॥ १० ॥ आदित्यसंकाशैस्तद्वदुज्ज्वलैरितिशेषः पद्मशोभितापद्मश्रियाशोभायुक्ता ॥ ११ ॥ यथाख्यातंतथेयंगोदावरीदृश्यतइत्यर्थः ॥ १२ ॥ मृगयूथैःपानार्थमागतैर्निपीडिता निबिडेतियावत् ॥ १३ ॥ प्रांशवउन्नताः फुल्लैर्विकसितपुष्पवद्भिः ॥ १४ ॥ सौवर्णैःसुवर्णाभैःपरमभक्तिभिर्गवाक्षितागजाइव भक्तिभिर्गवाक्षाकारनीलपीतादिवर्णरचनारूपालंकारैरलंकृताः ॥ १५ ॥

T

सालाद्यारक्षविशेषाः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ इदंस्थलं पक्षिणाजटायुषा ॥ १९ ॥ २०॥ संघातामृत्तिकायस्यांसा दीर्घैर्मस्करैर्वेणुभिःकृतवंशांकृतवंशकार्याम् ॥ २१ ॥ आस्तीर्यैतितिर्य
ग्वंशपरिक्षेपोपरीतिशेषः दृढपाशावपाशितांदृढबंधनबद्धाम् ॥२२॥ तलंभूतलं राघवस्यार्थेनिवासंएकांतभूतंचकारेतिशेषः ॥२३ ॥ सगत्वेति एवंसंपादनानंतरमितिशेषः सफलःमार्गस्थवृक्षे
भ्योगृहीतफलः ॥२४॥ कृत्वास्वयमेवेतिशेषः शांतिवास्तुशांतिम् ॥२५॥ आहारयत्प्राप्तवान् ॥२६॥२७॥ ईदृशेमहतिकर्मणिदातुंप्रदेयोर्थउचितः यन्निमित्तंयत्प्रदेयनिमित्तंतेमयापरिष्वंगः

सालैस्तालैस्तमालैश्चखर्जूरैःपनसैर्द्रुमैः॥नीवारैस्तिनिशैश्चैवपुन्नागैश्चोपशोभिता:॥१६॥ चूतैरशोकैस्तिलकैःकेतकैरपिचंपकैः॥ पुष्पगुल्मलतोपे
तैस्तैस्तैस्तरुभिरावृता:॥१७॥ स्यंदनैश्चंदनैर्नीपैःपनसैर्लकुचैरपि॥धवाश्वकर्णखदिरैःशमीकिंशुकपाटलैः॥१८॥इदंपुण्यमिदंरम्यमिदंबहुमृगद्विज
म्॥ इहवत्स्यामसौमित्रेसार्धमेतेनपक्षिणा॥ १९॥ एवमुक्तस्तुरामेणलक्ष्मणःपरवीरहा॥ अचिरेणाश्रमंभ्रातुश्चकारसुमहाबलः॥२०॥ पर्णशा
लांसुविपुलांतत्रसंघातमृत्तिकाम्॥ सुस्तंभांमस्करैर्दीर्घैःकृतवंशांसुशोभनाम्॥ २१॥ शमीशाखाभिरास्तीर्यदृढपाशावपाशिताम्॥ कुशकाशश
रैःपर्णैःसुपरिच्छादितांतथा॥२२॥ समीकृततलांरम्यांचकारसुमहाबलः॥ निवासंराघवस्यार्थंप्रेक्षणीयमनुत्तमम्॥ २३॥सगत्वालक्ष्मणःश्रीमा
न्नदींगोदावरींतदा॥स्नात्वापद्मानिचादायसफलःपुनरागतः॥२४॥ततःपुष्पबलिंकृत्वाशांतिंचसयथाविधि॥दर्शयामासरा[...]तदाश्रमपदंकृतम्
॥ २५ ॥ सतंदृष्ट्वाकृतंसौम्यमाश्रमंसहसीतया॥ राघवःपर्णशालायांहर्षमाहारयत्परम्॥ २६ ॥ सुसंहृष्टःपरिष्वज्यबाहुभ्या[...]णंतदा॥ अति
स्निग्धंचगाढंचवचनंचेदमब्रवीत्॥ २७॥ प्रीतोस्मितेमहत्कर्मत्वयाकृतमिदंप्रभो॥ प्रदेयायन्निमित्तंतेपरिष्वंगोमयाकृतः॥ २[...]ज्ञेनकृतज्ञे
नधर्मज्ञेनचलक्ष्मण॥ त्वयापुत्रेणधर्मात्मानसंवृत्तःपितामम॥ २९ ॥ एवंलक्ष्मणमुक्त्वातुराघवोलक्ष्मिवर्धनः ॥ तस्मिन्देशेबहु[...]ससुखं
सुखी॥३०॥ कंचित्कालंसधर्मात्मासीतयालक्ष्मणेनच॥ अन्वास्यमानोन्यवसत्स्वर्गलोकेयथामरः॥३१॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०[...]पंच
दशःसर्गः॥ १५॥ ॥ ६॥ ॥वसतस्तस्यतुसुखंराघवस्यमहात्मनः॥ शरद्व्यपायेहेमंतऋतुरिष्टःप्रवर्तत ॥ १ ॥

कृतोन्यस्यदेयस्याभावात् ॥ २८ ॥ भावोऽभिप्रायःकृतमुपकारः नसंवृत्तोनमृतःकिंतुजीवत्येव पितृवदेवत्वयापरिपालनादितिभावः ॥ २९ ॥३०॥ ३१॥ ॥ इतिश्री
येरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेपंचदशःसर्गः ॥१५॥ ॥ ६॥ ॥ अथकविःशूर्पणखादर्शनंवक्तुंकामोद्दीपकंहेमंतंवर्णयतिलक्ष्मणमुखेन वसतइ
शेषः इष्टोरामस्येतिशेषः कामिनांचशरद्व्यपायेशरदृतुगमने हेमंतऋतुरितिकृत्यकइतिसंध्यभावः भिन्नपदत्वंवा ॥ १ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥ २ ॥ पृष्ठतः रामस्येतिशेषः ॥ ३ ॥ येनहेमंतेन शुभोयंसंवत्सरःसुपक्वसस्यादिसंपत्त्याअलंकृतइवाभाति ॥ ४ ॥ हेमंतधर्मानाह नीहारेणपरुषःकठिनस्पर्शशरीरः वत्सा नइतिशेषः स्रचनंउ स्थितेविद्यमानेवर्षे इतिकश्चित् जलानुपभोगःशैत्यातिशयात् सुभगइष्टः ॥ ५ ॥ कालेआग्रयणानुष्ठानकाले नवाग्रयणपूजाभिःनवान्नप्राशनाययदाग्रयणाख्यंकर्मतद्रूपपूजाभिःपितॄन्देवां हस्तेनस्वहस्तेन ह णकाःसंतोविगतकल्मषाअभवन् ॥ ६ ॥ प्राज्यंभूरियथाभवतितथासंपन्नोऽन्नप्राप्तिविषयःकामोयेषांतेप्राज्यकामाः संपन्नतरगोरसाःबहुलतरक्षीरादयोजनपदाभवंतीति ॥ अयंपंचवटीआ पदेषुयात्रार्थदर्शनार्थम् ॥ ७ ॥ अंतकसेवितांदिशंदक्षिणाम् ॥८ ॥ प्रकृत्यास्वभावेन हिमकोशैर्घनीभूतहिमसमूहैराढ्योहिमवानितिसांप्रतम् यतोदूरसूर्योऽतःसुव्यक्तंप्रक

सकदाचित्प्रभातायांशर्वर्यांरघुनंदनः॥ प्रययावभिषेकार्थंरम्यांगोदावरींनदीम्॥ २॥ प्रह्वःकलशहस्तस्तुसीतयासहवीर्यवान्॥ पृ वैदेहीत्वमहंआ [illegible] शोदकम् थवीस तासौमित्रिरिदमब्रवीत्॥ ३॥ अयंसकालःसंप्राप्तःप्रियोयस्तेप्रियंवद॥ अलंकृतइवाभातियेनसंवत्सरःशुभः॥ ४॥ नीहारपरुषो [illegible] स्थिते॥ ५ स्यमालिनी॥ जलान्यनुपभोग्यानिसुभगोहव्यवाहनः॥५॥नवाग्रयणपूजाभिरभ्यर्च्यपितृदेवताः॥कृताग्रयणकाःकालेसंतो [illegible] कल्मषाः॥६॥ प्राज्यकामाजनपदाःसंपन्नतरगोरसाः॥ विचरंतिमहीपालायात्रार्थंविजिगीषवः॥७॥ सेवमानेदृढंसूर्येदिशमंतकसेविताम् तरुषी हीनतिलकेवस्त्री नोत्तरादिक्प्रकाशते॥८॥ प्रकृत्याहिमकोशाढ्योदूरसूर्यश्चसांप्रतम्॥ यथार्थनामासुव्यक्तंहिमवान्हिमवान्गिरिः॥ ९॥ अत्यंतसुखसंचारामध्या ह्नेस्पर्शतःसुखाः॥ दिवसाःसुभगादित्याश्छायासलिलदुर्भगाः॥१०॥ मृदुसूर्याःसुनीहाराःपटुशीताःसमाहिताः॥शून्यारण्याहिमध्वस्तादिवसाभां तिसांप्रतम्॥ ११॥ निवृत्ताकाशशयनाःपुष्यनीताहिमारुणाः॥शीतवृद्धतरायामास्त्रियामायांतिसांप्रतम्॥१२॥रविसंक्रांतसौभाग्यस्तुषारारुण मंडलः॥ निःश्वासांधइवादर्शश्चंद्रमानप्रकाशते॥१३॥ ज्योत्स्नातुषारमलिनापौर्णमास्यांनराजते॥ सीतेवचातपश्यामालक्ष्यतेनचशोभते॥१४॥

नितियथार्थनामाभवति ॥ ९ ॥ मध्याह्नेसुखःसंचारोयेषुते यथामध्याह्नेस्पर्शतआतपस्पर्शतःसुखजनकाः अतएवसुभगादित्याःसुसेव्यादित्याः छायाःसलिलानिचदुर्भगानिअसेव्यानियेषु ॥ १० ॥ नीहारःसूर्यावरकंहिमं मृदुसूर्याईषदुष्णसूर्याःपटुशीताःशून्यारण्याः हिमनाशितपर्णत्वात् हिमध्वस्ताःहिमध्वस्तपंकजाः ॥ ११ ॥ निवृत्ताकाशशयनाःनिवृत्तानावृतप्रदेशशयनाः पुष्यनीताःपुष्यनक्षत्रबोधितरात्रिकालपरिमाणाः हिमारुणा.हिमधूसराः कपोतवर्णेप्यरुणशब्दः शीतंवृद्धतरंयासुताः आयामादैर्घ्यंवत्यस्त्रियामारात्रयः ॥ १२ ॥ रवौसंक्रांतंसौभाग्यंसुभग त्वंउपभोग्यस्वरूपंयस्यसःतुषारधूसरमंडलःनिःश्वासांधोनिःश्वासमलिनआदर्शइवनप्रकाशते ॥१३ ॥ आतपश्यामाआतपेनवैवर्ण्यंप्राप्तासीतेवलक्ष्यतेसत्तामात्रेण नतुशोभतइत्यर्थः॥१४॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

आरण्यकांडम.

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥ अथ श्रीवाल्मीकिरामायणे आरण्यकांड प्रारंभः ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri